

**«Future science: идея, инновация,
интеллект» атты республикалық ғылыми-
практикалық конференцияның ғылыми
мақалалар жинағы
I TOM**

**Сборник научных статей республиканской
научно-практической конференции
«Future science: идея, инновации,
интеллект»
ТОМ I**

**Collection of scientific articles of the
republican scientific and practical conference
"Future science: idea, innovation,
intelligence"
I TOM**

ӘОЖ 001
ББК 72
Ғ96

Ұйымдастыру комитетінің төрағасы

Байболов К.С. – Ж.А.Тәшенев атындағы университет ректоры

Ұйымдастыру комитеті:

Байнессева П.Т. – Академиялық мәселелер жөніндегі проректор

Оралбекова А.К. – Стратегиялық даму және ғылым жөніндегі проектор м.а.

Битұрсын Ғ.Ш. – Әлеуметтік- мәдени даму жөніндегі проректор

Абенова Л.У. - Ғалым хатшы

Ботабаева Ж.Н. – IT және шетел тілдері факультетінің деканы

Мырзабек Л.Ә. – Спорт және дене шынықтыру факультетінің деканы

Мамыт А.А. – Педагогика және жаратылыстану ғылымдары факультетінің деканы

Наурызбекова А.Е. – Экономика және құқық факультетінің деканы

Қарсыбаев Б.Т. – Педагогика және факультетінің деканы

Исмайлова М.Е. – Ғылым орталығының директоры

Жауапты хатшы және техникалық редакция – Сыдықбай М.Д.

«**Future science: идея, инновация, интеллект**» атты республикалық ғылыми-практикалық конференцияның ғылыми мақалалар жинағы. – Шымкент: DIAS баспаханасы, 683 бет.

Сборник научных статей республиканской научно-практической конференции «**Future science: идея, инновации, интеллект**» – Шымкент: типография DIAS, 683 стр.

Collection of scientific articles of the republican scientific and practical conference "**Future science: idea, innovation, intelligence**" typography DIAS, 683 pages.

ISBN 978-601-08-5035-4

Жинаққа профессор-оқытушылардың, жас ғалымдардың ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері ендірілді.

Меншік иесі: «Жұмабек Ахметұлы Ташенев атындағы университет» акционерлік қоғамы

ISBN 978-601-08-5035-4

Редакцияның мекенжайы:
Шымкент қаласы, Рашидова №25
e-mail: nauka_zhtu22@mail.ru

© DIAS баспахана орталығы., 2025

Мазмۇنى.....	3
ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ: СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР	
ТЕКСТ ДОГОВОРА НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ В ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ Рыжкова Н.В., Онегина А.С.....	14
ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ И ФИЛОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ Тораева А.Д., Абзалова Г.А.....	17
ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ НА РУССКИЙ ЯЗЫК: КАК ИНТЕРНЕТ МЕНЯЕТ НАШУ РЕЧЬ Пирматова З.А., Жумабаева Г.Р.....	19
РУССКИЙ ЯЗЫК И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ПЕРСПЕКТИВЫ МАШИННОГО ПЕРЕВОДА И ОБРАБОТКИ ТЕКСТОВ Барат А.Т., Жумабаева Г.Р.....	23
ЭВОЛЮЦИЯ РЕЧЕВЫХ НОРМ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ ПОД ВЛИЯНИЕМ И ГЛОБОЛИЗАЦИИ Сегимбай А.Ж., Абишева Р.Б.....	26
ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИЛОЛОГИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА Азбергенова З.О., Қамбар Т.....	29
ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИЛОЛОГИЯ В ЭПОХУ ГЛОБОЛИЗАЦИИ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ Азбергенова З.О., Абдукадырова З.....	31
ФИЛОЛОГИЯ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ Нарходжаева Ш.Ю., Жора А.Н., Кемелова Г.М.....	34
РАЗВИТИЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ Хадиметова М.М., Жумабаева Г.Р.....	37
ВЛИЯНИЕ ЗАРУБЕЖНЫХ АНИМАЦИОННЫХ ФИЛЬМОВ И ВИДЕОИГР НА ФОРМИРОВАНИЕ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ Үсенқызы Ж., Жумабаева Г.Р.....	39
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ САТИРЫ С УЧЕТОМ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ Таджиева А.Ш., Умаралиева М.А.....	42
СРЕДСТВА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ В ЛИРИКЕ И МЕТОДЫ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ФИЛОЛОГИИ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ Дуйсенхан Ж.Н., Умаралиева М.А.....	45
ЎЗБЕК ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТ САБАҚТАРЫНДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АУЫЗША ЖӘНЕ ЖАЗБАША ТІЛІН ДАМУ Османова Г.С., Мусаева О.М.....	49
БУДУЩЕЕ ФИЛОЛОГИИ В ЦИФРОВОЙ ЭПОХЕ Көшербай Н., Токмуратов А.М.....	55
ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИЛОЛОГИЯ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ Алтаева Ж.Б., Арыстан С.....	58
НАУКА О ЯЗЫКЕ: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ Умбетжанова У.Т., Мирзалиева В.Д.....	62
ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ЯЗЫК: ИЗМЕНЕНИЕ ФИЛОЛОГИЙ В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ Алтаева Ж.Б., Арыстан С.Б.....	65

ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ЎЗБЕК ШЕВАЛАРИНИ ЛЕКСИК, МОРФОЛОГИК АСПЕКТДА
ЎРГАНИШ

Убайдуллаева С.К., Эгамбердиева Б.М., Мусаева О.М......70

ЎЗБЕК ТИЛИ ДАРСЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШДА БИЛИШГА ОИД
ТОПШИРИҚЛАРНИНГ УЗВИЙЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Камилова Махлиё., Адина Хатамқулова., Шахло Наралиева......74

ВЛИЯНОЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ

Кемелова Г.М., Маккамова Р......79

ЎҚУВЧИЛАР НУТҚИЙ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА БАДИИЙ
МАТННИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ (Заҳириддин Муҳаммад Бобур рубоийлари
мисолида)

Мухамедамин Фарангиз., Шахло Наралиева......82

ИНКЛЮЗИВТИ БЉИМ БЕРУДЕ АНА ТЉПН ОҚЫТУ МЉСЕЛЕЛЕР МЕН ТАҚЫРЫПТАР

Мавланбекова С.Ш., Жавланова Г.А., Абдалиев Ф.Н......85

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИЛОЛОГИЯ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Асильбекова Б.Ж., Абсаматова М......88

РУССКИЙ ЯЗЫК В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Асильбекова Б.Ж., Умирзак У.С......91

ЯЗЫК И ОБЩЕСТВО: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЛИЯНИЕ

Асильбекова Б.Ж., Бердахмет А......94

FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN MODERN EDUCATION: CULTURAL AND
TECHNOLOGICAL INFLUENCES

Akim A., Kambarova A., Aryspaeva E.P......97

THE PRACTICE OF LEARNING ENGLISH: HOW TO LEARN ENGLISH QUICKLY –
EFFECTIVE METHODS AND LIFE HACKS

Smatullaeva U., Kopzhasar T., Arystan G.A......101

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN ENGLISH

Nyshanbay M., Erimbetova A., Arystan G.A......104

FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING METHODS IN THE DIGITAL AGE

Koldas B., Nurzhan S., Aryspaeva E.P......107

ЭЛДОР ТАТИЕВ ИЖОДИДА ИНДИВИДУАЛЛИКНИ ТАЪМИНЛАШГА ХИЗМАТ
ҚИЛАДИГАН ЛИСОНИЙ ВОСИТАЛАР

Мусаева А. М., Абдалиев Ф.Н......112

LEXICAL AND GRAMMATICAL PECULIARITIES OF SCIENTIFIC-TECHNICAL TEXTS

Юлдашева Д.Д., Исламова М.М......116

DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN STUDENTS OF NON-
PHILOLOGICAL SPECIALTIES IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN
LANGUAGE

Mirali M.D., Mirzakhmedova Zh.Zh......120

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF
DEVELOPING LEXICAL AND GRAMMATICAL SKILLS IN FIRST-YEAR STUDENTS OF
HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Kazakvayeva Z.S., Mirzakhmedova Zh.Zh......125

THE VARIETY OF GENDER LINGUISTICS IN ENGLISH, GERMAN, RUSSIAN AND
KAZAKH PROVERBS

Batukhanova G., Kablan B., Abdualiev O. A......130

GAMIFICATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: THEORETICAL FOUNDATIONS
AND PRACTICAL APPLICATIONS

Seimanova A.A., Pernebek A.A......133

SPOKEN VS. WRITTEN LANGUAGE: KEY DIFFERENCES AND THEIR IMPACT ON COMMUNICATION	
Musakhodzhaeva M.A., Iztileuova A. Zh.	136
THE ROLE OF PHONETIC TRANSCRIPTION IN LANGUAGE LEARNING	
Khalila D.E., Iztileuova A. Zh.	139
ARTIFICIAL INTELLIGENCE - A WIDE RANGE OF POSSIBILITIES FOR CREATING NEW FORMS OF LEARNING	
Turdybayeva A.G., Abduvalieva Sh.M., Tursunova T. Zh.	141
USING DIGITAL TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH	
Adineeva A. B., Norimanova S. S., Tursunova T. Zh.	144
DIGITAL TOOLS AND RESOURCES FOR LANGUAGE ACQUISITION	
Zhaksylyk N.M., Akylbay B.E., Pernebek A.A.	148
ЗАМАН ТАЛАБЫНА САЙ МАМАН БОЛУДЫҢ МАҢЫЗЫ	
Абдукадыр А.Б., Ерлан Ж.Қ., Есжанова Г.Д.	150
CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING (CLIL) AS THE MODERN APPROACH TO THE TEACHING OTHER SUBJECTS THROUGH A FOREIGN LANGUAGE	
Abdurakhmanova G. M., Artykbaeva F.I.	152
USING SMART TECHNOLOGY IN THE ENGLISH LANGUAGE CLASS	
Amanzhol A., Artykbaeva F.I.	154
АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ОРЫС ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНЕ АУДАРЫЛУ СИПАТЫ	
Ақберді А. Ә., Керімбаев А.Е.	156
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ЕНГІЗУ: АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕТУ МЕН ОҚЫТУДЫ ТҮРЛЕНДІРУ	
Әбделі Б.Ә., Баязиева М.Н.	160
АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ: ТУРИСТІК АГЕНТТІК МЫСАЛЫНДА	
Ботаева С.Б., Айдарбек Д.	162
ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ КАК КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА	
Досмуратова Г.А., Арынбаева Р.А.	165
АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ НЕМІС ТІЛДЕРІНДЕГІ ЗАТ ЕСІМДЕРДІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ: ҰҚСАСТЫҚТАР МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР	
Жақсылық Н., Абдумалик С., Турсынова Г.И.	168
GAME-BASED METHODS IN PEDAGOGY	
Khalila D.E., Pesova F.D., Kozhamkulova A. S.	170
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОРҒАУДЫҢ КЕШЕНДІ ТӘСІЛІ. ҚОЛДАНБАЛАРДАҒЫ НЕЙРОЖЕЛІЛЕРДІ ШАБУЫЛДАРДАН ҚАЛАЙ ҚОРҒАУҒА БОЛАДЫ?	
Изханова Б.Е., Забен М.А.	172
USING INTERNET RESOURCES TO ENHANCE THE EFFECTIVENESS OF TEACHING ENGLISH AT SCHOOL	
Kuralbaeva Zh., Dosymbek A.	175
ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕНУДІҢ ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ	
Қаюпова Е.М., Турлибек Ә.Н.	178
THE IMPACT OF GLOBALIZATION AND MODERN TECHNOLOGIES ON THE ENGLISH LANGUAGE	
Мырзағали Б., Тураджан А., Назар Д.Б.	181
EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ATTITUDES TOWARDS FOREIGN LANGUAGE LEARNING: PURSUIT OF RELEVANCE AND IMPLICATIONS	
Әубек А., Адилова У., Серікбаева Ш.Е.	184
LANGUAGE AS CAPITAL: THE ECONOMIC AND CULTURAL POWER OF ENGLISH	
Тұрғанбек А., Тұрлыбек Ж., Назар Д.Б.	186

CHALLENGES FACED BY ENGLISH SECOND LANGUAGE LEARNERS WHEN WRITING IN ENGLISH

Османаханаева С., Тулеген Н., Назар Д.Б......189

TRAVEL AND CULTURE: HOW EXPLORING THE WORLD ENRICHES A PERSON

Mammadina J., Yeszhanova G.D......191

КИБЕРҚАУПСІЗДІК ЖӘНЕ ДЕРЕКТЕРДІ ҚОРҒАУ

Мәулімсейіт Д.Б., Базарбай А.Т......193

METHODOLOGY: PREPARATION FOR INTERNATIONAL EXAMS

Musakhodjaeva M.A., Karabekova Zh. M. Kozhamkulova A.S......196

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ҒЫЛЫМИ ЖҰМЫСТАРДЫ ЖАЗУДА ҚОЛДАНУ

Кеңесбек Е.Қ., Мұсабекова Б.С......199

DEVOPS ИНСТРУМЕНТЫ: ЛУЧШИЕ РЕШЕНИЯ ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ HIGHLOAD-СИСТЕМАМИ

Базарбекова Н.Н., Жарылқасынова Ғ.Ә......201

HOW SOCIAL NETWORKS INFLUENCE LANGUAGE LEARNING AND VOCABULARY IMPROVEMENT

Ongarbay A.T., Turlibek A.N......204

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ИГРЫ КАК МОТИВАЦИЯ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Оралбай Аяжан., Досымбек А.Д......208

ЗАМАНАУИ ВИДЕОМЕЙКЕР БАҒДАРЛАМАЛАР КӨМЕГІМЕН ВИДЕОСАБАҚ ЖАСАУ ЖОЛДАРЫ

Орал Ә.Б., Мұрадым Д.А......211

АҒЫЛШЫН, ОРЫС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ СЫН ЕСІМДЕРДІҢ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

Османаханаева Н., Абдиганпарова М., Турсынова Г.И......213

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ БАЯНДАУЫШ ҰҒЫМЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ СИПАТЫ

Османаханаева Н., Казакбаева З., Турсынова Г.И......216

ӨЗБЕК ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТ САБАҚТАРЫНДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АУЫЗША ЖӘНЕ ЖАЗБАША ТІЛІН ДАМУ

Османова Г.С......218

FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING METHODS IN THE DIGITAL AGE

Ravshanova Rukhshona, Yelemes Aidyn., Tursynova G.I......224

DEVELOPING THE ABILITY OF UNIVERSITY STUDENTS TO SPEAK IN A FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION IN THE PROFESSIONAL SPHERE BASED ON A COGNITIVE AND COMMUNICATIVE APPROACH

Ryskul A., Sagyntay A., Yeszhanova G.D......227

ЖИ ПРОЕКТІЛЕРІНДЕГІ КЕҢІНЕН ҚОЛДАНЫЛАТЫН БАҒДАРЛАМАЛАУ ТІЛДЕРІ

Садуақас А.Н., Зухриллаев С......230

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ДАЯРЛЫҒЫ

Сапарбай Клара., Сапарбай Назерке., Г.И. Турсынова.....232

ҚАЗІРГІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ОМОНІМДЕР: ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Сейтқасым Аружан., Әсілбек Әсел., Г.И. Турсынова.....234

ОЙЫНДАРДЫ ЖАСАУҒА ЖИ-ДЫ ҚАЛАЙ ПАЙДАЛАНУ КЕРЕК: ҮЗДІК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Сматүлла Т.Б., Керімбай Г.Б......237

CREATING THE INTEGRATIVE STEM LESSON UNIT PLAN FOR 11TH GRADE STUDENTS

Adilzhan A.D., Bekenova G.S.....	240
НАСЛЕДИЕ ВЫДАЮЩЕЙСЯ ЛИЧНОСТИ ЖУМАБЕКА АХМЕТОВИЧА ТАШЕНЕВА И ДУХ НЕЗАВИСИМОСТИ ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА	
Умбетжанова У.Т., Бектурсын Рахат.....	243
НАУКА О ЯЗЫКЕ: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ	
Умбетжанова У.Т., Мирзалиева В.Д.....	247
ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИЛОЛОГИЯ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	
Умбетжанова У.Т., Сапар З.....	250
ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА БУДУЩЕЕ РЫНКА ТРУДА	
Токсейтова А., Тойбек Ш., Айтжанова С.Е.....	254
АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ПРОГРАММАЛАУ: ІС: КӘСПОРЫННЫҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ПЛАТФОРМАСЫ	
Сайдикрамов З., Ниязалиев С., Лесбек Д., Абдурахманова З.А.....	257
МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	
Бахтияров Ыхтияр, Онласбек Абылайхан., Айтжанова С.Е.....	261
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND PERSONALIZED LEARNING	
Yeskermeskyzy A., Kozhamkulova A. S.....	264
ЖАЛПЫ ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ	
Садуақас Қ.Н., Арысбаева А. А.....	268
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В БИБЛИОТЕКАХ: РЕАЛЬНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ	
Байшувакова Л.Ш., Кукеева М.К.....	271
LAND MANAGEMENT	
Karabekova I.A., Zholdasova M.A.....	275
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖНОЙ МОДЫ	
Жаксылык Г., Турдиева М., Туракулов Б.С.....	277
ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ КОМПАНИЯНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН БАҒАЛАУ	
Айдарова Д.С., Оразова Б.Б.....	278
ТРУДОУСТРОЙСТВО МОЛОДЕЖИ В ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ	
Ондасын Инжу Аханқызы., Оразова Б.Б.....	280
ENGLISH AS A LINGUA FRANCA AND COMMUNICATION STRATEGIES	
Turdybayeva A., Orynbasar P., Turlibek A.N.....	284
COMPARATIVE TYPOLOGICAL ANALYSIS OF HOMONYMS IN ENGLISH, KAZAKH AND RUSSIAN LANGUAGES	
Tursynova Guldar Ismailovna.....	288
АҒЫЛШЫН ТІЛІ — ТАРИХШЫНЫҢ КӘСІБИ ҚҰРАЛЫ	
Тұтқабай А.Ж., Дүйсен А.Б., Турлибек Ә.Н.....	291
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ (ЖИ) ЖӘНЕ МҰҒАЛІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС: ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІНЕ БЕЙІМДЕЛГЕН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ	
Халметова Ш.А., Равшанова Р., Елемес А.....	294
АҒЫЛШЫН ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІНЕ АРНАЛҒАН ЖИ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ШЕКТЕУЛЕРІ	
Халметова Ш.А., Сапарбай К., Сапарбай Н.....	297
ЎЗБЕК ТИЛИ ДАРСЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШДА БИЛИШГА ОИД ТОПШИРИҚЛАРНИНГ УЗВИЙЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ	
Камилова Махлиё, Шахло Наралиева.....	300

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ КҮШ ЖӘНЕ ТӨЗІМДІЛІК ДАЙЫНДЫҒЫ: ӘДІСТЕР МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Әбдірәсіл Н., Рамашов О.Р.....306

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ КҮРЕСІ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕ

Касымбеков Б.Б., Айтбай С.М.....308

ЖАСӨСПІРІМДЕР АҒЗАСЫНА ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖАТТЫҒУЛАРЫНЫҢ ӘСЕР ЕТУІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖОБАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТІ ДАМУЫ ӘДІСТЕМЕСІ

Алтынбекова Б.С., Ағабек Д.....312

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНЫҢ НЕГІЗГІ КОМПОНЕНТТЕРІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

Мильдоходжаева Г.С., Әскер А.Ә.....314

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ҚОЗҒАЛЫС ДАҒДЫЛАРЫНА ҮЙРЕТУ

Абдумалик Н.Е., Битуреев А.С.....317

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ СПОРТТЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Сапаралиев Е.Б., Битуреев А.С.....321

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖӘНЕ СПОРТ БОЙЫНША ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒЫТТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мильдоходжаева Г.С., Керім А.Н.....324

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУГЕ БАҒЫТТАЛҒАН МҰҒАЛІМНІҢ БАСҚАРУШЫЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Бейсенбі С.Қ., Сапарбеков Н.С.....328

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІБИ САПАЛАРЫН ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ САБАҚТАР ПРОЦЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мырзаева У.Ғ., Ахметов М.К.....331

ВОЛЕЙБОЛ ОЙЫНЫНЫҢ ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІН ЖОСПАРЛАУ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Мергенбай А.Е., Сапарбеков Н.С.....337

ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ОҚЫТУ-ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІН ЖОСПАРЛАУ

Дүйсенбай Ж.А., Өтегенов Ғ.А.....341

МЕКТЕПТЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шаймерден М.Б., Муталиев Б.Т.....344

ЖАСТАРДЫ ҰЛТЖАНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ВОЛЕЙБОЛ ОЙЫНЫНЫҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Атабаева К.М., Козбаев Е.У.....347

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ-САУЫҚТЫРУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖҰМЫСТАРЫН ЖҮРГІЗУ

Байболаев Б.Т., Өтегенов Ғ.А.....351

ОҚУШЫЛАР АҒЗАСЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРДІ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ СПОРТТЫҚ ОЙЫННЫҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Мүсиралиев М.Н., Маханбетова А.Қ.....355

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА СПОРТ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ

Алтынбекова Б.С., Абай Балаби.....357

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Мурзабек Ж.А., Сапарбеков Н.С.	360
БОКСШЫЛАРДЫҢ ҚОЗҒАЛЫСЫ МЕН ЖЕКПЕ-ЖЕК КЕЗІНДЕГІ ЖАТТЫҒУ ҚАҒИДАЛАРЫ	
Асан Б.М., Іңкәрбеков Д.Б.	363
МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІНЕ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
Курбанали Н.И., Козбаев Е.У.	366
ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕГІ БАСКЕТБОЛ СЕКЦИЯСЫНА БАЛАЛАРДЫ ҚАБЫЛДАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Орынбек Н.Қ., Нуржан Н.Н.	370
ЖАТТЫҒУ КЕЗІНДЕГІ БАЛУАНДАРДЫҢ ӘДІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	
Серхан Қ.Қ., Іңкәрбеков Д.Б.	373
ФУТБОЛШЫЛАРДЫ ОҚЫТУ – ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНДЕ ШЫҢДАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ	
Невталиев А.М., Мырзабеков А.Л.	376
ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫН АПТАСЫНА ҮШ РЕТ ӨТЕТІН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫСТЫ АРТТЫРУДАҒЫ ӘСЕРІ	
Абай А.С., Муталиев Б.Т.	381
ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ – ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНЫ, ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ ОЙЫНЫ ТУРАЛЫ ЖАЛПЫ МӘЛІМЕТ, ОЙЫННЫҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ	
Рисметова М.Д., Козбаев Е.У.	384
ФУТБОЛШЫЛАРДЫ ОҚЫТУ-ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНДЕ ШЫҢДАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ	
Мамытов Б.Н., Ахметов М.К.	387
ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНДЕГІ БАСТАПҚЫ КЕЗЕҢДЕ ВОЛЕЙБОЛ СЕКЦИЯСЫНДА БАЛАЛАРДЫ ІРІКТЕУ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Болатбек Б.Т., Нуржан Н.Н.	391
БАСКЕТБОЛ ОЙЫНЫНЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ МЕН ТАКТИКАЛАРЫ	
Балтабаев Р.А., Молдабеков Е.О.	394
ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ – САУЫҚТЫРУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	
Зулпхаров Н., Бектенов Ж.А.	397
ГРЕК-РИМ КҮРЕСІНДЕ ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНЕ НЕГІЗГІ ӘДІСТЕМЕЛІК РӨЛІ	
Пайзиев Р.У., Түребеков Б.А.	402
БАСКЕТБОЛДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІ; АЛАҢДА ТҰРУ, ЖҰРУ, СЕКІРУ, ТОҚТАТУ ӘДІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ	
Нематов Б., Бектенов Ж.А.	406
ТӨМЕНГІ СЫНЫПТАР ОҚУШЫЛАРМЕН ГИМНАСТИКА САБАҚТАРЫН ӨТКІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Жарылқасын И.Ә., Іңкәрбеков Д.Б.	409
СПОРТТЫҚ КҮРЕСТЕ БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕНЕ-КҮШ ҚАБІЛЕТТЕРІН АРТТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Алтынбекова Б.С., Алтынбек Д.	412
ҚАЖЫМҰҚАН МҰҢАЙТПАСҰЛЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАРИХЫНДАҒЫ ТҰҢҒЫШ КӘСІПҚОЙ БАЛУАН	
Сабырбай Б.Т., Түребеков Б.А.	414
БОКСШЫЛАРДЫҢ АРНАЙЫ ШЫДАМДЫЛЫҒЫН ТӘРБИЕЛЕУ ӘДІСТЕМЕЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Сұлтанияз Н.А., Талдыбек С.Е.	417
БОЛАШАҚ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМІН КӘСІБИ ҚЫЗМЕТКЕ ӘЗІРЛЕУ	
Касымбеков Б.Б., Султанова С.А.	421

ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ДАМУ ЖОЛДАРЫ	
Серікбек Н.М., Өтегенов Ғ.А.	426
ЖАСТАРДА САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТАРИХИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
Бекхан Н.А., Ахметов М.К.	429
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА ЖАҢАРТЫЛҒАН ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНІҢ ӘДІСТЕРІН ПАЙДАЛАНУ	
Болатова А.Ж., Раймбердиев М.Қ.	433
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ЕНГІЗУДІҢ ТИІМДІ ЖАҚТАРЫ	
Полатбек Б.Б., Раймбердиев М.Қ.	436
ҚОЛ ДОБЫНЫҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУЫ	
Ш.З.Батыржановна., Исмайл Б.К.	438
ЖАС БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ ШАПШАҢДЫҚ-КҮШ ҚАБІЛЕТІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	
Мұхтархан Е.О., Раймбердиев М.Қ.	441
ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫ	
Ибрагимов С.А., Зейілбек Н.А.	444
ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	
Серикбаев Б.С., Битуреев А.С.	447
СПОРТТЫҚ ЖАРЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ МЕН ЖОСПАРЛАУ	
Айнамқұлов А.О., Молдабеков Е.О.	451
ЕКІ ҚОЛМЕН ДОПТЫ ТӨМЕНГІ ЖАҒЫМЕН ҚАБЫЛДАУ	
Алтынбек Б.Ұ., Бектенов Ж.А.	453
ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ДАМУЫ	
Азимов У.М., Мырзабеков А.	456
ГИМНАСТИКАНЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ	
Уринбасаров Қ., Юсупов А.Р.	460
ВОЛЕЙБОЛ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУЫ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ	
Қасымбеков Б.Б., Асанқызы М.Б.	463
КҮРЕС ТЕХНИКАСЫН АНЫҚТАУ НЕГІЗДЕРІ	
Бекшада Б.З., Туребеков Б.А.	467
БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕР ЖӘНЕ КӘСІБИ СПОРТТЫҢ ТЕОРИЯСЫМЕН ӘДІСТЕМЕСІ	
Сидиков С., Юсупов А.Р.	471
СПОРТ СЕКЦИЯЛАРЫНДАҒЫ САБАҚТАРДА ЖӘНЕ СПОРТПЕН ШҰҒЫЛДАНБАЙТЫН БАЛАЛАРДА ТӨЗІМДІЛІКТІ ДАМУЫ ТӘСІЛДЕРІН МАҚСАТТЫ БАҒЫТТАЙ ОТЫРЫП ҚОЛДАНҒАН КЕЗДЕГІ ТӨЗІМДІЛІК ДАМУЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ	
Қымбатбек С.А., Нуржан Н.Н.	475
ВОЛЕЙБОЛ СПОРТЫ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЯРЛЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ТАРИХИ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН АЛҒЫШАРТТАРЫ	
Әшірбай С.С., Маханбетова А.Қ.	478
БОКСШЫНЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ, ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ЖАС ЕРЕКШЕЛІКТЕР НЕГІЗДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ АСПЕКТІЛЕРІ	
Мелдехан Р.М., Талдыбек С.Е.	481
ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫ РУХАНИ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫҢ РӨЛІ	
Мильдоходжаева Ғ.С., Тұраш Н.У.	484

ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Баубеков Е., Молдабеков Е.О.....487

ҚАЗАҚ КҮРЕСІ. ТАРИХЫ, МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ОРНЫ

Б.С. Қайратұлы.....489

ЖЕҢІЛ АТЛЕТИКАЛЫҚ ЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫ

Зеилбек З.А., Зейілбек Н.А.....491

18-20 ЖАСТАҒЫ БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ АРНАЙЫ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ДЕҢГЕЙІН БАҒАЛАУ

Анарбай М.А., Мырзабеков А.Л.....495

ҒЫЛЫМИ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ. АКАДЕМИЯЛЫҚ ХАТ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Тутан Е., Юсупов А.Р.....500

БОКСПЕН АЙНАЛЫСУШЫ ЖАС СПОРТШЫЛАРДЫҢ ОҚУ-ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ТҮРЛЕРІ

Оспан Е.М., Маханбетова А.Қ.....505

КРЕАТИВТІ ИНДУСТРИЯЛАР ЖӘНЕ ARTTЭСN: МӘДЕНИЕТ ПЕН ӨНЕРДЕГІ ЗАМАНАУИ ШЕШІМДЕР

ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР МЕН ЖАҢА БАСТАМАЛАР (1991-2023)

Сариева.Ж.Т., Жолдасбек.Ж.Д., Шынтаев Н.А.....509

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Алишеров М.Б., Әлайдар Ф.Қ., Жүзжасарова А.А.....512

КСРО ХАЛЫҚ ӘРТІСІ КҮЛӘШ БАЙСЕЙІТОВНАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖОЛДАРЫ

Турышбек М.Б., Мейірбекова Б.Б.....516

ТҮСТЕРДІҢ АДАМ ӨМІРІНДЕГІ РОЛІ, МӘНІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІ

Теңлесова Н. М., Рахимов Б.Ф.....519

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІҢ ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІН ДАМУҒА ӘСЕРІ

Жұмабек Д., Айтуарова Н.А.....523

СТАЛИНГРАД ШАЙҚАСЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАУЫНГЕРЛЕР

Турумбетова Г.А., Исмаилова М.А.....526

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ЕРЕН ЕҢБЕГІ

Турумбетова Г.А., Исмаилова М.А.....529

АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ XX-ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ БАСПАСӨЗІНДЕГІ РӨЛІ

Маханбетов Д.Қ., Азизбекова А.С.....532

1924 ЖЫЛЫ ОРТА АЗИЯ РЕСПУБЛИКАЛАРЫН ҰЛТТЫҚ-ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ МЕЖЕЛЕУ САЯСАТЫН ЖҮРГІЗУДЕГІ С.ҚОЖАНОВТЫҢ РӨЛІ.

Сағын Е.Т., Азизбекова А.С.....535

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ ӘНДЕРІ»

Арманқызы Диана., Мажитов У.Х.....539

ВОКАЛДЫҚ ТЫНЫС АЛУДЫҢ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Мухтарқызы А., Мәшір П.І.....543

ТЕХНОЛОГИЯ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ СИНТЕЗІ: ARTTЭСN СӘН НАРЫҒЫН ҚАЛАЙ ӨЗГЕРТЕДІ

Есенкүл Ә., Жумадилаева З., Асилова К.С.....545

КОМПЬЮТЕРЛІК МУЗЫКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫ	
Бакирова Дариға., Байгунова Д.М.	547
МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ ЫНТАЛАНДЫРУ ӨДІСТЕРІ	
Бижанқызы Дилноза., Туманова Г.А.	552
КІТАП ОҚУДЫҢ БАЛАНЫҢ КОГНИТИВТІ ЖӘНЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ДАМУЫНА ӘСЕРІ	
Төлеш А., Хаппар Р., Сырайлова Ғ.М.	554
ҚАЗАҚ ӨНЕРІНДЕ НҮРҒИСА ТІЛЕНДИЕВТІҢ МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ	
Рахматулла Д. С., Естемесова С.С.	558
ӨРІП ТӘҢІРБЕРГЕНОВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ АБАЙ ДӘСТҮРІ	
Әбдіманап Д., Малихайдарова А., Мұса Н.Б.	561
МУЗЫКА САБАҒЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	
Жұмабек Ш. Е., Азизханова Д.К.	564
МЕКТЕПТЕГІ ОҚУШЫЛАРҒА «ӨРНЕК» ҮЙІРМЕ САБАҚТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ӨДІСТЕМЕСІ	
Карсыбай А.Е., Тлеубаева Б.С.	568
МУЗЫКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
Тілеуберген Ж.Т., Мәшір П.І.	572
КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДА ЖОБАЛАУ ҚЫЗМЕТІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	
Курбанова Р.Е., Тлеубаева Б.С.	574
ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫНЫҢ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ МӘДЕНИЕТІ МЕН ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ САҚТАЛУЫ: ӨТКЕН МЕН ҚАЗІРГІ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС	
Сайрамбай А.Е., Гафуржанова.М.А., Шынтаев Н.А.	578
ҰЛТТЫҚ ҚОЛӨНЕР МЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӨДІСТЕРДІҢ ҰЙЛЕСІМІ: МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІ	
Алқабай Ғ., Алшымбаева С.Н.	581
ИНКЛЮЗИВ БІЛІМ БЕРУДЕ АНА ТІЛІН ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ТАҚЫРЫПТАР	
Мавланбекова С. Ш., Жавланова Г. А., Абдалиев Ф.Н.	583
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ СТУДЕНТТІҢ АКАДЕМИЯЛЫҚ ТАБЫСТЫЛЫҒЫ	
Уразалиева А., Жандарбай С.,Н.Н. Мелдеш.	587
БОЛАШАҚ МАМАННЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
Мықтыбек Г, Лесбек А., Мұса Н.Б.	589
ҚАЗАҚ МУЗЫКАСЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ӘН ӨНЕРІ	
Оралбек З. Н., Туманова Г.А.	593
ТҰЛҒАҒА БАҒЫТТАЛҒАН, ІС ӘРЕКЕТТІК, САРАЛАП ОҚЫТУ, КОММУНИКАТИВТІК ТӘСІЛДЕРДІ САБАҚТА ҚОЛДАНУ	
Сарсекенова А.Ж., Жанабаева Б. С., Ахметджан А.	595
КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДА МАТАДАН ГҮЛ ЖАСАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ОҚУШЫЛАРҒА ҰЙРЕТУ ӨДІСТЕРІ	
Амангелді М.Е., Конакбаева У.Ж.	598
ТЕХНОЛОГИЯ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ОРИГАМИ: ПРИМЕНЕНИЕ ДРЕВНЕГО ИСКУССТВА В СОВРЕМЕННОМ ДИЗАЙНЕ И ОБУЧЕНИИ	
Сейілхан Т., Куралбай Ж., Рахманкулова Ж.А.	603
БҮГІНГІ ЖАСТАР ТӘРБИЕСІНДЕГІ АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ	
Турехан Ақдана Ауесхановна., Д.К.Азизханова.	606

ЗАМАНАУИ МУЗЫКА САБАҒЫ

Тұрғанбай Аружан., Байгунова Д.М.	610
КЕҢЕС ҮКІМЕТІ ҚАЛЫПТАСҚАН АЛҒАШҚЫ ЖЫЛДАРЫ АСТРАХАН ӨЛКЕСІНІҢ АҒАРТУ САЛАСЫНДАҒЫ, ДЕНСАУЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ РОЛІ	
Рахметулла Н.С., Сирбаева А.А.	614
ИЗРАИЛЬ-ТАЯУ ШЫҒЫС АУМАҒЫНДАҒЫ ГЕОСАЯСИ КҮРЕСТЕГІ РӨЛІ	
Мирсавурова Ш. М., Сирбаева А.А.	620
ҚҰРМАНҒАЗЫ КҮЙЛЕРІНДЕГІ ҰЛТҚА ДЕГЕН МАХАББАТ	
Базарбай Ш.А., Қайнарбаева А.Қ.	625
КСРО-НЫҢ АТЕИЗМДІ СОЦИАЛИСТІК ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ НЕГІЗДЕУ	
Кашкинбаева А.Т., Сайлау С.	627
СТАЛИНГРАД ШАЙҚАСЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАУЫНГЕРЛЕР	
Турумбетова Г.А. Исмаилова М.А.	629
ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ЕРЕН ЕҢБЕГІ	
Турумбетова Г.А. Исмаилова М.А.	632
АҚЫЛДЫ ТЕКСТИЛЬ: ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН СӘН ИНДУСТРИЯСЫ МЕН МЕДИЦИНАЛЫҚ БҰЙЫМДАРДАҒЫ ҚОЛДАНЫЛУЫ	
Даулетбекова Б.А., Кайратжан А.Б., Жанпаизова В. М.	635
ИНТЕГРАЦИЯ АРТТЕСН В ДИЗАЙН ОДЕЖДЫ: КАК ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ ПОМОГАЕТ СОЗДАВАТЬ КОЛЛЕКЦИИ ОДЕЖДЫ	
Турганбек А., Абдимавланова З., Жанпаизова В. М.	638
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ ОЮ-ӨРНЕКТЕРІН КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНА БІРІКТІРУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ МӘДЕНИ БІЛІМІНЕ ӘСЕРІ	
Елгелді М., Асылбаева У., Жанпаизова В. М.	640
КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІ БОЙЫНША ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ	
Акбералиева Ұ., Калабаева К.Р.	643
ТАРИХТЫ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ	
Таубаев С.С., Жүнісбеков Е.Б., Тастемір Ж.Т.	645
ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ГУМАНИСТІК ИДЕЯЛАРДЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ	
Таубаев С.С., Аманжол Ж.Н., Елемес П.Х.	651
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ	
Рахыш Ж.Н., Дүйсенбек С.Ж., Исмаилова М.А.	656
ОҚУ ҮДЕРІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ АРТТЫРУ ҮШІН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ НЕГІЗІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕНІ ӨЗІРЛЕУ	
Исмаилов Ш.А., PhD Жұматаев Н.С., Ермекбаева Г.Ы.	660
ЖЕРГІЛІКТІ АТҚАРУШЫ ОРГАНДАРДЫҢ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ӨЗІРЛЕУ	
Искандаров Б.С., Жұматаев Н.С., Шаймерденова Л.Е.	666
БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІН ОҢТАЙЛАНДЫРУ ҮШІН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТКЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ҚОЛДАНБАЛЫ ЖҮЙЕГЕ ШОЛУ	
Исмаилов Ш.А., PhD Жұматаев Н.С., Ажибеков К.Ж.	670
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ МЕН БІЛІМІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНІҢ РӨЛІ	
Байбөриева М.С., Танатарова Д., Сапарбаева У.А.	674
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Расул О. К., Сарсенбай Б.Қ., Сапарбаева У.А.	676

ТЕКСТ ДОГОВОРА НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ В ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Рыжкова Н.В.

Северный Арктический федеральный университет им. М.В. Ломоносова

Научный руководитель – Онегина А.С., к.ф.н.
доцент кафедры русского языка и речевой культуры

Аннотация. В данной статье рассмотрены основные факторы, определяющие успешность коммуникации между составителем текста договора и его адресатом (читающим), определена значимость единого восприятия языка договора в сфере правовых отношений.

Ключевые слова: договор, коммуникация, языковая компетентность, коммуникативная компетентность, психолингвистика, интерпретация

Актуальность темы продиктована предоставлением в свободное пользование в сети Интернет огромного количества шаблонов, бланков и образцов гражданско-правовых договоров с не всегда известным их происхождением, активным использованием в компаниях юридического аутсорсинга и аутстаффинга, подготовкой договоров в организациях персоналом, не имеющим юридического или специального образования, вследствие чего в создаваемых документах обнаруживаются различного рода ошибки и неточности, которые оказывают прямое влияние на интерпретацию текста и его восприятие, что в свою очередь приводит к юридически негативным последствиям.

Успешность коммуникации — это важный аспект взаимодействия между сторонами сделки (сторонами договора). В соответствии с определением Л.К. Граудиной, успешная коммуникация заключается в реализации коммуникативной цели инициатора общения (продуцента) и в достижении согласия между собеседниками. Это подчеркивает важность не только передачи информации, но и взаимопонимания – психолингвистического аспекта коммуникации.

Психолингвистика изучает механизмы, лежащие в основе процессов производства и восприятия речи. Когда человек формулирует высказывание, он задействует лексические единицы и грамматические структуры, чтобы создать осмысленное сообщение. В свою очередь, восприятие речи — это сложный многоуровневый процесс, который включает распознавание отдельных слов и предложений и понимание общего смысла, сказанного или написанного (семантический уровень).

Цель реципиента (того, кто воспринимает текст или речь) заключается в том, чтобы адекватно интерпретировать намерение говорящего или автора текста, то есть понять, какой смысл заложен в сообщении [2]. Этот процесс требует активного участия когнитивных механизмов, включая память, внимание и способность к абстрагированию.

Таким образом, психолингвистика помогает понять, как происходит взаимодействие между языковыми структурами и когнитивными процессами, обеспечивающими успешное общение.

Ключевыми инструментами успешной коммуникации являются языковая и коммуникативная компетентности.

Языковая компетентность представляет собой знание системы языка, включая правила функционирования его единиц в речи, а именно:

- владение лексикой,
- знание грамматики,
- понимание синтаксиса
- осознание фонетических норм
- умение правильно писать и произносить слова

Эти знания позволяют человеку не только понимать и интерпретировать мысли других, но и точно выражать свои собственные идеи как в устной, так и в письменной форме.

Коммуникативная компетентность охватывает уровень личностного и профессионального опыта взаимодействия с окружающими. Как отмечает М.А. Василик, она необходима для успешного функционирования в профессиональной среде и обществе, учитывая способности и социальный статус индивида. Так рядовой носитель русского языка с его обыденным сознанием и его ограниченными знаниями в области права имеет более экспрессивные ассоциации к юридической терминологии, в то время как специалист права построит определенную, согласно законодательства, ассоциативную цепочку (выводы и ожидаемые последствия в соответствии с законом). Ф.И. Шарков добавляет, что коммуникативная компетентность включает в себя умение выбирать подходящий коммуникативный код, что обеспечивает адекватное восприятие и целенаправленную передачу информации в конкретной ситуации. То есть юридический текст, написанный в определенном, официально-деловом стиле, является подходящим коммуникативным кодом для специалистов права, но для точного понимания этого же текста рядовым гражданином данный код требует корректировки – текст должен быть изменен, приближен к литературной разговорной речи.

Успешность коммуникации в контексте составления правовых документов, таких как договоры, зависит от сочетания языковых навыков и понимания специфики целевой аудитории. Договоры, как одна из древнейших правовых конструкций, представляют собой волеизъявление сторон, направленное на установление, изменение или прекращение правовых отношений [5]. Это определение подчеркивает важность индивидуального подхода к каждому документу.

Договоры отличаются от нормативно-правовых актов по нескольким ключевым аспектам:

1. Ограниченность действия: Нормативно-правовые акты действуют универсально и применяются ко всем субъектам права, в то время как положения договора касаются только его участников. Это делает договор более личным и специфичным документом.

2. Язык и стиль: Лексика, грамматика и синтаксис нормативных актов подчинены строгим правилам. Они часто написаны сложным юридическим языком, который может быть труден для понимания широкой аудиторией. Договор же должен быть составлен так, чтобы его могли понять все стороны, участвующие в сделке.

3. Целевая аудитория: Важно учитывать, кто будет читать и использовать данный документ. Составление договора требует знания не только законодательства, но и особенностей терминологии и стиля общения целевой аудитории. Это может включать как профессионалов в области права, так и обычных граждан.

Рассмотрим разницу формулировок «момент заключения договора» на примере формулировки, закрепленной Гражданским Кодексом Российской Федерации (далее – ГК РФ) и прописанной в договоре купли-продажи.

Согласно статье 425 ГК РФ [6] «Действие договора», – Договор вступает в силу и становится обязательным для сторон с момента его заключения.

Статья 433 ГК РФ [6] раскрывает понятие «Момент заключения договора» – Договор признается заключенным в момент получения лицом, направившим оферту, ее акцепта (ответ лица, кому адресована оферта, о ее принятии). Если в соответствии с законом для заключения договора необходима также передача имущества, договор считается заключенным с момента передачи соответствующего имущества. Договор, подлежащий государственной регистрации, считается для третьих лиц заключенным с момента его регистрации, если иное не установлено законом.

Законодательством определено, что момент заключения договора соответствует наступлению какого-либо события (получение акцепта, передача имущества,

государственная регистрация). Участнику сделки, не имеющему специального образования, сложно понять такую формулировку и точно определить момент заключения договора, а также сроки его действия. Возникают вопросы: «я оплатил товар, но еще не получил его (дистанционная покупка), получается, что договор не заключен? А если договор не заключен, то обязан ли продавец направить мне товар»? Во избежание появления подобных вопросов в структуре бытового договора (поставка, купля-продажа, оказание услуг или выполнение работ) предусмотрены иные речевые обороты. Формулировка «договор вступает в силу и считается заключенным с момента его подписания сторонами» понимается однозначно.

Этот пример демонстрирует важность сочетания языковой и коммуникативной компетенции при составлении документов на разные аудитории.

Составление договора — это не просто механическое применение норм права. Это творческий процесс, который требует:

- Знания законодательства: Понимание правовых норм и требований является основой для правильного составления документа.

- Умения интерпретировать язык закона: Нужно уметь трансформировать юридические термины и формулировки в доступный и понятный язык для всех участников.

- Адаптации к специфике аудитории: Учитывая уровень юридической грамотности адресатов, необходимо использовать такой стиль и терминологию, которые будут понятны именно им.

Таким образом, успешность коммуникации при разработке договора во многом зависит от способности составителя сочетать юридические знания с навыками эффективного общения, уровнем его психолингвистической компетенции. Требуется глубокое понимание, как законодательства, так и потребностей целевой аудитории. В результате, удачное сочетание этих факторов способствует созданию ясных, понятных и юридически обоснованных документов, которые удовлетворяют интересы всех сторон.

Использованная литература:

1. Граудина Л.К. Культура русской речи Учебник для вузов. Под ред. проф. Л. К. Граудиной и проф. Е. Н. Ширяева. - М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. - 560 с. Текст: непосредственный.

2. Щербакова М.В. Психолингвистический аспект порождения письменной речи [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psiholingvisticheskiy-aspekt-porozhdeniya-pismennoy-rechi> (02.04.2025).

3. Василик М.А. Основы теории коммуникации: Учебник /Под ред. проф. О-75 М.А. Василика. — М.: Гардарики, 2003 — 615 с.: ил. Текст: непосредственный.

4. Шарков Ф.И. Социология коммуникаций в структуре междисциплинарного научного направления «коммуникология» // Социологические исследования. 2016. № 12. С. 128-134 [Электронный ресурс] https://www.isras.ru/index.php?page_id=2624&jid=6483&jn=socis&printmode

5. Большая Российская энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://bigenc.ru/c/dogovor-cfb9d7> (10.03.2025).

6. Гражданский кодекс [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/ (11.03.2025).

ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ И ФИЛОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Торасева А. Д.

Университет имени Ж.А.Ташенева, г. Шымкент

Научный руководитель – магистр, преподаватель Абзалова Г.А.

Аннотация. В данной работе исследуется влияние современных информационных технологий, в первую очередь интернета, на развитие и трансформацию русского языка. Анализируются изменения в лексике, синтаксисе, стилистике и коммуникативных практиках, обусловленные цифровизацией общества. Работа опирается на анализ теоретических источников и эмпирических данных, выявляя, как интернет способствует появлению неологизмов, сленговых конструкций и изменению традиционных норм речи. Представлены цели, задачи исследования, а также доказательная база, подтвержденная данными из научной литературы.

Андатпа. Бұл жұмыста заманауи ақпараттық технологиялардың, әсіресе интернеттің, орыс тілінің дамуы мен трансформациясына әсері зерттеледі. Қоғамның цифрлануына байланысты лексика, синтаксис, стиль және коммуникациялық тәжірибелердегі өзгерістер талданады. Жұмыс теориялық дереккөздер мен эмпирикалық мәліметтерді талдауға негізделген, интернеттің неологизмдердің, сленгтік құрылымдардың пайда болуына және дәстүрлі сөйлеу нормаларының өзгеруіне қалай ықпал ететіні анықталады. Зерттеудің мақсаты, міндеттері және ғылыми әдебиеттерден алынған деректермен расталған дәлелдік база ұсынылған.

Abstract. This paper examines the impact of modern information technologies, primarily the internet, on the development and transformation of the Russian language. It analyzes changes in vocabulary, syntax, stylistics, and communicative practices resulting from the digitalization of society. The study is based on the analysis of theoretical sources and empirical data, identifying how the internet contributes to the emergence of neologisms, slang constructions, and the transformation of traditional speech norms. The research objectives, tasks, and evidence base supported by data from scientific literature are presented.

Ключевые слова: цифровая грамотность, филологическое образование, цифровизация, медиаграмотность, гипертекст, цифровые инструменты, лингвистический анализ, автоматизированный перевод, корпусная лингвистика, цифровая гуманитаристика, дистанционное обучение, анализ текста, цифровая безопасность, информационные технологии, цифровая коммуникация.

Современное общество развивается в условиях стремительной цифровизации, которая затрагивает все сферы жизни, включая образование. Цифровая грамотность становится неотъемлемой частью подготовки специалистов в различных областях, в том числе в филологии. Сегодня филолог не может ограничиваться только знанием языков, литературы и теории текста – он должен уметь работать с цифровыми ресурсами, анализировать информацию, владеть современными инструментами коммуникации и обработки текстов.

Развитие цифровых технологий привело к появлению новых форм текстов (гипертексты, мультимодальные тексты, цифровая литература), а также изменило методы преподавания языков и литературы. В этом контексте сочетание цифровой грамотности и

филологического образования становится важнейшим условием подготовки высококвалифицированных специалистов.

Понятие цифровой грамотности

По определению ЮНЕСКО (2021), цифровая грамотность – это способность уверенно, критически и безопасно использовать цифровые технологии для получения, оценки, создания и обмена информацией.

Основные компоненты цифровой грамотности:

1. Навыки поиска, анализа и критической оценки информации – способность фильтровать достоверные данные среди множества источников.
2. Работа с цифровыми инструментами – знание текстовых редакторов, баз данных, инструментов автоматизированного перевода и анализа текста.
3. Создание и публикация контента – умение писать тексты для различных цифровых платформ (сайты, блоги, соцсети).
4. Цифровая безопасность и этика – понимание принципов защиты данных, авторского права и корректного поведения в цифровой среде.

Как отмечает П. Гилстер в книге «Цифровая грамотность» (1997), цифровая грамотность – это не только технические навыки, но и способность осознанно работать с информацией в цифровом пространстве.

Филологическое образование в эпоху цифровизации

Филологическое образование традиционно связано с изучением языка, литературы, текстов и их интерпретации. Однако цифровизация привела к значительным изменениям в этой сфере.

Как цифровая грамотность влияет на филологическое образование?

- Новые формы текстов – появление гипертекстов, интерактивных литературных произведений, цифровых архивов изменило способы анализа и интерпретации текстов.
- Использование корпусов и автоматизированного анализа текста – современные технологии позволяют анализировать большие массивы текстов с помощью лингвистического программного обеспечения (Sketch Engine, AntConc).
- Преподавание языков с использованием цифровых технологий – онлайн-курсы, мобильные приложения (Duolingo, Memrise), цифровые словари и системы автоматического перевода (DeepL, Google Translate).
- Научные исследования в цифровой гуманитаристике – изучение языка и литературы с использованием искусственного интеллекта, машинного обучения, статистического анализа текстов.

Как подчеркивает М. Маклюэн в книге «Понимание медиа» (1964), технология меняет не только способ передачи информации, но и саму структуру мышления. В этом контексте цифровые технологии формируют новые методы анализа и восприятия текстов.

Цифровые инструменты в филологии

Современный филолог должен владеть различными цифровыми инструментами для анализа и обработки текстов.

Примеры полезных цифровых инструментов:

1. Корпусные менеджеры – Sketch Engine, AntConc (анализ больших текстов, выявление закономерностей в языке).
2. Программы для автоматизированного перевода – DeepL, Trados Studio.
3. Лингвистические базы данных – WordNet, Национальный корпус русского языка.
4. Программы для анализа стиля и плагиата – Grammarly, Advego Plagiatus.
5. Платформы для дистанционного обучения – Moodle, Coursera, EdX.

Использование этих инструментов не только облегчает исследовательскую работу, но и открывает новые возможности для преподавания языков и литературы.

Проблемы цифровизации в филологии

Несмотря на преимущества цифровых технологий, их внедрение в филологическое образование сопровождается рядом проблем:

- Отсутствие единых стандартов – разные образовательные учреждения используют различные цифровые подходы.
- Необходимость адаптации преподавателей – не все филологи владеют современными цифровыми инструментами.
- Опасность утраты традиционных методов анализа текста – цифровые технологии не заменяют глубокое осмысление литературы и языковых явлений.
- Проблемы цифровой безопасности – работа с большими массивами данных требует соблюдения норм конфиденциальности и защиты авторских прав.

Как указывает Н. Хомский в книге «Язык и мышление» (2006), автоматизированные технологии не могут полностью заменить живую интерпретацию текста, но могут стать мощным инструментом для исследования языка и литературы.

Цифровая грамотность становится неотъемлемой частью современного филологического образования. Она расширяет исследовательские и преподавательские возможности, позволяя филологам работать с новыми формами текстов, анализировать большие объемы данных и использовать цифровые ресурсы для изучения языков и литературы.

Однако важно помнить, что цифровые технологии – это инструмент, а не замена традиционным филологическим знаниям. Только гармоничное сочетание классических методов и цифровых возможностей позволит подготовить высококвалифицированных специалистов, способных адаптироваться к вызовам XXI века.

Использованная литература:

1. Гилстер П. Цифровая грамотность. – Нью-Йорк: Wiley, 1997.
2. Маклюэн М. Понимание медиа: Внешние расширения человека. – Лондон: Routledge, 1964.
3. Хомский Н. Язык и мышление. – Кембридж: MIT Press, 2006.
4. Ван Дейк Т. Язык, познание и коммуникация. – Оксфорд: Oxford University Press, 2008.
5. Болтер Дж. Письмо в электронную эпоху. – М.: Логос, 2011.
6. Фуко М. Слова и вещи: Археология гуманитарных наук. – Париж: Gallimard, 1966.
7. ЮНЕСКО. Доклад о цифровой грамотности и образовании (2021).
8. Европейская комиссия. Цифровая трансформация образования в ЕС (2022).
9. Chomsky, N. Syntactic Structures. – The Hague: Mouton, 1957.
10. Landow, G. Hypertext 3.0: Critical Theory and New Media in an Era of Globalization. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ НА РУССКИЙ ЯЗЫК: КАК ИНТЕРНЕТ МЕНЯЕТ НАШУ РЕЧЬ

Пирматова Зилола Абдисаматовна

Университет имени Ж.А.Ташенева, г. Шымкент
Научный руководитель – ст. преподаватель, **Жумабаева Г.Р.**

Аннотация. В данной работе исследуется влияние современных информационных технологий, в первую очередь интернета, на развитие и трансформацию русского языка. Анализируются изменения в лексике, синтаксисе, стилистике и коммуникативных практиках, обусловленные цифровизацией общества. Работа опирается на анализ теоретических источников и эмпирических данных, выявляя, как интернет способствует

появлению неологизмов, сленговых конструкций и изменению традиционных норм речи. Представлены цели, задачи исследования, а также доказательная база, подтвержденная данными из научной литературы.

Аңдатпа. Бұл жұмыста заманауи ақпараттық технологиялардың, әсіресе интернеттің, орыс тілінің дамуы мен трансформациясына әсері зерттеледі. Қоғамның цифрлануына байланысты лексика, синтаксис, стиль және коммуникациялық тәжірибелердегі өзгерістер талданады. Жұмыс теориялық дереккөздер мен эмпирикалық мәліметтерді талдауға негізделген, интернеттің неологизмдердің, сленгтік құрылымдардың пайда болуына және дәстүрлі сөйлеу нормаларының өзгеруіне қалай ықпал ететіні анықталады. Зерттеудің мақсаты, міндеттері және ғылыми әдебиеттерден алынған деректермен расталған дәлелдік база ұсынылған.

Abstract. This paper examines the impact of modern information technologies, primarily the internet, on the development and transformation of the Russian language. It analyzes changes in vocabulary, syntax, stylistics, and communicative practices resulting from the digitalization of society. The study is based on the analysis of theoretical sources and empirical data, identifying how the internet contributes to the emergence of neologisms, slang constructions, and the transformation of traditional speech norms. The research objectives, tasks, and evidence base supported by data from scientific literature are presented.

Ключевые слова: интернет, технологии, русский язык, неологизмы, сленг, цифровая коммуникация, лингвистика

Введение

Современный мир невозможно представить без технологий. Мы пользуемся гаджетами, общаемся в соцсетях, читаем новости онлайн. Всё это неизбежно влияет на язык, ведь он - зеркало общества. Русский язык, как один из самых богатых и сложных в мире, активно меняется под влиянием цифровой эпохи. За последние десятилетия интернет стал неотъемлемой частью повседневной жизни, оказав значительное влияние на многие аспекты культуры и общества. Одним из заметных изменений является трансформация языка. Традиционные нормы русского языка сталкиваются с новыми явлениями, возникающими под воздействием цифровых коммуникаций, что приводит к появлению неологизмов, сокращений, заимствований и специфических речевых конструкций. Целью данной работы является комплексное исследование влияния интернета и информационных технологий на русский язык, анализ основных направлений его трансформации и оценка последствий для коммуникативных практик.

Цели и задачи исследования

Цель исследования:

Выявить и оценить влияние информационных технологий на эволюцию русского языка, определить основные направления языковых изменений под воздействием интернета.

Задачи исследования:

1. Провести обзор теоретических и эмпирических источников по проблематике влияния технологий на язык.
2. Проанализировать изменения в лексике, синтаксисе и стилистике, вызванные интернет-коммуникациями.
3. Исследовать процессы формирования интернет-сленга и заимствований.
4. Сравнить традиционные языковые нормы с новыми моделями речевой практики в цифровую эпоху.
5. Сформулировать рекомендации по сохранению культурной целостности русского языка в условиях информационной трансформации.

Заимствования, сленг и сокращения в цифровом пространстве

Слова вроде хайп, лайк, блогер, сторис пришли к нам из английского языка.

Они отражают явления, которые раньше не существовали. Например, слово сторис появилось благодаря Instagram и стало частью нашей повседневности.

Заемствования помогают адаптироваться к миру, который быстро меняется, но некоторые считают, что это угрожает чистоте русского языка.

В интернете появляются сотни новых слов и выражений. "Кринж", "рофл"

"жиза" — это уже не просто слова, а часть молодежной культуры. Сетевой сленг живёт быстро: слова быстро становятся популярными, а затем исчезают.

Однако для молодёжи это способ самовыражения, способный сделать язык ярче и эмоциональнее.

Интернет сделал общение мгновенным, но в гонке за скоростью мы теряем грамотность.

Короткие фразы в мессенджерах стали нормой. Вместо полного предложения "Я сейчас выйду из дома" пишут "Ща выйду". Это удобно и быстро, но язык теряет свою красоту и богатство.

Молодёжи сейчас в мессенджерах пишут без запятых, точек и заглавных букв. "Привет как дела?" вместо "Привет, как дела?" - типичный пример общения в мессенджерах. Для многих это просто привычка, но у детей и подростков такая манера письма может закрепиться, и тогда правильная письменная речь становится для них проблемой.

TikTok и Instagram приучили нас к коротким форматам. Вместо длинных статей - посты на 200 символов, вместо книг - 15-секундные видео. Это сказывается и на языке: мы привыкаем излагать мысли максимально коротко, что не всегда помогает передать сложные идеи.

Положительные аспекты: как технологии помогают языку

Несмотря на все опасения, технологии приносят не только вред, но и пользу.

1. Доступ к знаниям: онлайн-словарями и сервисами вроде Grammarly можно пользоваться бесплатно, что помогает людям повышать грамотность.
2. Унификация языка: благодаря интернету жители разных регионов начинают говорить на одном языке, используя одинаковые слова и выражения.

Негативные аспекты: есть ли повод для тревоги?

Но не всё так радужно.

Интернет упрощает язык, делая его менее выразительным.

1. Потеря грамотности: люди всё чаще пишут с ошибками.
2. Агрессия в сети: анонимность породила "язык хейта", где преобладают оскорбления и грубые фразы.
3. Зависимость от англицизмов: всё чаще вместо русских слов используют иностранные аналоги.

Как сохранить богатство русского языка?

Чтобы язык продолжал развиваться, важно найти баланс. Технологии не остановить, но можно: создавать грамотный контент: популяризировать блогеров, которые уважают язык.

Сохранять интерес к чтению: поощрять чтение книг и изучение классической литературы. Обучать культуре речи: объяснять детям, что язык - это важная часть нашей идентичности.

Технологии и интернет влияют на русский язык. Они делают его проще и ближе к современности, но одновременно создают угрозу для его богатства и уникальности. Русский язык всегда отличался гибкостью и способностью адаптироваться.

Важно, чтобы в процессе этих изменений мы не потеряли его красоту, разнообразие и культурную значимость.

Литературный обзор

Современная лингвистика уделяет большое внимание изучению влияния цифровых технологий на языковую картину. В ряде исследований отмечается, что интернет способствует динамичным изменениям в речи. Например, С.А. Кузнецов (2015) в работе «Язык в цифровую эпоху: влияние интернета на лексику и синтаксис» подробно анализирует возникновение новых словарных единиц и изменившиеся синтаксические конструкции. М.В. Ефремова (2018) исследует особенности формирования интернет-сленга, указывая на синкретизм традиционных норм и заимствованных элементов. Р.А. Волкова (2017) проводит эмпирическое исследование речевых норм в цифровом пространстве, подтверждая, что частота использования новых терминов и сокращений существенно возросла.

Другие исследования, такие как работы А.В. Ивановой (2016) и В.П. Смирнова (2014), демонстрируют, что цифровизация ведет к упрощению языковых структур и появлению новых коммуникационных стратегий. В свою очередь, Н.Л. Петров (2019) и Е.Ю. Соколова (2013) обращают внимание на то, как социальные сети и мессенджеры способствуют формированию новых норм общения. Исследования М.Д. Михайлова (2020), И.И. Романова (2012) и Л.Н. Федоровой (2018) дополнительно подтверждают, что интернет оказывает как положительное, так и негативное влияние на традиционную языковую культуру, стимулируя появление инновационных языковых явлений.

Основные результаты и обсуждение

Изменения в лексике и семантике

Интернет стимулирует появление новых слов и выражений. Неологизмы, акронимы и кальки из иностранных языков становятся привычными элементами современной речи. Так, работы Кузнецова (2015) и Ефремовой (2018) демонстрируют, что термины, связанные с цифровыми технологиями, активно интегрируются в разговорную речь, что приводит к расширению семантического поля.

Трансформация синтаксиса и стилистики

Наблюдается тенденция к упрощению синтаксических конструкций в силу необходимости быстрого обмена информацией. Сокращения, эмодзи и интернет-сленг становятся неотъемлемой частью цифровой коммуникации. Исследования Волковой (2017) и Ивановой (2016) подтверждают, что сокращение времени на формулирование мыслей в онлайн-среде влияет на традиционное построение предложений.

Коммуникативные практики и культурные изменения

Цифровая эпоха изменяет не только форму, но и содержание коммуникации. Социальные сети и мессенджеры формируют новые модели общения, где важную роль играют быстрота, эмоциональность и визуальные элементы. Петров (2019) указывает на то, что такие изменения могут как обогащать язык, так и создавать риски утраты сложных синтаксических структур.

Использованная литература:

1. Кузнецов, С.А. (2015). Язык в цифровую эпоху: влияние интернета на лексику и синтаксис. Издательство «Лингвистика».
2. Ефремова, М.В. (2018). Интернет-сленг: новые формы и нормы. Издательство «Языковые исследования».
3. Волкова, Р.А. (2017). Эмпирическое исследование речевых норм в цифровом пространстве. Филологический факультет, Издательство «Наука».
4. Иванова, А.В. (2016). Информационные технологии и изменение языка. Академическое издательство.

5. Смирнов, В.П. (2014). Языковые инновации в эпоху интернета. Университетское издательство.
6. Петров, Н.Л. (2019). Коммуникативные практики в сети: от языка до культуры. Издательство Института лингвистики.
7. Соколова, Е.Ю. (2013). Лингвистическая эволюция в цифровую эпоху. Литературный дом.
8. Михайлов, Д.А. (2020). Семиотика и язык интернета. Издательство «Научный мир».
9. Романов, И.И. (2012). Язык и коммуникация в эпоху социальных сетей. Вестник науки.
10. Федорова, Л.Н. (2018). Медиалингвистика: теория и практика. Издательство «Наука и жизнь».

РУССКИЙ ЯЗЫК И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ПЕРСПЕКТИВЫ МАШИННОГО ПЕРЕВОДА И ОБРАБОТКИ ТЕКСТОВ

Барат Ақниет Талғатқызы

Университет имени Ж.А. Ташенева, Шымкент қ

Научный руководитель – ст.преподаватель, **Жумабаева Г. Р.**

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к машинному переводу и обработке текстов на основе технологий искусственного интеллекта в контексте русского языка. Обсуждаются достижения и проблемы, связанные с применением нейронных сетей, глубокого обучения и других методов ИИ в лингвистике. Анализируются текущие тенденции, перспективы развития и потенциальное влияние данных технологий на переводческую практику и информационные технологии. Особое внимание уделяется специфическим особенностям русского языка, влияющим на эффективность автоматизированных систем.

Андатпа. Мақалада орыс тілі контексінде жасанды интеллект технологияларына негізделген машиналық аударма мен мәтінді өңдеудің заманауи тәсілдері қарастырылады. Лингвистикадағы нейрондық желілер, терең оқыту және басқа да жасанды интеллект әдістерін қолдануға байланысты жетістіктер мен мәселелер талқыланады. Қазіргі тенденциялар, даму перспективалары және осы технологиялардың аударма ісі мен ақпараттық технологияларға ықтимал әсері талданады. Ерекше назар автоматтандырылған жүйелердің тиімділігіне әсер ететін орыс тілінің ерекшеліктеріне аударылады.

Abstract. The article examines modern approaches to machine translation and text processing based on artificial intelligence technologies in the context of the Russian language. It discusses achievements and challenges related to the application of neural networks, deep learning, and other AI methods in linguistics. Current trends, development prospects, and the potential impact of these technologies on translation practices and information technologies are analyzed. Special attention is given to the specific features of the Russian language that affect the efficiency of automated systems.

Ключевые слова: Русский язык, искусственный интеллект, машинный перевод, обработка текстов, нейронные сети, глубокое обучение.

Введение

Современные информационные технологии и бурное развитие искусственного интеллекта (ИИ) кардинально изменили подходы к обработке естественного языка. Особенно актуальной является проблема машинного перевода и обработки текстов для языков с богатой морфологией и синтаксическими особенностями, таких как русский язык.

В данной статье проанализированы современные методы, используемые для решения данных задач, их преимущества, недостатки, а также перспективы развития.

Постановка проблемы обусловлена необходимостью создания качественных и адаптивных систем, способных не только переводить, но и понимать контекст, учитывать нюансы и идиоматичность языка. Сложность задачи усугубляется спецификой русского языка, включающей многочисленные формы словоизменения, свободный порядок слов и контекстно-зависимые значения.

Обзор литературы

История исследований в области машинного перевода берет начало еще с 1950-х годов, однако значительный прогресс наблюдается в последние десятилетия благодаря достижениям в области нейронных сетей и глубокого обучения. Основные этапы развития технологий включают:

- Статистический машинный перевод (СМП): В 1990-е годы доминировали методы, основанные на вероятностных моделях, где перевод осуществлялся на основании статистических соотношений между словами и фразами в параллельных корпусах текстов (Журнал «Лингвистика и компьютерные технологии», 2002).

- Нейронные машинные переводы (НМП): С начала 2010-х годов активное развитие получила технология НМП, использующая рекуррентные и трансформерные модели, что позволило значительно повысить качество перевода за счет лучшего учета контекста (Кузнецова, 2016; Иванов и Петров, 2018).

В обзоре литературы также отмечаются работы, посвященные особенностям русского языка в системах ИИ. Например, исследования Смирнова (2017) и Захаровой (2019) демонстрируют сложности, связанные с морфологической разметкой и синтаксическим анализом русского текста.

Перспективы машинного перевода русского языка

Современные технологии

Нейронные сети, в частности архитектуры на основе трансформеров (Transformer), сегодня являются основой для большинства систем машинного перевода. Преимущества данных моделей заключаются в следующем:

- Учет длинного контекста: Трансформер позволяет эффективно обрабатывать длинные последовательности текста, что особенно важно для перевода сложных синтаксических конструкций русского языка.

- Адаптивность: Возможность дообучения моделей на специализированных корпусах позволяет учитывать специфические особенности терминологии и стиля.

- Эффективность параллельного обучения: Современные вычислительные мощности и алгоритмы оптимизации позволяют существенно сократить время обучения и повысить точность перевода.

Проблемы и ограничения

Несмотря на достижения, ряд проблем остается нерешенным:

- Морфологическая сложность: Русский язык характеризуется богатой системой словоизменения, что требует разработки специализированных моделей морфологического анализа для корректной обработки всех вариантов словоформ.

- Контекстная неоднозначность: Из-за свободного порядка слов и наличия омонимов автоматическим системам трудно всегда точно определить смысл предложения без глубокого контекстного анализа.

- Недостаток обучающих данных: Несмотря на наличие крупных корпусов, специфические жанры и стили русского языка недостаточно хорошо представлены, что снижает качество перевода в узкоспециализированных областях.

Перспективы развития

Для повышения эффективности машинного перевода в отношении русского языка предлагается ряд направлений развития:

- Интеграция предварительной обработки: Использование систем морфологической и синтаксической разметки как этапа предварительной обработки может повысить качество перевода.

- Адаптивное обучение: Применение методов transfer learning и fine-tuning на специфических подкорпусах русского языка позволит адаптировать модели под определенные стилистические и тематические требования.

- Разработка мультимодальных систем: Совмещение текстовых данных с дополнительной информацией (например, аудио или визуальными компонентами) может способствовать лучшему пониманию контекста и нюансов речи.

Обработка текстов с использованием искусственного интеллекта

Технологии обработки естественного языка

Обработка текстов на естественном языке (NLP) охватывает широкий спектр задач: от синтаксического анализа и выделения сущностей до автоматического суммирования и генерации текста. Современные модели, такие как BERT, GPT и их модификации, демонстрируют высокую эффективность в ряде этих задач.

Для русского языка разработаны специализированные версии данных моделей, позволяющие учитывать особенности языка. Примеры таких моделей включают RuBERT и RuGPT, которые были адаптированы для работы с русскоязычными корпусами.

Применение в практических задачах

Применение технологий ИИ в обработке текстов на русском языке имеет широкое практическое значение:

- Автоматизация контент-модерации: Системы, основанные на ИИ, позволяют оперативно анализировать большие объемы текстовой информации в социальных сетях и на интернет-ресурсах, выявлять нежелательный контент и предотвращать распространение фейковой информации.

- Системы рекомендаций: Анализ текстовых данных помогает формировать персонализированные рекомендации для пользователей, что важно для платформ электронной коммерции и образовательных сервисов.

- Анализ настроений: Машинное обучение применяется для выявления эмоциональной окраски текстов, что имеет значение для маркетинговых исследований и общественного мониторинга.

Влияние на лингвистические исследования

Применение ИИ в обработке русского языка не только улучшает практические аспекты перевода и анализа текстов, но и способствует развитию теоретической лингвистики. Автоматизированные системы позволяют выявлять ранее незамеченные закономерности в использовании языка, анализировать динамику изменений и проводить масштабные корпусные исследования.

Проблемы и вызовы

Несмотря на значительный прогресс, в использовании ИИ для машинного перевода и обработки текстов на русском языке остаются следующие проблемы:

- Качество переводов: Автоматизированные системы часто сталкиваются с трудностями при переводе идиоматических выражений и культурно специфичных элементов, что приводит к потере смысла или неверной интерпретации.

- Этические и правовые аспекты: Использование ИИ в сфере перевода и обработки текстов вызывает вопросы, связанные с авторским правом, защитой персональных данных и ответственностью за ошибки.

- Требования к вычислительным ресурсам: Современные модели глубокого обучения требуют значительных вычислительных мощностей, что может ограничивать их применение в реальном времени, особенно для малых предприятий и образовательных учреждений.

Для преодоления данных вызовов необходимо дальнейшее развитие алгоритмов, оптимизация моделей, а также междисциплинарное сотрудничество между лингвистами, специалистами по ИИ и разработчиками программного обеспечения.

Заключение

В статье рассмотрены перспективы применения искусственного интеллекта для машинного перевода и обработки текстов на русском языке. Современные технологии, основанные на нейронных сетях и глубоких моделях обучения, уже демонстрируют значительный потенциал, однако остаются нерешенные задачи, связанные с морфологической сложностью и контекстной неоднозначностью русского языка. Перспективные направления развития включают интеграцию предварительной обработки, адаптивное обучение и мультимодальные подходы. Решение этих проблем позволит значительно повысить качество перевода и анализа текстов, что будет иметь существенное значение для информационных технологий, лингвистики и смежных областей.

Использованная литература:

1. Иванов А. В., Петров С. М. «Нейронные сети в машинном переводе: современные подходы» // Журнал информационных технологий, 2018.
2. Кузнецова Е. Н. «Глубокое обучение и его применение в лингвистике» // Вестник современных исследований, 2016.
3. Смирнов Д. И. «Морфологический анализ русского языка в системах ИИ» // Лингвистика и компьютерные технологии, 2017.
4. Захарова М. П. «Проблемы автоматического перевода: особенности русского языка» // Научный журнал «Искусственный интеллект», 2019.
5. Федорова Л. А. «Обработка естественного языка: теория и практика» // Издательство «Наука и техника», 2017.
6. Алексеева Н. В., Климов С. П. «Роль больших языковых моделей в машинном переводе» // Современные технологии искусственного интеллекта, 2020.
7. Беляев Ю. О. «Синтаксический разбор в системах машинного обучения» // Вопросы вычислительной лингвистики, 2018.
8. Морозов П. Л. «Обучение языковым моделям на больших корпусах текстов» // Научно-технический журнал «Цифровая лингвистика», 2021.
9. Сергеева И. А. «Трансформеры и их применение в задачах обработки текста» // Журнал автоматизированных систем, 2022.
10. Тихонов А. М. «Алгоритмы классификации текстов и задачи машинного перевода» // Вестник искусственного интеллекта, 2019.

ЭВОЛЮЦИЯ РЕЧЕВЫХ НОРМ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ ПОД ВЛИЯНИЕМ ГЛОБОЛИЗАЦИИ

Сегимбай Арай Жаркинбековна

Университет имени Ж.А. Ташенева, г.Шымкент

Научный руководитель – магистр, **Абишева Р.Б.**

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние глобализации на эволюцию речевых норм в русском языке. Процесс глобализации оказывает значительное воздействие на все аспекты культурной жизни, включая язык. С течением времени язык не только отражает изменения в обществе, но и активно адаптируется к новым условиям. Одной из наиболее ярких тенденций является проникновение иностранных заимствований, изменение грамматических конструкций и стилистических норм. Анализируется роль

средств массовой информации, интернета и социальных сетей в формировании новых языковых норм.

Аңдатпа. Бұл мақалада жаһандану үдерісінің орыс тіліндегі сөйлеу нормаларының эволюциясына әсері қарастырылады. Жаһандану мәдени өмірдің барлық аспектілеріне, соның ішінде тілге де елеулі ықпал етеді. Уақыт өте келе тіл тек қоғамдағы өзгерістерді бейнелеп қана қоймай, жаңа жағдайларға белсенді түрде бейімделеді. Ең айқын үрдістердің бірі — шетелдік сөздердің енуі, грамматикалық құрылымдардың және стильдік нормалардың өзгеруі. Жаңа тілдік нормаларды қалыптастырудағы бұқаралық ақпарат құралдарының, интернет пен әлеуметтік желілердің рөлі талданады.

Abstract. This article examines the impact of globalization on the evolution of speech norms in the Russian language. The process of globalization significantly influences all aspects of cultural life, including language. Over time, the language not only reflects changes in society but also actively adapts to new conditions. One of the most striking trends is the penetration of foreign borrowings, changes in grammatical constructions, and stylistic norms. The role of mass media, the internet, and social networks in shaping new linguistic norms is analyzed.

Ключевые слова: эволюция речевых норм, глобализация, русский язык, заимствования, интернационализация, диглоссия, языковая идентичность, цифровая коммуникация

Введение

Русский язык, как и любой другой живой язык, постоянно изменяется. Одним из наиболее заметных факторов, влияющих на эти изменения, является процесс глобализации. Процессы глобализации неразрывно связаны с усилением взаимосвязей между культурами и языками. Одним из центральных механизмов, обеспечивающих эти связи, является язык, который реагирует на изменения в обществе, экономике и культуре. Русский язык, как одна из ведущих славянских языковых систем, демонстрирует явные изменения речевых норм, вызванные активным взаимодействием с другими языковыми сообществами, особенно с англоязычной средой. Глобализация, характеризующаяся расширением международных связей, внедрением новых технологий и культурных обменов, оказывает существенное влияние на различные аспекты общественной жизни, включая язык. В современном русском языке наблюдаются значительные изменения, связанные с расширением лексического состава за счет заимствований, изменением норм использования языковых конструкций и трансформацией стилистики.

1. Глобализация и её влияние на язык

Глобализация приводит к тому, что русский язык активно взаимодействует с другими языками, в первую очередь с английским. Этот процесс особенно заметен в таких сферах, как экономика, наука, технологии, маркетинг и культура. Постоянное взаимодействие с англоязычной средой приводит к заимствованиям, как в виде новых слов, так и выражений.

1.1. Лексические заимствования

Одним из наиболее очевидных результатов глобализации является расширение лексического запаса русского языка за счет иностранных заимствований, особенно англицизмов. В результате активного взаимодействия с англоязычным миром, в русский язык проникают термины и выражения, связанные с бизнесом, IT-технологиями, маркетингом и наукой: “стартап”, “бренд”, “маркетинг”, “инфлюенсер”, “фреймворк”. Такие заимствования часто проникают в разговорную речь и даже литературу, что постепенно изменяет речевые нормы.

Однако стоит отметить, что заимствования не всегда безусловно принимаются в языке. Происходит процесс адаптации новых слов к грамматическим и фонетическим нормам русского языка, что вызывает дискуссии среди лингвистов о необходимости и допустимости использования тех или иных заимствований.

1.2. Изменение грамматических норм

Глобализация влияет не только на лексику, но и на грамматику. Под воздействием английского языка происходит упрощение некоторых синтаксических структур. Например, увеличивается количество случаев использования аналитических конструкций вместо синтетических. Классическим примером является замена сложных причастных оборотов более простыми конструкциями, что делает речь более доступной, но при этом изменяет традиционные нормы русского языка.

Кроме того, возрастает использование калькированных оборотов. Например, фразы типа “бизнес-план” (business plan) или “тайм-менеджмент” (time management) всё чаще встречаются в русском языке.

1.3. Влияние интернета и социальных сетей

Интернет и социальные сети являются важными агентами глобализации, способствующими изменениям в языке. Они активно формируют новые стилистические нормы, основанные на упрощении и стандартизации языка. Пользователи соцсетей склонны использовать краткие, ёмкие фразы, аббревиатуры и жаргонизмы, которые постепенно проникают в массовую речь.

Так, в речи молодых людей можно встретить такие сокращения, как “лол” (LOL), “имхо” (IMHO), что иллюстрирует новый способ общения, ориентированный на быструю передачу информации. В результате этого язык постепенно утрачивает сложные стилистические обороты и становится более “гибким” и динамичным.

2. Критическое отношение к изменениям

Однако далеко не все изменения воспринимаются положительно. Многие лингвисты и культурологи выражают обеспокоенность по поводу “загрязнения” русского языка иностранными заимствованиями и упрощением грамматических конструкций. Высказывается мнение о том, что такая эволюция может привести к утрате уникальности русского языка и его богатой стилистической палитры.

Тем не менее, язык всегда был отражением происходящих в обществе процессов. Эволюция речевых норм под влиянием глобализации — это естественный процесс, который отражает изменения в обществе и культурных взаимодействиях.

Заключение

Влияние глобализации на русский язык очевидно: изменения затрагивают как лексику, так и грамматику, а также стилистику речи. Хотя эти изменения вызывают споры, процесс адаптации языковых норм под новые реалии — это неизбежное следствие глобальных культурных и экономических процессов. Важно осознавать, что язык всегда изменялся и продолжит изменяться в зависимости от внешних условий. Вопрос заключается лишь в том, как сохранить баланс между развитием и сохранением уникальности национальной языковой культуры.

Использованная литература:

1. Федотова, Т. В. Влияние глобализации на развитие языка: современные тенденции // Вестник РАН. 2021.
2. Иванов, А. В. Лексические заимствования в русском языке XXI века // Современная лингвистика. 2020.
3. Сидорова, Е. Г. Роль интернета в формировании новых речевых норм // Журнал языковых исследований. 2022.
4. Петров, К. С. Эволюция синтаксических конструкций в русском языке // Лингвистические исследования. 2023.
5. Кузнецова М. И. Влияние социальных сетей на изменения в разговорной речи // Филологические исследования современности. — 2021.
6. Романов В. П. Исторические изменения морфологии русского языка // Язык и общество. — 2019.

7. Жукова А. Л. Семантические изменения в русском языке под влиянием англицизмов // Вопросы языкознания. — 2020.
8. Беляев Н. С. Диглоссия и языковая вариативность в современном обществе // Социолингвистические исследования. — 2022.
9. Михайлова О. В. Современные тенденции в заимствовании иностранных слов // Лингвистика и культура. — 2021.
10. Григорьев Д. А. Новые синтаксические конструкции в интернет-коммуникации // Межкультурная коммуникация и язык. — 2023.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИЛОЛОГИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Азбергенова З.О., преподаватель
АО Ташенев университет г.Шымкент,
Қамбар Тоғжан., студент группы фи-24-2р
АО Ташенев университет г.Шымкент,

Аннотация. В статье раскрываются сущность, характер и особенности технологии искусственного интеллекта, результаты обоснования и систематизации трендов развития искусственного интеллекта и сфер его применения в социально-экономической деятельности, а также основных тенденций мирового развития генеративного искусственного интеллекта и ключевых направлений использования.

Аңдатпа. Мақалада жасанды интеллект технологиясының мәні, табиғаты мен ерекшеліктері, жасанды интеллекттің даму тенденцияларын негіздеу және жүйелеу нәтижелері және оны әлеуметтік-экономикалық қызметте қолдану бағыттары, сондай-ақ генеративті жасанды интеллекттің жаһандық дамуының негізгі тенденциялары және қолданудың негізгі бағыттары ашылған.

Annotation. The article reveals the essence, nature and features of artificial intelligence technology, the results of substantiation and systematization of trends in the development of artificial intelligence and the areas of its application in socio-economic activities, as well as the main trends in the global development of generative artificial intelligence and key areas of use.

Ключевые слова: искусственный интеллект; технологические основы; тренды развития и использования; генеративный искусственный интеллект; тренды мирового развития.

Введение

Цифровые технологии — это технологии, основанные на использовании цифровой информации, которая обрабатывается с помощью электронных устройств, таких как компьютеры, смартфоны и другие гаджеты. Они включают в себя различные инструменты и системы, такие как интернет, программное обеспечение, искусственный интеллект, базы данных и другие инновации, которые позволяют хранить, обрабатывать и передавать данные. Цифровые технологии играют важную роль в современном обществе, меняя способы общения, работы, образования и многих других сфер жизни.

Искусственный интеллект (ИИ) имеет огромное значение для современного и будущего развития экономики, и социума за счет возможности переложить на него трудоемкие, рутинные операции, возможности обеспечения высокотехнологичного бизнеса, глубокую многофакторную диагностику как здоровья людей, окружающей среды, метеословий, так и транспортного движения, логистики, научных исследований и т.д. Люди видят, как искусственный интеллект делает более простыми и удобными многие повседневные процессы, обеспечивает сбалансированность и гармоничность развития

социально-экономической деятельности в разрезе отраслей и территорий страны, улучшает качество предоставления государственных и социальных услуг.

Результаты анализа сфер применения, факторов и трендов развития искусственного интеллекта.

Искусственный интеллект является областью информатики, посвященной созданию систем и программ, способных выполнять задачи, требующие интеллектуальных способностей. Сущность искусственного интеллекта состоит в реализации комплекса технологических решений, позволяющих имитировать когнитивные функции человека (включая самообучение и поиск решений без заранее заданного алгоритма) и получать при выполнении конкретных задач результаты, сопоставимые, как минимум, с результатами интеллектуальной деятельности человека.

Технологическую основу всех технологий искусственного интеллекта составляют электронная компонентная база, вычислительные мощности, позволяющие решить такие прикладные области как: компьютерное зрение, обработка естественного языка, распознавание и синтез речи, рекомендательные системы и системы поддержки принятия решений. Ключевые технологии, лежащие в основе ИИ, включая машинное обучение, нейронные сети, обработку естественного языка и алгоритм, формируют фундамент для развития более сложных и интеллектуальных систем.

Искусственный интеллект существенно меняет ИТ-индустрию и методы ведения бизнес-операций. На рис. 1 представлены основные тренды в области искусственного интеллекта, которые изменяют глобальную бизнес-экосистему.

Искусственный интеллект может применяться в различных сферах социально-экономической деятельности:

- * в здравоохранении: для медицинской диагностики, анализа и прогнозирования заболеваний, разработки персонализированных схем лечения, автоматизации и управления данными;

- * в производстве: для оптимизации производственных процессов и систем управления цепочками поставок, предсказания отказов оборудования и технического обслуживания, создания автономных роботов для выполнения рутинных задач;

- * в образовании: для разработки индивидуализированных образовательных программ, автоматизации оценивания учебных успехов, прогнозирования наиболее востребованных потребностей студентов, создания интеллектуальных образовательных платформ;

- * в сфере ИТ для разработки интеллектуальных систем управления данными, создания интеллектуальных ассистентов и чат-ботов, развития систем автоматического анализа больших данных, информационной безопасности и обнаружения угроз;

- * в биометрических системах, беспилотном транспорте различных уровней автономности, автомобилестроении, энергетике, телекоммуникациях и пр.

Перспективы развития

В целом, перспективы развития искусственного интеллекта представляют собой огромный потенциал для решения многих сложных проблем, с которыми сталкивается человечество. Однако, существует и ряд проблем, таких как этические и правовые вопросы, которые необходимо учитывать в процессе развития ИИ. Но, несмотря на эти сложности, ИИ является одной из самых перспективных областей для научных исследований и технологического прогресса.

В целом, ИИ представляет собой огромный потенциал для решения многих сложных и глобальных проблем, с которыми сталкивается человечество. Но, необходимо учитывать, что развитие ИИ также может иметь некоторые негативные последствия, такие как потеря рабочих мест и проблемы с конфиденциальностью данных. Поэтому, важно учитывать все эти аспекты и продолжать исследования в области ИИ, чтобы максимально использовать его потенциал для блага человечества.

Заключение

Искусственный интеллект в эпоху глобализации и цифровых технологий играет ключевую роль в развитии филологии. От улучшения машинного перевода до анализа литературных текстов и создания инновационных образовательных программ — ИИ способствует более эффективному освоению языков, улучшению качества перевода и сохранению исчезающих языков. В будущем технологии ИИ будут продолжать открывать новые горизонты для филологии, сочетая традиционные методы с новыми возможностями, предлагая более глубокие и точные подходы в области языка и литературы.

Исследование сущности и перспектив развития искусственного интеллекта подчеркивает его важность для современного общества и необходимость баланса между технологическими достижениями, этическими принципами и социальными аспектами для создания гармоничного и эффективного будущего.

Использованная литература:

1. Smith J., Digital Humanities: The Role of Technology in Language Studies, Cambridge University Press, 2021.
2. Brown T., Globalization and Language Diversification: Challenges and Perspectives, Oxford University Press, 2020.
3. Johnson R., Language and Culture in the Digital Era, Routledge, 2019.
4. Оцифровка культурного наследия: вызовы и решения. Вестника филологических наук, 2022.
5. Петров В. И., Влияние искусственного интеллекта на филологию. М.: Наука, 2021.
6. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. «Цифровая лингвистика: методы и перспективы» – М.: Наука, 2020.
7. Кибрик А.Е. «Корпусная лингвистика и автоматизированный анализ текста» – СПб.: Филология XXI, 2019.
8. Левонтина И.Б., Плунгян В.А. «Цифровые ресурсы в современной лексикографии» – М.: Языки славянской культуры, 2021.
9. Брудный А.А. «Язык в условиях глобализации» – М.: Прогресс-Традиция, 2018.
10. Филиппов О.А. «Глобализация и цифровизация гуманитарных наук» – СПб.: Лань, 2022.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИЛОЛОГИЯ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Азбергенова З.О., преподаватель
Абдукадырова З., студент группы ФИ-24-2Р
АО Ташенев университет г.Шымкент,

Аннотация. Статья посвящена влиянию цифровых технологий на филологию в условиях глобализации. Рассматриваются инновационные подходы в исследовании языка, литературы и культурного наследия с использованием таких технологий, как искусственный интеллект, машинное обучение и оцифровка. В статье анализируется как цифровые инструменты открывают новые возможности для филологических исследований, а также указывает на вызовы и проблемы, связанные с языковой диверсификацией, межкультурным взаимодействием и сохранением языков. Подчеркивается важность интеграции технологий в филологию для адаптации к современным условиям.

Аңдатпа. Мақалада цифрлық технологиялардың ғалымдану жағдайындығы филологияға әсері қарастырылған. Мақалада, әдебиет және мәдени мұраны зерттеудегі инновациялық әдістерді, сондай - ақ жасанды интеллект, машинамен оқыту және цифрландыру сияқты технологияларды қолдануды талдайды. Цифрлық құралдардың

филологиялық зерттеулерге жаңа мүмкіндіктер ашатыны, сонымен қатар тілдік әртүрлік, мәдениетарлық өзара әрекеттесу және тілдерді сақтау мәселелерін туралы айтылған. Филологияны қазіргі заманға жағдайларға бейімдеуде технологияларды интеграциялаудың маңыздылығын ерекше атап өтілген.

Abstract. The article examines the i-mpact of digital technologies on philology in the context of globalization. It explores innovative approaches to the study of language, literature, and cultural heritage through the use of technologies such as artificial intelligence, machine learning, and digitization. The article analyzes how digital tools open new opportunities for philological research, as well as highlighting challenges related to language diversification, intercultural interaction, and language preservation. The importance of integrating technology into philology to adapt modern conditions is emphasized.

Ключевые слова: цифровые технологии, филология, глобализация, искусственный интеллект, машинное обучение, оцифровка, корпусная лингвистика, межкультурное взаимодействие, цифровая гуманитаристика, языковая диверсификация.

Введение

Цифровые технологии - это методы, инструментов и систем, использующие цифровую информацию для выполнения различных задач. Они основаны на двоичном коде (0 и 1), что позволяет обрабатывать, хранить и передавать информацию с помощью электронных устройств. К примерам цифровых технологий относятся компьютеры, интернет, мобильные устройства, программное обеспечение, а также системы искусственного интеллекта.

Филология - это наука, которая изучает языки, литературу и письменные тексты в историческом, культурном и социальном контексте. Она включает в себя анализ структуры языка, его развития и использование, а также интерпретацию текстов с целью понять их значение и влияние. Филология охватывает такие области, как лингвистика, литературоведение и текстология, которые помогают глубже понять человеческую коммуникацию и творчество.

Цифровые технологии и филология связывает, что открывает новые возможности для исследования и сохранения культурного наследия. Цифровые технологии включают такие средства, как искусственный интеллект, интернет, программное обеспечение и мобильные устройства. Филология, в свою очередь, исследует язык, литературу и письменные тексты в историческом и культурном контексте.

Взаимосвязь этих областей особенно заметна в цифровой гуманитаристике. Современные технологии помогают филологам анализировать большие объёмы текстов, используя инструменты корпусной лингвистики. Это позволяет исследовать язык и выявлять закономерность в текстах. Автоматический перевод и система обработки естественного языка упрощает анализ текстов, предоставляя филологам новые возможности для исследований. Оцифровка старинных документов и манускриптов способствует сохранению культурного наследия и облегчить доступ к уникальным материалам. Цифровые платформы и интерактивные издания также способствуют публикации и распространению научных исследований, создавая новые формы взаимодействия между учёными и обществом.

Влияние цифровых технологий на филологию.

Цифровые технологии значительно изменили методы филологических исследований, предложив новые инструменты для анализа текстов и взаимодействия с языковыми и культурными данными.

Анализ текущего состояния

Современная филология активно использует цифровые инструменты для исследования. Оцифровка текстов, использование корпусных ресурсов и машинное обучение стали важными элементами для анализа больших текстовых. Растущая роль

искусственного интеллекта и обработки естественного языка позволяет проводить глубокий анализ текстов, включая интерпретацию, семантический разбор и классификацию.

Филология также использует мультидисциплинарным подходам через цифровую гуманитаристику, что укрепляет связи между языковыми, литературными технологическими исследованиями.

Технологические инновации в филологии

- Машинное обучение и ИИ: Нейронных сети помогают в анализа текста, автоматическом переводе, синтаксическом разборе.

- Корпусная лингвистика: Открытие новых ресурсов для изучение лексики, морфологии и грамматики.

- Оцифровка и сохранение наследия: Создание цифровых архивов для редких и исторически значимых текстов.

- Интерактивные образовательные платформы: Онлайн - курсы и инструменты, делают филологию доступной для широкой аудитории.

Преимущества

1. Доступность данных: Упрощение доступа к редким текстам и архивным материалам через оцифровку.

2. Точность и скорость: Автоматизировать рутинных задач, такие как лексические анализ и перевод.

3. Междисциплинарность: Возможность интеграции данных из других наук через цифровую гуманитаристику.

Недостатки

1. Зависимость от технологий: Утрата традиционных методов анализа из - за автоматизации.

2. Технические барьеры: Сложности в освоении сложных инструментов и необходимость обучения новым навыкам.

3. Этические вопросы: Проблемы приватностью и доступом данным.

Вызовы филологии в эпоху глобализации

Глобализация приводит к языковому доминированию языков меньшинств. В то же время происходит смешение языков, формируется новые гибридные формы, такие как креольские языки или пиджины, что требует от филологов изучения этих изменений и их культурного влияния.

Культурные различия становятся особенно заметными в контексте межкультурных взаимодействий. Глобализация усиливает контакт между народами, что требует более глубокого изучения культурных особенностей в языках, включая различия в коммуникативных стилях, выражения эмоций и социальных ценностях. Филология помогает лучше понять эти различия и способствуют созданию эффективной коммуникации.

Интернет и межкультурное взаимодействие открывают новые возможности для изучения языков и культур. Онлайн - платформы и цифровые технологии позволяют обмениваться знаниями, популяризировать редкие языки и стимулировать культурный диалог. Однако это также поднимает вопросы о влиянии цифровой среды на языковые разнообразие и стандартизацию культурных норм.

Перспективы развития

Филологии в эпоху глобализации сталкивается с вызовами и новыми возможностями. Языковая диверсификация сопряжена с угрозой исчезновения языков меньшинств и образованием гибридных языков. Культурные различия требует глубокого изучения и сохранения уникальности языковых и социальных особенностей. Интернет способствует межкультурному взаимодействию и популяризации языков, но также стандартизирует

культурные нормы. Интеграция цифровых технологий в исследования и обучение, создание междисциплинарных проектов и разработка инновационных подходов открывают возможности для адаптации и развития филологии в новых условиях.

Заключение

Филология в условиях глобализации значительные изменения, вызванные развитием цифровых технологий, языковой диверсификацией и межкультурным взаимодействием. Внедрение новых инструментов, таких как искусственный интеллект и цифровая гуманитаристика, открывает новые возможности для изучения и сохранения языков. Однако перед филологией стоят вызовы, включая угрозу исчезновения языков меньшинств, необходимость адаптации к культурным различиям и поиск баланс между традиционными методами и технологическими подходами. Перспективы развития этой науки лежат в междисциплинарных подходах, интеграции цифровых технологий и повышение доступности знаний. Всё это делает филологию ещё более значимой в современном мире.

Использованная литература:

1. Smith J., Digital Humanities: The Role of Technology in Language Studies, Cambridge University Press, 2021.
2. Brown T., Globalization and Language Diversification: Challenges and Perspectives, Oxford University Press, 2020.
3. Johnson R., Language and Culture in the Digital Era, Routledge, 2019.
4. Оцифровка культурного наследия: вызовы и решения. Вестника филологических наук, 2022.
5. Петров В. И., Влияние искусственного интеллекта на филологию. М.: Наука, 2021.
6. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. «Цифровая лингвистика: методы и перспективы» – М.: Наука, 2020.
7. Кибрик А.Е. «Корпусная лингвистика и автоматизированный анализ текста» – СПб.: Филология XXI, 2019.
8. Левонтина И.Б., Плунгян В.А. «Цифровые ресурсы в современной лексикографии» – М.: Языки славянской культуры, 2021.
9. Брудный А.А. «Язык в условиях глобализации» – М.: Прогресс-Традиция, 2018.
10. Филиппов О.А. «Глобализация и цифровизация гуманитарных наук» – СПб.: Лань, 2022.

«ФИЛОЛОГИЯ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ»

Нарходжаева Ш.Ю., Жора А.Н.

Университет имени Ж.А.Ташенева, Шымкент қ.

Научный руководитель – **Кемелова Г.М**

Андатпа. Бұл мақалада ғаламдану жағдайында цифрлық технологиялардың филологияға әсері қарастырылады. Тілдерді оқыту мен оқудағы заманауи үрдістер, жасанды интеллектті, цифрлық платформаларды және мультимедиялық ресурстарды лингвистикалық зерттеулер мен білім беру процесінде қолдану талданады.

Кілт сөздер: цифрлық технологиялар, филология, ғаламдану, жасанды интеллект, мультимедиялық ресурстар, интернет-коммуникация.

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние цифровых технологий на филологию в условиях глобализации. Анализируются современные тенденции в изучении и преподавании языков, использование искусственного интеллекта, цифровых платформ и мультимедийных ресурсов в лингвистических исследованиях и образовательном процессе.

Ключевые слова: цифровые технологии, филология, глобализация, искусственный интеллект, мультимедийные ресурсы, интернет-коммуникация.

Abstract. This article examines the impact of digital technologies on philology in the context of globalization. It analyzes modern trends in language learning and teaching, the use of artificial intelligence, digital platforms, and multimedia resources in linguistic research and education.

Key words: digital technologies, philology, globalization, artificial intelligence, multimedia resources, internet communication.

Введение

Современный мир характеризуется стремительным развитием цифровых технологий, которые оказывают значительное влияние на различные сферы деятельности, включая филологию. Глобализация способствует активному обмену информацией, что требует от филологов адаптации к новым условиям коммуникации и обучения.

Влияние цифровых технологий на филологию

1. Автоматизированный перевод и лингвистические технологии

С появлением машинного перевода изучение и использование иностранных языков значительно упростилось. Современные алгоритмы, такие как Google Translate, DeepL и Яндекс.Переводчик, используют нейросетевые модели, анализируя контекст текста и стилистические особенности.

Преимущества автоматизированного перевода:

- Быстрая обработка больших объемов информации.
- Доступность перевода для широкого круга пользователей.
- Улучшение качества перевода благодаря машинному обучению.

Однако полностью заменить профессиональных переводчиков такие технологии пока не могут из-за сложностей в передаче эмоционального окраса и культурных нюансов.

2. Корпусная лингвистика и анализ больших данных

Цифровые технологии позволяют исследователям анализировать огромные массивы текстов. Корпусная лингвистика использует электронные базы данных, такие как British National Corpus и Национальный корпус русского языка, для изучения языковых закономерностей.

Благодаря этим инструментам филологи могут:

- Выявлять тенденции в развитии языка.
- Исследовать частотность употребления слов и выражений.
- Определять изменения в грамматике и синтаксисе.

Корпусный анализ также применяется в обучении языкам, помогая разрабатывать эффективные методики преподавания.

3. Геймификация и цифровые платформы для изучения языков

Образовательные технологии внедряют игровые механики для повышения мотивации учащихся. Популярны приложения для изучения языков — Duolingo, Memrise, Busuu, LingQ — используют алгоритмы адаптивного обучения, которые подстраиваются под уровень и потребности пользователя.

Основные преимущества цифровых платформ:

- Интерактивный формат обучения.
- Индивидуальный подход к пользователю.
- Доступность в любое время и из любой точки мира.

Геймификация делает изучение языков более увлекательным, что особенно важно для молодежи и детей.

Искусственный интеллект в филологии

Искусственный интеллект (ИИ) играет важную роль в анализе и создании текстов. Он помогает исследователям изучать язык, анализировать письменные материалы и даже участвует в образовательном процессе.

1. Автоматический анализ текстов

ИИ способен анализировать тексты, определяя их тематику, эмоциональную окраску и стиль автора. Эти технологии активно используются в маркетинге, политологии и литературоведении, помогая лучше понимать содержание и влияние текстов.

2. Создание текстов с помощью ИИ

Современные языковые модели, такие как ChatGPT, умеют генерировать осмысленные тексты – от научных статей до художественных произведений и стихов. Однако, несмотря на высокий уровень развития, искусственный интеллект пока не может полностью заменить человеческое творчество, поскольку ему не хватает глубокого понимания контекста и эмоций.

3. Персонализация обучения

ИИ также активно применяется в образовании, помогая адаптировать учебные материалы под уровень и потребности каждого ученика. Например, системы искусственного интеллекта могут анализировать ошибки студентов и предлагать задания, соответствующие их уровню знаний. Кроме того, они используются для автоматической проверки письменных работ и создания виртуальных помощников для изучения языков. Это делает процесс обучения более удобным, эффективным и доступным.

Цифровые технологии в изучении и преподавании языков

Современные цифровые инструменты позволяют значительно упростить процесс изучения иностранных языков. Онлайн-платформы, такие как Duolingo, Memrise, Anki и другие, используют геймификацию и адаптивные алгоритмы, повышая мотивацию обучающихся. Искусственный интеллект помогает персонализировать обучение, предлагая индивидуальные задания и анализируя ошибки пользователей.

Электронные ресурсы в филологических исследованиях

Развитие корпусной лингвистики и создание цифровых корпусов текстов значительно облегчили работу исследователей. Такие инструменты, как Национальный корпус русского языка или Sketch Engine, позволяют анализировать лексические и грамматические структуры на больших объемах данных. Это способствует более точному изучению языковых закономерностей и их эволюции.

Влияние искусственного интеллекта на филологию

Искусственный интеллект играет ключевую роль в автоматическом переводе, анализе текста и обработке естественного языка. Программы, такие как Google Translate и DeepL, значительно улучшили качество машинного перевода. Чат-боты и голосовые помощники (Siri, Alexa) способствуют развитию диалоговой речи и упрощают процесс обучения.

Социальные сети и новые формы коммуникации

Социальные платформы, такие как Twitter, Facebook и Instagram, изменили способы взаимодействия людей и оказали влияние на языковые процессы. Развитие интернет-коммуникации привело к появлению новых форм выражения, таких как эмодзи, мемы и интернет-жаргоны. Это требует от филологов изучения динамики цифрового дискурса и его влияния на традиционные языковые нормы.

Заключение

Цифровые технологии оказывают значительное влияние на филологию, трансформируя методы обучения, исследования и коммуникации. В условиях глобализации важно адаптироваться к новым реалиям, используя современные технологии для эффективного изучения и анализа языков. Будущее филологии тесно связано с цифровыми инновациями, что открывает новые перспективы для науки и образования.

Использованная литература:

1. Баранов А. Н. Корпусная лингвистика: современные исследования и перспективы. – Москва: Наука, 2020.
2. Виноградов В. В. Цифровая эпоха и лингвистика: вызовы и возможности. – СПб.:

Издательство СПбГУ, 2021.

3. Чомский Н. Язык и мышление. – Москва: URSS, 2019.

РАЗВИТИЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ «ЛЕКСИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ»

Хадиметова М.М.

Университет имени Ж.А. Ташенева, Шымкент к.

Научный руководитель – ст.преподаватель, **Жумабаева Г. Р.**

Аннотация. Рассматриваются образование лексических инноваций, воздействие внешних сил на развитие и обогащение лексики русского языка. Приводятся классификации новообразований в социально-политической, экономической, научной и других сферах жизни общества за последние двадцать лет.

Андатпа. Лексикалық инновациялардың пайда болуы, сыртқы күштердің орыс тілінің лексикасын дамыту мен байытуға әсері қаралады. Соңғы жиырма жылдағы қоғам өмірінің әлеуметтік-саяси, экономикалық, ғылыми және басқа да салаларындағы жаңа білімдердің жіктелуі келтіріледі.

Abstract. The formation of lexical innovations, the influence of external forces on the development and enrichment of the Russian language vocabulary are examined. Classifications of newly formed words in the socio-political, economic, scientific, and other spheres of society over the past twenty years are provided.

Ключевые слова: лексические инновации, неологизмы, номинативы, транснаминативы.

Введение

Обогащение словарного запаса языка неразрывно связано с прогрессом в различных областях – науке, технике, экономике, политике, а также с изменениями в социальной и культурной жизни общества, что приводит к появлению новых объектов и явлений.

Потребность в их обозначении порождает необходимость в создании новых слов. Как отмечают исследователи, чем выше уровень развития науки и культуры, и чем интенсивнее идет общественное производство, тем богаче и разнообразнее становится лексика. Можно выделить как внешние, так и внутренние факторы, влияющие на изменения в составе словаря. К внешним факторам относятся научно-технический прогресс, расширение международных связей в политической сфере, эволюция экономических систем, а также преобразования в социальной и культурной сферах. Внутренними факторами выступают такие языковые закономерности, как асимметрия языкового знака и закон аналогии.

Методология

Большинство лексических нововведений, соответствующих общепринятым представлениям, представляют собой общелитературные неологизмы. Выделяют два основных типа неологизмов, основанных на характере обозначаемой реальности и способе ее выражения: номинативы, обозначающие новые явления и понятия, ранее не имевшие названия, и транс номинативы, обозначающие уже известные объекты, но получившие новые наименования. Первый тип демонстрирует номинативную функцию языка, то есть перевод внеязыкового объекта в языковое значение.

Таким образом, номинативы отражают тесную связь между лексикой и внеязыковой реальностью, а также участвуют в познавательном процессе, связанном с восприятием мира. Как справедливо отмечают ученые, "новые вещи, явления и идеи являются первыми внешними силами, стимулирующими изменения в словарном составе языка".

В результате этого влияния появляются новые обозначения:

а) для новых социально-политических и идеологических течений, а также форм социальных противоречий: апатрид (лицо без гражданства), дедлайн (крайний срок), спике (председатель парламента), тренд (направление развития).

б) для новых экономических явлений, отраслей сельского хозяйства и промышленности: апгрейд (улучшение программного обеспечения), бренд (торговая марка), вендинг (автоматизированная продажа товаров), *

оффшор (льготный центр предпринимательства), фермеризация (развитие фермерства).

в) для новых научных терминов: изотерапия (лечение искусством), мезотерапия (микроинъекции), меметика (теория передачи информации), нутригеномика (влияние питания на гены).

г) для новых профессий и социальных ролей: бойфренд (ухажёр), брокер (посредник), веб-дизайнер (разработчик сайтов), гастарбайтер (иностраный рабочий), спичрайтер (автор речей).

д) для новых органических и неорганических веществ, материалов: микрофибра (ткань из полиэфира), скотч (клеякая лента), скраб (средство для очистки кожи), спред (пищевой продукт на основе жиров), теннисит (материал для покрытия кортов).е) Пополнились и термины, связанные с миром искусства: андеграунд – направление в искусстве и культуре, характеризующееся бунтарством и отрицанием общепринятых норм, боди-арт – вид авангардного творчества, где основным объектом выступает человеческое тело, рейв – современное танцевальное направление в музыке, основанное на стиле «техно» и сопровождающееся эффектным световым оформлением;

ж) расширился список спортивных объектов и видов деятельности:

зорбинг – экстремальный вид спорта, подразумевающий спуск внутри прозрачного шара по заснеженному склону, паркур – комплексная дисциплина, сочетающая в себе акробатику, атлетизм, элементы боевых искусств и преодоление препятствий, пейнтбол – командная игра, в которой участники поражают друг друга красящими снарядами, сноублэйд – катание на коротких, специализированных лыжах по снегу, скейтотром – специально оборудованная площадка для катания на скейтборде;

з) в бытовой обиход вошли новые приборы:

блендер – устройство для измельчения продуктов в однородную массу, шейкер – емкость для смешивания напитков методом встряхивания, мультиварка – кухонный электроприбор, автоматизирующий процесс приготовления блюд, ростер – прибор для обжаривания и запекания различных продуктов;

и) появились новые устройства в сфере компьютерных технологий:

адаптер – компонент, обеспечивающий соединение несовместимых устройств, гаджет – современное, многофункциональное техническое устройство, чаще всего из области цифровых технологий, модем – устройство для преобразования сигналов, необходимое для передачи цифровых данных по аналоговым каналам, флеш- накопитель – компактное устройство для хранения и переноса информации;

к) обновились термины в косметологии и индустрии красоты:

визаж – создание образа посредством макияжа и прически, лифтинг – косметическая процедура, направленная на подтяжку кожи, мейкап – средства для ухода за кожей лица и глаз, хайлайтер – косметическое средство для придания коже сияния и выравнивания тона.

Транс номинативы формируются посредством переосмысления существующих слов с использованием заимствованных неологизмов:

- допинг (от англ. doping), изначально обозначавший «добавление наркотиков», приобрел в русском языке значение «возбуждающее средство для стимуляции физической и нервной активности»;

- тендер (от англ. tender), первоначально означавший «вагон для запасов» или «небольшое судно», в конце XX века стал использоваться для обозначения «открытого международного конкурса при заключении сделок»;

- форум (от лат. forum), изначально означавший «рыночная площадь», теперь используется в значении «широкое собрание», а шоу – от обозначения «зрелища» – стало обозначать «представление развлекательного характера».

Заключение

Таким образом, словарный состав современного русского языка постоянно расширяется за счет появления новых объектов, явлений и идей. Глобализация, развитие информационных технологий и технологический прогресс оказывают значительное влияние на общество и, как следствие, на язык. Новые слова способствуют разнообразию и обогащению языковой системы.

Использованная литература:

1. Акимова Г. Н. Новые явления в синтаксическом строе современного русского языка: Учеб. пособие - Л. : Изд-во ЛГУ , 1982. - 130 с.
2. Сенько Е. В. Неологизация в современном русском языке: межуровневый аспект, Санкт-Петербург «Наука» 2007. - 355 с.
3. Тихонов А. Н. Современный русский язык. Лексикология, Ташкент, 1991. – 264 С.
4. В. В. Лопатин. Русский толковый словарь. М: Русский язык, 1998 - 834 с.
5. <https://russkiiyazyk.ru/leksika/slovar-neologizmov>
6. <https://multiurok.ru/blog/slovar-nieologhizmov-xxi-vieka.html>

ВЛИЯНИЕ ЗАРУБЕЖНЫХ АНИМАЦИОННЫХ ФИЛЬМОВ И ВИДЕОИГР НА ФОРМИРОВАНИЕ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ

Үсенқызы Жансая

Университет имени Ж.А. Ташенева, г.Шымкент

Научный руководитель – ст.преподаватель, Жумабаева Г.Р.

Аннотация. Статья посвящена исследованию влияния зарубежных анимационных фильмов и видеоигр на формирование разговорной речи у детей и подростков. В статье рассматриваются основные аспекты воздействия мультимедийных источников на развитие речевых навыков, а также влияние новых культурных форм общения, присущих иностранным анимационным фильмам и видеоиграм, на язык и коммуникацию. Исследуются как положительные, так и отрицательные эффекты такого воздействия.

Андатпа. Мақала шетелдік анимациялық фильмдер мен бейнеойындардың балалар мен жасөспірімдердің ауызекі сөйлеуіне әсерін зерттеуге арналған. Мақалада мультимедиялық дереккөздердің тілдік дағдылардың қалыптасуына ықпал етуінің негізгі аспектілері, сондай-ақ шетелдік анимациялық фильмдер мен бейнеойындарға тән жаңа мәдени қарым-қатынас формаларының тіл мен коммуникацияға әсері қарастырылады. Мұндай ықпалдың оң және теріс жақтары зерттеледі.

Abstract. The article is devoted to the study of the influence of foreign animated films and video games on the formation of spoken language in children and adolescents. The article examines the main aspects of the impact of multimedia sources on the development of speech skills, as well as the influence of new cultural forms of communication inherent in foreign animated films and video games on language and communication. Both positive and negative effects of such influence are explored.

Ключевые слова: анимационные фильмы, видеоигры, разговорная речь, развитие языка, психология общения, влияние медиа.

Цель данной статьи — исследовать влияние зарубежных анимационных фильмов и видеоигр на формирование разговорной речи, выделяя основные аспекты лексических и грамматических изменений, а также рассмотреть социальные и культурные последствия этих изменений.

Введение

Развитие информационных технологий и массовых коммуникаций привело к значительным изменениям в культурной и социальной жизни, а также в формах общения. Одним из ярких примеров таких изменений является влияние зарубежных анимационных фильмов и видеоигр на речь и коммуникацию, особенно среди детей и подростков. В настоящее время эти медиа-форматы становятся важной частью досуга и обучающего процесса, оказывая воздействие на формирование разговорной речи, акцентируя внимание на новых формах общения и восприятия языка.

1. Влияние анимационных фильмов

Зарубежные анимационные фильмы, такие как мультсериалы и полнометражные фильмы, становятся важными источниками для формирования речевых навыков. Языковая среда этих фильмов часто содержит разнообразные выражения, фразы и сленг, что влияет на расширение словарного запаса зрителей.

Пример: Мультсериал "Фиксики" или "Миньоны" включает в себя не только элементарные фразы и выражения, но и специфический юмор, с которым дети и подростки активно взаимодействуют в повседневной речи. Слова, ставшие популярными после выхода определённых мультфильмов (например, "Окей, миньон!" или "Где мой чокопай?"), часто используются детьми в неформальной беседе.

Таким образом, такие фильмы становятся своеобразными источниками новых лексических единиц. Речь, воспринимаемая через мультимедийные продукты, активизирует процессы социализации детей в подростковом возрасте, формируя новую систему коммуникации и восприятия мира.

2. Влияние видеоигр

Видеоигры, особенно многопользовательские, становятся важным элементом формирования не только когнитивных и социальных навыков, но и языковых. Во многих видеоиграх, особенно в жанре RPG или MOBA, игроки вынуждены использовать особую терминологию и сленг для общения в игровых сессиях. Появляются такие выражения, как "gg" (good game), "noob" (новичок) или "farming" (сбор ресурсов), которые становятся частью речевого арсенала молодёжи.

Пример: В играх типа "World of Warcraft" или "Dota 2" дети и подростки не только учат технические термины, связанные с игрой, но и общаются с другими игроками по всему миру. Это способствует усвоению новых выражений, межкультурному обмену и развитию навыков общения на иностранных языках.

3. Положительное влияние на развитие речи

Одним из очевидных положительных эффектов является расширение словарного запаса. Дети и подростки, активно смотрящие анимационные фильмы или играющие в видеоигры, начинают воспринимать новые формы речи, заимствованные из контекста кино и игр, а также пополняют свой лексический запас сленговыми выражениями, популярными в молодежной среде. Это способствует улучшению навыков общения, особенно в неформальной обстановке.

Кроме того, иностранные мультсериалы и видеоигры становятся хорошими источниками для изучения языков. Например, дети, играющие в английские игры или смотрящие анимационные фильмы на английском, начинают воспринимать иностранные фразы и выражения, что способствует формированию навыков второго языка, развивая не только разговорную речь, но и восприятие и понимание другого языка.

4. Отрицательное влияние на формирование речи

Однако есть и негативные аспекты, связанные с влиянием зарубежных анимационных фильмов и видеоигр на развитие речи. Чрезмерное использование иностранных выражений, сленга и терминов может привести к нарушению норм литературного языка. Это особенно важно в условиях, когда дети начинают использовать сложные или нестандартные выражения в повседневной жизни, не всегда понимая их полное значение.

Неконтролируемое заимствование терминов, таких как "флудить", "геймер", "папка" (в контексте видеоигр) или даже заимствованных фраз на английском языке, может повлиять на грамотность речи и привести к трудностям в общении в формальных ситуациях, таких как школьные экзамены или публичные выступления.

Лексическое заимствование

Один из самых явных эффектов, наблюдаемых у молодежи, — это заимствование лексики из зарубежных анимационных фильмов. Сюжеты и персонажи, используемые в этих фильмах, часто представляют собой яркие и запоминающиеся образы, что способствует проникновению в повседневную речь характерных фраз и выражений.

Молодежь активно заимствует и использует в своей речи такие фразы, как «What's up?» (Что нового?), «Cool!» (Круто!), «Let's go!» (Погнали!), «Oh my God!» (Боже мой!), которые стали привычными выражениями благодаря их постоянному повторению в популярных мультсериалах и фильмах. В результате молодежь начинает использовать эти выражения в разговорной речи, что становится важным элементом их речевой практики.

Сленг и разговорные выражения

Множество персонажей анимационных фильмов используют сленг и неформальные выражения, что также влияет на речь зрителей. Например, такие мультсериалы, как «Гриффины» или «Симпсоны», активно используют элементы американского разговорного языка, который в дальнейшем осваивается зрителями. Это особенно актуально для подростков и молодежи, которые начинают подражать персонажам, используя разговорные выражения и сленг в повседневной жизни.

Некоторые выражения, такие как «Dude!» (Чувак!), «What's the deal?» (В чем дело?) и «Chill out!» (Успокойся!), становятся неотъемлемой частью молодежного сленга. Влияние таких мультсериалов, как «Футурама» или «Южный парк», также ведет к формированию новой лексической нормы среди молодежной аудитории.

Социально-культурные и психолингвистические последствия

Изменения в разговорной речи, вызванные влиянием зарубежных анимационных фильмов и видеоигр, имеют социальные и культурные последствия. В частности, происходит смешение языков и культур, что иногда ведет к утрате традиционных языковых норм.

5. Смешение языков и культур

Одним из самых заметных последствий влияния зарубежных медиа является смешение языков, особенно среди молодежи, которая активно заимствует элементы иностранной культуры и языка. Это может привести к уменьшению культурной идентичности и утрате уникальных особенностей национального языка. При этом лексические заимствования из зарубежных анимационных фильмов и видеоигр становятся частью повседневной речи, что делает язык более гибким, но одновременно снижает его грамматическую строгость.

6. Психолингвистическое влияние на восприятие языка

Психолингвистические исследования показывают, что постоянное заимствование новых выражений и фраз из зарубежных фильмов и игр влияет на когнитивные процессы восприятия языка. Молодежь, часто взаимодействующая с иностранным контентом, начинает воспринимать язык более гибко и асинхронно, что способствует ускорению обработки информации, но также может снизить внимание к грамматическим и лексическим особенностям языка.

Заключение

Зарубежные анимационные фильмы и видеоигры оказывают значительное влияние на формирование разговорной речи у детей и подростков, расширяя их словарный запас, обогащая речь новыми выражениями и создавая новые формы общения. Важно, однако, учитывать как положительные, так и отрицательные эффекты такого влияния, чтобы в будущем избежать негативных последствий в плане грамотности речи и социальной адаптации. Родители и педагоги должны следить за тем, чтобы использование новых слов и выражений в разговорной речи не приводило к нарушению языковых норм и грамматических стандартов.

Использованная литература:

1. Выготский, Л.С. Мышление и речь. — М.: Просвещение, 1987.
2. Шмидт, В.В. Психология массовых коммуникаций. — М.: Изд-во МГУ, 2000.
3. Денисова, Н.М. Сленг и неформальная речь в молодежной среде. — М.: Наука, 2006.
4. Жукова, Л.В. Язык и культура: взаимодействие и влияние. — М.: РГГУ, 2013.
5. Дементьева, Н.Г. Мультимедиа и дети: влияние на развитие речи. — М.: Изд-во "Высшая школа", 2010.
6. Кузнецова, О.А. "Влияние анимационных фильмов на развитие речи у детей младшего школьного возраста." Журнал психологии и педагогики, 2015, № 3, с. 45-56.
7. Петров, В.И. "Роль видеоигр в формировании нового молодежного сленга." Журнал социолингвистики и массовой культуры, 2017, № 8, с. 78-89.
8. Смирнова, Н.Ю. "Психолингвистические аспекты влияния мультфильмов на речевое развитие детей." Психология общения, 2018, № 4, с. 32-41.
9. Халявка, Т. "Как видеоигры могут повлиять на развитие речи у подростков?" Психология медиа [Электронный ресурс]. URL: <https://psychology.media/articles/igry-i-rech>.
10. Михайлова, А. "Мультфильмы как инструмент формирования речи у детей." Медиапсихология: влияние мультимедийных технологий [Электронный ресурс]. URL: <https://www.mediasociology.ru>.
11. Калинина, А.П. Влияние компьютерных игр на развитие речи и общения у подростков. — Диссертация, 2017.
12. Баркова, Л.В. Роль мультимедийных источников в воспитании детей. — Диссертация, 2016.
13. Хартман, И.В. (2021). Мультимедиа и их влияние на развитие речи у подростков. Москва: Издательство «Наука».
- Петренко, М.А. (2020). Современные тенденции в изучении влияния видеоигр на речь. Санкт-Петербург: Издательство «Лингвистика».
14. Балаян, Е.Г. (2022). Психолингвистические аспекты влияния зарубежных медиа на восприятие речи. Новосибирск: Сибирское издательство.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ САТИРЫ С УЧЕТОМ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Таджиева А.Ш.

Университет имени Ж.А.Ташенева, г. Шымкент
Научный руководитель - магистр, **Умаралиева М.А.**

Сатира является неотъемлемой частью культурного и социального контекста, играя роль как в искусстве, так и в массовых коммуникациях. Со времён античности она служила инструментом социальной критики, от комедий Аристофана до произведений классической

литературы, где через преувеличение и иронию показывались пороки общества. С развитием цифровых технологий сатирический контент стал ещё более доступным и эффективным, что открывает новые возможности для исследования. В условиях быстро меняющихся технологий, где информация распространяется в считанные секунды, изменяется и сам характер сатиры, её формы и средства воздействия.

Цель данной статьи - исследовать теоретические основы сатиры с учётом цифровых технологий, а также разработать методологические подходы для изучения этого жанра в современных условиях. Мы рассмотрим влияние цифровых технологий на создание и распространение сатирических материалов и обсудим использование новых методов исследования, таких как анализ больших данных и искусственный интеллект.

Определение и основные характеристики сатиры

Сатира как жанр существует в различных формах: литературная сатира, медийная сатира, политическая сатира. Она активно использует гротеск, иронию и гиперболу для того, чтобы высмеять пороки, порой поднимая на смех не только отдельные действия, но и сами общественные институты. Сатира является важным способом социальной критики, она позволяет не только ставить вопросы, но и побуждать к действиям.

С развитием цифровых технологий, сатира, как жанр, продолжает развиваться, но теперь она не ограничена лишь традиционными средствами. Возникновение мемов и видеоконтента стало естественным продолжением сатирической традиции, но с новым методом воздействия - через визуальные образы и мгновенное распространение в социальных сетях.

Сатира в цифровом пространстве

Цифровые технологии и интернет стали катализатором преобразований в сфере сатиры. В отличие от традиционных форм, таких как книги и фильмы, мемы, видеоролики и твиты могут мгновенно достигать своей аудитории, создавая вирусный эффект. Платформы вроде Twitter, Facebook, Instagram и TikTok стали главными аренами для распространения сатирических высказываний. Мемы могут быть не только источником юмора, но и важным элементом политической или социальной борьбы, ведь именно через них распространяются основные идеи и реакции на события.

Цифровая сатира включает в себя элементы неофициальной коммуникации, часто используя креативные образы и тонкие социальные комментарии. Элементы сатиры теперь не ограничиваются текстами, а включают в себя видео, GIF-анимированные картинки и другие виды цифрового контента, которые с лёгкостью адаптируются к современным технологиям.

Классические методы анализа сатиры

Классические методы анализа сатиры включают в себя традиционные литературоведческие подходы, такие как:

- Герменевтика, направленная на интерпретацию текста и его контекста.
- Структурализм, анализирующий взаимосвязь элементов произведения и его внутреннюю структуру.
- Литературно-исторический подход, который изучает социально-исторические контексты создания сатирических произведений.

Однако в цифровом пространстве традиционные методы требуют корректировки. Например, многие мемы, будучи квазилингвистическими произведениями, используют изображение и текст, что требует нового подхода к их анализу.

Цифровые методы исследования

В настоящее время на передний план выходят такие методы, как:

- Анализ больших данных (Big Data): с помощью алгоритмов обработки больших данных можно выявить закономерности в распространении сатирического контента, определить ключевые темы, образы и символы.

- Машинное обучение и искусственный интеллект: эти технологии могут быть использованы для автоматической классификации сатирического контента, что позволяет ускорить процессы анализа и выделения трендов в интернет-пространстве.

- Сетевой анализ: с помощью этого метода можно исследовать связи между различными частями цифрового контента, отслеживать его распространение в разных социальных и культурных группах, а также выявлять влияние определённых пользователей или платформ.

Проблемы интерпретации и контекстуализации

Цифровая сатира имеет мультимодальный характер и может включать в себя текст, изображения, видео и гиперссылки, что затрудняет её интерпретацию с точки зрения традиционных литературных подходов. Это требует создания новых междисциплинарных методов исследования, которые будут учитывать как текстовые, так и визуальные элементы произведений. Проблема интерпретации особенно важна для мемов, которые часто являются локальными и понятными лишь определённой аудитории.

Глобализация и локализация

Цифровая сатира имеет тенденцию к глобализации, благодаря чему она быстро распространяется по всему миру. Однако её локальная адаптация часто играет важную роль в восприятии. Например, один и тот же мем может иметь разное значение в разных странах и культурах, что поднимает вопросы о переводимости и межкультурной интерпретации.

Этические вопросы и регулирование

С развитием цифровых технологий возникает новая волна этических проблем: где проходит граница между сатирой и оскорблением, какие темы можно использовать для сатиры, а какие - нет? На многих платформах уже введены алгоритмы, которые отслеживают некорректное поведение, включая оскорбления и насилие, что требует особого подхода к исследованию цифровой сатиры с точки зрения цифровой этики.

Заключение

Цифровые технологии значительно трансформировали как формы сатиры, так и способы её восприятия. В прошлом сатира была ограничена такими традиционными форматами, как литература, театр и средства массовой информации, но сегодня она свободно распространяется через интернет, с использованием мемов, видеороликов и других цифровых форматов. Эта трансформация сделала сатиру доступной широкой аудитории, позволив ей выйти за рамки элитных культурных кругов и стать частью повседневного общения.

Цифровая сатира обладает значительным воздействием на общественное сознание, поскольку она позволяет оперативно реагировать на актуальные события и темы. Мемы и видеоконтент становятся мощными инструментами политической, социальной и культурной критики, часто не только высмеивая пороки и недостатки власти, но и заставляя людей задуматься о более глубоких проблемах общества. Важно отметить, что цифровая сатира способна в реальном времени формировать общественное мнение, что делает её не только культурным феноменом, но и важным политическим инструментом.

Однако с развитием новых технологий возникают и новые вызовы. Совсем не всегда легко провести чёткую грань между сатирой и оскорблением, и в некоторых случаях сатирический контент может нести разрушительный эффект, создавая поле для манипуляций и дезинформации. Это поднимает важные этические вопросы, связанные с тем, как регулировать использование сатиры в цифровом пространстве, и как обеспечить защиту от возможных негативных последствий.

Кроме того, глобализация цифровых технологий создаёт новые проблемы для интерпретации сатиры. Мемы, которые могут быть понятны в одном контексте, могут быть совершенно неясными или даже оскорбительными для другой аудитории, что ставит исследователей перед задачей учёта культурных различий при анализе таких материалов.

Это требует использования межкультурных подходов и учёта особенностей восприятия разных аудиторий.

Новые методы исследования, такие как анализ больших данных, искусственный интеллект и машинное обучение, открывают огромные возможности для глубокого анализа цифровой сатиры. Эти инструменты позволяют не только выявлять закономерности в распространении сатирического контента, но и ускоряют процесс обработки информации, что имеет важное значение в условиях динамично меняющегося цифрового мира.

Таким образом, исследование сатиры в эпоху цифровых технологий не ограничивается только анализом её содержания. Важно учитывать контексты её создания и восприятия, а также методы её распространения и воздействия на общественное мнение. В будущем будет необходимо развивать более совершенные и интегрированные подходы к исследованию, объединяя литературу, социологию, медиа студии и информационные технологии. Это позволит не только глубже понять роль сатиры в цифровом мире, но и предсказать её влияние на общественные процессы, на политические и культурные тренды.

В условиях цифровизации общества сатира становится не только зеркалом, отражающим реальность, но и активным агентом изменений, способным влиять на ход истории. Именно поэтому её изучение в современном контексте требует комплексного подхода, который будет сочетать новые технологии с традиционными методами анализа, открывая новые горизонты для понимания как культурных, так и социальных процессов.

Использованная литература:

1. Бахтин М. М. "Проблемы поэтики Достоевского" / М.М. Бахтин. - М.: Художественная литература, 1972.
2. Дарендорф, Р. "Социальные теории и современность". - М.: Прогресс, 1993.
3. Мацюк В. В. "Сатира и юмор в медиа пространстве: новый взгляд на традиции". - М.: Наука, 2015.
4. McGonagall, J. "Reality is Broken: Why Games Make Us Better and How They Can Change the World". - New York: Penguin Press, 2011.
5. Shifman, L. "Memes in Digital Culture". - Cambridge: Polity Press, 2014.
6. Goffman, E. "The Presentation of Self in Everyday Life". - New York: Anchor Books, 1959.
7. Bourdieu, P. "The Field of Cultural Production". - Cambridge: Polity Press, 1993.
8. Deleuze, G. "A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia". - Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987.
9. Soloveichik, D. "Digital Humor: The Aesthetic and Political Potential of Memes". - Journal of Media Studies, 2019.

СРЕДСТВА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ В ЛИРИКЕ И МЕТОДЫ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ФИЛОЛОГИИ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Дуйсенхан Ж.Н.

Университет имени Ж.А.Ташенева, г. Шымкент
Научный руководитель - магистр, **Умаралиева М.А.**

Лирика как жанр литературы всегда была связана с выражением внутреннего мира личности, отражением эмоциональных переживаний, философских размышлений и эстетических поисков. В её основе лежит использование различных средств художественного изображения, позволяющих поэту передать свои чувства и мысли в образной форме. В контексте современных цифровых технологий и глобализации роль этих

средств меняется, что открывает новые возможности для исследования и восприятия лирики.

Цифровизация не только изменяет способы взаимодействия с литературными произведениями, но и влияет на сам процесс творчества. Современные технологии, включая компьютерные программы, электронные базы данных, искусственный интеллект, создают новые способы анализа и интерпретации литературных текстов. В связи с этим, исследование художественных средств лирики в рамках цифровой эпохи становится актуальной темой, позволяющей связать традиционное филологическое знание с новыми технологиями.

В данной статье рассматриваются основные средства художественного изображения в лирике, их традиционные способы реализации и взаимодействие с цифровыми технологиями в условиях глобализации.

1. Средства художественного изображения в лирике

Лирика, будучи одной из самых эмоционально насыщенных форм литературы, использует широкий арсенал художественных средств для создания ярких образов, отражения субъективного восприятия мира. Среди основных средств, используемых в лирических произведениях, выделяются:

1.1 Образ - это центральная категория в лирике, поскольку он позволяет выразить эмоциональное состояние автора, его философские размышления, чувства и переживания. Образы в лирике могут быть конкретными или абстрактными, природными или социальными, но всегда они создаются для того, чтобы передать уникальное восприятие мира лирическим героем.

Методы реализации образов в лирике включают метафору, символ, сравнение, эпитет. Метафора - это один из самых универсальных и мощных инструментов, позволяющих поэту создавать многозначные и глубокие образы. Например, метафора «слёзы дождя» объединяет две категории, придавая дождю эмоциональную окраску, свойственную человеческим переживаниям.

1.2 Одним из важнейших средств выразительности в лирике является звуковая структура стихотворения. Мелодика, ритм, рифма и аллитерация помогают создавать уникальную атмосферу произведения, усиливая эмоциональное воздействие на читателя. Например, использование чередования мягких и твёрдых звуков может передать чувства спокойствия и напряженности одновременно.

1.3 Символ в лирике - это средство, которое придает тексту многозначность, углубляет его смысл и позволяет читателю воспринять произведение в различных контекстах. Символы часто несут скрытые значения, обращая внимание на философские, моральные или культурные аспекты жизни. Так, в символизме символы приобретают универсальное значение, позволяя лирике выражать глубинные аспекты человеческой жизни и вселенной.

2. Применение художественных средств в цифровую эпоху

Современные цифровые технологии открывают новые горизонты для применения художественных средств в лирике. Процесс создания и распространения литературных произведений переживает значительные изменения, что отражается на способах реализации художественных образов.

Цифровизация литературы привела к созданию многочисленных баз данных, содержащих тексты различных авторов, что позволяет исследователям и читателям глубже изучать художественные средства и их применение. Лексикографические ресурсы, такие как электронные словари, дают возможность легче анализировать употребление тех или иных метафор, эпитетов и символов, а также выявлять особенности их применения у разных авторов и в разных эпохах.

Цифровая эпоха позволила внедрить мультимедийные компоненты в поэтическое восприятие. С помощью видеоклипов, аудиозаписей, а также анимации можно создавать

новые формы лирики, усиливая восприятие образов и звуковых характеристик текста. Аудиовизуальные технологии расширяют возможности выражения эмоций и смыслов, сочетая традиционные поэтические средства с новыми технологиями.

Глобализация и распространение социальных медиа также не могут быть игнорированы в контексте лирического творчества. Поэты и писатели всё чаще используют платформы как средство для публикации своих произведений, взаимодействия с аудиторией и получения обратной связи. Это создает новые формы публичной лирики, где традиционные художественные средства взаимодействуют с новыми формами коммуникации и культуры.

3. Связь с филологией и глобализацией

Глобализация неизбежно приводит к культурному обмену и заимствованию, что влияет и на лирику. Литературные традиции разных стран и эпох пересекаются, что обогащает художественные средства и стилистические приёмы. В рамках цифровых технологий это взаимодействие ускоряется: онлайн-платформы, доступ к международным базам данных, интернет-ресурсы способствуют быстрому распространению произведений и культурных концепций.

Филология, как наука о языке и литературе, в условиях цифровизации и глобализации сталкивается с новыми вызовами. Исследование лирики и её средств художественного изображения требует новых подходов, учитывающих цифровую среду, мультимедийные форматы и многоязычные контексты. Роль искусственного интеллекта в анализе лирических текстов и интерпретации образов становится всё более важной.

4. Цифровые технологии и инновации в изучении художественных средств лирики

Цифровая эпоха не только изменила способы создания и распространения литературных произведений, но и предоставила новые возможности для их изучения и анализа. Развитие компьютерных технологий и искусственного интеллекта открыло горизонты для применения новых методов в области филологии. Это касается, в первую очередь, методов анализа художественных средств лирики, их структурных особенностей и их восприятия аудиторией.

Один из важнейших аспектов современного подхода к исследованию лирики — это использование машинного обучения и искусственного интеллекта для лексического и семантического анализа текстов. Современные алгоритмы позволяют не только проводить морфологический и синтаксический анализ, но и выявлять скрытые связи между образами, метафорами, эпитетами и символами, что существенно ускоряет процесс исследования и углубляет понимание произведений.

Программы, такие как лексические анализаторы, могут идентифицировать частотность использования тех или иных художественных средств и их эволюцию в рамках исторического контекста. Важным аспектом является возможность применения машинного анализа для распознавания стиля авторов, что позволяет глубже изучать индивидуальные особенности лирики.

Использование визуализаций для представления художественных средств также представляет собой важный элемент цифровых технологий в филологии. Например, графические схемы, которые показывают связь между основными образами и темами произведения, могут помочь исследователям и читателям увидеть структуру лирического текста на новом уровне. Визуализация метафор и символов с помощью цифровых инструментов позволяет представить текст не только как последовательность слов, но и как систему взаимосвязанных элементов, где каждый образ или выражение играет свою уникальную роль.

Такой подход активно применяется в проектах, которые используют графы и диаграммы для анализа поэзии. Эти методы помогают исследовать не только содержание произведений, но и их форму, выявляя связи между стилем и смыслом.

С развитием нейросетевых технологий появилась возможность создавать модели, способные «понимать» литературные произведения и их эмоциональные нюансы. Нейросети, обученные на огромных объемах лирических текстов, могут анализировать эмоциональный окрас произведения и даже предлагать варианты интерпретации символов и образов. Такие разработки открывают новые возможности для понимания лирики не только как художественного текста, но и как взаимодействия со зрителем.

Однако стоит отметить, что нейросети пока не могут заменить живое восприятие и уникальный опыт человека, но их использование в качестве инструмента для анализа лирики значительно расширяет горизонты филологических исследований.

Цифровые технологии не только изменяют подходы к анализу, но и влияют на сам процесс создания поэзии. Возникновение цифровой поэзии, которая использует возможности компьютеров, интернета и мультимедийных технологий для создания новых форм произведений, активно развивает жанр лирики. Например, поэзия, представляемая в виде интерактивных текстов, где читатель может выбирать развитие сюжета, или цифровые стихотворения, содержащие анимацию или звук, открывают новые формы взаимодействия с художественным изображением.

Такая форма творчества требует особых методов использования художественных средств. Например, метафоры, символы и образы становятся частью мультимедийной среды, где текст сочетается с изображениями и звуками, что обогащает восприятие. Важным аспектом цифровой поэзии является не только текстовое, но и визуальное восприятие произведения, что ведет к новому пониманию роли художественных средств.

В условиях глобализации происходит не только обмен культурными и литературными традициями, но и трансформация самого языка. Современная лирика становится всё более многоязычной и интертекстуальной. Цифровые технологии способствуют этому процессу, предоставляя доступ к произведениям литературы на различных языках. Это ведет к смешению стилей, форм и приемов, что в свою очередь влияет на художественные средства.

Глобализация лирики отражается в использовании заимствованных и адаптированных элементов из различных литературных традиций. В таком контексте роль художественных средств становится не только более многообразной, но и более динамичной. Образность в лирике становится более гибкой, контекстуальной и готовой к быстрому переосмыслению в зависимости от культурных и исторических изменений.

Заключение

Цифровизация и глобализация привели к изменению способов создания, распространения и восприятия лирики. Художественные средства, такие как образы, метафоры, символы, мелодика и ритм, остаются важнейшими элементами лирического творчества, но их применение и восприятие претерпевают изменения в условиях цифровой эпохи. В то время как традиционные подходы к анализу поэзии остаются актуальными, новые методы, такие как использование машинного обучения, нейросетей и мультимедийных технологий, открывают перед исследователями и читателями новые горизонты.

Глобализация и цифровизация литературы способствуют созданию более универсальных и доступных форм лирики, которые могут объединять разные культурные традиции и использовать новые подходы в реализации художественных средств. Лирика в эпоху цифровых технологий - это не только форма самовыражения, но и средство взаимодействия с глобальным миром, в котором традиции и инновации переплетаются, создавая уникальные произведения.

Таким образом, исследование средств художественного изображения в лирике в контексте цифровых технологий и глобализации является важным аспектом современного литературоведения, способствующим более глубокому пониманию роли поэзии в нашей культурной и технологической эпохе.

Использованная литература:

1. Лихачев, Д. С. Русская культура и мировая цивилизация. - М.: Наука, 1992.
2. Петров, А. И. Поэзия и технологии: Литературные исследования в эпоху цифровизации. - СПб.: Издательство СПбГУ, 2020.
3. Бахтин, М. М. Работы по поэтике Достоевского. - М.: Художественная литература, 1984.
4. Гаспаров, М. Л. Теория литературы. - М.: Высшая школа, 2006.
5. Шкловский, В. Б. О теории прозы. - М.: Рекламный мир, 2009.
6. Эйхенбаум, Б. М. Проблемы поэтики. - М.: Государственное издательство, 1977.
7. Григорьев, А. А. Метафора в поэзии: структура и семантика. - М.: Издательство МГУ, 2004.
8. Максимов, А. В. Цифровая поэзия: Литературные жанры в эпоху новых медиа. - М.: РГГУ, 2018.
9. Федотова, И. В. Литература и цифровые технологии: Трансформация художественных средств. - М.: Литературный факультет МГУ, 2022.
10. Кривцова, О. В. Глобализация и литература: трансформации образов и символов. - СПб.: Издательство «Северо-Запад», 2015.
11. Григорьев, В. П. Мультимедийные аспекты лирики: от книги к экрану. - М.: Научная книга, 2021.

ЎЗБЕК ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТ САБАҚТАРЫНДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АУЫЗША ЖӘНЕ ЖАЗБАША ТІЛІН ДАМУ

Османова Г.С.

ФИ-22-3к тобы студенті

Tashenov University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы Мусаева О.М.

Аңдатпа. Бұл жұмыста білім беру жүйесіндегі инновациялық технологиялардың қолданылуы және олардың тіл мен әдебиет пәніндегі маңызы қарастырылған. Қазіргі қоғамда цифрлық сауаттылықты арттыру, жеке оқу траекторияларын әзірлеу және оқушылардың ойлау қабілетін дамыту мақсатында көптеген платформалар мен құралдар тиімді қолданысқа енгізілген. Оқушылардың ауызша және жазбаша тілін дамыту, әдеби мәтін құрастыру үшін инновациялық әдістер, соның ішінде «Ассоциация» әдісі, поэзиялық шығармалардан пайдалану сияқты тапсырмалар ұсынылған. Сонымен қатар, оқу процесін жетілдіруде LearningApps, ZipGrade, Flippity, Lumio сияқты цифрлық платформалардың қолданылуының тиімділіктері атап өтілген.

Кілт сөздер: технология, цифрлық сауаттылық, тіл, әдебиет, тіл дамыту, мәтін құрастыру, инновациялық әдістер, «Ассоциация» әдісі, LearningApps, ZipGrade, Flippity, Lumio цифрлық платформа.

Аннотация: В данной работе рассматривается применение инновационных технологий в системе образования и их значение на уроках языка и литературы. В современном обществе с целью повышения цифровой грамотности, разработки индивидуальных траекторий обучения и развития мыслительных способностей учащихся эффективно внедрены различные платформы и инструменты. Для развития устной и письменной речи учащихся предлагаются инновационные методы, включая метод "Ассоциации", работу с литературными текстами, чтение фрагментов поэтических произведений. Также рассматриваются преимущества использования цифровых платформ, таких как LearningApps, ZipGrade, Flippity, Lumio, в процессе обучения.

Ключевые слова: технология, цифровая грамотность, язык, литература, инновационные методы, художественный текст, инновационный метод «Ассоциация», LearningApps, ZipGrade, Flippity, Lumio, цифровая платформа.

Abstract: This paper discusses the application of innovative technologies in the education system and their importance in language and literature lessons. In modern society, with the aim of improving digital literacy, developing individual learning trajectories, and enhancing students' cognitive abilities, various platforms and tools have been effectively implemented. Innovative methods are proposed for the development of students' oral and written speech, including the "Association" method, working with literary texts, and reading excerpts from poetic works. The advantages of using digital platforms such as LearningApps, ZipGrade, Flippity, and Lumio in the educational process are also discussed.

Key words: technology, digital literacy, language, literature, innovative methods, "Association" method, LearningApps, ZipGrade, Flippity, Lumio, digital platform.

Әлемнің жетекші мемлекеттерінің көпшілігі білім беру жүйесін оның мақсаты, мазмұны және технологиясын нәтижелері бойынша бағалауды бастады. Бүгінгі таңда білім берудің негізгі мақсаты тек білім, дағды, біліктіліктерді, кәсіпкерлікті меңгеру ғана емес, сонымен қатар оның нәтижесінде жеке, әлеуметтік және кәсіби дағдыларды, ақпаратты өздігінен тауып, талдап, одан тиімді пайдалану, бүгінгі тез өзгеріп жатқан әлем жағдайында лайықты өмір сүріп, жұмыс істеу болып табылады. Сонымен қатар мұғалімге жүктелген міндеттер қиын. Заманауи мұғалімнен тек өз пәнін терең білу ғана емес, сонымен қатар тарихи білім, педагогикалық және психологиялық сауаттылық, саяси және экономикалық білім мен ақпараттық сауаттылық та талап етіледі. Бұл қазіргі білім беру талаптарына жауап беру үшін сыныпта жаңашылдыққа, шығармашылық еңбекте, оқытудың алдыңғы қатарлы технологиялары мен инновациялық әдістерін тиімді пайдалануға құлшынысы жоғары білікті мұғалім болуы керек дегенді білдіреді.

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің негізгі міндеті - жаңа білім беру технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық байланыс желілеріне шығу, ғылым мен практика жетістіктері негізінде тұлғаны қалыптастыру, дамыту және біліктілігін арттыруға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайларды жасау», деп көрсетілгендей, қазіргі уақытта әрбір мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі - оқыту әдістерін үнемі жетілдіріп, жаңа педагогикалық технологияларды меңгеру болып табылады. Білім беру жүйесінің алдына қойылып отырған жаңа міндеттердің бірі - бұл оқытудың инновациялық технологияларын қолдану арқылы білім сапасын арттыру.

Қоғамның сұранысына сай, заманауи оқыту әдістерін енгізу – білім саласының негізгі міндеттерінің бірі. Қазіргі қоғам білім беру саласынан жаңа талаптарды күтіп отыр:

- Білімнің қолжетімділігі мен икемділігі;
- Жеке оқу траекторияларын әзірлеу;
- Цифрлық сауаттылықты арттыру;
- Мұғалімдерді цифрлық технологияларды тиімді пайдалануға үйрету;
- Дербес деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Тіл мен сөйлеу процесін жіктей оқыту, оқушының дұрыс сөйлей білуіне көңіл бөлу, ауызша және жазбаша тілін дамытып, тіл мәдениетін жетілдіруде тіл мен әдебиет пәнінің алатын орны ерекше. Әр мұғалім тіл мен әдебиет сабақтарында тіл дамыту жұмыстарын шығармашылықпен жүргізіп, дұрыс ұйымдастыра білсе, ол оқушының күнделікті өмірдегі құбылысты жан-жақты түсіне білуіне, білген нәрселерін ауызекі сөздерінде қолдана білуіне жағдай жасайды. Сондықтан тіл мен әдебиет пәні мұғалімі көркем сөздің осы сияқты ерекшеліктерін оқушыларды тіл мәдениетіне үйретіп жетілдірудің мықты құралы ете білуге тиіс. Оқушының тілін дамыту жұмысы, ол баланың жалпы ойын дамыту деген сөз, өйткені оқушы пәнді оқып үйренсе де, өзінің істеген жұмысы, көрген-білгені туралы күнбе-күн

сөйлеп, өз ойын қалыптастырып отырады, яғни оқушылардың тілін дамыту мәселесі олардың ойлау қабілетімен байланыстырылса, сондай-ақ, ойлау мен сөйлеу процесінің бірлігінде ұйымдастырылады.

Педагогикалық практика барысында біз өзімізге берілген мектептерде, сондай-ақ бастауыш сыныптардағы тәжірибесі мол ұстаздардың сабақтарына да бақылау жасадық. Назарымызды аударатын жайт, бастауыш сынып мұғалімдері көбінесе оқу техникасын арттыру мен мәтінді қайта айтып беру мәселесіне көбірек көңіл бөледі екен. Ал біз 5-сыныптан бастап оқушыларда оқыған шығарма бойынша пікір айту, кейіпкерлердің әрекеттерін бағалау, талдау жасауға көбірек назар аударуымыз қажет. Қазіргі жылдамдаған уақытта балалардың телефонға тәуелді болып, кітап оқудан алыстап, сауаттылықтың төмендеуі бізді алаңдатады. Осы себепті, тіл мен әдебиет сабақтарында оқушыларда кітапқа деген махаббатын ояту, сауаттылықты арттыру, ойлау, талдау жасау, оқыған шығармасына пікір білдіруді үйрету болашақ ұстаздар алдындағы жоғары міндет болып табылады. Мұндай нәтижелерге қол жеткізу үшін өзіміздің білімімізді жетілдіріп, ізденіс жасап отыруымыз керек.

Оқушылардың ауызша және жазбаша тілін дамыту бойынша мәтінмен жұмыс істеу, мәтін жазу дағдыларын қалыптастыру қажет. Жоғарыда айтып өткеніміздей, оқушыларға тіл мен әдебиет сабақтарын өзара ынтымақтастықта өткізуге тырыстық. Өзбек тілінен әрбір өткен тақырып бойынша оқулықтағы жаттығудан бөлек, әдебиеттен өткен тақырып бойынша қосымша тапсырма беру оқушыны ізденімпаздыққа үйретеді. Мұндай тапсырманы орындау үшін оқушы мәтінмен танысып, оқыған ережесіне сәйкес мысалды мәтіннен іздеп, оны қатесіз дәптеріне көшіруге дағдыланады, тапсырманың бұл түрі теориялық алған білімді пысықтауға, сауаттылықты және сөз қорын дамытуға қызмет жасайды.

Әдебиет сабағында мәтінмен жұмыс кезінде оқушылар табиғат суреттемесіне, кейіпкерлердің портретіне де ерекше назар аударып, оны әдебиет дәптеріне көшіріп жазу, балада бейнелі мәтін немесе сипаттамалы мәтін жаратуға ықпал етеді.

Ауызша және жазбаша тілін дамытатын тапсырмалардың бірі мәтін жазуда «Ассоциация» әдісін қолдану. Мысалы, Наурыз тақырыбында мәтін жазу үшін Наурыз мейрамына қатысты атрибуттарды балалар атап өтеді, оқытушы интерактивті тақтада төмендегі атрибуттардың суреттерін шығарылып қойылады: өрік гүлі, лалагүл, бәйшешек, майса, күн, қарлығаш, сумалак, жалбыз... Содан кейін балалар жоғарыда айтылған сөздермен байланысты сөз тіркестерін құрайды. Мысал: өрік гүлдеді, қырларда лалагүлдер, лалагүл сайлы, қар астынан бәйшешек, көктем хабаршысы бәйшешек, күннің жылуы, барқыт қанатты қарлығаш, арнада сумалак, арық бойында жалбыз, жалбызды самса сияқты. Балалар жоғарыда келтірілген сөз тіркестерін қатыстыру арқылы әдеби мәтін жасай алады.

Оқушыларды әдеби мәтін құрастыруына ықпал ететін тағы жаңашыл әдіс-тәсілдерден бірі берілген тақырыпқа сай поэзиялық шығармалардан үзінділер оқу. Бұл тапсырма тыңдау барысында оқушының есте сақтау қабілетін дамытады, тыңдаған өлеңнен поэтик образдық сөз тіркестерін жазып алады, ақынның шығармада көздеген идеясы балада ой-пікір қозғатады, көркем мәтін құрастыруына игі әсерін тигізеді.

Мұндай тапсырмалар әрбір баланы ізденуге, жұмысын жеңілдетуге және шығармашылыққа ынталандырады.

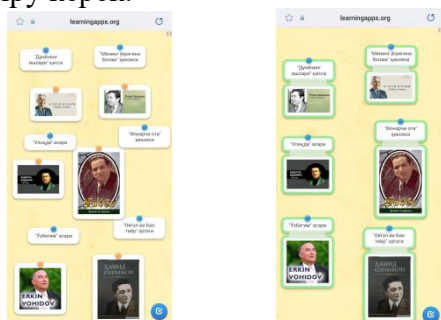
Біз оқушылардың ойлау және сөйлеу процестерін дамыту үшін білім бері ошағында заманауи цифрлық технологиялардан пайдалануымыз керек.

Цифрлық технологиялар оқыту әдістерін жаңғыртып қана қоймай, оқушылар мен студенттердің білім алу тәсілдерін де өзгертіп жатыр. Бұл өзгерістер қашықтықтан оқыту, бейімделген білім беру платформалары және деректерге негізделген оқыту әдістері арқылы көрініс табуда.

Оқу материалдарын пысықтау үшін білім беру мекемелерінде кеңінен қолданылатын цифрлық технологиялар да қарастырылған. Ең танымал, өзекті құралдар: Learning.apps, Zipgrade, Flippity, Lumio.

Бұл платформалардың ерекшеліктеріне тоқталып өтетін болсақ:

LearningApps.org платформасы. Бұл платформа өзін-өзі игеру үшін өте қарапайым. Дайын жаттығулардың үлкен жиынтығы бар, олар әр түрлі жіктелген пәндер. Оқытушылар мен оқушыларға арналған интерактивті тапсырмалар құруға және орындауға мүмкіндік беретін тегін онлайн платформа. Бұл құралды тіл және әдебиет сабақтарында тиімді қолдануға болады. Мысал үшін біз бұл платформадан сәйкестендіру тапсырмасын жасадық. Бұл жерде әдебиет сабағынан ақындармен олардың шығармаларын бір-біріне дұрыс топтастыру керек.

1. Оқу процесіне пайдасы

Интерактивті тапсырмалар: Оқушыларға қызықты тапсырмалар арқылы жаңа тақырыптарды меңгеруге көмектеседі.

Қашықтан оқытуға ыңғайлы: Мұғалімдер тапсырмаларды онлайн дайындап, оқушыларға жіберу арқылы білім беруді тиімді ұйымдастыра алады.

Оқу мотивациясын арттырады: Геймификация элементтері арқылы оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы күшейеді.

2. Мұғалімдерге пайдасы

Тез әрі оңай тапсырма жасау: Дайын үлгілерді қолданып, өзіне қажетті жаттығуларды жасауға болады.

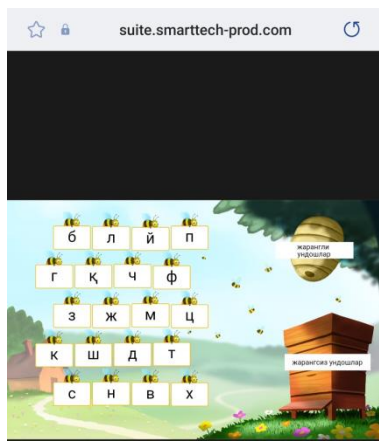
Оқушылардың білімін бағалау: Автоматты түрде жауаптарды тексеріп, оқушылардың жетістіктерін бақылауға мүмкіндік береді.

Уақытты үнемдеу: Сабаққа қажетті материалдарды алдын ала дайындап, оқушыларға оңай таратуға болады.

ZipGrade – мобильді қосымша арқылы тест және бақылау жұмыстарын автоматты түрде тексеруге арналған платформа. Ол мұғалімдерге қағазға басылған жауап парақтарын (OMR sheet) сканерлеп, нәтижелерді тез бағалауға мүмкіндік береді. Мысалға бұл платформа бойынша қарапайым бір тақырып бойынша тест құрастырылады және ол жауаптары белгіленген парақтар арқылы тексеріледі.

4. Өзін-өзі бағалау және бәсекелестікке ынталандырады.

Lumio платформасы — бұл интерактивті оқытуға арналған онлайн платформа, мұғалімдер мен оқушыларға оқу процесін қызықты және тиімді ету үшін түрлі құралдар мен мүмкіндіктер ұсынады. Lumio платформасы білім беру контентін шығармашылықпен ұсынуға және оны оқушыларға қызықты етіп жеткізуге бағытталған. Мысалға бұл платформа арқылы мен оқушыларға дауысты және дауыссыз дыбыстарды ажырата алу үшін және оны есте сақтау үшін аралас күйде дауысты және дауыссыз дыбыстар беріліп, оны дауысты дыбыс жәшігіне және дауыссыз дыбыс жәшігіне дұрыс орналастырулары керек.

Lumio платформасының негізгі ерекшеліктері:

Интерактивті сабақтар: Lumio мұғалімдерге сабақ барысында оқушылармен тікелей байланыс орнатуға мүмкіндік беретін интерактивті құралдар мен тапсырмаларды ұсынады. Бұл сабақтарды қызықты әрі тартымды ету үшін түрлі анимациялар, сызбалар, тесттер, ойындар және басқа да интерактивті элементтерді қолдануға болады.

Сабақтарды жоспарлау және құрылымдау: Мұғалімдер платформаны пайдаланып, оқу жоспарын жасау, сабақтың мазмұнын ұйымдастыру, тапсырмаларды құру және олардың нәтижелерін бақылау мүмкіндігіне ие болады. Сабақтың барлық кезеңдерін бір жерде басқаруға болады.

Бірлескен жұмыс: Lumio оқушылардың бірлесіп жұмыс істеуіне мүмкіндік береді. Олар топтарда жұмыс істей алады, пікір алмасады, түрлі тапсырмаларды бірге орындайды. Бұл оқушылардың ынтымақтастық және өзара әрекеттесу дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Жалпы айтқанда, бұл заманауи цифрлық технологиялар білім беру процесінде орны ерекше. Себебі қазіргі таңда қоғамның басты мәселелерінің бірі жастардың ұялы телефонға тәуелді болып қалуы. Ал бұл деген жастардың сабаққа деген қызығушылығы жоқ дегенді білдіреді. Біз жаңашыл педагогтар оның алдын алу мақсатында сабақта цифрлық технологияларды пайдалана отырып, оқушылардың ойлау, жазбаша және ауызекі сөйлеу қабілеттерін дамытуға ықпал жасауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Юсупова Т., Мавлонова К., Наралиева Ш. Ўзбек тилини ўқитиш методикаси. 1-қисм: ўқув қўлланма/ - Алматы: ЭСПИ, 2021. – 216 б.
2. Садуова Ж.Н. Жаңа педагогикалық технологиялар арқылы болашақ мұғалімдердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру
3. «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы 2012ж.
4. Бұзаубақова К.Ж. «Жаңа педагогикалық технологиялар» Тараз 2003ж.
5. Даумов Н.Ғ. Оқытудың ақпараттандыру процесінде оқушылардың зерттеу қызметін дамыту: Пед. ғыл.канд. ...дис. —Алматы, 2003. — 12-б.
6. Құрман Ж.Н. Қазақ тілін оқытудың әдістемелік негіздері. — Алматы, 2009. — 28-б.

БУДУЩЕЕ ФИЛОЛОГИИ В ЦИФРОВОЙ ЭПОХЕ

студент группы 24-13к-2

Кошербай Ж.

Руководитель: преподаватель кафедры «Русский и узбекский языки»

Токмуратов А.М.

Аннотация. В данной статье рассматриваются перспективы развития филологии в условиях цифровой эпохи. Технологические инновации, включая искусственный интеллект, машинное обучение, корпусную лингвистику и автоматический анализ текста, радикально изменяют методы изучения языка и литературы. Оцифровка рукописей, развитие цифровых гуманитарных наук и виртуальные образовательные платформы способствуют расширению доступа к культурному наследию. Однако цифровизация ставит перед филологами ряд вызовов, таких как достоверность данных, необходимость освоения новых технических навыков и вопросы этики. В статье анализируются ключевые тенденции цифровой трансформации филологии, а также её влияние на гуманитарные науки. Подчеркивается важность сохранения традиционных методов исследования в сочетании с инновационными технологиями для углубленного изучения текстов и языковых процессов.

Андатпа. Бўл мақалада филологиянинг цифрлық дәуірдегі даму перспективалары қарастырылады. Жасанды интеллект, машиналық оқыту, корпус лингвистикасы және мәтінді автоматты талдау сияқты технологиялық жаңалықтар тіл мен әдебиетті зерттеу әдістерін түбегейлі өзгертуде. Қолжазбаларды цифрландыру, цифрлық гуманитарлық ғылымдардың дамуы және виртуалды білім беру платформалары мәдени мұраға қолжетімділікті кеңейтуде. Алайда цифрландыру филологтар алдында деректердің шынайылығы, жаңа техникалық дағдыларды меңгеру қажеттілігі және этикалық мәселелер сияқты бірқатар сын-қатерлерді қояды. Мақалада филологияның цифрлық трансформациясының негізгі үрдістері және оның гуманитарлық ғылымдарға әсері талданады. Мәтіндерді және тілдік процестерді тереңірек зерттеу үшін дәстүрлі зерттеу әдістері мен инновациялық технологияларды үйлестірудің маңыздылығы атап өтіледі.

Abstract. This article explores the future of philology in the digital age. Technological innovations, including artificial intelligence, machine learning, corpus linguistics, and automated text analysis, are transforming the methods of studying language and literature. The digitization of manuscripts, the development of digital humanities, and virtual educational platforms contribute to broader access to cultural heritage. However, digitalization presents philologists with challenges such as data reliability, the need to acquire new technical skills, and ethical concerns. The article analyzes key trends in the digital transformation of philology and its impact on the humanities. It emphasizes the importance of combining traditional research methods with innovative technologies to deepen the study of texts and linguistic processes.

Ключевые слова: филология, цифровая эпоха, искусственный интеллект, корпусная лингвистика, цифровые гуманитарные науки, оцифровка, автоматический анализ текста, машинное обучение, цифровые библиотеки, текстология, нейросети, виртуальные образовательные платформы, гипертекст, большие данные, языковая эволюция.

План

1. Введение
2. Цифровая гуманитаристика: новые методы исследования
3. Корпусная лингвистика и большие данные
4. Вызовы цифровой филологии
5. Заключение

Будущее филологии в цифровую эпоху

Введение

Филология — это наука о языке, литературе и тексте, которая на протяжении веков играла важную роль в понимании человеческой культуры. Однако с развитием цифровых технологий перед этой дисциплиной встали новые вызовы и возможности. В XXI веке цифровизация коснулась всех сфер науки, и филология не стала исключением. Сегодня филологи используют искусственный интеллект, машинное обучение и цифровые базы данных, что значительно расширяет их исследовательские возможности. Как же изменится эта наука в ближайшие десятилетия? Потеряет ли она свою традиционную глубину или, наоборот, обретёт новые горизонты? В данной статье рассматриваются ключевые направления цифровой трансформации филологии, её преимущества, вызовы и перспективы.

Цифровая гуманитаристика: новые методы исследования

Одним из важнейших направлений развития филологии в цифровую эпоху является цифровая гуманитаристика (Digital Humanities). Это междисциплинарная область, объединяющая гуманитарные науки и информационные технологии. В филологии цифровая гуманитаристика помогает автоматизировать обработку текстов, создавать электронные архивы и анализировать литературные произведения с использованием компьютерных алгоритмов.

Цифровые технологии позволяют исследователям работать с огромными массивами текстов, что ранее было невозможно. Например, проекты Google Books, Europeana и Национальной библиотеки Франции предоставляют доступ к оцифрованным старинным книгам и рукописям, что существенно облегчает работу учёных. Современные алгоритмы помогают анализировать тексты на разных языках, выявлять стилистические особенности и даже реконструировать утерянные произведения.

Развитие искусственного интеллекта (ИИ) привело к появлению мощных инструментов анализа текстов. Существуют программы, способные не только определять авторство произведений, но и анализировать их стиль, семантику и эмоциональную окраску.

Например, алгоритмы обработки естественного языка (Natural Language Processing, NLP) уже широко применяются для изучения литературных произведений, анализа газетных статей и даже расшифровки древних рукописей. Однако, несмотря на все достижения, интерпретация смысла остаётся задачей, с которой лучше всего справляется человек.

Корпусная лингвистика и большие данные

Одним из ключевых достижений цифровой филологии стало развитие корпусной лингвистики — метода, основанного на анализе больших массивов текстовых данных. Электронные корпуса, такие как Национальный корпус русского языка (НКРЯ) или British National Corpus, содержат миллионы текстов и позволяют исследователям анализировать языковые изменения, частотность словоупотребления и влияние социальных факторов на развитие языка.

Благодаря корпусной лингвистике можно отслеживать, как менялись языковые нормы, какие слова входили в обиход, а какие выходили из употребления. Это особенно важно для изучения диахронических процессов, влияющих на эволюцию языков. Более того, использование больших данных в филологии помогает выявлять закономерности, которые были бы незаметны при традиционных методах исследования.

Ещё одной важной задачей цифровой филологии является оцифровка литературного и культурного наследия. Многие библиотеки и музеи создают электронные архивы редких книг, рукописей и исторических документов. Это не только помогает сохранить уникальные материалы, но и делает их доступными для исследователей по всему миру.

Кроме того, цифровые технологии позволяют восстанавливать утраченные или повреждённые тексты. Например, с помощью мультиспектрального анализа удастся прочесть древние манускрипты, которые ранее считались безвозвратно утерянными.

Таким образом, цифровая филология не только расширяет возможности изучения прошлого, но и способствует сохранению культурного наследия для будущих поколений.

Вызовы цифровой филологии

Несмотря на очевидные преимущества, цифровая филология сталкивается и с рядом сложностей:

- Автоматизация vs. интерпретация. Машинный анализ текста может выявлять закономерности, но он не способен заменить человеческое понимание смыслов и контекстов.

- Надёжность данных. Оцифрованные тексты могут содержать ошибки, которые необходимо тщательно проверять.

- Этические вопросы. Использование алгоритмов ИИ для анализа литературных произведений вызывает дискуссии о точности и объективности полученных результатов.

Кроме того, некоторые исследователи опасаются, что цифровизация приведёт к утрате традиционных методов филологического анализа. Однако большинство специалистов сходятся во мнении, что технологии не заменят, а дополняют классические методы исследования.

Будущее филологии в цифровую эпоху представляется многообещающим. Новые технологии позволяют глубже изучать языковые структуры, анализировать художественные произведения и сохранять культурное наследие. Однако важно понимать, что основой филологии остаётся человек, его способность к интерпретации и поиску смыслов.

Заключение

Филология в цифровую эпоху переживает серьёзную трансформацию, становясь междисциплинарной областью, сочетающей традиционные методы исследования с новейшими технологиями. Искусственный интеллект, цифровые архивы и анализ больших данных открывают перед учёными новые возможности. Однако главным остаётся человек, его способность к осмыслению и интерпретации текстов. Таким образом, будущее филологии — это синтез классических подходов и цифровых технологий, который позволит глубже понять язык, литературу и культуру человечества.

Использованная литература:

1. Арутюнова Н. Д. «Язык и мир человека». — М.: Языки славянской культуры, 1999.
2. Баранов А. Н. «Корпусная лингвистика: методы и технологии». — СПб.: Наука, 2015.
3. Виноградов В. В. «История и методология филологических исследований». — М.: Высшая школа, 2001.
4. Залевская А. А. «Когнитивная лингвистика в эпоху цифровых технологий». — Казань: Университетская книга, 2018.
5. Караулов Ю. Н. «Русский язык и языковая личность». — М.: Наука, 2010.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИЛОЛОГИЯ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Алтаева Жанар Бекетовна,

преподаватель

АО «Ташенев Университет», г. Шымкент,

altaeva73@mail.ru,

Арыстан С, студент группы ЕП-24-10к

АО «Ташенев Университет», г. Шымкент

Аннотация. Цифровые технологии оказывают значительное влияние на развитие филологии и литературы в условиях глобализации. Они открывают новые возможности для исследования языка, литературы и культуры, включая создание цифровых архивов, машинный перевод, лексикографию, корпусную лингвистику и анализ текстов с использованием современных методов. Влияние технологий на литературоведение выражается в изменении подходов к анализу литературных произведений, созданию электронных публикаций, а также в развитии междисциплинарных исследований. В то же время цифровизация вызывает новые вызовы, такие как защита авторских прав и сохранение традиционных форм коммуникации. Важно научиться эффективно использовать цифровые инструменты для сохранения и распространения культурного наследия, решая возникающие проблемы.

Ключевые слова: глобализация, цифровые технологии, электронные публикации, литературоведение, филология, авторские права

Аңдатпа. Жаһандану жағдайында филология мен әдебиеттің дамуына цифрлық технологиялардың ықпалы зор. Олар тіл, әдебиет пен мәдениетті зерттеуге, оның ішінде цифрлық мұрағаттарды құруға, машиналық аудармаға, лексикографияға, корпус лингвистикасына және заманауи әдістерді қолдану арқылы мәтінді талдауға жаңа мүмкіндіктер ашады. Технологияның әдебиеттану ғылымына әсері әдеби шығармаларды талдауға деген көзқарастардың өзгеруінен, электронды басылымдардың жасалуынан, пәнаралық зерттеулерді дамытудан көрінеді. Сонымен қатар цифрландыру авторлық құқықты қорғау және коммуникацияның дәстүрлі түрлерін сақтау сияқты жаңа міндеттер қояды. Мәдени мұраны сақтау және тарату, туындаған мәселелерді шешу үшін цифрлық құралдарды тиімді пайдалануды үйрену маңызды.

Кілт сөздер: жаһандану, цифрлық технологиялар, электронды басылым, әдебиеттану, филология, авторлық құқық

Abstract. Digital technologies have a significant impact on the development of philology and literature in the context of globalization. They open up new opportunities for the study of language, literature and culture, including the creation of digital archives, machine translation, lexicography, corpus linguistics and text analysis using modern methods. The influence of technologies on literary studies is expressed in changing approaches to the analysis of literary works, the creation of electronic publications, as well as in the development of interdisciplinary research. At the same time, digitalization raises new challenges, such as copyright protection and the preservation of traditional forms of communication. It is important to learn how to effectively use digital tools to preserve and disseminate cultural heritage, solving emerging problems.

Key words: globalization, digital technologies, electronic publications, literary studies, philology, copyright

Глобализация оказывает значительное влияние на развитие всех сфер жизни, в том числе и на филологию. Современные цифровые технологии, такие как интернет, искусственный интеллект, базы данных и автоматизированные системы обработки информации, открывают новые горизонты для изучения языка, литературы и культуры. В

эпоху глобализации филология сталкивается с рядом вызовов и возможностей, обусловленных этими технологическими изменениями.

Цифровизация значительно меняет способы хранения, анализа и распространения информации, что особенно важно для филологии. Одним из наиболее ярких примеров является создание цифровых корпусов текстов, которые позволяют исследователям работать с большими объемами данных, что раньше было невозможно без использования огромных ресурсов. Также стоит отметить роль технологий машинного перевода и лексикографии. Развитие автоматических переводчиков (например, Google Translate) и специализированных программ для работы с текстами открывают новые возможности для изучения языка и межкультурных коммуникаций. Цифровые технологии играют все более важную роль в филологии, значительно расширяя возможности исследования и анализа языков и литературных текстов.

Вот несколько ключевых аспектов их влияния:

1. Цифровая лексикография: Современные технологии позволяют создавать электронные словари, которые содержат гораздо больше данных, чем традиционные бумажные версии. Такие ресурсы обеспечивают быстрый доступ к большому объему информации о словах, их значениях, синонимах, примерах употребления и историческом контексте.

2. Корпусная лингвистика: С помощью цифровых инструментов филологи могут создавать и анализировать корпуса текстов. Это позволяет проводить частотный анализ слов, изучать их употребление в разных контекстах и эпохах, выявлять скрытые закономерности и тенденции в языке.

3. Машинный перевод и анализ текстов: Технологии машинного перевода (например, Google Translate) и алгоритмы обработки естественного языка (NLP) позволяют автоматизировать процессы перевода, синтаксического и семантического анализа текстов, что существенно облегчает работу с языковыми ресурсами, особенно при работе с древними или редкими языками.

4. Цифровые архивы и библиотеки: Развитие цифровых архивов и онлайн-библиотек предоставляет исследователям доступ к огромному количеству текстов, включая редкие и труднодоступные издания. Это также упрощает процесс сохранения культурного наследия.

5. Электронные текстовые редакторы и аннотации: Цифровые инструменты позволяют создавать аннотации, комментарии и гиперссылки к текстам, улучшая взаимодействие с произведениями и облегчая анализ и интерпретацию.

6. Интердисциплинарные исследования: Цифровые технологии открывают новые горизонты для взаимодействия филологии с другими областями, такими как история, археология, социология, психология, и позволяют осуществлять более комплексные исследования.

7. Обучение и популяризация филологии: Цифровые платформы и онлайн-курсы позволяют обучать филологии широкую аудиторию, а также распространять знания о языках и литературе среди людей по всему миру.

Глобализация значительно изменяет ландшафт языков. Английский язык стал международным языком общения в бизнесе, науке и интернет-пространстве, что приводит к росту интереса к изучению и использованию английского языка по всему миру. В то же время, цифровые технологии могут помочь сохранить языковое разнообразие, например, через создание платформ для изучения редких и угрожаемых исчезновению языков. Лингвистическая глобализация — это процесс распространения и стандартизации языков в мировом масштабе, который сопровождается усилением влияния глобальных языков и изменением языковой ситуации в разных странах и регионах. Этот процесс тесно связан с глобализацией в более широком смысле, включая экономические, культурные и технологические изменения. Лингвистическая глобализация затрагивает как вопросы языка как средства общения, так и роль языка в культурной идентичности, политике, экономике

и науке. Лингвистическая глобализация представляет собой сложный процесс, который оказывает влияние на различные уровни языковой практики, от личного общения до официальных международных отношений и культурных идентичностей.

Основные аспекты лингвистической глобализации:

1. Распространение глобальных языков: Английский язык, как глобальный язык общения, является ярким примером лингвистической глобализации. Он используется в международной политике, бизнесе, науке, образовании и медиа. Это приводит к ослаблению позиций местных языков и их исчезновению.

2. Языковая унификация: В результате глобализации некоторые языки становятся доминирующими, а многие меньшинственные языки начинают исчезать или терять свою популярность. Снижается многообразие языков и культур, что вызывает опасения за сохранение языкового наследия.

3. Культурное влияние и смешение языков: Лингвистическая глобализация также вызывает языковое смешение, заимствование слов и фраз из других языков (например, заимствования из английского в различные языки). Это может привести к возникновению новых гибридных форм, таких как "английский в Китае" или "спанглиш" (смешение испанского и английского).

4. Интернет и цифровые технологии: Современные технологии, включая интернет, социальные сети и платформы для обмена информацией, способствуют распространению языков, таких как английский, китайский, испанский и другие. Интернет стал важным инструментом для распространения языков и культур, но одновременно угрожает сохранению языков меньшинств.

5. Языковая политика и стандарты: Лингвистическая глобализация также связана с проблемой языковой политики, которая включает принятие решений о статусе языка, его обучении в школах, использовании в официальных документах и медиа. Существуют усилия по сохранению и поддержке языков меньшинств, а также развиваются инициативы для укрепления двуязычия и многоязычия.

Технологии также преобразуют литературоведение. Электронные библиотеки, базы данных и текстовые архивы открывают доступ к редким книгам и научным статьям. Современные программы для текстового анализа позволяют исследовать литературные произведения с использованием методов статистики, что дает возможность находить новые смыслы и паттерны в произведениях. Важно отметить и роль электронной публикации, которая значительно изменяет формат и способы распространения научных трудов. Влияние цифровых технологий на литературоведение значительно изменило подходы к исследованию литературы, ее изучению и интерпретации. В последние десятилетия технологии трансформировали многие аспекты гуманитарных наук, в том числе и литературоведение.

Рассмотрим основные направления этого влияния:

1. Цифровая архивистика и доступ к литературным источникам: Цифровизация культурного наследия и создание электронных библиотек предоставляют исследователям и читателям доступ к огромному количеству литературных произведений, исторических текстов, редких изданий и рукописей. Сайты как Google Books, Project Gutenberg и Руниверс открывают доступ к текстам, которые ранее были труднодоступны. Это значительно расширяет возможности для историко-литературных исследований.

2. Цифровые методы анализа текстов: Использование "корпусной лингвистики" и других цифровых инструментов позволяет проводить более глубокий и точный анализ литературных произведений. Программы для частотного анализа, статистические и семантические методы дают возможность выявлять закономерности в использовании слов, фраз и стилистических приемов. Это помогает в исследовании стиля авторов, эволюции языка и литературных жанров.

3. Междисциплинарные исследования: Цифровые технологии открыли новые горизонты для междисциплинарных исследований, связывая литературоведение с другими областями знаний, такими как история, социология, психология и искусствоведение. Например, «цифровые гуманитарные науки» (Digital Humanities) используют методы анализа больших данных для изучения исторических, культурных и литературных явлений, что позволяет создавать более многогранные исследования.

4. Электронные издания и новые формы литературы: Цифровые технологии способствуют развитию новых форм литературы, таких как «цифровые книги», «интерактивные романы», «кросс-медийные проекты» и «интернет-литература» (например, фанфикшн, блоги). Эти изменения влияют на способы восприятия и анализа текстов, а также дают исследователям новые перспективы для изучения литературных форм и жанров.

5. Текстовые аннотации и комментарии: С помощью цифровых технологий становятся доступными текстовые аннотации, комментарии и гиперссылки. Например, в онлайн-ресурсах можно взаимодействовать с произведениями, добавляя собственные интерпретации, комментарии и трактовки. Такие технологии значительно расширяют возможности для диалога с текстом и помогают исследователям глубже анализировать литературные произведения.

6. Цифровая публикация и открытые журналы: Цифровизация также изменила способы публикации и распространения научных работ. Открытые журналы, базы данных и онлайн-архивы предоставляют доступ к современным исследованиям в области литературоведения, позволяя ученым делиться своими находками и вести глобальные дискуссии. Это также ускоряет процесс научной коммуникации и уменьшает барьеры для доступа к научным исследованиям.

7. Образовательные платформы и онлайн-курсы: Цифровые технологии открыли новые возможности для изучения литературы через онлайн-курсы и образовательные платформы. Многие университеты и исследовательские институты предлагают курсы, посвященные литературоведению и истории литературы, что делает обучение доступным для широкой аудитории. Виртуальные выставки, лекции и семинары расширяют границы традиционного образования.

8. Генерация и визуализация данных: Цифровые технологии позволяют использовать графику и визуализацию данных для представления литературных исследований. Это может включать создание «диаграмм», «инфографики» и «сетевых визуализаций», которые помогают исследователям и широкой аудитории воспринимать и анализировать литературные тексты и данные о них более наглядно.

С развитием цифровых технологий возникают новые проблемы для филологии. Одним из таких вызовов является защита авторских прав и вопрос подлинности информации, размещенной в цифровом пространстве. Также стоит учитывать проблемы, связанные с исчезновением традиционных форм коммуникации, например, с утратой письменных культур в пользу цифровых форм. Важно научиться эффективно использовать цифровые технологии, сохраняя при этом культурное и лингвистическое наследие.

Цифровые технологии оказывают всеобъемлющее влияние на филологию, предоставляя новые инструменты и возможности для исследования языка и литературы. В эпоху глобализации важно уметь эффективно использовать эти технологии для сохранения и распространения культурного и лингвистического наследия, одновременно решая возникающие проблемы и вызовы. Цифровые технологии не только изменяют методы исследования в литературоведении, но и расширяют горизонты самих текстов, давая новые формы и пути их восприятия. Они предоставляют новые инструменты для ученых, позволяют более быстро обмениваться знаниями и создавать новые формы литературы, что в конечном итоге влияет на развитие всей литературной науки.

Использованная литература:

1. Сулейменова, А. С. (2020). Цифровизация образования в Казахстане: новые подходы и технологии. Алматы: Қазақ университеті. — Книга о внедрении цифровых технологий в образовательный процесс в Казахстане.
2. Калиева, Г. А. (2019). «Влияние цифровых технологий на изучение казахского языка». Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби, 1(2), 34-40. — Статья о влиянии цифровых технологий на изучение казахского языка.
3. Тлеубердиева, А. (2021). «Цифровая грамотность как фактор успешного обучения языкам». Научный вестник Казахского национального педагогического университета, 3(1), 78-85. — Исследование о цифровой грамотности и ее значении в обучении языкам.
4. Баймухамбетова, А. (2022). «Глобализация и языковая идентичность: казахский контекст». Казахский язык и культура, 4(1), 15-22. — Статья о влиянии глобализации на языковую идентичность в Казахстане.
5. Иванов А.А. Роль информационных технологий в глобализации общества. Социологические исследования. 2015. С. 23-45.
6. Green E. The Internet and Globalization. – Cambridge: Polity Press, 2011. - С. 67.
7. Петров В.В. Влияние информационных технологий на политическую активность граждан. Политическая наука. 2018. С. 67-89.

НАУКА О ЯЗЫКЕ: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ

Умбетжанова Умсын Тулегеновна - старший преподаватель АО «Ташенев Университет», г.Шымкент, umsynumbetzanova@gmail.com.,

Мирзалиева Висола Данияровна - студентка группы ЕП24-10к-2 АО «Ташенев Университет», г.Шымкент

Аннотация. Статья посвящена анализу основных традиций и инноваций в науке о языке, рассматривая ключевые этапы развития лингвистических теорий и методологий. В разделе о традициях обсуждаются структурная лингвистика, историческая лингвистика и генеративная грамматика как важнейшие вехи в развитии науки о языке. В разделе о новациях акцент сделан на когнитивной лингвистике, социолингвистике, корпусной лингвистике и нейролингвистике, которые олицетворяют современные подходы к изучению языка. Особое внимание уделено влиянию новых технологий и междисциплинарных подходов на развитие лингвистики. В заключении подчеркивается важность синтеза традиций и инноваций для будущего лингвистических исследований.

Ключевые слова: наука о языке, традиции в лингвистике, структурализм, генеративная грамматика, когнитивная лингвистика, социолингвистика, корпусная лингвистика, нейролингвистика, инновации в лингвистике, язык и мышление.

Андатпа. Мақала лингвистикалық теориялар мен әдістемелерді дамытудың негізгі кезеңдерін қарастыра отырып, тіл ғылымындағы негізгі дәстүрлер мен инновацияларды талдауға арналған. Дәстүрлер бөлімінде құрылымдық лингвистика, Тарихи лингвистика және генеративті грамматика тіл ғылымының дамуындағы маңызды кезең ретінде талқыланады. Инновациялар бөлімінде тілді үйренудің заманауи тәсілдерін бейнелейтін когнитивті лингвистикаға, социолингвистикаға, корпус лингвистикасына және нейролингвистикаға баса назар аударылады. Жаңа технологиялар мен пәнаралық тәсілдердің лингвистиканы дамытуға әсеріне ерекше назар аударылады. Қорытындыда лингвистикалық зерттеулердің болашағы үшін дәстүрлер мен инновацияларды синтездеудің маңыздылығы атап өтіледі.

Кілт сөздер: тіл туралы ғылым, лингвистикадағы дәстүрлер, структурализм, генеративті грамматика, когнитивті лингвистика, социолингвистика, корпус лингвистикасы, нейролингвистика, лингвистикадағы инновациялар, Тіл және ойлау.

Annotation. The article is devoted to the analysis of the main traditions and innovations in the science of language, considering the key stages of the development of linguistic theories and methodologies. The section on traditions discusses structural linguistics, historical linguistics, and generative grammar as major milestones in the development of language science. The innovation section focuses on cognitive linguistics, sociolinguistics, corpus linguistics, and neuro-linguistics, which embody modern approaches to language learning. Special attention is paid to the impact of new technologies and interdisciplinary approaches on the development of linguistics. In conclusion, the importance of synthesizing traditions and innovations for the future of linguistic research is emphasized.

Key words: science of language, traditions in linguistics, structuralism, generative grammar, cognitive linguistics, sociolinguistics, corpus linguistics, neuro-linguistics, innovations in linguistics, language and thinking.

Введение

Наука о языке, или лингвистика, с момента своего становления претерпела множество изменений. С одной стороны, лингвистика остаётся приверженной традиционным подходам, основанным на изучении структуры языка и его исторической эволюции. С другой стороны, в последние десятилетия появляются новые направления и методологии, которые значительно расширяют горизонты лингвистического знания. Эта статья рассматривает как традиционные теории и подходы, так и новейшие инновации в лингвистике, стремясь показать, как наука о языке адаптируется к вызовам времени.

1. Традиции в науке о языке

Традиции лингвистики формировались на протяжении веков и охватывают несколько ключевых направлений.

1.1. Структурализм и его роль в развитии лингвистики

Одним из наиболее значимых вкладов в развитие науки о языке стал структурализм, основанный на идеях Фердинанда де Соссюра. Соссюр предложил рассматривать язык как систему знаков, в которой каждый элемент имеет значение только в контексте других элементов этой системы. Это привело к широкому распространению подхода, согласно которому язык изучается в статическом, синхроническом контексте, без учета его исторической эволюции. Структурализм оказал огромное влияние на развитие лексикологии, синтаксиса и фонологии.

1.2. Историческая лингвистика: изменение и развитие языка

Историческая лингвистика занималась исследованием изменений, происходящих в языке на протяжении времени. Эта традиция восходит к работам индогерманистов, таких как Фридрих Шлейхер и Якоб Гримм. Основное внимание уделялось реконструкции древних языков и установлению родственных связей между ними. Важным направлением в рамках исторической лингвистики стало изучение законов звуковых изменений, таких как закон Гримма, который объясняет трансформацию согласных звуков в германских языках.

1.3. Грамматические теории и генеративная грамматика

Модернизация традиционных подходов продолжилась с развитием теории генеративной грамматики, предложенной Ноамом Хомским. Хомский предложил концепцию "глубинной структуры" и "поверхностной структуры", согласно которой все языки мира обладают универсальной грамматической основой. Это открытие оказало большое влияние на теорию синтаксиса и привело к развитию таких направлений, как преобразовательная грамматика.

2. Инновации в науке о языке

С развитием технологий и новых методов исследований, наука о языке претерпела существенные изменения, что привело к появлению новых подходов и теорий.

2.1. Когнитивная лингвистика

Одной из наиболее заметных инноваций в лингвистике стал когнитивный подход, который ориентирован на исследование языка через призму человеческого познания. Этот подход был разработан в ответ на ограничения традиционных грамматических теорий, таких как генеративизм. Когнитивная лингвистика утверждает, что язык является неотъемлемой частью человеческого мышления, и его структура отражает способы восприятия и интерпретации мира. Работы Джорджа Лакоффа и Рональда Лангкевича, а также развитие концепции метафоры в языке, стали важными вехами в развитии этой области.

2.2. Социолингвистика: язык как социальный феномен

С развитием социологии и антропологии появилось новое направление в лингвистике — социолингвистика. Это направление акцентирует внимание на взаимосвязи языка и общества, изучая, как социальные факторы, такие как класс, возраст, пол и этническая принадлежность, влияют на язык. Этому подходу способствовали работы таких исследователей, как Уильям Лабов, который на основе эмпирических исследований показал, как диалекты и акценты различаются в зависимости от социального положения индивида.

2.3. Корпусная лингвистика и компьютерные технологии

С развитием компьютерных технологий, особенно в последние десятилетия, стало возможным создание огромных корпусов текстов, что позволило исследовать язык на более глубоком уровне. Корпусная лингвистика использует статистические методы для анализа частотности слов, структур и их сочетаний в реальных текстах. Важным достижением в этой области стало создание корпусов текстов для различных языков, что открыло новые возможности для автоматизированного анализа лексики, синтаксиса и даже прагматики.

2.4. Нейролингвистика: связь языка и мозга

Современные инновации в лингвистике включают исследование того, как язык функционирует в мозге человека. Нейролингвистика изучает нейронные процессы, связанные с восприятием, производством и обработкой речи. Современные методы нейровизуализации, такие как функциональная магнитно-резонансная томография (фМРТ), позволяют изучать, какие участки мозга активируются при выполнении различных языковых задач. Это направление открыло новые горизонты для понимания связи между языковыми процессами и когнитивными функциями человека.

3. Заключение

Наука о языке продолжает развиваться, сочетая традиционные подходы с инновационными методами и теориями. Традиции, такие как структурализм, историческая лингвистика и генеративная грамматика, сохраняют свою актуальность и продолжают оказывать влияние на современные исследования. В то же время новые направления, такие как когнитивная лингвистика, социолингвистика, корпусная лингвистика и нейролингвистика, существенно расширяют горизонты науки о языке, открывая новые перспективы для анализа и понимания языковых явлений.

Таким образом, наука о языке остается динамичной и многогранной областью знаний, в которой традиции и инновации взаимодействуют, создавая новые подходы и методы для исследования языка как важнейшего элемента человеческой культуры и мышления.

Использованная литература:

1. Соссюр, Ф. де. (1990). Курс общей лингвистики. М.: Прогресс. Классическое произведение, основополагающее для структуралистской теории языка. В нём излагаются идеи о языке как системе знаков и о принципах его анализа.

2. Хомский, Н. (1995). Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press. В этой книге Хомский представляет основы своей генеративной грамматики, которая оказала влияние на все последующие исследования в области синтаксиса.

3. Лакофф, Дж. (1987). Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. Chicago: University of Chicago Press. Книга о когнитивной лингвистике, в которой Лакофф исследует, как метафоры и категории языка отражают когнитивные структуры.

4. Лабов, У. (1972). Sociolinguistic Patterns. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Одно из важнейших произведений в области социолингвистики, в котором рассматриваются методы анализа диалектных различий и связи языка с социальными группами.

5. Тернер, М. (1991). The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. New York: Basic Books. Работа, посвящённая когнитивной лингвистике и теории концептуального смешивания, которая объясняет, как люди создают новые значения и концепты через метафоры и другие языковые структуры.

6. Бардин, А. (2012). Когнитивная лингвистика: Теория и практика. М.: Языки славянской культуры. Книга, в которой излагаются основы когнитивной лингвистики и даются примеры её применения в анализе языка.

7. Куликов, В. А. (2009). Корпусная лингвистика: Теория и практика. М.: Наука. Это исследование посвящено развитию корпусной лингвистики и применения статистических методов в анализе языка.

8. Джереми, Х. (2003). Neurolinguistics: An Introduction to Spoken Language Processing and its Disorders. Oxford: Oxford University Press. В книге рассматриваются связи между языковыми процессами и работой мозга, а также нейropsихологические аспекты лингвистики.

9. Пинкер, С. (1994). The Language Instinct: How the Mind Creates Language. New York: HarperCollins.

В этой книге Пинкер объясняет, как эволюция и биология влияют на человеческую способность к языковому восприятию и продуктивности.

10. Гак, В. А. (2009). Язык и мировоззрение. М.: Языки славянской культуры. Книга, в которой исследуется влияние языка на восприятие мира, рассматриваются основные понятия в когнитивной лингвистике и их связь с философией языка.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ЯЗЫК: ИЗМЕНЕНИЕ ФИЛОЛОГИЙ В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ

Алтаева Жанар Бекетовна, преподаватель
АО «Ташенев Университет», г. Шымкент, altaeva73@mail.ru,
Арыстан Сымбат Бакытжанкызы, студент группы ЕП-24-10к
АО «Ташенев Университет», г. Шымкент

Аннотация. Цифровые технологии оказывают значительное влияние на развитие филологии и литературы в условиях глобализации. Они открывают новые возможности для исследования языка, литературы и культуры, включая создание цифровых архивов, машинный перевод, лексикографию, корпусную лингвистику и анализ текстов с использованием современных методов. Влияние технологий на литературоведение выражается в изменении подходов к анализу литературных произведений, созданию

электронных публикаций, а также в развитии междисциплинарных исследований. В то же время цифровизация вызывает новые вызовы, такие как защита авторских прав и сохранение традиционных форм коммуникации. Важно научиться эффективно использовать цифровые инструменты для сохранения и распространения культурного наследия, решая возникающие проблемы.

Ключевые слова: глобализация, цифровые технологии, электронные публикации, литературоведение, филология, авторские права

Аңдатпа. Жаһандану жағдайында филология мен әдебиеттің дамуына цифрлық технологиялардың ықпалы зор. Олар тіл, әдебиет пен мәдениетті зерттеуге, оның ішінде цифрлық мұрағаттарды құруға, машиналық аудармаға, лексикографияға, корпус лингвистикасына және заманауи әдістерді қолдану арқылы мәтінді талдауға жаңа мүмкіндіктер ашады. Технологияның әдебиеттану ғылымына әсері әдеби шығармаларды талдауға деген көзқарастардың өзгеруінен, электронды басылымдардың жасалуынан, пәнаралық зерттеулерді дамытудан көрінеді. Сонымен қатар цифрландыру авторлық құқықты қорғау және коммуникацияның дәстүрлі түрлерін сақтау сияқты жаңа міндеттер қояды. Мәдени мұраны сақтау және тарату, туындаған мәселелерді шешу үшін цифрлық құралдарды тиімді пайдалануды үйрену маңызды.

Кілт сөздер: жаһандану, цифрлық технологиялар, электронды басылым, әдебиеттану, филология, авторлық құқық

Abstract. Digital technologies have a significant impact on the development of philology and literature in the context of globalization. They open up new opportunities for the study of language, literature and culture, including the creation of digital archives, machine translation, lexicography, corpus linguistics and text analysis using modern methods. The influence of technologies on literary studies is expressed in changing approaches to the analysis of literary works, the creation of electronic publications, as well as in the development of interdisciplinary research. At the same time, digitalization raises new challenges, such as copyright protection and the preservation of traditional forms of communication. It is important to learn how to effectively use digital tools to preserve and disseminate cultural heritage, solving emerging problems.

Key words: globalization, digital technologies, electronic publications, literary studies, philology, copyright

Глобализация оказывает значительное влияние на развитие всех сфер жизни, в том числе и на филологию. Современные цифровые технологии, такие как интернет, искусственный интеллект, базы данных и автоматизированные системы обработки информации, открывают новые горизонты для изучения языка, литературы и культуры. В эпоху глобализации филология сталкивается с рядом вызовов и возможностей, обусловленных этими технологическими изменениями.

Цифровизация значительно меняет способы хранения, анализа и распространения информации, что особенно важно для филологии. Одним из наиболее ярких примеров является создание цифровых корпусов текстов, которые позволяют исследователям работать с большими объемами данных, что раньше было невозможно без использования огромных ресурсов. Также стоит отметить роль технологий машинного перевода и лексикографии. Развитие автоматических переводчиков (например, Google Translate) и специализированных программ для работы с текстами открывают новые возможности для изучения языка и межкультурных коммуникаций. Цифровые технологии играют все более важную роль в филологии, значительно расширяя возможности исследования и анализа языков и литературных текстов.

Вот несколько ключевых аспектов их влияния:

1. Цифровая лексикография: Современные технологии позволяют создавать электронные словари, которые содержат гораздо больше данных, чем традиционные бумажные версии. Такие ресурсы обеспечивают быстрый доступ к большому объему

информации о словах, их значениях, синонимах, примерах употребления и историческом контексте.

2. Корпусная лингвистика: С помощью цифровых инструментов филологи могут создавать и анализировать корпуса текстов. Это позволяет проводить частотный анализ слов, изучать их употребление в разных контекстах и эпохах, выявлять скрытые закономерности и тенденции в языке.

3. Машинный перевод и анализ текстов: Технологии машинного перевода (например, Google Translate) и алгоритмы обработки естественного языка (NLP) позволяют автоматизировать процессы перевода, синтаксического и семантического анализа текстов, что существенно облегчает работу с языковыми ресурсами, особенно при работе с древними или редкими языками.

4. Цифровые архивы и библиотеки: Развитие цифровых архивов и онлайн-библиотек предоставляет исследователям доступ к огромному количеству текстов, включая редкие и труднодоступные издания. Это также упрощает процесс сохранения культурного наследия.

5. Электронные текстовые редакторы и аннотации: Цифровые инструменты позволяют создавать аннотации, комментарии и гиперссылки к текстам, улучшая взаимодействие с произведениями и облегчая анализ и интерпретацию.

6. Интердисциплинарные исследования: Цифровые технологии открывают новые горизонты для взаимодействия филологии с другими областями, такими как история, археология, социология, психология, и позволяют осуществлять более комплексные исследования.

7. Обучение и популяризация филологии: Цифровые платформы и онлайн-курсы позволяют обучать филологии широкую аудиторию, а также распространять знания о языках и литературе среди людей по всему миру.

Глобализация значительно изменяет ландшафт языков. Английский язык стал международным языком общения в бизнесе, науке и интернет-пространстве, что приводит к росту интереса к изучению и использованию английского языка по всему миру. В то же время, цифровые технологии могут помочь сохранить языковое разнообразие, например, через создание платформ для изучения редких и угрожаемых исчезновению языков. Лингвистическая глобализация — это процесс распространения и стандартизации языков в мировом масштабе, который сопровождается усилением влияния глобальных языков и изменением языковой ситуации в разных странах и регионах. Этот процесс тесно связан с глобализацией в более широком смысле, включая экономические, культурные и технологические изменения. Лингвистическая глобализация затрагивает как вопросы языка как средства общения, так и роль языка в культурной идентичности, политике, экономике и науке. Лингвистическая глобализация представляет собой сложный процесс, который оказывает влияние на различные уровни языковой практики, от личного общения до официальных международных отношений и культурных идентичностей.

Основные аспекты лингвистической глобализации:

1. Распространение глобальных языков: Английский язык, как глобальный язык общения, является ярким примером лингвистической глобализации. Он используется в международной политике, бизнесе, науке, образовании и медиа. Это приводит к ослаблению позиций местных языков и их исчезновению.

2. Языковая унификация: В результате глобализации некоторые языки становятся доминирующими, а многие меньшинственные языки начинают исчезать или терять свою популярность. Снижается многообразие языков и культур, что вызывает опасения за сохранение языкового наследия.

3. Культурное влияние и смешение языков: Лингвистическая глобализация также вызывает языковое смешение, заимствование слов и фраз из других языков (например, заимствования из английского в различные языки). Это может привести к возникновению

новых гибридных форм, таких как "английский в Китае" или "спанглиш" (смешение испанского и английского).

4. Интернет и цифровые технологии: Современные технологии, включая интернет, социальные сети и платформы для обмена информацией, способствуют распространению языков, таких как английский, китайский, испанский и другие. Интернет стал важным инструментом для распространения языков и культур, но одновременно угрожает сохранению языков меньшинств.

5. Языковая политика и стандарты: Лингвистическая глобализация также связана с проблемой языковой политики, которая включает принятие решений о статусе языка, его обучении в школах, использовании в официальных документах и медиа. Существуют усилия по сохранению и поддержке языков меньшинств, а также развиваются инициативы для укрепления двуязычия и многоязычия.

Технологии также преобразуют литературоведение. Электронные библиотеки, базы данных и текстовые архивы открывают доступ к редким книгам и научным статьям. Современные программы для текстового анализа позволяют исследовать литературные произведения с использованием методов статистики, что дает возможность находить новые смыслы и паттерны в произведениях. Важно отметить и роль электронной публикации, которая значительно изменяет формат и способы распространения научных трудов. Влияние цифровых технологий на литературоведение значительно изменило подходы к исследованию литературы, ее изучению и интерпретации. В последние десятилетия технологии трансформировали многие аспекты гуманитарных наук, в том числе и литературоведение.

Рассмотрим основные направления этого влияния:

1. Цифровая архивистика и доступ к литературным источникам: Цифровизация культурного наследия и создание электронных библиотек предоставляют исследователям и читателям доступ к огромному количеству литературных произведений, исторических текстов, редких изданий и рукописей. Сайты как Google Books, Project Gutenberg и Руниверс открывают доступ к текстам, которые ранее были труднодоступны. Это значительно расширяет возможности для историко-литературных исследований.

2. Цифровые методы анализа текстов: Использование "корпусной лингвистики" и других цифровых инструментов позволяет проводить более глубокий и точный анализ литературных произведений. Программы для частотного анализа, статистические и семантические методы дают возможность выявлять закономерности в использовании слов, фраз и стилистических приемов. Это помогает в исследовании стиля авторов, эволюции языка и литературных жанров.

3. Междисциплинарные исследования: Цифровые технологии открыли новые горизонты для междисциплинарных исследований, связывая литературоведение с другими областями знаний, такими как история, социология, психология и искусствоведение. Например, «цифровые гуманитарные науки» (Digital Humanities) используют методы анализа больших данных для изучения исторических, культурных и литературных явлений, что позволяет создавать более многогранные исследования.

4. Электронные издания и новые формы литературы: Цифровые технологии способствуют развитию новых форм литературы, таких как "цифровые книги", "интерактивные романы", "кросс-медийные проекты" и "интернет-литература" (например, фанфикшн, блоги). Эти изменения влияют на способы восприятия и анализа текстов, а также дают исследователям новые перспективы для изучения литературных форм и жанров.

5. Текстовые аннотации и комментарии: С помощью цифровых технологий становятся доступными текстовые аннотации, комментарии и гиперссылки. Например, в онлайн-ресурсах можно взаимодействовать с произведениями, добавляя собственные интерпретации, комментарии и трактовки. Такие технологии значительно расширяют

возможности для диалога с текстом и помогают исследователям глубже анализировать литературные произведения.

6. Цифровая публикация и открытые журналы: Цифровизация также изменила способы публикации и распространения научных работ. Открытые журналы, базы данных и онлайн-архивы предоставляют доступ к современным исследованиям в области литературоведения, позволяя ученым делиться своими находками и вести глобальные дискуссии. Это также ускоряет процесс научной коммуникации и уменьшает барьеры для доступа к научным исследованиям.

7. Образовательные платформы и онлайн-курсы: Цифровые технологии открыли новые возможности для изучения литературы через онлайн-курсы и образовательные платформы. Многие университеты и исследовательские институты предлагают курсы, посвященные литературоведению и истории литературы, что делает обучение доступным для широкой аудитории. Виртуальные выставки, лекции и семинары расширяют границы традиционного образования.

8. Генерация и визуализация данных: Цифровые технологии позволяют использовать графику и визуализацию данных для представления литературных исследований. Это может включать создание «диаграмм», «инфографики» и «сетевых визуализаций», которые помогают исследователям и широкой аудитории воспринимать и анализировать литературные тексты и данные о них более наглядно.

С развитием цифровых технологий возникают новые проблемы для филологии. Одним из таких вызовов является защита авторских прав и вопрос подлинности информации, размещенной в цифровом пространстве. Также стоит учитывать проблемы, связанные с исчезновением традиционных форм коммуникации, например, с утратой письменных культур в пользу цифровых форм. Важно научиться эффективно использовать цифровые технологии, сохраняя при этом культурное и лингвистическое наследие.

Цифровые технологии оказывают всеобъемлющее влияние на филологию, предоставляя новые инструменты и возможности для исследования языка и литературы. В эпоху глобализации важно уметь эффективно использовать эти технологии для сохранения и распространения культурного и лингвистического наследия, одновременно решая возникающие проблемы и вызовы. Цифровые технологии не только изменяют методы исследования в литературоведении, но и расширяют горизонты самих текстов, давая новые формы и пути их восприятия. Они предоставляют новые инструменты для ученых, позволяют более быстро обмениваться знаниями и создавать новые формы литературы, что в конечном итоге влияет на развитие всей литературной науки.

Использованная литература:

1. Сулейменова, А. С. (2020). Цифровизация образования в Казахстане: новые подходы и технологии. Алматы: Қазақ университеті. — Книга о внедрении цифровых технологий в образовательный процесс в Казахстане.

2. Калиева, Г. А. (2019). «Влияние цифровых технологий на изучение казахского языка». Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби, 1(2), 34-40. — Статья о влиянии цифровых технологий на изучение казахского языка.

3. Тлеубердиева, А. (2021). «Цифровая грамотность как фактор успешного обучения языкам». Научный вестник Казахского национального педагогического университета, 3(1), 78-85. — Исследование о цифровой грамотности и ее значении в обучении языкам.

4. Баймухамбетова, А. (2022). «Глобализация и языковая идентичность: казахский контекст». Казахский язык и культура, 4(1), 15-22. — Статья о влиянии глобализации на языковую идентичность в Казахстане.

5. Иванов А.А. Роль информационных технологий в глобализации общества. Социологические исследования. 2015. С. 23-45.

6. Green E. The Internet and Globalization. – Cambridge: Polity Press, 2011. - С. 67.

7. Петров В.В. Влияние информационных технологий на политическую активность граждан. Политическая наука. 2018. С. 67-89.

ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ЎЗБЕК ШЕВАЛАРИНИ ЛЕКСИК, МОРФОЛОГИК АСПЕКТДА ЎРГАНИШ

Убайдуллаева С.К.

Эгамбердиева Б.М.

ФИ-23-3к2 тобы студенттери

Tashenov University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы Мусаева О.М.

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстанда тұратын өзбек диалектілері лексикалық және морфологиялық тұрғыдан талданады. Атап айтқанда, Қарабұлақ, Иқан және Манкент диалектілерінің сөздік ерекшеліктері мен морфологиялық өзгерістері мысалдар арқылы көрсетіледі. Мақалада диалектілердің лексикалық және морфологиялық ерекшеліктері зерттеліп, олардың жалпы өзбек әдеби тілінен айырмашылықтары анықталады.

Кілт сөздер: Өзбек диалектілері, Қазақстан, Қарабұлақ, Иқан, Манкент, лексика, морфология, диалектология.

Аннотация. В данной статье лексически и морфологически анализируются диалекты узбеков, проживающих в Казахстане. В частности, на примерах показаны лексические особенности и морфологические изменения карабулоцкого, иканского и манкентского диалектов. В статье рассматриваются лексические и морфологические характеристики диалектов и выявляются их отличия от общеузбекского литературного языка.

Ключевые слова: узбекские диалекты, Казахстан, Карабулак, Икан, Манкент, лексика, морфология, диалектология.

Abstract: This article analyzes the dialects of Uzbeks living in Kazakhstan lexically and morphologically. In particular, examples are provided of the lexical features and morphological changes of the Karabulok, Ikan and Mankent dialects. The article examines the lexical and morphological characteristics of the dialects and identifies their differences from the general Uzbek literary language.

Key words: Uzbek dialects, Kazakhstan, Korabulak, Ikon, Mankent, lexicon, morphology, dialectology.

Ўзбек тили бошқа туркий тиллардан кўп шевашилиги билан фаркланади. Ўтган тарихий давр ичида ўзбек шевалари тўхтовсиз тараққий этди. Унинг тараққиёт тарихи ва ҳозирги даврини тушуниш ва изоҳлашда шева, диалект, лаҳжа деган терминлар қўлланадики, уларнинг луғавий ва терминологик маъноларини билиш албатта зарур. Шева форсча равиш, тарз, йўсин деган маъноларни билдириб, фанда ўзига хос лексик, фонетик ва грамматик хусусиятлари билан фарқланиб турадиган миллий (халқ) тилнинг кичик территорияга оид қисмини англатади. Диалект сўзи юнонча бўлиб, шева деган маънони англатиб, аксарият тил хусусиятлари ўхшаш бўлган шеваларни бирлаштиради.

Лаҳжа арабча сўз бўлиб у ҳам равиш, тарз, йўсин, шева маъноларини билдиради. Диалектологик термин сифатида қадимдан ўзбек тилининг тараққиётига асос бўлган шева ва диалектларнинг энг йирик тўдасини англатади. Ўзбек тили ўз тарихий тараққиётида учта лаҳжанинг бирлигидан таркиб топган. Улар: қарлуқ-чигил-уйғур лаҳжаси, қипчоқ лаҳжаси, ўғуз лаҳжасидир.

Профессор В.В.Решетов ўзбек шеваларининг тарихий-лингвистик хусусиятларни ва айрим диалектларга қўшни тиллар (тожик, қозоқ, қорақалпоқ, туркман) муносабатини ҳисобга олган ҳолда ўзбек шеваларининг таснифини амалга оширган классификация

схемасини тузди. Ўзбек халқи таркибида тарихий-лингвистик жиҳатдан бир-бирдан ажраладиган, фарқладиган уч диалект бирлиги бор:

1. Қипчоқ.
2. Ўғуз.
3. Қарлук-чигил-уйғур.

Демак, ўзбек адабий тили уч туркий компонентнинг бирикиши натижасида вужудга келган:

Профессор В.В.Решетов асосан турк тиллари таснифи учун ҳам асос бўлган икки лаҳжани (қипчоқ ва ўғуз лаҳжасини) олади ва учинчи лаҳжа қилиб, ўзбек халқининг шаклланиш тарихида муҳим рол ўйнаган қарлук, чигил ва уйғур қабилаларининг бирлигини кўрсатади: қарлук-чигил-уйғур диалекти. Уларни лаҳжа атамаси билан атайди:

1. Қипчоқ лаҳжаси.
2. Ўғуз лаҳжаси.
3. Қарлук-чигил-уйғур лаҳжаси.

Шимолий ўзбек шевалари гуруҳи. У иккита диалектга бўлинган:

1. Иқон-Қорабулоқ диалекти. Унга Иқон, Қорабулоқ, Манкент, Қорамурт каби шевалар киради. Унда ўғиз ва қипчоқ шевалари элементлари борлиги билан характерлидир.

2. Туркистон-Чимкент диалекти. Унга Туркистон, Чимкент, Сайрам шевалари киради. Ўғуз элементларининг камайиши, қипчоқ, қозоқ элементларининг кўпайиши бу диалектдаги шеваларга оиддир.

Ўзбек тилининг қипчоқ лаҳжаси.

Бу лаҳжага хос хусусиятлар проф. Д.Поливанов, проф. Ғози Олим таснифларида атрофлича берилган.

г > й: тегди > тийди

ь > й: йиын > джойон

й > дж: ёл > джол, йэмән > джэмән.

Шахс олмошларининг жўналиш келишигидаги шакли: маъан, саъан, .

Ҳозирги замон давом феъли -джәтир билан ясалади.

Қаратқич, тушум келишиги қўшимчаларида т/д/н товушлари алмашинади: -нқнг,-нинг,-дқнг,-динг,-тқнг, -тинг,-нқ,-ни,-дқ,-ди,-тқ,-ти.

Бу лаҳжа ўзининг лексик хусусиятлари билан фарқ қилади.

Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси.

Бу лаҳжанинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагича:

а) қипчоқ шеваларидаги каби жуфт унлилар мавжуд;

б) қисқа ва узун унлилар фарқланади:

а : т, а:д
(ҳайвон) (исм)

в) сўз бошида т ва к товушларининг жаранглашиниши мумкин: дил < тил, гел < кел
г) к, г товушларининг юмшалиши.

д) қаратқич келишиги аффиксининг -қнг,-инг формасида ишлатилади.

е) бол феълидаги б нинг тушиши бол > ол... (Хоразмда яшовчи аҳолининг аксарият кўпчилиги ўғуз лаҳжасига киради).

Ҳар бир тил, шевада ҳаётий зарур тушунчалар сўзлар воситаси билан ифодаланади. Тилимиз лексик таркибининг асосий қисмини ташкил этувчи сўзлар ўзбек шевалари ва ўзбек адабий тили лексик таркибининг асосий қисмини ташкил этади. Шевалар халқ тарихини ёритишда ва тарихий грамматика ҳамда тарихий лексикографияни яратиш учун ҳам бой материаллар беради.

Биз ушбу мақолада қарлук чигил уйғур лаҳжасига мансуб Жанубий Қозоғистондаги Қорабулоқ, Иқон, Сўзоқ, Манкент шеваларидаги лексик ўзгаришларни уй рўзғор буюмлари мисолида кўриб чиқамиз.

Адаби й тилда	Қора булоқ	Ман кент	Сўз оқ	Иқон	Қозоқ ча	Рус ча
Чўмич; сув оладиган	Эжў	Эжоў	чө мыш	сучөмь ш	Су ішетін шөміш	Ко вш для воды
Чўмич; овқат куядиган	Эшэ жў	Эуқа тэжоў	жа ллау	Эуқатч өмьш	Шөмі ш (тамақ құятын)	пов арешка
челак	пэқъ р,	Чэлэ к	чэл ек	бэқъ:р	шелек	вед ро
Тоғора	жэм эшу	тэғэ рэ	тэғ эрэ	тэғэрэ	өшақа яқ	таз
Пиёла	пийэ лэ	пи:й элэ	пий элэ	пийэ:л э	Шэй кесе	Ча йнай пиала
лаган	лэгэ н	лэ:гэ н	лэг ен	лэгэн	Жайм а табақ	бл юдо
ўхлов	оқъл эғи:	ўхлэ у	ўкт эу	ўқълэқ	оқтау	ска лка
чойнак	чэйн эк	чэйн эк	чэй нек	чэйнэк	шэйн ек	чай ник
чойгум	Чэу: гум	чэйг үн	ку мэн	Чэу:гу м	шэйқ ұман	кув шин для чая
товоқ	тэбэ қ	тэбэ қ	тэб эқ	тэкэш	табақ	ми ска

Шеваларда лексик ва морфологик ўзгаришлар асосан тарихий, этник ва географик омилларга боғлиқ бўлиб, ҳар бир гуруҳда сўзлар ўз ўрнига ва муҳитга мослашган ҳолда ўзгарган. Масалан, баъзи сўзлар фонетик жиҳатдан қисқарган ("чўмич" → "эжў"), айримлари қўшимчалар ёки қўшимча сўзлар орқали узайтирилган ("эуқатчөмьш"), баъзилари эса тубдан ўзгарган ёки бошқа тиллардан таъсирланган ("челак" → "пэқър", "шелек"). Бу ўзгаришлар ҳар бир ҳудудда шеваларнинг ривожланиш йўналишини кўрсатади ва уларнинг қўлланилиш доираси маҳаллий муҳит ва турмуш тарзи билан чамбарчас боғлиқ эканлигини тасдиқлайди.

Эндиликда бу шеваларда сўзлардаги айрим морфологик ўзгаришлар, айнан келишиклардаги фарқларни кўриб чиқамиз. Маълумки, туркий тилнинг дастлабки тараққиёт даврида 7 та келишик шакли бўлган, ҳозирги ўзбек адабий тилида 6 та келишик шакли қўлланади. Ўзбек шеваларида эса баъзан бу рақам тўрттагача камайиши мумкин экан. Фақат қипчоқ ҳамда шимолий ўзбек шеваларидагина бта келишик мавжуд.

Кел ишиклар	Адаби й тилда	Қорабул оқ шевасида	Манкен т шевасида	Иқон шевасида	Созақ шевасида
Қар атқич келишик	Бизни нг, отнинг боши,	Бьээнки : этьң бэши:	этть бэши Көззь карачъғи бьзэрни	этьң бэшы Көзъң кэрэчъғы бьзін	Біздьң Аттьң бэшыэ Көздін кэрэчъғы

	кўзнин г қорачиғи	Көзъңк и: қэрэчъғи			
Ту шум келишик	Сувни Қўлни бошни	Сувни: Қўлни: бэшни:	Сувни: Қўлни: бэшни:	Сувны Қўлны бэшны	Суды Қолды бэшты
Жў налиш келишик	Уйга Менга Ўқишг а	Өйгә мәңә ўқышқә	Өйгә мәңә ўқышқә	Өйгә мәңә ўқышқә	Үйге Мәғән Оқуға
Ўри н-пайт келишик	Ишта Қўлид а Шу орада	Иштә Қўльдә Әшу эрда	Иштә Қўльдә Әшу эрда	Ишдә Қўльдә Шу эрда	Жумъш тә Қолынд а Ошы эрда
Чик иш келишик	Чимке нтдан Ошхон адан Топа олмасдан	Чъмгәтт ън әшхә:нә дън тәпә:мәс дън	Чъмкәтт ън әшхә:нә дън тәпә:мм әсдън	Чимкентт ън әшхәнәдъ н тәпәммәй	Чимкен ттън әшхәнәд ән тәбә әлмәй қәдм

Қорабулоқ ва Иқон шеваларида "бизнинг" сўзи "бъзәңки" ва "бъзін" шаклларида ўзгарган, бу ўзгаришлар фонетик ва морфологик ўзгариш ва сўзларда бўғин алмашиши натижасида юзага келган.

"-нинг" қўшимчаси "-ңки", "-ңы" шаклига ўзгарган, бу эса диалектларда қўшимчалардаги кескин ўзгариш бўлганини кўрсатади.

Созақда истиқомат қилаётган ўзбекларнинг шевасига қозоқ тилининг таъсири сабабли, "біздън", "аттың" кўринишида учрайди, бу эса қозоқ тилидаги "дың" (-нинг) қўшимчаси билан боғлиқ.

Қорабулоқ ва Манкент шеваларида тушум келишигида адабий тил билан деярли бир хил қолган, лекин "бош" сўзида "бэш" кўринишида ўзгариш бор.

Иқон шевасида "сувны", "қўлны" шакллари мавжуд бўлиб, бу ерда "-ни" қўшимчаси "-ны" шаклига айланган.

Созақ шевасида "суды", "қолды" кўринишида тушум келишиги қозоқ тили таъсирида "-ды" қўшимчаси билан берилган.

Хулоса қилиб айтганда, Қозоғистондаги ўзбек шевалари лексик ва морфологик жиҳатдан бой ва ранг-баранг бўлиб, уларнинг луғавий таркибининг асосини умумтуркий ҳамда ўзбекча лексемалар ташкил қилади ва ўз қатламига мансуб бўлган ушбу лексемалар Қозоғистондаги барча ўзбекзавон халқларнинг миллий руҳини ўзига хослигини таъминлайди. Уларда маҳаллий хусусиятлар, тарихий таъсирлар ва тил тараққиётининг ўзига хос жараёнлари акс этган. Қорабулоқ, Иқон ва Манкент шеваларининг луғавий ва грамматик хусусиятлари таҳлил қилинди, уларнинг адабий тилдан фарқли жиҳатлари аниқланди. Ушбу шеваларни ўрганиш тилшунослик ва диалектология учун муҳим бўлиб, ўзбек тилининг Қозоғистон ҳудудидаги тараққиётини, лексик-семантик жиҳатидан бойиши, тилнинг синонимик қаторини ўсишини таҳлил қилишга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аширбоев С. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент: НАВРЎЗ, 2016.
2. Ражабов Н. Ўзбек шевашунослиги. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996 .
3. Аширбоев С. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент: ТДПУ, 2011, 2013.
4. Решетов В.В., Шоабдураъмонов Ш. Ўзбек диалектологияси. Т., 1962; Т., Ўқитувчи, 1978.
5. Бегалиев М.Қ. Ўзбек тилининг Қорабулоқ шеваси лексикаси Тошкент: IQTISOD-MOLIYA, 2007.

ЎЗБЕК ТИЛИ ДАРСЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШДА БИЛИШГА ОИД ТОПШИРИҚЛАРНИНГ УЗВИЙЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Камилова Махлиё,

Жумабек Ташенев номли университет
МФИ-23-3к ўқув гуруҳи 2-босқич магистранти

Адина Хатамқулова,

Ҳамза номидаги 42-умумтаълим мактабининг 11-синф ўқувчиси

Илмий раҳбар: **Шахло Наралиева,**

Жумабек Ташенев номли университет
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Мазкур мақолада Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили дарсларини самарали ташкил этишда ўқув-билув топшириқларининг узвийлигини таъминлаш усуллари тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: ўзбек тили, Қозоғистон, билишга оид, инновацион усул, матн, кўникма, малака, ижодкор ўқитувчи.

Андатпа. Бўл мақалада оқыту өзбек тілінде жүргізілетін Қазақстандағы жалпы білім беретін мектептерде өзбек тілі сабақтарын тиімді ұйымдастыруда оқу-танымдық тапсырмалардың бірізділігін қамтамасыз ету әдістері қарастырылған.

Кілт сөздер: өзбек тілі, Қазақстан, когнитивтік, инновациялық әдіс, мәтін, дағды, біліктілік, шығармашыл ұстаз.

Аннотация. В статье рассматриваются методы обеспечения согласованности учебных и познавательных задач при эффективной организации уроков узбекского языка в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане.

Ключевые слова: узбекский язык, Казахстан, познавательный, инновационный метод, текст, умения, навыки, умения, креативный учитель.

Ижодкор ўқитувчи дарс жараёнида ўқувчининг ёшига, яшаш ҳудудига мос, педагогик таъсир кучига эга бўлган исталган ўқув материални ўқув-билув топшириғига айлантира олади. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили машғулотларини самарали ташкил этишни лойиҳалаш жараёнида дарсликдаги ўқув материали доирасидагина чегараланиб қолмаслик муҳим аҳамият касб этади. Шу ўринда она тили машғулотларини ташкил этишда фойдаланиладиган ўқув-билув топшириқлари тизими таркибини ажратиб олиш зарур: ўқув-билув топшириқларини тизимга келтиришга оид фаолият. Бундай фаолиятни ўқитувчи ёки дарслик муаллифи амалга оширади; ўқув-билув топшириқларини тузиш воситалари. Методист ўқитувчи ёки дарслик муаллифининг ўқув-билув топшириқларига оид билимлари, унинг ўқув-билув топшириқларини тузиш соҳасида орттирган тажрибаси, малакалари; ўқув-билув

топшириқларини тузиш вақтида бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтадиган ёки иерархик муносабат касб этадиган ўқув материали фаолият предмети ишини бажаради.

Она тили машғулотларини самарали ташкил этишда она тили ўқитишнинг асосий воситалари ва қўшимча воситалари ҳақида А. Ғуломов¹ ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб ўтади. Тадқиқотчи Х. Қурбонова эса она тили таълими воситалари ҳам анча кенгайганлигини таъкидлаб, ахборотлар миқдори кенгайган бугунги таълим шароитида ўқувчилар луғатлар ва маълумотномалардан, компьютерлар хизматидан, расмий альбомлардан, фотопозитив ва диафильмлардан, масофали ўқитиш воситалари ва телеэшиттиришдан, электрон методик қўлланмалардан фойдаланишга кўпроқ зарурат сезишаётганлигини таъкидлаб ўтади.²

Одатда, дарсликдаги ўқув материали(таълим мазмунига) мос, аммо уни айнан такрорламайдиган ўқув-билув топшириқлари тизимини ташкил этиш ниҳоятда муҳим. Ўзбек тили ўқитувчисининг ана шундай дастур, дарслик ва дарс мазмунига ҳамоҳанг, аммо уларни айнан такрорламайдиган ўқув топшириқлари мажмуини пухта ўйлаб тузиб чиқиши ҳам таълим оловчи, ҳам таълим берувчини бир хил қолипга тушиб қолишдан сақлайди.

Маълумки, ўқувчиларнинг билиш фаолияти динамик тарзда ривожланади. Буни ҳисобга олган ҳолда белгиланган таълимнинг умумий ва муайян ўқув предметларига хос хусусий мақсадлари ўзаро муштаракликда таълим мазмунида намоён бўлади. Таълим мазмунининг таълим мақсадига мувофиқ бўлишини таъминловчи муҳим шартларидан яна бири шундаки, таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фаолият кўрсатиш, эркин фикрлашга ундовчи ўқув машғулотлари тизими, таълим жараёнидаги ҳар бир предмет, ҳар бир турдаги фаолият, ҳар бир дарс ва муайян дарсда ўқувчи бажариши учун мўлжалланган ўқув топшириқлари жамланмаси, барча-барчаси, яъни бутун таълим тизими бош мақсадни, ақлий, мантикий фаолиятга киришиш вазифасини қўйишга, амалга оширишга хизмат қилмоғи керак. Таълим мазмуни унинг мақсадига мувофиқ бўлишини таъминлаш учун юқорида баён этилганлар билан бир қаторда айти шу мазмуннинг муайян ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ҳамда тарихий давр руҳини ифодалаши ҳам ўқувчи камолотида муҳим аҳамият касб этади. Ўқувчи келажакда муносиб ўрин эгаллашга интилаётган жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, маънавий, маданий, маърифий ҳаёти, халқ турмуш тарзи, руҳиятини ҳам таълим мазмуни ўзида акс эттириши керак. Чунки худди мана шу халқнинг турмуш тарзи ва жамият ҳаётида ўқувчи муносиб ўрин эгаллаши учун унга мослашиши, тайёр бўлиши лозим.

Ўқув-билув топшириқлари тизимини лойиҳалашда ўқитувчи ўз фаолиятини қуйидаги тартибда амалга оширади:

1. Ўқувчиларнинг ўқув мақсадлари – бош, оралиқ ва ҳаракатга тенг мақсадларини ажратиб олиш³.

Ўзбек тили ўқув машғулотларини ташкил этишдаги ҳар бир соатлик дарснинг асосий мақсади шу ўқув предметининг бош мақсадининг амалга ошиш жараёни бўлмоғи зарурки, бу мактабда ўзбек тили ўқув предметининг умумий, хусусий характердаги бош мақсади билан таълим жараёнидаги ҳар бир элементар фаолият мақсади ўртасидаги узвийликни таъминлашга хизмат қила олади.

¹ Ғуломов А., Қодиров М., Эрназарова М., Бобомуродова А. в.б. Она тили ўқитиш методикаси. – Т.: Фан ва технология, 2012. – Б. 120-124.

² Қурбонова Х.Қ. Она тили таълими мазмунини янгилашнинг лингвометодик асослари: пед.фанлари номз.... диссертацияси автореф. –Тошкент, 2005. – Б. 17.

³Соҳа мутахассислари дарс жараёнида ўқув мақсадларининг уч турини ажратадилар: бош, оралиқ ва ҳаракатга тенг мақсадлар. Бунда ўқитувчининг асосий иши дарс жараёнидаги оралиқ ҳамда ҳаракатга тенг мақсадларни ўқув предметининг бош мақсадига мувофиқлигини таъминлаб бориши зарур бўлади. (Бу ҳақда қаранг: Маҳмудов М.Х. Таълимни дидактик лойиҳалашнинг назарий асослари: пед. фанл. доктори илм. дараж. олиш учун ёзилган диссертацияси. –Тошкент,2004. – 172 б.)

Маълумки, инсоният юкори даражада ахборотлашган жамиятда яшамоқда. Таълимнинг хусусий мақсадларидан бири ўқувчиларни ўта сифатли, уларни маънавий-интеллектуал жиҳатдан ривожлантиришга кўмаклашадиган ахборотлар билан куроллантиришдан иборат. Ушбу мақсадга мос келадиган таълим мазмуни, энг аввало, дарсликлар ва ўқув китобларида муайян изчилликда акс этиши керак. Чунки янги давр кишиси ижтимоий, моддий, маданий тараққиётни тамоман янги босқичга кўтарадиган қатор ўзгаришларни вужудга келтира оладиган мустаҳкам билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиши лозим. Бу эса таълим мақсадига мос келадиган таълим мазмунини янги ўқув моделлари воситасида ифодалашни тақозо этади.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили машғулотларини самарали ташкил этиш дарс жараёнидаги у ёки бу мавзунинг ўқишнинг нутқ амалиётида тутган ўрнига қараб аниқланади. Масалан, 5-синфда “Хайвонот ва ўсимликлар дунёси” мавзуси бўйича интерфаол усулларни қўллашнинг бир қатор имкониятлари мавжуд.

5-синфда “Хайвонот ва ўсимликлар дунёси” мавзуси бўйича интерфаол усулларни қўллаш намунаси

(Изоҳ: Ушбу дарс ишланмасида 5-синф ўқувчиларининг дарслигида берилмаган, аммо уларга ёндош ўқув топшириқларини мустақил бажаришларини акс эттиришга ҳаракат қиламиз.)

Берилган топшириқ “БББ” усули асосида бажарилади. Бунда ўқитувчи қуйидаги матнни кичик гуруҳлардаги ўқувчиларга тарқатади:

Ўсимлик

Саломатлигимиз учун ўсимликлар дунёсининг аҳамияти катта. Ўсимлик – тириклик манбаи. Бир гектар ўрмон ўртача 200 минг аҳоли яшайдиган шаҳар ҳавосини тозалаб туриш имкониятига эга. Худди шунча майдондаги кенг баргли ўрмонлар 5 килограмм, нинабаргли ўрмонлар эса 8 килограммгача шифобахш моддалар ажратиб, бактерияларни зарарсизлантиради. Шуларни ҳисобга оладиган бўлсак, ўрмонларни асраш ва яшил майдонларни кенгайтириш давримизнинг энг долзарб экологик масалаларидан бири бўлиб қолмоқда.

Ҳисоб-китобларга кўра, дарахтларнинг кесилиши натижасида келиб чиқадиган умумбашарий зарарни қоплаш учун ҳар йили 150 миллион гектар ерга кўчат экишимиз керак экан. Агар бир йилда 100 миллион туп кўчат эксак, атмосферага карбонат ангидрид гази чиқарилишини 18 минг тоннага қисқартирган бўламиз. Шу орқали биологик хилма-хиллик сақлаб қолиниши баробарида сув тошқинлари, қурғоқчилик, тупроқ эрозиясининг ҳам олди олинади.

Ўзбекистонда 75 турдан ортиқ дарахт ва бута турлари ўсади. Бундан ташқари, повловния, клон терак навлари, магнолия, пекан, пираканта каби ўндан ортиқ чўл-яйлов ўсимликлари иқлимимизга мослаштирилиб ўстирилмоқда. Ҳар йили ўрмон хўжаликлари томонидан 85,2 миллион дона дарахт ва бута ниҳоллари ҳамда кўчатлари етиштирилади. Кўкаламзорлаштириш мақсадида 15 миллионга яқин тут кўчатлари парваришланади.

Ўқувчилар матнни ўқиб чиқадилар ва ҳар бир гап олдида қуйидагича изоҳ берадилар: “Билардим”. “Билиб олдим”. “Билгим келади” каби.

Ўқитувчи кичик гуруҳларнинг жавобларини тинглайди. “Билгим келади” изоҳи барча кичик гуруҳларда учраса, ўша ўринларни изоҳлаш ўқитувчи зиммасига тушади. Агарда бу ҳолат бир ёки икки гуруҳда учраса, изоҳни қолган гуруҳлар беради. Умуман олганда, “Билгим келади” тарзида белгиланган жумлалар устида ишланади.

Кейинги топшириқ “Синквейн” усули асосида бажаришга мўлжалланади: Кичик гуруҳдаги ўқувчиларни фаоллаштирувчи “Сиз бунини, албатта, урдалай оласиз”, “Сизнинг билимингиз бу топшириқни бажаришга етади” каби мотивацион фикрлар ёзилган кичик лавҳачалар ва ҳар бир гуруҳга биттадан ўсимлик номи тақдим этилади. Ўқувчилар ўзларига

тақдим этилган муайян сўзни мавзу сифатида олиб, унга сифат ва феъллар қўйиб, сўз бирикмалари ҳамда гап тузадилар. Масалан,

1-кичик гуруҳ. Мавзу: Олма (дарахт)

Хусусияти: сершоҳ, катта (олма дарахти)

(Олма) гуллайди. Ёз-куз фаслларида мева беради.

Олма дарахти жуда чиройли гуллайди.

2-кичик гуруҳ. Мавзу: Настарин (ўсимлик)

Хусусияти: жуда хушбўй, гуллариининг ранги оқ, пушти ва сиёҳранг

Настарин эрта баҳорда очилади, дилларга завқ бағишлайди.

Настариндан хушбўй атир тайёрланади.

3-кичик гуруҳ. Исирик (ғиёҳ)

Хусусияти: фойдали ва шифобахш, ёввойи ҳолда ўсади.

Исириқнинг бутун танаси, уруғи қуришиб қўйилади ва микробларга қарши тутатилади.

Исириқ кўпгина касалликларга шифодир.

Топшириқ ижроси барча кичик гуруҳлардан сўраб олинади ва асосли жавоблар рағбатлантирилади.

“Тўрт томонлама” усули асосида бажариладиган топшириқ берилади: Ҳар бир кичик гуруҳ сардори ўқитувчи томонидан тайёрланган тўртбурчаклардан биттасини танлайди. Шаклнинг ўртасига муайян ўсимлик расми ёпиштирилган ва тўртбурчакнинг томонларига шу ўсимлик номи билан боғлиқ топшириқлар ёзилган бўлади. Масалан,

1-томон. У ҳақида мақол ёки афоризм айтинг.

2-томон. Унинг хусусиятлари тавсифини матн орқали беринг.

3-томон. У қайси уянинг вакили? Унинг уядошларини топинг.

4-томон. У ҳақида ўзингиз қўшимча қилинг.

Расмдаги ўсимлик ҳақида шеър ёки афоризмлар топилади, улар алоҳида қоғозга чиройли ҳуснихатда ёзилиб безатилади ва уларнинг тақдимоти ўтказилади. Масалан, 1-кичик гуруҳ аъзолари тўрт томон топшириғини қуйидагича бажарадилар:

Исирик

1. Исириқ – минг дарднинг шифоси. (Мақол)

2. Қозоқлар ва русларда адаспан дейиладиган исириқни ҳамма яхши билади. Исириқ Қозоғистон ва Ўзбекистоннинг барча вилоят, туман ва қишлоқларида, асосан, фойдаланилмай ётган ўтлоқларда, тоғларнинг қуйи қисмларида, қумлоқ, тошлоқ ва тупроқли жойларда ёввойи ўт сифатида ўсади.

3. Шифобахш ўсимликлар (уяси): исириқ, янтоқ, отқулоқ, қичитқи ўт, қоқи, чойқоқи, итузум, қалампирмунчок, андиз, арпабодиён ва ҳ.к.

4. Исириқни ивитиб, ичилган замон,

Савдодий моддалар кетади аён!

Қонингни тозалаб, мусаффо қилар,

Ичинг қотган бўлса юмшатар ҳар он. (Абу Али ибн Сино)

Топшириқларни тез ва хатосиз бажарган гуруҳ аъзолари рағбатлантирилади.

Таълим мақсадига мос келадиган таълим жараёнининг натижалари ўқувчига ақлий, ҳуқуқий фуқаролик, коммуникативлик, ахборотли ва тафаккурнинг бошқа йўналишларида чуқур маҳоратга эга бўлиш имконини бериши лозим. Бунда ўқув-билув жараёнида муҳим ўринни ўқитувчилар билан ўқувчилар орасида ўзаро фикр алмашишга имкон берадиган таълимий топшириқлар эгаллаши зарур. Бу борада она тили таълими жараёнида ўқувчилар онгига тилимизга ҳурмат, муҳаббат руҳини сингдирилиб боровчи матнлар устида ишлаш ҳам ўринли. Масалан,

Она тилимиз

Тил мавсумий либос эмаски, об-ҳавонинг ўзгаришига қараб алмаштирилса. Онаизор, Ватан, Миллат каби тушунчаларнинг ҳар бири бетакрордир. Она тили ҳам битта. Агар ўз

халқингиз орасида соқов ва ёт бўлиб қолишни истамасангиз, она тилини пухта ўрганинг, уни бошингизга кўтаринг. Киши бошқа тилда билимли бўла олади, аммо фақат она тилидаги билимигина бекаму кўст бўлиши мумкин. Она тилимизни эъозлашни, қадрлашни ва асрашни маърифий миллатлардан ўрганинг.

Она тилида аниқ фикрлаш, адабий тилда сўзлашиш, нутқингизни ҳар хил ёт унсурлардан сақлашга ҳаракат қилинг. Қаерда ва ким бўлмасин, она тилини камситишларига асло йўл қўйманг. (Ғайбулла ас-Салом) 1-топшириқ. Матнни ўқинг ва мағзини уқинг. Унинг мазмунини битта гап орқали ифодаланг.

2-топшириқ. Матн таркибидаги: "...нутқингизни ҳар хил ёт унсурлардан сақлашга ҳаракат қилинг ёки она тилингизни камситишларига асло йўл қўйманг" каби жумлаларни қандай тушунасиз?

3-топшириқ. Матндаги қайси жумлалар қуйидаги шеър мисралари мазмунига тўғри келишини айтинг:

Эй она тил, азиз қадрдоним,
Илтифоти руҳим, Раҳмоним.
Туғдигим кундан айладинг улфат,
Ўлгунча айилма, эй жоним.
Менга илм-у адаб сан ўргатдинг,
Чин адиб, муаллим, шоним.
Миллатнинг руҳини кўтаргучисан,
Эй муқаддас қарамли султоним. (А.Авлоний)

Она тили ҳақида юқорида келтирилган насрий ва назмий матнни таққослаш жараёнида ўқувчиларда ўз тилига эътиборли бўлиш, у билан ғурурланиш ҳисси уйғонади. Шу билан бирга, улар мустақил фикрларини баён этиш ва исботлаш учун гап қурилишига эътибор берадилар. Натижада, ўқувчи ўзи билмаган ҳолда нутқий малака ҳосил қилади, жамоат ичида ўз фикрини ифодалаш ва уни ҳимоя қилишни ўрганади.

Ёш авлод онгида миллий истиқлол ғоясини шакллантириш, уларда ватанни севиш туйғусини уйғотиш бошқа фанлар қатори она тили таълимида ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Бу борада умумий ўрта таълим мактаблари ҳамда академик лицейларда, асосан, таълимий диктантлар ёздирилади. Ваҳоланки, она тили машғулотларида ўқувчилар турли мавзуларда баён, иншо, эссе ёзиш, насрий ва назмий матнлар тузиш воситасида фикр маҳсулини раван ва тўғри ифодалаш бўйича амалий кўникма ҳамда малака ҳосил қилишлари лозим. Она тили машғулотларида қуйидаги матнлар таҳлили, тасвирий воситалар, иборалар, сўз маънолари устида ишлаш, матн мазмуни ғоясини изоҳлаш ҳам ўқувчиларга маънавий озуқа беради⁴. Ўқувчини миллийлик заминида дунёқарашини кенгайтиради ва нутқий раванликни таъминлашга хизмат қила олади.

Умуман олганда, бу каби ўқув топшириқларини Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили машғулотларини самарали ташкил этиш воситалари сифатида тизимли равишда, дастур ва дарсликлардаги мавзулар моҳиятига уйғун ва ўзаро изчилликда, узвийликда (ўқитувчи томонидан) тайёрлаш, уларнинг ўтказилиш методларини лойиҳалаш муҳим аҳамият касб этади..

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Тажбенова С.С. Она тили дарсларида ўқувчиларга назарий билимларни амалда қўллашни ўргатиш методикаси (таълим қозоқ ва ўзбек тилларида олиб бориладиган

⁴ Юлдашева Д.Н. КТМД талаблари асосида таълим мақсадини белгилашнинг дидактик асослари. НДА. – Тошкент, 2008.

бошланғич синфлар мисолида): пед. фанлари бўй. фалс. докт. (PhD). диссертацияси автореф. –Тошкент, 2018. – 49 б.

2.Нурлыбеков Б. история развития школ Южно-Казахстанского края (1864-1917 гг. И 1917-1924 гг.) // дисс.канд. пед.наук. - Чимкент. 1964.

3.Хамрокулова Ш. Қозоғистондаги ўзбекларнинг республика фан ва маданияти ривожига қўшган ҳиссаси (1925-2015 йй).– Тошкент.: Янги нашр, 2015.- Б. 174 б.

4.Хамрокулова Ш. Билингвал таълим – Қозоғистондаги ўзбек мактабларида// Сўз санъати, 2021. – 4-сон.

5.Икром Акром ўғли. Билингвал-Қарнокда // Жанубий Қозоғистон. 2005.

6.Жилин А.Н. Узбеки в Южном Казахстане // Современное развитие этнических групп Средней Азии и Казахстана. – Москва: Изд. инст. этн. и атрп., 1992.

7.Эрназарова М.С. Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг 2-синфларида ўзбек тилини ўқитиш методикаси: пед. фанлари номз.диссертацияси автореф. –Тошкент, 1999.

8.Азимов И. Бундан ўзимиз манфаатдормиз. <https://kun.uz/news/2021/10/13/>

9.Ш.Наралиева ва бшқ. Ўзбек тили. Умумтаълим мактабларининг 5-синфи учун дарслик. Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан министрлиги тасдиқлаган. Алматы.: “Жазушы” нашриёти, 2017.

ВЛИЯНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ.

Кемелова Г.М.

старший преподаватель кафедры русского и узбекского языков
Университет имени Ж.А.Ташенева» г.Шымкент
gulxan.kemelova@mail.ru

Маккамова Роза

студентка группы ФИ—24-9к1
Университет имени Ж.А.Ташенева» г.Шымкент

Аннотация. В статье рассматривается влияние новых технологий на процесс обучения. Анализируются ключевые аспекты цифровизации образования, включая доступность учебных материалов, персонализацию обучения, использование интерактивных методов и автоматизацию рутинных процессов. Особое внимание уделяется роли искусственного интеллекта, виртуальной реальности и геймификации в образовательном процессе. Также обсуждаются возможные вызовы, такие как цифровое неравенство, необходимость переподготовки преподавателей и риски кибербезопасности. В заключение рассматриваются перспективы дальнейшего развития технологий в сфере образования и их влияние на формирование современной системы обучения.

Ключевые слова: цифровые технологии, образование, искусственный интеллект, геймификация, дистанционное обучение, персонализация, виртуальная реальность, автоматизация, интерактивные методы, цифровая грамотность.

Андатпа. Бұл мақалада жаңа технологиялардың оқу процесіне әсері қарастырылады. Білім беруді цифрландырудың негізгі аспектілері, соның ішінде оқу материалдарының қолжетімділігі, оқытудың жекелендірілуі, интерактивті әдістерді қолдану және рутиндік процестерді автоматтандыру талданады. Сондай-ақ, жасанды интеллект, виртуалды шындық және геймификацияның білім беру жүйесіндегі рөліне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, цифрлық теңсіздік, мұғалімдерді қайта даярлау қажеттілігі және киберқауіпсіздік сияқты мәселелер де қарастырылады. Қорытынды бөлімде білім беру

саласындағы технологиялардың даму перспективалары және олардың заманауи оқу жүйесін қалыптастырудағы маңызы талқыланады.

Кілт сөздер: цифрлық технологиялар, білім беру, жасанды интеллект, геймификация, қашықтан оқыту, жекелендіру, виртуалды шындық, автоматтандыру, интерактивті әдістер, цифрлық сауаттылық.

Abstract. This article examines the impact of new technologies on the learning process. It analyzes key aspects of digitalization in education, including access to learning materials, personalized learning, the use of interactive methods, and the automation of routine processes. Special attention is given to the role of artificial intelligence, virtual reality, and gamification in education. Additionally, challenges such as digital inequality, the need for teacher retraining, and cybersecurity risks are discussed. The conclusion explores the future prospects of technology in education and its significance in shaping a modern learning system.

Key words: digital technologies, education, artificial intelligence, gamification, distance learning, personalization, virtual reality, automation, interactive methods, digital literacy.

Введение

Современные технологии стремительно изменяют различные сферы жизни, включая образование. Внедрение цифровых инструментов, искусственного интеллекта и интернета трансформирует традиционные методы обучения, делая их более доступными, интерактивными и эффективными. В данной статье рассмотрим влияние новых технологий на образовательный процесс, их преимущества и вызовы, а также перспективы дальнейшего развития.

1. Доступность образования

Одним из главных преимуществ новых технологий является расширение доступа к образованию. Онлайн-курсы, образовательные платформы (Coursera, Udemy, Khan Academy) и дистанционные программы позволяют обучаться независимо от географического положения. Это особенно важно для людей, проживающих в отдалённых регионах, а также для лиц с ограниченными возможностями здоровья.

С появлением мобильных приложений и цифровых библиотек учащиеся могут получать знания в любое время и в любом месте. Например, электронные учебники заменяют традиционные печатные издания, а платформы для самостоятельного обучения (Duolingo, LinguaLeo) помогают изучать иностранные языки в удобном темпе.

2. Персонализация обучения

Искусственный интеллект (ИИ) играет важную роль в индивидуализации образовательного процесса. Адаптивные системы обучения анализируют успехи студентов и предлагают персонализированные задания, ориентированные на их уровень знаний и стиль восприятия информации.

Например, образовательная платформа Smart Sparrow использует ИИ для подбора упражнений в зависимости от прогресса ученика. Такой подход позволяет каждому учащемуся двигаться по индивидуальной траектории, получая поддержку там, где она действительно необходима.

3. Интерактивность и геймификация

Современные технологии делают обучение более увлекательным и интерактивным. Геймификация (внедрение игровых элементов в учебный процесс) способствует повышению мотивации студентов. Применение виртуальной и дополненной реальности (VR/AR) позволяет моделировать реальные ситуации и улучшать практические навыки.

Например, медицинские студенты могут использовать VR для проведения виртуальных операций, а учащиеся технических специальностей — для изучения сложных механизмов. Такие технологии повышают уровень вовлечённости и улучшают усвоение материала.

4. Автоматизация рутинных процессов

Новые технологии значительно облегчают работу преподавателей. Автоматизированные системы оценки знаний позволяют быстро проверять тесты и домашние задания, экономя время на административные задачи.

Например, системы Moodle и Google Classroom позволяют организовывать учебный процесс, отслеживать успеваемость студентов и вести электронные журналы. Это снижает нагрузку на педагогов и позволяет им сосредоточиться на более важных аспектах преподавания.

5. Социальное взаимодействие и коллаборация

Интернет и цифровые технологии способствуют развитию совместного обучения. Виртуальные классы, форумы и онлайн-группы позволяют учащимся обмениваться знаниями и работать над проектами в команде.

Сервисы для видеоконференций (Zoom, Microsoft Teams) делают возможным проведение вебинаров и удалённых уроков, объединяя студентов и преподавателей со всего мира. Это способствует развитию навыков коммуникации и совместной работы, что важно для современной профессиональной среды.

6. Вызовы и потенциальные риски

Несмотря на множество преимуществ, внедрение технологий в образование сопряжено с определёнными трудностями. Среди главных вызовов можно выделить:

Цифровое неравенство – не у всех учащихся есть доступ к современным устройствам и стабильному интернету.

Отвлекающие факторы – гаджеты могут стать причиной снижения концентрации внимания и зависимости от социальных сетей.

Необходимость переподготовки преподавателей – учителям требуется освоение новых технологий, что требует времени и ресурсов.

Безопасность данных – использование цифровых платформ несёт риски утечки персональной информации.

7. Перспективы развития технологий в образовании

В будущем технологии продолжат играть ключевую роль в образовательном процессе. Ожидается дальнейшее развитие искусственного интеллекта, расширение возможностей виртуальной и дополненной реальности, а также внедрение блокчейн-технологий для хранения данных об образовании.

Также будет расти популярность смешанного обучения (blended learning), совмещающего традиционные методы с цифровыми инструментами. Это позволит создать более гибкую и эффективную образовательную систему, учитывающую индивидуальные потребности каждого учащегося.

Заключение

Новые технологии оказывают значительное влияние на процесс обучения, делая его более доступным, персонализированным и интерактивным. Они способствуют развитию навыков самообразования, критического мышления и цифровой грамотности. Однако для успешной интеграции технологий в образование важно учитывать возможные риски и находить баланс между традиционными и инновационными методами обучения.

Будущее образования связано с технологиями, и их грамотное использование позволит создать более качественную и эффективную систему обучения, соответствующую требованиям XXI века.

Использованная литература:

1. Антонова Д.А., Оспенникова Е.В., Спирин Е.В. "Цифровая трансформация системы образования. Проектирование ресурсов для современной цифровой среды". В данной работе рассматриваются подходы к проектированию образовательных ресурсов в условиях цифровизации. koiro.edu.ru

2.Пронюшкина Т.Г., Лукич В.О. "Цифровые технологии в образовании". Статья анализирует внедрение современных цифровых инструментов в учебный процесс и их влияние на обучение.

3. Игнатова Н.Ю. "Образование в цифровую эпоху: монография". Монография посвящена исследованию изменений в образовательном процессе под влиянием цифровых технологий.Semantic Scholar

4.Калимуллина О.В., Троценко И.В. "Современные цифровые образовательные инструменты и цифровая компетентность: анализ существующих проблем и тенденций". Авторы анализируют проблемы и тенденции, связанные с использованием цифровых инструментов в образовании.Semantic Scholar

5.Роберт И.В. "Дидактико-технологические парадигмы современного периода информатизации отечественного образования". Статья рассматривает дидактические и технологические аспекты информатизации образования.Википедия — свободная энциклопедия

6.Уваров А.Ю. "На пути к цифровой трансформации школы". Книга посвящена вопросам цифровой трансформации школьного образования и связанным с этим вызовам.

**ЎҚУВЧИЛАР НУТҚИЙ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА
БАДИИЙ МАТННИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ
(Захириддин Мухаммад Бобур рубойлари мисолида)**

Мухаммедамин Фарангиз,
Жумабек Ташенев номли университет
ФИ-23-3к ўқув гуруҳи 2-босқич талабаси
Талынбаева Роза,
Хамза номли 42-сонли умумтаълим мактабнинг 11-синф ўқувчиси
Илмий раҳбар: Шахло Наралиева,
Жумабек Ташенев номли университет
Академик мобиллик бўлими бошлиғи,
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Мазкур мақолада ўқувчиларнинг нутқ маданиятини шакллантиришда бадиий матннинг ўрни ва аҳамияти буюк шоҳ ва мутафаккир шоир Захириддин Мухаммад Бобур рубойлари мисолида тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: бадиий тафаккур, ижодий фикрлаш, рубой, ифодали ўқиш, адабиёт, таълим.

Аннотация. Бұл мақалада ұлы патша, ойшыл ақын Захириддин Мұхаммед Бабырдың рубаяттары мысалында оқушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастырудағы көркем мәтіннің орны мен маңызы зерттеледі.

Кілт сөздер: көркем ойлау, шығармашылық ойлау, рубаи, мәнерлеп оқу, әдебиет, білім.

Аннотация. В данной статье на примере рубаи великого царя и поэта-мыслителя Захириддина Мухаммада Бабура изучается роль и значение художественного текста в формировании речевой культуры учащихся.

Ключевые слова: художественное мышление, творческое мышление, рубаи, выразительное чтение, литература, образование.

Жаҳон цивилизациясига улкан ҳисса қўшган кенг камровли истеъдод, юксак салоҳият соҳиби, қомусий олим, Захириддин Мухаммад Бобур Мирзо ниҳоятда иқтидорли сўз заргаридир. Мутафаккир шоир сўзнинг жозибаси баробарида қудрати ва таъсир кучи ҳам

бекиёс эканлигини, нафақат шахс, балки халқлар ва мамлакатлар тақдирини ҳам бир сўз билан ҳал қилиш мумкинлигини теран ҳис этган.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларининг 5 – синф “Ўзбек адабиёти”⁵ дарслигидан Заҳириддин Муҳаммад Бобур Мирзонинг энг таъсирчан рубойлари ўрин олган.

Адабиёт ва она тили дарсларида асосий эътибор ўқувчини мустақил фикрлашга ўргатишга қаратилгани ўзининг ижобий натижаларини бермоқда. Бинобарин, шеърый асарларни ўрганишда ифодали ўқиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчиларни ғазал ёки рубойнинг интонацион қурилмасида мужассамлашган муаллиф туйғулари кўпроқ таъсирлантиради. Ўқитувчи саҳифада берилган луғат ёрдамида рубойни шарҳлаш усуллари ўргатиши жараёнида ифодали ўқиш бошланади. Ифодали ўқишга синфдаги барча ўқувчилар жалб қилинади. Зеро, ифодали ўқиш орқали уларнинг ўз фикрларини оғзаки ва ёзма тарзда саводли, мантикий изчил баён этиш, ижодий фикрлаш кўникмасини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Айрим қийин сўзларнинг талаффузидаги хатолар охирида тузатилади, ўқувчиларга такрор ўқиш топширилади.

Рубойинавислик бобида ҳазрат Навоийдан кейинги шараф ва эҳтиромга Заҳириддин Муҳаммад Бобур муносиб эканлиги чин ҳақиқат. У ўзининг ноёб “Бобурнома” асари, бири - биридан теран рубойи ва ғазаллари билан ўзбек тилининг бойлиги ва латофатини, ички нозикликларини, бетакрор жозибасини, ўзбек халқининг бадиий оламини умумжаҳон бадиий тафаккурининг ажралмас мулкига айлантирди. Таниқли шоир ва таржимон Ҳ.Ақбаровнинг фикрича, “Бобур Мирзо шеърини соддалиги, санъатларга бойлиги, туйғулар теранлиги, самимийлиги, жозибадор оҳанглари, шоирнинг ҳаётий тамойилларига содиқлиги билан ўзига хосдир. Унда ғурбатларда машаққат чеккан, қалбини Ватан соғинчи ўртаган, дунёдаги дўст душманга ҳам фақат яхшилик тилаган инсон қиёфаси намоён бўлади”⁶. Зеро, дарсликдан ўрин олган “Ҳар кимки вафо қилса - вафо топқусидир...”, “Ҳижрон қафасида жон қуши рам қиладур...”, “Кўпдин бериким, ёру диёрим йўқтур...”, “Аҳбоб унутмаса керак аҳди қадим...”, “Бу олам аро ажаб аламлар кўрдум...”, “Кўнгли тилаган муродга етса киши...”, “Ёд этмас эмиш ғурбатга киши...”, “Толеъ йўқи жонимга балоллиғ бўлди...” деб бошланувчи рубойларнинг моҳиятидан ўқувчилар ўқитувчи ёрдамида айнан шу ҳикматни англашлари аниқ:

Кўнгли тилаган муродиға етса киши,

Ё барча муродларни тарк этса киши

Бу иккиси муяссар ўлмаса оламда,

Бошин олиб бир сориға кетса киши -

ўқитувчи улуғ шоир сўзларининг чиройли тизилган бадиий тўқима эмас, балки ҳаётий ҳақиқат эканлигини “Бобурнома”дан олинган куйидаги парча билан қиёслаб, ўқувчиларга тушунтиради: “Охири бундай саргардонлик ва бу хил кўнимсизлик жонимга тегди. Дедимки, “Бундай қийинчилик билан тирик бўлгунча, бош олиб йўқолиб кетсам яхшироқ. Бу хил хорлик ва зорлик билан элга кўрингунча, оёғим етганча кетсам яхши”⁷. Бу рубойлар ҳаётийлиги, халқчиллиги учун айнан беш асрдан бери ўз қимматини йўқотмаган, эл кўнглидан жой олган энг машҳур асарлардир. Рубойларни ифодали ўқиш жараёнида ўқитувчи ўқувчиларнинг барча сўзлари ва товушлари тўғри талаффуз қилишига, сўз бойлигини оширишга, грамматик жиҳатдан тўғри жумла тузиб гапиришга ўргатади.

⁵ Ш.Наралиева, Б.Турдикулов, Н.Корганбаева, Ш.Алиакбарова. Ўзбек адабиёти. Умумтаълим мактабларининг 5 –синфи учун дарслик. Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаган. Алматы.: “Жазушы” нашриёти, 2017. Б.-136- 137- 138- 139-140.

⁶ Ақбаров Ҳ. Ватанни Бобурдек севса ёш авлод. Адабиёт халқнинг юраги. Т.: “АДАБИЁТ” нашриёти, 2021. -Б.82.

⁷ Бобур З.М. Бобурнома. Т.: “ЎЗБЕКИСТОН” нашриёти, 2019. -Б.110

Она тили ва адабиёт дарслари жараёнида ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолиятлари тизимли равишда ҳаракатга тенг мақсаддан оралиқ мақсадга ҳамда таълимнинг бош мақсадига қараб силжийди. Бунда, албатта, далиллардан хулосага, соддадан мураккабга, прагматикадан қисман мактаб грамматикасига борилиши назарда тутиладики, бу барча замон ва маконларда ижодий таълим сифатида баҳоланади. Ижодий таълимда далилларни кузатиш, далиллардан хулоса чиқариш, чиқарилган хулосани янги-янги ўқув ҳолатларига татбиқ қилиш жараёнларининг барчасида ўқувчи ўқув-билув фаолиятининг асосий ҳаракатлантирувчи кучига айланади, ўқувчида ижодий тафаккурни ривожлантиришга хизмат қила олади. Бунинг учун синфда олиб борилаётган адабиёт дарсларининг ҳар бири олдида қуйидаги талаблар қўйилади:

1) адабиёт таълими жараёнида ўқувчиларнинг фаоллигига, мустақиллигига эркинлик бериш;

2) ўқувчиларда ижодий қобилиятларни ривожлантиришга қаратилган ўқув-билув топшириқларидан фойдаланиш;

3) ўқув материалларини олдиндан аниқ натижасига қўра лойиҳалаш;

4) ҳар бир ўқув-билув топшириғи миллий қадриятлар, анъаналар, халқ тарихи, тили ва унинг келажаги билан, шунингдек, умуминсоний фазилатлари билан боғлиқлигини таъминлашга эришиш;

5) ўқувчилар оғзаки/ёзма нутқини мунтазам ўстириб, такомиллаштириб борилишига эътибор қаратиш;

6) мавзуга оид билим, малака, кўникмаларни маънавий-маърифий матнлар орқали комплекс амалга ошириш;

7) ўқувчиларнинг сўз бойлигини мунтазам ошириб боришнинг ранг-баранг методларини яратиш;

8) ўқувчиларни ўртага ташланган муаммолар ва уларнинг ечими борасида ўз фикрини аниқ ва дадил айтишларига шароит яратиш;

Келтирилган талабларга риоя қилиб, адабиёт дарсликларида берилган ўқув материаллари ҳамда ўқитувчи томонидан тайёрланган қўлланмалардаги ўқув материалларига монанд, аммо уларни айнан такрорламайдиган топшириқлар тизими айнан бадиий матн воситасида таҳлил қилинади. Бу жараёнда ўқувчиларнинг сўзларнинг маъносини тушунишларига, шеърий матнни ифодали ўқишларига алоҳида эътибор берилади.

Ифодали ўқиш биринчи навбатда ўқувчиларнинг рубоий мазмунини таг маъносигача тушунганликлари кўрсаткичи саналса, иккинчи томондан ундан олинган эстетик завқ ўқувчини янада кўпроқ ўзига тортади. Ўқувчи ифодали ўқишга тайёргарлик кўриш мақсадида рубоийни қайта – қайта мутолаа қилар экан, сўзларнинг маъзини чақишга, унинг бадиий - эстетик ва фалсафий моҳиятини англашга уринади.

Буюк шоҳ ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобур қўллаган тимсолу ташбеҳлар, сўз ўйинлари, шеърий санъатлар ҳам ўзининг бетакрорлиги ва теранлиги билан ўқувчини ҳайратга солади. Унинг навқирон қалбига ватанга садоқат, юртга муҳаббат, она тилига меҳр туйғуларини сингдиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бобур З.М. Бобурнома. Т.: “ЎЗБЕКИСТОН” нашриёти, 2019.
2. Бобур З.М. Бобурнома. Т.: “Юлдузча”, 1990.
3. Акбаров Х. Ватанни Бобурдек севса ёш авлод. Адабиёт халқнинг юраги. Т.: “АДАБИЁТ” нашриёти, 2021.
4. Ҳаққул И. Тақдир ва тафаккур. Тошкент.: “Шарқ” нашриёт – матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2007.

5. Наралиева Ш. Ва бшқ. Умумтаълим мактабларининг 5-синф ўқувчилари учун “Ўзбек адабиёти” дарслиги. Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан министрлиги тасдиқлаган, Алмати, “Жазушы”, 2017й.

ИНКЛЮЗИВ БІЛІМ БЕРУДЕ АНА ТІЛІН ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ТАҚЫРЫПТАР

Мавланбекова Саида Шухратқызы
Жавланова Гуллола Акмалжанқызы

ФИ-23-3к топ студенттері

Ж.Ә. Тәшенев Университеті, Шымкент қаласы

Ғылыми жетекші – оқытушы Абдалиев Ф.Н.

Андатпа. Бұл мақала инклюзив білім беруде ана тілін оқытудың маңызды қырларын қарастырады. Онда инклюзив білім беру жүйесінің негізгі қағидаттары мен принциптері, сондай-ақ ана тілін оқыту барысында кездесетін мәселелер, жаңа тәсілдер мен әдістемелер, сондай-ақ дербес тапсырмаларды ұйымдастыру бойынша ұсыныстар берілген. Мақалада ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды білім алуға тартудағы қиындықтар, мұғалімдердің біліктілігі, ресурстардың жеткіліксіздігі және әлеуметтік-мәдени факторлар сияқты мәселелер талқыланған.

Кілт сөздер: инклюзив білім беру, ана тілі, оқыту әдістері, оқыту тәсілдері, дербес тапсырмалар, ерекше қажеттіліктер, оқушылар, сараланған оқыту, даму.

Аннотация. Данная статья рассматривает важные аспекты преподавания родного языка в условиях инклюзивного образования. В ней освещаются основные принципы и подходы инклюзивной образовательной системы, а также проблемы, возникающие при обучении родному языку, новые методы и методики, а также рекомендации по организации индивидуальных заданий. В статье обсуждаются такие вопросы, как трудности в привлечении учащихся с особыми потребностями к процессу обучения, квалификация педагогов, нехватка ресурсов и социально-культурные факторы.

Ключевые слова: инклюзивное образование, родной язык, методы обучения, способы обучения, индивидуальные задания, особые потребности, учащиеся, дифференцированное обучение, развитие.

Abstract. This article examines important aspects of teaching the native language within the context of inclusive education. It highlights the fundamental principles and approaches of the inclusive education system, as well as the challenges encountered in teaching the native language, new methods and techniques, and recommendations for organizing individualized tasks. The article discusses issues such as difficulties in engaging students with special needs in the learning process, the qualification of educators, the lack of resources, and socio-cultural factors. Keywords: inclusive education, native language, teaching methods, learning strategies, individualized tasks, special needs, students, differentiated learning, development.

Кіріспе

Қазіргі заманғы білім берудің негізгі және басты мақсаттарының бірі – арнайы білімді қажет ететін: ақыл-ой және физикалық ерекшеліктеріне қарамастан, оқушының толыққанды қоғам мүшесі болуына мүмкіндік беретін үздіксіз әрі сапалы білім беру. Сондықтан білім беру процесі әрбір оқушының қабілеті, мүмкіндігі және түрлі қажеттіліктері ескеріле отырып жүзеге асырылуы тиіс. Балалар үшін білім алу мүмкіндіктерінің теңдігі, яғни оқушылардың әртүрлі әлеуметтік және психологиялық жағдайларын ескере отырып, барлығына бірдей білім беру – инклюзив білім берудің негізгі қағидаты болып табылады.

Ана тілін оқыту – адамның тұлға ретінде қалыптасуы мен білімін жетілдіруінде, сондай-ақ әлеуметтік байланыстар орнатуда үлкен маңызға ие. Сондықтан инклюзив білім беру жүйесінің негізгі бөлігі ретінде қарастырылады. Арнайы білімге мұқтаж оқушылар да өз ана тілінде еркін ой білдіру мүмкіндігіне ие болуы қажет.

Инклюзив білім берудің қағидаттары оқу процесінің тиімділігін арттыруда және барлық қатысушыларды осы үдеріске жұмылдыруда маңызды рөл атқарады. Бұл қағидаттар білім беру процесіне қатысушыларға тең мүмкіндік пен құқықтар бере отырып, олардың жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне қарай бейімделген білім беру құралдарын әзірлеуге және жүзеге асыруға көмектеседі.

Инклюзив білім берудің негізгі қағидаттары

1. Теңдік. Инклюзив білім берудің басты қағидаларының бірі – әрбір оқушының тең құқыққа ие болуы. Бұл қағидат барлық оқушыларға, олардың мүмкіндіктері мен ерекшеліктеріне қарамастан, білім алуға құқығы бар екенін білдіреді. Яғни, білім беру процесі әрбір баланың жеке қажеттіліктерін ескере отырып ұйымдастырылуы тиіс. Балалардың мүмкіндігі шектеулі болған жағдайда да, олардың білім алу және әлеуметтік ортаға кірігу құқығы әрдайым тең болуы қажет.

2. Жеке тұлғаға бағытталған білім беру. Әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін, қабілеттерін және қажеттіліктерін ескере отырып, оқыту үдерісін ұйымдастыру қажет. Оқу материалы, оқыту әдістері мен техникалары әр оқушының даму деңгейіне бейімделуі тиіс. Мысалы, кейбір оқушылар үшін көрнекі немесе кинестетикалық құралдар маңызды болса, басқалар үшін аудиоматериалдар тиімді болуы мүмкін.

3. Жан-жақты даму. Инклюзив білім беруде оқушылардың жеке, әлеуметтік, мәдени және физикалық ерекшеліктерін құрметтеу маңызды. Бұл қағидат – ынтымақтастыққа негізделген оқыту процесінде өзара құрмет пен түсіністік орнатуға бағытталған. Оқушылардың жынысына, жасына, әлеуметтік жағдайына, физикалық немесе интеллектуалдық қажеттіліктеріне қарамастан, олардың ерекшеліктері ескерілуі тиіс. Барлық оқушылардың айырмашылықтарын құрметтеу және төзімділік таныту – білім беру процесінің тиімді болуына ықпал етеді.

Білім беру процесі мемлекеттік білім беру стандарты негізінде жүзеге асырылады, яғни белгіленген білім, дағды және біліктерді оқушы меңгеруі тиіс. Инклюзив білім беру жүйесінде ана тілін тиімді оқыту үшін мұғалімдерге арнайы кәсіби дағдылар қажет:

1. Инклюзив білім берудің негізгі қағидаларын түсіну дағдысы.
2. Мәселеге/проблемаға жеке көзқараспен қарау: бейімдеу және вариативтік дағдысы.
3. Білім беру сапасын әділ бағалау/ынталандыру дағдысы.
4. Рефлексиялық және мотивациялық орта қалыптастыру дағдысы.
5. Коммуникативтік дағды: импровизациялық трансформация жасай білу қабілеті.

Инклюзив білім беру жүйесінде ана тілін оқытудағы басты мәселе – мұғалімнің біліктілігі екенін айту артық болмас. Біздің ойымызша, бір мұғалімнің бойында осы бес дағдының барлығының толыққанды қалыптасуы маңызды әрі қиын мәселе болуы мүмкін. Осы орайда, инклюзив білім беру жүйесінде ана тілін оқытудағы бірқатар өзге де мәселелерді атап өтуге болады:

1. Арнайы білім беруге арналған бейімделген және баланың қажеттіліктеріне бағытталған балама бағдарламаларды әзірлеу мәселелері.

2. Ынтымақтастық мәселесі, яғни ата-аналармен бірлесіп жұмыс істеу қиындықтары.

3. Тиімді оқытуға арналған материалдар мен ресурстардың жеткіліксіздігі.

Ұсыныстар:

1. Инклюзив білім беру жүйесінде ана тілінде оқытуды барлық оқушылар үшін негізгі құралға айналдыру.

2. Арнайы білімді қажет ететін оқушылар, мысалы, сөйлеу мәселелері бар балалар үшін балама бағдарламаларды жалпы білім беру бағдарламаларына сәйкестендіріп құруды психолог/логопед/қазақ тілі пәні мұғалімінің бірлескен жұмысы арқылы жүзеге асыру.

3. Психолог/логопед/ана тілі пәні мұғалімінің ынтымақтастығы арқылы оқыту әдістерін анықтау және арнайы әдістемелерді әзірлеу.

4. Арнайы қажеттіліктері бар оқушылардың ата-аналарына балаларының қоғамның бір бөлігі болуға құқығы бар екенін түсіндіру. Бұл ойды сіңіру мақсатында «Сенің қолыңнан келеді» немесе «Сен қабілеттісің» атты жасанды интеллектке негізделген электронды қосымшаларды әзірлеу.

5. Материалдар мен ресурстарды жеке сабақтарға бағыттап, инклюзив оқушының білім беру процесіне сәтті интеграциялануын және оның жеке/академиялық дағдыларының дамуын қамтамасыз ету.

Жобалық оқыту оқушыларға теориялық білімді тәжірибелік қызметке енгізу мүмкіндігін береді. Жобалар арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттері, өз бетінше жұмыс істеу дағдылары және ынтымақтастықта жұмыс істеу дағдылары дамиды.

Инклюзив білім беру жүйесінде ақпараттық технологиялар мен мультимедиа құралдарын пайдалану оқу процесін жеңілдетіп, оны жылдамдатады. Бейнематериалдар, слайдтар, анимациялар, интерактивті бағдарламалар сияқты құралдар оқушыларға ақпаратты визуалды және аудиовизуалды тәсілдер арқылы жеткізуге көмектеседі. Мысалы, слайдтар мен бейнематериалдар тестілер немесе зерттеулерге арналған түрлі тақырыптарды нақты әрі түсінікті түрде ұсыну арқылы оқушылардың материалды қабылдауын жеңілдетеді.

Инклюзив білім беру жүйесінде ана тілін оқыту әдістері

Көрнекі құралдар/құралдарды пайдалану

Көрнекі құралдар, мысалы, сызбалар, диаграммалар, слайдтар және суреттер, оқушылардың тақырыптарды тез әрі нақты түсінуін қамтамасыз етеді. Инклюзив білім беруде бұл құралдар оқушыларға ақпаратты визуалды түрде қабылдау мүмкіндігін береді. Мысалы, ана тілін оқыту кезінде грамматикалық құрылымдар, сөз мағыналары мен олардың түрлері көрнекі түрде немесе диаграмма арқылы көрсетілуі мүмкін. Бұл әдіс оқушыларға материалды есте сақтауды және оны түсінуді жеңілдетеді.

Сөйлеу және жазу дағдыларын дамыту

Сөйлеу және жазу дағдыларын дамытуға бағытталған әдістер инклюзив білім беру жүйесінде маңызды орын алады. Бұл дағдылар оқушылардың әлеуметтік және академиялық қызметіне оң әсер етеді. Тілді меңгеру үшін келесі қадамдарды көрсетуге болады:

- Сөздерді дұрыс айту.
- Дұрыс және мазмұнды сөйлемдер құру.
- Жазбаша түрде еркін ой білдіру.

Осы дағдылар оқушылардың сөйлеуін, шығармашылық қабілеттерін және әлеуметтік қарым-қатынастағы тиімділігін дамытады.

Өздігінен орындалатын тапсырмалар және олардың маңызы

Өздігінен орындалатын тапсырмалар оқушыларға тек білім алуға емес, сонымен қатар зерттеу және таңдау процесін меңгеруге мүмкіндік береді. Мұндай тапсырмалар оқушылардың шешім қабылдау, зерттеу жүргізу және шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытуға көмектеседі.

Жекелей оқыту және оның маңызы

Инклюзив білім беруде ана тілін оқытудың тағы бір тиімді әдісі – жекелей сабақтар. Жекелей сабақтар – оқу процесінде оқушы мен мұғалім арасындағы тікелей, жеке қарым-қатынас. Бұл оқыту әдісі барлық оқушылардың жеке қажеттіліктеріне, қабілеттеріне және қызығушылықтарына бейімделген. Бұл әдіс оқушыға тек материалдың мазмұнын меңгеруге ғана емес, сонымен бірге оқу жылдамдығына да бейімделуге көмектеседі.

Инклюзив білім беру принциптері:

1. Білім сапасын бағалау индикаторлары баланың мүмкіндіктеріне негізделеді.

2. «Оқушы қандай жауап берді?» емес, «қалай қатысты?» деген сұрақ негізінде рефлексивті орта құрылады.

3. Мұғалімнің импровизациялық қызметі икемді трансформациялық орта қалыптастыруға бағытталады.

4. Интандыру оқушыларды тапсырмамен айналысуға бағыттамас бұрын жүргізіледі. Маңызды қағида: «Сенің мүмкіндіктерің шектеулі болғандықтан емес, сен бұған қабілеттісің» деген ұранмен білім беру процесі ұйымдастырылады.

Күтілетін нәтижелер:

Балалардың сөйлеу дағдылары жақсарып, сөздік қоры кеңейеді.

Жазу және оқу дағдылары қалыптасады.

Әлеуметтік қарым-қатынаста белсенділік артады.

1. Сөйлеудің дамуы және мәнерлілігі

Оқушылар шешендік дағдыларды меңгеріп, өз ойларын еркін жеткізуді үйренеді.

2. Сөздік қорының көбеюі

Жаңа сөздерді белсенді қолдану арқылы оқушылардың тілдік белсенділігі артады.

3. Жазу және оқу дағдыларының қалыптасуы

4. Әлеуметтік қарым-қатынас және коммуникация дағдыларының қалыптасуы.

5. Сындралы және логикалық ойлаудың қалыптасуы

Оқушылар әртүрлі көзқарастарды салыстыру, қорытынды жасау және талдау дағдыларын дамытады.

6. Өзіндік білім алу және өзін-өзі басқару дағдыларының дамуы

Инклюзивті білім беру аясында оқушылар өздігінен білім алуға және өз бетімен ойлануға дағдыланады.

7. Эмоционалдық тұрақтылық және мотивацияның артуы.

Қорытынды:

Инклюзивті білім беруде ана тілін оқыту тек тіл меңгерумен шектелмейді, сонымен қатар оқушылардың әлеуметтік және психологиялық дамуына да үлкен үлес қосады. Бұл тәсіл балаларға тең мүмкіндіктер беріп, оларды қоғамда белсенді болуға дайындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Карима Қосимова, Сафо Матчонов, Халида Ғуломова, Шарофат Йўлдошева, Шарофжон Сариев «Ана тілін оқыту методикасы»

2. Оспанбаева М.П. "Инклюзивті білім беру мазмұны және әдістемесі". Алматы: Қазақ университеті, 2019

3. Подгорска-Яхник Д, Габдрахманова Ш.Т, Арыстанғалиева В.Т., Панищева О.А. "Инклюзивті білім беру / Инклюзивное образование". Оқу-әдістемелік құрал. Орал, 2020.

4. Куйшинова З.Ш, Ерменова Б.С. "Инклюзивті білім берудегі педагогикалық технологиялар".

5. Лиходедова Л.Н, «Инклюзивті білім берудің теориясы мен практикасы»
Қарағанды 2021.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИЛОЛОГИЯ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Асильбекова Бибигуль Джиенбековна, преподаватель

АО «Ташенев Университет», г. Шымкент,

bibigul.asilbekova.63@bk.ru, **Абсаматова Мухлиса** группа ФИ 22-2р

АО «Ташенев Университет», г.Шымкент

Аннотация. В статье рассматриваются влияния цифровых технологий на филологию в эпоху глобализации. Особое внимание уделяется использованию искусственного интеллекта, машинного обучения и корпусной лингвистики в лингвистических

исследованиях, а также влиянию цифровых технологий на методы изучения и преподавания языков. В статье также рассматриваются вопросы оцифровки культурного наследия и сохранения исчезающих языков, а также вызовы, связанные с цифровизацией филологии, включая вопросы авторских прав, качества письменной речи и утраты языкового разнообразия. Рассматривается необходимость разработки новых стандартов для регулирования использования цифровых технологий в этой области.

Ключевые слова: цифровые технологии, филология, искусственный интеллект, машинное обучение, корпусная лингвистика, языковое образование, сохранение культурного наследия, оцифровка, языковое разнообразие, глобализация.

Аңдатпа. Мақалада жаһандану дәуіріндегі филологияға цифрлық технологияның әсері қарастырылады. Лингвистикалық зерттеулерде жасанды интеллект, Машиналық оқыту және Корпус лингвистикасын қолдануға, сондай-ақ цифрлық технологиялардың тілдерді оқыту мен оқыту әдістеріне әсеріне ерекше назар аударылады. Мақалада сондай-ақ мәдени мұраны цифрландыру және жойылып бара жатқан ТІЛДЕРДІ сақтау мәселелері, сондай-ақ Авторлық құқық, жазу сапасы және тілдік әртүрлілікті жоғалту мәселелерін қоса алғанда, филологияны цифрландыруға байланысты мәселелер қарастырылады. Осы салада цифрлық технологияларды пайдалануды реттеу үшін жаңа стандарттарды әзірлеу қажеттілігі қарастырылуда.

Кілт сөздер: цифрлық технологиялар, филология, жасанды интеллект, Машиналық оқыту, корпус лингвистикасы, тілдік білім, мәдени мұраны сақтау, цифрландыру, тілдік әртүрлілік, жаһандану.

Annotation: The article examines the impact of digital technologies on philology in the era of globalization. Special attention is paid to the use of artificial intelligence, machine learning and corpus linguistics in linguistic research, as well as the impact of digital technologies on language learning and teaching methods. The article also examines the issues of digitization of cultural heritage and the preservation of endangered languages, as well as the challenges associated with the digitalization of philology, including copyright issues, the quality of written speech and the loss of linguistic diversity. The necessity of developing new standards for regulating the use of digital technologies in this area is being considered.

Key words: digital technologies, philology, artificial intelligence, machine learning, corpus linguistics, language education, preservation of cultural heritage, digitization, linguistic diversity, globalization.

Цифровые технологии и филология в эпоху глобализации

1. Цифровые технологии в лингвистических исследованиях

Одним из ключевых направлений цифровой филологии является использование искусственного интеллекта, машинного обучения и корпусной лингвистики. Эти технологии позволяют:

Автоматически анализировать большие массивы текстов, выявлять закономерности в языке.

Разрабатывать и совершенствовать системы машинного перевода (Google Translate, DeepL и др.).

Создавать цифровые корпуса текстов для изучения языковых изменений и диалектов.

Благодаря этим инструментам филологи могут проводить исследования быстрее и эффективнее, что способствует углублению знаний о языках и их развитии.

2. Влияние цифровых технологий на изучение и преподавание языков

Цифровизация изменила методы обучения и изучения языков. Современные технологии предоставляют:

Онлайн-курсы и платформы для изучения языков (Duolingo, LingQ, Memrise).

Виртуальные классы и дистанционное обучение.

Интерактивные учебные материалы, аудиокнижки, электронные словари.

Эти инструменты делают языковое образование доступным для большего числа людей, независимо от их местоположения.

3. Оцифровка и сохранение культурного наследия

Цифровые технологии играют важную роль в сохранении литературного и языкового наследия. Они позволяют:

Оцифровывать древние рукописи и редкие книги.

Создавать цифровые архивы и базы данных текстов.

Разрабатывать программы по сохранению исчезающих языков.

Такие проекты, как Google Books и Европейская цифровая библиотека (Europeana), помогают сохранить культурное наследие и сделать его доступным для широкой аудитории.

4. Вызовы и проблемы цифровизации филологии

Несмотря на многочисленные преимущества, цифровизация филологии связана с рядом проблем:

Вопросы авторского права и защиты интеллектуальной собственности.

Снижение качества письменной речи из-за автоматизированных инструментов (автозамена, машинный перевод).

Опасность утраты языкового разнообразия из-за доминирования глобальных языков.

Этические вопросы при использовании искусственного интеллекта в анализе текстов.

Решение этих проблем требует разработки новых норм и стандартов для использования цифровых технологий в филологии.

Заключение

Цифровые технологии оказывают значительное влияние на филологию, открывая новые возможности для исследования, преподавания и сохранения языков. Они позволяют автоматизировать лингвистический анализ, делают образование более доступным и способствуют сохранению культурного наследия. Однако наряду с преимуществами цифровизация несёт и определённые вызовы, требующие внимательного изучения и регулирования. В будущем филология продолжит развиваться в тесном взаимодействии с цифровыми технологиями, формируя новые подходы к изучению языка и литературы в условиях глобализации.

Использованная литература:

1. Баранов А. Н. Цифровая филология: перспективы и вызовы // Вестник Российской академии наук, 2020.
2. Ляшевская Н. В. (ред.) Киберлингвистика и цифровая гуманитаристика. — М.: ЯСК, 2019.
3. Базерман Ч. Цифровые технологии и письменность в XXI веке. — Кембридж: MIT Press, 2021.
4. ЮНЕСКО. Доклад о языковом разнообразии в цифровую эпоху, 2022.
5. Фролова Е. В. Цифровизация гуманитарных наук: проблемы и перспективы // Вопросы филологии, 2021.
6. Официальные сайты цифровых библиотек и архивов:
Google Books (<https://books.google.com/>)
Europeana (<https://www.europeana.eu/>)
Национальный корпус русского языка (<http://ruscorpora.ru>)

РУССКИЙ ЯЗЫК В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Асильбекова Бибигуль Джиенбековна, преподаватель АО «Ташенев Университет», г. Шымкент, bibigul.asilbekova.63@bk.ru, **Умирзак У.С.**
группа Пик 24-6к(IP) АО «Ташенев Университет», г.Шымкент

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние глобализационных процессов на русский язык, его роль в международном общении, науке, культуре и бизнесе. Русский язык является одним из официальных языков ООН и продолжает оставаться важным средством коммуникации в странах бывшего СССР и за его пределами. Однако в условиях глобализации он сталкивается с рядом вызовов, включая англицизацию, снижение интереса к его изучению и упрощение языковых норм под влиянием цифровых технологий. Несмотря на эти трудности, русский язык сохраняет свои позиции благодаря развитию онлайн-образования, популярности русской литературы, музыки и кино, а также активному использованию в науке и международной дипломатии. В статье подчеркивается, что глобализация несет не только угрозы, но и новые возможности для распространения и укрепления позиций русского языка в мире, если будут предприняты соответствующие меры по его поддержке и развитию.

Ключевые слова: глобализация, русский язык, международное общение, англицизация, цифровые технологии, упрощение языка, онлайн-образование, наука, культура, дипломатия, популяризация языка.

Аңдатпа. Бұл мақалада жаһандану үдерісінің орыс тіліне әсері, оның халықаралық қарым-қатынаста, ғылымда, мәдениетте және бизнесе алатын орны қарастырылады. Орыс тілі БҰҰ-ның ресми тілдерінің бірі болып табылады және бұрынғы КСРО елдерінде ғана емес, одан тыс жерлерде де маңызды коммуникация құралы ретінде қолданылады. Алайда, жаһандану жағдайында ол ағылшын тілінің ықпалы, оны үйренуге деген қызығушылықтың төмендеуі және цифрлық технологиялардың әсерінен тіл нормаларының жеңілдеуі сияқты бірқатар қиындықтарға тап болуда. Дегенмен, орыс тілі онлайн-білім берудің дамуы, орыс әдебиеті, музыкасы мен киносының танымалдылығы, сондай-ақ ғылым мен халықаралық дипломатияда кеңінен қолданылуы арқасында өз позициясын сақтап келеді. Мақалада жаһандану орыс тілі үшін тек қауіп қана емес, оны кеңейту мен нығайту үшін жаңа мүмкіндіктер беретінін атап өтеді.

Кілт сөздер: жаһандану, орыс тілі, халықаралық қарым-қатынас, ағылшындану, цифрлық технологиялар, тілдің жеңілдеуі, онлайн-білім, ғылым, мәдениет, дипломатия, тілдің танымалдылығы.

Annotation. This article examines the impact of globalization on the Russian language, its role in international communication, science, culture, and business. Russian is one of the official languages of the United Nations and remains an important means of communication not only in the former Soviet Union but also beyond. However, in the context of globalization, it faces several challenges, including the influence of Anglicization, a decline in interest in learning the language, and the simplification of linguistic norms due to digital technologies. Nevertheless, Russian continues to maintain its position thanks to the development of online education, the popularity of Russian literature, music, and cinema, as well as its widespread use in science and international diplomacy. The article emphasizes that globalization is not only a threat to the Russian language but also presents new opportunities for its expansion and strengthening if appropriate measures are taken for its support and development.

Key words: globalization, Russian language, international communication, Anglicization, digital technologies, language simplification, online education, science, culture, diplomacy, language promotion.

Глобализация — это сложный и многогранный процесс, затрагивающий все сферы жизни: экономику, политику, культуру и, конечно, язык. Русский язык, как один из крупнейших мировых языков, играет значительную роль в международном общении, образовании и науке. Однако его положение в глобальном мире неоднозначно: с одной стороны, он остается востребованным и распространенным, с другой — сталкивается с рядом вызовов, связанных с усилением влияния английского языка, цифровизацией и изменением языковых норм. В данной статье подробно рассматривается положение русского языка в условиях глобализации, его распространение, проблемы и перспективы развития в современном мире. Русский язык в мировом пространстве Русский язык является одним из самых распространенных языков в мире. По данным различных исследований: Он занимает восьмое место по числу носителей (около 260 миллионов человек). Входит в тройку ведущих языков интернета по количеству контента. Является официальным языком ООН, ЮНЕСКО, СНГ и ряда других международных организаций. Сохраняет значительное влияние в странах бывшего СССР, особенно в Беларуси, Казахстане, Киргизии и Армении. Кроме того, русскоязычные диаспоры существуют в Германии, США, Канаде, Израиле, Китае и других странах, что способствует поддержанию интереса к языку за пределами его традиционного ареала. Однако в последние десятилетия наблюдается ряд тенденций, которые могут повлиять на статус русского языка в мире. Вызовы для русского языка в условиях глобализации. Доминирование английского языка Одним из главных вызовов для русского языка является англицизация. В эпоху глобализации английский становится главным языком международного общения, науки, технологий и бизнеса. Многие международные компании, научные журналы и образовательные программы переходят на английский, снижая потребность в изучении других языков, включая русский. Кроме того, заимствование английских слов активно влияет на повседневную речь и профессиональную лексику, что в долгосрочной перспективе может привести к изменениям в русском языке. Снижение интереса к изучению русского языка. В некоторых странах, особенно в Восточной Европе и Балтии, интерес к изучению русского языка снижается по политическим и культурным причинам. Ряд государств проводит политику языковой деколонизации, ограничивая использование русского языка в образовании, СМИ и делопроизводстве. Кроме того, современные студенты чаще выбирают для изучения английский, испанский или китайский, так как они открывают больше возможностей для международной карьеры. Цифровизация и изменение языковых норм. Развитие интернета, социальных сетей и мессенджеров оказывает влияние на язык. Русская речь в онлайн-пространстве упрощается, сокращаются слова, увеличивается количество заимствований и неформальных выражений. Примеры изменений: Распространение сленга и англицизмов: «юзер» (пользователь), «апгрейд» (обновление). Упрощение грамматических конструкций в интернете. Использование транслита (написания русских слов латиницей). Это приводит к трансформации языка и вызывает дискуссии среди лингвистов о его будущем. Перспективы развития русского языка в глобальном мире. Несмотря на вызовы, русский язык сохраняет свою значимость и имеет ряд перспектив для дальнейшего развития. Русский язык и цифровые технологии. Современные технологии помогают русскому языку оставаться актуальным. Развитие онлайн-образования, автоматического перевода и искусственного интеллекта делает русский язык более доступным для изучения. Примеры: Платформы для изучения языка (Duolingo, Яндекс Учебник). Автоматические переводчики (Google Translate, Яндекс.Переводчик). Русскоязычный контент на YouTube, TikTok, Telegram и других платформах. Благодаря этим инструментам изучение русского языка становится проще и удобнее для людей по всему миру. Популяризация русской культуры. Русская литература, кино, музыка и театр остаются важными элементами мировой культуры. Произведения классиков (Достоевский, Толстой, Чехов) продолжают изучаться за рубежом, а современные писатели, режиссеры и музыканты привлекают новую аудиторию.

Примеры: Фильмы Андрея Звягинцева и Кирилла Серебренникова получают признание на международных кинофестивалях. Русская классическая музыка (Чайковский, Рахманинов) остается востребованной в мире. Современные русскоязычные блогеры и музыканты набирают миллионы подписчиков за границей. Распространение русской культуры через цифровые платформы помогает поддерживать интерес к языку. Русский язык в науке и образовании Несмотря на рост влияния английского, русский остается важным языком научных публикаций, особенно в области математики, физики и инженерии. Российские университеты продолжают привлекать иностранных студентов, предлагая обучение на русском языке. Некоторые страны (Китай, Индия, Вьетнам) активно развивают сотрудничество с Россией, что способствует изучению русского языка. Русский язык в условиях глобализации сталкивается с рядом вызовов, включая англицизацию, снижение интереса к его изучению и упрощение языковых норм под влиянием цифровых технологий. Однако у него есть и серьезные перспективы благодаря развитию онлайн-образования, популяризации русской культуры и использованию в научной среде. Для укрепления позиций русского языка в мире необходимо: Развивать образовательные программы и онлайн-курсы. Продвигать русскую культуру на международном уровне. Адаптировать язык к современным реалиям, сохраняя его уникальность. Глобализация — это не только вызов, но и возможность для русского языка занять достойное место в будущем мировом сообществе. Русский язык является одним из шести официальных языков ООН и занимает важное место в международной политике, экономике и культуре. На нем говорят более 250 миллионов человек, что делает его одним из самых распространенных языков в мире. В ряде стран, таких как Казахстан, Беларусь, Украина и страны Центральной Азии, русский язык продолжает сохранять значительное влияние, несмотря на развитие национальных языков. В условиях глобализации русский язык сталкивается с конкуренцией со стороны английского, который стал языком международного общения в большинстве сфер. Английский язык активно используется в бизнесе, науке, интернет-коммуникациях и других областях, что поставило перед русским языком задачу адаптироваться и найти новые формы существования в глобальном контексте. Одним из самых значительных факторов, влияющих на положение русского языка в глобализационном процессе, является развитие интернета и цифровых технологий. Большинство информации, доступной онлайн, представлено на английском языке, что создает барьер для носителей других языков, в том числе и русского. Однако, несмотря на это, русский язык продолжает активно развиваться в интернет-пространстве. В социальных сетях и на различных платформах, таких как YouTube, ВКонтакте, Telegram и других, русский язык сохраняет свою популярность. Более того, с развитием русскоязычных интернет-ресурсов появляется новый контент, адаптированный к потребностям русскоязычных пользователей, что способствует сохранению и распространению языка. Русский язык продолжает играть важную роль в образовании и науке, особенно в странах СНГ и в восточной Европе. В России существуют тысячи университетов, научных институтов, исследовательских центров, которые работают на русском языке. Также русский язык является языком обучения для студентов из других стран, в том числе из Китая, Индии, стран Африки и Ближнего Востока. Кроме того, российская научная литература и исследования остаются значимым вкладом в мировую науку, хотя языковой барьер с английским языком иногда усложняет распространение русскоязычных научных работ на международной арене. Глобализация ставит перед русским языком как внутренние, так и внешние вызовы. Одним из внутренних вызовов является снижение интереса к изучению русского языка в странах, где он не является основным. Это связано с усиливающимся доминированием английского языка в сфере образования и науки. Внешним вызовом является необходимость сохранения культурной идентичности и традиций. Русский язык, несмотря на свою силу, может оказаться под угрозой в условиях усиления англоязычного влияния, что требует от его носителей активных усилий для

поддержания и развития языка. Важным шагом для поддержания русского языка в глобальном контексте является развитие программ, направленных на его распространение за рубежом. Программы по обучению русскому языку, культурные обмены, поддержка русскоязычных сообществ в разных странах играют важную роль в сохранении его значения и влияния на мировой арене. Русский язык продолжает оставаться важным инструментом международного общения в условиях глобализации, но ему предстоит адаптироваться к новым вызовам. В условиях конкуренции с английским языком важно сохранить и развивать его как средство коммуникации, образования, науки и культуры. В этом процессе ключевую роль сыграет поддержка как со стороны государства, так и со стороны сообществ, которые используют русский язык в повседневной жизни.

Использованная литература::

1. Комиссаров В. Н. Англицизация русского языка в условиях глобализации // Филологические науки. — 2021. — № 4. — С. 45–58.
2. Прохоров Ю. Е. Русский язык за рубежом: тенденции и перспективы // Международный журнал лингвистики. — 2019. — № 6. — С. 78–92.
3. Филиппов А. Цифровизация и ее влияние на развитие русского языка // Язык и общество. — 2022. — № 1. — С. 32–47.
4. Rosstat. Данные о распространении русского языка в мире. — Москва, 2021.

ЯЗЫК И ОБЩЕСТВО: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЛИЯНИЕ

Асильбекова Бибигуль Джиенбековна, преподаватель АО «Ташенев Университет», г. Шымкент, bibigul.asilbekova.63@bk.ru, **Бердахмет Аружан** группа Пик 24-7к1(IP) АО «Ташенев Университет», г.Шымкент

Аннотация. Статья посвящена исследованию взаимодействия языка и общества, а также их взаимному влиянию. Рассматриваются ключевые функции языка в обществе, такие как коммуникативная, социальная, культурная и мобилизационная, а также влияние политических, экономических и культурных факторов на язык. Освещается роль языка в отражении социокультурных изменений, включая развитие массовой культуры, гендерных и социальных изменений, а также экологических вопросов. В статье также акцентируется внимание на важности сохранения языкового разнообразия и его влиянии на формирование социальной идентичности. В заключение подчеркивается значение языка как инструмента социальной интеграции и культурной передачи.

Ключевые слова: язык, общество, социальная идентичность, культурная функция языка, языковое разнообразие, социокультурные изменения, гендерная мобильность, глобализация, языковая политика, многоязычие.

Андатпа. Мақала тіл мен қоғамның өзара ықпалдастығын және олардың бір-біріне әсерін зерттеуге арналған. Қоғамдағы тілдің негізгі функциялары, атап айтқанда коммуникативтік, әлеуметтік, мәдени және мобилизациялық функциялары, сондай-ақ саяси, экономикалық және мәдени факторлардың тілге ықпалы қарастырылады. Тілдің социокультурлық өзгерістерді, оның ішінде жаппай мәдениеттің дамуын, гендерлік және әлеуметтік өзгерістерді, сондай-ақ экологиялық мәселелерді көрсету рөлі баяндалады. Мақалада тілдік алуандылықты сақтау маңыздылығы мен оның әлеуметтік идентичтілікті қалыптастыруға әсері де айтылады. Қорытындыда тілдің әлеуметтік интеграция мен мәдени трансмиссияның құралы ретіндегі маңызы ерекше атап өтіледі.

Кілт сөздер: тіл, қоғам, әлеуметтік идентичтілік, тілдің мәдени функциясы, тілдік алуандылық, социокультурлық өзгерістер, гендерлік мобильділік, жаһандану, тіл саясаты, көптілділік.

Abstract. This article is dedicated to the study of the interaction between language and society, as well as their mutual influence. It examines the key functions of language in society, such as communicative, social, cultural, and mobilization functions, as well as the impact of political, economic, and cultural factors on language. The role of language in reflecting sociocultural changes is highlighted, including the development of mass culture, gender and social changes, as well as environmental issues. The article also emphasizes the importance of preserving linguistic diversity and its influence on the formation of social identity. In conclusion, the significance of language as a tool for social integration and cultural transmission is underlined.

Key words: language, society, social identity, cultural function of language, linguistic diversity, sociocultural changes, gender mobility, globalization, language policy, multilingualism.

Язык — это не только средство общения, но и мощный инструмент, с помощью которого индивиды и сообщества строят, развивают и передают культурные ценности, социальные нормы и коллективный опыт. Взаимодействие языка и общества представляет собой сложную и многогранную динамику, включающую в себя различные аспекты — от формирования индивидуальной идентичности до отражения социокультурных изменений. Эта статья посвящена исследованию влияния языка на общество и наоборот, с учетом его роли в социальной интеграции, культурной идентичности и социокультурных трансформациях. Роль языка в обществе. Язык является основным средством коммуникации и культурной передачи. На языке основываются все социальные взаимодействия, и он играет ключевую роль в создании социальной структуры и поддержании социальной когезии. Важным аспектом является то, что язык служит как зеркалом общества, так и инструментом его преобразования.

Существует несколько основных функций языка в обществе:

1. Коммуникативная функция — основная цель языка как средства общения между людьми. Он используется для передачи информации, выражения эмоций и установления контактов.

2. Социальная функция — язык помогает людям определить свою социальную принадлежность. Например, использование диалектов, жаргонов и акцентов может сигнализировать о принадлежности к определенной социальной группе, классу или региону.

3. Культурная функция — через язык передаются культурные традиции и ценности. Язык не только фиксирует культуру, но и формирует восприятие мира и идентичности.

4. Мобилизационная функция — язык может быть использован для организации общества, например, в рамках политических или социальных движений.

Влияние общества на язык. Общество оказывает значительное влияние на язык, в том числе через изменения в политической, экономической и культурной сферах. Эти изменения могут приводить к трансформациям в языке, появлению новых слов, изменению значений старых, а также к исчезновению языков или их частей. Политическое влияние. В истории многих стран политические режимы активно вмешивались в языковую политику, регулируя, какой язык должен использоваться в официальной сфере. Например, в Советском Союзе и на территории постсоветских стран часто происходили изменения в языковой политике, такие как введение новых норм языка и подавление или ликвидация региональных языков. Экономическое влияние. Экономические изменения также влияют на язык. Процесс глобализации, развитие технологий, а также рост международных компаний привели к тому, что английский язык стал международным языком бизнеса, науки и технологий. Это явление также способствовало распространению англицизмов в разных языках. Культурные изменения. С развитием массовых медиа и интернета происходят изменения в языковых практиках. Появление новых форм общения, таких как текстовые сообщения и социальные сети, в свою очередь, способствует развитию нового стиля речи, уменьшению грамматических норм и появлению сленга. Язык как отражение

социокультурных изменений. Язык является важным индикатором социокультурных изменений. Он не только отражает социальные процессы, но и активно участвует в их формировании. Со временем слова и выражения меняют свое значение, а новые термины становятся частью общественного сознания. Массовая культура оказывает значительное влияние на язык, способствуя распространению новых понятий и выражений. Например, в последние десятилетия значительно увеличилось использование терминов из области информационных технологий и виртуальной реальности, что связано с быстрым развитием этих областей. Гендерная и социальная мобильность также играют важную роль в языковом развитии. Язык часто отражает изменения в отношениях между мужчинами и женщинами, а также в социальном положении различных групп. Примером может служить использование гендерно нейтральных форм в ряде языков, что стало важной частью феминистского движения. Экологическая повестка дня также находит отражение в языке. Появление новых терминов, таких как «устойчивое развитие», «климатические изменения», свидетельствует о растущем внимании к экологическим вопросам в современном обществе. Языковое разнообразие и его значение. Мир языков — это богатая палитра культурных и социальных форм. Языковое разнообразие имеет важное значение для сохранения культурной идентичности и создания устойчивых социальных связей. На протяжении тысячелетий языки служили основой для формирования уникальных культурных сообществ, и в настоящее время они продолжают играть важную роль в поддержании этих сообществ. Однако глобализация и доминирование крупных языков (таких как английский, китайский, испанский) приводят к тому, что многие языки оказываются под угрозой исчезновения. По данным ЮНЕСКО, в мире существует несколько тысяч языков, многие из которых находятся на грани исчезновения. Защитники языкового разнообразия утверждают, что сохранение языков является важной частью сохранения культурного наследия и укрепления идентичности народов. Они подчеркивают важность преподавания редких и исчезающих языков, а также разработки политики, поддерживающей многоязычие. Язык и социальная идентичность. Язык является важным компонентом социальной идентичности, он помогает человеку ощущать свою принадлежность к определенной культуре, нации или социальной группе. В рамках общества язык служит как инструмент формирования внутренней идентичности, так и для обозначения внешней социальной роли. Личностная идентичность формируется через использование языка в повседневной жизни. Например, использование определенных выражений или стилей речи может помочь человеку выделиться из других и установить особое место в социальной структуре. Групповая идентичность основывается на коллективном языке, который объединяет людей в определенные социальные группы. Это может быть диалект, жаргон или даже стиль общения, характерный для профессиональной группы. Важно отметить, что язык может как объединять, так и разделять людей: использование разных языков может служить маркером социальной или этнической принадлежности. Язык и общество находятся в постоянном взаимодействии, влияя друг на друга в процессе исторического и социального развития. Язык не только отражает изменения, происходящие в обществе, но и активно способствует этим изменениям, становясь инструментом социальных преобразований. Современные тенденции, такие как глобализация, технологические изменения и усиление внимания к вопросам идентичности, продолжают оказывать глубокое влияние на язык и его роль в обществе. Важно не только изучать эти процессы, но и активно поддерживать языковое разнообразие, которое является неотъемлемой частью культурного и социального наследия человечества.

Использованная литература:

1. Бенвенист Э. (1974). «Проблемы общей лингвистики». М.: Наука.
2. Виготский Л. С. (1982). «Мышление и речь». М.: Наука.
3. Гидденс А. (1991). «Социология». М.: Академический проект.

4. Гоффман Э. (2002). «Социальная репрезентация и личность». М.: Высшая школа.
5. Жиро А. (2004). «Язык как зеркало культуры». М.: Языки славянской культуры.
6. Левада Ю. (2005). «Язык и политика». М.: РОССПЭН

FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN MODERN EDUCATION: CULTURAL AND TECHNOLOGICAL INFLUENCES

Akim A. Kambarova A.

Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan
Scientific Advisor – m.p.sc., **Arysbayeva E.P.**
elnora.arysbaeva.00@bk.ru
<https://orcid.org/0009-0002-4632-4302>

Abstract. This article explores the significance of foreign language teaching in contemporary education. It analyzes the cultural and technological factors influencing language acquisition. The role of digital technologies, new teaching methodologies, and multicultural aspects are examined. The study emphasizes the necessity of integrating cultural awareness and innovative learning tools to enhance language proficiency in a globalized world.

Key words: foreign language teaching, language acquisition, cultural factors, technological factors, digital technologies, teaching methodologies, multicultural aspects, cultural awareness, language proficiency, globalization.

Аннотация. Статья рассматривает значение преподавания иностранных языков в современном образовании. Проанализированы культурные и технологические факторы, влияющие на овладение языком. Изучается роль цифровых технологий, новых методов преподавания и мультикультурных аспектов. В исследовании подчеркивается необходимость интеграции культурной осведомленности и инновационных инструментов обучения для повышения языковой компетенции в глобализованном мире.

Ключевые слова: преподавание иностранных языков, овладение языком, культурные факторы, технологические факторы, цифровые технологии, методы преподавания, мультикультурные аспекты, культурная осведомленность, языковая компетенция, глобализация.

Аңдатпа. Бұл мақала қазіргі заманғы білім беру жүйесінде шет тілін оқытудың маңыздылығын зерттейді. Тіл меңгеруге әсер ететін мәдени және технологиялық факторлар талданған. Цифрлық технологиялардың, жаңа оқыту әдістемелерінің және көпмәдениетті аспектілердің ролі қарастырылады. Зерттеу жаһанданған әлемде тіл меңгеруді арттыру үшін мәдениетаралық түсіністік пен инновациялық оқыту құралдарын интеграциялаудың қажеттілігін атап көрсетеді.

Кілт сөздер: шет тілін оқыту, тіл меңгеру, мәдени факторлар, технологиялық факторлар, цифрлық технологиялар, оқыту әдістемелері, көпмәдениетті аспектілер, мәдениетаралық түсіністік, тіл біліктілігі, жаһандану.

1. Cultural Influences on Language Learning

Language and culture are inherently intertwined, each shaping and reflecting the other. Learning a language goes far beyond memorizing vocabulary and mastering grammar rules; it requires a deep understanding of the cultural subtleties, social practices, and historical contexts in which the language is used. To truly master a language, one must comprehend the values, traditions, customs, and worldview of the people who speak it.

For example, the way in which greetings are exchanged, how respect is shown, or the role of humor in conversation can vary significantly between languages. In English, a simple "How are you?" might be a casual greeting, whereas in other languages, it may involve a more formal

or respectful response based on the time of day or the person's status. Understanding these nuances is essential for effective communication and can often be the difference between sounding fluent and making a cultural misstep.

Moreover, exposure to the culture of the target language has a profound effect on a learner's ability to acquire linguistic skills. When students are exposed to the cultural aspects of a language—whether through music, film, cuisine, history, or interactions with native speakers—they are able to internalize language patterns and expressions that go beyond textbook definitions. This immersive experience allows learners to pick up on informal expressions, slang, and regional dialects that are rarely found in traditional educational settings.

2. The Impact of Technology on Foreign Language Teaching

Technology has fundamentally transformed the way we approach foreign language education, introducing innovative tools and resources that make language learning more engaging, efficient, and accessible than ever before. The rapid advancements in digital technologies, coupled with the increasing availability of the internet and mobile devices, have opened up new avenues for learners to immerse themselves in foreign languages and practice their skills at their own pace.

Online platforms and mobile applications have become central to modern language education. These tools allow learners to access a vast array of language learning materials, from vocabulary and grammar exercises to audio-visual content and interactive quizzes. Programs like Duolingo, Memrise, and Babbel offer convenient and structured lessons that break down language acquisition into manageable segments. Learners can use these platforms anywhere, anytime, creating a flexible and personalized learning environment that suits their individual schedules and learning preferences.

3. Interactive Teaching Methods and Innovations

In contemporary foreign language education, the focus has shifted from passive learning methods to active, student-centered approaches. This shift aims to promote deeper engagement, retention, and practical language use. Traditional teaching methods, which often relied on rote memorization and repetitive drills, are now complemented by innovative, interactive strategies that motivate learners and make language learning more engaging and relevant. By incorporating techniques such as gamification, augmented reality (AR), multimedia resources, and AI-powered tools, language education has evolved into a more dynamic, immersive, and enjoyable experience.

Gamification: Learning Through Play and Motivation

One of the most effective methods gaining traction in modern language teaching is gamification. By integrating game-like elements into the learning process—such as points, levels, rewards, and challenges—gamification taps into the natural human desire for achievement and competition. This method not only makes learning more enjoyable but also encourages consistent practice and long-term engagement.

Apps like Duolingo and Babbel are prime examples of how gamification can be applied in language learning. These platforms break down lessons into small, manageable tasks and present them in a game-like format, making the process feel less like a chore and more like a fun challenge. Learners progress through levels, earn rewards for completing tasks, and even compete with friends, which keeps them motivated and reinforces learning. Additionally, the immediate feedback provided through gamified elements helps learners understand their mistakes and correct them promptly, fostering active learning and continuous improvement.

Augmented Reality (AR): Enhancing Language Learning Through Immersive Experiences

Augmented Reality (AR) is another cutting-edge technology that is transforming how students engage with languages. AR overlays digital content onto the real world, allowing learners to interact with virtual elements that enhance their understanding of the language in context. For example, language learners can use AR apps to view virtual flashcards or dialogue practice scenarios when pointing their devices at objects or locations in their environment.

This immersive approach provides a richer, more engaging experience than traditional textbook learning, as it encourages students to apply their knowledge in real-world situations. AR-

powered language learning can simulate everyday interactions, such as ordering food at a restaurant or asking for directions on the street, helping students practice conversational skills in a realistic context. By engaging multiple senses—sight, touch, and even hearing—AR fosters deeper cognitive connections and makes the learning experience more memorable.

Multimedia Resources: A Diverse and Dynamic Learning Environment

The use of multimedia resources—such as videos, audio clips, podcasts, and interactive exercises—has become integral to modern foreign language teaching. These tools provide learners with exposure to authentic language usage and diverse accents, dialects, and cultural references. Multimedia resources allow students to practice listening comprehension, develop speaking skills, and enhance vocabulary through varied, real-world content, such as news broadcasts, songs, or interviews with native speakers.

Furthermore, multimedia learning encourages active participation and allows students to engage with the material at their own pace. For example, interactive exercises with videos can prompt learners to respond to questions, fill in missing words, or translate phrases in real-time. By presenting language learning in a dynamic, multimedia-rich environment, educators can cater to different learning styles and keep students engaged through diverse, stimulating content.

AI-Powered Chatbots and Virtual Tutors: Personalized Language Feedback

Another transformative development in language learning is the introduction of AI-powered chatbots and virtual tutors. These tools offer learners the ability to practice language skills, receive real-time feedback, and engage in conversation whenever and wherever they choose. AI chatbots simulate human interactions, allowing students to practice speaking and writing in a low-pressure environment. Virtual tutors, powered by sophisticated algorithms, can offer personalized language instruction by adapting lessons to the learner's specific needs and progress.

For example, platforms like HelloTalk and Mondly use AI-driven chatbots that allow users to have conversations with virtual native speakers in a variety of languages. These chatbots provide immediate corrections on grammar, pronunciation, and sentence structure, helping learners improve their language skills more efficiently. Real-time feedback, combined with personalized learning pathways, ensures that each student receives tailored support, making the learning experience more effective and responsive to individual needs.

Interactive and Adaptive Learning: The Future of Language Education

The integration of these interactive methodologies—gamification, AR, multimedia, and AI—has revolutionized how foreign languages are taught and learned. These technologies not only make learning more engaging but also cater to a wide range of learning styles, ensuring that every student has the tools they need to succeed. Whether it's through earning rewards for completing tasks, interacting with AR environments, listening to authentic language content, or receiving personalized feedback from virtual tutors, students now have more opportunities than ever to practice and improve their language skills in ways that are both meaningful and enjoyable.

Furthermore, the ability to adapt the learning experience to the individual student's pace and proficiency level has dramatically improved outcomes. As technology continues to advance, future language education will likely become even more personalized, interactive, and immersive. The use of adaptive learning technologies will ensure that learners are always presented with content that matches their current skill level, keeping them challenged without overwhelming them. This creates an ideal learning environment where students can achieve fluency at their own speed, while enjoying the process along the way.

4. Challenges and Future Perspectives

Despite the advantages brought by technology and cultural integration, there are still challenges in foreign language teaching. Many educators face difficulties in balancing traditional and digital teaching methods. Moreover, access to high-quality digital resources is not always equal, creating disparities in learning opportunities. In the future, more research is needed to develop adaptive learning technologies and effective cross-cultural teaching strategies that cater to diverse learners.

One of the main challenges educators face is finding a balance between traditional teaching methods and the rapidly evolving digital tools available. While technology can enhance learning experiences, it can also create a divide in the classroom. Teachers must figure out how to integrate digital resources, such as mobile applications, online platforms, and virtual classrooms, with more traditional approaches like face-to-face instruction, textbooks, and spoken language practice.

The shift towards digital education can be overwhelming for both educators and students, particularly in regions where access to technology is limited. Teachers who have spent years honing traditional teaching skills may struggle to incorporate technology in a way that complements their existing practices. On the other hand, students accustomed to the more structured, teacher-led environment of traditional classrooms may find it difficult to engage with the self-directed nature of digital platforms, which require a high level of autonomy and motivation.

Conclusion

The landscape of foreign language education in modern times is increasingly shaped by the intertwined forces of cultural awareness and technological advancement. As the world becomes more interconnected through globalization, the need for proficiency in foreign languages has never been more pressing. Language learning is no longer confined to traditional methods, and it is essential for educators to adapt to the changing needs of learners in a world that demands global communication, cultural understanding, and technological fluency.

Integrating cultural awareness into language teaching is no longer an optional add-on but a critical component of an effective language learning process. Understanding the cultural context in which a language is spoken enhances linguistic competence by giving students the tools to navigate real-world conversations with authenticity. Cultural immersion—whether through travel, media, or interaction with native speakers—helps learners not only understand vocabulary and grammar but also appreciate the social and emotional nuances that language carries. By understanding the culture, learners can use the language in ways that go beyond textbook knowledge and truly connect with speakers of that language.

In tandem with cultural awareness, the use of digital tools has transformed the way foreign languages are taught and learned. Digital technologies, such as mobile applications, virtual classrooms, speech recognition tools, and AI-powered platforms, have made language education more accessible, personalized, and interactive. The integration of gamification, augmented reality, and multimedia resources has made learning engaging and motivational, encouraging learners to immerse themselves in real-world language practice without leaving their homes. These tools offer immediate feedback, adaptive learning paths, and the flexibility to learn at one's own pace, making language learning more effective and individualized than ever before.

In conclusion, the future of foreign language education lies in the seamless integration of cultural awareness and digital tools. By leveraging both, educators can create a more dynamic, inclusive, and engaging learning environment that equips students with the skills they need to navigate a rapidly changing world. As technology continues to evolve and cultural boundaries become increasingly fluid, language education must remain flexible and responsive to these changes, ensuring that learners are equipped with the tools necessary to succeed in an interconnected and multicultural global society.

References:

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
2. Larsen-Freeman, D. (2011). *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press.
3. Warschauer, M. (2013). *Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide*. MIT Press.
4. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon.

5. Thorne, S. L., & Reinhardt, J. (2008). Bridging Activities, New Media Literacies, and Advanced Foreign Language Proficiency. *CALICO Journal*, 25(3), 558-572.

THE PRACTICE OF LEARNING ENGLISH: HOW TO LEARN ENGLISH QUICKLY – EFFECTIVE METHODS AND LIFE HACKS.

Smatullaeva U. Kopzhasar T.

Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

Scientific Advisor – m.h.sc., **Arystan G.A.**

gulzhaina.arystan@gmail.com

Abstract. This article focuses on effective methods and life hacks for learning English quickly. It helps determine which aspects of the language are essential depending on your goals—whether for work, travel, or exam preparation. Various strategies are discussed, including language immersion, active listening, the use of technology, grammar learning, and developing the ability to think in English. Practical tips such as watching movies, listening to podcasts, and participating in language exchanges are also provided.

Key words: Learning English, English language, fast learning methods, language immersion, learning hacks, active listening, English grammar, English practice, spoken English, how to learn English.

Аннотация. Эта статья посвящена эффективным методам и лайфхакам для быстрого изучения английского языка. Она поможет определить, какие аспекты языка важно изучать в зависимости от целей: будь то работа, путешествия или подготовка к экзаменам. Рассматриваются различные стратегии, включая языковое погружение, активное слушание, использование технологий, изучение грамматики и развитие навыка мышления на английском. Также даются практические советы, такие как просмотр фильмов, прослушивание подкастов и участие в языковых обменах.

Ключевые слова: изучение английского, английский язык, быстрые методы изучения, языковое погружение, лайфхаки для изучения, активное слушание, английская грамматика, практика английского, разговорный английский, как выучить английский.

Аңдатпа. Бұл мақалада ағылшын тілін жылдам үйренуге арналған тиімді әдістер мен лайфхактар қарастырылады. Оқудың мақсатына байланысты (жұмыс, саяхат немесе емтиханға дайындық) қандай аспектілерге баса назар аудару керектігі түсіндіріледі. Тілдік ортаға ену, белсенді тыңдау, технологияларды қолдану, грамматиканы меңгеру және ағылшын тілінде ойлау қабілетін дамыту сияқты түрлі стратегиялар қарастырылады. Сондай-ақ, фильм көру, подкаст тыңдау және тілдік алмасуларға қатысу сияқты практикалық кеңестер беріледі.

Кілт сөздер: ағылшын тілін үйрену, ағылшын тілі, тез үйрену әдістері, тілдік ортаға ену, оқу лайфхактары, белсенді тыңдау, ағылшын грамматикасы, ағылшын тілінде тәжірибе жасау, сөйлеу дағдылары, ағылшын тілін қалай үйренуге болады.

The Practice of Learning English: How to Learn English Quickly – Effective Methods and Life Hacks.

What parts of the Language do you need to learn? What can you ignore?

This naturally depends on why you are studying English and what your personal goal is.

-If you are expecting to work or travel in an English speaking country and need current, functional English, try the newspaper of the area you will be visiting as a useful guide to the grammar and vocabulary of language used. If you want to understand and speak English in London, England or New York, U.S.A., for example, then read the most popular daily newspapers

published for those places. You can obtain copies of these papers at special news agents' shops, at the public library, or on the internet.

-If you are on an academic path and must pass a formal examination in English, such as IELTS, TOEFL, SAT or GMAT, you must rely on your instructor and your textbook to prepare you for that specific test. When you are preparing for formal examinations, it is not the time to dwell on the irregularities and peculiarities of English. You must learn the rules of spelling and grammar and their exceptions.

What kind of English do you want to learn?

There are differences in pronunciation and vocabulary in the English used in the many countries. If you are planning to work or go to school in a specific English speaking country, try to concentrate your studies on the English specifically used in that country. If you are heading for London, England focus on British or "Oxford English" (Received English) but if you are heading for the United States then American or Canadian English studies will help you more. You can search out textbooks and reading materials in the type of English you need. You can also search for a teacher who speaks the dialect you are intending to learn.

About Learning Styles. What type of learner are you?

Your learning style is the way you best take in and process new knowledge. Psychologists now have many ways of examining and labelling learning styles. Marlene Le Feber (Learning Styles) gives us one of the simplest and easiest methods. She gives us three modalities: tactile/kinaesthetic, visual, and auditory. She says that the average class of 20 students will have four auditory learners, eight visual learners, and eight tactile/kinaesthetic learners.

How to learn English fast and effectively

1) Surround yourself with English

If you're serious about learning English, surround yourself with it! This means creating a fun environment for learning and practising English every day. So, how will you build your English skills, Talk to native English speakers every day.

Find a language exchange group to practice speaking with other learners.

2) Participate in cultural events and social gatherings where English is spoken. Engage with English-speaking media and immerse yourself in the language. Try to practice speaking English in front of a mirror, or you can also try recording yourself to improve your pronunciation.

Just remember to have fun while learning a new language! Immersing yourself in English will help you gain confidence and fluency, which will help you communicate better. So go ahead and try out these tips to make your English learning experience more immersive

3) Practice active listening

If you want to communicate effectively in English, you need to have good listening skills. It's a crucial part of learning English. By listening attentively, you can enhance your English-speaking abilities and expand your vocabulary and grammar with new words. Here are some simple and useful tips to enhance your English listening skills:

Watch English movies, TV shows, and videos with subtitles to improve your vocabulary and cultural knowledge while getting entertained. Listen to English language podcasts, news, and radio to enhance your listening ability, pronunciation, and fluency.

Discover different accents and dialects to get comfortable with English quickly.

Engage in conversations with native English speakers to practice your listening skills in a natural setting. Not only will you improve your listening, but you'll also get to make new friends. Don't just hear it; actively listen! Pay attention to the speaker and ask questions. By doing so, you'll be able to respond appropriately and contribute meaningfully to conversations.

Practice listening in different settings, like in noisy environments or over the phone, to improve your listening skills in various situations.

4) Take a lead from the stars

Mix up your learning by picking a native English-speaking actor or singer you like. Now, head online, find a bunch of interviews they've given – and watch them! Watch once for gist, then

again, taking time to note down interesting expressions and words you hear. The slang, stories, humor, and anecdotes that come out of these interviews are sure to give you plenty to work with!

5)Subscribe to podcasts or Youtube channels (in English)

Like humor? Politics? Blogging? Cooking? With topics covering every interest imaginable, there's an English-speaking podcast or Youtube channel out there for you. Subscribe to a few and listen while driving or watch during the commute to school or work. At first, you might find the native accents difficult, but stick with it and you'll soon start to understand what you hear (as well as learning lots of new vocab from a native speaker!

6)Learn English grammar rules

Learning English grammar can be challenging, but it's achievable with the right approach. By focusing on the fundamentals, using online resources, practising reading, writing regularly, and seeking feedback, you can enhance your grammar proficiency to become an effective communicator in English. Here are valuable essential tips to help you master English grammar:

Start with the basics, verb tenses, pronouns, and sentence structure. Practice tongue twisters to improve your pronunciation and grammar.

Watch informative and entertaining YouTube channels and educational websites that teach how to learn English grammar. Try using grammar checker tools to help identify areas that need improvement.

Remember, learning grammar is not just about following rules; it's also about understanding the language and being able to communicate your thoughts and ideas clearly. And with these tips, you can learn English grammar in a fun and creative way!

7)Start thinking in English

Learning a new language is more than just memorising words and grammar rules. It's about developing a whole new way of thinking. That's why thinking in English can be a game-changer for English learners. It's time to make English your life. The more English you see and hear around you, the easier it will be to start learning English. To help you get started with thinking in English, here are some useful tips:Change your phone and computer settings to English, listen to English music and podcasts, and watch English movies and TV shows. Slowly, your brain will get used to processing the language, and you'll start to find yourself thinking in English more naturally. Practice with simple sentences. Start by thinking in simple English sentences. For example, when you're getting dressed in the morning, think to yourself, "I am putting on my shirt," "I am tying my shoes," etc.

Try to use English in your daily life as much as possible. Even simple activities like doing household chores or making a grocery list can be a chance to think in English.

Practice English with a friend who is also learning the language. This can be a great way to practice and give each other feedback. Talk to yourself in English. This might seem strange at first, but talking to yourself in English can be a great way to practice speaking and thinking in the language.

It's okay to make mistakes. In fact, it's a natural part of the learning process. So, feel free to try new words or phrases, even if you're unsure if they're correct. What you need to remember is that the more you practice, the easier and more natural it will feel to think in English. So why not give it a try? Start small, surround yourself with English, and be bold enough to make mistakes.

8)Make technology your new English learning buddy

With the help of technology, learning English can be fun and exciting. With a few clicks, you can gain access to a lot of information and tools that can help you improve your English learning experience. So, let's explore how technology can help you learn English more effectively.

Use language learning apps and online English courses to improve your grammar, vocabulary, and pronunciation. They're fun and easy to use and offer features like daily reminders and progress tracking to keep you motivated. Chat with voice assistants like Siri and Alexa to practice speaking English. You can ask them questions, give commands, and practice your pronunciation.

9) Play English learning games online to make learning fun and engaging. These games can help improve your language skills. Read English language websites and blogs to improve your reading comprehension and expand your vocabulary. This way, you'll also stay up-to-date with current events and topics of interest.

10) Challenge yourself

As humans, we tend to do things which are easy. Watching films with subtitles and using Google translate is fine, but it's not going to help you progress rapidly. Always try and push yourself as hard as possible. Buy a graded reader which is a level higher than you are studying at, watch short videos (without subtitles) over and over again until you understand the gist of what they are trying to say and then read the transcription to check, spend thirty minutes a week speaking English with someone who is better than you. Whatever you decide to do, set yourself targets and make sure you stick to them. Here is a table you can use to help you keep track.

Conclusion

Learning English quickly and effectively requires a combination of the right strategies, dedication, and consistency. By immersing yourself in the language, practicing active listening, and using technology to your advantage, you can accelerate your progress. Developing good study habits, thinking in English, and engaging with native speakers will help you gain confidence and fluency.

It's important to choose the right type of English based on your goals, whether for travel, work, or academic purposes. Focus on practical learning techniques, such as watching movies, listening to podcasts, and participating in conversations. Challenge yourself by stepping out of your comfort zone—read difficult texts, engage in discussions, and set learning targets.

Ultimately, persistence and motivation are key. Make learning English a part of your daily life, stay curious, and enjoy the process. With the right mindset and approach, mastering English can be an enjoyable and rewarding journey.

References:

1. All About Learning English: Tips, Tricks and Techniques by Sandra Price-Hosie (Author)
2. about:13 Ways to Learn English Fast and Effectively
<https://www.englishpath.com/blog/13-ways-to-learn-english-fast-and-effectively/>
3. about:How to learn English quickly: 10 tips
<https://www.ef.com/wwen/blog/language/how-to-learn-english-faster/>
4. 6 Language Hacks to Learn English Faster - Oxford House
<https://oxfordhousebcn.com/en/6-language-hacks-to-learn-english-faster/>

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN ENGLISH

Nyshanbay M.

Erimbetov A.

Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

Scientific Advisor – m.h.sc., **Arystan.G.A.**

gulzhaina.arystan@gmail.com

Abstract. This article explores the role of AI in modern English, including language processing, writing, learning, translation, and communication. It highlights benefits such as efficiency and accessibility while addressing challenges like bias and misinformation.

Key words: AI, Modern English, Language Processing, Writing, Learning, Translation, Communication, NLP, Bias, Misinformation.

Аннотация. В статье рассматривается роль ИИ в современном английском языке, включая обработку языка, письмо, обучение, перевод и коммуникацию. Подчеркиваются преимущества, такие как эффективность и доступность, а также вызовы, включая предвзятость и дезинформацию.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, современный английский язык, обработка языка, письмо, обучение, перевод, коммуникация, обработка естественного языка, предвзятость, дезинформация.

Аңдатпа. Бұл мақалада жасанды интеллекттің қазіргі ағылшын тіліне әсері, оның ішінде тіл өңдеу, жазу, оқу, аударма және коммуникация салаларындағы рөлі қарастырылады. Ол тиімділік пен қолжетімділік сияқты артықшылықтарды және кемсітушілік пен жалған ақпарат тарату мәселелерін талдайды.

Кілт сөздер: Жасанды интеллект, қазіргі ағылшын тілі, тілдік өңдеу, жазу, оқу, аударма, қарым-қатынас, табиғи тілдерді өңдеу, бұрмалану, жалған ақпарат.

The Role of Artificial Intelligence in Modern English

Introduction Artificial Intelligence (AI) has become an integral part of modern society, influencing various aspects of human life, including language. The English language, being the most widely used language globally, has seen significant changes due to AI advancements. AI-driven applications impact English learning, communication, writing, and even the evolution of new words and phrases. This article explores how AI affects modern English, including its role in language processing, writing, learning, translation, and communication, along with the challenges and ethical concerns it presents.

One of the most important contributions of AI to modern English is its ability to process and understand human language. Natural Language Processing (NLP), a subset of AI, allows machines to interpret, analyze, and generate human speech and text with remarkable accuracy. This has led to the development of AI-driven applications that assist in communication and comprehension. AI-powered chatbots, such as those used in customer service, provide instant responses to inquiries, improving efficiency and accessibility. Virtual assistants like Siri, Alexa, and Google Assistant understand and respond to spoken English, helping users perform various tasks, from setting reminders to searching the web. AI algorithms are used in social media platforms to analyze text, detect spam, filter inappropriate content, and even generate personalized recommendations. Predictive text and autocomplete features on smartphones and computers enhance communication by suggesting words and correcting grammar in real-time. AI has revolutionized writing and editing by providing tools that enhance grammar, style, and coherence. These AI-driven writing assistants help users refine their English skills and ensure clarity in both professional and academic writing.

1. Grammarly: Helps with grammar correction, style improvement, and readability enhancement.

2. Hemingway Editor: Assists in making writing more concise and clear by identifying complex sentences and passive voice.

3. ChatGPT: Generates text, provides writing suggestions, and even composes essays and stories based on prompts. These tools are especially beneficial for non-native English speakers, students, and professionals who want to improve their writing quality.

AI in Content Creation

AI-generated content is becoming more common, from automated news reports to AI-written poetry and stories. Companies use AI to draft articles, summarize information, and create engaging marketing content. While AI-generated text is efficient, it raises questions about originality and human creativity. AI has transformed the way people learn English by making language acquisition more interactive, personalized, and accessible.

AI-Powered Language Learning Applications

1. Duolingo: Uses AI to personalize lessons and track learners' progress.
2. Rosetta Stone: Employs speech recognition to improve pronunciation.

3. Google Lens: Helps learners translate and understand English text in real time using image recognition.

AI adapts lessons based on learners' proficiency levels, ensuring that they receive relevant exercises and feedback. Voice recognition technology also allows learners to practice pronunciation and receive corrections instantly. AI-driven speech recognition and translation tools have significantly improved cross-language communication and accessibility. Speech recognition technology enables users to dictate text, conduct voice searches, and interact with devices hands-free. Services like Google's voice typing and Apple's Siri have made spoken English more accessible to people with disabilities and those who prefer voice commands over typing.

AI in Machine Translation

AI-based translation services, such as Google Translate and DeepL, have enhanced accuracy and context understanding. While machine translation was once unreliable, modern AI models use deep learning to provide more precise translations, improving cross-cultural communication and global business interactions. AI has played a role in shaping the evolution of the English language by introducing new vocabulary, altering communication styles, and influencing writing habits.

Introduction of New Words and Phrases

The rise of AI and digital technology has led to the emergence of new terms such as:

Chatbot – A program that simulates human conversation.

Deepfake – AI-generated media that manipulates images or videos.

Algorithmic bias – The presence of bias in AI decision-making processes. These terms reflect how AI-driven advancements influence daily conversations and media discourse.

Changes in Writing Styles

AI-driven writing tools encourage concise and structured writing, particularly in business communication. AI suggestions often favor shorter sentences and active voice, influencing modern writing trends. AI has significantly influenced writing styles across various fields. Here are some key ways AI is changing how we write:

1. Conciseness & Clarity

AI-powered tools like Grammarly and Hemingway Editor encourage clearer, more concise writing by identifying redundant words and suggesting improvements. Business and academic writing is becoming more direct and structured due to AI's emphasis on readability.

2. Personalization & Adaptation

AI can tailor content to different audiences by adjusting tone, complexity, and vocabulary.

Chatbots and AI assistants adjust their writing based on user interaction, making responses feel more human-like.

3. Automation & Efficiency

AI-generated content (e.g., news summaries, product descriptions, reports) allows for faster content creation. Writers use AI for brainstorming, generating outlines, and improving drafts, speeding up the writing process.

Influence on Human Creativity

AI-generated content, including stories, poetry, and music lyrics, demonstrates that AI can mimic creative expression. However, the debate continues on whether AI can truly replicate human originality and emotional depth in creative writing.

1. Risks of AI in Creativity

Standardization: Overreliance on AI may lead to repetitive, formulaic content, reducing originality.

Loss of Personal Touch: AI lacks human emotions, making some AI-generated creative works feel mechanical.

Ethical Concerns: AI-generated content can raise copyright and authenticity issues, especially when it mimics existing artists' styles.

The Future of Human Creativity with AI

Instead of replacing creativity, AI is more likely to become a co-creator, assisting humans in expanding their artistic and literary potential. Future AI tools might better understand human emotions and unique styles, making them even more valuable in creative fields. The future of AI in modern English is promising, with continuous advancements in NLP, machine learning, and AI-driven applications. Some potential developments include:

More Accurate AI Translation: AI translation tools will continue to improve, making cross-language communication even more seamless. **Enhanced AI-Powered Learning Assistants:** AI tutors and virtual teachers will provide more personalized and interactive learning experiences. **Greater Human-AI Collaboration:** AI will assist rather than replace human creativity, helping writers and communicators refine their skills without losing originality.

Conclusion

Artificial Intelligence has significantly influenced modern English, transforming the way people write, speak, learn, and communicate. From AI-powered chatbots and virtual assistants to advanced writing and translation tools, AI has made English more accessible and efficient. However, challenges such as bias, misinformation, and loss of human creativity must be addressed to ensure responsible AI usage. As technology continues to evolve, AI will play an even greater role in shaping the future of the English language, making communication more dynamic and inclusive. Looking ahead, we can expect AI-driven educational tools to become even more intuitive, interactive, and human-like, providing a more engaging and effective learning experience. Additionally, the integration of AI in education will likely expand to more subjects and skill areas, ensuring that students and professionals alike can access quality education anytime, anywhere. However, ethical considerations, such as bias in AI responses and digital equity, will need to be addressed to ensure inclusive and fair learning experiences for all. With responsible development and adoption, chatbots and virtual tutors have the potential to revolutionize global education, bridging gaps in knowledge and accessibility for learners across the world.

References:

1. Artificial Intelligence: A Modern Approach. Authored by Stuart J. Russell and Peter Norvig
2. Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans
3. Afrianto, I., Irfan, M. F., & Atin, S. (2019). Aplikasi Chatbot Speak English Media Pembelajaran Bahasa Inggris Berbasis Android. *Komputika : Jurnal Sistem Komputer*, 8(2), 99–109. <https://doi.org/10.34010/komputika.v8i2.2273>.
4. Ahmet, C. (2018). Artificial Intelligence: How Advance Machine Learning Will Shape The Future Of Our World. Shockwave Publishing via PublishDrive.
5. Campesato, O. (2020). Artificial Intelligence, Machine Learning, and Deep Learning. Stylus Publishing, LLC

FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING METHODS IN THE DIGITAL AGE

Koldas B. Nurzhan S.

Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan
Scientific Advisor – m.p.sc., **Arysbayeva E.P.**
elnora.arysbaeva.00@bk.ru
<https://orcid.org/0009-0002-4632-4302>

Abstract. This article examines the evolving role of foreign language teaching in the digital age. It explores how digital tools, such as mobile applications, AI-driven platforms, and multimedia resources, are reshaping language acquisition processes. The integration of

gamification, interactive learning, and social media into language teaching is analyzed, along with their impact on learner engagement and motivation. Furthermore, the article discusses the challenges posed by digital learning environments, such as the lack of real-time feedback and the potential for social isolation. The study highlights the importance of combining traditional language learning methods with innovative digital tools to foster a more inclusive and engaging learning experience in a globalized world.

Key words: foreign language teaching, language acquisition, digital tools, mobile applications, artificial intelligence, gamification, interactive learning, social media, learner engagement, digital challenges, globalization, innovative teaching methodologies.

Аннотация. Статья исследует развивающуюся роль преподавания иностранных языков в цифровую эпоху. Рассматривается, как цифровые инструменты, такие как мобильные приложения, платформы с искусственным интеллектом и мультимедийные ресурсы, изменяют процессы овладения языком. Анализируются интеграция геймификации, интерактивного обучения и социальных сетей в преподавание языков и их влияние на вовлеченность и мотивацию учащихся. Кроме того, рассматриваются проблемы, возникающие в цифровых образовательных средах, такие как отсутствие обратной связи в реальном времени и возможность социальной изоляции. В исследовании подчеркивается важность сочетания традиционных методов преподавания с инновационными цифровыми инструментами для создания более инклюзивного и вовлекающего процесса обучения в глобализированном мире.

Ключевые слова: преподавание иностранных языков, овладение языком, цифровые инструменты, мобильные приложения, искусственный интеллект, геймификация, интерактивное обучение, социальные сети, вовлеченность учащихся, цифровые проблемы, глобализация, инновационные методы преподавания.

Андатпа. Бұл мақала цифрлық дәуірдегі шет тілін оқытудың дамып келе жатқан ролін зерттейді. Мобильді қосымшалар, жасанды интеллект платформалары және мультимедиялық ресурстар сияқты цифрлық құралдардың тіл меңгеру процесін қалай өзгертетіні талданған. Тіл үйретуде геймификация, интерактивті оқыту және әлеуметтік желілердің интеграциясы және олардың оқушының белсенділігі мен мотивациясына әсері қарастырылған. Сондай-ақ, цифрлық оқу орталарында уақытында кері байланыс болмауы және әлеуметтік оқшаулану сияқты мәселелер талқыланады. Зерттеу жаһанданған әлемде тіл меңгеруді жақсарту үшін дәстүрлі оқыту әдістерін инновациялық цифрлық құралдармен біріктірудің маңыздылығын атап өтеді.

Кілт сөздер: шет тілін оқыту, тіл меңгеру, цифрлық құралдар, мобильді қосымшалар, жасанды интеллект, геймификация, интерактивті оқыту, әлеуметтік желілер, оқушының белсенділігі, цифрлық мәселелер, жаһандану, инновациялық оқыту әдістемелері.

In the digital age, foreign language teaching and learning methods have evolved significantly, driven by the rapid advancement of technology. Over the past few decades, the advent of new tools and platforms has transformed the landscape of language education, providing learners with unprecedented access to resources and learning opportunities. These technological innovations have not only altered the traditional classroom environment but also introduced a wide array of online platforms, apps, and virtual resources that have made learning a foreign language more flexible, interactive, and accessible.

In the past, language learning was predominantly confined to formal classroom settings, relying on textbooks, face-to-face interactions with instructors, and direct communication with peers. However, as technology has progressed, traditional methods have expanded into digital and virtual spaces, creating a global community of language learners. The integration of digital tools such as mobile apps, video conferencing platforms, and AI-driven software has allowed learners to engage with the target language in ways that were previously unimaginable.

This transformation has opened new avenues for learners of all ages and backgrounds to access language education, offering a wide range of options that cater to different learning preferences and styles. Whether through self-paced language learning apps, virtual language exchange programs, or immersive environments using virtual reality (VR), technology has revolutionized how languages are taught, making learning more personalized, efficient, and tailored to individual needs. However, alongside these opportunities, the rise of digital language learning has also brought about new challenges—such as ensuring that learners are able to remain engaged and motivated, navigating the abundance of digital resources available, and finding ways to maintain authentic language practice in an online environment.

The Shift to Digital Platforms

In the past, traditional language learning methods largely revolved around face-to-face interactions between students and instructors, textbooks filled with grammar rules and vocabulary lists, and classroom-based exercises designed to reinforce language concepts. This structure, while effective to a certain extent, was often limited by geographical, financial, and time constraints. For many learners, these methods didn't fully account for the flexibility or personalized approach that modern-day learners require. However, with the rise of digital platforms, the landscape of language acquisition has undergone a dramatic transformation.

Today, language learners can access a vast range of online tools that break down these barriers. Platforms like Duolingo, Babbel, and Memrise offer language learning at the learner's own pace, providing a highly flexible approach that allows learners to engage with the language when and where they choose. These apps not only teach the basics of a language but also encourage regular practice, helping to improve vocabulary retention and reinforce grammar through repetitive, bite-sized lessons.

The rise of online courses further enhances learning flexibility, as they allow students to pursue formal education in languages from anywhere in the world. For instance, MOOCs (Massive Open Online Courses) like Coursera, edX, and Udemy have partnered with universities to provide structured, high-quality language instruction. These platforms allow learners to engage with educational content at their convenience and at a fraction of the cost of traditional university courses.

Social media platforms such as Facebook, Twitter, and YouTube also play a pivotal role in the evolution of language learning. These platforms allow learners to engage with native speakers in a way that was not possible before. Language exchange communities on platforms like HelloTalk or Tandem enable users to connect with people from around the globe, facilitating informal language practice and cultural exchange. Additionally, YouTube offers countless tutorials, lessons, and real-life conversation examples that enhance language skills by immersing learners in authentic content, from popular TV shows to vlogs and podcasts. This shift from a rigid, classroom-based framework to flexible, self-paced, and interactive digital platforms has allowed language learning to become more personalized, scalable, and adaptable to individual preferences and needs.

Gamification and Interactive Learning

One of the most exciting developments in modern foreign language education is the integration of gamification into the learning process. By introducing elements from games—such as points, levels, rewards, and challenges—digital language learning platforms have made the process far more engaging and motivating for learners. Gamification taps into learners' intrinsic desire for achievement and progress, making the often-difficult task of language learning more enjoyable and less daunting.

Platforms like Duolingo have been pioneers in this approach. Users are encouraged to progress through levels, earning points and rewards for completing lessons. These elements not only add an element of fun but also create a sense of accomplishment that drives learners to continue. Beyond basic vocabulary drills, gamified platforms often include interactive activities

like quizzes, word matching, and spelling challenges, all of which help reinforce language acquisition in a way that feels less like a chore.

Furthermore, gamified learning can significantly improve the retention of language skills. Language games encourage learners to practice new vocabulary, grammar rules, and pronunciation in a variety of fun, engaging formats. For example, interactive flashcards challenge users to recall words or phrases within a set time limit, fostering quicker recall. This immediate feedback loop, combined with the reward system, keeps learners motivated and on track to achieve fluency over time.

Artificial Intelligence and Language Learning

Artificial Intelligence (AI) has made profound contributions to the field of foreign language learning, offering customized learning experiences that cater to the unique needs of each individual learner. AI-powered language learning platforms are able to adjust lessons in real-time, based on a learner's progress, strengths, and areas of difficulty. By using machine learning algorithms, apps like Rosetta Stone and Babbel adapt the curriculum to match a learner's proficiency level, creating a personalized learning journey that maximizes efficiency and engagement.

One of the standout features of AI-based language learning platforms is their ability to provide highly targeted feedback. For instance, an AI program can track a learner's performance on vocabulary quizzes and highlight areas where the learner is struggling. It can then offer additional practice in these areas, ensuring that the learner's specific needs are addressed before progressing to more advanced topics. This individualized approach significantly enhances learning outcomes, making it easier for students to stay engaged and motivated as they see tangible improvements in their language skills.

In addition to this, AI-powered chatbots, such as ChatGPT, are revolutionizing the way learners practice conversational skills. These chatbots provide learners with an opportunity to engage in real-time, interactive conversations in a non-judgmental, supportive environment. Unlike human tutors, chatbots are available 24/7, allowing learners to practice whenever they have time. The ability to converse with an AI-driven entity not only helps learners improve their fluency but also builds their confidence in using the language without the pressure of real-world interactions. These chatbots can simulate conversations in various contexts, from ordering food at a restaurant to discussing complex academic topics, further enhancing the breadth and depth of language learning.

Moreover, AI's ability to analyze and simulate human conversations creates a more immersive and dynamic learning experience. As AI continues to advance, it will likely play an even more integral role in bridging the gap between textbook learning and real-world application, allowing learners to refine their language skills in an environment that closely mirrors real-life communication.

The Role of Multimedia in Language Learning

Digital tools in language learning have significantly expanded beyond static text and written exercises to incorporate multimedia elements that make the learning experience more dynamic and engaging. The integration of video, audio, and interactive content plays a crucial role in helping learners develop a comprehensive understanding of the language, including its sounds, pronunciation, and cultural context.

Video and audio materials are particularly effective in improving listening skills, as they expose learners to authentic language use in real-world situations. Whether through educational podcasts, language lessons on YouTube, or foreign films on platforms like Netflix, multimedia resources provide exposure to native speech patterns, colloquial expressions, and regional accents that might not be present in traditional textbooks. By watching films and series in the target language, learners not only hear the language in natural contexts but also witness how it is used in everyday conversations, helping them internalize grammar and vocabulary more effectively.

Interactive multimedia tools further enhance language acquisition. For example, language learning apps may include speech recognition features that allow learners to practice pronunciation

and receive instant feedback. This kind of interactive experience mimics real-life conversations, encouraging learners to speak the language aloud and make corrections as needed. Additionally, platforms like Duolingo and Babbel use a combination of reading, writing, and speaking exercises that engage different learning modalities, helping learners retain new vocabulary and grammar structures more effectively.

Moreover, digital media like YouTube or podcasts offer learners the chance to immerse themselves in the cultural context of the language they are studying. By engaging with native speakers' content—whether it's in the form of documentaries, vlogs, or entertainment—they not only gain language skills but also deepen their understanding of the culture, idiomatic expressions, and societal nuances. This immersion helps learners appreciate the language in a more holistic manner, beyond just grammar rules and vocabulary lists.

Challenges of Digital Language Learning

While the benefits of digital language learning are numerous, there are also several challenges that come with this approach. One of the major drawbacks is the lack of real-time, personalized feedback from instructors. In traditional language classes, teachers can assess students' progress, answer questions, and provide immediate corrections during conversations.

In contrast, digital tools—particularly those driven by AI—can offer some level of feedback, but they often lack the nuanced, human-centered guidance that a skilled teacher can provide. This can make it difficult for learners to identify and correct errors in their language use, especially when it comes to more subtle aspects like tone, register, and cultural appropriateness.

Another challenge is the overwhelming number of resources available online. While digital platforms have made language learning more accessible, the sheer volume of apps, websites, and online courses can be overwhelming for learners. Without clear guidance on how to choose the right resources for their needs, some learners may find themselves jumping from one tool to another, without ever developing a cohesive study plan. This fragmentation can lead to a lack of focus and slower progress, as learners may struggle to establish a structured, consistent learning routine.

Furthermore, digital language learning can sometimes result in feelings of isolation. While online language exchange programs and social media groups offer opportunities for communication with fellow learners and native speakers, these interactions can lack the depth and richness of in-person conversations. Face-to-face communication not only enhances speaking and listening skills but also helps learners build confidence and form meaningful relationships with others who are also learning the language. Exclusively digital learning, while convenient, can make it difficult for learners to practice language in real-life situations, which is crucial for truly mastering a foreign language.

Conclusion

The digital age has unquestionably revolutionized the way we approach foreign language teaching and learning. The availability of a vast array of digital tools has made language acquisition more accessible, flexible, and personalized than ever before. From gamified learning experiences and interactive multimedia content to AI-driven tutoring and immersive cultural exposure, technology has opened up new possibilities for learners to acquire languages in a way that suits their individual preferences and lifestyles.

However, the digital landscape is not without its challenges. While digital platforms provide convenience and flexibility, they cannot fully replace the human element of language learning, such as the direct feedback and real-time interaction provided by skilled instructors. Additionally, learners must navigate a complex landscape of resources, which can be overwhelming without proper guidance. Furthermore, the potential for isolation in digital learning environments highlights the importance of balancing online learning with real-world practice.

As technology continues to evolve, the future of language learning holds immense promise. The key to success in the digital age will lie in finding the right balance between the benefits of traditional methods and the innovative tools offered by digital platforms. By integrating both

approaches, learners can maximize their potential and continue to reap the benefits of technology in their journey toward fluency.

References:

1. Godwin-Jones, R. (2018). Emerging Technologies for Language Learning. *Language Learning & Technology*, 22(2), 1-17.
2. Stockwell, G. (2012). Using Mobile Phones for Language Learning. *ReCALL*, 24(3), 278-296.
3. Chik, A., & Jones, C. (2017). Social Media in Language Learning. *Language and Intercultural Communication*, 17(4), 433-448.
4. Reinders, H., & White, C. (2011). Technology in Language Learning. In D. Nunan (Ed.), *Language Teaching Methodology* (pp. 249-266). Cambridge University Press.
5. Blin, F. (2004). CALL and Learner Autonomy. *ReCALL*, 16(2), 329-339.

ЭЛДОР ТАТИЕВ ИЖОДИДА ИНДИВИДУАЛЛИКНИ ТАЪМИНЛАШГА ХИЗМАТ ҚИЛАДИГАН ЛИСОНИЙ ВОСИТАЛАР

Мусаева Азадахан Мубаракловна

Жумабек Ташенев университети “Рус тили ва ўзбек тили”
кафедрасининг катта ўқитувчиси

Абдалиев Фаррухбек Наматжанович

Жумабек Ташенев университети “Рус тили ва ўзбек тили”
кафедрасининг ўқитувчиси

Аннотация: ушбу мақолада ёш ижодкор Элдор Татиев ижодида бадий матн яратишда қўлланилган лингвомаданий кодлар, поэтик образлиликни таъминлашга хизмат қилган лингвистик воситалар, туркий тилларнинг алоқа аралашуви натижасида мулоқотда мавжуд бўлган айрим сўзларни қўлланиши туфайли ўзбек тилидаги сўзларнинг лексик-синонимик қаторини кенгайтириш, шевага хос сўзларни қўллаш орқали экспрессив-стилистик таъсирчанлигини ошириш каби масалар ёритилган. Шу билан бирга, шоир ижодида индивидуалликни таъминлашга хизмат қилган ассонанс, аллитерация, геминияция ҳодисалари устида мулоҳазалар юритилган.

Калит сўзлар: бадий сўз, миллий тафаккур, миллий колорит, лингвомаданий код, поэтик тил, адабий тил, бадий тил, жонли халқ тили, ўхшатиш, образлилик, лингвистик восита, поэтик индивидуаллик.

Андатпа: Бўл мақолада жас ақын Элдор Татиев шығармашылығында көркем мәтін жасауда қолданылған лингвомәдени кодтар, поэтикалық бейнелілікті қамтамасыз еткен лингвистикалық құралдар қарастырылады. Сондай-ақ түркі тілдерінің қарым-қатынасы нәтижесінде кейбір сөздердің қолданысы арқылы өзбек тіліндегі сөздердің лексикалық-синонимдік қатарын кеңейтуі, диалектіге тән сөздерді қолдану арқылы экспрессивті-стистикалық әсерін күшейту мәселелері қозғалады. Сонымен қатар, ақын шығармашылығында даралықты қамтамасыз еткен ассонанс, аллитерация, геминияция құбылыстары жайлы пікірлер талданады.

Кілт сөздер: көркем сөз, ұлттық ойлау, ұлттық колорит, лингвомәдени код, поэтикалық тіл, әдеби тіл, көркем тіл, халықтың жанды тілі, ұқсату, бейнелілік, лингвистикалық құрал, поэтикалық даралық.

Abstract: This article explores the linguocultural codes used in the artistic text creation of young poet Eldor Tatiev, as well as the linguistic devices that contribute to poetic imagery. It highlights how the interaction between Turkic languages expands the lexical-synonymic range of Uzbek by incorporating certain words used in communication. Additionally, the article discusses

how the use of dialectal words enhances expressive-stylistic impact. Furthermore, it examines the role of phonetic phenomena such as assonance, alliteration, and gemination in ensuring the poet's individuality.

Key words: artistic word, national thinking, national color, linguocultural code, poetic language, literary language, artistic language, living folk language, simile, imagery, linguistic device, poetic individuality.

Бадиий адабиёт ижодкорнинг бадиий сўзга, тилнинг сержило имкониятларига бўлган иқтидорини очишга имкон берадиган ва айни вақтда муайян этник тилнинг миллий тафаккур, миллий руҳиятини акс эттирадиган кўзгудир. Ҳар қандай адабий тилнинг ривожини учун бадиий адабиёт тили энг бой манба бўлиб хизмат қилади. Шу жумладан, лексик бойлигимизни ошиши, синонимик қаторини кенгайтишида турли миллатларнинг ўзаро алоқа аралашуви ҳам кучли таъсирини кўрсатади.

Адабий тил, бадиий тил ва жонли халқ тили триадаси ўзаро айланма ҳаракатда бўлиб, бир-биридан озуқа олади ва аксинча, бир-бирини тўлдириб ривожлантириб боради. Дастлаб улар ҳақидаги назарий тушунчаларга бироз тўхталиб ўтиш жоиз деб ҳисоб ҳисоблаймиз.

Адабий тил. Умумхалқ тилининг ишланган, сайқал берилган, маълум норма (меъёр) ларга солинган шакли. (ЎТИЛ, 1-жилд, 35-б.)

Бадиий тил – бадиий асар тили, сўз санъатининг асосий қуроли, бадиий адабиётнинг образ яратиш воситаси; *поэтик тил, бадиий адабиёт тили* каби шаклларда ҳам ишлатилади. Яъни бадиий адабиёт бирламчи белгилар системаси саналувчи тил воситасида иккиламчи белгилар системасини – бадиий воқеликни яратувчи образлар тизимини яратади... у алоҳида ҳодиса эмас, балки миллий тил базасида воқе бўлиб, миллий тилдан бадиий информацияни шакллантириш ва етказиш мақсадида фойдаланиш шаклидир. (1)

Жонли халқ тили - халқ сўзлашадиган оғзаки, жонли тил.

Пиримкул Қодировнинг “Халқ тили ва реалистик проза” асарида бадиий адабиётнинг жонли халқ тилига яқинлашуви ўзбек реалистик прозасининг шаклланиш жараёни билан боғлиқ жиҳатлари асосида тадқиқ қилинади. Шундай бўлса-да, ёзувчининг “Санъаткорлар томонидан ишланган ёзма адабиёт тили ҳамиша халқ сўзлашадиган оғзаки, жонли тил ҳисобига бойийди”, деган фикри шеърят учун ҳам аҳамиятлидир.

Қозоғистонда яшаб ижод қилаётган ва “Ижодкор” уюшмаси атрофида жипслашган юздан ортиқ истеъдодли ижодкорлар мавжуд. Улар ижодини ўрганар эканмиз, кўпмиллатли халқлар яшаб, истикомат қилаётган юртимизда турли соҳадаги алоқа аралашув тилга ҳам ўз таъсирини кўрсатиб, қозоқ ва ўзбек тиллари бир-бирини бойитиб, жилолантириб бораётганини гувоҳи бўламиз. Фикримиз далили сифатида шеърларида юксак бадииятни таъминловчи ранго-ранг лингвистик воситалардан маҳорат билан фойдаланиб келаётган ижодкор Элдор Татиев ижодини тадқиқотга тортишга ҳаракат қилдик.

Ёш қаламкаш Элдорбек Татиев ижодида ўзбек тили ҳамда қозоқ тили сўз бойлиги ва ифода имкониятларидан санъаткорона фойдаланиш, ўзига хос услуб яратиш, ёрқин, ифодали, образли матн яратишга интилиш кўринади. Ижодкор миллат руҳини, миллий манзара, миллий қиёфани яратишда анча ютуқларга эришди. Ватан манзарасини ялтироқ сўзларсиз, ҳайқириғу даъватлар, жимжимадор сўзларсиз самимий акс эттирган шоир “Ватан надир, пойимдаги тупроқми?!, Ватан надир, бўғзимдаги титроқми?!, “Ватан надир, этим билан тирноқми?” деб ўз-ўзига савол беради. Шеърларида: Кенг даланда кўбиз чалар жировларинг, Қирда қиздек қия боқар ўтовларинг. Қозонлардан қазилар ўжовларинг”, “Шаршаралар қизларингнинг кулгусидай, Кўлда сувинг, сулувларнинг кўзгусидай” каби мисраларни қўллаш орқали она юрти Қозоғистоннинг назмий тасвирини яратади. Она юртига хос миллий колорит билан суғорилган миллий қадриятлар тасвирини беради, бадиий матнда ифоданинг эмоционаллиги ва таъсирчанлигини оширади. Ўз саволларига жавоб топгандай, Ватаннинг назмий тасвирини чизгандай бўлади. “Чой қайнатиб, сут кўшамиз ичиб кўринг, Кўзни юмиб, бургут бўлиб учиб кўринг. Қир устига тўшак жойса

кўноқ дея, Қуроқ кўрпа-ёстиғини қучиб кўринг” деб туриб, “ Етмас журтим таърифингга оқин сўзим” дея иқрорини ажиб халқона усулда етказди. “Халқона жирлов” деб номланган бу шеърда шоир ўзбек ва қозоқ тилидаги “ўтов, кўбиз, керагаси, жайловида, бовурларим, жун, жов, журтларига, куби, кўпкари, оқсоқол, улги, жойса, журтим, кўноқ, эл-улус, жайлов каби сўзларни усталик билан ўрнида қўллайдик, бу ходиса ўқувчисидан завқ-шавқ уйғотади. Бу ўринда ижодкорнинг тилдан фойдаланишда ўзига хос йўлдан бориши кўзга ташланади бу эса ижодкорнинг поэтик индивидуаллигини белгилайди.

Юқорида келтирилган мисолларимизни бир-бир кўздан кечирамиз. “Ватан надир, этим билан тирноқми?” мисраси замирида ўзбек халқига хос бўлган “*Этни тирноқдан ажратиб бўлмайди*” деган ибора мавжуд бўлиб, ижодкор шу иборани ўз шеърида ўзлаштирилган ва янгича, юксакроқ шаклда қўллашга интилди. Яъни, ўзини Ватаннинг ажралмас бир қисми, заррача сифатида тасвирлашга эришди. Шу билан бирга шевага хос бўлган *ўжов* (ўлжов.вар.- адаб.тил-чўмич), *куби* (қуви); *қозоқ тилидаги қўбиз, жиров, ўтов* каби сўзларни тўғридан тўғри мисрага сингдириб экспрессив стилистик бўёғини оширди. Айни вақтда фонетик фарқи бўлган *жойса-ййса, журтим-юртим* каби сўзлар мисраларни товлантирса, *кўноқ, оқин, сулув* каби сўзлар -*меҳмон, шоир, гўзал* сўзларини валентилигини ташкил этиб ўзбек тилидаги шу сўзларни синонимик қаторини кенгайтиришга хизмат қилди.

Шоир ижодида шевага хос сўзларнинг қўлланиши портретлар, характерлар яратишида жуда кўл келади:

*Ййловида бияси, қимиз қилар қизлари,
Чўлларида тўяси қумга ботиб излари.
Ҳар том бахтнинг уяси қизил олма юзлари,
Қизларида иффат бор азал шундай элимда.
Ёки:
Бий отам, буюк отам, ўғитни қилмай канда,
Чеча чанқовуз чалинг, жиров қўбиз чалганда*

Элдор Татиев шеърларида эт -гўшт; айрон – қатик; гўжа – хўрда; овул – қишлоқ; ўтов, курдошинг – тенгдошинг, ўсак – ғийбат каби қардош қозоқ халқи ва қозоғистонлик ўзбеклар нутқида учрайдиган ўзбек-қозоқ миллий-маданий кодининг белгиларини кўришимиз мумкин. Масалан гўжа, айрон, эт, ўтов каби сўзлар ҳар икки халқ вакиллари учун бирдай тушунарли. Айни вақтда юқорида берилган сўзларнинг синонимик қатори кенгайди.

Бизнинг мақсадимиз, ёш истедодли шоир Элдор Татиевнинг шеъриятида бадий асар тилини ўрганиш орқали шоир шеъриятини таъсир кучини оширишга, жозибadorлигини таъминлашга хизмат қиладиган тил бирликларининг лингвопоэтик имкониятларини очиб бериш.

Шоир шеъриятда аллитерация (ундошлар такрори), ассонанс (унлилар такрори), геминия (ундошларни қаватлаш) каби фонетик усулларга кўплаб мисоллар учратиш мумкин.

Аллитерация – шеърда, жумлада, бандда ва қисман насрий асарлар матнида ҳам бир хил ундош товушларнинг такрорланиши Бадий нутқнинг оҳангдорлигини ва таъсирчанлигини таъминловчи воситалардан бири сифатида мумтоз адабиётида ҳам, халқ оғзаки ижодида ҳам, замонавий шеъриятимизда ҳам ўрни бекиёсдир.Элдор Татиев ижодини ўрганар эканмиз, аллитерация ва ассонансга жуда кўп мисоллар топишга муваффақ бўлдик. Кўп ўринларда аллитерация ва ассонанснинг қоришиқ ҳолда келишини кузатиш мумкин. Бу эса ўз навбатида оҳангдошликни юзага келтиришга хизмат қиладиган, нутққа эмоционал-экспрессивлик бағишлайдиган бадий воситадир:

*Дилингда оловлар дилимга кўчгай,
Дилимдан дилларга қақнусдай учгай.
Қанотинг қоратоғ қоясин қучгай,
Олтин қанотингга-қўш қанот бўлай.*

Ёки:

Кўнгилни кўмдилар кумуш сўзларга,
Шу сўзлар омонат ўғил-қизларга.
Ошиқмиз муҳаббат ёнган кўзларга,
Махтумқули бизнинг бобокалондир.

Таниқли тилшунос олим, профессор С. Каримов оҳангдорлик ва изчилик товушларнинг яхлит уйғунлигида юзага келишини таъкидлайди. Ҳақиқатан ҳам, кўп ўринларда аллитерация ва ассонанснинг қоришиқ ҳолда келишини кузатиш мумкин. Бу эса кўпчилик тадқиқотчилар томонидан айтиб ўтилганидек, фонетик такрордаги жарангдорлик ва оҳангдорликни таъминловчи стилистик имкониятни айнан бир товуш такрори юзага чиқаришига юклаш ноўрин бўлар эди. Элдор Татиев ижодида аллитерация ва ассонанснинг қоришиқ ҳолда қўлланиш ҳолатига мисоллар кўп бўлиб, шеърнинг мусиқийлигини таъминлаб, лирик қаҳрамоннинг кайфиятини ифодалашга хизмат қилади.

Ёшгина ёрларнинг ёстиғи ёнтоқ,

Аскарга кетганлар қайта келгунча.

Ярми қолиб кетган насибасининг,

Ҳайкалидек турар деворда кулча.

Ўйланаман, ўйларим ўқдай,

Ўз кўксимни тешиб ўтади.

Энди ерни тўйдирай дея,

Одам жондан кечиб кетади

ЎТДИМ

Деворларни ёрган бошни энди ғамлар ёролмагай,

Ўз сувратим, ўз кўксима, ўз қонимда чизиб ўтдим.

Ўсак айтиб ўкситдилар, ўзагимни ўртадилар,

Ўзгаларга сездирмайин ич-ичимдан қизиб ўтдим.

Кўзи очик эрка қалбим, эркалатдим ёш боладай,

Айтганимга юрмай қўйса, қулоғини чўзиб ўтдим.

Бадий нутқда, хусусан, шеърятда **ўхшатиш** тасвирий воситаси ҳам муҳим аҳамият касб этадиган унсурлардан бири бўлиб, образлилик ва тасвирийликни юзага чиқаришга хизмат қилади. Ўхшатишда бирор нарса- ҳодиса орқали иккинчисининг белгиси, хусусияти аниқ ва бўртириб тасвирланади.

Шоир Элдор Татиев ижодида шоирнинг тафаккури, дунёқараши, шоирона поэтик тасаввури, бадий дидининг маҳсули сифатида юзага келган бетакрор ўхшатишларни учратамиз. Бир шеърда дунё кенгликларини кезган лирик қаҳрамон “Косадай кўнглимни тўлдиролмадим” дея оригинал фикр айтиб, кемтик кўнгил ҳақидаги тасаввурни конкретлаштиради. “Ўхшашлигимиз” шеърда эса “Ўйланаман, ўйларим ўқдай, Ўз кўксимни тешиб ўтади” мисраларида ўхшатиш яратиш жараёнида ассонанс фонетик усулини қўллашга муваффақ бўлади. **Ўйланаман, ўйларим, ўқдай, ўз** сўзларида қўлланган **Ў** унлиси шеърни ифодавийлигини кучайтиради. Айни вақтда ўйнинг ўқдай эканлиги ҳаёлнинг учқурлиги қаҳрамоннинг руҳий ҳолатига ишора қилади:

Унган майсалари ўртоқларимдай,

Қору ёмғирлари кўноқларимдай,

Ерни кучган тошлар тирноқларимдай,

Шонли тарихимга салом, нидо эл!

Ёш истеъдодли ижодкор Элдор Татиев бадий асар тилини халқ ҳаёти билан боғлаб, жонли сўзлашув тили, шевага хос сўзлар туфайли миллий колоритни кучайтиради. Умумтил хазинасидаги сўзларни мисраларда жилолантиради. Ўзига хосликка эришади. Ўзбек-қозоқ тилида бирдай қўлланишга кирган сўзларни дадил мисралар замирига сингдиради. Бу эса

халқнинг миллий онги, тафаккури, дунёқараши ва маданиятини тасвирлашда хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. -Тошкент, 2002.-216 б
2. Бутунбаева Т.А. Замонавий назмий дискурсда индивидуалликни таъминловчи лисоний воситалар (Аъзам Ўктам ва Минҳожиддин Мирзо шеърини мисолида) филол.фанл.бўйича фалс.док.(PhD) дисс... Самарқанд :2021.-119б.
3. Қосимова М. Бадиий нутқ индивидуаллигининг лингвистик хусусиятлари (Тоғай Мурод асарлари асосида) НД,Т.:2007.-23б.
4. Лапасов Ж. Бадиий матн ва лисоний таҳлил. Т.: Ўқитувчи,1995.
5. Татиев Э. “Бахт келаётир” Тошкент, “Lesson Press” 2024.
6. Татиев Э. “Меҳробим -онам” Тошкент,“ Lesson Press”, 2023.
7. Татиев Э. “Ҳақ йўлингда юргайман” Тошкент “ Lesson Press” , 2022.

LEXICAL AND GRAMMATICAL PECULIARITIES OF SCIENTIFIC-TECHNICAL TEXTS

Юлдашева Д. Д.

Университет имени Ж.А.Ташенева, Шымкент қ.

Научный руководитель – **Исламова М. М.**

Abstract. The article discusses the lexical and grammatical features of scientific and technical texts. The linguistic characteristics inherent in scientific and technical texts, their structure, terms and special words used, as well as grammatical structures are analyzed. From a lexical point of view, accuracy, brevity, and unambiguity play a key role in scientific and technical texts. The article also discusses some of the linguistic difficulties faced by scientific and technical texts and their solutions.

Key words: scientific and technical text, vocabulary, grammar, terminology, linguistic features, syntax, scientific style.

Аннотация. Мақалада ғылыми-техникалық мәтіндердің лексикалық және грамматикалық ерекшеліктері қарастырылады. Ғылыми-техникалық мәтіндерге тән тілдік сипаттамалар, олардың құрылымы, қолданылатын терминдер мен арнайы сөздер, сондай-ақ грамматикалық құрылымдар талданады. Лексикалық тұрғыдан қарағанда, ғылыми-техникалық мәтіндерде дәлдік, қысқалық және бір мәнділік басты рөл атқарады. Мақалада ғылыми-техникалық мәтіндерде кездесетін кейбір тілдік қиындықтар мен олардың шешімдері де талқыланады.

Кілт сөздер: ғылыми-техникалық мәтін, лексика, грамматика, терминология, тілдік ерекшеліктер, синтаксис, ғылыми стиль.

Аннотация. В статье рассматриваются лексические и грамматические особенности научно-технических текстов. Анализируются языковые характеристики, присущие научно-техническим текстам, их структура, используемые термины и специальные слова, а также грамматические структуры. С лексической точки зрения точность, краткость и однозначность играют ключевую роль в научно-технических текстах. В статье также обсуждаются некоторые языковые трудности, с которыми сталкиваются научно-технические тексты, и их решения.

Ключевые слова: научно-технический текст, лексика, грамматика, терминология, языковые особенности, синтаксис, научный стиль.

There exists a variety of styles as there are numerous human activities in the world. People always need to use the language to write about results of their efforts obtained from the research work which are expected to be represented in a fair, objective and responsible way. A scientific writer expects to analyze his results in the discussion section, but he should do this in a clear and fair manner. He may present his own interpretation of the results but should also highlight any opposing explanations or views.

Scientific and technical style is applied when certain scientific knowledge or information obtained from scientific research has to be conveyed. The style of science creates the fundamental part of the non-fiction style executing informative function. The technical style is used in writing guidance, manual, and instructions for installation, specific characteristics and requirements, books as guides.

During the last decades the scientific and technical styles have been split into a lot of new and more specialized styles as a result of technology and higher specialization. The genre of scientific writing is mostly represented in the written form of the language (scientific articles, monographs or textbooks) but it may also be found in its oral form (in scientific reports, lectures, discussions at conferences, etc); sometimes this style has some features of colloquial speech. There are different types of the texts used in scientific and technical style: – Scientific and technical literature itself (books/monographs, articles, conferences, symposiums, lectures, or similar event papers, presentations);

- Educational scientific and technical literature (manuals, books, reference books, theses, dissertations);
- Popular scientific literature;
- Technical documents;
- Technical advertisements and patents[1, 18].

Scientific and technical style has some distinctive characteristics where the most important is the use of terms and professional knowledge. Nowadays every branch of science has its own terminology. All information is represented in an objective, precise and clear way. Clarity is an important part of scientific style. It can be achieved by using simple language choices in scientific writing as these help to improve the ease with which scientists will be able to understand. Sentences are not long and don't contain too many clauses.

This means that the words and language constructions which are used in speaking to someone, writing an email, or even writing for a website should not be used. No contracted verbs should be used representing spoken English verbs in a written form.

- The experiments won't be finished in this class. – incorrect.
- The experiments will not be finished in this class. – correct.

The verb 'will not' has been contracted to 'won't' in the first sentence. This shouldn't be used in scientific writing. Technical and scientific texts are different from other texts in the vocabulary, grammar, syntax, and the way of presenting materials.

In general the science vocabulary consists of a great number of common used every-day words and moreover of a wide layer of words with written-bookish stylistic colouring, and a wide range of special terms.

General vocabulary is applied in scientific and technical texts having its direct referential meaning, that is, the words which are used in scientific and technical style will always tend to be used in their primary logical meaning [2,63]. Hardly a single word will be found here which, in contrast to the belles-lettres style, is used in more than one meaning. There will be no words with contextual meaning.

Even the possibility of ambiguity is avoided. Furthermore terms are coined so as to be self-explanatory to the greatest possible degree. But in spite of this a new term in scientific prose is generally followed (or preceded) by an explanation. Likewise neutral and common literary words used in scientific prose will be explained, even if their meanings are only slightly motivated, either in the context by a parenthesis or attributive phrase or in a foot-note.

Thus it could be concluded that the scientific and technical vocabulary consists of the extensive use of scientific terminology; the presence of charts, tables, diagrams, maps, mathematical, physical, chemical and other signs; the usage of abstract, mainly foreign words; the usage of purely scientific phraseology (by all means; as far as; in spite of; on the ground that; due to; to put into effect; now and again); abbreviations, formulae and signs. The scientific and technical style also differs from other literary styles in the usage of specific grammar forms, constructions and tenses. It can be vary in:

1) the terms of language means, the constructions of the gerund and participle used to make the text more condense and precise;

2) the usage of parentheses;

3) the impersonal manner of representing material, impersonal constructions[3,45]. Impersonality is required to preserve the character of the style which should be “invariant to all observers”.

Impersonality can be achieved by the usage of passive constructions, general pronoun we, mostly a third-person style, abstract nouns formed from verbs and adjectives. The usage of Passive Voice suppresses the author’s role by removing the agent from the sentence and exclusively aims to describe the facts and phenomena. It appears also in the cases where not only the agent but also the activity is irrelevant and the only thing that matters is the affected subject.

The first person pronoun ‘I’ is not used in scientific writing. Instead ‘I’ is often used ‘we’, ‘the team’ or ‘the research group’, to show that the whole group of people is mentioned which was involved in the reported experiments. This is better than using ‘I’.

It is also possible to use Active Voice in the combination with general pronoun we as a subject «we» which refers more obviously to the author. It is mostly common in the texts of exact sciences:

«We deduce, we observe, we define, we obtain, we can express, we see, we note, we consider, we assume, we have experimentally verified, we have placed...»

– Біз шығарамыз, байқаймыз, анықтаймыз, аламыз, білдіре аламыз, көреміз, белгілейміз, қарастырамыз, болжаймыз, эксперименталды түрде тексердік, орналастырдық ...

To avoid personality tentative verb forms (seems to, appears to, tends to) and/or modal verbs are regularly used: This result of the research supports/proves our initial hypothesis. – Over positive statement. This result of the research seems to support/ could prove our initial hypothesis. – Hedged statement. Modal verbs can, may, might, would are widely used: The result proves our method works. – Direct statement. This result could prove our method works. – Hedged statement. To soften what you say or avoid claiming an absolute truth from your result the following adverbs are used: a little, rather, somewhat, almost, nearly, quite, approximately, about: This is a disappointing result to report. – Direct statement. This is a somewhat disappointing result to report. – Softened statement[4, 67].

In addition to using Passive Voice, it is necessary to avoid ambiguous language; especially metaphors that might not be widely understood. The texts of scientific and technical style are different from the texts of other literary styles not only in their vocabulary and grammar but also in their syntactic constructions.

The following formula IT IS + ADJ + TO + INF is used in the beginning of the new paragraph in scientific and technical literature: It is true that ...but; It is obvious that.... Impersonal sentences of this type bring minimum semantic information and serve only as an introduction sentence presenting the basic thought:

It is evident that investigations should be made for other exposure times.

– Экспозицияның басқа мерзімдері туралы зерттеулер жүргізу керек екені анық..

The presumptions and statements comprise one of the peculiarities of scientific and technical style because they are usually not represented directly. It is mostly caused by the fact that newly revealed knowledge is often needed to be proved in a great amount of time. That is why general pronoun we is recommended to use not only if the scientific phenomenon is confirmed and proved as a truth.

The following example demonstrates the situation where there is no certainty yet: «...the difference does not appear to greatly affect the calculated value» –

«... айырмашылық есептік мәнге айтарлықтай әсер етпейтін сияқты».

In the above-mentioned impersonal sentences from scientific and technical style the modal verbs must, should, ought to, can, may, might are often occurred with the weaker lexical meanings.

In the following examples it is clear that modal verbs lose their lexical meaning mostly with the verbs to note, to notice, to remark, to observe, to mention, partially also with the verb to say:

«It may be noted»;

«It should be noted»;

«It might be remarked»;

«It ought further to be remarked»[5, 96-104].

It is necessary to realize that this modality is not subjective author's attitude to conveyed facts, but it is objectified which is in compliance with clarifying scientific style. Therefore the usage of modal verbs is convenient for giving indirect instructions.

There are some other peculiarities of scientific and technical texts such as the use of quotations and references, the frequent use of foot-notes, digressive in character, and the impersonality of scientific and technical writing. Another basic and no less important feature of scientific language is objectivity.

The objectivity, clarity and formality of scientific and technical writing is connected also with the specific usage of language means named intellectualization or rationalization. It means the tension to a concrete and precise expressing which is helpful in suppressing emotionality or expressivity.

Scientific texts are conceptually more difficult and more abstract than other types of texts. They have more standardized terms which are easier to look up and they are better written than the texts on the other levels. Terminology based texts are more concrete containing scientific information and scientific concepts which are easier understood. Unlike technical texts the texts of science rely on the world or background knowledge to a greater extent.

The first 100 most frequent words of this style comprises the following units:

- a) prepositions: of, to, in, for, with, on, at, by, from, out, about, down;
- b) prepositional phrases: in terms of; in view of, in spite of, in common with, on behalf of, as a result of; by means of, on the ground of, in case of;
- c) conjunctive phrases: in order that, in case that, in spite of the fact that, on the ground that, for fear that;
- d) pronouns: one, it, we, they;
- e) notional words: people, time, two, like, man, made, years.

Several lexical categories can be identified within the language of scientific instruction and narrative:

Verbs of exposition: ascertain, assume, compare, construct, describe, determine, estimate, examine, explain, label, plot, record, test, verify.

Verbs of warning and advising: avoid, check, ensure, notice, prevent, remember, take care; also several negative items: not drop, not spill.

Verbs of manipulation: adjust, align, assemble, begin, boil, clamp, connect, cover, decrease, dilute, extract, fill, immerse, mix, prepare, release, rotate, switch on, take, weigh.

Adjectival modifiers and their related adverbs: careful (y), clockwise, continuous (ly), final (ly), gradual (ly), moderate (ly), periodic (ally), secure (ly), subsequent (ly), vertical (ly) [6, 125].

The translation is the multifaceted phenomenon and some aspects of it can be the subjects of the research of different sciences. In the frames of the science of translation psychological, literature critical, ethnographical and other points of translation as well as the history of translation in one or other country are being studied. According to the subject of research we use the knowledge of the psychology of translation, the theory of art and literary translation, ethnographical science of translation, historical science of translation and so on. The main place in the modern translation belongs to linguistic translation, which studies the translation as linguistic phenomenon. The different kinds of translation complement each other and strive to detailed description of the activity of the translation.

The theory of translation puts forward the following tasks:

1. To open and describe the common linguistic basis of translation, that is to show which peculiarities of linguistic systems and regularities of the language operation are the basis of the translating process, make this process possible and determine its character and borders;
2. To determine the translation as the subject of the linguistic research, to show its difference from the other kinds of linguistic mediation;
3. To work out the basis of classification of kinds of the translating activity;
4. To open the essence of the translating equivalence as the basis of the communicative identity of the original texts and the translation;

5. To work out the common principles and the peculiarities of construction of the peculiar and special translation theories for the different combinations of languages;
6. To work out the common principles of the scientific description of the translation process as actions of a translator of transforming the original text to the translating text;
7. To open the influence on the translating process of pragmatic and social linguistic factors;
8. To determine the idea “the translating norm” and to work out the principles[7, 83].

In the result of this research it can be concluded that the main stylistic feature of scientific-technical texts is exact and clear interpretation of the material without any expressive elements that make the speech more emotionally saturated. There are almost no metaphors, metonymy transpositions and other stylistic features in scientific-technical literature while they are widely used in literary works.

Thus summing up, it is necessary to underscore, that the mastering of a strictly select and rather restricted amount of words enables the specialist to read the scientific and technical literature, not reverting to common English-Kazakh language and using only by special dictionaries.

References:

1. Giles, D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam. John Benjamins Publishing, 1995.
2. Adams, Hazard. The Interests of Criticism. New York: Harcourt Brace and World Inc., 2021.- pp. 150–162.
3. Ilyas, A. Theories of Translation: Theoretical Issues and Practical Implications. Mosul: University of Mosul., 2019.
4. Beeston, A. F. L. The Arab Language Today. London: Hutchinson University Library,- 1970.
5. Van Dijk, T. A. “Macro-Structures and Congition”, Paper Contributed to the 12th Annual Carnegie Symposium on Cognition, Pittsburg, May 12-14, 1976, University of Amsterdam,- 1976.
6. Bell, R. T. Translation and Translating. London and New York: Longman, 2021.
7. Ghassib, H. “The Importance of Syntax: A Look at Prose in Translation of Scientific Texts.” In the Proceeding of The Thirteenth International Conference on Language, Linguistics, Literature and Translation. Jordan: Yarmouk University,- 1996.

DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Mirali M.D.

Tashenev University, Shymkent

Scientific Advisor- m.p.sc. **Mirzakhmedova Zh.Zh.**

mirzakhmedova.zhanet@bk.ru

Abstract. The development of intercultural competence (IC) in students of non-philological specialties is becoming a critical element of professional education in the 21st century. This article examines the theoretical foundations, structural components, and methodological approaches to forming IC in the process of foreign language instruction. Special attention is paid to the challenges faced by students of technical and legal disciplines, and to strategies for integrating intercultural elements into educational programs. A functional model of IC components is presented to visualize and support the argument. The article concludes with recommendations for optimizing the development of IC in non-linguistic university environments.

Key words: intercultural competence, non-philological students, foreign language teaching, educational strategy, communication, critical awareness

Аннотация. Развитие межкультурной компетенции (МКК) у студентов нефилологических специальностей становится важным элементом профессионального образования XXI века. В статье рассматриваются теоретические основы, структурные компоненты и методологические подходы формирования МКК в процессе обучения иностранным языкам. Особое внимание уделено проблемам, с которыми сталкиваются студенты технических и юридических дисциплин, а также стратегиям интеграции межкультурных элементов в учебные программы. Представлена функциональная модель компонентов МКК для наглядного обоснования рассматриваемых вопросов. В заключение даны рекомендации по оптимизации развития МКК в нефилологических университетах.

Ключевые слова: межкультурная компетенция, студенты нефилологических специальностей, обучение иностранным языкам, образовательная стратегия, коммуникация, критическая осведомленность

Аннотация. Филология саласына жатпайтын мамандықтар студенттерінде мәдениетаралық компетенция (МКК) дамуы ХХІ ғасырдағы кәсіби білім берудің маңызды элементіне айналады. Бұл мақалада шетел тілдерін оқыту процесінде МКК қалыптастырудың теориялық негіздері, құрылымдық компоненттері және әдістемелік тәсілдері қарастырылады. Техникалық және құқықтық бағыттағы студенттердің кездесетін қиындықтарына, сондай-ақ оқу бағдарламаларына мәдениетаралық элементтерді интеграциялау стратегияларына ерекше назар аударылған. МКК компоненттерінің функционалдық моделі визуализациялау мен дәлелдемелерді қолдауға ұсынылған. Мақала соңында нефилологиялық университеттерде МКК дамыту процесін оңтайландыру бойынша ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: мәдениетаралық компетенция, нефилологиялық мамандықтар студенттері, шетел тілдерін оқыту, білім беру стратегиясы, коммуникация, сындарлы хабардарлық

Introduction. In the context of globalization, successful professional communication increasingly depends not only on linguistic accuracy but also on intercultural awareness. Graduates of engineering, legal, and economic programs are expected to engage in international collaboration, navigate culturally diverse workspaces, and interpret communicative signals beyond literal translation [5]. Despite this, many university programs for non-philological students limit the role of foreign language courses to lexical or grammatical proficiency.

Traditional foreign language instruction in non-linguistic programs often prioritizes instrumental goals: reading professional literature, writing formal emails, passing exams. Cultural aspects, if touched upon, are treated as superficial or optional. This utilitarian approach underestimates the communicative complexities that arise in real-world international contexts. Misunderstandings in cross-cultural environments often stem not from linguistic errors but from differing assumptions, values, and behavioral norms. Therefore, developing intercultural competence (IC) should be viewed as a core component of modern language education, even – and especially – for students of technical and applied sciences.

Intercultural competence is understood as a set of cognitive, affective, and behavioral skills that enable individuals to function effectively and appropriately in intercultural situations. It encompasses more than knowledge about other cultures; it includes curiosity, empathy, the ability to suspend judgment, and readiness to revise one's own perspectives in light of new cultural encounters. While this concept is well-developed in philological and pedagogical literature, its integration into the curriculum of non-philological specialties remains inconsistent and fragmented.

The urgency of IC development is reinforced by the digitalization and hybridization of education itself. With the widespread use of international online platforms, virtual teams, and

remote project collaboration, students are more exposed than ever to culturally diverse interactions. However, without pedagogical guidance, this exposure does not automatically translate into competence. Universities must create structured opportunities within language education to cultivate cultural reflection, negotiation skills, and tolerance of ambiguity.

This article aims to substantiate the necessity of including intercultural objectives in language teaching and presents a structured approach to developing intercultural competence (IC) among such students. It draws on theoretical foundations, practical teaching experience, and observed learning outcomes in order to argue for a rethinking of educational priorities in the 21st-century university. The following sections examine the structure of IC, its relevance for non-linguistic learners, didactic approaches, and challenges to implementation.

Theoretical Basis and Structure of Intercultural Competence. The concept of intercultural competence (IC) has evolved over the past three decades from a secondary component of communicative competence into a distinct educational objective, particularly in the context of global education and internationalization of higher education. Scholars across disciplines have increasingly recognized that language education cannot be fully effective without addressing the cultural frameworks within which that language operates. For students of non-philological fields, the ability to navigate intercultural differences is not only a social or academic skill, but a professional necessity in globalized industries.

Intercultural competence is understood as a composite ability that enables individuals to interact appropriately and effectively with people from different cultural backgrounds [1]. According to Byram's model, the formation of IC includes affective, cognitive, and behavioral dimensions, which are essential for managing communication in multicultural contexts.

This triadic structure allows learners to move beyond superficial awareness of cultural facts and toward the development of deep intercultural reflexivity. The **affective component** includes openness to cultural diversity and willingness to suspend ethnocentric judgments. The **cognitive component** focuses on knowledge of social practices, norms, and perspectives in other cultures. The **behavioral component** involves the skills of interpreting, relating, and mediating meaning across cultures in real-time interactions.

Recent studies emphasize that IC is vital not only for linguists, but also for learners in STEM and business fields who work in multicultural environments [3], [4]. The diagram below outlines the structure of intercultural competence components.

In besides, IC is not a fixed trait but a dynamic process that develops through structured experiences, reflection, and guided interaction. Educational models that emphasize only passive cultural knowledge (e.g., reading about traditions or holidays) fall short in cultivating true competence. Instead, emphasis should be placed on **experiential learning**, perspective-taking, and the integration of intercultural tasks into language use. This integrative approach aligns with current views in applied linguistics and global education pedagogy, where language learning is seen as a gateway to global citizenship and ethical international cooperation.

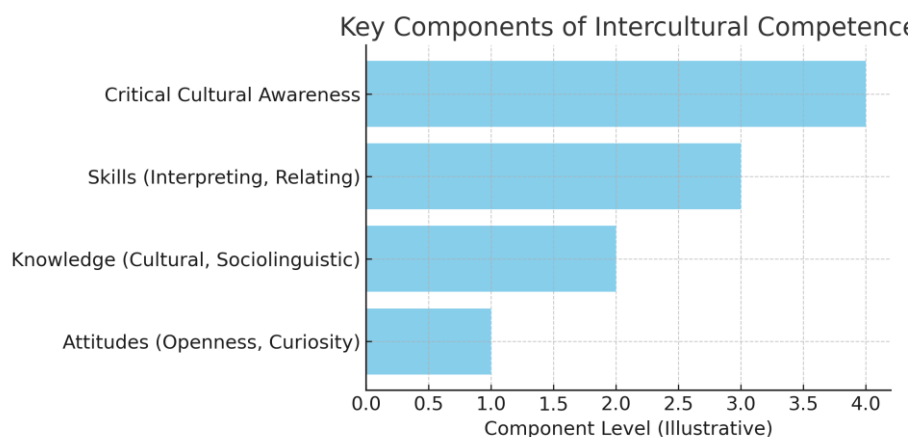

Figure 1. Key Components of Intercultural Competence

Pedagogical Implementation in the Language Classroom. The formation of intercultural competence (IC) in students of non-philological specialties requires not only theoretical grounding but also the application of appropriate pedagogical strategies that account for learners' academic backgrounds, cognitive styles, and professional orientations. Language instruction in such contexts should not be isolated from students' future communication realities. Instead, it must simulate the complexity of cross-cultural interactions encountered in multinational workplaces, academic mobility, or professional negotiations.

One of the main challenges is the limited motivational orientation of students toward cultural topics. Learners from technical or economic fields often perceive language courses as secondary or obligatory, focusing mainly on utilitarian goals. Therefore, instructors need to frame intercultural tasks as **professionally relevant**, integrating them with the language of the students' disciplines and the real demands of international communication.

To develop IC, foreign language instructors must use strategies tailored to non-linguistic learners. Kassymova (2022) suggests that the use of visual and interactive media fosters greater student engagement with cultural content [3]. Activities such as role-plays, case studies, and reflective writing help activate not only linguistic knowledge but also intercultural sensitivity [2], [4].

In our practice, integrating real-life scenarios, such as simulating multicultural business meetings, has shown positive results. Students become aware of their own cultural assumptions and adjust their communicative strategies accordingly. Interactive technologies also play an increasing role in this process [4].

In addition to these methods, instructors can apply **comparative analysis tasks** where students explore differences in business etiquette, academic norms, or argumentation styles across cultures. For instance, comparing styles of feedback delivery or approaches to hierarchy in meetings helps uncover culturally embedded values. This kind of analysis supports the reflective component of IC and enhances students' ability to adapt their discourse strategies appropriately.

Furthermore, instructors are encouraged to integrate **project-based learning** with intercultural objectives. Tasks such as preparing a multilingual presentation for an international audience, creating a mock-up of a cross-cultural product advertisement, or conducting interviews with international peers' help consolidate language skills in an authentic and culturally rich context.

Ultimately, the development of IC in the language classroom is not a separate task but one that can be organically integrated into linguistic objectives. By combining communicative practice with reflective cultural analysis, language instructors can prepare students not only to speak the language, but to think and interact across cultures with greater awareness and flexibility.

Challenges in Implementation. While the pedagogical rationale for developing Intercultural Competence (IC) is clear and widely recognized, its effective implementation, especially in non-philological contexts, remains a complex task. This complexity is exacerbated by several factors that impede its smooth integration into the curriculum, particularly in fields outside of language studies. To understand these challenges, it is crucial to consider both the structural limitations and the attitudes of the involved stakeholders, including educators and students.

One of the primary barriers to the development of IC is curricular limitations. In many institutions, the number of hours allocated to language instruction, especially in technical and vocational disciplines, is minimal [5]. The reduced time devoted to foreign language learning often leads to a focus on basic language proficiency rather than more advanced skills like intercultural understanding. As a result, students may not be exposed to the cultural nuances of the language they are learning, limiting their ability to develop intercultural awareness. This issue is particularly pressing in Kazakhstan, where the trilingual education model aims to incorporate Kazakh, Russian, and English as the primary languages of instruction. However, despite the official emphasis on

multilingualism, technical programs often neglect the deeper, more subtle aspects of language acquisition, such as the cultural contexts that shape communication.

A second significant obstacle is the lack of trained instructors. Many teachers in technical or non-philological fields do not have a background in IC theory or pedagogical approaches that foster intercultural understanding [6]. Teachers who are not specifically trained in intercultural communication may find it challenging to incorporate these principles into their teaching practices. They may lack the necessary tools to help students navigate cultural differences or engage in meaningful cross-cultural exchanges. This issue highlights the need for professional development and training programs focused on IC for educators in diverse disciplines. Without such training, the potential for fostering intercultural competence remains limited.

In addition to structural and instructional challenges, student resistance plays a crucial role in hindering the development of IC. Many students, particularly in non-language-focused programs, may hold utilitarian views of language learning. They may perceive language study primarily as a tool for professional advancement or academic success, rather than as a gateway to understanding diverse cultures and perspectives [2]. This narrow, functional approach to language learning often results in a lack of motivation to engage with the cultural aspects of the language. As a result, students may not see the value of intercultural learning, which further hinders the effective integration of IC into their academic experience.

Tleubay et al. (2020) note that the trilingual environment in Kazakhstan presents both challenges and opportunities for developing intercultural awareness in technical students [6]. On one hand, the diversity of languages spoken provides a unique opportunity to explore the nuances of communication in different cultural contexts. On the other hand, the prevalence of utilitarian views of language learning may prevent students from fully appreciating these opportunities. Therefore, while the trilingual education model has the potential to foster intercultural competence, its success depends on overcoming the aforementioned challenges. This requires not only curriculum adjustments but also a shift in both pedagogical strategies and student attitudes toward language learning.

The challenges in implementing IC in non-philological contexts are multi-faceted and interconnected. Overcoming these barriers requires a holistic approach that includes revising curricular structures, providing specialized training for educators, and fostering a more open, culturally aware attitude among students. Only through these efforts can the full potential of intercultural competence be realized in non-philological disciplines, particularly in multilingual environments such as Kazakhstan.

Conclusion. The formation of intercultural competence in non-philological students is not an optional enhancement but a necessity for modern professional training. As shown in Figure 1, IC includes interconnected elements that must be addressed through deliberate pedagogical strategies. Foreign language teaching is a natural setting for fostering this competence. Integrating cultural tasks, media analysis, and reflection into language curricula enhances learners' ability to navigate global environments effectively [1], [3], [6].

The challenge is to shift institutional and student perception of language courses from ancillary to essential. As shown in recent Kazakhstani and international research, IC not only supports communication but enriches learners' personal and professional identity [4], [5].

References:

1. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters, 1997. 124 p.
2. Deardorff D. K. The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization // Journal of Studies in International Education. 2006. Vol. 10, No. 3. P. 241–266.

3. Kassymova G. Nonverbal communication competence in foreign language education of Kazakhstani learners: challenges and strategies // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series. 2022. Vol. 141, No. 4. P. 268–278.

4. Assan K. A., Kunanbayeva S. S. Development of foreign language communicative competence in Kazakhstan through interactive technologies: a pathway to global integration // Bulletin Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, series Pedagogical sciences. 2023. Vol. 69, No. 2. P. 39–50.

5. Bezdenezhnyh N. N., Morozova L. Y. Foreign language as a means of developing intercultural competence of the student // International Research Journal. 2023. No. 7(133). P. 178–182.

6. Tleubay S., Nurzhanova G., Ybyshova S., et al. The Formation of Intercultural Communicative Competence of Future Teachers in a Trilingual Educational Environment // International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). 2020. Vol. 15, No. 17. P. 148–164.

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF DEVELOPING LEXICAL AND GRAMMATICAL SKILLS IN FIRST- YEAR STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Kazakvayeva Z.S.

Tashenev University, Shymkent

Scientific Advisor – m.p.sc. **Mirzakhmedova Zh.Zh.**

mirzakhmedova.zhanet@bk.ru

Abstract. The integration of Artificial Intelligence (AI) technologies into language learning has transformed traditional educational approaches, particularly in the development of lexical and grammatical skills. This paper examines how AI can enhance the process of acquiring these essential skills among first-year students in higher educational institutions. By leveraging AI technologies such as Natural Language Processing (NLP), machine learning, speech recognition, and automated writing evaluation, students can receive personalized learning experiences, real-time feedback, and adaptive exercises. These technologies not only help in improving vocabulary acquisition and grammar usage but also contribute to greater engagement and motivation through interactive learning platforms. However, the use of AI in education is not without challenges, including concerns over technological limitations, over-reliance on tools, privacy issues, and unequal access to technology. Despite these challenges, AI offers promising potential for revolutionizing language learning, enabling students to develop the critical language skills required for academic success. This paper explores the advantages, limitations, and future directions of AI integration in language education, with a focus on its impact on lexical and grammatical skill development.

Key words: Artificial Intelligence, language learning, lexical skills, grammatical skills, Natural Language Processing (NLP), machine learning, speech recognition, personalized learning, real-time feedback, academic success, educational technology, vocabulary acquisition, grammar correction, AI tools in education.

Аннотация. Интеграция технологий искусственного интеллекта (ИИ) в процесс обучения языку значительно преобразовала традиционные методы образования, особенно в области формирования лексических и грамматических навыков. В данной статье рассматривается, как ИИ может улучшить процесс освоения этих важных навыков у студентов младших курсов высших учебных заведений. Использование таких технологий ИИ, как обработка естественного языка (NLP), машинное обучение, распознавание речи и автоматическая оценка письменных работ, позволяет студентам получать

персонализированные учебные материалы, обратную связь в реальном времени и адаптивные упражнения. Эти технологии помогают не только в улучшении усвоения словарного запаса и грамматики, но и способствуют повышению вовлеченности и мотивации через интерактивные образовательные платформы. Однако использование ИИ в обучении связано с рядом проблем, включая технологические ограничения, чрезмерную зависимость от инструментов, вопросы конфиденциальности и неравномерный доступ к технологиям. Несмотря на эти вызовы, ИИ имеет огромный потенциал для революции в обучении языкам, позволяя студентам развивать ключевые языковые навыки, необходимые для академического успеха. В статье рассматриваются преимущества, ограничения и перспективы интеграции ИИ в языковое образование, с акцентом на влияние на развитие лексических и грамматических навыков.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, обучение языкам, лексические навыки, грамматические навыки, обработка естественного языка (NLP), машинное обучение, распознавание речи, персонализированное обучение, обратная связь в реальном времени, академический успех, образовательные технологии, пополнение словарного запаса, исправление грамматических ошибок, инструменты ИИ в образовании.

Аңдатпа. Жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын тіл үйрету процесіне интеграциялау дәстүрлі білім беру әдістерін айтарлықтай өзгертті, әсіресе лексикалық және грамматикалық дағдыларды қалыптастыру саласында. Бұл мақалада ЖИ-ның жоғары оқу орындарының төменгі курс студенттерінде осы маңызды дағдыларды игеруде қалай тиімділік көрсететіндігі қарастырылады. ЖИ технологиялары, мысалы, табиғи тілдерді өңдеу (NLP), машиналық оқыту, сөйлеуді тану және жазбаша жұмыстарды автоматты бағалау студенттерге дербес оқу материалдары, нақты уақытта кері байланыс және бейімделген жаттығулар алуға мүмкіндік береді. Бұл технологиялар тек сөздік қор мен грамматиканы меңгеруді жақсартуға ғана емес, сонымен қатар интерактивті білім беру платформалары арқылы студенттердің қызығушылығы мен мотивациясын арттыруға ықпал етеді. Алайда, ЖИ қолдану бірнеше мәселелермен байланысты, оның ішінде технологиялық шектеулер, құралдарға тым тәуелділік, құпиялылық мәселелері және технологияларға тең емес қолжетімділік. Осы қиындықтарға қарамастан, ЖИ тіл үйретуде төңкеріс жасауға зор әлеуетке ие, студенттерге академиялық табысқа жету үшін қажетті негізгі тіл дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Мақалада ЖИ-ның тіл біліміндегі интеграциясының артықшылықтары, шектеулері және болашағы қарастырылады, лексикалық және грамматикалық дағдылардың дамуына әсеріне баса назар аударылады.

Кілт сөздер: Жасанды интеллект, тіл үйрету, лексикалық дағдылар, грамматикалық дағдылар, табиғи тілдерді өңдеу (NLP), машиналық оқыту, сөйлеуді тану, дербес оқыту, нақты уақытта кері байланыс, академиялық табыс, білім беру технологиялары, сөздік қорды толықтыру, грамматикалық қателерді түзету, білім берудегі ЖИ құралдары.

Introduction. The rapid advancements in artificial intelligence (AI) are reshaping various sectors, with education being one of the areas experiencing significant transformation. Among the many benefits AI offers, its integration into language learning stands out as one of the most promising avenues for improving educational outcomes. AI technologies are particularly well-suited for enhancing the development of lexical and grammatical skills—core components of language proficiency that are crucial for academic success, especially for first-year students in higher education. Mastery of these skills is essential not only for effective communication but also for excelling in tasks such as writing research papers, participating in academic discussions, and understanding complex texts.

In the context of higher education, particularly for students who are new to academic environments, acquiring strong lexical and grammatical competencies is fundamental to their overall success. The transition from general language skills to the more specialized language of academia requires focused attention on expanding vocabulary and refining grammatical accuracy.

Artificial intelligence offers a unique opportunity to support this developmental process. Through intelligent language learning platforms, AI can provide personalized learning experiences that cater to the specific needs of students, helping them to strengthen their understanding of vocabulary and grammar rules in a more efficient and engaging way. As Assan and Kunanbayeva (2023) note, interactive technologies are instrumental in fostering communicative competence, which includes the development of both lexical and grammatical proficiency [4].

AI's potential in language learning extends beyond traditional methods. It enables real-time, personalized feedback, which is crucial for helping students identify and correct language errors immediately. This immediate correction not only reinforces proper grammar and vocabulary usage but also accelerates the learning process. According to Tleubay et al. (2020), such tools are particularly beneficial in environments where multilingualism plays a key role, as they can help students navigate the complexities of multiple languages and their respective structures [6]. Moreover, by adapting to the student's specific level and needs, AI systems can create a more tailored educational experience, allowing for better retention and understanding of the material.

This article explores how AI technologies can play a pivotal role in the development of lexical and grammatical skills, highlighting their potential to not only improve language learning outcomes but also make the learning process more personalized, efficient, and accessible. The effectiveness of AI in language learning will be demonstrated through specific examples and applications, showcasing its ability to enhance both vocabulary acquisition and grammatical proficiency. In doing so, the article aims to underline the growing importance of AI in shaping the future of language education and its role in empowering students to achieve academic success. As emphasized by Bezdenezhnyh and Morozova (2023), foreign language learning plays a crucial role in the development of intercultural competence, which is closely linked to language proficiency, including lexical and grammatical skills [5].

The Role of Lexical and Grammatical Skills in Academic Success. For first-year students, mastering lexical and grammatical skills is essential for navigating the academic environment. Lexical skills, which involve vocabulary acquisition, help students understand and communicate complex ideas. Grammatical skills, on the other hand, ensure that students can structure their sentences correctly and express ideas clearly.

For instance, a student writing an academic paper needs to use precise vocabulary to convey meaning effectively. If the student incorrectly uses a word, such as confusing "affect" with "effect," the entire argument may be unclear. Grammatical issues like subject-verb agreement can also create confusion and hinder clarity. For example, the sentence "The results was conclusive" is grammatically incorrect, as "was" should be "were." AI technologies can help students improve these skills, providing immediate feedback and personalized learning experiences.

AI Technologies in Language Learning: An Overview

Several AI technologies are being integrated into language learning platforms to assist students in enhancing their lexical and grammatical skills. These include:

1. **Natural Language Processing (NLP):** NLP algorithms analyze and understand human language, allowing AI systems to correct grammatical mistakes in written and spoken language. For example, a tool like Grammarly uses NLP to identify errors in writing and suggest improvements in vocabulary and grammar.

2. **Machine Learning (ML):** ML algorithms adapt to the specific needs of each student. For example, a student who struggles with prepositions may receive more targeted exercises on this topic, while a student excelling in grammar may be given more complex challenges.

3. **Speech Recognition Technology:** AI-powered speech recognition systems, like Duolingo or Rosetta Stone, allow students to practice their pronunciation. These systems provide feedback on the accuracy of pronunciation, helping students refine their speaking skills.

4. **Chatbots and Virtual Assistants:** AI chatbots, such as those in language learning apps, provide interactive environments for practicing vocabulary and grammar. For instance, Babbel's

chatbot guides students through conversations, providing corrections and helping them learn new phrases in context.

5. Automated Writing Evaluation: AI systems like Turnitin or Write & Improve evaluate students' written work for grammar, spelling, vocabulary, and style. These platforms offer students immediate feedback, highlighting areas for improvement and providing suggestions for refining their writing.

AI's Role in Lexical Skill Development

AI technologies can be particularly useful in helping first-year students develop their lexical skills. Through personalized learning, interactive exercises, and instant feedback, AI tools can improve vocabulary acquisition and retention.

Personalized Vocabulary Learning. AI-powered systems can adapt to a student's individual vocabulary needs, recommending words that are contextually appropriate based on their proficiency level. For instance, if a student is studying academic English, AI systems like Quizlet can suggest terms related to their field of study, such as "methodology," "analysis," and "hypothesis." These personalized recommendations help students build relevant and practical vocabulary.

Futhermore, AI systems track the words a student struggles with and offer additional opportunities for practice. For example, if a student consistently forgets the word "elaborate," the system will present this word more frequently until it becomes part of the student's active vocabulary.

Spaced Repetition Algorithms. Spaced repetition is an evidence-based technique that promotes long-term retention of vocabulary by reviewing words at increasing intervals. Apps like Anki use this technique, adjusting the frequency of word reviews based on the student's ability to recall them. For instance, if a student easily remembers a word like "economics," the app will present it less frequently, while harder words like "epistemology" will be reviewed more often.

Contextualized Learning. AI technologies help students understand vocabulary in context. Instead of simply learning word lists, students are exposed to vocabulary used in real-life situations. For example, an AI-powered platform like Lingvist presents vocabulary within authentic sentences and dialogues. This contextualized learning helps students understand how words are used in academic papers or everyday conversations.

Interactive Exercises and Games. To make vocabulary learning more engaging, AI tools incorporate gamified elements. For example, in the app Memrise, students are challenged to identify words in a variety of contexts, earning points and rewards for progress. These interactive exercises motivate students to practice vocabulary regularly, improving their retention and understanding.

AI's Contribution to Grammatical Skill Development

AI technologies are equally valuable for improving grammatical skills. By providing instant feedback and personalized practice, AI tools can help students correct errors and master complex grammatical concepts.

Error Detection and Correction
AI-powered writing assistants, such as Grammarly, provide immediate feedback on grammatical errors. For instance, a student writing "She can sings very well" will be notified that the correct form is "She can sing very well." The tool not only identifies the error but also provides an explanation of why the correction is necessary, helping students learn from their mistakes.

Additionally, AI systems can detect more subtle grammatical errors, such as improper use of articles or prepositions. For example, a student might write, "I am looking forward to the meeting in next Monday," but the AI will suggest, "I am looking forward to the meeting next Monday," correcting the unnecessary preposition "in."

Grammar Practice and Drills. AI-driven systems can provide tailored grammar exercises based on students' individual needs. For instance, if a student consistently struggles with verb tenses, an AI system will offer more exercises focusing on that specific area. This targeted practice helps reinforce weak areas and accelerates learning. For example, an AI tool might present

exercises that ask students to choose the correct verb tense in sentences like “By the time you arrive, I ____ (finish) my work.” The system would provide instant feedback, guiding the student to the correct form, “will have finished.”

Real-Time Feedback

Unlike traditional language learning methods, AI tools offer real-time feedback, which is crucial for grammar development. For example, when a student writes an essay, an AI tool like ProWritingAid not only identifies grammatical errors but also explains why certain structures are incorrect and how to improve them. Immediate feedback ensures that students can quickly rectify their mistakes and learn proper grammar usage.

Grammar in Context. AI-based tools such as Grammarly and Hemingway help students apply grammar rules in context. These tools analyze the writing as a whole and provide suggestions for improving clarity, style, and structure. For example, when a student writes a paragraph, the AI may suggest rephrasing certain sentences to enhance clarity or improve subject-verb agreement. This contextual approach helps students understand grammar in real-world scenarios, making their writing more fluent and accurate.

Benefits of AI Integration in Lexical and Grammatical Skill Development. The integration of AI technologies offers numerous advantages for students developing their lexical and grammatical skills:

1. **Personalized Learning:** AI systems adapt to the specific needs of each student, providing tailored exercises that focus on their weaknesses. This personalized approach helps students progress at their own pace and ensures that they receive the most relevant content.

2. **Efficiency and Accessibility:** AI tools are available 24/7, allowing students to practice language skills outside of class. Apps like Duolingo or Babbel allow students to learn anytime and anywhere, making language learning more flexible and accessible.

3. **Instant Feedback:** AI-driven systems provide immediate corrections, helping students identify and fix mistakes in real time. This instant feedback accelerates the learning process and helps reinforce correct usage of vocabulary and grammar.

4. **Engagement and Motivation:** Gamified elements and interactive exercises make learning more enjoyable, motivating students to practice regularly. Tools like Memrise, Quizlet, and Lingvist offer challenges and rewards that keep students engaged and motivated.

Challenges and Considerations. While AI offers significant benefits, there are also challenges to its integration into language learning:

1. **Technological Limitations:** AI systems may not always provide accurate feedback, especially for complex grammatical structures or cultural nuances. For instance, AI may struggle with idiomatic expressions or regional dialects.

2. **Over-reliance on AI:** Students may become too dependent on AI tools for corrections, which could hinder the development of independent learning skills. It's important for students to use AI as a supplement, not a substitute, for traditional learning methods.

3. **Privacy Concerns:** AI-driven platforms collect large amounts of data on students' learning habits and progress, raising concerns about data security.

In conclusion, AI technologies represent a powerful tool for enhancing lexical and grammatical skills in language learners, particularly in higher education. By providing personalized learning experiences, real-time feedback, and interactive engagement, AI can significantly improve students' proficiency in both vocabulary and grammar. Despite some challenges, the integration of AI into educational practices holds great promise for the future of language learning. To maximize its effectiveness, educational institutions must thoughtfully implement these tools, addressing potential limitations and ensuring equitable access for all students. With careful consideration and continuous advancements in AI technology, we can expect a transformative impact on language education, enabling students to achieve higher levels of language proficiency and academic success.

Conclusion. The integration of AI technologies in the development of lexical and grammatical skills presents exciting possibilities for first-year students in higher educational institutions. By providing personalized learning experiences, real-time feedback, and engaging

exercises, AI can significantly enhance students' vocabulary and grammar proficiency. However, to maximize its effectiveness, it's important to address the challenges associated with technological limitations, privacy concerns, and accessibility. With thoughtful implementation, AI can play a crucial role in helping students develop the foundational language skills necessary for academic success.

References:

1. Brown, A. V. (2021). AI-powered language learning: Innovations and challenges. // *International Journal of Language Education*, 15(3), 45-67.
2. Schiller, J. H. L. (2022). Artificial Intelligence in language learning: An overview. // *Journal of Educational Technology*, 29(1), 12-25.
3. Barker, D. P. (2020). Natural language processing in education: A transformative tool. // *Education and AI Review*, 6(2), 34-47.
4. Sokolov, A. P. (2019). Machine learning algorithms in the development of linguistic skills in students. // *Studies in Educational Innovation*, 11(4), 50-62.
5. Duolingo. (2023). Leveraging AI for effective language learning: Case studies and outcomes.
6. Gao, F., & Zhang, M. (2020). Improving grammar and vocabulary acquisition through AI-driven feedback systems. // *Journal of Language Learning Technology*, 8(3), 78-91.
7. Hughes, R., & Patel, D. (2021). The impact of automated writing feedback on academic writing skills. // *Journal of Applied Linguistics*, 13(2), 24-38.
8. Li, Y., & Liu, Z. (2022). Personalized language learning systems based on AI: An overview of the current state. // *Artificial Intelligence in Education Journal*, 25(1), 15-29.
9. ProWritingAid. (2023). Using AI to refine grammar and style in academic writing.

THE VARIETY OF GENDER LINGUISTICS IN ENGLISH, GERMAN, RUSSIAN AND KAZAKH PROVERBS

Batukhanova Gulera, Kablan Birganym

Students of the group ФИ 24 9к7, Tashenev University, Shymkent

Scientific supervisor – teacher **Abdualiev O. A.**

The concept of “gender” was first introduced by Robert Stoller, an American psychoanalyst, in 1968. The scientist used this word in his work, “Sex and Gender”.

The gender relation refers to the relationship between men and women in society. The relationship between men and women is an important factor in social development because they compose two large social demographic groups. The character of their relationship is a reason and effect of much economic, cultural and social, political, spiritual life in the society. That is why it is very important to investigate this relationship.

Gender linguistics explores how language reflects, reinforces, or challenges gender roles within a society. Proverbs, as compact expressions of folk wisdom, offer valuable insight into cultural values, including gender perceptions. This paper analyzes gender representation in English, German, Russian, and Kazakh proverbs, highlighting both shared themes and culturally specific views on gender roles. Through comparative analysis, this study reveals how languages encapsulate distinct sociolinguistic attitudes toward men and women.

Proverbs are an essential component of linguistic and cultural identity, encapsulating centuries of societal norms and attitudes. Among the most persistent themes in world proverbs is gender—how women and men are portrayed in everyday sayings reveals a great deal about social structures and expectations. This study explores how gender linguistics is manifested in proverbs

from English, German, Russian, and Kazakh, focusing on the linguistic markers, metaphors, and stereotypes attributed to gender roles.

The phraseological fund of any language represents very interesting and factful material for gender research as it reflects many aspects of people's lives: history, national consciousness, morals, values, preferences, relations, and the way of life. It is essential to point out that research on proverbs has not only been carried out within phraseology but also in other scholarly branches.

Thus in the field of paremiology (paremia = proverb), the scholarly field that deals with proverbs, much research has been conducted over the centuries. Moreover, in comparison to phraseology, paremiology has a far longer tradition.

Paremiology mainly deals with collecting and classifying proverbs as well as tracing the nature and origin of individual proverbs and investigating their socio-historical significance. In the history of studying proverbs and sayings, there were attempts to find distinctive features.

The proverb is always a statement, containing some specified conclusions. Proverbs are popular wisdom, code of rules of life, practical philosophy, and historical memory. A saying is a short, clever expression that usually contains advice or expresses some obvious truth. Proverbs and sayings represent special interest for researchers in the field of linguistic genealogy, as they embody the «cultural-national outlook» of every nation. Having analyzed the fund of proverbs and sayings with the gender components in three languages we revealed the following tendency: the considerable number of paremias is devoted to women and most of them contain negative connotations of female representatives.

Gender linguistics investigates the relationship between language and gender. It considers:

- Linguistic representation: how men and women are described;
- Pragmatic functions: how these descriptions influence societal roles;
- Cultural reflection: how deeply rooted ideologies shape gendered language.

Proverbs are key tools in this study because they are collective cognitive units—deeply rooted in oral tradition, repeated across generations, and often resistant to change.

English proverbs often reflect patriarchal norms:

- "A woman's place is in the home." — Suggests domestic limitations.
- "Behind every successful man is a woman." — Highlights supportive rather than independent female roles. Yet, there are progressive ones: "What is sauce for the goose is sauce for the gander." — Promotes gender equality.

German proverbs reveal traditional family roles but also value pragmatism: "Kinder, Küche, Kirche" (Children, Kitchen, Church) — A historical summary of a woman's expected role. "Eine tüchtige Frau ist das beste Möbel im Haus." (A capable woman is the best piece of furniture in the house.) — A positive yet objectifying metaphor.

Russian proverbs present women with both admiration and restriction: "Семь нянек — дитя без глазу." (Too many nurses, the child loses an eye) — Often interpreted with female figures bearing responsibility. "Муж — голова, жена — шея." (The man is the head, the woman is the neck.) — Acknowledges hidden female influence behind male authority.

Kazakh proverbs are deeply rooted in nomadic traditions and respect for elders, including nuanced gender views: "Қыздың жолы – жіңішке." (A girl's path is narrow.) — reflects societal expectations of modesty. "Ана – бір қолымен бесікті, бір қолымен әлемді тербетеді." (A mother rocks the cradle with one hand and the world with the other.) — Reveres maternal strength and influence.

This cross-cultural examination reveals recurring themes: – Women as caregivers (universal, but more emphasized in Russian and Kazakh proverbs). – Men as decision-makers (strong in English and German). – The subtle power of women is acknowledged more openly in Kazakh and Russian sayings. –

Patriarchal undercurrents still prevail in most examples, though modern shifts are emerging in new proverb-like phrases and media. The common thing in the languages of analyzed cultures is stereotypic opinions about the low mental abilities of a woman. Әйелдің шашы ұзын, ақылы

қысқа. In the English and Russian languages there are a number of equivalents, confirming the similarity of such estimation of a woman: Women are the devil's nets, Куда чѣрт не поспеет, туда бабу пошлѣт. The attitude towards women in Russian and English cultures is different. In Russia a woman is not considered a person: Кобыла не лошадь, баба не человек. As for Englishmen, a woman is a secret: A woman is the key to life's mystery. Appearance is not the main thing. It is not the most important condition for being beautiful. It is much more important for a woman to be a good mistress, to be kind, careful, and quick-witted. Красота пригledится, а щи не прихлебаются. Не ищи красоты, ищи доброты! Қыз қылығымен жағады.

The distinctive feature of Kazakh in comparison with the Russian and English languages is that there are proverbs characterizing men. All of them convey positive characteristics and they are about resoluteness, courage, superiority, and straightforwardness: Тура ағаш үйге тірек, тура жігіт елге тірек, Ауыр жүкті нар көтерер, ел жүгін ер көтерер, Батыр жігіт жол бастар, ақін жігіт той баста.

There are different relations between men and women in communication: There are more expressive, stylistic methods in men's speech than in women's, for example: «Ақтан ұрттағанға қалай қарайсың?»; Primitive speech is peculiar to a man; Rude words can be used according to a certain situation in the process of man's communication; Superlative expression (hyperbole) is peculiar to women's speech, for example: «Дем алар ая жоқ! Айтып жеткізу мүмкін емес!»; Women's speech is more emotional than men's, for example: «Қорыққаннан жүрегім жарыла жаздады!».

The gender side of Kazakh and German proverbs In the Kazakh nation a man is a family man, the host of the house but a woman is responsible for all work in the house: «Жаман әйел жақсы еркектің төрдегі басын көрге сүйрейді»; «Ердің атын не аты шығарар, не жары шығарар»; «Жақсы қыз біреу келсе есік ашар, Жаман қыз біреу келсе төрге қашар».

In German proverbs we can see the cultural-social role in the family: «Haus ohne Frau, Haus ohne Staat» - «Әйелсіз үй сусыз диірмен»; «Das Weib und der Ofen sollen zu Hause bleiben» – «Әйелдің орны отбасы, ошақ қасы».

In Kazakh nation the most limits for women are noticed in the following proverbs: «Жігітке отыз үйден, қызға қырық үйден тыйым»; «Қызды қартша сына, атты жігітше сына». In German some proverbs have similar meanings: «Frauen und Öfen bleiben zu Hause»; «Frauen und Katzen ins Haus».

In Kazakh proverbs the concept of “woman” in Kazakh mentality is that the role of a woman is lower than a man, she is dependent.

The following Kazakh proverbs are the evidence: “Астыңдағы атыңа, Қойыңдағы қатыныңа сенбе”; “Бұлттан шыққан күн ащы, Жаман қатынның тілі ащы”. In German proverbs we can see that the role of a woman is lower than a man as well: «Langes Haar, kurzer Sinn» - «Әйелдің шашы ұзын, ақылы қысқа»; «Frauen haben so viel Verstand wie es Fleisch an einem Hühnerbein gibt» – “Байтал шауып, бәйге алмас”.

Discussing the gender side of proverbs we investigate the positive and negative characteristics of the meanings of proverbs: «Bei den Weiber ist des Schwatzens hohe Schule» - «Жақсы әйелдің қолы ұзын, жаман әйелдің тілі ұзын».

Ethno linguistically we notice the source of human values in German proverbs: «Ағашы қандай болса, жемісі сондай, шешесі қандай болса, қызы сондай» - «Wie der Baum, so ist die Birne, wie die Frau, so die Dirne». According to the result of the analysis of three languages, it is possible to make the following conclusion: in the Kazakh linguistic worldview the concepts "woman" and "man" are presented in their quantitative ratio more widely than in the English and Russian languages.

The greatest number of proverbs are proverbs reflecting social characteristics. A possible explanation of the given fact can consist in the fact that in Kazakh culture relationships are closely supported which is expressed by the nominative density of terms of relationship: brother, daughter-in-law, sister-in-law, brother-in-law, mother-in-law, father-in-law, son-in-law, parents, etc.

Proverbs in English, German, Russian, and Kazakh provide rich material for gender linguistics, revealing not only linguistic differences but also cultural attitudes toward gender. While traditional roles are clearly embedded in these expressions, some proverbs also hint at evolving gender dynamics.

Understanding these, foreign languages helps learners and linguists alike to appreciate the cultural depth behind language.

According to the above-mentioned research, we observe language androcentrism. It means that the majority of proverbs reflect the male point of view and domination of men. The image of women is not always negative. We can rather talk about a tendency, than a negative attitude. But a certain degree of androcentrism takes place.

Studying gender relations is one of the ways of understanding social changes in society. And linguistics and its language structure more clearly show the state of consciousness of society

References:

1. Wolfgang Mieder. Proverbs are Never out of Season. Popular Wisdom in the Modern Age. New York: Oxford University Press, 2004
2. Apperson G.L. English proverbs and proverbial phrases, Cambridge Scholars Publishing.
3. Горошко Е. Пол, гендер, язык// Женщина. Гендер. Культура. - М., 2019
4. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. М., Институт социологии РАН, 2019
5. Даль В.И. Пословицы русского народа. - М., Высшая школа, 2017
6. Аққозин М. Ө Қазақ мақал-мәтелдері. –Алматы, 2020 ж. 288 бет.

GAMIFICATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL APPLICATIONS

Seimanova A.A.

Tashenev university, Shymkent

Scientific supervisor - **m.p.s. Pernebek A.A.**

Abstract. The article explores the use of gamification as an innovative and effective method in foreign language teaching, emphasizing its potential to enhance students' motivation, engagement and learning outcomes. Drawing on the views of scholars such as A.M. Bessmertny, L.P. Varenina, and Verbakh, the article outlines key components of gamification - game elements, game creation technologies and non-game contexts. Practical applications in FLT are discussed, including game-based learning, points and badge systems, leaderboards, gamified assessments and team-based challenges, all of which foster a more dynamic and interactive classroom environment. The article also addresses potential challenges in implementing gamification, such as selecting appropriate game mechanics, maintaining balance between learning and play, motivating all students, and measuring the effectiveness of gamified approaches. Ultimately, the article argues that when thoughtfully integrated, gamification serves as a powerful pedagogical tool that supports personalized learning, enhances student performance, and makes the language learning process more engaging and effective.

Key words: gamification, foreign language teaching, motivation, game-based learning, interactive learning, language acquisition.

Мақалада геймификацияны шет тілін оқытуда инновациялық және тиімді әдіс ретінде қолдану зерттеліп, оның білім алушылардың ынтасын, белсенділігін және оқу нәтижелерін арттыру әлеуеті атап көрсетілген. А.М. Бессмертный, Л. П. Варенина және Вербах сияқты ғалымдардың көзқарастарына сүйене отырып, мақалада геймификацияның негізгі компоненттері - ойын элементтері, ойын технологиялары және ойыннан тыс контексттер көрсетілген. Сондай-ақ, мақалада геймификацияны жүзеге асырудағы

ықтимал мәселелер, мысалы, тиісті ойын механикасын таңдау, оқу мен ойын арасындағы тепе-теңдікті сақтау, барлық оқушыларды ынталандыру және геймификацияланған тәсілдердің тиімділігін өлшеу сияқты мәселелер қарастырылған. Мақалада интеграцияланған кезде геймификация жекелендірілген оқытуды қолдайтын, білім алушылардың үлгерімін арттыратын және тіл үйрену процесін тартымды және тиімді ететін қуатты педагогикалық құрал ретінде қызмет ететіні айтылған.

Кілт сөздер: геймификация, шет тілін оқыту, мотивация, ойынға негізделген оқыту, интерактивті оқыту, тілді меңгеру.

Аннотация. В статье исследуется использование геймификации как инновационного и эффективного метода в обучении иностранному языку, подчеркивается его потенциал для повышения мотивации, вовлеченности и результатов обучения студентов. Опираясь на взгляды таких ученых, как А.М. Бессмертный, Л.П. Варенина и Вербах, в статье рассматриваются ключевые компоненты геймификации - игровые элементы, технологии создания игр и неигровые контексты. В статье также рассматриваются потенциальные проблемы при внедрении геймификации, такие как выбор подходящей игровой механики, поддержание баланса между обучением и игрой, мотивация всех учащихся и измерение эффективности геймифицированных подходов. В статье утверждается, что при продуманной интеграции геймификация служит мощным педагогическим инструментом, который поддерживает индивидуальное обучение, повышает успеваемость учащихся и делает процесс изучения языка более увлекательным и эффективным.

Ключевые слова: геймификация, обучение иностранным языкам, мотивация, игровое обучение, интерактивное обучение, овладение языком.

Modern approaches to teaching a foreign language require innovative methods that can increase students' motivation and engagement. One of these methods is gamification, the use of game elements in non-game contexts aimed at improving the educational process. In the context of the digitalization of education and the growing interest in interactive teaching methods, gamification is becoming an integral part of pedagogical practice. According to A.M. Bessmertny, gamification is an effective method of increasing people's motivation. However, these techniques are rarely used in the educational process, since there are currently no systems that combine competitive, playful and visualized approaches that activate the educational and cognitive activity of students [1]. L.P. Varenina suggests paying attention to the possibility of developing and revealing the creative abilities of students through the use of gamification. As the author notes, the game can act as a means and a form of self-control in the educational process [2]. The elements of gamification in the pedagogical process are game strategies that increase students' interest in the learning process.

Gamification is the application of game elements and mechanics in the learning process to maximize student motivation and engagement. This technology has a number of features that make it attractive for use in education. First, it allows students to be stimulated to achieve specific goals and objectives by using game principles such as rewards, points, and achievements. Secondly, in an educational environment where motivation plays a huge role in successful studies, gamification can be effective tool to encourage students to achieve better results. Another important feature of gamification in learning is its ability to create a specific learning environment in which students can freely and actively participate in the learning process.

Verbakh divided components of gamification into three:

- game elements - a set of tools that create the feeling of a game, for example, scores, levels, avatars, missions, etc.;
- game creation technologies - everything that organizes, structures game elements, and also requires practical skills of a game designer;

– non-game context - an activity whose main purpose lies outside the context of the game, that is, the student performs game tasks related to other social practices and does things that lie outside the game [3].

In foreign language teaching, gamification can transform traditional instructional methods, creating a more engaging and interactive environment for students. The use of game mechanics - such as competition, points, badges, and rewards - has been shown to promote active learning, increase learner engagement, and foster a deeper understanding of the language. Gamification can be applied in various ways to enhance foreign language learning. One of the most direct applications of gamification in FLT is through game-based learning. Language learning games, such as vocabulary quizzes, role-playing activities and simulations, can immerse students in real-world contexts while reinforcing grammar, vocabulary, and pronunciation. Popular platforms like Kahoot!, Quizlet and Duolingo have made learning games accessible, allowing teachers to tailor lessons to specific language goals.

Incorporating points, badges and leaderboards into classroom activities can create a sense of competition and achievement. Students can earn points for completing assignments, participating in discussions, or mastering language concepts. Badges can signify accomplishments, while leaderboards can motivate students to improve their performance and track their progress. These elements serve to make learning more dynamic and encourage students to take ownership of their learning process. Gamification encourages collaboration through team-based challenges, where students work together to solve problems or compete in language games. Collaborative learning in a gamified environment fosters communication skills and helps students practice their language in real-world scenarios, making learning more social and dynamic.

However, in the process of implementing this technology, certain difficulties may arise, which must be familiarized with in advance:

- The first and most time-consuming difficulty is developing effective game mechanics for a specific task or goal. It is necessary to take into account that different game mechanics serve different tasks. And if one mechanic works well for one team, then there is no guarantee that it will also work effectively for another. A lot depends on the teacher's professionalism in this case. His task is to find the right game mechanics and scenarios for each specific situation.

- In gamification, as in everything, it is necessary to know the measure. Gamification should not become a meaningless entertainment, its task remains unchanged – to help in learning. Therefore, it is very important to find the right balance so that the game elements help achieve the goal, and not interfere with its fulfillment.

- The last but not least difficulty is measuring the effectiveness of gamification. Like any other tool, gamification must be measurable and justify its costs. It is important to clearly define the goals of gamification implementation and select the parameters by which its effectiveness can be assessed [4].

The integration of gamification into FLT has several benefits:

- Increased motivation. Gamification can increase students' motivation by offering rewards and recognition for progress, as well as by making language learning more enjoyable and interactive. The elements of choice, competition, and achievement in games motivate students to engage more fully with the language learning process.

- Enhanced learning outcomes. Studies show that gamification leads to better retention of language skills and improved academic performance. Game-based activities promote active learning and help students apply language concepts in meaningful contexts, which facilitates deeper learning.

- Improved classroom engagement. By introducing game-like elements, teachers can create a more dynamic and engaging classroom environment. Students are more likely to participate in activities that are gamified, as they perceive these activities as less formal and more fun.

- Personalized learning. Gamification allows for personalized learning experiences. Students can progress through different levels or missions at their own pace, allowing for

differentiation based on individual proficiency levels. This approach helps cater to diverse learning styles and ensures that all students can succeed.

Gamification represents a powerful tool for enhancing the teaching and learning of foreign languages. Its practical applications—such as game-based learning, points and badges systems, gamified assessments, and collaborative challenges - create a more engaging, interactive, and student-centered environment. These approaches not only increase motivation and classroom participation but also contribute to improved retention and application of language skills. While implementing gamification may require additional time, planning, and access to technology, its benefits often outweigh these challenges. By thoughtfully integrating game elements into their teaching practices, language educators can create dynamic learning experiences that better meet the needs and interests of modern learners.

References

1. Бессмертный А.М., Гаенкова И.В. Игрофикация как образовательная парадигма обучения // Известия ВГПУ, 2018. - №6 (110). - С. 15-22.
2. Варенина Л. П. Геймификация в образовании// ИСОМ, 2019. - № 6-2. - С. 314-316.
3. Вербах К. Вовлекай и властвуй. Игровое мышление на службе бизнеса. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. 223 с.
4. Гринберг М. Это вам не игрушки: темная сторона геймификации. URL: <https://newtonew.com>.

SPOKEN VS. WRITTEN LANGUAGE: KEY DIFFERENCES AND THEIR IMPACT ON COMMUNICATION

Musakhodzhaeva M.A.

«Zh.A. Tashenev University», Shymkent

Scientific supervisor: **Iztileuova Akerke Zhaksylykovna**

Lecturer of the department «English language»

Abstract. Language is the foundation of human communication, taking two primary forms: spoken and written. While both serve the same fundamental purpose—transmitting information—they differ significantly in structure, function, and social impact. This article explores the distinctions between spoken and written language, analyzing their spontaneity, formality, emotional expressiveness, and ability to convey complex ideas. It also examines how digital communication is blurring the boundaries between these two forms. Understanding these differences is essential for effective communication in both personal and professional contexts.

Key words: spoken, written, differences, human, communication

Аннотация. Язык является основой человеческого общения и имеет две основные формы: устную и письменную. Хотя оба языка служат одной и той же фундаментальной цели — передаче информации, они существенно различаются по структуре, функциям и социальному воздействию. В этой статье рассматриваются различия между устной и письменной речью, анализируются их спонтанность, формальность, эмоциональная выразительность и способность передавать сложные идеи. Также рассматривается, как цифровая коммуникация стирает границы между этими двумя формами. Понимание этих различий необходимо для эффективного общения как в личном, так и в профессиональном контексте.

Ключевые слова: устная, письменная речь, различия, человек, общение

Аңдатпа. Тіл-адамның қарым-қатынасының негізі, екі негізгі форманы алады: ауызша және жазбаша. Екеуі де бірдей негізгі мақсатқа—ақпаратты беруге қызмет еткенімен, құрылымы, қызметі және әлеуметтік әсері жағынан айтарлықтай

ерекшеленеді. Бұл мақалада ауызекі және жазбаша тілдердің арасындағы айырмашылықтар зерттеліп, олардың стихиялылығы, формальдылығы, эмоционалды экспрессивтілігі және күрделі идеяларды жеткізу қабілеті талданады. Ол сондай-ақ цифрлық байланыстың осы екі пішін арасындағы шекараны қалай бұлдырататынын зерттейді. Бұл айырмашылықтарды түсіну жеке және кәсіби контексте тиімді қарым-қатынас жасау үшін өте маңызды.

Кілт сөздер: ауызша, жазбаша, айырмашылықтар, адами, қарым-қатынас

Language is a fundamental aspect of human interaction, allowing individuals to share ideas, express emotions, and document knowledge. Over centuries, it has developed into two primary forms: spoken and written. While both serve the purpose of communication, they differ in many aspects, including structure, formality, precision, and expressiveness. These differences shape the way people communicate in various social, academic, and professional settings.

Spoken language is inherently spontaneous and occurs in real time, making it dynamic and interactive. It allows speakers to adapt their message based on the listener's reactions, clarify misunderstandings, and use non-verbal cues such as tone, gestures, and facial expressions to reinforce meaning. The immediacy of spoken communication fosters engagement and emotional connection but also makes it prone to ambiguity and inconsistency. Conversations often include fillers, repetitions, and incomplete sentences, as people focus more on conveying meaning rather than adhering to grammatical structures.

Written language, in contrast, is typically more structured and deliberate. Unlike spoken words, which disappear once uttered, written texts provide a permanent record of information. This permanence makes written language more precise and reliable, particularly in formal contexts such as legal documents, academic papers, and business communication. Since there is no immediate feedback from the audience, written communication requires careful organization, proper grammar, and clear sentence construction to ensure that the intended message is understood. Writers have the advantage of revising and editing their work, which reduces errors and misinterpretation.

The level of formality also varies significantly between spoken and written language. In everyday conversations, speech tends to be more informal and flexible, incorporating slang, contractions, and colloquial expressions. The spoken form allows for a natural, fluid exchange of ideas, even if the sentences are not grammatically perfect. In contrast, written language, particularly in academic and professional settings, follows strict linguistic norms and stylistic conventions. Formal writing requires logical structure, coherence, and grammatical accuracy, making it more rigid compared to the casual nature of spoken discourse.

Another major distinction lies in emotional expression. Spoken communication is rich in vocal variations, pauses, and non-verbal elements that enhance meaning. A speaker's tone, pitch, and emphasis can completely change the interpretation of a sentence, adding depth and emotional nuance. Additionally, body language and facial expressions further support the conveyed message. Written language lacks these auditory and visual elements, making it more challenging to express emotions. However, writers use punctuation, descriptive language, and stylistic devices such as italics or bold text to emphasize certain points. In digital communication, emojis and informal punctuation have emerged as tools to simulate the emotional expressiveness of speech.

Ambiguity is more common in spoken language due to its unstructured nature. Since speech is often produced spontaneously, speakers may change topics abruptly, use vague references, or rely on shared context to convey meaning. Misunderstandings can arise if the listener is unfamiliar with the context or if non-verbal cues are misinterpreted. Written language, in contrast, is generally more precise, as it allows for careful word choice and logical sequencing of ideas. The ability to revise and refine text before it is shared makes written

communication more effective for conveying complex concepts and detailed information.

The permanence of written language contrasts with the ephemeral nature of spoken words. Speech exists only in the moment it is spoken, unless recorded. This makes spoken language effective for real-time interactions but less useful for preserving information over time. Written language, on the other hand, serves as a historical record, allowing knowledge, stories, and agreements to be documented and referenced in the future. This characteristic makes it invaluable in fields such as history, law, and science, where accuracy and long-term preservation of information are essential.

Despite these clear distinctions, modern technology has blurred the line between spoken and written language. The rise of digital communication, including text messaging, emails, and social media, has introduced a hybrid form of language that incorporates elements of both speech and writing. Informal writing in digital contexts often mimics spoken conversation, featuring abbreviations, emojis, and incomplete sentences. Similarly, voice-to-text applications and video calls integrate written and spoken communication, making language more fluid and adaptable. As communication continues to evolve, the distinction between these two forms may become even less rigid, reflecting the dynamic nature of human interaction.

Spoken and written language each have distinct advantages and serve different functions in communication. Spoken language is immediate, interactive, and expressive, making it ideal for conversations and personal interactions. Written language, by contrast, is structured, precise, and permanent, making it essential for documentation, academic writing, and formal discourse. Understanding these differences enhances communication skills and allows individuals to use the appropriate form depending on the context. As technology continues to shape the way people communicate, both spoken and written language will continue to evolve, maintaining their significance in an increasingly digital world.

References:

1. Crystal, D. (2006). *How Language Works: How Babies Babble, Words Change Meaning, and Languages Live or Die*. Harper Perennial.
2. Chafe, W. L., & Tannen, D. (1987). The Relation between Written and Spoken Language. *Annual Review of Anthropology*, 16(1), 383–407.
3. Ong, W. J. (1982). *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. Methuen.
4. Tannen, D. (1982). *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Ablex Publishing.
5. Halliday, M. A. K. (1989). *Spoken and Written Language*. Oxford University Press.
6. Baron, N. S. (2008). *Always On: Language in an Online and Mobile World*. Oxford University Press.
7. Biber, D. (1995). *Dimensions of Register Variation: A Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge University Press.
8. Gee, J. P. (2014). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. Routledge.
9. Yule, G. (2020). *The Study of Language* (7th ed.). Cambridge University Press.
10. Pennebaker, J. W. (2011). *The Secret Life of Pronouns: What Our Words Say About Us*. Bloomsbury Press.

THE ROLE OF PHONETIC TRANSCRIPTION IN LANGUAGE LEARNING

Khalila D.E.

«Zh.A. Tashenev University», Shymkent

Scientific supervisor: **Iztileuova Akerke Zhaksylykovna**

Lecturer of the department «English language»

Abstract. Phonetic transcription plays a crucial role in language learning as it helps learners develop accurate pronunciation, enhances listening skills, and facilitates the acquisition of a language's phonetic system. It aids in word retention, makes the learning process more systematic, and reduces errors caused by discrepancies between written and spoken forms of language. This article explores the key aspects of phonetic transcription in language education, its advantages and potential limitations, and the role of modern technology in integrating transcription into the learning process.

Key words: Phonetic, transcription, listening, skills, transcription

Аннотация. Фонетическая транскрипция играет решающую роль в изучении языка, поскольку она помогает учащимся вырабатывать точное произношение, улучшает навыки аудирования и облегчает усвоение фонетической системы языка. Это помогает запоминать слова, делает процесс обучения более систематичным и уменьшает количество ошибок, вызванных расхождениями между письменной и устной формами языка. В этой статье рассматриваются ключевые аспекты фонетической транскрипции в языковом образовании, ее преимущества и потенциальные ограничения, а также роль современных технологий в интеграции транскрипции в учебный процесс.

Ключевые слова: фонетика, транскрипция, аудирование, навыки, транскрипция

Аңдатпа. Фонетикалық транскрипция тілді үйренуде шешуші рөл атқарады, өйткені ол оқушылардың дәл айтылуын дамытуға көмектеседі, тыңдау дағдыларын жетілдіреді және тілдің фонетикалық жүйесін меңгеруді жеңілдетеді. Бұл сөздерді сақтауға көмектеседі, оқу процесін жүйелі етеді, тілдің жазбаша және ауызекі формалары арасындағы сәйкессіздіктерден туындаған қателіктерді азайтады. Бұл мақалада тілдік білім берудегі фонетикалық транскрипцияның негізгі аспектілері, оның артықшылықтары мен ықтимал шектеулері, транскрипцияны оқу процесіне интеграциялаудағы заманауи технологиялардың рөлі қарастырылады.

Кілт сөздер: Фонетикалық, транскрипция, тыңдау, дағдылар, транскрипция

Phonetic transcription is a system of symbols that represents the sound structure of words independently of their spelling. It is particularly useful in foreign language learning, where inconsistencies between orthography and pronunciation can create difficulties. The most widely used standard is the International Phonetic Alphabet (IPA), which provides a precise way to transcribe words in any language. Using phonetic transcription in language education promotes phonetic competence and encourages learners to approach pronunciation acquisition more consciously.

One of the primary benefits of phonetic transcription is its ability to ensure pronunciation accuracy. In languages with irregular spelling systems, such as English or French, the written form of a word often does not correspond to its actual pronunciation, making it difficult for learners to develop correct pronunciation skills. Transcription allows students to see the exact sounds they need to produce, helping them avoid common mistakes. Additionally, it enables them to recognize phonetic differences between words, which is particularly important in languages with minimal pairs—words that differ by only one sound.

Phonetic transcription also plays a significant role in improving listening skills. It trains learners to distinguish between similar sounds, which enhances their ability to comprehend spoken language. By familiarizing themselves with phonetic symbols, learners become more adept at

recognizing sound patterns in speech, leading to better listening comprehension. This is especially beneficial in cases where native speakers use connected speech, elisions, or reductions that may not be immediately recognizable to language learners.

Another advantage of phonetic transcription is its contribution to vocabulary retention. When learners associate a word not only with its written form but also with its phonetic representation, they are more likely to remember its pronunciation and meaning. This is particularly useful for languages with complex phonetic systems, where words may contain sounds that do not exist in the learner's native language.

In addition to improving pronunciation and listening skills, phonetic transcription helps learners develop reading fluency. It provides a clear pronunciation guide for unfamiliar words, allowing learners to read with greater confidence. This, in turn, enhances speaking fluency and reduces anxiety in oral communication. For beginners, transcription serves as a bridge between written and spoken language, making it easier to acquire correct pronunciation habits from the start.

Despite its many advantages, phonetic transcription also has limitations. One of the main challenges is that learners must first become familiar with phonetic symbols, which can be overwhelming, especially for beginners. Additionally, transcription does not always fully capture aspects of speech such as intonation, rhythm, and stress patterns, which are crucial for achieving native-like pronunciation. To address these limitations, phonetic transcription should be used alongside audio recordings, pronunciation exercises, and real-life speaking practice.

The integration of technology has made phonetic transcription more accessible in language learning. Digital tools such as online dictionaries, speech recognition software, and AI-powered pronunciation apps provide learners with instant phonetic transcriptions and real-time feedback. Applications like Forvo, ELSA Speak, and Speechling allow users to hear native pronunciation and compare it with their own, making phonetic transcription an interactive and engaging learning tool. These technological advancements help learners bridge the gap between phonetic theory and practical pronunciation skills.

In conclusion, phonetic transcription is an essential tool in language learning, providing learners with a systematic approach to pronunciation and listening comprehension. While it has certain limitations, its effectiveness can be maximized when combined with modern technology and real-life language practice. As language education continues to evolve, phonetic transcription will remain a valuable resource in helping learners achieve accurate and confident pronunciation.

References:

1. Celce-Murcia, M., Brinton, D. M., & Goodwin, J. M. (2010). *Teaching Pronunciation: A Course Book and Reference Guide*. Cambridge University Press.
2. Jones, D. (2011). *Cambridge English Pronouncing Dictionary* (18th ed.). Cambridge University Press.
3. Roach, P. (2009). *English Phonetics and Phonology: A Practical Course* (4th ed.). Cambridge University Press.
4. Wells, J. C. (2008). *Longman Pronunciation Dictionary* (3rd ed.). Pearson Education.
5. Walker, R. (2010). *Teaching the Pronunciation of English as a Lingua Franca*. Oxford University Press.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE - A WIDE RANGE OF POSSIBILITIES FOR CREATING NEW FORMS OF LEARNING

Turdybayeva Arailym Galimzhanovna

student of group FI 24-9k3

Zh.A. Tashenev University, Shymkent

Abduvalieva Shahzoda Muzaffarqyzy

student of group FI 24-9k3

Zh.A. Tashenev University, Shymkent

Scientific supervisor - master, senior lecturer

Tursunova Tyrna Zhamontaevna

Zh.A. Tashenev University, Shymkent

Artificial intelligence is the ability of digital devices to perform tasks that are inherent in intelligent beings [1]. No matter how smart the neural network is, it is a product of human activity. Thus, the neural network helps to replace complex logic algorithms. However, for correct operation, training of any NN is necessary.

The study of a foreign language in the modern world is one of the important components of the moments in the life of a modern, successful person. Knowledge of a foreign language is not just desirable, it is necessary. Today there are more and more people who want to know a foreign language, respectively, there is a need for high-quality training in a foreign language.

Thanks to artificial intelligence, you can learn anywhere and anytime - and what you need. Above we have already mentioned chatbots that can answer questions and check tasks even in the dead of night. But these are not all possibilities. For example, some applications allow you to choose topics of interest to you, and not move along the general "training manual." In addition, by analyzing the history of your actions, the educational platform can offer you personalized content that meets the current level of knowledge.

Using a neural network, you can create educational content: generate tests. It analyzes the uploaded material and then offers exercises in different formats depending on the topic and structure. These can be tests, crosswords, questions, interactive diagrams, and so on [2].

Artificial intelligence is not only suitable for working with exercises and questionnaires. With its help, you can create a training video. For example, the synthesys service specializes in this. You load a script - the algorithm converts text into speech or video. You can choose the language, voice voices and avatar, as well as edit the result at your discretion.

In educational applications, AI technologies are used not only to personalize content and communicate with chatbots. For example, in language learning applications such as Duolingo, artificial intelligence allows student speech recognition. The algorithm analyzes grammatical constructions, vocabulary, pronunciation of words and in case of errors shows the correct option.

In addition, artificial intelligence can remind you when to repeat the material. And in the Memrise application, the technology allows you to find out how the object of the real world is called in the studied language. Suppose if you want to find out the translation of the word "chair" into English, you can point the smartphone camera at the chair in front of you, and the application will give an answer [3].

I believe that artificial intelligence will be actively used as an assistant tutor in virtual reality. For example, a teacher gives a lecture, reads material, and the AI in the background automatically generates a visual on the relevant topic - an explanation of terms, infographics, illustrations.

These will not be prepared illustrations and examples that have been used for 20 years in a row and may lose their relevance. Artificial intelligence will prepare and provide accompanying materials immediately during the lesson. And they will be available to every student in his interface. The student will be able to bring such material closer, twist, remove - in general, decide

what to do with this accompanying information. Everything that artificial intelligence generates will be immediately saved to the lesson archive, and it will be possible to return to this content.

The use of neural networks in education can help overcome a number of obstacles faced by students and teachers. One such obstacle is the availability of education. Neural networks can be used to create online courses and distance learning programs that can be accessed by students anywhere, anytime. Another important obstacle is the individual approach to each student. Neural networks can be used to create personalized courses and training programs that take into account the individual needs and level of knowledge of each student.

Also, the use of neural networks can help overcome problems in assessing the knowledge and performance of students. Automated knowledge verification systems based on neural networks can provide a quick and objective assessment of academic performance. Neural networks can be used to create educational materials and automate the learning process, which will allow teachers to concentrate on more complex tasks [4].

Thus, neural networks provide a wide range of tools and opportunities for creating new forms of learning that can significantly improve the effectiveness of the educational process and help students achieve better results.

PickLang is an application that makes it possible to learn languages in the most natural way for a person - exploring the world around him. The neural network generates exercises for user photos in real time.

The purpose of the application is to allow users to learn foreign languages just like a child learns to speak - by comparing the surrounding images with their description. In PickLang, the user performs exercises generated from their own photos or taken from a library of finished photos. There are two types of exercises available in the application:

- the first is the choice of the name of the object highlighted in the photo,
- the second - filling in the words missing in the description of the photo [5].

In your personal account, you can track progress and activity. All pictures are thematically divided by topic.

The technology is based on neural networks and uses various methods of natural language processing, word and sentence vectorization, named entity recognition, computer vision and automatic speech generation. Using the application, you can learn the names of nearby objects, and then hone your knowledge in the prepared photos from the tape. It will also be interesting to test your skills in challenges.

There are concepts that allow you to track progress in learning new words, and the smart feed will adapt to your preferences. You can also select the game mode.

The application has various game modes that allow you to associate language with images using visual frames or filling in the missing gaps in sentences [6].

There are three levels: light, medium and complex.

Modern application capabilities:

- adaptive interaction with the real world
- introduction to game mechanics
- simple questions and hidden assessments of users "skills and interests
- personalized calibration of level and interests
- Sharing user tasks and social networks
- exploring real-world content using complex tasks
- endless categorized content

Application mechanism:

Just take a picture, and neural networks will generate a task based on their own content. The faster and more correct to answer all questions, the more points are awarded. You can choose which job categories you want to receive in the feed. The learning process becomes most attractive when you get achievements for various activities. The application also allows you to track progress and activity level, as well as share your results with friends [7].

▪Development of exercises using the Picklange neural network

Picklange neural network is considered as an assistant in the formation of lexical competence in schoolchildren.

To generate exercises, 2 topics were selected: "At the zoo" (grade 5) and "My sweet home" (grade 3). A series of photographs were chosen by theme. Then the neural network independently generated exercises according to the specified parameters of the image. The formation of lexical knowledge is based on memorizing a large number of words by repeating words, phrases and stable expressions. At the same time, the student himself needs to weed out and determine what he remembered and what he did not. At the same time, edit the list of words for repetition and study.

In the input layer there are groups of words by topics for study, which are determined by the teacher. This layer contains words that he wants to study, or just started. Then he performs a set of exercises, for example, compare the word and translation and fill in the missing letters, or translate from Russian into the language being studied. Based on the first exercise, the words go to 1 layer, where they are divided into groups according to how many mistakes were made in the exercise with this word. After the second exercise, the situation is repeated, but with the data for the second exercise.

Based on the results obtained, the neural network generates data, from which it determines how often it is necessary to add a word when repeating the exercise (repetition). Moreover, the less mistakes the student makes, the less often this word occurs when repeated exercises.

At the same time, with the repeated absence of errors, the word will be considered learned and will disappear from the exercise as a regular word, but will appear from time to time in order to refresh in memory. At the same time, any words may completely go away if the student removes the topic to the training to which they belong from the list to training.

Thus, neural networks provide a wide range of tools and opportunities for creating new forms of learning that can significantly improve the effectiveness of the educational process and help students achieve better results.

References:

1. Callan, Robert. The main concepts of neural networks/Robert Callan/- Williams Publishing House, 2001., - 928 p.
2. Russell S. Artificial Intelligence. Modern approach/S. Russell, P. Norvig/- BHV - Petersburg, 2013 – 480p.
3. Firsov, M.V. Advanced training in the skills of the future (Future Skills) through the development of computer simulators and digital assistants with artificial intelligence/M.V. Firsov, O.N. Filatova, A.V. Gushchin//News of the Baltic State Academy of the Fishing Fleet. - 2020. - №3(53).
4. Artificial intelligence in the study of foreign languages
5. The neural network generates exercises for learning languages using photography [Electronic resource]// <https://neurohive.io/ru/gotovye-prilozhenija/nejroset-generiruet-uprazhneniya-dlya-izucheniya-yazykov-po-fotografiyam/>
6. Picklang [Electronic resource]// <https://picklang.ml/>
7. Neural networks in education: how they help learn [Electronic resource]//<https://neiroseti.tech/interesnoe/nejroseti-v-obrazovanii-kak-oni-pomogayut-uchitsya/>

USING DIGITAL TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH

Adineeva Akbota Bakytzhankyzy

Norimanova Sevinch Sabirzhanovna

student of group FI 22-9k3

Zh.A. Tashenev University, Shymkent

Scientific supervisor - master, senior lecturer

Tursunova Tyrna Zhamontaevna

Zh.A. Tashenev University, Shymkent

Аңдатпа. Бұл мақалада ағылшын тілін оқытуда цифрлық технологияны қолдану оқытушылар мен білім алушыларға тиімді және интерактивті оқытудың жаңа мүмкіндіктерін ашу мәселелері және бұл процесс тілді меңгеру дағдыларын жетілдіріп қана қоймай, сонымен қатар оқушылардың цифрлық сауаттылығын дамытуға ықпал ету мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: цифрлық сауаттылық, компьютерлік технология, мотивация, тиімділігі

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы открытия новых возможностей эффективного и интерактивного обучения преподавателей и обучающихся с применением цифровых технологий в обучении английскому языку и этот процесс не только улучшает навыки владения языком, но и способствует развитию цифровой грамотности учащихся.

Ключевые слова: цифровая грамотность, компьютерные технологии, мотивация, эффективность

In the modern world, computer technology has become an integral part of education, changing approaches to teaching and learning languages. In the context of teaching English, the use of modern IT tools opens up new opportunities for teachers and students for effective and interactive learning. This process not only improves language skills, but also promotes the development of digital literacy and student independence.

In this article, we will look what role computer technologies play in English language teaching, what advantages they provide, as well as what challenges teachers and students face in the process of integrating IT tools into the learning process. Let's look at successful practices of using computer technology in English language teaching and identify key aspects that should be considered when choosing and using online resources for learning English [1].

The impact of computer technology on the English language learning process: **Interactivity and Learning effectiveness:**

Computer technology offers a variety of interactive learning programs, applications, and online resources that make learning English more fun and effective. Students can study interactively, complete assignments, games, and tests, which contributes to better learning of the material.

Individualization of training:

With the help of computer technology, personalized curricula can be created, taking into account the level of knowledge and needs of each student. This allows you to adapt the material to individual characteristics and the pace of learning.

Access to a wide range of resources:

The Internet provides access to a huge number of online dictionaries, textbooks, video tutorials, audio materials, forums for communication in English and other useful resources, which expands the possibilities for self-study of the language.

Improving skills:

Practice Real-time Skills: Many apps and online platforms offer the opportunity to practice reading, writing, speaking, and listening comprehension skills in real time.

Phonetics and Pronunciation: Specialized programs can help improve phonetics and pronunciation by offering audio and video training materials.

Motivation to learn:

A playful approach in educational applications and software can stimulate students and increase their motivation to learn English [2].

Substantiation of the relevance of the use of computer technology in education:

Modern requirements: In the modern information society, digital skills are becoming increasingly important. The use of computer technology in education helps to develop students' digital literacy.

Accessibility: Computer technology is available to almost every student, which makes the use of online resources and applications for learning more convenient and effective.

Relevance of information: The Internet provides wide access to relevant materials, which makes it possible to enrich the educational process with the latest information and trends.

Interactivity and attractiveness: The use of computer technology makes the learning process more interactive, exciting and engaging for students of different ages.

Learning effectiveness: Many studies show that the use of computer technology in education contributes to improving learning efficiency, improving student outcomes and motivation.

Thus, computer technologies play a key role in modern education, providing access to a wide range of resources, increasing the effectiveness of learning and contributing to the development of digital literacy of students.

The role of computer technology in English language teaching is that it significantly expands the capabilities of students and teachers, making the learning process more effective, interesting and accessible. Interactive online lessons and language learning platforms provide students with the opportunity to study in a comfortable environment, at a time convenient for them. These lessons can be filled with various interactive tasks, games, and tests, which contributes to deeper learning of the material.

Multimedia resources such as videos, audio, and interactive exercises play an important role in English language teaching. The videos help students immerse themselves in the English-speaking environment, improve their listening comprehension, and help them learn phonetics and pronunciation. Audio tutorials can be used to train your listening skills. Interactive exercises allow you to consolidate the acquired knowledge and skills in a playful way.

The use of apps and programs to develop reading, writing, speaking, and listening skills also plays an important role in English language learning. These apps offer a variety of tasks and exercises that help students develop all aspects of the language. For example, they may offer tasks to fill in gaps in the text, compose sentences, and perform audio and video exercises to train speaking skills.

The possibilities of distance learning and online communication with native speakers also significantly enrich the process of learning English. Students can communicate with native speakers through special language exchange platforms, which helps them improve their conversational skills and immerse themselves in the language environment. Distance learning provides the opportunity to study anywhere and anytime, making the learning process more flexible and accessible to everyone.

The use of computer technology in teaching brings a number of advantages that contribute to more effective and interesting learning for students.

An individualized approach to learning is one of the key advantages of computer technology. With the ability to personalize learning materials and assignments, each student can work at their own pace and at a level appropriate to their abilities. This allows students to receive more accurate feedback and adapt the learning process to their needs.

The fascination and motivation of students through a playful approach also play an important role in the use of computer technology in teaching. Game elements, tasks and competitions can

make the learning process more interesting and exciting, which helps to increase students' motivation and increase their involvement in the learning process.

Improving information management and digital literacy skills is another important advantage of using computer technology in education. By working with various online resources, programs, and applications, students develop information retrieval, analysis, and interpretation skills, as well as learn how to effectively use digital tools for learning and work [3].

Opportunities for independent study and progress monitoring provide students with greater freedom and responsibility for their learning. With access to online lessons, learning materials, and tests, they can independently learn new material, repeat what they have already learned, and track their progress. This helps them develop self-discipline, organization, and time management, which are essential skills for successful learning and work.

The problems related to the availability of technology and online learning have deep roots in social and economic aspects. Despite the significant advantages that computer technology provides in education, there is a disparity in access to it. This problem becomes especially acute in the context of online learning, where it is necessary to have access to the Internet, computers and other digital devices.

One of the main problems is the inequality of access to high-speed Internet. In some regions of the world, a slow or unstable connection can make the online learning process more difficult, making it less effective. In addition, the high cost of Internet access can be overwhelming for some families and students, which creates barriers to learning.

Another problem is access to necessary devices such as computers, tablets or smartphones. Not all families can afford updated digital equipment, which can lead to difficulties in the educational process. This is especially true for students from low-income families or those who live in remote areas.

In addition, the lack of technical literacy among students and teachers is also a serious problem. For the successful use of computer technology in education, it is necessary to have certain skills in working with software, the Internet and digital tools. A lack of understanding of technical aspects can become an obstacle to the effective use of technology in the educational process.

To solve these problems, it is necessary to ensure equal access to technology and online learning for all students. This may require the development of support programs for low-income families, the expansion of high-speed Internet infrastructure, and training programs on the use of computer technology for both students and educators.

The use of computer technology in English language teaching is becoming more widespread and effective in modern education. One of the successful examples of this practice is the integration of interactive online platforms for learning English. These platforms offer a variety of learning materials such as video tutorials, audio recordings, interactive exercises, and games that help students develop grammar, writing, reading, and conversational practice skills.

Another successful example is the use of online communication tools such as video conferencing and chat rooms to practice spoken English. These tools allow students to communicate with native speakers, learn correct pronunciation, and practice speaking in real time, which helps improve their language proficiency.

An important aspect of the successful use of computer technology in English language teaching is the choice of effective online resources. When choosing such resources, it is necessary to pay attention to their quality, the relevance of information, the availability of interactive tasks and the possibility of personalized learning. It is recommended to choose resources that correspond to the students' level of knowledge and contribute to the development of all aspects of the language.

The importance of constantly updating and adapting teaching methods to new technologies is undeniable. With the development of information technology and the advent of new online tools, it is necessary to constantly improve the methods of teaching English. This will allow teachers to use modern technologies more effectively in the educational process, making learning more

interesting, accessible and effective for students. This approach helps to increase the motivation of students, improve the quality of education and achieve better results in learning English.

The use of computer technology in English lessons has many advantages and important reasons.:

1. Interactivity:

Computer programs and online resources offer interactive exercises, games, and tasks that make the learning process more fun and effective.

2. Motivation:

Using technology can increase students' motivation to learn English through engaging formats, progress tracking, and visual feedback.

3. Access to diverse resources:

With the help of computer technology, students can access a wide range of educational materials, including video tutorials, audio recordings, texts, exercises, and more.

4. Individualization of training:

Technology makes it possible to personalize learning, taking into account the individual needs and level of knowledge of each student.

5. Skill development:

The use of computer technology contributes to the development of various skills such as grammar, writing, reading, listening and speaking practice.

6. Exchange of experience:

Through online communication tools, students can communicate with native speakers and other students from different countries, which promotes oral practice and cultural exchange.

7. Modern approach:

In today's world, digital skills are becoming increasingly important, so using computer technology in English lessons helps students master not only the language, but also digital literacy. In general, the use of computer technology in English lessons contributes to more effective and interesting learning, helps students develop skills and maintain motivation to learn a language.

In conclusion, the use of computer technology in teaching English opens up many opportunities for the educational sector to improve the quality of education and increase the effectiveness of the educational process. Interactive online resources, personalized curricula, the possibility of online communication and collaboration - all this contributes to a deeper understanding of the language, the development of communication skills and the expansion of cultural horizons of students.

Modern technologies not only make the learning process more exciting and accessible, but also help to stimulate independent learning and develop creative thinking among students.

Thus, computer technologies play a key role in modern education, opening up new perspectives for the development of language skills and cultural enrichment of students. The use of modern technologies in teaching English not only helps students achieve better results, but also prepares them for successful adaptation in the rapidly changing world of information and communications.

References:

1. Дзюина, Е.В. Нестандартные уроки и внеклассные мероприятия на английском языке. - Москва: ВАКО, 2021. - 176 с.
2. Рогова, Г.В. Методика обучения английскому языку. Учебное пособие / Methods of Teaching English / Г.В.Рогова. - М.: Просвещение, 2021. - 312 с.
3. Соловова, Е.Н. Практикум к базовому курсу методики обучения иностранным языкам. - Москва: Просвещение, 2018. - 192 с.

DIGITAL TOOLS AND RESOURCES FOR LANGUAGE ACQUISITION

Zhaksylyk N.M., Akylbay B.E.

Tashenev university, Shymkent

Scientific supervisor - **m.p.s. Pernebek A.A.**

Annotation. This article explores the role of digital tools and resources in language acquisition. It provides an overview of widely used platforms such as Duolingo, Busuu, Quizlet and others, highlighting their features, functions, and pedagogical value. The article examines how these tools contribute to the development of key language skills - vocabulary, grammar, listening, speaking, reading, and writing - outside the traditional classroom context. Special attention is given to the advantages of gamification, adaptive learning technologies, and user-generated content in promoting learner autonomy, engagement, and long-term retention. The findings emphasize the growing significance of digital resources as accessible and flexible means of facilitating effective language acquisition.

Key words: digital tools, language acquisition, gamification, online platforms, apps.

Аңдатпа. Бұл мақалада тіл үйренудегі цифрлық құралдар мен ресурстардың рөлі қарастырылады. Мақалада Duolingo, Busuu, Quizlet және басқалары сияқты кеңінен қолданылатын платформаларға шолу жасалады, олардың ерекшеліктерін, функцияларын және педагогикалық құндылығын көрсетеді. Мақалада бұл құралдар дәстүрлі оқу контекстінен тыс негізгі тілдік дағдыларды - сөздік қорын, грамматиканы, тыңдауды, сөйлеуді, оқуды және жазуды дамытуға қалай ықпал ететіні қарастырылады. Білім алушылардың тәуелсіздігіне ықпал ететін геймификацияның, бейімделген оқыту технологияларының және электронды ресурстардың артықшылықтарына ерекше назар аударылады. Зерттеу нәтижелері тілді тиімді меңгеруге ықпал ететін қолжетімді құралдар ретінде цифрлық ресурстардың өсіп келе жатқан маңыздылығын көрсетеді.

Кілт сөздер: сандық құралдар, тілді меңгеру, геймификация, онлайн платформалар, қолданбалар.

Аннотация. В этой статье рассматривается роль цифровых инструментов и ресурсов в изучении языка. В ней представлен обзор широко используемых платформ, таких как Duolingo, Busuu, Quizlet и других, освещаются их особенности, функции и педагогическая ценность. В статье рассматривается, как эти инструменты способствуют развитию ключевых языковых навыков - словарного запаса, грамматики, аудирования, разговорной речи, чтения и письма - вне традиционного учебного контекста. Особое внимание уделяется преимуществам геймификации, адаптивных технологий обучения и пользовательского контента, способствующих самостоятельности, вовлеченности и долгосрочному удержанию учащихся. Результаты исследования подчеркивают растущее значение цифровых ресурсов как доступных и гибких средств, способствующих эффективному овладению языком.

Ключевые слова: цифровые инструменты, изучение языков, геймификация, онлайн-платформы, приложения.

In the rapidly evolving landscape of education, digital technologies have become integral to language acquisition. The transition from traditional methods to more interactive, learner-centered approaches has been significantly influenced by the development of digital tools and online resources. These innovations enhance language learning by offering access to multimedia content, authentic materials, and opportunities for real-time communication and collaboration. The widespread availability of digital devices, such as smartphones, tablets, and computers, allows learners to engage in language practice beyond the classroom, promoting greater autonomy and flexibility. Moreover, digital platforms accommodate various learning styles and paces, enabling educators to tailor instruction to meet individual student needs. In all the existing and constantly

updated diversity, it is necessary to create and update in real time a certain typology of digital technologies in teaching a foreign language, determine the possibilities of their use and model the methodology of working with them in the context of a change in the methodological paradigm. In the improvement of the material base, software and methodological support, and in the acquisition of relevant experience by teachers, the prospect of successful implementation of the digitalization of education is seen. [1]

Quizlet is one of the interactive platforms aimed at learning foreign words through the use of flash cards and educational games [2]. These interactive learning materials, created by the teacher, help students to learn and memorize lexical units in the form of a game. The platform has different learning modes: "Flashcards", "Learn", "Write", "Spell", "Match", "Test". Each mode is structured to promote active recall, repetition and self-assessment - key components in language retention and mastery. The foundational mode "Flashcards" presents learners with digital flashcards containing terms and definitions, images, or translations. It supports initial exposure to new vocabulary and allows learners to study at their own pace. The "Learn" mode uses adaptive questioning based on a student's performance, combining multiple-choice, written, and true/false questions. It gradually increases difficulty and reinforces correct answers through repetition, promoting long-term retention. In the "Write" mode, learners must type in the correct term or definition, encouraging active recall and spelling accuracy. It is especially useful for practicing productive language skills. The "Spell" mode reads the word or phrase aloud, prompting learners to type what they hear. This activity supports listening comprehension and orthographic awareness, key elements in language acquisition. The "Test" mode automatically generates a printable or digital quiz composed of various question types (e.g., matching, multiple-choice, written responses). It serves as a valuable tool for self-assessment or formative evaluation. In the "Match" mode learners should match terms with their definitions or translations as quickly as possible, reinforcing recognition and recall under time constraints.

Busuu is a digital language learning platform that offers structured courses in multiple languages, integrating elements of self-paced learning, interactive exercises, and social communication [3]. Designed to support all four language skills - listening, speaking, reading and writing - Busuu combines artificial intelligence with community-based learning to create a personalized and engaging user experience. One of the platform's key features is its level-based curriculum, aligned with the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), which allows learners to progress through beginner to advanced content in a systematic manner. Lessons typically include vocabulary practice, grammar explanations, dialogue simulations, and pronunciation exercises. With its blend of structured content, communicative interaction, and adaptive learning technologies, Busuu is a valuable resource for both independent learners and formal language education settings. It is particularly effective for adult learners seeking flexible yet comprehensive language learning.

Duolingo is one of the most popular digital platforms for autonomous language learning, offering free, gamified courses in over 40 languages [4]. Designed primarily for beginners and lower-intermediate learners, it focuses on vocabulary acquisition, basic grammar, sentence structure and translation skills through short, interactive lessons. The platform applies principles of gamification - including points, levels, streaks, and rewards - to maintain learner motivation and engagement. Lessons are divided into thematic units (e.g., food, travel, occupations), and each unit consists of multiple exercises that promote repetition, recall, and pattern recognition. Learners practice reading, writing, listening, and speaking skills, although the depth of speaking interaction is limited compared to real-time communication tools. Duolingo uses adaptive learning technology, adjusting the difficulty of tasks based on user performance. It also incorporates spaced repetition to help reinforce vocabulary over time.

The use of digital tools and resources creates unlimited opportunities for language learners. Working with virtual models, videos, animations, sound, graphics attract attention to the topic [5]. The growing availability of digital tools has significantly transformed the landscape of language

learning. Platforms such as Duolingo, Busuu offer structured and accessible learning experiences, while tools like Quizlet support personalized vocabulary development and reading comprehension. Speaking and pronunciation applications, language exchange platforms, and multimedia resources further contribute to the development of communicative competence and learner autonomy. These technologies enable learners to engage with authentic language input, receive immediate feedback, and track their progress over time - key factors that enhance motivation and promote long-term retention. Moreover, the flexibility and adaptability of digital resources allow individuals to tailor their learning pathways according to their goals, pace, and preferred learning styles. Continued integration of technological advancements in language education will likely expand opportunities for learners worldwide, making language acquisition more inclusive, interactive and effective.

References:

1. Donovan J. Widening student participation through technology: Universities can gain from employing digital tools in their teaching and learning strategies // Research Information. – 2017 – № 93. – 15 p.
2. <https://quizlet.com/>
3. <https://www.busuu.com/ru>
4. <https://www.duolingo.com/>
5. Захарова М.В. Цифровые инструменты преподавания английского языка // Мир педагогики и психологии: международный научно-практический журнал. - 2020. - № 06 (47).

ЗАМАН ТАЛАБЫНА САЙ МАМАН БОЛУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Абдукадыр А.Б., Ерлан Ж.Қ.

Ж.А.Ташенев атындағы университет, Шымкент қ.

Ғылыми жетекшісі: **Есжанова Г.Д.**

Аңдатпа. Қазіргі ХХІ ғасыр – ғылым мен технология қарыштап дамыған, ақпарат тасқыны үздіксіз ағылып жатқан, жаһандану үдерісі белең алған заман. Бұл өзгерістер қоғам өмірінің барлық саласына әсерін тигізуде. Еңбек нарығында күн сайын жаңа мамандықтар пайда болып, ескілері жойылып жатыр. Мұндай жағдайда заман талабына сай маман болу – әрбір жас үшін өмірлік маңызды қажеттілікке айналды.

Кілт сөздер: заманауи, технологиялар, бәсекелестік, кәсіби жетістік, ғылыми жоба, талап, маман, білім, лидерлік

Заман талабына сай маман – бұл өз ісінің нағыз білгірі, кәсіби деңгейі жоғары, заман ағымымен бірге дамып отыратын жан-жақты тұлға. Мұндай маман тек теориялық біліммен шектелмей, практикалық тәжірибе жинақтаған, заманауи технологияларды еркін меңгерген, бірнеше тілді білетін, креативті ойлай алатын, ұжыммен жұмыс істеуге бейім, шешім қабылдауда батыл, жауапкершілігі мол адам болуы тиіс.

Мысалы, ІТ саласында жұмыс істейтін маман тек бағдарламалауды ғана емес, сонымен қатар киберқауіпсіздік, жасанды интеллект, деректерді өңдеу сынды бағыттарды да меңгеруі керек. Мұндай кең ауқымды білім мен дағды тек бәсекеге қабілеттілікті арттырып қоймай, тұрақты табыс пен кәсіби өсуге жол ашады.

Неліктен заман талабына сай болу маңызды? Бүгінде нарықта бәсекелестік өте жоғары. Жоғары жалақысы бар жұмыс орындарына үміткер көп, ал сапалы әрі қабілетті маман аз. Бұл жағдай білім мен дағдыны тереңдетіп, үздіксіз дамуға ынталандырады.

Сонымен қатар, цифрлық технологиялар мен автоматтандыру көптеген салаларға үлкен өзгеріс әкелуде. Бірнеше жыл бұрын сұранысқа ие болған мамандықтар бүгінде өз

маңызын жоғалтып жатыр. Осындай жағдайда әр адам үнемі жаңарып отырған ақпаратпен жұмыс істей алуы және жаңа жағдайларға бейімделе алуы қажет. Заманға сай болу – бұл тек кәсіби жетістікке жетудің ғана емес, сондай-ақ тұлғалық дамудың да негізі.

Университеттің рөлі маңызды. Университет – тек білім алатын орын емес, сонымен қатар болашақ маманның ой-өрісі қалыптасатын, өмірге деген көзқарасы мен құндылықтары дамитын маңызды кезең. Жоғары оқу орындары студенттерге теориялық біліммен қатар, тәжірибелік жұмыстар, ғылыми жобалар, тағылымдамалар арқылы кәсіби ортаға бейімделуге жағдай жасайды.

Университет қабырғасында студент тек мамандыққа қатысты пәндерді оқып қана қоймай, түрлі үйірмелерге қатысып, қоғамдық жұмыстарға араласып, коммуникативтік қабілетін дамыта алады. Бұл болашақта ұжымда жұмыс істей алу, лидерлік қасиеттерді дамыту секілді маңызды дағдыларға жол ашады.

Үздіксіз даму – табыстың негізі демекші қазіргі таңда “lifelong learning” – өмір бойы білім алу концепциясы әлем бойынша кең таралған. Бұл – адамның университеттен кейін де өз-өзін дамытуын жалғастыруы, яғни қосымша курстарға қатысуы, вебинарлар мен тренингтерге жазылуы, заманауи әдебиеттерді оқуы.

Мысалы, бір мамандық иесі жаңа бағдарламалық құралдармен жұмыс істеуді үйренсе, екіншісі қаржы сауаттылығын арттыру курстарына қатысуы мүмкін. Бұл әрекеттер өз мүмкіндігін кеңейтіп, еңбек нарығында сұранысқа ие болуға көмектеседі.

Сонымен бірге, психологиялық тұрғыдан алғанда да білімін арттыру адамға сенімділік береді, өзін-өзі бағалауы жоғарылайды. Мұндай адам өмірге белсенді, мақсатшыл және жауапкершілікпен қарайды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, заман талабына сай маман болу – бұл қазіргі жастардың, әсіресе студенттердің басты мақсаты болуы тиіс. Әлемдік еңбек нарығының талаптарына сай болу үшін әрбір адам үздіксіз дамуға, жаңалықтарды меңгеруге, білімін толықтыруға дайын болуы керек.

Бүгінгі студент – ертеңгі көшбасшы. Сондықтан жастар бүгіннен бастап өз болашағына жауапкершілікпен қарап, заман сұраныстарына бейімделуді үйренуі тиіс. Елдің дамуы – білімді, білікті, жан-жақты дамыған жастардың қолында десек, сол жастарды мектеп табалдырығынан бастап дайындау біздің қолымызда. Бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыруда шәкірт бойына білімді сіңіру – әрбір ұстаздың міндеті деп ойлаймын. Өйткені, ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кенжеахметов, Т. (2020). "Жаңа әлемдегі мамандықтар мен білім беру." Алматы: ҚазМУ баспасы.
2. Тұяқов, Б. (2019). "Цифрлық трансформация және еңбек нарығы." Астана: Елорда баспасы.
3. Кокшенова, А. (2021). "Ғаламдық білім беру трендтері және мамандық таңдаудың жаңа жолдары." Тараз: Ғылым баспасы.
4. D. J. Rethwisch & J. D. Smith (2018). "Engineering and Technology: New Directions for Careers in a Digital World." New York: Wiley.
5. S. P. DeSmet (2019). "The Future of Work: How Technology is Changing the Job Market." London: McKinsey Publishing.
6. "Lifelong Learning and its Implications for Career Development." (2020). International Journal of Career Development. Volume 15, Issue 3, pp. 128-134.
7. McKinsey & Company (2020). "The Future of Work: What Skills Will Be in Demand?" McKinsey Report.

CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING (CLIL) AS THE MODERN APPROACH TO THE TEACHING OTHER SUBJECTS THROUGH A FOREIGN LANGUAGE

Abdurakhmanova Guzal Muratzhanovna - student of the Faculty of IT and foreign languages, educational program “Foreign Languages: two foreign languages”, Tashenev University

Scientific supervisor - PhD **Artykbaeva F.I.**, Head of the English Department- Senior lecturer of the Department of Foreign Languages, “Tashenev University” Shymkent, Kazakhstan

E-mail: guzal.abdurahmanova.2005@gmail.com

Аннотация: Интегрированное обучение по содержанию и языку (CLIL) – это образовательный подход, при котором изучение некоторого содержания (например, темы о глобальном климате или предмета) преподается на дополнительном языке (например, на английском языке). Такой подход, при котором предметы изучаются с помощью дополнительного языка, может быть очень успешным в плане превращения изучения языка в увлекательное занятие и развития у молодежи позитивного отношения «все можно делать» по отношению к себе как изучающим язык.

Ключевые слова: лексико-фразеологические единицы, пословицы и поговорки, афоризмы, а также использование единиц языка в произведениях современных поэтов и писателей.

Content and Language Integrated Learning (CLIL) is an educational approach where some content learning (like a topic on global climate, or a subject) is taught in an additional language (e.g. in the English language). This approach, where subjects are learnt through an additional language, can be very successful in making language learning fun, and developing in the youngsters a positive “can do” attitude towards themselves as language learners. According to Brady much of the approaches to language teaching, including the movements in the 1970s and 1980s on communicative and content-based instruction, are geared to bringing out the best in teaching and learning. Though significant 20-30 years ago,

CLIL builds on these and goes one step further – towards much higher levels of authenticity than possible earlier – and can thus be considered as the 'ultimate communicative methodology'. Nowadays there is little point in basing 'something on something' during these times where convergence impacts on so many aspects of our lives. Convergence is driven by integration, and CLIL is a prime example of educational integration and it can be justifiably viewed as the next step in languages education. But we have to remember that CLIL is about more than language education; it is about education itself – and this is why it can be a hard concept to grasp for those professionals who live within a professional comfort zone.

CLIL challenges the status quo – for instance the situation in a school where teachers tend to work individually with little time or commitment to teamwork. Rich in antioxidants, flavonoids, in particular ellagic acid, have a powerful antioxidant ability, helping in the fight against oxidative stress and aging, having a hypoglycemic effect (although studies have not yet been confirmed). The dried leaves have a high TAC index (total antioxidant capacity), about 2000 mg mol, which is more than that of strawberries or oranges.[1]

CLIL offers opportunities to allow youngsters to use another language naturally, in such a way that they soon forget about the language and only focus on the learning topic. It is usually done through putting aside some time in the school week for learning through another language, not specifically learning the language. CLIL is an educational approach in which language and the learning of other subjects is mixed in one way or another. This means that in the class there are two main aims, one related to the subject or topic, one linked to the language. This is why CLIL is

sometimes called dual-focused education. According to Do Coyle it can be done in many ways. For example it might involve 871 year olds having 30 minutes of language showers per week in which they sing songs or play games in the other language. It could involve 13 year olds learning as much as half of all the lessons in the other language, which could be a type of CLIL called immersion. It could be 50% or more of the whole curriculum. Good results have been found with very different CLIL types, and it is clear that a small amount of CLIL can go a long way towards improving a youngster's hunger, willingness and capability to learn other languages. Content and Language Integrated Learning- pretty much does what it says on the tin-it's dual-focused education where attention is given to the topic as well as the language. The fact that importance is given to the topic and the language gives a more integrated methodology of learning and teaching, drawing attention to the educational process as a whole as opposed to just how languages should be taught. Referring to B. Holmes CLIL has been called 'education through construction, rather than instruction' which again puts the responsibility on the students - they learn, they build their language because they are put in the position where they have to, not because they are being taught to. CLIL is based on language acquisition rather than enforced learning. Some people are of the opinion that students often learn despite their teachers; with CLIL teachers take much more of a facilitator role than instructor. Fluency is more important than accuracy. The nature of CLIL lessons means that the students will produce (and be exposed to) a vast array of language, the focus is firmly on communication and accuracy comes with time. Making mistakes is a natural process in language learning, and as we all know, language doesn't have to be accurate to be communicative. CLIL exposes learners to situations calling for genuine communication. So we can make a conclusion that CLIL promotes critical thinking and collaboration skills as well as language competence. It produces life-long learners and students are sent

out with real-world skills and enhanced motivation and self-confidence. And as a result CLIL can be a History lesson conducted in English but it could also be a lesson on another subject such as 'film', 'literature' or even 'sports'. The principles are the same. Content and Language Integrated Learning (CLIL) is a general expression used to refer to any teaching of a non-language subject through the medium of a second or foreign language (L2). CLIL suggests an equilibrium between content and language learning. In other words we can say that content and language learning are interrelated. In 1995 the European Commission adopted a document on education called "The White Paper. Teaching and learning. Towards the learning society". It declares that proficiency in three community languages is a prior objective, and suggests teaching content in a foreign language as a way to contribute to the achievement of this plurilingual objective:

- CLIL can be seen as an educational approach which supports linguistic diversity, and a powerful tool that can have a strong impact on language learning in the future;

- CLIL is an innovative approach to learning, a dynamic and motivating force with holistic features. It constitutes an attempt to overcome the restraints of traditional school curricula, i.e. the teaching of individual subjects, and represents a shift towards curricular integration;

- CLIL may be implemented in a variety of ways and in very different situations as it encompasses many different forms of teaching. CLIL can refer to the whole year instruction of one or more subjects – such as biology, history or maths – or the teaching of a module on a specific topic, or as part of a regular course (e.g. the French Revolution or air pollution);

- CLIL aims to create an improvement in the second language competence and development of knowledge and skills in the other non-language areas. In order for this to occur, it is necessary to create adequate conditions both from the point of view of organisation and teaching. When CLIL is introduced, some rearrangement of content, language or timing may be necessary;

- In Europe CLIL mostly applies to the teaching of a non-community language such as French in Austria or Spanish in Italy but it can also be used for the teaching of a second language in a bilingual context, e.g. Italian in South-Tyrol. [2]

CLIL is based on sound theoretical premises and has been trialed for a number of years in various locations. Many children that have already experienced CLIL all around Europe have

proven the approach non – detrimental and mainly successful as regards both language and content. The main language learning assumptions of CLIL concern quantity and quality of exposure to the foreign language as well as increased motivation to learn. Among them we can distinguish the following: However, CLIL does not only offer better learning conditions in terms of more exposure to the foreign language. It also offers good quality linguistic exposure. As can be

seen from schools where CLIL is already in operation, CLIL calls for an interactive teaching style. This means that students have more opportunities to participate verbally by interacting with the teacher and other fellow-students using the L2. In this way learners can try out what they know of the foreign language. They are forced to expand their linguistic resources in order to cope with the demands of content learning. Moreover, using the foreign language to grasp non-language content requires a depth of processing which leads to improved language acquisition. Learning is at least partly a problem-solving activity and CLIL requires learners to solve problems through the foreign language. When using the L2 to understand and learn a non-language subject, a wide range of cognitive processes are activated in the L2. This is what normally occurs in the native language. It is also by learning, thinking and communicating non-language content through language that first the young child and then the older child later acquire fully-fledged native language competence.[3] Finally, according to T.Barbero CLIL relies on intrinsic motivation, that is, the learners are involved in interesting and meaningful activities while using the language. Language learning applies to what is going on in the classroom and satisfies immediate needs. In other words, CLIL provides plenty of opportunities for incidental language learning; the kind of learning which occurs when the learners' attention is focused on something different from what is being taught. Incidental language learning has been shown to be very effective, deep and long-lasting. It positively complements the intentional language learning which typically occurs in the more traditional language classroom. CLIL, in fact, is not intended to replace traditional language teaching. Extensive research during the 20-year Canadian immersion experience has in fact shown that unless more formal language learning takes place alongside immersion, learners fail to acquire full mastery of the second language.

References:

1. Lustig, M.W. and Koester, J. Intercultural Competence: Interpersonal communication across cultures, 3rd ed, New York: Longman. 1999,
2. Bargiela-Chiappini, F., & Harris, S. J. The Languages of business: Introduction and overview. Edinburgh University Press. 1997.
3. Barnett, G. A., & Lee, M. (2002). Issues in intercultural communication research. In W.73 B. Gudykunst & B. Mody (Eds.), International and Intercultural Communication (2nd ed.). Thousand Oaks, California.

USING SMART TECHNOLOGY IN THE ENGLISH LANGUAGE CLASS

Amanzhol Aruzhan - student of the Faculty of IT and foreign languages, educational program “ Foreign Languages: two foreign languages ”, Tashenev University.

Scientific supervisor – PhD **Artykbaeva F.I.**, Head of the English Department - Senior lecturer of the Department of Foreign Languages, “Tashenev University ” Shymkent, Kazakhstan
E-mail: aruzhan.amanzhol.05@gmail.com

Аннотация. Ағылшын тілі сабағында smart технологияны қолданудың ерекшеліктері

Кілтті сөздер: Smart, интеграция, коммуналдық, сервер, инновация, интерактивті, Cisco, City, медиа, индустрия

Аннотация. Особенности использования умных технологий на уроках английского языка

Ключевые слова: Smart, интеграция, утилита, сервер, инновации, интерактивность, Cisco, City, СМИ, промышленность.

Abstract. Analysis of the readiness of modern youth to use Smart technologies in everyday life and in education.

Key words: Smart, integration, utility, server, innovation, interactivity, Cisco, City, media, industry.

The comprehensive use of smart technology in the classroom in teaching English eases many of the teacher's difficulties, creates opportunities for the emergence of innovative new ways of doing business, opens the way to learning texts and information. In addition, students can develop their intellectual, creative and communicative activities, and the student's academic activity increases. , students can be offered creative work at all the main stages of the lesson.

The main goal of smart technology in teaching English is to teach teachers to communicate in a foreign language at the basic level.

There is no doubt that our time is a reasonable time. This concept means that we are ready to constantly change and adapt to the world around us, meeting the demands of today's economy and society, rather than the comfort zones of home.

Relevance of the research work:

All over the world there is a rapid process of spreading SMART technologies;

New technologies open up new opportunities in economics and education management;

Smart technologies are elevating people's lifestyles and environments to a new level.

Purpose of the study: to analyze the readiness of modern youth to use Smart technologies in everyday life and in education.

The word “smart” translated from English means intelligent, clever.

Smart technologies in our lives: smart home, smart city, smart society. A smart society is a new high-quality society, which means that people can achieve new social, economic and other benefits using technical means and Internet services for a comfortable life.

A smart city means the integration of information and communication technologies to manage city assets. They are aimed at making people's lives better and more comfortable, that is, increasing the level of comfort, quality and efficiency of service, reducing costs and using resources.

Below are the "Smart" cities of the world:

NY. The oldest smart city on earth is New York. In the 1990s, the New York City government began developing computer systems to manage the city. Today in New York there are two smart systems at once - Cisco and City 24/7, thanks to which every resident is provided with free Internet access. In New York, a computer program was developed to combat street crime, and thanks to this, the metropolis became the safest city in the United States.

Boston. In Boston, cars are equipped with special sensors on their wheels that collect information about every pothole on the road and send the data to a service server.

Amsterdam. Robot cleaners collect trash in Amsterdam.

Copenhagen. The authorities of Copenhagen have set a goal to bring the level of emissions of harmful gases to absolute zero by 2025. This means that the city produces its own oxygen to compensate for the “natural background” of the breathing of its inhabitants. Another feature of “smart city planning” is minimalism: at night, the Danes abandoned street lighting.

Songdo. The first smart city in South Korea was built entirely from scratch. Now the city is ready for settlement: the city is designed for 65 thousand people. Smart technologies are technologies that turn hard work into smart work and bring innovative changes in management strategies. This means that society needs open thinking and creativity. In this regard, the issue of

training creative, creative, competitive personnel capable of thinking and working in a new society is currently urgent. For a person with an information culture, it is imperative to quickly find a board and use it effectively.

Innovative service is impossible without SMART technology. The concept of SMART in education appeared after the introduction of various smart devices into our lives (smartphone, smart home, smart car, Smartboard - interactive smart electronic board, Smart TV), facilitating the process of professional activity and personal life.

The concept of Smart education is the availability of multiple sources, the maximum variety of media, quick and easy adaptation to the level and needs of the listener. The role of educational institutions is not only to “teach”, but also to create the best conditions for students to acquire their own experience and skills. Smart education allows students to acquire new knowledge and develops a smart personality. An intelligent person is a person who freely uses information and communication technologies to search for information, who can analyze information and create innovations.

Education is divided into “Yesterday”, “Today”, “Tomorrow”.

“Yesterday” the only source of knowledge for a student was the teacher, and the student could not obtain new knowledge anywhere except in class or from a book recommended by this teacher. The purpose of the school was to train specialists for industrial production.

“Today’s” knowledge is transferred not only from teacher to student, but also between students, which makes it possible to create a new level of knowledge. In turn, teachers began to actively use educational technologies not only in the classroom. Business needs specialists trained in the knowledge society.

And “tomorrow” the main source of knowledge for a student will be the Internet; technologies will be individually oriented and aimed at creating new knowledge. The graduate is not only a specialist in his field, but can join the business environment as a partner or entrepreneur.

References:

1. Kuttykozhaeva Sh.N., Seitova T.Sh., Mukanova R.A. What should it be Electronic course of smart education ICNP “New Science” - 2020. - From 14-2
2. Rybicheva O.Yu. Prospects for the implementation of Smart technologies in educational process // Bulletin of Vyatka State University, 2019, No. 4 (134) – P.76-82.
3. Tikhomirov V.P. The world is on its way Smart education. New opportunities for development // Open education. 2011. No. 3. P. 22–28
4. Official website of Smart-World. URL: <https://smartworld.team/>
5. Smart technological changes in the education system/[Electronic resource http://www.trainings.ru/library/education_experience/]

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ОРЫС ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНЕ АУДАРЫЛУ СИПАТЫ

Ақберді Айдос Әбутәліпұлы
магистрант, Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – **ф.ғ.к., аға оқытушы Керимбаев А.Е.**

Абай Құнанбайұлы — қазақ әдебиетінің алыбы, ойшыл, ағартушы, ақын және философ. Оның шығармалары ұлттық дүниетанымды терең бейнелеп қана қоймай, адамгершілік, білім, еңбек, махаббат, табиғат сынды мәңгілік құндылықтарды жырлайды.

Абай мұрасының өзге тілдерге аударылуы — қазақ мәдениетін әлемге танытудың маңызды жолы. Бұл мақалада Абай шығармаларының орыс және ағылшын тілдеріне аударылу ерекшеліктері салыстырылып, нақты мысалдармен талданады.

Абайдың өлеңдері мен қара сөздері алғаш рет XX ғасырдың басында орыс тіліне аударылды. Кеңес дәуірінде аударма белсенді жүргізіліп, ресми мәдени саясаттың бір бағытына айналды. Ал ағылшын тіліне аудармалар кеш басталды — негізінен, XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырда жүзеге асырылды. Аударманың сапасы мен бағыты аудармашының біліміне, мәдениетаралық түсінігіне және таңдаған тәсіліне тікелей байланысты.

Абай Құнанбайұлының өлеңдері жанрлық ерекшеліктеріне қарай түрліше көркемдік бейнелеу құралдарының қызметімен ерекшеленеді. Қайсыбір жанрдағы өлеңдер тобында көркемдік бейнелеу құралдары күрделі, ұлттық реңі бай болып келсе, енді бір жанрлық топтағы өлеңдерінің тілі қарапайым, нақты. Алғашқы жанрлық топтағы өлеңдерді басқа тілге аудару аудармашыдан үлкен еңбекті, көп ізденісті талап етсе, кейінгі топтағы өлеңдерді аудару едәуір жеңіл. Алайда, аудармашылық шеберлігі кемел жетілген аудармашылар үшін де Абайдың өлеңдерін тәржімелеу, Абаймен ақындық жарыстыра отырып тәржімелеу оңай емес. Бұған Абай өлеңдерінің аудармалары толық негіз бола алады.

Абайдың «Қыс» өлеңі
Ақ киімді, денелі, ақ сақалды,
Соқыр, мылқау танымас тірі жанды...
Орысша аудармасы (Л. Соболев):
Весь в белом, с бородой седой,
Глухой, немой и слеп, как тень...
Ағылшынша аудармасы (R. McLean):
Dressed in white, with beard so long,
Deaf and mute, he walks alone...

Орысша нұсқасы көркем теңеулер мен поэтикалық ырғаққа сай келеді, авторлық стиль сақталған.

Ағылшынша аударма мағынаға жақын, бірақ бейнелі өрнектер кейде жеңілдетілген.

"Ақ киімді" – орыс тілінде "весь в белом", ағылшынша — "Dressed in white", яғни стилистикалық бейне сақталған.

Абай Құнанбайұлының “Жасымда ғылым бар деп ескермедім” өлеңін М. Петровыхтың орыс тіліне және Ричард МакКейннің ағылшын тіліне тәржімелеген аудармаларымен салыстырып көрейік:

Түпнұсқа:
Жасымда ғылым бар деп ескермедім,
Пайдасын көре тұра тексермедім.
Ержеткен соң түспеді уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім.
Бұл махрұм қалмағыма кім жазалы,
Қолымды дөп сермесем, өстер ме едім?
Адамның бір қызығы – бала деген,
Баланы оқытуды жек көрмедім.
Баламды медресеге біл деп бердім,
Қызмет қылсын, шен алсын деп бермедім.
Өзім де басқа шауып, төске өрледім,
Қазаққа қара сөзге дес бермедім.
Еңбегінді білерелік еш адам жоқ,
Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім.
Орысша аудармасы:

Я презрел познание, юноша пустой.
 Видел пользу в нем, но шел стезей другой.
 Возмужал — наука из-под рук ушла.
 Поздно к ней ты устремился, разум мой!
 Кто повинен, что остался я ни с чем?
 Смолodu учась, я был бы не такой!
 Из людских отрад одну зовут — дитя
 Обучение детей - наш долг прямой.
 Сына отдал в медресе: "Учись, родной!"
 Цель не в том, чтобы достался чин большой.
 Сам к высотам я стремился всей душой.
 В красноречии мне уступал любой.
 Но ведь некому здесь оценить мой труд...
 Под конец я предпочел всему покой .
 Ағылшынша мәтіні:
 When I was young I didn't give much thought to
 knowledge,
 I saw the use, but didn't test it out.
 When I grew up, I didn't know how to latch onto it.
 I stretched out my hand to it very late.
 Who should I blame that I was left with nothing?
 If I'd striven in time would I be like this now?
 Children are one of the joys of life.
 I'm not against teaching children.
 I put my son in the madrasah, so that he could
 acquire knowledge
 and not so that he could gain favour and status.
 I myself strove to better myself
 In the field of rhetoric I was second to none among the Kazakhs.
 But no one can value your works,
 and so I preferred in everything the peace of solitude.

Аудармашы М. Петровых аудармасында Абайдың өлеңі едәуір өзгерістерге ұшыраған. Дегенмен, аудармашы ақын өлеңінің мазмұнын, оның сезім сырын, ақынның көңіл күйін жіті танып, толық және дұрыс жеткізген. Түпнұсқаның әр сөзін, әр тармағын терең түсіну, соның нәтижесінде өлеңнің мәнін, рухын ұғыну аудармашыны жалаң жадағай аударудан сақтандырып, тиісті шығармашылық табысқа жеткізген. Аудармашының басты жетістігі – өлеңнің мазмұнын, ішкі эмоциялық байлығын орыс тілінде белгілі дәрежеде дұрыс бере білуінде. Әйтсе де, аудармашы бұл жерде де өз тарапынан өзгертулер жасаған. Абай осы өлеңінде өзінің ғылым жолын жастай қумағанына, ержеткен соң іздегенде ғылым жеткізбей кеткеніне өкініш білдіріп, сол өкінішін сыр қылып толғайды.

Аудармада ақынның осы сыры қосымша желілермен толықтырылған. Түпнұсқада істің, құбылыстың иесі ақынның өзі болса, аудармада ғылымға кеш ұмтылған ақын емес, оның ақыл-ойы болып шыққан. Түпнұсқадағы “түспеді уысыма”, “қолымды мезгілінен кеш сермедім”, “қолымды дөп сермесем, өстер ме едім” деген сөз тіркестерін өзге тілдерге аудару қиын. Тұрақты тіркес дәржесінде пайдаланылған мұндай тілдік құралдардың мазмұнын аудармашы орыс тіліне қарапайым, тура мағынадағы тілдік құралдардың тобы арқылы аударған. Өлеңнің мазмұндық желісі де осы бағытта тәржімеленген. Бірақ та, ол түпнұсқаның мағыналық құрылымына, тақырыбы мен идеясына, ондағы мінез табиғатына мүмкіндігінше терең бойлаған. Соның нәтижесінде аудармашы түпнұсқаны сөзбе-сөз немесе жолма-жол аударуға бармай, оның мазмұны мен мағынасын терең жеткізуге жол тапқан. Сонымен қатар, ол түпнұсқаның пішініне тән ерекшеліктерді де сақтауға күш

салады. Аудармада жекелеген сөздер мен сөз тіркестерінің, кейбір аударылмай, өзгерістерге, толықтыруларға түскендігіне қарамастан, аудармашының шеберлігі, түпнұсқаның әлеуметтік эмоциялық мазмұнына адалдығы ойдағыдай деңгейде көрініс табады.

Абайдың бұл өлеңі ағылшын тілінде көркемдігін, әуезділігін жоғалтқан. Аудармашы осы өлеңді жай, қарапайым тілмен тәржімелеген. Және де түпнұсқадағы кей сөздерді өз мағынасынан бұрмалап, басқаша аударған. Түпнұсқадағы “Ержеткен соң түспеді уысыма, /Қолымды мезгілінен кеш сермедім” дегенді ағылшынша “When I grew up, I didn't know how to latch onto it. /I stretched out my hand to it very late ”, яғни, “Мен өскенімде, оны қалай алуды білмедім. /Мен оған қолымды кеш создым” деп берген. Бұл жерде аудармашы “сермеу” дегеннің орнына “созып” деп қате жіберген. Осы бір ғана сөз өлеңнің сол екі тармағының мазмұнын бұзып, мәнін кетіріп тұр. Түпнұсқадағы “шен” сөзін аудармада “favour and status” деп берген, оны қазақшаласақ “ықыластық және мәртебе” болып шығады. Жалпы алғанда ол сөздер түпнұсқа мазмұнын ашып тұр. Өйтсе де, қазақша сөздің ағылшынша өз нақты баламасымен, яғни, “rank” деп аударуы керек еді деп ойлаймын. Аудармашының тағы бір жіберген қателігі мынада: аудармашы ақынның “Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім” дегенін “and so I preferred in everything the peace of solitude” деп тәржімелеген. Аударманы қазақшаға қайтадан тәржімелесек “енді мен бәрінен де жалғыздықты тандадым” болып шығады. Ақын өлеңінде жалғыздық туралы әңгіме болып отырған жоқ, тек тыныштық туралы. Ал, аудармада бір өзінің жалғыз қалғанын тілеп отырғандай болып көрінеді. Ағылшын тілінде оқитын оқырман бұл өлеңнің осы тармағының мағынасын дұрыс түсінбей, және де осы өлеңді жазған ақынды ғылымнан да, айналасындағы адамдардан да айырылып қалған деп ойлауы әбден мүмкін. Дегенмен, аудармашы Абайдың бұл өлеңінің кей сөздерін дұрыс тәржімелемесе де, әуезділігін, ырғағын кетірсе де, жалпы мағынасын берген деп есептейміз.

Жиырма жетінші Қара сөзі:

Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озады...

Орысша аударма (А. Ким):

Человек превосходит другого человека умом, знанием, честью и нравственностью...

Ағылшынша аударма (С. Theobald):

A man surpasses another not by wealth or birth, but by intellect, knowledge, honour, and character...

Ағылшын тілінде кеңейтілген түсіндіру бар ("not by wealth or birth" — түпнұсқада жоқ).

Орысша аударма мағыналық тұрғыдан дәл, құрылым жағынан түпнұсқаға жақынырақ.

Абай шығармаларын орыс және ағылшын тілдеріне аудару — тек тілдік қана емес, мәдени трансляция. Орыс аудармаларында түпнұсқалық стиль мен ырғақ сақталып, мазмұнға терең бойлау байқалса, ағылшын тіліне аудармада оқырманға түсінікті болу басты назарда тұрады. Бұл аудармалардың екеуі де Абай мұрасын өзге ұлтқа жеткізуде маңызды рөл атқарады. Абайдың әлемдік классика қатарына қосылуы — сапалы аудармалар арқылы мүмкін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай Құнанбайұлы. Толық жинақ. — Алматы: Жазушы, 2021.
2. Mclean R. The Book of Words by Abai Kunanbayev. — London: Silk Road Publications, 2015.
3. Соболев Л. Стихи и поэмы Абая. — Москва: Гослитиздат, 2014.
4. Theobald C. Abai: Selected Works. — Oxford: Global Humanities, 2020.
5. Қасымжанов А. Абай және рухани жаңғыру. — Алматы, 2023.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ЕНГІЗУ: АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕТУ МЕН ОҚЫТУДЫ ТҮРЛЕНДІРУ

Әбдәлі Б.Ә.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – магистр оқытушы **Баязиева М.Н**

Жасанды интеллект (ЖИ) — бұл компьютерлік жүйелер мен бағдарламаларға адам миының жұмысын модельдеу арқылы интеллектуалдық міндеттерді орындауға мүмкіндік беретін технология. ЖИ жүйелері адамның ойлау қабілетін қайталауға тырысады және олар мәліметтерді өңдеу, пайымдау, үйрену, шешім қабылдау және тілдерді тану сияқты көптеген тапсырмаларды орындай алады. Бұл технологияның негізінде алгоритмдер, нейрондық желілер және үлкен мәліметтерді талдау әдістері жатыр.

Білім беру саласы ЖИ технологияларының маңызды қолданылу салаларының бірі болып табылады. Технологияның дамуы білім алу тәсілдерін түбегейлі өзгертіп, оқытушылар мен студенттерге жаңа мүмкіндіктер ашады. ЖИ білім беруде әрбір студенттің қажеттіліктеріне қарай бейімделген оқу жоспарларын жасауға, мұғалімдерге студенттердің білім деңгейін бақылап, оларды оңтайлы дамытуға мүмкіндік береді.

ЖИ білім беру саласындағы негізгі міндет — оқу үдерісін тиімдірек және қолжетімді ету. Оның көмегімен студенттерге жеке тұрғыда қолдау көрсету, оқу материалдарын оңтайландыру және оқыту әдістерін жаңғырту мүмкіндігі пайда болады. Мұғалімдерге әкімшілік жүктемені жеңілдетуге, дәрістер мен тапсырмаларды автоматты түрде бағалауға және әр студенттің оқу нәтижелерін нақты бақылауға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект ағылшын тілін үйретуде үлкен әлеуетке ие. Әсіресе тіл үйрену процесін жеңілдетіп, оны интерактивті және қызықты ету үшін ЖИ қолданылады. ЖИ жүйелері тіл үйренушілерге нақты уақыт режимінде кері байланыс беру, тілдік қателерді түзету және сөйлеу, тыңдау дағдыларын дамыту үшін тиімді құрал болып табылады.

Жеке оқыту жолын ұсыну. ЖИ жүйелері студенттің деңгейін бағалап, оған сәйкес материалдар ұсына алады. Бұл әсіресе ағылшын тілін жаңадан үйреніп жатқан немесе белгілі бір деңгейге жеткен студенттер үшін өте маңызды. Студенттің қарқынына қарай бейімделген оқу жоспары оны оңай әрі тиімді түрде ағылшын тілін меңгеруге бағыттайды.

ЖИ негізіндегі жүйелер (мысалы, Duolingo) арқылы студенттер ағылшын тілінде қарым-қатынас жасауды үйрене алады. Бұл жүйелер ойын элементтерін енгізіп, студенттерге оқудың қызықты әрі тартымды болуын қамтамасыз етеді. Студенттер түрлі тапсырмалар орындау арқылы грамматика, лексика және сөйлеу дағдыларын дамыта алады.

ЖИ жүйелері студенттердің жазбаша жұмыстарын автоматты түрде тексеріп, қателерді түзетіп, нақты ұсыныстар бере алады. Бұл студенттің грамматикалық қателерін тез арада анықтап, оларды түзетуге мүмкіндік береді.

ЖИ негізіндегі тіл үйрену платформалары әртүрлі форматта оқу материалдарын ұсынады: мәтіндер, бейнемазмұн, аудио сабақтар және интерактивті жаттығулар. Бұл материалдар кез келген уақытта және кез келген жерде қолжетімді болып, студенттерге білім алудың икемді тәсілін ұсынады.

Жасанды интеллектіні ағылшын тілін оқытуда қолданудың артықшылықтары мен мүмкіндіктері

Жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары білім беру саласында үлкен өзгерістер әкелді. Ағылшын тілін үйрету саласында ЖИ көптеген жаңа мүмкіндіктер мен тиімділіктерді ұсынып, оқу процесін жеңілдетіп, қызықты әрі интерактивті етуде. ЖИ негізіндегі платформалар мен құралдар студенттердің оқу қажеттіліктеріне сәйкес бейімделген жеке бағдарламалар мен оқыту әдістерін ұсына алады. Олардың ішінде ең

кеңінен тарағандардың бірі — Duolingo, Babbel сияқты автоматтандырылған тіл үйрену платформалары.

Автоматтандырылған тіл үйрену платформалары

Duolingo, Babbel және басқа да тіл үйрену платформалары ЖИ негізінде жұмыс істейді. Бұл платформалар қолданушыларға жеке оқу бағдарламаларын ұсына отырып, олардың оқу деңгейіне сәйкес тапсырмалар мен жаттығулар жасайды. Мысалы, Duolingo қолданушының білім деңгейін нақты уақыт режимінде бақылайды және онымен жұмыс істеу үшін арнайы бейімделген жаттығулар ұсынады. Бұл студенттің қажеттіліктеріне қарай оқу үдерісін жылдамдатуға және тиімді етуге көмектеседі.

Білім беру ұйымдары мен мектептердің ЖИ-ді енгізудегі тәжірибелері Кейбір мектептер мен білім беру ұйымдары ЖИ құралдарын оқу үдерісіне енгізуде табысты тәжірибе жинақтап келеді. Мысалы, АҚШ-тағы және Еуропа елдеріндегі мектептерде, студенттердің ағылшын тілін үйрену деңгейін анықтау үшін ЖИ негізіндегі диагностикалық тестілер қолданылады. Сонымен қатар, ЖИ көмегімен студенттерге ағылшын тіліндегі мәтіндерді түсіну және жазу дағдыларын дамытуға арналған арнайы бағдарлама жасалған. Бұл тәжірибелер студенттерге жеке оқыту бағдарламаларын жасауға және оқудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Студенттер мен мұғалімдер арасындағы пікірлер мен кері байланыс ЖИ жүйелерінің ағылшын тілін үйретудегі тиімділігі бойынша студенттер мен мұғалімдер арасында оң пікірлер мен кері байланыстар жиі кездеседі.. Мұғалімдер де ЖИ жүйелерінің студенттердің қарқынын бақылау, нәтижелерін бағалау және жеке оқыту бағдарламаларын жасау мүмкіндігін оң бағалайды.

ЖИ жүйелерінің тілдік нюанстарды түсіну шектеулері жиі кездеседі. Ағылшын тілінің түрлі диалектілері мен контекстерінде ЖИ-дің нақты жауап беру қабілеті кейде әлсіз болуы мүмкін Сонымен қатар, ЖИ бағдарламаларының тиімді жұмыс істеуі үшін тұрақты қосымша қолдау мен дамыту қажет, себебі тіл үйрену үдерісі күрделі әрі динамикалық.

Жасанды интеллектіні енгізу ағылшын тілін үйрету мен оқыту саласында үлкен өзгерістерге алып келеді. Бұл технология білім беру үдерісін тиімдірек, жеке тұлғаға бағытталған және ыңғайлы етіп трансформациялайды. Жасанды интеллект тіл үйретуде студенттердің білім деңгейіне қарай бейімделген бағдарламалар мен оқу материалдарын ұсына отырып, олардың жеке қажеттіліктерін ескереді. Ағылшын тілін үйрету процесінде, мысалы, автоматты аударма, дауыстық тану және грамматика тексеру сияқты құралдар арқылы оқытудың сапасын арттыруға болады.

Жасанды интеллекттің көмегімен студенттер өз бетімен білім алуға мүмкіндік алады, әрі оқу қарқынын өздері реттей алады. Мұның нәтижесінде оқу мотивациясы мен тиімділігі артады. Сонымен қатар, мұғалімдер үшін бұл құралдар студенттердің білімін бақылап, оқу бағдарламасын үздіксіз оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Бірақ, жаңа технологияны енгізу кезінде бірнеше қиындықтар туындайды. Олардың ішінде инфрақұрылым мәселелері, студенттер мен мұғалімдердің жаңа жүйеге бейімделуі, сондай-ақ технологияның шектелген мүмкіндіктері мен қателіктерді азайту мәселелері бар. Бұл мәселелерді шешу үшін үздіксіз зерттеу және тәжірибе жүргізу маңызды.

Қорыта айтқанда, жасанды интеллектінің ағылшын тілін үйрету мен оқытуда қолданылуы білім беру саласында жаңа мүмкіндіктерді ашады. Бұл технологияның дамуы мен тиімділігі келешекте бүкіл әлем бойынша тіл үйрету әдістерінің жаңа парадигмасын қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. **Heffernan, N. T., & Heffernan, C. L.** (2014). *Intelligent tutoring systems*. In *Handbook of Human-Computer Interaction* (pp. 937-960). Elsevier.

2. **Huang, X., & He, X.** (2017). *Artificial intelligence in language education: Applications, advantages, and challenges. Journal of Educational Technology Development and Exchange*, 10(2), 43-58.
3. **Li, S., & Wang, Y.** (2019). *AI in English education: A case study of personalized language learning. Computers & Education*, 134, 1-10.
4. **VanLehn, K.** (2011). *The relative effectiveness of human tutoring, intelligent tutoring systems, and other tutoring systems. Educational Psychologist*, 46(4), 197-221.
5. **Zhou, Y., & Yang, W.** (2020). *Applications of artificial intelligence in language learning: A review and future directions. Education and Information Technologies*, 25(1), 1-24.
6. **Hwang, G. J., & Chang, S. C.** (2017). *A practical guide to the implementation of an AI-based language learning system. Educational Technology & Society*, 20(3), 118-132.

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ: ТУРИСТІК АГЕНТТІК МЫСАЛЫНДА

Ботаева С.Б.

к.т.н доцент

Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
Saule_bb@mail.ru, ORSID:<https://orsid.org/0000-0002-4995-7730>

Айдарбек Д.

ИЭФ-23-13к тобының студенті,

Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
Dias.aidarbek@gmail.com

Аңдатпа. Қазіргі заманғы туристік агенттіктер ақпараттық технологияларды кеңінен қолдануда. Клиенттерге қызмет көрсетуді жақсарту, деректерді өңдеу жылдамдығын арттыру және бизнес-процестерді оңтайландыру үшін арнайы бағдарламалық қамтамасыз ету (БҚ) қажет. Бұл мақалада туристік агенттіктерге арналған ақпараттық жүйелердің ерекшеліктері, олардың артықшылықтары және Python тілінде қарапайым бағдарламалық шешім ұсынылады.

Кілт сөздер: Python, MySQL, PostgreSQL, Django, Flask

Туристік агенттіктерге арналған ақпараттық жүйелер қазіргі таңда маңызды рөл атқарады. Бұл жүйелер туристік компаниялардың жұмысын оңтайландырып, қызмет сапасын арттырады. Мұндай жүйелердің басты міндеттеріне клиенттер туралы мәліметтерді сақтау және өңдеу, брондау мен тапсырыстарды басқару, түрлі бағдарлар мен қызметтерді ұсыну, төлем және есеп жүйелерін біріктіру, сондай-ақ маркетингтік және талдау құралдарын енгізу жатады. 2023 жылғы зерттеулерге сәйкес, әлемдегі туристік агенттіктердің 80%-ы өз қызметтерін автоматтандыру үшін арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуді қолданады. Сонымен қатар, онлайн брондау жүйелерінің енгізілуі сатылымдарды 60%-ға арттыратыны байқалған. Туристік агенттікке арналған ақпараттық жүйе бірнеше негізгі компоненттен тұрады. Олардың ішінде мәліметтер қоры (мысалы, MySQL немесе PostgreSQL), ол клиенттер, тапсырыстар және турлар туралы ақпаратты сақтауға арналған; пайдаланушы интерфейсі (веб немесе жұмыс үстелі нұсқасы), бұл менеджерлер мен клиенттер үшін ыңғайлы жұмыс ортасын қамтамасыз етеді; бизнес-логика (Python, Django, Flask сияқты технологиялар), ол негізгі функцияларды жүзеге асырады; сондай-ақ қауіпсіздік және төлем жүйелері, олар клиенттік мәліметтерді қорғауға бағытталған. Осындай кешенді ақпараттық жүйелер туристік агенттіктердің тиімді жұмыс істеуіне және бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Python тілінде қарапайым бағдарлама мысалы Төменде туристік агенттіктің қарапайым клиенттер тізімін жүргізетін бағдарлама мысалы берілген:

```
import sqlite3
def init_db():
    conn = sqlite3.connect('tourism.db')
    cursor = conn.cursor()
    cursor.execute("""CREATE TABLE IF NOT EXISTS clients (
        id INTEGER PRIMARY KEY AUTOINCREMENT,
        name TEXT,
        phone TEXT,
        email TEXT)""")
    conn.commit()
    conn.close()

def add_client(name, phone, email):
    conn = sqlite3.connect('tourism.db')
    cursor = conn.cursor()
    cursor.execute("INSERT INTO clients (name, phone, email) VALUES (?, ?, ?)", (name,
phone, email))
    conn.commit()
    conn.close()
def list_clients():
    conn = sqlite3.connect('tourism.db')
    cursor = conn.cursor()
    cursor.execute("SELECT * FROM clients")
    for row in cursor.fetchall():
        print(row)
    conn.close()
# Бағдарламаны іске қосу
init_db()
add_client("Айжан", "+77015554433", "aizhan@mail.com")
list_clients()
```

Бұл бағдарлама SQLite мәліметтер қорын пайдаланып, клиенттер туралы деректерді сақтайды және шығарады. Туристік агенттіктер үшін ақпараттық жүйелерді бағдарламалық қамтамасыз ету бизнес-процестерді оңтайландырып, қызмет көрсету сапасын жақсартады. Python тілінде қарапайым автоматтандырылған шешімдерді әзірлеу арқылы агенттіктер өз жұмыстарын тиімдірек ұйымдастыра алады. Болашақта жасанды интеллект пен машиналық оқыту технологияларын енгізу арқылы бұл жүйелердің функционалы одан әрі кеңейтілетіні сөзсіз.

Туристік агенттіктер клиенттерге тиімді қызмет көрсету, тапсырыстарды басқару, сапарларды ұйымдастыру және маркетингтік стратегияларды іске асыру мақсатында түрлі ақпараттық жүйелерді қолданады. Мұндай жүйелер туристік индустриядағы бәсекелестікті арттырып, клиенттерге ыңғайлы қызмет көрсетуді қамтамасыз етеді. Ақпараттық жүйелердің енгізілуі арқылы туристік агенттіктердің жұмыс тиімділігі мен жылдамдығы айтарлықтай артады. Клиенттерден түсетін сұраныстарды автоматтандыру арқылы уақыт үнемделіп, қызмет көрсету процесі жеңілдейді. Сонымен қатар, заманауи шифрлау технологияларының көмегімен деректердің қауіпсіздігі қамтамасыз етіледі. Бұл жүйелердің көпфункционалдығы тапсырыстарды өңдеуге, төлемдерді қабылдауға, маршруттарды жоспарлауға және клиенттермен тұрақты байланыс орнатуға мүмкіндік береді. Қолжетімділік тұрғысынан алғанда, онлайн платформалар мен мобильді қосымшалар арқылы туристік қызметтерді тәулік бойы ұсынуға болады, бұл клиенттердің кез келген

уақытта қажетті ақпарат пен қызметке қол жеткізуіне жол ашады. Statista зерттеуіне сәйкес, 2023 жылы жаһандық онлайн туризм нарығының көлемі 800 миллиард АҚШ долларына жеткен. Сонымен қатар, онлайн брондау жүйелерін қолданатын туристік агенттіктердің кірісі 30%-ға артқан. Бұл көрсеткіштер туристік агенттіктердің цифрлық технологияларды белсенді түрде енгізіп жатқанын және олардың тиімділігін айқын дәлелдейтінін көрсетеді.

Туристік агенттікке арналған ақпараттық жүйенің бағдарламалық қамтамасыз ету Мысалы, төменде қарапайым туристік агенттікке арналған Python тілінде жазылған тапсырысты өңдеу жүйесінің коды берілген:

```
class TourPackage:
    def __init__(self, destination, price, duration):
        self.destination = destination
        self.price = price
        self.duration = duration
    def display_info(self):
        return f"Мекенжай: {self.destination}, Бағасы: {self.price}$, Ұзақтығы: {self.duration} күн"
class BookingSystem:
    def __init__(self):
        self.bookings = []
    def book_tour(self, tour_package, customer_name):
        booking = {"customer": customer_name, "tour": tour_package.display_info()}
        self.bookings.append(booking)
        return f"{customer_name} үшін {tour_package.destination} бағытына тур сәтті брондалды."
    def show_bookings(self):
        return self.bookings if self.bookings else "Брондаулар жоқ."
# Қолдану мысалы
tour1 = TourPackage("Дубай", 1500, 7)
tour2 = TourPackage("Париж", 2000, 5)
booking_system = BookingSystem()
print(booking_system.book_tour(tour1, "Айжан"))
print(booking_system.book_tour(tour2, "Ержан"))
print(booking_system.show_bookings())
```

Бұл бағдарлама арқылы туристік агенттіктер клиенттердің брондауын оңай басқара алады.

Қазіргі кезеңде цифрландыру туризм саласын түбегейлі өзгертуде. Туристік агенттіктер өз қызметтерін оңтайландыру және клиентке бағытталған сервисті арттыру мақсатында ақпараттық жүйелерді кеңінен қолданады. Мұндай жүйелер турлар туралы деректерді сақтау, клиенттерді басқару, онлайн брондау мен төлем қабылдау, маркетингтік талдау және есеп беру сияқты функцияларды автоматтандырады. Сонымен қатар, олар агенттіктің тиімділігін арттырып, қателіктерді азайтады.

Statista агенттігінің 2023 жылғы мәліметтері бойынша, әлемдегі онлайн туризм нарығының көлемі 700 млрд АҚШ долларынан асып, Қазақстанда туристік қызметтердің 60%-дан астамы интернет арқылы іске асырылады. Бұл ақпараттық жүйелерді енгізудің өзектілігін көрсетеді.

Туристік агенттіктерде жиі қолданылатын ақпараттық шешімдерге CRM және ERP жүйелері, сондай-ақ онлайн брондау платформалары жатады. Бұл жүйелердің базалық компоненті — деректер базасы. Мысалы, келесі SQL құрылымы арқылы клиенттер мен олардың тапсырыстары туралы ақпарат сақталады:

```
CREATE TABLE Customers (
    CustomerID INT PRIMARY KEY,
```



```

FullName VARCHAR(100),
Email VARCHAR(100),
Phone VARCHAR(20)
);
CREATE TABLE Orders (
  OrderID INT PRIMARY KEY,
  CustomerID INT,
  TourID INT,
  OrderDate DATE,
  FOREIGN KEY (CustomerID) REFERENCES Customers(CustomerID)
);

```

Мұндай базадағы ақпараттың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін деректерді шифрлау, пайдаланушылардың аутентификациясы және рұқсаттарды шектеу қажет. Мысалы:

```

CREATE USER 'secureUser'@'localhost' IDENTIFIED BY 'StrongPassword123';
GRANT SELECT, INSERT, UPDATE ON Customers TO 'secureUser'@'localhost';

```

Сонымен қатар, жасанды интеллект элементтері агенттік жұмысын жаңа деңгейге көтеруде. Мысалы, машиналық оқыту алгоритмдері тұтынушы таңдауларына негізделген ұсыныстар ұсына алады немесе баға өзгерісіне байланысты сұранысты болжай алады:

```

from sklearn.linear_model import LinearRegression
import numpy as np
X = np.array([100, 200, 300, 400, 500]).reshape(-1, 1)
y = np.array([5, 7, 10, 15, 20])
model = LinearRegression()
model.fit(X, y)
future_price = np.array([[600]])
predicted_demand = model.predict(future_price)
print(f"Болжамды сұраныс: {predicted_demand[0]}")

```

Қорытынды. Жүйені автоматтандыру арқылы агенттіктер клиенттерге ыңғайлы, жылдам және сенімді қызмет көрсетіп, нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыра алады. Жасанды интеллекттің ықпалы болашақта бұл қызметтерді одан әрі дербестендіріп, тиімділікті жаңа деңгейге шығаруға мүмкіндік береді

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. UCL Institute of Education Press.
2. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign.
3. Selwyn, N. (2019). *Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education*. Polity Press.
4. Naimi, L., & Paquette, G. (2021). *Artificial Intelligence in Education: Fundamentals, Applications, and Future Directions*. Springer.

ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ КАК КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА

Досмуратова Г.А.

магистрантка группы МФИ 23 2р, Tashenev University, Шымкент
научный руководитель – **PhD Арынбаева Р.А.**

Проанализировав около 50 рекламных слоганов, названий известных брендов, рекламных постеров и разнообразных рекламных текстов, рассмотрим описанные в

предыдущей главе исследования, функции имен собственных.

Анализируя многочисленные примеры англоязычной рекламы, стоит отметить, что по сравнению с другими разрядами ономастической лексики антропонимы имеют самую высокую частотность употребления. Почти каждый третий рекламный текст содержит в себе антропоним.

Антропонимы в рекламном тексте чаще всего выполняют номинативную, коммуникативную и экспрессивную функции. Докажем это на следующих примерах.

Экспрессивную функцию выполняют имена собственные с широкой известностью. Использование имени известного персонажа в рекламном проекте вызывает интерес у потребителя, что может выразиться в разных проявлениях, начиная с того, что потребитель просто ознакомится с содержанием текста, заканчивая итоговой целью рекламы - приобретением товара.

Coco Chanel. Mademoiselle. Chanel - (*Коко Шанель мадмуазель, реклама парфюмерной воды*) когда потребитель видит рекламу данного парфюма, где известная актриса Кира Найтли в красивом платье катается на лодке с привлекательным мужчиной, девушки подсознательно думают, что если они купят такой парфюм, то они создадут себе похожий романтический образ. Использование в названии парфюма имени Коко Шанель, основоположницы французской моды, вызывает желание приобрести себе этот парфюм, потому что он создан известным Домом моды, а дополнение *Мадемуазель* подчеркивает, что эта марка создана специально для молодых девушек.

Чтобы раскрыть, чем привлекательна такая реклама, приведем еще один яркий пример - *Vittorio Bellucci Leonardo Da Vinci* (*Витторио Белучи Леонардо да Винчи*). Решив назвать парфюм в честь известного итальянского художника, производитель ориентировался на звучное имя. Такой парфюм привлечет внимание представителей творческой профессии, заинтересует молодежь или поклонников искусства.

Ariel Brilliant Delux (*Ариель, Бриллиантовый блеск - реклама стирального порошка*). Использование в рекламе стирального порошка имени известного сказочного персонажа, русалочки Ариель, созданной Уолтом Диснеем, вызывает у потребителя множество ассоциаций, начиная с того, что русалочка живет в воде, вода - это символ чистоты, следовательно, если стирать этим порошком, то он однозначно стирает лучше, чем другие его аналоги.

Barbie - распространённое имя куклы - стало источником огромного количества идей. Под этим брендом выпускают жвачки, игрушки, кукол, домики и мелочи для кукол, и потребитель, видя название этого бренда, осознает, что под этим брендом выпускаются товары для девочек.

Juliette has a gun (*У Джульетты есть пистолет*) марка элитного парфюма класса *люкс*. Название туалетной воды говорит само за себя. Обладательница этого парфюма будет овеяна убийственными чарами, и это ее тайное оружие.

"The Walt Disney Ties" (*Галстуки Уолта Диснея*) На галстуках изображены герои мультфильмов Уолта Диснея. *Уолт Дисней* - всемирно известный создатель телекомпании, которая производит мультфильмы, основанные на сказках. Потребитель, увидев упоминание *Disney*, сразу понимает, что товар обязательно будет связан с каким-то мультипликационным или сказочным героем.

Lincoln. Town Car - марка автомобиля класса *люкс*, выпускаемая в Америке с 1917 г. Автомобили этой марки продаются в США, Канаде, Мексике, а отсылка к имени известного президента подчеркивает их высокое качество.

Номинативная функция. Номинативная функция антропонимов в рекламном тексте заключается в обозначении персонажа, который предстает перед потребителем. С помощью номинативной функции потребитель создает в воображении некий образ персонажа, который рекламирует товар, и в дальнейшем при упоминании его (персонажа) в повседневной жизни, мы будем представлять именно тот образ, который предложил нам

Рекламодатель.

Приведем примеры номинативной функции антропонимов.

Voyage d'Hermes Perfume (пер. Путешествия Гермеса. Парфюм) В данном случае номинативная функция антропонимов заключена в обозначении персонажа, а именно Гермеса, того, кто совершает путешествие, и в тоже время указывает на необычность этого парфюма. Исходя из описания, парфюм должен переносить нас в дальние страны, навевать ощущения приключений.

Jack Daniels, Mary Kay, Mercedes, Armani - номинативная функция проявляется в том, что в представленных случаях брендам присвоено имя его создателя.

Коммуникативная функция антропонимов. Коммуникация - значит общение, обмен информацией. Реклама, как уже было сказано выше, одна из ее разновидностей, ведь она направлена на конкретного адресата и несет в себе определенную смысловую информацию. Использование в рекламных брендах слоганов или конкретных формулировок образуют сообщение для потенциального потребителя, которое он применяет к себе. Рассмотрим это на примерах.

MacDonald's. I'm loving (Макдональдс, вот что я люблю). В данном примере коммуникативная функция заключена во фразе: "Вот что я люблю". Рекламируя свою продукцию, рекламодатель сделал упор на фразу "я люблю", что является тонким и грамотным ходом психологии. Когда потребитель видит эту всем известную фразу, у него сразу возникает ассоциация, что продукт должен ему понравиться, ведь написано "я люблю".

Captain Morgan. Towards to the life, love and production (Капитан Морган, Навстречу жизни, любви и сокровищам). Реклама элитного алкоголя. Присвоение ему имени пирата и формулировка слогана отсылают потребителя к мыслям о морских приключениях, развлечениях, путешествиях и отдыхе. Коммуникативная функция выражается в предложении осуществить все вышеперечисленное.

Кроме того, следует отметить, что все основные функции антропонимов, находятся во взаимодействии. Например, экспрессивная и номинативная функция антропонимов сочетаются в таком примере рекламы, как реклама туалетной воды *Nina by Nina Richi и Valentina by Valentino*. (перевод: *Нина от Нины Риччи и Валентина от Валентино*). Номинативная функция в названии этих рекламных брендов заключается в том, что главные персонажи, которые предстают перед нами, имеют конкретные имена, и, просматривая рекламный ролик или увидев их образы в рекламе, мы хотим соответствовать им. Экспрессивная функция выражается в использовании в названии бренда имен всемирно известных личностей.

В рассмотренных нами примерах имена собственные выполняют свою основную функцию - идентифицирующую, т.е. указывают на определенный персонаж, в той или иной форме изображаемый рекламируемым товаром, так же, как и в наименованиях таких товаров.

Использованная литература:

1. Бернадская Ю.С. Текст в рекламе: Учебное пособие для студентов вузов - М., 2018. - 288 с.
2. Иванова К.А. Копирайтинг. Секреты составления рекламных и PR-текстов. 2-е изд. СПб: Питер, 2018.160 с.
3. Крюкова И.В. Имена собственные в современной российской рекламе/ И.В. Крюкова // Рекламный дискурс и рекламный текст: коллективная монография. - М.: 2023. - с.261-278.
4. Фещенко Л.Г. Структура рекламного текста: Учебно-практическое пособие. СПб.: Изд-во "Петербургский институт печати", 2023.232 с.
5. Тюрина С.Ю. О понятиях рекламный дискурс и рекламный текст. / С.Ю. Тюрина // "Вестник ИГЭУ" - 2019. - №1. - с.1-3.

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ НЕМІС ТІЛДЕРІНДЕГІ ЗАТ ЕСІМДЕРДІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ: ҰҚСАСТЫҚТАР МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР

Жақсылық Нұрай, Абдумалик Сабина

ФК 24 9к4 топтарының студенттері, TashenevUniversity, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы Тұрсынова Г.И.

Ағылшын мен неміс тілдері бір түбірден — герман тілдерінен бастау алғанымен, тарихи даму барысында олардың зат есім жүйелерінде айтарлықтай айырмашылықтар қалыптасқан. Ағылшын және неміс тілдеріндегі зат есімдер жүйесінде ұқсастықтар болғанымен, грамматикалық род, септік, артикльдер және көпше түр формалары сияқты категориялар тұрғысынан елеулі айырмашылықтар бар. Бұл айырмашылықтар тіл үйренушілер үшін кедергі келтіруі мүмкін. Алайда грамматикалық құрылымды жүйелі меңгеру, практикалық жаттығулар, және контекстік оқыту әдістері арқылы бұл қиындықтарды жеңуге болады.

Бұл мақала ағылшын және неміс тілдеріндегі зат есімдердің грамматикалық жүйелерін салыстыра отырып, олардың ұқсастықтары мен ерекшеліктерін айқындауға бағытталған. Зерттеу барысында зат есімдердің түрлері, олардың септелуі, грамматикалық роды, көпше түрі және артикльдердің рөлі қарастырылып, тіл үйренушілер үшін практикалық маңызы сараланады. Осы екі тілдегі зат есімдердің құрылымдары мен қызметтері салыстырмалы түрде талданып, олардың ортақ және ерекше белгілерін мысалдармен қарастырамыз. .

Зат есім — тілдің негізгі грамматикалық категорияларының бірі ретінде, сөйлемде маңызды синтаксистік және семантикалық рөл атқарады.

Ұқсастықтары:

Зат есімдердің түрлері: Ағылшын және неміс тілдерінде зат есімдер жалпы және жалқы, деректі және дерексіз болып бөлінеді.

Түрі	Ағылшын	Неміс
Жалпы	house, tree	Haus, Baum
Жалқы	London, John	London, Johann
Деректі	apple, chair	Apfel, Stuhl
Дерексіз	freedom, happiness	Freiheit, Glück

Көпше түрдің жасалуы: Екі тілде де көпше түр түрлі жолдармен жасалады: жалғауларды қосу, ішкі дауысты дыбыстың өзгеруі (неміс тілінде түбірдегі дауысты дыбыстар a, o u Umlaut қабылдайды.), ерекше формалар.

Ағылшын	Неміс
dog → dogs	Hund → Hunde
man → men	Mann → Männer
child → children	Kind → Kinder

Синтаксистік қызметі: Екі тілде де зат есімдер сөйлемде бастауыш, толықтауыш, анықтауыш бола алады:

- Ағылшын тілі: *The book is on the table. The boy reads a book. Der Junge liest ein Buch.*
- Неміс тілі: *Das Buch liegt auf dem Tisch. Der Junge liest ein Buch.*

Айырмашылықтар

Ағылшын және неміс тілдеріндегі зат есімдердің басты ерекшелігі: неміс тілінде зат есім міндетті түрде бас әріппен жазылады, ал ағылшын тілінде жалпы есімдер кіші әріптермен жазыла береді, тек жалқы есімдер бас әріппен жазылады.

Түрі	Ағылшынша	Немісше
Жалпы есім	book, car, city	Buch, Auto, Stadt
Жалқы есім	London, John, Amazon	Berlin, Anna, BMW
Нақты зат есім	table, apple, phone	Tisch, Apfel, Handy
Абстрактілі зат есім	freedom, love, justice	Freiheit, Liebe, Gerechtigkeit

Грамматикалық роды (Gender):

Неміс тілінде 3 грамматикалық род бар: Maskulinum (der), Femininum (die), Neutrum (das), ал ағылшын тілінде тек табиғи жынысқа байланысты жіктелу бар.

Неміс	Ағылшын
der Tisch (үстел) – Maskulinum	the table – грамматикалық роды жоқ
die Lampe (шам) – Femininum	the lamp
das Buch (кітап) – Neutrum	the book

Септік жүйе (Case System)
Неміс тілінде 4 септік бар: Nominativ, Genitiv, Dativ, Akkusativ.

Септік Мысал (неміс) Аудармасы (қазақша)

Nominativ Der Mann liest. Ер адам оқып отыр.

Genitiv Das Buch des Mannes. Ер адамның кітабы.

Dativ Ich gebe dem Mann ein Buch. Мен ер адамға кітап беремін.

Akkusativ Ich sehe den Mann. Мен ер адамды көремін.

Ағылшын тілінде бұл жүйе тек тәуелдік 's арқылы байқалады:

The man's book (Ер адамның кітабы)

Артикльдер жүйесі

Неміс	Ағылшын
der Hund (ит), die Frau (әйел), das Kind (бала)	the dog, the woman, the child
ein Mann, eine Frau	a man, a woman

Көпше түр морфологиясы

Неміс тілінде:

Apfel → Äpfel (умлаутпен)

Haus → Häuser

Frau → Frauen

Ағылшын тілінде:

car → cars

baby → babies

man → men (ерекше)

Негізгі айырмашылықтарды терең талдау

- Неміс тілінің грамматикалық роды Ережеге бағынбайтын, есте сақтауды қажет ететін жүйе.

- Септік жүйе: Сөйлем ішіндегі грамматикалық қарым-қатынастарды білдіреді.

- Артикльдер: Неміс тілінде артикль род, септік, жекеше немесе көпше түр формасын көрсетеді.

- Көпше түр формалары: Неміс тілінде зат есімнің көпше түр формасын жасаудың төрт түрі бар, бірізді ереже жоқ, жаттауды қажет етеді. Ағылшын тілінде -s немесе -es жалғаулары жиі қолданылады.

Тіл үйренушілер үшін қорытындылар

- Неміс тілін үйренушілер: тектер мен септік жүйелерін меңгеруге ерекше назар аударуы тиіс.

- Ағылшын тілін үйренушілер: артикльдер мен кейбір көпше формалардың ерекшеліктерін ескеруі қажет.

- Қай тілде болмасын, интерференция ықтималдығы жоғары — бір тілдің грамматикасын екінші тілге көшіру жиі байқалады.

Ағылшын және неміс тілдері түп негізі бір болғанымен, олардың зат есім жүйелері күрделі эволюциядан өткен. Неміс тіліндегі грамматикалық род пен септік жүйесі ағылшын тіліне қарағанда анағұрлым күрделі. Бұл ерекшеліктерді түсіну — тілді тиімді меңгерудің негізі. Алдағы зерттеулер тарихи грамматиканы тереңірек қарастырып, қазіргі қолданыстағы өзгерістерді талдай алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Балыева, Н. М. Сравнительная грамматика английского и немецкого языков. — М.: Флинта, 2022. — 256 с.
2. Helbig, G., & Buscha, J. *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. — Berlin: Langenscheidt, 2021. — 528 S.
3. Swan, M. *Practical English Usage*. — Oxford: Oxford University Press, 2016. — 768 p.
4. Штелинг, К. Грамматика немецкого языка. — СПб.: КАРО, 2020. — 312 с.
5. Щерба, Л. В. Введение в языковедение. — М.: Просвещение, 2024 — 400 с.
6. Качалова, К. Н., Израилевич, Е. Е. Практическая грамматика английского языка. — М.: АСТ, 2023. — 445 с.

GAME-BASED METHODS IN PEDAGOGY

Khalila Diana Erikkyzy

Ilesova Feruzabonu Dilshod kizi

«Zh.A. Tashenev University», Shymkent

Scientific supervisor: m.p.s. **Kozhamkulova Aigerim**

Sarsenbaevna,

Abstract. This article analyzes the advantages of game-based technologies in teaching and their impact on the effectiveness of the educational process. Special attention is given to the practical application of game-based methods in learning English by first-year students. The article provides examples of popular game-based techniques, including interactive whiteboards, online platforms (Quizlet, Kahoot, Duolingo), role-playing games, educational quests, and gamification.

Key words: Game-based methods, gamification, student motivation, interactive whiteboards, role-playing games, educational quests, online platforms

Аннотация. В данной статье анализируются преимущества игровых технологий в обучении и их влияние на эффективность образовательного процесса. Особое внимание уделено практическому применению игровых методов при изучении английского языка студентами первого курса. Приводятся примеры популярных игровых методик, таких как интерактивные доски, онлайн-платформы (Quizlet, Kahoot, Duolingo), ролевые игры, образовательные квесты и геймификация.

Ключевые слова: Игровые методы, геймификация, мотивация студентов, интерактивные доски, ролевые игры, образовательные квесты, онлайн-платформы

Аңдатпа. Бұл мақалада ойын технологияларының білім берудегі артықшылықтары мен олардың оқу процесінің тиімділігіне әсері талданады. Арнайы бірінші курс студенттерінің ағылшын тілін үйренудегі ойын әдістерін практикалық қолдануға назар аударылады. Интерактивті тақталар, онлайн платформалар (Quizlet, Kahoot, Duolingo),

рөлдік ойындар, білім беру квесттері және геймификация сияқты танымал ойын әдістерінің мысалдары келтірілген.

Кілт сөздер: Ойын әдістері, геймификация, студенттердің мотивациясы, интерактивті тақталар, рөлдік ойындар, білім беру квесттері, онлайн платформалар

Modern educational methods aim to consider the peculiarities of students' cognitive activity, making the learning process more interactive, dynamic, and productive. In recent years, game-based methods have gained widespread popularity, allowing students not only to acquire knowledge but also to actively apply it in practice. Game technologies are used in various subjects, from foreign languages to mathematics, history, and management. They help to form key competencies such as teamwork, analytical thinking, creativity, and the ability to make quick decisions.

Game-based methods encompass various forms of organizing the learning process: interactive games, role-playing situations, educational quests, competitions, and gamification. Their primary goal is to make the learning process engaging, increasing student involvement and improving material retention. Unlike traditional methods based on memorization, game technologies are focused on students' active participation, which leads to a deeper understanding of the subject matter.

Game-based methods in education are a set of pedagogical techniques aimed at developing students' cognitive activity through game forms of interaction. They can be used at various stages of learning: when introducing new material, reinforcing knowledge, reviewing previously learned topics, and assessing academic performance. The main advantages of game-based methods include increased motivation, the development of cognitive skills, the formation of communication skills, flexibility in learning, and practical orientation.

As first-year students, we have experienced firsthand the benefits of game-based methods in learning English. One of the most effective tools is the interactive whiteboard. For example, during classes, the instructor offers us to play "Lexical Marathon," where we have to guess the meaning of words, form sentences, or find the correct word based on its description. This not only helps to memorize vocabulary but also teaches us to apply it correctly in speech. In addition, we actively use online platforms and mobile applications such as Quizlet, Kahoot, Duolingo, and Wordwall. These platforms help us practice vocabulary, grammar, and pronunciation in a game-based format. For example, in Kahoot, the teacher creates a quiz, and we compete in real-time, trying to answer questions as quickly as possible and earn the most points. In Quizlet, we create flashcards with words and definitions, and then use game modes like "Match," where we have to pair the word with its translation as quickly as possible.

Another popular method is role-playing games. They are particularly useful when learning a foreign language as they allow students to immerse themselves in real-life communication situations. For example, in one of our classes, we role-played a scenario at the airport, where each of us was assigned a specific role: a passenger, a customs officer, an airline employee. This helped us not only learn new words but also overcome the language barrier. Educational quests are also useful when learning English. The teacher can prepare tasks related to finding information, solving riddles, and performing lexical-grammatical exercises. For example, one such game is "Mission: Save London." During the quest, we had to decipher codes, search for key words in texts, and complete tasks to get the next clue. This approach makes the learning process dynamic and exciting.

Another important direction is gamification, which involves incorporating game elements into the educational process. These can include systems of points, levels, achievements, and rankings, which make learning more engaging and motivating. We, as first-year students, suggested to our teacher the implementation of a reward system for active participation in English classes. For example, for correct answers, participation in discussions, and completion of additional assignments, we earn virtual "student coins." At the end of the semester, these coins

can be exchanged for bonus points or additional privileges, such as the ability to choose a topic for a project or skip one homework assignment. This approach makes the learning process more interactive and motivates us to actively engage in educational activities.

Game technologies are successfully applied not only in language learning but also in other subjects. In mathematics, logical quests, puzzles, and digital games like Mathletics are popular. In history, historical reconstructions, board games, and interactive quizzes such as "Chronological Journey" are used. In economics and management, business games and simulations are widely applied, where students manage virtual companies and make strategic decisions. In biology and medicine, board games, cards, and interactive simulators are used to model real processes and develop professional skills.

Game-based learning methods are a powerful tool that makes the educational process more interesting, interactive, and productive. They help students better assimilate information, develop important skills, and make knowledge more durable. We believe that game-based technologies should be used in all subjects, as they not only facilitate the process of knowledge acquisition but also make learning genuinely exciting.

References:

1. Smagorinsky, P. (2018). Teaching English by Design. Heinemann.
2. Gee, J. P. (2007). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Palgrave Macmillan.
3. Kapp, K. M. (2012). The Gamification of Learning and Instruction. Pfeiffer.
4. Prensky, M. (2001). Digital Game-Based Learning. McGraw-Hill.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society. Harvard University Press.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОРҒАУДЫҢ КЕШЕНДІ ТӘСІЛІ. ҚОЛДАНБАЛАРДАҒЫ НЕЙРОЖЕЛІЛЕРДІ ШАБУЫЛДАРДАН ҚАЛАЙ ҚОРҒАУҒА БОЛАДЫ?

Изханова Б.Е.

Жаратылыстану ғылымдарының магистрі,
Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
Izkhanova@list.ru <https://orcid.org/0009-0008-0688-6224>

Забен М.А.

ИЭФ-22-13к тобының студенті,
Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
Zaben.miras@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада жасанды интеллектті (ЖИ) қорғаудың кешенді тәсілдері қарастырылады, әсіресе нейрожелілерді кибершабуылдардан сақтау мәселесі талқыланады. ЖИ жүйелеріне бағытталған шабуылдар, оның ішінде қарсыласушы шабуылдар (adversarial attacks), мәліметтерді улау (data poisoning) және модельді кері инжинирингтеу сияқты қауіптер талданып, олардың ықтимал салдарлары сипатталады. Сонымен қатар, нейрожелілерді қорғаудың негізгі әдістері – деректерді шифрлау, модельді тұрақтандыру, шабуылға төзімді архитектураларды құру және аномалияларды анықтау механизмдерін енгізу жолдары қарастырылады. Мақалада ЖИ жүйелерінің қауіпсіздігін арттыруға арналған озық тәжірибелер мен болашақтағы даму бағыттары ұсынылады.

Кілт сөздер: ЖИ, машиналық оқыту, Нейрожелі, ал PyTorch Open Neural Network Exchange

Abstract. This article explores comprehensive approaches to protecting artificial intelligence (AI), with a particular focus on safeguarding neural networks from cyberattacks. It

examines threats targeting AI systems, including adversarial attacks, data poisoning, and model reverse engineering, and describes their potential consequences. Furthermore, key methods for securing neural networks—such as data encryption, model stabilization, the development of attack-resistant architectures, and the implementation of anomaly detection mechanisms—are analyzed. The article presents best practices for enhancing AI security and discusses future directions for development.

Бүгінде жасанды интеллектсіз әлемді елестету қиын. Нейрожелілер күнделікті өмірде де, түрлі бизнес-процестерде де кеңінен қолданылады. Бұл тек бастамасы ғана деуге болады, өйткені машиналық оқыту (ML) әдістері үнемі жетілдіріліп, жасанды интеллекттің даму бағыттары қарқынды түрде кеңеюде. Қазіргі таңда ең сұранысқа ие бағыттарға дауыстық көмекшілер, суреттерді тану және генерациялау, автономды көлік жүйелері, медициналық диагностика және биометриялық жүйелер жатады. Бұл салаларда толыққанды шешімдер ұсынылып, нақты пайда әкелуде. Мысалы, Яндекстің мәліметінше, 2023 жылға қарай Ресейдегі компаниялардың шамамен 20%-ы генеративті ЖИ-ді қолданысқа енгізген.

Алайда, машиналық оқыту моделін әзірлеу және қажетті нәтиже алу үшін қомақты қаржы мен уақыт қажет. Дайын модель әзірлеушінің интеллектуалдық меншігі ретінде аса құнды ресурс болып табылады. Сондықтан оған кез келген ықтимал хакерлік шабуыл айтарлықтай зиян келтіруі мүмкін. Біз бағдарламалық қамтамасыз ету жеткізушілерімен сөйлесе отырып, олардың бұл мәселе бойынша алаңдаушылығын және әзірлемелерін қосымша қорғау қажеттілігіне қызығушылық танытып отырғанын байқаймыз.

Айта кету керек, машиналық оқытудың танымал фреймворктары модельдерді екілік форматта сақтайды. Мысалы, Google-дың TensorFlow фреймворкі ProtoBuf форматында, ал PyTorch Open Neural Network Exchange (ONNX) форматында сақтайды. Нейрожелінің жұмыс істеуі үшін фреймворк модель файлын жүктейді, ал кейбір жағдайларда бұл файл ашық түрде дискіде сақталуы мүмкін.

Нейрожелі екі түрлі ортада жұмыс істей алады: бұлттық платформаларда (Cloud-based Machine Learning) және тікелей қолданушы құрылғысында (On-device Machine Learning немесе On-client Machine Learning). Мысалы, бұлттық шешімдерге Яндекстің «Алиса» тәрізді дауыстық көмекшілері жатады. Ал пайдаланушы құрылғысында жұмыс істейтін жүйелерге көлік бағдарламалық қамтылымындағы интеллектуалды видеоаналитика жүйелері мысал бола алады.

Қолданушы құрылғысында модельді орналастырудың соңғы уақытта танымалдығы артып келеді. Бұл тәсілдің бірнеше артықшылығы бар:

Жылдамдық: Желіге қосылуды қажет етпейді, нәтижесінде кешігулер болмайды.

Қауіпсіздік: Пайдаланушы деректері сыртқы серверге жіберілмейді, бұл құпиялылықты арттырады.

Тәуелсіздік: Модель желіден тыс жұмыс істей алады, яғни интернетсіз де қолжетімді.

Жасанды интеллекттің кең таралуы оны қорғау мәселесін де өзекті етеді. Сол себепті әзірлеушілер өздерінің нейрожелілік модельдерін ықтимал қауіп-қатерлерден сақтау жолдарын қарастыруы қажет.

Алдағы уақытта On-client Machine Learning (қолданушы құрылғысында орындалатын машиналық оқыту) пайдаланатын қосымшалардың саны айтарлықтай арта түседі. Бұған дәлел ретінде жасанды интеллектке бейімделген чиптердің нарықтық динамикасын келтіруге болады. Statista деректеріне сәйкес, 2024 жылы жаһандық ИИ-чиптер нарығының көлемі \$30 млрд деңгейіне жетеді. Бұл 2023 жылғы көрсеткіштен \$7 млрд артық. Сарапшылардың болжамы бойынша, 2027 жылға қарай нарық көлемі екі есеге артып, \$67 млрд-қа жетеді, ал 2034 жылға қарай он есеге ұлғаюы мүмкін.

Нейрожелілерді оңтайландыру және жаңа технологиялар.

Техникалық тұрғыдан алғанда, әзірлеушілер нейрожелілерді оңтайландыруға баса назар аударуда. ИИ-чиптерге жаңа алгоритмдер мен сандық деректерді сақтау форматтары белсенді енгізілуде. Мысалы, Google Brain зертханасы жасаған bfloat16 (brain floating point) форматы қазірдің өзінде Apple M2 чипінде қолданылып, Intel AVX-512 кеңейтіміне енгізілген.

Бұл форматтың басты ерекшелігі – ол стандартты float32 форматына оңай түрлендіріледі. Сонымен қатар:

Деректер дәлдігіне елеулі әсер етпей, есептеу жылдамдығын арттырады.

Жадыны аз пайдаланып, нейрожелі жұмысының тиімділігін арттырады.

ML-модельдерге бағытталған кибершабуылдар

Жасанды интеллект қолданатын қосымшалардың көбеюі оларды хакерлік шабуылдарға осал етеді. Зиянкестер ML-модельдерді бұзу немесе өзгерту арқылы әзірлеушілер мен тұтынушыларға қауіп төндіруі мүмкін. Бұл шабуылдар қарапайым әдістерден бастап өте күрделі тәсілдерге дейін түрленуі мүмкін.

ML-модель қолданатын қосымшаларға төнетін қауіптер

- Бағдарламалық жасақтаманы көшіру. Егер модель лицензиясыз қорғалмаса, оны көшіріп, басқа құрылғыда іске қосуға болады. Бұл әзірлеуші мен тапсырыс берушіге шығын әкелуі мүмкін.

- Модельді ұрлау (model theft). Зиянкестер дайын ML-модельді қосымшадан шығарып алып, өз өнімдерінде пайдалануы мүмкін. Бұл әсіресе компьютерлік көру технологияларын қолданатын кәсіпорындар үшін қауіпті.

- Модельді өзгерту. Зиянкес модельді модификациялап, оның жұмысын бұзуы мүмкін. Бұл "модельді улау" (model poisoning) немесе "деректерді улау" (data poisoning) арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, егер белгілі бір белгілер барлық суреттерде қолданылса, модель оларды дұрыс ажырата алмайды.

- Орындау ортасына шабуыл жасау. Қаскүнемдер модельмен жұмыс істейтін қосымшаның орындалу ортасына әсер етіп, кіріс немесе шығыс деректерін бұрмалай алады. Мұндай шабуылдардан қорғану үшін қосымшаны кері инженериядан (reverse engineering) және модификациядан қорғау қажет.

- Дайын модельді қайта оқыту үшін пайдалану. ML-модельді оқыту көп уақыт пен ресурс талап етеді. Зиянкес дайын модельді пайдаланып, өз деректер жинағын жылдам белгілеп, өзіндік модель құруы мүмкін. Бұған жол бермеу үшін лицензиялау жүйесін енгізу және қосымшаны заңсыз пайдаланудан қорғау қажет.

Нейрожелі модельдерін шабуылдардан қалай қорғауға болады?

2021 жылы Қытай университеті нейрожелі модельдерін қолданатын 1500-ге жуық Android-қосымшаларды зерттеді. Олардың ішінде бет-әлпетті тану, өміршеңдікті анықтау, жеке куәлікті тану, банк карталарын тану және зиянды бағдарламаларды анықтау модельдері болды. Зерттеу нәтижесінде қосымша жеткізушілерінің 2/3 бөлігі модельді қорғайтыны анықталды, бірақ тіпті бұл жағдайда да олардың көпшілігінен модельдерді оңай алуға болатыны белгілі болды.

Әртүрлі фреймворктер модельдерді қорғау деңгейі бойынша әртүрлі нәтижелер көрсетті: ашық кодты фреймворктер (NCNN, TensorFlow) салыстырмалы түрде әлсіз қорғаныс деңгейін (шамамен 25%) көрсетті, ал коммерциялық фреймворктер (Caffe, SenseTime) әлдеқайда жоғары (шамамен 75%) қорғаныс деңгейін ұсынды. Бұл бағалар даулы болуы мүмкін, бірақ оларды ескермеуге болмайды.

Танымал осалдықтарды жою үшін кешенді қорғаныс тәсілі қажет.

Біріншіден, фреймворк мүмкіндіктерін толығымен пайдалану керек. Мысалы, шабуылдарға төзімді тесттер жасауға мүмкіндік беретін кітапханаларды қолдану маңызды.

Екіншіден, егер модель тікелей құрылғыда жұмыс істесе, оны көшіруден қосымша қорғау шараларын енгізу қажет.

Лицензиялау жүйесі фреймворкті тиімді толықтыра алады. Ол модельдерді шифрлау кілттерін қауіпсіз сақтауға мүмкіндік береді, бұл ретте оларды бағдарламалық және аппараттық кілттерде қорғауға болады. Кодтың обфускациясы (кодты шатастыру) бұзу мен көшірмелеуден қосымша қорғаныс береді. Сонымен қатар, бұл жүйе жедел жадта модельді көшіруден қорғау үшін дайын құралдарды пайдалануға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Goodfellow I., McDaniel P., Papernot N. (2018). Making Machine Learning Robust Against Adversarial Inputs. Communications of the ACM, 61(7), 56-66.
2. Carlini N., Wagner D. (2017). Towards Evaluating the Robustness of Neural Networks. IEEE Symposium on Security and Privacy.
3. Tramèr F., Kurakin A., Papernot N., Goodfellow I., Boneh D., McDaniel P. (2018). Ensemble Adversarial Training: Attacks and Defenses. ICLR 2018.
4. Biggio B., Roli F. (2018). Wild Patterns: Ten Years After the Rise of Adversarial Machine Learning. Pattern Recognition, 84, 317-331.
5. Abouelmehdi K., Beni-Hssane A., Khaloufi H., Saadi M. (2018). Big Data Security and Privacy in Healthcare: A Review. Procedia Computer Science, 113, 73-80.

USING INTERNET RESOURCES TO ENHANCE THE EFFECTIVENESS OF TEACHING ENGLISH AT SCHOOL

Kuralbaeva Zhanelya - a student of group FI-24-9K8

Dosymbek Ardak - scientific supervisor

Tashenev University, city Shymkent.

ajtkulovagulzauhar745@mail.com

Abstract. This methodological study explores the use of internet resources as a tool for enhancing the effectiveness of English language learning in schools. It examines modern digital tools that contribute to the development of all language skills: listening, speaking, reading, and writing. Methodological recommendations are provided on integrating online platforms, interactive exercises, and multimedia content into the educational process. Special attention is given to the impact of digital technologies on students' motivation, their independence in learning, and academic performance improvement. The study includes practical examples of using internet resources and an analysis of their effectiveness.

This material can be useful for English teachers, methodologists, and educators who aim to implement modern technologies in the educational process.

Key words: internet resources, English language learning, online platforms, student motivation, digital literacy.

Аңдатпа. Бұл әдістемелік зерттеуде интернет ресурстарын мектепте ағылшын тілін оқыту тиімділігін арттыру құралы ретінде пайдалану мәселесі қарастырылады. Тыңдалым, сөйлеу, оқу және жазу дағдыларын дамытуға ықпал ететін заманауи цифрлық құралдар талданады. Білім беру үдерісіне онлайн платформаларды, интерактивті жаттығуларды және мультимедиялық контентті енгізу бойынша әдістемелік ұсыныстар беріледі. Зерттеуде цифрлық технологиялардың оқушылардың мотивациясына, олардың өз бетінше білім алуына және үлгерімінің артуына әсері ерекше назарға алынады. Интернет ресурстарын қолданудың практикалық мысалдары келтіріліп, олардың тиімділігі талданады. Ұсынылған материал ағылшын тілі мұғалімдеріне, әдіскерлерге және білім беру үдерісіне заманауи технологияларды енгізуге ұмтылатын педагогтарға пайдалы болады.

Кілт сөздер: интернет ресурстар, ағылшын тілін оқыту, онлайн платформалар, оқушылардың мотивациясы, цифрлық сауаттылық.

Аннотация. В данной методической разработке рассматривается использование интернет-ресурсов как средства повышения эффективности обучения английскому языку в школе. Исследуются современные цифровые инструменты, способствующие развитию всех видов речевой деятельности: аудирования, говорения, чтения и письма. Представлены методические рекомендации по интеграции онлайн-платформ, интерактивных упражнений и мультимедийного контента в учебный процесс. Особое внимание уделяется влиянию цифровых технологий на мотивацию учащихся, их самостоятельность в изучении языка и повышение успеваемости. Работа содержит примеры практического применения интернет-ресурсов, а также анализ их эффективности. Представленный материал может быть полезен учителям английского языка, методистам и педагогам, стремящимся внедрять современные технологии в образовательный процесс.

Ключевые слова: интернет-ресурсы, обучение английскому языку, онлайн-платформы, мотивация учащихся, цифровая грамотность.

In today's digital world technology plays a crucial role in education, offering numerous opportunities to enhance language learning. The use of internet resources in English language teaching helps make lessons more engaging, interactive, and effective. Online tools provide access to authentic materials, facilitate communication, and enable personalized learning experiences. By integrating internet-based resources into teaching, educators can create a dynamic and motivating learning environment. This paper explores the advantages, challenges, and best practices for using internet resources to improve English language teaching in schools. It also provides specific recommendations on how teachers can integrate digital tools into their lessons to maximize learning outcomes.

Advantages of Using Internet Resources:

Access to Authentic Materials. One of the greatest benefits of using the internet in English teaching is access to authentic language materials. These include:

News websites (BBC, CNN, The Guardian) – Students can read real-world articles and improve their reading comprehension.

Podcasts (BBC Learning English, The British Council Podcasts) – Help develop listening skills and familiarize students with different accents.

YouTube educational channels (TED-Ed, BBC Learning English, English Addict with Mr. Steve) – Provide engaging video lessons on various topics.

Online literature libraries (Project Gutenberg, ManyBooks) – Allow students to access free books in English, improving reading fluency.

By using such resources, students encounter real-life language use rather than artificial textbook dialogues, making their learning experience more meaningful.

Learning and Gamification.

Many internet platforms incorporate gamification elements that make learning fun and engaging. Examples include:

Duolingo – a language-learning app with interactive exercises and a reward system.

Kahoot! – a quiz-based platform that allows teachers to create fun and competitive learning activities.

Quizlet – a tool for creating digital flashcards and vocabulary games.

Interactive learning enhances motivation, encourages self-study, and improves retention of new vocabulary and grammar structures.

The Importance of Instant Feedback in Language Learning.

Feedback has always been very important to me. While learning English, platforms like Duolingo and Quizlet helped me immediately identify students' mistakes and understand where they went wrong. Grammarly allowed me to check my writing tasks and improve learner's accuracy.

In the past, we had to wait a whole day to get our test results, which made students anxious and uncertain. But now, with instant feedback, we can quickly recognize our mistakes and focus more on correcting them. If such tools were systematically used in schools, students would be able to track their progress more effectively and improve their language skills with greater confidence.

Collaboration and Communication. The Internet facilitates communication between students and teachers beyond the classroom. Some useful collaboration tools include:

Google Classroom helps teachers to organize coursework, assign tasks, and track students' progress.

Zoom / Microsoft Teams enable virtual lessons and discussions, supporting remote learning.

Padlet allows students to create and share digital boards with notes, images, and videos.

These tools enhance interaction, encourage teamwork, and make learning more engaging.

In the past, learning English was mostly limited to textbooks and classroom exercises. However, current time via the Internet students can communicate not only with their peers but also with people from all over the world. Platforms like Google Classroom make it easier to complete assignments, while Zoom and Microsoft Teams allow students to engage in online discussions and practice freely. Additionally, tools like Padlet enable students to express their ideas and collaborate on group projects. This way, students begin to use English not just for academic purposes but also as a natural means of communication in daily life.

Personalized Learning.

Online resources allow students to learn at their own pace. For example:

BBC Bitesize Offers lessons and exercises tailored to different proficiency levels.

Memrise uses AI-based technology to personalize vocabulary learning.

Coursera / edX provide free and paid courses for students who want to improve their English independently.

Personalized learning helps address individual strengths and weaknesses, ensuring that every student can progress effectively.

Each student has a unique learning style and pace. Some may excel in reading and listening, while others may need more time to improve their writing and expand their vocabulary. Internet resources accommodate these differences, allowing students to learn at their own speed. For instance, BBC Bitesize offers exercises tailored to different proficiency levels, while Memrise uses artificial intelligence to select the most relevant words for learners. Meanwhile, platforms like Coursera and edX provide opportunities to learn English not just for grammar but also for professional growth. With such a personalized approach, every student can choose the most suitable learning method and achieve better results.

In conclusion, the effective use of internet resources in teaching English presents a great opportunity to enhance the quality of education. However, it is essential to use them wisely. Teachers should combine traditional and digital methods to increase student engagement and develop their independent learning skills. Moreover, improving digital literacy, ensuring the purposeful use of online resources, and maintaining discipline in the learning process are crucial. By utilizing modern technological tools effectively, both teachers and students can make the learning process more engaging and productive.

In today's world, mastering innovative teaching methods is a necessity. Therefore, integrating internet resources into education is a step toward the future. This approach not only fosters students' motivation for learning but also creates opportunities for their comprehensive development.

References:

1. G. D. McKeating, J. Greenwood, and P. Wingard. 2021. The teaching of English as an international language. A practical guide. London.
- 2.R. (2013). Brave New Digital Classroom: Technology and Foreign Language Learning.

Georgetown University Press.

3. Levy, M. & Stockwell, G. (2006). CALL Dimensions: Options and Issues in Computer-Assisted Language Learning. Routledge.

4. BBC Bitesize. (n.d.). Learn English online with BBC Bitesize. Retrieved March 4, 2025, from <https://www.bbc.co.uk/bitesize>

5. Coursera. (n.d.). English courses and training programs. Retrieved March 4, 2025, from <https://www.coursera.org>

6. Duolingo. (n.d.). Learn English with fun and effective exercises. Retrieved March 4, 2025, from <https://www.duolingo.com>

7. Memrise. (n.d.). Personalized language learning powered by AI. Retrieved March 4, 2025, from <https://www.memrise.com>

8. Online meetings and education solutions. Retrieved March 4, 2025, from <https://www.zoom.us>

ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕНУДІҢ ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Қаюпова Е.М.

kayupova.eldana@icloud.com

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – п.ғ.м. Турлибек Ә.Н.

Assemay.turlibek@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада шет тілін үйренудің дәстүрлі және инновациялық тәсілдері қарастырылады. Дәстүрлі әдістердің (грамматикалық-аудармалық, тікелей, аудиолингвистикалық) артықшылықтары мен шектеулері сипатталып, олардың оқушылардың тілдік дағдыларын дамытудағы орны сараланады. Сонымен қатар, заманауи технологиялар мен цифрлық құралдарды қолдануға негізделген инновациялық тәсілдерге ерекше назар аударылып, олардың оқыту процесіне енгізілуі тіл үйренуді қызықты әрі тиімді ететіні айтылған. Мақалада тиімді оқыту үшін дәстүр мен жаңашылдықты үйлестіру, оқушының жас ерекшелігі мен қызығушылығына қарай әдіс таңдау қажеттілігі атап өтіледі. Сонымен қатар, мотивацияның рөлі мен мұғалім мен оқушы арасындағы белсенді қарым-қатынастың маңыздылығы да кеңінен сөз болады. Мақала шет тілін меңгеру жолында тиімді әдістерді дұрыс таңдауға бағыт береді.

Кілт сөздер: шет тілі, оқыту әдістемесі, инновациялық технологиялар, геймификация, аралас оқыту.

Abstract. This article discusses traditional and innovative methods of foreign language learning. The advantages and limitations of traditional approaches (grammar-translation, direct, audiolinguistic) are described, as well as their role in the development of learners' language skills. Special attention is paid to innovative methods based on the use of modern technologies and digital tools that make the learning process more interesting and effective. The article emphasises the need to combine traditional and modern approaches and to choose a method depending on the age and interests of the learner. The role of motivation and the importance of active interaction between teacher and student are also discussed in detail. The material is aimed at helping to choose the right effective methods of learning a foreign language.

Key words: foreign language, teaching methodology, innovative technologies, gamification, blended learning.

Аннотация. В данной статье рассматриваются традиционные и инновационные методы изучения иностранного языка. Описываются преимущества и ограничения традиционных подходов (грамматико-переводной, прямой, аудиолингвистический), а также их роль в развитии языковых навыков учащихся. Особое внимание уделяется

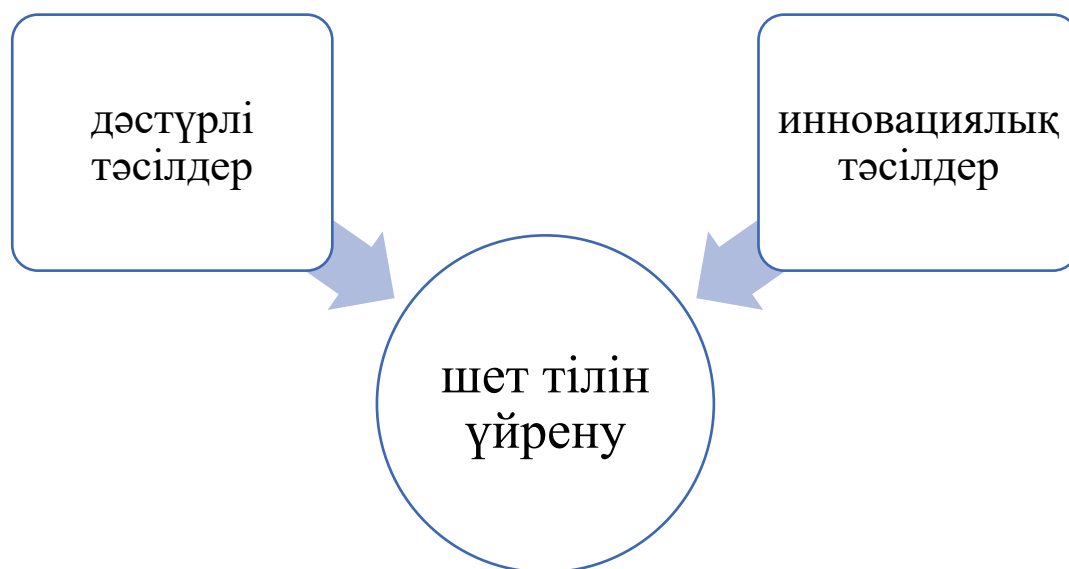
инновационным методам, основанным на использовании современных технологий и цифровых инструментов, которые делают процесс обучения более интересным и эффективным. В статье подчеркивается необходимость сочетания традиционных и современных подходов, выбора метода в зависимости от возраста и интересов учащегося. Также подробно рассматриваются роль мотивации и важность активного взаимодействия между учителем и учеником. Материал направлен на помощь в правильном выборе эффективных методов овладения иностранным языком.

Ключевые слова: иностранный язык, методика обучения, инновационные технологии, геймификация, смешанное обучение.

XXI ғасыр – ғылым мен технологияның қарқынды дамуының ғасыры. Ғаламдану жағдайында әлемдік қоғамдастықпен байланыс орнатудың негізгі кілті – шет тілін меңгеру. Қазіргі таңда шет тілін үйрену тек қана білім саласындағы қажеттілік емес, сонымен қатар тұлғаның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың, мәдениеттер арасындағы диалогты дамытудың маңызды құралына айналды. Бұл бағытта дәстүрлі оқыту тәсілдерімен қатар, заманауи инновациялық әдістер де белсенді қолданылуда. Аталған мақалада шет тілін үйренудің дәстүрлі және инновациялық тәсілдерінің артықшылықтары мен кемшіліктері, олардың тиімділігі мен өзара ықпалдастығы талданады.

Тіл білімі қазіргі қоғамда сәнге айналған үрдіс болып табылады, яғни бұл – білімділіктің өзіндік белгісі және белгілі бір мәртебенің элементі. Тіл білімі біздің дүниетанымымызды кеңейтіп қана қоймай, түсіністікті жеңілдетіп, бүкіл әлем бойынша адамдармен еркін қарым-қатынас жасауға жол ашады. Сонымен қатар, тіл білімі ұлттар, елдер мен құрлықтар арасындағы шекараны жойып, адамдарды біріктіреді. Сондықтан шетел тілін үйрену – жаһандану мен цифрлану дәуіріндегі заманауи қоғамның ажырамас бөлігіне айналады.

Қазіргі әлемде ағылшын тілі мұғалімінің алдында оңай емес міндет тұр – тілді үйретуді тиімді, қызықты әрі оқушы үшін қиындатпай жүргізу. Бүгінгі бала – мәтін оқып, ережені жаттап, жаңа сөздерді механикалық түрде меңгеруге дайын болған бұрынғы оқушыдан өзгеше. Қазіргі оқушы ақпаратты кітап пен мұғалім арқылы емес, аудио мен видео материалдар, интернет пен басқа да ақпарат көздері арқылы қабылдағанда әлдеқайда жеңіл қабылдайды. [1]

Шет тілін үйренудегі дәстүрлі тәсілдер төмендегілерді қамтиды. Грамматикалық-аудармалық әдіс – шет тілін оқытудың ең көне әрі кең таралған түрі. Ол негізінен мәтіндерді аудару, грамматикалық ережелерді меңгеру және жаттығулар орындау арқылы жүзеге асады. Бұл тәсіл оқушылардың тілдің құрылымын терең түсінуіне, жазбаша сауаттылығын

арттыруға мүмкіндік береді. Алайда, бұл әдіс тілдік коммуникативтік дағдыларды, әсіресе сөйлеу және тыңдау қабілетін дамытуда тиімсіз.

Тікелей (тікелей қарым-қатынасқа негізделген) әдісте оқыту ана тіліне аудармай, шет тілінде түсіндіріледі. Мұғалім мен оқушы тек шет тілінде сөйлеседі, бұл тілдік ортаға бейімделуді тездетеді. Бұл тәсіл оқушылардың сөйлеу дағдысын дамытуды мақсат етеді, дегенмен грамматикалық білімнің жеткіліксіздігі байқалуы мүмкін.

Аудио-лингвистикалық әдіс қайталау мен жаттығуларға негізделген. Аудиожазбаларды тыңдау, диалогтарды қайталау арқылы оқушылар тілдік модельдерді меңгереді. Бұл әдіс тыңдау және сөйлеу қабілеттерін дамытуға жақсы әсер етеді. Дегенмен, тілдің мағынасы мен контексті ескерілмей қалуы мүмкін.

Дәстүрлі әдістердің негізгі артықшылықтары – жүйелілік, құрылымдылық, тілдік нормаларды дұрыс үйрену. Бірақ олар мотивацияның төмендеуіне, тіл үйрену процесінің баяулығына, нақты қарым-қатынасқа дайындықтың жеткіліксіздігіне әкелуі мүмкін. [2]

Ал, инновациялық тәсілдер және технологияларға төмендегілер жатады:

2.1 Коммуникативтік әдіс: үйренушінің шынайы өмірде шет тілінде еркін сөйлесу қабілетін дамытуға бағытталған. Бұл әдісте тіл – қарым-қатынас құралы ретінде қарастырылады. Әр түрлі жағдаяттарға негізделген тапсырмалар, диалогтар, рөлдік ойындар арқылы оқушылардың тілдік қарым-қатынасы дамиды. Бұл әдіс мотивацияны арттырады, тілді қолдану икемін жақсартады. [3]

2.2 Қазіргі таңда интернет – тіл үйренудің шексіз мүмкіндіктері бар алаңы. YouTube платформасындағы бейнесабақтар, Quizlet, Duolingo, Memrise секілді қолданбалар, онлайн курстар мен тілдік форумдар – бұлардың барлығы тілді меңгеруді жеңілдетеді. Сонымен қатар, виртуалды тілдік орта жасайды.

2.3 Тілді үйрену процесін қызықты әрі мотивациялы ету үшін ойын әдістері кеңінен қолданылады. Геймификация оқу үдерісіне жарыс элементтерін, ұпай жинау, марапат алу сияқты механизмдерді енгізу арқылы оқушының белсенділігін арттырады. Duolingo, LingQ, Kahoot сияқты қосымшаларда оқушылар түрлі деңгейлерден өтіп, өз жетістіктерін бақылап отырады. Бұл әдіс әсіресе балалар мен жасөспірімдердің тілді қызығушылықпен үйренуіне мүмкіндік береді. [4]

2.4 Мобильді оқыту: Смартфондар мен планшеттердің дамуы білімге қолжетімділікті арттырды. Тіл үйренушілер кез келген жерде, кез келген уақытта оқу материалдарын пайдаланып, тыңдау, сөйлеу және жазу дағдыларын дамыта алады. Мобильді қосымшалар күнделікті жаттығуларды орындау, подкаст тыңдау, бейнесабақ көру арқылы оқудың икемділігі мен үздіксіздігін қамтамасыз етеді.

2.5 Blended Learning немесе аралас оқыту — дәстүрлі (бетпе-бет) және онлайн оқыту формаларын біріктіру. Бұл әдісте оқушы грамматиканы, лексиканы өз бетімен онлайн платформада меңгеріп, кейін сыныпта сөйлеу жаттығуларын орындайды. Бұл әдіс тиімділікпен дербестікке негізделген. Мысалы, тіл курстары Zoom арқылы өткен сабақтарды Moodle платформасында тапсырмалармен толықтырып отырады. [5]

Оқушылардың тіл үйренуге деген қабілеті мен ынтасы әртүрлі болғандықтан, бір ғана әдіспен шектелу дұрыс емес. Бастапқы деңгейде грамматикалық негізді қалыптастыру маңызды болса, орта және жоғары деңгейде — сөйлеу мен тыңдау дағдыларын жетілдіру қажет. Сондықтан түрлі әдістердің үйлесімділігі оқытудың сапасын арттырады.

Жоғары нәтижеге жету үшін дәстүрлі әдістердің құрылымдылығын инновациялық әдістердің мотивациялық әлеуетімен үйлестіру керек. Мысалы, жаңа тақырыпты грамматикалық түрде түсіндіріп, кейін оны интерактивті жаттығулар немесе ойын арқылы бекіту оқушылардың есте сақтау және қолдану қабілетін күшейтеді. Бұл ретте Quizlet, Kahoot, Duolingo сияқты платформалар тиімді құрал ретінде қолданылады. Олар оқушылардың танымдық қызығушылығын арттырып, тілді қолдануға деген ынтасын күшейтеді.

Қазіргі оқыту моделінде мұғалім — бағыттаушы, ал оқушы — белсенді үйренуші болуы керек. Мұғалім әр оқушының ерекшелігін ескере отырып, оқу процесін ұйымдастыруы қажет. Жаңа технологиялар арқылы мұғалім оқушының білім деңгейін нақты қадағалап, кері байланыс орната алады. Мысалы, Google Classroom, Zoom, Padlet сияқты цифрлық құралдар арқылы онлайн тапсырмалар беру, кері байланыс ұйымдастыру, бірлесе жұмыс істеу мүмкіндігі артады.

Тілді меңгерудегі мотивация факторы өте жоғары. Шет тілін меңгерудегі басты қозғаушы күштердің бірі — мотивация. Ішкі мотивация (қызығушылық, өзін-өзі дамыту) мен сыртқы мотивация (бағалау, марапат, сертификат) әдіс таңдау мен үйрену қарқынына тікелей әсер етеді. Оқыту әдістерін оқушының қызығушылығына сай таңдау — табысты нәтижеге жеткізудің негізі.

Тілді меңгеру — үздіксіз даму мен ізденісті қажет ететін ұзақ процесс. Тек дәстүрлі әдістермен шектелмей, инновациялық тәсілдерді жүйелі түрде енгізу — қазіргі заманның талабы. Мұғалім мен оқушының белсенді өзара әрекеті, цифрлық технологиялардың дұрыс пайдаланылуы және мотивациялық механизмдердің енгізілуі — тиімді оқытудың басты кепілі. Шет тілін меңгеру – уақытты, шыдамдылықты және дұрыс әдісті қажет ететін күрделі үдеріс. Дәстүрлі әдістер жүйелілік пен тәртіпті қамтамасыз етсе, инновациялық тәсілдер оқушыны қызықтырып, тілді қолдануға ынталандырады. Осы екі бағыттың үйлесімі — тіл үйренудегі табыстың кепілі. Тиімді оқыту үшін мұғалімдер мен тіл үйренушілер дәстүр мен жаңа технологияны ұштастыра білуі қажет. Әр оқушының тіл меңгеру стилін ескеріп, соған сай әдістерді қолдану — тілдік дағдыларды дамытудың басты жолы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://infolesson.kz/sochetanie-tradicionnyh-i-innovacionnyh-sposobov-izucheniya-inostrannyh-yazykov-5366352.html?ysclid=m92n4846ws425068346>
2. Пирожкова а.о., & Кубединова э.д. (2016). Традиционные методы обучения иностранному языку в общеобразовательной школе. теория и практика современной науки, (6-2 (12)), 786-792.
3. Павлова, е. в. Инновационные методики обучения иностранным языкам / е. в. Павлова, н. а. Кобзева, и. с. Овчинникова. — текст : непосредственный // молодой ученый. — 2015. — № 12 (92). — с. 790-792. — url: <https://moluch.ru/archive/92/20495/>
4. <https://skyteach.ru/methods/novye-metodiki-prepodavaniya-anglijskogo/>
5. Кузьмина л. с. Инновационные методы преподавания иностранных языков // вестник науки. 2023. №9 (66). url: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-metody-prepodavaniya-inostrannyh-yazykov>

THE IMPACT OF GLOBALIZATION AND MODERN TECHNOLOGIES ON THE ENGLISH LANGUAGE

Мырзағали Б., Тураджан А.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекшісі - **п.ғ.м. Назар Д.Б.**

English has changed significantly as a result of globalization and technology, and languages are constantly changing due to the demands of their users. As new words are created and become naturalized, language evolves very gradually. Today, English is a universal language, and communicating is a prerequisite for success in the global market. This article explores how globalization and technology have influenced the English language and its usage, emphasizing their various effects.. As English incorporates vocabulary from other cultures, linguistic borrowing

has enhanced the language. On the other hand, technology has altered communication methods and has rapidly influenced the English language. Traditional communication methods have changed due to technology, which has made language more approachable and informal. Slang, abbreviations, emojis, and sentence fragments are new language forms brought about by the growth of texting, social media, and online communication [1]. Although technology has facilitated faster and more effective communication, it has also caused a shift from standard grammar and language usage, particularly among younger generations.

Globalization and the rise of modern technologies have profoundly impacted languages worldwide, with English being at the forefront of this transformation. As English increasingly serves as an international means of communication, technological innovations have introduced new linguistic phenomena, including hybrid forms and digital slang.

Some students view globalization as a social process that makes boundaries meaningless, while others emphasize its world-unifying, homogenizing capacity. The process of integrating many cultures, languages, organizations, nations, etc., from across the world is known as globalization. Globalization has connected everyone in the world for personal and business reasons. The current globalization period offers us a lot of new chances to communicate and exchange our thoughts, information, findings, and experiences with others worldwide. The word "globalization" was first used and has been in use since the 1980s, and it is generally agreed to be a post-modern phenomenon. In reality, it is a lengthy historical process only sped up in the latter part of the 20th century. Language is one of the many facets of society that have been and will continue to be impacted by globalization. The greater distribution and interconnection of languages, especially English, is one of the main effects of globalization. The English language is recognized to be spreading more and more around the world. Only 25% of English users globally are native speakers, and most non-native speakers use English without native speakers.

Studying how globalization and contemporary technologies have affected the English language is essential because it illuminates how outside factors influence linguistic variety, communication norms, and language evolution.

This study employed a systematic review approach to investigate the influence of globalization and technology on the English language. The research followed a structured approach to synthesize and analyze existing literature, ensuring comprehensive and unbiased insights. The study design involved identifying, evaluating, and integrating relevant academic sources that focused on the impact of globalization and technology on English language usage and diversity. Inclusion criteria centered on journal articles and books directly related to the topic, while exclusion criteria eliminated publications and studies not aligned with the research focus. A systematic search was conducted using relevant keywords such as "Globalization and English language," "Technology and English usage," and "Digital communication and English evolution." Relevant data extracted from the selected studies [2]. Ethical considerations ensured proper citation and attribution of all sources.

Spread Globalization has contributed to the widespread adoption of English across various domains, including business, academia, and digital communication. As multinational companies expand and international collaborations increase, English becomes the primary medium for cross-cultural interaction. Consequently, English has diversified into numerous global varieties, such as Indian English, Singaporean English, and Nigerian English, reflecting regional linguistic influences.

Transformation Technological innovations, particularly in digital communication, have led to significant changes in how English is written and spoken. Social media platforms, instant messaging, and online forums facilitate rapid, informal communication, fostering the development of internet slang, abbreviations, and emotive expressions. Moreover, machine translation and language-learning apps have increased accessibility, allowing non-native speakers to engage with English more readily [3].

Modern technologies have also introduced new lexical items and linguistic constructs. Terms like 'selfie', 'hashtag', and 'vlog' exemplify how technological contexts create new words. Furthermore, the blending of English with local languages in digital environments has given rise to hybrid forms, such as 'Hinglish' (Hindi-English) and 'Taglish' (Tagalog-English).

While globalization promotes English as a global lingua franca, it also raises concerns about linguistic homogenization and the erosion of minority languages. Digital technologies, although expanding English proficiency, may inadvertently marginalize local dialects. Additionally, the dominance of English in online content perpetuates a linguistic hierarchy, where native varieties often hold more prestige.

The integration of artificial intelligence (AI) into language processing has further shaped the evolution of English. AI-powered applications such as chatbots, virtual assistants, and automated translation services use English as a primary interface language, reinforcing its global presence. Moreover, AI-driven tools for text generation and grammar correction, like language models and proofreading applications, shape the way English is written, often standardizing linguistic output.

Machine translation (MT) technologies, including Google Translate and DeepL, facilitate cross-linguistic interactions by making English accessible to non-native speakers. However, the reliance on automated translations sometimes results in loss of nuance, cultural context, and linguistic diversity. Furthermore, MT outputs often reflect the dominance of standardized English, potentially diminishing the visibility of regional varieties [4].

Educational systems worldwide are increasingly integrating English into their curricula, often positioning it as a necessary skill for global citizenship. The proliferation of English-medium instruction (EMI) in non-English-speaking countries highlights the language's role as a tool for academic mobility and professional advancement. Online language-learning platforms, such as Duolingo and Babbel, leverage technological advancements to promote English acquisition, often incorporating gamified elements to enhance learner engagement.

Furthermore, linguistic standards have changed as a result of people's growing dependence on technology for communication. Users of the internet have produced unique language patterns that frequently disregard accepted grammar and spelling rules, giving rise to new dialects of English. Academic and professional writing standards may be impacted by this language change, which encourages originality and adaptation but also blurs the boundaries between official and informal communication [5]. Concerns over the long-term effects of these alterations are raised by Karen (1997), who notes that when English is utilized as a lingua franca, it may endure modifications that compromise its structural integrity. In the end, there are advantages and disadvantages to how globalization and technology have affected English. Even if English is still the most widely spoken language in the world, it is important to take into account the decline in linguistic variety and the change in linguistic conventions. Linguists, educators, and policymakers must create plans to protect indigenous languages while maintaining English as a flexible and inclusive language of communication.

The impact of globalization and modern technologies on the English language is multifaceted, leading to both linguistic innovation and challenges to linguistic diversity. While English continues to evolve and adapt within digital contexts, it is essential to preserve linguistic diversity by fostering multilingual practices in global communication.

References:

1. Asudani, R. R. (2016, August). Technology and Language Evolution. *International Journal of Science, Technology and Management*, 5(8), 99-103.
2. Anand, G. (2010). Language as a Blunt Tool of the Digital Age. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2010/01/16/world/americas/16ihtcurrents.html>
3. Ferdinando, T. (2015). Globalization and Its Effect on Language (With Reference to Sinhala and English Languages). Retrieved from

- https://www.researchgate.net/publication/275036808_GLOBALIZATION_AND_ITS_EFFECT_ON_LANGUAGE_with_reference_to_Sinhala_and_English_languages
4. Yule, G. (2017). *The Study of Language* (6 ed.). Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from <https://archive.org/details/georgeyulethestudyoflanguage2017cambridgeuniversitypress/mode/2up>
 5. Sharma, S. (2023). Changes in English Language and Grammar: Impact of Technology. *International Journal of Innovations & Research Analysis (IJIRA)*, 3, 43-46. Retrieved from <https://inspirajournals.com/uploads/Issues/1537118517.pdf>

EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ATTITUDES TOWARDS FOREIGN LANGUAGE LEARNING: PURSUIT OF RELEVANCE AND IMPLICATIONS

Ўзбек А., Адилова У.

Tashneev University, ШЫМКЕНТ қ.

ҒЫЛЫМИ ЖЕТЕКШІСІ - П.Ғ.М. **Серікбаева Ш.Е.**

Emotional intelligence (EI) has increasingly been recognized as a critical factor in educational contexts, including foreign language learning. Defined as the ability to perceive, control, and evaluate emotions, EI can significantly influence learners' motivation, persistence, and overall success. This article explores the relationship between EI and attitudes towards language learning, focusing on the implications for teaching and curriculum design.

Regarded as a subset of social intelligence, emotional intelligence (EI) is thought to affect various areas of human life including language achievement. There is a significant body of research which supports the centrality of an individual's emotional intelligence to various areas of language achievement [1]. This being the case, it can be concluded that higher levels of emotional intelligence can serve as a driving force and motivation for language achievement. In other words, individuals' with higher levels of emotional intelligence are expected to express more positive attitudes toward learning an L2.

Most scholars in the field of L2 learning assert that foreign language learning is emotionally driven. That is to say, EFL learners are prone to experience an array of emotions and feelings during the challenging and often tedious process of learning an L2. López (2011) argues that cultivating emotions can help overcome problems of demotivation created by fear or anger which can potentially endanger foreign language achievement [2]. She further asserts that evoking emotions enhances learners' self-esteem and empathy which, in turn, greatly contribute to students' attitudes and motivation and facilitate language learning.

Likewise, Imai (2010) maintains that emotions not only facilitate, filter, or hinder an individual's inner cognitive functioning; they can also mediate development, more specifically, when learning is based on interpersonal transaction. MacIntyre (2002, p.45) asserts that emotions "just might be the fundamental basis of motivation, one deserving far greater attention in the language learning domain". That said, the literature on the relationship between EI and attitudes toward foreign language is scarce. The present study, therefore, is an attempt to fill in this research gap and shed more light on the interplay of the two construct in learning an L2.

Scholars suggest that learners' motivational system and his/her emotions are fundamentally important motivators without which future possible selves and the ideal L2 self would lack motivational potency. With this in mind, and given the centrality of emotions to success in learning an L2, the current study sought to examine the relationship between EFL learners' emotional intelligence profiles and attitudes toward foreign language learning. The main objective was to investigate the relationship between EI and A-FLL in order to see whether EI plays a role as the potential underlying mechanism of attitudes towards foreign language learning.

Learning EI encompasses several dimensions, including self-awareness, emotional regulation, empathy, and social skills. In the context of language learning, these aspects contribute to managing anxiety, maintaining motivation, and developing positive interactions in language classrooms [3]. High EI learners are more likely to demonstrate resilience when faced with linguistic challenges and exhibit openness to cultural differences.

Formation Learners with developed emotional intelligence tend to hold more positive attitudes towards foreign language acquisition. They are better equipped to cope with frustration and embrace mistakes as learning opportunities.

This positive mindset directly impacts language proficiency and the willingness to communicate, as learners feel more confident and less threatened by potential errors [4].

EI and Language Learning Success Studies have demonstrated a correlation between high levels of EI and favorable attitudes towards language learning. For example, research by Dewaele et al. (2021) found that students with strong emotional regulation skills were more likely to persist in language studies, even when faced with difficulties. Similarly, Goleman (2019) emphasizes that integrating EI training in language education can boost learners' self-efficacy and motivation.

To leverage the benefits of EI, educators should implement strategies that promote emotional awareness and empathy. Techniques such as reflective practices, collaborative tasks, and stress management workshops can foster a supportive learning environment.

Additionally, language curricula should incorporate activities that build interpersonal skills and self-regulation to enhance learners' emotional resilience.

Recent research suggests that emotional intelligence not only influences learners' attitudes but also shapes their interactions and communication patterns in foreign language contexts. Learners with high EI demonstrate a greater capacity for empathy and intercultural sensitivity, which are essential for successful language acquisition and cross-cultural communication.

Furthermore, fostering emotional resilience helps learners to better manage language anxiety, thereby enhancing oral proficiency and willingness to communicate.

One area of growing interest is the relationship between emotional intelligence and language learner autonomy. Self-regulated learning, which is crucial for language acquisition, is closely linked to emotional self-regulation. Learners who can manage their emotions effectively tend to set realistic goals, reflect on their progress, and maintain motivation throughout the learning process.

In addition, integrating emotional intelligence training in language classrooms can positively affect peer collaboration and group dynamics [5]. Activities that encourage emotional expression and reflection can foster a more cohesive and supportive classroom atmosphere, promoting both academic success and socio-emotional development.

Emotional intelligence plays a pivotal role in shaping attitudes towards foreign language learning. By fostering EI, educators can cultivate positive emotional climates that motivate students and promote sustained engagement. Integrating EI development into language instruction holds the potential to enhance both academic and personal growth in learners.

References:

1. Dewaele, J.-M., et al. (2021). Emotional Intelligence and Language Learner Success. *Journal of Applied Linguistics*.
2. Goleman, D. (2019). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bloomsbury Publishing.
3. MacIntyre, P. D. (2017). Motivation and Emotion in Language Learning. *Language Teaching Research Journal*.
4. Dörnyei, Z. (2014). Motivation in second language learning. In M. Celce-Murcia, D. M. Brinton & M. A. Snow (Eds.), *Teaching English as a second or foreign language* (4th ed., pp. 518–531).

5. Boston, MA: National Geographic Learning/Cengage Learning. Dörnyei, Z., & Kubanyiova, M. (2014). *Motivating learners, motivating teachers: Building vision in the language classroom*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

LANGUAGE AS CAPITAL: THE ECONOMIC AND CULTURAL POWER OF ENGLISH

Тўрғанбек А., Тўрлыбек Ж.

Tashenev University, ШЫМКЕНТ қ.

Ғылыми жетекшісі - **п.ғ.м. Назар Д.Б.**

In today's global landscape, language has transcended being only a useful tool of communication; it has become a highly influential form of capital that negatively impacts economic opportunities as well as cultural identities. There are several languages spoken across the world, but the English language is prominent and could be termed the global lingua franca. International business, education, and the media contain so much information that placing the English language as a medium but as a determinant of social mobility to resources. A history of English, a result and a cause of globalization--the increasing inseparability among different nations.

Indeed, speaking English has very important economic effects in that competent English users often have better career opportunities, more impressive rewards, and greater social mobility. Speaking English is considered a significant prerequisite in these regions, particularly in various sectors in the hi-tech field, financial sectors, as well as tourism sectors. This tendency reveals that language has been viewed not only as an academic or education commodity but as a basic contributor to economic development and individual progress. Although beneficial to the economy, a far more pivotal role that English plays in the building of cultural identity is to separate, create social hierarchies within societies: where being able to speak the language is a marker of things being modern, educated, and cosmopolitan [1].

English proficiency is often linked to enhanced career prospects, higher income potential, and social mobility. In many countries, English skills are a prerequisite for employment in multinational corporations and a key factor in educational advancement. As Bourdieu (1991) posited, linguistic capital can be converted into economic capital, making English a valuable asset in both personal and professional contexts.

The economic value of competency in English has gained much attention in academic discourse as well as in policy-related debates; for, it plays a decisive role in influencing individual and national economic prospects. With the emergence of English as the language of international business, proficiency in the language is increasingly being viewed as an employability-enhancing and career-progression-promoting attribute. Several studies have thus clearly revealed a linkage between economic opportunities and skills in the English language. According to Grin, (2001) preferences exist and are present among employers for fluent speakers of English to be hired on their rolls, more especially in the multinational concerns whose operations are now spread over different linguistic domains. This is because more and more people have come to realize that English is a resource that needs to be maximally tapped for effective communication in international trade and commerce. Beyond employability, the economic consequences of English also involve income potential. In this regard, a study by Naldini and Zilli (2020) conveys examples of how individuals with more advanced extents of proficiency in English are the ones who tend to draw considerable higher wages than their peers with meager extents of proficiency levels. This variation can be dealt with regard to the competitive advantage that English gives, so its users get access to better jobs and then negotiate for more salaries. In addition, sectors such as technology, finance, and tourism typically demand massive needs of reliance on English and would tend to

hire people for more valuable positions, thus making language skills an important economic factor [2].

The global demand for English has led to its commodification, with language schools, online platforms, and standardized tests turning proficiency into a marketable skill. As a result, English learning becomes an investment, with people seeking linguistic competence to increase their social and economic value.

While English serves as a powerful tool for upward mobility, it also perpetuates linguistic inequality. Indigenous and minority languages are often marginalized, as English dominates education, media, and international business. Culturally, globalization has encouraged the growth of media using the English language, which articulates global trends and identities about culture. Movies, music, literature, and digital content in English lead across markets worldwide, influencing local culture and practices. This exposure may even result in cultural hybridization of expressions since people start the incorporation of English into their mother tongues, creating new creative linguistic forms. However, in this position of cultural hegemony, an immediate threat of linguistic imperialism exists since the mother tongues are marginalized and become subservient to the absolute supremacy of the language. It will make scholars contend that this trend brings about dilution of cultural diversity, because the pressure of English as a *Lingua franca* makes culture, values and practices—a feat sought for his successor—was his hero's most valued possession. This dominance contributes to cultural homogenization, eroding linguistic diversity and diminishing the status of native languages.

Research conducted by Grin (2018) highlights the wage premium associated with English proficiency in various countries. In emerging economies, workers with advanced English skills earn significantly more than their monolingual peers. However, this economic advantage also perpetuates social stratification, as access to quality English education remains uneven [3]. In many countries, being fluent in English is no longer an advantage, but a requirement, especially in sectors such as technology, finance, and hospitality. Such sectors require effective communication with clients, partners, and stakeholders from different linguistic backgrounds.

Language serves as a form of social capital by enabling individuals to participate more effectively in social networks and institutions. English, as a global *lingua franca*, grants access to diverse social contexts, including international business, academia, and diplomacy. The ability to communicate in English enhances social mobility, allowing individuals to build connections beyond their native linguistic communities.

Moreover, English proficiency often correlates with digital literacy, as much of the internet's content and online education resources are predominantly in English. This digital advantage reinforces the perception of English as a tool for personal and professional development.

While English holds significant capital, the promotion of English-centric policies can disadvantage speakers of minority languages. Language policies that prioritize English in education may inadvertently marginalize indigenous and regional languages, leading to cultural erosion. Thus, it is crucial to balance the benefits of English proficiency with the preservation of linguistic diversity.

Language ideologies that equate English proficiency with intelligence or competence can also perpetuate discrimination. Addressing these challenges requires inclusive language policies that recognize the value of multilingualism and support equitable access to language education.

The results of the study suggested that English was a very powerful kind of capital for the respondents in economic as well as cultural terms. As earlier discussed, the ability in English significantly influences how a person is perceived to be employable and gains access to better jobs, which not only meet but better a higher pay scale. This economic advantage is to be specifically seen in those industries where English is the first language of communication, which clearly confirms the notion that language skills are a professional necessity. Speaking effectively in English means speaking English without flaws, since it often becomes a prerequisite for promotion in today's competitive job market. On the cultural level, the rise of English shapes identities and

social behaviors in a society. As English is stamped as modernity and global citizenship, those who speak it acquire most the social prerogatives [4]. That often supports social hierarchies constructed on rhetoric, which pin such people to a subordinated status with which they are stigmatized or excluded. Cultural implications of the English permeate beyond mere communication; instead, they impact the individual and that of others' scheme of a globalized world order.

This phenomenon of linguistic hybridization and cultural exchange is another characteristic in the intricacies of global communication. When "in contact" with local languages, English yields to the creation of new dialects and vernaculars which reflect the influence of various cultures merged into one format. This process is not only enriching the English language but also innovating it in the realm of cultural expression. Yet, the hegemony of English overrides native tongues and may be seen as a form of linguistic imperialism and an eroding of the rich heritage of the regions. The role is, thus, a sensitive balancing act between the promotion of a global lingua franca in terms of the use of English in teaching and learning as against the maintenance of cultural diversity and heritage through linguistic diversity. Some implications of this discussion ripple out into policy on language and education itself. There is a pressing need for inclusive policies that value multilingualism and support local languages. By fostering linguistic diversity-promoting environments, societies can improve cultural richness while reducing the inequalities perpetuated by the dominance of the English language. In the final analysis, a discourse around English as capital emphasizes the need for a more nuanced view of language's role in shaping economic and cultural landscapes and promotes practices that honor global communication and local identities.

English as a form of capital exhibits its all-inclusive impact in the economy and the cultural identity that forms in the modern-day globalized world. The progress in language proficiency in English accelerates not only employability and income-generating capabilities but shapes social life, too, due to hierarchic status where the possessors of this skill can enjoy higher prestige and have better opportunities for resource distribution. With English being the global lingua franca, it promotes cross-cultural communication and cooperation but also rightly provokes very important questions regarding linguistic imperialism and undermining local tongues. Evidence requires inclusive policies that reward multilingualism and linguistic diversity [5]. Encouraging spaces that stimulate preservation of local languages over English can be the way societies nurture cultural wealth and social justice. Cultural exchange and technology in learning become a booster for people to navigate the complexities in their multilingual world. Ultimately, recognition of the multifunctionality of English as capital required both globalization and maintaining localized identity as equal moves.

For the purpose, language use incorporates an element of power dynamics, and it can be used to add to a just and fair global landscape which absorbs linguistic and cultural differences; thus, every voice will be heard, considered, and valued in the discourse of our interlinked world.

References:

6. Gunter, B. (2018). Social media and the evolution of language. In *The Routledge Handbook of Language and Digital Communication* (pp. 72-85). Routledge.
7. Rounds, R. (2019). The impact of English on local languages: Perspectives from the Pacific. *Journal of Language and Politics*, 18(4), 487-505.
<https://doi.org/10.1075/jlp.18033.rou>
8. Thorne, S. L. (2010). Linguistic and cultural globalization in the digital age: The role of technology. In M. C. K. W. F. H. H. C. R. (Ed.), *The Handbook of Language and Globalization* (pp. 41-60). Wiley-Blackwell.
9. Woolard, K. A. (2008). Language and identity choice in multilingual communities. In B. D. (Ed.), *The Cambridge Handbook of Language and Identity* (pp. 117-136). Cambridge University Press.

10. Youssef, A. (2021). English as a global language: Social and economic implications. *International Journal of Applied Linguistics*, 31(2), 123-138.
<https://doi.org/10.1111/ijal.12256>

CHALLENGES FACED BY ENGLISH SECOND LANGUAGE LEARNERS WHEN WRITING IN ENGLISH

Османалиханова С., Тулеген Н.
Tashenev University, ШЫМКЕНТ қ.
Ғылыми жетекшісі - **п.ғ.м. Назар Д.Б.**

Writing in English presents significant challenges for learners who speak it as a second language. Unlike oral communication, writing requires careful attention to grammar, coherence, vocabulary, and structure. Writing proficiency in a second language is influenced by multiple factors, including language transfer, cognitive load, and cultural context. According to Krashen's Input Hypothesis (1982), sufficient exposure to comprehensible input is crucial for language acquisition. However, writing also demands output processing, as described in Swain's Output Hypothesis (1985), which stresses the importance of producing language as part of learning.

Despite the fact that the curriculum encourages teachers to use a process approach while exposing learners to the various writing stages, including planning, drafting, revising, and publishing, researchers observed that there was surprisingly little writing practice occurring in the writing classrooms. Many teachers encounter difficulties putting the curriculum into reality. Teachers frequently point out that their insufficient knowledge of writing pedagogy, particularly the process approach, inhibits their practice.

Writing is a crucial skill as it is one of the four language skills that learners need to master in order to be competent in any language. However, English second language learners often face challenges when writing in English.

The most extensively used language in the world is by far English but learning to write in English has always been difficult for students learning it as a second language. Grammatical accuracy is a major challenge.

Learners often struggle with verb tenses, subject-verb agreement, and sentence structure. Errors may arise from negative language transfer from the learners' native language [1].

Further studies should explore the long-term impact of writing intervention programs and investigate the role of digital writing tools in aiding language acquisition.

Limited lexical knowledge hinders the ability to express ideas effectively. Learners may overuse simple words, leading to repetitive and vague writing.

Most studies concentrate on the difficulties teachers confront when teaching writing to English second language learners or on teachers' experiences teaching English to English second language learners. Inadequate attention has been devoted to the challenges faced by English Second Language Learners when writing in English.

ESL learners often find it difficult to maintain logical flow within and between paragraphs. Cohesive devices may be misused, resulting in fragmented or unclear arguments.

Reading has typically been taught in isolation. The same is true of each person's writing abilities. As a result, learners encounter a variety of writing challenges, such as incorporating new knowledge, providing pertinent details, and summarizing information from given sources learners can become more aware of language awareness by being exposed to a variety of reading resources [2]. I concur learners need to develop reading habits in order to be better writers.

Being exposed to different reading materials would expose them to different writing styles, vocabulary, and grammar.

It may be difficult for some learners to get reading material but reading material does not have to be necessarily a library book it could be a newspaper, magazine or even a pamphlet. If learners had reading habits they would be exposed to how words are structured and even get an opportunity to practice writing by writing or summarising any piece of writing in their own words.

Different rhetorical conventions can affect how learners organize their texts. For instance, indirectness or circular reasoning, common in some cultures, may conflict with the linear progression typical of English academic writing.

This study employs a mixed-methods approach, combining qualitative analysis of learners' written texts with quantitative data from grammar and vocabulary tests [3]. The sample consists of 50 intermediate-level ESL students from various linguistic backgrounds.

Grammatical Accuracy Data analysis revealed frequent errors in verb conjugation and sentence structure. These errors were more prevalent among learners from non-Indo-European language backgrounds.

A majority of learners demonstrated limited lexical variety, often repeating basic adjectives and verbs. Vocabulary enhancement activities, such as targeted reading and contextual practice, proved beneficial.

Analysis of written assignments showed that coherence issues often stemmed from inadequate paragraph structuring and improper use of linking words.

Essays from learners of East Asian and Arabic backgrounds often exhibited indirect argumentation, which deviated from the expected linear structure of English academic writing.

To address these challenges, educators should:

- Incorporate explicit grammar instruction with contextual practice.
- Design vocabulary-building tasks that encourage creative language use.
- Use writing frameworks to guide learners in structuring coherent texts.
- Raise cultural awareness to help students adapt their rhetorical styles.

Implementing a Writing Intervention Program A 10-week program focused on grammar workshops, vocabulary enhancement, and peer editing was introduced. Post-intervention analysis indicated a reduction in common grammatical errors and improved cohesion in students' essays. Classrooms have learners with different abilities some learners are stronger than others when it comes to writing abilities. Learners can seek help from their peers by identifying their classmates who are good at writing and asking them for help whenever possible.

Interviews with ESL learners revealed that many perceive writing as the most demanding language skill. Factors such as fear of making grammatical mistakes, limited vocabulary, and unfamiliarity with academic writing conventions contribute to anxiety and reluctance to write.

Learners also expressed a desire for more personalized feedback and targeted support to improve their writing abilities.

Educators often face difficulties in addressing diverse learner needs within a single classroom setting. Teachers highlighted the importance of incorporating writing practice across the curriculum and employing scaffolding techniques to gradually build learners' confidence [4]. Peer review sessions were noted as effective for enhancing collaborative learning and critical thinking.

The rise of digital tools presents new opportunities for ESL writing development. Grammar checkers, online thesauruses, and collaborative platforms facilitate error correction and vocabulary enhancement. However, teachers caution against over-reliance on automated tools, emphasizing the need for human feedback to develop nuanced writing skills.

Understanding the cultural background of learners is essential for designing effective writing instruction. Strategies that acknowledge and integrate learners' native rhetorical styles can reduce resistance and encourage active participation. Cultural sensitivity in feedback practices also helps maintain learner motivation.

Writing in English poses significant challenges for ESL learners, influenced by linguistic, cognitive, and cultural factors [5]. Addressing these issues requires a holistic approach that

incorporates linguistic training, cultural awareness, and the strategic use of technology. By prioritizing learner-centered methods and providing consistent feedback, educators can foster more positive attitudes toward writing and greater proficiency.

References:

11. Chokwe, M.J. (2011). Factors Impacting Academic Writing Skills of English Second Language Students. *Meditarranean Journal of Social Sciences*, 4 (14), 377383
12. Rounds, R. (2019). The impact of English on local languages: Perspectives from the Pacific. *Journal of Language and Politics*, 18(4), 487-505. <https://doi.org/10.1075/jlp.18033.rou>
13. Laufer, B., & Waldman, T. (2011). Verb-noun collocations in second language writing: A corpus analysis of learners' English. *Language learning*, 61(2), 647-672.
14. Cole, J., & Feng, F. (2015). Effective Strategies for Improving Writing Skills of Elementary English Language Learners. Chinese American Educational Research and Development Association Annual Conference.
15. Bertram, C., & Christiansen, I. B. (2014). *Understanding Research: An introduction to reading research*. Durban: University of KwaZulu-Natal.

TRAVEL AND CULTURE: HOW EXPLORING THE WORLD ENRICHES A PERSON

Mammadinova Jasmina

Tashenev University, Shymkent

scientific supervisor: **Yeszhanova G.D.**

Abstract. Travel has long been a fundamental part of human experience, from ancient explorers seeking new lands to modern tourists eager to discover different cultures. Beyond being an escape from routine, travel offers a unique opportunity for personal growth, cultural appreciation, and intellectual expansion. By stepping out of one's comfort zone and immersing oneself in new environments, travelers develop a deeper understanding of the world and themselves.

Key words: language , travel, discover, cultural, communication, real-life, passions, interests, perspectives, deepens empathy, strengthens adaptability

One of the most profound benefits of travel is the way it challenges a person's perception of the world. Many people grow up within specific cultural and societal frameworks, accepting them as the norm. However, travel exposes individuals to new ways of thinking, living, and interacting with others.

For example, a traveler visiting Scandinavia may notice the strong emphasis on social welfare and equality, while a trip to India may reveal the deep spiritual and familial connections that shape daily life. Experiencing these differences firsthand fosters open-mindedness and encourages individuals to question their own assumptions about life, success, and happiness.

Additionally, travel reveals the interconnectedness of human civilization. Walking through ancient ruins in Greece, Egypt, or China reminds travelers that cultures have influenced and learned from each other for thousands of years. Such experiences highlight that despite geographical and cultural differences, human aspirations—such as love, family, art, and innovation—remain universal.

Developing Empathy and Cultural Sensitivity

Empathy grows when people engage directly with different cultures, traditions, and lifestyles. Travel forces individuals to step into someone else's world, understand their struggles,

and appreciate their joys. For instance, volunteering in a rural African village, dining in a family-owned restaurant in Vietnam, or participating in a traditional tea ceremony in Japan can provide deep insights into the values and emotions of different cultures. These personal experiences create a sense of connection and help break down stereotypes.

Moreover, historical and cultural education through travel enhances empathy. Visiting Auschwitz in Poland, the Hiroshima Peace Memorial in Japan, or the Civil Rights Museum in the United States allows travelers to better understand past injustices and their lasting effects on communities. Such experiences foster compassion and inspire individuals to promote positive change in the world.

Travel is full of unexpected situations, from delayed flights to language barriers, which require quick thinking and adaptability. Learning how to navigate foreign transportation systems, handle currency exchanges, or communicate with people who speak different languages teaches resilience and creativity. For example, a traveler lost in the streets of Marrakech may learn to rely on nonverbal communication to ask for directions, while someone visiting a rural town in China might discover the benefits of patience and observation in understanding cultural cues. These real-life problem-solving experiences improve confidence and the ability to remain calm in unfamiliar situations, skills that are valuable in both personal and professional life.

Learning Through Immersive Experiences:

Travel provides an immersive form of education that goes beyond textbooks. It allows individuals to engage with history, geography, language, and art in a way that no classroom can replicate.

- History: Visiting historical sites like the Colosseum in Rome, the Great Wall of China, or the Pyramids of Giza offers a direct connection to the past, making history tangible and relatable.

- Language: Traveling to a country where a different language is spoken improves communication skills and deepens appreciation for linguistic diversity. Even basic attempts to speak the local language often lead to meaningful interactions and greater cultural understanding.

- Art and Music: From admiring Renaissance paintings in Italy to experiencing live flamenco performances in Spain, travel allows individuals to appreciate cultural expressions in their original contexts.

Meeting new people from different backgrounds enhances interpersonal skills and fosters meaningful connections. Travelers often find themselves in situations where they need to start conversations with strangers, whether it's asking for directions, joining a local tour, or sharing a meal with fellow travelers. These experiences improve social confidence and the ability to connect with people from diverse backgrounds.

Furthermore, travel can lead to lifelong friendships and global networks. Many travelers form bonds with people they meet along the way, creating a sense of global community. These relationships often encourage future travels and cultural exchanges, further enriching personal growth.

While travel exposes people to new cultures, it also fosters a deeper appreciation for one's own heritage. Seeing how other societies function can highlight aspects of home culture that are taken for granted. For instance, an American traveling in Japan might admire the country's efficiency and politeness but also develop a newfound appreciation for the openness and friendliness of American culture. Conversely, a European visiting the U.S. may recognize the dynamism and entrepreneurial spirit that defines American society. Travel allows people to reflect on their own culture's strengths and areas for improvement.

Personal Transformation and Self-Discovery

Many people find that travel helps them discover new passions, interests, and aspects of their personality. Being away from familiar surroundings provides space for self-reflection and growth.

- Increased Confidence: Successfully navigating a foreign country builds self-reliance and a sense of achievement.

- Greater Independence: Traveling alone or making decisions in an unfamiliar place strengthens independence and decision-making skills.

- New Passions: Exposure to different cuisines, art forms, or outdoor activities may lead to lifelong interests, such as cooking international dishes, learning a new language, or pursuing photography.

Conclusion Travel is more than just sightseeing—it is a journey of learning, growth, and transformation. It broadens perspectives, deepens empathy, strengthens adaptability, and fosters meaningful connections with people from all over the world. Whether exploring bustling metropolises, ancient ruins, or remote landscapes, travelers gain a deeper understanding of humanity and their own place within it. In a world that is becoming increasingly globalized, cultural awareness and open-mindedness are essential qualities. Traveling not only enriches individuals but also contributes to a more tolerant and interconnected world. So, whether it's a short trip to a neighboring country or a long-term adventure across continents, every journey has the potential to change lives in profound ways.

References:

1. Rick Steves. Travel as a Political Act. Avalon Travel, 2018.
2. Pico Iyer. The Art of Stillness: Adventures in Going Nowhere. TED Books, 2014.
3. Tony Wheeler. Unlikely Destinations: The Lonely Planet Story. Periplus Editions, 2005.
4. Elizabeth Becker. Overbooked: The Exploding Business of Travel and Tourism. Simon & Schuster, 2013.
5. Paul Theroux. The Tao of Travel: Enlightenments from Lives on the Road. Mariner Books, 2011.
6. Alain de Botton. The Art of Travel. Vintage International, 2004.
7. Mark Twain. The Innocents Abroad. American Publishing Company, 1869.
8. Bill Bryson. Neither Here Nor There: Travels in Europe. William Morrow Paperbacks, 1993.
9. Jared Diamond. Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies. W. W. Norton & Company, 1997.
10. Yuval Noah Harari. Sapiens: A Brief History of Humankind. Harper, 2015.

КИБЕРҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ ДЕРЕКТЕРДІ ҚОРҒАУ

Мәулімсейіт Д.Б.

техника ғылымдарының магистрі,

Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
dmaulimseit@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-3440-7211>,

Базарбай А.Т.

ИЭФ-24-9к тобының студенті,

Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
ai01nura@icloud.com

Аңдатпа. Бұл мақала заманауи цифрлық әлемдегі ақпараттық қауіпсіздіктің маңыздылығын қарастырады. Онда зиянды бағдарламалар, фишинг, хакерлік шабуылдар, DDoS шабуылдары және әлеуметтік инженерия сияқты түрлі киберқауіптер талқыланады. Сонымен қатар, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі әдістері қарастырылады, соның ішінде күшті құпиясөздерді қолдану, антивирус бағдарламаларын орнату, деректерді шифрлау, резервтік көшірмелер жасау және пайдаланушыларды оқыту. Қорытынды бөлімде сандық ақпаратты тиімді қорғау үшін кешенді қауіпсіздік шараларын қабылдаудың маңыздылығы атап өтіледі.

Кілт сөздер: Ақпараттық қауіпсіздік, киберқауіптер, зиянды бағдарламалар, фишинг, хакерлік шабуылдар, DDoS шабуылдары, әлеуметтік инженерия, шифрлау, антивирус бағдарламалары, деректерді қорғау, киберқауіпсіздік саясаты, желілік қауіпсіздік, жасанды интеллект қауіпсіздігі.

Abstract. This article explores the importance of information security in the modern digital world. It discusses various types of cyber threats, including malware, phishing, hacker attacks, DDoS attacks, and social engineering. The article also highlights key methods to ensure information security, such as using strong passwords, installing antivirus software, encrypting data, creating backups, and educating users. The conclusion emphasizes the need for comprehensive protection measures to safeguard digital information effectively.

Key words: Information security, cyber threats, malware, phishing, hacker attacks, DDoS attacks, social engineering, encryption.

Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы біздің өмірімізге тиімділік әкелгенімен, сол заманауи ортада киберқауіпсіздік мәселесі де жаңа деңгейге шығады. Бүгінгі таңда корпорациялар және мекемелер үшін қауіпсіздік шараларын қатаңдандыру өте маңызды.

1. Киберқауіпсіздік қауіптері

• Фишинг шабуылдары мен алдаушылықтар

Фишинг – бұл қаскөйлердің пайдаланушылардан жеке ақпараттарын (күпия сөздер, несие картасы деректері) алдап алу мақсатында жасалатын алаяқтық әрекеті. Мұндай шабуылдар көбінесе жалған электрондық хаттар, SMS немесе әлеуметтік желілер арқылы жүзеге асады. Жалған веб-сайттар мен электрондық пошталар ресми ұйымдардың бет-бейнесін қайталайды, нәтижесінде пайдаланушылар өз деректерін қауіпке тігеді. Фишингтен қорғану үшін:

- Күмәнді сілтемелерді ашпау;
- Электрондық пошта мекенжайларын мұқият тексеру;
- Екі факторлы аутентификацияны пайдалану маңызды.

• Зиянды бағдарламалық жасақтамалар (вирус, троян, ransomware)

Зиянды бағдарламалық жасақтамалар – бұл пайдаланушының құрылғысына еніп, деректерді бүлдіруге, ұрлауға немесе құрылғының жұмысын бұзуға арналған бағдарламалар. Олардың негізгі түрлері:

- **Вирустар** – өздігінен таралатын және файлдарды зақымдайтын кодтар.
- **Троян бағдарламалары** – зиянсыз бағдарлама ретінде көрініп, пайдаланушының жүйесіне зиян келтіреді.

- **Ransomware (бопсалаушы бағдарламалар)** – деректерді шифрлап, оларды ашу үшін төлем талап ететін зиянды кодтар.

Бұл қауіптерден қорғану үшін:

- Антивирустық бағдарламаларды жаңартып отыру;
- Белгісіз файлдар мен сілтемелерді ашпау;
- Жүйелі түрде резервтік көшірмелер жасау маңызды.

• DDoS-шабуылдар және олардың бизнеске әсері

DDoS (Distributed Denial of Service) шабуылдары – интернет-ресурстарға үлкен көлемдегі жалған сұраныстар жіберу арқылы олардың жұмысын бұзу немесе баяулату мақсатында жасалатын кибершабуыл түрі. Мұндай шабуылдар көбінесе ірі корпорациялар мен мемлекеттік мекемелерге бағытталады.

DDoS-шабуылдарының бизнеске әсері:

- **Қаржылық шығындар** – шабуыл салдарынан компания қызметтері уақытша тоқтап, кірісінен айырылуы мүмкін.
- **Беделге нұқсан келтіру** – клиенттерге қызмет көрсетудің бұзылуы брендке деген сенімділікті төмендетуі мүмкін.

○ **Қауіпсіздік осалдықтарын ашу** – жүйенің әлсіз тұстарын анықтауға және оларды одан әрі пайдалану қаупіне жол ашады.

DDoS шабуылдарынан қорғану үшін:

- Желілік трафикті тұрақты бақылау;
- Шабуылдарды анықтау және олардың алдын алу жүйелерін орнату;
- Қауіпсіздік қызметтерімен және арнайы қорғаныс платформаларымен жұмыс істеу маңызды.

2. Деректерді қорғау әдістері

• **Криптография** мен **шифрлау** әдістері

Криптография деректерді қорғаудың негізгі әдістерінің бірі болып табылады. Шифрлау алгоритмдері (AES, RSA, ECC) ақпараттың үшінші тараптар тарапынан оқылмауын қамтамасыз етеді.

• **Екі факторлы аутентификациялау (2FA)**

2FA пайдаланушылардың есептік жазбаларын қорғаудың тиімді жолы. Ол құпия сөзден бөлек, қосымша код немесе биометриялық деректерді талап етеді, бұл рұқсатсыз кіру мүмкіндігін азайтады.

• **Антивирустық жүйелер мен қауіпсіздік ұйымдарының рөлі**

Қауіпсіздік бағдарламалары (антивирус, брандмауэр) жүйелерді зиянды бағдарламалық жасақтамалардан қорғайды. Сонымен қатар, киберқауіпсіздік ұйымдары желілерді тұрақты бақылап, жаңа қауіптерді анықтауға көмектеседі.

• **Деректердің резервтік көшірмесін жасау**

Маңызды ақпараттың резервтік көшірмесін жүйелі түрде сақтау – деректердің жоғалуына немесе бұзылуына қарсы ең сенімді әдістердің бірі.

• **Желілік қауіпсіздік хаттамаларын пайдалану**

VPN, SSL/TLS шифрлау хаттамалары интернет арқылы берілетін деректердің қорғалуын қамтамасыз етеді.

• **Биометриялық аутентификация**

Қазіргі таңда биометриялық технологиялар (саусақ ізі, бет-әлпет тану, көздің тор қабатын сканерлеу) пайдаланушының жеке басын жоғары деңгейде растауға мүмкіндік береді. Бұл әдіс парольдерге қарағанда анағұрлым қауіпсіз болып саналады.

• **Қолданушылардың ақпараттық сауаттылығын арттыру**

Көптеген кибершабуылдар пайдаланушылардың сақтық шараларын білмеуінен болады. Сондықтан ұйымдар мен жеке тұлғалар үшін киберқауіпсіздік бойынша оқыту курстарын ұйымдастыру маңызды.

• **Деректердің шифрланған сақтық көшірмелерін жасау**

Құпия деректерді қорғаудың ең сенімді әдістерінің бірі – оларды шифрланған түрде сыртқы сақтау орындарында немесе бұлттық серверлерде сақтау.

Қорытынды. Бүгінгі цифрлық дәуірде киберқауіпсіздік пен деректерді қорғау мәселесі күн тәртібінен түспейтін өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Цифрлық инфрақұрылымның дамуы және интернет қолданушыларының артуы кибершабуылдардың көбеюіне алып келуде. Сол себепті жеке тұлғалар, кәсіпорындар және мемлекеттік мекемелер ақпараттық қауіпсіздік шараларын күшейтуге ерекше көңіл бөлуі тиіс.

Киберқауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі жолдары – криптография, антивирустық бағдарламалар, екі факторлы аутентификация, резервтік көшірмелер жасау және қолданушылардың ақпараттық сауаттылығын арттыру. Сонымен қатар, ұйымдар мен компаниялар үнемі қауіпсіздік саясатын жетілдіріп, жаңа технологияларға бейімделуі қажет.

Болашақта жасанды интеллект пен машиналық оқыту технологияларын киберқауіпсіздік саласында қолдану, қауіп-қатерлерді алдын ала анықтауға және деректерді тиімді қорғауға мүмкіндік береді. Осылайша, жан-жақты қорғаныс шараларын қолдану арқылы ғана ақпараттық қауіпсіздік деңгейін арттыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Stallings, W. (2020). *Cryptography and Network Security: Principles and Practice*. Pearson.
2. Schneier, B. (2015). *Data and Goliath: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*. W.W. Norton & Company.
3. Anderson, R. (2020). *Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems*. Wiley.
4. ISO/IEC 27001:2013. *Information security management systems — Requirements*.
5. Kissel, R. (2017). *NIST Special Publication 800-12: An Introduction to Computer Security*. National Institute of Standards and Technology (NIST).
6. FireEye Cyber Threat Report (2023). *Latest Trends in Cybersecurity and Threat Intelligence*.
7. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). *Cybersecurity Threat Landscape 2023 Report*.

METHODOLOGY: PREPARATION FOR INTERNATIONAL EXAMS

Musakhodjaeva Mashkhurakhan Akmalhanovna
Karabekova Zhadyra Mukhtarkhanovna
«Zh.A. Tashenev University», Shymkent
Scientific supervisor: m.p.s. **Kozhamkulova Aigerim**
Sarsenbaevna,

Abstract. This article examines the role of international language exams in higher education, emphasizing their importance in improving communicative competence, academic mobility, and professional competitiveness.

Key words: international exams, foreign language education, IELTS, TOEFL, exam preparation, communicative competence.

Аннотация. Стаття розглядає роль міжнародних мовних екзаменів в вищій освіті та їх вплив на розвиток комунікативної компетенції, академічної мобільності та професійної конкурентоспособності.

Ключевые слова: международные экзамены, обучение языкам, IELTS, TOEFL, подготовка, коммуникативная компетенция.

Аңдатпа. Бұл мақалада халықаралық тілдік емтихандардың жоғары білім жүйесіндегі рөлін қарастырады, олардың коммуникативтік құзыреттілікті, академиялық ұтқырлықты және кәсіби бәсекеге қабілеттілікті арттырудағы маңызын көрсетеді.

Кілт сөздер: халықаралық емтихандар, шет тілін оқыту, IELTS, TOEFL, емтиханға дайындық, коммуникативтік құзыреттілік.

English has become a global means of communication, crucial in academic, professional, and social contexts. Proficiency in English is often required for success in education, careers, and migration. The IELTS (International English Language Testing System) and TOEFL (Test of English as a Foreign Language) exams are widely recognized measures of English proficiency. These standardized tests assess listening, reading, writing, and speaking skills, and are essential for students studying abroad, professionals advancing their careers, and individuals seeking to immigrate. Preparing for exams like IELTS and TOEFL goes beyond mastering grammar and vocabulary; it requires a well-rounded strategy that includes both academic skills and psychological readiness. Effective time management, understanding the exam format, practicing specific skills for each section, and using mental techniques to reduce stress are key. Students

should adopt a structured approach, utilizing the right resources and strategies to improve their chances of success. This article will explore various methods for preparing for these exams, offering practical advice, strategies for each section, and psychological tips.

Materials:

A comprehensive approach to preparing for international exams like IELTS and TOEFL requires a combination of study materials, preparation methods, and psychological techniques. Below, we outline the most effective resources and strategies for exam success.

1. Textbooks and Exam Guides: Books specifically tailored for IELTS and TOEFL preparation provide essential insights into the test format, sample questions, and practice exercises. For example, The Official Cambridge Guide to IELTS and The TOEFL Test Preparation Kit offer structured content to help students familiarize themselves with the exam.

2. Online Resources: There is an abundance of online tools and platforms available for exam preparation. Websites such as the official IELTS and TOEFL sites provide practice materials, while mobile applications like Duolingo, Magoosh, and IELTS Prep offer interactive exercises for students to practice on-the-go.

3. Audio and Video Materials: Listening comprehension is a vital part of both IELTS and TOEFL. Listening to English-language podcasts, watching TED Talks, or following news channels like BBC Learning English can help sharpen listening skills. Such materials expose students to different accents and topics, simulating the variety they will encounter in the actual exams.

4. Practice Tests: Taking mock exams under timed conditions is crucial for familiarizing oneself with the test structure and building confidence. Past papers and sample tests allow students to assess their progress and identify areas for improvement.

and Methods:

1. Section-Specific Strategies: Each section of the exam—listening, reading, writing, and speaking—requires targeted preparation:

- Listening: Regularly listen to a range of audio materials, focusing on understanding both main ideas and specific details.

- Reading: Practice reading different types of texts and develop the ability to quickly locate key information. Time yourself to build speed and accuracy.

- Writing: Write essays on a variety of topics, practicing clear argumentation, coherence, and grammatical correctness.

- Speaking: Engage in conversation with native speakers, or practice speaking aloud in front of a mirror or with friends. The more you practice, the more fluent and confident you will become.

2. Time Management: Time management is crucial during both the preparation phase and the actual exam. Ensure that you allocate sufficient time to each section during practice tests. Familiarize yourself with the time constraints of the real exam, so you can pace yourself accordingly.

3. Simulations and Real-World Practice: Simulate exam conditions by taking full-length practice tests. This exercise helps students get used to the pressure of the timed environment and reduces pre-exam anxiety. Practice in real-life scenarios, such as discussing a topic in English with a friend or listening to English news broadcasts.

4. Psychological Preparation: Mental readiness is a key component of success. Techniques such as mindfulness, deep breathing exercises, and positive visualization can help reduce stress and boost confidence. Maintaining a positive mindset and managing anxiety before the exam can make a significant difference in performance. Students should also develop a consistent study routine to avoid burnout and maintain focus.

Results and Discussion

The effectiveness of preparation methods can vary from student to student, depending on factors such as initial language proficiency, study habits, and time management. Research shows

that the use of practice tests and simulations significantly improves time management skills and helps students become more familiar with the structure of the exams. For many students, regular testing enhances focus and improves overall exam performance. Psychological preparation is equally important. Studies have found that students who practice stress management techniques report feeling less anxious and more confident during the exam. Additionally, visualization exercises, where students imagine themselves succeeding in the exam, have been shown to boost motivation and focus.

Section-Specific Results

- Listening Section: Using audio and video materials has proven to be an effective strategy for improving listening skills. Students who regularly listen to a variety of English-language materials are better able to comprehend spoken English in diverse accents and contexts.

- Reading Section: Students who engage in regular reading practice are more adept at quickly identifying main ideas and answering questions accurately. Vocabulary development, along with practice in skimming and scanning, is essential for performing well in this section.

- Writing Section: Regular writing practice allows students to develop clear and coherent responses. Constructing essays on a variety of topics improves students' ability to express their thoughts in writing, ensuring that they can respond effectively to the writing tasks in the exam.

- Speaking Section: Frequent speaking practice, whether with native speakers or through self-practice, enhances fluency and confidence. Students who simulate real-world conversations are better prepared for the speaking test, where quick thinking and clear articulation are crucial.

While structured exam preparation benefits all students, individual study approaches may vary. Some students thrive in immersive environments, like living in an English-speaking setting, while others excel with textbook-based study. Personalizing the approach based on strengths and weaknesses is essential. The psychological aspect is also important—many students experience anxiety, which can affect performance. Incorporating relaxation techniques and positive thinking can help students approach exams with calm and focus. Effective preparation for exams like IELTS and TOEFL requires a multifaceted approach, combining study materials, section-specific strategies, time management, and mental readiness. By tailoring preparation to individual needs and maintaining a positive mindset, students can maximize their chances of success.

References:

1. Cambridge University Press. (2017). The Official Cambridge Guide to IELTS. Cambridge University Press.
2. Educational Testing Service.(2019). The TOEFL Test Preparation Kit. Educational Testing Service.
3. Magoosh. (2020). Magoosh IELTS Preparation Online. Retrieved from www.magoosh.com.
4. British Broadcasting Corporation (BBC). (2020). BBC Learning English: Podcasts and Resources for Listening Practice. Retrieved from www.bbc.co.uk/learningenglish.
5. Zhou, M., & Lee, H. L.(2017). Effective Listening Strategies for English Language Learners: A Comparative Study of IELTS and TOEFL . Journal of Language Learning and Teaching, 15(2), 123-136.
6. Levine, H., & Mandell, R. (2016). Test Anxiety and Exam Performance: Managing Psychological Stress in High-Stakes Testing . Journal of Educational Psychology, 108(3), 354-367.
7. Goh, C. C. M., & Burns, A (2012). Teaching Speaking: A Holistic Approach to Language Teaching and Learning. Cambridge University Press.
8. Schmidt, R. W. (2019). The Role of Psychological Factors in Language Learning and Testing. Journal of Applied Linguistics, 21(2), 98-112.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ҒЫЛЫМИ ЖҰМЫСТАРДЫ ЖАЗУДА ҚОЛДАНУ

Кеңесбек Е.Қ.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – білім магистрі Мұсабекова Б.С.

Жасанды интеллект (ЖИ) және табиғи тілдерді өңдеу (NLP) жүйелері, мысалы, OpenAI-дің генеративті алдын ала дайындалған трансформаторы (GPT) немесе Meta-ның Galactica (<https://galactica.org/>) сияқты модельдер жақын арада көптеген жазу түрлерінде, оның ішінде ғылыми және зерттеу жарияланымдарында да кеңінен қолданылатын болады (Heaven, 2022). Бұған дейін компьютерлік бағдарламалар, мысалы, Microsoft WORD және Grammarly, автоматтандырылған мәтін түзету функцияларын (орфография мен грамматиканы тексеру сияқты) бірнеше жылдар бойы ұсынғанымен, олар тек мәтіннің сапасын тексеруге арналған және контент жасауда қолданылмаған. Ал қазіргі уақытта жаңа және дамып келе жатқан NLP жүйелері тек мәтін тексерумен шектелмей, контент жасауға қабілетті, бұл зерттеу этикасы мен тұтастығы үшін маңызды мәселелерді туындатады.

NLP жүйелерінің жұмыс принциптері

NLP — бұл компьютерлердің адам тілдерімен қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін тәсілдер жиынтығы. NLP-дің негізгі қадамы — токенизация деп аталатын процесс, мұнда құрылымсыз мәтіндер есептеу үшін қолайлы құрылымдық мәтіндерге түрлендіріледі. Мысалы, "Мысық кілемде отырды" деген сөйлемді құрылымдағанда оның бөліктері былай белгіленеді: "the [article] cat [noun] sat [verb, past tense] on [preposition] the [article] mat [noun]." Мәтіннің бөліктері белгіленгеннен кейін, олар сәйкесінше алгоритмдер арқылы өңделеді (яғни, тіл генерациясы). Алғашқы чат-боттар сияқты бастапқы деңгейдегі NLP жүйелері мәтін өңдеу мен генерациялау үшін мыңдаған адам жазған ережелерге сүйенген.

Алдыңғы қатарлы NLP жүйелерінің даму кезеңдері

Соңғы уақыттағы есептеу жылдамдығы мен қуатының артуы, сондай-ақ нейрондық желілер мен машинамен оқыту (ML) алгоритмдерінің жетілуі NLP-ге үлкен жетістіктер әкелді (Mitchell, 2020). Бүгінгі NLP жүйелері мәтіндерді өңдеу мен генерациялау үшін статистикалық модельдер құру және жетілдіру үшін ML қолданады. NLP жүйелері интернеттегі немесе басқа көздердегі үлкен мәтін дерекқорларында (45 терабайт немесе одан да көп) жаттығады. Алғашқы оқыту (немесе бақылаушы оқыту) жүйеге мәтінді беру және дұрыс нәтижелер алған кезде оны "сыйлау" арқылы жүзеге асады. Уақыт өте келе, NLP жүйелері қателіктерді азайтады және деректерден үйренеді.

NLP жүйелерінің мәтін генерирлеу және түсіну қабілеті

Алайда, NLP жүйелері тек мәтінді өңдеу мен генерациялау кезінде түсінікті және грамматикалық тұрғыдан дұрыс мәтіндер жасай алады, бірақ олардың шындықты немесе мәтіндердің нақты мағынасын түсінуге қабілеті жоқ. Олардың міндеті тек ықтимал және дұрыс грамматикалық құрылымды мәтіндер шығару болып табылады.

Мысал: OpenAI ChatGPT жүйесінің жұмысы

Мысал ретінде, OpenAI чат-боты "Зерттеу этикасы мен зерттеу тұтастығының айырмашылығы туралы 300 сөзден тұратын эссе жаз" деген сұрауға келесі жауапты шығарды:

"Зерттеу этикасы мен зерттеу тұтастығы – тығыз байланысты, бірақ бірдей емес ұғымдар. Екеуі де зерттеулердің жауапты және есеп беретін түрде жүргізілуін қамтамасыз етуге бағытталған, бірақ әрқайсысы зерттеу процесінің әртүрлі аспектілеріне назар аударады. Зерттеу этикасы зерттеудің моральдық принциптеріне қатысты, соның ішінде адам субъектілеріне құрмет көрсету, зерттеу процесінде тұтастық сақтау және зерттеу

нәтижелерін жауапкершілікпен пайдалану. Ал зерттеу тұтастығы зерттеу процесінің адалдығы мен сенімділігіне қатысты. Бұл зерттеу әдістерінің ашық және бейтарап болуын қамтамасыз ету, деректердің дәл жиналып, талдануын және нәтижелердің адал түрде баяндалуын білдіреді."

Бұл жауап өте жақсы құрылымдалған және мәні жағынан дұрыс, бірақ OpenAI чат-боты қателіктер мен адастыратын мәліметтерді де шығара алады. Мысалы, "Иммануэль Кант 'мұқтаждық жасау мүмкіндігін білдіреді' деп сенген бе?" деген сұрауға OpenAI чат-боты мынандай жауап берген:

"Иммануэль Кант мұқтаждық жасау мүмкіндігін білдіреді деп сенбеген. Керісінше, ол керісінше пікірді ұстанды: егер адам бір нәрсені істей алатын болса, онда оған оны жасауға моральдық міндеті бар."

Бұл жауап толығымен қате, өйткені Кант нақты түрде "мұқтаждық жасау мүмкіндігін білдіреді" деп айтқан. Мұндай қателіктер әлеуетті қауіпті нәтижелерге әкелуі мүмкін, себебі олар дұрыс емес философиялық тұжырымдарды таратуға себепші болуы мүмкін.

NLP жүйелерінің негізгі мәселелері

Дәлдік, қисықтық (bias), релеванттылық және логикалық негіздеу — бұл NLP жүйелерінің басты мәселелері. Олар мәтіндермен жұмыс істегенде үлкен жетістіктерге жеткенімен, әлі де қателіктер жасау мүмкіндігінен арылмаған. Мысалы, GPT-3 генерациялаған жауаптар кейде түсініксіз немесе қате ақпарат бере алады. NLP жүйелері тек статистикалық қатынастарды өңдейтіндіктен, олар фактілер мен жалпылама ойлар туралы қателіктерге ұшырайды.

Жауапкершілік

NLP жүйелерін қолдану кезінде мәтіндердегі қателіктер мен қисықтық үшін жауапкершілік авторларға жүктеледі. Бұл, өз кезегінде, зерттеу авторларының NLP жүйесімен жасалған мәтіндердегі кез келген қателіктер мен кемшіліктер үшін жауапты болатынын білдіреді.

Транспаренттік мәселелері

NLP жүйелерінің қолданылғаны мен олардың мәтінге қосқан үлесін ашып көрсету қажет. Осылайша, зерттеу этикасы мен зерттеу тұтастығы тұрғысынан барлық жұмыстардың жариялау процесі әділ және ашық болуын қамтамасыз ету керек.

Мазмұнның тұтастығы

NLP жүйелерін қолдану зерттеу жұмыстарының деректерінің манипуляциясын немесе жасанды түрде өзгертілуін жеңілдетуі мүмкін. Бұл ғылыми зерттеу үшін маңызды мәселе болып табылады, себебі деректердің жасанды түрде өзгертілуі ғылыми тұтастыққа қауіп төндіруі мүмкін.

Қорытынды

NLP жүйелерінің ғылымдағы қолданылуы көптеген пайдалы мүмкіндіктер туғызса да, оларды қолдану кезінде этикалық және ғылыми тұтастық мәселелерін ескеру өте маңызды. Авторлар мәтінді тексеру, NLP жүйелерінің қателіктерін түзету және қолданылған жүйелерді ашық түрде көрсету міндетті. Сонымен қатар, бұл жүйелердің дәйектілігі мен әділдігін қамтамасыз ету үшін әрбір зерттеуші бұл құралдарды жауапкершілікпен қолдануы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Heaven, W. D. (2022). The rise of AI and its impact on research publications. *Nature*, 598(7881), 223-225.
2. Mitchell, M. (2020). *Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
3. Ахметова, Ә. (2020). *Жасанды интеллект және оның қоғамға әсері*. Алматы: Ғылым.

4. Байқадамова, М. (2021). Нейрондық желілер және табиғи тілдерді өңдеу жүйелері. Астана: Экономика.
5. Жұмашева, А. (2022). Ғылыми жарияланымдардағы этика және ғылыми тұтастық. Қарағанды: Қарағанды университетінің баспасы.
6. □ Ержанова, Н. (2023). Қазіргі заманғы жасанды интеллект: технологиялар және мүмкіндіктер. Алматы: ТехноПресс.

DEVOPS ИНСТРУМЕНТЫ: ЛУЧШИЕ РЕШЕНИЯ ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ HIGHLOAD-СИСТЕМАМИ

Базарбекова Н.Н.

техника ғылымдарының магистрі,

Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан

Bazarbekova.nn@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-7094-9182>

Жарылқасынова Ғ.Ә.

Студент группы ИЭФ-22-13к,

Университет имени Ж.А. Ташенова, Шымкент/Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются инструменты DevOps, которые обеспечивают эффективное управление высоконагруженными (Highload) системами. Описаны ключевые аспекты DevOps-подхода, такие как автоматизация развертывания, мониторинг, оркестрация контейнеров и управление конфигурацией. Рассмотрены популярные решения, включая Kubernetes, Docker, Terraform, Ansible, Prometheus и Grafana, а также их роль в обеспечении надежности, масштабируемости и отказоустойчивости Highload-инфраструктуры. Особое внимание уделено лучшим практикам DevOps для оптимизации работы сервисов с высокой нагрузкой и минимизации простоев.

Ключевые слова: Highload, High-Performance Computing (HPC), High-Throughput Computing (HTC), Amazon Web Services (2006), Google Cloud (2008) и Microsoft Azure

Abstract. This article examines DevOps tools that enable effective management of high-load (Highload) systems. It describes key aspects of the DevOps approach, such as deployment automation, monitoring, container orchestration, and configuration management. Popular solutions, including Kubernetes, Docker, Terraform, Ansible, Prometheus, and Grafana, are discussed, along with their roles in ensuring the reliability, scalability, and fault tolerance of Highload infrastructure. Special attention is given to best DevOps practices for optimizing the performance of high-load services and minimizing downtime.

Highload-системы — это системы, обрабатывающие большое количество запросов за короткий промежуток времени. Однако это определение не дает полной ясности. В англоязычном пространстве термин "Highload" используется реже, чем в русскоязычном. Вместо него чаще встречаются "High-Throughput Computing (HTC)" и "High-Performance Computing (HPC)", которые больше относятся к суперкомпьютерным технологиям, продолжающим активно развиваться.

Возможно, популярность термина "Highload" в русскоязычной среде связана с конференцией Highload++, проходящей уже более 10 лет. В любом случае, этот термин прижился и используется для описания идеальной системы, которая:

- Обрабатывает множество запросов,
- Масштабируется,
- Надежна,
- Быстрая и отзывчивая,
- Дешевая в эксплуатации,

- Безопасная и удобная.

Эволюция Highload-систем: от 1990-х до настоящего времени

Первые Highload-системы: поисковые сервисы и электронная коммерция

Поисковые системы стали фундаментом современного Интернета. Компании, такие как Google (1998) и «Яндекс» (1997), сыграли ключевую роль в развитии Highload-технологий и DevOps-подходов. Их бизнес-модель, основанная на контекстной рекламе, оказалась не только инновационной, но и коммерчески успешной.

Примерно в это же время появились первые крупные платформы электронной коммерции, такие как Amazon (1994), eBay (1995), Ozon (1998) и Avito (2007). Их рост был более сложным из-за необходимости масштабирования не только онлайн-платформы, но и логистической составляющей бизнеса.

Социальные сети и мессенджеры

С появлением Facebook (2004) и «ВКонтакте» (2006) Highload-системы начали активно развиваться в сфере социальных взаимодействий. Эти платформы внедрили механизмы монетизации через рекламу и предоставили пользователям возможность обмена сообщениями, что позже привело к появлению полноценных мессенджеров.

Облачные и стриминговые сервисы

Развитие облачных технологий открыло доступ к Highload-решениям не только для крупных корпораций, но и для малого и среднего бизнеса. Компании Amazon Web Services (2006), Google Cloud (2008) и Microsoft Azure (2010) сделали возможным быстрое масштабирование вычислительных мощностей без необходимости инвестировать в дорогостоящие дата-центры.

Стриминговые сервисы, такие как Netflix (1997), YouTube (2005) и Spotify (2006), внедрили бизнес-модели, основанные на подписках и рекламе, что обеспечило им стабильный доход и позволило обрабатывать огромные объемы данных в реальном времени.

В дальнейшем Highload-технологии охватили новые сферы, включая видеоконференции, онлайн-игры, образовательные платформы, агрегаторы услуг, сервисы бронирования, государственные цифровые платформы (например, «ГосУслуги» (2010), «АИС-Налог» (1997)), а также блокчейн и NFT. Эти технологии продолжают совершенствоваться, обеспечивая все более быстрый, надежный и масштабируемый доступ к цифровым сервисам.

Развитие Big Data и мобильных технологий в Highload-системах

Big Data зародилась внутри крупных компаний, уже работающих с огромными объемами данных. Эти организации начали получать реальную пользу от анализа данных, но широкое сообщество долго оставалось в неопределенности, воспринимая Big Data скорее как модный термин, чем как практический инструмент. В результате на волне Big Data не появилось значимых новых компаний, а обработка данных осталась задачей немногих специалистов, способных «добывать и перерабатывать эту нефть».

Для работы с огромными массивами информации понадобились специализированные инструменты:

- Kafka (2011) — система потоковой передачи данных.
- Data Lake и Data Warehouse (2010) — концепции хранения и организации больших данных.
- Elasticsearch (2010) — поисковая система для быстрого анализа текстовой информации.
- Apache NiFi (2006) — инструмент для построения ETL/ELT-процессов (извлечение, трансформация и загрузка данных).

Влияние смартфонов на Highload-системы

С 2007 по 2010 год начался бум смартфонов, что создало новый вызов для Highload-систем. Смартфоны работали через нестабильные мобильные сети (GSM, 3G) и обладали ограниченными ресурсами, но пользователи ожидали быстрого отклика приложений.

Это привело к появлению концепции mobile first (2010) — ориентации на мобильные устройства как на основную платформу. Развитие мобильных технологий открыло дорогу новым сервисам, которые сделали мобильные приложения основным инструментом взаимодействия с пользователями:

- Uber (2009) — сервис такси на основе мобильного приложения.
- WhatsApp (2009) — мессенджер, заменивший SMS.
- Instagram (2010) — социальная сеть с акцентом на мобильное использование.

Рост числа пользователей и новые инженерные решения

Увеличение нагрузки на системы требовало новых решений для масштабирования. В 2014 году появился Kubernetes, ставший стандартом для оркестрации контейнеров. Он позволил управлять микросервисными архитектурами и динамически масштабировать Highload-системы. Сегодня сложно представить работу DevOps-инженера без Kubernetes, так как он обеспечивает автоматическое развертывание, балансировку нагрузки и отказоустойчивость.

Финансовые технологии и цифровые банки

Финансовая сфера также претерпела значительные изменения.

- Первая волна (1998–2007) — появление платежных систем:
 - PayPal (1998) — электронные платежи.
 - Яндекс.Деньги (2002) — российская платежная система.
 - Qiwi (2007) — терминалы оплаты и электронные кошельки.

Эти системы были удобны, но оставались вспомогательными инструментами, не заменяя собой классические банки.

Отказ от традиционных офисов позволил сэкономить на инфраструктуре и вложить больше средств в IT-развитие. Такие банки сделали ставку на Highload-системы, искусственный интеллект и аналитику больших данных для персонализированных услуг.

Экосистемы: борьба за пользователя

С ростом цифровых сервисов компании начали создавать экосистемы, предлагая комплексные решения:

- Google (2004) — объединение поиска, почты, карт, YouTube.
- Яндекс (2014) — расширение сервисов (поиск, такси, еда, маркетплейс, облако).
- Сбер (2018) — трансформация из банка в IT-корпорацию с маркетплейсами, доставкой и AI-сервисами.
- Microsoft (2010) — интеграция облачных и офисных решений.

Борьба за внимание пользователей, их данные и деньги сделала Highload-системы ключевым элементом конкуренции.

С развитием технологий и изменением глобальной политической ситуации Highload-системы сталкиваются с новыми вызовами и трендами, влияющими на их развитие. В последние годы наблюдается стремительный рост объемов данных, усиление требований к безопасности и необходимость эффективного управления ресурсами. В этом эссе мы рассмотрим основные тренды, которые формируют будущее Highload-систем.

Одним из наиболее значимых направлений стало масштабное использование генеративного искусственного интеллекта (LLM). Эти технологии требуют:

- Этичного подхода к обучению моделей – регулируется источниками данных и их качеством. Сбор и обработка данных становятся важными аспектами, требующими прозрачности.

- Высокой вычислительной мощности – современные AI-системы зависят от графических процессоров (GPU), таких как Nvidia CUDA, и требуют значительных ресурсов для обучения и инференса.

- Качественных данных – без чистых и проверенных данных модели ИИ становятся малоэффективными, что делает управление информацией ключевым фактором.

Бережливое использование ресурсов

С увеличением нагрузки на системы важную роль играет оптимизация затрат. Основные направления в этом аспекте включают:

- Оптимизацию затрат на облачные вычисления – компании ищут способы снизить расходы на инфраструктуру, используя гибкие модели оплаты за ресурсы.

- Эффективное управление базами данных – отказ от дублирования данных и переход на multi-model базы данных, такие как PostgreSQL, Redis, MongoDB и YandexDB, позволяют повысить производительность.

- Автоматизацию DevOps и FinOps – автоматизация процессов развертывания и управления ресурсами помогает снизить затраты и улучшить контроль за использованием вычислительных мощностей.

С ростом цифровых угроз компании вынуждены усиливать меры безопасности:

- DDoS-атаки и сложные хакерские атаки становятся масштабнее.

- Необходимость внедрения Zero Trust Security – концепция доверия нулевого уровня позволяет минимизировать риски.

- Повышенный контроль за безопасностью Open Source-решений – защита открытых исходных кодов становится приоритетной задачей.

Если ранее Highload-системы требовали мощных вычислительных ресурсов, то теперь акцент смещается на эффективную обработку данных. Искусственный интеллект и машинное обучение больше зависят от качества данных, чем от мощности процессоров.

Традиционные OLTP и OLAP базы данных уступают место универсальным multi-model БД, которые обеспечивают адаптивное хранение данных, балансируя доступность, обработку и отказоустойчивость.

Внедрение искусственного интеллекта требует специализированных вычислительных мощностей:

- Использование CUDA и специализированных дата-центров.

- Создание AI-first инфраструктуры – искусственный интеллект становится неотъемлемой частью архитектуры Highload-систем.

Использованная литература:

1. Клепшман М. "Проектирование данных на современных системах". – СПб.: Питер, 2017.
2. Подольный В. "Архитектура высоконагруженных систем". – М.: ДМК Пресс, 2024.
3. Таненбаум Э., Ветс Д. "Распределенные системы. Принципы и парадигмы". – М.: Питер, 2018.
4. Фаулер Д. "Архитектура программного обеспечения". – СПб.: Питер, 2020.

HOW SOCIAL NETWORKS INFLUENCE LANGUAGE LEARNING AND VOCABULARY IMPROVEMENT

Ongarbay A.T.

Tashenev University, Shymkent

Scientific Advisor- m.p.sc. **Turlibek A.N.**

Assemay.turlibek@gmail.com

Abstract. This article looks at how social networks affect language acquisition and vocabulary development. It emphasises that social media platforms are useful not just as

communication tools, but also as excellent educational environments that promote language immersion. The authors emphasise that social networks increase learners' motivation and help them remember new language through daily use. The essay explores how real-life communication in online forums helps to build language abilities. It also looks at the benefits and drawbacks of using popular sites like Instagram, TikTok, YouTube, and Telegram for language learning. The study finds that the proper application of digital technology and artificial intelligence may boost student engagement and enhance learning results.

Key words: social networks, language learning, authentic materials, interactive learning methods, grammar.

Аннотация. В этой статье рассматривается, как социальные сети влияют на усвоение языка и развитие словарного запаса. В ней подчеркивается, что социальные медиа-платформы полезны не только как инструменты общения, но и как отличная образовательная среда, способствующая языковому погружению. Авторы подчеркивают, что социальные сети повышают мотивацию учащихся и помогают им запоминать новый язык благодаря ежедневному использованию. В эссе рассматривается, как общение в реальной жизни на онлайн-форумах помогает развивать языковые способности. Также рассматриваются преимущества и недостатки использования популярных сайтов, таких как Instagram, TikTok, YouTube и Telegram, для изучения языка. Исследование показывает, что правильное применение цифровых технологий и искусственного интеллекта может повысить вовлеченность студентов и улучшить результаты обучения.

Ключевые слова: социальные сети, изучение языков, аутентичные материалы, интерактивные методы обучения, грамматика.

Аңдатпа. Бұл мақалада әлеуметтік желілердің тіл үйренуге және сөздік қорды дамытуға қалай әсер ететіні қарастырылады. Онда әлеуметтік медиа платформалары тек байланыс құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар тілдік ортаға еруге көмектесетін тамаша білім беру ортасы ретінде пайдалы екендігі атап өтіледі. Авторлар әлеуметтік желілердің оқушылардың мотивациясын арттырып, жаңа тілдерді күнделікті қолдану арқылы есте сақтауына көмектесетінін айтады. Мақалада онлайн-форумдарда шынайы өмірдегі қарым-қатынас тілдік дағдыларды дамытуға қалай әсер ететіні талданады. Сондай-ақ Instagram, TikTok, YouTube және Telegram сияқты танымал платформаларды тіл үйрену үшін пайдалану артықшылықтары мен кемшіліктері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері цифрлық технологиялар мен жасанды интеллектіні дұрыс қолдану студенттердің қатысуын арттырып, оқу нәтижелерін жақсартуға көмектесетінін көрсетеді.

Кілт сөздер: әлеуметтік желілер, тіл үйрену, аутентікті материалдар, интерактивті оқыту әдістері, грамматика.

Social networks and digital media play a huge role in modern society today. Social networks provide a unique opportunity for people from all over the world to communicate instantly. They contribute to cultural exchange and globalization. [1]

Thanks to this, it has become easier to maintain contact with friends and relatives, regardless of distance. In addition, social networks have played an important role in drawing attention to social and political issues. Social networks have a significant impact on our behavior, interactions, and even our worldview. Nowadays, it is very difficult to find a person who is not registered on a social network.

The emergence of social networks has given people the opportunity to communicate over long distances as long as they have internet access. Undoubtedly, this has influenced language learning, both indirectly and directly. Currently, the main criteria that motivate people to learn foreign languages are:

- The desire to visit other countries (travel abroad).
- The desire to learn about the culture and customs of other countries.
- The ability to speak a foreign language fluently.

- The desire to emigrate to another country.
- The need to translate important information into a foreign language.
- The desire to find friends on social networks around the world. [2]

Social networks are not only a place for communication but also a useful tool for learning English. Today, more and more people are using them as an additional method for learning foreign languages, and this has its advantages. This article will explore how and which social networks can help in learning English.

One of the main advantages of using social networks for language learning is that they offer a wide variety of materials in English. On different social platforms, you can find numerous pages and profiles that publish posts, videos, and photos in English, which is beneficial for those who want to improve their vocabulary and grammar skills.

Learning English online is becoming increasingly popular, especially among children and teenagers who need not only to know basic rules but also to understand modern expressions. In this process, English slang plays a key role—it is a lively and dynamic aspect that evolves daily, reflecting cultural, social, and technological changes.

English slang has a significant influence on standard English. Many slang words gradually become part of everyday speech and eventually integrate into literary language. For example, the word "**selfie**" originally emerged as a youth term but is now widely used in all areas of life. Understanding such words can help learners grasp the context of communication in English more effectively.

Slang also reflects cultural changes. For instance, in recent decades, there has been a growing interest in issues related to gender identity and sexual orientation. This has led to the emergence of new terms such as "**queer**" and "**non-binary**," which have become part of public discourse. Knowing such terms can be useful for students learning modern English.

Use Social Media, platforms like Twitter and TikTok are full of youth language and current trends. These resources can be a great foundation for learning English online, helping children see how slang is used in everyday life.

Social networks have a significant advantage—the ability to communicate with people from all over the world. In our view, this makes it easier to find relevant information or specialized literature, as well as to gain accurate insights into the country of the target language, allowing learners to understand its culture, traditions, and living conditions. [3]

However, along with these advantages, there are also drawbacks. One of the main challenges is the difference in time zones. Additionally, social networks may provide only a "short-term effect" in language learning, as users tend to follow a conversational style, often neglecting grammar and punctuation rules. Emotions are frequently expressed through special symbols—emojis—rather than words.

Listen to Music: Popular songs often contain a lot of slang expressions, making them an excellent tool for learning English. Pay attention to the lyrics and try to understand their meaning. This is not only entertaining but also helps you remember new words and phrases.

Watch Movies and TV Shows: Many modern films and series use up-to-date slang, which helps children immerse themselves in the language. Choosing interesting cartoons or shows can make learning both fun and educational.

Communicate with Native Speakers: Talking to native English speakers is one of the best ways to learn slang. This is especially important for children learning English, as real-life conversations allow them to ask questions about the meaning of different expressions and get immediate explanations. It is impossible to fully master any skill without practice. Simply absorbing theory, singing along to English-language hits in karaoke, and watching movies with subtitles is not enough to confidently speak English. Knowing the rules, individual words, and phrases is one thing, but being able to use them correctly and appropriately in conversations with native speakers is another. This is exactly the kind of invaluable practice you can gain during every lesson with a native English speaker. Through trial and error, you will understand how English

works, learn to think in the language, and grasp its internal logic. Additionally, you can make friends with foreigners online and communicate with them exclusively in English. This serves as excellent daily practice, helping you learn new words and expand your vocabulary.

Internet English Slang. With the development of technology and social media, a new type of English slang has emerged and is actively used online—this is an important part of learning the English language.

One of the most well-known terms is "**FOMO**," which stands for "*Fear Of Missing Out*"—the fear of missing something important or interesting. This term has become especially relevant in the era of social networks, where people constantly compare their lives to others'. Another popular word is "**bae**," a short form of the phrase "*before anyone else*." It is used to refer to a loved one or a partner. For example: "*I love spending time with my bae*." This expression emphasizes closeness and romantic feelings. Finally, there is "**vibe check**," which means assessing the mood or atmosphere in a particular situation. For instance, before a party, someone might ask: "*What's the vibe check?*" This phrase has become popular among young people and reflects their desire to create a comfortable environment. [4]

Social networks play a significant role in language learning by providing access to authentic content, real-life communication with native speakers, and diverse educational materials. They make the learning process more engaging and interactive, helping users expand their vocabulary, improve pronunciation, and stay updated with modern slang and expressions.

However, while social media offers many advantages, it is essential to use them wisely. The informal nature of online communication may lead to grammatical inaccuracies and an overreliance on conversational language. Therefore, for effective learning, social networks should complement, rather than replace, traditional study methods. [5]

Learning English not only helps to master the basics but also allows you to immerse yourself in vibrant slang, which is constantly evolving. English slang reflects cultural changes and serves as a powerful means of self-expression, which is especially important for students learning the language in a relevant context.

Some online schools focus on this aspect, helping children better understand the dynamics of modern language and the culture of English-speaking countries. It is important to remember that slang expressions can become outdated quickly. Therefore, when learning English, it is essential to keep up with changes and not be afraid to try new words. In conclusion, if used consciously and in combination with structured learning, social networks can become a powerful tool for improving language skills and making the process of mastering a foreign language more enjoyable and efficient.

References:

1. Рахимова,, Р. Э. (2023). Социальные сети как инструмент преподавания иностранных языков. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3 (22), 142-147.
2. https://5minuteenglish.com/the-impact-of-social-media-on-english-language/#google_vignette
3. Katerina Zourou, « On the attractiveness of social media for language learning: a look at the state of the art », *Alsic [En ligne]*, Vol. 15, n°1 | 2012, mis en ligne le 30 mars 2012, consulté le 04 avril 2025. URL : <http://journals.openedition.org/alsic/2436> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/alsic.2436>
4. Khan, I. U. (2016). The Role of Social Media in Development of English Language Vocabulary at University Level. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 2016, Vol. 6, No. 12 ISSN: 2222-6990. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v6-i12/2444>

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ИГРЫ КАК МОТИВАЦИЯ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Оралбай Аяжан студент группы ФИ 24-9к8

Tashenev university, г. Шымкент

Научный руководитель — м.п.н., преподаватель Досымбек А.Д.

Abstract. Grammatical games play an important role in the process of teaching English, as they make learning grammatical rules engaging and effective. This article explores various types of grammatical games and their role in enhancing students' motivation during language learning. Games such as crosswords, role-playing games, team competitions, sentence construction games, and interactive grammatical games help develop students' grammatical skills and apply them in real-life contexts. Moreover, these games boost students' motivation and deepen their knowledge.

Key words: grammatical games, teaching English, motivation, crosswords, role-playing games, sentence construction, interactive games

Аңдатпа. Грамматикалық ойындар ағылшын тілін оқыту процесінде маңызды рөл атқарады, себебі олар оқушылардың грамматикалық ережелерді меңгеруін қызықты әрі тиімді етеді. Бұл мақалада грамматикалық ойындардың түрлері мен олардың тіл үйрену барысында оқушылардың мотивациясын арттырудағы рөлі қарастырылады. Кроссвордтар, рөлдік ойындар, топтық жарыстар, сөйлем құрастыру ойындары және интерактивті грамматикалық ойындар секілді ойын түрлері тіл үйренушілердің грамматикалық дағдыларын дамытуға және оларды нақты өмірде қолдануға ықпал етеді. Сонымен қатар, ойындар оқушылардың мотивациясын көтеріп, олардың білімдерін тереңдетеді.

Кілт сөздер: грамматикалық ойындар, ағылшын тілін оқыту, мотивация, кроссвордтар, рөлдік ойындар, сөйлем құрастыру, интерактивті ойындар

Аннотация. Грамматические игры играют важную роль в процессе обучения английскому языку, поскольку они делают освоение грамматических правил интересным и эффективным. В данной статье рассматриваются различные виды грамматических игр и их роль в повышении мотивации учащихся в процессе изучения языка. Такие игры, как кроссворды, ролевые игры, командные соревнования, игры на составление предложений и интерактивные грамматические игры, способствуют развитию грамматических навыков учащихся и их применению в реальной жизни. Кроме того, игры повышают мотивацию учащихся и углубляют их знания.

Ключевые слова: грамматические игры, обучение английскому языку, мотивация, кроссворды, ролевые игры, составление предложений, интерактивные игры

Английский язык играет важную роль в современных международных отношениях, в сфере образования и на рабочем месте. Усвоение этого языка во многом напрямую зависит от уровня усвоения его грамматических структур. Однако процесс изучения языка состоит не только в запоминании теоретических правил и структур. Для повышения его эффективности необходимо поддерживать интерес и мотивацию учащихся, так как изучение языка – длительный, а иногда и монотонный процесс. Поэтому важно использовать новые методы и инновационные инструменты в сфере образования. В этом смысле такие методы, как грамматические игры, позволяют сделать процесс обучения более интересным и динамичным. Игры способствуют усвоению учащимися грамматических правил, повышают их интерес к изучению языка, а также повышают мотивацию к обучению. В данной статье мы рассмотрим мотивационную роль грамматических игр в обучении английскому языку, остановимся на их теоретических основах и проанализируем практическое применение в образовательном процессе.

Эффективность грамматических игр основывается на многочисленных психолого-педагогических теориях. Эти теории доказывают, что игра работает как основной

инструмент, повышающий мотивацию в образовательном процессе. Рассматривая мнения о психологической значимости игр, необходимо прежде всего обратить внимание на исследования известного психолога и педагога Жана Пиаже и Льва Выготского. Пиаже отметил, что игра играет важную роль в когнитивном развитии детей, поскольку она позволяет детям формировать мировоззрение и развивать способность к абстрактному мышлению. А по Выготскому, игровой процесс улучшает социальное взаимодействие и развитие языка. Кроме того, игры способствуют формированию у детей социальных навыков и повышению самосознания. В этом смысле грамматические игры-это не только средство проверки знаний, но и возможность углубить языковые навыки учащихся и усвоить их грамматические структуры через игру[1, 71].

Особую роль в повышении мотивации учащихся к изучению языка играют грамматические игры. Согласно теории мотивации, человек действует в зависимости от внутренних и внешних стимулов к действию. При изучении английского языка часто используются методы, основанные на внешних стимулах (например, системы оценивания, вознаграждения), однако внутренние стимулы также имеют большое значение. Игры способствуют повышению внутренней мотивации учащихся, поскольку позволяют воспринимать учебный процесс интересно, динамично и творчески. Из-за этого многие исследования рассматривают игры как мощный инструмент для повышения мотивации. По словам западных исследователей, игры побуждают учащихся принимать собственные решения, рисковать, не опасаясь ошибок. Они развивают самостоятельность учащегося как важнейшую часть процесса обучения, что способствует его становлению как личности [2, 315].

Грамматические игры помогают учащимся справляться со стрессом и тревогой при изучении английского языка. В процессе изучения языка учащиеся сталкиваются с повторяющимся и длительным процессом запоминания грамматических правил. Эти трудности в усвоении учащимися грамматических структур часто приводят к снижению мотивации. Тем не менее, игры снимают этот стресс и делают процесс изучения языковых структур учащимися увлекательным и увлекательным. Изучающие язык получают возможность применять в игре новые грамматические правила, экспериментировать, что, в свою очередь, формирует у них позитивное отношение к чтению.

Грамматические игры играют важную роль в обучении английскому языку, потому что они стимулируют учащихся к увлекательному и эффективному усвоению языковых правил. Различные виды этих игр позволяют учащимся использовать грамматические структуры в реальных жизненных ситуациях. Эти игры не только укрепляют знания, но и повышают мотивацию учащихся, потому что они чувствуют себя более интересными и живыми, изучая новые вещи во время занятий [3, 23].

В первую очередь, кроссворды и головоломки являются одними из самых важных видов грамматических игр. Учащиеся учатся четко применять грамматические правила с помощью кроссвордов и загадок. Например, они расшифровывают слова и предложения, чтобы найти правильные формы глаголов или исправить ошибки в использовании прошедшего времени. Основное преимущество этих игр в том, что они помогают обогатить словарный запас учащихся, запомнить языковые правила и запомнить грамматические структуры. Разгадывание кроссвордов и загадок вселяет в учащихся уверенность в своих знаниях, поскольку они выполняют конкретные задачи и видят результаты.

Следующий вид грамматических игр-ролевые игры. Эти игры позволяют учащимся применять грамматические правила в реальном контексте. В ходе ролевых игр учащиеся общаются в определенных ролях и стараются правильно использовать грамматические конструкции. Например, во время выступления в роли врача и пациента учащиеся должны будут правильно использовать прошедшее или будущее время. Ролевые игры развивают коммуникативные навыки учащихся, способствуют их естественному и свободному использованию языковых структур. Кроме того, эти игры помогают учащимся понять

важность грамматических структур, поскольку они используют эти структуры в реальных жизненных ситуациях.

Групповые соревнования также являются важной формой грамматических игр. Разделять учащихся на группы и давать каждой группе грамматическое задание – это способствует сотрудничеству учащихся и позволяет им вместе выполнять грамматические правила. В групповых соревнованиях учащиеся соревнуются друг с другом, выполняют задания и учатся правильно пользоваться грамматическими конструкциями. Этот метод способствует развитию навыков командной работы и правильному использованию языковых структур учащимися. Кроме того, формат соревнований мотивирует учащихся и заставляет их применять свои знания наиболее эффективным способом.

Игры по составлению предложений играют важную роль в развитии грамматических навыков. Учащимся дают определенные слова, они должны составлять правильные предложения из этих слов. Эта игра способствует правильному использованию учащимися грамматических правил, а также развитию их мышления. Например, в процессе составления предложений в прошедшем времени учащиеся учатся правильно использовать грамматические правила. Игры по составлению предложений позволяют учащимся развивать не только грамматические навыки, но и творческие способности [4, 365].

Грамматические эстафеты стимулируют учащихся к выполнению заданий против времени. Этот тип игры позволяет учащимся быстро и точно выполнять грамматические задания. На каждом этапе эстафеты появляются новые задания, для выполнения которых учащиеся должны свободно и эффективно применять грамматические правила. Грамматические эстафеты учат учащихся ответственности, эффективному использованию времени. Кроме того, они проверяют знания учащихся и побуждают их применять грамматические правила в реальных ситуациях.

Грамматические головоломки помогают визуально освоить грамматические структуры. Учащимся дают разные слова, они должны правильно расставить эти слова и составить полные предложения, используя грамматические правила. Эта игра помогает учащимся глубже понять грамматические структуры, понять взаимосвязь между ними. Решение головоломок позволяет учащимся применять на практике структурные особенности языка, а также развивает их творческие способности.

Интерактивные грамматические игры, то есть цифровые игры, позволяют учащимся весело и эффективно выполнять грамматические упражнения. Игры, проводимые через Онлайн-платформы, позволяют учащимся сразу увидеть свои результаты и исправить свои ошибки. Эти игры побуждают учащихся активно участвовать в занятиях и правильно применять грамматические правила. Интерактивные игры увлекают учебный процесс и выводят языковые навыки учащихся на новый уровень [5, 365].

Таким образом, различные виды грамматических игр позволяют учащимся преодолевать трудности в процессе изучения языка и свободно применять грамматические правила. Эти игры делают процесс обучения более живым и интересным, повышают мотивацию учащихся и способствуют оттачиванию их языковых навыков.

В настоящее время возрастает роль грамматических игр в обучении английскому языку. Они не только облегчают усвоение учащимися грамматических правил, но и способствуют интересному и творческому процессу обучения. Грамматические игры повышают внутреннюю мотивацию учащихся и обеспечивают их активное участие в учебном процессе. С помощью игр учащиеся не только осваивают грамматические правила, но и развивают свои коммуникативные навыки. Кроме того, эти методы могут снять стресс у учащихся и побудить их приобретать новые знания, не опасаясь своих ошибок. Таким образом, грамматические игры являются важным мотивационным инструментом в обучении английскому языку, который позволяет углубить знания учащихся и сохранить их интерес к языку.

Использованная литература:

1. Воскресенский И. С., Хорошилова С. П. Геймификация на уроках английского языка как способ совершенствования социокультурной компетенции учащихся с использованием онлайн-платформ //Научное обозрение. Педагогические науки. – 2019. – №. 2-1. – С. 71-74.
2. Варенина Л. П. Геймификация в образовании //Историческая и социально-образовательная мысль. – 2014. – №. 6-2. – С. 314-317.
3. Курчатова Н. Ю. Геймификация в образовании //Инновации и рискологическая компетентность педагога. – 2020. – С. 22-27.
4. Дуйсенова ММ А. Т. А., Абрамова ГИ М. Г. М. Цифрлық білім беруде бастауыш сынып оқушыларына геймификация әдісі арқылы ағылшын тілін меңгерту //Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Педагогические науки. – 2024. – Т. 83. – №. 3. – С. 364-381.
5. Дуйсенова М. М., Жорабекова А. Н., Абрамова Г. И. Бастауыш мектепте ағылшын тілі сабағындағы геймификация: тиімділігі мен қолдану мүмкіндігі //Вестник университета Ясави. – 2024. – Т. 2. – №. 132. – С. 283-295.

ЗАМАНАУИ ВИДЕОМЕЙКЕР БАҒДАРЛАМАЛАР КӨМЕГІМЕН ВИДЕОСАБАҚ ЖАСАУ ЖОЛДАРЫ

Орал Ә.Б.

техника ғылымдарының магистрі,
Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
Asem_1693@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-1446-265X>

Мұрадым Д.А.

ИЭФ-24-13к тобының студенті,
Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
daurenmuradym@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада заманауи видеомейкер бағдарламаларының көмегімен видеосабқ жасаудың тиімді жолдары қарастырылады. Цифрлық білім беру үдерісінде бейнематериалдарды қолдану оқытудың сапасын арттырып, білім алушылардың оқу мотивациясын күшейтетін құрал ретінде сипатталады. Видеосабқтың құрылымы, сценарий дайындау, түсірілім мен монтаждау кезеңдері ғылыми тұрғыда талданып, Adobe Premiere Pro, Camtasia Studio, Filmora сынды бағдарламалардың мүмкіндіктері атап өтіледі. Сонымен қатар, интерактивті элементтерді қолданудың маңыздылығы және мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігін арттыру қажеттілігі де қарастырылады. Зерттеу нәтижесінде видеомейкер бағдарламалары арқылы жасалған видеосабқтардың білім беру кеңістігін жаңғыртудағы рөлі айқындалды.

Кілт сөздер: Adobe Premiere Pro, Camtasia Studio, Filmora

Annotation. This article explores effective methods for creating video lessons using modern videomaker software. The use of video materials in the digital education process is described as a tool that enhances teaching quality and increases learners' motivation. The structure of a video lesson, script preparation, filming, and editing stages are analyzed from a scientific perspective. The features of programs such as Adobe Premiere Pro, Camtasia Studio, and Filmora are highlighted. In addition, the importance of using interactive elements and the need to improve teachers' digital competencies are also discussed. As a result of the research, the role of video lessons created with videomaker software in modernizing the educational environment is revealed.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы педагогикалық үдерісті түбегейлі өзгертіп, оқыту формалары мен әдістерінің трансформациялануына ықпал етуде. Соның ішінде, видеосабақтар білім алушылардың оқу мотивациясын арттырып, оқу материалының қолжетімділігі мен түсініктілігін жоғарылататын тиімді құралдардың біріне айналды. Видеосабақ – бұл бейнематериал түрінде ұсынылған білім беру мазмұны, ол мұғалім мен оқушы арасындағы арақашықтықты қысқартып, оқу үдерісін визуалды және интерактивті деңгейде ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бұл формат дәстүрлі дәрістерді алмастырып қана қоймай, оны толықтырып, оқыту сапасын арттырады.

Видеосабақ жасаудың тиімді жолдарының бірі – заманауи видеомейкер бағдарламаларын пайдалану. Бұл бағдарламалар оқытушыларға кәсіби деңгейде бейнематериалдар құрастыруға, монтаж жасауға, дыбыс жазуға, графикалық элементтерді енгізуге, анимациялар қосуға және интерактивті элементтер арқылы оқушыны белсенді қатысуға тартуға мүмкіндік береді. Видеомейкер құралдарының артықшылықтарының бірі – олардың қолдану интерфейсінің қарапайым әрі қолжетімді болуы. Мұндай бағдарламалар қатарында Adobe Premiere Pro, Final Cut Pro, Camtasia Studio, Filmora, Sony Vegas Pro және Movavi Video Editor секілді кеңінен қолданылатын өнімдер бар.

Мұғалімдерге арналған видеосабақ дайындау барысында алдымен сценарий құрастыру қажет. Сценарий – сабақтың құрылымын айқындайтын, мазмұндық бірзділікті қамтамасыз ететін маңызды кезең. Онда сабақтың мақсаты, негізгі бөлімдері, сұрақтар мен тапсырмалар жүйесі, сондай-ақ визуалды және дыбыстық элементтерді қолдану реті көрсетілуі тиіс. Сценарий дайын болғаннан кейін, түсірілім жұмыстары жүргізіледі. Түсірілім барысында бейнекамера немесе сапалы веб-камера, микрофон, жарықтандыру құралдары қолданылады. Бұл құрылғылар бейнематериалдың сапасын арттыру үшін қажет. Видеосабақтың мазмұны ғылыми негізде құрылуы тиіс, яғни оқытылатын материалдың нақтылығы мен жүйелілігі сақталуы, тілдік-стистикалық талаптарға сай болуы шарт.

Видеомейкер бағдарламаларының көмегімен видеосабақты өңдеу – шығармашылық үдерістің маңызды кезеңдерінің бірі. Бұл кезеңде қажетсіз кадрлар алынып тасталады, бейне мен дыбыс синхрондалады, мәтіндік және графикалық аннотациялар қосылады. Сондай-ақ, кейбір бағдарламаларда жасанды интеллект элементтерімен жұмыс істеу мүмкіндігі бар, мысалы, сөйлеуді мәтінге айналдыру немесе автоматты субтитрлер жасау. Бұл оқушылардың тыңдалым және оқылым дағдыларын дамытуға оң әсер етеді. Сонымен қатар, интерактивті элементтерді, мысалы, батырмалар, сілтемелер немесе сұрақ-жауап блоктарын енгізу арқылы видеосабақтың тиімділігін арттыруға болады. Мұндай элементтер білім алушылардың белсенділігін арттырып, олардың оқу материалын меңгеру деңгейін тереңдете түседі.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тиімді қолдану оқытудағы педагогикалық мақсаттарға жетудің бір жолы ретінде қарастырылады. Видеосабақтарды қашықтан оқыту форматында, аралас оқыту жүйесінде, сондай-ақ инклюзивті білім беруде қолдануға болады. Олар білім алушылардың жеке оқу траекториясын қалыптастыруға, оқу материалын бірнеше рет қайталап көруге және өзіндік оқу қарқынын таңдауға мүмкіндік береді. Бұған қоса, видеосабақтар мұғалімдердің кәсіби шеберлігін арттыруға, тәжірибе алмасуға және білім берудің сапасын арттыруға бағытталған құрал ретінде де қолданылады.

Қорыта айтқанда, заманауи видеомейкер бағдарламалары – білім беру үдерісін заманауи талаптарға сай ұйымдастыруға мүмкіндік беретін қуатты құрал. Олардың көмегімен дайындалған видеосабақтар оқытудың көрнекілігі мен қолжетімділігін арттырып, білім алушылардың танымдық қызығушылығын оятады, сонымен қатар мұғалімнің шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға жағдай жасайды. Сондықтан педагогтардың сандық сауаттылығын дамыту, бейнеөңдеу дағдыларын меңгеру – қазіргі білім беру кеңістігінің ажырамас бөлігіне айналуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қабдығаппарова, Ұ. Б., & Бектемісова, Ә. Б. (2021). Цифрлық білім беру технологиялары: теория және тәжірибе. – Алматы: Білім баспасы.
2. Мырзабаева, Г. Ж. (2020). Видеосабақтарды әзірлеу әдістемесі және оны оқыту процесінде қолдану. Білім берудегі инновациялар журналы, №4, 25-30 бет.
3. Mayer, R. E. (2009). Multimedia Learning (2nd ed.). – Cambridge University Press.
4. Camtasia Studio қолдану нұсқаулығы (ресми сайт) – <https://www.techsmith.com/camtasia.html>
5. Жақыпбекова, М. С. (2022). Цифрлық педагогика: жаңа оқыту құралдары мен тәсілдері. – Нұр-Сұлтан: Ұлттық білім академиясы.

АҒЫЛШЫН, ОРЫС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ СЫН ЕСІМДЕРДІҢ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

Османаханова Назима, Абдигаппарова Мерей

ФК 24 9к1, 9к4 топтарының студенттері, TashenevUniversity, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы Турсынова Г.И.

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі сын есімдер өнімді сөз табы болып табылады. Екі тілде де сын есім семантикалық ерекшелігіне қарай, затты сыр-сипат (сапа, түр, рең, салмақ, көлем т.б.) жағынан анықтайды, бірақ сын есім анықтаушы қызметін атқарып тұрғанда, еш уақытта тәуелденбейді, көптелмейді және септелмейді. Сын есімдер заттың әртүрлі сыр-сипаттары мен белгілерін тікелей де, басқа заттардың қатынастары арқылы да білдіреді

Лексика-грамматикалық сөз табы ретінде сын есімдер заттардың: а) сапасын: *splendid view* - көркем көрініс, *a brave man* - батыл адам, *a lazy boy* - жалқау бала, *a qualitative production* – сапалы өнім; ә) бір заттың бір затқа қатынасын: *a happy woman* – бақытты әйел; *a mountainous region* – таулы аймақ; б) көлемін, мөлшерін, аумағын: *a high building* – биік ғимарат, *a square table* – төрт бұрышты стол, *a deep thought* – терең ой, *deep knowledge* – терең бұрышты стол, *a deep knowledge* - терең білім; в) мекендік немесе мезгілдік қатынасын: *daily bread* - күнделікті керекті нәрселер, *a weekly salary* - бір жұмалық жалақы; *an urban area* - қалалық жер; 2) түр-түсіне: *a black suit* – қара костюм, *a green coat* - жасыл пальто, *a red dress* - қызыл көйлек; 3) мінезіне және қасиетіне қатынасын білдіреді: *a clever pupil* – ақылды оқушы, *a loyal friend* – сенімді дос, *a difficult child* - қиын бала. [1,168 б.]

Осындай жалпы сипаттарымен байланысты сын есімдер семантикалық мағыналары мен грамматикалық ерекшеліктеріне қарай ағылшын және қазақ тілдерінде сапалық сын есімдер (Qualitative adjectives) және қатыстық сын есімдер (Relative adjectives) деп 2 салаға бөлінеді [2,231б.]

Заттардың әр алуан белгілерін, яғни түсін, дәмін, сапасын, қасиетін білдіретін сапалық сын есімдердің екі тілде де қызмет ететін негізгі ұқсас белгілері бар:

1) Сапалық сындарға тән сөздерге сынның әртүрлі реңін білдіретін шырай категориясының жұрнақтары қосылады;

2) Оларға сындық белгіні күшейту немесе өсіру үшін үстеме сөздер қойылады;

3) Кейде сындардың семантикалық ерекшеліктеріне қарай (*a fast walk* - шапшаң жүріс) адвербиальдық (*to walk fast* - тез жүру) қызмет атқарады.

Мысалы: *a great man*- ұлы адам, *cold water*- суық су, *a better room*- жақсырақ бөлме, *the most difficult task* - ең қиын тапсырма.

Біз қарастырып отырған екі тілдің де өздеріне тән сапалық сын есімдегі айырмашылықтары кездеседі.

Сапалық сын есімдердің бәрі шырай категориясы бойынша жасалына береді десек те, қазақ тіліндегі- *сыбыр - сыбырлау (immobile), керең - кереңдеу (deaf), соңғы - ең соңғы (final)* сөздерінің берілген мағынасы бойынша күшейтпелі немесе салыстырмалы шырай жұрнақтарын және үстеме сөздер қолдана алсақ, ағылшын тілінде қолданыстағы сын есімдер шырай категорияларын құрамайды.

Белгілі бір заттың сын сипаты мен белгісін басқа бір заттың қатысы арқылы білдіретін қатыстық сын есімдер екі тілде де: 1) уақытқа: *yearly - жылдық, monthly rose- ай сайынғы раушан гүлі*; 2) материалға: *woolen blanket - жүн көрпе, wooden hut - ағаш лашық, leathern gloves - былғары қолғап*; 3) мекенге: *European continent-Еуропалық континент, Northern America - Солтүстік Америка, Southern Kazakhstan - Оңтүстік Қазақстан*; 4) қарым-қатынасқа байланысты қолданылады: *fatherly duty - әкелік міндет, friendly help - достық көмек*.

Қазақ және ағылшын тілдерінде қатыстық сын есімдер тиісті жұрнақтар арқылы басқа да есімдерден және етістіктерден жасалып, заттың сыры мен сынына, қасиеті мен сипатына, мекені мен мезгіліне, сыртқы түрі мен түсіне және басқа белгілеріне қатысты сындық мағына бере алады.

Біз салыстырып отырған екі тілде сын есімдердің едәуір ерекшеліктері бар. Олар біріншіден, аударғанда бір сөздің көп мағыналығы; екіншіден, сол аударылған сөздердің ішіндегі сын есімдер кейде сапалық және қатыстық сын есім болып келуі. Ағылшын тілінен аударылған сын есімдердің жасалуы.

Кесте 1

Етістік+жалғау	Сын есім	Сапалық сын есім	Қатыстық сын есім
to change +able <i>өзгерту</i>	changeable	-	өзгеріп тұратын
to act +ive <i>іс істеу</i>	active		белсенді
to insist +ent <i>айтқанын істеу</i>	insistent	өжет, қайсар	табанды
to differ +ent <i>ерекшелену</i>	different	әртүрлі	
Зат есім+жалғау	Сын есім	Сапалық сын есім	Қатыстық сын есім
beauty + ful <i>әдемілік</i>	beautiful	әдемі	
care + ful <i>қамқорлық</i>	careful	қамқор	қамқоршыл
glory +ious <i>атақ</i>	glorious	тамаша	даңқты, атақты
dirt +y <i>лас</i>	dirty	лас	крлі
frost +y <i>аяз</i>	frosty	суық	аязды
Sun +ny <i>күн</i>	sunny	шат,мәз	көңілді, қуанышты, күнгеі
Сын есім+жалғау	Сын есім	Сапалық сын есім	Қатыстық сын есім
red + ish <i>қызыл</i>	reddish		Қызғылт, қызғылттау
stout + ish <i>жуан</i>	stoutish		жуандау

White - ақ, high - биік, low - аласа, warm - жылы, small - кіші, grey - сұр, large - үлкен, сияқты сапалық сын есімдер бөлшектенбейтін түбір сөздер есебінде негізгі сын есімдер (Simple adjectives) деп қарастырылады.

Қазақ және ағылшын тілдерінде сын есімдердің жасалуы әртүрлі әдістермен, яғни ең тиімді морфологиялық әдіс: ағылшын тілінде префиксті - суффиксті, қазақ тілінде аффиксальді және сөз қосу болып табылады.

Ағылшын тілінде сын есімдер морфологиялық құрамына байланысты негізгі, туынды және құрама сын есімдер болып бөлінсе, қазақ тілінде негізгі және туынды болады.

Жоғарыда айтылған екі тілдегі қатыстық сын есімдер туынды сын есімдер деп айтылады. Ағылшын тіліндегі туынды сын есімдердің көп қолданылатын сөз тудырушы префикстерін, және суффикстер мен префикстерден құралған.

1. Сын есімдер зат есімдерге –al, –ish, –lly, –ous, –y, –ful, суффикстері жалғану арқылы жасалынады: *central* - орталық, *careful* - қамқоршы, *Polish* - поляктық, *famous* - атақты, *rainy* - жауынды, *friendly* - жолдастық; –al, –ful, –y, суффикстеріне қазақ тіліндегі –ды, –ты, –лық, –тық, –шыл сәйкес келеді.

2. Болымсыз мағынадағы суффикс –less зат есімге жалғануы және –in, –il, –ir, –in, –un префикстерінің сын есім алдында қолдануы арқылы жасалынады, *unhappy* - бақытсыз, *unknown* - белгісіз, *incapable* - қабілетсіз, *inexperienced* - тәжірибесіз, *hopeless* - үмітсіз, *homeless* - үйсіз, *irresponsible* - жауапсыз, *illegal* - заңсыз, *impatient* - шыдамсыз. Ағылшын тіліндегі болымсыз суффикстерге және префикстерге қазақ тіліндегі –сыз, –сіз, суффикстері сәйкес.

3. Етістіктен сын есім тудыратын –ent, –ant, –ive, *different* - әртүрлі, *resistant* - мықты, *active* - белсенді, *restrictive* - шек қоятын.

4. Сын есімнен сын есім туыратын суффикс –ish: *reddish* - қызғылт, *brownish* - мықты, *active* - қоңырқай, қазақ тіліндегі –ғылт, –қай суффикстеріне сәйкес келеді.

Ағылшын тілінде туынды сын есімдерден басқа құрама сын есімдер (Compound adjectives) [2,233б] ең кемі екі түбірден құралады.

1. Зат есім + сын есім *high – class* - жоғары кластық (ұшаққа, пойызға байланысты), *colour –blind* - дальтонизмнен азап шегуші.

2. сын есім + сын есім *blue – grey* - көкшіл сұр, *deaf – mute* - керең - мылқау

3. үстеу+есімше *well – trained* - жақсы дағдыланған, *newly – painted* - жаңадан сырланған

4. Зат есім/есімдік + етістіктен жасалған зат есім *man made* - жасанды, *heart - breaking* - жан түршіктіретін.

5. сын есім/үстеу + зат есім + ed суффиксі *down – hearted* - солғын, басылыңқы, *blue-eyed* - көк көзді, *long-legged* - ұзын сирақты.

Дәл ағылшын тіліндегідей сын есімдерді құрама деп қарастырмаймыз, өйткені сол құрама сын есімдер аударылғанда негізгі немесе туынды сын есімнің формасын алады. Яғни екі тілдің арасындағы морфологиялық құрамына қарай осындай ерекшелігін жоғарыда берілген мысалдардан көруге болады.

Пайдаланылған дебиеттер тізімі:

1. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Алматы; Ана тілі, 2021. 384б.
2. Кобрин Н.А., Корнева Е.А., Ассовская М.И., Гузеева К.А., Грамматика английского языка; Морфология, Синтаксис. СПб., Издательство Союз, Лениздат, 2020, 496б.
3. Барабаш Т.А. Пособие по грамматике современного английского языка. М.; Международные отношения, 2015, 288б.
4. Vaughn L. Sye. Essential of English Grammar- Illinois, 2017. P.146.

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ БАЯНДАУЫШ ҰҒЫМЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ СИПАТЫ

Халықаралық және тілдераралық қатынастар дамыған осы кезеңде шетел тілін қазақ тілімен салыстыра зерттеудің тіл білімінің әрбір саласы, оның ішінде этнолингвистика, лингвомәдениеттану, елтану ғылымдары үшін маңызы зор. Сонымен қатар, ағылшын–қазақ тілдеріне қойылатын талаптарға сай, жүйелі түрде жасалған предикаттар сөздігінің осы кезеңге дейін жасалмауы мақала тақырыбының өзектілігін көрсетер бірден-бір фактор.

Тұрлаулы мүшелер - сөйлем құрауға негіз болатын предикативтік бірлік. Тұрлаулы мүшелердің сөйлем құрауда атқаратын рөлі туралы ғалымдар арасындағы пікірталас бас мүшелерінің тығыз грамматикалық байланысынан туындаса керек.

Бастауыш-сөйлемдегі ұйымдастырушы бас мүшенің бірі, оған баяндауыш грамматикалық тұлғасы жағынан тәуелді. Алайда баяндауыштың қолданылуындағы дербестік, сөйлемдегі ойды тиянақтау мүмкіндігі-баяндауыш мүшенің сөйлемдегі доминанттық рөлін айқындайды.

Жүргізілген зерттеу етістіктердің дара, күрделі болып бөлінуі екі тілге де тән екендігі және есімнен және етістіктен жасалған баяндауыштар ағылшын тілінде де, қазақ тілінде де дара, күрделі болып кездесетіндігі, сонымен қатар, екі тілде де құрама баяндауыштардың кездесуін көрсетті.

Берілген ақпаратты саралай отырып, төмендегі байламдарға келдік:

1. Етістіктердің дара, күрделі болып бөлінуі екі тілге де тән. Мысалы: дара етістік – 1) John runs quickly. 2) Түлкінің жүгірісін қыран байқар. Күрделі етістік – 1) Andrew and he began to talk about the famous clinic. 2) Қалует Баршагүлге күле сөйлеп келеді.

2. Есімнен жасалған және етістіктен жасалған баяндауыштар ағылшын тілінде де, қазақ тілінде де дара, күрделі болып кездеседі: 1) Есімнен жасалған дара баяндауыш. Мысалы: 1) My son a clergyman. 2) Қой баласы қозыдан.

2) Етістіктен жасалған күрделі баяндауыш.

Мысалы: 1) This man is my father. 2) Екі ауданның арасы – бір жүз елу бес километр.

3. Ағылшын тілінде құрама баяндауыштар төрт түрге бөлінеді:

1) күрделі модальды етістікті есім баяндауыш. Jane must feel better pleased than ever.

2) күрделі модальды есім етістікті баяндауыш. We were anxious to cooperate.

3) күрделі кезеңді есім баяндауыш. He was beginning to look desperate.

4) Модальды кезеңді күрделі баяндауыш. You ought to stop doing that.

5) Қос бағытты күрделі есім баяндауыш. Mrs Bacon is said to be very ill.

Осы түрлерге сәйкестікті қазақ тілінен де табамыз: Қазақ тілінде құрама баяндауыштардың бірінші бөлігі таза есім, екінші бөлігі есімге шақтық, видтік, модальдық мағына беру мақсатында көмекші етістіктер жалғанады. Екі тілдің баяндауыштарын салыстыра отырып, келесі айырмашылықтарға көз жеткіздік:

1. Қазақ тілінде сөйлемді болымсыз немесе сұраулы формаға айналдырғанда, ағылшын тіліндегідей do, does, did, will көмекші етістіктері қолданылмайды. Мысалы: When did life begin on Earth? - Жер бетінде өмір қашан басталған?

2. Байланыстырушы қызмет атқаратын to be етістігі (қазақша «болу») қазақ тілінде қолданылмайды. Мысалы: I am a student. – Мен студентпін.

3. Кезеңдік құрама баяндауыш сөз тәртібінде айырмашылық бар.

1. Кезеңді білдіретін етістік ағылшын тілінде негізгі іс-әрекетті білдіретін етістіктен бірінші тұрады. Мысалы: Andrew and he began to talk about the famous clinic.

Ал қазақ тілінде керісінше сөз тәртібі орын алады. Мысалы: Жұмыс аяқталып қалды. Марк Твеннің «The Adventures Of Tom Sawyer» шығармасы қазақша аудармасымен талдау материалы ретінде қолданылды.

1)...that he began to feel pain in the toe. – енді саусағы шыныменен ауыра бастаған сияқтанды. began to feel қимыл кезеңін білдіретін күрделі етістік, қазақ тіліне де сол етістіктің түрімен ауыра бастаған деп аударылған. Айырмашылық сөз тәртібінде. *Кезеңді білдіретін етістік* ағылшын тілінде негізгі іс-әрекетті білдіретін етістіктен бірінші тұр.

2) was going to start – бұрыла беріп ем was going to start - ағылшын тілінде *есім сөздердің модальды тіркеспен берілумен жасалған етістікті күрделі баяндауыш* қызметін атқарып тұр, қазақ тілінде бұрыла негізгі етістікке беріп ем көмекші *етістік жалғану* арқылы күрделі етістікті баяндауышпен аударылып тұр.

3) there was a slight noise – 1) ағылшын тілінде оқырманға белгісіз белгілі бір орынды білдіру мақсатында there was жекеше түрде, белгісіз артикльмен қолданылып тұр;

2) was бар болу көмекші етістігімен және noise зат есімді *есім сөзбен күрделі есімді баяндауышты* білдіріп тұр.

.... болар-болмас сыбдыр естілді – қазақ тілінде *дара етістікті баяндауышпен*, яғни есті етістігінің түбіріне –л жұрнағы арқылы ырықсыз жасап және – ді жедел өткен шақ жұрнағының жалғануы жасалып тұр.

4. he's full of the Old Scratch (southwestern for “afternoon”) – is бар болу көмекші етістігі және full of the Old Scratch сын есімді фразамен келген *күрделі есімді баяндауыш* қызметін атқарып тұр.

Қолды-аяққа тұрмайтын-ақ бала –зат есімнен жасалған *дара есімді баяндауыш* болып тұр.

5. you are a coward and pup - *are* бар болу көмекші *етістігі және a coward and pup* сын есім мен зат етістіктен жасалған *күрделі есімді баяндауыш* қызметін атқарып тұр.

Сен қорқақсың әрі күшіксің – қазақ тіліндегі *сапалық есімдерден болған II жақтағы жіктік жалғауында тұрған дара есімді баяндауыш* қызметін атқарып тұр.

6 ... they were shoulder to shoulder – were бар болу көмекші етістігі және shoulder to shoulder *жағдай есім сөздерімен берілген күрделі есімді баяндауыш* қызметін атқарып тұр.

Иықтарымен көп қағысты–қазақ тілінде ортақ етістің –ыс жұрнағымен және – ты жедел өткен шақтың жұрнағымен жасалған *дара етістікті баяндауыш* қызметін атқарып тұр.

7. both brothers were imaginary - were бар болу көмекші етістігі және imaginary сын есімді есім сөзден жасалған *күрделі есімді баяндауыш* қызметін атқарып тұр.

Екеуінің де ағалары жоқ – қазақ тілінде жоқ сөзінің баяндауыш қызметінде жұмсалған *дара есімді баяндауыш* қызметін атқарып тұр.

8. life to him seemed hollow – өмірдің өзі оған бір мағынасыз нәрсе болып көрінді: seemed hollow – етістік пен сын есімнен құралған *күрделі есімді қос бағытты баяндауыш*, қазақ тілінде болып көрінді етістіктен жасалған *күрделі баяндауышпен* аударылған.

9. The child began to cry – Бала жылап қоя берді. began to cry қимылдың басталу кезеңін білдіретін *етістікті күрделі баяндауыш*, қазақ тілінде жылап қоя берді деген *қимылдың басталу кезеңін білдіріп күрделі етістікті баяндауыш* болып тұр. Кезеңді білдіретін етістік ағылшын тілінде негізгі іс-әрекетті білдіретін етістіктен бірінші тұр.

10. ... there was no answer – ешкім жауап бермеді. there was no answer– ағылшын тілінде no көмекші етістігі зат есімнің алдында тұрып *күрделі есімді баяндауыш* жасап тұр. *Қазақ тілінде бермеді* деген,яғни ме болымсыз етістіктің жұрнағы және ді жедел өткен шақтың жұрнағымен жасалған *дара етістікті баяндауыштың* қызметін атқарып тұр.

11. ... what is the matter – не болды саған. what is the matter– бөлінбейтін сөздер тобымен келген *күрделі есімді баяндауыш*, қазақ тілінде не болды саған деген синтаксистік қызметінің өзгеруі бойынша бастауыш – баяндауыш, бұрынғы баяндауыш – бастауыш болып келетін *дара есімді баяндауыштың* қызметін атқарып тұр.

Талданған мысалдарға сүйене отырып, күрделі етістікті баяндауыштар қазақ тіліне де күрделі етістікті баяндауыштық формасын сақтап аударылатынына көз жеткіздік. Кезең

етістіктер to begin, to start, to commence, to set about, to take to, to fall to, to come to go on, to keep, to proceed, to continue would, used to stop, to finish, to cease, to give up, to leave off ағылшын тілінде негізгі етістіктің алдында келсе, қазақ тілінде негізгі етістіктен кейін тұрады. Күрделі есімді етістіктер қазақ тіліне дара есімді және дара етістікті баяндауыш болып аударылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жүнісбек А. Қазақ тіліндегі сөйлем құрылымы. — Алматы: Payan, 2016.
2. Quirk R., Greenbaum S. A University Grammar of English. — London: Longman, 2023.
3. Исаев С. Қазақ тіліндегі функционалдық грамматика негіздері. — Алматы: Қазақ университеті, 2018.
4. Close R. A. English as a Second Language: Grammar and Syntax. — London: George Allen & Unwin, 2021.

ӨЗБЕК ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТ САБАҚТАРЫНДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АУЫЗША ЖӘНЕ ЖАЗБАША ТІЛІН ДАМУ

Османова Г.С.

ФИ-22-3к тобы студенті

Tashenov University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы **Мусаева О.М.**

Аңдатпа. Бұл жұмыста білім беру жүйесіндегі инновациялық технологиялардың қолданылуы және олардың тіл мен әдебиет пәніндегі маңызы қарастырылған. Қазіргі қоғамда цифрлық сауаттылықты арттыру, жеке оқу траекторияларын әзірлеу және оқушылардың ойлау қабілетін дамыту мақсатында көптеген платформалар мен құралдар тиімді қолданысқа енгізілген. Оқушылардың ауызша және жазбаша тілін дамыту, әдеби мәтін құрастыру үшін инновациялық әдістер, соның ішінде «Ассоциация» әдісі, поэзиялық шығармалардан пайдалану сияқты тапсырмалар ұсынылған. Сонымен қатар, оқу процесін жетілдіруде LearningApps, ZipGrade, Flippity, Lumio сияқты цифрлық платформалардың қолданылуының тиімділіктері атап өтілген.

Кілт сөздер: технология, цифрлық сауаттылық, тіл, әдебиет, тіл дамыту, мәтін құрастыру, инновациялық әдістер, «Ассоциация» әдісі, LearningApps, ZipGrade, Flippity, Lumio цифрлық платформа.

Аннотация: В данной работе рассматривается применение инновационных технологий в системе образования и их значение на уроках языка и литературы. В современном обществе с целью повышения цифровой грамотности, разработки индивидуальных траекторий обучения и развития мыслительных способностей учащихся эффективно внедрены различные платформы и инструменты. Для развития устной и письменной речи учащихся предлагаются инновационные методы, включая метод "Ассоциации", работу с литературными текстами, чтение фрагментов поэтических произведений. Также рассматриваются преимущества использования цифровых платформ, таких как LearningApps, ZipGrade, Flippity, Lumio, в процессе обучения.

Ключевые слова: технология, цифровая грамотность, язык, литература, инновационные методы, художественный текст, инновационный метод «Ассоциация», LearningApps, ZipGrade, Flippity, Lumio, цифровая платформа.

Abstract: This paper discusses the application of innovative technologies in the education system and their importance in language and literature lessons. In modern society, with the aim of improving digital literacy, developing individual learning trajectories, and enhancing students'

cognitive abilities, various platforms and tools have been effectively implemented. Innovative methods are proposed for the development of students' oral and written speech, including the "Association" method, working with literary texts, and reading excerpts from poetic works. The advantages of using digital platforms such as LearningApps, ZipGrade, Flippity, and Lumio in the educational process are also discussed.

Key words: technology, digital literacy, language, literature, innovative methods, "Association" method, LearningApps, ZipGrade, Flippity, Lumio, digital platform.

Әлемнің жетекші мемлекеттерінің көпшілігі білім беру жүйесін оның мақсаты, мазмұны және технологиясын нәтижелері бойынша бағалауды бастады. Бүгінгі таңда білім берудің негізгі мақсаты тек білім, дағды, біліктіліктерді, кәсіпкерлікті меңгеру ғана емес, сонымен қатар оның нәтижесінде жеке, әлеуметтік және кәсіби дағдыларды, ақпаратты өздігінен тауып, талдап, одан тиімді пайдалану, бүгінгі тез өзгеріп жатқан әлем жағдайында лайықты өмір сүріп, жұмыс істеу болып табылады. Сонымен қатар мұғалімге жүктелген міндеттер қиын. Заманауи мұғалімнен тек өз пәнін терең білу ғана емес, сонымен қатар тарихи білім, педагогикалық және психологиялық сауаттылық, саяси және экономикалық білім мен ақпараттық сауаттылық та талап етіледі. Бұл қазіргі білім беру талаптарына жауап беру үшін сыныпта жаңашылдыққа, шығармашылық еңбекте, оқытудың алдыңғы қатарлы технологиялары мен инновациялық әдістерін тиімді пайдалануға құлшынысы жоғары білікті мұғалім болуы керек дегенді білдіреді.

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің негізгі міндеті - жаңа білім беру технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық байланыс желілеріне шығу, ғылым мен практика жетістіктері негізінде тұлғаны қалыптастыру, дамыту және біліктілігін арттыруға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайларды жасау», деп көрсетілгендей, қазіргі уақытта әрбір мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі - оқыту әдістерін үнемі жетілдіріп, жаңа педагогикалық технологияларды меңгеру болып табылады. Білім беру жүйесінің алдына қойылып отырған жаңа міндеттердің бірі - бұл оқытудың инновациялық технологияларын қолдану арқылы білім сапасын арттыру.

Қоғамның сұранысына сай, заманауи оқыту әдістерін енгізу – білім саласының негізгі міндеттерінің бірі. Қазіргі қоғам білім беру саласынан жаңа талаптарды күтіп отыр:

- Білімнің қолжетімділігі мен икемділігі;
- Жеке оқу траекторияларын әзірлеу;
- Цифрлық сауаттылықты арттыру;
- Мұғалімдерді цифрлық технологияларды тиімді пайдалануға үйрету;
- Дербес деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Тіл мен сөйлеу процесін жіктей оқыту, оқушының дұрыс сөйлей білуіне көңіл бөлу, ауызша және жазбаша тілін дамытып, тіл мәдениетін жетілдіруде тіл мен әдебиет пәнінің алатын орны ерекше. Әр мұғалім тіл мен әдебиет сабақтарында тіл дамыту жұмыстарын шығармашылықпен жүргізіп, дұрыс ұйымдастыра білсе, ол оқушының күнделікті өмірдегі құбылысты жан-жақты түсіне білуіне, білген нәрселерін ауызекі сөздерінде қолдана білуіне жағдай жасайды. Сондықтан тіл мен әдебиет пәні мұғалімі көркем сөздің осы сияқты ерекшеліктерін оқушыларды тіл мәдениетіне үйретіп жетілдірудің мықты құралы ете білуге тиіс. Оқушының тілін дамыту жұмысы, ол баланың жалпы ойын дамыту деген сөз, өйткені оқушы пәнді оқып үйренсе де, өзінің істеген жұмысы, көрген-білгені туралы күнбе-күн сөйлеп, өз ойын қалыптастырып отырады, яғни оқушылардың тілін дамыту мәселесі олардың ойлау қабілетімен байланыстырылса, сондай-ақ, ойлау мен сөйлеу процесінің бірлігінде ұйымдастырылады.

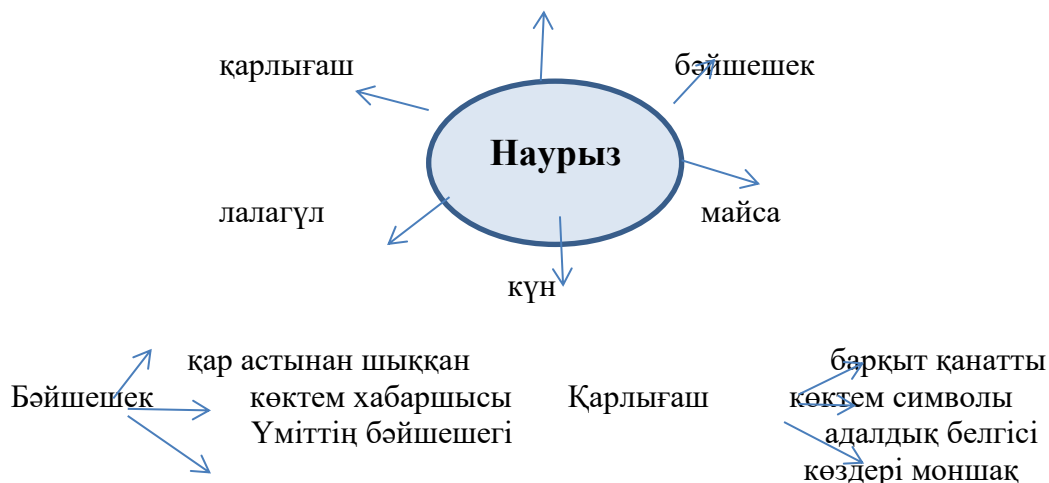
Педагогикалық практика барысында біз өзімізге берілген мектептерде, сондай-ақ бастауыш сыныптардағы тәжірибесі мол ұстаздардың сабақтарына да бақылау жасадық. Назарымызды аударатын жайт, бастауыш сынып мұғалімдері көбінесе оқу техникасын

арттыру мен мәтінді қайта айтып беру мәселесіне көбірек көңіл бөледі екен. Ал біз 5-сыныптан бастап оқушыларда оқыған шығарма бойынша пікір айту, кейіпкерлердің әрекеттерін бағалау, талдау жасауға көбірек назар аударуымыз қажет. Қазіргі жылдамдаған уақытта балалардың телефонға тәуелді болып, кітап оқудан алыстап, сауаттылықтың төмендеуі бізді алаңдатады. Осы себепті, тіл мен әдебиет сабақтарында оқушыларда кітапқа деген махаббатын ояту, сауаттылықты арттыру, ойлау, талдау жасау, оқыған шығармасына пікір білдіруді үйрету болашақ ұстаздар алдындағы жоғары міндет болып табылады. Мұндай нәтижелерге қол жеткізу үшін өзіміздің білімімізді жетілдіріп, ізденіс жасап отыруымыз керек.

Оқушылардың ауызша және жазбаша тілін дамыту бойынша мәтінмен жұмыс істеу, мәтін жазу дағдыларын қалыптастыру қажет. Жоғарыда айтып өткеніміздей, оқушыларға тіл мен әдебиет сабақтарын өзара ынтымақтастықта өткізуге тырыстық. Өзбек тілінен әрбір өткен тақырып бойынша оқулықтағы жаттығудан бөлек, әдебиеттен өткен тақырып бойынша қосымша тапсырма беру оқушыны ізденімпаздыққа үйретеді. Мұндай тапсырманы орындау үшін оқушы мәтінмен танысып, оқыған ережесіне сәйкес мысалды мәтіннен іздеп, оны қатесіз дәптеріне көшіруге дағдыланады, тапсырманың бұл түрі теориялық алған білімді пысықтауға, сауаттылықты және сөз қорын дамытуға қызмет жасайды.

Әдебиет сабағында мәтінмен жұмыс кезінде оқушылар табиғат суреттемесіне, кейіпкерлердің портретіне де ерекше назар аударып, оны әдебиет дәптеріне көшіріп жазу, балада бейнелі мәтін немесе сипаттамалы мәтін жаратуға ықпал етеді.

Ауызша және жазбаша тілін дамытатын тапсырмалардың бірі мәтін жазуда «Ассоциация» әдісін қолдану. Мысалы, Наурыз тақырыбында мәтін жазу үшін Наурыз мейрамына қатысты атрибуттарды балалар атап өтеді, оқытушы интерактивті тақтада төмендегі атрибуттардың суреттерін шығарылып қойылады: өрік гүлі, лалагүл, бәйшешек, майса, күн, қарлығаш, сумалак, жалбыз... Содан кейін балалар жоғарыда айтылған сөздермен байланысты сөз тіркестерін құрайды. Мысал: өрік гүлдеді, қырларда лалагүлдер, лалагүл сайлы, қар астынан бәйшешек, көктем хабаршысы бәйшешек, күннің жылуы, барқыт қанатты қарлығаш, арнада сумалак, арық бойында жалбыз, жалбызды самса сияқты. Балалар жоғарыда келтірілген сөз тіркестерін қатыстыру арқылы әдеби мәтін жасай алады.

Оқушыларды әдеби мәтін құрастыруына ықпал ететін тағы жаңашыл әдіс-тәсілдерден бірі берілген тақырыпқа сай поэзиялық шығармалардан үзінділер оқу. Бұл тапсырма тыңдау барысында оқушының есте сақтау қабілетін дамытады, тыңдаған өлеңнен поэтик образдық сөз тіркестерін жазып алады, ақынның шығармада көздеген идеясы балада ой-пікір қозғатады, көркем мәтін құрастыруына игі әсерін тигізеді.

Мұндай тапсырмалар әрбір баланы ізденуге, жұмысын жеңілдетуге және шығармашылыққа ынталандырады.

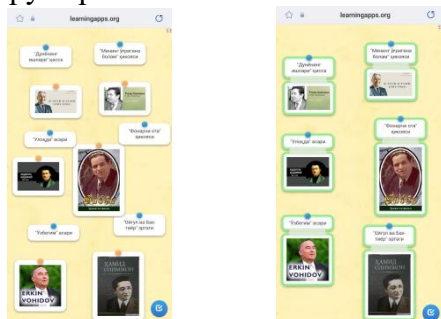
Біз оқушылардың ойлау және сөйлеу процестерін дамыту үшін білім бері ошағында заманауи цифрлық технологиялардан пайдалануымыз керек.

Цифрлық технологиялар оқыту әдістерін жаңғыртып қана қоймай, оқушылар мен студенттердің білім алу тәсілдерін де өзгертіп жатыр. Бұл өзгерістер қашықтықтан оқыту, бейімделген білім беру платформалары және деректерге негізделген оқыту әдістері арқылы көрініс табуда.

Оқу материалдарын пысықтау үшін білім беру мекемелерінде кеңінен қолданылатын цифрлық технологиялар да қарастырылған. Ең танымал, өзекті құралдар: Learning.apps, Zipgrade, Flippity, Lumio.

Бұл платформалардың ерекшеліктеріне тоқталып өтетін болсақ:

LearningApps.org платформасы. Бұл платформа өзін-өзі игеру үшін өте қарапайым. Дайын жаттығулардың үлкен жиынтығы бар, олар әр түрлі жіктелген пәндер. Оқытушылар мен оқушыларға арналған интерактивті тапсырмалар құруға және орындауға мүмкіндік беретін тегін онлайн платформа. Бұл құралды тіл және әдебиет сабақтарында тиімді қолдануға болады. Мысал үшін біз бұл платформадан сәйкестендіру тапсырмасын жасадық. Бұл жерде әдебиет сабағынан ақындармен олардың шығармаларын бір-біріне дұрыс топтастыру керек.

1. Оқу процесіне пайдасы

Интерактивті тапсырмалар: Оқушыларға қызықты тапсырмалар арқылы жаңа тақырыптарды меңгеруге көмектеседі.

Қашықтан оқытуға ыңғайлы: Мұғалімдер тапсырмаларды онлайн дайындап, оқушыларға жіберу арқылы білім беруді тиімді ұйымдастыра алады.

Оқу мотивациясын арттырады: Геймификация элементтері арқылы оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы күшейеді.

2. Мұғалімдерге пайдасы

Тез әрі оңай тапсырма жасау: Дайын үлгілерді қолданып, өзіңе қажетті жаттығуларды жасауға болады.

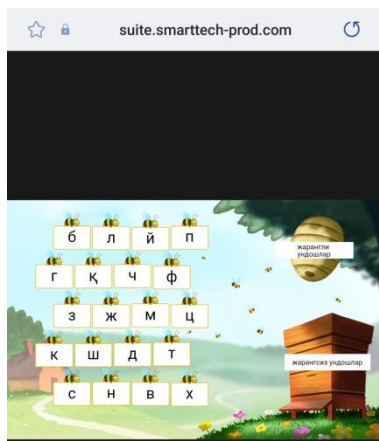
Оқушылардың білімін бағалау: Автоматты түрде жауаптарды тексеріп, оқушылардың жетістіктерін бақылауға мүмкіндік береді.

Уақытты үнемдеу: Сабаққа қажетті материалдарды алдын ала дайындап, оқушыларға оңай таратуға болады.

ZipGrade – мобильді қосымша арқылы тест және бақылау жұмыстарын автоматты түрде тексеруге арналған платформа. Ол мұғалімдерге қағазға басылған жауап парақтарын (OMR sheet) сканерлеп, нәтижелерді тез бағалауға мүмкіндік береді. Мысалға бұл платформа бойынша қарапайым бір тақырып бойынша тест құрастырылады және ол жауаптары белгіленген парақтар арқылы тексеріледі.

4. Өзін-өзі бағалау және бәсекелестікке ынталандырады.

Lumio платформасы — бұл интерактивті оқытуға арналған онлайн платформа, мұғалімдер мен оқушыларға оқу процесін қызықты және тиімді ету үшін түрлі құралдар мен мүмкіндіктер ұсынады. Lumio платформасы білім беру контентін шығармашылықпен ұсынуға және оны оқушыларға қызықты етіп жеткізуге бағытталған. Мысалға бұл платформа арқылы мен оқушыларға дауысты және дауыссыз дыбыстарды ажырата алу үшін және оны есте сақтау үшін аралас күйде дауысты және дауыссыз дыбыстар беріліп, оны дауысты дыбыс жәшігіне және дауыссыз дыбыс жәшігіне дұрыс орналастырулары керек.

Lumio платформасының негізгі ерекшеліктері:

Интерактивті сабақтар: Lumio мұғалімдерге сабақ барысында оқушылармен тікелей байланыс орнатуға мүмкіндік беретін интерактивті құралдар мен тапсырмаларды ұсынады. Бұл сабақтарды қызықты әрі тартымды ету үшін түрлі анимациялар, сызбалар, тесттер, ойындар және басқа да интерактивті элементтерді қолдануға болады.

Сабақтарды жоспарлау және құрылымдау: Мұғалімдер платформаны пайдаланып, оқу жоспарын жасау, сабақтың мазмұнын ұйымдастыру, тапсырмаларды құру және олардың нәтижелерін бақылау мүмкіндігіне ие болады. Сабақтың барлық кезеңдерін бір жерде басқаруға болады.

Бірлескен жұмыс: Lumio оқушылардың бірлесіп жұмыс істеуіне мүмкіндік береді. Олар топтарда жұмыс істей алады, пікір алмасады, түрлі тапсырмаларды бірге орындайды. Бұл оқушылардың ынтымақтастық және өзара әрекеттесу дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Жалпы айтқанда, бұл заманауи цифрлық технологиялар білім беру процесінде орны ерекше. Себебі қазіргі таңда қоғамның басты мәселелерінің бірі жастардың ұялы телефонға тәуелді болып қалуы. Ал бұл деген жастардың сабаққа деген қызығушылығы жоқ дегенді білдіреді. Біз жаңашыл педагогтар оның алдын алу мақсатында сабақта цифрлық технологияларды пайдалана отырып, оқушылардың ойлау, жазбаша және ауызекі сөйлеу қабілеттерін дамытуға ықпал жасауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Юсупова Т., Мавлонова К., Наралиева Ш. Ўзбек тилини ўқитиш методикаси. 1-қисм: ўқув қўлланма/ - Алматы: ЭСПИ, 2021. – 216 б.
2. Садуова Ж.Н. Жаңа педагогикалық технологиялар арқылы болашақ мұғалімдердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру
3. «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы 2012ж.
4. Бұзаубақова К.Ж. «Жаңа педагогикалық технологиялар» Тараз 2003ж.
5. Даумов Н.Ғ. Оқытудың ақпараттандыру процесінде оқушылардың зерттеу қызметін дамыту: Пед. ғыл.канд. ...дис. —Алматы, 2003. — 12-б.

FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING METHODS IN THE DIGITAL AGE

Ravshanova Rukhshona, Yelemes Aidyn

Students of the group ФИ 23 9к1, Tashenev University, ШЫМКЕНТ қаласы

Scientific supervisor – senior teacher **Tursynova G.I.**

The digital age has transformed foreign language teaching and learning by integrating innovative methods and technological tools. This paper explores various modern approaches, including blended learning, flipped classrooms, gamification, AI-driven language learning platforms, and social media integration. Concrete situational tasks and examples are provided to demonstrate the practical application of these methods in real-life learning environments.

The 21st century has witnessed a paradigm shift in foreign language education, driven by rapid technological advancements. Traditional language teaching methods are now complemented by digital tools that enhance engagement, interactivity, and accessibility. This paper examines the most effective methods for teaching and learning foreign languages in the digital age, supported by situational tasks and examples.

Digitalization offers a wealth of tools and resources for language teachers to enhance pupils' learning experiences. It also underlines the importance of teachers' digital skills.

One of the greatest advantages of technology in language learning is the accessibility it provides. Gone are the days when learning a new language required attending physical classes at specific times. With the advent of apps, online courses, and virtual classrooms, language learning has become more convenient than ever.

Global Reach: Digital platforms allow learners from all over the world to access high-quality language instruction, regardless of their location.

Flexibility: Learners can study at their own pace, on their own schedule, making it easier to fit language learning into busy lifestyles.

Diverse Resources: From apps like Duolingo to online tutoring sessions, there's a wide array of resources available to suit different learning styles and goals.

Language learning in the digital age is not just about convenience; it's also about making the learning process more interactive and engaging. Modern digital tools leverage gamification, multimedia content, and social interaction to enhance the learning experience.

Apps and Games: Platforms like Memrise and Babbel use gamified elements to make learning fun, turning vocabulary and grammar exercises into engaging challenges.

Online Platforms: Websites like Coursera and Udemy offer language courses that include video lectures, quizzes, and discussion forums, creating a dynamic and interactive learning environment.

Social Learning: Apps like HelloTalk and Tandem connect learners with native speakers around the world, providing opportunities for real-time practice and cultural exchange.

Another significant benefit of technology in language learning is the ability to tailor learning experiences to individual needs. AI-powered tools and adaptive learning technologies can assess a learner's strengths and weaknesses and create personalized learning paths.

Adaptive Learning: Platforms like Rosetta Stone and Linguist use AI to adapt lessons based on a learner's progress, ensuring that content is neither too easy nor too difficult.

Progress Tracking: Many apps offer detailed progress reports, helping learners stay motivated and focused on their goals.

Customizable Content: Digital tools allow learners to choose the areas they want to focus on, whether it's improving their speaking skills or expanding their vocabulary.

Despite the rise of digital tools, traditional language learning methods still hold significant value, particularly when it comes to providing a structured learning environment. A well-designed curriculum ensures that learners progress in a logical, systematic manner.

Comprehensive Coverage: Traditional classrooms often follow a syllabus that covers all aspects of the language, including reading, writing, listening, and speaking.

Expert Guidance: Instructors can provide immediate feedback, clarify doubts, and adjust lessons based on the needs of the class.

Accountability: Regular classes and assessments help maintain discipline and ensure that learners stay on track.

One of the key benefits of traditional methods is the face-to-face interaction with teachers and peers. This personal connection is crucial for developing speaking and listening skills, which are often more challenging to master through digital means alone.

Pronunciation and Accent: Direct feedback from a teacher can help learners refine their pronunciation and adopt the correct accent.

Real-Time Practice: Classroom interactions provide immediate opportunities to practice conversational skills in a supportive environment.

Peer Learning: Collaborating with classmates fosters a sense of community and can lead to deeper learning through group discussions and activities.

Traditional language learning methods often incorporate cultural lessons, which are essential for gaining a deeper understanding of the language. Cultural immersion experiences, such as study abroad programs or cultural events, provide learners with a more holistic learning experience.

Cultural Context: Understanding the cultural nuances behind language use helps learners communicate more effectively and appropriately in different social situations.

Immersion Programs: Participating in immersion programs or cultural exchanges can significantly accelerate language acquisition by providing real-world practice in a native-speaking environment.

Cultural Appreciation: Traditional methods often include lessons on history, literature, and customs, enriching the learning experience and fostering a greater appreciation for the language and its culture.

Blended learning combines traditional face-to-face instruction with online learning, offering students flexibility and personalized learning paths.

Situational Task: A university professor assigns an online module on basic grammar rules before an in-class discussion. Students complete interactive exercises on a learning platform (e.g., Duolingo or Moodle) and come prepared for deeper discussions and practical applications during class.

In a flipped classroom, students engage with instructional content (videos, readings, or podcasts) before attending class, allowing more time for interactive activities during lessons.

Example: An English teacher provides students with a TED Talk video about environmental issues. In the next class, students discuss the main points, express opinions, and work in pairs to create their own short presentations using new vocabulary from the video.

Gamification involves the use of game-based elements, such as rewards, leaderboards, and interactive challenges, to boost motivation and retention.

Situational Task: A language teacher uses Kahoot! to review vocabulary. Students answer multiple-choice questions in real-time, earning points for correct answers. This competitive element enhances engagement and encourages participation.

Artificial intelligence (AI) enables personalized learning experiences through adaptive learning technologies and chatbot interactions.

Example: A student practicing French pronunciation uses an AI-powered app like Elsa Speak, which provides real-time feedback and suggests improvements based on speech analysis.

Virtual collaboration tools, such as Google Docs and Microsoft Teams, facilitate interactive learning beyond the classroom.

Situational Task: Students from different countries participate in an online exchange program. They work together on a shared Google Document to write a cultural comparison essay, communicating via Zoom and chat tools.

Mobile technology has revolutionized language learning by providing access to interactive applications anytime and anywhere. Language learning apps allow students to practice listening, speaking, and writing skills conveniently.

Example: A student learning Spanish uses the Babbel app during their commute to practice conversational phrases with native-like pronunciation exercises. This enables consistent exposure to the language in a flexible manner.

VR and AR create immersive environments where learners can interact with simulated native speakers and practice real-life communication.

Situational Task: A group of English learners uses an Oculus VR headset to engage in a simulated shopping experience in an American supermarket, practicing dialogue interactions with virtual store employees and customers.

Social media platforms like Twitter, Instagram, and TikTok provide opportunities for authentic language exposure and real-time interaction with native speakers.

Example: A student follows language-learning influencers on TikTok who post daily short videos explaining common idioms and expressions, reinforcing their vocabulary and cultural knowledge in an engaging way.

Listening to podcasts and creating digital stories help improve comprehension, pronunciation, and storytelling skills in a foreign language.

Situational Task: Students are assigned to create a podcast episode in their target language, discussing a cultural topic. They record their conversations and share them on an online platform, receiving peer and instructor feedback.

Adaptive learning technology leverages artificial intelligence and data analytics to personalize lesson content and assessment based on individual student performance.

Example: An online English course uses adaptive learning software that adjusts difficulty levels based on students' progress. If a learner struggles with past tense verbs, the system provides additional exercises and explanations before moving on.

Cloud technology enables seamless access to language learning resources and collaborative projects.

Situational Task: Students use a cloud-based language learning platform like Rosetta Stone Classroom or LingQ to access their course materials from any device. They collaborate with peers on shared documents, post recordings for pronunciation practice, and receive instant feedback from instructors.

Language exchange platforms connect learners with native speakers for conversational practice.

Example: A university student studying Japanese partners with a native Japanese speaker learning English through the Tandem app. They schedule weekly video calls to practice each other's languages, enhancing fluency and cultural understanding.

The digital age offers diverse and effective methods for foreign language teaching and learning. By integrating blended learning, flipped classrooms, gamification, AI-driven tools, mobile-assisted learning, VR/AR, adaptive learning systems, cloud-based platforms, and social media interaction, educators can enhance language acquisition and student engagement. Practical

application through situational tasks ensures meaningful learning experiences and real-world language use.

References:

1. Dudeney, G., Hockly, N., Pegrum, M. Digital Literacies: Research and Resources in Language Teaching. — Pearson, 2023. — 232 c.
2. Krashen, S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. — Oxford: Pergamon Press, 2022. — 202 c.
3. Warschauer, M. Technology and Second Language Learning. — Cambridge: Cambridge University Press, 2020. — 160 c.
4. Zhao, Y., Llorente, A. The Impact of Digital Technologies on Second Language Acquisition. — London: Routledge, 2019. — 288 c.
5. Godwin-Jones, R. Emerging Technologies in Language Learning: A Review // Language Learning & Technology. — 2021. — Vol. 22, No. 3. — P. 1–15.

DEVELOPING THE ABILITY OF UNIVERSITY STUDENTS TO SPEAK IN A FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION IN THE PROFESSIONAL SPHERE BASED ON A COGNITIVE AND COMMUNICATIVE APPROACH

Ryskul A., Sagyntay A.

Tashenev University, Shymkent
scientific supervisor - **Yeszhanova G.D.**

Аннотация: В статье представлены особенности реализации когнитивно-коммуникативного подхода к процессу развития способности обучающихся вуза к профессиональной устной коммуникации на иностранном языке. Под когнитивно-коммуникативным подходом понимается в исследовании методологическая основа системы иноязычной подготовки, постулирующая необходимость равного внимания к развитию иноязычной коммуникативной компетенции обучающихся как способности применять современные коммуникативные технологии для профессионального взаимодействия и личности-будущего профессионала, способного к решению профессиональных задач при обучении иностранному языку.

Ключевые слова: устная иноязычная коммуникация, когнитивно-коммуникативный подход, иноязычное профессиональное взаимодействие, высшее иноязычное образование, принцип сознательности, принцип ситуативности.

Introduction

In the modern globalized world, proficiency in a foreign language is an essential skill for professionals in various fields. University students must acquire not only theoretical knowledge but also the ability to communicate effectively in a foreign language, particularly in a professional context. The cognitive and communicative approach offers an effective methodology for developing these skills by integrating cognitive processes and real-life communication situations.

One of the main vectors of the development of higher education in Kazakhstan at the present stage is the focus on the formation of competencies that characterize the ability of a future professional to act effectively in various professional situations. The competence approach as a methodological basis for the modernization of higher education involves the introduction of new approaches, methods and educational technologies[1].

The adopted state educational standards of higher education contain new requirements for the implementation of the educational process based on a practice-oriented model of future professional activity of students. The analysis of modern realities in various spheres of life and

trends in higher education has revealed the relevance of studying the problem of developing the ability of university students to communicate orally in a foreign language in the professional field, which is determined by the need to resolve existing contradictions at the theoretical and practical levels between:

- the need of modern society for a person who is fluent in a foreign language the language in the professional sphere, and the insufficient level of university graduates' ability to professionally oriented oral foreign language communication;

- the presence of a very large number of scientific studies on the problems of teaching a foreign language to students of a non-linguistic university and the lack of a theoretically sound methodology for developing the ability to communicate orally in a foreign language in the professional field based on a cognitive-communicative approach;

- requirements of the state educational standards of higher education the approach of education to the competence-based results of foreign language education and the need to apply new effective methods of developing the required competencies among graduates of a non-linguistic university in educational practice.

The research hypothesizes that the use of a cognitive-communicative approach contributes to a more effective development of the ability of students of a non-linguistic university to communicate orally in a foreign language in the professional field[2].

The main part

To understand the essence of the cognitive-communicative approach, one should refer to the history of its formation. The communicative approach involves the development of university students' communicative competencies, which are understood as the ability to communicate verbally and in writing in the language being studied in a particular field of activity. The development of foreign language communicative competencies is based on teaching such types of speech activities as speaking, listening, reading and writing through the interaction of a teacher and

students in the framework of simulated communication situations. It is the creation of conditions for communication in the language being studied that presupposes a communicative approach[3].

The essence of the cognitive approach is revealed through the position, on the one hand, of cognitive linguistics about language as a general cognitive mechanism, that is, the use of a system of signs involved in the representation and transformation of information, and, on the other hand, of psycholinguistics that "the choice of linguistic means and their compatibility in utterance is largely determined by the relationships of objects in real reality" [4]. Cognitive activity is also considered by researchers as an integral part of consciousness, the components of which are:

- a) competence – the ability to generate acts of consciousness using language;

- b) specific knowledge as a result of cognitive activity [5].

Cognitive processing of incoming information occurs not only during perception, but also during the generation of foreign language speech.

Thus, the process of developing the ability of university students to communicate orally in a foreign language in the professional field should be considered as a cognitive process receiving and processing information contained in any speech work.

The main provisions of the communicative and cognitive approaches are presented in 10the innovative cognitive and communicative approach to the development of universal foreign language competencies of university students in the context of the implementation of modern competence-based higher education.

Let's consider the application of a cognitive-communicative approach to foreign language education using the example of taking into account the principles of consciousness and situationality.

The principle of consciousness is revealed through the essence of the concept of "consciousness", which has different complementary interpretations:

1) Consciousness is the conscious comparison of native and foreign languages for deeper insight into their structure (L.V. Shcherba, I.V. Rakhmanov).

2) Consciousness is the comprehension of theory and the ability to apply it in practice (A.S.Shklyaeva).

3) Consciousness is not only an understanding of the content of speech, but also awareness in the process of mastering the units of which it consists and the ways of their use (I.L. Bim).

5) Consciousness consists in understanding why it is necessary to study (A.N. Leontiev).

The principle of consciousness presupposes the selection of content (topics, situations, didactic units) that is significant for the development of students' ability for oral professionally oriented communication. The analysis of the main professional educational programs of higher education makes it possible to identify the types and situations of professional activity for which university students are preparing for a specific educational program [6].

The following types of professional activity are indicated in these documents:

- scientific and research;
- project manager;
- control and analytical;
- organizational and managerial;
- operational.

Thanks to the principle of consciousness, students are provided with a purposeful perception and comprehension of the studied material on professional topics, and creative use of the acquired knowledge in solving professional tasks.

As for the situational principle, the following should be noted. Real communication always takes place in a situation determined by a number of extralinguistic factors: the place and time of communication, the presence of interlocutors who have their own communicative intentions and characteristic features (age, level of speech and general development, social status, interests).

Results

This set of conditions generates a communicative situation. Since professional communication takes place only in the presence of a communicative situation. The educational process should simulate quasi-professional situations and the corresponding oral-verbal communicative interaction using the listed parameters.

Based on the list of generalized labor functions and labor functions corresponding to the professional activities of graduates of a certain educational program [7]. Typical situations of foreign-language professional communication can be:

1. Conducting expertise in the investigation of computer crimes, offenses and incidents.
2. Conducting instrumental monitoring of the security of computer systems and networks.
3. Conducting an analysis of the security of computer systems.
4. Development of security requirements, formation of security policies for computer systems and networks.

Conclusion

Thus, the process of developing students' ability to communicate orally in a foreign language in the professional field based on the principles of a cognitive-communicative approach allows students to achieve awareness and situational involvement in solving communicative tasks of a professional type of activity. The cognitive and communicative approach offers a robust framework for developing university students' foreign language speaking skills, particularly for professional communication. By focusing on cognitive processes and real-world communicative experiences, universities can better prepare students for success in their careers. Implementing this approach requires an interdisciplinary effort, integrating language education with professional training and leveraging modern technological tools to enhance learning outcomes.

References:

1. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.

2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.
3. Krashen, S. D. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.
4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
5. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics, 1(1), 1-47.
6. Ellis, R. (2003). Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.
7. Littlewood, W. (1981). Communicative Language Teaching: An Introduction. Cambridge University Press.

ЖИ ПРОЕКТІЛЕРІНДЕГІ КЕҢІНЕН ҚОЛДАНЫЛАТЫН БАҒДАРЛАМАЛАУ ТІЛДЕРІ

Садуақас А.Н.

Халықаралық қатынастар магистрі,
Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
asaduakhas00@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-1201-479X>

Зухриллаев С.

ИЭФ-22-9к тобының студенті,
Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
s.zuhrillaev@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада жасанды интеллектті (ЖИ) қолдану үшін қажетті программалау тілдері қарастырылады. Өртүрлі жобаларда ЖИ-ді тиімді пайдалану үшін Python, Java, C++, JavaScript, R сияқты программалау тілдері кеңінен қолданылады. Әр тілдің ерекшеліктері, артықшылықтары мен қолдану салалары талқыланады. Сонымен қатар, ЖИ-дің білім беру, денсаулық сақтау, қаржы, өндіріс және басқа салалардағы рөлі қарастырылады.

Кілт сөздер: Жасанды интеллект, программалау тілі, Python, Java, C++, JavaScript, R, машина оқыту, нейрондық желілер.

Abstract. This article explores the programming languages required for implementing artificial intelligence (AI) in various projects. Languages such as Python, Java, C++, JavaScript, and R are widely used for effective AI applications. The article discusses the unique features, advantages, and application areas of each language. Additionally, the role of AI in education, healthcare, finance, industry, and other sectors is examined.

Жасанды интеллектті жобаларда сәтті пайдалану үшін дұрыс программалау тілін таңдау маңызды рөл атқарады. Өртүрлі тілдер әртүрлі қажеттіліктерге сәйкес келеді, сондықтан оларды қолдану салалары мен ерекшеліктерін түсіну қажет.

ЖИ жобалары үшін ең танымал тілдердің бірі – Python. Оның қарапайым синтаксисі мен кең ауқымды кітапханалары оны жасанды интеллект және машина оқыту саласында жетекші орынға шығарады. TensorFlow, PyTorch, Scikit-learn, Keras сияқты қуатты құралдар Python тілінде оңай іске асады. Сонымен қатар, бұл тіл ғылыми есептеулер мен мәліметтерді өңдеуге арналған NumPy, Pandas, Matplotlib сияқты кітапханаларды қолдайды. Python негізінен нейрондық желілерді құру, табиғи тілдерді өңдеу және компьютерлік көру жүйелерінде кеңінен қолданылады.

Java тілі де жасанды интеллект саласында маңызды орын алады. Ол кәсіпорын деңгейіндегі шешімдерге арналған тұрақты және қауіпсіз орта ұсынады. Java платформалық тәуелсіздігі арқасында әртүрлі жүйелерде қолданыла алады. Бұл тіл үлкен деректермен жұмыс істеуге ыңғайлы және Apache Spark, Weka сияқты құралдармен біріктіріледі. Әдетте, Java қаржы саласында, банктік жүйелерде және кең ауқымды ЖИ жобаларында пайдаланылады.

C++ тілі жоғары өнімділік талап ететін жасанды интеллект қосымшаларында қолданылады. Бұл тілдің ерекшелігі – жылдамдығы мен аппараттық ресурстарды тиімді пайдалануында. OpenCV және TensorFlow C++ API сияқты құралдар осы тілде жоғары деңгейлі есептеулер жүргізуге мүмкіндік береді. Робототехника, компьютерлік көру және нақты уақыт режиміндегі ЖИ жүйелерін әзірлеу кезінде C++ негізгі таңдау болып табылады.

JavaScript тілі веб-негіздегі жасанды интеллект шешімдерін жасау үшін пайдаланылады. TensorFlow.js және Brain.js сияқты кітапханалар арқылы браузерде ЖИ модельдерін іске асыруға болады. Бұл тіл интерактивті веб-қосымшаларда және API арқылы ЖИ қызметтерін интеграциялауда тиімді. Веб-негіздегі жасанды интеллект шешімдері, әсіресе, онлайн сервистерде, қолданушы интерфейстерінде және чат-боттарда кеңінен қолданылады.

R программалау тілі статистикалық талдау және мәліметтер ғылымына бағытталған. Ол биостатистика, қаржы және экономикалық модельдеу салаларында кеңінен қолданылады. R тілі деректер талдауына, машина оқытуға және статистикалық есептеулерге арналған caret, randomForest, xgboost сияқты пакеттерді қамтиды. Сонымен қатар, R графикалық визуализация жасауға мүмкіндік беретін қуатты құралдармен қамтамасыз етілген.

Жасанды интеллектті жобаларда қолдану үшін программалау тілін таңдау – жобаның мақсаты мен қажеттіліктеріне байланысты. Егер үлкен деректермен жұмыс істеу қажет болса, Java немесе R тиімді шешім бола алады. Ал егер веб-негіздегі ЖИ қосымшаларын жасау жоспарланса, JavaScript дұрыс таңдау болады. Python ең жан-жақты және көпфункционалды тіл болғандықтан, ол көбінесе жасанды интеллект саласындағы негізгі құрал ретінде қарастырылады.

Қорытынды. Жасанды интеллектті өз жобаларымызда қолдану үшін программалау тілін дұрыс таңдау өте маңызды. Python қарапайымдылығы мен кең экожүйесі арқасында жетекші орын алады, ал Java, C++, JavaScript және R әртүрлі салаларда өз артықшылықтарына ие. Жоба мақсатына және қолдану саласына байланысты әртүрлі тілдер мен құралдар қолданылуы мүмкін. ЖИ технологияларын сәтті енгізу үшін программалау тілдерін терең меңгеру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Russell, S., & Norvig, P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson.
2. Chollet, F. (2018). Deep Learning with Python. Manning Publications.
3. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep Learning. MIT Press.
4. Brownlee, J. (2020). Machine Learning Mastery With Python. Machine Learning Mastery.
5. Python.org. (2023). Python for Artificial Intelligence. <https://www.python.org/>
6. TensorFlow.org. (2023). TensorFlow Guide. <https://www.tensorflow.org/>
7. R-project.org. (2023). The R Project for Statistical Computing. <https://www.r-project.org/>

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ДАЯРЛЫҒЫ

Сапарбай Клара, Сапарбай Назерке

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы **Г.И. Турсынова**

Қазіргі жаһандану дәуірінде мәдениетаралық коммуникация мәселесі ерекше маңызға ие. Әртүрлі мәдениет өкілдері арасындағы тиімді қарым-қатынас дағдылары әсіресе шетел тілі мұғалімдері үшін аса қажет. Шетел тілін оқыту тек лексика мен грамматиканы меңгертумен шектелмей, тілдік және мәдени ерекшеліктерді түсінуге, толеранттылық пен көпмәдениеттілікті қалыптастыруға бағытталуы тиіс.

Бұл мақалада шетел тілі мұғалімдерінің мәдениетаралық коммуникация құзыреттілігін қалыптастырудың маңыздылығы қарастырылады. Сондай-ақ, сабақ барысында қолдануға болатын нақты әдістер мен мысалдар беріледі.

Мәдениетаралық коммуникация – әртүрлі мәдениет өкілдерінің тиімді қарым-қатынас жасау процесі, әртүрлі мәдени өкілдерінің тілдік және мәдени айырмашылықтарды ескере отырып өзара түсінісуі. Бұл процесс шет тілін оқытудың маңызды аспектісі болып табылады, себебі тіл – тек қатынас құралы ғана емес, сонымен қатар мәдени кодты тасымалдаушы. Бұл ұғым тілдік біліммен қатар, мәдени нормаларды, дәстүрлерді, құндылықтарды және вербалды емес коммуникация құралдарын түсінуді қамтиды.

Мысал: Америкалық студентке «Жасыңыз нешеде?» (How old are you?) деген сұрақ қойылса, ол бұл сұрақты жеке шекарасына қол сұғу деп қабылдауы мүмкін. Ал қазақ немесе орыс мәдениетінде бұл сұрақ әдеттегі әдепті сұрақтардың бірі саналады. Бұл мысал мәдениетаралық коммуникацияның маңыздылығын көрсетеді: әрбір мәдениетте қалыпты саналатын нәрсе басқа мәдениетте сыпайылық немесе дөрекілік ретінде қабылдануы мүмкін.

Шетел тілін меңгеру барысында студенттер тек жаңа сөздер мен грамматикалық құрылымдарды үйреніп қана қоймай, сонымен қатар сол тілде сөйлейтін халықтың мәдениетін түсінуге тиіс. Себебі тіл – белгілі бір ұлттың дүниетанымы мен мәдениетінің айнасы.

Шетел тілі мұғалімдерінің мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыру жолдары

1. Тіл мен мәдениетті тығыз байланысты оқыту

Шетел тілін оқыту барысында тек грамматика мен лексиканы емес, сонымен бірге мәдени ерекшеліктерді де үйрету маңызды.

Мысал: Англияда адамдар амандасқанда көбіне «How are you?» (Қалайсыз?) деп сұрайды, бірақ бұл сұраққа егжей-тегжейлі жауап беру міндетті емес. Ал Қазақстанда немесе Ресейде мұндай сұраққа нақты жауап беру қалыпты жағдай. Егер мұғалім осы айырмашылықты түсіндірмесе, студенттер британдықтар неге олардың халі туралы егжей-тегжейлі сұраса да, қысқа ғана жауап беретінін түсінбеуі мүмкін.

2. Көпмәдениетті ортада жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру

Мұғалімдер әртүрлі мәдениет өкілдерімен қарым-қатынас жасағанда олардың дәстүрлері мен құндылықтарын ескеруі қажет.

Мысал: Оңтүстік Кореяда мұғалімге немесе жасы үлкен адамға екі қолмен зат ұсыну – құрмет белгісі. Ал АҚШ-та бұл маңызды саналмайды. Егер студенттер осындай мәдени ерекшеліктерді білмесе, олар басқа мәдениет өкілдерімен қарым-қатынас жасағанда қиындықтарға тап болуы мүмкін.

3. Оқытуда инновациялық әдістерді қолдану

Шетел тілін оқытуда рөлдік ойындар, пікірталастар және мәдениетаралық тренингтер сияқты әдістер тиімді.

Мысал: Сабақ барысында студенттерге түрлі елдердегі қонақжайлылық дәстүрлері туралы ақпарат беріліп, олардан «Сіз қонаққа шақырылғанда қандай әдеттерді ұстанасыз?» деген сұрақ қойылады. Әрбір студент өз мәдениетін сипаттайды, ал мұғалім басқа елдердегі ерекшеліктерді атап өтеді.

4. Вербалды емес қарым-қатынасқа назар аудару

Мәдениетаралық коммуникация тек сөзбен ғана шектелмейді, ол сонымен қатар ым-ишара мен дене тілін қамтиды.

Мысал: Болгарияда «иә» деп бас шайқау, ал «жоқ» деп бас изеу қалыпты нәрсе. Егер қазақ немесе ағылшын тілді студент бұл ерекшелікті білмесе, олар болгарлықтардың жауабын қате түсінуі мүмкін.

5. Эмпатия мен бейімделу қабілетін дамыту

Мұғалімдер әртүрлі мәдени топтармен жұмыс істегенде икемділік танытып, өзара түсіністікке ұмтылуы керек.

Мысалы, қазақ және ағылшын тілдеріндегі сыпайылық формаларын қарастырайық:

- Қазақ тілінде: "Сізге көмектесуге бола ма?" (Сыпайылықты білдіру үшін "Сіз" есімдігі пайдаланылады.)

- Ағылшын тілінде: "May I help you?" (Сыпайылық "may" модальды етістігі арқылы беріледі.)

Бұл айырмашылықтарды түсіну оқушыларға дұрыс қарым-қатынас орнатуға көмектеседі.

Мысал: Егер мұғалім сыныптағы әртүрлі ұлт өкілдеріне ұлттық мерекелері туралы сұрақ қойса, студенттер бір-бірінің мәдениетін құрметтеуге үйренеді. Мысалы, қазақ студент Наурыз мерекесін сипаттайды, ал американдық студент Алғыс айту күнін (Thanksgiving).

Мәдениетаралық коммуникация – шетел тілі мұғалімдері үшін басты кәсіби дағдылардың бірі. Тілді меңгеру барысында мәдениетаралық қарым-қатынасты да дамыту қажет, өйткені бұл білім алушыларға жаңа тілдік орталарда еркін әрекет етуге мүмкіндік береді.

Нақты мысалдардан байқағанымыздай, әр мәдениеттің өзіндік ерекшеліктері бар, және оларды ескермейінше, толыққанды қарым-қатынас жасау мүмкін емес. Сондықтан шетел тілі мұғалімдері өз сабақтарында тіл мен мәдениетті қатар оқытатын әдістерді қолдануы керек. Осылайша, мәдениетаралық коммуникацияны меңгерген шетел тілі мұғалімдері халықаралық деңгейде тиімді қарым-қатынас орната алатын кәсіби маман ретінде қалыптасады.

Қорытындылай келе, мәдениетаралық коммуникация шетел тілі мұғалімдерінің кәсіби даярлығында маңызды рөл атқарады. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі мәдени ерекшеліктерді түсіну мен салыстыру мұғалімдерге ғана емес, оқушыларға да көмектеседі. Сондықтан мұғалімдерді дайындау барысында мәдениетаралық аспектілерге ерекше назар аудару қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Баймұратова Л.Қ. Мәдениетаралық коммуникация және тіл үйрету әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 180 б.
2. Сүлейменова Э.Д. Лингвокультурология және мәдениетаралық коммуникация. – Астана: Фолиант, 2015. – 256 б.
3. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителей. – М.: Аркти, 2003. – 192 с.
4. Шаймерденова Н.М. Профессиональная подготовка учителей иностранных языков в условиях межкультурного взаимодействия. – Караганда: Болашақ, 2020. – 140 с.

ҚАЗІРГІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ОМОНИМДЕР: ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Сейтқасым Аружан, Әсілбек Әсел

ФИ 23 9к1 тобының студенттері, Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы Г.И. Турсынова

Ағылшын тілі – әлемде ең кең таралған және көпфункционалы тілдердің бірі. Тіл дамыған сайын оның лексикалық құрылымында да өзгерістер мен күрделенулер орын алады. Солардың бірі – омонимдердің тілдегі орны мен қызметі. Омонимдер – мағынасы әртүрлі, бірақ бірдей дыбысталатын немесе жазылатын сөздер. Қазіргі ағылшын тілінде омонимдер саны едәуір артып, олар күнделікті тілдік коммуникацияда маңызды орын алады.

Омонимдер дегеніміз дыбысталуы, сыртқы тұлғасы бірдей, бірақ ешбір мағыналық байланысы жоқ сөздер. Омонимдер мен көп мағыналы сөздердің өзара жақындығы бар. Осыдан келіп, кейде оларды бір-бірінен айыру қиындыққа соғады. Бірақ көп мағыналы сөздерден омонимдерді айырудың қиындығы барлық омонимдерге бірдей қатысты емес.

Омоним сөздердің айырықша бір түрі есебінде омофондар мен омографтардың сөз тіркестеріндегі орфографиямен, орфоэпиямен қарым қатынасын ескермей болмайды.

Омофондар дегеніміз — біркелкі айтылып, түрліше жазылатын сөздер. Мысалы, Ашшы — ас даярлайтын адам. Ащы — қарсы мағынасы — тұщы. Екеуінің де айтылуы — ашшы. Қарала — қарама-қарсы мағынасы — ақта. Қара ала — Қара түс пен ақ түстің аралас келуі; екеуінің айтылуы — қарала.

Омографтар дегеніміз — біркелкі жазылып, екпіннің алмасып түсуіне байланысты түрліше айтылатын сөздер. Мысалы: бөлме («үйдің бөлігі») бөлме (бөл деген етістіктің болымсыз түрі), тармпа («столдық қағаз салатын жәшігі»), тармпа (тарт деген етістіктің болымсыз түрі).

Жұп-жұбымен келген осы секілді омографтардың сыңарлары айтылуда екпін арқылы ажаратылады. Екпін аталған сөздердің зат есім сыңарларының соңғы буынына түседі де, етістік сыңарларының бас буынына түседі.

Омонимдер – лексиканың бір тармағы. Ағылшын тілін енді ғана үйрене бастаған адам, әсіресе, омонимдерді естіп, қатты қиналады. Келеңсіз жағдайлар мен түсініспеушіліктер болмауы үшін, жаңа сөздер мен сөз тіркестерін жаттауды әдетке айналдырған жөн. Тиімдісі, сөздерді жұп түрінде жаттаған абзал.

Омонимдер үш негізгі топқа бөлінеді:

– Дыбыстық омонимдер (homophones): айтылуы бірдей, жазылуы әртүрлі сөздер. Мысалы: *flower* – гүл, *flour* – ұн.

– Графикалық омонимдер (homographs): жазылуы бірдей, айтылуы немесе мағынасы әртүрлі. Мысалы: *lead* (v. – бастау) және *lead* (n. – қорғасын).

– Толық омонимдер (absolute homonyms): әрі жазылуы, әрі айтылуы бірдей, мағыналары әртүрлі. Мысалы: *bank* (өзен жағасы) және *bank* (қаржы мекемесі).

Ағылшын тіліндегі толық омонимдер дегеніміз дыбысталуы мен жазылуы жағынан бірдей сөздер. Олардың түрлі сөз таптарынан болуы да ғажап емес. Мысалы: а) *advance* – 1. ұмтылыс, прогресс (зат есім); үстеме, айлық үстемесі (зат есім); 3. алдынала (үстеу); 4. to *advance* – ұмтылу (етістік); 5. to *advance* – даму (етістік);

ә) *back* – 1. арқа, дене мүшесі (зат есім); 2. орындық арқасы (зат есім); 3. қорғаушы, әсіресе, спортта (зат есім); 4. қайта (үстеу); to *back* (етістік) артқа шегіну; 5. to *back* (етістік) арқа сүйеу; 6. to *back* (етістік) қаржыландыру;

б) *call* – 1. айғай (зат есім); 2. телефон қоңырауы (зат есім); 3. қажеттілік (зат есім); 4. to *call* (етістік) – ат қою, есім беру; 5. to *call* (етістік) – айғайлау (назар аудару мақсатында); 6. to *call* (етістік) – қоңырау шалу; 7. to *call* (етістік) – жиналысқа шақырту;

в) demand – 1. сұраныс (зат есім); 2. Экономикалық сұраныс (зат есім); 3. жүктеме (зат есім); 4. шығын (зат есім); 5. қажеттілік (зат есім); 6. тұтынушылық (зат есім); 7. to demand (етістік) – талап ету; 8. to demand (етістік) – сұрақ қою; 9. to demand (етістік) – қажет ету; 10. to demand (етістік) – сотқа беру;

г) department – 1. бөлім, бөлімше (зат есім); 2. ведомство, департамент (зат есім); 3. министрлік (зат есім); drive – 1. саяхат (зат есім); 2. подъезд (зат есім); 3. табандылық (зат есім); 4. кампания (зат есім); 5. соққы, әсіресе футбол мен теннисте (зат есім); 6. драйв (зат есім); 7. дисковод, компьютерде; 8. to drive (етістік) – көлік айдау; 9. to drive (етістік) – қозғалысқа келтіру; 10. to drive (етістік) – тебу, қуу; 11. to drive (етістік) – жүру;

ғ) match – 1.сіріңке (зат есім); 2.матч (зат есім); 3. жұп, теңі (зат есім); 4. to match сай келу, үйлесу (етістік) meaty – 1. етті (сын есім); 2. мазмұнды (сын есім);

д) mean – 1. сараң (сын есім); 2. пасық (сын есім); 3. әркімге тиіскіш, сөзбен мұқатқыш (сын есім); 4. to mean білдіру (етістік); 5. орта, ортасы (зат есім); 6. іші тар, қызғаншақ (сын есім);

е) master – 1. қожайын (зат есім); 2. мұғалім, ұстаз (зат есім); 3. шебер (зат есім); 4. нұсқа, түпнұсқа (зат есім); 5. to master (етістік) – игеру, меңгеру.

Ағылшын тіліндегі омофондар мен омографтар. Омографтар дегеніміз – айтылуының әртүрлігіне қарамастан, бірдей жазылатын сөздер. Мысалы: lead.

Өз кезегінде омофондар – бұл айтылуы бірдей, бірақ жазылуында ерекшеліктері бар сөздер. Мысалы: rose (раушан гүлі) және rose («to rise» етістігінің өткен шақ түрі). Егер де ағылшын тіліндегі омофондар мен омографтар тақырыбы сізге қызықты болса, онда мына сериялы кітапқа жүгінсеңіз болады Collins Cobuild English Guides.

Ағылшын тіліндегі бірқатар омонимдерге көз жүгіртейік:

can (консерві банкісі) – can (модальды етістік);

wreak (кек) – reek (жағымсыз, жаман иіс);

soul (жан) – sole (жалғыз, дана);

route (маршрут) – root (түбір, тамыр);

cent (цент) – sent («to send» етістігінің өткен шақ түрі) – scent (хош иіс);

cell (жасуша, топ) – sell (сату);

flat (пәтер) – flat (жазық);

lie (алдау, өтірік айту) – lie (қышқыл);

lead (қорғасын) – lead (бастау, жүргізу);

pray (сыйыну) – prey (құрбан);

need (қажет ету, қажетсіну) – knead (нан илеу);

isle (арал) – aisle (қатарлар арасындағы жол, өткел);

foul (лас, кір, сүйкімсіз) – fowl (үй құсы);

die (қайтыс болу) – dye (бояу, сырлау);

Қазіргі ағылшын тіліндегі омонимдердің пайда болу себептері

– Тарихи фонетикалық өзгерістер: Әр түрлі сөздердің дыбысталуы уақыт өте келе жақындасып кетеді.

– Кірме сөздер: Латын, француз, неміс және басқа тілдерден енген сөздер ағылшын тілінде бірдей дыбысталып, омонимге айналады.

– Метафоралық және метонимиялық ауыс мағыналар: Бастапқы мағынадан жаңа мағына туындауы мүмкін.

Ағылшын тіліндегі омонимдер өзінің әртүрлілігімен таң қалдырады, ағылшын тілі өте бай тіл. Ағылшын тіліндегі омонимдердің көптігі соншалық, тіл үйренуші адам біраз қиындықтарға жолығуы мүмкін. Мұндай сөздер адамды тығырыққа тірейді, өйткені әр сөздің аудармасы сөйлемнің толық мағынасын ашпайды. I cannot open this can without your help. – Мен бұл консерві банкіні сенің көмегіңсіз аша алмаймын. Көріп тұрғандарыңыздай, сөйлемде екі can сөзі кездеседі, бірінші – бұл модальды етістік, оның аудармасы «жасай алу, мүмкіндікке ие болу», екіншісі «консерві банкісі». Әрине, бұл сөздің 1-ақ мағынасын

білсеңіз, сөйлемді тәржімалау кезінде қиындықтарға кезігуіңіз ғажап емес. Ағылшын тілінде сап тәрізді сөздер қатары алуан.

Аудармашылар үшін омонимдер көп мағыналылығымен қиындық туғызады. Контексті дұрыс түсінбеу мағына бұрмалануына әкеледі. Сондықтан омонимдерді аудару үшін лингвистикалық интуиция мен мәдени контекстті білу маңызды.

Ағылшын тіліндегі сөздік қорларыңызды кеңейту, байыту үшін синонимдер сөздігі мен антонимдер сөздіктерін қолдансаңыздар болады, мысалы, Collins сөздігі – тамаша туынды. I rose a rose near my house yesterday. – Кеше үйімнің жанындағы раушан гүлін көтердім. Бұл мысалда бірінші rose to rise етістігінің Past Indefinite, яғни өткен шақ нұсқасы, ал екінші rose – бұл раушан гүлі. Do you sell this parrot with cell or not? – Сіз бұл тотықұсты торымен бірге сатасыз ба, жоқ па? Sell және cell сөздері әртүрлі жазылғанмен, дыбысталуы жағынан бірдей, яғни біл сөздер – омофондар болып табылады. Біріншісі бұл to sell етістігі – сату дегенді білдіреді, екіншісі – cell бұл тор мағынасын көрсетеді.

Lead is in the store. I'd better lead you there. – Қорғасын қоймада. Мен сізге сол жаққа жол көрсетейін. Бірінші lead сөзі – қорғасын, бірақ бұл сөздің транскрипциясы [led]. Екіншісі – апару, жол нұсқау деген мағынасындағы етістік, оның оқылуы -[li:d]. Бұлар бір-біріне – омографтар болып келеді.

Омонимдер әсіресе әдебиетте, жарнамада және әзіл-сықақ жанрында жиі кездеседі. Олардың мағынааралық ойыны (wordplay) – тілдің экспрессивтік мүмкіндігін арттырады.

Мысалдар:

– “Time flies like an arrow; fruit flies like a banana.” – бұл сөйлемдегі *flies* сөзі екі түрлі мағынада қолданылады.

– “The bass was painted on the head of the bass drum.” – *bass* сөзі дыбысталуы бірдей, бірақ мағынасы әртүрлі (балық және музыкалық аспап).

Ағылшын тілін үйрену барысында, ағылшын тілінің кәдімгідей сөздік қорын құрайтын омонимдерге ерекше назар аударып, оларды жаттаған әрбір үйренушінің өзін тілдік ортада еркін сезінуіне көмегін тигізеді.

Қазіргі ағылшын тіліндегі омонимдер – тілдің дамуындағы күрделі әрі қызықты құбылыс. Олар лексикалық байлықты арттырып қана қоймай, коммуникативтік функцияны тереңдете түседі. Ағылшын тілін үйренушілер мен аудармашылар үшін омонимдерді дұрыс түсініп, контексте орынды қолдана білу маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press, 2019.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. М.Высшая школа 2019. - с.224
3. Lyons, J. *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge University Press, 2015.
4. Jackson, H., & Amvela, E. *Words, Meaning and Vocabulary*. Continuum, 2020.

ОЙЫНДАРДЫ ЖАСАУҒА ЖИ-ДЫ ҚАЛАЙ ПАЙДАЛАНУ КЕРЕК: ҮЗДІК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Сматұлла Т.Б.

техника ғылымдарының магистрі,
Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
smatulla.t@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-1446-159X>

Керімбай Г.Б.

ИЭФ-24-9к тобының студенті,
Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
kerimbajgulmaral@gmail.com

Аңдатпа. Бұл тақырып астында үздік технологияларды қолдану үшін жасалған ойындар мен қосымша программаларды жасау аспаптары және олардың пайдалануы қалай жи-ды болуы керек деп талданады. Ойындарды жасау процесінде қажетті техникалық нұсқаулар, кеңестер және практикалық құралдар талданады. Осы тақырып құрылымы үшін оқушыларға технологиялық білікті арттыру және креативті ойындар жасауға және оларды дамытуға көмек көрсетеді.

Кілт сөздер: ЖИ, Minecraft, Decart, Oasis, Krafton, inZOI, OpenAI

Жасанды интеллект ойын индустриясын қалай өзгертетіні туралы сөз қозғаймыз: әлемдерді процедуралық түрде жасау мен NPC-дердің икемді мінез-құлқынан бастап. Ойын әзірлеуде бүгінде қолданыс тапқан ең тиімді ЖИ технологиялары.

Ойындарды жасауда ЖИ қолдану – автоматтандырудың тиімді құралы. Соңғы бірнеше жылда ойын ЖИ жүйелері саласында көптеген озық жаңалықтар пайда болды. Бұрын апталап шешілетін мәселелер қазір бірнеше басу арқылы шешілуде. Бұл, әсіресе, ресурстарды үнемдеу аса маңызды болатын күрделі ойындар үшін өте өзекті. Бүгін біз ЖИ қалай жұмыс істейтінін, өнімділік пен сапаны теңдестіріп, қолмен жұмыс істеудің қажеті жоқ тірі әлемдерді қалай жасауға мүмкіндік беретінін талқылайтын боламыз.

Контент генерациясы. Ойын индустриясында ЖИ технологияларын қолданудың ең танымал мысалдарының бірі — процедуралық контент генерациясы. Нейрожелілер енді деңгейлер, карталар, текстуралар және тіпті толық әлемдер жасауды үйренді. Дәстүрлі процедуралық генерация алгоритмдерге негізделген, машиналық оқытуды қолданбайтын болса да, нейрожелілердің дамуымен генерация мен ЖИ арасындағы шекаралар ойындарда айқындала түсті.

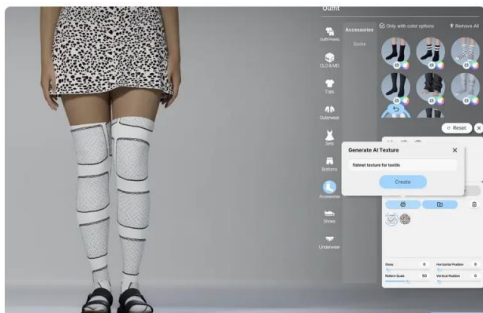
Oasis. 2024 жылы Decart компаниясы Oasis нейрожелісін таныстырды — Minecraft стилінде толық ойындарды генерациялайтын жүйе. Модель нақты ойын үдерісінің бейнелеріне сүйене отырып оқытылып, трансформер архитектурасы мен диффузиялық әдістер қолданылды. Бұл технология әзірлеуді оңайлатып, физика, механикалар мен визуалды стильдерді динамикалық түрде қайта жасауға мүмкіндік береді, олар түпнұсқа ойынға тән болады. Сонымен қатар, қоршаған орта ойыншының әрекеттеріне байланысты нақты уақытта өзгеріп отырады. AI Minecraft Online да ЖИ арқылы кескінді ойын әлеміне айналдырады.

Сурет-1. Oasis AI Minecraft

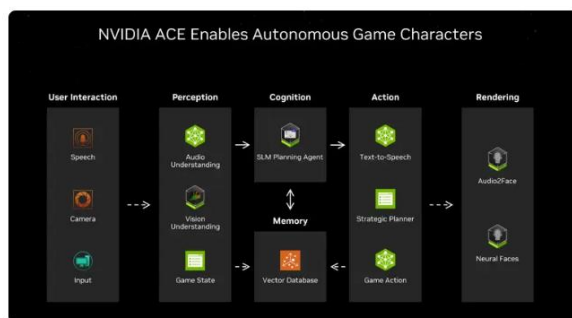
inZOI

Krafton компаниясының inZOI өмір симуляторындағы басты ерекшелік — бұл ойында текстураларды өзгертуге мүмкіндік беретін жасанды интеллект. Мысалы, сіз өзіңізге ұнайтын суретті немесе нейрожелінің көмегімен жазылған мәтінді жүктеп, ЖИ оны ойындағы киімнің текстурасына айналдырады. Сонымен қатар, нақты заттардың фотосуреттерін жүктеп, нейрожелі оларды ойындағы 3D-объектілерге өзгерте алады.

Сурет-2. Reddit r/inZOI

Кооперативті ойындарды әзірлеуде тағы бір жаңа тренд — күшпен оқыту алгоритмдері, олар ойыншының әрекеттеріне жауап ретінде NPC-лердің мінез-құлқына өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді. Бұл өте қызықты, себебі енді біз олардан не күту керектігін білмейміз (алдыңғы кездері NPC-лер тек мақсатсыз әрекет ететін сценарийлердің жиынтығы ғана болатын). inZOI ойынында NVIDIA ACE технологиясының көмегімен ақылды NPC-лер — Smart ZOI және Co-Playable Characters енгізіледі. Бұл кейіпкерлер енді жай ғана қосымша емес, олар шынайы өмір сүріп жатқан тұлғалар сияқты: өз мақсаттарына сәйкес шешімдер қабылдайды, оқиғаларға әсер етеді және геймплейде күтпеген өзгерістер енгізеді. Барлығы бұл мүмкіндіктер тілдік модельдердің көмегімен жүзеге асады.

Сурет-3. Nvidia

MinecraftMinecraft әлемінде тек мобтар емес, сонымен қатар ресурстарды жинап, қалалар салып, командаларды орындайтын ақылды NPC-лерді қалау арманыңыз бар ма? Популярлы құмсалғыш ойынға арналған нейрожелі модтарының көп түрлері бар. Мысалы, AI Player моды сіздің ПК-ңызда жұмыс істейтін жергілікті тілдік модель арқылы чаттасатын ботты қосады. AI NPCs — бұл ұқсас технология, бірақ OpenAI API пайдаланады. Егер неғұрлым ауқымды нәрсе қаласаңыз, Minicolonies — бұл толық қалаларды салуға арналған мод, мұнда AI-NPC жұмысшылар (құрылысшылар, фермерлер, күзетшілер және басқа да қызметкерлер) сіздің колонияңызды дамытады.

Динамикалық қиындықты реттеу. Егер сіз тәжірибелі ойыншы болып, барлық жетістіктерді жинап алсаңыз, ойынның қызығы жоғалмауы керек. Мұнда динамикалық қиындықты баптау көмекке келеді, ол жаңа сынақтар қосып, ойынның әрдайым

қызықты болуын қамтамасыз етеді. Бұл тек дайын тактикаларды қайталаумен шектелмей, ойын барысында жаңа әдістер мен тәсілдерге бейімделуге мәжбүр етеді.

MIR5. Мысалы, MIR5 ойынында бастықтар ойыншының әрекеттеріне бейімделіп, олардың жабдықтары мен параметрлерін бағалайды. Егер сіз бір рет жеңілсеңіз, келесі шайқас өзгеріп отырады, себебі ЖИ сіздің қалай "жеңілгеніңізді" біледі. Егер қиындық ойын барысында өзгермесе, ойыншыға қызықсыз болар еді, бірақ бұл әдіс әрқашан жаңа қиындықтар мен сынақтар ұсынады.

Civilization

Civilization VI ойынында ЖИ қиындық деңгейіне байланысты өз дағдыларын жетілдіреді. Қатты режимде ол қосымша ресурстар мен жақсартулар сияқты көптеген артықшылықтарға ие болады. Бұл ойынға хаос қосып, жаңа тактикаларды қолдануға мәжбүр етеді. Дегенмен, бұл әдіс кейде әділетсіз деп сынға алынады, себебі ЖИ қарсыласы теңсіз артықшылықтарға ие, мысалы, мінсіз дәлдік немесе ойыншының позицияларын алдын ала білу.

Артықшылықтары:

- Автоматтандыру және контентті ұштастырып генерациялау. Деңгейлер мен әлемдерді жасау мүмкіндігі бар, бұл әзірлеу процесін шынайы түрде жылдамдатады.

- Қағаздан нақтырақ және қызықты ойын тәжірибесі. ЖИ ойыншының әрекеттеріне бейімделген бірегей реакциялар мен диалогтары бар персонализирленген NPC жасауға көмектесе алады.

- Ойнаған сайын қарсыластар мен тапсырмалар қиындай түседі. ЖИ ойын барысында қызығушылықты сақтап тұру үшін қиындықты реттейді.

- Ақылды боттар. Олар ойыншының әрекеттерінен үйреніп, өз тактикаларын жетілдіреді және күтпеген элементтерді қосады.

Шектеулері:

- Күрделі алгоритмдер тек есептеу қуаттарын ғана емес, сонымен қатар баптау уақытын да талап етеді. Әзірлеудің бастапқы кезеңінде бұл қымбатқа түсуі мүмкін.

- ЖИ ойын тәжірибесін айтарлықтай жақсарта алады, бірақ шығармашылық көзқарасты алмастырмайды. Көптеген шешімдер әлі де адамның араласуын талап етеді.

- ЖИ жүйелерін баптау және модельдерді оқыту — арзанға түспейді. Күрделі ЖИ алгоритмдері әзірлеу кезеңінде және тіпті пост-продакшнде үлкен қаржылық салымдарды қажет етеді.

Қорытынды. Ойын индустриясында ЖИ қазірдің өзінде ойын ережелерін өзгерте бастады. Біз тек ескірген алгоритмдердің жақсарғанын ғана емес, сонымен қатар жаңа ойындардың жасалатын кезеңіне жақындап келеміз: ойын механикаларынан бастап күрделі сюжет желілеріне дейін. ЖИ-мен интеграцияланған метавселеналар арқылы әрбір ойыншы өзіне арналған жеке тәжірибесін бастан өткеретін жаңа, бейімделетін кеңістіктерді көреді. Бұл барлығы — жақын арада келетін болашаққа жасалған қадамдар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Yann LeCun, Yoshua Bengio, Geoffrey Hinton. "Deep learning". Nature, 521(7553), 436–444.
2. Jesse Schell. The Art of Game Design: A Book of Lenses. CRC Press, 2019.
3. Julian Togelius, Georgios N. Yannakakis, Kenneth O. Stanley, Cameron Browne. "Search-based Procedural Content Generation: A Taxonomy and Analysis". Computers in Entertainment (CIE), 2010.
4. Mike Cook, Veerle Van den Bossche, and Sander M. Bohte. "Procedural Content Generation in Games: A Textbook and Online Resources". Springer, 2022.
5. Andrew Rollings, Dave Morris. Game Architecture and Design: A New Edition. New Riders, 2003.

CREATING THE INTEGRATIVE STEM LESSON UNIT PLAN FOR 11TH GRADE STUDENTS

Adilzhan A.D

SDU University, Kaskelen

Scientific advisor- **Bekenova G.S, PhD**, Associate Professor SDU

Nowadays, it is necessary to possess not only knowledge, but also skills on how to use it in real life. any knowledge will be useless if it is not applied correctly in all areas of life. Unfortunately, most students lose interest, especially in scientific subjects, because they do not know its role in real life. The practical part of many subjects such as laboratory work and visual demonstrations is not performed in a timely manner, so students do not show sufficient interest in subjects such as chemistry, biology, physics, geography, etc.

It should be noted here that during the first decade of the 21st century, the needs for STEM-educated qualified specialists with not only theoretical knowledge, but also practical skills in working with complex technological objects have changed significantly. In particular, the research of scientists, those involved in the study of this problem have identified a number of significant problems and contradictions:

The existing, traditional, knowledge-based education system does not fully meet the requirements and demands of education and training of the workforce of the 21st century, i.e. there are certain problems with the existing system of teaching science, technology, engineering and mathematics to the younger generation;

It is pointed out that there is a decrease in motivation when teaching STEM subjects and choosing a profession of this type; there is a rather low level of academic achievement in the disciplines of the physico-mathematical profile, as well as a lack of ability to solve real problems requiring knowledge and applications of STEM disciplines.

There is no single approach to the implementation of STEM educational ideas in Kazakhstan. In some private schools and schools of secondary basic education, STEM elements of the approach are being introduced, characterized mainly by studying the initial basics of "robotics", conducting laboratory work using ICT and applying design and research methods in the educational process.

STEM education is an important and urgent issue that requires special attention at all levels of the education system. Practice shows that listening to ready-made information is one of the ineffective ways of learning. It is impossible (sounds - learns) to transfer knowledge in a mechanical way other than the head. The task of the teacher is to turn the student into an active participant in the educational process. Students can learn information only in their field of interest. Therefore, the teacher should play an organizational role in providing information. STEM education is an innovative methodology that represents a full-fledged systematic education that includes natural sciences combined with engineering, technology, and mathematics. The advantages of STEM education are critical thinking, the use of scientific and technical knowledge in everyday life, active communication and teamwork, increased interest in technical disciplines, a creative and innovative approach to projects, a combination of education and career. A key goal of STEM education is to demonstrate students' abilities for inventive solutions, research services, and practical formats. The expected result is functional literacy of students, their life and professional prospects, and self-confidence. The best teachers of STEM education see the goal not only in educating a competent workforce, but also in developing students' "hard" and "soft" skills.

As stated in the articles below, STEM plays an important role in various fields of science and life, especially in educational systems. Modern human problems are solved using critical, analytical thinking. These high-order thinking skills are developed using STEM elements in the

lessons. School is where the foundation for a bright future is laid, so it is necessary to start the learning process from a young age.

The demand for STEM specialists is growing rapidly. But in addition to the sphere of work and productivity, the need for STEM education is also acutely felt on a personal level. There are many technologies all over the world. Health crises are increasingly linked to the spread of life-threatening diseases.

Climate issues and extreme weather conditions are constantly featured in the news and politics. Regardless of whether citizens are trying to understand how the latest

airport screening technology works or how mosquito nets work. Nets prevent malaria, everyone needs some level of STEM education. The need for this impact is not limited to understanding microbial theory or how tsunamis form, but research has shown that STEM education is associated with increased criticality and logical thinking. (Sadler & Zeidler, 2004)

Research questions

- How to create an appropriate STEM unit plan and integrate it to the curriculum ?
- In what way an integrated STEM unit plan will affect the academic performance of 11 th grade students?
- Will there be improvement in academic achievements of students?
- How will the change in teaching and learning chemistry be checked?
- Is there will be any difficulties and drawbacks after integrating

Purpose of study

The main purpose of the principles of integrated subject learning is to develop students' critical thinking. Building the integration of the educational process, which makes it possible to qualitatively solve the tasks of teaching and educating students, leads from intrasubject relationships to multi-subject ones.

Literature Review

Creating an integrative STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) lesson plan involves blending various disciplines into a cohesive learning experience. Research highlights the importance of interdisciplinary education in fostering critical thinking, creativity, and problem-solving skills (Beers, 2011). STEM education, when integrated properly, provides students with opportunities to connect theoretical knowledge with real-world applications.

Several studies suggest that integrative STEM programs significantly enhance student engagement and motivation. For example, Pella (2017) found that students who participated in interdisciplinary STEM programs demonstrated improved collaboration skills and higher achievement in standardized tests. Furthermore, STEM integration can stimulate curiosity and inquiry-based learning, promoting deeper understanding of scientific principles (Honey, Pearson, & Schweingruber, 2014).

Research also underscores the role of project-based learning (PBL) within the STEM framework. PBL emphasizes hands-on, real-world tasks that require students to apply their knowledge in practical scenarios. According to Thomas (2000), PBL is particularly effective in STEM education, as it fosters skills such as critical thinking, communication, and teamwork. This approach aligns with the goal of creating a learning environment where students not only acquire knowledge but also learn how to apply it in complex, multidisciplinary contexts.

Additionally, educators are encouraged to adopt various instructional strategies to cater to diverse learning styles. Active learning, formative assessments, and collaborative projects are essential in ensuring that students engage with STEM content at a deeper level. The inclusion of technology, such as coding and simulation tools, further enhances the integrative STEM experience by providing students with practical skills that are highly relevant in today's technological landscape.

Methodology

The research methodology for designing an integrative STEM lesson plan for 11th-grade students draws from a combination of qualitative and quantitative approaches. To create an

effective unit plan, it is necessary to conduct a thorough analysis of the curriculum standards, students' prior knowledge, and the availability of resources.

Curriculum Analysis: The first step involves reviewing the 11th-grade curriculum for Science, Technology, Engineering, and Mathematics subjects. This provides insight into the specific learning objectives and content areas that can be integrated. Standards set by educational authorities, such as the Next Generation Science Standards (NGSS), will be referenced to ensure alignment with national educational goals.

Student Assessment: Pre-assessments will be conducted to determine the students' existing knowledge in the four STEM areas. This will help identify any gaps and tailor the lesson plan to meet the specific needs of the students. Surveys and questionnaires will be used to gauge students' interests and preferred learning styles, allowing the integration of more engaging and personalized instructional strategies.

Instructional Design: The unit plan will be designed with a focus on project-based learning, where students collaborate on solving real-world problems. The lesson plan will include hands-on activities, lab experiments, and digital tools. Formative assessments will be integrated throughout the unit to monitor student progress and adjust instruction as needed.

Data Collection: After the implementation of the lesson plan, data will be collected through student performance (pre- and post-assessments), teacher observations, and student feedback. This data will inform the evaluation of the lesson's effectiveness in achieving learning outcomes and providing an integrative STEM experience.

Analysis

The analysis of the integrative STEM lesson plan will focus on both qualitative and quantitative data. The quantitative analysis will examine changes in student knowledge and skills based on pre- and post-assessment results. A comparison of the students' scores on standardized STEM assessments will highlight any significant improvements in their understanding of core concepts.

Qualitative data will be collected through observations and student surveys, which will provide insights into their experiences with the integrative approach. Key aspects to analyze include student engagement, collaboration, and the ability to apply knowledge across disciplines. Interviews with the instructor will also be conducted to assess the effectiveness of the instructional strategies used and their impact on student learning.

Additionally, the effectiveness of technology integration in the lesson will be evaluated. This involves assessing how digital tools, such as simulation software, coding platforms, and online resources, facilitated student learning and enhanced their problem-solving abilities. A reflective analysis will also consider any challenges faced during the implementation of the lesson plan and how they were addressed.

Results

The results section will present the outcomes of the lesson plan based on both the quantitative and qualitative data collected. It is expected that students will demonstrate significant improvements in their understanding of STEM concepts, anticipated to show greater interest and motivation towards STEM subjects, as evidenced by their active participation in project-based learning activities.

The use of technology and hands-on learning experiences is likely to have a positive impact on student engagement and skill development. Preliminary findings from similar studies suggest that students who engage with digital tools in STEM education are more likely to develop higher-order thinking skills and greater problem-solving capabilities (Basham, Hall, & Smith, 2010).

Qualitative data is expected to highlight the value of collaborative learning, with students working together to solve complex problems. Teacher feedback will also likely reflect the success of using an interdisciplinary approach, noting improvements in students' ability to draw connections between different STEM disciplines.

Conclusion

The integrative STEM lesson unit plan for 11th-grade students proves to be a promising approach to enhancing STEM education. By focusing on interdisciplinary learning, project-based activities, and the use of technology, students can develop a deeper understanding of scientific principles and improve their critical thinking and problem-solving skills. The integration of different STEM subjects helps students see the interconnectedness of these fields, preparing them for future careers in science, technology, engineering, and mathematics.

As the results suggest, students are more likely to be engaged and motivated when learning is relevant and hands-on. Educators should consider adopting integrative STEM approaches to foster a more comprehensive and dynamic learning environment. Future research should explore long-term outcomes of integrative STEM education, including its impact on students' career choices and real-world application of STEM skills.

In summary, the design and implementation of an integrative STEM lesson plan not only enhances academic performance but also prepares students for the challenges of a rapidly evolving technological world. By focusing on critical thinking, collaboration, and real-world problem-solving, educators can better equip students for success in STEM fields.

References:

1. Beers, S. Z. (2011). 21st century skills: Preparing students for their future. *Technology & Engineering Teacher*, 71(1), 24-29.
2. Pella, S. (2017). STEM education and student achievement: The effects of interdisciplinary learning on academic success. *Journal of STEM Education*, 18(3), 11-19.
3. Honey, M., Pearson, G., & Schweingruber, H. (2014). *STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research*. National Academy of Engineering.
4. Thomas, J. W. (2000). *A Review of Research on Project-Based Learning*. The Autodesk Foundation.
5. Basham, J. D., Hall, T. E., & Smith, S. J. (2010). Universal Design for Learning and Technology: A Guide for Teachers and Education Professionals. *Technology and Disability*, 22(3), 111-121.
6. Guzey, S. S., Moore, T. J., & Harwell, M. (2016). Building up STEM: An analysis of teacher-developed engineering design-based STEM integration curricular materials. *Journal of Pre-College Engineering Education Research (J-PEER)*, 6(1), 2.
7. Marrero, M. E., Gunning, A. M., & Germain-Williams, T. (2014). What is STEM education?. *Global Education Review*, 1(4).

НАСЛЕДИЕ ВЫДАЮЩЕЙСЯ ЛИЧНОСТИ ЖУМАБЕКА АХМЕТОВИЧА ТАШЕНЕВА И ДУХ НЕЗАВИСИМОСТИ ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА

Умбетжанова Умсын Тулегеновна - старший преподаватель АО «Ташенев Университет», г.Шымкент, umsynumbetzanova@gmail.com.,
Бектурсын Рахат - студент группы ФК-24-1к5 АО «Ташенев Университет», г.Шымкент

Аннотация. Наследие Жумабека Ахметовича Ташенева — это не только его вклад в историю Казахстана, но и его влияние на формирование духа независимости страны. В этой работе рассматриваются ключевые моменты жизни и деятельности Ташенева, а также его роль в сохранении целостности и независимости казахского народа. Через призму его биографии исследуется история Казахстана в XX веке и культурные изменения, произошедшие в этот период. Ташенев олицетворяет стойкость и мудрость, которые стали основой для современной независимости Казахстана.

Андатпа. Жұмабек Ахметович Тәшеневтің мұрасы — бұл Қазақстан тарихындағы оның үлесі ғана емес, сонымен қатар елдің тәуелсіздік рухын қалыптастырудағы әсері. Бұл

жұмыс Тәшеневтің өмірі мен қызметінің негізгі сәттерін, сондай-ақ оның қазақ халқының тұтастығы мен тәуелсіздігін сақтаудағы рөлін қарастырады. Оның өмірбаяны арқылы XX ғасырда Қазақстан тарихы мен мәдениетінде болған өзгерістер зерттеледі. Тәшенев — қазіргі Қазақстанның тәуелсіздігі үшін негіз болған сабырлылық пен даналықтың символы.

Abstrakt. The legacy of Zhumabek Akhmetovich Tashenov is not only his contribution to the history of Kazakhstan but also his influence on the formation of the country's spirit of independence. This work examines key moments of Tashenov's life and activities, as well as his role in preserving the integrity and independence of the Kazakh people. Through the lens of his biography, the history of Kazakhstan in the 20th century and the cultural changes that took place during this period are explored. Tashenov embodies the resilience and wisdom that became the foundation for modern Kazakhstan's independence.

Введение

Ж.А.Ташенев — это личность, оставившая значительный след в истории и культуре, особенно в контексте борьбы за независимость и самоопределение. Его наследие связано с продвижением ценностей свободы, независимости и борьбы за права народов, что сделало его символом духа независимости и национальной гордости.

Ж.А.Ташенев сыграл ключевую роль в движении за независимость в Казахстане, особенно в годы, когда страна находилась под властью Советского Союза. Его действия и идеи вдохновляли многих, и он стал одним из самых ярких представителей своего времени.

Дух независимости, олицетворенный Ж.А.Ташеневым, выражается не только в политических решениях, но и в глубоком уважении к культурному наследию народа. Он был сторонником сохранения и развития традиций, искусства, языка и культуры своего народа, считая их неотъемлемой частью национальной идентичности.

Культура, которой он поддерживал, включала не только материальные аспекты (например, архитектуру, ремесла), но и нематериальные, такие как устное творчество, фольклор, народные обычаи и традиции, которые он считал важнейшими элементами в укреплении духа нации. На этом фоне Ж.А.Ташенев становится примером того, как борьба за свободу и уважение к культурным корням может сосуществовать и дополнять друг друга.

Его наследие продолжает вдохновлять на новые усилия по сохранению независимости и укреплению культурной идентичности, несмотря на испытания и сложности, которые приходится преодолевать в современной политической и социальной жизни.

Наследие Ж.А.Ташенева в контексте духа независимости и культурной идентичности имеет глубокие корни в истории Казахстана. Это не просто борьба за политическую свободу, но и процесс восстановления и сохранения культурного самосознания, которое было под угрозой в условиях давления внешних сил, особенно во времена Советского Союза.

Политическое наследие

Ж.А.Ташенев сыграл важную роль в защите интересов казахского народа в сложные периоды советской эпохи. Его деятельность была направлена на то, чтобы Казахстан сохранил свою национальную самобытность в условиях жесткой централизации власти и унификации культурных и политических процессов в СССР. Он активно отстаивал права своего народа, выступая за сохранение языка и культурных традиций. В эпоху, когда многие представители центральной власти пытались разрушить особенности национальных культур, его борьба за национальные интересы была особенно значимой.

Культурное наследие

Ж.А.Ташенев был сторонником идеи, что истинная независимость не может быть достигнута без восстановления культурных ценностей и традиций. Он активно поддерживал развитие казахской литературы, искусства и фольклора, подчеркивая

важность сохранения устной традиции как основного носителя культурной идентичности. Он был убежден, что культура и искусство могут стать мощным оружием в борьбе за независимость и свободу народа.

Важнейшими аспектами его работы были:

- **Поддержка казахского языка:** Он активно выступал за развитие и распространение казахского языка в образовательных и государственных учреждениях, что было важным шагом для сохранения национальной идентичности.

- **Фольклор и народные традиции:** Важным элементом его работы было внимание к фольклору, сказкам, песням и поэзии, которые формировали культуру и ценности народа.

- **Национальные символы:** В процессе борьбы за независимость Ж.А.Ташенев также акцентировал внимание на важности восстановления и использования национальных символов, таких как герб, флаг и другие атрибуты, которые отражали бы независимость страны.

Влияние на будущие поколения

Наследие Ж.А.Ташенева вдохновляло и продолжает вдохновлять многие поколения казахстанцев на сохранение и развитие своей культуры, языка и национальных традиций. Его борьба за национальную идентичность в сочетании с идеями свободы и независимости стала важной основой для дальнейшего развития страны после обретения независимости в 1991 году. В Казахстане и за его пределами продолжают уважать и почитать его вклад в борьбу за культурное и политическое самоопределение.

Кроме того, фигура Ж.А.Ташенева и его деятельность оставили значительный след в изучении истории Казахстана. Его личность стала символом преодоления трудностей и сохранения ценностей в самых сложных обстоятельствах. В частности, молодые казахстанцы, через его пример, могут увидеть, как важно сохранять свою идентичность, культуру и борьбу за свободу даже в условиях внешнего давления.

Таким образом, Ж.А.Ташенев стал не только политическим лидером, но и важным культурным и духовным символом для всего казахского народа. Его наследие — это сочетание политической мудрости, культурного патриотизма и глубокой приверженности независимости.

Борьба за культурную автономию

Ж.А.Ташенев был одним из тех, кто боролся за сохранение культурной автономии в условиях советского режима, который пытался подавить и унифицировать культурные особенности народов, входящих в состав СССР. Особенно остро это касалось казахской культуры, которая подвергалась процессу русификации. Ж.А.Ташенев активно участвовал в дискуссиях и проектах, которые касались сохранения казахского языка, литературы и традиций.

Его деятельность не ограничивалась только научной и культурной сферой. Он стремился вовлечь молодое поколение в процессы возрождения и сохранения культурной идентичности, что оказало долгосрочное влияние на культурную жизнь Казахстана в постсоветский период.

Ж.А.Ташенев и роль интеллигенции в движении за независимость

Не менее важным аспектом его деятельности была работа с казахской интеллигенцией, которая сыграла ключевую роль в укреплении национального самосознания. Ж.А.Ташенев вдохновлял художников, писателей, ученых и других представителей интеллигенции на активную работу по сохранению и распространению казахского языка и культуры. В условиях жесткой цензуры и идеологического давления он помогал создавать платформы для культурных и научных инициатив, которые могли быть подконтрольны только цензуре.

Ж.А.Ташенев, поддерживая культурное возрождение, также поддерживал и идею политической свободы для народа, что было неразрывно связано с обретением независимости. Он был убежден, что культурная автономия должна идти рука об руку с

политической независимостью, так как только в условиях свободы можно будет обеспечить развитие подлинной национальной культуры.

Противостояние советской централизации и борьба за права казахов

В своем политическом наследии Ж.А.Ташенев выделялся тем, что не боялся открыто бороться с советской системой и ее попытками подчинить казахский народ. Его выступления и действия имели целью защиту прав казахов в рамках единого государства, которое часто ущемляло их права и свободы. Он не только осуждал попытки интеграции и ассимиляции казахского народа в российскую культурную и политическую среду, но и поднимал вопросы социальной справедливости, которая была важной частью его борьбы за независимость.

Ж.А.Ташенев стремился к сохранению территориальной целостности Казахстана и обеспечению равенства казахского народа в политической жизни. Одним из его главных достижений было приверженность идее создания собственного культурного пространства, где казахский народ мог бы свободно развиваться без давления внешних сил. Он понимал, что это будет долгий процесс, но, несмотря на сложности, оставался верен своим убеждениям.

Дух независимости и современное значение

Наследие Ж.А.Ташенева в контексте современного Казахстана имеет большое значение. Он стал символом той борьбы за независимость, которая, несмотря на сложности, принесла Казахстану свободу. В условиях современного мира, когда национальная идентичность становится все более важной, наследие Ж.А.Ташенева вдохновляет нынешние поколения на сохранение своих корней, культуры и традиций.

Его пример показывает, как важно бороться за свои идеалы, несмотря на политическое давление и внешние угрозы. В условиях глобализации и стремления сохранить национальные особенности Ж.А.Ташенев остается актуальным примером того, как национальная идентичность и культурное наследие могут стать основой для построения сильного и независимого государства.

Ж.А.Ташенев как символ единства

Сегодня наследие Ж.А.Ташенева также символизирует единство народа Казахстана. Его борьба за независимость и сохранение культурных ценностей объединяет различные поколения и группы, создавая основу для укрепления национального самосознания. В этом контексте Ж.А.Ташенев воспринимается не только как политический лидер, но и как культурный герой, чье наследие продолжает вдохновлять людей на поддержание духовной и культурной целостности в условиях современной политической и культурной динамики.

Таким образом, наследие Ж.А.Ташенева не ограничивается только его политической деятельностью. Это глубоко укоренившаяся в национальной памяти фигура, чье влияние ощущается как в сфере культуры, так и в политической жизни современного Казахстана.

Заключение

В заключение, наследие Ж.А.Ташенева представляет собой яркий и многогранный пример борьбы за независимость, свободу и сохранение культурной идентичности. Его деятельность, как в политической, так и в культурной сферах, оставила неизгладимый след в истории Казахстана, играя ключевую роль в формировании национального самосознания и укреплении духа независимости.

Ж.А.Ташенев стал символом того, как важно сохранять свою культуру и традиции, даже в условиях жесткого политического давления и культурной ассимиляции. Его приверженность идеям национальной автономии, культурного возрождения и политической свободы продолжает вдохновлять новое поколение казахстанцев. Его наследие служит ориентиром для всех, кто стремится к развитию своего народа в условиях глобализации и стремится сохранить уникальность своей культурной и политической идентичности.

Сегодня, оглядываясь на достижения Ж.А.Ташенева, мы понимаем, что борьба за независимость — это не только политическая задача, но и постоянная работа по сохранению и развитию тех ценностей, которые составляют основу нации. Наследие Ж.А.Ташенева является важным напоминанием о том, что свобода, культура и дух независимости — это те элементы, которые делают нацию сильной и устойчивой в любой исторической эпохе.

Использованная литература:

1. Шаханов М. (1995). В поисках истины. Алматы: Жазушы.
2. Баймуратов С. (2003). История Казахстана в XX веке. Алматы: Атамұра.
3. Султанов К. (2008). Казахстан в годы независимости. Алматы: Дәуір.
4. Садыков Ж. (2010). Политическая жизнь Казахстана в XX веке. Алматы: ҚазАқпарат.
5. Жангелдин М. (1999). Дух независимости: Ж.А.Ташенев и его наследие. Алматы: Мектеп.
6. Бекмаханов Е. (1961). История казахского народа. Алматы: Қазақ университеті.
7. Кожамкулов А. (2012). Советская политика в Казахстане и ее влияние на национальные движения. Алматы: Ұлттық кітапхана.
8. Гордиенко Л. Н. — «Политическая жизнь Казахстана в 1940–1950-х годах». Этот источник будет полезен для понимания политической ситуации в Казахстане в те годы, когда Ташенев принимал активное участие в ключевых исторических событиях.
9. Алдамжаров С. — «Қазақстанның жаңа тарихы». Книга, охватывающая ключевые события и личности, сыгравшие важную роль в формировании современного Казахстана, включая Жумабека Ташенева.
10. Сулейменова Г. — «Тәуелсіздік үшін күрес: 20 ғасырдағы Қазақстан». Книга будет полезна для более глубокого анализа политической борьбы за независимость Казахстана и роли, которую в этой борьбе сыграл Жумабек Ахметович Ташенев.

НАУКА О ЯЗЫКЕ: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ

Умбетжанова Умсын Тулегеновна - старший преподаватель АО «Ташенев Университет», г.Шымкент, umsynumbetzanova@gmail.com.,

Мирзалиева Висола Данияровна - студентка группы ЕП24-10к-2 АО «Ташенев Университет», г.Шымкент

Аннотация. Статья посвящена анализу основных традиций и инноваций в науке о языке, рассматривая ключевые этапы развития лингвистических теорий и методологий. В разделе о традициях обсуждаются структурная лингвистика, историческая лингвистика и генеративная грамматика как важнейшие вехи в развитии науки о языке. В разделе о новациях акцент сделан на когнитивной лингвистике, социолингвистике, корпусной лингвистике и нейролингвистике, которые олицетворяют современные подходы к изучению языка. Особое внимание уделено влиянию новых технологий и междисциплинарных подходов на развитие лингвистики. В заключении подчеркивается важность синтеза традиций и инноваций для будущего лингвистических исследований.

Ключевые слова: наука о языке, традиции в лингвистике, структурализм, генеративная грамматика, когнитивная лингвистика, социолингвистика, корпусная лингвистика, нейролингвистика, инновации в лингвистике, язык и мышление.

Андатпа. Мақала лингвистикалық теориялар мен әдістемелерді дамытудың негізгі кезеңдерін қарастыра отырып, тіл ғылымындағы негізгі дәстүрлер мен инновацияларды талдауға арналған. Дәстүрлер бөлімінде құрылымдық лингвистика, Тарихи лингвистика және генеративті грамматика тіл ғылымының дамуындағы маңызды кезең ретінде

талқыланады. Инновациялар бөлімінде тілді үйренудің заманауи тәсілдерін бейнелейтін когнитивті лингвистикаға, социолингвистикаға, корпус лингвистикасына және нейролингвистикаға баса назар аударылады. Жаңа технологиялар мен пәнаралық тәсілдердің лингвистиканы дамытуға әсеріне ерекше назар аударылады. Қорытындыда лингвистикалық зерттеулердің болашағы үшін дәстүрлер мен инновацияларды синтездеудің маңыздылығы атап өтіледі.

Кілт сөздер. тіл туралы ғылым, лингвистикадағы дәстүрлер, структурализм, генеративті грамматика, когнитивті лингвистика, социолингвистика, корпус лингвистикасы, нейролингвистика, лингвистикадағы инновациялар, Тіл және ойлау.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the main traditions and innovations in the science of language, considering the key stages of the development of linguistic theories and methodologies. The section on traditions discusses structural linguistics, historical linguistics, and generative grammar as major milestones in the development of language science. The innovation section focuses on cognitive linguistics, sociolinguistics, corpus linguistics, and neuro-linguistics, which embody modern approaches to language learning. Special attention is paid to the impact of new technologies and interdisciplinary approaches on the development of linguistics. In conclusion, the importance of synthesizing traditions and innovations for the future of linguistic research is emphasized.

Key words: science of language, traditions in linguistics, structuralism, generative grammar, cognitive linguistics, sociolinguistics, corpus linguistics, neuro-linguistics, innovations in linguistics, language and thinking.

Введение

Наука о языке, или лингвистика, с момента своего становления претерпела множество изменений. С одной стороны, лингвистика остаётся приверженной традиционным подходам, основанным на изучении структуры языка и его исторической эволюции. С другой стороны, в последние десятилетия появляются новые направления и методологии, которые значительно расширяют горизонты лингвистического знания. Эта статья рассматривает как традиционные теории и подходы, так и новейшие инновации в лингвистике, стремясь показать, как наука о языке адаптируется к вызовам времени.

1. Традиции в науке о языке

Традиции лингвистики формировались на протяжении веков и охватывают несколько ключевых направлений.

1.1. Структурализм и его роль в развитии лингвистики

Одним из наиболее значимых вкладов в развитие науки о языке стал структурализм, основанный на идеях Фердинанда де Соссюра. Соссюр предложил рассматривать язык как систему знаков, в которой каждый элемент имеет значение только в контексте других элементов этой системы. Это привело к широкому распространению подхода, согласно которому язык изучается в статическом, синхроническом контексте, без учета его исторической эволюции. Структурализм оказал огромное влияние на развитие лексикологии, синтаксиса и фонологии.

1.2. Историческая лингвистика: изменение и развитие языка

Историческая лингвистика занималась исследованием изменений, происходящих в языке на протяжении времени. Эта традиция восходит к работам индогерманистов, таких как Фридрих Шлейхер и Якоб Гримм. Основное внимание уделялось реконструкции древних языков и установлению родственных связей между ними. Важным направлением в рамках исторической лингвистики стало изучение законов звуковых изменений, таких как закон Гримма, который объясняет трансформацию согласных звуков в германских языках.

1.3. Грамматические теории и генеративная грамматика

Модернизация традиционных подходов продолжилась с развитием теории генеративной грамматики, предложенной Ноамом Хомским. Хомский предложил

концепцию "глубинной структуры" и "поверхностной структуры", согласно которой все языки мира обладают универсальной грамматической основой. Это открытие оказало большое влияние на теорию синтаксиса и привело к развитию таких направлений, как преобразовательная грамматика.

2. Инновации в науке о языке

С развитием технологий и новых методов исследований, наука о языке претерпела существенные изменения, что привело к появлению новых подходов и теорий.

2.1. Когнитивная лингвистика

Одной из наиболее заметных инноваций в лингвистике стал когнитивный подход, который ориентирован на исследование языка через призму человеческого познания. Этот подход был разработан в ответ на ограничения традиционных грамматических теорий, таких как генеративизм. Когнитивная лингвистика утверждает, что язык является неотъемлемой частью человеческого мышления, и его структура отражает способы восприятия и интерпретации мира. Работы Джорджа Лакоффа и Рональда Лангкевича, а также развитие концепции метафоры в языке, стали важными вехами в развитии этой области.

2.2. Социолингвистика: язык как социальный феномен

С развитием социологии и антропологии появилось новое направление в лингвистике — социолингвистика. Это направление акцентирует внимание на взаимосвязи языка и общества, изучая, как социальные факторы, такие как класс, возраст, пол и этническая принадлежность, влияют на язык. Этому подходу способствовали работы таких исследователей, как Уильям Лабов, который на основе эмпирических исследований показал, как диалекты и акценты различаются в зависимости от социального положения индивида.

2.3. Корпусная лингвистика и компьютерные технологии

С развитием компьютерных технологий, особенно в последние десятилетия, стало возможным создание огромных корпусов текстов, что позволило исследовать язык на более глубоком уровне. Корпусная лингвистика использует статистические методы для анализа частотности слов, структур и их сочетаний в реальных текстах. Важным достижением в этой области стало создание корпусов текстов для различных языков, что открыло новые возможности для автоматизированного анализа лексики, синтаксиса и даже прагматики.

2.4. Нейролингвистика: связь языка и мозга

Современные инновации в лингвистике включают исследование того, как язык функционирует в мозге человека. Нейролингвистика изучает нейронные процессы, связанные с восприятием, производством и обработкой речи. Современные методы нейровизуализации, такие как функциональная магнитно-резонансная томография (фМРТ), позволяют изучать, какие участки мозга активируются при выполнении различных языковых задач. Это направление открыло новые горизонты для понимания связи между языковыми процессами и когнитивными функциями человека.

3. Заключение

Наука о языке продолжает развиваться, сочетая традиционные подходы с инновационными методами и теориями. Традиции, такие как структурализм, историческая лингвистика и генеративная грамматика, сохраняют свою актуальность и продолжают оказывать влияние на современные исследования. В то же время новые направления, такие как когнитивная лингвистика, социолингвистика, корпусная лингвистика и нейролингвистика, существенно расширяют горизонты науки о языке, открывая новые перспективы для анализа и понимания языковых явлений.

Таким образом, наука о языке остается динамичной и многогранной областью знаний, в которой традиции и инновации взаимодействуют, создавая новые подходы и методы для исследования языка как важнейшего элемента человеческой культуры и мышления.

Использованная литература:

1. **Соссюр, Ф. де.** (1990). *Курс общей лингвистики*. М.: Прогресс. Классическое произведение, основополагающее для структуралистской теории языка. В нём излагаются идеи о языке как системе знаков и о принципах его анализа.
2. **Хомский, Н.** (1995). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press. В этой книге Хомский представляет основы своей генеративной грамматики, которая оказала влияние на все последующие исследования в области синтаксиса.
3. **Лакофф, Дж.** (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press. Книга о когнитивной лингвистике, в которой Лакофф исследует, как метафоры и категории языка отражают когнитивные структуры.
4. **Лабов, У.** (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
Одно из важнейших произведений в области социолингвистики, в котором рассматриваются методы анализа диалектных различий и связи языка с социальными группами.
5. **Тернер, М.** (1991). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books. Работа, посвящённая когнитивной лингвистике и теории концептуального смешивания, которая объясняет, как люди создают новые значения и концепты через метафоры и другие языковые структуры.
6. **Бардин, А.** (2012). *Когнитивная лингвистика: Теория и практика*. М.: Языки славянской культуры. Книга, в которой излагаются основы когнитивной лингвистики и даются примеры её применения в анализе языка.
7. **Куликов, В. А.** (2009). *Корпусная лингвистика: Теория и практика*. М.: Наука. Это исследование посвящено развитию корпусной лингвистики и применения статистических методов в анализе языка.
8. **Джерем, Х.** (2003). *Neurolinguistics: An Introduction to Spoken Language Processing and its Disorders*. Oxford: Oxford University Press. В книге рассматриваются связи между языковыми процессами и работой мозга, а также нейропсихологические аспекты лингвистики.
9. **Пинкер, С.** (1994). *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. New York: HarperCollins. В этой книге Пинкер объясняет, как эволюция и биология влияют на человеческую способность к языковому восприятию и продуктивности.
10. **Гак, В. А.** (2009). *Язык и мировоззрение*. М.: Языки славянской культуры. Книга, в которой исследуется влияние языка на восприятие мира, рассматриваются основные понятия в когнитивной лингвистике и их связь с философией языка.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИЛОЛОГИЯ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Умбетжанова Умсын Тулегеновна - старший преподаватель АО «Ташенев Университет», г.Шымкент, umsynumbetzanova@gmail.com,
Сапар Зарина - студентка группы ЕП-24-10к-2 АО «Ташенев Университет», г.Шымкент

Аннотация. Тема рассматривает влияние современных информационных технологий на развитие филологической науки в условиях глобализации. Цифровизация значительно изменяет способы работы с текстами, исследованиями и языковыми данными,

предлагая новые инструменты для анализа, хранения и распространения знаний. Важно отметить, что вместе с преимуществами цифровизация также несет вызовы, такие как утрата языкового разнообразия и изменение традиционных форм общения. Тема исследования может затрагивать не только технические аспекты, но и культурные, философские и социальные вопросы, связанные с использованием цифровых технологий в сфере филологии.

Аңдатпа. Тақырып қазіргі ақпараттық технологиялардың жаһандану жағдайында филология ғылымының дамуына әсерін қарастырады. Цифрландыру мәтіндермен, зерттеулермен және тіл деректерімен жұмыс істеу әдістерін айтарлықтай өзгертіп, білімді талдау, сақтау және тарату үшін жаңа құралдар ұсынады. Қазіргі цифрландырудың артықшылықтарымен қатар, тілдік әртүрліліктің жоғалуы және дәстүрлі қарым-қатынас түрлерінің өзгеруі сияқты қиындықтарды да ұмытпау керек. Зерттеу тақырыбы тек техникалық аспектілермен шектелмей, сондай-ақ цифрлық технологияларды филология саласында қолдануға байланысты мәдени, философиялық және әлеуметтік мәселелерді де қамтуы мүмкін.

Abstrakt. The topic examines the impact of modern information technologies on the development of philological science in the context of globalization. Digitalization significantly changes the ways of working with texts, research, and linguistic data, offering new tools for analysis, storage, and dissemination of knowledge. It is important to note that along with the advantages, digitalization also brings challenges, such as the loss of linguistic diversity and changes in traditional forms of communication. The research topic may address not only technical aspects but also cultural, philosophical, and social issues related to the use of digital technologies in the field of philology.

Введение

Глобализация - это процесс, который затрагивает все аспекты человеческой деятельности, включая культуру, экономику, политику и науку. В условиях глобализации особое внимание уделяется развитию информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), которые открывают новые возможности и ставят новые вызовы перед различными областями знаний, в том числе и филологией. Современная филология, как наука, традиционно занимающаяся изучением языков, литератур и культур, сталкивается с новыми реалиями, связанными с цифровизацией и глобализацией. Цифровые технологии активно влияют на методы преподавания, исследования и распространение филологической информации.

Цель данного исследования - рассмотреть влияние цифровых технологий на филологию в эпоху глобализации, а также проанализировать как новые информационные технологии трансформируют эту дисциплину, открывая новые возможности и формируя новые вызовы.

Влияние цифровых технологий на филологию

Цифровые технологии оказывают значительное влияние на различные аспекты филологии: от процессов преподавания до научных исследований. Современные методы анализа текста, использование мультимедийных и интерактивных технологий открывают новые горизонты для филологов. Рассмотрим несколько аспектов влияния цифровых технологий на эту область.

Цифровая филология использует современные технологии для создания и анализа текстов, а также для автоматизации процессов перевода и транскрипции. К примеру, текстовые корпуса, созданные с помощью программного обеспечения, дают возможность исследовать большие массивы текстов, что невозможно сделать с помощью традиционных методов. Это открывает новые перспективы для лексикографов, литературоведов и историков языка.

Компьютерная лингвистика. Компьютерная лингвистика, как часть цифровой

филологии, занимается созданием алгоритмов для анализа языка с использованием современных информационных технологий. С помощью методов искусственного интеллекта (ИИ) и машинного обучения можно разрабатывать программы для автоматического перевода, распознавания речи и текстов, а также для создания программ, которые помогут исследовать структуру языка, выявлять закономерности в лексике и грамматике.

Одним из важнейших направлений в компьютерной лингвистике является разработка и использование программных продуктов для анализа текстов на различных языках, что особенно актуально в условиях глобализации, когда происходит взаимодействие различных языков и культур. Важно отметить, что развитие компьютерной лингвистики оказывает влияние на языковое образование, позволяя преподавателям эффективно использовать электронные ресурсы в учебном процессе.

Мультимедийные технологии в филологии. Мультимедийные технологии, такие как видео, аудио, анимация и другие, играют важную роль в образовательном процессе и научных исследованиях в области филологии. Визуальные и аудиовизуальные средства позволяют оживить учебный процесс, повысив интерес студентов и облегчая восприятие материала. Использование мультимедийных технологий в обучении языкам помогает студентам лучше воспринимать и усваивать новые знания.

Применение мультимедийных технологий в преподавании литературы позволяет создать интерактивные лекции, в которых студенты могут не только слушать лектора, но и взаимодействовать с материалом. Программы, такие как электронные учебники, видеоуроки и виртуальные лаборатории, позволяют развивать аналитическое и критическое мышление, обучая студентов более эффективно работать с текстами и источниками.

Глобализация и филология: вызовы и возможности

Глобализация привела к изменениям в обществе, экономике, культуре и образовании. В эпоху глобализации взаимодействие различных языков и культур стало особенно актуальным, что неизбежно повлияло на филологию. Рассмотрим, какие вызовы и возможности открывает глобализация для филологии.

Лингвистическая глобализация. Одним из основных аспектов глобализации является распространение международных языков, таких как английский, китайский, испанский и другие. В условиях глобализации происходит усиление влияния одного языка на другие, что может привести к вытеснению некоторых языков и угрозе их исчезновения. Одновременно, усиливается потребность в переводчиках и специалистах по лингвистике, что создает новые возможности для филологов, работающих с различными языками.

Цифровизация помогает сохранить языки меньшинств и создать ресурсы для их изучения и распространения. Интернет-платформы, такие как онлайн-словари, базы данных и другие, становятся доступными для изучения языков по всему миру. Это способствует сохранению языков и культур, предоставляя филологам новые возможности для работы с редкими и исчезающими языками.

Кросс-культурная коммуникация и перевод. Глобализация приводит к активному обмену информацией между культурами, что, в свою очередь, способствует развитию кросс-культурной коммуникации. Это требует от филологов умения работать не только с языковыми системами, но и с культурными контекстами, которые могут существенно различаться в разных странах и народах.

Роль переводчиков и специалистов по межкультурной коммуникации в условиях глобализации становится все более важной. Цифровые технологии значительно облегчают работу переводчиков, позволяя использовать автоматические системы перевода и базы данных, содержащие переведенные тексты и термины. Однако, несмотря на развитие технологий, машинный только слушать лектора, но и взаимодействовать с материалом. Программы, такие как электронные учебники,

видеоуроки и виртуальные лаборатории, позволяют развивать аналитическое и критическое мышление, обучая студентов более эффективно работать с текстами и источниками.

Глобализация и филология: вызовы и возможности

Глобализация привела к изменениям в обществе, экономике, культуре и образовании. В эпоху глобализации взаимодействие различных языков и культур стало особенно актуальным, что неизбежно повлияло на филологию. Рассмотрим, какие вызовы и возможности открывает глобализация для филологии.

Лингвистическая глобализация. Одним из основных аспектов глобализации является распространение международных языков, таких как английский, китайский, испанский и другие. В условиях глобализации происходит усиление влияния одного языка на другие, что может привести к вытеснению некоторых языков и угрозе их исчезновения. Одновременно, усиливается потребность в переводчиках и специалистах по лингвистике, что создает новые возможности для филологов, работающих с различными языками.

Цифровизация помогает сохранить языки меньшинств и создать ресурсы для их изучения и распространения. Интернет-платформы, такие как онлайн-словари, базы данных и другие, становятся доступными для изучения языков по всему миру. Это способствует сохранению языков и культур, предоставляя филологам новые возможности для работы с редкими и исчезающими языками.

Кросс-культурная коммуникация и перевод. Глобализация приводит к активному обмену информацией между культурами, что, в свою очередь, способствует развитию кросс-культурной коммуникации. Это требует от филологов умения работать не только с языковыми системами, но и с культурными контекстами, которые могут существенно различаться в разных странах и народах.

Роль переводчиков и специалистов по межкультурной коммуникации в условиях глобализации становится все более важной. Цифровые технологии значительно облегчают работу переводчиков, позволяя использовать автоматические системы перевода и базы данных, содержащие переведенные тексты и термины. Однако, несмотря на развитие технологий, машинный перевод все еще не способен передавать все тонкости и нюансы языка, что делает работу профессиональных переводчиков крайне важной.

Влияние глобализации на литературные исследования

Глобализация оказывает влияние и на литературные исследования, открывая новые возможности для анализа и интерпретации литературных произведений. Филологи могут использовать цифровые технологии для создания электронных архивов и баз данных, что позволяет легко получить доступ к различным текстам и источникам, а также эффективно проводить сравнительный анализ литературы разных культур.

Глобализация также приводит к возникновению новых жанров и форм литературного творчества, таких как киберлитература, электронные книги и тексты, созданные с использованием новых технологий. Это открывает перед филологами новые перспективы для исследования современных литературных течений и новых форм художественного самовыражения.

Проблемы и вызовы

Несмотря на все возможности, цифровизация и глобализация создают определенные проблемы для филологии. Рассмотрим основные из них.

Одной из главных проблем, связанных с глобализацией, является утрата уникальности языков. В эпоху глобализации происходит распространение доминирующих языков, что может привести к исчезновению меньшинств языков и культур. Множество уникальных языков, не имеющих широкого распространения, могут быть вытеснены более крупными и популярными языками.

Цифровизация и глобализация ставят перед филологами и учеными вопросы этики и культуры. Важно помнить о необходимости уважения к культурным особенностям

разных народов, сохранении их традиций и ценностей. В этом контексте роль филологии как научной дисциплины, исследующей литературу и язык, заключается в защите культурного разнообразия и предотвращении унификации культур в процессе глобализации.

С развитием цифровых технологий возрастает зависимость от техники, что может повлиять на традиционные навыки, такие как каллиграфия, написание рукописных текстов и прочее. Студенты и исследователи могут стать слишком зависимыми от технологий, что может привести к утрате навыков глубокого анализа текста без помощи программного обеспечения и автоматических систем.

Заключение

Цифровые технологии оказывают значительное влияние на филологию в эпоху глобализации, открывая новые возможности для исследования, преподавания и распространения информации. Однако глобализация и цифровизация также создают новые вызовы, такие как утрата языков, культурное унифицирование и этические вопросы. Филология, как наука о языке и культуре, играет ключевую роль в сохранении культурного разнообразия и защите уникальности каждой культурной традиции. Важно, чтобы филологи использовали возможности цифровых технологий, не забывая об их этических и культурных аспектах, и продолжали активно развивать эту дисциплину в условиях глобализирующегося мира.

Использованная литература:

1. Гаскин, Л. В. "Цифровая филология: современный подход". М.: Издательство "Логос", 2021.
2. Соловьёва, О. В. "Глобализация и её влияние на развитие языков и культур". СПб.: Издательство "Русский язык", 2020.
3. Шульман, С. В. "Цифровые технологии в обучении языкам". М.: Издательство "Просвещение", 2022.
4. Кирсанова, И. А. "Интернет и филология: вызовы и перспективы". Казань: Издательство Казанского университета, 2019.
5. Бархударов, Л. С. "Язык и культура в условиях глобализации". М.: Наука, 2018.
6. Алексеева, Н. В. "Электронные ресурсы для лингвистов и филологов". М.: Издательство "Флинта", 2021.
7. Дмитриева, Т. М. "Цифровая эпоха и филология: проблемы и перспективы". Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2020.

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА БУДУЩЕЕ РЫНКА ТРУДА

Токсейтова А., Тойбек Ш. - студенты группы ФИ-249к2

Tashenov University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші- магистр, аға оқытушы Айтжанова С.Е.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние искусственного интеллекта (ИИ) на рынок труда, включая текущие тенденции, вызовы, перспективы и возможные стратегии адаптации. Обсуждаются как риски, такие как сокращение рабочих мест и необходимость переквалификации, так и потенциальные выгоды, включая повышение производительности и создание новых профессий. Особое внимание уделено необходимости обновления системы образования и государственной поддержки для успешного вхождения общества в новую эру автоматизации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, рынок труда, автоматизация, переквалификация, цифровая экономика, технологические изменения, занятость, будущее профессий.

Аннотация: Бұл мақалада жасанды интеллекттің (АІ) еңбек нарығына әсері, оның ішінде қазіргі тенденциялар, қиындықтар, перспективалар және ықтимал бейімделу стратегиялары қарастырылады. Жұмыс орындарын қысқарту және қайта даярлау қажеттілігі сияқты тәуекелдер де, өнімділікті арттыру және жаңа кәсіптер құру сияқты ықтимал артықшылықтар да талқыланады. Қоғамның автоматтандырудың жаңа дәуіріне табысты кіруі үшін білім беру жүйесін жаңарту және мемлекеттік қолдау қажеттілігіне ерекше назар аударылды.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, еңбек нарығы, автоматтандыру, қайта даярлау, цифрлық экономика, технологиялық өзгерістер, Жұмыспен қамту, кәсіптердің болашағы.

Abstract: This article examines the impact of artificial intelligence (AI) on the labor market, including current trends, challenges, prospects, and possible adaptation strategies. Risks, such as job cuts and the need for retraining, as well as potential benefits, including increased productivity and the creation of new professions, are discussed. Special attention is paid to the need to update the education system and government support for the successful entry of society into a new era of automation.

Key words: artificial intelligence, labor market, automation, retraining, digital economy, technological changes, employment, the future of professions.

Искусственный интеллект (ИИ) стремительно развивается и оказывает значительное влияние на рынок труда. Уже сегодня автоматизация и алгоритмы машинного обучения выполняют задачи, которые ранее были прерогативой человека. Вопрос о том, заменит ли ИИ работников или создаст новые возможности, остается открытым. В данной статье мы рассмотрим основные аспекты влияния ИИ на рынок труда, возможные преимущества и вызовы, а также перспективы адаптации общества к этим изменениям.

Текущие тенденции

ИИ уже активно используется в различных сферах, таких как:

Производство: роботы заменяют людей на конвейерах, выполняя рутинные задачи быстрее и точнее.

Сфера услуг: чат-боты и голосовые помощники справляются с обработкой клиентских запросов.

Финансы: алгоритмы анализируют огромные массивы данных и прогнозируют рыночные тренды.

Здравоохранение: ИИ помогает диагностировать заболевания на ранних стадиях и подбирать лечение.

Однако развитие ИИ не только заменяет рабочие места, но и создает новые профессии, связанные с программированием, анализом данных и обслуживанием технологий.

Вызовы и риски

Основные опасения, связанные с внедрением ИИ на рынок труда:

1. **Сокращение рабочих мест.** Множество профессий, особенно требующих выполнения рутинных задач, может исчезнуть.

2. **Неравномерное распределение доходов.** Владельцы технологий получают больше прибыли, чем работники, что увеличивает социальное неравенство.

3. **Необходимость переквалификации.** Многие люди столкнутся с необходимостью освоения новых профессий.

При этом эксперты отмечают, что история развития технологий показывает: с исчезновением одних профессий появляются другие, требующие новых навыков.

Возможности и перспективы

ИИ открывает множество новых возможностей:

Повышение производительности. Благодаря автоматизации люди смогут сосредоточиться на творческих и стратегических задачах.

Создание новых рабочих мест. Потребность в специалистах по ИИ, кибербезопасности и обработке данных растет с каждым годом.

Гибкость труда. Развитие дистанционной работы и цифровых платформ расширяет возможности занятости.

Адаптация к изменениям

Для успешного взаимодействия с ИИ на рынке труда необходимо:

1. **Развитие системы образования.** Включение в учебные программы навыков работы с новыми технологиями.

2. **Государственная поддержка.** Разработка программ переквалификации и социальной защиты.

3. **Гибкость в карьерном росте.** Готовность работников к постоянному обучению и адаптации.

Заключение

ИИ неизбежно изменит рынок труда, и чтобы воспользоваться его преимуществами, необходимо подготовиться к этим изменениям. Хотя некоторые профессии исчезнут, появятся новые возможности для роста и развития. Ключевыми факторами успешной адаптации станут обучение, гибкость и поддержка со стороны общества и государства. Искусственный интеллект – это не угроза, а инструмент, который при правильном использовании может улучшить качество жизни и открыть новые горизонты в профессиональной сфере. еще добавьте

Использованная литература:

1. Бриньольтсон, Э., МакАфи, А. Век машин: Работа, прогресс и процветание в эпоху передовых технологий. — Москва: Альпина Паблишер, 2017.

2. Рассел, С., Норвиг, П. Искусственный интеллект: современный подход. — Москва: Вильямс, 2020.

3. Фрей, К., Осборн, М. Будущее занятости: как восприимчивость профессий к компьютеризации влияет на рынок труда // Oxford University Press, 2017.

4. Винер, Н. Кибернетика и общество. — Москва: Наука, 2018.

Доклады Всемирного экономического форума о будущем работы. Доступ: www.weforum.org.

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ПРОГРАММАЛАУ: 1С: КӘСІПОРЫННЫҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ПЛАТФОРМАСЫ

Сайдикрамов З., Ниязалиев С., Лесбек Д.

Tashenev University, Шымкент қ

Ғылыми жетекші - магистр, аға оқытушы

Абдурахманова З.А.

Аңдатпа. Бұл мақалада автоматтандырылған ақпараттық жүйелерді программалау ерекшеліктері баяндалады. Программалау ортасы ретінде «1С: Кәсіпорын» платформалық жүйесі таңдалып, оның конфигурациялық негізі және 1С программалау қолданылу әдістемесі қарастырылған.

Кілт сөздер: «1С:Кәсіпорын», автоматизациялау, бағдарлама.

XXI ғасыр - компьютерлік технологиялардың даму заманы, себебі ақпарат заманауи және жалпы қоғамның өмір сүруінің басты факторларының бірі. Жыл санап ақпараттың

көлемі артып келеді, сонымен қатар ақпараттың керектерін қалдырып, өңдеп және сол үрдістерге аз уақыт жұмсау қажеттілігі туды. Бұл үрдістердің барлығын тек компьютерлік құрылғылар жүзеге асыра алады. Қазіргі кезде «1С:Кәсіпорын» жүйесі көкейкесті платформа болып табылады.

«1С: Кәсіпорын» жүйесі кәсіпорынның ұйымдастыру және экономикалық іс - әрекеттерін автоматизациялайтын әмбебап жүйе. Кәсіпорынның жұмыс істеу түрлері көп болғандықтан, «1С: Кәсіпорын» жүйесі сол жұмыс істеу ортасына байланысты икемделе алады. Конфигурацияланылу функциясы термині белгілі бір кәсіпорынның әр түрлі шаруашылық әрекеттерін және белгіленген есептерді шешеді [1]. «1С: Кәсіпорын» жүйесі жай өзгертілмейтін файлдардан құралдардан программа емес, әр түрлі программалық жабдықтардан құралған программисттер мен пайдаланушылар қолданатын кешенді шешім. Логикалық түрде программаны екі бөлікке белуге болады: платформа және конфигурация. Конфигурациялау барысында құжат (документ), деректер (реквизит), журнал документов, анықтама (справочник), регистр сияқты қолданбалы объектілер жүргізіледі. Конфигурациялау барысында платформаның максималды визуалды түзетулері қолданылады, ал қолданбалы объектілер арасындағы байланыстар модульдерде код түрінде жазылады. «1С: Кәсіпорын» жүйесі деректер қорын басқарудың реляциялық моделі болып табылады. «1С: Кәсіпорын» концепциялықталдауы анықтағандай, FoxPro, C++ Builder, Delphi сияқты кең таралған құрастыру жүйелерінен басты артықшылығы кәсіпорынның әр түрлі шаруашылық операцияларын автоматизациялауға бағытталғандығы.

Бухгалтерлік ақпарат – кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық жұмысы жайлы мәліметтер жиынтығы болып табылады. Бухгалтерлік ақпарат қорытындыны талдауға ғана емес, әртүрлі шешімдер қабылдағанда кәсіпорын қызметінің қорытындыларын болжауда қолданылады. Кәсіпорын басшылары, яғни ішкі тұтынушылардан басқа бухгалтерлік ақпараттың сыртқы тұтынушылары болады. Оларға акционерлер, кредиторлар-инвесторлар, клиенттер, аудиторлар және салықтық ұйымдардың инспекторлары жатады. Бухгалтерлік ақпарат әр түрлі классификацияларына қарамастан келесі түрлерге бөліне алады [2]:

- ол ақпараттық жүйе қатынасына байланысты кіретін (ішкі, сыртқы), шығатын (ішкі, сыртқы) болып бөлінеді;
- өңдеу үрдісіне байланысты өңделмейтін және өңделетін (аралық, қорытынды);
- қалыптасу және өңделу сатыларына байланысты біріншілік және екіншілік;
- объективтілік дәрежесіне байланысты сенімділік және сенімділік емес;
- қаныққан дәрежесіне байланысты жеткілікті және жеткілікті емес;
- мәнділігіне байланысты пайдалы және пайдалы емес;
- тұрақтылық дәрежесіне байланысты ауыспалы және тұрақты (абсолютті тұрақты, шартты тұрақты);
- қалыптасу көзінің әсер етуіне байланысты активті және пассивті;
- идентификация қалыпына байланысты сандық, алфавитті және символдық;
- егер бухгалтерлік ақпарат сенімді және мәнді болса ғана ол пайдалы болады;
- қандай да бір нақты тұлғаның қызығушылығын тудырмайтын және жеңіл тексерілетін кәсіпорындағы шаруашылық процестердің толықтығын сенімділік көрсетеді;
- бухгалтерлік ақпараттың мәнділігі кері байланысқа сүйенетін қажеттілігі мен уақыттылығынан тұрады.

Бухгалтерлік ақпаратқа қабылдаудың біртектілігімен байланысты талаптар, төмендегідей:

1. Құжат – мәнділігі бойынша әртүрлі, бірақ құрылымы бойынша бірдей көрсеткіштерден тұратын ақпараттар жиынтығы. Хабарлама – белгілер-реквизиттерден ғана тұратын ақпараттар жиынтығы.
2. Файл (массив) – мәнділігі әртүрлі анық құрылымды хабарламалар немесе реквизиттердің бірнеше көрсеткіштерін қосатын ақпараттар жиынтығы.

3. Ақпараттық ағын – бухгалтерлік есептің қандайда нақты бөлігіне байланысты массивтер жиынтығы.
4. Ақпаратық жүйе – тікелей және кері байланыстары бар ақпараттық ағындардан тұратын ақпараттың ең биік бірлік дәрежесі болып табылады.
5. Кодтау және классификация жүйесі.

1С жүйесі қарапайым да күрделі бухгалтерлік есеп программасы болып саналады, ол әртүрлі меншік формасындағы және әртүрлі қызмет саласындағы кәсіпорындарда қолданылуы мүмкін. Жүйенің жұмысы мынадай негізгі 3 компонентке негізделіп жасалған: «Оперативтік», «Бухгалтерлік есеп» және

Бухгалтерлік есеп компоненті кәсіпорынның шаруашылық қызметін қамтиды. Бұл шоттар жоспарын, операциялар мен проводкаларды және бухгалтерлік қорытынды есепті қамтамасыз етеді. Жинақтамалы шоттар бойынша көп өлшемді және көп деңгейлі есеп жүргізуге мүмкіндік береді. Есептің қалған бөліктеріне, мысалы валюталық есеп, қосалқы шоттар және басқалары оның қосымша бөлігі болып табылады, кейде олар пайдаланбауы да мүмкін. Есеп ақшалай да, заттай да жүргізіледі. Көп өлшемді талдамалы есеп қорытындыларын әртүрлі бөліктерде алуға мүмкіндік береді. Құжаттарды жүргізу кезінде бухгалтер проводкалары да қолмен немесе автоматты түрде енгізе алады [3].

«Жедел есеп» компоненті – белгілі бір уақытқа байланысты шаруашылық операцияларды басқаруға арналған. Бұл компонентінің негізі қалдықтар немесе айналымдардың көп өлшемді есеп жүйесін құрайтын тіркелімдер болып есептеледі. Тіркелімдегі ресурстар қозғалысы Кіріс және Шығыс сияқты 2 тәсілмен туындауы мүмкін, сонымен қатар бұл ереже тіркелімнің барлық ресурстар үшін орындалуы тиіс. Сонымен, қалдықтар тіркелімі кірістелетін және шығысталатын ресурстар бойынша балансты бейнелеп қана қоймай, оның «Жедел есеп» компонентінің негізгі тетігі болып табылады. Барлық құжаттар кәсіпорынның шаруашылық қызметіндегі іс-әрекеттер тізбегін қайталайтын бірыңғай хронологиялық тізбекті құрайды.

1С:Кәсіпорын жүйесі кәсіпорынның ұйымдастырушылық және экономикалық қызметін әмбебап автоматтандыруға арналған жүйе болып табылады. Мұндай қызмет түрлерінің алуан түрлі болғанына қармастан, 1С:Кәсіпорын жүйесінің нақты бір қызмет саласына бейімделе алу қасиеті бар. Мұндай қасиетті сипаттау үшін конфигурациялану термині қолданылады, яғни, нақты кәсіпорынның жұмыс істеу ерекшеліктері негізінде жүйені баптау мүмкіндігі бар.

Программа жеке немесе желі бойынша жұмыс істейді әртүрлі объектілермен бір уақытта жұмыс істеу үшін қолайлы көп терезелі интерфейспен қамтамасыз етілген. Бухгалтерлік программаны жұмысқа дайындаудың ең бірінші, жауапты және көлемді кезеңі тұрақты немесе шартты-тұрақты деректерді компьютерге енгізу болып табылады.

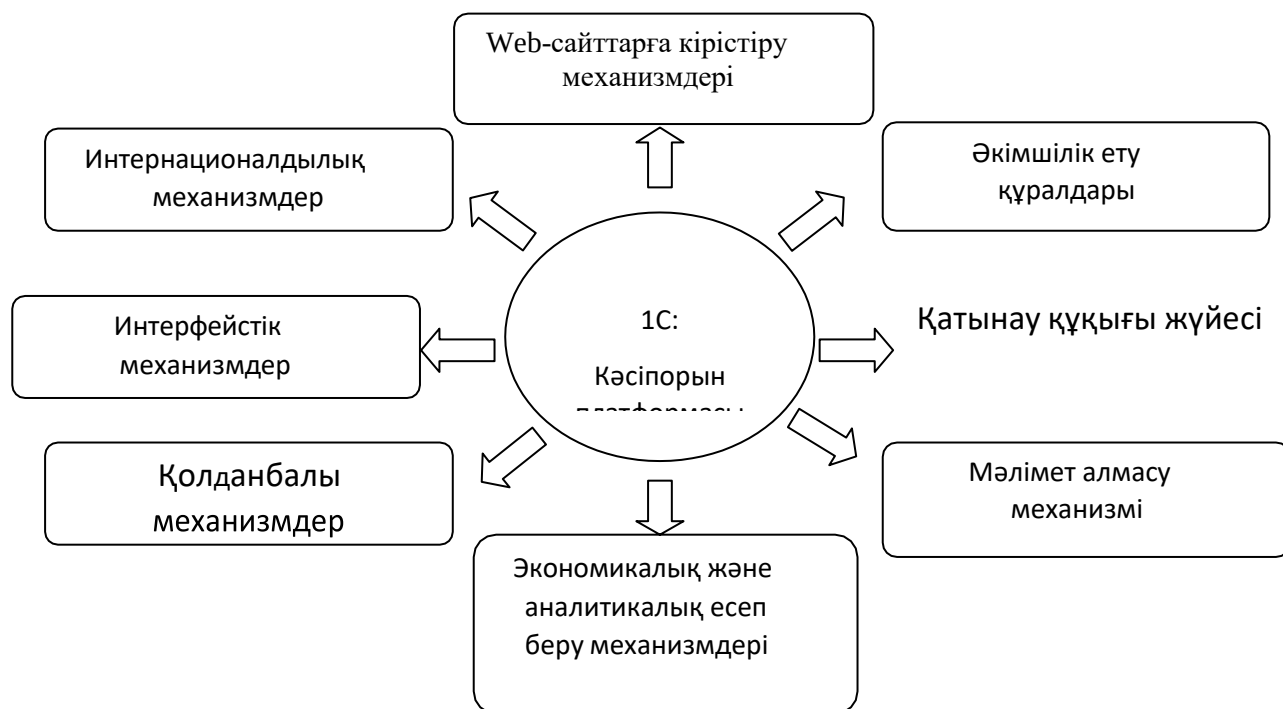
«Қазақстан үшін 1 С Бухгалтерия 8» бухгалтерлік және салықтық есепті автоматтандыруға арналған, сонымен қатар коммерциялық қызметтің кез- келген түрін орындайтын ұйымдарда міндетті (регламентті) есеп беруді дайындау қарастырылады.

«Қазақстан үшін 1 С Бухгалтерия 8» кәсіпорынның алдында тұрған бухгалтерлік қызметтің барлық тапсырмалары өз шешімдерін қамтамасыз етеді.

«Қазақстанға арналған 1С Бухгалтерия 8»-ге қоса 1С кәсіпорын 8 жүйесінің «Қазақстанда сауда басқару» және «Қазақстанда жалақы және персоналдарды басқару» қолданбалы шешімдерін пайдалануға мүмкіндік қарастырылған.

Есепшот құрамы, аналитикалық, валюталық, сандық есеп, ұйым есепшотында бухгалтерлік есепті жүргізу және оларда көрсетілген деректер заң талаптарына сай жүргізіледі. Қажет болған жағдайда пайдаланушылар қосымша қосалқы шот және аналитикалық есеп қимасын (разрез) құруға болады.

1С:Кәсіпорын платформасының 8.3 нұсқасы 6 жылдық 1С:Кәсіпорын 7.7 бағдарламалар жүйесін қолдану тәжірибесі негізінде құрылды. 1-суретте 1С:Кәсіпорын платформасының жалпы архитектурасы көрсетілген.

1-сурет. 1С:Кәсіпорын жүйесінің жалпы архитектурасы [4]

1С:Кәсіпорын платформасының негізгі механизмдерін қарастырайық:

- *Интернационалдылық* – 1С:Кәсіпорын жүйесінде әр түрлі тілдердің қолдауы конфигурациялардың және мәліметтер қорының мәтіндері UNICODE форматында сақталғандықтан іске асып отыр. Бұл формат кез келген мәтіндік ақпаратқа түрлі тілдердің белгілерін де қосуға мүмкіндік береді. Осылай келе, қолданушы мәліметтерді әр түрлі тілдерде енгізе алады. Мысалы, тауар сипаттамасын немесе келісім-шарт мәтінін өндіруші мемлекет тілінде қосу керек болса. 1С:Кәсіпорын жүйесінде көп тілді қолданбалы шешімдерді құру мүмкіншілігі қарастырылған. Құрушы бір мезгілде бірнеше тілде конфигурация құра алады. Ал, әрбір қолданушы өз тілін таңдайды;
- *Интерфейстік механизмдер* – 1С:Кәсіпорын жүйесінде қазіргі заманғы интерфейс дизайны жүзеге асырылған. Интерфейстік механизмдердің негізгі қолданылуы қолданушы мен қолданбалы шешім арасында өзара қарым- қатынас орнату болып табылады;
- *Қолданбалы механизмдер* – қарастырылып отырған жүйенің қолданбалы механизмдерінің құрамы кәсіпорынды басқаруды автоматтандыру есептерін шешуге бағытталған. Құрушы үшін мәселелі-бағытталған объектілерді қолдану кең көлемді, бухгалтерлік, қоймалық, басқарушылық, мәліметтерді талдау, бизнес-үрдістер деңгейінде басқару сияқты есептерді шешуге мүмкіндік береді;
- *Ортақ механизмдер* – 1С:Кәсіпорын жүйесі негізінде қолданбалы шешімдер құру тұжырымдамасын анықтайтын механизмдер қатары бар. Мұндай механизмдердің бар болуы қолданбалы шешімдерді құру және ендірудің технологиялық мүмкіндіктерін бизнес-сызбамен максималды сәйкестендіруге мүмкіндік береді;
- *Экономикалық және аналитикалық есеп беру* – басу формасын қалыптастыруға мүмкіндік беріп қана қоймай, қолданбалы шешіммен тығыз жинақталған

интерактивті құжатты қалыптастыратын құралдар комплексін ұсынады. Қолданушы кез келген экрандық формамен қалай жұмыс істесе, есеп берумен де дәл солай жұмыс істей алады;

- *Web-кеңейту* – технологиялық платформа құрамына кірсе де жеке бағдарламалық өнім ретінде жабдықталады. Ол Web-сайттарға кірістіру арқылы 1С:Кәсіпорын мәліметтеріне қатынауды ұйымдастырады. Сонымен қатар, 1С:Предприятиенің ақпараттық қорын қолданып Web-қосымшаларын құруға мүмкіндік береді;
- *Қатынау құқығы жүйесі* – қызмет түріне немесе қолданушы лауазымына сәйкес құқықтар жинағын сипаттауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мәліметтер қорында сақталған объектілер үшін жеке өрістер мен жазуларға қатынау құқығын анықтауға болады;
- *Масштабталулық* – қолданбалы шешімнің жұмысының әр түрлі, бірқолданушылыдан бастап, үлкен жұмыс топтарымен жұмыс істейтін нұсқаларды қамтамасыз етеді;
- *Пайдаланушы жұмысы* – қазіргі заманғы интерфейс дизайнын бастаушылар үшін жеңілділікті және тәжірибелілер үшін жоғарғы жылдамдықты жұмысты қамтамасыз етеді;
- *Мәлімет алмасу* – 1С:Кәсіпорын ақпараттық қоры негізінде және басқа ақпараттық жүйелер негізінде құрылған аумақтық үлестірілген ақпараттық жүйелер құруға мүмкіндік береді. Мысалы, кәсіпорынның негізгі кеңсесін, филиалдарын, қоймаларын ортақ ақпараттық қор ретінде немесе 1С:Кәсіпорын ақпараттық қоры мен Oracle ақпараттық қоры араларында өзара әрекеттестік ұйымдастыруға болады;
- *Әкімшілік ету құралдары* – қолданбалы шешімнің әкімгеріне қолданушы жұмысын басқару үшін және әрекеттерді бақылау үшін кең мүмкіндіктер ұсынылады;
- *Құру құралдары* – 1С:Кәсіпорын технологиялық платформасы жаңа қолданбалы шешімдерді құратын немесе бар қолданбалы шешімдерді өзгертетін құру құралын қамтиды. Бұл құрал стандартты 1С:Кәсіпорын жабдығына кірістірілгендіктен, қолданушы өз бетімен қолданбалы шешім құра алады.

«1С: Кәсіпорын» жүйесін таңдауға негіздемелер: біріншіден, «1С: Кәсіпорын» Қазақстанда сонымен қатар ТМДелдері арасында кәсіпорынның жұмысын автоматизациялау құралы ретінде толығымен ендірілді. Бұл жүйені көптеген кәсіпорын қолданады, және жұмысқа қабылдау кезінде офистік программалармен қатар білу қажет[2].

«1С: Кәсіпорын» бір технологиялық платформада және бірдей қағидамен жасалған қосымша мақсатты құрайтын өзіндік жүйе. Платформа конфигурацияға жұмыс қамтамасыз етеді конфигурацияға өзгеріс енгізеді немесе өзіндік конфигурация жасауға мүмкіндік туғызады. Жүйеде бір ғана платформа (1С Кәсіпорын 8.0) және көптеген конфигурация кездеседі. Кәсіпорынның өзекті қажеттіліктеріне сай келетін және алда кәсіпорынның өсуіне немесе автоматизацияның шешуші мәселелерінің кеңеюіне байланысты пайда болатын жағдайларына сай, басқарушы керекті шешімді қабылдай алады[1].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байдыбекова С. К. Бухгалтерлік есептің компьютеризациясы: оқу құралы I-том. - Алматы: Эверо 2017. -332б.
2. Сыздыкова Э.Ж. Бухгалтерлік есептегі ақпараттық технологиялар: оқу құралы - Алматы: 2017. -244б.
3. Кеулимжаев К.К., Әжібаева З.Н., Құдайбергенов Н.А., Жантаева А.А. Бухгалтерлік есеп принциптері, Алматы, 2015

4. Құдайбергенов Н.А. Бухгалтерлік есепі 1С Бухгалтерия программасында жүргізу: оқу құралы - Алматы: Экономика 2014. -194б.

Демесинова А.А. Бухгалтерлік есебін автоматтандыру: 1С Бухгалтерия: пәнінен дәріс тезистері - Шымкент: Ж.А. Ташенов университеті 2022.

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Бахтияров Ыхтияр, Онласбек Абылайхан. студенты группы ФИ-249к2

Tashenov University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші - магистр, аға оқытушы **Айтжанова С.Е.**

Аннотация: В статье рассматриваются ключевые вызовы, с которыми сталкиваются молодые исследователи в современном научном сообществе. Среди них выделяются проблемы финансирования, публикационной активности, доступа к оборудованию, отсутствия наставничества и баланса между работой и личной жизнью. В то же время, анализируются перспективы и возможности для молодых ученых, включая грантовую поддержку, развитие научных сообществ, доступ к цифровым технологиям, международное сотрудничество и коммерциализацию научных идей. Подчеркивается важность создания благоприятных условий для профессионального роста молодых исследователей и их интеграции в глобальное научное пространство.

Ключевые слова: молодой исследователь, вызовы науки, финансирование исследований, публикационная активность, наставничество, международное сотрудничество, грантовая поддержка, цифровые технологии, научные стартапы.

Аннотация: Мақалада қазіргі ғылыми қауымдастықтағы жас зерттеушілердің негізгі қиындықтары қарастырылады. Олардың ішінде қаржыландыру, Жариялау белсенділігі, жабдыкқа қол жеткізу, тәлімгерліктің болмауы және жұмыс пен өмір арасындағы тепе-теңдік мәселелері ерекше көзге түседі. Сонымен қатар, жас ғалымдардың болашағы мен мүмкіндіктері, соның ішінде гранттық қолдау, ғылыми қауымдастықтарды дамыту, цифрлық технологияларға қол жеткізу, халықаралық ынтымақтастық және ғылыми идеяларды коммерцияландыру талданады. Жас зерттеушілердің кәсіби өсуіне және олардың жаһандық ғылыми кеңістікке интеграциялануына қолайлы жағдай жасаудың маңыздылығы атап өтіледі.

Түйінді сөздер: Жас зерттеуші, ғылыми қиындықтар, зерттеулерді қаржыландыру, жарияланым белсенділігі, тәлімгерлік, халықаралық ынтымақтастық, гранттық қолдау, цифрлық технологиялар, ғылыми стартаптар.

Abstract: The article examines the key challenges faced by young researchers in the modern scientific community. Among them are the problems of financing, publishing activity, access to equipment, lack of mentoring and work-life balance. At the same time, prospects and opportunities for young scientists are analyzed, including grant support, development of scientific communities, access to digital technologies, international cooperation and commercialization of scientific ideas. The importance of creating favorable conditions for the professional growth of young researchers and their integration into the global scientific space is emphasized.

Key words: young researcher, challenges of science, research financing, publication activity, mentoring, international cooperation, grant support, digital technologies, scientific startups.

Введение

Научные исследования являются основой прогресса в любом обществе. Молодые исследователи играют ключевую роль в развитии науки, принося свежие идеи, инновационные подходы и нестандартное мышление. Однако на их пути встречается множество вызовов, которые могут стать препятствием для успешной научной карьеры. В

данной статье рассмотрим основные трудности, с которыми сталкиваются молодые ученые, а также перспективы, открывающиеся перед ними.

Вызовы молодого исследователя

1. Финансирование исследований

Одной из главных проблем для молодых ученых является поиск финансирования. Гранты и стипендии зачастую доступны, но их получение требует значительных усилий, грамотного оформления заявок и конкуренции с более опытными коллегами. Государственные и частные фонды выделяют средства на перспективные исследования, однако молодым исследователям часто приходится доказывать свою компетентность и научную ценность проекта.

Кроме того, многие ученые сталкиваются с проблемой нехватки стабильного финансирования, из-за чего им приходится совмещать научную деятельность с преподаванием или работой в смежных областях.

2. Публикационная активность

Вхождение в научное сообщество предполагает публикацию статей в рецензируемых журналах. Однако строгие требования к качеству работ, высокая конкуренция и длительный процесс рецензирования могут затруднить публикацию исследований. Многие престижные научные журналы требуют высоких стандартов, а также оплаты публикаций, что может стать финансовым барьером.

Чтобы успешно публиковаться, молодым исследователям необходимо:

Развивать навыки научного письма;

Искать соавторов среди опытных коллег;

Участвовать в международных конференциях для представления своих работ.

3. Доступ к современному оборудованию и материалам

Многие перспективные исследования требуют использования дорогого оборудования и сложных технологий, доступ к которым у молодых ученых может быть ограничен. Работа в ведущих лабораториях или научных центрах требует значительных ресурсов и сотрудничества с более опытными исследователями.

Помимо этого, важную роль играет доступ к актуальным научным статьям и базам данных, которые нередко являются платными. В связи с этим молодым ученым приходится искать альтернативные пути получения информации, включая открытые научные репозитории и сотрудничество с зарубежными коллегами.

4. Отсутствие опыта и наставничества

Новички в науке нередко сталкиваются с нехваткой опыта в планировании экспериментов, анализе данных и написании научных статей. Отсутствие наставников может замедлить их профессиональный рост. Научные руководители не всегда могут уделить достаточное внимание своим подопечным, а самостоятельный путь в науке требует значительных временных и интеллектуальных затрат.

Молодым исследователям рекомендуется:

Искать научных консультантов и менторов;

Присоединяться к исследовательским группам;

Проходить онлайн-курсы и обучающие программы.

5. Баланс между работой и личной жизнью

Интенсивная работа над исследованиями, участие в конференциях и постоянное саморазвитие могут привести к эмоциональному выгоранию и сложностям в личной жизни. Наука требует значительных временных затрат, а неопределенность в финансировании и перспективах карьеры может вызывать стресс.

Для сохранения мотивации и энергии важно:

Организовывать эффективное распределение времени;

Чередовать научную работу с отдыхом;

Развивать хобби и поддерживать социальные связи.

Перспективы и возможности

1. Развитие научных сообществ и сетевого взаимодействия

Молодые исследователи могут находить поддержку в международных и национальных научных сообществах, участвовать в конференциях, семинарах и форумах, что способствует обмену опытом и установлению полезных контактов. Научные ассоциации и общества помогают найти наставников, а также получить доступ к новым исследованиям и грантовым возможностям.

2. Грантовая поддержка и программы для молодых ученых

Многие фонды и организации предоставляют гранты специально для молодых исследователей, что помогает развивать научные проекты и получать финансирование на эксперименты. Программы поддержки молодых ученых существуют на уровне университетов, правительств и международных организаций.

Примеры таких программ:

Фулбрайтовская программа (Fulbright Program);

Гранты Европейского исследовательского совета (ERC Grants);

Программы поддержки молодых ученых при национальных академиях наук.

3. Доступ к цифровым технологиям и онлайн-ресурсам

Современные технологии и открытые научные базы данных облегчают доступ к актуальной информации, помогают автоматизировать процессы анализа данных и проводить исследования на новом уровне. Искусственный интеллект, машинное обучение и облачные технологии значительно расширяют возможности исследователей.

Полезные ресурсы:

Google Scholar (поиск научных статей);

ResearchGate (сообщество ученых);

ArXiv (открытый доступ к научным публикациям);

Sci-Hub (доступ к закрытым научным статьям).

4. Международное сотрудничество

Участие в международных программах, стажировках и совместных исследованиях открывает новые перспективы для карьерного роста и профессионального развития. Сотрудничество с зарубежными коллегами позволяет работать в ведущих мировых лабораториях и участвовать в передовых проектах.

5. Инновационные стартапы и коммерциализация научных идей

Наука все чаще становится основой для создания технологических стартапов. Молодые исследователи могут использовать свои знания и разработки для создания новых продуктов и услуг, привлекая инвесторов. Университеты и научные центры поддерживают предпринимательские инициативы, создавая инкубаторы и акселераторы для стартапов.

Примеры успешных научных стартапов:

BioNTech (разработка вакцин на основе мРНК);

Tesla (электротранспорт и возобновляемая энергия);

DeepMind (искусственный интеллект и машинное обучение).

Заключение

Несмотря на многочисленные вызовы, молодые исследователи обладают огромным потенциалом для развития науки и технологий. Умение адаптироваться, искать новые возможности и активно взаимодействовать с научным сообществом поможет преодолеть трудности и добиться значительных успехов. Важно поддерживать молодых ученых, создавая для них благоприятные условия и стимулируя их профессиональный рост. Государства, университеты и частные фонды должны активно инвестировать в молодых исследователей, чтобы обеспечить устойчивое развитие науки и инноваций в будущем.

Список литературы:

1. Бобылев С. Н. Молодые ученые в науке XXI века. – Москва: Наука, 2021.

2. Ivanov P. Research Challenges for Young Scientists. – Cambridge: Academic Press, 2020.
3. Smith J. Funding Opportunities for Early-Career Researchers. – Oxford: University Press, 2019.
4. Международные гранты и программы поддержки молодых ученых. – URL: <https://www.grantsportal.com>.
5. Digital Tools for Modern Research. – Springer, 2022.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND PERSONALIZED LEARNING

Yeskermeskyzy Ainur

Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

ainur270407@icloud.com

Scientific supervisor: m.p.s.

Kozhamkulova Aigerim Sarsenbaevna,

Abstract. This article examines the impact of Artificial Intelligence (AI) on education, particularly in personalized learning. Traditional education systems follow a uniform approach, which may not address individual student needs. AI-driven personalized learning offers customized educational experiences tailored to students' abilities, strengths, and weaknesses. The article explores AI's role in personalized learning, its benefits, challenges, and future prospects.

Key words: artificial intelligence, personalized learning, education, intelligent tutoring systems, automated assessment, adaptive content, data analytics, learning platforms, AI in education.

Аңдатпа. Бұл мақалада жасанды интеллекттің (AI) білім беруге, әсіресе, дербестендірілген оқытуға әсері қарастырылады. AI оқушылардың қабілеттеріне бейімделген жеке оқу тәжірибесін ұсынады. Мақалада AI-дың рөлі, артықшылықтары, қиындықтары және болашағы талқыланады.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, дербестендірілген оқыту, білім беру, интеллектуалды оқыту жүйелері, автоматтандырылған бағалау, бейімделгіш мазмұн, деректерді талдау, оқыту платформалары, AI білім беру.

Аннотация. Статья рассматривает влияние искусственного интеллекта (AI) на образование, особенно на персонализированное обучение. AI адаптирует обучение под способности учеников. Анализируются его роль, преимущества, вызовы и перспективы, а также влияние на качество образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, персонализированное обучение, образование, интеллектуальные обучающие системы, автоматизированная оценка, адаптивный контент, анализ данных, обучающие платформы, AI в образовании.

Artificial Intelligence and Personalized Learning

Artificial Intelligence (AI) has revolutionized various industries such as healthcare, finance, and transportation, but its most profound impact is in the field of education. In traditional education systems, students are treated as a homogeneous group, with the same teaching methods applied to all. However, this “one-size-fits-all” approach fails to address the individual learning needs of students. As a result, some students struggle to keep up with the pace, while others may not be challenged enough. The concept of personalized learning, where education is tailored to each student's needs, strengths, and weaknesses, offers a solution to this issue. AI-driven personalized learning allows educational experiences to be customized based on individual performance and learning styles. Using data analytics, machine learning algorithms, and automated systems, AI can track students' progress in real-time, identify their learning gaps, and provide personalized content. This ensures that each student is learning at an appropriate pace and receives the necessary support

to succeed. AI-powered tools, such as intelligent tutoring systems and adaptive learning platforms, offer immediate feedback and recommendations that help students improve their knowledge and skills. These technologies not only benefit students but also assist teachers by automating administrative tasks and helping to create more effective learning environments.. This article explores the ways AI is changing personalized learning, the benefits it offers, the challenges it presents, and the future implications of this transformation.

Understanding Personalized Learning

Personalized learning refers to an educational approach where the teaching methods, content, and pace are tailored to meet the specific needs, abilities, and interests of each student. Unlike traditional classroom settings, where all students are taught the same material at the same speed, personalized learning acknowledges that each student learns differently. By recognizing individual learning differences, personalized learning helps to optimize the educational experience for each student, improving overall learning outcomes.

Key Elements of Personalized Learning:

1.Student-Centered Approach: Personalized learning puts the student at the center of the educational process. Students are encouraged to take ownership of their learning, allowing them to explore topics that interest them while working on areas where they need improvement. This approach fosters a sense of responsibility and motivation.

2.Flexible Pacing: One of the key features of personalized learning is that students can progress at their own pace. This is particularly important because it allows students to fully understand a concept before moving on to the next. It ensures that no student is left behind while also preventing others from feeling bored or under-challenged.

Personalized learning is particularly beneficial in diverse classrooms, where students have varying levels of knowledge and different learning needs. It helps ensure that every student receives the right level of challenge and support. Moreover, personalized learning can be particularly helpful for students with learning disabilities, as AI-powered tools can provide assistance through speech-to-text, text-to-speech, and other assistive technologies.

The Role of AI in Personalized Learning

AI is an essential component of personalized learning, offering tools and technologies that enable educators to provide customized learning experiences. AI systems can track student data, identify trends in performance, and adapt content to suit each learner's needs.

Benefits of AI-Driven Personalized Learning

1.Improved Learning Outcomes: Personalized learning powered by AI allows students to receive feedback tailored to their specific needs. This helps identify strengths and weaknesses early on and provides the necessary resources to help students improve. The personalized nature of the learning experience enables students to grasp concepts more effectively, resulting in better academic performance.

2.Increased Engagement and: AI enhances student engagement through interactive learning experiences, such as gamification, real-time feedback, and personalized recommendations.

When students are given the freedom to explore subjects at their own pace and follow personalized learning paths, they feel more invested in their education. This results in higher motivation levels, as students are more likely to engage with content that aligns with their interests and goals.

3.Accessibility and Inclusivity: AI-powered learning platforms are particularly beneficial for students with disabilities. Assistive technologies such as speech-to-text, text-to-speech, and real-time translation tools help break down barriers to education. These technologies ensure that all students, regardless of their physical or cognitive challenges, can access and benefit from personalized learning experiences. Platforms like Microsoft's Immersive Reader, for example, help students with dyslexia read more effectively.

4.Real-Time Progress Tracking: With AI, both students and teachers can monitor progress in real time. This continuous tracking allows for immediate intervention when a student struggles,

helping prevent learning gaps from widening. Teachers can adjust their teaching strategies on the fly, ensuring that each student receives the support they need to succeed. This also enables more effective communication between teachers and students, as feedback is timely and specific.

5.Efficient Use of Teachers' Time: One of the significant benefits of AI in personalized learning is the automation of administrative tasks. AI tools can handle tasks such as grading, scheduling, and attendance tracking, freeing up teachers to focus on more meaningful interactions with students. This also helps reduce teacher burnout, allowing educators to dedicate more time to individualized instruction and fostering positive student relationships.

The Future of AI in Personalized Learning

Looking ahead, the future of AI in personalized learning appears promising. Several innovations are on the horizon that will further enhance the capabilities of AI-powered education systems.

1.AI-Powered Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) : The integration of AI with virtual reality (VR) and augmented reality (AR) can provide immersive, interactive learning experiences. Students could, for example, take virtual field trips to historical landmarks or conduct science experiments in a simulated environment. This technology offers the potential to create more engaging and hands-on learning opportunities that were previously impossible in traditional classrooms.

2.AI-Driven Emotional Intelligence (EI) : In the future, AI systems could become more emotionally aware, capable of detecting students' emotions through facial recognition and other biometric data. This would allow AI to adapt the content and delivery of lessons based on a student's emotional state. For example, if a student feels frustrated or stressed, the AI could offer encouragement or adjust the difficulty of the lesson to alleviate anxiety.

3. Blockchain for Secure Education Records: Blockchain technology could provide a secure, immutable way to store educational records and certifications. This would ensure that academic achievements are tamper-proof and can be verified easily. Blockchain also allows for the secure sharing of student data between institutions, making transitions between schools or universities smoother and more efficient.

4. AI in Lifelong Learning and Career Development : AI-powered personalized learning systems could extend beyond traditional education to support lifelong learning. With rapidly changing job markets and the increasing need for continuous skill development, AI could offer tailored training programs that help adults upskill or reskill for new careers. AI can analyze industry trends and recommend courses or certifications based on an individual's career goals.

In conclusion

Artificial Intelligence is undeniably reshaping the education landscape, particularly through personalized learning. Traditional educational systems, while effective in some aspects, often fail to accommodate the diverse needs of students. AI-driven personalized learning has emerged as a powerful alternative, offering customized educational experiences that cater to each student's strengths, weaknesses, and learning preferences. By leveraging machine learning algorithms, data analytics, and automation, AI enhances student engagement, improves learning outcomes, and provides real-time feedback.

Teachers also benefit from AI-driven education, as it automates time-consuming administrative tasks such as grading, attendance tracking, and progress monitoring. This frees up valuable time for educators to focus on meaningful interactions with students, mentoring, and curriculum development.

In conclusion, AI-driven personalized learning is revolutionizing the way students learn by making education more adaptive, engaging, and accessible. While challenges such as data privacy, cost, and ethical concerns remain, the benefits of AI in education far outweigh the drawbacks. If implemented responsibly and effectively, AI has the potential to create a future where every student receives a high-quality, individualized education that maximizes their potential. As AI

continues to evolve, its role in education will only become more significant, shaping the future of learning for generations to come.

References:

1. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Journal of Personality and Social Psychology, 78(4), 772–790.
2. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education
3. Koedinger, K. R., & Corbett, A. T. (2006). Cognitive tutors: From research to practice. Cognitive Science, 30(4), 775-804.
4. Liu, D., & Kuo, C. (2020). AI-based personalized learning systems: A review. Educational Technology & Society, 23(4), 154-167.

ЖАЛПЫ ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Садуақас Қ.Н.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – магистр аға оқытушы Арысбаева А. А.

Аңдатпа. Бұл жұмыста жалпы орта мектептерде информатиканы оқыту барысында оқушылардың құзіреттілігін қалыптастыру әдістемесі қарастырылады. Құзіреттілік тәсілінің негізгі принциптері, оның құрамдас бөліктері, және оқушылардың ақпараттық технологияларды қолдану дағдыларын дамыту үшін қолданылатын әдіс-тәсілдер талданған. Сонымен қатар, оқу үдерісінде қолданылатын педагогикалық технологиялар мен әдістемелердің тиімділігі зерттелген.

Ключевые слова: құзіреттілік, информатика, оқу әдістемесі, ақпараттық технологиялар, педагогикалық технологиялар, оқушылардың дағдылары.

Abstract. This paper discusses the methodology for developing students' competencies in teaching informatics in general secondary schools. The core principles of the competency-based approach, its components, and methods used to develop students' skills in applying information technology are analyzed. The effectiveness of pedagogical technologies and methodologies used in the educational process is also examined.

Key words: competency, informatics, teaching methodology, information technology, pedagogical technologies, students' skills.

Информатика пәнін оқытуда **компьютерлік технологиялар** мен **техника** қолдану оқушылардың **шығармашылық белсенділігін** арттырады, оларды **ізденуге** ынталандырады және **құзыреттілікті** дамытуға мүмкіндік береді. Бұл оқушылардың **өз бетінше жұмыс істеуін** ұйымдастыруға негізделеді. Өз бетінше жұмыс – бұл жаңа білім алу, тәжірибе жинақтау және жеке тұлғаның **белсенділігі** мен **шығармашылығын** дамыту процесі.

Компьютерлік технология оқу үдерісінде **мотивациялық, мазмұндық және іс-әрекеттік** компоненттерді енгізіп, оқушыларға **көзқарас өзгертуге** мүмкіндік береді. **Компьютерлік нобайлау** дарынды оқушылардың **шығармашылық белсенділігін** арттырады, ал **интерактивті оқыту әдісі** оқушылардың **белсенділігін** күшейтеді, мұғалімнің **кеңесші** рөлін атқаруына мүмкіндік береді.

«**Ойға шабуыл**» әдісі оқушыларды **шығармашылықпен ойлауға** және әртүрлі шешімдер табуға ынталандырады. **Интерактивті тақта** бұл әдісте **көрнекілік** пен **жылдамдықты** қамтамасыз етеді. **Компьютерлік технологиялар** оқытуды жеке тұлғаға **бағыттап**, оқу материалдарын тиімді түсіндіруде маңызды рөл атқарады.

Компьютерлік технология оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыта отырып, олардың оқуға деген **мотивациясын** арттыруға мүмкіндік береді. Бұл технологиялар:

- Орындалған әрекеттің нәтижесін **көрнекілікпен** көрсетіп, оның орындалу шарттарын нақты аңғартады.
- **Дарынды оқушыларға** өз әдістерін салыстырып, оқытудың **нормативтік әдістерімен** танысуға мүмкіндік береді.
- Оқытудың түрлі жағдайларында оқу материалына **өзгерістер енгізіп**, оқушылардың іс-әрекеттеріне ықпал етеді.

Мысалы, **компьютерлік технология** дарынды оқушылардың **тірек ұғымдарды қалыптастыруына**, шешімді іздеуге, алынған нәтижені тексеруге оңтайлы ықпал етеді. **Компьютер көмегімен** есеп шығарудың бірнеше кезеңін ұйымдастыруға болады:

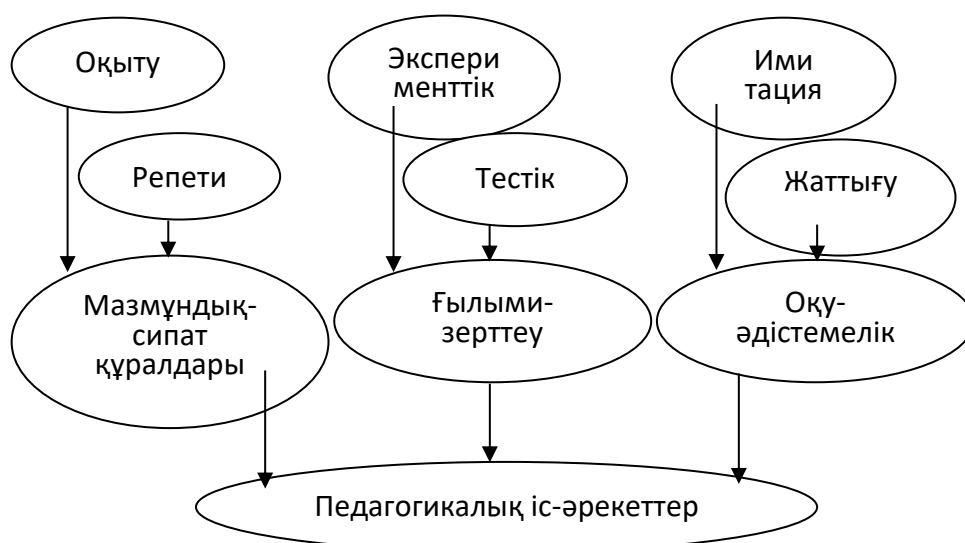
1. Есептің бірілуін талдау.
2. **Информатикалық** нобайын құру.
3. Алгоритм жазу.
4. Алгоритмге сәйкес бағдарламалау.
5. Нәтижені талдау.

Бұл кезеңдер есептің күрделілігіне байланысты әртүрлі қолданылады. Әсіресе, күрделі есептерді шешуде **компьютерлік технологияның көмегі** тиімді.

Компьютерлік бағдарламалар дарынды оқушылардың **өзіндік, қосымша** тапсырмаларын орындауына көмекші, шығармашылық белсенділігін арттырады. Олар **ақпаратты өңдеу** мен **есептеу** мүмкіндіктерін береді, жұмыс тиімділігін арттырады. **Ғылыми-зерттеу құралдары** дарынды оқушылардың **зерттеу жұмыстарына, эксперименттер жүргізуіне** мүмкіндік береді, **компьютерлік техника** ақпарат алу және бақылау құралы ретінде қолданылады. **Оқу-әдістемелік құралдарының мәні** дарынды оқушыларға ақпаратты меңгертіп, білімді **тексеріп бекітуді** талап етеді. Педагогикалық құралдар **титул беті, зерттеу мәселесі, әдістемелік нұсқаулар** сияқты элементтерді қамтиды.

Дарынды оқушыларға берілетін тапсырмалар:

- қызықтыратындай болуы;
- білім деңгейіне сәйкес болуы;
- **интеллектуалдық мүмкіндіктерін дамыту.**

6-сурет. Педагогикалық іс-әрекеттер құралдарының сипаттамасы.

Дарынды балаларға арналған мектептерде оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыту мақсатында әдебиеттер мен ғылыми жұмыстарға талдау жасалып, педагогикалық құралдар анықталды. Оқушылардың интеллектуалдық дамуы шығармашылық іс-әрекеттермен байланысты, мұнда сұрақ қою мен құзыретті шешімдер табу маңызды. Бұл процесс дарынды оқушылардың білімділік емес, шығармашылық іздену негізінде жүзеге асырылады.

Педагогикалық құралдар оқыту үдерісінде көрнекілік пен педагогика қағидаларын қамтиды. Компьютерлік нобайлар оқушылардың физикалық тәжірибелерін көрсетуге мүмкіндік беріп, оқудың тиімділігін арттырады.

Компьютерлік эксперименттер дарынды оқушылардың құзыреттілігін арттырады, оларды қосымша тапсырмаларды орындауға ынталандырады. Осы үдерістерде компьютерлік бағдарламалар оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамытады.

Есептерді шешу барысында информатикалық нобайлар мен алгоритмдер құрып, бағдарламалау арқылы шығармашылық жұмыстың өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Дарынды оқушыларға білім беру кезінде компьютерлік технологияларды қолданудың маңызы ерекше. Бұл технологиялар оқу үдерісін жоғары деңгейде көрнекі түрде көрсетіп, оқушылардың шығармашылық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Электрондық тақта, лекциялар, презентациялар және басқа да құралдар арқылы білімді кеңейту, оның көрнекілігін арттыру, оқушылардың қызығушылығын күшейту маңызды. Компьютерлік көрнекі құралдар дарынды оқушыларға теориялық білімді терең түсінуге көмектеседі. Мысалы, тармақталу алгоритмі тақырыбында оқушылар өздеріне түсініксіз операторларды уақытша өшіріп, нәтижелерін бақылап, олардың қызметін толық түсіне алады. Педагогикалық іс-әрекет құралдары оқушылардың шығармашылық белсенділігін белсенді түрде қолдайды, білімнің көрнекілігін арттырады және уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді. Компьютерлік технология арқылы физикалық құбылыстарды зерттеу, мысалы, электр тогы, оқушыларға құбылыстардың өзгерістерін бақылап, түсіну мүмкіндігін береді.

Компьютерлік құралдарды қолдану оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамытуға көмектеседі. Практикалық сабақтарда компьютерлік технологиялар теориялық материалды меңгеруге және білімді өмірде қолдануға мүмкіндік береді. Мұндай әдіс оқушылардың білімді игеруде сапалы нәтижелерге жетуіне және шығармашылық белсенділігін арттыруға ықпал етеді.

Дарынды оқушыларға білім беру үдерісінде компьютерлік технологияларды қолдану оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамытуға елеулі ықпал етеді. Компьютерлік құралдар – бұл оқыту үдерісінде оқушылардың практикалық дағдыларын игеруіне, білім деңгейлерін анықтауға және шығармашылық белсенділігін арттыруға көмектесетін маңызды құралдар. Олар оқушылардың білім алуда белсенділігін арттырып, өзара ынтымақтастық және сыйластық жағдайында өзін-өзі дамытуға ықпал етеді. Тестік-тексеру құралдары мен репетитор құралдары оқушыларға білімді тексеру, дұрыс және қате жауаптарды талдау арқылы өз білімдерін жетілдіруге мүмкіндік береді. Бұл құралдар оқушылардың шығармашылық белсенділігін оятып, оларды дербес жұмыс істеуге ынталандырады. Эксперименттік құралдар арқылы оқушылар зертханалық жұмыстарды орындап, мәліметтерді өңдеп, нәтижелерін визуализациялау мүмкіндігіне ие болады, бұл олардың ғылыми зерттеу дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Имитациялық құралдар оқушыларға нақты эксперимент жүргізу мүмкіндігі болмаған жағдайда қажетті процестерді модельдеу мүмкіндігін береді. Бұл, әсіресе, табиғи процестерді зерттеу үшін тиімді, себебі оқушылар нобай параметрлерін өзгерте отырып, экспериментті толықтыра алады.

Имитациялық құралдардың мақсаты:

- Оқушыларға шығармашылық белсенділікті дамыту үшін әртүрлі жағдайларда жұмыс істеу мүмкіндігін беру;

- Педагогикалық және психологиялық тұрғыдан оқушылардың шығармашылық қабілеттерін ынталандыру.

Жалпы, **компьютерлік технологиялар** білім беру үдерісінде оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамытып, оларды дербес ізденуге, шешім қабылдауға және ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізуге ынталандырады.

Жаттығу құралдары оқушылардың біліктері мен дағдыларын бекітудің маңызды құралы болып табылады. Оларға қойылатын талаптар:

1. **Өзін-өзі тексеру:** Оқушының жұмысын өздігінен тексеріп, нәтижелеріне талдау жасау мүмкіндігі болуы керек.

2. **Салыстыру элементтері:** Оқушының нәтижелерін салыстырып, жетілдіру үшін ынталандыру элементтері қажет.

3. **Шығармашылық белсенділікті дамыту:** Оқушыларды шығармашылық жұмысқа тартатын, қызығушылықтарын арттыратын тапсырмалар болуы керек.

Компьютерлік технологиялар бұл құралдарды жетілдіреді, оқушылардың дербестігін арттырып, практикалық дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Динамикалық иллюстрациялар, мультимедиа құралдары оқу процесін қызықты әрі тиімді етеді. Сонымен қатар, арнайы бағдарламалар оқушылармен жеке жұмыс істеуге көмектесіп, әр деңгейдегі білімді игеруге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Н.Назарбаев «Инновациялар мен оқу- білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына» - Л.Н.Гумилев атындағы Евразия ұлттық университетінде оқылған лекция. Астана, 2006.

2. Егемен Қазақстан. 26.12.2003 ж. №332-333. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы.

3. Исаева Т.Е. Классификация профессионально-личностных компенсаций вузовского преподавателя // Педагогика. 2006. №9. С 55-60

4. К.Құдайбергенова. Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критеріі // 2008. 30-32 б.

5. Стратегия информатизации системы образования Республики Казахстан до 2020 года, Астана, 2008 ж.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В БИБЛИОТЕКАХ: РЕАЛЬНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Байшувакова Л.Ш.

Университет имени Ж.А.Ташенева, Шымкент қ.

Научный руководитель – **к.п.н. Кукуева М.К.**

Одним из массивных факторов развития общества в современных условиях стала его информатизация. Информация, содержащая весь мировой опыт человечества, служащий исторической памятью и основой дальнейшего экономического и духовного прогресса общества, хранится в библиотеках и архивах мира. Сохранение для будущих поколений этой бесценной информации и ее носителей, составляющих библиотечных фондов, стало глобальной задачей, решаемой всеми цивилизованными странами и мировым сообществом в целом.

Сохранение библиотечных фондов является одной из основных задач библиотек Республики Казахстан, поскольку здесь хранятся различные виды документов, в частности

рукописные книги, старопечатные издания, редкие и ценные издания. В настоящее время библиотеки - это не только хранилища бумажных документов (книг, журналов, газет и т.д.), но и владельцы новых электронных ресурсов. Однако, в отличие от традиционных, фондов с бумажными носителями, которые производятся медленнее, электронные ресурсы создаются значительно быстрее. И уже сегодня возникает проблема не только накопления этих ресурсов, но и хранения и совместного использования. Сегодня Интернет позволяет создать библиотеку нового типа - виртуальную библиотеку, где читатель находит не только то, что составляет фонд данного хранилища в электронном виде, но и имеет мгновенно возможность получить любую информацию из любой библиотеки мира. Анализ публикаций в зарубежных и отечественных источниках позволяет сделать вывод о том, что происходят изменения в методах и формах передачи информации. Для этого используются различные инструменты, такие как облачные системы, физические серверы. Общей чертой этих инструментов, эволюционирующих от прошлого к будущему, является их роль в передаче знаний и культуры следующим поколениям. Современные библиотеки хранят как цифровые ресурсы, так и традиционные материалы, а также предлагают широкий спектр цифровых услуг, чтобы облегчить доступ к информации, следуя технологическому прогрессу, о чем сообщают различные литературные источники.

Прежде всего, информационные технологии и компьютеры вошли во все сферы человеческой деятельности, поэтому использование таких технологий в библиотеках - не исключение. Все больше библиотек пытаются удовлетворить запросы пользователей наилучшим образом с помощью современных компьютерных технологий, ведь они позволяют увеличить количество посещений, облегчить работу библиотекаря. А самое главное – компьютеризация библиотек открывает возможности для более полного удовлетворения читательских запросов, уменьшает затраты времени на поиск необходимой информации, делает доступ практически к любой информации открытым.

На перспективу мы предлагаем рассмотреть некоторые новые тенденции в библиотечных технологиях и то, как цифровые ресурсы могут способствовать лучшему обслуживанию пользователей библиотеки. Некоторые научные исследования свидетельствуют о том, что большинство пользователей посещают библиотеку специально для того, чтобы сравнить книги, с информацией доступной в Интернете. Есть мнение, что переориентация библиотечных услуг должна вернуть интерес к напечатанным книгам и начать изменять негативные тенденции последнего десятилетия.

Таким образом, следует привести несколько технологических тенденций, формирующих будущее современных библиотек – цифровые ресурсы, искусственный интеллект, автоматизация библиотеки. С появлением цифровых услуг возникли технологии искусственного интеллекта, которые могут служить эффективным инструментом для усовершенствования работы библиотек. Стремительное развитие цифровых технологий кардинально изменило их функции, задачи и возможности. Интернет прочно вошел во все сферы жизни и библиотекам необходимо адаптироваться к этим реалиям, активно используя онлайн платформы для своего присутствия в глобальном информационном пространстве. Это подразумевает создание и ведение собственных веб-сайтов, блогов, активное участие в социальных сетях и тематических интернет-сообществах, чтобы максимизировать охват аудитории и привлекать новых пользователей. Такой подход позволяет установить более тесный и неформальный контакт с читателями, существенно упрощая процесс взаимодействия и делая библиотеку более доступной и привлекательной для широкой публики. В современных условиях особую актуальность приобретает проблема рекламы и популяризация научной литературы. Это тема активно исследуется казахстанскими учеными, которые анализируют все аспекты цифрового распространения научных знаний. Динамика развития цифрового медиапространства определяется постоянным появлением инновационных технологий, новых гаджетов и интерфейсов, быстрым ростом онлайн-аудитории, совершенствованием инструментов управления

коммуникацией и быстрыми темпами распространения цифрового контента. Все это создает новые возможности так и новые вызовы для библиотек. Библиотекари должны только уметь использовать новые технологии для продвижения своих ресурсов. Критически оценивать огромный объем информации, отбирая и предлагая пользователям наиболее качественные и достоверные источники. Важно понимать специфику различных онлайн платформ, уметь эффективно взаимодействовать с аудиторией в онлайн-режиме, разрабатывать целевые стратегии цифрового маркетинга.

Важным аспектом осовременивания системы хранения фондов в библиотеках является использование искусственного интеллекта, несмотря на то, что эта технология сложна для внедрения. Библиотекари могут иметь уникальные возможности для того, чтобы применять искусственный интеллект в своей области, в том числе и для обеспечения сохранности фондов. Ведь сегодня библиотеки значительно расширили свои цифровые предложения, не только включив электронные книги или журнальные статьи, но и предлагая читателям электронные версии документов на традиционных носителях с неудовлетворительным физическим состоянием. Следующим аспектом автоматизации библиотеки является внедрение автоматизированной системы контроля доступа к документам и каталогам, включая доступ к картам и наблюдениям, для повышения безопасности и защиты библиотечных ресурсов. Сегодня современная библиотека и компьютерные технологии – вещи взаимосвязанные. Прежде всего, это касается библиотек, хранящих миллионы документов, использование которых требует сложных логистических систем. Это вызывает потребность в библиотечных работах, имеющих разные формы и размеры и выполняющих несколько отличных функций. Примеры применения робототехнических сервисов относятся к следующим библиотекам: Boldien Book Storage Facility, Оксфордский университет (9 роботов), Oviatt Library, Калифорнийский университет. Здесь роботизированная система учета книг появилась как способ решения недостатка площадей для хранения и каталогизации. Поиск работает на основе системы штрих-кодов и связанного с ними программного обеспечения. После ввода поискового запроса, система строит путь для роботизированного подъемного крана, который должен доставить нужный ящик с книгами. Британская библиотека в Бостон Спа (кроме обслуживания читателей работами контролируется температура и влажность воздуха в хранилищах); Национальная библиотека Сингапура (Группа исследователей Сингапурского агентства по науке и технике разработала работу, работающую среди стеллажей ночью, сканируя полки для труднодоступных книг); Библиотека в Квинсленде (робот характеризуется особенностями, подобными человеческим); Библиотека Джо и Рика Мансуэто (Mansueto Library) (обслуживается 5 работами, подключенными к единой системе), Чикагский университет; Национальная библиотека имени Ференца Сечени (Szechenyi), Будапешт также используют схожие технологии. Использование робототехнических сервисов - обоснованное решение задач каталогизации, быстрого поиска документов и обеспечения нормативных условий в хранилищах библиотек, насчитывающих десятки тысяч уникальных газет, журналов, книг и других документов. Поэтапное развитие системы сохранения системы хранения библиотечных фондов, которая предусматривает глобализационные тенденции, происходящие в библиотечной сфере, на сегодняшний день безусловно положительны, поскольку способствуют повышению качества деятельности библиотеки в целом, ее лучшему соответствию читательским потребностям и запросам. В результате проведенного анализа, можно сделать вывод о том, что развитие информационных технологий и глобальной сети Интернет во второй половине XX века повлекло за собой значительные перестройки в обществе. Кроме названных для обеспечения сохранности фондов, могут быть также применены лазерные технологии, которые достаточно успешно применяются для исследования хранения рукописей и печатных книг. Среди этих методов одним из наиболее эффективных считается романовская спектроскопия – это метод бесконтактного исследования, применяемый для определения

химического состава материалов. В целом, спектроскопические методы являются одними из самых эффективных инструментов для исследования составляющих бумажных документов с целью их идентификации и состояния деградации их материальной основы. Следует добавить, что к наиболее актуальным спектроскопическим методам, которые предоставляют информацию о характеристике и состоянии хранения документов с бумажными носителями относятся инфракрасная спектроскопия с лазерной спектроскопией, абсорбционная спектроскопия и фотоэлектронная лучевая спектроскопия.

Становление электронных библиотек, оцифровывание культурного наследия и накопление цифрового контента является как одной из основных тенденций в современной культуре, так и объективным условием развития глобальной информационной цивилизации. Создание и распространение цифрового контента в библиотеках Казахстана является необходимым условием развития глобального информационного пространства

В заключение следует подчеркнуть, что использование в библиотеках спектроскопических методов, применяемых для исследования характеристик и состояния хранения бумажных носителей информации, возможно в рамках научно-практического сотрудничества с различными исследовательскими структурами, ведь они оснащены соответствующим оборудованием. С использованием такого оборудования становится возможным сделать более видимыми трудно заметные и отсутствующие фрагменты архивных и библиотечных документов, в том числе уникальных рукописей.

Использованная литература:

1. Библиотечно-информационное обслуживание: учебник / Ю. Ф. Андреева, О. Ф. Бойкова, В. А. Бородина и др.; науч. ред. М. Я. Дворкина. – С.-Петербург: Профессия, 2016. – 240 с.
2. Воронцова Ю.В., Агibalова А.Д. Проблемы управления цифровыми библиотеками. // E-Management .- 2021;4(2):51-57.
3. Герасименко А.Ю. Навигатор по цифровому пространству научных знаний Уральского региона: концепция и структура. // Библиосфера. 2024;(4):32-42
4. Дворовенко О.В., Тараненко Л.Г., Смердин А.В. Технологии создания и внедрения станции самообслуживания пользователей в библиотеку // Библиосфера. - 2022. - № 9.- С. 54–68.
5. Цай И. К. Внедрение информационных технологий в деятельность библиотек Узбекистана // Библиосфера. - 2023 - .No 1, с. 39.

LAND MANAGEMENT

Karabekova I.A. - AII 24-5K1 group student
Zholdasova M.A. senior teacher

Land management isn't just a set of boring terms and complicated laws. It's, one might say, the art of "creating a map" for every piece of land that surrounds us. Of course, if you want to understand what this map looks like, it's important to know what's on it, how it's arranged, and how it all impacts our everyday environment. But don't worry — reading about land management can and should be engaging! This article will help you figure out which books can guide you through this fascinating world.

Now that you're ready to dive into this important subject, let's get to the heart of it. There are several books that make the complex processes of land management understandable and accessible. These aren't just boring textbooks but real guides on how to manage land effectively, preserve it for future generations, and solve environmental issues that arise in the process.

1. "Land Management" by A. V. Kulikov

Kulikov's book thoroughly explores the fundamental concept of land management, including methods for planning and managing land resources. He emphasizes that land management is essential for the rational use of land, increasing its productivity, and improving living conditions for the population. One key focus is the use of Geographic Information Systems (GIS) to monitor the condition of land. These technologies not only allow for tracking changes but also for predicting the future development of territories, which is particularly important in the face of rapidly changing climatic conditions.

2. "Basics of Land Management" by S. I. Lukichev

Lukichev analyzes the economic and legal aspects of land management, paying special attention to land ownership and usage. He highlights the importance of clear legal regulation, including the creation and maintenance of land cadasters and registration systems. Lukichev focuses on the need for sustainable land use in both rural and urban areas.

3. "Environmental Land Management" by I. V. Kolesnikov

Kolesnikov's work centers on the environmental aspects of land management. He examines methods aimed at preserving natural ecosystems and restoring them. The book presents various ways to protect land from degradation, including agroforestry, soil protection systems, and methods for rehabilitating ecologically damaged areas.

Kolesnikov asserts that sustainable land ownership must consider not only economic benefits but also long-term environmental consequences. One significant method is using territories for recreational purposes, helping maintain a balance between infrastructure development and nature conservation.

By reading these books, you'll gain not just theoretical knowledge but practical insights that can be useful not only in your studies but also in real life. It's amazing how much you can learn about what's right beneath your feet — and how important it is to care for what we leave behind for future generations.

Technological Advances in Land Management

All three books emphasize the importance of new technologies in land management processes. Specifically, the use of satellite data and GIS greatly improves the accuracy and efficiency of land condition monitoring, while enabling the prediction of territorial development based on geographic

information. This allows for quick responses to ecosystem changes, urbanization forecasting, and adjustments to land-use planning strategies.

Sustainable Land Use

In today's ecological challenges, such as climate change and environmental pollution, a balanced approach that combines resource conservation and rational use is essential. Applying environmentally friendly technologies and methods for protecting land from degradation is a key part of sustainable development strategies. Creating green zones and recreational areas plays a crucial role in preserving biodiversity.

Conclusion

Thus, the books by Kulikov, Lukichev, and Kolesnikov provide a comprehensive view of land management, examining it as a multifaceted process that encompasses not only legal and economic aspects but also environmental responsibility. Modern methods, such as GIS and satellite data, along with approaches to sustainable land use, are becoming essential elements in forming effective land resource management strategies.

References:

1. Kulikov, A. V. Land Management. Moscow, 2020.
2. Lukichev, S. I. Basics of Land Management. St. Petersburg, 2018.
3. Kolesnikov, I. V. Environmental Land Management. Kazan, 2019.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖНОЙ МОДЫ

Жаксылык Г., Турдиева М.

студенты группы ПиК-24-14к1

научный руководитель, т. ф. к., доцент **Туракулов Б.С.**

Университет имени Ж.А. Ташенева, г. Шымкент

Работа проведена на производственной базе ТОО «ШАБИТЕКС».

Искусственный интеллект (ИИ) активно внедряется в различные аспекты молодежной моды, меняя подходы к дизайну, производству и маркетингу. Вот несколько направлений, где ИИ находит применение:

Дизайн одежды: С помощью ИИ дизайнеры могут создавать уникальные рисунки и модели. Алгоритмы машинного обучения анализируют тренды и предпочтения молодежи, помогая генерировать новые идеи.

Анализ трендов: Используя большие данные, ИИ может выявлять современные тенденции и предсказывать, что станет популярным. Это позволяет производству адаптироваться к изменяющимся вкусам и потребностям к специальной одежде молодых работников. Основной способ прогнозирования тенденций в современной и модной специальной одежде для молодых работников — это анализ показов мод, торговых выставок, информации из газет и журналов, а также маркетинговых исследований. Раньше эти источники были единственными, доступными для прогнозирования моды. С процессом внедрения искусственного интеллекта появилась возможность обработки больших баз данных и компьютер предлагает различные варианты по дизайну с учетом необходимых параметров по защитным показателям.

Персонализация: Искусственный интеллект может анализировать предпочтения пользователей, предлагая индивидуализированные рекомендации. Это особенно актуально для

корпоративных клиентов и магазинов специальной одежды, где алгоритмы формируют рекомендации на основе предыдущих покупок и поиска.

Ритейлеры спецодежды признают восходящий тренд спроса на персонализацию и адаптируют свои инвестиционные стратегии соответственно. В среднем, ритейлеры закладывают 0.7% своей выручки на инвестиции в персонализацию, а лидеры этой гонки – 0.9%, на 30% больше остальных.

В сверхконкурентной среде индустрии моды, привлечение внимания клиента и продолжительность такого контакта – одна из самых важных показателей.

На ТОО «ШАБИТЕКС» персонализация реализуется с помощью технологий искусственного интеллекта, машинного обучения и компьютерного зрения. В современных торговых сетях есть решения, которые позволяют распознать клиента, как только он заходит в магазин, после чего вся информация с историей его покупок попадает в компьютер консультанта, а клиент получает на свой смартфон персонализированные сообщения с предложениями, которые могут его заинтересовать, исходя из истории его покупок или web-поиска. В торговых сетях специальной одежды внедрена индивидуальная ценовая политика. В настоящее время ведутся разработки программ учитывающих доступ к данным истории поиска и поведенческого анализа крупных потребителей. Внедрение этих исследований позволит довести персонализацию до уровня понимания потребностей и желаний клиента раньше, чем он поймет их сам. А различные каналы маркетинга – таргетинг, ретаргетинг, email/sms (и прочие) рассылки, обеспечат доставляемость информации о подходящем продукте в нужное время.

Согласно исследованию Deloitte Consumer Review, более 50% потребителей хотели бы покупать кастомизированные товары, и готовы хорошо заплатить за кастомизацию. Отличным примером поверхностной кастомизации является печать на изделиях, персональные вышитые логотипы организаций которые за последние 10 лет стали повсеместно доступными и популярными.

Оптимизация цепочек поставок: Алгоритмы разработанные искусственным интеллектом на предприятии позволили оптимизировать производственный процесс технологической цепочки раскроя, пошива, контроля качества и упаковки спецодежды. Помогли оптимизировать механизмы логистики поставок продукции клиентам, тем самым снизив затраты и время поставок продукции клиентам.

Идет активное внедрение в процесс производства Интерактивных технологий. На предприятии идет использование AR и VR для создания виртуальных примерочных, что дает возможность молодым работникам предприятий производить примерку специальной одежды онлайн. Если VR — это виртуальная реальность, то AR (augmented reality) — реальность дополненная. В свою очередь, под дополненной реальностью понимается размещение в зрительном поле вспомогательной информации. Это могут быть 3D-объекты, надписи и подписи, изображения и т. д.

VR и AR помогают в разработке технической документации при разработке лекал и технологических режимов пошива одежды. На предприятии, кроме этого, элементы виртуальной и дополненной реальности используются при подготовке швей и механиков по ремонту и обслуживанию швейного оборудования.

Маркетинг и реклама. Частичное или полное погружение в виртуальную среду — это совершенно новый уровень презентации продуктов и услуг.

Таким образом, искусственный интеллект открывает новые горизонты для креативности и более эффективного взаимодействия с потребителями в сфере молодежной моды.

Искусственный интеллект в молодежной моде помогает генерировать множество новых идей и направлений.

Прогнозирование трендов: с помощью анализа больших данных ИИ может предсказывать, какие модные тренды будут популярны в будущем, опираясь на социальные сети и поведение потребителей.

Дизайн и креатив: ИИ используется для создания уникальных дизайнерских решений, например, генерация новых узоров или стилей с помощью алгоритмов.

Устойчивое развитие: ИИ анализирует материалы и их экологические последствия, что помогает предприятию разрабатывать более устойчивые и экологически чистые продукты.

Эти идеи способствуют не только развитию современной модной молодежной специальной одежды, но и улучшению взаимодействия с потребителями и заказчиками одежды.

Исползованная литература:

1. Huang, Z., et al. (2020). "The application of AI in fashion design." *Fashion and Technology Journal*, 15(4), 232-245.
2. Kumar, A., & Singh, R. (2021). "AI-based personalization in fashion: A review of the impact on consumer behavior." *Journal of Fashion Technology & Textile Engineering*, 8(3), 191-202.
3. Smith, J., et al. (2020). "Generative design in fashion: The role of AI in creating future fashion trends." *Fashion Design Journal*, 27(2), 78-88.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ КОМПАНИЯНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН БАҒАЛАУ

Айдарова Диана Сматуллаевна магистрант
Ғылыми жетекшісі ә.ғ.к., аға оқытушы **Оразова Б.Б.**

Аннотация. В научной статье рассматриваются активное применение предприятиями инноваций обеспечит повышение их эффективности и конкурентоспособности, поможет освоить новые рынки, создать новые рабочие места, что в свою очередь определяет экономическое развитие региона, повышение качества жизни, рост налоговой базы.

Abstract. The article discusses the active use of innovation by enterprises will increase their efficiency and competitiveness, will help to develop new markets, create new jobs, which in turn determines the economic development of the region, improving the quality of life, the growth of the tax base.

Кілт сөздер: инновациялық әлеует, персоналды басқару, бәсекеге қабілеттілік, ұлттық экономика.

Ключевые слова: инновационный потенциал, управление персоналом, конкурентоспособность, национальная экономика.

Key words: innovative potential, personnel management, competitiveness, national economy.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына жолдауында: «Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенін инновациялық бағытқа түсіру маңызды. Бұл – біздің дәстүрлі саламыз. Азық-түлікке деген қажеттілік арта береді. Бұл секторға инвестиция көбірек салынады. Сондықтан бүгінгі фермерлер тек уақытша әрі ауа райына байланысты кездейсоқ жетістіктерді малданып қалмай, өндірістің өсімі жөнінде ойлануға тиіс. Жаһандық ауыл шаруашылығы өндірісінде бәсеке өсе беретін болады. Жермен жұмыс істейтіндер, ең алдымен, жаңа технологияларды енгізіп, өнімділікті үздіксіз арттыратындар, жұмысын әлемдік стандарттар

негізінде жүргізетіндер болуы керек» – деп атап көрсетті [1]. Экономикалық әдебиеттерде осы күнге дейін «инновациялық белсенділік» ұғымы анықтамасына бірыңғай көзқарас қалыптаспады. Инновациялық белсенділік – өзіндік категория. Оның көмегімен инновациялық қызметтің сипаты бағаланады. Инновациялық қызмет белгілі бір технология негізінде болатын нақты іс әрекеттердің құрамы және мазмұнымен сипатталады. Инновациялық белсенділік біздің түсінігімізде белгілі бір уақыт аралығында кәсіпорындардың, аймақтың, елдің инновациялық қызметті жүзеге асыруға қатысу деңгейі. Инновациялық белсенділік әр түрлі әдістер көмегімен қалыптасады және өлшенеді. Олардың «қара жәшік» әдісі болып табылады. Ол талданатын жүйені үш бөлікке бөледі: 1) «ену» – инновациялар мен ресурстар; 2) «оператор» немесе ұйымдастырушылық-басқарушылық шешімдер; 3) «шығу» – жаңа білім, қызмет, өнім түріндегі нәтиже. Ол компаниядағы инновациялық үдерістің ең негізгі төрт факторын белгілеуге мүмкіндік береді. Ол «инновациялық белсенділік ромбысы» деп аталады [2]: Кәсіпорындардың инновацияны белсенді қолдануы олардың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігінің жоғарылауын қамтамасыз етеді, жаңа нарықтарды игеруге, жаңа жұмыс орындарын ашуға көмектеседі, ал ол өз кезегінде өңірдің экономикалық дамуын, өмір сапасының жоғарылауын, салық базасының өсімін анықтайды. Төмендегі кестеде инновациялық белсенділікті бағалау өлшемдері келтірілген(кесте 1). Кесте 1 Инновациялық белсенділікті бағалау өлшемдері

№	Инновациялық белсенділіктің бағаланатын өлшемдері	Өлшемдер сипаттамасы
1	Инновациялық мақсат пен инновациялық стратегияның сапасы	Инновациялық стратегияның инновациялық әлеуетке, сыртқы ортаның мүмкіндіктері мен қатерлеріне, мақсаттарына сай келуі
2	Инновациялық әлеуетті қолдану деңгейі	Басшылықтың қажетті әлеуетті: ресурстарды, ақпаратты, мамандарды және басқаларды тиімді қолдану қабілеті
3	Тартылатын инвестициялар деңгейі	Қолайлы инвестиция көздерін анықтау
4	Инновациялық өзгерістерді жүргізу кезінде қолданылатын әдістер мен бағыттар	Инновациялық қалыптасуларды ендірудегі белсенділік, нақты бәсекелік артықшылықтарды алуға бағытталған әдістер мен тұжырымдамаларды қолдану
5	Бәсекелік стратегия жағдайының сипаттамасына фирма әрекетінің сәйкестігі	Ортаның жағдайы мен объектінің (инновацияның) жағдайын ескере отырып сәйкес стратегиялық жағдайды қолдану: реактивті, белсенді және жоспарлы-болжамдық
6	Инновациялық стратегияны жасау мен жүзеге асырудың жылдамдығы	Инновациялық өзгерістерді жүзеге асыру мен инновациялық зерттеулерді жүзеге асыру бойынша интенсивті іс-әрекеттер
7	Инновациялық белсенділіктің жүзеге асырылатын деңгейінің негізділігі	Белсенділік деңгейінің фирманың өзінің және сыртқы ортаның жағдайына сәйкестігі

Кәсіпорынның инновациялық белсенділігін бағалауда маңызды база ретінде инновациялық әлеуеттің элементтері болуы мүмкін. Ол элементтерге келесілерді жатқызуға болады: инновациялық-бағытталған бөлімшелердің болуы, мамандар құрамы, қаржылық ресурстар, материалды-техникалық қамтамасыз ету, интеллектуальды меншік, ұйымдастырушылық-

басқарушылық көрсеткіштер. Дамыған индустриялы елдерде технологиялардан, құрал-жабдықтардан, мамандар даярлаудан, өндірістерді ұйымдастырудан көрініс табатын жаңа ілімдер үлесіне ІЖӨ өсімінен 80-нен 95%-ына дейін келеді. Бұл елдерде жаңа технологияларды енгізу нарықтық бәсекелестіктің өзекті факторы өндіріс тиімділігін арттырудың және тауарлар мен қызметтер санасын жақсартудың негізгі құралы болып отыр. Қазіргі уақытта ғылымды көп қажетсінетін отандық өндірісті дамыту, бәсекеге қабілетті өнімдерді алуға бағдарланған ғылымды көп қажетсінетін жаңа технологияларды және ақпараттық технологияларды әзірлеу мен игеру республиканың өнеркәсіп пен ғылыми техникадағы әлеуетін сақтау мен дамыту есебінен ұлттық экономикалық қауіпсіздік мүдделерін қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстанның ғылыми-технологиялық саясаты инновациялық үдерістерді жандандыруға, жаңа технологиялық құрылымдарды енгізуге өнеркәсіптегі жаңа қайта бөліністерді игеруге, ұлттық ғылыми-техникалық әлеуетті жандандыруға, ғылым мен өндіріс арасындағы алшақтықты жоюға, индустриялық қызметті ынталандыруға, озық шетел технологиясының нақты трансферті мен халықаралық стандарттарды енгізуді қамтамасыз етуге бағытталған. Ғылыми техникалық салада кәсіпкерлік секторды қалыптастырмай инновациялық қызметті дамыту мүмкін емес. Соңғы жылдар ішінде өнеркәсіп өндірісі көлемінде және жұмыспен қамтылу санында шағын бизнес секторының үлесі өзгеріссіз қалып отыр және тиісінше 2,8-3,2% және 12,4-14,0%-ды құрап отыр, бұл индустриясы дамыған елдердегіден бірнеше есе аз. Қазақстан Республикасында инновация саласындағы белсенділік деңгейі жылдан-жылға артып келеді.[3] Кәсіпорындардың инновациялық қызметті жүзеге асыруының төмен қабілеттілігі көбінесе ел экономикасының инновацияларды қабылдаудың төмен деңгейімен анықталады. Қазіргі уақытта сұраныс заманауи технологияларды қолдануға бағытталмаған. Барлық посткеңестік инновациялық жүйелердің ерекшелігі шағын инновациялық бизнестің әлсіз дамуы, ірі ғылыми сыйымды корпорациялардың аз көлемінде зерттеулер мен қайта жасауларда мемлекеттік сектордың жоғары үлесінің болуы болып табылады. Нәтижесінде ғылыми-техникалық шешімдердің жинақталған әлеуеті сұранысқа ие емес, ғылыми институттар мен ғалымдар қосымша табыс алуда мүмкіндіктері шектелген және тек мемлекеттік қаржыландыруға сүйенеді. Отандық экономиканың инновацияларды қабылдағыштығының төмен болуының тағы бір себебі Қазақстандағы ғылымның даму мәселелері болып табылады [3]. Инновациялық белсенділік үш аймақта ғана 5% -дан жоғары, олар Жамбыл облысы, Қарағанды облысы мен Алматы қаласы. Қазіргі таңда өндірістік өнімнің шығарылуында инновациялық өнімінің көп үлесі Ақмола және Қарағанды облыстарында шығарылады. Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан, Қостанай, Қызылорда және Маңғыстау облыстарында инновациялық өнімін өндіру төмен дәрежеде. Басқа аймақтарда инновациялық өнімнің үлесі 2%-тен 5%-ке дейін ғана, бұл өте төмен көрсеткіш. Жалпы елдермен салыстырғанда 2,4% ғана көрсетеді. Ел аймақтарының экономикалық жаңарудың инновациялық-технологиялық әлеуетіне талдау жасау арқылы мынадай қорытындыға келеміз: - ЖҰӨ-нің ғылымға деген шығынының үлесінің аз болуы; - зерттеушілер санына қарағанда зерттеу ұйымдарының саны тез өсуде; - мемлекеттік ұйымдарда жұмыс жасайтын зерттеушілердің үлесі азайуда; - ғылыми сфераға деген инвестиция өсуде, ғылымға жас кадрлардың келуін қамтамасыз етуде; - Қазақстанда пайдаланылған технологияға қарағанда шығарылатын технология артуда; - кәсіпорынның инновациялық белсенділігі өте төмен; - барлық өндірістік өнімінің шығарылуында инновациялық өнімнің үлесі төмен [4]. Аймақтық инновациялық саясатты жүзеге асыру механизмдерін орындау жоғары технологияларды пайдалану аймақтық орталықтарын дамыту негізінде жаңа технологиялар сферасына дамыту стратегиясы; аймақтағы кәсіпкерліктің тәуекелді ынталандыру; аймақтың өнеркәсіптік-өндірістік сферасын дамыту және жандандыру; инновациялық қызмет көрсетулер нарығының инфрақұрылымын қалыптастыру қажеттілігін дәлелдейді. Аймақтарда инновациялық қызметті табысты жүзеге асыру үшін

инновациялық қызметті қамтамсыз етуші және инновациялық даму талаптарына және сипаттамалары сай ұйымдар мен кәсіпорындардың жиынтығы ретінде инновациялық саланы талап етеді. Қазақстан өңірлерінде инновациялық қызметтің қазіргі жағдайын ескере отырып, оны жетілдірудің төрт негізгі бағыттарын бөліп көрсетуге болады: - аймақтық инновациялық жүйенің ұйымдастырушылық құрылымын құру; - инновация үрдісіне аймақтағы шаруашылық субъектілерді интеграциялау; - аймақтардағы бар ғылыми әлеуетті және жоғары технологиялық мүмкіндіктерді тиімді қолдану; - қолданыстағы өндірістік әлеуетті арттыру және тиімді пайдалану.. Аймақтың нновациялық даму үрдісін жүзеге асыру бірінші кезекте механизмдерді әзірлеумен байланысты, сонымен қатар бұл инновациялық экономиканы дамытуды қолдау мақсатында қоғамдық қатынастардың барлық саласын қайта құруға мүмкіндік береді. Осылайша, аймақтардың инновациялық даму механизмін жетілдіру мәселесін шешу тұтастай аймақтық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында, аумақтық және экономикалық мүдделер ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік беретін аналитикалық құралдарды әзірлеу қажеттілігін анықтайды. Аймақтың инновациялық даму механизмдері құрамына келесі құралдар жиынтығын кіргізу қажет: - өңірдің инновациялық әлеуетін бағалау; - ғылыми-техникалық нәтижелерді беру тетіктерін әзірлеу; - инновациялық қызметті қаржыландыру тетігін әзірлеу. Осы механизмнің жұмыс істеу нәтижесі аймақтық инновациялық саланың жан-жақты, мақсатты жаңғырту болуы тиіс және де, оның институционалдық ортаны, инфрақұрылымды, қаржыландыру жүйесін және басқару тетіктерін қалыптастыруды жетілдіру арқылы көрініс табуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 4 маусымдағы № 579 Жарлығы.
2. А.К. Туленбаев Инновация в науке Казахстан. – Деловой мир Казахстана, 2018.
3. Герасимов А.В. Инновационный потенциал регионов: теория практика. М.: Наука-Бизнес-Паритет, 2022.
4. Г.Т. Мустапаев «Инновационный механизм повышения конкурентоспособности регионов». Астана: Елорда, 2021.

ТРУДОУСТРОЙСТВО МОЛОДЕЖИ В ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Магистрант: **Ондасын Інжу Аханқызы**

Руководитель К.э.н., старший преподаватель **Оразова Б.Б.**

Аңдатпа. Бұл мақалада Түркістан облысындағы жастарды жұмысқа орналастыру және ЖОО түлектері арасында жұмысқа орналасу мәселелерін шешу жолдары қарастырылады

Summary. In this article, issues of employment of young people in Turkestan region and ways to resolve issues of employment among university graduates will be considered

Ключевые слова: трудовые ресурсы, рынок труда, безработица, уровень безработицы, занятость, самозанятость

В сообщениях информационных агентств со ссылкой на Комитет по статистике МНЭ РК безработица в Казахстане в 2016-м – III квартале 2018 года колеблется в пределах 4–5%. Уровень же молодежной безработицы (население в возрасте от 15 до 28 лет) в тот же период составил 3,9%. В то же время уровень безработицы среди молодёжи по методологии

Международной организации труда (NEET) достигла уже 7,7%. «Разница между показателями объясняется тем, что в выборку для исчисления индекса NEET включена численность лиц, не входящих в состав рабочей силы, за минусом тех, кто обучается на дневной форме обучения», – пояснили в КС МНЭ РК. То есть уровень в 3,9% рассчитан без учета экономически неактивного населения. Одним из основных факторов, который учитывается при разработке стратегии социально-экономического развития страны, является занятость трудоспособного населения. По данным Комитета статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан (КС МНЭ РК) в 2018 году [1], занятое население в РК насчитывалось 8,7 млн. человек, безработное население республики составило 444 тыс. человек. Следует отметить, что в терминологии международной литературы есть много определений касательно безработицы на рынке труда. Согласно определению Международной организации труда (МОТ), Комитета статистики Министерства национальной экономики РК (МНЭ КС РК) к безработным относятся лица, экономически активное население старше 15 лет не имеющие работу, ищущие работу и готовые приступить к ней. Также безработными считаются лица, производящие продукцию в личном подсобном хозяйстве только для собственного потребления, учащиеся, студенты, пенсионеры. Люди с ограниченными возможностями учитываются в качестве безработных, если они занимались поиском работы и были готовы приступить к ней [2]. Официальная статистическая информация по безработному населению формируется по следующим группам: по типу местности проживания; по регионам; по полу; по возрастным группам; по уровню образования; по причинам незанятости; по продолжительности незанятости [3]. Занятость и безработица являются основными характеристиками рынка труда. Существуют различные теории, раскрывающие причины и суть безработицы. Они выделяют положительные и негативные социально-экономические и психологические последствия безработицы. В этой связи, проблема роста уровня безработицы требует новых методов, способов и подходов к ее решению. Таким образом, на рынке труда существуют различные виды безработицы. Одним из распространенных видов – естественная безработица (фрикционная, структурная) и циклическая/сезонная безработица. Естественный уровень безработицы включает в себя фрикционную и структурную безработицу. Данный вид не связан с динамикой экономического роста страны, и обусловлен естественными причинами, такими как текучесть кадров, миграция, демографические причины. Тем временем сезонная безработица объясняется тем, что обусловлена сезонными колебаниями в объеме производства определенных отраслей. Что касается рынка труда Казахстана, в стране наблюдается различные виды безработицы, такие как естественная и циклическая безработица. Есть факторы как из-за несоответствия спроса на рынке труда по специальности или квалификации у соискателя нет возможности найти работу. Также в сфере строительства и сельскохозяйственной отрасли заметны сезонный спрос. В результате, уровень безработицы в Казахстане в 2018 году составил 4,9%. Анализ динамических показателей демонстрирует ежегодное снижение уровня безработицы в стране. В целом, если рассматривать период с 2001 по 2018 гг., то скачок уровня безработицы зафиксирован в 2001 году (10,4%). Далее наблюдается последующее снижение данного показателя и в 2007 году он достигает уровня в 7,3%. В 2008-2009 гг. отмечается стагнация относительного числа безработных в Казахстане на уровне 6,6%. Таким образом за последние 17 лет повышение уровня безработицы не наблюдается, кроме 2015 года, когда уровень безработицы вырос до 5,1% (в 2014 году составил 5 %). Сегодня наиболее высокие уровень безработицы в 2018 году зарегистрирован на юге страны – в Алматы, Шымкент и Туркестанской области (5,2%). Эти регионы являются трудоизбыточными, в которых распространена самозанятость, а также уровень подготовки безработного населения не соответствует потребностям работодателей. Однако по данным портала «Еңбек»* в 2018 году, Алматы, Нур-Султан и Шымкент вошли в тройку лидеров с

наибольшим количеством вакансий, заявленных предприятиями через портал.* Электронная биржа труда (enbek.kz) – единая цифровая площадка по трудоустройству в Казахстане, обеспечивающая для поиска работы и содействия в подборке персонала. Данный портал объединяет информации государственных и частных центров занятости, резюме и сведения о вакансиях, представляемых сами гражданами и работодателями[4]. При этом низкий уровень безработицы зафиксирован на западе страны в Атырауской и Мангистауской областях (4,6%) и в СКО (4,5%). В этих регионах преимущественно развита сфера нефтедобычи и нефтегазового машиностроения. В связи с чем, является одним из лидеров страны по привлечению внешних и внутренних денежных вливаний, соответственно основная часть приходится на нефтегазовый сектор. К тому же за 2010-2017 гг. в Республику Казахстан было привлечено 309 тыс. квалифицированных работников из-за рубежа для реализации крупных международных проектов в строительстве, горнодобывающей и обрабатывающей промышленности. Кроме того, основная численность иностранных работников приезжают из Китая, это связано со строительством автотранспортной магистрали Западная Европа – Западный Китай. Также, в структуре прямых инвестиций среди азиатских стран основная доля приходится именно на Китай. 73% иностранной рабочей силы приехали в Атыраускую область, г. Нур-Султан, г. Алматы и Мангистаускую область[5]. Таким образом, отмечая результаты исследования Акционерного общества «Центр развития трудовых ресурсов» Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан (АО «ЦРТР» МТСЗН РК), в гендерном разрезе женщины в Казахстане чаще работают по специальности, чем мужчины: (57% – среди женщин и 53% – среди мужчин). В результате, несмотря на общее количественное превосходство занятых мужчин над занятыми женщинами на 332 тыс. человек, число «работающих по специальности» мужчин и женщин находится на одном уровне. Более того, специалисты с высшим образованием чаще работают по специальности, чем кадры с профессионально-техническим образованием (ТиПО). Так, занятые с высшим образованием работают по специальности в 84% случаев, тогда как «ТиПО-шники» – только в 66% случаев. Причины: частные и общие По данным Комитета Статистики МНЭ РК по вопросам занятости за 2018 год были выявлены множество факторов, влияющих на трудности в поиске работы или причины отсутствия работы. Среди важнейших причин отсутствия работы, наиболее распространёнными в РК являются следующие:

- увольнение по собственному желанию (23%);
 - нет возможности найти работу (22,5%);
 - по семейным обстоятельствам (11%).
- Безработица среди молодежи в регионах заметно отличается. Наибольший уровень за II квартал 2018 года, по данным Агентства по статистике, наблюдается в городах Алматы, Астана, в Карагандинской и Туркестанской областях. Согласно индексу NEET, в списке антилидеров нет мегаполисов, и высокий уровень молодежной безработицы приходится на Карагандинскую, Туркестанскую и Северо-Казахстанскую области. В список регионов с наименьшей безработицей вошли Атырауская, Жамбылская, Актюбинская, Мангистауская области. По расчетам NEET это – Западно-Казахстанская, Восточно-Казахстанская, Костанайская и Алматинская области.

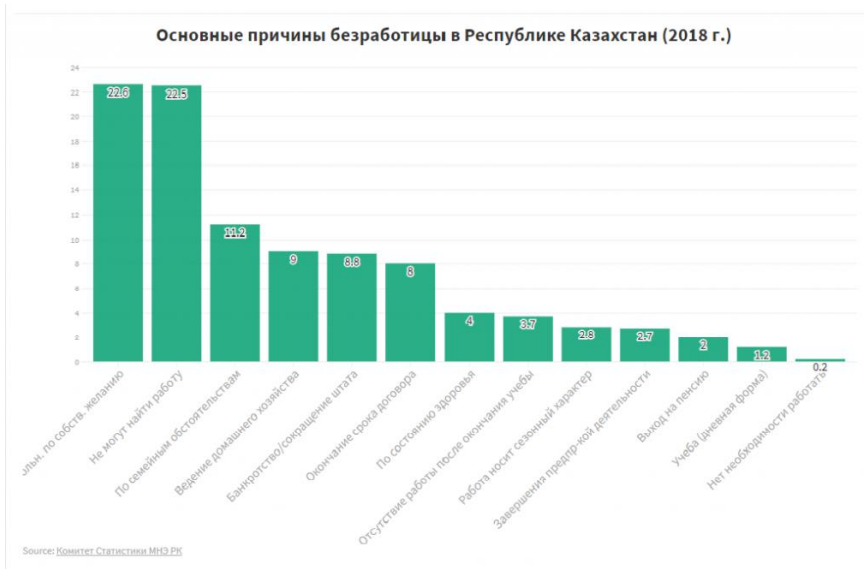

Рис.2. Динамика причин безработицы за период 2001-2018 гг.

При этом в региональном разрезе картина выглядит немного иначе. По собственному желанию увольняются в основном в северных регионах. Это обуславливается тем что, заметна тенденция внутренней и внешней миграции. Основные страны достижения – Россия, Украина и страны вне СНГ (в особенности Германия, США). Отрицательное сальдо преобладают в северо-восточных и центральных областей Казахстана – регионов преимущественного проживания русского населения. По базе данных статистики выборочного обследования населения по вопросам занятости за 2017 год (477 493 наблюдения, в том числе 15 469 безработных) их выявленных факторов можно отметить следующее: В ходе вышеуказанного опроса, в г. Алматы большое количество респондентов (19 %) ответили, что уволились в связи с сокращением штата. При этом в сравнении с другими регионами, эта цифра показывает 20%. В Туркестанской области причины безработицы другие: 77% опрошенных ответили, что у них нет возможностей найти работу. В то время как в региональном разрезе этот показатель составил 26%. В аналогичной ситуации находятся Костанайская область и ВКО (11%). Самым востребованным видом экономической деятельности среди молодежи стала «Финансовая и страховая деятельность», возраст 33,3% занятых в данной сфере не превышает 28 лет (60,7 тыс. из 182,2 тыс. всех занятых во II квартале 2018 года). Второе место заняла «Информация и связь» – 31,5% (52,4 тыс. из 166,4 тыс. человек), на третьем месте – «Предоставление прочих услуг» – 29,6% (70,7 из 238,5 тыс. человек). На четвертом и пятом месте расположились «Государственное управление и оборона, обязательное социальное обеспечение» и «Операции с недвижимым имуществом», здесь доля молодежи составила 27,7% и 27,3% соответственно. Наименьший уровень занятости молодежи наблюдается в таких отраслях, как «Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров» – 17,6% (48,3 тыс. к 274,7 тыс. занятых), «Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов» – 19,3% (14,1 из 73,1 тыс. человек) и «Промышленность» – 20,4% (221,7 из 1084,2 тыс. человек).

В результате вышеизложенного, следует отметить основные причины безработицы среди молодежи на рынке труда Казахстана: отсутствие системы распределения выпускников высших учебных заведений на рабочие места, в соответствии с полученной специальностью и различие между требующимися специальностями на рынке труда и специальностями выпускников. Для решения молодежной безработицы международные эксперты усердно утверждают, что с требованиями цифровизации необходимо развивать дистанционную работу, также для развивающихся стран основным источником является малый и средний бизнес. В

этой связи, необходимо обратить внимание на активизацию частного сектора. Также необходимо содействие на выезды на те территории, где идет нехватка рабочей силы или же наоборот. Таким образом, со стороны государства реализуется Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек». Более того, вместе с действующими мерами государственной поддержки молодежи по поручению Первого Президента РК Н.А.Назарбаева, озвученного на церемонии открытия «Года молодежи» 23 января 2019 года, в текущем году планируется запустить Национальный проект по поддержке молодежи «Zhastar El Tiregi» с охватом 1 млн. молодых людей в течение трех лет. Программа предусматривает расширение мер государственной поддержки посредством трудоустройства, повышения качества обучения и развития предпринимательства молодежи, малообеспеченных многодетных семей.

Использованная литература:

- [1]http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersLabor?_afLoop=6118755356516674#%40%3F_afLoop%3D6118755356516674%26_adf.ctrl-state%3D8crh2mw0v_79
- [2] Методические рекомендации по основным индикаторам рынка труда // Комитет Статистики // РК www.stat.kz
- [3]
- [4]<https://www.enbek.kz/ru/vac/regions>
- [5] Иностранные специалисты в Казахстане: кто они и откуда? // <https://iac.enbek.kz/ru/node/552> //
- [6] Ж.А. Кулекеев «Рынок труда и занятость в Казахстане» // Алматы, 2016
- [7] Аналитический отчет «О состоянии и развитии рынка труда Республики Казахстан за 2019» // АО «ЦТР» МТСЗН РК
- [8] Экспресс-информация о ситуации на рынке труда в 1 квартале 2018 года, МНЭ РК Комитет статистики
- [9] Аналитический отчет «О состоянии и развитии рынка труда Республики Казахстан за 2020» // АО «ЦТР» МТСЗН РК
- [10]https://forbes.kz/process/resources/v_kazahstan_hlynul_potok_menedjerov_iz_rossii_i_ukrainy_i/?utm_source=forbes&utm_medium=mlt_articles&utm_campaign=136028

ENGLISH AS A LINGUA FRANCA AND COMMUNICATION STRATEGIES

Turdybayeva A. Orynbasar P.

Tashenev University, Shymkent

Scientific Advisor - **m.p.sc. Turlibek A.N.**

Assemay.turlibek@gmail.com

Abstract. This article explores the technological formation in education, focusing on the analysis of teacher training courses related to the use of new technologies in the classroom. It examines the effectiveness and structure of these training programs, highlighting the integration of technical, theoretical, and pedagogical elements. The article emphasizes the importance of equipping educators with the necessary tools and knowledge to navigate the rapidly evolving technological landscape in education. By analyzing existing teacher formation courses, the study aims to identify gaps and propose improvements to ensure that teachers are adequately prepared to utilize digital tools effectively in their teaching practices.

Key words: *Information transfer, knowledge, technological education, technical, theoretical, pedagogical direction*

Аннотация. В этой статье исследуется технологическая формация в образовании, при этом основное внимание уделяется анализу курсов подготовки учителей, связанных с использованием новых технологий в классе. Рассматривается эффективность и структура этих учебных программ, подчеркивается интеграция технических, теоретических и педагогических элементов. В статье подчеркивается важность оснащения преподавателей необходимыми инструментами и знаниями, чтобы они могли ориентироваться в быстро меняющемся технологическом ландшафте образования. Проанализировав существующие курсы подготовки учителей, авторы исследования стремятся выявить пробелы и предложить усовершенствования для обеспечения адекватной подготовки преподавателей к эффективному использованию цифровых инструментов в своей педагогической практике.

Ключевые слова: Передача информации, знания, технологическое образование, технический, теоретический, педагогические направления

Андатпа. Бұл мақалада білім берудегі технологиялық формация зерттеледі, әсіресе сыныптағы жаңа технологияларды пайдалануға байланысты мұғалімдерді даярлау курстарын талдауға баса назар аударылады. Бұл оқу бағдарламаларының тиімділігі мен құрылымы қарастырылады, техникалық, теориялық және педагогикалық элементтердің интеграциясы ерекше атап өтіледі. Мақалада мұғалімдерді тез өзгеріп жатқан білім беру технологиялар кеңістігінде бағдар таба алу үшін қажетті құралдармен және біліммен қамтамасыз етудің маңыздылығы көрсетіледі. Қолданыстағы мұғалімдерді даярлау курстарын талдай отырып, зерттеу авторлары олқылықтарды анықтап, мұғалімдердің педагогикалық тәжірибесінде цифрлық құралдарды тиімді пайдалануына мүмкіндік беретін жетілдірулерді ұсынуға тырысады.

Кілт сөздер: ақпарат беру, Білім, Технологиялық білім, техникалық, теориялық, педагогикалық бағыт

In the contemporary context of globalisation, English has ascended to the status of the predominant language utilised for facilitating international communication. The extensive utilisation of English has led to the emergence of the concept known as English as a Lingua Franca (ELF). This term denotes the function of English as a shared medium of communication among individuals who possess diverse native languages. In contrast to conventional paradigms of English language acquisition that prioritise the standards of native speakers, English as a Lingua Franca (ELF) underscores the importance of fostering mutual comprehension and facilitating effective communication among diverse cultural groups. Consequently, the implementation of effective communication strategies is essential for fostering successful interactions among speakers of English as a Lingua Franca (ELF). These strategies serve to mitigate misunderstandings, rectify communication breakdowns, and foster connections among individuals hailing from varied linguistic and cultural backgrounds. This manuscript presents a comprehensive examination of significant scholarly works pertaining to English as a Lingua Franca (ELF) communication strategies. It further delves into contemporary empirical research that investigates the various types, functions, and practical implementations of these strategies within authentic intercultural contexts.

The concept of English as a lingua franca (ELF) pertains to the utilisation of the English language as a common medium of communication among individuals who possess diverse native languages. Given that English serves as a lingua franca, it is predominantly employed as a vehicle for intercultural communication. Consequently, speakers of English as a lingua franca frequently utilise various communication strategies to anticipate or rectify potential communication breakdowns, all the while fostering rapport with individuals hailing from a multitude of cultural backgrounds.

Consequently, communication strategies function as essential tools for facilitating effective interaction. This entry provides a comprehensive overview of the existing literature concerning communication strategies employed in English as a lingua franca. Subsequently, it examines recent empirical studies that have elucidated the characteristics, classifications, and roles of these communication strategies within the context of English as a lingua franca.

This is followed by an exploration of how such strategies can be taught, focusing on the selection of target strategies, key elements of instruction, and materials development. The entry concludes with a discussion of future directions for researching and teaching English as a lingua franca communication strategies.

Generally, the term of English as a Lingua Franca (ELF) refers to the use of English as a common language of choice among speakers who have a different linguacultural background [1]. It is also defined as the contact language of people who do not share a common language or culture and for whom English is the communication language. In line with this, ELF functions as a bridge in communication between people beyond linguacultural boundaries covering native speakers of English and nonnative speakers of English. It means that ELF communication is not only based on a specific community, such as expanding circle countries, yet it covers all interactions in Kachru's three. In short, ELF is the use of English as a favored language by the majority of people whose diverse linguistic and cultural backgrounds as a medium of communication [2].

The concept of ELF emphasizes the real sociolinguistic necessity to achieve effective communication in multilingual settings rather than merely imitating native speakers. It is indicated that the ELF perspective does not perceive the native model as the target language in learning English. In line with this, ELF is considered a concept that embraces all varieties of English spoken by both native and nonnative English speakers.

Moreover, English as a Lingua Franca (ELF) represents a conceptual framework that promotes the engagement of language learners who possess multilingual perspectives in meaningful communication with one another. This framework underscores the significance of effective communication across diverse contexts and situations.

Concerning the change of English status as a lingua franca, many scholars have argued to reconsider the teaching of English as a foreign language which has been oriented to traditional approaches where native speakerism is highly emphasized. It is argued that revisiting and reframing ELT practice is required to adequately prepare learners to effectively interact and communicate with English speakers from different English-speaking contexts.

Thus, it has become essential to design English curricula and instruction which can prepare learners to deal with international communication where English variations are evident. English as a Lingua Franca: Definition and Scope The term 'Lingua Franca' refers to a bridge language used between speakers whose native languages are different. English, due to historical, economic, and cultural factors, has become the primary lingua franca worldwide [3]. In ELF contexts, communication is not solely determined by native-speaker norms but is shaped by pragmatic and adaptive strategies that prioritize mutual understanding.

Communication Strategies in ELF In multilingual environments, non-native speakers often rely on a range of strategies to overcome language barriers. These strategies include:

- Paraphrasing and Rephrasing: Restating sentences to ensure clarity.
- Code-Switching: Alternating between English and other languages when necessary.
- Repair Strategies: Correcting misunderstandings and rephrasing ambiguous statements.
- Cooperative Strategies: Encouraging interlocutors to clarify meanings.

The exploration of pragmatic competence within the context of English as a Lingua Franca (ELF) presents a significant area of inquiry. This field examines how individuals navigate and negotiate meaning in intercultural communication, emphasising the importance of context and social

dynamics in language use. Understanding pragmatic competence in ELF not only enhances our comprehension of language interactions but also contributes to the broader discourse on multilingualism and Pragmatic competence encompasses the ability to utilise language in a manner that is both effective and contextually appropriate. In the context of English as a Lingua Franca (ELF) communication, individuals frequently cultivate competencies that enable them to effectively address misunderstandings, negotiate the construction of meaning, and modify their speech patterns in accordance with the linguistic backgrounds of their interlocutors. Research underscores that the efficacy of English as a Lingua Franca (ELF) interactions is contingent not upon the attainment of flawless grammatical structures, but rather on the adaptability and collaborative nature of communication among participants.

Case Study: Communication Strategies Among International Students A study conducted among international students in a European university revealed that pragmatic competence and code-switching were key to maintaining effective communication. Participants frequently employed paraphrasing and interactive clarification to bridge gaps in understanding.

The study's theoretical implication is that it makes an effort to develop communication strategies for academic settings involving ELF. It fills the gap in research on enhancing communication strategies or helping ELF students because this field of research is limited [4]. In addition, Bialystok's (1990) study confirmed that there was little empirical research concerning communication strategies pedagogy, so descriptions and evaluations of any procedure are somewhat speculative.

Furthermore, this research endeavoured to explore the pedagogical approaches and communication strategies utilised by English as a Lingua Franca (ELF) students, with the aim of facilitating their achievement of communicative objectives and fostering mutual understanding among participants.

The study's practical implication is that the findings might be appealing to English teachers who have had similar experiences or are currently teaching non-native speakers in their academic contexts. Rather than focusing on improving grammar skills, a teacher may consider improving communication strategies. Teachers play an important role when implementing communication strategies. They need to motivate low-proficiency students to speak their responses or use communication strategies when the students are faced with language difficulties. Moreover, teachers' feedback can encourage students to have more confidence to speak or express their ideas.

In interactions characterised by English as a Lingua Franca (ELF), communication strategies fulfil critical roles that extend beyond the mere resolution of linguistic challenges. These strategies serve as intentional instruments employed by speakers to guarantee mutual comprehension, sustain the flow of interaction, and cultivate rapport across diverse cultures. Scholars have delineated numerous essential roles of communication strategies within the contexts of English as a Lingua Franca (ELF):

ELF communication tactics promote language use and intercultural and global understanding.[5]

List of references:

1. Jenkins, J. (2015). *Global Englishes: A Resource Book for Students*. Routledge.
2. Seidlhofer, B. (2011). *Understanding English as a Lingua Franca*. Oxford University Press.
3. Mauranen, A. (2018). *Exploring ELF: Academic English Shaped by Non-Native Speakers*. Cambridge University Press.
4. Önen, S., & Inal, D. (2019). A corpus-driven analysis of explicitness in English as a lingua franca. *Journal of Curriculum and Teaching*, 8(3), 73-83.
5. Jafari, J. *Communicating Strategically in English as a Lingua Franca*. <https://doi.org/10.4324/9780429356780>

COMPARATIVE TYPOLOGICAL ANALYSIS OF HOMONYMS IN ENGLISH, KAZAKH AND RUSSIAN LANGUAGES

Tursynova Guldar Ismailovna

master student , Tashenev University, Shymkent

scientific supervisor - ca.ped. sc. Karabayeva Laura Koshkarona

Homonyms, defined as words that share the same form but have distinct meanings, are a universal phenomenon across languages. They contribute to the richness and ambiguity of linguistic systems and serve various functional, stylistic, and communicative purposes. While English, Kazakh, and Russian are typologically and structurally different languages, each showcases unique patterns and characteristics of homonymy. Understanding these differences and similarities is essential for enhancing theoretical linguistics, translation studies, and practical language teaching. [1]

This article aims to explore the typological features of homonyms in English, Kazakh, and Russian. The focus is on identifying the semantic, morphological, and functional differences and similarities between these languages. Furthermore, the study seeks to analyze how cultural, historical, and grammatical factors influence the formation and usage of homonyms.

The main research questions are:

1. What are the primary types and characteristics of homonyms in English, Kazakh, and Russian?
2. How do structural and typological differences affect the usage of homonyms in these languages?

3. What are the practical implications of understanding homonyms in comparative linguistics and language pedagogy?

Homonyms can be classified into three main types:

- **Homophones:** Words that sound the same but differ in meaning and/or spelling (e.g., **bare** and **bear** in English).

- **Homographs:** Words that share the same spelling but differ in pronunciation and meaning (e.g., **lead** as a verb vs. **lead** as a noun in English).

- **Absolute Homonyms:** Words that share the same spelling and pronunciation but differ in meaning (e.g., **bank** as a financial institution vs. **bank** as a river's edge in English).

This classification applies across English, Kazakh, and Russian, but the manifestation of these categories differs due to typological features. [3]

2. Homonyms in English

English homonyms often arise due to:

- **Phonological changes:** Over time, distinct words with different roots evolved into identical forms.

- **Borrowing:** Words from different languages entered English with similar pronunciations or spellings. **Examples:**

- **Bow** (to bend forward) vs. **bow** (a weapon).

- **Bat** (a flying mammal) vs. **bat** (used in sports).

English homonyms rely heavily on **context** for disambiguation, as the language has minimal inflectional morphology to clarify meaning. [3]

3. Homonyms in Kazakh

Kazakh, an agglutinative language, forms homonyms through:

- **Polysemy-derived homonymy:** Words with multiple meanings become homonyms when context differentiates meanings.

- **Suffixation:** Homonyms arise when identical suffixes are added to different roots. **Examples:**

- **Ат** (a horse) vs. **ат** (name).

- **Жүз** (face) vs. **жүз** (a hundred).

Kazakh often uses **morphological markers** to reduce ambiguity. For instance, case endings or possessive suffixes help clarify meaning. [2]

4. Homonyms in Russian

Russian homonyms emerge from:

- **Historical phonetic changes:** Sound shifts caused different words to converge in form.

- **Polysemy:** Similar to Kazakh, Russian often generates homonyms from polysemous words.

Examples:

- **Ключ** (a key) vs. **ключ** (a spring, as in water).

- **Мир** (peace) vs. **мир** (world).

Russian, with its rich system of **inflectional morphology**, provides grammatical cues to differentiate meanings, such as through case endings or verbal aspect markers. [4]

5. Comparative Analysis of Homonyms

Similarities:

1. Homonyms in all three languages enrich vocabulary and serve stylistic purposes in literature and oral traditions.

2. Semantic ambiguity is common, requiring contextual interpretation in communication.

3. Cultural and historical factors significantly influence homonym formation.

Differences:

1. **English:** Contextual reliance due to the language's analytical nature.
2. **Kazakh:** Morphological cues and agglutinative structure reduce ambiguity.
3. **Russian:** Inflectional forms provide additional clarity.

6. Cultural and Historical Influences

English: Homonyms often feature in idiomatic expressions, e.g., "break the bank."

Kazakh: Reflect nomadic traditions, e.g., **ат** (horse) is central to cultural identity.

Russian: Frequently used in poetic and literary contexts, emphasizing wordplay and stylistic nuance.

Homonyms in the English language amaze with their diversity, as English is a very rich language. To avoid awkward situations during conversations or discussions with foreign speakers, it is crucial to have a strong vocabulary. The abundance of homonyms in English can pose significant challenges for language learners. Such words can often create confusion because the translation of an individual word does not fully convey the meaning of the entire sentence.

For example: *I cannot open this can without your help.* Translation: *Мен бұл консерві банкіні сенің көмегіңсіз аша алмаймын.*

As you can see, the sentence contains two instances of the word *can*. The first *can* is a modal verb meaning "to be able to," and the second *can* refers to a "tin can." Naturally, if you only know one meaning of the word, you might encounter difficulties in interpreting the sentence. As this example shows, it is essential to learn all the meanings of a word when studying foreign vocabulary. This is why teachers and educators place special emphasis on synonyms and antonyms. [4]

The English language contains many words like *can*. To expand and enrich your vocabulary in a foreign language, you can use synonym and antonym dictionaries, such as the Collins Dictionary, which is an excellent resource. Another example:

I rose a rose near my house yesterday.

Translation: *Кеше үйімнің жанындағы раушан гүлін көтердім.*

In this sentence, the first *rose* is the past simple form of the verb *to rise* (lifted), while the second *rose* refers to a "rose flower."

Another interesting case:

Do you sell this parrot with cells or not?

Translation: *Сіз бұл тотықұсты торымен бірге сатасыз ба, жоқ па?*

Here, *sell* and *cell* are pronounced the same but have different spellings and meanings, making them homophones. The first, *sell*, is a verb meaning "to sell," and the second, *cell*, refers to a "cage."

These examples demonstrate the importance of studying not only the meaning of individual words but also their different nuances and contexts to avoid miscommunication and improve language skills. [4]

This comparative-typological analysis of homonyms in English, Kazakh, and Russian highlights both universal linguistic phenomena and language-specific features. The study reveals that while homonyms serve similar functions across languages, their formation, usage, and disambiguation strategies are shaped by typological structures and cultural contexts.

Practical implications include the potential for enhanced translation practices and improved methodologies in teaching English, Kazakh, and Russian as foreign languages. Future research may delve deeper into the role of homonyms in intercultural communication and their applications in computational linguistics.

References

1. Аристова, О. В. Типология омонимов в английском языке: структурные и семантические аспекты / О. В. Аристова. – Москва: МГУ, 2005. – 178 с.

- 2 Әбілқазы, К. Қазақ тіліндегі омонимдер: лексикалық және грамматикалық ерекшеліктер – Алматы:Қазақ университеті, 2012. – 220 б.
- 3 Bloomfield, L. Language / L. Bloomfield. – Chicago: University of Chicago Press, 1984. – 566 р.
- 4 Горелова, Л. Н. Лексическая полисемия и омонимия в русском языке / Л. Н. Горелова. – Санкт-Петербург: Наука, 2011. – 240 с.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ — ТАРИХШЫНЫҢ КӘСІБИ ҚҰРАЛЫ

Тұтқабай А.Ж., Дүйсен А.Б.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – п.ғ.м. Турлибек Ә.Н.

Assemay.turlibek@gmail.com

Аңдатпа. Ағылшын тілі-әлемдік ғылыми қауымдастықтың негізі құралы болып табылады. Бұл мақалада ағылшын тілінің тарихи зерттеулер саласындағы маңыздылығы қарастырылады. Мақалада әлемдік ғылыми зерттеулер мен тарихи құжаттамалардың едәуір бөлігі ағылшын тілінде жарияланатыны атап өтіліп, осы тілді меңгеру кәсіби өсу мен халықаралық деңгейде зерттеу жүргізу үшін аса маңызды компонент екені көрсетіледі. Сонымен қатар, мақалада ағылшын тілін меңгерудің тиімді стратегиялары талқыланып, күнделікті оқу тәжірибесіне оңай енгізуге болатын практикалық ұсыныстар ұсынылады. Бұған қоса, мақалада Duolingo, Memrise, BBC Learning English және Quizlet сияқты ағылшын тілін үйренуді жеңілдететін пайдалы бағдарламалар мен цифрлық платформалар келтірілген. Бұл мақала тарихты зерттеумен айналысатын адамдар мен осы саладағы кәсіби мамандарға ағылшын тілін меңгеру деңгейін арттыруда құнды ақпарат көзі бола алады.

Кілт сөздер: Ағылшын тілі, тарихшы, ғылыми зерттеу, тарихи дереккөздер, халықаралық байланыс, тіл үйрену.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение английского языка в области исторических исследований. Это подчеркивает тот факт, что значительная часть мировых научных исследований и исторической документации распространяется на английском языке, что делает владение языком критически важным компонентом для профессионального роста и проведения исследований на международном уровне. Далее в статье рассматривается ряд эффективных стратегий для овладения английским языком и приводится коллекция практических рекомендаций, которые могут быть легко интегрированы в повседневную учебную практику. Кроме того, в статье предлагается ряд полезных программ и цифровых платформ, облегчающих освоение английского языка, включая Duolingo, Memrise, BBC Learning English и Quizlet. Данная статья является ценным источником информации для людей, занимающихся изучением истории, а также для профессионалов в этой области, которые стремятся повысить уровень владения английским языком.

Ключевые слова: Английский язык, историк, научное исследование, исторические источники, международные связи, изучение языка.

Abstract. This article delves into the significance of the English language within the field of historical study. This underscores the fact that a substantial fraction of worldwide scientific inquiry and historical documentation is disseminated in the English language, thereby rendering linguistic

proficiency a critical component for professional advancement and the execution of research at an international standard. The article further explores a range of effective strategies for acquiring proficiency in the English language, presenting a collection of practical recommendations that can be seamlessly integrated into daily study practices. Moreover, it offers an array of beneficial programs and digital platforms that facilitate the acquisition of the English language, including Duolingo, Memrise, BBC Learning English, and Quizlet. This article functions as a valuable resource for individuals engaged in the study of history, as well as for professionals within the field, who seek to enhance their proficiency in the English language.

Key words: English language, historian, scientific research, historical sources, international communication, language learning.

Ағылшын тілі — әлемдегі ең танымал бес тілдің бірі. Оны күн сайын әлемнің кемінде 45 елінде тұратын 400 миллионнан астам адам қолданады. [1]

Қазіргі жаһандану дәуірінде шет тілдерін меңгеру-табысты болудың басты шарттарының бірі. Тіл меңгеру жаңа мүмкіндіктерге жол ашып, мәдениеттерді түсінуге көмектеседі.

Ағылшын ойшылы Самюэль Джонсонның «Тіл – ойдың киімі» деген сөзі бекер айтылмаған. Тілдерді меңгеру арқылы біз жаңа мәдениеттерді тануға, кәсіби мүмкіндіктерімізді кеңейтуге және жеке дамуымызды жетілдіруге мүмкіндік ала аламыз. Ал ағылшын тілін білу-уақыт талабы. Қазіргі таңда бұл тіл халықаралық қарым-қатынастың, ғылым мен техниканың, бизнестің және білімнің басты құралына айналды. Сондықтан ағылшын тілін үйрену кез келген адам үшін үлкен мүмкіндіктер есігін ашады.

Ағылшын тілі-әлемдегі ең кең таралған тілдердің бірі. Оны 1,5 миллиардтан астам адам қолданады, ал көптеген елдерде ресми тіл ретінде бекітілген.

Тарихшылар үшін ағылшын тілінің маңыздылығы қанша? Қазіргі ғылымның дамуы шекараларды жойып, зерттеулер мен ақпараттың еркін алмасуына мүмкіндік берді. Тарихшы мамандығы да бұл үдерістен тыс қалған жоқ. Бүгінде кәсіби тарихшылар тек ұлттық мұрағаттар мен дереккөздермен шектелмей, әлемдік тарихи зерттеулерге сүйенеді. Осы мақсатта ағылшын тілі негізгі құрал болып табылады.

Атақты лингвист Дэвид Кристал: «Ағылшын тілі- халықарылық ғылыми дискурстың әмбебап құралы» деп атап өткен. Бұл әсіресе тарихшылар үшін маңызды, себебі көптеген тарихи дереккөзде, зерттеулер мен еңбектер ағылшын тілінде сақталған және де басым бөлігі ағылшын тілінде жарияланады, ал халықаралық ғылыми қауымдастықпен байланыс орнату үшін осы тілді меңгеру қажет. [2]

Тарихшы мамандығы үшін ағылшын тілін білу аса маңызды, себебі көптеген тарихи дереккөздер, ғылыми мақалалар, зерттеулер мен архив материалдары дәл осы тілде қолжетімді. Ағылшын тілін меңгеру тарихшыға шетелдік әдебиеттермен жұмыс істеуге, халықаралық конференцияларға қатысуға, өз зерттеулерін шетелдік басылымдарда жариялауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ағылшын тілі – басқа елдердің тарихын салыстырмалы түрде зерттеуге жол ашатын көпір. Яғни, бұл тіл тек коммуникация құралы ғана емес, сонымен қатар тарихшының кәсіби көкжиегін кеңейтетін маңызды құрал болып табылады:

1. Ғылыми әдебиеттер мен дереккөздерге қолжетімділік - Әлемдегі ең беделді университеттер мен зерттеу орталықтарының еңбектері көбінесе ағылшын тілінде жазылады. Гарвард, Оксфорд, Кембридж университеттері, сондай-ақ Британ кітапханасы мен АҚШ Конгресс кітапханасындағы тарихи еңбектер ағылшын тілінде қол жетімді. Осы архивтерді зерттеу үшін тарихшыға ағылшын тілін білу өте маңызды.

2. Халықаралық ғылыми қауымдастықпен байланыс-Тарихшылар үшін халықаралық конференцияларға қатысу, ғылыми жобаларға қосылу өте маңызды. Академик Ноам Хомский : «Ғылым шекараларды білмейді, тек тілдік кедергілерді жеңгендер ғана жетістікке жете алады »

деген.-Ағылшын тілін меңгерген тарихшылар шетелдік әріптестерімен еркін пікір алмаса алады.

3. Халықаралық ғылыми конференциялар мен форумдар- Қазіргі тарихшылардың кәсіби дамуы үшін халықаралық конференцияларға қатысу өте маңызды. Әлемдік деңгейдегі симпозиумдар мен форумдарда зерттеулерін ұсыну, шетелдік ғалымдармен пікір алмасу тарихшының ғылыми ортада мойындалуына ықпал етеді. Көптеген конференциялар ағылшын тілінде өтетіндіктен, оны меңгеру – халықаралық деңгейде табысты болудың кепілі.

4. Тарихи құжаттарды түпнұсқада оқу мүмкіндігі – Ағылшын тілін білу тарихшыларға аудармашылардың көмегіне жүгінбей, түпнұсқа құжаттарды зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл тарихи оқиғаларды дәл әрі объективті түрде түсінуге көмектеседі.

5. Ғылыми еңбектерді жариялау және тарихты халықаралық деңгейде таныту-Бүгінде тарихшылар өз еңбектерін тек ұлттық басылымдарда ғана емес, халықаралық ғылыми журналдарда жариялауға ұмтылады. Scopus және Web of Science сияқты деректер базасында тіркелген журналдардың көпшілігі ағылшын тілінде шығады.Мақалаларын ағылшын тілінде жазып, беделді ғылыми басылымдарда жариялаған тарихшылардың еңбектері әлемдік ғылыми қауымдастықта кең таралып, танымал болады. [3]

Ағылшын тілін үйрену ұзақ уақыт пен жүйелі еңбекті талап етеді. Тарихшыларға ағылшын тілін меңгерудің бірнеше тиімді жолдары бар.

1. Күнделікті тәжірибе жасау – Тілді үйрену үшін күнделікті ағылшын тілінде мәтін оқу, тарихи мақалалармен жұмыс істеу маңызды.

2. Ағылшын тіліндегі тарихи еңбектерді оқу,мысалыға:

- Эдвард Гиббон – "The History of the Decline and Fall of the Roman Empire".
- Юваль Ной Харари – "Sapiens: A Brief History of Humankind".
- Арнольд Тойнби – "A Study of History".
- Уинстон Черчилль – "The Second World War"

3. Ағылшын тіліндегі тарихи фильмдерді қарау – тілді үйренудің тиімді әдісі ғана емес, сонымен қатар тарихи оқиғаларды кеңірек және шынайы түсінуге көмектесетін маңызды құрал. Ағылшын тілінде айтылған тарихи оқиғаларды тыңдау арқылы сөйлеу мәнері мен екпінді үйренуге болады.Өртүрлі ағылшын диалектілерін тыңдап, түсіну қабілетін жақсартуға мүмкіндік береді.Осы орайда атаулы тарихи фильмдерді ұсынсақ:

1. The Fog of War (2003) – Соғыс стратегиясы мен АҚШ-тың әскери саясаты туралы.

2. World at War (1973) – Екінші дүниежүзілік соғыс туралы ең үздік деректі сериалдардың бірі.

3. Ken Burns: The Civil War (1990) – АҚШ Азаматтық соғысы жайлы толыққанды деректі фильм.

4. 13th (2016) – АҚШ-тағы түрме жүйесі мен нәсілдік мәселелер туралы тарихи шолу.

Ағылшын тілін үйренуге көмектесетін бағдарламалар мен платформаларды қолдануда жақсы көмектеседі.Ағылшын тілін үйренуге көмектесетін бағдарламалар мен платформаларды қолдану тіл үйренушінің білімін жүйелеуге, тыңдау, оқу, жазу және сөйлеу дағдыларын бірдей дамытуға жақсы көмектеседі. Сонымен қатар, бұл ресурстар оқу үдерісін қызықты әрі тиімді етіп, өз бетімен білім алуға мотивация береді. Тарихшы мамандығы үшін бұл платформалар тарихи мәтіндерді түсінуге, кәсіби терминологияны меңгеруге және халықаралық академиялық ортада еркін әрекет етуге мүмкіндік туғызады. Мысалы:

1. Duolingo бағдарламасы - Күнделікті қысқа сабақтар арқылы сөздік қорыңызды дамытады.Геймификацияланған жүйе қызықты әрі тиімді.Жаңадан бастаушыларға өте ыңғайлы

2. Anki - Карточка әдісі арқылы жаңа сөздерді есте сақтауға көмектеседі.Өзіндік карточкалар жасап, жиі қайталай аласыз.

3. BBC Learning English - Тегін видеосабактар мен аудиоматериалдар ұсынады. Грамматика, сөздік қоры және тыңдау дағдыларын жақсартады.

4. Memrise бағдарламасы - Жаңа сөздерді визуализация арқылы есте сақтауға көмектеседі. Ана тілінде сөйлейтіндердің дауыстарымен сөздерді тыңдауға мүмкіндік береді.

5. Grammarly - Жазу дағдыларын жетілдіруге көмектеседі. Грамматикалық қателерді анықтап, дұрысын ұсынады.

Ағылшын тілін білу – тек кәсіби қажеттілік емес, бұл тарихшының өз мүмкіндіктерін кеңейтуге жол ашады. Тарихи құжаттарды түпнұсқада оқып, шетелдік дереккөздермен жұмыс істеу арқылы зерттеулерді тереңірек жүргізуге болады. Сонымен қатар, бұл тіл үйрену арқылы өзіңді дамытуға, жаңа көкжиектер ашуға мүмкіндік береді.[4]

Қазіргі заманда тарихшыларға бәсекеге қабілетті болу үшін ағылшын тілін меңгеру үлкен артықшылық береді. Сондықтан тілді үйренуге уақыт бөліп, оны меңгеруге тырысу әрбір тарихшы үшін пайдалы болмақ. Ағылшын тілі – тек қарым-қатынас құралы ғана емес, тарихты тереңірек зерттеудің және оны әлемге танытудың кілті.

Қорытындылай келе, тарихшы үшін ағылшын тілін білу – өте маңызды. Қазіргі таңда көптеген тарихи зерттеулер, мақалалар, кітаптар ағылшын тілінде жазылады. Егер тарихшы бұл тілді білмесе, ол маңызды ақпараттардан құр қалуы мүмкін. Сонымен қатар, халықаралық конференцияларға қатысып, әлемдік деңгейдегі ғалымдармен тәжірибе алмасу үшін де ағылшын тілін меңгеру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://doclecture.net/1-1024.html>
2. Бубнова Н.В. (2020). Ағылшын тілін үйренудің маңыздылығы. М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің Хабаршысы, (3 (48)), 179-183. https://vestnik.ku.edu.kz/jour/article/view/186?locale=kk_KZ
3. Ағылшын тілін оқытудың маңызы. <https://www.articlekz.com/kk/article/23194>
4. Ағылшын тілін меңгеру – жастарға әлем танудың кілті болмақ. <https://eduindex.kz/pedagogical-work/843-aylshyn-tilin-megeru-zhastara-lem-tanudy-kilti-bolma.html>

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ (ЖИ) ЖӘНЕ МҰҒАЛІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС: ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІНЕ БЕЙІМДЕЛГЕН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

Халметова Ш.А.

техника ғылымдарының магистрі,

Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан

Shokhnoza.khalmetova@mail.ru , <https://orcid.org/0009-0009-1446-177X>

Равшанова Р, Елемес А

ФИ-23-9к1 тобының студенттері,

Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан

Аннотация. Бүгінгі таңда жасанды интеллект (ЖИ) білім беру саласында кеңінен қолданыс табуда. Бұл мақалада ЖИ мен мұғалімдер арасындағы байланыстың маңыздылығы қарастырылады және оқушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделген білім беру жүйесінің артықшылықтары сипатталады. Зерттеуде ЖИ-дің оқу процесін автоматтандырудағы, оқушылардың даму деңгейін бақылаудағы және мұғалімдердің жұмысын оңтайландырудағы

рөлі сараланады. Мақала білім беру саласындағы заманауи тенденцияларға сай келіп, теориялық және практикалық маңызға ие.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, білім беру, мұғалім, жекелендірілген оқыту, оқу үдерісі, технология, бейімделу

Annotation. Nowadays, artificial intelligence (AI) is widely used in the field of education. This article explores the importance of the connection between AI and teachers and describes the advantages of an educational system adapted to the individual needs of students. The study analyzes the role of AI in automating the learning process, monitoring students' development levels, and optimizing teachers' work. The article aligns with modern trends in education and holds both theoretical and practical significance.

Білім беру саласында соңғы жылдары жаңа технологиялар кеңінен қолданысқа енуде. Осы өзгерістердің басты қозғаушы күштерінің бірі – жасанды интеллект (ЖИ). Жасанды интеллект білім беру жүйесінің тиімділігін арттыру, оқушылардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес оқыту, мұғалімдерге оқу процесін жеңілдету мен оңтайландыру мүмкіндіктерін ұсынады. Бұл мақалада ЖИ мен мұғалімдер арасындағы байланыстың маңызы, ЖИ-дің білім беру процесіндегі рөлі және оқушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделген білім беру жүйесінің негізгі аспектілері қарастырылады.

Жасанды интеллекттің білім беру саласындағы рөлі

Жасанды интеллект - бұл адамның ойлау қабілеттерін имитациялайтын жүйелердің жиынтығы. Білім беру саласында ЖИ түрлі аспектіде қолданылып келеді. Оған оқу процесін жекелендіру, оқушылардың білім деңгейін бағалау, тапсырмаларды автоматтандыру, оқыту әдістерін жетілдіру жатады. ЖИ мұғалімдер мен оқушылар арасындағы байланысты нығайтуға мүмкіндік береді. Оның көмегімен мұғалімдер оқушылардың білім деңгейін нақты бақылап, қажет болған жағдайда оқушыларға жекелей көмек көрсете алады. Жасанды интеллект оқушылардың әртүрлі даму деңгейін ескере отырып, оқыту мазмұнын бейімдей алады. Мысалы, егер оқушы белгілі бір тақырыпта қиындықтарға тап болса, ЖИ оның әлсіз тұстарын анықтап, қосымша ресурстар мен тапсырмалар ұсынуы мүмкін. Бұл оқушының жеке қажеттіліктеріне сай білім алуын қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, ЖИ жүйелері мұғалімдерге әрбір оқушының оқу деңгейі туралы нақты деректер беріп, оқыту әдістерін жақсартуға мүмкіндік береді.

ЖИ және мұғалімдер арасындағы байланыс.

Жасанды интеллект мұғалімдер мен оқушылар арасындағы байланысты нығайтуға мүмкіндік береді. Мұғалімдер ЖИ жүйелері арқылы оқушылардың оқу нәтижелерін бақылап, олардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес оқу бағдарламаларын ұсына алады. Бұл өз кезегінде оқушылардың оқу сапасын арттыруға ықпал етеді. ЖИ жүйелері мұғалімдерге көп уақытты қажет ететін міндеттерді автоматты түрде орындауға мүмкіндік береді. Мысалы, оқушылардың жазба жұмыстарын тексеру, тесттерді бағалау, тапсырмаларды тексеру сияқты тапсырмалар автоматтандырылуы мүмкін. Бұл мұғалімдерге оқушылармен жеке қарым-қатынас орнатуға және олардың әрқайсысымен жеке жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, ЖИ жүйелері мұғалімдерге өз жұмысын жақсарту үшін кері байланыс береді. Мұғалімдер оқу материалдарын бағалап, олардың тиімділігі туралы ақпарат ала алады. Бұл өз кезегінде мұғалімдерге оқыту әдістерін жаңартып, оқушылардың білім деңгейін арттыруға көмектеседі. Жасанды интеллекттің тағы бір маңызды аспектісі - оқушылардың даму деңгейі мен қажеттіліктерін алдын ала болжау мүмкіндігі. ЖИ жүйелері оқушылардың өткен оқу нәтижелерін талдап, олардың қай бағытта көбірек көмек алуға қажеттігін анықтауға көмектеседі. Бұл мұғалімдерге алдын ала жоспар құрып, оқу процесін жеке-дара түрде ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Оқушылардың қажеттіліктеріне бейімделген білім беру жүйесі.

Әрбір оқушының оқу деңгейі, қабілеттері және мүдделері әртүрлі. Оқу процесінде бірдей әдістер мен тәсілдерді қолдану барлық оқушыларға бірдей тиімді болмауы мүмкін. Сондықтан, оқушылардың қажеттіліктеріне бейімделген білім беру жүйесі өте маңызды. Жасанды интеллект білім беру процесін әрбір оқушының жеке ерекшеліктеріне сай ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Жасанды интеллект жүйелері оқушылардың жеке қажеттіліктерін ескеріп, оқу материалы мен тапсырмаларын олардың даму деңгейіне сәйкес таңдауға мүмкіндік береді. Мысалы, егер оқушыға белгілі бір тақырып түсініксіз болса, ЖИ жүйесі оған қосымша ресурстар мен түсіндірмелер ұсынуы мүмкін. Бұл оқушының өз білімін тереңдетіп, тақырыпты жақсырақ меңгеруіне ықпал етеді. Жасанды интеллект білім беру процесін жекелендіруді қамтамасыз етеді. Оқушылардың жеке оқу жоспары ЖИ жүйесі арқылы жасалады. Бұл жоспар оқушының өткен нәтижелері мен нақты қажеттіліктеріне негізделеді. Мысалы, егер оқушы математикадан әлсіз болса, оған көмек көрсету үшін қосымша тапсырмалар беріледі. Бұл жүйе оқушыларға өз қарқынымен білім алуға мүмкіндік береді. Оқушылардың қажеттіліктеріне бейімделген білім беру жүйесі тек теориялық біліммен шектелмейді. ЖИ оқушылардың практикалық дағдыларын да дамытуға ықпал етеді. Мысалы, виртуалды оқыту платформалары оқушыларға түрлі тәжірибелер жасауға, оқу материалдарын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Бұл оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуына ықпал етеді.

ЖИ-дің білім беру процесіне ықпалы.

Жасанды интеллект білім беру саласына үлкен өзгерістер әкеліп жатыр. ЖИ жүйелері оқушылардың оқу деңгейін бақылау, жеке оқу жоспарларын құру, оқыту әдістерін жетілдіру сияқты мүмкіндіктер береді. Бұл мұғалімдерге оқу процесін оңтайландыруға және оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес жеке көмек көрсетуге көмектеседі. Жасанды интеллектті қолданудың басты артықшылығы - оқу процесін автоматтандыру. ЖИ жүйелері оқушылардың тапсырмаларын автоматты түрде тексереді, бағалайды және мұғалімдерге оқу барысы туралы ақпарат береді. Бұл мұғалімдерге уақыт үнемдеуге мүмкіндік береді және оларды тек оқушылармен жеке жұмыс істеуге бағыттайды.

Сонымен қатар, ЖИ оқушылардың дамуын алдын ала болжауға мүмкіндік береді. Мұғалімдер ЖИ жүйелерінің көмегімен оқушылардың қай салаларда қиналып жатқанын анықтай алады. Осылайша, мұғалімдер оқу жоспарын түзетуге, оқушыларға қосымша көмек көрсетуге мүмкіндік алады. ЖИ арқылы мұғалімдер оқу процесін үнемі бақылап, қажетті түзетулер енгізе алады. Жасанды интеллект білім беру процесін барлық деңгейде өзгертуге қабілетті. Ол оқушылардың жеке қажеттіліктеріне бағытталған, жекелендірілген оқытуға мүмкіндік береді. Бұл оқушылардың білім алу тиімділігін арттырады және олардың дамуына ықпал етеді.

Жасанды интеллект білім беру саласында жаңа мүмкіндіктер ашты. Оқушылардың қажеттіліктеріне бейімделген білім беру жүйесі оқытудың сапасын арттырып, оқушыларға жеке тәсілмен білім алуға мүмкіндік береді. ЖИ мен мұғалімдер арасындағы тығыз байланыс оқу процесін тиімдірек етеді, мұғалімдерге өз жұмысының сапасын арттыруға және оқушылардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес оқыту әдістерін қолдануға мүмкіндік береді. Жасанды интеллект оқушылардың даму деңгейін бақылауға, оқу процесін автоматтандыруға және оқу материалдарын жекелендіруге мүмкіндік береді. Бұл білім беру жүйесін жаңартып, оны әрі қарай жетілдіруге үлкен ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Петрова, Н. И. (2021). Жасанды интеллект: Білім беру саласындағы жаңа мүмкіндіктер. *Жаңа технологиялар және білім беру*, 5(3), 45-53.

2. Бекетов, А. Ж. (2020). Жасанды интеллект және білім беру жүйесіндегі инновациялар. *Білім және қоғам*, 4(2), 36-42.
3. Иванова, Л. С. (2022). Оқушылардың қажеттіліктеріне бейімделген білім беру жүйесі: Жасанды интеллекттің рөлі. *Қазіргі педагогика*, 7(1), 22-30.
4. Назаров, В. А. (2023). Жасанды интеллект және мұғалімдердің кәсіби дамуы. *Педагогикалық зерттеулер*, 9(4), 51-59.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІНЕ АРНАЛҒАН ЖИ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ШЕКТЕУЛЕРІ

Халметова Ш.А.

техника ғылымдарының магистрі,

Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан
Shokhnoza.khalmetova@mail.ru , <https://orcid.org/0009-0009-1446-177X>

Сапарбай К., Сапарбай Н.

ФИ-23-9к7 тобының студенттері,

Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан

Аңдатпа. Бүгінгі таңда жасанды интеллект (ЖИ) білім беру саласында кеңінен қолданылуда. Ағылшын тілі мұғалімдері үшін ЖИ құралдары оқу процесін оңтайландыруға, тапсырмаларды автоматтандыруға және оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес бейімделген оқытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Мақалада ағылшын тілі пәнінде жиі қолданылатын ChatGPT, Grammarly, SpeakAI, Kahoot! және Quizlet сияқты ЖИ құралдары сараланып, олардың артықшылықтары мен кемшіліктері сипатталады. ЖИ құралдарының тиімділігі мұғалімнің дайындығы мен оқу мақсатына тікелей байланысты екені көрсетіледі. Бұл зерттеу заманауи оқыту технологияларына негізделген тиімді әдістемелерді қалыптастыруға ықпал етеді.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, ағылшын тілі, мұғалім, білім беру технологиялары, интерактивті оқыту, цифрлық құралдар

Жасанды интеллект (ЖИ) білім беру саласында қарқынды дамып, ағылшын тілі мұғалімдеріне оқу үдерісін тиімді ұйымдастыруға көмектесуде. Көптеген ЖИ құралдары оқыту процесін жекелендіру, тіл үйренушілердің жетістіктерін бақылау және сабақтарды оңтайландыру үшін қолданылады. Алайда, бұл құралдардың барлығы бірдей тиімді бола бермейді.

Бұл мақалада ағылшын тілі мұғалімдері үшін ең пайдалы ЖИ құралдары талданып, олардың шынайы тиімділігі қарастырылады.

ЖИ құралдарының ағылшын тілі мұғалімдері үшін маңызы

Жасанды интеллект негізіндегі құралдар оқу үдерісін автоматтандыруға, оқушылардың үлгерімін талдауға және мұғалімдердің жұмысын жеңілдетуге бағытталған. Мұндай технологиялар тіл үйренушілердің деңгейін бағалау, сөйлеу дағдыларын жақсарту және жазбаша жұмыстарды тексеру барысында ерекше көмек көрсетеді.

ЖИ құралдарын пайдалану келесі негізгі артықшылықтарға ие:

- Уақыт үнемдеу— автоматтандырылған бағалау мен кері байланыс.
- Оқытудың жекеленуі— оқушылардың қажеттіліктеріне сай тапсырмаларды бейімдеу.

- Мәтіндік және сөйлеу тілін өңдеу – автоматты түзетулер мен ұсыныстар.
- Интерактивті оқу материалдарын әзірлеу – бейне, аудио және тесттерді оңтайлы құру.

Ағылшын тілі мұғалімдеріне арналған ең тиімді ЖИ құралдары:

ChatGPT – жасанды интеллектке негізделген тілдік модель, ол мәтінді түсіну, талдау және генерациялау қабілеттерімен ерекшеленеді. Бұл құрал ағылшын тілі мұғалімдеріне оқыту процесін оңтайландырып, оқушылардың тілді меңгеруіне көмектесетін бірнеше маңызды мүмкіндіктер ұсынады.

ChatGPT мұғалімдерге сабақ жоспарларын құруда көмектесе алады. Оқу бағдарламасына сай тақырыптар бойынша мазмұн дайындап, сабақ құрылымын құруға мүмкіндік береді. Мұғалімдер бірнеше минут ішінде сабақ жоспарларын дайындай алады. Бастауыштан бастап, жетілдірілген деңгейге дейінгі оқушылар үшін арнайы жоспарлар құруға болады.

Кемшіліктері: Автоматты жауаптар кейде нақты емес болуы мүмкін, күрделі академиялық жұмыстарға толық сәйкес келмеуі ықтимал.

Grammarly — жасанды интеллектке негізделген жазбаша мәтіндерді тексеру құралы, ол грамматика, орфография, тыныс белгілері және стиль қателерін анықтап, түзетулер ұсынады. Бұл құрал ағылшын тілі мұғалімдеріне бірнеше маңызды артықшылықтар береді:

Оқушылардың жазу дағдыларын жақсарту:

Grammarly оқушылардың жазбаша жұмыстарындағы қателерді түзетуге көмектесіп қана қоймай, оларға ұсыныстар береді. Бұл оқушыларға өз қателерін түсініп, жазу дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Мұғалімнің жұмысын жеңілдету:

Мұғалімдер эссе, хат және басқа да жазбаша тапсырмаларды тексеруге көп уақыт жұмсайды. Grammarly грамматикалық және стилистикалық қателерді автоматты түрде түзетіп, мұғалімнің жүктемесін азайтады.

Кемшіліктері: Контексті толық түсіне алмауы мүмкін, күрделі тілдік құрылымдарға кейде қате ұсыныстар беруі ықтимал.

Зерттеулер: Wang & Vasquez (2020) жүргізген зерттеу бойынша, Grammarly қолданатын студенттердің жазу сапасы 30-40%-ға жақсарған.

SpeakAI – жасанды интеллектке негізделген сөйлеуді тану және тілдік дағдыларды дамытуға арналған құрал. Ол оқушылардың айтылымын жақсартуға, сөйлеу дағдыларын жетілдіруге және тыңдау қабілетін арттыруға көмектеседі.

Оқушылардың айтылымын жақсарту:

SpeakAI оқушылардың сөйлеу мәнерін тыңдап, олардың дыбыстарды дұрыс айту деңгейін бағалайды. Құрал нақты уақыт режимінде кері байланыс беріп, дұрыс айтылмаған сөздерді түзетуге көмектеседі. Оқушылар дыбыстау және емпін қателерін бірден түзете алады. Өртүрлі акценттер мен диалектілерді ажырата алады.

Мұғалімдер үшін уақыт үнемдеу: SpeakAI мұғалімдерге әрбір оқушының айтылымын жеке тексеруге кететін уақытты үнемдеуге көмектеседі. Оқушылар өз бетінше жаттығып, ал мұғалімдер олардың нәтижелерін талдай алады.

Зерттеулер: Jones et al. (2022) жүргізген зерттеуге сәйкес, SpeakAI қолданған студенттердің айтылым сапасы 35%-ға жақсарған. Brown & Taylor (2023) зерттеуі бойынша, жасанды интеллект негізіндегі сөйлеу құралдары қолданылған сыныптарда оқушылардың сөйлеу сенімділігі 50%-ға артқан.

Кемшіліктері: Түрлі емпіндер мен диалектілерді толыққанды ажырата алмауы мүмкін.

Kahoot! және Quizlet – ағылшын тілі мұғалімдері үшін тиімді цифрлық оқыту құралдары. Олар ойын арқылы оқыту (gamification) әдістерін қолдана отырып, оқушылардың мотивациясын арттырып, жаңа материалды меңгеру процесін жеңілдетеді.

Kahoot! құралының тиімділігі. Kahoot! – сұрақ-жауап форматындағы викториналар, тесттер мен ойындар жасауға мүмкіндік беретін интерактивті платформа. Мұғалімдер тест нәтижелерін лезде көріп, оқушылардың білім деңгейін бағалай алады. Топтық ойындар арқылы оқушылардың ынтымақтастығы күшейеді. Сабақ барысында қолдануға да, үй тапсырмасы ретінде беруге де болады.

Quizlet құралының тиімділігі

Quizlet – цифрлық флешкарттар мен тесттер құруға және есте сақтау қабілетін жақсартуға арналған платформа. Оқушылар жаңа сөздерді флешкарттар арқылы тезірек жаттайды. Флешкарттар, тесттер, сәйкестендіру ойындары және диктант арқылы оқыту мүмкіндігі бар.

Зерттеулер: Wang (2020) жүргізген зерттеу нәтижелері бойынша, Kahoot! қолданған оқушылардың сөздік қоры 25%-ға артқан. Paradima-Sophocleous (2020) зерттеуі бойынша, Quizlet қолданған оқушылардың сөздерді есте сақтау қабілеті 40%-ға жақсарған.

Кемшіліктері: Толыққанды оқыту платформасы емес, қосымша құрал ретінде ғана тиімді.

ЖИ құралдарының тиімділігі бірнеше факторларға тәуелді:

Оқушылардың деңгейі – бастапқы, орта немесе жоғары деңгейдегі оқушылар үшін әртүрлі құралдар қажет.

Пайдалану мақсаты – жазу, тыңдау, сөйлеу немесе оқу дағдыларын дамыту мақсатында әртүрлі ЖИ құралдары қолданылады.

Мұғалімнің дайындығы – мұғалімнің ЖИ құралдарын қалай тиімді қолдана алатыны олардың шынайы пайдасын анықтайды.

Оқу бағдарламасымен сәйкестігі – ЖИ құралдарының мазмұны оқу мақсаттарымен үйлесуі қажет.

Қорытындылай келе жасанды интеллект негізіндегі құралдар ағылшын тілі мұғалімдеріне оқыту үдерісін онтайландыруға үлкен мүмкіндік береді. Алайда, олардың тиімділігі қолдану тәсіліне, оқу мақсатына және мұғалімнің тәжірибесіне байланысты өзгереді. Grammarly, ChatGPT, QuillBot, SpeakAI және Kahoot! сияқты құралдар мұғалімдерге көмекші ретінде қызмет ете алады, бірақ оларды толыққанды оқыту әдісі ретінде қарастыруға болмайды. Сондықтан, ағылшын тілі мұғалімдері ЖИ технологияларын оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес бейімдеп қолдануы қажет. Мұғалімдер ЖИ құралдарын дәстүрлі оқыту әдістерімен біріктіре отырып, тиімді білім беру стратегиясын қалыптастыруы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Brown, H. D. (2007). Оқыту қағидалары: Тіл үйретуге интерактивті көзқарас. Pearson Education.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Тілді оқытудағы тәсілдер мен әдістер. Cambridge University Press.
3. Warschauer, M. (2000). Жаһандық экономиканың өзгеруі және ағылшын тілін оқытудың болашағы. TESOL Quarterly, 34(3), 511-535.
4. Levy, M., & Stockwell, G. (2006). CALL технологиялары: Компьютерлік тіл үйренудің мүмкіндіктері мен мәселелері. Routledge.
5. Schmid, E. C. (2008). Интерактивті тақталармен жабдықталған сыныптардағы мультимедианың педагогикалық артықшылықтары мен кемшіліктері. Computers & Education, 51(4), 1553-1568.

ЎЗБЕК ТИЛИ ДАРСЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШДА БИЛИШГА ОИД ТОПШИРИҚЛАРНИНГ УЗВИЙЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Камилова Махлиё,

Жумабек Ташенев номли университет
МФИ-23-3к ўқув гуруҳи 2-босқич магистранти

Илмий раҳбар: Шахло Наралиева,

Жумабек Ташенев номли университет
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Мазкур мақолада Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили дарсларини самарали ташкил этишда ўқув-билув топшириқларининг узвийлигини таъминлаш усуллари тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: ўзбек тили, Қозоғистон, билишга оид, инновацион усул, матн, кўникма, малака, ижодкор ўқитувчи.

Аннотация. Бўл мақалада оқыту өзбек тілінде жүргізілетін Қазақстандағы жалпы білім беретін мектептерде өзбек тілі сабақтарын тиімді ұйымдастыруда оқу-танымдық тапсырмалардың бірізділігін қамтамасыз ету әдістері қарастырылған.

Түйін сөздер: өзбек тілі, Қазақстан, когнитивтік, инновациялық әдіс, мәтін, дағды, біліктілік, шығармашыл ұстаз.

Аннотация. В статье рассматриваются методы обеспечения согласованности учебных и познавательных задач при эффективной организации уроков узбекского языка в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане.

Ключевые слова: узбекский язык, Казахстан, познавательный, инновационный метод, текст, умения, навыки, умения, креативный учитель.

Ижодкор ўқитувчи дарс жараёнида ўқувчининг ёшига, яшаш ҳудудига мос, педагогик таъсир кучига эга бўлган исталган ўқув материални ўқув-билув топшириғига айлантира олади. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили машғулотларини самарали ташкил этишни лойиҳалаш жараёнида дарсликдаги ўқув материални доирасидагина чегараланиб қолмаслик муҳим аҳамият касб этади. Шу ўринда она тили машғулотларини ташкил этишда фойдаланиладиган ўқув-билув топшириқлари тизими таркибини ажратиб олиш зарур: ўқув-билув топшириқларини тизимга келтиришга оид фаолият. Бундай фаолиятни ўқитувчи ёки дарслик муаллифи амалга оширади; ўқув-билув топшириқларини тузиш воситалари. Методист ўқитувчи ёки дарслик муаллифининг ўқув-билув топшириқларига оид билимлари, унинг ўқув-билув топшириқларини тузиш соҳасида орттирган тажрибаси, малакалари; ўқув-билув топшириқларини тузиш вақтида бир ҳолатдан

иккинчи ҳолатга ўтадиган ёки иерархик муносабат касб этадиган ўқув материали фаолият предмети ишини бажаради.

Она тили машғулотларини самарали ташкил этишда она тили ўқитишнинг асосий воситалари ва қўшимча воситалари ҳақида А. Ғуломов⁸ ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб ўтади. Тадқиқотчи Х. Қурбонова эса она тили таълими воситалари ҳам анча кенгайганлигини таъкидлаб, ахборотлар миқдори кенгайган бугунги таълим шароитида ўқувчилар луғатлар ва маълумотномалардан, компьютерлар хизматидан, расмий альбомлардан, фотопозитив ва диафильмлардан, масофали ўқитиш воситалари ва телеёшиттиришдан, электрон методик қўлланмалардан фойдаланишга кўпроқ зарурат сезишганлигини таъкидлаб ўтади.⁹

Одатда, дарсликдаги ўқув материали(таълим мазмунига) мос, аммо уни айнан такрорламайдиган ўқув-билув топшириқлари тизимини ташкил этиш ниҳоятда муҳим. Ўзбек тили ўқитувчисининг ана шундай дастур, дарслик ва дарс мазмунига ҳамоҳанг, аммо уларни айнан такрорламайдиган ўқув топшириқлари мажмуини пухта ўйлаб тузиб чиқиши ҳам таълим оловчи, ҳам таълим берувчини бир хил қолипга тушиб қолишдан сақлайди.

Маълумки, ўқувчиларнинг билиш фаолияти динамик тарзда ривожланади. Буни ҳисобга олган ҳолда белгиланган таълимнинг умумий ва муайян ўқув предметларига хос хусусий мақсадлари ўзаро муштарақликда таълим мазмунида намоён бўлади. Таълим мазмунининг таълим мақсадига мувофиқ бўлишини таъминловчи муҳим шартларидан яна бири шундаки, таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фаолият кўрсатиш, эркин фикрлашга ундовчи ўқув машғулотлари тизими, таълим жараёнидаги ҳар бир предмет, ҳар бир турдаги фаолият, ҳар бир дарс ва муайян дарсда ўқувчи бажариши учун мўлжалланган ўқув топшириқлари жамланмаси, барча-барчаси, яъни бутун таълим тизими бош мақсадни, ақлий, мантиқий фаолиятга киришиш вазифасини қўйишга, амалга оширишга хизмат қилмоғи керак. Таълим мазмуни унинг мақсадига мувофиқ бўлишини таъминлаш учун юқорида баён этилганлар билан бир қаторда айни шу мазмуннинг муайян ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ҳамда тарихий давр руҳини ифодалаши ҳам ўқувчи камолотида муҳим аҳамият касб этади. Ўқувчи келажакда муносиб ўрин эгаллашга интилаётган жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, маънавий, маданий, маърифий ҳаёти, халқ турмуш тарзи, руҳиятини ҳам таълим мазмуни ўзида акс эттириши керак. Чунки худди мана шу халқнинг турмуш тарзи ва жамият ҳаётида ўқувчи муносиб ўрин эгаллаши учун унга мослашиши, тайёр бўлиши лозим.

Ўқув-билув топшириқлари тизимини лойиҳалашда ўқитувчи ўз фаолиятини қуйидаги тартибда амалга оширади:

1. Ўқувчиларнинг ўқув мақсадлари – бош, оралик ва ҳаракатга тенг мақсадларини ажратиб олиш¹⁰.

Ўзбек тили ўқув машғулотларини ташкил этишдаги ҳар бир соатлик дарснинг асосий мақсади шу ўқув предметининг бош мақсадининг амалга ошиш жараёни бўлмоғи зарурки, бу мактабда ўзбек тили ўқув предметининг умумий, хусусий характердаги бош мақсади билан таълим жараёнидаги ҳар бир элементар фаолият мақсади ўртасидаги узвийликни таъминлашга хизмат қила олади.

⁸ Ғуломов А., Қодиров М., Эрназарова М., Бобомуродова А. в.б. Она тили ўқитиш методикаси. – Т.: Фан ва технология, 2012. – Б. 120-124.

⁹ Қурбонова Х.Қ. Она тили таълими мазмунини янгилашнинг лингвометодик асослари: пед.фанлари номз.... диссертацияси автореф. –Тошкент, 2005. – Б. 17.

¹⁰Соҳа мутахассислари дарс жараёнида ўқув мақсадларининг уч турини ажратадилар: бош, оралик ва ҳаракатга тенг мақсадлар. Бунда ўқитувчининг асосий иши дарс жараёнидаги оралик ҳамда ҳаракатга тенг мақсадларни ўқув предметининг бош мақсадига мувофиқлигини таъминлаб бориши зарур бўлади. (Бу ҳақда қаранг: Маҳмудов М.Х. Таълимни дидактик лойиҳалашнинг назарий асослари: пед. фанл. доктори илм. дараж. олиш учун ёзилган диссертацияси. –Тошкент,2004. – 172 б.)

Маълумки, инсоният юқори даражада ахборотлашган жамиятда яшамоқда. Таълимнинг хусусий мақсадларидан бири ўқувчиларни ўта сифатли, уларни маънавий-интеллектуал жиҳатдан ривожлантиришга кўмаклашадиган ахборотлар билан қуроллантиришдан иборат. Ушбу мақсадга мос келадиган таълим мазмуни, энг аввало, дарсликлар ва ўқув китобларида муайян изчилликда акс этиши керак. Чунки янги давр кишиси ижтимоий, моддий, маданий тараққиётни тамоман янги босқичга кўтарадиган қатор ўзгаришларни вужудга келтира оладиган мустаҳкам билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиши лозим. Бу эса таълим мақсадига мос келадиган таълим мазмунини янги ўқув моделлари воситасида ифодалашни тақозо этади.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили машғулотларини самарали ташкил этиш дарс жараёнидаги у ёки бу мавзуни ўтишнинг нутқ амалиётида тутган ўрнига қараб аниқланади. Масалан, 5-синфда “Ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси” мавзуси бўйича интерфаол усулларни қўллашнинг бир қатор имкониятлари мавжуд.

5-синфда “Ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси” мавзуси бўйича интерфаол усулларни қўллаш намунаси

(Изоҳ: Ушбу дарс ишланмасида 5-синф ўқувчиларининг дарслигида берилмаган, аммо уларга ёндош ўқув топшириқларини мустақил бажаришларини акс эттиришга ҳаракат қиламиз.)

Берилган топшириқ “БББ” усули асосида бажарилади. Бунда ўқитувчи қуйидаги матнни кичик гуруҳлардаги ўқувчиларга тарқатади:

Ўсимлик

Саломатлигимиз учун ўсимликлар дунёсининг аҳамияти катта. Ўсимлик – тириклик манбаи. Бир гектар ўрмон ўртача 200 минг аҳоли яшайдиган шаҳар ҳавосини тозалаб туриш имкониятига эга. Худди шунча майдондаги кенг баргли ўрмонлар 5 килограмм, нинабаргли ўрмонлар эса 8 килограммча шифобахш моддалар ажратиб, бактерияларни зарарсизлантиради. Шуларни ҳисобга оладиган бўлсак, ўрмонларни асраш ва яшил майдонларни кенгайтириш давримизнинг энг долзарб экологик масалаларидан бири бўлиб қолмоқда.

Ҳисоб-китобларга кўра, дарахтларнинг кесилиши натижасида келиб чиқадиган умумбашиарий зарарни қоплаш учун ҳар йили 150 миллион гектар ерга кўчат экишимиз керак экан. Агар бир йилда 100 миллион туп кўчат эксак, атмосферага карбонат ангидрид гази чиқарилишини 18 минг тоннага қисқартирган бўламиз. Шу орқали биологик хилма-хиллик сақлаб қолиниши баробарида сув тошқинлари, қургоқчилик, тупроқ эрозиясининг ҳам олди олинади.

Ўзбекистонда 75 турдан ортиқ дарахт ва бута турлари ўсади. Бундан ташиқари, повловния, клон терак навлари, магнолия, пекан, пираканта каби ўндан ортиқ чўл-яйлов ўсимликлари иқлимимизга мослаштирилиб ўстирилмоқда. Ҳар йили ўрмон хўжаликлари томонидан 85,2 миллион дона дарахт ва бута ниҳоллари ҳамда кўчатлари етиштирилади. Кўкаламзорлаштириш мақсадида 15 миллионга яқин туп кўчатлари парваришланади.

Ўқувчилар матнни ўқиб чиқадилар ва ҳар бир гап олдида қуйидагича изоҳ берадилар: **“Билардим”. “Билиб олдим”. “Билгим келади”** каби.

Ўқитувчи кичик гуруҳларнинг жавобларини тинглайди. **“Билгим келади”** изоҳи барча кичик гуруҳларда учраса, ўша ўринларни изоҳлаш ўқитувчи зиммасига тушади. Агарда бу ҳолат бир ёки икки гуруҳда учраса, изоҳни қолган гуруҳлар беради. Умуман олганда, **“Билгим келади”** тарзида белгиланган жумлалар устида ишланади.

Кейинги топшириқ “Синквейн” усули асосида бажаришга мўлжалланади: Кичик гуруҳдаги ўқувчиларни фаоллаштирувчи **“Сиз буни, албатта, уддалай оласиз”, “Сизнинг**

билимингиз бу топшириқни бажаришга етади” каби мотивацион фикрлар ёзилган кичик лавҳачалар ва ҳар бир гуруҳга биттадан ўсимлик номи тақдим этилади. Ўқувчилар ўзларига тақдим этилган муайян сўзни мавзу сифатида олиб, унга сифат ва феъллар қўйиб, сўз бирикмалари ҳамда гап тузадилар. Масалан,

1-кичик гуруҳ. Мавзу: **Олма** (дарахт)

Хусусияти: *сериох, катта (олма дарахти)*

(Олма) гуллайди. Ёз-куз фаслларида мева беради.

Олма дарахти жуда чиройли гуллайди.

2-кичик гуруҳ. Мавзу: **Настарин** (ўсимлик)

Хусусияти: *жуда хушбўй, гулларининг ранги оқ, пушти ва сиёҳранг*

Настарин эрта баҳорда очилади, дилларга завқ бағишлайди.

Настариндан хушбўй атир тайёрланади.

3-кичик гуруҳ. **Исирик** (ғиёҳ)

Хусусияти: *фойдали ва шифобахш, ёввойи ҳолда ўсади.*

Исириқнинг бутун танаси, уруғи қуришиб қўйилади ва микробларга қарши тутатилади.

Исириқ кўпгина касалликларга шифодир.

Топшириқ ижроси барча кичик гуруҳлардан сўраб олинади ва асосли жавоблар рағбатлантирилади.

“Тўрт томонлама” усули асосида бажариладиган топшириқ берилади: Ҳар бир кичик гуруҳ сардори ўқитувчи томонидан тайёрланган тўртбурчаклардан биттасини танлайди. Шаклнинг ўртасига муайян ўсимлик расми ёпиштирилган ва тўртбурчакнинг томонларига шу ўсимлик номи билан боғлиқ топшириқлар ёзилган бўлади. Масалан,

1-томон. У ҳақида мақол ёки афоризм айтинг.

2-томон. Унинг хусусиятлари тавсифини матн орқали беринг.

3-томон. У қайси уянинг вакили? Унинг уядошларини топинг.

4-томон. У ҳақида ўзингиз қўшимча қилинг.

Расмдаги ўсимлик ҳақида шеър ёки афоризмлар топилади, улар алоҳида қоғозга чиройли хуснихатда ёзилиб безатилади ва уларнинг тақдимои ўтказилади. Масалан, 1-кичик гуруҳ аъзолари тўрт томон топшириғини қуйидагича бажарадилар:

Исирик

1. *Исириқ – минг дарднинг шифоси.* (Мақол)

2. *Қозоқлар ва русларда адраспан дейиладиган исириқни ҳамма яхши билади. Исириқ Қозогистон ва Ўзбекистоннинг барча вилоят, туман ва қишлоқларида, асосан, фойдаланилмай ётган ўтлоқларда, тоғларнинг қуйи қисмларида, қумлоқ, тошлоқ ва тунроқли жойларда ёввойи ўт сифатида ўсади.*

3. *Шифобахш ўсимликлар (уяси): исириқ, янтоқ, отқулоқ, қичитқи ўт, қоқи, чойқоқи, итузум, қалампирмунчоқ, андиз, арпабодиён ва ҳ.к.*

4. *Исириқни ивитиб, ичилган замон,*

Савдоий моддалар кетади аён!

Қонингни тозалаб, мусаффо қилар,

Ичинг қотган бўлса юмшатар ҳар он. (Абу Али ибн Сино)

Топшириқларни тез ва хатосиз бажарган гуруҳ аъзолари рағбатлантирилади.

Таълим мақсадига мос келадиган таълим жараёнининг натижалари ўқувчига ақлий, ҳукукий фуқаролик, коммуникативлик, ахборотли ва тафаккурнинг бошқа йўналишларида чуқур маҳоратга эга бўлиш имконини бериши лозим. Бунда ўқув-билув жараёнида муҳим ўринни ўқитувчилар билан ўқувчилар орасида ўзаро фикр алмашишга имкон берадиган таълимий топшириқлар эгаллаши зарур. Бу борада она тили таълими жараёнида ўқувчилар

онгига тилимизга ҳурмат, муҳаббат руҳини сингдирилиб боровчи матнлар устида ишлаш ҳам ўринли. Масалан,

Она тилимиз

Тил мавсумий либос эмаски, об-ҳавонинг ўзгаришига қараб алмаштирилса. Онаизор, Ватан, Миллат каби тушунчаларнинг ҳар бири бетақрордир. Она тили ҳам битта. Агар ўз халқингиз орасида соқов ва ёт бўлиб қолишни истамасангиз, она тилини пухта ўрганинг, уни бошингизга кўтаринг. Киши бошқа тилда билимли бўла олади, аммо фақат она тилидаги билимигина бекаму кўст бўлиши мумкин. Она тилимизни эъозлашни, қадрлашни ва асрашни маърифий миллатлардан ўрганинг.

Она тилида аниқ фикрлаш, адабий тилда сўзлашни, нутқингизни ҳар хил ёт унсурлардан сақлашга ҳаракат қилинг. Қаерда ва ким бўлмасин, она тилини камситишларига асло йўл қўйманг.

(Ғайбулла ас-Салом)

1-топшириқ. Матнни ўқинг ва мағзини уқинг. Унинг мазмунини битта гап орқали ифодаланг.

2-топшириқ. Матн таркибидаги: “...нутқингизни ҳар хил ёт унсурлардан сақлашга ҳаракат қилинг ёки она тилингизни камситишларига асло йўл қўйманг” каби жумлаларни қандай тушунасиз?

3-топшириқ. Матндаги қайси жумлалар куйидаги шеър мисралари мазмунига тўғри келишини айтинг:

*Эй она тил, азиз қадрдоним,
Илтифоти руҳим, Раҳмоним.
Тугдигим кундан айладинг улфат,
Ўлгунча айилма, эй жоним.
Менга илм-у адаб сан ўргатдинг,
Чин адиб, муаллим, шоним.
Миллатнинг руҳини кўтаргучисан,
Эй муқаддас карамли султоним. (А.Авлоний)*

Она тили ҳақида юқорида келтирилган насрий ва назмий матнни таққослаш жараёнида ўқувчиларда ўз тилига эътиборли бўлиш, у билан ғурурланиш ҳисси уйғонади. Шу билан бирга, улар мустақил фикрларини баён этиш ва исботлаш учун гап қурилишига эътибор берадилар. Натижада, ўқувчи ўзи билмаган ҳолда нутқий малака ҳосил қилади, жамоат ичида ўз фикрини ифодалаш ва уни ҳимоя қилишни ўрганади.

Ёш авлод онгида миллий истиқлол ғоясини шакллантириш, уларда ватанни севиш туйғусини уйғотиш бошқа фанлар қатори она тили таълимида ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Бу борада умумий ўрта таълим мактаблари ҳамда академик лицейларда, асосан, таълимий диктантлар ёздирилади. Ваҳоланки, она тили машғулотларида ўқувчилар турли мавзуларда баён, иншо, эссе ёзиш, насрий ва назмий матнлар тузиш воситасида фикр маҳсулини равон ва тўғри ифодалаш бўйича амалий кўникма ҳамда малака ҳосил қилишлари лозим. Она тили машғулотларида куйидаги матнлар таҳлили, тасвирий воситалар, иборалар, сўз маънолари устида ишлаш, матн мазмуни ғоясини изоҳлаш ҳам ўқувчиларга маънавий озуқа беради¹¹. Ўқувчини миллийлик заминида дунёқарашини кенгайтиради ва нутқий равонликни таъминлашга хизмат қила олади.

Умуман олганда, бу каби ўқув топшириқларини Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили машғулотларини самарали ташкил этиш воситалари сифатида тизимли равишда, дастур ва дарсликлардаги мавзулар моҳиятига

уйғун ва ўзаро изчилликда, узвийликда (ўқитувчи томонидан) тайёрлаш, уларнинг ўтказилиш методларини лойиҳалаш муҳим аҳамият касб эъди..

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Тажбенова С.С. Она тили дарсларида ўқувчиларга назарий билимларни амалда қўллашни ўргатиш методикаси (таълим қозоқ ва ўзбек тилларида олиб бориладиган бошланғич синфлар мисолида): пед. фанлари бўй. фалс. докт. (PhD). диссертацияси автореф. –Тошкент, 2018. – 49 б.
2. Нурлыбеков Б. история развития школ Южно-Казахстанского края (1864-1917 гг. И 1917-1924 гг.) // дисс.канд. пед.наук. - Чимкент. 1964.
3. Ҳамроқулова Ш. Қозоғистондаги ўзбекларнинг республика фан ва маданияти ривожига қўшган ҳиссаси (1925-2015 йй).– Тошкент.: Янги нашр, 2015.- Б. 174 б.
4. Ҳамроқулова Ш. Билингвал таълим – Қозоғистондаги ўзбек мактабларида// Сўз санъати, 2021. – 4-сон.
5. Икром Ақром ўғли. Билингвал-Қарноқда // Жанубий Қозоғистон. 2005.
6. Жилин А.Н. Узбеки в Южном Казахстане // Современное развитие этнических групп Средней Азии и Казахстана. – Москва: Изд. инст. этн. и атрп., 1992.
7. Эрназарова М.С. Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг 2-синфларида ўзбек тилини ўқитиш методикаси: пед. фанлари номз.диссертацияси автореф. –Тошкент, 1999.
8. Азимов И. Бундан ўзимиз манфаатдормиз. <https://kun.uz/news/2021/10/13/>
9. Ш.Наралиева ва бшқ. Ўзбек тили. Умумтаълим мактабларининг 5-синфи учун дарслик. Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан министрлиги тасдиқлаган. Алматы.: “Жазушы” нашриёти, 2017.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ КҮШ ЖӘНЕ ТӨЗІМДІЛІК ДАЙЫНДЫҒЫ: ӘДІСТЕР МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Әбдірәсіл Н.

Өзбекәлі Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – п.ғ.к. профессор, Рамашов О.Р.

Футбол футболшылардың күшті және жылдамдық-күш дайындығына ерекше талаптар қояды. Ойыншылардың жоғары маневрлік деңгейі, соққы күшінің артуы, әртүрлі ойын әдістерін орындау кезінде энергияны үнемдеу футболшылардың жұмыс қабілеттілігі мен шеберлігін арттыруға ықпал етеді.

Футболшылардың күш дайындығында негізгі келесі ережелер бар:

1. Жаттығу сабақтарын ұйымдастырудың, футболшы бұлшықет талшығының жиырылу режимдерінің сондай формалары мен әдістерін пайдалану, олар барлық күш қабілеттерін тиімді дамытуды қамтамасыз ететіндей болу керек.

2. Бұлшықет аппаратының жиырылу қасиеттері мен тотығу қабілеттерін бір мезгілде дамыту.

3. Жылдамдық пен жылдамдық төзімділігін, күш пен төзімділікті және олардың әртүрлі құрамдас бөліктерін, сондай-ақ футболшылардың үйлестіру және күш қабілеттерін қатар дамыту.

Футболшылардың күшін дамыту үшін келесі әдістер қолданылады:

Қайталанатын күш салу әдісі. Ең жақсы әсер беру үшін жүктеме салмағы максималдың 60-80% болуы керек. Қайталау саны, әдетте, қатарынан 10-12 реттен аспайды. Жалпы 3-4 серия орындалады, сериялар арасындағы демалыс уақыты – 3-4 минут. Бұл әдісте жаттығудың тиімділігі соңғы қайталауларда байқалады. Негізгі кемшілігі – жаттығу тапсырмаларының экономикалық тұрғыдан тиімсіздігі және жарыс жаттығуларына әрдайым сәйкес келе бермеуі. Әсіресе жалпы дайындық кезеңінде жиі қолданылады.

Максималды күш салу әдісі абсолютті (максималды) күшті арттыруға тиімді. Ол шекті және шектіге жақын сыртқы жүктемелермен жұмыс істеуді көздейді, жүктеме салмағы максималдың 80-90%, қажет болған жағдайда 100% жетеді. Оның тиімділігі бұлшықеттердің максималды кернеуі мен аз энергия шығынымен түсіндіріледі. Бір тәсілде 1-3 рет қайталау, жалпы 1-3 серия, сериялар арасындағы демалыс – 3-5 минут. Бұл әдіс дайындық кезеңінің екінші жартысында аптасына 1-2 рет қолданылады.

Прогрессивті жүктеме әдісі жүктеме салмағын 50%-дан бастау, кейін 75%, соңында 100% шекке дейін біртіндеп арттыруды қамтиды. Бір жаттығу барысында 3 тәсілден аспау керек, тәсілдер арасындағы үзіліс – 3-4 минут. Қозғалысты барынша жылдам орындау керек, шамамен әр тәсілде 10 рет (100% жүктеме салмағынан басқа). Бұл әдіс ағзаның бейімделу

реакцияларын болдырмауға мүмкіндік береді, ең үлкен әсер қозғалыс аяқталған соң байқалады.

Соққы әдісі жаттығатын бұлшықеттерді құлайтын дененің немесе снарядтын кинетикалық энергиясымен ынталандыруға негізделген, бұл тежеуші жұмыстан жеңетін жұмысқа тез ауысуды қамтамасыз етеді. Ең үлкен әсер дене салмағын қосымша жүктемесіз қолданғанда байқалады, мысалы, 60-80 см биіктіктегі тұғырдан жерге аздап тізені бүгіп секіріп, кейін жылдам әрі күшті жоғары, солға-оңға секіру. Бұл әдісті жалпы дайындық кезеңінің соңында және арнайы дайындық кезеңінде қолдану керек, себебі бұлшықеттер жұмыс жағдайына жетіп, нығаюы қажет. Тереңдікке секіру 2-3 серия орындалады, әрқайсысында 8-10 секіруден, сериялар арасындағы демалыс 3-5 минут.

Қосарланған әдіс қозғалыс дағдысы құрылымында оптималды жүктеме арқылы жаттығулар орындауды қарастырады, бұл футбол қозғалыстарында арнайы күш пен техниканы қатар дамытуға мүмкіндік береді. Бұл әдісті арнайы дайындық кезеңінде және жарыс кезеңінде қолдану қажет. Жүктеме салмағы жеке таңдалуы керек. Жүктеменің тым үлкен болуы қозғалыс дағдысының құрылымын бұзуы мүмкін, бұл техникаға кері әсер етеді және ақырғы нәтижені нашарлатады.

Изометриялық күш салу әдісі максималды (абсолютті) күшті арттыруға арналған, бірақ ол жалпы күш жаттығуларының қолдаушы сипатын да атқарады. Сондықтан күш қабілеттерін жаттықтыру бағдарламасына әртүрлі изометриялық жаттығуларды енгізу қажет, олардың ұзақтығы бұлшықет кернеуінің деңгейіне байланысты (максималды бұлшықет кернеуі 2-3 секундқа созылады).

Алайда, қазіргі заманғы футболдың дамуы спортшылардан жоғары деңгейдегі күш және жылдамдық-күш дайындығын талап етеді, оны тек ойын қызметімен қамтамасыз ету мүмкін емес, өйткені ағза стандартты күш түсулеріне тез бейімделеді. Сондықтан футболшының арнайы күш қасиеттерін тиімді дамыту үшін жаңа әдістер мен құралдар қажет.

Физикалық дайындық түріне байланысты жаттығулар келесідей бөлінеді:

• **Жалпы дайындық жаттығулары** – ойыннан кейін қалпына келтіру және аэробтық мүмкіндіктерді дамыту үшін қолданылады. Бұл жаттығулар арнайы емес және алаңнан тыс орындалады.

• **Арнайы дайындық және жарыстық жаттығулар** – тікелей дайындық және жарыс кезеңінде қолданылады. Оларды орындау сапасы футболшылардың ойын тиімділігіне тікелей әсер етеді.

Футболшылардың төзімділігі мен жылдамдық қабілеттерін жетілдіру. Футболшыларды жаттықтыру барысында спортшылардың негізгі физикалық қасиеттерін дамытуға бағытталған әртүрлі әдістер мен құралдар қолданылады. Жылдамдықты дамыту үшін жаттығулар жалпы қыздырудан кейін бірден орындалады. Негізгі әдіс – шаршау шегінде көп рет қайталау. Барлық жаттығуларды максималды амплитудамен (аяқты сермеу, тізені көтеру және т.б.) және жылдамдықпен орындау керек.

Футболшылардың төзімділігін дамыту әдістемесі негізінен аэробтық жүктемелерге негізделген. Күнделікті ұзақ жүгіру жаттығулары жалпы, жүрек-қан тамырларының төзімділігін, сондай-ақ арнайы – жүгіру және секіру төзімділігін дамытады.

Жалпы төзімділікті арттыру үшін келесі әдістер қолданылады:

1. Жылдам жүру мен баяу жүгіруді алмастыру (30-50 минут, жүрек соғу жиілігі 165 соққы/мин аспайды).

2. Баяу жүгіру (30-50 минут, жүрек соғу жиілігі 150-165 соққы/мин).

3. Жүзу (20-30 минут, жүрек соғу жиілігі 150-165 соққы/мин).

4. "Фартлек" әдісі.

5. Екі қақпа арасында баяу доп айдау (10-20 минут).

6. Ұзақ екі жақты ойын, үдетулерді қолданбау.

Арнайы төзімділікті дамыту үшін:

1. 50-300 м қашықтықта айнымалы жүгіру.

2. 100-500 м қайталанатын жүгіру.

3. 40-500 м интервалды жүгіру.

4. 7х50 м челнок жүгіру.

5. Доп айдау, пас беру және қақпаға соққы жасау.

Қорытынды. Футболшылардың жоғары деңгейдегі күш және жылдамдық-күш дайындығы олардың ойындағы нәтижелілігін арттырудың маңызды факторы болып табылады. Футболдағы физикалық дайындық бірнеше бағытта жүргізіледі, соның ішінде күшті, жылдамдықты және төзімділікті дамыту ерекше орын алады.

Футболшылардың күш қабілеттерін арттыру үшін әртүрлі әдістер қолданылады: қайталанатын күш салу, максималды күш салу, прогрессивті жүктеме, соққы, қосарланған және изометриялық әдістер. Бұл әдістер футболшының бұлшықет жүйесін жан-жақты дамытып, оның ойын барысында күшті әрі төзімді болуына ықпал етеді.

Сонымен қатар, жылдамдық пен төзімділікті жетілдіру футболшының ойын уақытында жоғары қарқынды қозғалысты ұзақ уақыт бойы сақтай алу қабілетіне әсер етеді. Жылдамдықты дамыту үшін көп рет қайталанатын, максималды қарқындылықпен орындалатын жаттығулар қолданылады, ал төзімділік аэробтық жүктемелер арқылы дамиды.

Осылайша, футболшылардың физикалық дайындығы кешенді түрде жүзеге асырылуы керек. Күш, жылдамдық және төзімділік қасиеттерін қатар дамыту арқылы ойыншылар өз шеберліктерін шыңдап, жарыстарда жоғары нәтижелер көрсете алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Верещагин, В. Н. Физическая подготовка футболистов. – М.: Спорт, 2010.

Матвеев, Л. П. Теория и методика физической культуры. – М.: Физкультура и спорт, 2001.

Бомпа, Т. О. Периодизация: Теория и методология тренировки. – Киев: Олимпийская литература, 2015.

Зимкин, Н. В. Физиологические основы спортивной тренировки. – М.: Физкультура и спорт, 1980.

Сергеева, Т. А., Кузнецов, Ю. В. Спортивная тренировка: Учебное пособие. – СПб.: Лань, 2017.

FIFA Training Guide. Official FIFA Coaching Manual. – Zurich: FIFA, 2018.

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ КҮРЕСІ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Касымбеков Б.Б.

«Дене шынықтыру» кафедрасының аға оқытушысы

Айтбай С.М.

ФИ-24-1к3 тобының білім алушысы

Tashenov University, Шымкент қ.

bolysbekkasymbek@gmail.com

Аңдатпа: Бұл мақалада халық педагогикасындағы қазақ күресі арқылы жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеу жайлы айтылған. Отансүйгіштікке тәрбиелеудің негізгі бағыттары, әдіс-тәсілдері, мақсаттары, міндеттері, оларды шешу жолдары қарастырылған.

Кілт сөздер: Қазақ күресі, Отансүйгіштік, халық педагогикасы, патриоттық тәрбие, патриотизм.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы барысында саяси-идеологиялық, мәдени тұрғыдан жаңаруына сай жас ұрпаққа отансүйгіштік тәрбие беру үкіметіміздің жаңа стратегиялық бағдарламасының басым бағыттарының бірі болып отыр.

Еліміздің географиялық орналасуы мен ұлттық-этникалық ерекшелігіне орай жасөспірімдерге халықтық дәстүрге негізделген батыр бабаларымыздың ерліктерін насихаттау, билер мен шешендердің өнегелі тәлім-тәрбиелерінен, қазақ күресі арқылы жан-жақты тәрбие жүйесін құру қажеттілігі қазақстандық ел намысын қорғайтын спортшыларды тәрбиелеуде маңызды мәселелерінің бірі болып отыр.

«Қазақстандық жастарды патриотизмге, биік мәдениетке, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге тәрбиелеу» туралы жиі айтылады. Мұндай мазмұндағы мемлекеттік талапміндеттер, бүгінде жас ұрпаққа отансүйгіштік тәрбие беру ісінің жалпы ұлттық сипатқа ие болып отырғандығын көрсетеді. Бұл бағыттағы күрделі тәрбие үдерісі әр отбасынан бастау алып, білім беру жүйелерінде үздіксіз, кешенді жүргізілуін талап етеді. Отансүйгіштік тәрбие жалпы тәрбиенің құрамдас бөлігі және біздің анықтауымызша жасөспірімдердің патриоттық, жоғары азаматтық сезімін қалыптастыруға бағытталатын мақсатты ұйымдастырылған және басқарылатын психологиялық-педагогикалық үдеріс болып табылады. Спорттағы жетістіктер, ерлік патриотизмнің ең жоғарғы әлеуметтік белсенділігі тұрғысында жеке тұлғаның мінез-құлқы мен санасында нақты сапалық көріністерді білдіреді.

Әлемдегі дамыған елдер қатарына теңесу тікелей өз отанын сүйетін, отаншыл ұрпақ тәрбиесіне тікелей байланысты болатынын ескерсек, өскелең ұрпақты тек рухани-мәдени таным арқылы, тарихи сана негізінде, патриоттық сезімде, отаншылдық рухында тәрбиелеу бүгінгі мемлекетіміздің басты ұстанымы болып отыр. Сондықтан, біз басқа өркениетке ұмтылған елдер секілді өскелең ұрпақты қазақстандық патриоттықты дамытуға, өз отанымызды сүюді үйретуге талпынуымыз қажет екенін ескерсек, барлық оқу орындарында, оның ішінде арнайы мамандандырылған спорт мектептеріндегі спорттық жаттығуларда, қазақ күресі сияқты спорттық ойын түрлерінде бұл мәселелерде ғылыми педагогикалық тұрғыда арнайы зерттеудің қажет екендігі анықталды.

Алдағы уақытта Қазақстанды әлемге, бойында нағыз шынайы қазақстандық рухы бар, отаншыл жастар ғана таныта алады.

Жалпы қай қоғам болмасын сол қоғамға лайықты ұрпақ тәрбиелеуге тырысқан. Біз қозғап отырған ұлтжанды, ел жанды, отаншыл, отансүйгіштік, патриоттық тәрбие қай кезде болмасын ұрпақ тәрбиесінде өзекті мәселе болған.

Отаншылдық тәрбие негізі психологиялық-педагогикалық процестің ішкі байланыстарын білдіреді және жасөспірімдерді, ерлік, әскери және прогресті халық дәстүрлерінде оқытудың және тәрбиелеудің бірлігін анықтайды. Отансүйгіштік, отаншылдық тәрбие жасөспірімдердің жас ерекшеліктеріне сәйкес, оларға «ерлік» және «патриоттық» категорияларының практикалық тұрғыда жеке тұлғаның патриоттық танымы және тәрбиесінің жоғары деңгейде қамтамасыздандырылуына бағытталған патриоттық іс-әрекетке араласуына алып келеді.

Отансүйгіштік тәрбие негізін дамытудың мәні жеке тұлғаның жоғары әлеуметтік белсенділігін көрсететін және қалыптастыратын идеялық-адамгершілік, моральдық-еріктілік, еңбек және дене сапаларын тәрбие-леудегі ішкі байланыстарды анықтау және саралау болып табылады.

Жеке бас тәрбиесі тәуелсіз Қазақстанның жаңа қоғамында материалдық өндіріс және рухани өмір, сондай-ақ қоғамдық-саяси құрылымдардың толық қатысу әсері арқылы жүзеге асатын объективті әлеуметтік процесс ретінде қаралады.

Қазақ халқының білімпаз да көрнекті өкілдерінің ілімдері мен ісәрекеттерінде екі бағыт анық байқалады: бір жағынан - Қазақстанға, Отанға, өз халқына деген шексіз сүйіспеншілік; екінші жағынан - халықтар достығына шақыруы, үндеуі және қорғауы. Бұл ақиқаттар қазіргі уақытта да өз мәнін жойған жоқ: ізгілікті, өркениетті патриоттық әрқашан да халықтар достығы тәрбиесімен және идеясымен бірлікте болады.

Жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеудің бірден бір педагогикалық негізі – патриотизм. Бұл «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясында: «Отаншылдық, отансүйгіштік, патриотизм - адамның Отанына, туған еліне, оның тіліне, салтдәстүрі мен мәдениетіне деген сүйіспеншілік сезімі», -деп анықтама берілген. Зерттеуші Д.С.Құсайынованың көзқарасы бойынша, «патриотизм»- адамның туа біткен, биологиялық қасиеті емес, ол -әлеуметтік, тарихи қалыптасқан, отанға деген сүйіспеншілік сезім, ол Отанға қызмет етуден керінеді. Егер педагогика тарихына тоқталсақ, түрлі кезеңдерде патриотизм, кеңестік «патриотизм», «ұлтжандылық», «қазақстандық патриотизм», Отанға деген сүйіспеншілік, оны жүзеге асырудың жолдары туралы айтылған педагогикалық тұжырымды ойлар бұл мәселенің тамыры тереңде екендігін көрсетеді.

Патриоттық тәрбиенің негізгі мақсаты - жеке тұлғаның, әлеуметтік топтың патриоттық іс-әрекеттерін саналы түрде меңгеріп алудағы талпынысын айқындайтын саяси-моральдық, кәсіптік, психологиялық, дене шынықтыру сияқты сапаларды қалыптастыру.

Патриотизмнің тарихи элементтері туған жерге, ана тіліне, салт-дәстүріне сүйіспеншілік түрінде, ықылым заманнан қалыптаса бастаған. Таптық қоғамда патриотизмнің мазмұны да таптық тұрғыда көрніс табады, өйткені әрбір тап Отанға деген көзқарасын өз мүддесі тұрғысынан білдіреді. Патриот - Отанын, халқын жері мен суын шынайы сүйетін, халық мүддесі үшін бар күш-жігерін, қабілетін аямайтын адам. Олар өз Отанының жалынды патриоты, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығының озаттары, спорт белсенділері.

Әр түрлі ғылыми, философиялық, тарихи, педагогикалық, әдеби еңбектерге жүргізілген талдаулар барысы жас жеткіншек ұрпаққа отансүйгіштік тәрбие берудің қай тарихи кезеңде болмасын күрделі қоғамдық-әлеуметтік әрі педагогикалық мәні зор мәселе болғандығын аңғартады. Әрбір ғалым өз зерттеу нысанасы тұрғысынан «қазақ патриотизмі», «қазақстандық патриотизм», «ұлтжандылық», «елжандылық» «отансүйгіштік» ұғымдарына ғылыми анықтамалар берудегі маңызды талпыныс жасаған. «Қазақ күресі» бүгінгі ұлт мектебінің оқу-тәрбие үрдісіндегі қажетті тұстарын айқындауға мүмкіндік береді. Себебі, жеке тұлғаның әлеуметтану барысындағы отансүйгіштік тәрбиенің құрамдас бөліктері «мінезі», «дене пішіні, беткелбеті», «ерекше қасиеттері», «құстанымы, ұраны» бүгінгі жас ұрпақтың отаншылдық рухын жетілдірудің алғышарттары екенін айтуға болады. Оның бірі – қазақ күресі.

Сондықтан да, бүгінгі педагогикадағы жастарға қазақ балуандарының қаһармандық бейнесі арқылы отансүйгіштік тәрбие беру мазмұнын, мақсатміндеттерін айқындап, оның ғылыми-педагогикалық мәнін теориялық тұрғыдан негіздеп әдіс-тәсілдерін, әлі де болса толықтыра түсу қажет екенін айқындай түстік.

Қазіргі тәуелсіз ел жағдайында жастарды Отаншылдыққа тәрбиелеу, олардың елін-жерін сүйетін, ана-тілін ардақтайтын, ұлтын пір тұтатын азамат болып өсуін қамтамасыз ету бүгінгі арнайы спорт мектептің де басты мақсаты деуге болады.

Қазақ спорт мәдениеті, қазақ күресінің дүние жүзілік мәдениеті, жас спортшылардың рухын, мақтаныш сезімін ұятты, осы өнер арқылы жастардың еліне, жеріне деген сүйіспеншілігі артады.

Патриоттық іс-әрекет, оқу-танымдық, қоғамдық-саяси, спорт-қорғаныс, ойын, еңбек, көркемдік-эстетикалық іс-әрекеттер және ұжымдық қарымқатынас барысынан жинақталатын интегралды (теңгермелі) білім болып табылады. Сондықтан, патриоттық тәрбие азаматтылық тәрбиемен тығыз байланысты болғандықтан, мұнда ішкі өзара байланыстар және заңдылықтар жүзеге асырылады. Сондықтан, жас іштей азаматтылық талаптарын қалыптастыра алуы үшін және оның орындалуына өзіндік іштей сенімі болуы үшін кез-келген іс-әрекет азаматтылық санасын қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Патриоттық іс-әрекет барысында жасөспірімдер оған өзінің қатысуына орай оның «жекебастық мәнін» анықтайды. Осыған орай патриоттық іс-әрекеттің қоғамдық маңыздылығы, оның мазмұны мен мақсатына қарай жастардың жеке қарым-қатынасына айналады және олардың іс-әрекетінің жүйелілігіне сәйкестенеді.

Оқушының патриоттық іс-әрекетке дайын болуы, оның өзін-өзі тәрбиелеу, өзіндік таныту шегіне көтерілуімен анықталады. Тәрбие қағидаларынан шыға отырып, болашақта жоғары адамгершілікті және азаматтылықты саналы өмірден өз орнын таба алатын, өз ата-бабаларының батырлық істерін жалғастыра алатын адам тәрбиелеу өзекті мақсаттардың біріне айналды.

Біздің пікірімізше, жастарды патриотизмге тәрбиелеудің бір жолы күрес арқылы, яғни қазақ күресі арқылы тәрбиелеу болып табылады.

Жоғарыдағы ғылыми зерттеу жұмыстарына және өзіміздің ойымызды қортындылай келе, Қазақстандағы жастарға отансүйгіштік, елге деген жауапкершілік, патриоттық тәрбие алдағы қиыншылықтардан қорықпай, әлемдік деңгейде үлкен жеңіске жетуге көмегі мол. Себебі елге деген мақтаныш, әнұранды ойнатып, туды көтеру әр бір отан сүйер азамат парызы. Жастарға ел алдындағы парызын өтеуді түсіндіру, көмектесу педагогика ғылымының алдында тұрған міндеті.

Отаншылдыққа тәрбиелеу ұлттық ерлік дәстүрлерге сүйене отырып, жас өскіннің ішкі жан дүниесі, ой санасы мен сезімін дамытып, қалыптастыруға бағытталуы керек.

Қажеттілікті зерттеу оның белсенділікті қозғаушы жеке тұлға қызметінің себебі болатынын көрсетті. Оларды қанағаттандыру жағдайларға сәйкес өзгеріп отырады. Қажеттіліктер мен мүдделер адамның патриотизмінің қалыптасуына саналы және белсенді серпін беретін патриотизмнің қозғалыстағы күші болып табылады. Олар себептік әрекеттерде іске асырылады. Патриотизм дамуының белсенді және баяу пайда болуы жеке тұлғаның қажеттіліктеріне, мүдделеріне және себептеріне байланысты.

Патриоттық тәрбиенің құрамдас бөлігіне енетін-әлемтанушылық көзқарас, идеялық сенімділік, ниет тазалығы, еңбексүйгіштік, дене шынығалуының жетілуі, психологиялық дайындық жасөспірімдерге жаттығулар барысында беріледі. Оларға белсенді қатынасу нәтижесінде, оқушылардың алған білімдері біртіндеп сенімге айналады, қабілеттілік, моральді-еріктілік мүмкіншіліктерін кеңейтіп, жеке тұлғаның өз әрекетіне деген жауапкершілігін арттыра түседі.

Патриоттық тәрбиенің қазіргі кезеңдегі педагогикалық, мәселелердің мәні оған жаңаша қарауды қажет етеді. Осы мақсатта кейбір бұрынғы жұмыс әдістері мен нысандарын өзгертіп, жетілдіру талап етіледі.

Қазіргі уақыт жастардың белсенділігін арттыруды, ерлік сабақтарында, арнайы сабақтарында жаңа әдістемелерді қолдану арқылы олардың танымын тереңдетуді және кеңейтуді, жаттығу барысында жастарды тәрбиелеудің жолдарын құруды талап етіп отыр.

Патриоттық тәрбиенің түрлі нысандары мен әдістерін пайдалану барлық жұмысты мақсатты мазмұнға және мақсатты бағытқа біріктіруге мүмкіндік береді. Бұл біздің зерттеу жұмысымыздың басты ерекшелігі, - нақ осы жайт қазіргі уақыттағы жүргізіліп жатқан зерттеу жұмыстарында назардан тыс қалып келеді. Мәселенің бұлай қойылуы бізге идеялық-саяси

және моральді-еріктілік ыңғайында өзінің тиімділігімен ерекшеленген тәрбиенің белсенді нысандарын анықтауға мүмкіндік береді.

Бұл міндеттің шешімі оқытушылардың кең көлемді оқу-тәрбие жұмысы құралдарына шығармашылық көзқарас тұрғысынан келуімен тығыз байланысты.

Бұл жастардың тұлғалық ерекшеленуі мен мінез-құлқы белсенді түрде қалыптасатын оқу процесінің соңғы кезеңінде өте анық байқалады.

Патриоттық тәрбие - еліміздің әлеуметтік-экономикалық, саяси дамуы жаңа сапаға ие болып, тәрбие процесіне жаңаша көзқарас қажет болып отырғандықтан, қазіргі кезеңнің күрделі шарттары аясында іске асырылуда. Мұның барлығы патриоттық тәрбиенің төмендегідей өзіндік ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді:

- өткен уақыттағы ерлік, спортшылар тарихы тәрбие жұмысына негіз болады, олардың негізінде жастарды патриоттық іс-әрекетке қатыс-тыруға болатын оқу-тәрбие процесін түзуге болады;

- патриоттық тәрбие өзінің мақсатты бағыттылығымен жастардың отанға деген сүйіспеншілігін арттырады;

- патриоттық тәрбиеде мақсаттар мен мазмұндардың, нысандардың және тәрбие әдістерінің үйлесімділігін қамтамасыз ететін жеке-әрекеттілік, кешендік қатынас пайдаланылады.

- Мұның өзі жастарға біртұтас жеке тұлғаны қалыптастыруға мүмкіндік беретін топтық және даралық ықпал қолдануға жағдай жасайды.

Зерттеу жұмысында жастарға Қажымұқан мен Балуан Шолақ ерліктері мен өрліктері арқылы пайдаланылды. Сондықтан жастардың өзін-өзі тәрбиелеуін түзу ең басты күрделі міндет, бұл міндет оқытушыға үйреншікті адамгершілік тәрбиесі процесін ұйымдастыруға қарағанда күрделірек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Б.А.Акжигитов, Ш.Б.Тұрсынов Қазақ күресінен Шығыс өңірінің саңлақтары. Семей 2012 жыл.

2. Бөжиг Жанболат. Жасөспірімдерді күрес өнеріне тәрбиелеуде Қажымұқан Мұңайтпасұлының мұрасын пайдалану//Жастар және қазіргі заманның өзекті мәселелері: Жас ғалымдардың халықаралық ғылыми- практикалық конференция материалдары. - Қарағанды. 2018. - Б. 136-139.

3. Д.С. Құсайнова Қазақстандағы патриоттық тәрбие беру идеялогиясы мен мәні. /Білім және реформа. – Алматы 2016 ж.

4. Изотов М. Проблемы патриотического воспитания народа в процессе формирования общеказахстанской национальной идеи. //Общенациональная идея Казахстана: опыт философско-политологического анализа МОН РК. –Алматы: 2016. - С. 280- 305.

ЖАСӨСПІРІМДЕР АҒЗАСЫНА ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖАТТЫҒУЛАРЫНЫҢ ӘСЕР ЕТУІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖОБАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТІ ДАМУЫ ӘДІСТЕМЕСІ

Магистр аға оқытушы – **Алтынбекова Багила Сакибековна**
Студент – **Ағабек Дидар.,** Фк 24-1к6

Аңдатпа. Соңғы жылдары бір талай елдерде көптеген спорт түрлерінен құрама командаларының жасару тенденциясы байқалады. Ерте спорттық мамандану идеясы спорттық және көркем гимнастика, мәнерлеп сырғанау және сол сияқты күрделі-координациялық спорт

түрлеріндегі жасөспірімдердің акселерация теориясына негізделген. Осы идеяларды жүзеге асыру үшін жас спортшыларды дайындау бағдарламалары қайта қарастырылды, жаттықтыру жүктемелерінің көлемі мен тығыздығы арттырылады.

Дегенмен жоғарғы спорттық көрсеткіштерге қол жеткізу үшін бағытталған спорттағы ерте мамандану дене тәрбиесі жүйесінің мақсаты мен міндеттеріне, негізгі принциптеріне қарама-қайшы келеді - жастардың жан-жақты дамуына, денсаулығын нығайтуға, және еңбек ету қызметіне даярлауға. Спорттағы жасарту процесі алға қойған өзіндік мақсатқа айналып бара жатыр, ол үшін ерте жастан машықтанудың амалдары мен жүктемелерін қолдануға тура келеді, өз кезегінде бұл шаралар баланың морфологиялық және психофизикалық дамуындағы организм функцияларының көптеген керек емес өзгерістеріне алып-кеп соғады.

Кілт сөздер: жаттықтыру процесінің ұзақтығына байланысты жоспарлаудың перспективаық және жедел деген екі түрі болады. Перспективалық, жоспарлау төрт жылға немесе бір жылға арналып жасалады. Ал жедел жоспарлау, айлық, (мезоцикл), апталық, (микроцикл) және жеке жаттықтыру сабақтарына арналып жасалады. Микроциклге спортшы қатысатын жарыстардың түрі, уақыты, сол жарыстағы спортшының орындайтын міндеті, оның дайындығындағы аралық кіші міндеттер және жыл көлемінде орындалатын үлкен міндеттер сипаты, жүктеменің көлемі кіргізіледі. Бақылау түрлерінің және дәрігерлік бақылаудың жүргізілу уақыты белгіленеді.

Жылдық жоспар жасағанда спортшының шамасы, мүмкіншіліктері спорттық көрсеткіштерінің өсу қарқыны негізге алынады. Жоспарды спортшымен келісе отырып жасаған дұрыс. Ол жоспардың дұрыстығына сеніп, оның дұрыс орындалуына бар мүмкіншіліктерін пайдалана білуі керек. Жылдық жоспардың міндеттері жедел жоспар жасалғанда кеңінен, нақтылы ашыла көрсетіледі. Мезоциклдер (айлық цикл) 3-4 микроциклдерден құралады да, 2-3 екпінді және 1-2 қалпына келу толқындары түрінде жүргізіледі. Микроцикл дегеніміз бірнеше жаттықтыру сабақтары мен қалпына келу күндерінен құралған, жаттықтыру процесі түрінің толық біткен, бірақ қайталанатын апталық циклі. Микроциклдердегі денеге күш түсіру толқын түрінде өзгеріп тұрады да, 2-3 екпінді кездерден, қалпына келтіру жаттықтыруларынан құралады. Жарыс кезінде спортшыға жоғары қалпына келу жағдайы жасалуы, денеге күш түсіру дұрыс бөлінуі қажет. Микроциклдегі дене қуаты қасиеттерін, тәсілін, тактикасын дамытатын жаттығулар араластырылса, өз кезегімен берілуге тиіс.

Күш жылдамдығын керек ететін спорт түрлерінің жалпы дайындық кезеңі микроцикліндегі жаттықтыру сабақтарының мынадай міндеттері бар: тәсіл дайындығы және жылдамдыққа тәрбиелеу; қалпына келтіру жаттықтырулары, тәсіл дайындығы және күш жылдамдығын тәрбиелеу; арнайы тезімділікті дамыту; жалпы тезімділікті дамыту.

Арнайы дайындық кезеңіндегі циклді спорт түрлерінің микроциклдегі жаттықтыру міндеттері: тәсіл көзғалыстарын жетілдіру және жылдамдық мүмкіндіктерін тәрбиелеу; арнайы тезімділікті дамыту; қалпына келтіру жаттықтырулары; жарыс жағдайында қолданылатын арнайы тезімділікке тәрбиелеу.

Жоғарыда берілген жаттықтырулар әсері спортшының жалпы өмір сүру тәртібін (оқу бітіру, еңбек ету) толықтырады, күшейтеді, жұмыс қабілеттілігін арттырады.

Жаттықтыру сабағы жаттықтыру процесін ұйымдастырудың негізгі түрі болып келеді. Ол дайындық негізгі және қорытынды бөлімдерден тұрады. Дайындық бөлімінің мақсаты — спортшы денесін негізгі бөлімде өтетін қарқынды, көлемді жұмысқа дайындау. Дайындық жалпы және арнайы деген екі бөлімге бөлінеді. Дайындық бөлімінде әр түрлі жалпы дайындық жаттығулары қолданылады. Мысалы, жүгіру жаттығулары, әр түрлі снарядтармен жаттығу, жалпы жаттығу, екі екіден, топтық жаттығу т.б. Арнайы дайындық бөлімінде спорт түріне, жаттықтыру міндетіне байланысты арнайы дайындық және жарыстық жаттығулар қолданылады. Дайындық бөлімінің ұзақтығы сыртқы ортаға, жаттықтыру процесінің кезеңіне, спортшының

квалификациясына, жағдайына байланысты 15 минуттан 30 минутке дейін созылады. Негізгі бөлімнің міндеті — тәсілді, тактиканы жетілдіру және дене қуаты қасиеттерін дамыту болып келеді. Алғаш жаттығу тәсілін үйрету, сонаң соң дене қуаты қасиетін дамыту міндеттері қолданылады. Жаттықтырудың қорытынды бөлімі күш түсіруден кейін спортшының организмін қалпына келтіру процесін тездету үшін өткізіледі. Денені босату жаттықтырулары, жеңіл жүгіру, спорттық және қозғалмалы ойындар қолданылады.

Балалардың спорт дайындығының ерекшеліктері. Қазіргі кезде балалар спортпен өте жас кезінен шұғылдана бастайды. Сондықтан жаттықтыру процесіне, жарыстар өткізуге айрықша көңіл бөлген жөн. Жаттықтыру кезінде дене қуаты дайындығы жан-жақты дамытуға, организмнің жұмыс істеу қабілеті арттырылуға тиіс. Психикалық және дене күші есіп келе жатқан бала организмнің мүмкіндігіне, жасына, жынысына, дайындық деңгейіне сай болуы керек. Жаттықтыру жетісіне 3-6 рет өткізіліп, жаттығу балаларды жалықтырмайтындай әр түрлі әсерлі, көбінесе ойын түрінде болуы қажет. Организмнің бастапқы калпына келу тәртібі. жаттықтырушының, дәрігердің ұсыныстары, ұйқы, тамақтану, демалу тәртібі қатаң сақталғаны жөн. Жаттықтырулардың бастапқы кезінде толық және қарапайым қалпына келу тәртібі, дене қуаты дайындығының деңгейі көтерілген соң қатаң қалпына келу тәртібі қолданылады. Қалпына келу процесін жеңілдету үшін күндік күш түсіруді бөліп өткізуге болады. Сол кезде өзінше күндік микроциклдер пайда болады да, аздап және орта күш түсіру қалпына келу процестерінің жеңіл өтуіне себепті тигізеді.

Жыныстық жетілу мерзімі кезінде спортшы организмнің қызметі қатаң бақылауға алынады.

Дене тәрбиесінің, дене шынықтырудың, немесе жаттықтырушының кез келген педагогтың алдында тұрған міндеттің бірі тәрбиеленушілердің тұлғалық жетілуін жан-жақты дамыту. Тәрбие берудің жағымды жақтарын дұрыс өрбіте білу үшін, ол оқыту мен дамытудың адамға тән әлеуметтік қырларын толық меңгеруі қажет.

Спорт жағдайындағы педагогикалық процесстердің өз ерекшеліктері бар. Жаттықтырушы оқыту-тәрбиелеу процесін жүзеге асыру барысында мына қағидаларды ұстанады: 1) басқарушылық, қалыптастырушылық, гностикалық, реттеуіш, тәрбиелік.

Жаттықтырушының басқарушылық қызметі спортшының жан-жақты дайындауға қажет, өйткені оған шешім қабылдау, болжам жасау, ұйымдастыру, басқару, келісім жүргізу, бақылау мен түзету жасауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Еланцев.А.Физиологические основы физического воспитания. и видов спорта 2017г. Учебное пособие.
2. Дене шынықтыру тарихы олимпиадалық спорт Б.А Шилібаев, Р.Т Закизянов, Ж.О Бекназаров Алматы 2019. Оқу құралы
3. Дене шынықтыру мәдениеті және спорт тарихы, олимпиадалық ойындар Оқу құралы. Шымкент 2016
4. Еліміздегі дене шынықтыру және спорт, олимпиадалық ойындар тарихы. Б.А. Шилібаев, Ж.Е. Бекбергенова Алматы 2019.Оқу құралы
5. Дене шынықтыру тарихы олимпиадалық спорт Б.А Шилібаев, Р.Т Закизянов,Ж.О Бекназаров Алматы 2019. Оқу құралы

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНЫҢ НЕГІЗГІ КОМПОНЕНТТЕРІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

Мильдоходжаева Гульсун Сейдалиевна

педагогикалық ғылым магистрі, аға оқытушы, АҚ «Ж.А.Тәшенев университеті»,
Шымкент қ., email: gulya_gym@mail.ru

Әскер Алмабек Әдиханұлы
АҚ «Ж.А.Тәшенев атындағы университет», ФК-23-1к4, 2 курс студенті,
Шымкент қ.,email: almabek0812@icloud.com

Аңдатпа. Денсаулық - бұл аурудың және физикалық ақаулардың болмауы ғана емес, толық физикалық, психикалық және әлеуметтік салауаттылық жағдайы. Ауырып қана қоймай, өмірге толық қанағаттанған адамды дені сау деуге болады.

Key words: sports, Physical Education, healthy life, protective environment, personal activity.

Салауатты өмір салтының негізгі құрамдастары: теңдестірілген тамақтану, жүйелі физикалық белсенділік, жеке бас гигиенасы, денені шынықтыру, жаман әдеттерден бас тарту, сонымен қатар адамдарға деген сүйіспеншілік, өмірді оң қабылдау. Баланың салауатты өмір салтын қалыптастыруда отбасы маңызды рөл атқарады.

Салауатты өмір салтының элементтері:

- 1) ерте балалық шақтан салауатты әдеттер мен дағдыларды тәрбиелеу;
- 2) өмір сүру үшін қауіпсіз және қолайлы орта;
- 3) қоршаған заттардың денсаулыққа әсері туралы білімге ие болу;
- 4) жаман әдеттерден бас тарту: темекі шегу, есірткі қолдану, алкогольді тұтыну;
- 5) тамақтану: қалыпты, белгілі бір адамның физиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес келетін, тұтынылатын өнімдердің сапасы туралы хабардар болуы;
- 6) жас және физиологиялық ерекшеліктерін, шындалуын ескере отырып, арнайы дене жаттығуларын қоса алғанда, физикалық белсенді өмір;
- 7) дене гигиенасы: жеке және қоғамдық гигиена ережелерін сақтау, алғашқы медициналық көмек көрсету дағдыларын меңгеру. Адамның физиологиялық күйіне оның психоэмоционалдық жағдайы үлкен әсер етеді, бұл өз кезегінде оның психикалық қатынасына байланысты. Салауатты өмір салтын қалыптастыруда отбасы маңызды рөл атқарады.

Отбасы дегеніміз - мүшелері өмірдің ортақтығымен, өзара моральдық жауапкершілікпен және қоғамның физикалық және рухани өзін-өзі ұдайы өндіру қажеттілігімен айқындалатын әлеуметтік қажеттілікпен байланысты ұйымдасқан әлеуметтік топ. Отбасының басты міндеті ата-ананың ұстаздық қызметін атқаруы, яғни саналы түрде қажетті қасиеттер мен қасиеттерді бойына сіңіру. Отбасы тәрбиесі басқа тәрбиеге қарағанда эмоционалды сипатта болады, өйткені оның «дирижері» ата-ананың балаларға деген сүйіспеншілігі болып табылады, ол балалардың ата-анасына деген өзара сезімдерін тудырады. Әртүрлі жас кезеңдерінде отбасының бала тәрбиелеудегі және салауатты өмір салтын қалыптастырудағы функциялары өзгереді, ал кейбір функцияларды бала орындайды. Баланың өзіндік дүниетанымы, өз ұрпағына деген сезімі қалыптасады, эмоционалдық дербестікке қол жеткізеді, қарама-қарсы жыныстағы құрдастарымен достыққа, отбасын құруға дайындалады. Балаларға қоғамдық және отбасылық тәрбие берудің кемшіліктері мен артықшылықтары бар. Халықтық білім берудің кемшіліктеріне мыналар жатады: мұғалімнің қарым-қатынастың іскерлік формасы, эмоционалдық жеткіліксіздігі, олардың мінез-құлқының әртүрлі бағдарламалары бар сабақтас мұғалімдердің болуы, балаға әсер ету әдістері, мұғалімнің барлық балаларға жүгінуі, әр баламен жеке қарым-қатынастың болмауы, күнделікті сабақтың салыстырмалы қатаңдығы. тәртіп, бір жастағы балалармен қарым-қатынас.

Бұл ретте артықшылығы – мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқыту бағдарламасының болуы және қолданылуы, педагогтардың педагогикалық білімдері, ғылыми-

әдістемелік құралдар, балаларды тәрбиелеу мен оқытудың мақсаттылығы, тәрбиелеу мен оқыту әдістерін қолдану. мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес келетін, олардың рухани қажеттіліктерін түсіну, балалар қоғамындағы балалардың іс-әрекетінің әртүрлі мазмұны, құрдастарымен ойнау және қарым-қатынас жасау мүмкіндігі.

Осылайша, дұрыс тәрбиемен балаларда оң стереотиптер қалыптасады, бұл өз кезегінде салауатты өмір салтын қалыптастырудың маңызды элементтері болып табылады.

Жаман әдеттер – мінез-құлықтың әлеуметтік нормалары тұрғысынан немесе тұлғаның қалыптасу процесіне қатысты теріс бағаланатын әдеттер. Әдет – белгілі бір жағдайда жүзеге асуы жеке адамға қажеттілік сипатын алатын қалыптасқан мінез-құлық тәсілі. Көптеген жаман әдеттер табиғатта тәуелді, яғни. адам әдеттің зияны туралы біледі, бірақ одан арыла алмайды, өйткені ол қысқа мерзімді рахат немесе жеңілдік әкеледі. Қарапайым тілмен айтсақ, жаман әдет – автоматты түрде бірнеше рет қайталанатын, қоғам игілігі, басқалар немесе жаман әдеттің тұтқынына түскен адамның денсаулығы тұрғысынан зиянды әрекет. . Жаман әдетті оның автоматизмі мен пайдасыздығымен немесе әрекеттің орынсыздығымен ажыратуға болады. Егер автоматты түрде қайталанатын әрекет бизнеске немесе қоғамдық тыныштық пен әлауқатқа, басқалардың және адамның денсаулығына зиян келтіретін болса, онда мұндай әрекетті жаман әдет деп атауға болады.

Темекі шегу – бұл дәрі-дәрмектің түтінін, негізінен өсімдік текті, дем алған ауа ағынында тұтанатын, өкпе мен тыныс алу жолдарына сіңіру арқылы ағзаны құрамындағы белсенді заттармен қанықтыру үшін. Әдетте, ол миға психоактивті заттармен қаныққан қанның жылдам ағып кетуіне байланысты есірткілік қасиеттері бар (темекі, гашиш, марихуана, апиын, крек және т.б.) темекі шегу қоспаларын пайдалану үшін қолданылады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, әлемде ерлердің жартысынан көбі және әйелдердің төрттен бір бөлігі темекі шегеді, әсіресе экономикалық дамыған елдерде темекі шегетіндердің пайызы жоғары. Темекі шегу немесе темекі түтінінің пассивті ингаляциясы әйелдерде бедеулікке әкелуі мүмкін. Темекі шегу әдеті әсіресе балалар мен жасөспірімдер үшін қауіпті. Өсудің кешігуі, жалпы даму, метаболикалық процестердің бұзылуы, есту және көру қабілетінің төмендеуі. Жасөспірімдерде никотин ең алдымен әлі жетілмеген жүйке және жүрек-тамыр жүйелеріне әсер етеді.

Алкоголизм – есірткіні теріс пайдаланудың бір түрі, ішімдік ішуді бақылаудың бұзылуымен, жағымсыз салдарларға қарамастан алкогольге тәуелділікпен және бұрмаланған ойлаумен сипатталатын негізгі, созылмалы ауру. Оның шамамен 20% асқазан арқылы сіңеді, ал қалғаны ішек арқылы қанға түседі. Абсолютті сау адам үшін өлімге әкелетін доза 1 кг дене салмағына 6-8 г таза 96-профилді спиртті құрайды. Алкоголь - жалпы жасушалық улану және орталық жүйке жүйесіне (ми функциялары) ерекше күшті уытты әсер етеді. Ең алдымен ми қыртысына әсер ететін алкоголь шағын дозада ішкі (белсенді) тежелу процестерінің әлсіреуімен байланысты қозуды тудырады, үлкен дозаларда ол қыртыстағы және субкортикальды орталықтардағы негізгі жүйке процестеріне депрессиялық, содан кейін парализдік әсер етеді. адам ағзасының қан айналымы, тыныс алу, жылуды реттеу және т.б. сияқты маңызды қызметтерін реттеу үшін. Нашақорлыққа психоактивті заттарды қолданумен байланысты психикалық және мінез-құлық бұзылыстары жатады. «Нашақорлық» термині де қолданылады - әдетте бұл Біріккен Ұлттар Ұйымының 1961 жылғы Есірткі заттары туралы Бірыңғай конвенциясына сәйкес есірткі ретінде жіктелмеген заттарға психикалық және физикалық тәуелділікті білдіреді. Көбінесе токсикалық интоксикацияны алу үшін тұрмыстық және өндірістік химикаттар қолданылады (заттарды теріс пайдаланудың бұл түрі негізінен балаларға тән және әлеуметтік мәселе), сондай-ақ құрамында психоактивті заттар бар дәрілер (психостимуляторлар, транквилизаторлар және т.б.). Дәрі - бұл адамның миын, оның

психикасын баяу бұзады (ішкі органдар - мидың зақымдануы, жүйке жүйесінің дисфункциясы).

Морфинді қолданушылар 2-3 айдан кейін белсенділік қабілетін жоғалтады, адам кейпінен айырылып, өзін-өзі күтуді тоқтатады. Кокаинді қолданатын адамдар төрт жылдан аспайды. Нашақорлардың шамамен 60% - ы есірткіге қосылғаннан кейінгі алғашқы екі жыл ішінде өз-өзіне қол жұмсауға тырысады. Психологияның, медицинаның, әлеуметтанудың күш-жігерін біріктіру ғана нашақорлықты емдеуде жақсы нәтиже береді.

Нашақорлықтан құтылу бағдарламасы адамдарға физикалық, психологиялық, рухани және әлеуметтік салаларда көмектесуге бағытталған. Нашақорлықтың психотерапиясының алғышарты нашақорлықтың тамырымен жұмыс істеу болып табылады. Темекі шегудің, алкоголизмнің және нашақорлықтың алдын алу бойынша іс-шараларды ұйымдастыру профилактикалық жұмыстың бірыңғай тұжырымдамасымен біріктірілген мақсатты бағдарламаларға негізделген.

Мұндай жұмыстардың мақсаты – жастар арасында нашақорлықтың алдын алатын және оны қолданудан келетін зиянды азайтатын жағдайды қалыптастыру.

Кез келген алдын алу бағдарламасы келесі бағыттардың әрқайсысы бойынша нақты іс-шараларды қамтуы керек:

- 1) нашақорлықтың себептері, нысандары мен салдары туралы ақпаратты тарату;
- 2) жасөспірімдерде есірткі туралы алынған ақпаратты талдау және сыни бағалау, дұрыс шешім қабылдау дағдыларын дамыту;
- 3) нашақорлыққа баламаларды ұсыну.

Салауатты өмір салтына жеке және қоғамдық басымдық ретінде көзқарасты қалыптастыру, өз денсаулығына және қоршаған ортаның жай-күйіне жауапкершілікпен қарауды ынталандыру, қоғамға жат мінез-құлыққа теріс қоғамдық көзқарасты қалыптастыруға бағытталған кешенді профилактикалық іс-шараларды жүзеге асыру қажет. мемлекеттік деңгейде де, кішігірім ауқымда да әртүрлі акцияларды жүзеге асыру, мысалы, «Жастар – салауатты өмір салты үшін» немесе «Нашақорлыққа жол жоқ», «Анам, әкем, мен спорттық отбасымын» т.б. Мемлекеттік емдеу мекемелерінде тек медициналық ғана емес, білім беру мекемелерінде салауатты өмір салтын қалыптастыруға көп көңіл бөлінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Салауатты өмір салтының негізгі компоненттерінің сипаттамасы», Қашқаров Д.Р. 2023
2. «Үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың салауатты өмір салтын қалыптастыру жасы», Баширова Г.А. 2019 ж.
3. «Зиянды әдеттердің адам ағзасына әсері», А.И.Сердюков, 2021 ж.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ҚОЗҒАЛЫС ДАҒДЫЛАРЫНА ҮЙРЕТУ

Абдумалик Н.Е.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші- ғ.м., **Битуреев А.С**

Дене шынықтырудың мақсаты – оқушылардың психологиялық, физиологиялық қасиеттерінің дамуына әсер етіп, оларда қозғалыс дағдыларын ғана емес, сонымен қатар тұлғалық қалыптасуына әсер ету болып табылады. Бұл шара педагогикалық үдерістің білім

беру, тәрбиелеу және сауықтыру міндеттерін шешу кезінде қолданылады. Бұл міндеттердің шешілуі дене шынықтыру мұғалімінің негізгі қызметін анықтайды, олар: тәрбиелік білім-білік басқарушылық- ұйымдастырушылық, жобалаушылық, әкімшіліктік-шаруашылықтық.

Тәрбиелік қызмет оқушының адамгершілік және тұлғалық көзқарастарын қалыптастырудан тұрады. Білім-біліктік қызметі оқушыға арнайы білім беру, үйрету міндеттерін құрайды [1].

Басқарушылық-ұйымдастырушылық қызметі оқушылардың спорттық секциялардағы сабақтар, спорттық жарыстар және барлық спорттық іс-әрекеттерді басқару, сабақтарды ұйымдастырудан тұрады.

Жобалаушылық қызметінде оқушылар дене шынықтыру бойынша іс-шараларды жоспарлау, оқу тереңдігі мен нақты нәтижелер көрсетулері тиіс. Бұнда оқушылардың даму ырғағын бақылауды жүзеге асыра отырып, жұмыс жоспарына енгізуі қажет. Негізгі рөл сабақтарды жобалауға беріледі.(жоспар). Бұл сабақтың міндеттеріне сәйкес оқу материалдарына таңдау жасауда оқушылардың жас ерекшеліктерін, топтың спецификасын, жыныстық және оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру қажет.

Бұның барлығы сабақтың өткізілу жоспарында бейнеленеді. Сонымен қоса сабақтың өткізілу жоспарында жүйе, оның мазмұны және мұғалімнің іс-әрекетінің реті жайлы ақпараттар мен қоса оқушылардың сабақ үстіндегі белсенділігін арттыратын әрекеттер жазылады. Дене шынықтыру мұғалімінің әкімшіліктік-шаруашылықтық қызметі сан түрлі. Олар дене шынықтыру үдерісін материалдық қамтамасыздандыруға бағытталған. Бұл спорттық қажетті құралдар-жабдықтар алуға, ремонт жасауға, мектептік спорттық алаңдарды қалыпта ұстауға, туристік саяхаттар ұйымдастыруға және т.б -мен қамтамасыз ету. Дене шынықтыру мұғалімінің іс-әрекет түрлері суретте көрсетілген.

Басқа пәндердің мұғалімдері мен салыстырып қарағанда дене шынықтыру мұғалімі спецификалық жағдайларда жұмыс жасайды. Дене шынықтыру психологиясында оларды үш топқа бөледі: психологиялық қысым жағдайындағылар, физикалық ауыртпашылықтар және сыртқы орта факторларына байланысты жағдайлар.

Оқушылардың дене шынықтыру Қазақстан Республикасының келешек ұрпағын жоғарғы дәрежедегі азамат қылып тәрбиелеуге бағытталған.

Оқушылардың дене шынықтырумен күнделікті айналысуының маңызы өте зор. Біріншіден: еңбек пен оқу пәндерінің интеллектуалды және өте жылдам қарқында дамуы, оқу пәндерінде белсенді әдістемелерді кеңінен қолданылуы, жылдағы сыныптан сыныпқа өту емтихандарын оқу бағдарламасына енгізуде. Екіншіден: сабақтан тыс уақытта балалардың қозғалыс функциясына кедергі келтіретін қосымша сабақ түрлерінің артуы, сыныптағы тәрбие шаралары, техникалық және көркемөнер үйірмелерінің белсенді жұмыс істеуі, компьютерлік ойындар мен теледидар бағдарламаларының жастардың уақыттарын көп алатындығы.

Үшіншіден: техника жетістіктерін тұрмыста көп пайдалану т.б. [2].

Осындай тіршіліктің негізгі түрі баланың қозғалыс белсенділігінің жетіспеушілігіне әкеп соғады:

а) дене бітімінің дұрыс дамуын қамтамасыз ететін негізгі бұлшық топтарының статистикалық әлсіздігін туғызады;

ә) эмоционалды-психологиялық шаршағыштықты арттырады, ақыл-ойдың және физикалық әлсіздіктің пайда болуына ықпал етеді.

Осының барлығы баланың физикалық дамуына және дене дайындығына кері әсерін тигізетіні анық. Бала организмін психо-физиологиялық тұрғыдан дұрыс жолға қою үшін әртүрлі шұғылдану түрлерін пайдалана отырып, оқушылардың жалпы және жеке қимыл-қозғалыс режимін ұлғайту қажет.

Оқушылардың дене шынықтыру дұрыс жолға қойылып, мүмкіндігінше нәтижелі жүргізілсе, онда бұл шаралар олардың келешек өмірінің дұрыс дамуына үлкен үлес қосатыны анық. Спорт мектептерінде, секциялар мен үйірмелерде және басқада спорт мекемелерінде балаларды спорттық жаттығуларға баулу, оларды түрлі спорт түрлеріне қызықтыру олардың бос уақыттарын тиімді пайдалануға, және түрлі жағымсыз әрекеттерден сақтандырудың негізгі түрі болып табылады.

Қойылған тәрбиелік мақсаттарға толығынан жету үшін, оның жан-жақты қарастырылуы қажет. Сондықтан дене шынықтырудың міндеттеріне сипаттама бере отырып, оның тек ерекшеліктерін ғана емес, сонымен қатар оқытып-үйретудегі алатын орыны мен атқаратын қызметтерін де есепке алған жөн. Осыған байланысты дене шынықтырудың міндеттері үш категорияға бөлінеді:

I. Сауықтыру міндеті. 1) Бала денсаулығының нығайуына және оның жан-жақты дамуына жәрдемдесу: дене бітімі мен негізгі бұлшық топтарының дұрыс қалыптастыру, барлық орган жүйелерінің ойдағыдай және өз уақытында дамып жетілуін, нерв жүйесінің қатайуын және зат алмасу процессінің белсенді болуын қамтамасыз ету;

2) Оқушының өз жас шағына сай келетін тиімді дене жұмыскерлігімен жарақтандыру;

3) Бала денсаулығының нығайуына кедергі келтіретін табиғаттың қолайсыз факторларына организмнің қарсы тұру қасиеттерін дамыту.

II. Білім беру міндеті. 1) Күнделікті өмірде және жұмыс бабында қолданылатын іс-қимыдарына үйрету (жүру, жүгіру, лақтыру, өрмелеу, сырғанау, жүкті көтеру және оны тасымалдау т.б.) және әскери-қолданбалы мінездегі іс-әрекеттерге баулу (түрлі кедергілерден өту, шаңғымен жүгіру, жүзудің қолданбалы түрлерімен машықтану, жеке сайыс түрлерімен айналысу т.б.).

2) Спорттық жаттығулардың айла-тәсілдерін білу арқылы қозғалыс әрекеттерінің сапасын байыту (көбейту).

3) Өмірге қауіпті жағдайларда сонымен бірге жаңа қимыл әрекеттерін үйрену кезінде өз денесінің іс-қимылдарын бағындыра білу қасиеттерін арттыру.

4) Білім қабылдай білу жүйесін қалыптастыру және осы қалыптасқан қасиеттердің арқасында көптеген биіктерге қол жеткізу (жалпы білім алу мәдениетін көтеру, дене шынықтырудың алуан түрлерін саналы түрде меңгеруді қамтамасыз ету т.б.).

III. Тәрбиелік міндеті. Оқушылардың жалпы шынықтыруында дене шынықтыру тәсілдерін қолдана отырып, оларды біртұтас жағымды, ақылды, еңбекқор және эстетикалық тәрбиелі азамат қылып тәрбиелеу[3].

Оқушыларды даярлаудағы дене шынықтырудың жалпы міндеттерін оқыту-тәрбиелеу жүйесінде шешуде, олардың жас ерекшеліктерін, оқулық материалдарың мазмұнын және оқыту-тәрбиелеу кезеңдерін алдыңғы жолға қойған жөн. Оқушылардың сан-алуан дене шынықтыру міндеттерін ойдағыдай шешу үшін мектеп мұғалімдерінің, мектептен тыс мекеме жұмысшыларының және ата-аналарының бірігіп ат салысуын талап етеді. Осы жағыдайда ғана оқушылар дене шынықтыру жүйесінің барлық ұйымдастырылу формаларының ықпалына енеді.

Дене шынықтыруды ұйымдастыру жүйесінің салаларын мыналар құрайды:

1. Әр сыныпта аптасына үш рет, сабақ түрінде өткізілетін – сыныптағы сабақ жүйесі;

2. Ұзартылған күн режиміндегі денсаулықты нығайту шаралары – сабаққа дейінгі гимнастика, дене шынықтыру үзілістері мен дене шынықтыру минуткалары, үлкен үзілістегі дене шынықтыру жаттығулары;

3. Ұзартылған күн режиміндегі күнделікті жасалатын – жалпы дамыту жаттығулары;

4. Сыныптан тыс жұмыстар, оларға қоса 1-ші - 5-ші сыныптарда өткізілетін спорттық үйірмелеріндегі сабақтар, ауыруларына байланысты арнайы медициналық топтарға көшірілген

балалармен өткізілетін дене шынықтыру сабақтары, жалпы дене дайындығы топтары, спорттың әр түрлерінен жүргізілетін секциялар, спорттық жарыстар, слёттар және саяхаттарға шығу. Бұл жүйе, мектептен тыс мекемелердегі дене шынықтыруын ұйымдастыру формаларымен толықтырылады.

Балалардың жанұядағы дене шынықтыру ұйымдастыру формалары мыналар:

Күн режиміндегі дене шынықтыру шаралары (таңертеңгілік гимнастика, дене шынықтыру минуткалары, шынығу шаралары);

Дене шынықтыру мен спорттың шынығу жүйесіндегі жаттығулармен өз бетінше айналысу, дене шынықтыру сабақтарында берілген үй тапсырмаларын орындау.

Жергілікті жерлерде өткізілетін спорттық жарыстарға жанұя болып қатынасу. Осы дене шынықтырудың ұйымдастырылу формаларының барлығы міндеттілігі сынынан «міндетті түрдегі» және «ерікті» болып бөлінеді. Бұл формалар оқуды ұйымдастыру және тәрбиелеу тұрғысынан «сабақтағы» немесе «сабақтан тыс» болып екіге бөлінеді:

1. Сабақтағы дене шынықтыруын ұйымдастыру формасының негізін құрайтындар (мектептегі дене шынықтыру сабағы және спорттық секциялар) мыналар: а) жоғарғы дәрежедегі педагог-жетекшілер; ә) оқу бағдарламасына сай, мақсаты мен міндеті педагогикалық көзқарастан шешімін табатын сабақтың мазмұны; сабақ негізінің нақты құрылымы және шектелген уақыт көлемін жұмысқа міндетті түрде баға беру; белгіленген кесте бойынша тұрақты түрде сабақтарды өткізу.

Осы аталған талаптардың барлығы орындалған жағыдайда, тұрақты өткізілетін сабақтар формалары ұтымды және тиімді болатыны анық.

2. Сабақтан тыс ұйымдастырылу формалары дене шынықтыру сабағына қойылған талаптардың барлығын қамти алмайды. Мысалы, саяхаттарға шыққанда педагогтар жетекшілік еткенімен, олардың тікелей қатынасы шамалығана, өйткені өткізілетін жарыстарға шектелген уақыт қойылмайды, шұғылданушылардың құрамы тұрақты емес [4].

Осы аталған ұйымдастыру формаларының ішінен дене шынықтыру пәнінің негізі ретінде сыныптағы дене шынықтыру сабағын ерекше атау керек. Оның дене шынықтыру жүйесіндегі жетекші орынды алатындығы келесі жағдайлармен баяндалады: а) дене жаттығуларымен бұқаралық түрде шұғылдандуды қамтамасыз ететін, сабақтың әр бала үшін міндеттілігі; ә) дене шынықтыру міндеттерінің барлық кешендік сұрақтарын ұйымдық бірлестікте шешу мүмкіндігі; б) оқушының жеке тұлғасына және оның организміне жоспарланып, бағытталған және жан-жақты педагогикалық әсер етуді қамтамасыз етуі.

Жалпы білім беретін мектептердегі дене шынықтыру, жасөспірімдердің жалпы мәдениетін қалыптастырудың, сондайақ оқушыларға тәрбие беру жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады.

«Дене шынықтыру» оқу пәні ретінде, үлгідегі жалпы білім беретін мектептерде міндетті түрде оқылып, оқу бағдарламаларында қарастырылады және бүткіл оқу кезеңі ішінде аптасына кем дегенде үш сағат көлемінде міндетті пәндердің оқу кестесіне енгізіледі.

Тиісті мүмкіндіктері бар мектептерде ата-аналардың, қамқоршылардың, демеушілердің және қаржыландырудың басқада көздерінің қаржылары есебінен дене шынықтыру сабақтары мен қосымша сабақтар санын 4-5 сағатқа дейін көбейтуге болады [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алимханов Е. «Дене тәрбиесі – салауаттылық негізі». // Хабаршы ҚХҚ ӘТУ Пед. Ғылым сериясы, №3 2010ж. -180-185 бб.
2. Маханбет Е.Т. Развитие способности студентов в труде в сфере физической культуры. // Ұлт тағлымы, №12010 ж. - 144-148 бб.
3. Дүйсембин Қ., Алиакберова З. Жасқа сай физиология және мектеп гигиенасы. –

Алматы: Қайнар, 2003 ж.

4. Амалин М.Е., Шилов О.С. Методика оценки соревновательной деятельности в спортивных играх. // Теория и практика физической культуры, № 99 1980 г. - 19-22 стр.

5. Боген М. М. Обучения двигательным действиям. М.: Профиздат, 1985 г. -стр.37

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ СПОРТТЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Сапаралиев Е.Б.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші- ғ.м., **Битуреев А.С**

Мәдениеттің даму тарихын, аға ұрпақтың мұраттарын, көзқарастарын, тұрмысын, дәстүрлерін, өмірі мен ғұрыптарын оқып-үйрену қазіргі қоғамның рухани және ақыл-парасат тұрғысынан байи түсуінің маңызды шарты болып табылады.

Орхон өзені маңайында бой түзеген руна жазулары ескерткішінде ағайынды бауырлар Білге қаған мен Күлтегіндердің құрметіне қазіргі қазақ тілінде кездесетін көптеген көркем бейнелер мен қанатты сөздер бар. Орхон-енисей жазуларының өн бойында кездесетін негізгі ойлар - қаған билігін марапаттау, бектер мен халықтардың қағанға деген сенімділігі, халықтардың бектерге бағынуы[1].

Қорқыт - IX ғасырда өмір сүрген және шығармашылықпен айналысқан танымал жыршы және сазгер, әсем сазды дүниелерді өмірге әкелген. Ол өз шығармаларында өлім алдындағы қорқыныш сезімдері, одан қашу туралы өз ойларын білдіреді: «Өлген адам тірілмес, кеудеден шыққан жан қайтыш келмес», «Қар қанша қалың жауса да, жер бетінде қалмақ емес, гүл ашқан жасыл майса күзге дейін қалмақ емес» және т.б. Бәрінен де Қорқыт атаның тәрбие, адамның қандай қасиеттерге ие болуы туралы, ата-бабаларымыздың тәлімгерлік мәдениеті жайлы баяндаған ой-пікірлері үлкен құндылыққа ие.

Әлемдік тәлімгерлік ойларды Жақын және Орта Шығыстың атақты энциклопедиялық ғалымдары мен педагогтары байыта түседі. Орта ғасырдағы Шығыс мәдениеті мен ғылымының аса майталман қайраткері деген бірінші атақ Әбу Насыр Мухаммед әл-Фарабиге тиесілі еді.

Әл-Фараби адамды бақытқа апарудың мақсаты мен тәсілдері туралы Платон мен Аристотельдің ілімін дамыта отырып, өзінің ғылыми-педагогикалық еңбектерінде тәрбие мәселесіне ерекше көңіл бөлді. Ол табиғат бірдей етіп жаратқан адамдар тек тәрбиесімен ғана өзгешеленеді, жақсы тәрбие алған адам нашар тәрбие алған адамдарға қарағанда сый-құрметке лайықты болып келеді деп білді. Әл-Фарабидің пікірінше, педагогика дегеніміз - тәрбиеленушінің еркі мен қалауын белгілі бір бағытта соған сәйкес әдіс және тәсілдер арқылы басқара білу өнері және ол басқарушы педагог, ұстаз, мұғалім. Халықтық педагогика тәсілдері баланың бойында терең адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына ықпал етеді. Мектептің негізгі міндеттерінің бірі баланың халықтың бір бөлшегі екендігіне оның өз көзін жеткізуді қалыптастыру болып табылады Білім беру мен тәрбиелеудің міндеттерін шешуде маңызды орындардың бірі дене шынықтыруға бөлінеді. Бүгінгі таңдағы дене шынықтыру көп қырлы құбылыс болып табылады, өз құрамында бірсыпыра бағыттарға, сабақ түрлері мен формаларына ие. Дене тәрбиесінің көптеген түрлерінің ішінде халық педагогикасына ерекше орын берілген[2].

Ұлттық спорт түрлерімен, ойындармен, билерімен шұғылдану бос уақытты өткізуге көмектеседі, денсаулықты нығайтады және ең бастысы мінездердің қалыптасуына ықпал етеді.

Ұлттық спорт түрлері мен ойындардың, бұқаралық спорт мерекелері мен жарыстардың негізгі қызметі адамның өмірлік маңызы бар дене және рухани сапаларын жетілдіру басты мұраты болып табылатын спорттық қызметтің ең басты маңызынан келіп шығады. Олардың педагогикалық маңызы кең мағынасындағы тәрбиелеу әдістері мен тәсілдері категориясына жатады. Бұл дегеніміз, қазақтың қазіргі ұлттық спорт түрлері осы спорт түрлерімен және ойындарымен шұғылданатындарға тәрбиелік әсер етуді ұйымдастыру тәсілінің нақты негізі екендігін білдіреді.

Ұлттық спорт түрлері мен ойындардың, бұқаралық спорт мерекелері мен жарыстардың негізгі қызметі адамның өмірлік маңызы бар дене және рухани сапаларын жетілдіру басты мұраты болып табылатын спорттық қызметтің ең басты маңызынан келіп шығады. Олардың педагогикалық маңызы кең мағынасындағы тәрбиелеу әдістері мен тәсілдері категориясына жатады. Бұл дегеніміз, қазақтың қазіргі ұлттық спорт түрлері осы спорт түрлерімен және ойындарымен шұғылданатындарға тәрбиелік әсер етуді ұйымдастыру тәсілінің нақты негізі екендігін білдіреді.

Қазіргі кезде халықтық педагогика тәсілдеріне деген қызығушылық барған сайын арта түсуде. Оларды барынша мерекелердің, байқаулардың, фестивальдар мен жарыстардың құрамына енгізуде. Жалпы білім беретін мектептерде халықтық педагогика тәсілдерін қолдануға арналған әдістемелік құралдар жарыққа шығуда[3].

Әрбір халық ғасырлар бойы өзінің ең жақсы деген ойындарын өмірге әкелді, жетілдірді және сақтай білді. Олар жастарды тәрбиелеудің, әсіресе дене бітімін тәрбиелеудің негізгі тәсілдерінің бірі бола білді. Дене тәрбиесі тек соңғы жүз жылдықта ғана бұқаралық сипатқа ие болды, бұған дейін оның орнын еңбек тәрбиесімен қоса үлкен-кішінің бәрі бірдей қатысатын халық ойындары мен жаттығулар алмастыратын еді. Сондықтан әрбір халық өзінің дәстүрлі дене тәрбиесін жетілдіруге, олардың жарасымдылығы мен халықтар арасында кең тарауына ықпал етуге тырысатын, қамқорлық жасайтын. Халықтың қозғалмалы ойындарын талдау барысы осы ойындардың қазіргі сақталған түрінде де қажетті дене сапаларын дамытуға қабілетті екендігін, дене тәрбиесінде белгілі қозғалыстарды жетілдіре алатынын көрсетуде (жүгіру, секіру, нысана көздеу, алысты дәл көздеу, ауыр заттарды көтеру және тағы басқалар) [4].

Әдеттегі жаттығулардан басқа әрбір ойын өзінің тұтастығымен, өзіндік өмір моделімен, адамның адамгершілікті, эстетикалық, еңбек, ақыл-ой, құқықтық және басқа да сан қырлы мінез-құлқымен ерекшеленеді. Ойынға өз еркімен кірген әрбір қатысушы оның ережелерін орындауға міндеттенеді, ал ол ережелерді халық ғасырлар бойы жетілдіріп, өңдей білгендіктен ойынға қатысушалар ол талаптарды жеңіл орындайды және халықтың ойын мәдениеті дәстүріне негізделген жалпы адамзаттық құндылықтарға сәйкес өз бәсекелестеріне құрметпен қарау тәртібін мұлтіксіз орындайды.

Кез-келген халықтың ойындары еңбек және қоршаған ортамен ғажап дәрежедегі жарасымдылықпен өзара үйлеседі. Әрқашан да рудың кіші өкіліне сол рудың үлкен ағасы, әкесі немесе атасы көмекке келуге әзір. Қай уақыт болсын халықтың жасы үлкен ағалары кішілерге өзінің бай тәжірибесін, әдіскерлігін, ұнайтын нәрсеге деген өз көзқарасын үйретуге тырысқан. Жанды және табиғи тізбек бойынша дәстүрлі ойындар ұрпақтан осылайша, халық ойындары атадан балаға, үлкеннен кішіге берілетін, халық дәстүрлері мен мәдениеті жиынтығының бай мұрасы болып табылды.

Халық педагогикасы әдебиет және мәдениетпен үздіксіз байланыста болады.

Халық өз ән-жырларында ойындардың тәрбиелік мәнін, оның жастардың жаны мен жүрегіне әсерін мойындайды. Ойындар тек дене сапаларын: жылдамдық, ептілік пен күшін

және т.б. ғана жетілдіріп қоймайды, сонымен бірге олар адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуына орасан үлкен әсер етеді.

«Адам туғаннан ақылды, есті болып тумайды. Адам жүре келе көреді, естиді, өмірдегі барлық жақсы-жаманды тексеріп көреді, қолымен ұстайды, тек сонда ғана адам ақылды болып шығады.» - деген болатын Абай Құнанбаев. Осыны айтқанда ол халық ойындарын жадында ұстаған болатын.

Қазақ халқы өте көптеген жұмбақтарды біледі, мақал-мәтелдерді, жаңылтпаштарды, канатты еоздерді, ертегілерді ойлап табады, оған қоса өз ойындары мен билерін де ұмытпайды. Қыстың қыңыр аязынан аман-есен шыққанда және аң аулаудан олжалы қайтқанда, жауды жеңіп шыққанда үлкен той жасап, мереке ұйымдастырады, бұл мерекелер ән-жырсыз, бисіз, халық ойындарынсыз өтпейтін[5].

Қазақтың халықтық фольклорының, ұлттық ойындарының жинақтаушысы Ә. Диваев өзінің «Қырғыз (қазақ) балаларының ойындары» атты жұмысында балаларды 3 топқа бөледі: 1 жастан 7 жасқа дейін - бала, 7 жастан 15 жасқа дейін - жеткіншек, 15 тен 30 ға дейін - бозбала. Соған байланысты ойындарды да 3 топқа бөліп қарастырады: 1) балалардың ойындары, 2) жеткіншектердің ойындары, 3) бозбалалардың ойындары, және де қазақ балаларының ойыншықтары жоқ екендігін атап кетеді.

Қариялардың айтуы бойынша, «Ақ сүйек» және «Орда» сияқты ойындарды тек түнде ғана ойнайтын болған, себебі жаугершілік шабуылдар сол кездерде жиі болғандықтан, жастар ойнай жүріп ауылдың бейбіт өмірін де қорғайтын еді. Сонымен қатар, жастардың бойында табандылық, тапқырлық, батылдық және ерлік қасиеттерін дамытуға ықпал ететін.

Қазақтың халықтық педагогика тәсілдері - ата-бабалардан мұра болып қалған халықтың өткені мен бүгінін біріктіретін баға жетпес байлық. Сондықтан да халықтық педагогика тәсілдерін жас ұрпақты тәрбиелеу жұмысында пайдалану үлкен маңызға ие. Ол баланың өмір жолын ашып, шығармашылық қабілетін шыңдайды.

Дене тәрбиесі мен спорт қоғамдағы белгілі бір тарихи жағдайлардың жемісі ретінде адамдардың рухани қызметінің тарихи нәтижесінде пайда болған жиынтығын құрайды. Жыл сайын түрлі елдерде өткізіліп келе жатқан «Қазіргі қоғамдағы спорт», «Олимпиадалық спорт және баршаға арналған спорт» атты әлемдік конгрес жұмыстарында денсаулықты нығайту мен салауатты өмір салтын қалыптастыру саласында пайдалану мүмкіндігіне, әлеуметтік және ұлттық жағдайларда дене тәрбиесі мен спорт саласындағы ғылыми зерттеулерді қолдануды жинақтаудың маңызына үлкен мән берілді. Дене тәрбиесі мен спорт элементтері адамзат қоғамы пайда болған кезден бастап өмір сүріп келеді. Түрлі ойындар мен жарыстардың көмегі арқылы әлеуметтік байланыстар орнап, тәжірибе алмасу шеңбері кеңейе түсетін. Уақыт өткен сайын жекелеген рулар арасындағы, сонан соң тайпалар мен тайпалық одақтар арасындағы қарым - қатынастар тұрақты және ғаламдық сипатқа ие болды. Бірге өткізген ойындар мен жарыстар осы процестің дами түсуіне ықпал етті, бірте-бірте әртүрлі рулық қоғамдағы адамдардың мінез-құлық мәдениеті мен этикалық нормаларын қалыптастырды. Бұл жайында Қазақстан аумағында ертеден келе жатқан мәдени байланыстар мен жанасулар, түрліше қарым-қатынастар баяндайды[6].

Дене тәрбиесі мен спорт дене шынықтырудың жүйелік бөлігі ретінде жалпыға бірдей және әлемдік құбылыс болып табылады, ұлт аралық қарым-қатынас аспектіне ену арқылы мемлекеттік, экономикалық және құқықтық мәселелермен шектеліп қалмайды. Дене тәрбиесі мен спортта әлеуметтік болмыстың барлық салаларындағы ең маңызды деген сандық және сапалық өзгерістер, ұлттар мен ұлыстардың материалдық және рухани өмірі өз көрінісін табады, адамзат қоғамының қалыптасу нәтижелері мен қарқыны, денсаулық мәдениеті мен салауатты өмір салтын сақтау туралы және жеке адам мен қоғамның көзқарастар жүйесі мен мінез-құлық нормалары жайлы төрелік айтуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тәнікеев М.Т., Асарбаев А.Қ. Қазақстандағы дене шынықтыру спорт тарихы // Оқу құралы - Алматы, 2002 ж.
2. Акбердиева Д.Ф. Формирование здорового образа жизни учащихся средствами спортивной деятельности. (Автореф. дис.канд.наук). - Шымкент, 2004 г.
3. Мусин Ч. Қазақстан тарихы. -Алматы: ЖШС «Издательство «Нома-К», 2008ж.
4. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы: Санат, 2008 ж. -320б.
5. Мамиев Н.Б. Мектеп оқушыларын президенттік сынама орындауға ұлттық қозғалмалы ойындар арқылы дайындау. (Автореферат. пед.ғыл.кан.). – Алматы, 2008 ж. -7б.
6. Омаров Қ.М. Оқушылардың туристік іс-әрекеттерінде қазақ ұлттық ойындарын пайдалану. (Автореферат. п.ғ.к.). - Алматы: 2005 ж. -7-8бб.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖӘНЕ СПОРТ БОЙЫНША ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒЫТТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мильдоходжаева Гульсун Сейдалиевна

педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

АҚ «Ж.А.Тәшенев атындағы университет»

Шымкент қ., email: gulya_gym@mail.ru

Керім Ақбота Нурболқызы

АҚ «Ж.А.Тәшенев атындағы университетінің» ФК-23-1к4, 2 курс студенті

Шымкент қ., email: akbotanurbolkyzy@icloud.com

Мектеп оқушыларының дене шынықтыру мен спортқа құндылық бағдарларын қалыптастыру.

Дене шынықтыру құрылымы өзара байланысты үш компонентті қамтиды:

1. жеке тұлғаның дене шынықтыруға белсенді және оң көзқарасына, оған қалыптасқан өмірлік қажеттілікке, жеке тұлғаның танымдық және практикалық іс-әрекетін ұйымдастыратын және бағыттайтын білімдер мен сенімдер жүйесіне мотивациялық және құндылық бағдарлары;

2. оның денсаулығының жай-күйін, психофизиологиялық және физикалық мүмкіндіктерін белсенді түрлендіретін әлеуметтік маңызы бар іс-әрекеттерді, осыған қажетті және жеткілікті дағдылар мен дағдыларды іргетасы ретінде айқындайтын жеке тұлғаның физикалық жетілуі;

3. дене шынықтыру және спорттық іс-әрекеттердің кең ауқымында (танымдық, үгіт-насихаттық, ұйымдастырушылық, соттық, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі тәрбиелеу) көрінетін белсенділік тәсілі.

Дене шынықтыруға қызығушылық мотивациялық сферадағы күрделі процестердің бір көрінісі болып табылады. Оқушыға қатысты мотивация ішкі және сыртқы болып бөлінеді. Бірақ сыртқы мотивация қаншалықты күшті болса да, қызығушылық тек ішкі мотивация нәтижесінде қалыптасады. Ол сыртқы мотивтер мен мақсаттар студенттің мүмкіндіктеріне сәйкес келгенде, олар ол үшін оңтайлы болғанда (тым қиын емес және өте оңай емес) және студент оларды жүзеге асыру үшін субъективті жауапкершілікті түсінгенде ғана туындайды. Дене шынықтыру сабағына қызығушылықты қалыптастыру сабақтың тартымдылығы жоғары деңгейде тиімді өтуіне барынша ықпал ететін оқытудың озық әдістеріне негізделуі керек. Дене шынықтырудың түпкілікті өнім алу (дене сапалары, денсаулық деңгейін көтеру), оң нәтиже

алу, өзін-өзі өзгерту (өзін-өзі тану, өзін-өзі ұйымдастыру), өзін-өзі дамыту құндылықтары ретіндегі жеке маңыздылығын сезіну ғана студент тұлғасының физикалық өзін-өзі жетілдіруге деген тұрақты мүдделері мен мотивтерін қалыптастырады.

Дене шынықтырудың белсенділік аспектісі мынада: дене шынықтыру адамның оңтайлы, мақсатты қозғалыс белсенділігінің нәтижесінде ғана болады. Және ешқайсысы емес, тек дене тәрбиесі заңдарына сәйкес жүзеге асырылатын нәрсе, яғни. күштің, төзімділіктің даму заңдылықтары бойынша қозғалыс техникасының қалыптасу заңдылықтары, белсенді рекреация заңдылықтары және т.б.

Өмір барысында адам белгілі бір дәрежеде физикалық белсенділікпен және айтарлықтай физикалық күш салумен байланысты көптеген қызмет түрлерімен айналысады. Бірақ олардың барлығын дене шынықтыруға жатқызуға болмайды.

Сондықтан дене шынықтырудың маңызды өзегі тек дене жаттығуларын міндетті түрде орындаумен байланысты дене жаттығуларын ғана қарастыруға болады. Бұл жағдайда орындалатын физикалық белсенділік қойылған міндеттерге байланысты әртүрлі мөлшерде болуы мүмкін - физикалық жағдайды қалпына келтіру, сақтау немесе дамыту.

Сондықтан барлығы емес, тек адамның психофизикалық саласына оң әсер ететін мәдени (пайдалы, мақсатқа сай) қозғалыс әрекетін дене шынықтыруға жатқызуға болады.

Бірақ қозғалыс белсенділігі, мысалы, жүк тиегіш ретінде, дене шынықтырумен тікелей байланысты емес, өйткені оның мақсаты – өзін дамыту емес, кез келген шығынмен, тіпті шамадан тыс күш жұмсаумен де қол жеткізуге болатын өндірістік тапсырманы орындау.

Дене шынықтырудағы ұқсас жағдай негізінен қолайсыз және зиянды.

Сонымен, дене шынықтырудың белсенділік жағы адамның дене жаттығуларын орындауы нәтижесінде жүзеге асады; сонымен бірге іс-әрекет дене тәрбиесінің міндеттеріне сай болуы және дене тәрбиесінің заңдылықтарына толық сәйкес ұйымдастырылуы керек.

Адамның дене белсенділігінің басқа түрлерінен айырмашылығы, дене тәрбиесінің бірқатар іргелі ерекшеліктері бар:

1. Физикалық белсенділік міндетті түрде қозғалыс компонентін қамтиды, ол, әдетте, басым;

2. Дене шынықтыру саласындағы іс-әрекеттер қимыл-қозғалыс әрекетінің ең ұтымды формаларымен бейнеленеді, олардың өзіндік нақты оқыту әдістері бар;

3. Адамның дене шынықтыру әрекеті үнемі жаттығудың ұтымды әдістерін меңгеру, дене қасиеттерін дамыту, дұрыс дене қалпын қалыптастыру, денсаулығын жақсарту және т.б. аспектіде өзін-өзі жетілдіруге бағытталған. Адамның өзінен тыс жатқан мақсаттар, олар өмір сүре алады және параллельді түрде шешілсе де, жетекші болмайды.

Бұл белгілердің барлығы дене шынықтыруға ғана тән. Олар адам қызметінің басқа жақтарына толық тән емес.

Дене мәдениетінің құндылықтары:

Адамдарды дене шынықтыруды қамтитын іргелі мәдени құндылықтармен таныстыру білім беру жүйесінің мақсатына жетудің негізгі құралына айналады.

Дене шынықтыру құндылықтары объективті және субъективті құндылықтардың бірлігі ретінде қарастырылуы керек.

Адамның дене шынықтыруға құндылық қатынасын қалыптастырудағы ең маңыздылары:

1. Дене шынықтырудың объективті нысандарының құндылықтары: материалдық құндылықтар (спорт ғимараттары, дене шынықтыру және спорттық іс-шараларға арналған жабдықтар, өнер объектілері);

-тарихи құндылықтар (үлкен спорттық жеңістер, спорттың қалыптасуы, дене шынықтыру саласындағы көрнекті тұлғалардың қызметі туралы әңгімелер);

-құндылықтар – әлеуметтік қарым-қатынастар (спортқа, денсаулыққа, дене шынықтыруды тасымалдаушы тұлғаларға);

- ақпараттық құндылықтар (жарияланымдар, бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабарлар).

2. Дене мәдениетінің субъективті формаларының құндылықтары:

- дене құндылықтары (дене дамуы, дене шынықтыру және спорттық іс-әрекет процесіндегі дененің жағдайы),

- рухани-адамгершілік құндылықтар (жоғары рухани мұраттың болуы; асыл мақсаттарға қызмет етуге өмірлік бағдар: Отанға, көршілерге; әлемге эстетикалық көзқарас; гуманизм, ар-намыс, өзін-өзі дамытуға ұмтылу; дене шынықтырудың объективті құндылықтарын қабылдау)

- психикалық құндылықтар (дене белсенділігі, адам ағзасының қызметі, денсаулықты сақтау жолдары туралы білім; тұлғааралық қарым-қатынас; жеке өзін-өзі бекіту).

Сонымен қатар, дене шынықтырудың рухани құндылықтарына тәжірибе мен ғылымда жинақталған, дене шынықтыру және спорттың тиісті теорияларында көрсетілген және әртүрлі оқу-әдістемелік құралдарда, оқулықтарда, монографияларда, жетістіктер анықтамалықтарында, жарыс ережелерінде қамтылған арнайы дене тәрбиесі білімдері жатады.

Бұл құндылықтарды тұлғаның білім беру процесінде қаншалықты меңгеруі олардың даму факторлары мен жағдайларына байланысты. Мысалы, бассейнді пайдаланғысы келмейтін адам үшін қандай да бір нақты құндылық болуы екіталай. Дене шынықтырумен айналысатын адамдар бұл құндылықтарды игереді, оларды пайдасына қолданады, мүмкіндігінше оларды дамытады.

Жеке тұлғаның дене шынықтыруға құндылық қатынасы – бұл жеке тұлғаның «дене мәдениеті» объектісін саналы қабылдауы, оның құндылықтарын өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі дамыту мақсатында пайдалануға дайындығы мен қабілетінен көрінеді.

Жеке тұлғаның дене шынықтыруға құндылық қатынасын дене шынықтырудың әртүрлі объектілеріне, жағдайларға, дене шынықтыру саласындағы оқиғаларға, яғни дене шынықтырудың объективті және субъективті нысандарына неғұрлым нақты қатынастардың интеграциясы ретінде қарастырылуы керек.

Жеке тұлғаның дене шынықтырудың кез келген нақты құндылығына қатынасы мынадай құрамдас бөліктерден тұратын болады: аксиологиялық (бұл құндылық жеке адам үшін қаншалықты маңызды); интеллектуалды (адам бұл құндылық туралы не біледі); эмоционалды (адам берілген құндылықты меңгеру кезінде қандай эмоцияларды бастан кешіреді); белсенділік (адам берілген құндылықты меңгеру үшін қандай күш жұмсайды).

Жоғары рухани құндылықтар (адамның өзін-өзі бағалауы, материалдық құндылықтардан рухани құндылықтардың басымдығы, жақынына, рухани және физикалық сау отбасына қамқорлық жасау), дене шынықтыру саласындағы моральдық (жеке және әлеуметтік маңызды өмірлік мәселелерді шешудегі жауапкершілік сезімі) құндылықтар адамның дене шынықтыру мәдениетіне құндылық қатынастарының үлгілерін қалыптастыратын салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастырудың негізі болып табылады. Тиісінше, дене шынықтыру құралдарын өзінің физикалық дамуы үшін пайдалану кезінде салыстырмалы түрде тұрақты мінез-құлық үлгілері дамиды. Кескіннің (үлгінің) болуы адамның дене шынықтырумен құндылық қатынастарын қалыптастыру бойынша одан әрі тәрбиелік әсерлердің тиімділігінің маңызды шарты болып табылады. Аксиологиялық компонент дене мәдениетінің салыстырмалы тұрақты құндылықтарының жиынтығы болып табылады.

Адамның құндылықтарды субъективті қабылдауы мен тағайындауы оның жеке басының байлығымен, дамыған жалпы мәдени ойлауы мен санасымен, дене шынықтыру саласындағы тәжірибесімен, жеке тұлғаның бағытына, оның мүдделеріне, психофизикалық және

функционалдық мүмкіндіктері мен қабілеттерінің қазіргі жағдайына сәйкес келетін оның құралдарын пайдаланудың жеке жүйесінің болуымен анықталады.

Дене тәрбиесі процесінде адам өзі үшін өмірлік және кәсіби қажетті мәнге ие Осының негізінде болашақ маманның мәдени тұлғасының бейнесі оның санасында мәдени тәжірибенің жеке тәжірибесін және соған байланысты тәжірибелерді, сенімдерді, байланыстар мен қарым-қатынастарды түзететін мақсаттардың, идеялардың, көзқарастардың жиынтығы ретінде қалыптасады. Қоғамдық қажетті және әлеуметтік топтық құндылықтарды ассимиляциялау және түрлендіру арқылы адам өзінің құндылықтар жүйесін құрады, оның элементтері аксиологиялық функциялар формасын алады.

Дене шынықтыру құндылықтарын келесі белгілер бойынша саралауға болады.

Құндылықтар-мақсаттар – жүйелі дене шынықтыру-спорттық іс-шараларға қосудың жеке мақсаттары мен оның мәдени стратегиясы мен өмір тактикасы арқылы жетістіктердің мәні мен мәнін ашады, психикалық және дене саулығының кәсіби жоспарлары мен ниеттерін жүзеге асырудың табыстылығы, денсаулықты сақтау және нығайту және т.б.

Құндылықтар-білім – теориялық-әдістемелік, ғылыми-практикалық (философиялық, социологиялық, психологиялық-педагогикалық, медициналық-биологиялық) реттелген жүйесін анықтайды және қоғам мен жеке тұлғаның дене мәдениетінің байланысты қызмет етуінің табиғи және әлеуметтік процестерін түсіну үшін қажетті арнайы білімдер, оқу, кәсіптік және әлеуметтік-мәдени қызметті жүзеге асыру кезінде оларды тұлғалық және кәсіби өзін-өзі жетілдіру үшін бейімделгіш, шығармашылықпен пайдалана білу.

Құндылықтар-құралдар – құндылықтар-мақсаттарға қол жеткізу үшін негіз жасау: өзін-өзі өзгертуде шығармашылық даралықты дамыту үшін дене шынықтыру және спорттық іс-әрекеттерде оларды пайдаланудың заңдылықтарын, принциптерін, құралдарын, нысандарын, әдістерін, тәсілдерін және шарттарын меңгеру, өзін-өзі жаттықтыру, өзін-өзі тәрбиелеу, қажетті психо-эмоционалды жағдайға жетуде, тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетінде, оларды қолдану тиімділігін бағалауда және бақылауда және т.б.

Құндылықтар-қарым-қатынастар – адамды өзіне, кәсіптік іс-әрекетіне, оның дене шынықтыру және спорттық іс-әрекеті жүзеге асырылатын табиғи және әлеуметтік ортаға және оған қатысушыларға белгілі мотивациялық және жеке қатынасы бар дене шынықтырудың белсенді субъектісі ретінде сипаттайды.

Құндылықтар-сапалар – тұлғаның өзара байланысты қасиеттері мен қасиеттерінің (индивидуалды, психофизикалық, коммуникативтік, статустық-позициялық, белсенділік-кәсіптік) алуан түрлілігін меңгеру, дамыту, тәрбиелеу және түзетудің мәні мен мәнін ашып, оның танымдық тұрғыдан өзін-өзі толық көрсетуін және өзін-өзі жүзеге асыруын қамтамасыз етеді, дене шынықтыру және спорттық іс-шараларды, жалпы кәсіби және өмірлік әрекеттерді орындау кезіндегі эмоционалдық және мінез-құлық сфералары.

Анықталған құндылықтар топтары тұлғаның дене мәдениетінің мазмұндық негізі ретінде жүйені құрайды. Құндылық топтары арасындағы байланыс айқын: мақсаттық құндылықтар білім құндылықтарының сипатын анықтайды және құндылықтарды білдіреді; құндылық-қарым-қатынастар құндылықтар-мақсат пен құндылық-сапалар, т.б сипатымен анықталады. Құндылық жүйесі адамның жаңа немесе бұрын қалыптасқан құндылықтарды қабылдауы немесе қабылдамауы үшін негіз және критерий ретінде қызмет етеді. Адами құндылықтар әлемі неғұрлым бай болса, соғұрлым жаңа құндылықтарды іріктеу және көбейту, олардың мінез-құлық пен белсенділік мотивтеріне ауысуы тиімді және мақсатты болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бальсевич В.К., Лубышева Л.И. «Физическая культура: молодежь и современность», 1995г.

2. Лубышева Л.И. «Современный ценностный потенциал физической культуры и спорта и пути его освоения обществом и личностью», 1997г.
3. «Физическая культура» /учебное пособие/ В.А. Коваленко, 2000г.
4. Виленский, М.Я. «Направленное использование физических нагрузок как фактор управления профессиональной работоспособности студентов», 1977г.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУГЕ БАҒЫТТАЛҒАН МҰҒАЛІМНІҢ БАСҚАРУШЫЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Бейсенбі С.Қ.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м., **Сапарбеков Н.С.**

Дене шынықтыру сабағы орта білім беретін және кәсіптік-техникалық мектептердің барлық сыныптарында оқу жоспарына енгізілген оқу пәні болып есептеледі. Пәннің мазмұны мемлекеттік стандартпен бекітілген, ал тәжірибелік орындалуы дене шынықтыру сабақтарында жүзеге асырылады. Сонымен дене шынықтыру сабағына қатысу барлық оқушыларға міндетті болып табылады. Денсаулықтарына байланысты барлық оқушылар екі топқа бөлінеді: негізгі және арнайы медициналық топтарға. Негізгі топқа барлық денсаулықтарында ешқандай ақаулығы жоқ оқушылар жатады, ал денсаулықтарында қандайда бір кінәраттары бар оқушылар арнайы медициналық топқа жатқызылады. Арнайы медициналық топқа жатқызылған оқушылар арнайыландырылған бағдарлама бойынша дайындалады. Дене шынықтыру сабағында мұғалім сабақтың міндеттерін шешу үшін барлық мүмкіндіктерді жасайды, оқушылардың дене шынықтырумен өз беттерінше айналысуына бағыт береді. Сабақтар көптеген жағдайларда дене шынықтырудың басқада ұйымдастыру формаларының мазмұнын ашып көрсетеді. Осы жағдайлардың барлығы дене шынықтыру сабағы оқушылардың дене шынықтыруын ұйымдастырудың негізгі формасы екендігін айғақтайды[1].

Дене шынықтыру сабағының теориясы мен әдістемесін терең білу, әр сабақтың тиімділігіне қол жеткізуге үлкен көмегін тигізеді. Теорияны шығармашылық ұғына білу мұғалімге бүкіл дене жаттығуларының бай қорын пайдалануына, нақты жағдайларға сәйкес көптеген үйрету және тәрбиелеу әдістемелерін қолдануына, сабақтың міндеттерін тиімді шешуіне және оқушылардың дене мүмкіндіктерін нақты бағалай алуына таптырмас көмек болатыны анық.

Дене шынықтыру сабағының, дене шынықтырудың басқада ұйымдастыру формаларынан негізгі айырмашылығын келесі мінездемелерден анық байқауға болады:

1. Білім беру міндетін шешуді көздеген нақты дидактикалық бағыттылығы.
2. Пәнді оқытуға және оқушыларды тәрбиелеуге бағытталған мұғалімнің басқарушылық ролы.
3. Оқушылардың қызметтерінің қатаң шектелуі және жүктемелердің мөлшерленуі.
4. Айналысушылардың тұрақты құрамы және олардың бір жыныстылығы.

Сабаққа осы аталған мінездемелердің барлығы тән, олар өз кезегінде мектептегі оқытып үйретуге қол жеткізуге қолайлы жағдайлар туғызады – барлық оқушыларды өз беттерімен бастайтын еңбектік өмірге даярлау, олардың күнделікті дене жаттығуларымен айналысуға деген сұраныстарын қалыптастыру, денсаулықтарын нығайту және бүкіл өмір бойы жоғарғы дене дайындығы деңгейін ұстап тұру. Бұл оқушылардан мұғалімнің басшылығымен білім жүйесін меңгеруді және қызмет амалдарына үйренуді меңгеру процессін құруды талап етеді[2].

Бұндай оқу процессін ұйымдастыру қазіргі кезеңдегі дене шынықтыру сабақтарына қойылып отырған талаптарға негізделіп құрылған.

1. Мұғалім әр сабақтың жоғарғы идеялық деңгейін оқылатын пәннің қазіргі заман талаптарының сұраныстарына сай байланыстырып, әсіресе оқушылардың болашақ еңбектік қызметтерімен тығыз үйлестіре отырып қамтамасыз етуі тиіс. Сондықтан қазіргі заман сабақтары үшін білімді, тәжірибелік іскерлікті, жеке тұлғаның идеялық-жағымдылық қасиеттерін тәрбиелеуді, интелекті және жігерлілікті дамытуды кешенді жоспарлау мінезі тән.

Міндеттер оқушының жеке психикалық және дене дамуының ерекшеліктері ескеріле отырып нақты қойылуы тиіс.

2. Әр сабақ сабақтар жүйесін құра отырып, алдыңғы және келесі сабақтармен тығыз байланысты болуы шарт. Жаңа материалдарды меңгере отырып, оқушылар өткен сабақтарда алған білімдерін қайталап, жетілдіріп және келесі сабақтардағы өтетін тақырыптарды меңгеруге дайындалулары керек. Осындай жүйе оқулық міндеттерді ретімен шешуді қамтамасыз етеді.

3. Қазіргі заман сабақтары оқушылар оқу қызметтерін өз беттерімен жақсы ұйымдастыра алуымен ерекшеленеді. Мұғалім оларды оқу жұмысының іскерлігімен және дағдысымен қаруландырады, өздігімен білім алу және өзін-өзі бақылау амалдарын қалыптастырады, қимыл мәдениетінің қалыптасуын қадағалайды, осылар арқылы дене шынықтыру жаттығуларымен жүйелі түрде айналысуға деген сұранысты тәрбиелейді.

Осылардың барлығы оқушылардың оқуға және еңбек етуге деген саналылығы мен белсенділігін қалыптастырады.

Қазіргі заман сабақтарында мұғалім айналысушылардың оқу қызметтерін ұйымдастыру кезінде әр түрлі амалдарды, әдістерді және тәсілдерді кеңінен пайдаланады. Сабақтардың барлығын бірдей, бір таңдап алған шаблон бойынша жүргізуге болмайды.

Сондай-ақ сабақты өткізу жағыдайына, материалдық-техникалық қамтамасыз етілуіне, санитарлық-гигиеналық талаптардың орындалуына, эстетикалық және моральдық-психологиялық тәрбиенің жүргізілуіне үлкен талаптар қойылады.

Аталған талаптар дене шынықтырудың жалпы және әдістемелік қағидаларынан туындайды, олар барлық сыныптарда сабақтарды өткізуде міндетті болып табылады.

Сабақтың мазмұнын көп жағыдайларда сол сабақтағы қолданылатын жаттығулардың жинағымен баламалайды. Дегенмен сабақтың қорытынды талдауы көрсеткендей, сол сабақтағы жоспарланған дене жаттығуларымен айналысушылардың сабақ үстінде атқаратын қызметтерінің алуан түрлі әрекеттерінің байланысы алға қойған мақсатқа жетудің ең тиімді жолы болып табылады. Олар мұғалімді мұқият тыңдауда, көрсетілген материалдарды бақылау мен қабылдауда, қабылданған материалдарды сезінуде, өз қимыл-әрекеттерін дұрыс орындауда, өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі бағалауды ұйымдастыруда, туындаған сұрақтарды мұғаліммен және жолдастарымен талқылауда, эмоционалдық көңіл-күйді реттей алуда анықталады. Сабақтың қорытынды нәтижесі оқушылардың осы қызмет элементтерін орындауынан тікелей байланысты болады.

Дегенмен оқушының және жалпы сыныптың нақты қимыл-әрекеті мұғалімнің белгілі бір әрекетінен тікелей тәуелді болатыны анық. Ол нақты осы сабаққа жоспарланған міндеттердің мазмұнына және оларды шешуге жасалған жағыдайларға байланысты. Мұғалім оқушылардың қызметтерін бақылауды жүзеге асырады, олардың қимыл-әрекеттеріне керекті өзгерістер енгізеді және бағалайды, жүктемелерді мөлшерлейді, тәртіптерін басқарады, балалардың арасындағы қарым-қатынастарын жақсартады және т.б. Мұғалімнің осы өз қарамағындағы

айналысушылардың іс-әрекеттерін анықтаушы және бағыттаушы көпқырлы қызметі, сабақтың қомақты бөлігін алады[3].

Сонымен, дене шынықтыру сабағының мазмұны көпқырлы. Ол осы жұмысты ашып көрсететін дене жаттығуларының белгілі бір жинағын, оқушылардың қызметтерін, мұғалімнің жұмысы мен жетістіктерін құрайды.

Сабақтың мазмұны дене шынықтыру мұғалімімен құрылады, дегенмен педагог балалармен бірлесе жұмыс істеу барысында кездесетін алда тұрған жұмыстың барлық қиыншылықтарын алдына ала біле алмайды. Сондықтан жұмыс тәжірибесінде сабақ мазмұнының қолданбадағы және сабақты нақты өткізу процессіндегі туындайтын түрлеріне бөледі. Нақты өткізіліп жатқан сабақтың мазмұны жоспарланған мәтінмен толық сәйкес келмейді. Осы жағыдай дене шынықтыру мұғалімімен сабақты өткізу барысында ескерілуі керек.

Сабақты құру (құрылымы). Мұғалім сабақты құру кезінде оның мазмұнының барлық элементтері жобалануы тиіс. Сабақты құруда организмнің жұмыскерлігін анықтайтын биологиялық қызмет ету заңдылықтары және оқыту-тәрбиелеу процессінің даму логикасы негіз болып табылады. Жұмыскерліктің төрт аймағы бар: сөре алды аймағы, жүзеге асыру аймағы, тұрақтылық аймағы және жұмыскерліктің уақытша жоғалу аймағы.

Оқыту-тәрбиелеу процессі логикасының талабы: 1) айналысушылардың танымдық қызметке біртіндеп араласуы; 2) дене жұмыскерлігінің қажетті деңгейіне біртіндеп қол жеткізу; 3) алдыда тұрған сабақтың білім беру, сауықтыру, тәрбиелеу міндеттерінің ретімен шешілуі; 4) оқушы организмнің жүктемеден кейінгі жұмыскерлігінің қамтамасыз етілуі. Осы жағыдай сабақты үш бөлімге бөлуді қажет етті: кіріспе (дайындық), негізгі және қорытынды. Сабақты үш бөлімге бөлу, оны бір бұтастылығынан айырады деп түсінуге болмайды. Керісінше, сабақтың әр бөлімі оның келесі бөліміне логикалық дайындық ретінде ауысып отыруы тиіс. Бір бөлімнен келесі бөлімге ауысу өте жұмсақ және байқалмайтындай болуы керек. Өзінің жеке міндеттерін шеше отырып, әр бөлім жалпы сабаққа қойылған негізгі міндеттерді тиімді шешуге қызмет етуі тиіс. Сондықтан, сабақтың әр бөліміне және олардың нақты мазмұнына бөлінген уақыт тұрақты емес, себебі ол көптеген факторлардан тәуелді: сабақтағы айналысушылардың нақты күйінен (состояние), олардың ерекшеліктерінен, сабақтың міндеттерінен, таңдап алған жаттығулардың ерекшеліктерінен, ауа райының жағыдайынан, жұмыстың сыртқы жағыдайларынан және т.б.

Сабақтарды бөлімдерге бөлгеннен кейін сабақты құрудың екінші кезеңі басталады – сабақ бөлімдерінің жалпы және жеке міндеттерін тиімді шешуге арналған дене жаттығуларын және олардың қолданылу ретін анықтау. Мұғалім, алдыңғы орындалған жаттығулар кейінгі жасалатын жаттығуларды жақсы йгеруге қолайлы жағыдай туғызуына ұмтылуы керек. Мысалы, күрдері координациялық жаттығуларды үйренуді сабақтың басында қояды. Жетілдіру кезінде оларды шаршаған уақытта орындауға болады, яғни сабақтың аяғында. Жылдамдылықты дамытуға арналған жаттығуларды төзімділікке берілген жаттығулардан кейін орындату, өте тиімсіз нәтиже береді. Бір сабақтың үстінде жаттығудан жаттығуға жағымсыз ауысудың кездесуін болдырмаған жөн.

Сабақ құрылымының үшінші «шешуші» кезеңі айналысушылар мен мұғалімнің әр педагогикалық міндеттерді шешудегі, сабақты өткізу кезінде пайдаланылатын әр дене жаттығуларын қолданудағы, қолданылатын әдістер мен амалдарды анықтаудағы іс-әрекеттерінің тығыз байланыстағы болып табылады. Осы жерде топтың ұйымдастыру, оларға міндеттер қою, сабақтың өткізілу орынын алмастыру, спорттық қондырғыларды құру, құрал-жабдықтарды таратып беру және жинап алу, яғни сабақта қолданылатын қосалқы әрекеттерде қамтылуы керек.

Сонымен, әр сабақ мазмұндық, әдістемелік және ұйымдастырушылық элементтердің бірлігін құрайды. Осы элементтердің тұтастылығы бұзылса, аталған элементтердің әр қайсысының маңыздылығын түсінбеу немесе ескермеу сабақтың тиімділігінің күрт төмендеуіне әкеп соғады, сабаққа қойылған міндеттердің шешілу мүмкіндігіне күмән туғызады.

Сабақтың міндеттерін анықтау.Әр сабақта балалар жаңа тапсырмалар мен іскерліктер алулары тиіс, дене жаттығуларымен бағытты айналысу процессінде олардың дене дамуы жақсарып келе жатқандығын сезінулері керек. Сонымен қатар әр оқушының өзінің жеке рекорды болуы шарт және осы рекордтарға оларды мұғалім жетелеуі керек. Ол үшін мұғалім оқушының мектептегі оқу мерзімінің барлығындағы онымен бірігіп жасайтын жұмысының аяққы нәтижесін нақты анықтап алуы тиіс: бір жылға, бір тоқсанға, бірнеше сабаққа, яғни әр түрлі уақыт аралығындағы атқарылатын қызметінің нәтижесін көз алдына елестете алуы керек. Сабақтың мақсатын қою оқушылардың атқаратын қызметтерін бағыттап бағдарлайды және оларды саналы түрде орындауға тәрбиелейді. Оқушылардың дене шынықтырудың мақсаты – мектептің оқу курсы тәмамдау шағына өмірдің әр қилы жағыдайларында қолданылатын қажетті қимыл-әрекеттерді тәрбиелеу және спорттық жаттығулармен жүйелі түрде айналысуға деген қажеттілікті қалыптастыру. Әр оқу жылының мақсаты – мектеп бағдарламасымен қарастырылған, нақты бір сыныпқа арналған оқулық материалды меңгеру. Бірнеше сабаққа немесе тоқсанға қойылған мақсатқа – нақты бір жаттығуды меңгеру кіреді: мысалы, ұзындыққа секіруді үйрену.

Осы бірінен бірі туындай беретін мақаттарды, әр сабаққа нақты міндеттер қою арқылы шешуге болады.

Дене тәрбиесінің әдістемесінде барлық міндеттерді олардың бағыттарына қарай отырып, үш топқа бөледі: білім беру, сауықтыру және тәрбиелеу.

Білім беру міндеттерін шешу оқушыларды біліммен қаруландырады, спорттық жаттығуларды орындаудың іскерлігімен дағдысын қалыптастырады, сонымен қатар оларды өмірде қолдануға үйретеді.

Сауықтыру міндеттерін шешу белгілі бір жас шағында болатын дене дамуы мен дене дайындығын, тұлғаның дұрыс қалыптасуын және сабақта орындалатын жаттығулардың организмге жағымды әсер етуіне қолайлы жағыдайларды туғызуды қамтамасыз етеді.

Тәрбиелік міндеттерін шешу оқушының жеке тұлғасына дене жаттағуларымен айналысудың моральдық және еріктілік қасиеттерінің дамуына жағымды әсер етуін қамтамасыз етеді.

Дегенмен осы топтарға бөлу, көп жағыдайларда нақты нәтиже көрсетпейді. Мысалы, дене қасиеттерін тәрбиелеуді, оның тұлғаны қалыптастыруға және бүкіл органдар мен жүйелердің жақсы жұмыс істеуіне тигізетін маңыздылығын ескере отырып біз оларды сауықтыру міндетіне жатқазамыз. Дене қасиеттері дамуының қажетті деңгейі болмай дене жаттығуларына жетістіктермен үйрету мүмкін емес, яғни дене қасиеттерін тәрбиелеу жұмыстарын білім беру міндеттерінде жатқызуға болады. Дене қасиеттерін дамытудағы кездесетін қиындықтарды бағындыру процессінде оқушы еріктілікті, табандылықты, батылдықты, тәрбиелейді ал, ол адамның бірқатар моральдық қасиеттерінің пайда болуына үлкен себебін тигізеді. Сол себепті мұғалім жұмыс тәжірибесінде білім беру, сауықтыру, тәрбиелеу міндеттерін бірге шешіп отырады. Осы міндеттерді бөлек-бөлек қарастыру, олардың әр қасысының мағынасына тереңірек үңілу үшін жасалады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Таникеев М. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы 1996ж
2. Төтенаев Б.Т. Халық ойындарының тәрбиелік маңызы. – Алматы 2008ж
- 3.Тайжанов С. Дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу. — Алматы: Мектеп, 2004, 96 б.

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІБИ САПАЛАРЫН ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ САБАҚТАР ПРОЦЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Дене шынықтыру әлеуметтік құбылыс ретінде-сыртқы келбеті, қалыптасуы мен дамуы, дизайн ерекшеліктері мен жұмыс істеу жүйесі туралы өзіндік заңдылықтары бар ғылым. Бұл теорияны білу және игеру жас ұрпаққа қазіргі өмір қажеттіліктерінің принциптеріне сәйкес дене шынықтыруды жүзеге асырудың дұрыс бағытын береді. Зерттеу және осы теорияны зерттеу барысында келесі міндеттерді анықтау қажет: дене тәрбиесі жүйесіндегі себеп, оның мәні және оның қоғам өміріндегі орны, табиғаты, дене тәрбиесінің тарихи дамуы, таптық қоғамдағы дене тәрбиесінің мақсаты, қоғамның материалдық өмірі, еңбек қызметінің сипаты мен мазмұны, әскери істер, ғылыми жетістіктер, саясаттың әсері және т. б. дене тәрбиесінің мәнін, болашақ маман, алдымен оның семантикалық компонентін анықтау керек. Дене шынықтырудың ерекшелігі - қоғамдық өмірде адамның физикалық күштері жылдамдық, икемділік, төзімділік, физикалық қасиеттер, техникалық дағдылар сияқты арнайы моториканы дамыту үшін барлық уақытта қолданылады және қолданылады. Дене шынықтырудың бұл семантикалық ерекшеліктері дене шынықтыруды салыстырмалы түрде тәуелсіз Білім түрі ретінде білуге мүмкіндік береді

Адам ағзасын жетілдірудің жалпы заңдылықтарын, жаратылыстану және әлеуметтік ғылымдар пәндерінің мәліметтерін, жеке ғылымдардың физиологиясын, биохимияны, Жалпы педагогика мен спорт педагогикасын, таңдалған спорт әдістерін және т. б.

терең білім беру, зерттеу және зерттеу арқылы педагогикалық ғылым бола отырып, олардың білімі мен білімінің заңдылықтарын анықтау үшін жаратылыстану деректерін қандай мақсатта қолданатындығын білу маңызды. Дене тәрбиесі жүйесі қоғамның экономика, мәдениет, саясат сияқты басқа да маңызды салаларымен тығыз байланысты. Ол үшін оның жалпы педагогикамен байланысын нақты түсіну керек, сонымен қатар педагогика ғылымдары жүйесіндегі дене шынықтыру теориясының маңыздылығын білу қажет. Дене шынықтыру жүйесінің толық сипаттамасы дене шынықтыру теориясының барлық пәндері бойынша арнайы теориялық және спорттық пәндермен анықталады. Дене шынықтырудың әлеуметтік құбылыс ретінде пайда болуы және бастапқы дамуы халықтардың өмірі мен санасына қатысты нақты шешім болды. Мыңдаған жылдар бойы адам баласы жануарлар мен жануарларға күш, төзімділік, жылдамдық, икемділік пен ептілікті бастан өткерді. Бұл жарыстарда табысқа барлық аңшылар тобы үшін толық дамыған физикалық жаттығулары бар батыл адамдардан ғана қол жеткізілді. Найза, тас, таяқ және басқа құралдарды лақтыру арқылы адам қозғалысқа ие болды skills.As уақыт өте келе адамның осындай моториканы игеруінің нәтижесі оның кәсіби қызметі болып табылады. Алайда, өндіріс күнделікті өмір дене шынықтыруды одан әрі нығайтуды, қалыптастыруды және дамытуды талап етеді [6].

Адам үнемі бір нәрсені үйреніп, саналы түрде жаттығуға баруы керек, сонымен қатар ол қозғалысқа тән физикалық форманың маңыздылығын түсінеді, жұмыс барысында қолданылатын еңбек құралдарын тиімді игеру үшін алдын-ала қажет. Осы қажеттіліктердің маңыздылығын түсіне отырып, адамдар бос уақытында өмір сүру үшін қажетті мотор жаттығуларын қайталады. Осы сәттен бастап бұл қозғалыстар жаттығуларға айналды және мамандандырылған қызметке айналды. Дене жаттығуларының арқасында адамдар өздері үшін нақты жұмыс дағдыларын игеруге мүмкіндік алды, сондықтан денені қатайту, яғни қажетті физикалық жаттығулармен айналысу белгілі бір дәрежеде адамның материалдық құндылықтарды игеруіне әсер етті. Босану кезінде қозғалыстардың физикалық жаттығуларға айналуы оның адамға әсер ету аясын едәуір кеңейтті, сонымен қатар денені толық сауықтыруға мүмкіндік берді. Осылайша, жұмыс құралын дайындаудың жинақталған тәжірибесі және оны

қолдану физикалық жаттығуларға жақсы себеп болды. Ғылыми тұрғыдан алғанда, адам қызметінің бірде-бір түрі биологиялық тұрғыдан мұра болмайды, дене тәрбиесіндегі білімнің жетістіктері жаттығулардың бірнеше рет қайталануы нәтижесінде ғана игеріліп, адамның қасиеттеріне айналады. Дене шынықтырудың мақсаттары мен міндеттері Дене шынықтырудың негізгі құралдарының өзгеруіне әсер етті. Мысалы, егер жаттығудың кейбір түрлері өзгерсе, кейбіреулері жоғалып, жаңалары пайда болады. Бұл өзгерістер екі себепке байланысты: біріншіден, адамның қоғамның материалдық өмірінің даму кезеңдерінде ұсақ моториканы үйлестіру қажеттілігі, жаңа жаттығулар жүйесінің пайда болуы; екіншіден, дене шынықтыру ғылымының дамуы-бұл адамның қозғалыс белсенділігінің заңдылықтарын тереңірек түсінуі, адам өмірінде бұрын-соңды болмаған жаттығулар жасау, адамға жағымды әсер ететін тиімді құралдарды іздеу. Дене шынықтыру және спорт мамандарын кәсіби даярлауды жетілдіру бағыттарының бірі ЖОО студенттері арасында қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру болып табылады. Жоғары оқу орындары студенттерінің қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мақсатында педагогикалық жүйесін әзірлеу қажет. Бұл жүйе -студенттердің жеке басына тиянақты әсер етуші болып табылатын оқу процесі және педагогикалық құбылыстар жиынтығы болып табылады.

Жүйеде кез келген басқа да педагогикалық жүйедегідей келесі түрдегі құрылымдық компоненттері қарастырылады, яғни:

1. Педагогикалық мақсаты.
2. Оқу және ғылыми мәліметі.
3. Педагогикалық қарым-қатынас құралдары. Педагогикалық процесс.
4. Студенттер.
5. Оқытушылар.

Бұл жүйенің мақсаты-оқушылардың жеке басы мен мәдениетін дамыту, олардың психопедагогикалық білімге, одан әрі кәсіби қызметке қажетті педагогикалық дағдыларға әсері.

Бұл жүйенің ғылыми маңызы мен сапасы студенттердің болашақ мамандарды даярлау үшін психологиялық-педагогикалық білімге, дағдыларға және жеке қасиеттерге деген қажеттіліктерімен анықталады.

Жоғары оқу орны, ең алдымен, заманауи кәсіпқойлармен дайындалғандықтан, түлектер өздерінің және басқа адамдардың іс-әрекеттерін жеңе білуі керек, оларды дене шынықтыру және спорт мамандарының алдында тұрған негізгі міндеттерді шешуге бағыттап, олардан қарым-қатынас мәдениетінің жоғары деңгейін талап етуі керек. Ол үшін университет студенттерінде мұндай талантты бірінші оқу жылынан бастап қалыптастыруды бастау керек.

Бірінші курстан бастап мамандықтың кіріспе сабағы студенттерге келесі тақырыптарды талқылауға ұсынады:

1. Спорт мектептерінде, үйірмелерде, жаттығуларда жұмыс істеу ерекшеліктері.
2. Білім беру саласындағы дене шынықтыру және спорт мамандарының міндеттері.
3. Байланыс мәдениеті.
4. Қарым-қатынас-бұл әлеуметтік-педагогикалық мәселе.

Кіші курстарда дамытын жалпы білім беру пәндерінің циклі университет студенттері арасында қарым-қатынас мәдениеті саласында алғашқы қадамдарды жасайды.

Мысалы, орыс, қазақ, ағылшын сабақтарында адамның әлеуметтік құрылымын жақсартатын белгілі бір мінез-құлық нормалары мен дағдыларын дамытатын арнайы лингвистикалық материалды таңдауға болады. Бұл тіл жеке қарым-қатынастың өмірлік жағдайларын зерттеуге, өмірлік жағдайларды болжауға жағдай жасайды.

Сонымен қатар, тілдік қарым-қатынас жағдайға байланысты диалогтық сөйлеуді кеңейтеді, ал сауаттылықты бір тілден екінші тілге кәсіби аудару өз кезегінде Болашақ спорт

мамандарын адамдармен қарым-қатынас жасай білуге үйретуге мүмкіндік береді.

Теорияны қиындататын психологиялық кедергілерден аулақ болу, мамандыққа деген қызығушылықты арттыру, ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың рөлдік қызметтерін ақылды пайдалануға көмектеседі. Рөл элементтерін пайдалану әрекетті нақты әрекетте пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, орыс және қазақ ағылшын тілдеріндегі рөлдік ойындар кіші курс студенттерін болашақ мамандану курстарының кәсіби ойындарына қатысуға дайындайды.

ЖОО-ның жоғары курстарында "дене шынықтыру мен спорт мамандарының ерекшеліктері мен ерекшеліктері" атты арнайы семинар әзірлеу және өткізу ұсынылады. Бұл арнайы бағдарлама:

1. қазіргі психопедагогикалық әдебиеттегі мәдени өзара әрекеттесу мәселесі.
2. дене шынықтыру және спорт саласындағы мамандардың кәсіби қызметінің ерекшеліктері.
3. дене шынықтыру және спорт мамандары алдындағы педагогикалық міндеттердің сипаттамасы.
4. дене шынықтыру және спорт мамандарының педагогикалық мәдениетін қалыптастырудың мәні, негізгі компоненттері және деңгейі.
5. болашақ спортшылардың кәсіби қызметі үшін қажетті негізгі психопедагогикалық сауаттылығы.
6. педагогикалық мәдениеттің жоғары деңгейі бар спортшыларды сипаттайтын психологиялық және педагогикалық қабілеттердің ерекшелігі.
7. студенттермен қарым-қатынастың психологиялық негізі.
8. рөлі жаттықтырушы. Жаттықтырушы мен жаттықтырушының коммуникативті қызметінің моделі.
9. дене шынықтыру және спорт мамандарының кәсіби қызметіне қажетті жеке психологиялық сипаттамалары мен ресми және моральдық қасиеттері.

Ұжымның 1-ші Әлеуметтік және психологиялық климаты.

Сондықтан 4-ші жылдың екінші семестрінде оқу процесіне енгізген жөн, яғни студентті басқаруға белсенді қатысу арқылы адамдармен өзара әрекеттесудің кейбір бастапқы дағдыларына үйреткен жөн. Арнайы пәндер бойынша сабақтар кезінде және 3-курстың өндірістік практикасы кезінде алынған белгілі бір кәсіби тәжірибе осы курсты дұрыс игеруге себеп болып табылады. Дәрістер мен практикалық сабақтар түрінде арнайы семинар өткізу керек. Сабақтың бөлімдері студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарына қатысты мәселелерді көрсетуді талап етеді, ал практикалық сабақтар студенттердің коммуникациялық қызметке қосылуына мүмкіндік беретін етіп ұйымдастырылуы керек. Яғни, спорттық іс-шаралар жаттықтырушы мен оқушының, белсенді студенттің, мысал түрінде интерактивті, рөлдік ойындардың өзара әрекеттесуін ұйымдастыру үшін қажет сабақтар мен семинарларды оқу тобымен өткізу ұсынылады, сондай-ақ, біріншіден, сабақтар теориялық материалды зерделеумен және алынған білімді сараптамалық шоғырландырумен өткізілуі тиіс; екіншіден, топтық пікірталастар мен ойындарды ұйымдастыру оқушылардың оңтайлы саны 15-20 адамнан аспауы тиіс. Студенттердің кейбір компоненттері үй тапсырмасы, өзіндік жұмыс арқылы қалыптасады. Жеңілдік мәселелері.- Студент тәжірибе өткізген бөлмеде сол спорт алаңында болып жатқан өзара әрекеттесудің нақты жағдайларын сипаттаңыз;- Нақты жағдайларды шешу кезінде жаттықтырушы немесе жаттықтырушылар жасаған әрекеттерді сипаттау және бағалау;- Жаттықтырушының орнында болған кезде өзара әрекеттесудің нақты жағдайларында оқушының іс-әрекетін сипаттаңыз. Жұмыс өндірістік практика туралы жазбаша есеп түрінде дайындалуы мүмкін. Жалғастыру. Студенттерді оқыту процесін ұйымдастырудағы ең бастысы-олармен жеке жұмыс:- студенттің болашақ кәсіби жұмысына

қажетті жеке диагностикасы; ; - жеке қасиеттерді өздігінен тәрбиелеу бойынша практикалық ұсыныстар. Ол үшін сауалнамаларды, жауап алуды, бақылаулар мен сөйлесулерді пайдалану ұсынылады. Студенттермен жеке жұмысты ұйымдастыру тек ақпараттық ғана емес, сонымен қатар оқу функциясын да орындауы керек, өйткені біздің басқа адамдардан алатын мінез-құлқымыз туралы ақпарат мінез-құлық стилін сақтауды немесе өзгертуді қамтиды. Адамға арналған ұқсас қызмет оның психологиялық ерекшеліктерін диагностикалау мен бағалауды жүзеге асырады. Оқушының психологиялық сипаттамалары мен диагнозын бағалау-оның қасиеттерін бағалауға және қайта бағалауға, қасиеттердің құндылығына сәйкес сақтауға және өзгертуге көмектесу. Зерттеу нәтижелері, қызметкерлер, студенттер қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру үшін қолайлы жағдай жасау үшін оқушылардың психологиялық жағдайын оңтайландыру мақсатында *autogénico*-ны нығайту әдістерін үйрету қажеттілігін көрсетті. Қалыптастырушы эксперименттің нәтижелері оқушылардың жеке қасиеттерін түзету адамгершілік тәрбие мен тіл мәдениетін сипаттайтын қасиеттерді дамытуға бағытталуы керек екенін көрсетті. Осы мақсатта арнайы семинар бағдарламасы этикалық жоспардың бірқатар нақты жағдайларын талқылауды және сабақты шешендік өнерге аударуды қамтуы керек. Мұғалім өзгермелі жағдайда жұмыс істеуге дайын болуы үшін педагогикалық міндеттерді тиімді шешу керек. Ол үшін психопедагогикалық жағдай жасау керек. Осы мақсатта біз вариативтік технологиялар кешенін пайдалану кезінде студенттің коммуникативтік қызметін дамыту жүйесін тестілейміз және практикалаймыз. Осыған байланысты біз университет қабырғасында болашақ кәсіби профессорды даярлау қажеттілігі заңды талап болып табылатындығын негізге аламыз. А.п. Сейтешевтің пікірінше, педагогикалық білім беруді ресімдеудегі негізгі идея жоғары оқу орны өзінің қазіргі бағдарын өзгертіп, кәсіби мұғалімді даярлау курсынан өтуі тиіс. Жас маман жобалау тәсілдерін кәсіби меңгеруі, өзінің педагогикалық (антропотехникалық) жұмыстың тамаша тәсілдері мен құралдарын қалыптастыруы тиіс. Кәсіби мұғалімнің өз кәсібін, ең алдымен, студенттік дамудың құралы ретінде игеруі-бұл уақыт талабы. Осылайша мұғалім жансыз "транслятор", "сөзсіз шындық" болуды тоқтатады және шығармашылықты жеңу, студенттерді ойлау техникасына үйрету, көп өлшемді сана, тарих пен мәдениет туралы өз пікірін білу, тарих пен мәдениет туралы өз пікірін білу бойынша жұмысты талап ететін және табанды ұйымдастырушыға айналады. "Педагогикалық университеттің түлегі-адам санасымен практикалық жұмыс жүргізуге, ересек балаларды тәрбиелеудің білім беру процестерін жобалауға қабілетті кәсіби мұғалім, антрополог"» Негізгі кәсіби дайындықтың мақсаты болашақ мұғалімнің тұлғасын қалыптастыру және дамыту болды. Бұл өте маңызды: білім беру жүйесіндегі, оқу орындарындағы нақты қатынастар мен педагогикалық процестердің негізі ретінде жеке бағдарланған іргелі (білім беру) дайындықты, мұғалімдерді даярлаудың практикалық бағытын, гуманитарлық, инновациялық, мәдени, шығармашылық, технологиялық әдістерді арттыру, оқытуды нығайту және жаңа оқу мақсаттарына сәйкес оқыту үшін технологияларды қолдану. Бұл түсте "пальто" қалай жасауға болады?" сұраныс бойынша сұранысқа ерекше назар аударылды. Осы мәселе бойынша біз Сейтешев ап-ның тұжырымдарын басшылыққа аламыз, оның пікірінше: " ... болашақ маманның жеке басын кәсіби даярлау процесі үш заңды кезеңнен өтеді. Бірінші кезеңде кәсіби қызмет Сыртқы, объективті болып көрінеді. Екінші кезеңде студент өзінің болашақ қызметін біледі, кіреді және сол жерде әрекет етеді, мамандыққа басқа көзқараспен енеді. Тек үшінші кезеңде, педагогикалық іс-әрекеттің енгізілуімен (интернационализациясымен) студент педагогикалық іс-әрекеттің тақырыбына айналады. Осыған байланысты болашақ мұғалімнің кәсіби қалыптасуының кейбір маңызды модельдері анықталды. Сонымен қатар, оқушының жеке басының субъективті қалыптасуы толығымен оның іс-әрекетіне, оның қандай танымдық іс-әрекетке, тұлға ретінде қандай қабілеттерге, қабілеттерге және қасиеттерге байланысты.

Екіншіден, болашақ мұғалімнің қалыптасуы өзін-өзі тәрбиелеу қабілеттерінің даму кезеңдерімен толық сәйкес келеді " Студенттің жеке басын дамыту, білім беру мазмұнын жаңарту негізінде білім беру процесінің сапасын арттыру, университеттік білім беру моделін құру және басым өзекті мәселелерді шешуге бағдарлану қажет. Мәселелер тізбесі: дәстүрлі білім беру процесін қайта құру; ондағы шығармашылықты дамыту; университеттің мектеппен және оқу орындарымен байланысы; университет, кафедра және жекелеген оқытушылар деңгейіндегі оқу-зерттеу жұмысының бірлігі; университет пен студентті дербес басқаруға негізделген өмірдің барлық салаларын демократияландыру және ізгілендіру. Бұл проблемалар олардың арасындағы тығыз байланысты және толық шешімді қажет етеді. Бұл жағдайда әр проблеманың бірқатар аспектілері бар. Оларды университетте тұтас педагогикалық процесті ұйымдастыру кезінде ескерту қажет болды. Осылайша, дәстүрлі білім беру процесін қайта құру болашақ дене шынықтыру және спорт мұғалімдерінің кәсіби дамуына, тұлғалық дамуға, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, өзін-өзі пайдалануға, Ғылыми зерттеулерге белсенді қатысуға бағдарлануды қалыптастыру кезінде ниеттерден бас тартуды қамтиды. Жалпы, бұл нәтижеге жету үшін нұсқаулық; болашақ маманды даярлау сапасын арттыру; оқытуды ынталандырудың маңыздылығын атап көрсету; оқыту қарқынын жеделдету; белсенді формалар мен әдістерді енгізу; Өзін-өзі жұмыспен қамту дағдыларын дамыту; оқытушы мамандығы бойынша оқушы тұлғасының қызметімен сабақтастық және т. б. болашақ мұғалімді оқыту мен оқытудың мазмұнын жаңартуда ғылым мен практиканың Тарихи, дәйектілік, қарым-қатынас коммуникациясына, қарым-қатынас Relaciones бағдарламалық жасақтамасын орнатуға, жаңашылдықты шынайы зерттеуге баса назар аударылады. Қызметті ұйымдастырудағы негізгі бағдарлар жауапкершілік, оқыту мен білім берудің белсенді әдістерін пайдалану, ұжымдық және топтық нысандардың сабақтастығы, интеграция, серіктестік және өзін-өзі басқару болды. Кері байланысқа байланысты оқытудың екі жақты сипатын ескеру қажет. Әр оқушы педагогикалық процестің субъектісі, белсенді қатысушы, мұғалімнің көмекшісі, оның білім беру қызметін, кәсіби білімін ұйымдастырушы болып табылады. Болашақ мұғалімнің кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуі тұлғаның маңызды кәсіби қасиеттерін дамытуға бағытталған, оқушының тілегін күшейтеді және сол арқылы оның (оқушының) кәсіби дайындықтағы жетістігінің кепілі болды. Университеттің әр профессорының назары үш формада болуы керек: тұлға, команда, қызмет.

Біздің тәжірибеде дәстүрлі білім беру және білім беру процесі әртүрлі жағдайларды ескере отырып жүргізілді. Сондықтан педагогикалық білім беру мазмұнын жаңғырту іргелі ғылымдардың рөлін арттыруды талап етті. Олар әртүрлі: әлеуметтік, мәдени, педагогикалық және психологиялық ғылымдар және арнайы ғылымдар. Бұл кәсіби педагогикалық бағдарлауды, оқыту мен практиканың байланысын, мектеп өмірін талап етті. Дене шынықтыру және спорт жөніндегі болашақ маман өзі үйрететін нәрсені мұқият меңгеруі, оқытудың мазмұнын жақсы білуі, балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу және тәрбиелеу қабілеті болуы тиіс. Бұл мазмұн мен формаларды жақсарту, педагогикалық процесстегі уақыт пайызын арттыру, білім беру қызметін арнайы түзету негізінде оқушылардың өзіндік жұмыс дағдылары мен қабілеттерін дамыту. Негізгі әдістер жүйелілік, технологиялық, ізгілік (гуманистік), мәдениеттанушылық, инновациялық, креативтік, аксиологиялық, тұлғалық әдістер болды. Мәселен, жүйелілік әдісте кафедраның алдында іс-әрекетті тұтастай қайта қарау, жүйенің құрылымдық элементтерін, ұжымның және әр оқытушының бағыты мен әрекеттерін айқын бір педагогикалық жүйеге түсіру міндеті тұрды. Студенттердің қоғамдық ғылымдары бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудағы педагогикалық бағыты-ЖОО барлық оқу көлемінде, сонымен бірге, студенттерді болашақ кәсіби қызметіне дайындау үшін белгілі мүмкіндіктерін жасауға көмектеседі. Ғылыми конференцияларға қатысу студенттерде баяндаудың өзіндік дайындығы мен көпшілік алдындағы баяндамаларын жасау дағдыларын,

шығармашылық дискуссияларда қатысу ептіліктерін дамытуда көмектеседі, бұл олар үшін өндірістің, болашақ спорттың ұйымдастырушылары ретінде өте маңызды. Қоғамдық кәсіп факультетінде дұрыс ұйымдастырылған шаралар-студенттің болашақ кәсіби қызметіне тиімді дайындық жасауына көмектеседі. Мамандарды дайындаудың қазіргі заманғы талаптарында оқытушының кәсіби деңгейіне, педагогикалық шеберлігіне және жеке басы ерекшелігіне деген талаптар ерекше күшейтілген. Зерттеу барысында, біз жоғарғы оқу орындары оқытушыларының қарым-қатынас мәдениеті-болашақ денешынықтыру және спорт мамандығы студенттерінде мәдениетті қалыптастыруға әсер етуші маңызды факторлардың бірі болып табылады деген қорытындыға келдік. Бұдан шығатын ұсыныс, арнайы пәндер бойынша ЖОО педагогикалық жүйесіне оқытушылар үшін қарым-қатынас мәдениетін жетілдіру мақсатында арнайы курсты енгізу қажеттілігі туады. Мұндай курсты әзірлеу кейінгі бар ғылыми зерттеулердің объектісі болуы мүмкін. Осылайша, ЖОО дене шынықтыру және спорт мамандығы бойынша студенттеріне ұсынылып отырған жүйесі педагогикалық жүйенің барлық құрылымдық компоненттерін игерген жүйе деп айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Теория и методика физического воспитания / Под общ.ред. Л.И.Матвеева и А.Д.Новикова. -М.: ФИС, 1976, т, 1-11.
2. Гандельман А.Б., Смирнов Д.М. Физическое воспитание детей школьного возраста. - М.: Просвещение, 1986.
3. Теория и методика физической культуры / Под ред. В.М.Шияна, - М.: Просвещение, 1988.
4. Шитикова Г.Ф. Методы контроля эффективности педагогического процесса на уроках физического воспитания: Учебное пособие. - СПб., 1997.
5. Теория к методике физического воспитания /Под ред. Б.А.Ашмарина, -М.: Просвещение, 1990.
6. Президентские тесты Республики Казахстан. - Алматы, 1997.
7. Иванков Ч.Т. Теоретические основы методики физического воспитания. -М.: «Инсан», 2000.
8. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. -М.: Издательский центр «Академия», 2000.

ВОЛЕЙБОЛ ОЙЫНЫНЫҢ ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІН ЖОСПАРЛАУ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Мергенбай А.Е.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м., **Сапарбеков Н.С.**

Волейбол адамды коллективтік қимылға, жеке бас мүддесін команда мүддесіне бағындыра білуге, тәртіпті, болуға, өзгелерге дер кезінде көмекке келуге үйретеді.

Спорт және қимыл ойындары - дене тәрбиесінің сезімталдыққа негізделген тәсілі, олар денсаулықты сақтауға және нығайтуға өте тиімді, сірә, спорт ойындарының ең қолайлы, кең тараған түрі волейбол болса керек. Волейбол еңбекші бұқараны дене шынықтыру және спортпен тиянақты айналысуға, белсенді демалуға, президенттік сынақ тапсыруға тартудың

күшті жолдарының бірі. Енді осы ойынның адам организміне әсері туралы қысқаша тоқталайық.

Ойын тактикасының қарапайымдылығы және доп үшін тікелей тартыстың жоқтығы волейболмен көпшіліктің жаппай айналысуына жол ашады. Ал волейболшылардың организміне түсетін салмақ мөлшері орташа деңгейде. Денеге аса күшті әсер ететін қимыл-жүгіру мұнда аз қолданылады.

Волейбол ойнау реакция жылдамдығын, ептілікті, төзімділікті қалыптастыруға көмектеседі, тыныс жүрек-тамыр, бұлшық ет жүйелерін нығайтады, ой шаршауынан арылтады, жалпы алғанда организмге игі әсер етеді.

Дәрігерлер мен дене шынықтыру, спорт мамандарының бір ауызды пікірінше, волейболдың емдеу-сауықтыру мүмкіндіктері орасан зор. Сондықтан осынау тамаша ойын әрбір мекеме, жоғары оқу орны, мектеп, демалыс орындарында берік орын алса, нұр үстіне нұр болар еді.

Волейбол ойыны аумағы 9х18м алаңда өткізіледі. Ортадағы сызық алаңды екіге бөліп тұрады. Ортаңғы сызықтың үстіне екі бағанға керілген волейбол торы орантылады. Тордың биіктігі ойыншылардың жасына немесе ұл не қыздар командасы болып ойнауына қарай әртүрлі болады. Жасөспірім ер балаларға арналған тордың биіктігі-220 см, қыздар үшін 210см болады. Ойынға әрқайсысында 6 ойыншысы бар екі команда қатысады. Әр команданың ойыншылары өз алаңына ораналасады. Ойынға диаметрі 65-68см, салмағы 250г-дық доп пайдаланылады. Бір команданың ойыншылары допқа үштен артық қол тигізуіне болмайды. Осыдан кейін доп тордан асырылуға тиіс. Сондай-ақ бір ойыншы допқа қатарынан екі рет қолын тигізуіне рұқсат етілмейді.

Ойынның барысында доп қай алаңға түссе, сол командада осы жолы ұпайдан ұтылған болып есептеледі. Допты ойынға қосу хұқына ие болған қарсыластары сағат тілі бағытымен қозғалып, орын ауыстырады. Ойын осылайша жалғаса береді.

Қарсыласынан екі ұпай артықшылықпен 15 ұпай жинаған команда жеңіске жетеді.

Жасөспірімдердің ойыны 3 кезеңнен тұрады. Екі кезеңде ұтқан команда жеңген болып есептеледі. әр кезеңнен кейін командалар алаңдарын алмастырады. Шешуші кезеңдерде бір команда ұпай жинағаннан кейін екі команда алаңдарын алмастырады.

Волейбол- елімізде кең тараған ойындардың бірі. Оның көпшіліктік сипат алуы волейбол ойынының ережелері мен қажетті құрал-жабдықтарының қарапайым және бұл ойын қызықты да әсерлі болуына байланысты.

Волейбол ойынының ереже-талабы мынадай айла тәсілдерден тұрады: оқушылардың орын ауыстыруы, допты бір-біріне беруі, допты ойынға қосу, шабуыл соққысы және оған тосқауыл қою.

Волейбол алаңының аумағы шағын болғанына қарамастан ойын кезінде ойыншы тек өз орнын ғана сақтап тұрмайды. Ойын кезінде қажетті жағдайға байланысты орын ауыстыра беруінің үлкен мәні бар. Орын ауыстыру дегеніміз - техникалық тәсілдер мен тактикалық іс-қимылдарды шебер орындап шығу мақсатында командадағы ойыншылардың бір-бірімен орын ауыстыруы. Егер ойыншы бастапқы қалыпта қолайлы жағдайда тұрса, онда ол орын ауыстырулары да оңай орындайды. Ойыншының бастапқы қалпы-оның негізгі тұрысы. Волейболшының ең қолайлы бастапқы қалпы-екі қолын шынтақтан сәл ғана бүгіп, дененің салмағын екі аяққа тең түсіріп, кеудені аздап ілгері бейімдер тұру. Оқу -жаттығулар процесін жоспарлау мен ұйымдастыру әдістемесі

Арнайы спорт мектептері мен дене тәрбиесі мәдениетінің болашақ мамандарын даярлайтын оқу орындары оқушыларын волейбол спорт ойынының қыр-сырына қанықтыру-өте күрделі процесс. Олар:

1. Волейбол ойыншысына тән дене құрылысы, күш-қуаты және ұжымдық әрекетке

бейімдігі бар жаттығулар таңдау;

2. Әрбір жаттығушыларға тән психологиялық ерекшеліктерді үнемі назарда ұстау;
3. 10-20 жас аралығындағылардың өсуі мен - анатомиялық - физиологиялық құрылымын зерделі тексеру;
4. Болашақ волейбол спорт ойынын жете меңгерушілерге қойылатын арнайы талаптарды үнемі басшылыққа алу қажеттігі;
5. Жаттығушылардың ойын барысындағы атқартын функцияларын алдын-ала белгілеу;
6. Жаттығу жүйесін алдын-ала жоспарлай отырып оның нәтижесін талдау;
7. алдағы болатын спорт жарыстарының мақсаты мен міндетін ойыншылармен бірлесе отырып талқылау;
8. Жаттығушыларды үнемі дәрігерлік байқаудан өткізіп, оларға берілетін жүктемелердің организм мүмкіншілігіне үйлесімділік табуын қадағалау;
9. Жарыс-жаттығу кезеңі мен демалу және ширақ мерзімдері арасындағы органикалық бірлестіктің мерзімін белгілеу;
10. Машықтанушы жастардың болашақ үлкен спортта биік тұлға дәрежесіне дейін көтерілуіне жағдай жасау.

Сөйтіп, көпжылдық жаттығушылар мен жаттықтырушылардың көздеген мақсатына жетуіне бірден-бір себепші жоғарыдағы аталып өткен кезеңдердің жүйелі, ізбе-ізділікпен бірігуінен болатын нәтиже екендігін ескертеміз.

Көп жылдық дайындықтарға арналған оқу-жаттығу процесіне байланысты құбылыс. Себебі, жаттығу-дәріс кезінде әрбір шәкірт-машықтанушы тапсырма алады, оны өз бетімен орындайды. Тапсырманың түрлерін жаттықтырушы алдын-ала жоспарлап, оның мүлтіксіз орындалуын қадағалап отырады. Жаттығушылар орындайтын ойын тәсілдері бұрынғы меңгерген техникалық жаттығудың күрделіленген түрі немесе бұрын меңгерген ойын элементінің жалғасы да болуы мүмкін.

Сол сияқты жылдық оқу-жаттығу кезеңі жылдың екі кезеңіне бөлінуі мүмкін, олар күз-қысқы және көктем-жазғы уақыттар болады. Бұл кезеңдерге сәйкес оқу-жаттығу процесі негізгі үш мерзімдік болып бөлінеді: дайындық, жарыс және өтпелі шақ, әрбір кезеңге тән жаттығу, ойын техникасын меңгеру, демалу мен ширау сияқты әдейі ұйымдастырылған оқу-жаттығу формалары бар. Машықтанушылардың спорттық жаттығушыға бапкерлер дербес жаттығуға тапсырмалар да беруге болады. Бұл - спортшының өз бетімен іздену жұмысының өте болымды формасы. Әрбір шәкірт-спортшы өзінің командалық ойында атқартын қызметіне байланысты әрекетін сапалы атқарудың тәсілін күрделендірудің әдістемесін өз бетінше меңгеруіне жағдай жасайды және оның ойын процесінде кездесетін, оқиғаға алдын-ала дайындығын қамтамасыз етеді. Жаттығушы-спортшылардың өз бетімен орындайтын дербес жұмысы командалық ойын өрнегін берік игеруге ғана мүмкіндік туғызбайды, ол жеке спортшының ойыншы ретін де құнды қасиеттерін өзін-өзі билеушілікті, ұйымшылдықты, өзінің түпкі ойына жету мақсаттылығын қалыптастырады.

Сонымен, оқу-жаттығудың әрбір кезеңінің міндеттері мен мақсаттарын және формаларын таңдап алу, біріншіден, жаттығу міндеттеріне, екіншіден, оқу-жаттығу көлемі мен күрделілігіне, үшіншіден, командадағы спортшылардың жаттығу-спорттық мүмкіншілігіне байланысты.

Волейболшылар - оқу - жаттығу процесіндегі басты тұлға. Егер бапкер әрбір спортшыға жаттығу барысында дербес назар аударып, дер кезінде көмектессе, талапкерге зер салса, онда әрбір волейболшы өзін бапкердің сенімді шәкіртімін деп сезінеді, оның адамгершілік көмегін шын ниетпен қабылдайды. Осындай ынтымақтастық педагогикасы жағдайында барлық жаттығушылар шыныға білуді, ойын өрнегін өзі жасауды, сүйеді, өзі таңдаған спорт түрінен болашақ қуаныш зор табыс, мәртебе күтеді.

Волейболшылар үшін әр жылдық оқу-жаттығу жұмыстарының нормаларының дұрыс орындалуы негізгі заңға айналуы қажет.

Оқу-жаттығу процесіне бөлінген жаттығу уақыты жаңадан жаттығушылар үшін 2 академиялық сағат, дайындығы жеткілікті оқу-жаттығу уақыты 4 сағат мөлшерінде. Оқу-жаттығу мерзімі мен оның жалғасының уақыты, спорт мектебінің педагогикалық ұжымының басшысының келісімімен белгіленуі міндетті.

Сол сияқты, арнайы спорттық бағыттағы мектептердің волейболға машықтанушы топтарға арналған төмендегілердей құжаттардың болуы міндетті: оқу бағдарламасы, оқу жоспары, оқу сағаттарының жылдық тізбесі, жеке топтардың командалық жеке дара және болашақ жоспарлары, жаттығу кестесі, сынақ-бақылау нормативтерін тапсыру кезіндегі нәтижелері көрсетілген құжаттар және жаттықтырушы-бапкердің дәріс мазмұны жазылған қолжазбасы, ең кемінде бір айға арналған жұмыс-дәріс жоспары болуы қажеттілік.

Жаттығушылармен спорттық шеберліктерін жетілдірушілердің өз әрекеті мен міндеттерінің нәтижесіне арналған күнделіктері болуы шарт, онда әрбір жаттығушы өзіне тән ерекшеліктер мен дене және бұлшық еттеріндегі өзгерістерді бақылай отыруларын әдетке айналыдары.

Волейболшылардың оқу-жаттығу процесіне кіретін-барлық жаттығу жүктемесі, ойыншылардың күш-қуаты мен шапшаң икемділігін арттыруға арналған денешынықтыру дәрістері сол сияқты сауықтыруға арналған емдеу-демалу орындарында болу іс-әрекетін алдын-ала мұқият жоспарлауға бүтіндей тәуелді. Олардың ішіндегі ең негізгілері болып есептелетіндер: спорт түріне байланысты күш-қуатты арттыру міндеті, ойын техникасын меңгерту, тактикалық шеберлік мектебін үйрету, теориялық -интегралдық дайындықтар жиындықтары.

Болашақ волейболшы - шеберлер мектебіне қабылданатын спортышлардың дайындау барысында оларға қойылатын негізі талаптардың бірі, оның ұжымдық ойындағы жеке рөліне ерекше назар аударылу қажеттілігі осы жерде тәжірибелі бапкер «жалғыз шауып бәйге алмас, жалғыз ағаш орман емес», «Жалғыздың үні шықпас- жаяудың шаңы шықпас»- деген халық мақалының педагогикалық мәніне көңіл бөлгендері жөн демекпіз.

Волейболшылар дайындайтын мектептің әрбір жылы, белгілі сынақ, емтихан және болашаққа жолдама беретін оқу-жаттығу мектебіне айналғанда ғана көздеген нысанасына жетеді.

Мысалы, келесі оқу-жаттығу процесінің жаңа белестер мен биік тұғырға көтерілуіне арналған бапкердің жаңа бағдарламасы мен оқу жоспары, спортшының әрбір жарыстан кейінгі ой толғанысы яғни, жетістіктері мен кәтеліктерін таразылай келіп, өзінің алдына жаңа талаптар қоюға қабілеттілігі т.с.с.

Арнайы дайындық мектебінен өткен спортышлардың жылдық қорытынды нормативтер тапсырудағы көрсеткіштері екі жақтылық педагогикалық-спорттық мәселелерді шешеді. Олар, біріншіден, жаттықтырушының білімі мен өзі маманданған спортты меңгергендігін көрсетсе, екіншіден, жаттығушылардың өздері таңдаған спорт түріне деген сүйіспеншілігін және өз борышына деген адал ниетін де білдіреді, үшіншіден, спорт мектебінің педагогикалық ұжымымен басшылардың мемлекеттік мәні бар іс-шараны іске асыра алу қабілетінде көрсететін факторлар жиынтығы екендігі хақ.

Ескерту: оқу-жаттығу жұмыстарын ұйымдастыру кезеңін есепке алу әр жылдың қыркүйек айының 1-ші аптасынан басталады. Сол сияқты оқу-жаттығу мерзімімен оның бағдарламасына жеке облыстардың, аудандардың, қалалар мен елді мекендердің ауа райына, мектептегі құрал-жабдықтардың даярлығына байланысты мектептің педагогикалық кеңесі өзгертулер енгізуге құқығы бар екендігін тағы да оқушыларымызға ескертеміз. Сол сияқты игерілген әдістерден жаттығушылар қозғалыс әрекетінің нақты тәсілдерін құруға

бейімделулері қажет. Мысалы, тордың алдында тұрып және секіріп волейбол өткізе доп беру қимылы сияқты. Сонымен қатар дайындық кезінде ойынға машықтанушылар торға теріс қарап тұрып та, секіріп тордан өткізіп доп беру элементтеріменен де жаттығулары дұрыс. Дайындық кезеңінің ең бір күрделі жаттығуы-алаңның қорғау шебіндегі кеңістігі барлай алу қабілетінің күрделенуі оның қарсыластары алаңынан берілген допты қабылдауға машықтану және волейбол алаңының әрбір зонасын ыждағатты түрде меңгеру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Биданов Ж.Б.,Елшиев Б.Т.,Затыбеков КА Волейбол - дене тәрбиесі факультетіне арналған бағдарлама. Шымкент,2006, 32 бет.
2. Биданов Ж.Б., Мұхамдалиев А.А. Волейбол. Шымкент, 2006,стр. 62
- 3.Ю.Боген М. М. Обучения двигательным действиям. М., 1985, стр. 37
4. Железняк Д. К мастерству в волейболе. М., 1978, стр. 224
5. Клещев Ю.Н., Гобик М.А. Содержание и организация комплексного контроля в подготовке волейболистов высших разрядов. М., 1981,стр. 34
6. Мектепте волейболды оқыту методикасы. Алматы, 1990, -120 бет.

ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ОҚЫТУ-ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІН ЖОСПАРЛАУ

Дүйсенбай Жақсыбек Алмасбекұлы
Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші- ғ.м., **Өтегенов Ғ.А.**

Спорттық дайындықтың барлық процесін оқыту және жаттығу деп бөлуге болады. Оқыту деп - шұғылданушылардың қозғалыс пен дағдылардың арнайы білім беру жүйесінің бастапқы кезеңін меңгеруін атаймыз. Ойынның техникалық элементтерін, жекелей немесе топтық тактикалық іс-әрекеттер, қозғалыс дағдыларын қалыптастыруды меңгеру - оқытудың негізгі мазмұны - техникалық әдістердің, жеке, топтық және командалық тактикалық іс-әрекет, дене күш дамуы, ерік-жігер сапаларын жетілдіру. Спорттық жаттығу бұл - басқару әдістеме негізінде құрылған спортшының дайындығы. Оқыту және жаттығу процесінің тәрбиелік бағыттағы сипаты болуы тиіс. Сондықтан да оқу-жаттығу сабағына үлкен талап қойылады. Оқу-жаттығу сабағы шұғылданушыларды жан-жақты дайындауға лайықты құрылуы қажет.

Футбол шеберлігін меңгерудің негізгі тірегі болып футболды оқыту - жаттығу процессіндегі денсаулығы болып саналады, олардың жақсы дене-күш дайындығы, жоғары ерік-жігер сапалары.

Футболшыларды оқыту-жаттығу процесінде төмендегі қойылатын талаптарды шешеді:

- а) Қозғалыс дағдылары мен ерік-жігер сапаларын жетілдіру
- ә) Спортшылардың функционалды мүмкіншілігін кеңейту (тыныс алу, жүрек қан тамырлары және басқа да жүйелері)
- б) Спорттық жұмыс қабілеттілігін сақтау және көтеру.
- в) Спорттағы білімін көтеру, тәртіптілікке, сезімталдыққа, белсенділікке тәрбиелеу [1, 256 б.].

Осы талаптарды жаттығу процесінде ретімен шешу адам ағзасының мол мүмкіншілігін жоғары спорттық көрсеткішке жету үшін барынша көп пайдалануға болады. Қарсылас

командалардың шеберлігінің деңгейін үнемі өсіп отыруы футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жан-жақты дайындығына қойылатын талаптарды жыл сайын күшейтіп отырады. Осы қойылатын талаптардың жағымды әсері педагогикалық қағидаларды ретінен іске асыру арқылы шешіледі.

Дағдылардың қалыптасуы мен жетілуі дене жаттығуларын жүйелі түрде орындауда ғана жүзеге асады. Олар көп жақты болып келеді, оларды таңдау оқу-жаттығу процесінің талаптарына сай болады. Дене жаттығулары дене тірегіне, күштің көбеюіне, жылдамдық, төзімділік және ептіліктің жақсаруына әсер етеді. Сондай-ақ жүрек қан тамырларының жұмысына, тыныс алу және басқа да ағза жүйелерінің, спорттық жұмыс қабілетінің өсуіне жүктемеден кейін қайта қалпына келтірудің жылдам жүруі жетілдіреді. Әрбір жаттығу дағдының және сапаның өсуіне әсерін тигізеді. Сондықтан да дене-күш жаттығуларын басымды әсер етуіне қарай іріктелінеді.

Футболшының оқу-жаттығуындағы барлық жаттығулар шартты түрде үш топқа бөлінеді: 1) жарыстық, 2) арнайы дайындық, 3) жалпы дайындық.

Жарыстыру жаттығулары - бұл ережеге толық сәйкес футбол ойынының біртұтас қозғалыс іс-әрекеттері.

Арнайы дайындық - жарыстыру қимыл-әрекеттің элементтерінен тұратын нұсқаулары, сондай-ақ сипаты жағынан ұқсас жаттығулар жиынтығы [2, 25 б.].

Арнайы дайындық жаттығуларының құрамы футбол дайындығы жаттығуларымен анықталады. Олар футболшыларға қажет дағдылар мен сапаларды дамытуға ықпал жасайтындығын есептей отырып іріктеледі.

Өз кезегінде арнайы дайындық жаттығулары жуықтатылған және дамытушы болып екіге бөлінеді. Жуықтатылған жаттығулар негізінен қозғалыс техникасының формаларын игеруге септігін тигізеді. Дамыту жаттығуларының басты міндеті дене-күш сапаларын дамытуға арналған.

Жалпы жетілдіру жаттығулары футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жалпы дайындығына бағытталған.

Жалпы дайындық жаттығулары көмегімен футболды оқыту - жаттығу процессіндегі қозғалыс дағдыларын, негізгі дене-күш дайындығының дамуына тиімді түрде әсер етуге болады.

Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі оқу-жаттығуындағы қолданылатын жаттығулары негізгі және қосалқы болып екіге бөлінеді.

Негізгі жаттығуларға жататындар:

- а) Қозғалыс сапаларының жалпы және арнайы дамуына арналған жаттығулар.
- б) Допты игерудегі техниканы оқыту және жетілдіру жаттығулары.
- в) Тактикалық әдістерді, комбинацияларды және ойын жүйесін үйрету және жетілдіру жаттығулары.

Қосалқы жаттығуларға жататындар:

- а) Шартты рефлексстің жаңа жүйесінің құрылуына, ағзаның негізгі қозғалыс дағдысын іске асыруға арналған жаттығулар.
- б) қозғалыс дағдысының бөлшектерііне жақын немесе сәйкес арнайы жаттығулар.
- в) Ағзаның функционалды мүмкіншілігінің кеңеюіне және қозғалыс дағдысының қалыптасуына септігін тигізетін спорттың басқа түрлерінен алынған жаттығулар.

Қолданылатын жаттығулардың жалпы көлемін көбейткеннен бір ғана жаттығуды қолдану арқылы бірнеше міндетті шешу маңызды.

Шұғылдану шылардың ағзасына жаттығулардың және басқа да құралдардың тиімді әсер етуіне табиғи күш пен гигиеналық факторлардың тигізер септігі зор. Әрине бұл жерде

берілгенін жүктеме мен демалыстың алмасуы, өз уақытында тамақтануы, ұйқы режимі, тұрмыс және еңбек гигиенасы маңызды роль атқарады.

Жоғарғы спорттық жетістікке жетуді міндет қойған футболшы үшін, өз мүмкіншілігін барынша сарқып қолдану заң болып табылады. Бұл футболшы спорттық жүктемені орындау кезінде, шығармашылық ұмтылысын көрсете отырып, прогрессивті формалары мен әдіс құралдарды мейлінше көп пайдаланылады.

Футболда үлкен жетістік, басқа да спорт түрлеріндегідей, жалпы және арнайы дайындық бірлігін сақтаған жағдайда да мүмкіншілік туғызады.

Жалпы дайындық жаттығуы кезінде спорттық мамандықты басты мақсат етіп қоймайды, ал жоғарғы көрсеткішке жету алдағы уақыттың межесін сипаттауға болады.

Арнайы дайындық процесінде таңдаған спорт түрінің жетілуі үшін уақыт пен күштің бөлінуі сипатталады.

Футболшы жаттығуында жаттықтырушы жалпы және арнайы дайындық бірлігін сақтай отырып, жалпының ішінде арнайы, арнайының ішінде жалпы деп ұғынып жан-жақты дайындықтың қағидасын қатаң сақтауы тиіс.

Жалпы және арнайы дайындықтың ара қатынасын іздестіру, жаттықтырушы, дәрігердің, ғылыми қызметкердің және спортшының шығармашылық іс-әрекетінң үздіксіз талабы.

Футболшының жаттығуы - бұл үздіксіз жарыс пен оқудың және демалыстың алмасып отыруының жыл бойғы процесі. Футболшылар арасында сабақ пен жарыс көбінесе қалпына келмеген жағдайларды өтеді.

Арнайы зерттеулер мен іс-тәжірибе көрсеткендей сабақ пен жарыс ағзаны өз қалпына келмеген жағдайда өте беруге жіберіледі және көп жағдайда жарыстың осындай режиміне бейімдеу ақырында футболшы ағзасының жұмыс қабілетінің көбеюін байқатады. Спортшы жарысқа қысқартылған демалыс күндері (2-3 күн) арқылы қатысуы мүмкін, бұл оның жыл бойы өтетін жарысқа қатысуына дайындығын өсіреді.

Жалпыға белгілі адм ағзасы - динамикалық жүйе, ол тез арада стандартты жағдайға тез бейімделіп, жүктеменің біртіндеп өсуіне немесе кемуіне көндігеді. Осындай стандартты жұмыс жағдайында дәрежесі үлкен жүктеменің футболшы ағзасына орташа, орташа-аз болып көрінеді. Жоғары дәрежелі футболшының таңертеңгілік стандартты жаттығуын жасау, ойын алдындағы дене қыздыру жаттығуларының ролі футболшының ағзасын жарыс алдындағы ұрыс дайындығына келтіре алмайтын болды. Жүктемені біртіндеп көбейту мен жүктемені барынша сарқып қолданудың ара-қатынасын қайта өзгертуді талап ете бастады. Одан кейін орта және аз мөлшерде жүктемені қолдану арқылы ағзаның қалпына келуіне және жоғары қалпына келуіне жағдай жасауға болады. Бұлардың барлығы біртіндеп жүктемені ұлғайту және динамикалық толқын тәрізді сипаттағы жаттығулар өзара байланыста болады.

Футболды оқыту - жаттығу процес кезінде жаттығу жүктемелердің біртіндеп және барынша көп ұлғаюына қойылатын талаптарды шешу үшін жүктемені жаттығу кезінде және ойын арасында толқын тәрізді өсуін нақты бөлу қажет.

Төмендегі жағдайларды қарастыру керек:

Спорттық жүктемені көтерген кезде ағзаның бұдан да жоғары жүктемені қабылдау дайындығы;

Жарыста ағзаның барлық ресурстарын жұмылдыру үшін жаттығудың дағдылы емес құралдарын пайдалану;

Қайта қалпына келтіруді процесін жылдамдату үшін қалпына келтіру жаттығуларын және құралдарын кеңінен қолдану;

Жаттығу жүктемесінің біртіндеп және барынша көбейту талаптары жұмыс бірлігі мен қайта қалпына келтірудің органикалық өзара байланысына сүйенеді.

Іс тәжірибе жүзінде бұл талапты пайдалану жаттықтырушыдан жақсы ілімдік және тәрбиелік дайындықты, жаттығу өткізуге жақсы жағдай туғызу және футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жалпы және спорттық режимді қатаң сақтауды көздейді.

Спорттық жүктеменің және демалыстың, шалдығу мен қайта қалпына келтіру процесінің өзара әсерін есепке ала отырып, спорттық жүктеменің көлемі мен қарқынын дұрыс бөлу үшін футболшылар жаттығуына толқын тәрізді жүктемені қолдану тиімді.

Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жаттығу процесінің негізгі заңдылығына оның циклдік сипаты жатады. Апталық, бір айлық және жылдық циклдерде жарыс кестесінің тығыздығына байланысты кезеңдік жүктемені азайту, жаттығудың кезеңдері мен сатыларына байланысты көлемді және қарқынды жаттығулардың өзара әсері, жаттығуды жоспарлауды қажет етеді.

Жаттығудың дайындық кезеңінде жаттығулар жарыс кезеңіне қарағанда үлкен көлемде орындалады. Дәл осындай кезде жаттығудың қарқыны жарыстық кезеңде дайындық кезеңіне қарағанда айтарлықтай жоғары болады.

Апталық және ойын аралық кездегі екпінді сипаттағы циклдер, көлемі аз және қарқыны аз жаттығу циклдерімен алмасып отырады. Дәл осындай болып ай аралық және жылдық циклдерде белгілі бір жүйемен алмасып отырады.

Спорттың дамуы, спорттық жаттығуларды өткізу кезінде жаңа қағидалардың пайда болуына әсер етті. Олардың негізділері: мамандану, жан-жақтылық, біртіндеп, қайталануы, жекешелік.

Мамандану қағидасы. Футбол шеберлігін игеруде бастапқы ролді атқарады. Мамандану жаттығуы футболда жаттығудың көп пайзын қарастырады (80%) олай дегеніміз ойын дайындығы бұл жерде - жеңуші фактор және оны ешқандай басқа жаттығулармен қуыстыруға болмайды. Қосымша жаттығулар қолданылған кезде футбол ойыны талабына сай, негізгі қозғалыс дағдысына өзара әсер ететін жаттығу құралдарына көңіл бөлінеді. Мамандандыру жаттығуына жол жан-жақтылық қағидасын іске асыру арқылы өтетінін естен шығармау тиіс. Бұған арнайы дайындық бағытындағы арнайы жаттығуларды іріктеумен, сондай-ақ жалпы және арнайы дайындықтың ар-қатынасы арқылы қол жеткізуге болады.

Мамандандыру қағидасының балалармен сабақ өткізу кезінде маңызы зор. Футболға балаларды ерте жастан (7-8 жас) тартуға болады. Футболмен айналысу балалардың дене дамуына және олардың денсаулығына жақсы әсер етеді. [3, 146 б.].

Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі спорттық жүктемені біртіндеп көтеру және азайту, оқу аралық және оқу-жаттығу циклінде, футболды оқыту - жаттығу процессіндегі көпжылдық жаттығу циклі арқылы жүзеге асырылады. Әсіресе біртіндеу қағидасы іске асыру кезінде спорттық жүктемені орнықтыруға көп көңіл бөлу қажет. Жаттығу жүктемесін біртіндеп көтеруді бір қалыпты процесс деп қарастыруға болмайды. Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі спорттық жаттығуларында жүктеменің өсуі көбінесе толқын тәрізді және сатылы болып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гренадерова, М. А. Мектептегі футболдың теориялық және әдістемелік негіздері : оқу құралы - Шымкент : Б. и., 2013. - 84 б.
2. Сейсенбеков Е.К. Кіші футболдағы жылдамдық -күш қасиеттерін жетілдіру: оқу-әдістемелік құралы Астана: Б.и.,2013.-100б Әлем баспасы

МЕКТЕПТЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ АРҚЫЛЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бастауыш сатыдағы білім берудің мақсаты – оқу әрекетін қалыптастыру, айналадағы дүниемен белсенді әрекетестіру, этикалық, эстетикалық қарым-қатынасқа дайындау. Бүгінгі күні дидактика саласындағы өзекті мәселелердің бірі білім берудегі ойындар технологиясы болып отыр.

Ойын өмірде өте ерте жастан өзінен-өзі бастала отырып, адамның кәсіпті толық меңгергенінше жалғасады және ойынды оқытуда алдыңғы технологиялардың маңызды бөлігі болып табылады. Ойыншының әлеуметтік бейнесін зерттеуші белгілі психолог Д.Б.Элькониннің сөзімен айтсақ, «Ойын - ол адамдардың арасындағы әлеуметтік арақатынасындағы практикалық білімдері және қызметі»[1]. Ойын оқыту үдерісінде оқытудың әрі формасы, әрі әдісі ретінде дербес дидактикалық категория бола алады. Ойын теориясы мен практикасын отандық және шетелдік педагогтар, психологтар, социологтар зерттеуде. Мысалы, Иохан Хейдингтің «Ойыншы психологиясы»[2], Э.Берннің «Адамдар ойнайтын ойындар»[3] атты еңбектері жазылады.

Балдырған отбасы тәрбиесі арқылы және өзін қоршаған ортамен тығыз араласа отырып, ана тілін үйренеді. Ал адамға ана тілінен ардақты не бар? Ол туралы әйгілі педагог К.Д.Ушинский[4] былай деп өте тамаша жазған: «...Ана тілі - ақыл- ой дамуының негізі және барлық білімдердің қазынасы: одан барлық түсінік басталып, сол арқылы өтіп және оралып отырады. Ана тілі идеялар мен білімдерді ұғынудың және оны талдаудың бірден-бір құралы. Егер оқушы бұл құралды нашар меңгерсе, онда оның оқуына да үлкен қиыншылық туатыны сөзсіз». Сондықтан да мектеп табалдырығын алғаш аттаған балаларға ана тілін оқытудың тиімді әдістеріне ерекше мән берілуі тиіс деп білеміз. Ана тілі сабақтарында ойынды ұтымды пайдалану сондай әдістерге жатады. Сол арқылы оқу үдерісін жандандырып, сабақтың сапасын арттыруға толық мүмкіншілік бар. Баланың сөздік қорын молайтып, сөзді еркін, өз мағынасында қолдануға, тез, жылдам сөйлеуге жаттықтыруға ойын - бірден-бір таптырмайтын құрал. «Бала сөзбен де ойнайды. Осы сөзбен ойнағанда, өз ана тілінің нәзік қасиеттерін үйренеді, тілдің саздылығын ұғынады» - деген М.Горькийдің бейнелі сөзіне өз тәжірибемізде көзіміз жетті.

Біз тек спортта ғана өзіміздің қозғалу мүмкіндіктеріміздің шегінің кеңейе түскенін көреміз. Спорт - болашақ адамның үнемі жетілдіріп отырған моделі, сондықтан да спорттық қызмет адам психикасының барлық қызметін үйрену алаңы болып табылады. Баланың ынтасын тарту үшін оқытылатын кез-келген пәннің әрбір сабағы өзінің тартымдылығымен, қызықтығымен бір жаңалығымен ғана өзіне тартады - деп Ж.Аймауытов айтқанды[5].

А.С.Макаренко «Үлкендерге еңбек қандай қажет болса, ойын балаларға сондай қажет», - деп жазған болатын[6].

Н.К.Крупская: «Бала жас болғандықтан ғана ойнамайды, балалықтың өзі оған ойнау үшін, жаттығу арқылы өмірде қажетті дағдыларды игеру үшін берілген», - дейді[7]. Шынында да спорт ойындары балалардың бағалы өмірінің алғашқы күндерінен бастап-ақ маңызды орын алады. Алайда жақсы, дұрыс ұйымдастырылған ойын ғана тиісті, қалағанындай нәтиже бере алады. Спорттық жарыстар-тіршіліктің нышаны, еңбекке бейімделудің белгісі, дене шынықтыру мен серігудің құралы. Қазақ халқы «ойын баласы» деп, жас баланың ойнауына мүмкіндік туғызып отырған. Ойынның түрлері өте көп. Әрбір ойынның тәрбиелік мақсатары болуы керек.

Спорттық ойындар - халықтың баланы әдептілікке баулитын тәбиелік құралы. Сондықтан әрбір ойынның мәнін, мазмұнын түсініп, қызыға, әдеппен, дәріппен ойнау қажет. Халық жасаған мұралар сан алуан.

Солардың бірі - **ұлттық ойындар**. Ойынға тек ойын деп қарамай, халықтың ғасырлар бойы жасаған асыл қазынасы, бір жүйеге келтіретін тамаша тәрбие құралы деп қараған орынды. Ойын баланың көңілін өсіріп, ой-өрісін сергітіп қана қоймай, оның таным-түсінігін де арттырады. Ойын білген бала сол халықтың мінез-кұлқынан, ой-санасынан, тұрмыс-салтынан хабар алады. Мұғалім оқушының мектепке бейімделуін оның ата-анасымен бірлесе отырып жүргізеді, оқушыны мектепке қызықтырып, бейімдеудің басты құралдарының бірі - ойын болып саналады. Ойын - бала әрекетінің негізгі түрі. Ойын арқылы бала білімді, қоғамдық тәжірибені меңгереді, өзінің психологиясын жетілдіріп, мінез-кұлқын, ерік-жігерін дамытады, дүниетанымы кеңейіп, мектептегі оқу үдерісіне қызығушылықпен қарай бастайды. Ойындарды дұрыс таңдай білуі ұстаздық біліктілік пен шеберлікті қажет етеді. Ойын үстінде оқушылар өзінің бойындағы жасқану, ұялу сезімдерін жойып, сыныптағы ортақ әрекетке ден қойып, оқу үдерісін өз құрбыларымен жарыса талдап, меңгереді. Ойын сабағының қабылдануы тез, есте сақталуы ұзақ. Мұғалім міндеті - ойын барысында балалар арасында адамгершілік қарым-қатынасарды талдап, зерттеу, оны тиімді әдістермен басқару, балалардың достығын қолдау. Дидактикалық материалдағы ойындар бастауыш сынып оқушыларының меңгеруіне қиындық келтірген жағдайда мұғалім өз шығармашылығын пайдаланып, әр алуан ойындарды құрастырады. Оқытып, тәрбиелеудегі негізгі мақсат, балаларды мектептегі оқуға, ұйымшылдыққа, еңбек ете білуге даярлау, олардың бойына адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру, ойлау, сөйлеу қабілетін дамыту. Сабақ үстінде жүргізілетін жұмыс түрлері, мәні бар ойындар оқушылардың ойлау белсенділігін қажет етеді. Әр сабақта ойын түрлерін орнымен қолданып, оны қызықты ету арқылы жас бүлдіршіндердің білімге ынта-ықыласын, пәнге деген сүйіспеншілігін қалыптастыруға болады, Ойын-балалары сабақта зерігіп, шаршаған кездерде сергіту мақсатында ғана емес, оларға берілген негізгі ұғым, түсініктерді берік меңгеру мақсатында да жүргізіледі. Ойын арқылы ол өздігінен жұмыс істеуге, ойлау қабілеті дамып, өздігінен қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қазақ халқының ұлы ақыны А.Құнанбаев: «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?» деп айтқандай, бала өмірінде ойын ерекше орын алады[8]. Жас сәбидің өмірі қоршаған ортаны танып, еңбекке қатысы, психологиялық ерекшеліктері ойын үстінде қалыптасады. Ойын барысында балалар өздерін еркін сезінеді, ізденімпаздық, тапқырлық әрекеті байқалады (сезіну, қабылдау, ойлау, зейін қою, ерік арқылы) түрлі психологиялық түсінікпен сезім әрекетіне сүңгиді. Спорттық ойындар екі түрлі бағытта әсер етеді: қазіргі және болашақта. Бір жағынан, бала бірден осы мезетте қуанышқа бөленеді, екінші жағынан. ойын әрқашан болашаққа бағытталған, өйткені онда ойын барысында келешек өміріне ықпал ететін сапалық қасиеттері мен дағдылары, икемділігі қалыптасады.

Демек, жоғарыдағы пікірлерге сүйенсек, бастауыш сынып оқушыларының оқуға, білімге деген ынтасы мен мүмкіндіктерін толық пайдалану, сабақ барысында алған білімдерін практикада қолдану дағдыларын қалыптастыру үшін ойын түрлерін қолданудың орны бөлек. Ойын - балалардың негізгі іс-әрекеттерінің бір түрі. Бала ойынсыз өсіп, өркендей алмайды. Бұл өмірдің заңдылығы. Үлкендер өздеріне тән ерекшеліктерін еңбектену барысында сыныптағы оқушылардың аңсары сабақтан гөрі ойынға ауыңқырап отырады. Қызықты ойын түрінен кейін олар тез сергіп, тапсырманы ықыласпен орындайды. Ойын арқылы баланың бойына адамгершілік қасиеттерімен қатар білімге, өмірге құштарлығы қалыптасады. Тіпті нашар оқитын оқушылардың өздері де ойын түрлері араласқан сабаққа зер салып, ынталана түседі. Демек, ойын шындығында, ол сабақтың, еңбектің жиынтығы.

Ойын-айналадағы дүниені танудың тәсілі. Ойын - бала өміріндегі тәрбиенің шешуші шарты. Бала өзін қоршаған ортаны, өмір сүріп отырған айналасындағы заттар мен құбылыстарды ойын арқылы түсініп, ұғынады. Баланың алғашқы ойындарының өзі белгілі бір дәрежеде табиғатпен байланысып та жатады. Себебі оларды су, құм, тас, жануарлар, өсімдіктер қызықтырады.

Баланың қиялы, әсіресе, ойын ойнағанда жарыққа шығады. Ойын балаға кәдімгідей бір жұмыс. Ойнағанда бала жанына әсер ететін нәрселерді пайдаланады. Бала ойынмен өседі. Халқымыз бала мінез-кұлқының қалыптасуында ойын әрекеті де елеулі мән атқаратынын жақсы аңғарған. Ойында балалардың отанмен қарым-қатынасы кеңейіп, таным қабілеті өседі, мінез-кұлқы қалыпқа түседі. Бала ойынының түрі де, мазмұны да сан алуан.

Ойын - балалық шақтың басты ерекшелігі. Мысалы, «Базар - қаланың ажары, ойын - баланың базары», «Бала ойынмен өседі, дана оймен өседі», «Ойнай білмеген ойлай да білмейді» деген мақал-мәтелдерде балалардың ойынға аса құмар келетіні, ойын арқылы балалардың сана-сезімі, кәсіп таңдауы, ақыл-ойы жетілетіні көрсетілген. Ойын - олардың дүниені, шындықты тану жолдарының бірі. Ойын дегеніміз ешқашан да мәжбүр етуге, міндеттілікке негізделмейтін қызмет түрі. Бала өзін ойын үстінде жайшылықтағыдан жоғары сезіне алатындықтан, А.С.Макаренко оған аса үлкен тәрбиелік маңызы бар қызмет түрі ретінде қарады. Ойнамайтын ұжым ешқашан да шын мәніндегі балалар ұжымы бола алмайды дейді. Ойын үстінде балалар алдын ала келісіп алған белгілі бір ережелерді қатаң сақтауға тиіс.

Халықтың әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, әдеп-дағдыларын жас ұрпақтың бойына сіңіру, ойын арқылы дарытып, көңіліне қондыра білу өмір қажеттілігінен туындап отыр. Өйткені баланы нәресте шағынан бастап адалдыққа, батылдыққа, елін, жерін, тілін сүйе білуге, отаншылдыққа, адамгершілікке, мейірімділікке, еңбек етуге тәрбиелеудің құралы – ойын. Оның тәрбие, білім берудегі сиқырлы сырын терең меңгеру үшін ежелден бері өркен жайып, үздіксіз дамып келе жатқан ұлттық ойынды оқыту үдерісінде пайдаланудың тиімді жолдарын анықтау - бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Қорыта келгенде, ойын - оқушылардың оқуға деген ынтасын арттырудың маңызды құралы. Мектеп табалдырығын алғаш аттаған бастауыш сынып оқушылары әлі ойын баласы. Сондықтан да бастауыш сынып оқушылары сабақ үстінде ойынды көп қажет етеді. Оларға пайдаланатын ойындар оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай күрделеніп отырады. Яғни алты жасар балалармен ойналатын ойынның мазмұны жеңіл болады, ал сыныбы жоғарылаған сайын, бірінші, екінші, үшінші, төртінші сыныптарда бұл ойынның мазмұны да күшейеді. Сондықтан ойынды балалардың жас ерекшелігіне және өтілетін сабақтардың тақырыбына, мазмұнына сай етіп таңдап алған дұрыс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника.- Москва, 1999
2. Хейдинг И. Ойыншы психологиясы. - Алматы, 2000
3. Берн Э. Адамдар ойнайтын ойындар. - Алматы, 2010
4. Ушинский К.Д. Родное слово. – Москва, 2011
5. Аймауытов Ж. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 269 б.
6. Макаренко А.С. Ұстаздық дастан. – Алматы: Мектеп, 1983. – 488 б.
7. Крупская Н.К. «Көркемдікке тәрбиелеудің міндеттері туралы» таңдамалы педагогикалық шығармалары. – Алматы, 1973. – 735 б.
8. Абай. Шығармалары.– Алматы: Жазушы, 2004. – 340 б.

ЖАСТАРДЫ ҰЛТЖАНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ВОЛЕЙБОЛ ОЙЫНЫНЫҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Атабаева К.М

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші- Ғ.М., Козбаев Е.У.

Қалыптасқан дене тәрбиесінің іс-тәжірибесі жұртшылық арасында, әсіресе, жастар арасындағы дене дайындықтарының жеткіліксіздігі қазіргі қоғамда аландатушылық туғызып отыр. Әрине, бұның себебі өздеріңізге белгілі қазіргі уақытта оқу, еңбек және тұрмыс жағдайларының қатты өзгеруі, сондай-ақ мектептер мен спорт мектептері ұзақ жылдар бойы күйзелістерге ұшырап, халқымыз әдет-ғұрыптан, салт санасынан тыс қалып келді және бірыңғай мәдениет жасаймыз деп, ұлттық мәдениет атаулыны менсінбеудің нәтижесінде қазақ жастарының арасында өз елінің тарихын, тілін, мәдениетін білмейтін, мәдени және әдеби мұрасын өз тілінде оқып, тәлім-тәрбие ала алмайтын жастар көбейіп, мұның өзі тәлім-тәрбие жұмысының тұйыққа тіреліп, жастар арасында келеңсіз құбылыстардың көбеюіне, мейірімділік пен қайырымдылық сияқты қасиеттердің азайып кетуіне, адамгершілік пен имандылықтың құлдырауына әкеп соқтырады.

Сонымен қатар, бүгінгі күнге дейін тәрбиенің ең басты кемшіліктері ұлдарды да, қыздарды да бір әдіспен бір мазмұнда тәрбиелеп және бала тәрбиесіне олардың жеке қасиеттерін бөліп қарап, оны бір ғана қырынан дамытуға күш салып, тәрбие барысында ақыл-ой немесе дене күшін дамытуға бет бұрдық. Бала тәрбиесінде бұл қасиеттердің бірінсіз-бірін дамытуға болмайтынын, олардың бір - бірімен тығыз байланыста болатынын өздерінің ғылыми еңбектерінде атап көрсетеді [1].

Бірақ қанша уақыт өтсе де, сары алтындай жарқырап, тот баспайтын халықтық педагогиканың тағылымы мол салт-дәстүрін тәлім-тәрбие жұмысының түп тамырына айналдыру, ендігі жерде біздің негізгі мақсатымыз. Сонымен бірге, балалар мен жасөспірімдерді дене тәрбиесімен, спортпен шұғылдану уақыт мөлшерін көбейтіп, Республикамыздың ұлттық және тұрғылықты жер жағдайының ерекшеліктерін ескере отырып, қозғалыстың тәртібін сол бағытқа бұруға кең жол ашу және озық та өнегелі рухани дәстүрді жалғастыру арқылы ұрпақтар сабақтастығының тарихи процесі жүріп отыруы тиіс. Сонда өркениетті дамыған елдердің деңгейіне жете аламыз. Мұндай үйлесімді дамыған жасөспірімдерді тәрбиелеу тек бүгінгі біздің қозғап отырған көкейкесті мәселеміз емес, өткен кезеңнің ойшылдары Платон, Аристотель, әл-Фараби, бертін келе Абай, М.Жұмабаев сынды дарындарды педагог, ағартушылардың ой толғамдары қатты толғандырды. Олар тәрбие жұмысының жаңаша жүйелік бағытын көрсетіп, көптеген еңбектер жазды. Мәселен, М.Жұмабаевтың жазған еңбектеріне қарасақ, тәрбиені екіге бөліп қарастырады: 1. Дене тәрбиесі. 2. Жан тәрбиесі.

«Дене тәрбиесіне жеңіл қарауға болмайды. Дене – жанның қабы, қап берік болса, ішіндегі зат та берік болмақ. Сау жан сау денеден ғана берік болады» деп, дене мәдениетін қалыптастырып, жетілдіруге аса мән берген. Себебі, балалар мен жасөспірімдерді қимыл-қозғалыс ойындары мен өте тығыз байланыс орнатып, сонымен бірге оқу практикасында ұлттық қимыл – қозғалыс және спорт ойындарын мәнді де тиімді пайдалану балалардың дене қозғалысының сапасы мен икемділік, күштілік, ептілік, иілгіштік, төзімділік қабілеттерін қалыптастырып, оқу-жаттығу сабақтарына қызығушылығын арттыруға едәуір септігін тигізді. Балалар мен жасөспірімдердің өз тілінде ұлттық қимыл-қозғалыс және спорттық ойындарын ойнау арқылы олардың қазіргі уақыт талабына сай ұлттық психологияның құрылымдары: ұлттық сана-сезім, ұлттық салт-дәстүр, ұлттық адамгершілік мінез-құлқы қалыптасады[2].

Ұлттық қимыл-қозғалыс және спорт ойындарымен жүйелі түрде жаттығу кезінде балалар мен жасөспірімдердің ағзасы және мүше жүйелерінің функциональдық мүмкіндіктері жоғарылап, бұлшық-ет жұмыс қабілетінің тиімділігі едәуір артады.

Спорттық ойындарды балалар мен жасөспірімдердің дене тәрбиесі, жаттығу сабақтарында тиімді қолдану, олардың ағзасындағы морфологиялық және функциональдық жағдайларының елеулі өзгерістерін тез жақсартады.

Спорттық ойындармен жүйелі түрде жаттыққан кезде орталық жүйке жүйесінің функциональдық жағдайлары жақсарады. Оны жетілдіру жаттығу барысында қолданылатын дене жаттығуларының түрлері мен көлеміне және спорт ойындарының ұзақтылығына байланысты. Сондай-ақ, спортпен шұғылданбайтын балаларға қарағанда, спортпен жүйелі түрде күнделікті жаттығып жүрген балалардың орталық жүйке жүйесінің тұрақтылығы, күштілігі, қозғалтқыштығы жақсы байқалады.

Спорттық ойындармен жүйелі түрде күнделікті жаттығу балалар мен жасөспірімдердің денсаулықтарына жақсы әсерін тигізеді. Сабақтан тыс уақытта спортпен шұғылданбайтын балаларға қарағанда, спорттық ойындармен шұғылданатын оқушылардың аурулары едәуір аз. Спорттық ойындар ағзаның сыртқы ортадағы қолайсыз әсерлеріне қарсы тұру мүмкіндіктерін жоғарылатып, ауруды емдеу шаралары мен денсаулықты нығайтудың негізгі таптырмайтын құралы болып саналады. Ойындар ағзаның пропорциональды және үйлесімді дамып жетілуіне көмектеседі. Бұл әсіресе, қазіргі уақыттағы оқушылардың өтпелі кезеңінде маңызды. Өйткені, даму кезіндегі антропометриялық немесе морфофункциональдық байланыстардың үйлесімділігі кең тараған.

Дене жаттығуларды орындауда берілетін жүктемелерге сәйкес, күштің дайындық деңгейі, сүйек жүйесінің дамып жетілуін жақсартып, оның өсу кезеңінің ұзартатындығы анықталған.

Спорттық ойындар мен шұғылданған балаларды, спортпен шұғылданбайтын құрбыларымен салыстырып қарағанда, жалпы дене даму көрсеткіштерінің жылдық өсу деңгейімен ерекшеленеді. Мысалы, жас спортшылардың дене салмағының өсуі, дене жаттығуларымен шұғылданбайтын құрбыларымен салыстырып қарағанда едәуір басым болып келеді.

Ал бойдың өсу жағдайына спортпен шұғылдану аз деңгейде әсер етеді. Бірақ, осыған қарамастан 3-4 сыныптағы оқушылардың кей кездегі бойының өсуі қарқыны, спортпен шұғылданбайтын құрбыларымен салыстырып қарағанда жақсы өсіп жетілетіндігі байқалды. Сондай-ақ, спорттық ойындармен жүйелі түрде жаттыққан кезде, ағзаның оттегі мен қамтамасыз ететін барлық жүйелердің жұмысына тиімді әрі дұрыс әсерін тигізеді.

Жүрек мөлшерінің өсу деңгейі, ойын үрдісінің бағытына байланысты, өйткені, жүректің төзімділігін дамытуды талап ететін ойындарға жиі қатысатын балалар мен жасөспірімдерде, жүректің төзімділігі мен жұмыс жасау жағдайы жоғарылап, бұлшық еттері жақсы дамиды.

Адамгершілік қасиеттерді меңгеру адамның осы қасиеттерге деген сезім ерекшелігінің қатынасын байыта түседі. Бұл қасиеттер біздің ұлттық – этикалық және психологиялық құрылым жағынан қалыптасқан негізгі салт-дәстүрді, ұлттық адамгершілік мінез-құлықты бойымызға сіңдіреді.

Ұлттық сезім – адамдардың дүниеге келісімен анасының әлдилеп тербеткен бесік жырынан бастап, жасына қарай құрбыларымен ұлттық қимыл-қозғалыс және спорттық ойындарды ойнау арқылы қоршаған ортасын жан-жақты танып, өз тілін толық меңгере түседі. Осының арқасында туып-өскен жеріне, туған елі, ана тіліне, ұлттық салт-дәстүріне деген сүйіспеншілігі оянып, ол қасиет қанына сіңіп, бойына біртіндеп дари түседі. Мысалы, адамдардың өз ұлтының ана тіліне деген сүйіспеншілігі – ұлттық сезімнің басқа ой – қиялға

жақын, жүрегіне жылы, ойға тез оралатын сезімнің сыртқа шығар көрінісі басқаға білдіретін күшті құрады[3].

Ұлттық салт- дәстүр - әрбір қоғамның ондағы әлеуметтік топтардың белгілі бір өмір сүру тәсілі. Бұл ұғым қоғамның , оның таптары мен топтардың өздеріне тән жұмыс, тұрмыс жағдайларына және мәдениетінің дамуы мен отбасындағы сондай-ақ тұрмыстағы қарым-қатынас ерекшеліктерін бейнелейді. Осы асыл мұра өмірде қолданылмаса, біртіндеп шетке ығысып, бара-бара ұмтылады. Ал, тіл сақталмаса, ол халық ұлт ретінде жойылады. Яғни, тіл бар жерде ел бар, ел бар жерде салт-дәстүр бар.

Ұлттық адамгершілік мінез-құлық. Бұл қасиет әр ұлтқа тән тәжірибелік, психологиялық, адагершілік рухани саласымен ерекшеленіп көзге түседі. Әрине бұндай қасиеттер басқа халықтарға жоқ деген ұғымы тумауы қажет, олар елде, әртүрлі қырынан көрініс табады.

Адамзат өзіне мақсат етіп, белгілі бір азаматтық талап қойған жағдайда өз тарапынан сезімділік баға беруін , адамгершілік борышын өтеуін ар деп түсінеміз. Яғни, ары таза адам жалпы адамгершілік қасиеттерін аттамай, күнделікті өмірде өзінің борышы мен қызметін орындауы. Аталған бұл қасиеттерді меңгеруде төменгі сынып оқушылары жоғарғы қарқында қабылдап, оны орындауымен ерекшеленетіндігін психологтар анықтап, атап көрсеткені белгілі. Бұл қасиеттер балалар мен жасөспірімдердің дұрыс дамуына, дер кезінде адамгершіліктің негізін қалауға жағдай жасайды. Сондықтан балалық кезеңнен бастап, адамгершіліктің дамыту ретінде тәрбиенің негізі болып гуманистік қатынастарды және балалардың бір-бірімен өзара қарым-қатынасындағы сезіміне эмоциональдық қайырымдылықты дамытуда аса көңіл бөледі.

Ал жасөспірім кезеңінде өзін қоршаған ортада меңгеруде белгілі тәжірибе қалыптасады, құрбылары мен тұрақты қарым-қатынас қалыптасады, өзінің қандай екенін, қабілетінің мүмкіндігін білгісі келеді. Ол көзге түсіп, жұртқа танылғысы келіп, өзінің батылдығын, өжеттілігін, күштілігін, тағы басқа дене қасиеттері мен қабілеттерін сынап көргісі келеді. Бұл оның сезімдік ерекшеліктері мен сезім қасиеттерін қалыптастырып, өзіне сенімділігін арттырады.

Жасөспірімдер өздерін қоршаған адамдардың ішінен өздеріне ұнаған адамдарды іздеп тауып, өзін қалыптастыру кезінде өзі қалаған адамына ұқсап бағуға тырысады. Сондықтан осы кезеңде жасөспірімдерге дұрыс адамгершілік бағытты табу өте маңызды.

Өз іс-әрекетінің дұрыстығын дәлеледеуге тырысу еріктілік пен белсенділікті қатар дамытады. Қазіргі таңда балалар мен жасөспірімдердің интеллектуальдық дамуы, кейбір кезде моральдық сезімдер мен адамгершілік тәрбиенің дамуын басып озады. Бұл әсіресе, өзін қоршаған ортадағы адамдармен бірігіп жұмыс жасау барысында қарым – қатынасқа түсетін спорттық ойындарда айқын байқалады.

Волейболшыларды дайындау жүйесі жоғарғы спорттық нәтижелерге қол жеткізуді көздейтін факторлардың бірыңғай кешенін көрсетеді. Бұл кешенге келесі өзара байланысты компоненттер кіреді: көп жылдық дайындық мақсаттары мен міндеттері, көп жылдық дайындықтың бүкіл кезеңіне спортшылардың топтық-индивидуальдық мінездемелері, көп жылдық дайындық кезеңдері бойынша белгілі бір кезеңге педагогикалық іс-әрекеттер кешені, көп жылдық жаттықтыру процесінің бағдарламалануы және оның тиімділігін бағалау үшін нормативтер кешені, жарыстардың бағдарламалануы, қалпына келтіру-профилактикалық шаралар, дайындықтың материалды-техникалық жарақтануы, жаттықтырушылардың квалификациясын жоғарылату, спортшының жеке қасиетін қалыптастыру[4].

Спорттық жаттықтыру спортшыларды дайындаудың барлық құрамдас бөліктері бойынша міндеттер табысты шешілген жағдайда ғана тиімді болады. Спортшыны жаттықтыру – бұл мақсаты техникалық тәсілдерге үйрету мен оларды жетілдіру, физикалық, моральдық

және ерікті қасиеттерді дамыту, жоғарғы спорттық нәтижелерге қол жеткізу болып табылатын педагогикалық процесс.

Жүргізілген зерттеулер күрделі және көп қырлы мәселерді жан-жақты толық зерттей алмайды. Мұндай жайттар нақты анықтауды әлі де қажет етеді, жас ерекшеліктеріне сәйкес балалардың жалпы білімі мен дене сапаларын арттыру; класикалық спорт түріне жас спортшыларды дайындау барысында ұлттық спорт және қимыл-қозғалыс ойындарын пайдалану; оқушыларды жан-жақты тәрбиелеудің негізгі құралы ретінде дене тәрбиесін пайдалану және т.б. Біздің ойымызша, бұл мәселенің ғылыми тұрғыда өңделуі қалың халық бұқарасының дене тәрбиесіне деген қызығушылығын арттырады және сәбилік шақтан қартайғанға дейін дене жаттығуларымен, спорттық ойндармен шұғылдану дағдыларын қалыптастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан 2030. – Алматы: Білім, 1997. – 257 б.
2. Қазақстан Республикасындағы білім туралы заңнама. Заң актілерінің жиынтығы. – Алматы: Юрист, 2008. - 216 б.
3. «Қазақстан Республикасында 2005–2010 жылдарға арналған білімді дамыту мемлекеттік бағдарламасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 11 қазандағы № 1459 Жарлығы.
4. «2007 – 2011 жылдарға арналған «Қазақстан балалары» бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2007 жылғы 21 желтоқсандағы № 1245 қаулысы.
5. «Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің 2009–2011 жылдарға арналған стратегиялық жоспары»<http://www.mts.gov.kz>
6. «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2009–2011 жылдарға арналған стратегиялық жоспары»http://www.edu.gov.kz/strateg_plan
7. Оңалбек Ж.К. Дене тәрбиесі мен спорттың жеке адамдар арасында ұлттық қарым-қатынастарды дамытудағы орны: дисс. п.ғ.к. – Алматы, 1999. – 137 б.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ – САУЫҚТЫРУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖҰМЫСТАРЫН ЖҮРГІЗУ

Байболаев Б.Т.

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші- ғ.м., **Өтегенов Ғ.А**

Салауатты өмір салты проблемасына оның күрделілігін көрсететін және адамның оңтайлы өмір сүрмеуі денсаулық жағдайының нашарлауына және әр түрлі аурулардың туындауына әкеліп соғатынын көрсететін көптеген ғылыми жұмыстар арналған. Жүргізіліп отырған зерттеулерден гиподинамия ерекше рөл атқаратын жүрек-қан тамыр ауруларының қатері, тамақтану режимінің бұзылуы, темекі шегу, алкоголь, стрестер, эндогенді және экзогенді факторлар бір-бірімен өзара байланысқан және артериялы гипертензия, май басу, гиперхолестеринемия және басқа да ағзадағы патологиялық өзгерістер сияқты аурулардың дамуына ықпал ететінін көреміз. Әр түрлі аурулардың маңызды себептерінің бірі қандағы холестерин мөлшерінің жоғары дәрежеде болуы және жүрек пен бас миының қан тамырларын зақымдауға ықпал ететін май (липидтік) алмасудың өзгеруі болып табылады.

Сондықтан ағзаның барлық жүйелерінің жұмыс істеуі үшін оңтайлы шарттар жасау адам денсаулығын нығайтуда орталық проблема болып табылады. Бұл ретте адамның оңтайлы

қозғалу белсенділігіне жетекші рөл беріледі, себебі оның жетіспеуі қанның иммундық қасиеттерінің төмендеуіне, жүректің жұмыс істеу жай-күйінің бұзылуына, циркуляцияланатын қан көлемінің азаюына, бас миының клеткаларының афферентті стимуляциясының төмендеуін, ойлау және дене бітімінің жұмыс істеу қабілетінің төмендеуіне, ағзаның жүйелерінің және оларды регуляциялау тетіктерінің жаттықпауының дамуына әкеледі. Ағзаның барлық жүйелеріне қатты күш түсіруге, олардың функционалдық жағдайының төмендеуіне, инфекцияларға қарсы тұруының төмендеуіне және басқаларға әкеп соғатын көп күш түсу де зиянды.

Әдебиеттік шолу көрсеткендей, бүгінгі таңда сауықтыру дене шынықтыру жаттығуларының проблемасы сияқты әрбір адам үшін қызығушылық білдіретін және осындай қарама-қайшы пікірлер тудыратын басқа ғылыми проблеманың табылуы екіталай. Дене шынықтыру жаттығуларының пайдасы туралы мәселенің өзінің біркелкі жауабы жоқ. Бір жағынан олардың пайдасы – медициналық та, экономикалық та көзқарас жағынан сөзсіз.

Бірақ, екінші жағынан, егер олар қолайсыз экологиялық және гигиеналық немесе дұрыс ұйымдастырылмаған педагогикалық және медициналық бақылау жағдайында өткізілсе, дене шынықтыру жаттығуларының теріс зардаптары туралы көптеген деректер жарияланды. Олардың қатарында созылмалы аурулардың ушығуы, жүрекке қатты күш түсу, тірек-қимыл аппаратының жарақаттануы және психологиялық артық жүктемелер.

Сауықтыру дене шынықтыруындағы жүктемелер абсолюттік шамада үлкен спортқа қарағанда әрине төмен екендігіне қарамастан, олардың салыстырмалы шамасы шұғылданатындардың дене шынықтыруға дайындығы аз болған кезде елеулі болып көрінеді. Және денсаулық жағдайындағы ықтимал бұзылулардың тізбесі мәнісінде жоғары білікті спортшылар дайындау кезіндегідей. Осы бұзушылықтарды болдырмау және олардың орнын толтыру сауықтыру дене шынықтыруында едәуір анық емес, не бұл проблемамен шынайы деңгейде салыстырмалы түрде жақын арада ғана айналысты. Алайда бірқатар жағдайларда бұл жолдар белгіленген, олар осы шолуда көрсетілетін болады.

Көптеген зерттеулерде денсаулықты нығайтудағы адамның қозғалу белсенділігінің жетекші рөлі көрсетілген. Гипокинезия нәтижесінде мыналар азаяды: бұлшық ет тонусы, ақуыздардың құрамы, оттегіні пайдалану, негізгі алмасу, циркуляцияланатын қан мөлшері, гликоген мен кальцийдің деңгейі және адам ағзасындағы басқа да өзгерістер. Қозғаулы белсенділігінің төмен болуы жүрек пен бас миының қан тамырларын зақымдайтын қандағы холестериннің деңгейінің артуына және липидтік айналымның өзгеруіне әкеп соғады, ал оңтайлы күш түсу, керісінше, холестериннің құрамын азайтады, липидтік айналымды қалыпқа келтіреді және тек қана жүрек-қан тамырларының, эндокринді, жүйке-психикалық аурулардың ғана емес, онкологиялық аурулардың да алдын алу мен емдеу құралы болып табылады. Алайда, бұрын атап көрсетілгендей дене бітімінің жай-күйі деңгейінің және денсаулықтың артуының тиімділігі, ең алдымен, қолданылатын күш тәуелдер мен олар арасындағы демалыс интервалдарының көлемі мен қарқындылығына байланысты.

Шетелдік зерттеулерде дене шынықтыру жаттығуларын пульстің жиілеуінің ең жоғары рұқсат етілген жасынан 50% немесе 65% қарқындылықпен орындау ұсынылады, ал отандық жұмыстарда авторлар сауықтыру жаттығулары үшін қарқынды жүктеме шамасын ЕКК-тің 80 %-на дейін ұсынады. Басқа зерттеулер жүрек жырылуының жиілігінің ең жоғары жас шегінің 90%-ына дейінгі жүктемені ұсынады. Жүктемелердің қарқындылығын айқындау үшін арнайы әзірленген формулалар мен кестелер пайдаланылатын зерттеулер белгілі бір қызығушылық туғызады.

Ал зерттеулерде берілген сауықтыру жүктемесінің қарқындылығын айқындау рәсімі мынадан тұрады: ең алдымен формула бойынша жүрек жиырылуының ең жоғары ықтимал жиілігін айқындау қажет.

Сауықтыру бағытындағы күш түсудің көлемін немесе ұзақтығын айқындау проблемасына дене бітімінің жай-күйі мен денсаулық деңгейін арттырудың негізгі факторы жүктеменің ЕКК-тің 40-тан 90 %-ға дейінгі, ал жаттығуларды орындау ұзақтығының 3-тен 120 минутқа дейінгі шегіндегі қарқындылығы болып табылатындығын көрсететін зерттеулер арналған.

Жоғарыда айтылғанды қортына келе, жүктемелерді сауықтыру мақсатында дозалау проблемасы өзінің ғылыми негізделген шешімін тапқан жоқ дегенге келуге болады және сондықтан бұдан әрі зерттеулер жүргізу қажеттілігі туралы мәселе қойылады.

Дене бітімінің жай-күйін және денсаулықты арттыру міндеттерін шешу кезінде денсаулық «санының» ақпаратты көрсеткіші энергия тұтыну, оны аккумуляциялау және физиологиялық функцияларды қамтамасыз ету үшін жұмылдыру болып табылады. Тиісінше әсер ететін энергия әлеуетінің қуаты мен сыйымдылығы көп болған сайын мүгедектің денсаулық деңгейі жоғарырақ. Сондықтан сауықтыру бағытындағы күш түсулерді нормалау энергетикалық көрсеткіштер бойынша жүзеге асырылады.

Проблеманың айрықша маңыздылығы мен оның жеткілікті зерттелмеуінің арасында карама-қайшылық заңды түрде дене шынықтыру жаттығуларының сауықтыру әсері соңғы он жылдықта дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесіндегі зерттеу қызметінің неғұрлым маңызды бағыттарының бірі болды.

Осы проблема бойынша әдебиетті талдау оның теоретикалық және практикалық мәні туралы, бірақ сонымен бірге бірқатар шешілмеген мәселелер туралы куәландырады. Осылайша, педагогикалық бақылау және сауықтыру жаттығуларын бағдарламалау әдістері одан әрі пысықтауға мұқтаж. Дене шынықтыру-сауықтыру жұмысын халықпен ұйымдастыру-әдістемелік және психологиялық-педагогикалық қамтамасыз етудың кейбір мәселелері анық емес.

Бұл жұмыста темперамент психикалық орнықтылықпен, қоздырғыш және тежегіш процестердің теңгерімімен, сондай-ақ жүйке процестерінің қолғалғыштығымен сипатталады. Денсаулықтың психикалық құрауышы ситуациялық психикалық орнықтылықпен, ағымдағы жетістіктерді талдаумен, өзінің іс-қимылын болжамдаумен және іс-әрекетті психикалық іске асырумен бағаланады.

Нейродинамикалық жағдай сыртқы процестердің қоздырғыштылығымен, қозғалғыштығымен және табандылығымен айқындалады. Энергетикалық құрамдас бөлік өкпе желдеткішінің және жалпы қан айналымымен, сондай-ақ аэробты және анаэробты төзімділіктің тиімділігімен берілген. Және соңғы қозғалыс құрамдас бөлігі аэробты және анаэробты жұмыс істеу қабілетімен, аяқ пен саусақтың күштік жұмыс істеу қабілетімен бағаланады.

Денсаулықтың ұсынылған сипаттамасы сандық бағалауды қиындық туғызады және практикалық жұмыста пайдаланыла алмайды, осылайша, мысалы, өз іс-әрекетін болжамдау және іс-әрекеттерді психикалық іске асыру сияқты көрсеткіштердің дұрыстығына белгілі бір күмән туғызады.

Ағзаның функционалдық жай-күйінің көрсеткіштерінің салыстырмалы ақпараттандырылуының ұқсас зерттеулері мыналар сияқты параметрлер берілген және айқындалған:

- 1- гемодинамикалық,
- 2- гемотологиялық,
- 3- гемореологиялық көрсеткіштер
- 4- қан айналымының реологиялық тиімділігінің параметрлері.

Ал гематологиялық бейінді айқындау кезінде функционалдық жай-күйді бағалауды толықтығы үшін эритроциттердегі гемоглобиннің орташа шоғырлануын ақпараттық параметр ретінде есептеу ұсынылады.

Өкінішке орай, дене бітімінің жан-күйін бұлай бағалау әдістемесі статистикалық тұрғыдай жеткілікті негізделмеген және авторлардың өздерінің деректеріне сәйкес тек қана ер адамдар үшін ғана қолданылған.

Денсаулықты оны ұстап тұруға әр түрлі «функционалдық жүйелер» қызметі бағытталған ағзаның функционалдық бейімделу мүмкіндіктерінің белгілі бір деңгейі сияқты қарауға болады.

Сондықтан шекті емес сипаттағы тесттерді қолдануға ұмтылады, олар тестіден өтетін адамның денсаулығына қауіп төндірмейді, бірақ, сонымен бірге оның шекті мүмкіндіктерін және ең алдымен – энергетикалық жүйелер мүмкіндіктерін жанама бағалауға мүмкіндік береді. Мұндай тесттердің ішінде, ең алдымен, анаэробты дімкәні бойынша, яғни бұлшық еттер мен қанда сүт қышқылы жиналатын қарқынды жүктемені айқындау әдістері назар аударуға қонымды. Анаэробты дімкәнің шамасы ұзақ қашықтыққа, сондай-ақ велосипед, шаңғы және спорттың басқа да циклді түрлерінің қашықтығына жоғары төзімділікті талап ететін жүгіру нәтижелерімен тығыз байланысты. Анаэробты дімкәс анықтамасының неғұрлым ақпаратты және сенімді әдістері инвазивті және қандағы лактаттың шоғарлануын тікелей анықтауға негізделген болса да, соңғы жылдары қан алмай – жүректің жиырылу жиілігі бойынша әдістер әзірленгендігін және қолданылып көргендігін атап өту маңызды.

Бірақ та, егер дене бітімінің жұмыс істеу қабілетінің шекті тесттерін қолдану қатеріне барса, онда олардың ақпараттандырылуы туралы мәселе бірінші кезекте тұрады. Бұл жерде энергетикалық жүйелердің қуаты мен сыйымдылығын айқындаудың тікелей әдістері бәсекелестіктен тысқары. Бұл ретте аэробты жұмыс істеу қабілеттілік оттегіні ең көп тұтыну деңгейі бойынша бағаланады. Анаэробты жүйелердің шекті мүмкіндіктері қан мен бұлшық етте жинақталатын лактаттардың ең көп шоғырлануы және оттегі борышының «жылдам фракциясы» шамасы бойынша бағаланады.

Енді сауықтыру бағытындағы дене шынықтыру жаттығуларының бағдарламалар кешеніне тоқталайық.

Халықтың денсаулығын шешу және нығайту үшін қазіргі заманғы зерттеулер үлкен мәнге ие, оларда әр түрлі дене шынықтыру жаттығуларының эндокринді және иммунды жүйеге әсер етуінің тиімділігі көрсетілген, оның нәтижесінде қан мен тіндегі тестостеронның шоғырлануы артады және жұлынның, айырша безінің және лимфатикалық түйіндердің қызметі ынталандырылады. Сондықтан жүрек-қан тамыры жүйесі мен рак ауруларының алдын алу негізінде эндокринді және иммунды жүйенің функционалдық мүмкіндіктерін арттыратын күш түсулер болуға тиіс.

Болашақ мамандардың кәсіби дайындығын қозғалыстағы энергетикалық өлшемдерді ескере отырып жетілдірудің педагогикалық шарттары.

Маманның кәсіби дайындығын жетілдіруде спорттық іс-әрекет болғандықтан энергетикалық өлшем деген ұғым жиі кездеседі. Мұнда ол қозғалыс мүмкіндігі тұрғысында қарастырылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Көшербаев Қ.Е., Ахметов Ә.Қ., Әбілқасымова А.Е., Рахымбек Х.М. Қазақстан Республикасында жоғары білімді дамыту стратегиясы. – Алматы: Білім, 1998. – 232 б.
2. Кабдыкаиров К. Дидактические основы совершенствования математического образования в высшей школе: – Алматы: АГУ, 1994. - 68 с.

3. Мажитова Л.Х. Педагогическое основы формирования профессиональных интересов учащейся молодежи: – Алматы: АГУ, 1995.

4. Сыздықов О. Болашақ инженерлердің кәсіптік-технологиялық даярлығын жетілдірудің дидактикалық негіздері.– Алматы: АлМУ, 2002– 411 б.

5. Молдабекова М.С. Фундаментализация университетского образования в подготовке будущего учителя.– Алматы: АГУ, 2000. – 288 с.

ОҚУШЫЛАР АҒЗАСЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРДІ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ СПОРТТЫҚ ОЙЫННЫҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Мусиралиев М. Н.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м, оқытушы

Маханбетова А.Қ.

Дене қабілеттерін дамытудың жылдық өзгерістерін мектептегі оқудың барлық кезеңін дене өзгеруімен пайыз арқылы салыстырғанда, оқушыларда көбінесе орта және жоғарғы мектеп жасында дене дайындығының қарқыны өсетінін зерттеу материалын талдағанда көруге болады. Дене қабілеттері дамуының ең жоғарғы қарқынының жылдық кезеңдері уақыт жағынан сай келмейді. Біз алған бақылаудың мәліметтері мен нәтижелері дене қабілеттерін жедел түрде дамыту кезеңдерінің көне әдебиеттік мәліметтермен сай келетінін көрсетеді, сондықтан сатылы дамуды мектеп оқушыларының қозғалыс қызметін арттырудың жалпы заңдылығы деп, білу керек.

Қозғалыс қызметін дамытудың сатылық сипатын жауапты кезеңдер концепциясы тұрғысынан талдағанда жасы және жынысы әртүрлі оқушылардың жас кезеңдерінің шартты хронологиясын жасауға мүмкіндік болады. Жылдық мезгілдерді біз шартты түрде қарастырдық, егер қандай да бір дене қабілетін дамытудың өзгеру деңгейі санақтық шартты бірлігінен төмен болса, дамудың аса жауапты кезеңі туралы гипотеза қабылданатын, сөйтіп, көлемі жағынан өсудің біркелкі жоғары қарқынды кезеңі өсудің шапшаң қарқынды кезеңін және өсудің аса жоғары қарқынды кезеңі ажыратылады. Дене қабілеттерін дамытудың жауапты кезеңдерінің осылайша анықталған хронологиясы кейін педагогикалық эксперименттің негізінде алынады.

Мектеп жасындағы оқушылардың жаттығу сабағындағы міндіттерін шешуде осындай кезеңдердің педагогикалық мәні көрсетіледі.

Оқушылардың қозғалыс қызметін дамытудың динамикасын оны шартты түрде кезеңдерге бөле отырып қарағанда, педагогикалық академия ұсынған қазіргі мектеп құралдарындағы (екінші балалық 7-12 жас, жасөспірім шақ 13-14 және ер жеткен мезгіл 15-17) оқушылардың дене қабілеттерінің көрсеткішінде осылай сатылағанда елеулі өзгеріс жоқ екеніне көз жеткіздік. Олар мектеп оқушыларының дене қабілеттерін дамытудың негізгі сатыларын нақты көрсетеді.

Профессор А.П.Матвеев ұсынған әртүрлі дене қабілеттері арасындағы түзетуші сенімді байланыстар саны жасы өскен сайын көбейсе береді. Әртүрлі дене қасиеттерінің өзара байланысын кеңейту кезеңдері (Ұл балаларда 10-11,15-17 жас, қыз балаларда 8-9,13-16 жас) уақыты жағынан қандай да бір қасиетті дамудың шартты жауапты кезеңдерімен сай келеді. Бұларды бір дене қабілеті дамыту нәтижесін басқа бір қолайлырақ жаттығуларға алмастыру деп, қабылдау керек. Антрометриялық белгілер оқушылардың қозғалыс функциясының сыртқы көрінісін негіздейтін факторлар болып табылады, олар зерттеушілер қарастырған жас кезеңдерде онша үлкен роль атқармайды.

Көптеген зерттеулердің нәтижелері 13-15 жастағы балалардың орташа күші қандағы гемоглабиннің мөлшеріне, кеуде және мойын жасушаларының айналым шеңберіне, дене ұзындығы мен салмақ ерекшелігіне, оқушылардың дене дайындық көрсеткіштері мен даму деңгейіне елеулі мүмкіндіктермен байланыспайтындығын көрсетті.

Осыған байланысты антрометриялық белгілер дене қасиеттерін сатылық дамуына, қозғалыс әрекеттерінің сапалық ерекшеліктерін дамытудың аса жауапты кезеңдерінің антогонистік хронологиясына онша әсер етпейді деуге болады.

Көптеген зерттеулер акселерация, яғни, шапшаң өсу феномені жоғары жастағы оқушылардың абсолютті деңгейіне, өсу қарқынын тұрақтандыруға, ұл баланың жедел даму кезеңдерінің аумағын кеңейтуге және аумақты тарылта отырып, ертерек мезгілге ауыстыруға онша қатты әсер етпейтінін атап өтеді.

Осылайша, әдебиеттік мәліметтерді зерттеуде дене қабілеттері өсу қарқынының жоғарғы жауапты және төменгі жауапты кезеңдерін ажыратуға мүмкіндік туады. Өсудің ең жоғарғы қарқыны аяқтың және дененің қозғалыс жылдамдығын дамытуда 7-8 жаста, жалпы төзімділік 8-9, 10-11 және 12-13 жастарда, омыртқа сүйегінің майысқақтығы -9-10, 13-14, 15-16, жастарда, дененің тепе теңдігін сақтау -9-10, 14-15, 16-17 жаста, қол күшінің динамикасы мен төзімділігі -14-15, 16-17 жаста, дененің иілгіштік күші 16-17 жаста көрінеді.

Өсудің жоғарғы қарқыны дененің иілгіштікке төзімділік күші 12-13 жаста және 15-16 жаста дененің иілгіштік күші, статистикалық төзімділігі, аяқ және дененің жылдамдық, күшітілік қабілеті 14-15 жасында көрінеді.

Оқушы қыздардың ең жоғарғы өсу қарқыны, дененің аяқ пен кеуде қасиетінің даму жылдамдығы 7-9, 10-11 және 13-14 жаста, дененің статистикалық дамуы 8-9, 11-12 жаста, кеуде және аяқты бүгу қасиетінің жылдамдық күштілігі 9-12 жаста, кеуденің динамикалық иілгіштікке төзімділік күші 9-12 жаста, кеуденің бүгілу күші 10-11 және 16-17 жаста, жалпы төзімділік 11-12 жаста, омыртқа жотасының иілгіштігі 14-15 және 16-17 жаста көрінеді.

Өсудің жоғарғы қарқыны қолдың иілгіштік дене қасиетінің статистикалық төзімділік дамуының болуы 7-8, 10-11 және 14-16 жаста, дененің статистикалық тепе – теңдігіне 7-8, 9-10 жаста, кеуденің иілгіштік күші мен төзімділігі 8-9 12-13 жаста, кеуде мен аяқ қозғалысының жылдамдығы 9-10 жаста, жалпы төзімділік 9-10 жаста, кеуденің бүгілу күші 11-12 жаста және омыртқа желісінің иілгіштігі 11-12 және 13-14 жаста көрінеді.

Өсудің біркелкі баяулаулауының жоғарғы қарқыны дене қасиетіндегі -кеуденің бүгілу күшінің дамуы 7-9 жаста, аяқ пен кеуденің жылдамдық сапасы 7-8 және 14-15 жаста, күш төзімділігі 8-9 және 16-17 жаста, дененің статистикалық тепе-теңдігі 12-13 жаста және кеуде мен аяқтың қозғалу жылдамдығы 15-16 жаста көрінеді.

Дене қабілеттері дамуының жоғарғы және төменгі қарқыны кезеңдерінің осы көрсетілген айырмашылықтарына сүйене отырып, жалпы білім беретін мектепте дене тәрбиесінің оқу бағдарламасын жасауда қандай спорт ойыны ең көп кездесетінін анықтау керек болғаны барлығымызға мәлім.

Балалармен жасөспірімдерді даярлайтын спорт мектептері, әр түрлі спорт ойындарының жаттығу сабақтарына хронометр жасау нәтижелері арқылы жылдамдықтың ең жоғарғы

деңгейде көрінетін спорт түрі мыналар екенін байқатты: кіші футбол, баскетбол, теннис және т.б., Жылдамдықтың көрінісі деп,- қозғалыс реакциясының жылдамдығын, қозғалыс жылдамдығын, ойын кезіндегі күш қабілеттерінің (соққы беру, лақтыру, ойын ережесі шегінде қарсыласты итеру күші, т.б.) көрінісін түсіну керек. Мұндай күш қабілеттері ең жоғарғы деңгейде доппен ойналатын ойындарда: төзімділік- кіші футболда 35%, баскетбол, гандболда -30%, кіші футболда -25% көрінеді. Иілгіштік волейболда-35%, баскетбол, кіші футболда - 25%, гандбол үстел теннисінде - 10%. Ептілік волейболда, баскетболда - 25%, үстел теннисінде -30%, кіші футбол, баскетбол-20%, гандбол - 10%.

Оқу бағдарламасы мен дене тәрбиесі, спорттық секциялар сабағының жылдық жоспарын жасауда негізгі ережелердің бірі дене қасиеттеріне – жылдамдыққа, ептілікке, төзімділікке тәрбиелеуде жас ерешелігін ескеру қажеттігі болып табылды.

Оқушылардың дене тәрбиесінің сан түрлі ерекшеліктерін ескеруде, біздің ойымызша, ең қолайлы дене шынықтыру мен спорт саласындағы белгілі мамандар ұсынған әдебиеттер мәліметі негізінде жасалғанын топтастыру болды, сондай-ақ, көп жылдық ғылыми зерттеулер мен практикалық қорытындылардың да нәтижелері пайдаланылды.

Спорттық ойындар бүкіл әлемдегі жеткіншектер мен балалардың арасында кең тараған және сүйікті дене жаттығулары болып табылады. Спорттық ойындар – дене тәрбиесі мен спорттың ерекше түрі. Бұлардың ішіне кіретін көптеген ойындардың әр қайсысы спорттың жеке түріне жатады.

Бүгінде спорттық ойындар бойынша үнемі спорттық жарыстар өткізіледі. Ең кең тараған ойындар олимпиадалық ойындардың бағдарламасына енгізіледі. Бірінші олимпиаданың өзінде теннистен, голфтен жарыстар бойынша Олимпиада жүлделері берілді. Қазіргі уақытта ойындардың 9 түрі бойынша футбол, баскетбол, гандбол, волейбол, хоккей, көгалдағы хоккей, су добы, теннис, үстел теннисі бойынша жарыстар өткізіліп жатыр. Олимпиада ойындары бағдарламасының осы ойындар бөлігін кеңейте түсу қарқыны жоғары. Мұндай шешімнің дұрыстығына дау жоқ, себебі ойындарға басқа жаттығулар арасында бірінші орын беріледі.

Спорттық ойындардың кең таралуының көптеген себептері бар. Ойындардың аса көп түрлері адам үшін ыңғайлы болады. Олар үшін қымбат жабдықтар, ерекше орын табу қажет емес, ең бастысы жарысқа қатысу үшін алдын- ала, ұзақ дайындықтардың да қажеті аз. Алаңдағы жарысушылардың ойынын бақылаушыға спортшылардың белгісіз жеңіске ұмтылған қимыл-қозғалыс шеберлігі мен жылдамдығы қатты әсер етеді.

Ойынның тағы да бір кең тараған себептері, олар жалпы дене дайындығының жан-жақты да, терең әсер беретін құралы болып табылады. Ойындардың көмегімен адам ағзасындағы аталған дағдылар жүгіру, секіру, лақтыру сияқты - өмірлік маңызды бар, жылдамдық, ептілік, күш, төзімділік, икемділік жетілетіні анық.

Қазіргі қоғамда спорт маңызды орын алады, егер спортты XXI ғасырдың мықтысына айналды десек, бұл баға спорттық ойындарға қатысты, себебі олар спорттың ең жақсы (көңілді көтеретін) түрі болып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Матвеев Л.П. «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» дене мәдениеті институттарына арналған оқулық. //Дене тәрбиесі және спорт, М, 1976ж. 236б.
2. Хан А.Н. «Мектептегі дене тәрбиесі сабағының құрылымдарының педагогикалық негіздері» п.ғ.д., дисс. авторефераты. М., 1984 ж. 33б.
3. Тәникеев М.Т. «Ұлттық спорт әлемі» Алматы, 1998 ж. 288б.
4. Төлегенов Ж.М. «Қазіргі педагогикалық үрдісте қазақтың ұлттық дене тәрбиесінің құралы мен формасы» п.ғ.к, дисс. авторефераты. Алматы, 1992ж. 1-165 бб.
5. Тотенаев Б. «Дене тәрбиесі» бірінші класқа арналған оқу құралы». Алматы, 1988ж.

6. Сағындықов Е.С. «Қазақтың ұлттық ойындары» Алматы, 1991ж. 175б.

7. Тойлыбаев Б.А. «Бастауыш мектеп оқушыларына дене тәрбиесін беруде халықтық педагогика элементтерін пайдалану» п.ғ.к., дисс. авторефераты. Алматы, 1995ж.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА СПОРТ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ

Магистр аға оқытушы **Алтынбекова Багила Сакибековна**

Студент – **Абай Балаби.,** Фк24-1к6

Аңдатпа: «Ұлттық және қозғалмалы ойындардың сауықтыру тиімділігін бағалау» тақырыбында диплом жұмысын жаздым. Білім беру мекемелерінде ұлттық және қозғалмалы ойын түрін сауықтыру мақсатында жаппай айналысуды дамыту үшін маңызды жұмыс қажет. Қозғалу белсенділігінің танымал түрлерін қолдану, көпшіліктің шұғылдануы үшін көптеген секциялар құру, әсіресе, адамның қозғалу белсенділігі техникалық ілгерілеу, ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың даму мен білім беру жүйесі салдарынан әлсіреген қазіргі таңда өзектілігі зор.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру мақсатында ұлттық және қозғалмалы ойын түрлерінің кең танылуы, түрлі қолданбалы дағдыларды қалыптастырудағы білімдік тиімділігі, дене шынықтыруға енгізілуі, ерік-күші мен басқа да психологиялық сапаларын тәрбиелеу, денсаулықты нығайту тәсілінің сауықтыру тиімділігі мен жастардың дене тәрбиесі көп жағдайда осы ойын түрлерінің орта мектептегі дене шынықтыру пәні бойынша оқу және сыныптан тыс сабақтар бағдарламасына енгізілуіне ықпал етеді.

Кілт сөздер: Қазақтың ұлттық және қозғалмалы ойын түрлерін топтастыру мен дене тәрбиесі сабағы мен сыныптан тыс үйірмеде оқушылар ағзасын сауықтыру мақсатында терең қолдану жолдарын айқындау.

1. Қазақтың ұлттық қимыл-қозғалыс және спорттық ойындарының оқушыларды жан-жақты дамытуға жаңа технологиялардың тигізетін әсері;

2 Ұлттық ойындардың ерекшеліктерін талдап, тәжірибеде қолданылатын ойын топтамаларын анықтау;

3 Ойындар дене шынықтыру әдістемесінде, тәжірибеде оқушылардың салауатты өмір салтына қалыптастырудың негізгі құралы;

4. Ойын түрлерін жарыстық, ұжымдық оқыту әдістерімен сабақ өту әдіснамасын белгілеу;

Ұлттық спорттан мамандар дайындаудағы оқу құралы ретінде қалыптасу кезеңдерін, жаттығу үдерісінің әдіснамасын жетілдіруді, жарыстарды өткізу ережелері мен 20-ғасырда халықаралық спорт түріне дейін дамуын зерттеу, ұлттық спорт түрлері бойынша оқу материалдарын жетілдіруге, жастардың дене тәрбиесінде пайдалану қажеттілігін негіздеуге мүмкіндік беру.

Баланың ағзасына әсер етіп, оны жетілдіруге көмегін тигізетін қимыл – қозғалыс.

Дене бұлшық еттерінің қимыл –қозғалыста болуы.Үнемі қарқынды қимыл-қозғалыстар ми бөліктерінің өзара қарым қатынасын жақсартып, жетілдіріп отырады. Ол баланың қимыл қозғалысымен ақыл ойының бірдей дамуына әсер етеді. Адам өміріне қажет қимыл - қозғалыстар мөлшерінен туған күннен бастап кәмілеттік жасқа толғанша толықтыра береді.

Баланың әрбір өмір жасы кезіңіне лайықты қимыл қозғалыстар өз кезеңінде жақсы дамып жетіледі. Қимыл қозғалыстың осындай дағдыға айналып, есте сақталуын қимыл есі деп атайды.

Баланың ағзасы қимыл қозғалысты қажет етуін азайтқан сайын оның қабілеті мен біліктілігі өсуін бәсеңдетеді. Оның сабақ үлгерімі төмендеп, салмағы ауырлап, ынжық, жалқау болып кетуі мүмкін. Ойын әрекеті күрделі құбылысқа жатады. Ойын сөзі мағынасының түп-төркіні қуанышқа, әзілге сәйкес келеді.

Қозғалмалы ойындары - аса көңілді әрі пайдалы қимыл –әрекет түрі.

Қозғалмалы ойындарының көңілді әрі пайдалы болатын себебі, сендер бұл ойындарды ойнай жүріп, жүгіру, жүру, секіру, өрмелеу, лақтыру, тепе - теңдікті сақтау және мінез - құлықты тәрбиелеу сияқты барлық негізгі қимыл - қозғалыстарды дамыта аласыңдар.

Қозғалмалы ойындары көңіл көтеруге, жылдамдық пен ептілікті арттыруға жағдай туғызады, әр түрлі қимыл - қозғалыс машықтары мен дағдыларын қалыптастырады. Сонымен бірге оқушылар бір - бірімен байланыс жасап, тіл табысуға көп көмегін тигізеді.

Дене тәрбиесі үрдісінде қозғалмалы ойындарына жетекші орын беріледі. Дене тәрбиесінің негізгі құралы мен әдісі ретінде қимыл қозғалысты ойындар, білім беру және тәрбие міндеттерін тиімді шешуге мүмкіндік береді. Ол бала дене дамуына және денсаулығына жан - жақты ықпал етеді. Ойын барысында балалардың қозғалысының ширақтығы бүкіл ағза жұмыс істеу күшін жақсартады, зат алмасу қызметін күшейтеді, өмірлік қабілетін арттырады. Қозғалмалы ойындарды өткізу арқылы қол жеткен сауықтыру нәтижесі бойынша балалар психикасына ізгі әсер етіп, жағымды көңіл күй орнайды. Көңіл-күйдің көтеріңкі болуы балалардың мақсатқа жетуге ұмтылысын тудырады және тапсырманы айқын түсінуге, қимылдардың жақсы үйлесімі мен кеңестікте және ойын жағдайында неғұрлым дәл бағдар белгілеуге, тапсырманы жедел орындау үшін ұмтылысына, әр түрлі кедергілерді жеңуге талпындырады. Қозғалмалы ойындар балалардың игеріп үлгерген қимыл-қозғалыстарын жетілдіреді және дене қабілетін қалыптастыру әдісі ретінде қызмет етеді. Ойын процесінде бала өзінің назарын қимылды орындау әдісіне емес, мақсатқа жетуге арнайды.

Ұлт ойындар халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайларына байланысты туып, дамыған. Өйткені қазақ халқының ұлттық ойындары өте ертеде туып, оның көші-қоны тұрмыс жағдайларына үйлесімді жасалғандай әсер береді. Олай дейтініміз осы ойындардың көпшілігі сол көшпелі тұрмысқа лайықталып, арнайы материалдық әзірліксіз ойнала беретіндігінде ғана емес, сонымен бірге халықтың психологиялық ерекшеліктеріне де байланыстылығында екендігіне көзіміз жетеді.

Қазақ халқының ұлттық ойындары елдің өмірімен тығыз байланысты, оның шаруашылық, экономикалық, әлеуметтік тұрмысынан туған. Сондықтан дене шынықтыру сабағында ұлттық ойындарды енгізудің маңызы өте тиімді.

Ұлт ойының сабақтың қай кезеңінде қолдану тиімділігін анықтап, негізгі оқу материалымен ұштастыра білу абзал. Оқушылардың жас ерекшелігіне қарай ойынның тәрбиелік мүмкіншілігін танып білуге дағдыланудың маңызы зор. Ойынды тез әрі жылдам меңгерудің жолдары мен әдістерін алдын ала белгілеудің де мәні зор.

Ұлт ойындарының бойында тұтас педагогикалық үрдістің негізі бар. Бұл үрдістің құрамына оқу, оқыту, білім беру, тәрбие, дамыта оқытып, дамыта тәрбиелеу үрдістерінің табиғи бірлігі жатады. Оның дидактикалық негіздері кімге нені қалай оқыту керек деген мәселені қамтитыны белгілі. Осы орайда оқушы өз іс-әрекетін саналы түрде түсіне білуі мұғалімнің педагогикалық шеберлігімен тікелей байланысты екенін ескергеніміз жөн. Оқу мақсаты білу болса, оған қозғаушы күш - түрткі. Ойын түрткісі - жеңіс, ол шиеленіскен тартыс негізінде көрініс береді. Баланың осы жеңіске деген ұмтылысы оның дене күшін дамытуға, ақыл-ойын арттыруға, үздіксіз еңбек негізіндегі іс-әрекетін қалыптастыруға себепкер болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алшынбаев.К.,Спорт ойындары.- Шымкент.-2017.-Оқулық.-70бет

2. Баскетбол ойынын оқытудың әдістемелік негіздер.А, «Дәуір», 2012.- 237 б Ж.Қонарбаев
3. Орехов А.А. Баскетбол. Техника броска : Учебно-методическое пособие для вузов и средних спец. учебных заведений / А. А. Орехов. - М. : МГИУ, 2017.
4. Спорттық ойындар. А, «Жалын»,2014 Сихымбаев Қ.С
5. Қол добы және қозғалыс ойындарын оқу әдістемелік негіздері.Шымкент, «Жалын» 2012. - 76 Алшынбаев К.И
6. Абишев.К.Қазақтың ұлттық ойындары.2019.Оқулық
- Алимханов.Е.Спорттық күрестің теориясы мен әдістемесі.А.2017.Оқу құралы

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Мурзабек Жолдас Артықұлы
Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – ғ.м., **Сапарбеков Н.С.**

XXI ғасыр — жеке адамның білімі мен біліктілігі үстемдік құратын дүниежүзілік ақпараттандыру құралы болып, төрткүл дүниеге тегіміз танылар тұста ұрпағымыз білімін қалай ұштаса болады, ғылымға деген самарқау сапалар, марғау көңілдер қайтсе сергиді? Танымның кемерін кеңейту үшін, түпсіз білімнің тұңғығына бойлау үшін не істеу қажет, неден бастаған жөн?

Қазіргі білім беру жүйесінде жаңа технологияларды енгізу күннен-күнге басты талапқа айналып, осы әдістерді жетілдіре түсу қажеттігі күшейіп келеді. Қоғамдық, әлеуметтік, мәдени өзгерістер, дамулар мектептің оқыту үрдісіне әсер етеді.

Кез келген оқыту белгілі мөлшерде адамды дамытады. Оқитын пән қаншалықты жаңа, бағалы болса да, мұғалімнің шеберлігі қандай жоғары болса да, мұғалім оқушының өз белсенділігін туғыза алмаса, берген білім күткен нәтиже бермейді. Оқушының адам ретінде қалыптасуы белсенділік арқылы жүзеге асады. Жаңа технологияның басты мақсаттарының бірі — баланы оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру.

Жаңа әдістерді пайдалануда өзіміз қолданып жүрген әдістерді жаңа жағдайға бейімдей пайдалануымыз керек.

Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына кіруі жөнінде мемлекет басшысы алға қойған міндетті жүзеге асыруда халықтың денсаулығы ең маңызды мәселе болып табылады. Қазіргі уақытта әлеуметтік жағдай, өмір сүру ұзақтығының төмендеуі және адам экологиясының қолайсыздығы бүкіл өркениетті әлем үшін көкейтесті мәселе болып отыр.

Өмір салты мен денсаулық арасындағы өзара байланыс салауатты өмір салты ұғымын құрастырады. Салауатты өмір салтын насихаттауда, салауатты өмір сүру мәдениетін қалыптастыру мәселелерін жетілдіретін, осы саладағы басымдылықтарды анықтайтын ғылым да, өскелең ұрпақты оқыту, тәрбиелеу формалары мен жаңа әдістерді ұстанатын білім де қажет. Мектеп оқушыларының салауатты өмір салтын қалыптастыру туралы алған білімдері болашақ азаматтардың денсаулығын сақтап қалуға берік тірек болады. Мектеп оқушыларының салауатты өмір сүру мәдениетін қалыптастыру дегеніміз:

I. Жеке тұлғаның өзін қоршаған жансыз және жанды табиғи ортамен жан – жақты үйлесім тауып, өз ғұмырын Отаны, елі, отбасы және өзі үшін барынша пайдалы өткізу дағдысын қалыптастыру;

II. Салауатты өмір салты – ол денсаулықтың үйлесімді дамып, сақталуы мен орнығуын қамтамасыз ету мақсатында денсаулықты нығайтуға бағытталған іс – шараларды жүргізу.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін қандай жағдайларға назар аудару керек? Өмір салты дегеніміз не? Бұл жеке адамның тіршілік етуге бағытталған мүмкіндіктерін қалыптастыру. Біздіңше, адамның әлеуметтік – психологиялық және биологиялық жақтан салауатты өмір салтын қалыптастыруға мына жағдайлар негіз бола алады:

— белсенді қозғалыс нәтижесінде организмді шынықтыру дене тәрбиесі немесе спортпен шұғылдану;

— физикалық еңбектің гигиеналық талаптарын жүзеге асыру;

— жеке және әлеуметтік гигиеналық талаптарын жүзеге асыру;

— қарым – қатынас және экологиялық мәдениетке жету;

— дұрыс жыныстық тәрбие алу;

— зиянды әдеттерден аулақ болу.

Сондықтан балаларды жасынан салауатты өмір салтына қалыптастыруға күш салып, зиянды әдеттерден сақтандыруымыз керек. Денсаулық тәрбиесі – ортақ мәселе. Халық санының өсуі, оның сапасы, деннің саулығы мемлекет әл – ауқатының дамуына мұрындық болады.

Дене тәрбиесі сабағында жаңа инновациялық технологиялардың тиімділігі жоғары. Білім – қоғамды тұрақтандыратын, рухани мұраны сақтайтын, ұрпақты ұрпаққа сабақтастыратын құрал. Қолда бар мүмкіндікті пайдаланып оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін тиімді қолдану, жаңа технологияны әркімнің өз сабағында пайдалану арқылы оқушы жастарды халықтың дәстүр үрдісінде адамгершілікке, салауатты өмір сүруге баулу дені сау ұрпақ тәрбиелеу дене тәрбиесі пәні мұғалімдерінің басты міндеті. Олай болса, оқыту мен тәрбиелеудің ой елегінен өтетін әдіс-тәсілдерін, жаңашыл педагогтардың тапқан әдістемелерін біліп қана қою жеткіліксіз, оны әркім өз мүмкіндігінше күнделікті сабақта пайдалану қажет.

Дене шынықтыру пәнінің басқа пәндерге қарағанда көптеген ерекшеліктері бар. Мұнда негізінен оқушының қабілеті, бейімділігі баса назарда болуы керек. Дегенмен де оқушыларды бейімдеу, қабілетін дамыту, спортқа деген қызығушылығын арттыру жақсы ұйымдастырылған сабаққа байланысты. Сондықтан оқушылардың пәнге қызығушылықтарын арттыру, сабақта тақырыпқа байланысты спорт түрлерінің шығу тарихын, спорт түрлері дамыған елдерді спорттың әр саласындағы белгілі спортшылар өмірін алуға болады. Сол себептен мұғалім сабақты тартымды етіп теория мен практиканы ұштастыруында жаңа инновациялық технологиялардың тиімділігі баса назарда болуы қажет. Бұл мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас, сабақты жақсы оқитын, спортқа бейім оқушылармен белсенді жұмыс істеп қана қоймай, барлық баланың дамуы үшін қолайлы жақсы ойлар туғызып, қабілеті жеткен жерге дейін еңбек етуін ойластыру тиіс. Барлық оқушылар өз қабілетін ең төменгі жеңіл тапсырмаларды орындаудан бастайды, оларды міндетті түрде толық орындап болғаннан кейін ғана, келесі күрделі деңгейдегі жаттығуларды орындауға көшіп отырады. Бұл оқушылар арасындағы бәсекелестікті және әр оқушының өз қабілетіне, қызметіне сәйкес жоғары деңгейге көтерілуіне толық жағдай жасалады.

Дене тәрбиесі сабағында сын тұрғысынан ойлау технологиясын тиімді пайдалануға да болады. Осы технологияның шығармашылық бөлігін басшылыққа ала отырып, ой толғау жасауға болады (мысалы, дене шынықтыру сабағын ойын түрінде ұйымдастыру), сол арқылы, оқушылардың бейімділігін арттыруға болады.

Күтілетін нәтиже — дене тәрбиесі пәніне деген қызығушылықтарының артуы. Оқушы шығармашылығы, өзін-өзі басқаруы, құрметі, эстетикалық талғамы да артып келеді. Мысалы «Спорт әлеміне саяхат» тақырыбында мультимедиялық проектор арқылы оқушылардың зияткерлік ойын сабағын өткізіп оқушылардың спортқа деген қызығушылығын арттырдық. Бұл сабақта Қазақстан спортының алғашқы шыққан, атақты да данықты чемпиондарынан бастап қазіргі таңдағы олимпиада чемпиондары туралы викторина сайысы оқушылардың көңілінен шығып, оқушыларымыз өз елінің патриоты екендерін сабақ барысында дәлелдеп, мүдірместен жауап беруге тырысты.

Ұлттық теле арнада салауатты өмір салтын насихаттау мақсатында өтіп жатқан жаңашыл әдістегі бағдарламалардың желісінде «Намыс дода», «Толағай» «Асық ату» атты спорттық, ұлттық ойындар сайысын сынып аралық топтық сайыс түрінде өткізу. Әр тоқсан сайын қала қазақ мектептері арасында ұлттық және спорттық ойындардан жарыстар өткізіліп, әсіресе «Асық ату» ойыны оқушылардың арасында қызығушылығын арттырды. Себебі дене тәрбиесімен айналысатын адам өзін әрқашан сергек сезінеді. Ал сергек адамның өмірге көзқарасы ерекше. Спорт қайратты қажет етіп, өмірге құштарлықты арттырады.

Жоғарыда аталған ұлттық спорттық ойындардың өтілу нәтижесінде оқушының:

- Салт — дәстүрді құрметтеуі;
- Ұйымшылдығы, ізденімпаздығы;
- Намысқойлығы;
- Жүйке жүйесінің шынығуы;
- Ойлау қабілетінің дамуы;
- Білім алуға құштарлығы;

Ал деңгейлеп саралап оқыту технологиясын қолдануда қандай нәтижелерге қол жеткізуге болады? Сабақ барысында:

Алдымен оқушылардың «Не?» деген сұрағына: Сабақта шынайылық, оқыту бар екенін көрсету. Оқушылардың «Қашан?» деген сұрағына: Сабақтан кейін болатын жағдайды толық анықтатуға көз жеткізу қажет. Оқушылардың «Қайда?» деген сұрағына: оқушы және мұғалім арасындағы серіктесін анықтап, нәтижеге қол жеткізу қажет.

Сонымен, дене шынықтыру пәнінде жаңа инновациялық технологияларды қолданудың орны орасаң болары хақ. Оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, білім сапасын көтеруге сыныптан тыс спорттық шаралардың да маңызы зор. Соның ішінде қазақтың ұлттық ойындары мен қозғалмалы ойындарын, әр түрлі жарыстарын, тоғызқұмалақ, арқан тартыс, асық ату, аударыспақ сынды ойын түрлерін өткізіп отыру керек. Осындай жұмыстарды жүргізу нәтижесінде оқушылардың белсенділігі артып, спортқа деген бейімділігі қалыптасады. Оқушылардың танымдық қабілеттерін артырып, салауатты өмір сүру, адам денсаулығы осы спортқа байланысты екендігін түсінеді. Нәтижесінде оқушылардың білім сапасы артып, оқу тоқсандарында жоғары сапаға қол жеткізуге болады.

Қорыта айтқанда, мен алдымен жеке тұлғаның әлеуметтік құзыреттілігін дамытуды керек еттім. Сол арқылы ұжымдық зерттеуге қол жеткіздім, яғни оқушының өзін-өзі басқарудағы әлеуеті артты. Жаңа идеяларды еңгізу барысындағы орындалатын міндеттер:

1. Оқушымен қарым-қатынасты қалыптастыру.
2. Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамыту.
3. Әр оқушының әрекетін, ұлттық болмысын пайдалануға жұмыстану.
4. Оқушының ұлттық моралының орындалуын қамтамасыз ету.
5. Оқушының санасын, сенімін, көзқарасын, білімін арттыру.
6. Оқушының парасатын, ойлауын қалыптастыра отырып машықтандыру.

Ең бастысы, оқу үрдісінде міндетті пәндерде оқушылардың теориялық білімін әлеуметтік тұрғыдан қалыптастыруға мән беру керек.

Жұмысымның нәтижесі:

- 1) Әр оқушының білімі, қабілеті қалыптасады.
- 2) Оқушының бойындағы жетістіктері көрінеді.
- 3) Оқушылар қиындықтарды жеңеді, әлеуеті артады.
- 4) Жан-жақты дамуға қол жеткізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қуаныш Т.Ш. Дене тәрбиесінің ілімі. – Алматы: Мектеп, 2016 ж. – 73 б
2. Сейсенбеков Е. Дене тәрбиесіне жаңа формаларды енгізу. // Қазақстан мектебі, 2016 ж., №9, 40-41бб.
3. Уаңбаев Е.К. Дене дайындығының негіздері. – Алматы: Қайнар, 2015 ж. – 86 б
4. Кемелбеков Т. Ұлттық ойындардың – ұлттық дамуға қосар үлесі. // Мектептегі дене шынықтыру, 2019 ж., №5

БОКСШЫЛАРДЫҢ ҚОЗҒАЛЫСЫ МЕН ЖЕКПЕ-ЖЕК КЕЗІНДЕГІ ЖАТТЫҒУ ҚАҒИДАЛАРЫ

Асан Б.М.

Tashenev University, Шымкент қ.

ғылыми жетекші Ғ.М., аға оқытушы – **Іңкәрбеков Д.Б.**

Бұл жекпе-жекте боксшының сенімі оған тактикалық ойындар ойнауға мүмкіндік береді. Сіз қорапта болғанда, сіз тек күрестің қисыны мен шыдамдылығын сақтай аласыз. Ойынның әр кезеңіндегі жағдайды бағалаңыз, барлық қиындықтарды жеңіңіз, қарсыластардың барлық қиындықтарын жеңіп, жіберіп алыңыз.

Қарсыластарыңыздың дайындық деңгейіне қарамастан, әр ойында абай болу керек. Қарсыластың мүмкіндіктерін дәл анықтау керек. Рингтегі қарсылас осал немесе қорғалған болуы керек. Жауынгерлік өнерді, техниканы және дағдыларды дұрыс қолдану үшін өзіңізді мұқият дайындаңыз. Сонда ғана боксшы өз мақсатына жете алады.

Өйткені, бокс - қорқынышты әдіс. Жеңу үшін барлық мүмкіндікті пайдаланыңыз. Боксшының әдіскерлігі жеткілікті болды, ол тек қарсыластың сипаттамалары туралы дұрыс айту үшін тактикалық шешім қабылдау үшін жекпе-жекті дұрыс ұйымдастыруға назар аударды. Бокс осы әдіспен тығыз байланысты болуы керек. Сонда ғана боксшының болашағына үлкен үміт арту қиынға соғады.

Қораптың қасиеттері әдісі жарамдылығына байланысты. Сіз басқаратын екі қорап ақ және төртбұрышты. Олар тез, ептілікпен, мықты және бәсекеге қабілетті. Кейбіреулер қазірдің өзінде сенеді. Бұл дұрыс. Кейбір қорғаныс. Екі жәшік сақинадан дұрыс шешім табады. Сонымен оларды кім жеңе алады?

Жауынгерлік өнер әдістері жалпы дайындық, бокс, әртүрлі дағдылар, шыдамдылық, сенімділік, шыдамдылық, құмарлық пен мейірімділікпен тығыз байланысты.

Боксшының жекпе-жек кезіндегі әрекеті оның еркіне себеп болды. Ал ойынның жеңімпазы - күресіп, жеңіске жеткен боксшы.

Олардың күшті және әдістемелік шеберлігіне сену ұзақ және ұзақ жаттығудан кейін пайда болады. Әдістемелік және тактикалық дағдылар, уақыт пен қашықтықты дәл есептей білу, ептілік пен сенімділік.

Әр ойын - сол қораптың басты міндеті, ол қарсыластың күші мен мейірімділігі үшін және көптеген адамдар үшін практикалық. Сіз рингте күрескенде, қарсыластарыңызды

жинамағаныңыз және қауіпсіз болмағаныңыз өте маңызды. Рингтегі барлық әрекеттер, шабуыл кезінде жауды дәл анықтау, жау әдістерін қолдану, кенеттен және толқынды шабуылдар бокстың айқын артықшылықтарына ие.

Жүйелі түсіндіру.

Бұл боксшыны әртүрлі жаттығулармен айналысудың ерекше әдісі. Бұл жағдайда есептеудегі өріс дұрыс болуы керек. Шабуыл және қорғаныс режимдерімен әлі де кідіртуге болады. Жинақта ыңғайлы қашықтықты сақтау керек. Ол сонымен қатар шабуылдар мен қорғаныстарды ұйымдастыруда өте маңызды рөл атқарады. Боксшының маңызды қасиеттерінің бірі - джемнің бұл түрі пайдасыз қозғалыстардан қуат жоғалтпайды және жекпе-жек кезіндегі жағдайға байланысты барлық қимылдарды ең практикалық шешім ретінде қолданады [1].

Негізгі әдістерді қалай үйренуге болады. Боксты жаттықтыру кезінде уақыт пен арақашықтықты дәл анықтау үшін арнайы жаттығулар (соққы және қорғаныс) қолданылады. Жаттығудың алғашқы кезеңінде біз боксты бастау үшін әртүрлі әдістер мен әдістерді қолдануымыз керек екенін ұмытпауымыз керек.

Боксшылар шеберлікті үйренеді. Нәтижесінде бейбіт спортшылардың шынайы дағдыларын дұрыс күреске қолдануға болатынына кепілдік беру қиын. Ол әрқашан өзіне берілген әдісті қайталай алады. Бірақ мұндай әдіс оны жеңіске жетелейтіні екіталай. Бұл шаралар спорттық бокстың дамуына әкелуі мүмкін.

Жаттығу кезінде боксшының тактикалық дайындығы жетілдірілуі керек. Ол үшін жаттықтырушы әр жаттығудан бұрын оқушыларға нақты тактикалық тапсырмалар беріп, оларды мұқият қадағалап, орындауы керек.

Негізінен форма

Рингтің жеңісі бокспен байланысты. Бірінші шетін екінші ұрыстың соңына дейін жылжыту керек. Себебі ойын уақыты барлық ережелерге сәйкес есептелді. Бұл қасиеттерді сіңіруге тырысатын барлық боксшыларда байқау керек. Жауынгерлік сақина тез және тұрақты қозғалуы керек. Әр ойында боксшылар снеговикке жету үшін барын салады. Мұндай жылдам қозғалыстарды орындау кезінде ерекше ерекшелік әмбебап манипуляция әдісі болып табылады.

Жетілген соққылармен көп гол соққан қарсыластарды жеңу мүмкін емес. Қазіргі заманғы бокс, негізгі құрал-жабдықтар және туылған кездегі жағдайды анықтау, көптеген жылдар бойы ұйымдастыра білу, шабуылдау және қорғану қабілеті. Боксшылармен бірден күресуге болмайды. Бұған тек көп жылдық тәжірибе мен тәжірибенің арқасында қол жеткізуге болады. Бокс тез және өте жылдам болуы мүмкін. Жедел жекпе-жектің қажеттілігін түсінетін боксшылар рингтен шығып, жарыстан шыға алмайтыны белгілі. Боксшылар барлық дағдылар мен қабілеттерді игере алмайды және тез күресетін денені қолдай алмайды. Бұл жағдайда сіз боксшыны немесе жаттықтырушыны пайдаланбауыңыз керек.

Алдымен олар бірінші ойында өз шеберліктерін көрсетті. Бұл жағдайда жалпы қолдануды жүйелі және реттелетін әдістермен бақылау қажет. Технология жақсаруда, жылдамдық артып келеді және оны кез келген адам тез қолдана алады. Бұл шыдамдылық боксшының мүмкіндігіне нұқсан келтірмейді.

Нағыз соқы:

«Қызметкерлер бәрін шешеді!» Бұл боксшының көше мықты жақтарына ерекше назар аударып айтқан сөздері.

Қораптың орнын өзгерту «шешуші соққыдан» аз. Қарулы қолғап Күресудің аз мүмкіндігіне (2 минут, 5 раунд) 250 және 300 грамм емес, салмақ жинау арқылы қол жеткізуге болады.

Әуесқой боксшылардың бәсекелестік статистикасы бұл баяу дамудың кешені екенін көрсетеді. Көптеген жағдайларда, бұл күндер жеңімпаз жинаған ұпайлар ғана емес, сонымен қатар жеңімпаз.

Күрестің маңыздылығына байланысты сәтсіздікке ұшырамас үшін үнемі және үнемі тамақтану маңызды. Ең күшті қару барлық боксшылар үшін басты қару болды. Бірақ дәлдігі, керемет дәлдігі үшін боксшы көптеген ұпай жинайды және жеңіске жету үшін көп жұмыс атқарады.

Боксты жеңілдететін күшті соққы. Жаудың басына қатты соққылар форманы басқару мен бақылауды әлсіретеді. Сондықтан өзіңізді осы әсерлерден қорғау үшін қиын кезеңдерде оларды алдын-алу және түзету қажет.

Бокстың техникасы бөлімінде валидацияның кейбір әдістерін қысқаша талқыладық. Ереуілдер әдетте үш топқа бөлінеді. Олардың біріншісі (тірі) шаршады. Бұл топ; 1. Сол қолыңызбен басқа өмірлік циклды сызыңыз. Денеңізді сол қолыңызбен ұрыңыз. Басқа адамға оң қолыңызбен ұрыңыз. Бәрін фотодан көруге болады.

Екінші топ: негізгі қолыңызды сол қолыңызбен басыңыз. Сол қолыңызбен теріңіздің денесін түрттіңіз. Оң қолыңызбен негізгі теріге және жақтарға тигізіңіз.

Үшінші топ - сол және оң қолдың басы мен төменгі денесі.

Ойынның басқа қарсыластары рингтегі жағдайды болжай алмайды. Сондықтан бокс жаттығулары жүйеленуі керек. Бұл болжамдар боксшының шеберлігі мен уәделерімен аз шектелуі мүмкін

Шабуыл және қорғаныс

Қоймада шабуыл және қорғаныс әдістері бар. Бұл әдістерді қолдану бәсекелестік жағдайға байланысты. Барлық жаттығуларын жасаған боксшы әдетте қаржылық және ақылға қонымды күш салады. Агрессивті, қорғайтын және қабынуға қарсы препараттарды ең жақсы уақытта ғана қолданыңыз.

Шабуыл кезінде боксшы қарсыласын бір немесе бірнеше рет кездестірді. Әрбір шабуылды болашақта ғана сипаттауға болады. Бірақ біз осындай жетістіктерді күтеміз деп айта аламыз. Боксшылар мұны батыл қадамдар жасау және әрдайым технологияны қолдану арқылы жасау керек.

Бұл қандай өсу? Боксшы қарсыласының алғашқы қимылын байытып, алғашқы шабуылға дайын. Бірінші соққылардан кейін. Ол осы суретке түсуі керек. Олар діттеген жеріне жеткенде, кірді және барлық қызықты шабуылдар қорғанысқа берілді.

Шабуыл дайындаудың басты міндеті - жауды қорғау. Боксшы екінші жағын алаңдату үшін дұрыс емес қадам жасауы керек. Бірінші соққының алдында боксшы қатты қарсылас болуы керек деп ойлады. Бұл шабуыл кенеттен уланған нысанаға әкеледі. Өткен жылдардағыдай «Бизнестің жол картасы 2020» бағдарламасы аясында шамамен 10 000 жаңа жұмыс орны құрылды.

Басқа іздеулер жоқ. Алайда жұмсақ сабын бұл аудандарда жаудың қорғанысын күшейтеді. Екінші жағынан, бұл боксшыға шешуші соққы жасауға мүмкіндік береді. Қате соққылар көбінесе бір қолмен орындалады. Бұл жағдай қораптардың сақталуына кепілдік береді.

Орнату уақыты, әсіресе фланец сынған болса. Бұл тікелей шабуыл қарсыластың назарын аударып, қорғанысты әлсіретеді. Бұл кезде оң қолыңыз шабуыл жасауға дайын болуы керек. Екінші жағы олар оң қолдарын қорғайды деп ойлауы керек. Қар басы солға, басқа дененің немесе фланецтің оң қолында ашылған кезде.

Ірі шабуылдар тез дайындалуы керек. Әйтпесе, дайындық қиын. Сыртқы сызыққа тигізу мүмкіндігі екінші рет байқалады. Содан кейін қарсылас бокстың негізгі ойынын үйренеді. Жалған әдістер қайталанбайды. Бірінші ойында алаңға шыққан қарсылас мұнда боксшыны соққыға жығуы мүмкін.

Боксшы өтірік айтуды үйренуі керек. Сіз айна алдында немесе жаттығу кезінде көлеңкелермен жұмыс істеуді үйренуіңіз керек [2].

Ұрысты жақсы көретіндер үшін боксшылар бір жерден екінші жерге шабуыл жасауға дайындалып жатыр. Егер ол сәттілікке жетсе, ол жақында. Бұл фазаның басты ерекшелігі жабық болуы керек. Егер сіз бұл затты тікелей ұрсаңыз, боксшы көп шабуылдайды. Олар жаулардың артынан қуып, аздап атылады. Егер шабуыл орындалмаса, кіру нүктесіне қарай қадам басып, қашықтықты сақтаңыз.

Бірлікті сүйетіндер үшін бокс екі жылда бір өтеді. Мұнда кеуде маңызды рөл атқарады. Кеудеңізді жау соққыларынан қорғаңыз және алға қарай жүріңіз. Боксшы қарсыласына қажетті қашықтыққа жеткенде ғана шабуыл жасайды. Шабуыл басталған кезде сол қолды екі жағына тастайды

Көрме Содан кейін алға немесе басқа денеге немесе кеудеге қатты затты тигізе алатын нысанды жасау үшін төмен түсіңіз.

Егер сіз шабуыл жасап, қарсылас құлап кетсе, бұны елемеуге болады. Шабуылдың барлық бөліктері толық және фантастикалық ұтқырлықты анықтайды.

Бокс - шабуылға қажетті сенімділік. Егер сіз оның қимылын таңдасаңыз, сіз жауды қарсы бағытқа бұра аласыз.

Шабуылдың негізгі әдісі - жанды, тәжірибелі және мықты боксшы.

Қарсыластың ойында 1: 0 есебімен шебер өзіне пайдалы болатын жан-жақты шешім таба алады. Ол бұрғылау шеберлігімен, сәттілігімен және шыдамдылығымен бірдей жылдамдықпен күреседі және жауларды жеңуге үйренбеген

Осындай жекпе-жек кезінде шабуыл жасаған боксшылар егер шабуылдың басталуы мен аяқталуы сәйкес келмесе, ол көзге әсер етуі мүмкін деп ойлауы керек. Сондықтан сәтсіздікке ұшырасаңыз, жаудың мөлшері олардың қабілетіне тең болатындығын көресіз.

Егер боксшы жеңгісі келсе, ол негізінен шабуылдайды. Бірақ шабуылдар немесе үнемі шабуылдар арасында күресуге тура келетін жағдайлар болады, әсіресе өзіңізді қорғау үшін.

Бокстың басқа шеберінің артықшылығы - шабуылдың немесе қорғанудың нақты уақытын білмеуі және орнату кезінде жағдайды дұрыс анықтауы. Сондықтан бас боксшы шабуылға және жаудың қорғанысына қарсы барлық шараларға қарсы. Мысалы, боксшыларды жабыңыз. Бұл қорғаныс негізінен жаудың қашықтығын анықтау үшін қолданылады. Бұл боксшы оң мен солды тепті. Егер боксшы қысқа қашықтықты жеңсе, ол жылжиды, баурайда өзін қорғайды, жұдырықтарын жау соққыларынан қорғайды және жақын болуға тырысады.

Бокс – бұл күш, жылдамдық, техникалық шеберлік және психологиялық дайындықты талап ететін спорт түрі. Ол жеке тұлғаның физикалық, психологиялық және әлеуметтік дамуына ықпал етеді, сондай-ақ өзара құрмет, әділдік және еңбекқорлық сияқты маңызды құндылықтарды қалыптастырады. Қазіргі таңда бокс әлемнің барлық аймақтарында кеңінен дамып, көптеген адамдардың өмірінде маңызды орын алуда. Боксшылар тек спорттағы жетістіктерімен ғана емес, сонымен қатар өздерінің еңбекқорлығы мен қайсарлығы арқылы қоғамда үлгі болуда [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақжол А. Боксшының тактикалық дайындығы. Шымкент 2002 ж.
2. Амидов, В.И. Бокс спортының негіздері : оқу құралы. . - Алматы: ЭСПИ, 2021. - 236 б. - ISBN 978-601-342-360-9. <https://rmebrk.kz/book/1177413>
3. Мұхамеджанова Ұ. Ж «Дене шынықтыру пәнін оқыту әдістемесі: Оқу құралы» Астана: «Фолиант», 2007ж-192б

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ДЕНЕ МӘДЕНИТІНЕ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Дене тәрбиесі өсіп келе жатқан жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру саласының бір тармағы болып табылады және ол жеке тұлғаның жан-жақты дамуына, күшті де қуатты болып өсуіне, ұзақ уақыт шығармашылық еңбекке жарамды адамды қалыптастыруға, оны Отан сүйгіштікке даярлауға қызмет етеді.

Еліміздің Президенті Н.Ә.Назарбаев: «Спорт - игілікті іс. Спортта мінез – құлық, мәдениет қалыптасады. Спортпен айналысқан адам ар-ұятқа тиетін іс жасамайды. Жастайынан дене тәрбиесімен шұғылданған адам бүкіл ғұмыр бойы табысқа жетуге талпынады. Мен мұны өз тәжірибемнен білемін», - деуі тарих сахнасының төрінен спорт қозғалысының өзіндік орны бар екендігін дәлелдейді.

Ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, елімізде соңғы жылдары халықтың табиғи өсу деңгейі және туу көрсеткіштері төмендеп, ауру өсіп, өлім-жітім деңгейі артқан. Әсіресе, балалар денсаулығы өте алаңдатарлық жағдайда, елімізде екі миллионнан астам балалар мен жасөспірімдер асқынған ауру түрлері бойынша диспансерлік есепке тіркелген.

Мемлекет үшін адамның денесінің сау болуы нақты материалдық мәні бар құбылыс. Қазіргі нарық заманында- дені сау адам үлкен маңыздылыққа ие. Еліміздің өндірістік потенциалы мен қорғаныс қызметіне тікелей кері есер етіп отырған жағдай, елдің ертеңгі болашағы, жалпы орта мектептеріндегі оқушылардың денсаулықтарының өте төменгі деңгейде болуы. Әскер қатарына қызмет етуге шақырылған жастардың денсаулық жағдайларына байланысты көпшілігі кері қайтарылуда. Мектеп табалдырығын аттаған бірінші сынып оқушылары мен қолына аттестат алғалы тұрған түлектердің денсаулығын салыстырған зерттеушілер, мектеп түлектерінің денсаулығының 4-5 есе төмен екенін байқаған.

Тарихи деректерді сараптасақ, адамзат қоғамы пайда болып, алғашқы өмір сүру кезеңінен-ақ дене тәрбиесіне көңіл бөлініп, сол еңбек пен тұрмыстық өмірдің шарты ретінде дамыды. Алғашында дене тәрбиесі арнайы ұйымдастырыған ойындар мен ойындық-қимыл қозғалыстар түрінде көрініс берді. Бұл кезеңдегі ойындар мен денені шынықтыру жаттығулары қарапайым түрде болғанымен, олардың тұлғаны қалыптастыру мен тәрбиелік маңызы зор болды.

Дене тәрбиесінің басқа тәрбиелермен сабақтастығы мәселесі Орта Азия және Ұлы дала ғұламалары еңбектерінде де ерекше аталған. Солардың ішінде ерекше тұлға Әл-Фараби тәрбие мәселесіне бағыт-бағдар бере отырып, «Әлеуметтік-этикалық трактаттар» атты еңбегінде бала денесін жетілдіруді оның бойындағы абзал қасиетті тани біліп, мінез-құлқының жақсы сипаттарын тәрбиелеп, өзін-өзі үнемі дамыту қажеттігіне тоқталады. Ол «дененің саламаттылығы» ұғымын енгізе отырып, әр адамның тәрбиесінде мынадай үш қасиет болу қажет деп есептейді: дене күші, рухани және ақыл-ой, олар өзара үйлесімді дамыған жағдайда ғана жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға болатынын дәріптейді.

Жүсіп Баласағұн «Құтты білік» дастанында ұлттық психологиямыз бен ұлыстық ерекшеліктерімізге тоқтала келе, «кемел адам» ұғымын енгізе отырып, кемел адамның бойында мынадай қасиеттер: жомарттық, саламаттылық, білімділік, ақылдылық, бір сөзде тұру, ширақтық болу қажет дейді.

Ұлы ағартушы Абай дене тәрбиесі мен ақыл-ой тәрбиесі үйлескенде ғана әр адам сымбатты болумен қатар, жан-жақты қалыптасқан жан болмақ деген пікірді қуаттайды. Мысалы, «Сегіз аяқ» өлеңінде бойдағы, денедегі күш-қуатты ойсыз, ақылсыз іс-әрекетке жібермей, белсенді өмір сүреотырып, өзінді дамытатын, жетілдіретін іспен ұштастыра білу

қажеттігін ескертеді. Әсіресе, «Қара сөздер» адам тәлім-тәрбиесіне бағыт-бағдар беретін, жай ғана бағыт қана емес, ғылыми негізге сүйенген, өмірлік жағдайлардан алынған философиялық тұжырымдар мен түйіндерден тұратын құнды дүние.

Ұлы Абай дене күшін, дене мәдениетін қалыптастыру, оның ақыл-ой тәрбиесіне тікелей байланысын көрсете отырып, «тәрбиелеу керек» деп жай ғана сөзбен емес, оны дұрыс жолға қоюды нақты істермен, жолдармен насихаттау, тәрбиенің өзегін философиялық, психологиялық арнадан іздеу қажеттілігіне тоқталады. Бұл мәселеде Абай оны халықтың рухани мұрасы, асыл қоймасы халықтық тәлім-тәрбие бесігі – ауыз әдебиетінен, мақал-мәтелдері мен даналықтарынан іздеуді меңзейді. Халқымыз: «Азған денеге ауру үйір», «Қайраты мен ақылы сай жігіттің жолы болар», «Ақылсыз жігіт күшіне сенер», «Қайраты бар кісінің, берекеті бар ісінің, қайраты жоқ кісінің, берекеті жоқ ісінің», «Қайратың барда мал тап», «Денсаулығын ойлаған, жан сарайын таза ұстар», «Әлін білмеген әлек», т.б. деп дене тәрбиесін тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін мақал-мәтелдер арқылы береді.

Еліміздің белгілі қайраткерлері Ш.Құдайбердиев, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, С. Торайғыров, Ө. Тлеуқабылұлы т.б. дене мәдениеті мәселелерін халықтың дәстүрлері, халықтың мұраларындағы орамды тұстарын дәлелдеп, оның құндылық бағытына тоқталған.

Біз ғылыми зерттеу жұмысымыздың негізгі өзегі мәдениет болғандықтан, «мәдениет» терминіне, түсінігіне тоқталып, саралап өткенді жөн санадық.

Мәдениет ұғымына ғылым тұрғыда нақты түсінікті Ю.Л. Ожегов берген. Ол «мәдениет – әлеуметтік құндылықтарды игерумен дамытудағы адамдардың шығармашылық қызметінің тәсілі мен нәтижесі, оларқылы қоғаммен жеке адамның бір келкі дамуы қамтамасыз етіледі» дейді [7]. Бұл жағдайда мәдениет өндірістік, саяси және т.б. қызметтің ерекше түрі ретінде қарастырылмайды, олардың кез-келгенінің сапалық көрініс ретінде қарастырылады. А.К. Уледов өзінің ғылыми еңбектерінде – «Мәдениет қоғамды көмірдің, адамдардың өмірінің жеке шеңберінің бөлігі ретінде болмайды. Ол қоғамдық өмірдің барлық сферасына оның сапалық сипатына тән» деп жазады [8].

Біздің көзқарасымыз бойынша бүгінгі заман дамуының түрлі мазмұнына сай келетін мәдениет тұғымына теориялық-әдіснамалық тұрғыда жан-жақты түсінік «Қазақ мәдениеті» энциклопедиялық анықтамалығында берілген.

«Мәдениет (араб тілінде «маданият» - қала деген мағынаны білдіреді) – адамдардың әлеуметтік болмысты сақтау мен жаңарту жөніндегі қызметі және осы қызметтің жемістері мен нәтижелері. Әлеуметтік болмыс адамсыз тірлік етпейді, оның табиғаттан айырмашылығы да осында. Ежелгі гректер күтімді, қолмен өңделген мәдениет әлемін күтімсіз, өңдеусіз, жабайы әлемнен айырғанда осы туралы ойлаған еді. Осы айырмашылық жасанды, өнерлі мен табиғи, өнерсіз нәрселердің қарама-қайшылығынан да байқалады. Философия тұрғысынан мәселе мәдениеттің анықтамасында емес, адамзаттың әлеуметтік болмысын сақтау ісіндегі жетілу нұсқаларын анықтауда. Мұндағы ең басты нәрсе сақтау мен жаңарудың нақты кескіндерін суреттеуде, олардың өзара байланысын табуда. Мәдениеттану жағынан келсек, әрбір нақты мәдениет әлеуметтік болмыстың жандануы мен жаңаруының белгілі баспалдақтары ретінде көрінеді. Бұл тұрғыда мәдениеттің ең басты мәселесі адамзат болмысының жандану мен өзгеріске түсуінің, немесе жаңару нұсқаларының арақатынасы. Бұл мәселенің жалпыға бірдей әмбебап шешімі жоқ».

Демек, мәдениетте ориясымен практикасының зерттеу нәтижесіне сүйенсек «мәдениет» жаңа жоғарғы жетістіктерден құралатын және адамның үнемі даму үдерісі болатын, әр-түрлі қоғамдық-тарихи тәжірибе аймағындағы адамдар қызметінің жоғары жетістіктерінің (эталон, құндылық) сәйкестігі деп түсінік беретін зерттеушілердің көзқарастары деп есептеу дұрыс болады [9; 10].

Мәдениет туралы осындай көзқарастағы түсінікті алғашқы болып қалаған ағылшын этнографы Э.Тэйлордың ұғымын осы заманғы белгілі оқымыстылар – мәдениет танушылар мәдениет танымдық ойды ғылыми тұрғыда қарастыра отырып Э.С. Маркарен, Э.В. Соколов, А.И. Арнольдев, Н. Сәрсәбаев, Ө. Жәнібеков, Х. Арғынбаевт.б. өз еңбектерінде одан әрі дамытты[11]. Оқымыстыларға ортақ ой мен айтып отырған ұғымды зерделесек «мәдениет» дегенімізөзінен-өзі пайда болмайтын, тек қанасаналы-мақсатты қызметі нәтижесінде ғана пайда болатын еңбек жемісі. Яғни, мәдениетке адам баласының қолымен жасалған дүниелер ғана жатады. Адамдар осы өзі жасаған дүниелердің көмегімен әлемдегі қоршаған ортаға әлемге өзгеріс жасайды, оларды зерттейді, құпия сырлар ашады, осы жолды жүзеге асыруда адамдар мен жан-жақты қарым-қатынас орнатады.

Мәдениет субъектісі ретінде қоғам, әлеуметтік топтар ғана емес, сонымен қатар жеке адамдарда қатысатындықтан «тұлғам әдениеті» түсінігін қалыптастыру қажеттілігі туады. Ал, мәдениеттілік – адамның тұлғалық қасиеттерінің көрінісі. Дәстүрлі әдеп жүйесіндегі әдептілік, имандылық, ізеттілік ұғымдарымен үндес. Адамның ұлттық мәдениетпен дәстүрлі құндылықтарды құрметтеуі және оны әрі қарай дамыту – мәдениеттіліктің белгісі. Мәдениеттілік адамның тарихи даму барысында сұрыпталып алынған, мәдени-рухани әлемге лайықты қасиеттерден құралады. Көпшілік ортада әдеп сақтау, әдеппен сөйлеу, көрегенділік таныту, жан мен тән тазалығы, иманды болу және мұның бәрі мәдениеттілікке жатады. Мәдениеттілік адамдардың мінез-құлқына қойылатын этикалық, эстетикалық, құқықтық, саяси т.б. талаптардың орындалуын білдіреді. Дәстүрлі қазақ қоғамында адам бойында мәдениеттіліктің қалыптасып, дамуына ерекше көңіл бөлінген. Мәдениеттілік жөніндегі көзқарастар кемел адам ұғымымен үндестік тауып, адамгершілік, кісілік қасиеттерінің қалыптасуы арасында дамыды.

Адам тұлғасының мәдениеті – бұл оның маңызды, материалдық және рухани құндылықтарды құрумен тұтынудағы шығармашылық қызметінде қолданатын әдісінің жоғарғы даму деңгейі. Адамның негізгі күш-қуаты тек оның қызметінде, ең алдымен еңбек нәтижесінде көрінеді. Тек қана, еңбек іс-әрекеті арқылы адам қоғамға өзгеріс енгізе алады және өзінің күшімен қабілетін іс жүзінде көрсете біледі. Мұндай іс-қимылды педагогикалық зерттеулерде «мәдени әрекет» деп түсінеді.

«Мәдени әрекет деп, әдетте, мәдени игіліктерін өндіруге, таратуға, танытуға бағытталған іс-әрекеттерді айтады. Осылардың қатарына мынадай адамдық қажеттіліктер жатады: шығармашылық талпыныс, альтуризм, гумандылық, т.б.» [12]. Мәдени іс-әрекет белгілі бір мәдени ортада жүзеге асырылады және дамиды.

Бұлшық ет күшінің тәуліктік ырғағын зерттеушілердің көбі адамның бұлшық ет күші түнде төмендеп, күндіз күшейетінін айтады, бұлшық ет күші таңертеңнен қарай жүйелі түрде өсетіні туралы басқа пікір айтады. Авторлар күндіз орындалған дене жұмысы кешкі уақытта бұлшық ет күшінің өсуіне жеткілікті әсер ететінін айтады студенттердің түрлі жеке топтарындағы бұлшық ет тонусының тәуліктік өзгерістерін зерттеген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан 2030. – Алматы: Білім, 1997. – 257 б.
2. Қазақстан Республикасындағы білім туралы заңнама. Заң актілерінің жиынтығы. – Алматы: Юрист, 2017. - 216 б.
3. «Қазақстан Республикасында 2019–2020 жылдарға арналған білімді дамыту мемлекеттік бағдарламасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 11 қазандағы № 1459 Жарлығы.
4. «2019 – 2018 жылдарға арналған «Қазақстан балалары» бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2007 жылғы 21 желтоқсандағы № 1245 қаулысы.

5. «Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің 2009–2011 жылдарға арналған стратегиялық жоспары»

<http://www.mts.gov.kz>

6. «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2019–2022 жылдарға арналған стратегиялық жоспары»

http://www.edu.gov.kz/strateg_plan

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕРДЕГІ БАСКЕТБОЛ СЕКЦИЯСЫНА БАЛАЛАРДЫ ҚАБЫЛДАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Орынбек Н. Қ.

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші- Ғ.М., **Нуржан.Н.Н**

Баскетболдың негізін 19 ғ. кейбір мемлекеттерде кең таралған «құз басындағы үйрек» ойынымен байланыстырады. Бұл ойынның шартын Джеймс Нейсмит (1861–1939) жақсы білетін. Ойын шарты бойынша: ойыншы кішкентай тасты одан үлкен тастың үстіне лақтыру арқылы дәл ортасына орнатуға тиісті. Нейсмиттің жеке биографтарының айтуы бойынша, «құз басындағы үйректі» ойнаған кезінде жас Джеймстің басында баскетбол ойынының жалпы түсініктері қалыптасады. Бұл идея Джеймс Спрингфилд қалашығында орналасқан Халықаралық жастар жаттығу колледжінде анатомия мен дене шынықтыру пәнін жүргізген кезде пісіп жетіледі. Нейсмиттің байқағаны бойынша жастар қысқы гимнастикамен айналысуға ынта білдірмейтін. Содан Джеймс ойынды кішкентай спорт залда жүргізуге болатындай студенттерді ептілік пен координацияға үйрететін ойынға қатыстыру керек деген ойға келеді. Спорт залдың екі шетінде орналасқан балконға екі жеміс-жидек себеттерін бекітеді. Еденнен балконға дейінгі биіктік 3м 5 см құрайтын (қазіргі кезде бүкіл дүниежүзі ұстанатын стандартқа сай). Студенттердің басты мақсаты себетке доп кіргізу болатын. Осылайша баскетбол пайда болған.

Алғашқы ресми тіркелген баскетбол ойыны 1891 жылдың желтоқсанында болған. Сол кездесу біз білетін баскетбол ойынынан сәл ерекшеленді. Нейсмит құрған командаларда 9 ойыншыдан болған (ол студенттер тобын тең екіге бөлген) ойынды футбол добымен ойнаған.

Жаңа спорттық ойын туралы хабар бүкіл Америка жеріне жайылып, Нейсмиттің жұмыс істейтін жеріне көптеп хат келген. Хат авторлары жаңа ойынның шартын жазып беруді өтінген.

1892 жылы баскетбол ережелері жайлы алғашқы жарық көрген кітап 13 тарауды қамтитын, тараулардың көбісі күні бүгінге дейін күшін жоғалтпаған. Бірақ, Нейсмит ұсынған ойын ережелері бүгінгілерден ерекшеленеді. Мысалы, ойын ұзақтықты 15 минут болатын екі таймнан тұрады. Командадағы ойыншылар саны еріксіз бірақ, екеуінде де тең болуы керек еді. Добы бар ойыншыға шабуыл жасау тыйым салынатын – оған тек кедергі келтіруге болатын. Бұл ережені бұзған жағдайда, техникалық фол белгіленген. Егер фол екінші рет қайталанса, ереже бұзған ойыншы келесі гол соққанға дейін алаңнан қуылатын. Егер бір команда фолды үш рет қайталаса, оның себетіне гол соғылды деген ереже орын алады. Осы ереже жүзеге асу үшін тек бір ғана шарт қойылатын: қарсылас тарапынан бірде- бір фол болмау керек. Бір кезде команданың құрамында, себетті қорғайтын қақпашы да болған. Сол кездегі себеттерде бізге үйреншікті қалқан болмайтын.

Ойын тез арада көптеген адамдарға мәлім болған. 19 ғ аяғына таман студенттік кампустар мен әр түрлі қалалардан келген командалардың арасындағы баскетболдық кездесулер жиі өткізілген. Әуесқой лигалары пайда болды. 1896 жылы Американың Трентон қаласында ұйымдастырылған баскетболдық кездесуде, жеңіске жеткен команда сыйақыға ие болған. Осылайша, 20 ғасырдың феномены – кәсіпқойлық баскетбол пайда болды.

Баскетбол ағылшын тілінен аударғанда «basket» себет және «ball» доп деген сөзді білдіреді. Баскетбол командалық спорттық ойын, оның мақсаты қарсыластың торын қолмен доп түсіру, сонымен қатар қарсылас команда допты салдырмау әрекетін жасайды.

Орталық Американың ежелгі халықтарының доп ойынының көрінісі салынған сурет тапқаннан кейін белгілі болды. Бұл суретті көріністің қазіргі кездегі баскетболға ұқсастығы болған және Юкатан түбегінен төрт бұрышты алаң табылған. Аланды қоршаған таста соғылған қабырғаның ортасында қарама-қарсы төрілген.

Сонымен қатар 1603ж Дитрих Брустың салынған суретінде де қазіргі баскетболға ұқсастығы болған.

1818жылы Фата энциклопедиясында Флориада тұрғындарының ойыны жазылған, онда бағанаға ілінген торға допты көздегені тұр.

1891ж Джеймс Нейсмит 1-ші рет ойының негізгі принциптерін құрастырды олар осы күнге дейін маңызын сақтады.

Қазіргі заман техникасы-ол күрестің формасы мен әдісінің тарихы даму қорытындысы. Уақыт өте келе, тәсілдердің саны да өзгерді. Әр бір тарихи уақыт кесіндісі көп деген ұтымды тәсілдерді ұсынды. Сондықтан, қазіргі заман әдістерінің керекті арсеналын білуі қажет және қазіргі заманғы ең тиімді әдістердің бастысын анықтайтын ойының даму тенденция арсеналын білуі қажет.

Жіктеу-ол белгідегі барлық әдістер мен тәсілдер бөлім мен топ бойынша танықталған белгі негізінде топтастыру.

Техника-ол ойынның тәсілі, ойыншылардың қорғаны мен шабуылда нәтижені әрекеттерін қамтамасыздандырып, команда ішінде ойыншылардың бірігіп әрекеттесуі мен қарсылық көрсетіп ұйымдастырады.

Қазіргі заман техникасы-ол күрестің формасымен әдісінің тарихи даму қортындысы. Уақыт өте келе, тәсілдердің саны да өзгерді.

Ойынның белсенді түрде дамуы қазіргі заман техникасының алуан түрлілігіне алып келеді. Ол ашық көрсетілген динамикалық шабуылын сипаты жай және рационалды, ауыспалы жылдамдық пен шапшаңдық, тиімділік пен дәлдікпен үйлестіреді.

Қазіргі уақытта белгілі бір шарадағы тактика әдістердің дұрыс орындалуы сипатын анықтайды, соның арқасында қозғалыста түрлі жағыдайдағы ойыншылардың өзіндік бір ерекшеліктері пайда болып тұруы керек.

Ауыл мектептерінде қазіргі кезде бала саны азайып кеткеніне байланысты аз комплектілі мектептер көбейіп кетті. Бала саны азаюын ауылдық жерлерде бір отбасының өзінде бала санының азайып екі-үш баладан ғана болуы және ауыл адамдарының нарық экономикасына байланысты аудан орталықтарына, қалаға көшулері деп түсіндіруге болады. Аз комплектілі мектептер дегеніміз - сыныптардағы бала саны толмауы, аз болуы. Сондықтан мектеп басшылары сыныптарды екі-екіден, кейде үш-үштен қосып оқытады. Олар бір кешенді, екі кешенді деп аталады. Бір кешенді кезінде бір мұғалім үш сынып оқушыларын, екі кешенді кезінде екі мұғалім үш сынып оқушыларын қосып оқытады.

Дене тәрбиесі сабағына байланысты ерекшеліктер:

1. Спорт зал болмауы мүмкін, онда сабақтар көбіне таза ауада мектеп ауласында өткізіледі.

2. Сабақтарды ұйымдастыру күрделілігінде. Сабақтар аралас түрлерде, көбінесе ойын түрінде жүргізіледі. Дене тәрбиесі сабақтарын ұйымдастыру кездерінде бұрыннан қолданып келген әдістер, көбінесе айналмалы, топтық, жеке дербес тапсырма беру әдістері қолданылады.

1.2. Баскетболды оқушыларға түсіндірудің әдістемелік ерекшеліктері.

Баскетбол ағылшын тілінен аударғанда «basket» себет және «ball» доп деген сөзді білдіреді. Баскетбол командалық спорттық, оның мақсаты қарсыластың торына доп түсіру, сонымен қатар қарсылас команда допты торға салдырмау әрекетін жасайды.

Орта сынып оқушылары қатарына 5-8 сыныптарда оқитын 12-15 жастағы оқушылар жатады. Осы жастағы оқушылардың дене тәрбиесі міндеттері төмендегідей:

- денені жан-жақты, үйлесімді дамыту, дұрыс дене түзулігі мен сыртқы ортаның жағымсыз әсеріне қарсылық әдеттерін, жеке бас гигиенасы мен салауатты өмір салтын сақтау әдеттерін қалыптастыру;

- негізгі базалық спорт түрлері жеңіл атлетика, гимнастика, спорттық ойындар, шаңғы спорты, суда жүзу жаттығуларын ары қарай үйрену, жетілдіру;

- дене қасиеттерін, кеңістікте үйлесімді, епті қозғалуды, жылдамдықты, күш-жылдамдығын, күшті, төзімділікті, икемділікті әрі қарай дамыту;

- жеке бас гигиенасы, дене тәрбиесі жаттығуларының ағзаның негізгі жүйелеріне әсері, өнегелік және жігерлілік қасиеттерін дамыту, өзін-өзі бақылаудың тәсілдері туралы білім мағлұматтарын беру;

- негізгі спорт түрлері, жарыстар, снарядтар мен құрал-жабдықтар, сабақ кезіндегі техника қауіпсіздігі және жарақат алған кезде алғашқы көмек көрсету туралы мағлұматтарды тереңдете оқыту, іскерлік дағдысын қалыптастыру;

- тандап алған спорт түрлерінің жаттығуларымен өз бетімен күнделікті дене тәрбиесі жаттығуларымен тұрақты, жүйелі айналысу әдеттерін тәрбиелеу;

- сабақ бөлімдерін, жарыстар, әр түрлі жаттықтыру жұмыстарын жүргізудегі төрешінің, команда капитанының, спорт нұсқаушысының ұйымдастыру іскерліктерін қалыптастыру;

- өзінің дене мүмкіншіліктерін бағалау біліктілігін қалыптастыру;

- тәртіптілікті, жауапкершілікті, дербестікті, ынталықты тәрбиелеу;

- психикалық үрдістерді дамыту, психикалық өзін-өзі реттеу негіздеріне үйрету.

Орта мектеп жасындағы оқушылардың бойлары, денелері жылдам өседі. Бойларының ұзаруы негізінен аяқтардың өсуіне байланысты болып, жылына 4-7 см өседі. Салмақтарына жылына 3-6 кг қосылып отырады. Ұл балалардың ең тез өсетін кезі 13-14 жас, ол кезде бойлары жылына 7-9 см өседі. Қыз балалардың бойларының тез өсетін кезі 11-12 жас, ол жастарда қыздар орташа 7 см-ге өседі.

Жасөспірім кезде аяқтың және қолдың ұзын сүйектері, омыртқа сүйектерінің көлемі жылдам өседі. Жасөспірімдердің омыртқалары өте жылжымалы болып келеді. Көп, жоғары жүктемелер сүйектің қатаюын тездетеді де қол, аяқтың сирақ, ортан жілік сүйектерінің өсуін баяулатып жібереді.

Осы жас кезінде бұлшық ет жүйесі де жылдам дамиды. 13 жастан бастап бұлшық еттердің көлемдері үлкейе бастайды. Көлемдерінің үлкеюі олардың бұлшық ет талшықтарының жуандауына байланысты өседі. Бұлшық ет көлемінің дамуы, әсіресе ұлдарда 13-14 жаста, қыздарда 11-12 жастарда көбірек болады.

Жыныстық жетілу ер балаларда 10-11 жаста, қыз балаларда 9-10 жаста басталады. Ер балалардың жыныс мүшелері өсе бастайды, жыныс бездері жетіледі. 12 жаста көмекейі өсіп, дауысы қатаяды. 12-13 жаста ер адамға лайық қаңқа ерекшеліктері пайда болады, баланың сымбаты өзгереді, 15 жаста сақал-мұрты тебіндеп шыға бастайды, сперматогенез басталады.

Қыз баланың жыныстық жетілуі ер балалардан ертерек басталады. 8 жаста - қаңқа ерекшеліктері пайда бола бастайды. Жамбас сүйектері өседі де, жамбас қуысы кеңейеді. 10 жасқа жақындағанда омырауы өседі. 13-15 жастан бастап бойлары жылдам өсіп, қолтығында, қасағасында әйелдерге тән түктері шығады, етеккір келеді. Жыныстық жетілу кезеңдерін, әсіресе қыз балалардың етеккірі келу кездерін, ол келген кезде жүктемені дұрыс беруді дене тәрбиесі мұғалімдері жақсы білуі керек. Біздің қазақ халқының сыпайылығына, менталитетіне

байланысты ата-аналар мен мұғалімдердің көбі жыныстық тәрбие мәселерлерінен «аулақ жүруге» тырысады. Балалар мен жасөспірімдердің көпшілігі өзінің жыныстық даму жайындағы «сыпайы» сауалдарына жауапты ересек жолдастары мен достарынан алады, 20%-ы әке-шешесінен, 9%-ы ғана мұғалімдер мен тәрбиешілерінен алады деген зерттеу нәтижелері бар. Сондықтан дене тәрбиесі мұғалімдері жыныстық даму физиологиясы мен дене тәрбиесі жаттығуларының жүктемесі туралы балаларға дұрыс мағлұматтар бере білуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Я.Г.Аблов. Врачебные наблюдения за баскетболистами: Институттың
2. Э.И.Адашквичене. Баскетбол для дошкольников: Өзінің тәжірибесінен. -М.: Просвещение,
3. Баскетбол: Жоғары оқу орындарына арналған оқу құралы /
4. Баскетбол: Дене тәрбиесі институтына арналған / Ю.И.Львов.,
5. Би Клер және Нортон Кен. Упражнение в баскетбол.
<http://pravo.gov.ru>.
<http://www.ict.edu.ru>.

ЖАТТЫҒУ КЕЗІНДЕГІ БАЛУАНДАРДЫҢ ӘДІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Серхан Қ.Қ.

Tashenev University, Шымкент қ.

ғылыми жетекші- ғ.м., аға оқытушы Іңкәрбеков Д.Б.

Балуандық – техникалық шеберлік, күш, шыдамдылық және стратегияның үйлесімін қажет ететін күрделі спорт түрі. Балуанның жеңісі оның жаттығу барысында қолданған әдістерінің сапасына, техникасының жетілуіне, сондай-ақ физикалық және психологиялық дайындық деңгейіне байланысты болады. Жаттығу кезінде балуандардың әдістерін жетілдіру — олардың нәтижелерін арттыру үшін маңызды элемент болып табылады. Бұл мақалада балуандардың жаттығу әдістерін жетілдірудің негізгі жолдары қарастырылады.

Үнемі шабуыл жасау артық күш емес. Үш сорпа оның қарсыласын кілемнен итеру сияқты негізсіз әрекеттерімен араласпайды. Әрине, мұндай жалған шабуыл нағыз спортшыға құрметсіздік болар еді. Егер ол үнемі шабуыл тактикасын қолданатын болса, балуан қарсыласты қуып жету үшін және түрлі комбинацияларда күресу үшін барлық мүмкіндікті пайдалануы керек.

Оны осы кезеңде және әртүрлі тәсілдермен ұзақ уақыт сақтауға болмайды. Бұл жағдайда жауынгер ұрыс қарқынын бәсеңдетуі мүмкін, бұл өз кезегінде жаудың қалпына келуіне және күш алуға мүмкіндік береді. Бұл тактиканы бірінші минуттан бастап ұрысқа басымдық беру, жауды физикалық таусу, содан кейін жеңу үшін қолдануға болады. Үнемі шабуыл жасау тактикасын қолданатын жаудың көзін ашпау керек, оған үнемі қысым көрсетіп, шаршатып, бастамашылық танытпау керек.

Бұл тактика әсіресе қарсыласын тоқтатып, еркін жүруіне кедергі келтіре алмайтын және ұзақ күреске шыдай алмайтын спортшы үшін тиімді. Мерзімді шабуыл тактикасы - бұл біраз уақытты қажет ететін шабуылдар. Шабуыл кезінде ол жаудың қимылдарын байқайды, айла-амалдарды қолданады, кейде белсенді ұрысқа әдейі қарсылық көрсетуге тырысады. Содан кейін спортшы жауды адастыратын және шатастыратын тактикалық әрекеттерді орындайды, содан кейін, қажет уақытта, кенеттен шабуыл жасайды. Балуан күреске мән бергенде, ол

ептілікке ие болып, қолынан келгеннің бәрін жасауға дайын болатыны белгілі. Осылайша, бұл тактика шабуылға қолайлы жағдай жасауға мүмкіндік беріп қана қоймайды. Әр түрлі тактикалық әрекеттерді қолдана отырып, әрбір келесі шабуылды максималды физикалық мүмкіндіктерді қолдана отырып, жаңа күшпен жүргізуге болады.

Бұл тактика күтпеген шабуылға тойтарыс беруге дайын емес және тез өзгеретін ұрыс жағдайынан шығудың жолын таба алмайтын жауынгерлер үшін өте қауіпті. Ұрыс баяу, орташа немесе жылдам болғанда, сіз үзілісті шабуыл әдісін қолдана аласыз. Егер бұл тактика баяу немесе орташа ұрыс жылдамдығында қолданылса, бұл спортшыға қуат үнемдеуге мүмкіндік береді, өйткені шабуылдың ортасында ол біраз үнсіз қалады. Алайда ұрыс жылдамдығы төмен немесе орташа болғанда, шабуылдың тактикасының кемшіліктері бар. Екі шабуылдың арасында күрескер ұйықтап қана қоймай, оның қарсыласы да кездеседі. Сонда ол жағдайды өлшеп, түсініп, бастама көтере алады.

Ал күрестің қарқыны жоғары болған кезде, үзілісті шабуылдардың тактикасын қолдану әлдеқайда қиын болады. Мұны тек жоғары жылдамдықпен күресуден шаршамайтын спортшы ғана жасай алады. Шапшаңдықта шапшаң шабуыл тактикасын қолданудың артықшылығы мынада: жау күшейген сайын, оның қарсыласуы әр шабуылда баяулайды [1].

Осы тактиканы қолдана отырып, палуан осы жағдайды ескере отырып, екінші немесе үшінші шабуылда жеңісті жоспарлай алады. Алайда, бұл тактика бәсекеге жеткілікті түрде дайындалмаған, ұзақ күресуге және икемделмейтін күрескер жағдайында ғана тиімді. Осы тактикадағы шабуылдардың саны бірқатар факторларға, ең алдымен жауынгердің дайындық деңгейіне, сондай-ақ осы шайқаста оның алдында тұрған міндеттерге байланысты. Сіз, ең болмағанда, оны үзіліссіз жасай алатындығын білуіңіз керек.

Қарсы шабуыл тактикасы - қарсыластың шабуылға жауап ретінде шабуылға қарсы шабуылы және шабуыл, ол қарсыластар белсенді қозғалыс кезінде пайда болған сәттерді қолдана отырып. Жылдамдық тұрғысынан бұл тактиканы көпшілікке арналған, тұрақты немесе үзіліссіз шабуылдар әдісін қолданатын қарсыласқа қарсы қолданған дұрыс. Оларды бұған итермелеген дұрыс, өйткені әр спортшы қарсы шабуылға қолайлы жағдай жасай алмайды. Мұны істеу үшін сіз жауды іс-әрекетке итермелеп, түрлі тактикаларды қолданып, содан кейін сәтті тауып, кенеттен қарсы шабуыл жасай аласыз.

Егер балуан алдымен осы спортшыны кездестірсе, жекпе-жектің басында оның қарсыласынан басым екендігі туралы ой қалыптастыру керек. Содан кейін ол жеңіске жетуге тырысады және шабуылға мүмкіндік береді, шабуылға жақсы мүмкіндік бар. Қарсыласын шабуылға мәжбүрлеу әдісін толық меңгермеген спортшылар оның соңынан еріп, оған толықтай тәуелді болады. Әдетте, мұндай спортшы қарсыласының шабуылын күтеді және ұзақ уақыт бойы оны болдырмайды, осылайша қарсыласының шабуылына қолайлы жағдай жасайды, яғни ол адасады. Қарсы шабуыл тактикасын қолданатын балуан тез жауап беруі керек, өте икемді, техникалық жағынан дамыған, батыл, қайтпайтын және дәл қимылдай білуі керек. Сіз тез өзгеретін жағдайдан шығудың жақсы жолын таба біліп, күрес туралы тез ойлана білуіңіз керек. Бұл жағдайда, егер ол кешігіп қалса, ол жеңе алмайды. Егер палуан қарсы шабуыл тактикасын қолданса, оған қарсы шабуылдарды қолдануға кедергі болатын қорғаныс тәсілдерін қолданғаны жақсы.

Қорғаныс тактикасы. Жауынгердің ұрыста белсенділік танытпайтындығы, қорғаныс пен шабуылға қарсыласы қате жіберген жағдайда ғана назар аударатындығымен сипатталады. Бұл тактика күрескерді қарсыласының іс-әрекетіне толықтай тәуелді етеді және спортшыға жеңіс үшін күресуге мүмкіндік бермейді. Алайда, егер ол осы тактиканы бүкіл бойына ұстанса, ол әдетте ұтылады.

Ең сақтықпен қорғанғанның өзінде, батыл және риясыз шабуылшы қорғаныстан шығудың жолын табады. Сонымен қатар, палуанға үнсіздік пен әрекетсіздік айып тағылған.

Балуан қарсыластың қателігін жіберіп алмауға, қысқа уақытқа қорғауға ауысқанда оның әдістері мен қарсы әдістерін қолдануға өте сақ болу керек. Қорғаныс тактикасы жағдайында, жақсы қорғаныс техникасы мен қарсыластың қимылын шектейтін ұстау әдістерінен басқа, сіз шеберлік танытып, алдамшы тактикаларды, соққылар мен итермелеулерді қолдануыңыз керек. Осылайша, қарсылас шабуыл жасау үшін есін жоғалтпауы керек.

Ұрыстың қазіргі даму деңгейі палангиндердің барлық тактиканы игеріп, оларды жаттығу деңгейіне, жаудың сипаттамаларына және жарыстағы нақты жағдайға, ұрыс жағдайына сәйкес үйлестіруді талап етеді. Әр түрлі қарсыластармен кездескенде ғана емес, сонымен бірге бір қарсыласпен күрескенде де әр түрлі этаптарда әр түрлі әдістерді қолдану керек. Сондықтан жоғарыда аталған барлық тактиканы игеру қажет. Ұрыс кезіндегі жаңа тактика жекпе-жектің қарсыластары үшін өте қауіпті және ол жиі бас тартпайды. Әйгілі сарбаздар ұрыс жағдайларында әртүрлі тактикаларды шебер қолдана алады. Бұл олардың қиын және қиын шайқастардағы жетістіктерін едәуір жеңілдетеді [2].

Жас балуандармен тәрбие жұмысы. Білім беру мәселесін сәтті шешу үшін мұғалім өз оқушыларына, атап айтқанда, олардың мінезін, күшті және әлсіз жақтарын, жұмыс және тұрмыстық жағдайларын, академиялық үлгерімін және т.б. Мұғалім өз шәкірттерін қаншалықты жақсы білсе, оның оқыту әдістері де соғұрлым тиімді болады. Жақсы ұйымдастырылған, жылы шырайлы команда да жаттықтырушыға спортшыларға көмектесе алады. Сондықтан, ол басынан бастап өзіне қойған кез-келген мақсатқа жетуге көмектесетін топ құруға тырысуы керек. Сондай-ақ, достық қарым-қатынаста, мықты команда құру үшін оның мүшелерінің жақсы қарым-қатынаста болуы қажет (байқауларға қатысу, кинотеатрларға, театрларға, музейлерге бірлесіп бару, оқылған кітапты талқылау және т.б.).

Егер кінәлі жасөспірім түзетуге уәде берсе, олардың айтқандарына абай болу керек. Бірақ бұл жеткіліксіз. Егер ол кінәлі күрескерге күдікпен қараса, ол да жалқау болып, командадан алшақ қалады. Бұл олармен тәрбиелік, спорттық және тәрбиелік жұмыстар жүргізуді қиындатады. Команда мүшелерінің қырағы және бір-біріне көмектесуге және қылмыскердің қиын жағдайымен бөлісуге дайын болуы мұндай спортшының қалпына келуіне, жаман әдеттерден арылып, тез қатарға қосылуына көмектеседі.

Ұжымда қалыптасқан дәстүрлер жасөспірімдердің тәрбиесінде де маңызды рөл атқарады. Мысалы, санаттар стандарттарына сәйкес келетін жастарды салтанатты қабылдау кезінде спортшылар қатарында «Нақты секцияның жауынгері» кітабына танымал жас жігіттің атын жазыңыз, темекі шекпеңіз, темекі шекпеңіз, тәртіпті, адал, сыпайы болыңыз, мұғалімге көмектесіңіз және бағынатын жеке тұлға мүдделері. Сәттіліктің мақтанышы, достарына құрмет (олар жаттығу кезінде көмектескен, жарыстар кезінде көтермеленген) осы дәстүрге жатады.

Қарапайымдылық - жас спортшының ең жақсы қасиеттерінің бірі. Бұл өзіңізге жоғары стандарттар қою қабілетіне негізделген. Бірақ қарапайымдылық бұл ұялшақтық, белгісіздік емес. Қарапайымдылық бұл немқұрайлылық емес, бұл белсенділік, сабаққа шығармашылық көзқарас және т.б.

Активтер топты жинауға көмектеседі. Интерндер арасынан бюро мен редакция құрамы таңдалады. Бүкіл команда осы активтің айналасына жиналады. Сондықтан активтің команданы құруға әсері оның дұрыс және ойластырылған таңдауына байланысты. Егер ұжымда қандай-да бір бұзушылықтар болса, оны шешудің тиімді әдісін таңдау керек. Оқу мақсатында жаттықтырушы ескертеді, ескертеді, шығармайды, сабаққа, жарыстарға қатысуға тыйым салады және соңғы шара ретінде секциядан шығарады.

Жасөспірім өзін кінәлі сезініп, жағдайды түзеткісі келген кезде ғана әрекет жасай алады. Сондықтан тек шара қолдану керек емес, қатені түсіндіріп, оның дұрыс емес екеніне сендіру керек. Сендіру тәрбие жұмысында кең қолданылуы керек. Мұғалім тәрбие жұмысында шаралар қолданғанымен, жақсы мысалға көп көңіл бөлу керек. Алға жылжу үшін сіз

жаттықтырушыны ынталандырып, мақұлдауыңыз керек. Содан кейін, мысалы, сіз «заң» және «заң» сөздерін қолдана аласыз. Мотивацияның келесі сатысында жас спортшыны «жақсы», «жақсы», «рахмет» сөздерімен мадақтайды. Нәтижесінде дипломдар, төсбелгілер және кубоктар сияқты марапаттар берілді. Ынталандыру ретінде сіз бортқа команданың үздік спортшыларының суреті бар жасөспірімнің суретін орналастыра аласыз.

Тренингтің бір түрі кейде бірнеше салдарға әкелуі мүмкін. Мысалы, сіз бәсекеден асып түсетін жасөспірімді мақтасаңыз, біреуі оны мақтауды одан әрі жетілдіруге шақырады, ал екіншісі мақтаныш пен мақтаныш. Сондықтан менмендік пен арсыздыққа бейім жас спортшыны мүмкіндігінше аз мақтау керек. Кемшіліктер туралы да айтуға болады: бірін қатардағы спортшылардың алдында, ал екіншісін жеке-жеке қарастыру керек.

Қатаң ережелермен жақсы ұйымдастырылған байқау - бұл жасөспірімдерді тәртіпке келтірудің жақсы тәсілдерінің бірі. Залдың жалпы тазалығы, спорттық жабдықтардың орналасуы жас спортшылардың эстетикалық тәрбиесіне ықпал ететіндігін атап өткен жөн.

Мұғалім сабақты жаттықтырушылардың сезіміне әсер ететін деңгейде дұрыс және шебер жүргізе білуі керек. Бұл қатысқандардың көңілін көтереді. Бұл олардың тәртібін нығайтады және жаттықтырушының беделін арттырады. Оқушыларының көз алдында беделді болу үшін мұғалім өзінің білімі мен біліктілігін үнемі жетілдіріп отыруы керек, күрес және басқа спорт түрлеріндегі барлық жаңалықтарды (сонымен қатар спорт пәндері, физиология, психология, анатомия және т.б.) білуі керек.

Жаттығу кезінде балуандардың әдістерін жетілдіру — олардың жоғары нәтижелерге қол жеткізуіне мүмкіндік беретін негізгі элемент. Бұл процесс техникалық шеберлік, күш, жылдамдық, психологиялық дайындық және тактикалық қабілеттерді қамтиды. Жаттығулардың әртүрлі түрлерін қолдану, жеке тұлғаға бейімделген тәсілдер мен әдістер балуанның жетістіктеріне әсер етеді. Бұл тұрғыда жаттығушының еңбекқорлығы, шыдамдылығы және әдістерді жетілдіруге деген ұмтылысы маңызды рөл атқарады [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ балуандары. Тарихи-деректі басылым. Алматы, Ер-Дәулет, 1996ж, 368б
2. Алимханов, Е. Спорттық күрестің теориясы мен әдістемесі (Грек-рим, еркін, дзюдо, самбо, қазақ күресі) : оқу құралы. . - Алматы: Қазақ университеті, 2020. - 233 б. - ISBN 978-601-04-0752-7. <https://rmebrk.kz/book/1177373>
3. Наханов Н.С. Ұлттық қазақ күресінің техникалық және тактикалық тәсілдерін үйрету әдістемесі. Оқу құралы. Алматы, Эверо, 2020ж,94б

ФУТБОЛШЫЛАРДЫ ОҚЫТУ - ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНДЕ ШЫҢДАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ

Невталиев А.М.

Tashenev University, АҚ Шымкент қ.
Ғылыми жетекші: **Мырзабеков А.Л.**

Футбол — әлемде ең танымал спорт түрлерінің бірі, ал футболшыларды оқыту мен жаттықтыру процесі — кез келген команда үшін өте маңызды. Спорттық жетістіктер тек ойыншылардың техникалық және физикалық мүмкіндіктеріне ғана емес, сонымен бірге олардың психологиялық және педагогикалық дамуына да байланысты. Бұл мақалада футболшыларды жаттықтыруда қолданылатын педагогикалық қағидаларды қарастырып, олардың жаттығу процесіндегі маңыздылығын түсіндіреміз.

1. Жаттығудың педагогикалық қағидаларының мәні

Футболшыларды оқыту мен жаттықтыру процесі тек техникалық дағдыларды дамыту емес, сонымен қатар ойыншылардың психологиялық және әлеуметтік қабілеттерін арттыруға да бағытталған. Педагогикалық қағидалар осы үдерісті ұйымдастыру мен жетілдіруге негізделеді. Осы қағидалар футболшылардың мінез-құлқын, ойлау қабілеттерін, топтық жұмысын және жалпы ойынға деген көзқарасын дамытуды қамтамасыз етеді.

2. Жүйелілік және кезеңділік қағидалары

1. Жаттығуларды ұйымдастыру әдісі

Жаттығуларды дұрыс ұйымдастыру футболшының ойындағы техникалық дағдыларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Әр жаттығу өзінің тиімділігін көрсету үшін футболшының қарқыны мен қажеттілігіне сәйкес өзгертіліп отырылуы қажет.

Жаттығуларға дұрыс бағытталған қозғалыстар, ойын жағдайларына арналған ерекше тапсырмалар мен техникалық дағдылар кіреді.

2. Ойындар арқылы үйрету әдісі

Бұл әдіс футболшының ойын барысында нақты жағдайларға дайын болуын қамтамасыз етеді. Ойынға негізделген жаттығулар оның тактикалық ойлау қабілетін арттырады, ал бұл әртүрлі жағдайларда дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі. Сонымен қатар, бұл әдіс футболшының командалық жұмыс дағдыларын жақсартуға мүмкіндік береді.

3. Психологиялық әдіс

Футболшының психологиялық тұрғыдан дайын болуына арналған әдістер психологиялық тұрақтылықты арттырып, ойын барысында стреске қарсы тұру қабілетін дамытуға бағытталған. Психологиялық әдіс арқылы жаттықтырушы футболшының өзін-өзі бақылау, мотивация және сенімділігін нығайта алады.

Спорттық дайындықтың барлық процесін оқыту және жаттығу деп бөлуге болады. Оқыту деп - шұғылданушылардың қозғалыс пен дағдылардың арнайы білім беру жүйесінің бастапқы кезеңін меңгеруін атаймыз. Ойынның техникалық элементтерін, жекелей немесе топтық тактикалық іс-әрекеттер, қозғалыс дағдыларын қалыптастыруды меңгеру - оқытудың негізгі мазмұны - техникалық әдістердің, жеке, топтық және командалық тактикалық іс-әрекет, дене күш дамуы, ерік-жігер сапаларын жетілдіру. Спорттық жаттығу бұл - басқару әдістеме негізінде құрылған спортшының дайындығы. Оқыту және жаттығу процесінің тәрбиелік бағыттағы сипаты болуы тиіс. Сондықтан да оқу-жаттығу сабағына үлкен талап қойылады. Оқу-жаттығу сабағы шұғылданушыларды жан-жақты дайындауға лайықты құрылуы қажет.

Футбол шеберлігін меңгерудің негізгі тірегі болып футболды оқыту - жаттығу процессіндегі денсаулығы болып саналады, олардың жақсы дене-күш дайындығы, жоғары ерік-жігер сапалары.

Футболшыларды оқыту-жаттығу процесінде төмендегі қойылатын талаптарды шешеді:

- а) Қозғалыс дағдылары мен ерік-жігер сапаларын жетілдіру
- ә) Спортшылардың функционалды мүмкіншілігін кеңейту (тыныс алу, жүрек қан тамырлары және басқа да жүйелері)
- б) Спорттық жұмыс қабілеттілігін сақтау және көтеру.
- в) Спорттағы білімін көтеру, тәртіптілікке, сезімталдыққа, белсенділікке тәрбиелеу[1, 256 б.].

Осы талаптарды жаттығу процесінде ретімен шешу адам ағзасының мол мүмкіншілігін жоғары спорттық көрсеткішке жету үшін барынша көп пайдалануға болады.

Қарсылас командалардың шеберлігінің деңгейін үнемі өсіп отыруы футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жан-жақты дайындығына қойылатын талаптарды жыл сайын күшейтіп

отырады. Осы қойылатын талаптардың жағымды әсері педагогикалық қағидаларды ретінен іске асыру арқылы шешіледі.

Дағдылардың қалыптасуы мен жетілуі дене жаттығуларын жүйелі түрде орындауда ғана жүзеге асады. Олар көп жақты болып келеді, оларды таңдау оқу-жаттығу процесінің талаптарына сай болады. Дене жаттығулары дене тірегіне, күштің көбеюіне, жылдамдық, төзімділік және ептіліктің жақсаруына әсер етеді. Сондай-ақ жүрек қан тамырларының жұмысына, тыныс алу және басқа да ағза жүйелерінің, спорттық жұмыс қабілетінің өсуіне жүктемеден кейін қайта қалпына келтірудің жылдам жүруі жетілдіреді. Әрбір жаттығу дағдының және сапаның өсуіне әсерін тигізеді. Сондықтан да дене-күш жаттығуларын басымды әсер етуіне қарай іріктелінеді.

Футболшының оқу-жаттығуындағы барлық жаттығулар шартты түрде үш топқа бөлінеді: 1) жарыстық, 2) арнайы дайындық, 3) жалпы дайындық.

Жарыстыру жаттығулары - бұл ережеге толық сәйкес футбол ойынының біртұтас қозғалыс іс-әрекеттері.

Арнайы дайындық - жарыстыру қимыл-әрекеттің элементтерінен тұратын нұсқаулары, сондай-ақ сипаты жағынан ұқсас жаттығулар жиынтығы [2, 25 б.].

Арнайы дайындық жаттығуларының құрамы футбол дайындығы жаттығуларымен анықталады. Олар футболшыларға қажет дағдылар мен сапаларды дамытуға ықпал жасайтындығын есептей отырып іріктеледі.

Өз кезегінде арнайы дайындық жаттығулары жуықтатылған және дамытушы болып екіге бөлінеді. Жуықтатылған жаттығулар негізінен қозғалыс техникасының формаларын игеруге септігін тигізеді. Дамыту жаттығуларының басты міндеті дене-күш сапаларын дамытуға арналған.

Жалпы жетілдіру жаттығулары футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жалпы дайындығына бағытталған.

Жалпы дайындық жаттығулары көмегімен футболды оқыту - жаттығу процессіндегі қозғалыс дағдыларын, негізгі дене-күш дайындығының дамуына тиімді түрде әсер етуге болады.

Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі оқу-жаттығуындағы қолданылатын жаттығулары негізгі және қосалқы болып екіге бөлінеді.

Негізгі жаттығуларға жататындар:

- а) Қозғалыс сапаларының жалпы және арнайы дамуына арналған жаттығулар.
- б) Допты игерудегі техниканы оқыту және жетілдіру жаттығулары.
- в) Тактикалық әдістерді, комбинацияларды және ойын жүйесін үйрету және жетілдіру жаттығулары.

Қосалқы жаттығуларға жататындар:

- а) Шартты рефлексстің жаңа жүйесінің құрылуына, ағзаның негізгі қозғалыс дағдысын іске асыруға арналған жаттығулар.
- б) қозғалыс дағдысының бөлшектеріне жақын немесе сәйкес арнайы жаттығулар.
- в) Ағзаның функционалды мүмкіншілігінің кеңеюіне және қозғалыс дағдысының қалыптасуына септігін тигізетін спорттың басқа түрлерінен алынған жаттығулар.

Қолданылатын жаттығулардың жалпы көлемін көбейткеннен бір ғана жаттығуды қолдану арқылы бірнеше міндетті шешу маңызды.

Шұғылданушылардың ағзасына жаттығулардың және басқа да құралдардың тиімді әсер етуіне табиғи күш пен гигиеналық факторлардың тигізер септігі зор. Әрине бұл жерде берілген жүктеме мен демалыстың алмасуы, өз уақытында тамақтануы, ұйқы режимі, тұрмыс және еңбек гигиенасы маңызды роль атқарады.

Жоғарғы спорттық жетістікке жетуді міндет қойған футболшы үшін, өз мүмкіншілігін барынша сарқып қолдану заң болып табылады. Бұл футболшы спорттық жүктемені орындау кезінде, шығармашылық ұмтылысын көрсете отырып, прогрессивті формалары мен әдіс құралдарды мейлінше көп пайдаланылады.

Футболда үлкен жетістік, басқа да спорт түрлеріндегідей, жалпы және арнайы дайындық бірлігін сақтаған жағдайда да мүмкіншілік туғызады.

Жалпы дайындық жаттығуы кезінде спорттық мамандықты басты мақсат етіп қоймайды, ал жоғарғы көрсеткішке жету алдағы уақыттың межесін сипаттауға болады.

Арнайы дайындық процесінде таңдаған спорт түрінің жетілуі үшін уақыт пен күштің бөлінуі сипатталады.

Футболшы жаттығуында жаттықтырушы жалпы және арнайы дайындық бірлігін сақтай отырып, жалпының ішінде арнайы, арнайының ішінде жалпы деп ұғынып жан-жақты дайындықтың қағидасын қатаң сақтауы тиіс.

Жалпы және арнайы дайындықтың ара қатынасын іздестіру, жаттықтырушы, дәрігердің, ғылыми қызметкердің және спортшының шығармашылық іс-әрекетінң үздіксіз талабы.

Футболшының жаттығуы - бұл үздіксіз жарыс пен оқудың және демалыстың алмасып отыруының жыл бойғы процесі. Футболшылар арасында сабақ пен жарыс көбінесе қалпына келмеген жағдайларды өтеді.

Арнайы зерттеулер мен іс-тәжірибе көрсеткендей сабақ пен жарыс ағзаны өз қалпына келмеген жағдайда өте беруге жіберіледі және көп жағдайда жарыстың осындай режиміне бейімдеу ақырында футболшы ағзасының жұмыс қабілетінің көбеюін байқатады. Спортшы жарысқа қысқартылған демалыс күндері (2-3 күн) арқылы қатысуы мүмкін, бұл оның жыл бойы өтетін жарысқа қатысуына дайындығын өсіреді.

Жалпыға белгілі адм ағзасы - динамикалық жүйе, ол тез арада стандартты жағдайға тез бейімделіп, жүктеменің біртіндеп өсуіне немесе кемуіне көндігеді. Осындай стандартты жұмыс жағдайында дәрежесі үлкен жүктеменің футболшы ағзасына орташа, орташа-аз болып көрінеді.

Жоғары дәрежелі футболшының таңертеңгілік стандартты жаттығуын жасау, ойын алдындағы дене қыздыру жаттығуларының ролі футболшының ағзасын жарыс алдындағы ұрыс дайындығына келтіре алмайтын болды. Жүктемені біртіндеп көбейту мен жүктемені барынша сарқып қолданудың ара-қатынасын қайта өзгертуді талап ете бастады. Бұдан шығудың жолы табылды, кезеңдерде стресстік жүктемені қолдану, ағзаны тепе-теңдік қалпынан шығаруға әкеліп соқтырады. Одан кейін орта және аз мөлшерде жүктемені қолдану арқылы ағзаның қалпына келуіне және жоғары қалпына келуіне жағдай жасауға болады. Бұлардың барлығы біртіндеп жүктемені ұлғайту және динамикалық толқын тәрізді сипаттағы жаттығулар өзара байланыста болады.

Футболды оқыту - жаттығу процес кезінде жаттығу жүктемелердің біртіндеп және барынша көп ұлғаюына қойылатын талаптарды шешу үшін жүктемені жаттығу кезінде және ойын арасында толқын тәрізді өсуін нақты бөлу қажет.

Төмендегі жағдайларды қарастыру керек:

Спорттық жүктемені көтерген кезде ағзаның бұдан да жоғары жүктемені қабылдау дайындығы;

Жарыста ағзаның барлық ресурстарын жұмылдыру үшін жаттығудың дағдылы емес құралдарын пайдалану;

Қайта қалпына келтіруді процесін жылдамдату үшін қалпына келтіру жаттығуларын және құралдарын кеңінен қолдану;

Жаттығу жүктемесінің біртіндеп және барынша көбейту талаптары жұмыс бірлігі мен қайта қалпына келтірудің органикалық өзара байланысына сүйенеді.

Іс тәжірибе жүзінде бұл талапты пайдалану жаттықтырушыдан жақсы ілімдік және тәрбиелік дайындықты, жаттығу өткізуге жақсы жағдай туғызу және футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жалпы және спорттық режимді қатаң сақтауды көздейді.

Спорттық жүктеменің және демалыстың, шалдығу мен қайта қалпына келтіру процесінің өзара әсерін есепке ала отырып, спорттық жүктеменің көлемі мен қарқынын дұрыс бөлу үшін футболшылар жаттығуына толқын тәрізді жүктемені қолдану тиімді.

Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жаттығу процесінің негізгі заңдылығына оның циклдік сипаты жатады. Апталық, бір айлық және жылдық циклдерде жарыс кестесінің тығыздығына байланысты кезеңдік жүктемені азайту, жаттығудың кезеңдері мен сатыларына байланысты көлемді және қарқынды жаттығулардың өзара әсері, жаттығуды жоспарлауды қажет етеді.

Жаттығудың дайындық кезеңінде жаттығулар жарыс кезеңіне қарағанда үлкен көлемде орындалады. Дәл осындай кезде жаттығудың қарқыны жарыстық кезеңде дайындық кезеңіне қарағанда айтарлықтай жоғары болады.

Апталық және ойын аралық кездегі екпінді сипаттағы циклдер, көлемі аз және қарқыны аз жаттығу циклдерімен алмасып отырады.

Дәл осындай болып ай аралық және жылдық циклдерде белгілі бір жүйемен алмасып отырады.

Спорттың дамуы, спорттық жаттығуларды өткізу кезінде жаңа қағидалардың пайда болуына әсер етті. Олардың негізділері: мамандану, жан-жақтылық, біртіндеп, қайталануы, жекешелік.

Мамандану қағидасы. Футбол шеберлігін игеруде бастапқы ролді атқарады. Мамандану жаттығуы футболда жаттығудың көп пайзын қарастырады (80%) олай дегеніміз ойын дайындығы бұл жерде - жеңуші фактор және оны ешқандай басқа жаттығулармен қуыстыруға болмайды. Қосымша жаттығулар қолданылған кезде футбол ойыны талабына сай, негізгі қозғалыс дағдысына өзара әсер ететін жаттығу құралдарына көңіл бөлінеді. Мамандандыру жаттығуына жол жан-жақтылық қағидасын іске асыру арқылы өтетінін естен шығармау тиіс. Бұған арнайы дайындық бағытындағы арнайы жаттығуларды іріктеумен, сондай-ақ жалпы және арнайы дайындықтың ар-қатынасы арқылы қол жеткізуге болады.

Мамандандыру қағидасының балалармен сабақ өткізу кезінде маңызы зор. Футболға балаларды ерте жастан (7-8 жас) тартуға болады. Футболмен айналысу балалардың дене дамуына және олардың денсаулығына жақсы әсер етеді.[3, 146 б.].

Жан-жақтылық қағидасы құрамына адам ағзасының барлық жүйесінің өзара байланыс заңдылығы, олардың орталық жүйке жүйесімен, оларды басқаратын ми орталығы енеді. Жаттығу кезінде адам ағзасының барлық жүйелері біртұтас бірігіп жұмыс атқарады. Тек дидактикалық талаптарды ғана оқу-жаттығу үш жағынан қарастырылады: психика жаттығуы, вегетивті және қозғалыс функциясы.

Футболшының жан-жақты дайындығы - спорттық мамандықтың негізі болып табылады. Жан-жақтылық қағидасы дене-күш, тактикалық, техникалық, психологиялық және ілімдік дайындықтарды іске асыру арқылы жүзеге асырылады.

Біртіндеу қағидасы жаттығу кезіндегі жүктемені біртіндеп көбейту және азайту, жасалынатын жаттығудың көлемі мен қарқынын ұлғайту, жас ерекшелігі, өткізілу кезеңдерін сақтау, сабақты өткізуді дұрыс ұйымдастыруды қарастырады.

Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі спорттық жүктемені біртіндеп көтеру және азайту, оқу аралық және оқу-жаттығу циклінде, футболды оқыту - жаттығу процессіндегі көпжылдық жаттығу циклі арқылы жүзеге асырылады. Әсіресе біртіндеу қағидасы іске асыру

кезінде спорттық жүктемені орнықтыруға көп көңіл бөлу қажет. Жаттығу жүктемесін біртіндеп көтеруді бір қалыпты процесс деп қарастыруға болмайды.

Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі спорттық жаттығуларында жүктеменің өсуі көбінесе толқын тәрізді және сатылы болып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ашмирин Б.А. Дене тәрбиесінің ілімі мен әдістемесі. М., 1979 ж.
2. Матвеев Л.П. Спорт жаттықтырушының негіздері. М., 1987 ж.
3. Матвеев Л.П. Спорттың жалпы ілімі. М., 1997 ж.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫН АПАТАСЫНА ҮШ РЕТ ӨТЕТІН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫСТЫ АРТТЫРУДАҒЫ ӘСЕРІ

Абай Айгерім Сапарқызы

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м. **Муталиев Б.Т.**

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі Қазақстанға экономиканың түрлі салаларының қарқынды дамуы, адаммен оның денсаулығына жоғары талаптар тән. Өкінішке орай, қазіргі Қазақстан азаматтары өз қызметін жеткіліксіз қозғалыс белсенділігі, өмір ырғағының жоғары болуы, зиянды әдеттердің кеңеюі, дұрыс тамақтанбау және қолайсыз экологиялық жағдайдың әсеретуі жағдайында құруға мәжбүр. Осы және басқа жағдайлар дененің қорғаныс функциясының төмендеуімен және ауруларсанының өсуімен бірге жүреді. Осы проблемаларды шешуде жалпымектеп оқушыларының, атап айтқанда бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесіне маңызды орын беріледі.

Айта кету керек, Қазақстандағы мектептегі дене тәрбиесінің ғылыми-әдістемелік негіздері КСРО құрамында жұмыс істеген кезде қалыптасты. Ұйымдастырушылық тұрғыдан алғанда, мектептегі білім берудің барлық кезеңдерінде аптасына екі рет дене шынықтыру сабақтары дәстүрлі болды. Бұл жағдай осы уақытқа дейін жүргізілген барлық ғылыми зерттеулердің объектісі мен пәні денешынықтырудың екі реттік сабақтары бар оқу процесі және оқушылардың физикалық дамуымен дене дайындығындағы тиісті өзгерістердің табиғаты екенін анықтады.

Жоғарыда көрсетілген ұстанымдардан 2013/2014 оқу жылынан бастап аптасына дене шынықтырудың міндетті үш реттік сабақтарын енгізу жаңа және аз зерттелген проблема болып табылады. Біз таңдаған тақырыптың педагогикалық құндылығы дене шынықтыру сабақтарының кеңейтілген көлемінің толық циклынан өткен бастауыш мектеп оқушыларының дене дамуы мен дене дайындығының деңгейі мен динамикасын сипаттайтын жаңа ғылыми мәліметтер алу мүмкіндігімен байланысты.

Зерттеудің мақсаты ретінде Қазақстан Республикасы бастауыш мектеп оқушыларының дене дамуы мен дене дайындығына үш реттік дене шынықтыру сабақтарының әсер ету сипатын анықтау және тиісті әдістемелік ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу барысында **3 міндет** шешілді:

1. Қазақстан Республикасының бастауыш мектебінде дене шынықтыруды жаңғыртудың ғылыми негіздерін, қазіргі тенденциялары мен алғышарттарын зерттеу.

2. Әлемнің бірқатар елдерінде оқитын жастардың дене тәрбиесінің тұжырымдамалық негіздерін нақтылау және зерттеудің эксперименттік бөлігін ұйымдастырудың әдіснамасын, объектісін, пәні мен сипатын қалыптастыру.

3. Аптасына үш рет өткізілетін дене шынықтыру сабақтарының бастауыш сынып оқушыларының дене дамуы мен дене дайындығына әсер ету сипатын зерттеу, сабақтардың жаңартылған мазмұнының тиімділігін эксперименттік негіздеу және практикалық ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістері: физикалық даму белгілерін өлшеу, физикалық қасиеттерді тестілеу, педагогикалық эксперименттерді анықтау және қалыптастыру, нақты деректерді математикалық өңдеу, әдеби көздерді талдау және синтездеу әдістері, заңнамалық және нормативтік-бағдарламалық құжаттарды зерттеу және салыстырмалы бағалау.

Зерттеуде 1-ші мәселені шешуге кірісе отырып, идеологиялық, ғылыми, әдістемелік және ұйымдастырушылық негіздері бар және іске асырудың тиісті жолдары бар әлеуметтік тәжірибенің белгілі бір түрін білдіретін «дене тәрбиесі жүйесі» түсінігі бастапқы ұстаным ретінде анықталды. Елімізде дене шынықтыруды дамыту жөніндегі мемлекеттік ұстанымдар идеологиялық негіз болып табылатыны, оқушы жастардың дене тәрбиесінің заңдылықтары мен үрдістері туралы білімдерін біріктіретін тұжырымдамалар ғылыми және әдістемелік негіздер болып табылатыны атап өтілді. Оқу бағдарламалары сабақтардың мазмұнын жүйеге келтіреді, ал нормативтер жүргізіліп жатқан жұмыстың мемлекеттің мақсатты бағдарларына сәйкестігін көрсетеді.

Негізгі ұғым-дене тәрбиесінің ғылыми негіздері – «Дене тәрбиесі», «дене дамуы» және «дене шынықтыру» сияқты терминдер арқылы егжей-тегжейлі айтылды.

Бастауыш мектептегі дене тәрбиесінің ғылыми негіздерінің даму кезеңдері кеңестік және посткеңестік кезеңдерге қатысты сипатталған. Біз олардың қалыптасуына айтарлықтай үлес қосқан ғалымдардың көзқарастарына шолу жасадық, сонымен қатар оқушы жастардың дене тәрбиесі әдістемесінің типтік ерекшеліктерін анықтадық.

Егеменді Қазақстанда дене тәрбиесінің ғылыми негіздерінің қалыптасуын сипаттай отырып, біз екі жағдайды анықтадық: біріншісі, ел ғалымдардың үлкен тобын дайындай алды, екіншісі – іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулер жүргізетін ірі ғылыми орталық құрылды. Ол Қазақ спорт және туризм академиясы болып табылады.

Еліміздегі ғалымдары қорғаған диссертациялық жұмыстарды талдау (жүзден астамы) уақыттың басты әлеуметтік талабы халықтың салауатты өмір салтын қалыптастыру және олардың дене даярлығының мемлекет белгілеген нормалар мен талаптарға сәйкестігін қамтамасыз ету болды деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Дене тәрбиесіндегі жетістік заманауи ғылыми біліммен және дене тәрбиесінің тиімді мазмұны мен әдістерін таңдау қабілетімен қамтамасыз етіледі деген түсінік қалыптасты.

Алайда, зерттеулердің алуан түрлілігіне қарамастан, бүгінгі күнге дейін сабақтар санының көбеюінің оқушылардың физикалық дамуы мен дене дайындығына әсерін сипаттайтын деректер алынған жоқ. Бұл жағдайды біз тиісті зерттеулерді бастаудың алғышарты ретінде атап өттік.

2-ші тапсырмамен жұмыс жасай отырып, олар әлемнің әртүрлі елдеріндегі оқушылардың дене тәрбиесінің тұжырымдамалық негіздерін нақтылап, олардың әртүрлі екендігі туралы қорытынды жасады. Мысалы, Ұлыбританияда дене шынықтыру мектепте оқытылатын үш маңызды пәннің бірі болып табылады. Мотор белсенділігінің техникалық күрделі түрлеріне баса назар аударылады. Еуроодақ стандарттары бойынша сабақ аптасына бір жарым сағаттан төрт сағатқа дейін жүргізіледі. АҚШ-та спортқа ерекше мән беріледі, үздік спортшыларға колледжге түсу кезінде жеңілдіктер беріледі. Жапонияда оқушының денсаулығын нығайтуға бағытталған аптасына үш рет сабақтар өткізіледі. Ресей кешенді дамыту, жеке қасиеттерін қалыптастыру және қимыл-қозғалыс іскерліктері мен дағдыларына акцент жасайды.

3-ші мәселені шешуде, яғни аптасына үш рет өткізілетін сабақтардың бастауыш сынып оқушыларына әсер ету сипаты келесідей болды. 1-4 сынып оқушылары, әр сыныпта 120 адам

катысты. Бастапқы тестілеу оқу жылының басында, қорытынды тестілеу оқу жылының соңында өткізілді. Алынған мәліметтер математикалық статистика әдістерімен өңделді.

Оқушылардың дене дайындығы төрт деңгеймен бағаланады-өте жақсы, жақсы, қанағаттанарлық және қанағаттанарлықсыз. Қыздар жылдамдық-күш сапаларында: 30 м жүгіруде, орнынан ұзындыққа секіруде және қайықпен жүгіруде үздік нәтижелер көрсетті. Жақсы нәтижелер қозғалыстарды үйлестіруде, яғни көп соққыларда, биіктікке секіруде, арқанмен секіруде және доп лақтыруда.

Ұлдардың физикалық дайындығы басқаша болды. Алты тестте жақсы нәтижелер көрсетілген, яғни 30 м жүгіруде, ұзындыққа секіруде, арқанмен секіруде, денені көтеруде, отырып тұру және допты лақтыруда, бұл дене шынықтыру сабақтарының жылдамдық пен күш қасиеттеріне, қимылдарды үйлестіруге және ұлдардың іш бұлшықеттерінің күшіне оң әсерін көрсетеді. Төрт сынақ жақсы нәтиже көрсетті (жүгіру, жоғары секіру, көп секіру және 1000 м жүгіру). Сонымен қатар, секіру қабілеті мен тепе-теңдікті сақтау қабілеті өте төмен.

Бастауыш сынып оқушыларының дене дамуы мен дене шынықтыруының белгіленген ерекшеліктері сабақтың мазмұнын жаңарту қажеттілігі туралы қорытынды жасауға, дене шынықтыру сабақтарын өткізу әдістемесін жетілдіруге мүмкіндік берді.

Эксперимент жүргізе отырып, егер белгіленген кемшіліктерді жоюға бағытталған жаттығулардың мазмұны мен көлемі қайта қаралса, онда бастауыш сынып оқушыларының үйлесімді дамуын қамтамасыз етуге болады деп болжадық. Бағдарламаның вариативтік бөлігіне өзгерістер енгізілді (24 сағат) және қыздармен (1-2 сыныптар) жұмыста жылдамдықты, ептілікті, секіруді, үйлестіру қабілеттерін дамытатын ұлттық қимыл ойындарын, сондай-ақ іш және аяқ бұлшықеттерінің күшін дамытатын жаттығуларды кеңінен қолданды.

Ұлдармен жұмыс жасау кезінде секіруді, іштің бұлшық еттерінің күшін, төменгі аяқтарды, сондай-ақ дәлдікті дамытатын жаттығуларға баса назар аударылады.

3-4 сыныптарда қыздар жылдамдық пен оның түрлерін, дәлдікті, іш және аяқ бұлшықеттерінің күшін дамытатын жаттығулармен көбірек айналысты, ал ұлдар секіруді және тепе – теңдікті сақтау қабілетімен көбірек айналысты. Төзімділікті дамытуға бағытталған жүктемелердің көлемі артты.

Қалыптастырушы эксперимент толыққанды оқу жылы ішінде оқушылардың бірдей санын тарта отырып, сол базада жүргізілді және айқындаушы экспериментке қатысқан осы оқушыларға қатысты оң нәтижелер алуға мүмкіндік берді.

Қыздардың физикалық даму көрсеткіштері эксперименттік бағдарламаны іске асыру нәтижесінде болған елеулі өзгерістерді көрсетеді. Белгілердің басым көпшілігі белгіленген физиологиялық нормаларға сәйкес келеді, яғни 16 жағдайда орташа, 11 жағдайда орташа деңгейден жоғары және тек 1 жағдайда «орташа деңгейден төмен» бағалаулар байқалады. Соңғысы 3-ші сыныптағы қыздардың денесінің өсуіне қатысты, ол бастауыш мектепті бітірген кезде орташа балл критерийлеріне дейін жақсарады.

Тәртіп бойынша, ұлдардың физикалық дамуында жақсы өзгерістер орын алды, олардың ұқсас көрсеткіштері келесідей сипатталады: 18 жағдайда белгіленген физиологиялық нормаларға сәйкестік, 9 жағдайда-орташа талдан жоғары, 1 жағдайда-орташа бағадан төмен.

Қыздардың дене шынықтыру дайындығында 14 жағдайда белгі нормаларына сәйкестігі өте жақсы, 16 жағдайда-жақсы және 4 жағдайда – қанағаттанарлық деп белгіленді.

Ұлдардың дене шынықтыру дайындығында 17 жағдайда белгі нормаларына сәйкестігі өте жақсы, 13 жағдайда-жақсы және 3 жағдайда – қанағаттанарлық деп белгіленді.

Бастауыш мектепте оқуды аяқтағаннан кейін алынған мәліметтерді талдау көрсеткендей, қыздар іштің бұлшықет күшінің, төменгі аяқтың бұлшықет күшінің және жылдамдыққа төзімділіктің жақсы деңгейімен сипатталады. Дене шынықтыру белгілерінің басым көпшілігі

«өте жақсы» белгісіне сәйкес келеді. Оларға жылдамдық, жылдамдық пен күш қасиеттері, ептілік, секіру, үйлестіру қабілеттері, тепе-теңдікті сақтау қабілеті, дәлдік және жалпы төзімділік жатады.

Ұлдар бір қозғалыс жылдамдығында және қозғалыс жылдамдығында көрінетін жылдамдықта ерекшеленеді. Олар «жақсы» белгісінің нормалары деңгейінде қалыптасады. Көріністің жақсы деңгейі жылдамдық төзімділігінің дамуында да байқалады. Дене шынықтырудың басқа белгілеріне келетін болсақ, керемет нәтижелер алынды. Олар жылдамдық, жылдамдық-күш қасиеттері, ептілік, секіру, үйлестіру қабілеттері, тепе-теңдікті сақтау қабілеті, дәлдік, төменгі аяқтың бұлшық еттерінің күші және жалпы төзімділік.

Профессор Т.Ботоғариевтің монографиясында, сондай-ақ Мәскеуде және София қаласында жүргізілген жекелеген зерттеулерде ұсынылған Қазақстан аймақтарында тұратын қатысты жүргізілген салыстырмалы талдау жалпы біздің педагогикалық экспериментке қатысушылардың дайындығының артықшылығын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері. Бастауыш мектепте дене шынықтырудың ғылыми-әдістемелік негіздерін одан әрі дамыту жүзеге асырылды, Қазақстан Республикасындағы оның жұмыс істеуінің қазіргі заманғы үрдістері сипатталды; дене шынықтырудың үш реттік сабақтарын енгізу салдарынан бастауыш мектеп оқушыларының дене дамуы мен дене даярлығының деңгейі мен серпінін сипаттайтын объективті деректер алынды; педагогикалық эксперимент нәтижелері негізінде дене шынықтырумен айналысудың мазмұны мен әдістемесі жаңғыртылды

Тұжырымдар. Осылайша, аптасына үш рет өткізілетін дене шынықтыру сабақтарының жаңартылған мазмұны Қазақстан Республикасының бастауыш мектеп оқушыларының дене дамуы мен дене дайындығының жалпы құрылымы мен динамикасын оңтайландыруға және оларды жетілдіру тұрғысынан одан әрі әсер ету нүктелерін анықтауға мүмкіндік берді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Адамбеков, К.И. Воспитание физических качеств у детей и подростков и оценка их эффективности [Текст]. К.И. Адамбеков. МПИМИРК–Алматы, –1996. – 195 с.
2. Ботоғариев, Т.А. Научно-педагогические обоснование совершенствования физического воспитания школьников с учетом региональных условий (на материалах Атырауской, Мангистауской и Актюбинской областей) [Текст]. Т.А. Ботоғариев. Автореф. дисс. на соиск. учен.степ. доктора пед. наук, – 2001. – 50 с.
3. Теория и методика физического воспитания [Текст]: Учебник для ин-тов физ. культуры. Издание 2-е, исправленное и дополненное. / Под общ.ред. доктора педагогических наук, проф. Л.П. Матвеева и проф. А.Д. Новикова. том II. - Москва: Физкультура и спорт, 1976 -с. 106-135.

ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ – ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНЫ ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ ОЙЫНЫ ТУРАЛЫ ЖАЛПЫ МӘЛІМЕТ, ОЙЫННЫҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ

Рисметова М.Д.

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші- ғ.м., **Козбаев Е.У.**

Қазіргі кездері дүние жүзінде зияткерлік ойындарды мектеп бағдарламасына енгізудің бай тәжірибесі қалыптасып келе жатыр. Мәселен, тоғызқұмалақ ойыны Қазақстан

Республикасындағы қазақ-түрік лицейлерінің мектеп бағдарламасында орын алған. Жыл сайын тоғызқұмалақпен шұғылданушы жастардың ішінде мектепті алтын белгімен бітірушілердің саны да артып келеді.

Жалпы алғанда зияткерлік ойындар жас ұрпақтың есте сақтау қабілетін арттырып, логикалық және түйсіктік ойлау жүйесін дамытып, оның сабырлығы мен алдына мақсат қою қасиеттерін арттырады. Қиын және анық емес жағдайларда шешім қабылдап, оаған жауап беруге үйретеді. Зияткерлік ойындарда сана-сезімнен басқа, тұлғаның шығармашылық қасиеттері де қатар дамиды. Ол үшін арнайы есептер мен этюдтер пайдаланылады.

Тоғызқұмалақ – әлемдік мәдениетінің озық үлгілерімен бой теңестіре алатын зияткерлік (интеллектуалдық) ойын, логикалық ойлау өнері. Археолог-ғалымдарының пайымдауынша ойынның пайда болу мерзімі 4000 жыл шамасын қамтиды. Жасөспірім ұрпақтың дене шынықтыру тәрбиесімен қатар, ақыл-ойының дамуына да зор мән берген бабаларымыз осы ойынды ойлап тауып, зердегілік және зияткерлік даму құралы ретінде қолдан Тоғызқұмалақ ойыны бүгінгі күні елімізде өрлеу, өркендеу дәуірін басынан кешіріп отырғанымен, ұлттық ойынның қыр-сыры толықтай ашылған жоқ. Ұлттық мұраның жас ұрпақтың рухани деңгейі мен ойлау жүйесін дамытудағы орны әлі зерделенбей отыр. Ежелгі көшпенділердің тоғызқұмалақты қандай мақсаттар үшін ойлап тапқаны, оның алғашқы қызметтік мәні де айқындалған жоқ. Сондықтан алдағы уақытта ұлттық ойынның беймәлім қырларын, әсіресе, ұсақ заттарды ұстағанда, оның ми қозғалысына әсерін тоғызқұмалақ ойыны арқылы зерттеу жүргізу - уақыт еншісінде.

Француз тілінен аударылғанда "этюд" - зерттеу деген мағынаны білдіреді. Яғни зияткерлік ойындарда этюдті шешу дегеніміз - ізденудің жолы, шығармашылық қабілеттерді дамытудың таптырмас көзі.

Тоғызқұмалақ ойыны да зияткерлік ойындардың күрделі түрі ретінде мұндай композициялық ерекшеліктерден кенде болмаса да, әлі күнге дейін тек этюд жанры ғана дамып отыр.

Тоғызқұмалақ ойындары - жоғарыдағы зияткерлік ойындардың ішінде ең көп тарағаны және түркі халықтарының ккпшілігінде кездеседі. Тоғызқұмалақ секілді ойындар кездерден әр түрлі пішінде Орта Азия және Қазақстаннан бастап, Индия, Кариб аралдары, Египет, Шри Ланка, Солтүстік Африкаға дейінгі аралықтағы жерлерде таралған. Мұндай ойындар - "Калах", "Мангала", "Овари", "Бао", "Жонглак", "Габата", "Енкешуй", "Вари" және тағы басқа атаулармен көптеген елдерге белгілі болған. Еуропа ғалымдары бұл ойындарға әлемдік зерттеулерде "мангала" деген ат берген. "Мангала" араб тілінен аударғанда "жылжыту", "қозғау" деген мағынаны білдіреді.

Тоғызқұмалақ ойынының ережелері де алғашқы кезде бір ізді болған жоқ. Ұлттық ойынды зерттеген ғалымдардың еңбектерінде бұл ерекшеліктер нақты көрініс тапқан. Тоғызқұмалақ туралы зерттеулер XIX ғасырда шетелдік этнограф тарапынан жүргізілді. Бірақ олар тек қана ойынның атауы мен ережелеріне ғана тоқталып, олардың кездесетін өңірлерін айтумен ғана шектелді.

Қазақ халқының ағартушылары Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев тоғызқұмалақ ойынын ерекше мадақтаған, әсіресе Абай бұл ойынды сүйсініп ойнаған. Тоғызқұмалақты ойнау үшін Абайдың ауылына көне ойынның шеберлері мен ойыншылары әдейі жиналады екен. Абай бос уақытында ойынды ұйымдастыру үшін үнемі ойын тақтасын алып жүрген.

Тоғызқұмалақ - 4 мың жылдық тарихы бар, қазіргі уақытта әлемге әйгілі зияткерлік ойындардың ішінде ерекше маңызға ие ата-бабамыздан қалған асыл мұраларымыздың бірі. Республикамыздың әр түкпірінен табылған, тасқа қашалып қалдырылған тоғызқұмалақ тақтасының бейнелері де ойынның өте ертеде пайда болғанынан хабар береді.

Өткен ғасырдың 60-жылдарында Орталық Комитетке ашық хат ұйымдастырып, тоғызқұмалақ ойынының ұрпақ үшін қажет екенін дәлелдеп, араша түскен зиялы қауым өкілдері К.Каукетаев, Р.Абдуллин және осы өнерді серік еткен М.Әуезов пен Қ.Қуанышбаевтар ойынның қазіргі заманға аман-есен жетуіне зор еңбек сіңірді.

Тоғызқұмалақ ойыны республикалық деңгейде Қазақстан Республикасы, Қырғызстан, Моңғолия, Ресейде, Алтай мен Қаратай-Шеркессия елдерінде ойналады. Қытайда және Еуропа елдерінде ойынды ақпараттық жағынан насихаттап отырған көптеген жанашырлары бар. Американың Нью-Йорк қаласындағы Аляска Университеті Тоғызқұмалақ ойынын зерттеумен айналысып отыр. Қазақстан Республикасында қазір спорт түрі ретінде Тоғызқұмалақ қанатын кеңге жайып, танымал ойын болып дамуда.

Өте қызық әрі терең ойлауды талап ететін халқымыздың даналығын көрсететін ұлттық ойындардың бірі –тоғызқұмалақ. Халқымызбен бірге жасасып келе жатқан тоғызқұмалақ ойыны қазір кең тарап, дамып жетіліп келеді (1 сурет).

Көшпелі халықтың өмірінде бүтін сандардың төрт амалын есептеп шығару осы тоғызқұмалақ ойыны арқылы арқылы қалыптасқан. Сондықтан да бұл ойын «малшы математикасы» деп аталған [1, 2]. Шындығында бұрын далада кездесе кеткен екі малшы осы ойындағы «қазан» мен «отаудың» орнын жерді шұқып оя қойып, дорбаларында жүрген қойдың кепкен 81 құмалағын әр отауға тоғыз-тоғыздан бөліп салып, бірден ойнай беретін болған. Тоғыз құмалақ ойыны қай кезде шығып, қалай қалыптасқаны қазірше белгісіз. Ал, негізінде, қазақстан жеріндегі жартастардың немесе төбенің үстіндегі тегіс тастың бетіне ойып салған тоғызқұмалақ тақтасы бейнесінің қазірге дейін сақталуы бұл ойынды халқымыз көне заманда ақ ойнағанын аңғартады. Мәселен, Қаратау қаласына таяу жердегі Ақшұңқыр деген тастөбенің үстіне тоғызқұмалақтың отаулары мен қазандары қашап ойылған. Бұл тақтаны қай кезде кім ойып жасағаны әлі белгісіз. Ал жасау мақсаты, әрине, белгілі. Өйткені, малшылар Ақшұңқыр тас жотасынан төңіректегі малды қарай отырып, төбенің үстінде тоғызқұмалақ ойнаған. Тоғызқұмалақ ойынының тақтасы Тарбағатай тауының Сайқан жоталарындағы және Қоржынбай жайлауының етегіндегі жартастарға ойып салынғаны белгілі болып отыр [3, 4, 5].

Осындай тарихи деректерге сүйеніп, тоғызқұмалақты көшпелі қазақ халқының өмірімен бірге жасасқан, оның ұлттық ойындарының бірі деп толық айтуға болады. Ойын ойлауды ұштайды, есте сақтау қабілетін, математикалық ойлауды дамытады. Ойынның көптеген тәсілдері бар. Ол ойыншыдан аса төзімділікті, қорғану тактикасын шабуыл жасау әрекеттерімен шебер ұштастырып отыруды талап етеді [6, 7, 8, 9, 10].

Тоғызқұмалақ ойыны әсіресе соғыстан кейінгі жылдары кеңінен дами бастады. Әлемдік өркениеттің дамуына елеусіз үлес қосып, ғажайып құндылықтармен бірге қаншама туындыларды дүниеге әкелген түркі халықтары адамзаттық дамудың көшінен кеш қалып көрген емес. Елбасы атап көрсеткендей: «Тұңғыш рет әлемге өнеге болған ортақ шаңырақ – киіз үйді, темірді, шалбарды, жебені, етікті және өкшені, үзеңгіні ойлап тапты». Сондай-ақ адамзаттың ақыл-ойының жемісі болып табылатын зияткерлік ойындарды ойлап тауып, болашақ ұрпағын ержүректілік, отансүйгіштік сияқты қасиеттермен бірге зиялылыққа, шебер ойлау мен шыдамдылыққа тәрбиелеп баулып отырды. Түркілердің дене тәрбиесі мен ақыл-ой ойындарына қатты мән беріп, дамытып отырғаны жөнінде М.Қашқаридың «Түбі бір түркі тілі» атты еңбегінде де кездеседі. Еңбекте қарастырылатын «қарағұны», «ілекеш», «шөген», «көшүрме» сияқты ойындардың қатарына зияткерлік тоғызқұмалақ ойынын да жатқызуға болады.

Тоғызқұмалақ ойынында қандай бағыт таңдау да, болашақ жеңіс үшін нақты жоспар құру да отауларда орналасқан құмалақтар арқылы шешіледі. Ал құмалақтарды отауларда өз қалауыңызша орналастыру үшін қай отаудан бастап жүру немесе қарсы отаудан жауап беру, қай отауда құмалақтарды көп ұстамау және ойында маңызды боп есептелетін тұздыққа ие болу

үшін қай отауды таңдау мұның барлығы отаулар жөніндегі толық түсінігіңізге тікелей байланысты.

Пайдаланатын әдебиеттер тізімі:

- 1.Қасымбекова С.И. Футболдың теориясы мен әдістері; Оқу әдістемелік құралы-Алматы: Қазақ университеті, 2019.-116 б 1
- 2.Гренадерова, М. А. Мектептегі футболдың теориялық және әдістемелік негіздері : оқу құралы - Шымкент : Б. и., 2013. - 84 б.
- 3.Сейсенбеков,Е.К. Кіші футболдағы жылдамдық -күш қасиеттерін жетілдіру :Оқу-әдістемелік құралы Әлем баспасы Астана: Б.и.,2013.-100б Қосымша.
- 4..Мырзабек Л.Ә. «Футбол оқыту әдістемесі пәні бойынша дәрістер жинағы: 5В010800 – Дене шынықтыру және спорт мамандығының студенттері үшін» Жетісай: «Сырдария» университеті, 2019
- 5.Тайжанов С, «Футбол: Сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастырушылар мен бапкерлерге әдістемелік көмекші құрал» Алматы, Эверо 2019ж.-100 б
13. <http://pravo.gov.ru>.
14. <http://www.ict.edu.ru>.

ФУТБОЛШЫЛАРДЫ ОҚЫТУ-ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНДЕ ШЫҢДАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ

Мамытов Б. Н.

Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – **Ахметов М.К.**

Спорттық дайындықтың барлық процесін оқыту және жаттығу деп бөлуге болады. Оқыту деп - шұғылданушылардың қозғалыс пен дағдылардың арнайы білім беру жүйесінің бастапқы кезеңін меңгеруін атаймыз. Ойынның техникалық элементтерін, жекелей немесе топтық тактикалық іс-әрекеттер, қозғалыс дағдыларын қалыптастыруды меңгеру - оқытудың негізгі мазмұны - техникалық әдістердің, жеке, топтық және командалық тактикалық іс-әрекет, дене күш дамуы, ерік-жігер сапаларын жетілдіру.(1) Спорттық жаттығу бұл - басқару әдістеме негізінде құрылған спортшының дайындығы. Оқыту және жаттығу процесінің тәрбиелік бағыттағы сипаты болуы тиіс. Сондықтан да оқу-жаттығу сабағына үлкен талап қойылады. Оқу-жаттығу сабағы шұғылданушыларды жан-жақты дайындауға лайықты құрылуы қажет.

Футбол шеберлігін меңгерудің негізгі тірегі болып футболды оқыту - жаттығу процессіндегі денсаулығы болып саналады, олардың жақсы дене-күш дайындығы, жоғары ерік-жігер сапалары.

Футболшыларды оқыту-жаттығу процесінде төмендегі қойылатын талаптарды шешеді:

- а) Қозғалыс дағдылары мен ерік-жігер сапаларын жетілдіру
- ә) Спортшылардың функционалды мүмкіншілігін кеңейту (тыныс алу, жүрек қан тамырлары және басқа да жүйелері)
- б) Спорттық жұмыс қабілеттілігін сақтау және көтеру.
- в) Спорттағы білімін көтеру, тәртіптілікке, сезімталдыққа, белсенділікке тәрбиелеу[1, 256 б.].

Осы талаптарды жаттығу процесінде ретімен шешу адам ағзасының мол мүмкіншілігін жоғары спорттық көрсеткішке жету үшін барынша көп пайдалануға болады. Қарсылас командалардың шеберлігінің деңгейін үнемі өсіп отыруы футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жан-жақты дайындығына қойылатын талаптарды жыл сайын күшейтіп отырады. Осы қойылатын талаптардың жағымды әсері педагогикалық қағидаларды ретінен іске асыру арқылы шешіледі.

Дағдылардың қалыптасуы мен жетілуі дене жаттығуларын жүйелі түрде орындауда ғана жүзеге асады. Олар көп жақты болып келеді, оларды таңдау оқу-жаттығу процесінің талаптарына сай болады. Дене жаттығулары дене тірегіне, күштің көбеюіне, жылдамдық, төзімділік және ептіліктің жақсаруына әсер етеді. Сондай-ақ жүрек қан тамырларының жұмысына, тыныс алу және басқа да ағза жүйелерінің, спорттық жұмыс қабілетінің өсуіне жүктемеден кейін қайта қалпына келтірудің жылдам жүруі жетілдіреді. Әрбір жаттығу дағдының және сапаның өсуіне әсерін тигізеді. Сондықтан да дене-күш жаттығуларын басымды әсер етуіне қарай іріктелінеді.

Футболшының оқу-жаттығуындағы барлық жаттығулар шартты түрде үш топқа бөлінеді:

1) жарыстық, 2) арнайы дайындық, 3) жалпы дайындық.

Жарыстыру жаттығулары - бұл ережеге толық сәйкес футбол ойынының біртұтас қозғалыс іс-әрекеттері.

Арнайы дайындық - жарыстыру қимыл-әрекеттің элементтерінен тұратын нұсқаулары, сондай-ақ сипаты жағынан ұқсас жаттығулар жиынтығы [2, 25 б.].

Арнайы дайындық жаттығуларының құрамы футбол дайындығы жаттығуларымен анықталады. Олар футболшыларға қажет дағдылар мен сапаларды дамытуға ықпал жасайтындығын есептей отырып іріктеледі.

Өз кезегінде арнайы дайындық жаттығулары жуықтатылған және дамытушы болып екіге бөлінеді. Жуықтатылған жаттығулар негізінен қозғалыс техникасының формаларын игеруге септігін тигізеді. Дамыту жаттығуларының басты міндеті дене-күш сапаларын дамытуға арналған.

Жалпы жетілдіру жаттығулары футболды оқыту - жаттығу процесіндегі жалпы дайындығына бағытталған.

Жалпы дайындық жаттығулары көмегімен футболды оқыту - жаттығу процесіндегі қозғалыс дағдыларын, негізгі дене-күш дайындығының дамуына тиімді түрде әсер етуге болады.

Футболды оқыту - жаттығу процесіндегі оқу-жаттығуындағы қолданылатын жаттығулары негізгі және қосалқы болып екіге бөлінеді.

Негізгі жаттығуларға жататындар:

- а) Қозғалыс сапаларының жалпы және арнайы дамуына арналған жаттығулар.
- б) Допты игерудегі техниканы оқыту және жетілдіру жаттығулары.
- в) Тактикалық әдістерді, комбинацияларды және ойын жүйесін үйрету және жетілдіру жаттығулары.

Қосалқы жаттығуларға жататындар:

а) Шартты рефлектің жаңа жүйесінің құрылуына, ағзаның негізгі қозғалыс дағдысын іске асыруға арналған жаттығулар.

б) қозғалыс дағдысының бөлшектеріне жақын немесе сәйкес арнайы жаттығулар.

в) Ағзаның функционалды мүмкіншілігінің кеңеюіне және қозғалыс дағдысының қалыптасуына септігін тигізетін спорттың басқа түрлерінен алынған жаттығулар.

Қолданылатын жаттығулардың жалпы көлемін көбейткеннен бір ғана жаттығуды қолдану арқылы бірнеше міндетті шешу маңызды. (2)

Шұғылдану шылардың ағзасына жаттығулардың және басқа да құралдардың тиімді әсер етуіне табиғи күш пен гигиеналық факторлардың тигізер септігі зор. Әрине бұл жерде берілген жүктеме мен демалыстың алмасуы, өз уақытында тамақтануы, ұйқы режимі, тұрмыс және еңбек гигиенасы маңызды роль атқарады.

Жоғарғы спорттық жетістікке жетуді міндет қойған футболшы үшін, өз мүмкіншілігін барынша сарқып қолдану заң болып табылады. Бұл футболшы спорттық жүктемені орындау кезінде, шығармашылық ұмтылысын көрсете отырып, прогрессивті формалары мен әдіс құралдарды мейлінше көп пайдаланылады.

Футболда үлкен жетістік, басқа да спорт түрлеріндегідей, жалпы және арнайы дайындық бірлігін сақтаған жағдайда да мүмкіншілік туғызады.

Жалпы дайындық жаттығуы кезінде спорттық мамандықты басты мақсат етіп қоймайды, ал жоғарғы көрсеткішке жету алдағы уақыттың межесін сипаттауға болады.

Арнайы дайындық процесінде таңдаған спорт түрінің жетілуі үшін уақыт пен күштің бөлінуі сипатталады.

Футболшы жаттығуында жаттықтырушы жалпы және арнайы дайындық бірлігін сақтай отырып, жалпының ішінде арнайы, арнайының ішінде жалпы деп ұғынып жан-жақты дайындықтың қағидасын қатаң сақтауы тиіс.

Жалпы және арнайы дайындықтың ара қатынасын іздестіру, жаттықтырушы, дәрігердің, ғылыми қызметкердің және спортшының шығармашылық іс-әрекетінң үздіксіз талабы.

Футболшының жаттығуы - бұл үздіксіз жарыс пен оқудың және демалыстың алмасып отыруының жыл бойғы процесі. Футболшылар арасында сабақ пен жарыс көбінесе қалпына келмеген жағдайларды өтеді.

Арнайы зерттеулер мен іс-тәжірибе көрсеткендей сабақ пен жарыс ағзаны өз қалпына келмеген жағдайда өте беруге жіберіледі және көп жағдайда жарыстың осындай режиміне бейімдеу ақырында футболшы ағзасының жұмыс қабілетінің көбеюін байқатады. Спортшы жарысқа қысқартылған демалыс күндері (2-3 күн) арқылы қатысуы мүмкін, бұл оның жыл бойы өтетін жарысқа қатысуына дайындығын өсіреді.

Жалпыға белгілі адм ағзасы - динамикалық жүйе, ол тез арада стандартты жағдайға тез бейімделіп, жүктеменің біртіндеп өсуіне немесе кемуіне көндігеді. Осындай стандартты жұмыс жағдайында дәрежесі үлкен жүктеменің футболшы ағзасына орташа, орташа-аз болып көрінеді. Жоғары дәрежелі футболшының таңертеңгілік стандартты жаттығуын жасау, ойын алдындағы дене қыздыру жаттығуларының ролі футболшының ағзасын жарыс алдындағы ұрыс дайындығына келтіре алмайтын болды. Жүктемені біртіндеп көбейту мен жүктемені барынша сарқып қолданудың ара-қатынасын қайта өзгертуді талап ете бастады. Бұдан шығудың жолы табылды, кезеңдерде стресстік жүктемені қолдану, ағзаны тепе-теңдік қалпынан шығаруға әкеліп соқтырады. Одан кейін орта және аз мөлшерде жүктемені қолдану арқылы ағзаның қалпына келуіне және жоғары қалпына келуіне жағдай жасауға болады. Бұлардың барлығы біртіндеп жүктемені ұлғайту және динамикалық толқын тәрізді сипаттағы жаттығулар өзара байланыста болады.

Футболды оқыту - жаттығу процес кезінде жаттығу жүктемелердің біртіндеп және барынша көп ұлғаюына қойылатын талаптарды шешу үшін жүктемені жаттығу кезінде және ойын арасында толқын тәрізді өсуін нақты бөлу қажет.

Төмендегі жағдайларды қарастыру керек:

Спорттық жүктемені көтерген кезде ағзаның бұдан да жоғары жүктемені қабылдау дайындығы;

Жарыста ағзаның барлық ресурстарын жұмылдыру үшін жаттығудың дағдылы емес құралдарын пайдалану;

(3)Қайта қалпына келтіруді процесін жылдамдату үшін қалпына келтіру жаттығуларын және құралдарын кеңінен қолдану;

Жаттығу жүктемесінің біртіндеп және барынша көбейту талаптары жұмыс бірлігі мен қайта қалпына келтірудің органикалық өзара байланысына сүйенеді.

Іс тәжірибе жүзінде бұл талапты пайдалану жаттықтырушыдан жақсы ілімдік және тәрбиелік дайындықты, жаттығу өткізуге жақсы жағдай туғызу және футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жалпы және спорттық режимді қатаң сақтауды көздейді.

Спорттық жүктеменің және демалыстың, шалдығу мен қайта қалпына келтіру процесінің өзара әсерін есепке ала отырып, спорттық жүктеменің көлемі мен қарқынын дұрыс бөлу үшін футболшылар жаттығуына толқын тәрізді жүктемені қолдану тиімді.

Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі жаттығу процесінің негізгі заңдылығына оның циклдік сипаты жатады. Апталық, бір айлық және жылдық циклдерде жарыс кестесінің тығыздығына байланысты кезеңдік жүктемені азайту, жаттығудың кезеңдері мен сатыларына байланысты көлемді және қарқынды жаттығулардың өзара әсері, жаттығуды жоспарлауды қажет етеді.

Жаттығудың дайындық кезеңінде жаттығулар жарыс кезеңіне қарағанда үлкен көлемде орындалады. Дәл осындай кезде жаттығудың қарқыны жарыстық кезеңде дайындық кезеңіне қарағанда айтарлықтай жоғары болады.

Апталық және ойын аралық кездегі екпінді сипаттағы циклдер, көлемі аз және қарқыны аз жаттығу циклдерімен алмасып отырады. Дәл осындай болып ай аралық және жылдық циклдерде белгілі бір жүйемен алмасып отырады.

Спорттың дамуы, спорттық жаттығуларды өткізу кезінде жаңа қағидалардың пайда болуына әсер етті. Олардың негізділері: мамандану, жан-жақтылық, біртіндеп, қайталануы, жекешелік.

Мамандану қағидасы. Футбол шеберлігін игеруде бастапқы ролді атқарады. Мамандану жаттығуы футболда жаттығудың көп пайзын қарастырады (80%) олай дегеніміз ойын дайындығы бұл жерде - жеңуші фактор және оны ешқандай басқа жаттығулармен қуыстыруға болмайды. Қосымша жаттығулар қолданылған кезде футбол ойыны талабына сай, негізгі қозғалыс дағдысына өзара әсер ететін жаттығу құралдарына көңіл бөлінеді. Мамандандыру жаттығуына жол жан-жақтылық қағидасын іске асыру арқылы өтетінін естен шығармау тиіс. Бұған арнайы дайындық бағытындағы арнайы жаттығуларды іріктеумен, сондай-ақ жалпы және арнайы дайындықтың ар-қатынасы арқылы қол жеткізуге болады.

Мамандандыру қағидасының балалармен сабақ өткізу кезінде маңызы зор. Футболға балаларды ерте жастан (7-8 жас) тартуға болады. Футболмен айналысу балалардың дене дамуына және олардың денсаулығына жақсы әсер етеді.[3, 146 б.].

Жан-жақтылық қағидасы құрамына адам ағзасының барлық жүйесінің өзара байланыс заңдылығы, олардың орталық жүйке жүйесімен, оларды басқаратын ми орталығы енеді. Жаттығу кезінде адам ағзасының барлық жүйелері біртұтас бірігіп жұмыс атқарады. Тек дидактикалық талаптарды ғана оқу-жаттығу үш жағынан қарастырылады: психика жаттығуы, вегетативті және қозғалыс функциясы.

Футболшының жан-жақты дайындығы - спорттық мамандықтың негізі болып табылады. Жан-жақтылық қағидасы дене-күш, тактикалық, техникалық, психологиялық және ілімдік дайындықтарды іске асыру арқылы жүзеге асырылады.

Біртіндеу қағидасы жаттығу кезіндегі жүктемені біртіндеп көбейту және азайту, жасалынатын жаттығудың көлемі мен қарқынын ұлғайту, жас ерекшелігі, өткізілу кезеңдерін сақтау, сабақты өткізуді дұрыс ұйымдастыруды қарастырады.

Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі спорттық жүктемені біртіндеп көтеру және азайту, оқу аралық және оқу-жаттығу циклінде, футболды оқыту - жаттығу процессіндегі

көпжылдық жаттығу циклі арқылы жүзеге асырылады. Әсіресе біртіндеу қағидасы іске асыру кезінде спорттық жүктемені орнықтыруға көп көңіл бөлу қажет. Жаттығу жүктемесін біртіндеп көтеруді бір қалыпты процесс деп қарастыруға болмайды. Футболды оқыту - жаттығу процессіндегі спорттық жаттығуларында жүктеменің өсуі көбінесе толқын тәрізді және сатылы болып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ашмирин Б.А. Дене тәрбиесінің ілімі мен әдістемесі. М., 1979 ж.
<https://yandex.kz/search/?text=221&clid=9580221-11>
2. Матвеев Л.П. Спорт жаттықтырушының негіздері. М., 1987 ж.
<https://yandex.kz/search/?text6&lr=221&clid=9580221-11>
3. Матвеев Л.П. Спорттың жалпы ілімі. М., 1997 ж.
https://yandex.kz/search/?text=221&clid=958022111&suggest_reqid=9611245861

ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕССІНДЕГІ БАСТАПҚЫ КЕЗЕҢДЕ ВОЛЕЙБОЛ СЕКЦИЯСЫНДА БАЛАЛАРДЫ ІРІКТЕУ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Болатбек Б. Т.

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші- ғ.м., Нуржан Н.Н.

1900 жылы волейбол танымалдығы жағынан АҚШ-тың шеңберінен шығып, әлемнің өзге елдеріне таныла бастады. Ойынға алғашында Канада, кейін Үндістан және Азия елдерін қызығушылық танытқан. 1905 жылы Куба, 1906 жылы Қытай, 1908 жылы Жапонияда волейбол құрамалары құрылды. 1909 жылдан бастап Пуэрто-Рикода бұқаралық ақпарат құралдырында волейбол матчынан репортаждар беріледі бастады. Мысалы, 1910 жылы Перу мен Филиппинде, 1912 жылы Уругуайда, 1914 жылы Англияда, 1917 жылы Мексика мен Францияда, 1918 жылы Италияда, 1919 жылы Чехословакияда, 1923 жылы Африка құрлығындағы Мысыр, Тунис, Марокко, ал 1924 жылы Испания мен Огославияда, 1925 жылы Голландияда Жастар Христиан Қауымдастығының бастамасымен арнайы командалар пайда болды.

1900 жылы Американың «Spalding» фирмасы алғашқы волейболдық доп жасап шығарды. Бүгінде ресми жарыстарда допты дайындауды жапондық «Mikasa» корпорациясы мен ағылшындық «Molten» «Wilson» фирмасы жауапкершілікке алып отыр. 1900 жылы ойынның алғашқы ресми 12 ережесі қарастырылған. Оның ресми регламенті 20 жылдары қолданысқа енді. Сол кезде биресми халықаралық турнирлер өтіп тұрған болатын. 1913 жылы 16 ерлер командасымен Азия ойындары өтті. Оған Қытай мен Филиппин қатысты.

Қабілеттілік – баланың өзі таңдап алған спорт түрінің қимыл - әрекеттерін тез және нәтижелі меңгере алуы және сол әрекеттердің оған ұнауы.

Спорттағы дарындылық дегеніміз– бала қабілеттілігінің, оның анатомиялық физиологиялық ерекшеліктерімен үйлесуі. Сол арқылы спорт әрекеттерінің нәтижелі орындалуы.

Адамның қызығушылығын, ұмтылысын, спорт түрімен шұғылданудан қанағаттануын ескеретін сол спорт түріне бағыттау шараларын Спорттағы бағдарлау дейміз. Оны бірнеше түрге бөлуге болады. Үгіт, насихат, спорт түрлерінен мағлұматтар беру. Мектепте сабақ кезінде мұғалімнің баяндаулары, спорт туралы қабырға газеттері, стендтері, көрмелер, радио, теледидардан берілетін хабарлар, әдеби кітаптар оқу, спорт жастарын көру т.б. Спорт туралы

кеңес, әңгіме. Мектептің дене тәрбиесі пәнінің мұғалімі оқушымен ол жақсы түрі туралы әңгімелеседі, сұрақтарына жауап береді. Сөйтіп олардың спорт түрлеріне қабілеттілігін анықтайды.

Тұқым қуалаушылық, факторлары. Қазіргі кезде осы факторларға ерекше назар аударылып отыр. Адам организмнің құрлысы, салмағы ата-анадан балаға тұқым қуалау арқылы берілетін дәлелденген. Ата-ана мен баланың қозғалыс қабілеттілігі арасында байланыс бар екені белгілі (мысалы, қысқа қашықтыққа жүгіру, ұзындыққа секіру т.б.). атақты спортшылар балаларының жоғары спорттық көрсеткіштерге жетуге мүмкіндігі әлде қайда көп. Спорт түрінің себептері. Ұл балаларда спорт арқылы дене қасиетін дамытуға, өзіне сенімділікке, мықты, күшті болуға ұмтылушылық байқалады. Қыз балалар әдемі қимыл мен мүсін сұлулығын жасауға ұмтылады. Балалардың спорт түрін таңдауына жалпылама үгіт, насихат көп әсер етеді. Сонымен қатар ата-аналары да баласының қай спортқа бейім екендігін байқап сол спорт түріне жазылуға ақыл-кеңестерін бергені жөн.

Жаттығушылар іріктеу мен бағдарлау кезінде көптеген және әр түрлі амалдар қолданады:

1. Жарыс. Бұл амал ресми және әр түрлі бәсеке түрінде өткізіледі.

2. Жаттықтыру. Спортшының қабілеттілігін жаттықтыру сабақтары кезінде бағалау.

3. Бақылау сынақтары. Жаттықтыру кезінде қолданылатын негізгі жаттығу түрлерінен сынақтар алу.

4. Адам организмін зерттеу. Баланың қабілеттілігін әр түрлі аппараттар арқылы тексеру.

Спорттық жаттықтыру дегеніміз қозғалыс ептілігі мен дағдысын қалыптастыруға арнайы білім беруде дене қуатын, психологиясын дамыту барысында жоғары спорттық көрсеткіштерге жетуге бағытталған дене тәрбиесінің арнайы педагогикалық үйрету және тәрбиелеу процесі. Спорттық жаттықтырудың өсерін, нәтижесін, спортшы дайындығының деңгейін анықтағанда «дайындалғандық», «жаттыққандық» және «спорттық қалып» деген ұғымдар қолданылады.

«Жаттыққандық» жүйелі дене тәрбиесі жаттығулармен айналу арқылы спортшының жұмыс қабілеттілігін арттыру және берілген жаттықтырудың күш түсіруіндегі организмнің биологиялық қалыптасу деңгейі.

«Дайындалғандық» спортшының дене қуаты қасиеттерінің, техникалық шеберлігінің, тактикалық және психологиялық дайындықтары арқылы жоғары көрсеткіштерге жетуі. «Дайындалғандық» термині осы аталған дайындық жақтарының кезкелгеніне жеке де арналуы мүмкін.

«Спорттық қалып» спортшының белгілі бір циклдегі спорттық жоғары нәтижелер көрсетуге дайын көзі.

Дене тәрбиесі жүйесінің арнайы бөлімі болғандықтан спорт жаттықтыруларында дене тәрбиесі амалдары қолданылады. Ол амалдардың көлемі мен құрамы спорттық жаттықтыру міндеттеріне байланысты болады.

Дене тәрбиесі жаттықтырушылар негізгі амалдары үш топқа бөлінеді: жарыстық жаттығулар: арнайы дайындық жаттығулары: жалпы дайындық жаттығулары.

Жарыс кезінде орындалатын негізгі жаттығуларды жарыс жаттығулары дейміз. Барлық жарыс жаттығулары ережесіне сәйкес керек.

Арнайы дайындық жаттығулары спортшыларды жарыс жаттығуларына дайындау үшін қолданылады. Ол 5 топқа бөлінеді:

1. Жақындататын жаттығулар – негізгі жаттығуларды игеруді жеңілдететін қимыл-әрекеттер.

2. Дайындық жаттығулары – негізгі жаттығуларды меңгеруге қажет дене қуаты қасиеттерін (күш, жылдамдық, төзімділік т.б.) дамытатын жаттығулар.

3. Жарыс жаттығуларының бір бөлшегі түрінде орындалатын жаттығулар (гимнастардың орындайтын - көлемді жаттығуларының бөлшектері, жүргізіштердің жүгіру қашықтықтарының бөлімдері).

4. Бейнелеу жаттығулары – жарыс жаттығулары кеңістікке бейнелеу түрінде орындалатын жаттығулар (конькимен жүгірушінің дөңгелекті конькимен жүгіру т.б.).

5. Басқа спорт түрлерінің жаттығулары (акробатикадағы сальто жасауды суға секірушінің қолдануы).

Жалпы дайындық жаттығулары спорт жаттығуларына көп ұқсамайды, спортшының қимыл - қозғалыс қорын көбейтуге, жалпы жаттаққандығын күшейтуге арналады.

Дайындық кездеріне байланысты жалпы дайындық және арнайы дайындық жаттығуларының көлемі өзгеріп отырады.

Уильям Дж. Морган бұл ойынды «МИНТОНЕТ» деп атаған екен. Негізінен волейболдың тарихы он тоғызыншы ғасырдан бастау алады. Кейбір ақпараттарға сүйенсек, Еуропа, Орталық және Оңтүстік Америка халықтары осы тектес ойынды мыңдаған жыл бұрын ермекке айналдырған көрінеді. Ежелгі Рим жылнамаларында да біздің заманға дейін III ғасырда волейбол сынды фаустбол ойын түрі ұйымдастырылып тұрған. Олар әр командада 3-6 ойыншыдан бөлініп, допты аласа қабырғадан лақтыруға тырысқан. Фаустбол ойыны әсіресе, Еуропа халықтарына кеңінен танылған. Ойын 15 минуттан 2 таймға созылған.

Десе де, волейболдың ресми күні 1895 жыл деп белгіленді. Оны алғашойлаптапқан- У. Дж. Морган.

Арада бір жыл өткен соң, яғни 1896 жылы "минтонет" ойыны Спрингфилде (АҚШ, Массачусетс штаты) Христиан Жастар Одағының конференциясында назарға ұсынылды. Аталмыш одақ волейболдың бастамашылары бола білді.

Кейіннен тас қамалдан емес, арнайы тордан допты лақтыру мүмкіндігі пайда болған кезде профессор Альфред Хальстед "минтонетті" "волейбол" атауымен алмастыру қажет деп мәлімдеме жасады. 1897 жылы Христиан жастары қауымдастығы волейболдың ресми шарттарын айқындап, арнайы анықтама ретінде шағын кітапша басып шығарды.

1900 жылы волейбол танымалдығы жағынан АҚШ-тың шеңберінен шығып, әлемнің өзге елдеріне таныла бастады. Ойынға алғашында Канада, кейін Үндістан және Азия елдерін қызығушылық танытқан. 1905 жылы Куба, 1906 жылы Қытай, 1908 жылы Жапонияда волейбол құрамалары құрылды. 1909 жылдан бастап Пуэрто-Рикоға бұқаралық ақпарат құралдарында волейбол матчынан репортаждар беріледі бастады. Мысалы, 1910 жылы Перу мен Филиппинде, 1912 жылы Уругвай да, 1914 жылы Англияда, 1917 жылы Мексика мен Францияда, 1918 жылы Италияда, 1919 жылы Чехословакияда, 1923 жылы Африка құрлығындағы Мысыр, Тунис, Марокко, ал 1924 жылы Испания мен Югославияда, 1925 жылы Голландияда Жастар Христиан Қауымдастығының бастамасымен арнайы командалар пайда болды.

1900 жылы Американың «Spalding» фирмасы алғашқы волейболдық доп жасап шығарды. Бүгінде ресми жарыстарда допты дайындауды жапондық "Mikasa" корпорациясы мен ағылшындық "Molten" "Wilson" фирмасы жауапкершілікке алып отыр. 1900 жылы ойынның алғашқы ресми 12 ережесі қарастырылған. Оның ресми регламенті 20 жылдары қолданысқа енді. Сол кезде биресми халықаралық турнирлер өтіп тұрған болатын. 1913 жылы 16 ерлер командасымен Азия ойындары өтті. Оған Қытай мен Филиппин қатысты.

1913 жылы Манилада Қиыр Шығыс елдерінің ойын бағдарламаларына волейбол енгізілді. I-дүниежүзілік соғысқа дейін американдық әскерилер волейболды уақытты тиімді өткізудің бір әдісі ретінде ойнаған.

1921 жылы Қиыр Шығыста өткен чемпионат Азия мен Жапонияда ерлер командалары арасында өткен алғашқы жоғары дәрежеде көрсетілді.

Ал, 1922 жылы Канада мен АҚШ-та Христиан Жастар Қауымдастығы жетекшілерінің қолдауымен волейболдан алғашқы ойын өткізілді.

Осы жылы Чехословакияда ерлер құрамасы арасында ұлттық чемпионат ұйымдастырылды. 1929 жылы Орталық Америкадағы олимпиадалық ұлттық комитет ерлер волейбол құрамасын Кубада өтетін олимпиадалық аймақтық ойындар тізіміне қосты. Осы жылы АҚШ пен Польшада алғашқы ұлттық чемпионат өтті. Сонымен қатар біріншілік ойындары Еуропада, нақтырақ айтсақ, Англия, АҚШ, Франция мен Польша командалары өзара бәсекелесті.

Бірте-бірте волейбол халықаралық дәрежеге жетті. 1922 жылы АҚШ-та волейболды олимпиада ойындарына қосу туралы ұсыныс жасалды.

1932 жылы әйелдерден құралған волейбол командасы Сальвадорда өткен аймақтық олимпиада жарысында өнер көрсетті.

Ал, 1936 жылы Стокгольмда гандболдан халықаралық федерация мен Польша өкілдігі волейболды гандболдың бір түрі ретінде санау керектігі туралы бастама көтерген. Сол кезде Еуропадан 13, Америка елдерінен 5 және Азия мемлекеттерінен 4 елден арнайы комиссия құрылды.

1936 жылы волейболдан халықаралық федерацияның қолдауымен жарыстар өткізіліп тұрды. Алайда, Берлинде өтуі тиіс олимпиадалық ойын екінші дүниежүзілік соғыс салдарынан үзіліс жасады. Әскери іс-қимыл аяқталған кезде, 1944 пен 1946 жылдары волейболдан әлем чемпионаты Бразилияда өткізілді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н. Ә. Барлық Қазақстандықтардың өсіп – өркендеуі
 2. Әбенбаев С. Оқушылардың құқықтық тәрбиесін ұйымдастыру \\\ Сынып жетекшісі
 3. Орманбекова Ұ. Жас ұрпаққа құқықтық тәрбие беру \\\
 4. Ж.Б. Қоянбаев, Р.М. Қоянбаев. «Педагогика» Алматы 2002, 6бет
 5. Әбенбаев С. Сынып жетекшісі. Алматы 2004
 6. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан -2030», Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауынан., Алматы. 2012ж.
- <http://pravo.gov.ru>.
<http://www.ict.edu.ru>.

БАСКЕТБОЛ ОЙЫНЫНЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ МЕН ТАКТИКАЛАРЫ

Балтабаев Рахат Асылбекұлы

Tashenev University, Шымкент қ

Ғылыми жетекші: **Молдабеков Ералан Онласынович**

Баскетболшының тәсілі екі үлкен бөліктен тұрады: шабуылдаушы және қорғаныс. Тәсілді қолдануды тек үйрету және жетілдіру керек қорғаныс және шабуыл әрекеттерінің міндетті бірлігінің негізі. Ал үшін осы бірлікке қол жеткізу үшін кең ауқымды қолдану және білу қажет оларды ойында қолданыңыз, ұтымды тәсілдің болуы мүмкіндігінше толық және баскетболшы ретінде өз қабілеттерін тиімді пайдалану.

Бұл ойынның ережесі доптың қолмен ойналуы. Доппен жерді ұрмай жүгіруге, аяқпен допты тебуге, ойыншыны аяқтан шалуға, қолмен ұруға болмайды. Егер тор қалтаны жақын

жерден дәлдесе 2 ұпай беріледі. Ал, доп 6, 25 метрден сәтті лақтырылса онда ұпай саны бірден 3-ке көбейеді. Бір матч 20 минуттық үш кезеңнен тұрады. Осы аралықта ойында есеп тең болып тұрса, төреші тарапынан қосымша уақыт қосылады. Кәсіби терминде мұны «Овертайм» деп атайды. Ойын ашық алаңда және спорт залда өтеді. Алаңның көлемі 28×15 м. Қақпа жерден кем дегенде 3 метр биіктікте орнатылады. Қақпа орналасқан қалқанның көлемі 180x105 см. Қақпа сақиналы торқалта себеттен тұрады. Пайдалары:

1. Денені шынықтырады.
2. Жүрек ауру қауіпін азайтады.
3. Зат алмасу процесін жақсартады.
4. Қан айналым жүйесін жақсартады.
5. Қанның құрамындағы май мөлшерін азайтады.
6. Ептілікті арттырады.
7. Көмекшіл болуды,
8. Өзін-өзі қорғауды және өзгелерді сыйлауды,
9. Бір топтың мүшесі болуды,
10. Қағидағаларға мойын сұнуды,
11. Өзгелермен тіл табысуды,
12. Жүйелі түрде тамақтануды,
13. Бойын жаман әдеттерден аулақ ұстауды үйретеді.
14. Ұйымшылдықты үйретеді.
15. Жауапкершілікті болуға ынталандырады.
16. Өзіне-өзі сенімшілік, шешім қабылдау, лидерлік қабілеттерді арттырады.
17. Спорттық белсенділікті арттырады.
18. Сүйек және бұлшық еттерді нығайтады.
19. Жылдамдық, күш-қуатты арттырады.
20. Талпыну, іздену, шыңдау қабілеттерін арттырады.
21. Бойдың өсуіне көмектеседі.
22. Тазалыққа баулиды.

Ойыншыларға кеңес: 1. Жарыстың алдында міндетті түрде бой қыздыру жаттығулары жасалу керек. 2. Ойын кезінде жүзік, білезік, алқа секілді бұйымдарды шешіп тастаған жөн. Себебі қолға, саусаққа және өзгелерге зияны тиюі мүмкін Ережелердің өзгеруі, физикалық дайындықтың деңгейінің әрдайым көтерілуі, күресті басқару формасының әрекеттенуі әрқашанда тактикаға байланысты. Қазіргі заманғы тактика әртүрлі және күрестің ақылға қонымдылығы, жақсы өтуіне мүмкіндік береді. Екі қарсылас команданың физикалық және механикалық дайындықтарының тең болған жағдайында, спорттық күресті өз және қарсыластарының мүмкіншіліктеріне сәйкес ұйымдастырған команда жеңеді. Тактика көптеген факторларға байланысты: команданың механикасы, оның еңбек ету қабілеті, психологиялық дайындық, ұстамдық күшін қолдана білу, қарсыластарға өз мүмкіндігін беру т. б. Командаға қызметтерін бөліп беру әрекетінің ұйымдасуын қамтамасыз етеді. Қызметті анықтау ойыншының өз міндетіне және рөлін көз алдына елестетуге көмектеседі, қазіргі уақытта қызметтерді төмендегідей бөлу мақсатқа сәйкес келеді. Алдыңғы сызықтағы ойыншылар (ортадағы, шеттегі шабуылшылар), артқы сызықтағы ойыншылар. Ортадағы ойыншы ереже бойынша ұзын бойлы болады. Ол баріненде қалқанға ең жақын орналасады, сондықтан ол шабуылды басқарып, бітіре алады немесе қорғаныста күрес ұйымдастыра алады. Алдыңғы сызықтың шеткі ойыншылары кәрзенкеге шабуыл тасталады. Артқы сызық ойыншылары шабуыл ұйымдастырушылардың рөлін ойнап тәсілді ойын басқару міндетін атқарады. Қазіргі заманда ойыншылардың орындарын ауыстыра білу керек. Алдыңғы және артқы сызықтағылар да дәл солай. Уақытты ұту үшін орында тұрып қалған ойыншының

қызметін атқара білу керек. Шабуыл тактикасы. Жеке әрекет – бұл тактикалық құрылыстың сәттілігінің негізі. Оның әсері ойыншының дәл уақытында, рационалды түрде әрекет жасай білуіне байланысты. Тактиканың негізгі әдісі – физикалық дайындыққа байланысты емес, ол ойыншының тактикалық білімінің болуы, әрекеттән белсенділігіне, алаңда жан табуға, қарсыласты алаңды білуге байланысты. Жеке әрекет доппен, допсыз болуы мүмкін. Бұл әрекет мақсатқа көздеген және әсерлі болуы керек. Сондықтан орындалатын әрекет, тез және қарсыластан бұрын болуы керек. Қандай жағдай болса да қарсыласты шатастыра білу керек, ол үшін әрекетті білдірмей жасау керек. Ол үшін кей әрекет әдістердің тактикаларын білу керек. Ұшып келе жалқан допты орында тоспай қарсы алдына шығу керек берілістер қатты, тез және жасырынды түрде болуы керек. Егер әрекет үйлесімді орындалса, әсер болады. Қулық әрекет деп көңіл аударатын және шын әрекеттердің жасыруын айтамыз. Қулықта екі сала бар: көңіл аударатын әрекет, нағыз әрекеттер. Қолданылатын барлық тактикалық әрекеттері 2-3 адамнан тұрады команданың әрекеттілігін территорияның қолдану, өзара орналасу және өз ара көмектесу құрайды. Екі ойыншының әрекеттестігі. Әрекеттестіктің екі түрі бар: «Бір де бір шық» және серігіне көмектесу «тосқауыл». «Бір де шық» - әрекеттескен территорияға бөлу, дара орналасудан тұрады. Допты беріп қайтадан алу пазиясын алу керек, оны қорғаншының көзі ауған кезде жасау керек. «Бер де шық» әрекеттестігінде мақсатқа көзделген шешім қабылдануы мәжбүр жағыдайлар тууы мүмкін. Егер екі ойыншы қарсыласып, оның бірі доп үшін күрессе, қарсыласы оның серігінің көңілін аударуы керек. Ал өз серігіне допберуге қолайлы жағыдай жасау керек. Егер әрекеттестік алаң ортасында болас, онда оларға диагональді бағытта болу керек. «Тосқауыл» - бұл әрекет серікке көмектесуден тұрады. Тактикалық белгілер бойынша тосқауыл берілген тапсырманы орындау мақсатына қарай бөлінеді. «Лақтыруға тосқауыл» серікті лақтыруға қарсыласудан босатады. «Кету үшін тосқауыл» доп ұстаған серігіне қарсыластан қашып құтылуға көмектеседі. «Шығу үшін тосқауыл» серігіне допты тосуына көмектесу. Үш ойыншының әрекеттестігі. Үш ойыншының әрекеттестігіне «үш бұрыш», «үштік», «кішігірім сегіздік», «айқаса шығу», «екіленген тосқауыл» жатады. «Үш бұрыш» - әрекеттестікте үш ойыншы үш бұрыш түрінде тұрады. Ол ауысумен немесе ауысусыз орындалады. Егер олар шегінсе добы бар ойыншы озіне көмек сұрап, допты серігіне беру керек. «Үштік» - «енгізу» және «қиысу» тосқауылына негізделген әрекеттестік. Бұл тәсіл берік қамқорлық жасайтын қорғаушының саны бірдей болғанда қолданылады. «Кішкене сегіздік» – бұл әрекеттестікке ойыншылардың журу жолы 8 санын еске түсіреді. Көп қайталаулардың нәтижесінде қорғаншылар тосқауылға түседі. «Қиылыс шығу» «қайшыласу» тосқауылға негізделген әрекеттестік. Әрекеттестіктің басында ойыншылар «үшбұрыш» жасайды. Екі ойыншы үшбұрышының негізін қалап, 3-ші ойыншының алдын қояды. Нәтижесінде үшіншіге қорғаушы соқтығысады, содан олар шабуыл жасай алады. Командамен жасалатын әрекет. Командалық әрекет жәй және әсерлі комбинациядан тұрады. Баскетболда шабуылдың екі түрлі топтаса жасалу әрекеті бар: екпіндікпен шабуылдау, позициямен шабуылдау. Екпіндікпен шабуылдың екі түрі бар: «шапшаң жару» және «энеолондап жару». Бағытталған шабуыл. Бұл шабуылда екі жүйе бар: «ортрадағы ойыншы арқылы» немесе «ортадағы ойыншысыз». Әрқайсысының өз нұсқаулары бар. Ортадағы ойыншы арқылы бағытты шабуылдық негізгі жүйесі. Ол ортадағы ойыншының, қызметін атқаратын ойыншылар. Санына қарай неше түрлі нұсқалары бар. Ортадағы ойыншы бойы ұзын болғандықтан қарсыластарына қауіпті. Оның міндеті көбіне соңғы сәтте алып шабуыл жасау болады. Ол үшін ол еркін қалдыру команда ойыншылары шашылып тұру керек, сонда қарсыластардың көңілі бөлінеді. Шабуыл тек ортадағы немесе басқа да ойыншылар арқылы жасалу мүмкін. Ортадағы қарсыластардың көңілін бөліп серіктестеріне көмектесе алады. «Ортадағы ойыншысыз шабуыл» – бұл шабуыл ортада нақты ойыншы болған жағдайда қолданылады. Қорғау тактикасы. Жеңістің ең басты шарты – қарсылас шабуылшымен сәтті

жасалған күрес. Өз кәрзеңкесіне еш доп жолатпай жеңуге болады. Қорғаныстағы команда әрекеті шабуылға жауап болып табылады. Тапсырманы орындау үшін команда тек өз кәрзеңкесін қорғап қоймай шабуыл да жасау керек. Қорғаныс әрқашан екі қызмет атқару керек: бұзу және құру, шабуыл жасауға мүмкіндік құру. Жеке әрекет. Әр ойыншының дұрыс шешім қабылдауы және оны жасау команданың сәтті әрекетін қамтамасыз етеді. Қорғаушының қандай да бір қатесі қарсыласқа пайда әкеледі, команданың әрекеттерінің ұйымсыздығын көрсетеді. Қорғаныстағы әрекеттердің сәттілігі тек техникалық ұсталыққа емес, сенімді және ойынға да байланысты. Жеке әрекеттердің негізгі тапсырмалары төмендегідей:

1. Қорғаныштағы допты еркін бермеу.
2. Егер қорғаныштағы допты алса, оның әрекеттерін лезде «байлау».
3. Допты тартып алуға әрекет жасау.
4. Бар күшпен шабуылшыға кәрзеңкегк доп салдырмау, қарсы тұру. Ойыншыны ұстау демек доп басқа команда да болғанда оған қамқорлық жасау. Қорғауындағының жананда үнемі болу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://stud.kz/referat/show/109344>
2. <https://ppt-online.org/741290>
3. <https://multiurok.ru/index.php/files/baskietbol-oynyn-ok-ushylarg-a-uirietudin-manyzd.html>

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ – САУЫҚТЫРУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Зулпхаров Н.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м., **Бектенов Ж.А.**

Салауатты өмір салты проблемасына оның күрделілігін көрсететін және адамның оңтайлы өмір сүрмеуі денсаулық жағдайының нашарлауына және әр түрлі аурулардың туындауына әкеліп соғатынын көрсететін көптеген ғылыми жұмыстар арналған. Жүргізіліп отырған зерттеулерден гиподинамия ерекше рөл атқаратын жүрек-қан тамыр ауруларының қатері, тамақтану режимінің бұзылуы, темекі шегу, алкоголь, стрестер, эндогенді және экзогенді факторлар бір-бірімен өзара байланысқан және артериялы гипертензия, май басу, гиперхолестеринемия және басқа да ағзадағы патологиялық өзгерістер сияқты аурулардың дамуына ықпал ететінін көреміз. Әр түрлі аурулардың маңызды себептерінің бірі қандағы холестерин мөлшерінің жоғары дәрежеде болуы және жүрек пен бас миының қан тамырларын зақымдауға ықпал ететін май (липидтік) алмасудың өзгеруі болып табылады.

Сондықтан ағзаның барлық жүйелерінің жұмыс істеуі үшін оңтайлы шарттар жасау адам денсаулығын нығайтуда орталық проблема болып табылады. Бұл ретте адамның оңтайлы қозғалу белсенділігіне жетекші рөл беріледі, себебі оның жетіспеуі қанның иммундық қасиеттерінің төмендеуіне, жүректің жұмыс істеу жай-күйінің бұзылуына, циркуляцияланатын қан көлемінің азаюына, бас миының клеткаларының афферентті стимуляциясының төмендеуін, ойлау және дене бітімінің жұмыс істеу қабілетінің төмендеуіне, ағзаның жүйелерінің және оларды регуляциялау тетіктерінің жаттықпауының дамуына әкеледі. Ағзаның барлық жүйелеріне қатты күш түсіруге, олардың функционалдық

жағдайының төмендеуіне, инфекцияларға қарсы тұруының төмендеуіне және басқаларға әкеп соғатын көп күш түсу де зиянды.

Әдебиеттік шолу көрсеткендей, бүгінгі таңда сауықтыру дене шынықтыру жаттығуларының проблемасы сияқты әрбір адам үшін қызығушылық білдіретін және осындай қарама-қайшы пікірлер тудыратын басқа ғылыми проблеманың табылуы екіталай. Дене шынықтыру жаттығуларының пайдасы туралы мәселенің өзінің біркелкі жауабы жоқ. Бір жағынан олардың пайдасы – медициналық та, экономикалық та көзқарас жағынан сөзсіз.

Бірақ, екінші жағынан, егер олар қолайсыз экологиялық және гигиеналық немесе дұрыс ұйымдастырылмаған педагогикалық және медициналық бақылау жағдайында өткізілсе, дене шынықтыру жаттығуларының теріс зардаптары туралы көптеген деректер жарияланды. Олардың қатарында созылмалы аурулардың ушығуы, жүрекке қатты күш түсу, тірек-қимыл аппаратының жарақаттануы және психологиялық артық жүктемелер.

Сауықтыру дене шынықтыруындағы жүктемелер абсолюттік шамада үлкен спортқа қарағанда әрине төмен екендігіне қарамастан, олардың салыстырмалы шамасы шұғылданатындардың дене шынықтыруға дайындығы аз болған кезде елеулі болып көрінеді. Және денсаулық жағдайындағы ықтимал бұзылулардың тізбесі мәнісінде жоғары білікті спортшылар дайындау кезіндегідей. Осы бұзушылықтарды болдырмау және олардың орнын толтыру сауықтыру дене шынықтыруында едәуір анық емес, не бұл проблемамен шынайы деңгейде салыстырмалы түрде жақын арада ғана айналысты. Алайда бірқатар жағдайларда бұл жолдар белгіленген, олар осы шолуда көрсетілетін болады.

Көптеген зерттеулерде денсаулықты нығайтудағы адамның қозғалу белсенділігінің жетекші рөлі көрсетілген. Гипокинезия нәтижесінде мыналар азаяды: бұлшық ет тонусы, ақуыздардың құрамы, оттегіні пайдалану, негізгі алмасу, циркуляцияланатын қан мөлшері, гликоген мен калцийдің деңгейі және адам ағзасындағы басқа да өзгерістер. Қозғаулы белсенділігінің төмен болуы жүрек пен бас миының қан тамырларын зақымдайтын қандағы холестериннің деңгейінің артуына және липидтік айналымның өзгеруіне әкеп соғады, ал оңтайлы күш түсу, керісінше, холестериннің құрамын азайтады, липидтік айналымды қалыпқа келтіреді және тек қана жүрек-қан тамырларының, эндокринді, жүйке-психикалық аурулардың ғана емес, онкологиялық аурулардың да алдын алу мен емдеу құралы болып табылады. Алайда, бұрын атап көрсетілгендей дене бітімінің жай-күйі деңгейінің және денсаулықтың артуының тиімділігі, ең алдымен, қолданылатын күш тәуелдер мен олар арасындағы демалыс интервалдарының көлемі мен қарқындылығына байланысты.

Шетелдік зерттеулерде дене шынықтыру жаттығуларын пульстің жиілеуінің ең жоғары рұқсат етілген жасынан 50% немесе 65% қарқындылықпен орындау ұсынылады, ал отандық жұмыстарда авторлар сауықтыру жаттығулары үшін қарқынды жүктеме шамасын ЕКК-тің 80 %-на дейін ұсынады. Басқа зерттеулер жүрек жырылуының жиілігінің ең жоғары жас шегінің 90%-ына дейінгі жүктемені ұсынады. Жүктемелердің қарқындылығын айқындау үшін арнайы әзірленген формулалар мен кестелер пайдаланылатын зерттеулер белгілі бір қызығушылық туғызады.

Ал зерттеулерде берілген сауықтыру жүктемесінің қарқындылығын айқындау рәсімі мынадан тұрады: ең алдымен формула бойынша жүрек жиырылуының ең жоғары ықтимал жиілігін айқындау қажет.

Сауықтыру бағытындағы күш түсудің көлемін немесе ұзақтығын айқындау проблемасына дене бітімінің жай-күйі мен денсаулық деңгейін арттырудың негізгі факторы жүктеменің ЕКК-тің 40-тан 90 %-ға дейінгі, ал жаттығуларды орындау ұзақтығының 3-тен 120 минутқа дейінгі шегіндегі қарқындылығы болып табылатындығын көрсететін зерттеулер арналған.

Жоғарыда айтылғанды қортына келе, жүктемелерді сауықтыру мақсатында дозалау проблемасы өзінің ғылыми негізделген шешімін тапқан жоқ дегенге келуге болады және сондықтан бұдан әрі зерттеулер жүргізу қажеттілігі туралы мәселе қойылады.

Дене бітімінің жай-күйін және денсаулықты арттыру міндеттерін шешу кезінде денсаулық «санының» ақпаратты көрсеткіші энергия тұтыну, оны аккумуляциялау және физиологиялық функцияларды қамтамасыз ету үшін жұмылдыру болып табылады. Тиісінше әсер ететін энергия әлеуетінің қуаты мен сыйымдылығы көп болған сайын мүгедектің денсаулық деңгейі жоғарырақ. Сондықтан сауықтыру бағытындағы күш түсулерді нормалау энергетикалық көрсеткіштер бойынша жүзеге асырылады.

Проблеманың айрықша маңыздылығы мен оның жеткілікті зерттелмеуінің арасында қарама-қайшылық заңды түрде дене шынықтыру жаттығуларының сауықтыру әсері соңғы он жылдықта дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесіндегі зерттеу қызметінің неғұрлым маңызды бағыттарының бірі болды.

Осы проблема бойынша әдебиетті талдау оның теоретикалық және практикалық мәні туралы, бірақ сонымен бірге бірқатар шешілмеген мәселелер туралы куәландырады. Осылайша, педагогикалық бақылау және сауықтыру жаттығуларын бағдарламалау әдістері одан әрі пысықтауға мұқтаж. Дене шынықтыру-сауықтыру жұмысын халықпен ұйымдастыру-әдістемелік және психологиялық-педагогикалық қамтамасыз етудың кейбір мәселелері анық емес.

Зерттеушілердің бірқатары күш түсулердің нормаларын ағзаның функционалдық резервтерінің есебі айқындайды. Басқалары энергетикалық көрсеткіштерге жүгінуді жөніндегін санайды. Үшіншілері дене бітімінің жұмыс істеу қабілетінің деңгейін ескереді. Бұдан басқа, осы факторлардың барлығын, сондай-ақ «тандап алынатын жүктеме мөлшерінің әлеуметтік орындылығын» ескеретін кешенді тәсіл қолдану әдісі орын алады.

1) дене бітімінің жай-күйінің диагностикасы үшін пайдаланылатын тестерді бірегейлендірудің қиындығы;

2) сыналандардың санының жеткіліксіз болуы және соның салдарынан, олардың негізінде ұсынымдар берілетін экспериментальды деректердің үлкен сенімді аралықтары мен төмен мәнділігі;

3) жүктеменің шамасын сипаттайтын көрсеткіштердің аз ақпараттандырылуы;

4) оңтайлы жүктеменің шамаларының едәуір жекеаралық айырмалары.

Айтылғандардың барлығы сауықтыру дене шынықтыру жаттығуларын бағдарламалауға бірыңғай тәсіл қажеттігі туғандығы туралы куәландырады. Бұл көптеген ғылыми мектептердің күш-жігерін шоғырландыруға мүмкіндік беретін, алынатын нәтижелердің мирасқорлығын қамтамасыз ететін, фрагменттік іздеуден білімді жүйелі жинақтауға көшуге көмектесетін еді.

Осыған және басқаға жалпы шолудың арнайы бөлімдері арналған, мұндай сауықтыру дене шынықтыруымен шұғылданатын адамдарды педагогикалық бақылау мәселелері қаралады.

Бұл жұмыста темперамент психикалық орнықтылықпен, қоздырғыш және тежегіш процестердің теңгерімімен, сондай-ақ жүйке процестерінің қолғалғыштығымен сипатталады. Денсаулықтың психикалық құрауышы ситуациялық психикалық орнықтылықпен, ағымдағы жетістіктерді талдаумен, өзінің іс-қимылын болжамдаумен және іс-әрекетті психикалық іске асырумен бағаланады.

Нейродинамикалық жағдай сыртқы процестердің қоздырғыштылығымен, қозғалғыштығымен және табандылығымен айқындалады. Энергетикалық құрамдас бөлік өкпе желдеткішінің және жалпы қан айналымымен, сондай-ақ аэробты және анаэробты төзімділіктің тиімділігімен берілген. Және соңғы қозғалыс құрамдас бөлігі аэробты және

анаэробты жұмыс істеу қабілетімен, аяқ пен саусақтың күштік жұмыс істеу қабілетімен бағаланады.

Денсаулықтың ұсынылған сипаттамасы сандық бағалауды қиындық туғызады және практикалық жұмыста пайдаланыла алмайды, осылайша, мысалы, өз іс-әрекетін болжамдау және іс-әрекеттерді психикалық іске асыру сияқты көрсеткіштердің дұрыстығына белгілі бір күмән туғызады.

Ағзаның функционалдық жай-күйінің көрсеткіштерінің салыстырмалы ақпараттандырылуының ұқсас зерттеулері мыналар сияқты параметрлер берілген және айқындалған:

- 1- гемодинамикалық,
- 2- гемотологиялық,
- 3- гемореологиялық көрсеткіштер
- 4- қан айналымының реологиялық тиімділігінің параметрлері.

Ал гематологиялық бейінді айқындау кезінде функционалдық жай-күйді бағалауды толықтығы үшін эритроциттердегі гемоглобиннің орташа шоғырлануын ақпараттық параметр ретінде есептеу ұсынылады.

Өкінішке орай, дене бітімінің жан-күйін бұлай бағалау әдістемесі статистикалық тұрғыдай жеткілікті негізделмеген және авторлардың өздерінің деректеріне сәйкес тек қана ер адамдар үшін ғана қолданылған.

Денсаулықты оны ұстап тұруға әр түрлі «функционалдық жүйелер» қызметі бағытталған ағзаның функционалдық бейімделу мүмкіндіктерінің белгілі бір деңгейі сияқты қарауға болады. Осындай көзқарасқа Р.М. Баевский ұсынған денсаулық деңгейін сыныптау негізделген, оған сәйкес адамдардың 4 тобы бөлініп көрсетеді:

1) ағзасының функционалдық мүмкіндіктері жоғары немесе жеткілікті және қоршаған орта жағдайларына бейімделуі қанағаттанарлық адамдар; мұндай қандай да болмасын сауықтыру және алдын алу жөнінде арнайы ұсынымдар талап етілмейді;

2) бейімделу тетіктері шиеленіскен адамдар, бұл қан айналу жүйесіне айрықша теріс әсер етеді; олар қоршаған ортаның стрессорлық әсерін азайту жөніндегі іс-шараларға және ағзаның өзін-өзі реттеуін күшейтуге бағытталған сауықтыруға мұқтаж;

3) ағзасының функционалдық мүмкіндіктері төмендеген және қоршаған орта жағдайларына бейімделуі қанағаттанарлықсыз адамдар; олар ағзаның қорғану қасиетін арттыру және оның компенсаторлық мүмкіндіктерін күшейту үшін мақсатқа бағытталған сауықтыру және алдын алу іс-шараларына мұқтаж;

4) ағзасының функционалдық мүмкіндіктері күрт төмендеген, бейімделу тетіктері үзілу шегінде тұрған адамдар; оларда аурудың жекелеген белгілері жиірек; бейімделу үзілген кезде орнын толтыру тетіктерінің бұзылуына байланысты ауруларға әкелуі мүмкін; бұл ретте патология алдындағы жағдайдан ауруға дейін көшу жүреді. Бұл жерде алдын алу ғана емес, емдеу іс-шаралары талап етіледі.

Қан айналымы жүйесінің бейімделу әлеуетін бағалау әдістемесі өзінің қарапайымдылығының арқасында жалпыға бірдей қол жетімді және сонымен қатар жеткілікті тұрда ақпаратты. Ол халықтың кең контингентінде тексерілген, бұл авторға оның ақпараттылығының 0, 71 құраған сандық бағалауын алуға мүмкіндік берді. Ақпараттылық коэффициентінің мұндай шамасы адамдарды жаппай қадағалау туралы сөз болған кезде өте жоғары болып саналады.

Тағы бір тәсіл де дұрыс – «науқастану факторларынан». Себебі өмір сүру ұзақтығының қысқаруы мен науқастанудың негізгі себептерінің ішінде аз қозғалу (яғни күш түсулердің жеткіліксіздігі), шылым шегу, асыра тамақтану және тұтастай алғанда дұрыс тамақтанбау, алкогольді шамадан тыс пайдалану, эмоциялық күш түсірулер белгілі.

Эпидемиологиялық зерттеулер өнеркәсібі дамыған барлық елдерде халықтың өлім-жітімінің негізгі себебі, әсіресе, орта және егде жастағы адамдарда жүрек-қан тамыры жүйесінің бұзылуы – жүректің ишемиялық ауруы, гипертония, атеросклероз болып табылатындығын көрсетеді. Ағзаның сол немесе өзге функцияларының резервін сандық бағалау үшін оның белсенділігінің шекті деңгейін және қарапайым жұмыс істеу жағдайында энергия жұмсау шамасын белгілеу қажет. Бүгінгі таңда ол барлық жүйелер үшін мүмкін емес. Осылайша, қазіргі уақытта иммундық жүйенің жұмыс істеу тетіктері, сыртқы орта жағдайларының өзгерулеріне ыңғайлану тетіктері жете зерттелмеген.

Алайда, бірқатар жағдайларда резервтік мүмкіндіктерді бағалау – шынайы іс. Қарапайым жағдайда бұл жерде педагогикалық тесттер пайдаланылуы мүмкін. Олар, әдетте, арнайы аппаратураны талап етпейді және сондықтан практикада кеңінен таралған. Мысалы, белгілі бір уақыт ішінде өткен ең жоғары ара қашықтық, ең жоғары орташа қашықтық жылдамдығы және сол сияқтылар. Бірақ сауықтыру дене шынықтыруында ең жоғары және шекті жүктемелермен тесттерді қолдану, әсіресе, орта және егде жастағы адамдар үшін шектеулі екендігін ескерген жөн.

Сондықтан шекті емес сипаттағы тесттерді қолдануға ұмтылады, олар тестіден өтетін адамның денсаулығына қауіп төндірмейді, бірақ, сонымен бірге оның шекті мүмкіндіктерін және ең алдымен – энергетикалық жүйелер мүмкіндіктерін жанама бағалауға мүмкіндік береді. Мұндай тесттердің ішінде, ең алдымен, анаэробты дімкәні бойынша, яғни бұлшық еттер мен қанда сүт қышқылы жиналатын қарқынды жүктемені айқындау әдістері назар аударуға қонамды. Анаэробты дімкәнің шамасы ұзақ қашықтыққа, сондай-ақ велосипед, шаңғы және спорттың басқа да циклді түрлерінің қашықтығына жоғары төзімділікті талап ететін жүгіру нәтижелерімен тығыз байланысты. Анаэробты дімкәс анықтамасының неғұрлым ақпаратты және сенімді әдістері инвазивті және қандағы лактаттың шоғарлануын тікелей анықтауға негізделген болса да, соңғы жылдары қан алмай – жүректің жиырылу жиілігі бойынша әдістер әзірленгендігін және қолданылып көргендігін атап өту маңызды.

Бірақ та, егер дене бітімінің жұмыс істеу қабілетінің шекті тесттерін қолдану қатеріне барса, онда олардың ақпараттандырылуы туралы мәселе бірінші кезекте тұрады. Бұл жерде энергетикалық жүйелердің қуаты мен сыйымдылығын айқындаудың тікелей әдістері бәсекелестіктен тысқары. Бұл ретте аэробты жұмыс істеу қабілеттілік оттегіні ең көп тұтыну деңгейі бойынша бағаланады. Анаэробты жүйелердің шекті мүмкіндіктері қан мен бұлшық етте жинақталатын лактаттардың ең көп шоғырлануы және оттегі борышының «жылдам фракциясы» шамасы бойынша бағаланады.

Енді сауықтыру бағытындағы дене шынықтыру жаттығуларының бағдарламалар кешеніне тоқталайық.

Халықтың денсаулығын шешу және нығайту үшін қазіргі заманғы зерттеулер үлкен мәнге ие, оларда әр түрлі дене шынықтыру жаттығуларының эндокринді және иммунды жүйеге әсер етуінің тиімділігі көрсетілген, оның нәтижесінде қан мен тіндегі тестостеронның шоғырлануы артады және жұлынның, айырыша безінің және лимфатикалық түйіндердің қызметі ынталандырылады. Сондықтан жүрек-қан тамыры жүйесі мен рак ауруларының алдын алу негізінде эндокринді және иммунды жүйенің функционалдық мүмкіндіктерін арттыратын күш түсулер болуға тиіс.

Болашақ мамандардың кәсіби дайындығын қозғалыстағы энергетикалық өлшемдерді ескере отырып жетілдірудің педагогикалық шарттары.

Маманның кәсіби дайындығын жетілдіруде спорттық іс-әрекет болғандықтан энергетикалық өлшем деген ұғым жиі кездеседі. Мұнда ол қозғалыс мүмкіндігі тұрғысында қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Көшербаев Қ.Е., Ахметов Ә.Қ., Әбілқасымов А.Е., Рахымбек Х.М. Қазақстан Республикасында жоғары білімді дамыту стратегиясы. – Алматы: Білім, 1998. – 232 б.
2. Кабдыкаиров К. Дидактические основы совершенствования математического образования в высшей школе: – Алматы: АГУ, 1994. - 68 с.
3. Мажитова Л.Х. Педагогические основы формирования профессиональных интересов учащейся молодежи: – Алматы: АГУ, 1995.
4. Сыздықов О. Болашақ инженерлердің кәсіптік-технологиялық даярлығын жетілдірудің дидактикалық негіздері.– Алматы: АлМУ, 2002– 411 б.
5. Молдабекова М.С. Фундаментализация университетского образования в подготовке будущего учителя.– Алматы: АГУ, 2000. – 288 с.
6. Таубаева Ш. Научные основы формирования исследовательской культуры учителя общеобразовательной школы.– Алматы: АГУ, 2002. - 46 с.
7. Абибулаева А.Б. Теоретико-методологические основы профессиональной подготовки будущих учителей к воспитательной работе: – Алматы: АГУ, 2004. - 43 с.

ГРЕК-РИМ КҮРЕСІНДЕ ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНЕ НЕГІЗГІ ӘДІСТЕМЕЛІК РӨЛІ

Пайзиев Р.У.

Tashenev University, Шымкент қ.

ғылыми жетекші- п.ғ.к.,Түребеков Б.А

Спорттық күресте оқыту – қатысушылардың білімін,білгірлігін және дағдысын құрастыруға бағытталған педагогикалық процесс.

Күрес жаттықтырушысы оқу жаттығу процесіндегі жұмысты мынадай бағалы қасиеттерді тәрбиелеу құралдарымен байланытырады: патриоттық, ұжымдық, еңбекқорлық, белсенділік, батырлық, шешімділік және қайсарлық.

Әр оқытушы – бапкер жоғары дәрежелі спортшы дайындауға талаптанады. Жоғары спорттық шеберлікті құрастыру негізгі техниканы және тактиканы дұрыс білуі жатады. Тактикалық шеберлігі күрес тактикасын орындау деңгейінің мағыналы дәрежесіне тәуелді болады. Білімін және білгірлігін құрастырудың негізгі әдістемелерін түсіндіру, көрсету және жаттығулар әдістемелері болады. Бірінші бастапқы оқытудың ерекше маңыздысы көрсету әдістемесі болып табылады. Қатысушылар негізгі тактиканы игермейінше,әр жаңа әдіс ол үшін белгісіз формадағы қимылы, кейбірін алдымен көру керек, содан соң орындауға әрекет жасауға болады.

Бастаушы балуан жаттықтырушы- оқушының қимылының үлгісін қайталайды. Сондықтан да бастапқы оқытуда қазіргі техниканың тамаша үлгілеріне сүйену өте маңызды. Жаңа бастаушы техникалық қимылды бақылап, тек қимылдың жалпы формасын есте қалдырады. Ол оның бөліктерін байқамайды, әдістердің кейбір бөлімдерінің қимылының өзара байланысын іске асырмайды және күш қуатының көлемінің мөлшерінен өте алмайды.

Мұндай жағдайда оқытушы түсіндіру, түсіндіру әдістемесін пайдаланады. Түсіндіру көрсетумен бірге тек жалпы қимыл құрылысын сақтау ғана емес, бірақ оның элементтерінің өзара байланысын балуанның есінде қалдырады. Әдістерді білу бүтіндей, бөлік және аралас түрде іске асырылады. Әдістерді оқытуға кіріскенде, оқытушы бірінші кезеңде оны дұрыс аттау керек, онан соң бірнеше рет үлкен емес жылдамдықпен бүтіндей көрсету керек. Жаттықтырушы әдістің маңызды бөлімдерін түсіндіреді, балуандардың

денесінің кейбір бөлімдерінің қимылының жүйелігіне ерекше назар аударады. Бұл түсініктеме уақытша және күштің өзара байланысының мәнін білдіретін қысқаша болуы керек.

Балуандардың жұптасып жаңа әдісті орындауын талдағанда, спортшылардың жалпы және жеке қателерін көрсетеді. Жаттықтырушы қайта түсіндіргенде бәрінен бұрын жалпы қателерін қарастыру керек, онан соң балуандардың жеке қателеріне тоқтайды.

Күрделі әдістерді және қарсы әдістерді орындауда бөлістерге бөліп және аралас тәсілді үйретеді. Балуандар, әдісті бүтіндей көрсетуді алып, анық өзіне елестету керек және әр әдістің бөлімдерін орындау тәсілін білу.

Тұрыста техниканы пайдалану партерге қарағанда көбінесе икемді. Бұл түсіндірілді сонымен, балуандар тұрыста мoneвр жасауға үлкен мүмкіншілігі болады, ал өзінің оқыту процессі бөлімдердің үлкен санын ұстайды. Мысалыға, қолдарын әр түрлі тәсілдермен ұстауды білу және шыңдауда, олардан босауды және осы күресте түрегеліп шабуылға көшуде білгірлігі партерге қарағанда көбіне маңызды. Жаттығуда қолдарынан ұстауды және босануды орындауға ерекше мағына бөлінеді.

Тұрыста және партерде техниканы мақсаттылық пен біруақытта білу, бірінші екі айда басымдылық партердегі сабақтарға беріледі, сонан соң оғанда және басқасына да бірдей мөлшерде назар аударылады. Осында егер тұрыста жаңа әдіс үйренсе, онда партерде өткенді қайталайды.

Бірқатар өзін-өзі қауіпсіздендіру деңгейі және жалпы және арнайы дайындықты әрі қарай дамытуды іске асырылады.

Бірінші этапта оқыту, бірінші ресми жарысқа дейін алты айдай кем емес созылады. Бұл этапта балуандар негізгі әдістерді біледі. Оларға III разрядты орындауды иеленуге мүмкіндік беріледі және бұл балуанның бастапқы техникалық фонды деп аталады. Оқытудың II этапты бастапқы фондқа кірмейтін, басқаны меңгеруді қайтып, балуандар үшін техникалық қимыл, бірқатар маңызды аздау емес, бірінші қосындысымен және балуанның негізгі техникалық фондысын құрастыру керек. Техниканың негізгі фондын құрастыру керек. Техниканың негізгі фондына ие болу II спорттық разрядтың нормативін орындауға амалдайды. Мұны айналасушылардың базалық дайындығы деп қарастыруға болады. Сондықтан базалық техниканы әр түрлі топтағы әдістердің жинақтылығы деп қарастыру керек. (1)

Күрес техниканы білу негізгі дене қасиеттерімен дамытуы қатер іске асырылады. Осы мақсат үшін жалпы дене дайындығы құралдарының арсеналы кеңінен пайдаланылады: жеңіл атлетикалық жүгіру, спорттық және қозғалмалы, созып- тарту жаттығулары және тренажерлерде.

Дене дайындығының мөлшері жақсарған сайын балуанның техникалық дайындығына үлкен уақыт бөлінеді. Оқыту әдістемесі тізбектесу принципімен сәйкестеліп анықталған кезектігін қарастырады. Оқытылған әдістер топтастырылады сондай, бірінші әдісті білу келісіп оқыту үшін биомеханикалық жағдай туғыздырады. Техниканы білуде серігінің қарсыласу мөлшері үлкен маңыз береді. Сол үшін сабақтан бастаушы балуандарды әр нақты жағдайда керекті қарсыласу дәрежесін табуды үйрету. Күресте бұл көрініс «көмекші - қарсыласу» деп аталынады, оқыту процессіне немесе жетілдіруге себебін тигізеді.

Грек- рим күресінде оқыту процесіне негізгі әдістемелік ұсыныс

1. Тұрыста және партерде әдістерді үйреткенде жөнділігі көбінесе қолданылатын қосымша ұстауларға бірден көрсету;

2. Қолынан жұлқып партерге ауыстыруда әр түрлі бастапқы жағдайда аяғын сол бір қолынан комбинациямен өткізу;

3. Арқасына бұрылып лақтыруды үйреткенде сол жаққа да, оң жаққа да үйрету жөнді. Бұл әдістерді орындағанда оқушылардың бір жақты юолып отырады;

4. «Айналу» әдісін үйреткенде лақтырудан бастаған әсерлі, сонан соң балуандарға қалай осы техникалық қимылды дәл орындамауын немесе дұрыс қорғанбауын көрсету және түсіндіру керек. Әдетте осындай жағдайлар партерге ауыстырып бітіруге мүмкіншілік береді;

5. Шалқайып лақтыруды II жылдан бастаған жөн. Бірақта балуандардың жеке ерекшелігін ұмытпау керек.

Күрес техникасы – бұл жеңіске бағытталған анықталған қимыл жүйесі, жинақталған жарыс ережесінен рұқсат етілген шабуылдау әдістері, қорғануы және тұрыста, партерде қарсы әдістері.

Күрес техникасын нашар иеленген балуан, әдеттегідей өзінің қарсыласының қарсылығынан өтудегі әдістерді пайдасыз, тиімсіз қолданады. Мұндай әдістер дұрыс нәтиже береді сол жағдайда, егер шабуылшының басымдылық күші өзінде бар болса.

Жоғарғы күрес техникасын иемденуші балуан, тіпті қарсыласының дене-күші басымдау қарсыласын жиі жеңеді. Техникалық қимылдардың орындалуы көпшілігінде балуанның бастапқы қалпынан анықталады; оған балуанның тұрыс түрлері, партердегі қалпы, балуандар арасындағы арақашықтық және ұстау түрлері жатады. (2)

Тұрыс болуы мүмкін: биік, орта және төмен – оң жақпен, сол жақпен және аяқтары қатар. Көпшілігінде биік және орта тұрыс жиі қолданылады, төмен тұрыс қорғану әрекеттерінде қолданылады.

Партер болуы мүмкін: биік және төмен. Бұл күресті партерде бастаудың бастапқы қалып. Партерде барлық басқа қалпы ауыспалы, олардың арасында: тіздегі, кеудесіне жатып, жанында жатып, отырып, көпір және жартылай көпір.

Арақашықтық (тұрыстағы балуандар арасындағы арақашықтық): ұстаусыз, қашықта, орта жақын болуы мүмкін.

Арақашықтық бастапқы қалпы ретінде, шабуылды өткізу үшін және ұстауды орындауға байланысты: білегінен; шынтақтың бүгілуінен; иық және дене аралығында; қапсыра ұстауда анықталады.

Балуандар сайысы қашық, орта және жақын арақашықтықта ұстауда жүргізіледі. Белдеу кезінде ұстаусыз ұзақ тұруға болмайды. Мұндай жағдайда 20-30 сек. аралығындағы тұрғанда төрешілер ескертумен жазалайды. Сондықтанда ұсталар жекпе-жектің маңызды элемент болады. Барлық орындалатын ұстаулар шартты тәуелділікпен 4 топқа бөлінуі мүмкін:

- бағытына; тосқауылдаушы; құрастыру; шабуылдаушы;

- немен орындалады: білегінен, иығы және бүгілуі білегімен, иығы және денесі арасында, мойыны және иығы білегімен, білегімен қосылған екі қолымен; қолдарын қосуы негізінен үш амалмен орындалады: ілмек, өзінің қолдарын білектерінен және алақан алақанмен;

- ерекшеліктерімен: түзу және теріс; біркелкі және аралас; біратулы және әртүрлі атаулы қолдары арқылы; біратаулы және әртүрлі атаулы қолдары астынан, біратаулы және әртүрлі атаулы иығы арқылы;

- күресте негізгі қорғану әрекеттері тосқауыл ұстауларымен бірге тіреулер арқылы орындалады.

Тіреу тәуелділігімен екі топқа бөлінуі мүмкін:

- содан тіреу немен орындалады: қолмен және қолдарымен, аяғымен, тізесімен, башпайымен, басымен, кеудесімен;

- содан тіреу қайта орындалады: басына, мойынына, денесіне, кеудесіне, қарнына, жанына, қолына, аяғына, табанына.

Әртүрлі ұстауларды үйренгенде айналасушыларға ұстаулардың құтылуды үйрету қажет;

- білегінен ұстағанда – ұстаған қолмен өзіне қарай шапшаң жұлқып және қарсыласының үлкен саусағына қарай бұрып, сол сәтте оның білегін ұстау;
- бір атаулы білегінен және иығынан ұстағанда – қарсыласының бір атаулы иығына бос қолымен тіреп және қолын жұлқып шығарып алып, оны босату;
- екі қолының білектерінен ұстағанда – қолымен өзіне қарай шапшаң жұлқып алып және қарсыласының басбармағына қарай бұрып, ұстауды босату және сол сәтте оның білегінен ұстау;
- қолын үстінен ұстағанда - қарсыласының денесіне қолдарымен тіреп және артқа шегініп, қолын шапшаң қимылмен ұстаудан босану.
- қолын астынан ұстағанда – ұсталған қолының жаны арқылы төмен түсіріп және отырыңқырап, қарсыласының қолын үстінен ұстап немесе қолдарымен оның қарқынына тіреу;
- әртүрлі атаулы қолынан және мойынынан ұстауда – тізесін бүгіп отырып, бос қолымен қарсыласының шынтағынан мойынынан қағып, басымен төмен еңкейіп және ұстаған қолын жұлқып алу.
- мойынын иығымен ұстағанда (шабуылшының қолы қосылулы) – отырыңқырап, бас қолымен қарсыласының қолын мойынан қағып және ұстаған қолын жұлқып төмен түсіру;
- мойынын иығымен үстінен ұстауда – а) отырып барып, қарсыласының қарынына ұстаған қолының білегімен теріп және бос қолымен оның әртүрлі атаулы білегінен ұстап, артқа шегініп, ұстауды ажырату; б) денесінен және қарсыласының әртүрлі атаулы білегінен өзінің мойынынан ұстап, оған жақын келіп және түзуленіп, ұстауын ажырату;
- денесін алдынан екі қолымен ұстауда – тізесінен бүгіп отырыңқырап, қарсыласының иегінен алақанымен тіреп және артқа шегініп, ұстауын ажырату;
- денесін қолымен ұстағанда – бос қолымен қарсыласының әртүрлі атаулы білегінен ұстап және оның қолын төмен басып және отырыңқырап, бір уақытта басқа қолының білегімен шабуылшының қарынынан тіреп, одан арқа шегініп және ұстауын ажырату;
- бір атаулы қолын және денесінің жанын ұстағанда – қолынан жұлқыған сәтте және қарсыласы аттағанда, өзі оның сыртына аттап және денесінен бір атаулы қолын түсіріп, одан шегінуі қажет.

Грек-рим күресімен шұғылданушыларға тән ерекшеліктер олардағы қимыл қозғалыс әрекеттеріндегі шапшаңдық.

Мектеп оқушыларының бұл күрес өнеріне бейімделуіне арнайы жағдайлар жасалынып, балаларды жарақаттанудан жаттықтырушы үнемі назардан тыс қалдырмауы міндетті.

Грек-рим күресі олимпиадалық ойындардың бағдарламаларына енген спорт түрі. Сондықтан да бапкерлер жас балаларды бұл күрес түріне бейімдеуде оларға тән анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктерімен санасулары міндетті. (3)

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Теория и методика физического воспитания и спорта. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. М. 2001
2. Основы методики физического воспитания школьников. Минаев Б.Н., Шиян Б.М. М. 1989
- Ашмарин Б.А. «Теория и функции физического воспитания» - М., 1979.
3. Горбунов Г. Д. Психопедагогика спорта. - М. ФКиС; 1986. – 208 б.

БАСКЕТБОЛДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІ; АЛАҢДА ТҰРУ, ЖҰРУ, СЕКІРУ, ТОҚТАТУ ӘДІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Нематов Бахытжан

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – **Бектенов Ж.А.**

Спортшылардың денсаулығына қамқорлық жасауға біздің қоғамымыз мейлінше мүдделі. Баскетболмен шұғылдануды мектеп табалдырығынан бастамай жоғары жетістіктерге жету өте қиын. Сондықтан оқушылардың Жеке адамды жан-жақты дамытуды дене тәрбиесінің маңызы зор. Баскетболшыларға арналған дене тәрбиесінің бағдарламасында көрсетілген басты міндеттерге, сүйеніп дене тәрбиесінің кейбір мәселелерін қарастырайық. Баскетболшылар денесінің дұрыс дамуы, денсаулығының нығайуы, жұмыс қабілетілігің сабақтарда, сабақтан тыс уақытта, спорт саябақтарында дене тәрбиесін күн сайын ұйымдастырып, қолайлы жағдайлар жасау қажет. Әр бір мектепте барлық оқу-тәрбие мекемелерінде жабдықтар мен құралдар және жақсы жарықталған спортзалдары мен алаңдары болуы тиіс. Өмірге қажетті дағды және іскерлік қозғалыстың барысында қалыптасады. Табиғат қозғалыстың түрлері; жүгіру, қарғу, жүзу, лақтыру, өрмелеу т.б.

Жас адамның денесі түрлі жаттығулар көлемімен ширап, дамиды. Сондықтан күш, жылдамдық, төзімділік сияқты адам қабілеттерін дамыту, оқушылардың қозғалғыш тәжірибесі бағытталады. Дене қозғалысын үйлестіреді, бұл баскетболшыларға өте қажет.

Дене тәрбиесіне оқыту дегеніміз адамның яғни баскетболшының дене қуатына және психологиялық жетілуіне бағытталған арнаулы білім жүйесі мен қимыл әрекетке үйрету, оны меңгеру процесі. Дене тәрбиесіндегі үйретудің нәтижесі дене қуаты бөлімі болып келеді. Қозғалысқа үйрету теориялық және практикалық бөлімдерден тұрады. Теориялық мағлұматтың көлемі мен мазмұны жалпы педагогтың принциптерімен анықталады.

Жаттығу мақсатына, жаттығушылар контингентіне сәйкес үш топқа бөлінеді

1. Дене тәрбиесінің баскетболшыға әлеуметтік қажеттілігі туралы мағлұмат.
2. Дене тәрбиесі жаттығуларын қолдану ережелері туралы мағлұмат.
3. Медициналық биологиялық мағлұмат.

Қимыл-әрекетке үйрену алдында баскетболшы оның ережелерін, адам денесінің қозғалу зияндықтарын, арнайы терминология туралы мағлұмат алу керек. Теориялық мағлұматтар алу кезеңдері қимыл-тәжірибесі, арнайы оқулық, сөз және көрнекі қабылдау, мұғалімнің әрекеті, кино және бейнефильмдер көрсету т.б. Теориялық мағлұматтарды баяндау, кіріспе сабақтар мен оқу материалдарын үйрену кезінде жүзеге асырады. Қимыл-әрекетке үйрету үш кезеңнен тұрады: таныстыру, үйрену, жетілдіру кезеңдері.

Қимыл әрекеттік тыныстыру кезеңнің міндеті жаттығушылар үйренетін жаттығулар туралы түсінік беру және соны үйретуге ынтасын ояту, түсіну, ұғыну процесі қалыптастыру кезеңде бір-біріне байланысты үш кезең пайда болады.

1. Үйрену міндеттерін ұғыну кезеңінде жаттығушылар міндеті бір жаттығудан немесе бірнеше жаттығу орындауды ұғыну. жаттығушылар тәсілдің негізін түсінуге керек, ал бөлшектерін келесі оқыту кезеңдерінде үйренеді.

2. Орындау таңбасын құру кезінде оқытушы қимыл тәжірибесі мен білімін ұсынады, ал жаттығушыларды сол арқылы жаттығуларды қалай орындауға болатыны туралы қисынды бейнелі түсінік қалыптасады.

Қимылды бөліп немесе тұтас орындау кезеңі. Қимылды орындап көру танысу кезеңінің бастапқы элементі. Орындап көру арқылы жаттығушы өз міндетін қаншалықты ұққанын қозғалысқа үйрену міндетін қалай құралғанын тексеруіне болады. Қимыл-әрекетінің күрделілігіне байланысты жаттығуларды бөліп немесе тұтас орындауға болады. Қарапайым жаттығуларды толық орындай білуге болады. Күрделі жаттығуларды бөлшектеп орындаған жөн. Қозғалыс тәсілін тұтас орындауға жаттығушы қате жіберсе, бөлшектеп орындау әдісін қолдану қажет.

Дене тәрбиесі денсаулықты нығайтуға, тіршілік үшін маңызды машықпен икемділікті игеруге, жоғары жұмыс қабілетіне жетуге бағытталған. Оның адамды өнімді еңбекке даярлауда зор маңызы бар. Мұнда баскетболшының жылдамдық, күш, ептілік, төзімділік секілді дене қасиеттерінен басқа табандылық, ерік, мақсаттылық, шешімділік, өзін-өзі ұстай білу секілді бағалы психикалық қасиеттері де дамиды. Алуан түрлі дене жаттығулары, қимылды ойындар, спорт дене тәрбиесінің құралдары болып табылады. Олармен үйде (таңертеңгі гимнастика - зарядка), мектепте (дене шынықтыру сабақтары), спорт және туристік секцияларда, балалармен жас өспірімдердің спорт мектептерінде айналысады.

Ерлермен әйелдер организмдерінің дене мүмкіндіктері әр түрлі. Ерлер шұғыл дене еңбегін оңай атқарады, олардың күші, қимыл амплитудасы көбірек. Әйелдер төзімдірек бір қалыпты ұзақ жұмысты жақсы атқарады Сондықтан ұлдармен қыздарға дене тәрбиесін беру әдістері де біраз өзгеше болады. Төзімділікті, жылдамдықты, қимыл дәлдігін дамытатын жаттығулар екі жыныстағы баскетболшыларға да бірдей пайдалы, бірақ ұлдарға бұған қосымша күшті дамытуға, ал қыздарға- икемділікті дамытуға арналған жаттығулар қажет.

Көптеген жасөспірім қыздармен бойжеткендер дене шынықтыру жаттығуларының ролін жете бағаламайды. Олар дене шынықтыру жаттығуларын енжар орындайды, сондықтанда кейде 10-12 жастағы дене мүмкіндіктері 16-17 жастағы бойжеткендерден жоғары болатыны кездейсоқ емес. Бұл әйел организмнің қалыптасуына теріс әсерін тигізеді.

Ұлдарға жасөспірімдермен жігіттерге өздерінің дене мүмкіндіктерін асыра бағалаумен белгілі бір абайсыздық тән, мұның өзі, кейде олардың шамасы келмейтін салмақты көтеруіне, үлкен биіктіктен секіруіне, сөйтіп орынсыз күш, батылдық және т.с.с. көрсетуіне себепші болады. Олар дене күшін асыра бағалап, көзге түсе бермейтін, бірақ, әсіресе төзімділік секілді өмірлік маңызды сапаларды жете бағаламайды. Әсіресе қандай көзге түсерлік болса да дене артықшылықтарын көрсету жолымен емес, пайдалы істерді атқару арқылы айналадағылардың сый-құрметіне бөленуге болатынын жасөспірімдермен жігіттер есте сақтауы керек.

Дене тәрбиесі спортшының амалдарын, тәсілдерін адамның үйлесімділігін дамуын (қабылдауын) оның денсаулығын сақтауын нығайтады. Жұмыс істеу қабілетін және өмірінің белсенді шығармашылығына толы кезеңін ұзарту үшін ақылға салып пайдалануға қолғабыс етеді. Жаттығушының дәрігердің оқу жаттығу үдерісімен жоспарларын түзету бойынша бірлескен жұмысы арқылы жаттықтырушының дәрігерлік бақылаудың мәліметін өзінің күнделікті жұмысында пайдалана білуі қажет. Сабақты, жаттығуды дұрыс ұйымдастыру жаттығушыға тиімділігінің маңызды шарты болып табылады. Міне осылайша спорттық медицина жаттықтырушының кәсіби дайындалуына тікелей енетін спорттық ғылымның, дәрігерлік ғылымның бір түрі. Спорттық медицина алуан түрлі: Оларға мыналар жатады: Дене шынықтыру, спортшының ден саулығы, дене дамуымен мүмкіндігін зерттеу және оның негізінде жаттығулардың әр түрлі түріне көрсеткішіне қарсы көрсеткішін анықтау. Спорттық іріктеумен бағытталу мәселесін шешу. Спортшылардың ағзасының қызметтік жағдайын, олардың жаттыққандығын анықтау және бағалау; Ақыл ойға жүгінбей жүргізілген жаттығу кезінде пайда болатын аурулармен жаттығуды зерттеу, диагностика, сақтандыру шараларымен қайта қалпына келтіру әдісін жасап шығу.

Дене шынықтыру және спортпен шұғылданушылардың әр түрлі контингенттеріне арналған сабақтармен жаттығулардың ақылға қонымды тәртібін негіздеу. Оқытушымен жаттықтырушының кәсіби дайындығын есепке ала отырып спорттық медицина курсының мазмұны мынадай бөлімге жіктеледі.

Қызметтік диагностика.

Жаттығумен жарысты медициналық сынақтармен қамтамасыз ету.

Бұқаралық дене тәрбиесі спорттағы медицинаны бақылау.

Жаттығумен жарыстан кейін спортшының жұмыс қабілетін қалпына келтіру.

Әр түрлі бұлшықет топтарын, буындармен сіңірлерді ұдайы жаттықтыру олардың атқаратын қызметі мен үйлесімділігін күшті дамытады. Дене еңбегі организмнің мүшелері мен жүйелерін (жүрек тамыр, тыныс алу), жаттықтырады, қимыл аппаратының қалыпты жұмыс істеуін зат алмасу процестерін қамтамасыз етеді. Белгілі бір мөлшерде әр түрлі жаттығуларды күн сайын орындап отыру, оларды алдын ала белгіленген көлемде, өзінді ешбір босаңсытпай дұрыс істеуге тырысу белгілі әдетті, одан соң мінез-құлық ережелерін болжытпай орындау мұқтажымен қалыптастырады. Осының арқысында баскетболшының тәртіптілігі артып, еркі нығаяды.

Әр жастағы дене тәрбиесінің міндеттері түрліше болады. 1-3 кластағы мектеп оқушылары бұлшықет сезімін – қимылдың қарқынымен ауқымын, бұлшық еттің жиырылу және босаңсу дәрежесін айыра білу қабілетін жетілдіреді бұл келешек баскетболшыға берілген жаттығуларды және тапсырмаларды тез қабылдауға көп әсерін тигізеді. Олар дұрыс қимылдау техникасын игереді, яғни жаттығуларды бұлшықеттің тиісті жиырылуына сәйкес келетін бағытта, ырғақта және қарқынды орындауға үйренеді. Егер мектеп оқушылары негізгі қимыл элементтерін (секіру, диск лақтыру, гимнастикалық және акробатикалық жаттығулар және т.б) дұрыс орындауға үйренбесе, қимылды аяғына дейін жеткізуге тырыспаса, біріншіден, олар спортта ешқандай жақсы нәтижеге жетпейді, екіншіден оларда тәртіптілікпен өзін-өзі бақылау қабілеті жетілмейді. Қимыл техникасының жетілуі баскетболшының жеке басының қалыптасуына байланысты.

IV-VII класстың мектеп оқушылары бұрынғы үйренгендерін бекітумен бірге, күрделілігіне қарай әр түрлі жағдайларда орындалатын негізгі қимыл түрлерін және спорттық техниканы (шаңғы, коньки тебу, суда жүзу, жеңіл атлетика, доппен ойындар) игереді. Бұл жаста үнемі дене шынықтыру жаттығуларымен шұғылдану әдеті қалыптасып, нығая түседі. Тұтас алғанда, бастауыш класс оқушыларына қарағанда жас өспірім шақтағы мектеп оқушылары дене еңбегін көбірек атқарады бірақ дене күш түсіретін жаттығулар шектелуге тиіс, өйткені бұл жаста денеге көп күш түсіретін жұмыс атқару организмнің қалыпты дамуына кедергі келтіру мүмкін. Мысалы, бастапқы спорттық дайындық топтарында баскетбол, спорттық гимнастика, суда жүзу, мәнерлеп сырғанау, теннис сабақтарына балалар жеті жастан футбол, хоккей қазіргі заманғы бессайыс, коньки, күреске-10 жастан, боксқа -12 жастан бастап кірісетіні кездейсоқ жағдай емес. Ортаңғы класс оқушылары өздерінің дене мүмкіндіктерін асыра бағалауға бейім келеді. Міне, осындай жағдайдағы сәтсіздіктер, кемшіліктер, дене шынықтыру жаттығуларының алуан түрінде төмен нәтижеге жету олардың өздеріне деген сенімсіздігін жойып, осымен қоса, дене шынықтыру жаттығулар сабақтарына теріс көзқарас туғызуы мүмкін.

VIII-X класс оқушылары бұрын игерген негізгі қимыл түрлерін жетілдіреді, күшті, орныққан және тез қалыптасатын төзімділік түрлерін дамытады, спорттық жаттығудың негіздері бойынша білімді, дене шынықтыру жаттығуларымен өздігінен методикасын игереді денешынықтыру жаттығуларын таңдап алу мен орындау ептілігін қалыптастырып, өз қимылының сапасына бақылау жасап оны талдай білу қабілетін ұштайды. Бұл жаста организмге күш түсіретін жұмысты арттыруға болады бірақ жоғары класс оқушылары

организмнің маңызды ерекшеліктерін есте ұстауы қажет: олардың төзімділігі күшіне сай келмейді оған қоса бұл жаста көбінесе тірек қимыл жүйесінің мүмкіндігі жүрек-тамыр жүйесінің мүмкіндігінен артық келеді. Сондықтан дене еңбегі жүрек қызметінің бұзылуына себебші болмауы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Болғамбаев М . Қазақтың ұлттық спорт түрлері – Алматы: Қайнар, 2017ж.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан 2030: Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына үндеуі-Алматы, 2016ж
3. Қуанышов Ж. Дене тәрбиесі және спорт арқылы Қазақстан Республикасының халқын сауықтыру бағдарламасы- Алматы: «Рауан» 2019.ж
4. Пономарчук М. О.А. Аяшев ФК и становление личности. Москва: ФиС, 2020г
5. Муратхан Таникеев Мир народного спорта - Алматы: Санат, 2015ж.

ТӨМЕНГІ СЫНЫПТАР ОҚУШЫЛАРЫМЕН ГИМНАСТИКА САБАҚТАРЫН ӨТКІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жарылқасын И.Ә.

Tashenev University, Шымкент қ.

ғылыми жетекші- ғ.м., аға оқытушы Іңкәрбеков Д.Б.

Гимнастика – бұл дене тәрбиесінің маңызды бөліктерінің бірі, ол балалардың дене шынықтыру, денсаулықты нығайту, қимыл дағдыларын дамыту және тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру үшін үлкен рөл атқарады. Әсіресе төменгі сынып оқушылары үшін гимнастика сабағының мәні ерекше, себебі бұл кезеңде балалардың физикалық дамуы мен дене шынықтыру дағдыларының негізі қаланады. Гимнастика сабақтары балалардың физикалық белсенділігін арттырып, олардың денсаулығын нығайтуға және әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді.

Оқытудың тиімділігі көп жағдайда сабақ формасында (оқу, жаттығу және оқу-жаттығу), бақылау жаттығуларында, жарыстар мен өз бетімен жұмыстарда білім беруді ұйымдастыруына байланысты. Сабақтың мағыналылығы сабақтың көп мөлшердегі продуктивтілігін қамтамасыз ететін мұғалімнің оқу процесін басқаруынан тұрады. Сабақ барысында білімділік, тәрбиелік және сауықтыру міндеттері шешіледі.

Дене тәрбиесінде кондиционды (күш, жылдамдық, жылдамдық-күш қабілеттіліктері, ептілік, икемділік) және координациялық (қатарға тұру шапшаңдығы және ұозғалыс қимылдарының келісімділігі, ерікті түрде бұлшыетті босату, вестибулярлы тұрақтылық) қабілеттіліктері бойынша жан-жақты дамуға арналған жаттығуға бағытталған сабақтарға аса көңіл бөліну керек.

Сонымен бірге қозғалыс дағдыларына байланысты бекітіліп, жетілдіріледі(техника мен тактика): қимылдау тәжірибелерін одан әрі толықтыруды жалғастыру, күрделі қозғалыс қимылдарында жаңаша меңгеру жолында координациялық базисті көтеру және әртүрлі жағдайдың күрделілігі бойынша қолдану біліктілігі қалыптасады.

Әртүрлі материалдарды меңгеру процесінде спорттық жаттығулар, қимылдау белсенділіктері, болашақ еңбек іскерлігі үшін дене тәрбиесі сабақтарының мәнділігі, әскерде борышын өтеу, ана, әке атану қызметін орындау заңдылықтары туралы білімдері тереңдетіледі; дене шынықтыруды дамыту және жеке ерекшеліктері негізінде қимылдау дайындықтары туралы өз бетімен жұмыс сабақтары туралы түсініктері кенейеді.

Барлық сабақтарда денсаулықты нығайту үшін дене тәрбиесі құралдарын біліктілікпен қолдануды жетілдіру, стресске қарсы тұру, демалыс пен бос уақытты өткізу жұмысы жалғастырылады. Сауықтыру міндеттерінің ішінде денсаулықтың жоғары деңгейінің көрнектілігі және жан-жақты дене шынықтыру дайындығы туралы түсініктерді бала бойында қалыптастыру, сонымен қатар дене шынықтыру дайындығының үйлесіміне ықпал ету.

Мектеп оқушыларының дене шынықтыру жаттығуларын үнемі сабақтарда және таңдаған спорт түрінде қажеттіліктерін бекітіп, жүзеге асыру қажет, олардың бойында адекватты өзін-өзі бағалауды қалыптастыру, жеке тұлғаның адамгершілік және жігерлілік қасиеттеріне тәрбиелеп, өзін-өзі игеру негіздеріне үйрету[1].

«Балалардың жастарына қарай ерекшеліктерінде өздерінің саласында ұйымдастыру мен дене тәрбиесі бойынша жұмыстың әдістемесіне күш салады. Бірақ, өзін-өзі тануға тырысу тәрбиесі, өзін-өзі анықтау мен өзіндік қалыптасу, дене жаттығулары сабақтарына деген таным қызығушылықтарын дамытуға ықпал ету жалпы мақсат болып табылады».

Осының барлығы дене тәрбиесінің үзіліссіз процеске айналуына, күнделікті өмірде дене тәрбиесі мен спорт сабақтарына енгізуіне көмектеседі.

Қимылдау қозғалыстарында әсіресе күрделі координациялық байланыста сәйкес жаттығулар түрлері жеткілікті деңгейде қарастырылып, жетілдірілгенде ғана оқытуға ұсыныс береді. Бұл спорт ойындарындағы тактикалық негіздегі тапсырмалардағыдай гимнастикалық жаттығулар техникаларының элементтеріне де қатысты болмақ. Қозғалыс дағдыларының (техникаларының) және координациялық, кондициондық қабілеттерінің дамуында бірнеше рет арнайы-дайындық жаттығуларын қайталауды қарастырудың біруақытта бекітілуі мен жетілдірілуі үшін жаттығуларды орындау жағдайларын мақсатты түрде және қозғалыстың жеке параметрлерін үнемі өзгертіп немесе оларды біріктіруде ақырындап қимылдау жүктемесінің көлемін көтеру.

Осы мақсатта ойын және жарыстың ауыстыру жаттығуларына қатысты әртүрлі әдістемелік тәсілдерді қолдануды ұсынады. Осындай жолдар арқылы әртүрлі қимылдау қабілеттіліктерін дамыту жан-жақты жетіліп және оқушылардың дене тәрбиесі ерекшеліктерінің бастысы болып табылатын тереңдетілген техникалық, тактикалық жетілдіру байланыстарымен қамтамасыз етіледі.

Сауықтыру міндеттерінің нәтижелі шешіміне таза ауада сабақ өткізу, жаттығулар көлемін көтеру, шынықтыру процедураларын, психикалық және қимылдау жағдайындағы игеру тәсілдері мен өзіндік игеруді қосуға ықпал етеді.

Дене тәрбиесі сабақтарын жоспарлаудың негізі кондициондық, координациялық ерекшеліктеріне сәйкес және қимылдау біліктілігі мен дағдыларын меңгеруді дамыту туралы материал болып табылады. Іс-шараларды жоспарлауда тұрығылықты аймақтағы климаттық-географиялық ерекшеліктерін, мектептің материалдық-техникалық базасын, тапсырманы нәтижелі меңгеру уақытын ескеруді қажет етеді.

Қимылдау ерекшеліктерін дамыту бойынша материалдарды жоспарлауда үзіліссіз байланыста жүктеменің барлық жинақтарын жоспарлауды қажет:

- жұмыс көлемі;
- қарқындылық;
- демалыс түрі мен ұзақтылығы;
- жаттығуларды қайталау саны.

Жүктемені ақырындап, және еріті түрде көтеріп отыру керек.

Объективті түрдегі бағалары болуы үшін және координациялық, кондициондық сапаларын дамытуда берілген кезеңде өткен өзгерістерді көруде қыркүйек пен мамыр айларының ортасында оқушылардың дене шынықтыру дайындықтарының деңгейін анықтауда тестілеуді

жүргізуді ұсыныады. Оқушының жетістігін бағалауда нақты бір қабілетінің дамуында жеке екпінінің нәтижесін ескеру қажет.

Арнайы спорттық жаттығулар үрдісі арқылы жететін сауықтыру ұтымдылықтарына тоқталу аса қажеттілік тудырады.

Қандайда да бір спорт түрінде алдымен жоғары спорттық нәтижелерге жетуді көздеген спортқа бағытталған жүктемелер міндетті түрде қозғалыс мүмкіншіліктерінің деңгейін көтеруге мүмкіндік тукғызады.«Бірақ бұл жүктемелер профессор Я.С. Вайнбаумның ойынша денсаулыққа жеткілікті деңгейде мәнділігі аз екендігін айтады. Сонымен бірге, дұрыс ұйымдастырылмаған спорттық жүктемелер организмнің немесе басқа жеке бөліктерінің артық күш жұмсауына әкеліп соғып, сонымен қатар денсаулыққа кері әсерін тигізуі мүмкін».Дене шынықтырудың өз бетімен жұмыс кезіндегі сабақтарын ұйымдастыру мен өткізу үрдісінде қысқа мерзімде үлкен нәтижелерге жетуге құлшынудың қажеті жоқ [2].

Балалардың дене шынықтыру жаттығулары мен спорттаға жүйелілігі мен үнемі сабаққа қатысқаны үшін, өз бетімен жаттығу біліктілігі, салауатты өмір салтын сақтауы, дене тәрбиесі және денсаулықты нығайту мәселелеріндегі танымдық белсенділіктері үшін үнемі марапаттап отыру керек.

Спорттық жаттығуларды орындау кезіндегі оқыту жетістігі мен шеберлік деңгейі көбінесе тиісті спорт түрі техникасының биомеханика негізіндегі білім арқылы анықталады. Спорттық техника негізінен қозғалыс қимылдарын орындауда жоғары нәтижеге жетуге бағытталған тәсілдер барысында қарастырылады. Жақсы техника энергетикалық күш-жігерін үнемдеу негізінде жаттығуларды орындаудың жоғары сапасын қамтамасыз етеді. Үнемділік гимнастика сабақтарында өзінің дене шынықтыру және техникалық мүмкіншіліктерін жақсы көріністе көрсете алатын қимылдардың ұтымдылығы, қимылдау заңдылықтарын қолдану арқылы іске асыруға мүмкіндік туғызады. Одан басқа, әсіресе күрделі жағдайларда орындалған техника жаттығуды орындаудың жоғары сенімділігін тудырады.

Барлық гимнастикалық жаттығулар екі топқа бөлініп, жеке орындалады, жұппен және топпен. Бірінші – балансы қалыптасқан топ. Осы топтың жаттығуды орындау негізінде екі жақты салмақты ұстауда дененің қалыпты жағдайын сақтау болып табылады. Оларға тұрысы, салмағын меңгеру, тартылу, майысу, шпагатқа тұру, өзін-өзі ұстауы, пирамида жатады.

Екінші топ – айналу тобы. Ол әртүрлі денені айналдыруға байланысты барлық гимнастикалық жаттығуларды біріктіреді. Айналу айналымның түрі мен бағыты бойынша, айналым дәрежесі (толық емес, толық, қысқа), санына немесе дене осі бойынша айналу бұрылыстарының болмауы арқылы анықталады.

Айналуды құрастыру тәсіліне байланысты айналым топтарынан екі түрлі жаттығуды бөліп алып қарауға болады:

1. Қорғаныстан шықпай орындалатын айналымға байланысты жаттығулар (бұрылыстар, сырғанаулар, айналулар, секіру, кері айналу және т.б.).

2. Айналу мен ұшуға байланысты жаттығулар (ұшу, жартылай кері айналулар мен сальто, соның ішінде өз осінен бұрылып айналу).

Қозғалыстың ішінде әрбір түрі айналу бағытымен (алдыға, артқа, екеі жаққа) және орындау позасымен (топтың ішінде, жарты топ ішінде, еңкейіп, шалқайып, түзу қалпында) ерекшеленеді.

Балалар жасына байланысты әртүрлі эмоционалдық жағдайларда болуы мүмкін. Сондықтан жаттығулар барысында олардың көңіл-күйін бақылау, ынталандыру және қолдау көрсету маңызды. Сабаққа қызығушылықты арттыру үшін балаларды белсенді түрде қостыру және олардың өзара жарыс түрінде қатысуына жағдай жасау өте тиімді.

Балалардың физикалық дамуы әртүрлі болуы мүмкін, сондықтан жаттығулардың деңгейін оқушылардың жеке мүмкіндіктеріне қарай бейімдеу қажет. Арнайы дене шынықтыру

жаттығулары мен түзетуші гимнастика элементтері де қолданылады, олар дене бітімі дамымаған немесе денсаулық жағдайы ерекше оқушылар үшін пайдалы.

Төменгі сынып оқушыларымен гимнастика сабақтарын өткізу олардың физикалық дамуы, денсаулығы және әлеуметтік дағдылары үшін өте маңызды. Сабақ барысында баланың жас ерекшеліктерін ескере отырып, қызықты және тиімді жаттығулар ұйымдастыру керек. Сонымен қатар, ұстаздың рөлі үлкен, себебі ол балаларды дұрыс бағыттап, олардың мүмкіндіктеріне қарай жетілдіруге көмектеседі. Гимнастика сабағы – бұл баланың денсаулығын нығайтып, қимыл дағдыларын қалыптастыратын және өзін-өзі дамытуға жол ашатын керемет құрал болып табылады[3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Арещенко А. И. Атлетикалық гимнастиканың физиологиялық және әдістемелік негіздері : оқу құралы - Алматы : Қазақ ун-ті, 2013. - 76 б.

2. Арещенко, А.И., Баимбетов, Т.Ш.

Атлетикалық гимнастиканың физиологиялық және әдістемелік негіздері: Оқу құралы. - Стер. бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2020. - 76б. -ISBN 978-601-247-883-9.<https://rmebrk.kz/book/1163756>

3. Қ.Қ. Құланова, Мектеп жасына дейінгі дене шынықтыру. Оқу құралы. - Астана: 2011. - 300 б

СПОРТТЫҚ КҮРЕСТЕ БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕНЕ-КҮШ ҚАБЫЛЕТІН АРТТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Магистр аға оқытушы **Алтынбекова Багила Сакибековна**
Оқытушы, студент – **Алтынбек Досымжан.,** Фк24-1к6

Аңдатпа. Қазақша күрестің өсіп - өркендеу, даму жолдарының өзгеше, өзіндік сипаттары бар. Бір қызығы, әу бастан-ақ қазақтар той-домалақ думанда, басқа да халық мол жиналатын жиыдарда балуандардың салмағын өлшеп жатпаған. Қарсыласыңа қарсы тұрарлық күш – қуатың бар ма, онда кілемге білек сыбанып шыға бер. Әрине, атаң жілікті түйе балуандардың жөні бөлек, тұрпаты тым басқаша ғой. Дегенмен, халықтық ұғым, нағыз бәсеке тұрғысынан балуандардың мықтылығы мен тума – талант, алып күш иесі болуын салмаққа қарамай-ақ «күшті болсаң күресіп көр» деген тұжырымда кесіп – пішіп айтып тұрған тәрізді. Былайша айтқанда кез-келген жарыс ережесіз болмайды. Ол әр халыққа әр қалай, өзіндік ұлттық психологиясы, көзқарас тұжырымдарымен тізбектеліп, қалыптасқан..

Күрес техникасын кезекпен үйренуде сондай болу керек, бір-біріне ұқсас әдістер үйрету солардың біреуін ұқыптап үйренгеннен соң. Оқытушылардың алдындағы мақсаттардың бірі - ол жастарды дұрыс тыныс алуға үйрету. Оқытушы жаттығуларды үйреткен кезде қалай тыныс алуды көрсету керек. Егер балуан қиын жағдайда тұрса да, тыныс алуын тоқтатпау керек. Тегін тыныс алуға тырысу қажет, жиілігі үлкен емес және мұрын арқылы. Бірақта жылдам қарқынмен күресте жиі тыныс алуға және ауыз арқылы. Тыныс алудың үлкен маңызы бар әдістерді орындағанды. Тек жоғары күш жұмсағанда ғана әдісті орындағанда тыныстың тоқталуы. Күрес техникасын үйренгенде есте сақтау керек, кейбір әдістер бағдарлама бойынша ересектерге арналған, бұл мерзімде жастарды үйретуге келмейді. Мұның түсінігі, жастардың әлі дене дайындығы сәйкес келмеуінде. Тағы сонда, кейбір әдістерді керекті дайындықсыз жарақатқа әкелдіру мүмкін. Мысалға, Шығыс жекпе - жегін алайық. Мынадай әдістер денесін теріс ұстап аудару, «накатпен» лақтыру, ересектерге бірінші 6 айда үйренуге арналған, жастар

тек 2-ші жылы үйренуіне болады, «теріс ұстап» лақтыру, денесіне ұстап құлату, ересектер үшін екінші жылы ұсынатын жастарға үшінші жылы үйрету қажет. Кеудеден асырып лақтыруды жастар үшін тек екінші жылы үйренуге болады. Осы жылы белі мен қолын ұстап кеудеден асырып лақтыруды таныстыру қажет. Бұл әдістерді қолдану балуанның техникасын әртүрлі етеді, оған бұл әдіс жанбастап лақтырудан қарсы әдіс ретінде қолдануға мүмкіншілік туады. Үшінші жылы кеудеден асырып қолын денесінен ұстап лақтыруды ұсынады, дене дайындығы белгілі болғанда бұл әдісті бірінші үйретеді.

Спортшының алғашқы күреспен шұғылдану жылдарында жалпы дене-күш дайындығына басым көңіл бөлінеді.

Жаттықтырушы - ұстаз алға қойған мақсаттардың ерекшеліктерін ескере отырып балуан дайындығының осы екі түріне өз тарапынан өзгерістерді дер кезінде енгізіп отыруы, нәтижелі жұмыстың болуына кепілдік береді.

Жалпы дене дайындығы кезінде белгілі бір дене-күш қабілетін арттыруға бағытталған жұмыстарды жүргізу арқылы нәтижелі көрсеткіштерге жегуге болады. Ұстаз осы жаттығуларды оқу-жаттығу сабақтарының белгілі бір кезеңдерінде қолдана білу қажет. Мысалы, күшті арттыру жаттығуларын сабақтың кіріспе бөлімінде орындауға болмайды. с.с.

Арнайы жаттығуларға негізінен балуандардың күресі (белдесу) түрлеріне жақын іс-қимылдар алынады.

Спортшының дене-күш қабілеттерін дамыту-жаттығу түрінің ерекшеліктеріне байланысты жалпы дайындық және арнайы дайындық дел екіге бөлінеді. Жалпы дене - күш дайындығы дегеніміз, адамның күш, ептілік, жылдамдық иілгіштік, төзімділік - шыдамдық қабілеттерін жалпы жаттықтыру болып табылады.

Арнайы дене-күш дайындығы кезінде балуанның таңдап алған спорт түрінің ерекшелігіне негізделген арнайы жаттығулар беріледі. Арнайы жаттығулар балуанның күресу шеберлігін арттырып, жарыстарда аз күш жұмсау арқылы өз мүмкіндігін толық көрсетіп, нәтижелі көрсеткішке жетуіне жол ашады.

Берілетін жалпы және арнайы жаттығулардың көлемі, түрі спортшының жаттығу жоспарының негізінде өзгеріп отырады.

Саптық жаттығулар оқу-жаттығу сабақтарын жақсы ұйымдастыру үшін пайдаланылады және сабақтың кіріспе бөлімінде қолданылады.

Жалпы және арнайы дене-күш дайындығын жүргілген кезде соны орындушы адамның жасына, жынысына қарай өзгертіп отырады. Әр адамның өзінің туа біткен ерекшеліктері ескеріледі.

Қазіргі кездегі спорттық жарыстардың адам организміне және жүйке жүйесіне түсіретін өте жоғары әсерін ескере келіп, спортшыны жаттықтыру кезінде қоршаған ортаның және жарыс барысында болатын экстремалды жағдайларлардың бәріне төтеп бере алатындай жүктеме беру арқылы спортшының ағзасын қалыптастырып, жарысқа дайындау қажеті туындап отыр.

Адамдардың қандай да болмасын еңбек түрін аслақ та, дәл спорттық жарыс кезіндегідей адам ағзасының еш шегіне дейін жұмыс істеу дәрежесіне көрсетіліп қызмет ету байқалмайды. Сондықтан спорт саласында спортшылардың үлкен жүктеме кезінде жұмыс істей білу және оған қалыптасуы туралы қажетті еңбектер жинақталады. Жалпы қалыптасу деген ұғымға барлық тіршілік түрлерінің күн көрісі үшін сыртқы қоршаған ортаға сәйкестеніп, бейімделіп қалыптасуын айтады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Иванов В.В. Комплексный контроль в подготовке спортсменов. -М.: ФиС, 1987. -256 с.

2. 28. Игуменов В.М., Подливаев Б.А. Спортивная борьба. -М.: Просвещение, 1993. -238 с.
3. 29. Ильин Е.П. Психофизиология физического воспитания. -М.: Просвещение, 1980. - 199 с.
4. 30. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. -РОСТОР-на-Дону: Феникс, 1996. -512 с.
5. Дене шынықтыру және спорттағы ғылыми зерттеу әдістері Байжанов Е., Алшынбаев К.И., Садыкова Д.Б. оқу құралы. Шымкент 2018
6. Дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесі Астана-2017 Ұ.Мұхаммеджанова.Оқу құралы

ҚАЖЫМҰҚАН МҰҢАЙТПАСҰЛЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАРИХЫНДАҒЫ ТҰҢҒЫШ КӘСІПҚОЙ БАЛУАН

Сабырбай Б.Т.

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші - п.ғ.к.,Туребеков Б.А

Қажымұқан Мұңайтпасұлы — қазақ халқының тарихындағы тұңғыш кәсіпқой балуан. Тұтас ғұмырын күрес өнеріне арнап, ұланғайыр жері мен өршіл халқын бірінші болып өзге жұртқа паш еткен, өзінен бұрынғы қандастары баспаған топырақты басып, көрмеген елді көріп, өзге қазақ тақпаған алтын, күміс медальдарды мойнына тұңғыш ілген Қажы Мұқан бабамыз.

Орасан күштің иесі, күрестің бірнеше түрінен әлем чемпионы атанған тұңғыш қазақ алыбы. Теңдессіз өнерімен жер шарын аралаған, 28 мемлекетте күреске түсіп, 56 медаль олжалаған Қажымұқандай мықты ХХ ғасырдың басында түркі халықтарының ішінде қазаққа ғана болды. Ресейдің балуандар тобында Қажымұқаннан күші асқан ешкім болмағанын да айтуға тиіспіз. Дүние жүзінің чемпиондары Иван Поддубный, Иван Шемякин, Алекс Аберг, Иван Заикин, Георг Лурих, Георг Гаккеншмидт, Поль Понс, Вейланд Шульц сынды жампоздармен қатар жүру, боз кілемдегі айқастарда осы балуандарды шетінен жығып, бәйге алу — сол заманда нағыз ерлік еді. Ол кезде империяның буына семірген Ресей күресінің қожайындары қазақты шын мәнінде менсінбеуші еді. Қажымұқан сондай ортада намысын жатқа берген жоқ. Кеудесін ешкімге бастырмады. Күрес қожайындарының, төрешілердің сан мәрте әділетсіздігіне белі бүгілмеді, еңсесі түспеді.

Өмір жолы

Өмір тарихи деректерге сүйенсек ол 1871 жылғы 7 сәуірде Ақмола уезі, Сарытерек болысына қарасты Жәдік деген жерде дүниеге келген. Кейбір зерттеулерде, оның 1883 жылы туғандығы айтылады. Қажымұқан кедей шаруаның баласы болғандықтан, орыс байларына және дәулетті адамдарға жалданған. Сөйте жүріп, күреске түсіп, той томалақтарда елге көрініп, бала балуан деген атқа ие болған.

Былай басталатын өлең жолдары оның сал-серілігінен де хабардар етеді:

Атандым Мұқан палуан, бала жастан.

Ішінде күштілердің болдым астам.

Талай-талай жерлердің дәмін татып,

Өтті дәурен осылай біздің бастан

Сонда сол циркте жеңген палуан, ең соңында жеңген палуан мен Қажымұқан күреске түседі. Оны жыға алмайды, дегенменен халық арасына танылады. Злобин деген цирктің

кожасына ұнайды да, бұл жаңағы барлық зерттеулерде жазады ол «Ваня ағай» деген атақты алғашқы кәсіби Санкт-Петербурдағы мектепті ашқан атақты Лебедевке хат жазып жібереді. Сол арқылы ол сол жаққа барады. Сол жақта үш жылдай дәріс алады. Содан кейінгі өмірі Қажымұқанның үлкен өрісте болады, биіктей түседі жылдан жылға.

Талас аға жалғайды. Сонда ол орыстың көптеген палуандарымен танымсып, дос болады. Олардың ішінде Иван Поддубный, Иван Шемякин сияқты мықты мықты дүние жүзіне белгілі жауырыны жерге тимеген, Иван Зайкин тәрізді балуандар бар, Шульц деген палуан осылармен тек қана күресіп қана қойған жоқ, рухани жағынан жақындасып, ұзақ жылдар дос болды.

Қажымұқанның тұңғыш рет әлемдік деңгейде көрінген шағы — 1906 жыл. Алманияда өткен дүниежүзілік сайыста ол әлем чемпионы атанады. Бірақ орыс әкімшілігіне бұратана халықтың атын шығарған палуан онша ұнай қоймайды. Сол үшін де Қажымұқан орыс палуандарының атымен күресуге мәжбүр болды. Қажымұқанға неше түрлі лақап аттар беріледі. Сол кездегі саясат бойынша, бізде тек орыстар ғана емес, жапондықтар да күреседі деген жарнамалар жасалып, Қажымұқанды «Ямагата Мухунури» деген лақап атпен күрестіреді. Сонымен қатар, Мухан, «Иван Чёрный» сияқты лақап есімдері болған.

1909 жылғы халықаралық палуандар жарысына ол «Қара Мұстафа» деген атпен шыққан. Сөйтіп бүкіл дүние жүзіне Мұқанның неше түрлі лақап аттары тарай бастайды.

1910 жылы Мұқан тұңғыш рет Оңтүстік Америка құрлығына табан тірейді. Аргентинаның астанасы Буэнос-Айрес қаласында өткен еркін күрестен болған біріншілікте ол Америка чемпионы атанады.

1911 жылы Мұқан Мұңайтпасов Ыстамбулға барады. Сол кезеңде әлемде түрік палуандарынан мықты палуандар жоқ сияқты көрінетіндігі соншалық, ол жаққа орыс палуандары аяқ баспайтын-ды. Осы ретте намысқой Қажымұқан өзі түркі халқының өкілі ретінде Түркияға баруға бел буады.

Ол поляк қызымен отау құрған. Омбыда мешітке апарып, оған Бәтима деген ат беріп, мұсылман дініне кіргізген. Патша үкіметі құлаған соң, балуанның отбасы азамат соғысы мен аштықтың салдарынан біраз сергелдеңге тап болады.

1937 жылы Қажымұқанның ізіне ПХҚ қызметкерлері түсіп: «Бұл патшаның адамы, оның қолынан медаль алған, сыйлық алған сыбайласы» — деп қудалауға ұшыратады. Сол себепті Қажы Мұқан отбасын тастап, Түркістан мен Өзбекстанда бас сауғалайды. Өмірінің соңғы кезеңі Түркістан жерінде өтеді. Ұлы Отан соғысы басталған кезде Қажымұқан ҚКСР Жоғарғы кеңестің төрағасы Қазақбаевқа жолығып, оған «Ел аралап, цирк өнерін көрсетсем, сол арқылы ақша тауып, майданға көмектессем» — деген ұсыныс айтады. Бұл ұсынысты үкімет қолдап, екі жылға жуық жүріп цирк өнерін көрсетіп, 100 мың сомдай ақша табады. Егер ол өз заманында тәуелсіз елдің азаматы болса, оның Мұқан Мұңайтпасұлы деген шын есімі әлемдік спорт тарихында алтын әріптермен жазылар еді. Өмірінің 55 жылын күрес пен цирк өнеріне арнап, 50 шақты медальдің иесі болып, жеңіс тұғырынан түспеген дара тұлға — қазақтың нағыз хас батыры. Ол 1948 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Бөген ауданы, Ленин туы колхозында қайтыс болды. Темірлан деген ауылда, қабырының басына ескерткіш орнатылған. Оның төрт әйелінен тараған ұрпақ Түркістан мен Ақмола өңірінде өмір сүруде.

Жетістіктері

Ең алғаш рет ірі табысқа Қажымұқан Харбин қаласында өткізілген Халықаралық турнирде қол жеткізеді. Мұнда ол бірінші орынға ие болып, өңіріне алтын медаль тақты. Кейбір деректерде бұл турнир 1905 жылы өтті делінеді. Белгілі басты оқиға — Қажымұқан «Жиу-Житсу» бойынша күресіп, турнирде бірде-бір рет жеңілмегені, үлкен алтын медаль жеңіп алғаны. Харбин сапары Қажымұқанның даңқын аспанға көтереді. Енді оны «Маньчжурия» чемпионы деп атап кетеді, әрі «Мухинура» деген лақап ат беріледі. Қажымұқанның мұнан басқа да бірнеше лақап аттары болған. Солардың ішінде Октябрь

революциясына дейін осы «Мухинура» деген лақап аты сақталып келді. Революцияға дейін ол қатысқан чемпионаттарды ұйымдастырушылар, сол замандағы жағымпаз баспасөз өкілдері, біресе «жапон» деп, біресе «маньчжур» деп, мүмкіндігінше «қазақ» екенін айтпауға тырысты. Мәселен, 1909 жылы Қажымұқан атақты эстон балуаны, әлем чемпионы Георг Лурихтың тобында күресіп жүреді. Лурих өз тобының жетекші балуандары жөнінде айта келіп, Қажымұқан туралы: «Шығыс ұлы жапон „Мухинура“ ол сирек кездесетін мықты балуан, күресте қайтпайтын бірбеттігі, далаға тән қайсарлығымен және ызақорлығымен ерекшеленеді» — деп жазған.

1910 жылы Америкаға, Еуропаға орыс балуандарының үлкен бір тобы аттанады. Сөз арасында айта кететін бір жайт, — бұл сапарда Қажымұқанға еріп, әйелі Надежда Николаевна Чепковская да бармақ болған. Бірақ аяғы ауыр болуына байланысты Португалия порты Лиссабонда кемеге көтерілуіне рұқсат етілмейді. Жергілікті тәртіп бойынша, екіқабат әйелдерді мұхит кемелеріне мінгізбейді екен. Қажымұқанның өзі Бәтима деп атап кеткен Чепковская цирк актрисасы болған, әрі ерінің кәсіби күрестегі талай тамаша жеңістерін өз көзімен көрген.

Осы сапарда Америкаға барған балуандар бірнеше шағын топтарға бөлініп, әр жерде күреседі. Оңтүстік Американың ірі-ірі қалаларында күш сынасады. Олардың әсіресе Аргентина астанасы Буэнос-Айреске барған сапары сәтті болады. Қажымұқан бұл сапардан үлкен алтын медальмен оралады. Бірақ Қажымұқанның Америкада күрестің қай түрінен өнер көрсеткенін анықтаудың әзірше сәті түскен жоқ. Оның Американың еркін күрес түрі бойынша сайысқа түсу әбден ықтимал деген пікір бар. Себебі олай деуге негіз бар. Қажымұқан өзін әрқашан да еркін күрестен мықты сезінген де, франсузша күрестің техникасына шорқақтау болыпты.

Қажымұқан Оңтүстік Америкадан 1910 жылдың аяғына таман оралған сияқты. Олай дейтін себебіміз: ол 1910 жылдың желтоқсанында, 1911 жылдың қаңтарында Мәскеуде өткен Халықаралық чемпионатқа қатысады. Бұл жолы Қажымұқан Разумовтың, Шнейдердің, Иогансанның, Винтердің, Апполинның жауырындарын қысқа уақытта кілемге тигізген. Осы чемпионатта сол заманда аты дүрілдеп тұрған Циклоппен ұзақ алысады. Айқас 20 минутқа созылып, тең аяқталған. Чемпионаттың жетінші күні Қажымұқан Әлем чемпионы Лурихпен кездеседі. 20 минутқа созылған бұл қиын белдесу еш нәтиже бермей, тең аяқталады. Ертеңіне Лурих қазақ балуанын тағы да кілемге шақырады. Белгіленген уақытта Лурих тағы да жеңіске жете алмайды. Әккі Лурих қулыққа көшеді, ақыры ақшаға сатылған төрешілер Лурих жеңді деп хабарлайды. Күресті тамашалауға жиналған көпшілік бұл шешімге келіспейтіндіктерін білдіріп, үлкен шу шығарады. Жарысты ұйымдастырушылар кілемді тастай қашады. Төрешілердің Қажымұқанға қарсы ойлап тапқаны — ол «жарыс ережесін бұзды» деген сылтау.(1)

1911 жылдың сәуірінде Петербургте күреске қатысады. Бұл жолы чемпионатқа қатысушылар арасында Рауль де Раун мен Георг Лурих та болады. Әділетсіздік бұл жолы да Қажымұқанның алдынан шығады. Чемпионаттың жарты жолында баяғы әуен қайталанып, «жарыс ережесін бұзды» деп тағы да жарыстан шығарып тастайды. Петербург чемпионаты аяқталар-аяқталмастан, оны Польшаның астанасы Варшавада өтуге тиісті Халықаралық жарысқа шақырады. Осы жарыс жайында Бәтима жеңгей былай деп еске алады:

Бұл есте қаларлықтай аты шулы жарыс болды. Қажымұқан бұл жарыста Әлем чемпионы, атақты неміс балуаны Поль Абс, әлем және Ресей чемпионы Иван Яго, неміс балуаны Шульц сияқты шебер балуандармен белдесті. Алтын медальды бұл жолы ойламаған жерден неміс Шульц ұтып алды. Қажымұқан кеудесіне кіші алтын медальды тақты, күміс медальға Лубие ие болып, атақты Поль Абс қола медальды қанағат тұтты. Жарты жылдан соң Варшава біріншілігіне қатысу үшін біз Польша астанасына қайта оралдық. Сол кезде ұлымыз Халиолла

кішкентай, жаңа ғана қаз-қаз басып жүрген кезі еді. Біз Халиоллаға бас-көз болсын деп, көршінің 16 жасар қызы — Жәмиланы ала келгенбіз. Қажымұқан бұл жолы да жүлделі орыннан көрінді. Одан жоғары орындарға чех Поспешил мен атақты Лурих ие болды. Осы жарысқа қатысқан Қытай алыбы Ли Хун Синг пен Лаубе Қажымұқаннан кейінгі орындарға ие болды. Чемпионат аяқталған соң, бәріміз ауылға, Омбыға оралдық. Ұмытпасам, осы жолы, не 1912 жылы, әйтеуір осы екі жылдың бірінде біз Қызылжар қаласына тоқтадық. Қазақ балуанының дәрежесі көтеріліп, Ресейдегі, шет елдердегі чемпионаттарда жақсы күрес көрсетіп жүргенін естіген қала тұрғындары, соның ішінде Қажымұқан жас кезінде жалшылықта болған көпес Григорий Масляков кісі жіберіп, үйіне шақырып, қонақ етті. Батыр балуанның болған жерлеріндегі күрес әңгімелерін қызыға тыңдап, көптеген сұрақтар қойды. Дастарханын жайып, сыйлы қонақтарын шақырып, Қажымұқанға, қасындағы біздерге үлкен сый-құрмет көрсетті. Мұның өзі байлығымен ғана масаттанып жүрген көпестен кедей шаруаның баласы, кешегі жалшысы, бойына біткен алып күшін, сарқылмас өнердің иесі, қазақ халқының мақтанышы Қажымұқанның Григорий Масляковтан биік тұрғанын халықтың алдында бір көрсетіп тастады. Қажымұқанның астына ат мінгізіп, маған 5 метр көк мақпал таза күмістен әшекейлеп жасаған редикульді сыйға тартты. Біз қанша бас тартсақ та, көнбей қойды. «Бұл Қызылжарда болған кездеріңіздің естелігі болсын» деп бәйек болды. Біз Қызылжардан осылай аттандық. Сол жолы Қажымұқан үш айға жуық ел аралап, тойдумандарда болып, халқының арасында сайран салып жүрген.

Ақын жазушылар Мұқан туралы

Қара сөздің қадірін білетін қазақ «күш атасы» деп басқаны емес, Қажымұқанды атаған. Қажымұқан туралы қалам тербеген алаш қаламгерлерін түгендеп шығу да оңай емес.

Сәкен Сейфуллин, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Кенен Әзірбаев, Нартай Бекежанов, Асқар Тоқмағанбетов, Әбділда Тәжібаев, Дихан Әбілев, Сапарғали Бегалин, Сәбит Мұқанов, Әуелбек Қоңыратбаев, Сырбай Мәуленов, Төлеген Айбергенов, Қадыр Мырзалиев, Ғафу Қайырбеков, Қалмақан Әбдіқадыров, Сәуірбек Бакбергенов, Жайық Бектұров, Әди Шәріпов, Зейтін Ақышев, Берқайыр Аманшин, Әлімқұл Бүркітбаев, Қапан Қамбаров, Төлеген Тоқбергенов, Мұхтар Шаханов, Жарасқан Әбдірашев, Бекен Әбдіразақов, Сабырхан Асанов, Аян Нысаналин, Құлбек Ергөбеков, Мамытбек Қалдыбаев, Захардин Қыстаубайұлы, Серік Байхонов, Жанболат Аупбаев, Әділғазы Қайырбеков, Әсия Беркенова, Есенқұл Жақыпбеков. Орыстың көрнекті ақыны Дмитрий Мартынов, белді жазушы Николай Анов. Аттары аталған бір-бір бәйтеректей ақын-жазушыларға спорт журналистерін қоссақ, Қажымұқан туралы қалам тербеген адамдардың шеті-шегі жоқ екенін бағамдар едіңіз. (2)

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бекен Кайратұлы Жолбарысты жусатқан Бақтияр балуан. — Namys.kz, 2012.
2. Қазақтың Қажымұқаны — Егемен Қазақстан 2006-04-07

БОКСШЫЛАРДЫҢ АРНАЙЫ ШЫДАМДЫЛЫҒЫН ТӘРБИЕЛЕУ ӘДІСТЕМЕЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сұлтанияз Н.А.

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші- ғ.м., **Талдыбек С.Е.**

Бокстің алғашқы түрі ежелгі Грекияда ұйымдастырылып (б. з. б. 688 ж.), Олимпиялық ойындар қатарына енген. Ол кезде жекпе-жекке шыққан жігіттер қолдарын жұмсақ терімен

немесе дәкемен орап айқасқан. Төбелес екі жігіттің бірі естен танып жығылғанша жалғаса берген.

Бокс (ағылшынша *box* – қорап) – арнайы жұмсақ қолғаппен белгілі бір ереже бойынша жекпе-жек күш сынасатын спорт түрі. Жекпе-жекке шыққан екі ойыншы қарсыласының денесінің белгілі бір жеріне дәл соққы беруді көздейді. Жекпе-жек аумағы 4,9х4,9 м немесе 6,1х6,1 м, жан-жағы 1,3 м биіктікте арқанмен керілген рингте өтеді.

Бокс ойынының әуесқойлық (3 раунд) және кәсіпқойлық (12 – 15 раунд) ережелері бар.

Бокс ерте Грек елі — Элладамен тығыз байланысты. Аңыздарға сенсек, ол кезеңдегі ең танымал «қолғап иесі» — Тезей болған көрінеді. Ал Платонның жазуы бойынша, жұдырықтасу өнерінің атасы — теңіз құдайы Посейдон мен Мелия есімді нимфаның ұлы — Амыкус екен. Ерте Грекияда болған бокстың алғашқы белгілерін қыш құмыраларда салынған боксшылардың бейнесі де дәлелдейді.

Ал жақында археолог ғалым біздің жыл санауымыздан 3 мың жыл бұрын салынған шіркеудің қабырғаларынан бокс қолғабының суретін де тауып отыр. Бір қызығы, ол кезеңдерде кубок жеңілген боксшыларға берілген көрінеді. Айталық, соғыс өнері десе, сақалын кесуге бар Рим императоры Калигула сонау Африкадан қайратты құлдарды сатып әкеліп, көз алдында қоразша төбелестіреді екен. Императордың екі сүйікті спортшысы болса керек. Бұл Глаукос пен Меланкомас аталатын алыптар дәл қазіргі бокста қолданылатын біршама соққы түрлеріне негіз салып кеткен екен.

Алайда, Рим мен Грекияда белгілі дәрежеде беделді болған бұл спорт түрі олимпиадалық ойындарға мейлінше кеш, тек 23-ойында барып қосылған. Олимпиададағы алғашқы ойындар жалаң қолмен жүргізілген, кейін қос қолға белдікті орауға көшеді. Одан соң көрермендердің тілегімен бұл белбеулерге темір сақиналар кигізіле бастайды. Тұңғыш рет чемпион кубогын гректің Ономастус есімді спортшысы иеленеді.

Ал бокс жеңімпазына арналған алғашқы арнау өлеңін Пиндар есімді ақын жазған екен. Ол олимпиада чемпионы атанған өзінің ұлы Диагоросты мадақтап, оған жыр арнайды. Бұл боксшылардың ерлігі қарсыласының құлағын тістеген Тайсонның әрекетіндей емес. Мәселен, Эуридиамас есімді боксшы ойын үстінде жағы сынады да, мұны ешкім көріп қалмауы үшін, сынған сүйекті жұтып қойып, төбелесті жалғастыра түседі. Оның ерлігін кейін ақын Элиан мадақтап жазады.

Ал ерте Грекияның ең танымал боксшысының есімі — Тагенес. Тарихшылар оның 1425 рет шаршы алаңнан жеңімпаз боп қайтқанын айтады. Тагенес рекордының қаймағы бүгінге шейін бұзылмаған.

Алайда Рим империясының біздің дәуірімізге дейінгі I ғасырда құлағанынан кейін бокстың қалай дамығаны жайлы деректер де сақталмаған. Міне, осы деректердің жоқтығынан да ағылшындар боксты өздеріне теліп жүр. Бокс (*boxing*) ресми аты да Англияда қалыптасқан. Джеймс Фигг алғаш бокс мектебін ашып, жастарды былғары қолғап өнеріне баулиды. Бокстың алғашқы ережелері де Фиггтің отанында пайда болған екен. Бұл ережелерде рингтің аумағы, раунд ұзақтығы және қолғап салмағы айтылады. 1908 жылы бокс ресми түрде олимпиада бағдарламасына енгізіліп, оған тек ағылшындықтар ғана қатысады. Бірақ бұдан кейін тағы да бағдарламадан тыс қалады да, 1920 жылдан бері қайта тұрақты түрде өткізіліп келеді. 1920 ж. Бокс әуесқойлары дүниежүзілік ассоциациясы (AIBA) құрылды. Дүниежүзілік чемпионат 1974 жылдан өткізіледі.

Бүгінде әлем бойынша кәсіби боксқа аса көңіл бөлініп келеді. Кәсіби бокс алаңында Мұхаммед Әли, Джо Фрейзер, Джордж Формен, ағайынды Спайкстер, Флой Патерсонның есімдері ерекше аталады. Олимпиада тарихында боксшылары ең көп алқа тағынған ел — АҚШ. Бірақ бүгінде кубалық спортшылар алғы шепте келеді. 1992 жылғы Барселонада өткен олимпиадада кубалық боксшылар 12 алтын алқаның жетеуін қанжығаға байлап кеткен. Ал

1996 жылы Атланта Олимпиадасында 4 алтын, 3 күміс медальды жеңіп алды. Олимпиада тарихында екі боксшы ғана 3 мәртеден жеңімпаз атанған. Олар — венгриялық Л. Папп пен кубалық Т. Стивенсон.

Жекпе-жек қабырғалары ұзындығы 5-тен 6 метрге дейін болатын және 4 қатар канатпен шектелген алаң — рингте өтеді.

Жеңіс көп ұпай еншілеген боксшыға; нокаутпен ұтқанға; қарсыласы пәрменсіз болып жекпе-жекті жалғастыра алмағанда, дисквалификацияға ұшырағанда немесе жекпе-жектен бас тартқан жағдайларда беріледі.

Бокста белден төмен, желкеден, арқадан ұруға, баспен ұруға және құлап жатқан қарсыласты ұруға тыйым салынады. Жекпе-жекке — ринг ішіндегі бір төреші, сыртындағы 3-5 төреші төрелік жүргізеді.

XIX және XX ғасыр басында салмақ дәрежелерді таптарға бөлу негізі қаланды. Негізгі себеп — ауыр боксшы әрқашан жеңілге қарағанда басымырақ болғандығы. Салмақ дәрежелерді таптарға бөлу АҚШ пен Англияда орын алған.

Қазіргі кезде кәсіпқой бокста 17 түрлі салмақ дәрежесі бар. Бүкіләлемдік Бокс Кеңесі (ББК — WBC) енгізген салмақ дәрежелері:

cruiserweight («крейсер салмағы», бірінші ауыр салмақ) — 190 фунт (86,2 кг, ақырында төменгі шегін 200 фунтқа немесе 90,7 кг-ға дейін көтерген, кейде super cruiserweight — 195 фунт немесе 88,5 кг салмақта да жекпе-жек өткізілген);

super middleweight («суперорташа» немесе екінші ауыр салмақ) — 168 фунт (76,2 кг);

super welterweight (немесе light middleweight — екінші жартылай орташа немесе бірінші орта салмақ) — 154 фунт (69,9 кг);

super bantamweight (немесе junior featherweight — екінші жеңіл немесе бірінші жартылай жеңіл салмақ) — 122 фунт (55,3 кг);

super flyweight (немесе junior bantamweight — екінші ең жеңіл немесе бірінші жеңіл салмақ) — 116 фунт (52,6 кг);

light flyweight (немесе junior flyweight — бірінші ең жеңіл салмақ) — 108 фунт (49,9 кг);

strawweight (немесе minimumweight — ең аз салмақ) — 105 фунт (47,6 кг)

Әуесқой бокста басқа жүйе істейді, соған сәйкес боксшылар 11 түрлі салмақ дәрежесіне бөлінеді (ресми түрде кг-мен белгіленгендіктен бұл жердегі аттары шартты түрде берілген):

аса ауыр салмақ (91 кг-нан жоғары);

бірінші ауыр салмақ (91 кг);

жартылай ауыр салмақ (81 кг);

екінші орташа салмақ (75 кг);

бірінші орта салмақ (69 кг);

жартылайорта салмақ (64 кг);

жеңіл салмақ (60 кг);

жартылайжеңіл салмақ (57 кг);

жеңілірек салмақ (54 кг);

ең жеңіл салмақ (51 кг);

ең аз салмақ (48 кг).

Бокстағы негізгі соққылар түріне:

тура соққылар (джеб, кросс);

жанынан соққы (хук, свинг);

төменнен соққы (апперкот) — жатады.

Қазақ боксының жетістіктері[өңдеу]

Қазақстанда бокстың алғашқы мектебін 20 ғасырдың 30-жылдары Алматыда Шоқыр Бөлтекұлы ашты. Қазақстаннан Олимпия ойындарының, Дүние жүзі, Азия, Еуропа

чемпионаттарының, Азия ойындарының 30-ға жуық чемпиондары мен жүлдегерлері шықты. Қазақстаннан шыққан тұңғыш Олимпия чемпионы – Василий Жиров (Атланта, АҚШ, 1996), қазақ жігіттері арасынан шыққан дүние жүзінің алғашқы чемпионы – Болат Жұмаділов (Хьюстон, АҚШ, 1999), Олимпия чемпиондары – Бекзат Саттарханов, Ермахан Ыбрайымов (Сидней, Австралия, 2000), Бақтияр Артаев (Афина, Грекия, 2004), Бақыт Сәрсекбаев (Пекин, Қытай, 2008), Еуропа чемпиондары – Серік Қонақбаев (1979, 1981), Серік Нұрқазов (1983).

Кәсіби бокста Қазақстан бойынша жұдырығының өнерін кәсіп қып жүрген боксшылар санаулы ғана. Олардың алғы шебінде Василий Жиров, Геннадий Головкин және Марат Мәзімбаевтар тұр.

Бұрынғы КСРО мемлекеттерінде бокстың әуесқой түрі кеңес өкіметімен бірге дамыған. Азаматтық соғыс кезінде Лениннің бастамасымен «шет ел интервенциясына қарсы күрес жүргізу мақсатында, жалпыға ортақ соғыс амалдарын үйрету» декретіне қол қойылып, бүкіл халықты дене шынықтыруға баулу жұмыстары қарқынды түрде қолға алынған. Коммунисттер партиясының көсбасшысы бұл жұмысқа көп көңіл бөлген. Ленин қарапайым халықты дене шынықтыру жұмыстарына баулу процесін социалистік қоғам құрудың негізгі амалы деп түсінді. Сөйтіп 1919 жылы П.Никифоров пен В. Самойлов халыққа бокс өнерін үйретуді бастаған.

Ал 1920 жылы осындай бірнеше үйірме қосылып, әскери медициналық академия қабырғаларында бокс бөлек дене шынықтыру бөлімі ретінде қалыптасқан. Бокс бөлек дене шынықтыру пәні ретінде оқу бағдарламасына енген. Осылайша, боксшылардың қатары ұлғайып, талас-тартыстар мен жарыстардың саны күн санап өскен. Сол жылы бокс Преодолимпиадаға еніп, Петроградта апта сайын «дүйсенбілік бокс кездесулері» ұйымдастырылған. Мәскеу, Ленинград, Самара, Ростов, Харьков, Одесса, Севастополь қалаларында ұйымдастырылған қалааралық жарыстарда былғары қолғап шеберлері бақ сынасып, әрқайсысы бокстың дамуына өз үлестерін қосқан. Алғаш рет Қызыл Армия біріншілігі ұйымдастырылған. 1928-1930 жылдар аралығында бокс Кавказ бен Орталық Азия мемлекеттерінде қарқынды дамыған.

Қазақ жерінде бокстың дамуы өз бастауын өткен ғасырдың 30 жылдарында алған. Бұл шайқас өнерінің даму орталығы ретінде Алматы қаласы танылды. Алматыда алғашқы бокс үйірмесі «Темп» спорттық қоғамдастық негізініде құрылған. Кейін келе ағылшындардың жұдырық шайқасы еліміздің «Динамо», «Спартак», «Медик» пен Қарағандыдағы - «Угольщик» спорттық қоғамдастықтарда өз табынушыларын тапқан.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н. Ә. Барлық Қазақстандықтардың өсіп – өркендеуі
2. Әбенбаев С. Оқушылардың құқықтық тәрбиесін ұйымдастыру \\\ Сынып жетекшісі
3. Орманбекова Ұ. Жас ұрпаққа құқықтық тәрбие беру \\\
4. Ж.Б. Қоянбаев, Р.М. Қоянбаев. «Педагогика» Алматы 2002, 6бет
5. Әбенбаев С. Сынып жетекшісі. Алматы 2004

БОЛАШАҚ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМІН КӘСІБИ ҚЫЗМЕТКЕ ӘЗІРЛЕУ

Касымбеков Б.Б.

«Дене шынықтыру» кафедрасының аға оқытушысы

Султанова С.А.

ФИ-24-3к2 тобының білім алушысы

Tashenov University, Шымкент қ.

bolysbekkasymbek@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада дене шынықтыру мұғалімін даярлауда Қазақстан Республикасының «Педагог мәртебесі туралы» Заңында педагогтың құқықтары мен бірге міндеттеріне сай замануи бағыттар көрсетілген және дене шынықтыру бойынша маманның кәсіби дайындығы күрделі, динамикалық педагогикалық жүйесі, оның жұмыс істеу тиімділігі педагогикалық үрдістің жалпы заңдылықтары және оны басқару негізінде көрініс табатын көптеген факторлары қарастырылған. Дене тәрбиесі мұғалімдерінің күнделікті жұмысында қолдана алатындай, білуге тиісті мәселелер жеткілікті. Осы мақсатта ұсынылып отырған мақала дене тәрбиесіне қатысты жұмыстар, дене тәрбиесі сабағы, оқыту әдісіне қойылатын талаптар, сабақты ұйымдастыру ерекшеліктері, оның тиімділігін қалай арттыруға болатындығы, мұғалімдердің дайырлық деңгейіне қойылатын талаптар және мәселелер көтерілген. Болашақ дене шынықтыру мұғалімі, ол өз қызметінде тиісті кәсіби құзыреттілікке ие болуға, оқыту мен тәрбиелеу сапасын қамтамасыз етуге, өзінің кәсіби шеберлігін жоғарлатуға мүмкіндік беретін жолдары көрсетілген.

Кілт сөздер: педагог, дене шынықтыру, болашақ педагогты даярлау, кәсіби іс-әрекет.

Қазақстан Республикасының «Педагог» мәртебесі туралы Заңында педагогтың құқығымен міндеттері көрсетілген: өз қызметінде тиісті кәсіби құзыреттілікке ие болуы, оқыту мен тәрбиелеу сапасын қамтамасыз етуі, өзінің кәсіби шеберлігін, зерттеу, зияткерлік деңгейін үздіксіз жетілдіруі, педагогикалық этиканы сақтауы, білім алушылар мен олардың ата-аналарының ар-намысы мен қадірқасиетін құрметтеуі, балаларды заңды, адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтарын, атааналарына, отбасылық, тарихи және мәдени, мемлекеттік рәміздерге, жоғары адамгершілік, патриотизм, қоршаған ортаға ұқыпты қарау. Сонымен қатар білім алушылар мен тәрбиеленушілердің өмірлік дағдыларын, құзыреттерін, дербестігін, шығармашылық қабілеттерін дамыту және салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыру [1, б.102].

Орта мектепте оқылатын басқа пәндермен «Дене шынықтыру» пәнін салыстырсақ, басқа пәндердің бәрі тек 3 міндет атқарады: білім беру, дамыту, тәрбиелеу. Тек дене шынықтыру сабағы төрт міндет атқарады, төртіншісі - оқушылардың жаттығулар арқылы денсаулығын сақтау.

Осыған орай оқушыларды дене тәрбиесіне дайындауда болашақ маманына көптеген талаптар қойылып жатыр.

Дене шынықтыру бойынша маманның кәсіби дайындығы күрделі, динамикалық педагогикалық жүйе болып табылады, оның жұмыс істеу тиімділігі педагогикалық үрдістің жалпы заңдылықтары және оны басқару негізінде көрініс табатын көптеген факторларға байланысты.

Дене шынықтыру саласындағы кәсіби білім берудің басты мақсаты дене шынықтыру және спорт жүйесінің барлық буындары үшін олардың қызметіне нақты сұраныс негізінде жоғары білікті мамандар даярлау, олардың дене шынықтырудың әтүрлі білім беру

мекемелерінде және басқа да ұйымдастыру құрылымдарында дене шынықтыру-сауықтыру бағдарламаларының алуан түрлілігін сапалы педагогикалық сүйемелдеуді қамтамасыз ету қабілеті болып табылады, - дейді Н.Г. Ершова [2, б. 91].

Соңғы уақытта жоғары кәсіби дене шынықтыру білім беру саласында көптеген педагогикалық зерттеулер жүргізілуде.

Көптеген ғалымдардың пікірлері бойынша, маманның гуманистік бағдарын күшейтуді, оның мотивация психологиясы саласындағы білімінің жоғары деңгейін, дене шынықтыру немесе спорт қызметінің түрін таңдау қажеттілігі мен еркіндігін қамтуы мүмкін. Болашақ маманнан дене тәрбиесі мен спорттық даярлықтың ғылымды қажетсінетін технологияларын жедел меңгеру қабілеті талап етіледі. Оған адамның физикалық потенциалын табиғи және ынталандыратын дамыту технологиялары саласында терең білім, оның типологиялық және, әсіресе, шұғылданушылардың жеке сипаттамаларын орындау және оларға физикалық және спорттық жетілдіру бағдарламаларын құру, сондай-ақ олардың толыққанды іске асырылуын қамтамасыз ету инфрақұрылымын ұйымдастыру іскерліктері мен дағдылары қажет болады.

Біз дене шынықтыру және спорт бойынша маманның кәсіби дайындығы күрделі, динамикалық педагогикалық жүйе болып табылады деп есептейтін жетекші ғалымдардың ұстанымындарына сүйенеміз, өйткені олардың жұмыс істеу тиімділігі педагогикалық процестің және оны басқарудың жалпы заңдылықтары негізінде көрінетін көптеген факторларға байланысты. Жоғары кәсіптік білім беруді жаңғырту проблемасын тиімді шешу философия, педагогика, акмеология, психология, әлеуметтану сияқты түрлі ғылыми салаларда кешенді зерттеулерсіз, олардың ережелерін бірыңғай зерттеуде біріктіру жолымен мүмкін емес.

Осының негізінде қызметтің осы саласындағы мамандарды даярлаудың әлеуметтік-экономикалық шарттарын, осы салада кадрлар даярлауға арналған жаңа «әлеуметтік тапсырыстарды», уақытпен талап ететін бітірушіге қойылатын талаптарды сәйкестендіру қажеттілігі туындайды.

Жоғары кәсіби білім алу барысында студент өз қызметінің нәтижесін алдын ала болжап, өмірдің өзгермелі жағдайларында бейімделу және өзін-өзі анықтау үшін дене шынықтыру бойынша маманның болашақ қызметіне барынша жақын жағдай жасау қажеттілігі туындайды, ол алдын ала өзінің болашақ кәсіби іс-әрекет жасайтын объектінің, өзінің іс-әрекетінде қандай бағытта жұмыс жасайтығының, ол үшін оған қандай білімдер қажет, соның бәрін алдын ала біліп отырса, онда оның дайындығы да нәтижелі болады.

Болашақ «Дене шынықтыру» пәннің мұғалімі білуі тиіс: жақсы денсаулық - адамның еңбек және қоғамның іс-әрекетке жемісті қатысуының маңызды кепілі. Оқушылардың денсаулығына қамқорлық жасауға біздің қоғамымыз мейлінше мүдделі. Сабақтарда, сабақтан тыс уақытта, спорт секцияларында дене тәрбиесін күн сайын ұйымдастырып, қолайлы жағдайлар жасау қажет.

Дене тәрбиесі ең басты күн тәртібін, яғни, еңбек, демалыс, тамақтану, ұйқы, бос уақыт ырғақтарын дұрыс ұйымдастыруды талап етеді. Күн тәртібін тиімді пайдалану оқушылардың ақылойы мен дене құрылысының дұрыс дамуына, денсаулығын сақтауға көмектеседі.

Мысалы, Т. Тәжібаев [3, б. 153] еңбектерінде тәртіпті - демалыс, тамақтану, жеке гигиена және күн мен түннің пайдалы сәттерін маңызды, мазмұнды қолдану, - деп көрсетеді. Мектепте дене тәрбиесінің мұғалімі, сынып жетекшісі, тәрбиеші басқарады. Олардың жұмыстарының мазмұны:

-шәкірттерге оқу, еңбек және демалыс ырғағын ұтымды пайдалануды үйрету, оқушылардың денсаулығын үнемі бақылау, жұмыс қабілетін жақсарту, оларға жағдай туғызып, қамқорлық жасау.

- оқу күні және оқу жылы бойында қозғалыс жасау, қозғалтқыш әрекетке үйрету және қозғалтқыш сапаларын дамыту, дене шынықтыру және сауықтыру жұмысын тиімді өткізу.

Дене тәрбиесін мектепте және мектептен тыс оқу орындарында спорттық базаларда іске асыру үшін болашақ мұғалімдер төмендегі талаптарды еске алған жөн:

- оқушылардың бойында жоғары адамгершілік сапаларын тәрбиелеу;
- шәкірттің денсаулығын нығайту, жұмыс қабілетін көтеру;
- спортпен шұғылдануға оқушылардың тұрақты қызығуын және қабілетін дамыту;
- негізгі қозғалтқыш сапаларын дамыту.

Дене тәрбиесінің маңызды мақсаттарының бірі - балалар мен ересек адамдарды дене шынықтыру ісіне жұмылдыру.

Дене тәрбиесінің міндеттері:

- денсаулықты нығайту және шынықтыру, дененің дұрыс өсіп-жетілуіне және ағзаның жұмыс қабілетін арттыруына әсер ету;

- қимыл дағдылары мен іскерліктерін қалыптастыру және жетілдіру;

- қимылдың жаңа түрлеріне баулу және оны теориялық білімдерімен байланыстыру;

- негізгі қимыл-қасиеттерін күшті, төзімділікті, шапшаңдылықты және ептілікті дамыту;

- еріктілікке, батылдыққа, табандылыққа, тәртіптілікке, ұйымшылдыққа, достық пен жолдастық сезімге, мәдениет мінез-құлық дағдысына еңбек пен қоғамдық меншікке саналы көзқарасын тәрбиелеу;

- әдеттерді қалыптастыру және дене жаттығуларымен үнемі шұғылдануға ынтаны тәрбиелеу;

- гигиеналық дағдыларды сіңіру, дене жаттығулары мен шынықтыру гигиенасы жөніндегі білімді хабарлау.

Оқушыларды дене тәрбиесіне дайындауда біз К.О. Оразбаеваның [4, б. 84] зерттеуін қарастырдық, өйткені ол білім беруді жаңғырту жағдайында педагогикалық пәндерді оқыту үдерісінде кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру тек қана мамандардың кәсіби даярлығын арттыру міндеттеріне байланысты ғана емес, сонымен қатар жоғары оқу орынында тұлғаның дамуы, өзін-өзі дамуы және өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдай жасау үшін маңызды және қажетті болып табылады, - деп көрсеткен.

Л.А. Оганнисян, М.А. Акопян, В.Н. Еровенколардың [5, б. 124] ойынша, бүгінгі таңда басты назар оқу қызметінің міндеті емес, оның кәсіби және жеке мәселелері бар тұлғаның өзі. Өз қызметінде тұлға өзара байланысты екі бағытты бөледі: өзекті – оқыту мен қарым-қатынастағы қиындықтарға байланысты проблемаларды шешуге; перспективалы-әрбір (субъект) тұлғаның дамуы мен қалыптасуына, оның өзін-өзі анықтауға, қоғамдағы жасампаздық өмірге психологиялық педагогикалық дайындығын қалыптастыруға.

А.Г. Бермустың [6, б. 133] ойынша жоғары мектепте мамандарды кәсіби даярлауға құзыреттілік көзқарас түлектердің еңбек нарығына кәсіби және әлеуметтік бейімделуін айтарлықтай жеңілдетеді. Қазіргі жоғары мектептің алдында нарықтық экономика жағдайында жұмысқа дайын біліктілігі жоғары бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау міндеті тұр. Кәсіптік білім беру адамның еңбек нарығында, мамандар нарығында кәсіби бәсекеге қабілеттілігінің негіздерін, оның кәсіби және әлеуметтік ұтқырлығының негіздерін қалыптастыруға бағытталған. Бұл ретте жеке тұлғаның еңбек нарығының осы қызмет түріне қажетті белгілі бір құзыреттіліктегі қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілеті тауар болып табылады. Еңбек нарығында мамандар, шын мәнінде, бір-бірімен жұмыс орындарына бәсекелесе отырып, кәсіби қызметке дайындықты сатады. Жұмысқа қабылдау кезінде бітірушіге қойылатын талаптарға келер болсақ, олар қатаң болды: жұмыс берушілер кәсіби міндеттерді орындауға дайын мамандарды күтеді. Сондықтан жоғары кәсіптік білім беру жүйесі жаңа формациядағы мамандарды даярлау үшін жағдайды қамтамасыз етуге бағытталған.

Олар үшін өзін-өзі дамытуға және кәсіби құзыреттілікке орнату, яғни кәсіби құзыреттілікке ие болу басым өмірлік стратегиялар болып табылады. Өзінің функционалдық міндеттерін орындау үшін дене шынықтыру және спорт бойынша маман белгілі бір іскерлікке, білімге, дағдыларға, жеке қасиеттерге және адамгершілік құндылықтарға ие болуы тиіс, олардың көпшілігі өзінің болашақ кәсіби қызметіне дайындық барысында алады. Басқаша айтқанда, дене шынықтыру және спорт бойынша маман өз қызметін тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін белгілі бір құзыреттілік деңгейіне ие болуы тиіс.

Жоғары мектепте оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырудың қазіргі заманғы принциптерін іс жүзінде жүзеге асыруға төмендегілер кіреді:

- кәсіптік оқыту мазмұнының кәсіби қызметтің негізгі ерекшеліктерімен арақатынасы;
- жоғары оқу орнында оқу үдерісін ұйымдастырудың фронтальды, топтық және жеке формаларының оңтайлы үйлесімі, студенттердің өзіндік жұмысына жағдай жасау;
- кәсіби дайындықтың әртүрлі кезеңдерінде оқытудың инновациялық әдістері мен құралдарын тиімді қолдану;
- мамандарды даярлау нәтижелерінің әлеуметтік тапсырыс талаптарымен осы бейіндегі мамандарды даярлау сапасына арақатынасы;
- дене шынықтыру технологияларды жүзеге асыру үшін студенттерде қажетті білім мен іскерлікті, жеке қасиеттерді қалыптастыру. Осылайша, бөлінген жағдайларды кешенді практикалық іске асыру кезінде ғана дене шынықтыру және спорт саласында құзыретті дене шынықтыру және спорт бойынша маманды дайындау мәселесін шешуге болады.

Жалпы мұғалімнің іс-әрекеті бірнеше аспектілерді қамтиды: болашақ іс-әрекетті мақсатты болжау және жобалау процесімен байланысты жобалаушы; пәндік мазмұнды әзірлеу және іріктеумен байланысты ақпараттық; оқушылардың іс-әрекет формаларын әзірлеумен, қойылған мақсаттарға барабар оқыту әдістері мен құралдарын іріктеумен байланысты ұйымдастырушылық; оқыту нәтижелерін талдау және зерттеу.

С.И. Архангельскийдің [7, б. 57] айтуы бойынша, жоғары оқу орнындағы дайындық жүйесінен мұғалім кәсіби қызмет жүйесіне көшуді қамтамасыз ететін біртұтас жеке білім беру ретінде дайындықты анықтау негізінде, оны қалыптастыру кәсіптік даярлықтың педагогикалық компоненті арқылы жүзеге асырылады. Педагогикалық пәндерді оқыту студенттердің мотивациялық-құндылық саласын қалыптастыру, студенттің кәсіби-тұлғалық бағытын және оның құндылықтық бағдарын қалыптастыру, көзқарастар жүйесін қалыптастыру, диалогқа қабілеттілікті дамыту, студенттің гуманистік бағытын қалыптастыру, оның аналитикалық қабілеттерін дамыту, бастаманы дамыту, студент тұлғасының шығармашылық потенциалын дамыту, шығармашылық кәсіби қызметке, үнемі ізденуге, оқушылардың дене және спорттық дайындығына қолайлы орта құру сияқты міндеттерді шешуге ықпал етеді; кәсіби-маңызды іскерліктер мен сапаларды қалыптастыру үшін жағдай жасау; кәсіби жетілдіру және шығармашылық өзін-өзі іске асыру қажеттілігін дамыту; студенттің кәсіби қызмет субъектісі ретінде өзіне деген көзқарасын дамыту.

Пән мазмұнын түсініктермен және идеялармен байыту, оларды білу болашақ мұғалімдердің оқушылардың дене және спорттық дайындығына дайындығын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Біздің зерттеуде дайындық мазмұны жаңа педагогикалық зерттеулерді, оқу үрдісінде оқытуды ұйымдастыру жөніндегі бағдарламалар мен әдістемелік ұсынымдарды ескере отырып түзетіліп, толықтырылып, элективті курстар арқылы зерделенді және оқу сабақтары жүйесі, практикалық жұмыс және оқудан тыс қызмет арқылы жүзеге асырылды.

Дене шынықтыру және спорттың даярланатын оқу бағдарламасы бүгінгі таңда кездесу, ашық есік күндерін өткізу кезінде жұмыс берушілермен талқыланады. Білім беру бағдарламасының мақсатын жетілдіру аймақта қажетті мамандарды даярлауға бағытталған.

Білім беру бағдарламасын әзірлеу кезінде түлектердің, жұмыс берушілердің пікірлері ескеріледі. Білім беру бағдарламасын талқылау нәтижесі жаңа оқу кезеңіне қалыптасатын жұмыс оқу жоспарына жаңа пәндерді енгізу болып табылады.

Психологияны білу және оны спортшылармен жұмыс тәжірибесінде және дене тәрбиесі бойынша сабақтарда пайдалану жаттықтырушыға, оқытушыға қиын жағдайларда жағымсыз көріністердің туындауын болдырмауға мүмкіндік береді (жоғары деңгейдегі алаңдаушылық, старт алдындағы фобиялар, фрустрация, тұлғааралық қақтығыстар және т.б.) және жаттығу қызметінің тиімділігін арттыруға, жоғары кәсіби шеберлікке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Болашақ маман психологиялық білімнің жаттықтырушы мен оқытушының құзыреттілігі қалыптасатын қажетті базаны құрайтынын есте сақтауы тиіс.

Болашақ мұғалім, жаттықтырушы жаңадан бастаған спортшылардың қандай да бір спорт түрін таңдау мен іріктеуде жеке-психологиялық ерекшеліктерін анықтай білуі және олардың негізінде жаттығу процесін ұйымдастыра білуі, дене жүктемесінің көлемі мен қарқындылығын анықтай білуі, айналысушылармен қарым-қатынас процесін құра білуі тиіс.

Балалар мен жасөспірімдерді дене тәрбиесіне және спорттық дайындауда дене шынықтыру сабақтарына, спортқамотивацияны білу қажет, себебі мотив ішкі ынталандыру күші ретінде сыртқы әсерлердің әсерінен пайда болады. Сыртқы әсер ретінде:

- нақты физикалық жаттығулардың тартымдылығы, қозғалыс қабілеттері, темперамент және тұлғаның басқа да қасиеттері арқылы. Сондықтан бір бала гимнастикалық снарядтарда жаттығуларды, басқаларын – ойын сипатындағы жаттығуларды (футбол, волейбол, баскетбол және т.б.), үшіншісін – күштік жаттығуларды тартады; шағын аудандағы спорт базасының әртүрлілігі мен қолжетімділігі (спорт алаңдары, бассейндер, стадиондар және т.б.). Оқушыларға әсер ететін осы факторлардың барлығы дене шынықтыру сабақтарына деген уәждердің пайда болуына қолайлы жағдай жасайды.

Біз оқушыларды дене тәрбиелеудің және спорттық дайындаудың маңызын, дене тәрбиесімен спортпен шұғылдануды ұйымдастыруда болашақ маманға қойылатын талаптарды, педагогикалық шарттарды қарастырып, болашақ маманның жұмыстарының мазмұнын және бұл іс-әрекетте ол қандай рөл атқаратынын негізге ала отырып, қазіргі уақытта болашақ маманға талаптарды анықтадық, онда болашақ дене шынықтыру мұғалімге керекті білімдер көрсетілді:

- оқушыларды дене тәрбиесіне және спорттық дайындауда болашақ маманның оң көзқарасы;

- болашақ маманның оқушыларды дене тәрбиесіне және спорттық дайындауға маңыздылығын түсінуі;

- болашақ маманның оқушыларды дене тәрбиесіне және спорттық дайындау үшін қажетті білім, білік және дағды кешенін меңгеруге ұмтылуы;

- дене тәрбиесіне және спорттық дайындауға теориялық негіздерін білуі (дене шынықтыру, спорт, психологиялық, педагогикалық);

- оқушыларды дене тәрбиесіне және спорттық дайындау негіздерін білу;

- оқушыларды дене тәрбиесіне және спорттық дайындау бағдарламасын білу;

- оқушыларды дене тәрбиесіне және спорттық дайындауды ұйымдастыру тәсілдерін меңгеру;

- оқушыларды дене тәрбиесіне және спорттық дайындауға түрлі формаларды, әдістерді, тәсілдерді қолдана білу;

- оқушыларды дене тәрбиесіне және спорттық дайындауға мазмұнды-әдістемелік қамтамасыз ету;

- оқушыларды дене тәрбиесіне және спорттық дайындау мониторингін жүзеге асыру;

- оқушыларды дене тәрбиесінің және спорттық дайындаудың нәтижелерін анықтай білу.

Осы жоғары көрсетілген талаптарды болашақ дене шынықтыру мұғалімі орындаса, ол өз қызметінде тиісті кәсіби құзыреттілікке ие болуға, оқыту мен тәрбиелеу сапасын қамтамасыз етуге, өзінің кәсіби шеберлігін жоғарлатуға мүмкіндік алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Педагог мәртебесі туралы» - Қазақстан Республикасының Заңы. № 293-VI . 27.12. 2019 ж. https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=32091648
2. Ершова, Н. Г. Профессионально-личностное развитие студентов в условиях психологопедагогического сопровождения в вузе физической культуры // Теория и практика физической культуры. - 2005. - №9. - С. 44-47.
3. Тәжібаев Т. Жалпы психология. - Алматы: Қазақ университеті, 1993.
4. Оразбаева К.О. Жаһандану жағдайында болашақ мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру. Философия (PhD) дәрежесін алу үшін дайындаған диссертация. – Алматы, 2016.
5. Оганнисян Л.А., Акопян М.А., Ерошенко В.Н. Моделирование профессиональной компетентности будущего педагога в процессе преподавания педагогических дисциплин // Современные проблемы науки и образования. – 2016. №3.
6. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании // Интернет-журнал «Эйдос». 2005. 10 сентября. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm>.
7. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерности основы и методы. - М.: Высшая школа, 1980.-368с.

ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Серікбек Н.М.

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші – Ғ.М., **Өтегенов Ғ.А**

Қазақ күресінің тарихы ұлтымыздың өмір тарихымен тығыз байланысты. Балуандардың күш сынасуы ат жарысы, ақындар айтысы сияқты қазақ халқы өнерінің ажырамас бір бөлігі болып саналады. Қазақтар күш иесін «алып», «толағай», «балуан» деп атап, оны ерекше қасиет қонған адам ретінде таныған. Күрес – ұлттық мәдениетіміздің маңызды бір саласы болып табылады. Қазақтардың жыл он екі ай далада өмір кешіп, үнемі қозғалыста болу тірлігі, жас баладан бастап еңкейген кәріге дейін дене-күш дайындығына ерекше талап қойды. Қазақ елінде ат үстінде еркін отырудан бастап, садақ ату, күрес, жекпе-жек айла-тәсілдерін меңгеру ұл мен қызға бірдей қойылатын талап деңгейіне көтерілді.

Халқымыздың ұлан-байтақ аумақта орналасуы, көшіп-қонып жүруге негізделген шаруашылығы және көршілес елдер салт-дәстүрлерінің ықпал етуі қазақ жерінде балуандық өнердің бір-бірінен айырмашылығы бар бірнеше түрлерінің дамуына негіз болды. Ертегі, аңыздарда, батырлар жырларында, тарихи және көркем шығармалар мен, археологиялық қазба деректерде күрестің бірнеше түрлері болғандығы туралы көптеген дәлелдер кездеседі.

Қазақ топырағында балуандық өнердің ежелден келе жатқанын мына бір тарихи оқиғадан айқын аңғаруға болады.

Осыдан 18 ғасыр бұрын 371-381 жылдар арасында ғұндар патшасы Баламбер (Атилланың алдындағы патша) өзінің жеңістері мен мемлекеттік шешімдерінен кейін үлкен той-жиын өткізіп, оның негізгі бір бөлігі ретінде ат жарыс, балуан күресі, садақ ату, найза лақтыру, аударыспақ, теңге алу, т.б. ойын түрлерін өткізген. Ал сол кездегі ғұндар тілімен осы ойын

түрлері былай айтылған: Эр-хүреш, Ат-хүреш, Ланса-хүреш, Шабарман-хүреш, Жебе-хүреш, т.б. Эр – ер күшті мағынасында, Хүреш – балуан күресі мағынасын білдіреді. Біздің дәуірімізден 3 000 жыл бұрын салынған Бени-Гассан жеріндегі перғауынның табытындағы суреттерден Мысыр жауынгерлерінің ең маңызды жаттығуларының бірі күрес болғандығын көруге болады.

Көне грек жазушысы Эллиан (б.з.б. II-III ғасырлар) сақтардың әдет-ғұрыптары туралы жаза келіп, мынандай деректер келтіреді: «...егер сақ жігіті үйленгісі келсе, алдымен өзінің болашақ қалыңдығымен күресіп жеңуі қажет. Олай болмаған жағдайда, жігіт сол қыздың қол астына күтуші құлы ретінде өтеді».

Қазіргі Орталық Мексика жерінде өмір сүрген (б.з.б. 909 жыл) Мая мәдениеті тарихында доп ойындарымен қатар жекпе-жек түрлерінің де жақсы дамығандығы белгілі. Осындай сайыстар кезінде адамдар күрес әдістерін кеңінен қолданып, арнайы киім киген.

Көне грек жазушысы Клавдий Элиан: «Сақ жігіті өзі ұнатқан қызға үйленгісі келсе, сол қызбен күресуге міндетті болған. Егер бұл белдесуде қыз жеңіске жетсе, онда жігіт соның қол астында қалып, бағынышты болады. Мықты, күшті жігіттердің ғана мерейі өсіп, билік жүргізген», — деп жазады. Ал, кіндік Азия елдерін шарлап, жиһангерлігімен аты шыққан итальян саяхатшысы Марко Поло да күрес өнері сақ елдерінде өркендеп өсіп, әскери-қолданбалы жаттығудың бір түріне айналғанын және жігіттермен бірге қыздардың да күреске түсетінін айтып, тарих шежіресіне тіркеген. Тағы бір саяхатшы, король Кастилий Генрих III-тің жіберген кісісі Рей Гонзалес Клавдихо өте-мөте құнды деректерді келтіреді. Ол даңқты қолбасшысы Темірдің сарайында ең күшті балуандардың белбеуден ұстап күрескенін тамашалайды. Бұл 1403-1406 жылдар аралығы екенін ескерсек, белбеуден ұстап күресудің ережесі әлдеқайда ертеден бастау алғанына көз жеткіуге болады. Темір әміршінің белбеуден ұстап күресуге қатты назар аударып, көз салып қарап отыруы туралы тың тарих жылынамасының мәні зор. Атақты, ауыр айқастарда жеңіске жеткен балуандарға алтыннан, күмістен, басқа да бағалы металлдардан жасалған сыйлықтар, тарту-таралғылар беріліп отырған. Тағы бір құнды жаңалық: атақты тарихшы Әбілқазы Бахадүрхан былай деп жазады: «Чурас деген бектің бірі айтты: «Осында бір күшті бар. Сол онымен күресіп көрсін. Егер ол оны жеңсе, мен мұсылман боламын. Моңғолдың күштісін алып келді. Шейх білекті түрінді. Өлгі балуан өте қарулы екен. Бірақ, Шейх оны кеуде тұсынан қатты ұрып еді, моңғол есінен танып құлап жатты... Әмір Чурас жағдайды көргеннен соң мұсылман дініне енді. Бұл күні 160 мың адам мұсылман дінін қабылдады. Содан бері Шағатай ұлысында ислам мемлекеттік дін болып жария етілді».

Діни-саяси мәнге ие болған күрестің құдіретін осыдан-ақ білуге болады. Ру, тайпа өкілдерінің даңқты балуандарын бүкіл қазақ білген.

Жылдар жылжып өтті, ғасырлар артта қалды. Содан бері қазақтың ұлттық спорты – күрес ешқашан тіршіліктен тыс қалмай, бірге жасасып келеді. Тарихи жазбаларда балуандық өнер туралы деректер өте көп. І.Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасы мен Ғ.Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы балуандардың айқастары халықтың бауырынан бастау алған өнердің мәңгілік екенін дәлелдейтін бір ғана мысал. Батырлар жырларына зер салсаңыздар халықтың жекпе-жек өнеріне асыл мұра ретінде қарағанына күмән келтірмейсіз. Академик, ғалым Өлкей Марғұлан «алуан» сөзін көне түркінің «блбл» сөзінен шыққандығын айта келіп, Орхон-Енисей жазуындағы «балбал» сөзі «кемпір тас» қазіргі уақыттағы «алуан», яғни күшті, мықты, алып ұғымын беретіндігін көрсетеді.

Қазақ күресін бүгінде әлемнің көптеген елдері танып білді. Қазақ күресінен өткізілетін жарыстар республикалық дәрежеден асып, Азия және Әлем біріншіліктері деңгейінде өткізіле бастады.

XX ғасырдың бас кезіне дейін балуандар салмақ дәрежесіне немесе жас ерекшеліктеріне қарай күрескен. Ол уақытта «итжығыс», «бас аттау» сияқты тәртіптер болған.

«Итжығыс» — екі балуанның күресуі кезінде болатын жағдай. Екі балуан бір-бірін жеңе алмаған жағдайда «итжығыс» болды деп күресті тоқтатқан немесе балуандардың екеуі де бір мезгілде жерге құлаған жағдайда «итжығыс» деп, балуандарды қайта күрестірген.

«Бастан аттау» қазақ халқының көне ырымдарының бірі. Негізгі мағынасы – бір адамның екінші адамның басынан аттауы арқылы «күш» алу. Бұл түсінік бойынша жеңілген адамның «күші» жеңген адамға өтеді. Күресу кезінде жеңген балуан жығылған балуанның басынан аттаса жеңімпаз атанған.

1928 жылға дейін қазақ күресіне арналған бірыңғай ереже болған жоқ. Сондықтан күреске шыққан балуандардың жас ерекшеліктері, салмақ дәрежелері ескерілмеді. Балуандар күресі алдын ала өзара ауызша келіскен шарт бойынша өткізілді.

Әр аймақта күрестің өзіндік ережелері болған. Күрес киімі әр өңірдің дәстүріне сәйкес ойластырылып, киілетін болған. Қандай ережемен белдесетіндерін балуандардың өзара келісімдері бойынша шешіліп отырған. Сондай-ақ, күресудің әдістерін балуандар өзара ақылдаса отырып, алдын-ала айтып отырған. Халық арасында ауыздан ауызға жеткен күрес ережелерін қатаң түрде сақтауға тырысқан. Сол заманда ең мықтыны атайтын «түйе балуан, өгіз балуан» сөзі бүгінгі күнге дейін айтылып жүр.

Тұңғыш рет қазақ күресі 1938 жылы Алматыда өткізілген колхозшылардың республикалық спартакиадасының бағдарламасына енгізілді. Ұлттық күрестен сайысқа түсушілердің қарасы көп болғандықтан, оларды үш топқа бөліп тастады. Жеңіл салмақтағылар – 65 келіге дейінгі, орта салмақтағылар – 76 келіге дейінгі, аса ауыр салмақтағылар – 76 келіден жоғары салмақ дәрежелерінде белдесті.

Бұл спартакиадада Семей облысының балуандары: С.Адасқанов, К.Алтыбасаров және И.Түменов республика жеңімпаздары атанды.

Бұл спартакиада Ел мықтыларының есімін көпке танытумен бірге, ұлттық күрес өнерінің өрісін кеңейтуге жол ашты.

Кезекті екінші спартакиада 1939 жылы Семей қаласында жалғасты. Бұл жолы жанкүйер қауым боз кілем үстінде тағы бір таланттардың шоғырына куә болды. Жеңіл салмақта — Құрманбаев /Алматы облысы/, орта салмақта — Досқалиев /Батыс Қазақстан облысы/, ауыр салмақта — Мусин /Павлодар облысы/ қарсыластарын түгелдей тізе бүктіріп, жеңіс тұғырына көтерілді. Дәл осы жарыста «түйе палуан» атағы үшін сын өткізіліп, онда Батыс Қазақстан облысының өкілі Досқалиев жеңіске жетті.

Дәстүрлі қазақ күресінің өрісін кеңейтіп, балуандардың тәжірибесін халық мұратына жаратуға 1940 жылы жақсы мүмкіндік туды. Қазақстан Республикасының 20 жылдық мерекесі құрметіне арналған біріншілікке қатысушылар енді бес салмақ дәрежесі бойынша күрес кілеміне шықты. Жеңіл салмақта – Байдәулетов, жартылай жеңіл салмақта — Құрманбаев, орта салмақта — Төлегенов, жартылай орта салмақта — Мақманов, ал ауыр салмақта — Жұмабаев бас жүлдеге ие болды. 1955 жылы салмақ дәрежесі сегізге дейін көбейтіліп, қазақ күресі бойынша жарыстың жалпы ережесі бекітіліп, жарыққа шықты. Бұл іске қамқорлықпен қарап, ұйтқы болған Мұзафар Рақымқұлов есімі жанкүйерлердің жадында сақталатыны даусыз.

1952 жылы Түрікменстанның астанасы — Ашхабадта Орта Азия мен Қазақстан Республикасы спортшылары арасындағы спартакиада ойындарының бағдарламасына ұлттық күрес те енгізілген еді. Бұл жерде бес елдің білікті мамандары өзара ақылдасып, ұлттық күрестің негізгі ережесі етіп қазақ күресі тәсілдерін алуға келісті. Өйткені, қазақ күресінің ережелері классикалық күрестердің табиғатына жақын әрі оның болашағы зор екендігі анық еді.

Күткендей-ақ, бұл дүрмекті, аса тартысты күрес бәсекесінде қазақстандықтар табысты болды. Жеңіл салмақта семейлік К. Бибатыров, орта және жартылай ауыр салмақтарда қарағандылықтар Күлен Бәкіжанов пен Әлімшайх Селімбаев үздік шықты.

1959 жылы Мәскеудегі КСРО халықтарының екінші жазғы спартакиадасын өткізу кезінде ұлттық спорттық күрес түрлері бойынша бапкерлер мен мамандардың Бүкілодақтық бас қосу семинар-жиыны болды. Негізінен онда жарыс ережесін түпкілікті екшеп, хаттау мәселесі қаралды. Мамандардың талқылау барысында қазақ күресімен бірге грузиннің «чидаоба», молдаванның «трынта» күресінің ережелері аса жоғары бағаға ие болды. Одан соң қарағандылық балуандар Ж.Тәтиев пен С.Аманжолов спартакиадаға жиналған қалың жұртшылықтың алдында қазақ күресінің әдіс-амалдарын асқан шеберлікпен көрсетіп, қошеметке бөленді. Бұған дейін 1949 және 1953 жылдары да Қазақстанның біріншілігі болып жатқан тұста республикамыздың беделді мамандары қазақ күресінің ережесін жетілдіріп, пысықтау мәслихатын өткізді.

Қазақ күресінің басты ерекшелігі: табан тіреп ұстасқан сәтте тобықтан қағуға, шалуға рұқсат етіледі, ал ұстасқан бетте қолмен аяқтан алуға болмайды. Қазақ күресінің ауқымы, көкжиегі өте кең. Қазақ күресін жетік меңгерген адам өзге халықтардың күресін еркін меңгеріп кетеді. Кейбір әдістер күрестің классикалық түрлеріне сай келетінін айта кеткен дұрыс. Қазақ күресінің ең бір ерекше тұсы мұнда төрттағандату (партер) жоқ.

Әрине, осындай ғажап күресі бар қазақтан әлем мойындаған даңқты балуандардың (Ә. Айханов, Ж. Үшкемпіров, Д. Тұрлыханов т.б.) шығуы заңды құбылыс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Болғамбаев М. Қазақтың ұлттық спорт түрлері – Алматы: Қайнар, 2017ж.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан 2030: Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына үндеуі-Алматы, 2016ж
3. Қуанышов Ж. Дене тәрбиесі және спорт арқылы Қазақстан Республикасының халқын сауықтыру бағдарламасы- Алматы: «Рауан» 2019.ж
4. Пономарчук М. О.А. Аяшев ФК и становление личности. Москва: ФиС, 2020г
5. Муратхан Таникеев Мир народного спорта - Алматы: Санат, 2015ж.

ЖАСТАРДА САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТАРИХИ - ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бекхан Н.А.

Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – **Ахметов М.К.**

Ғалымдардың пікірінше, денсаулыққа зиянын тигізетін зиянды әсерлерден арылу туралы түсініктер алғашқы қауымдық құрылыста өмір сүрген адамдардың тайпаларына да тән еді. Ондай түсініктер олардың әдет-ғұрыптарында көрінісін тауып, тиімді түрде күш-қуатын қалпына келтіретін, жұқпалы аурулардан қорғайтын дәстүрлер пайда болды. Соған сәйкес баспана орнатып, жеке бастың гигиенасын сақтайтын, жерлеу тәсілдері, қоқыстардың көзін жою ережелері дүниеге келді. Әрине, аурудың пайда болу себептері мен оның мәні туралы оларда ешқандай мәлімет жоқ еді. Содан барып мыңдаған жылдарға созылған мистикаға, табынуға, соның салдарынан діни наным-сенімдер мен дәстүрлерге негізделген көзқарастар пайда болды. Ертедегі Көне Шығыс медицинасы туралы көптеген мәліметтер Египет папирустарынан, Вавилонның қыш кірпіш жазбаларынан, жерлеу саркофагтары мен

камералардағы жазулардан, табынатын ғимараттар мен сарайлардағы қалдықтардан алынған. Ертедегі Месопатамияда ерекше құдай – Мардук деген емдеу ісіне жауап берген. Әйелдер, босану мен аналық пірі Иштар болса, кейінде гректер оны Астарта деп атап кетті. Хаммурапи патшалық құрған кезде емдеу туралы, соған сәйкес дәрігерлерге сыйақы төлеу туралы заңдар жарыққа шықты. Ертедегі Грециядағы шынықтыру тәсілдері, дене жаттығуларымен шұғылдануға арналған гимназиялар, сумен жуынуға арналған термалар көпшілікке жақсы танымал еді. Антика дәуірінде саулығы мықты және әдемі дене тұлғасына табыну барлық жерде өз үстемдігін құрған еді. Алдын алу сипатындағы көптеген шараларды ертедегі британдықтарда, галлдарда, көне герман тайпаларында, скандинавтарда, скифтерде табуға болады. Ертедегі Русьта шынығу процедуралары бұқаралық сипатқа ие болды, атап айтқанда, бу моншасынан шыққан соң қармен ысқылау немесе жылдың қай мезгілінде болсын мұз қатқан суға шомылуға үлкен мән берілетін. Адамзат денсаулықты сақтау мен нығайту проблемасын тануға әрқашан да ұмтылып келді, себебі денсаулықсыз толыққанды өмір сүру мүмкін емес. Денсаулық жақсы болған кезде оны сезіне білмейміз, ал денсаулықты жоғалтып алған кезде ауру күйі пайда болады да, ауру ағзаның жайсыз күйі туралы үнемі белгі беріп отырады. Француз философы мен ағартушысы М.Монтень денсаулықтың құндылығын нақты анықтап берді: «Денсаулық дегеніміз – бағалы да құнды зат, ол жалғыз ғана болғандықтан, ол үшін уақытты да, күшті де, еңбек пен барлық жақсылық атаулыны аямау қажет, тіпті ол үшін өз өміріңнің бір бөлшегін де құрбан етуге болады, себебі онсыз өмір төзімсіздік пен қорлыққа толы.». Данышпан Сократ былай деген: «Денсаулық ол барша дүние емес, бірақ денсаулықсыз түк те жоқ». Сондықтан да ол: «Адам, өзінді тани біл!» деп шақырған болатын денсаулық пен салауатты өмір салтын сақтау туралы ғылымның пайда болу тарихы адамзат тарихының тереңіне бойлап кетеді. Гиппократ өзінің «Ауа, су, жергілікті жерлер туралы» шығармасында көптеген аурулар адамның іс-әрекетіне, ойларына, оның өмірлік жағдайлары мен табиғат факторларына байланысты болатындығы туралы баяндайды. Нақты қоршаған орта, еңбек, тұрмыс, тұлғаның жекелей бейімділігі ауруды анықтай түседі. «Медицина атасының» негізгі ойлары ертедегі Рим философтары мен дәрігерлері, Византия империясы мен Шығыс елдерінде өз жалғасын тапты.

Әл Фараби «Адам денесіндегі ағзалар туралы» трактатында медицина - адам денесіндегі және оның әрбір ағзасындағы денсаулық қызметін зерттейді, себебі медицина адам денсаулығы мен оның әрбір ағзасын қорғаудың шынайы принциптеріне сүйенетін - өнер екендігін атап көрсеткен. Денсаулық сақтаудың маңызы туралы көне Үнді емшілері де жазып қалдырған. Денені құрметтей біліп, оны қамқорлыққа алу қажет. Денесін құрметтейтін, оны қамқорлыққа бөлеген адам екі дүниенің қызығын көреді – о дүниенің де, бұл дүниенің де. Авиценна деген атпен әлемге танымал тәжік ғалымы XI ғасырда медицина адам денесінің күйін тану туралы ғылым, оның денсаулығы мықты болуы мүмкін, немесе денсаулығын жоғалтқан болуы мүмкін деген болатын. Әр затты танып білуге оның себептерін танып білу мен жетілдіру арқылы қол жеткізуге болады, сондықтан медицинада денсаулық пен аурудың себебін әрқашан білу қажет. Оның себептері анық болуы да, немесе жасырын болуы да мүмкін, оған тек сезім дүниесімен ғана емес, көріністер негізінде ақыл-ой қорытындысы арқылы қол жеткізуге болады, оны қазір симптом деп атап жүр.

«Дәрігерлік өнер мен медициналық ғылым өзінің негізгі мақсаты ретінде денсаулықты, оны сақтау мен нығайтуды өзінің басты мақсаты деп біліп, ал ауруды емдеуді медициналық доктринаның екінші бөлігі деп таныды. Дегенмен, ғалымдардың пайымдауынша бірсыпыра себептерге сәйкес медицина емдік сипаттағы мамандықтың тар шеңберінде, ауруханалық күйінде және өз мәнінде аурулар туралы, ең тар мағынасында денсаулық туралы ғылым болып отыр.».

Осылайша, медицина саласының көрнекті ғалымдары денсаулықты мұқият зерттеу қажеттілігі, бұл күйдің бұзылмауы туралы әрқашан да айтып келеді. Ал денсаулық күйі бұзылған жағдайда ағзаның өзіндік қорғаныс күштерін іздеп тауып, оның бұзылған күйін қалпына келтіретіндей болуы тиіс. Азия емшілері мен философтарының көзқарастарын талдау Жапония мен Қытайдағы салауатты өмір салтын қалыптастыру жүйесіндегі шешуші рөлді балаларды тәрбиелеудің діни-философиялық негізі, соның ішінде құранды бөліктерінің бірі конфуциялық жүйе атқарғандығын көрсетті. Әдетте конфуциялық жүйе деп, Қытайда 2500 жыл бұрын пайда болған діни-философиялық жүйені айтады. Осы ілімдер бойынша Шығыс елдерінде үлгілі адамды тәрбиелеу үшін адамды рухани жетілдіріп қана қоймай, сонымен бірге дене бітімін де жетілдіру дұрыс көзқарас деп есептелінгендігі туралы деректер үлкен маңызға ие. Наным-сенімдерге сәйкес тұлғаны құдай жаратқан, ол мықты «қабықшаның» ішінде қорғалуы тиіс. Сонымен қатар, адамдар өз денесін күтіп ұстауы қажет, себебі, жапондықтар саулығы мықты дене бітімі рух пен күш-қуаттың қайнар көзі, ата-ананың ақыл-ойынан ажырамас көз қуанышы деп білген. Қазіргі уақытта жапондар арасында кездесетін діни бағыттардың бірі – синтоизм – адам алдымен өз ішкі дүниесіне үңіліп, өзін-өзі тани білуі қажет, өз жанына терең бойлау арқылы ішкі дүниесінде өмір сүретін «ками» деп аталатын құдайды сезіне білуі тиіс деген моральді насихаттап жүр. Синтоистердің арасында мезгілінен ертерек өлімге аттанып бара жатқан жастың ата-анасынан өзінің ерте өлімі үшін кешірім сұрайтын әдет-ғұрып бар. Дені сау тұлғаны тәрбиелеу мен жетілдіру туралы көне Қытай канондарында ментальдік себептер мен салдарлар ескермеген дене бітімінің саулығы туралы уағыздарды іздеп табу өте қиын. Бір сөзбен айтқанда, тән жолы мен рух жолы табиғатпен тілдесуге және өмір сүру біліктілігін жасауға бағытталған, дұрыс өмірлік бағдарға ие болған табиғат және космоспен біртұтас жарасымды ғұмыр кешеді. Мұның бәрі қытайлықтар үшін аса маңызды өмір жолы туралы іліммен үздіксіз әрі берік түрде байланысқан. Сондықтан да қытайлар денсаулық туралы айтқанда өмірге деген философиялық қатынастары ретінде баяндайды. Бұл Дао философиясы – шындық пен адал өмір жолын білдіретін қытайдың ойы. Барлық қытай данышпандары Даоның жолын қуушылар болып табылады. Дао дәстүрі бойынша адам денесі бос кеңістік пен хаостың бейнесі болып келеді. Адам туа салысымен жоғарыдан белгілі көлемдегі «бастапқы күш-қуатын» алады. Уақыт өткен сайын оның қоры сарқылып, кәрілікке, ауру мен өлімге әкеп соғады. Даошылардың кеменгерлігі ауыруға жол бермеу және аурудың жазылуында болып келеді. Олар ауруды ментальдік себептердің шынайы көрінісі деп қабылдайды да соған сәйкес адамға қажетті психикалық және жайлы дене бітімі жағдайына алып келетін өмір салты қалыптасады деп ойлайды. Бүгінгі таңда жетілдіру дегеннің мағынасы организмнің өмірлік процестерін «аяғын аспаннан» келтіре білу туралы олардың ілімінің маңызы аса зор. «Дәрі қабылдай отырып біз өмірлік күшті ретке келтіреміз, біз ауру себептерінің сырттайғы салдарына әсер етеміз», - делінген «Батыс таулардың жазбалары» атты көне қытай трактатында.

«Дені сау өмір қызметінің ережелерінде» этикалық мінез-құлық мысалдары келтіріліп, дәрі ретінде бағаланады, этикаға жатпайтын мінез-құлық үлгілері ауру ретінде қабылданады. Мысалы: «Адамға бақыт тілеу дегеніміз – ол дәрі. Білікті пайдаланып, ойына келгенін жасау – ол ауру». «Кәрілер мен әлсіздерге көмектесу – ол дәрі. Күш көрсете отырып, адамдарды жеңу – ол ауру». «Жауыздықты жойып, мейірімділікті құптау – бұл дәрі, ал шарап ішіп, жанжал шығару, бүлдіру – ол ауру». Көптеген түпнұсқаларды, түрлі елдердің құжатжай материалдарын талдау барысы салауатты өмір салтын қалыптастыру алдымен адамның ең жақсы сапаларын сақтауға арналған халықтың өмірлік тәжірибесінен шығатынын көрсетті және әр елдің мәдениетін тұлға дамуы жағынан да, рухани дамуы жағынан да көрсете білуге қабілетті, толыққанды дені сау адам, табиғаттың барлық әуре-сарсаңын, оның түрлі катаклизмдерін жеңе білетін, денсаулық деп аталатын табиғаттың ең құнды сыйлығын жетілдіруге бағытталған жан-

жақты дамыған жеке тұлға идеалын тәрбиелеуге бағыт берді. Шығыс, Орта Азия, Қазақстан халықтарының педагогикалық мұраларында денсаулығы мықты адамгершілікті негізге ие, өмірлік құндылықтар жүйесіне арқа сүйейтін, өзінің ішкі мүмкіндіктерін тани білуге және оны өзін жетілдіру біліктілігін пайдалануда жеке тұлғалық «менін» іске жарата білетін рухани және тұлғалық толыққанды адам қалыптастыру туралы терең де жаңа ойлар жарқын көрініс береді. Қазіргі уақыт кезеңі көптеген оқиғаларға толылығы мен орасан зор ақпараттар ағыны арқылы ерекшеленеді. Көпшілік бұл уақытты ақпараттар ағыны көлемінің артуына байланысты «өзгерістер дәуірі» деп атап жүр. Адам қызметінің бүкіл аспектілері бір-бірімен тығыз байланысқандықтан, қарым-қатынастың ғарыштық көлемде арта түскенінің куәсі болып отырмыз. Адам қазіргі жағдайларда бұрынғыға қарағанда көптеген қиын проблемаларға тап бола бастады. Ағарту саласындағы қызметкерлерге жоғары ғылыми дайындық, жан-жақты білім қажет болса, ал басқаларға жоғары дәрежелі белсенділік таныта білу керек, соның өзі ағзаның қызметтік жүйесіне салмақ түсіріп, шаршау шақырады. Егер адам өз басына түскен проблемаларды шеше алмайтын болса, ол өзін қажетсіз «артық» адам деп біледі де, сол себепті ішімдікпен немесе нашақорлықпен айналысуы мүмкін. Жүйке ширығуы мен стресті жағдайларға толы қарқынды түрде өтіп жатқан өмірде адамның өзіне, өзгелерге және қоршаған ортаға деген қатынасын түбегейлі өзгерту қажеттілігі туындап отыр. Әрбір адам осындай жағдайларда өз жағдайы мен өз денсаулығы үшін өзінің жеке жауапкершілігін арттыруы тиіс. Жақсы өмірге ешкім, тіпті туыстар да, қоғам да, мемлекет те кепілдік бере алмайды. Дене мәдениеті мен спорт – бұл салауатты өмір бейнесін қалыптастырудың негізі, жастарды адамгершілікке, еңбек қызметіне интеллектуалдық және денелерін даярлау, жоғары спорттық жетістікке жету, денсаулығын нығайту құралы. Денсаулықты сақтау және нығайту көптеген зерттеулерде дене тәрбиесі және спорт сабақтарымен байланыстырады. Оңтүстік аймақ экологиялық қатынастағы еліміздің ең қолайсыз аймақтарының біріне жатады. Әсіресе, Байқоңырдағы ғарыш айлағының әсерінен атмосфераның газбен улануы, улы сәулелердің бұзылған ауа қабатынан адам ағзаларына тікелей өтуі, тамаққа пайдаланылатын өнімдердегі ағзаға зиянды химикаттардың артық мөлшері, жазғы құрғақ, ылғалсыз ыстық ауа, қысқы суық ызғарлы жел, міне осылардың барлығы оқушы жастар денсаулығын нығайту жайлы күнделікті қамқорлықты талап етеді. Сонымен бірге, денеге қосымша тәрбие беретін мына жүйелер бұзылды: қала, аудан және ауа райы қолайлы таулы аймақтарға орналасқан бұрынғы сауықтыру лагерлері, балалар және жастар ұйымдары, мектеп оқушыларының сарайлары, оқушылардың спортпен, туризммен, өлкелік және т.б. қызметтермен шұғылданатын әртүрлі үйірмелер мен секциялар. Қоғамдық құнды қызмет түрлерімен шұғылдануға мүмкіндігі жоқ, жастар өзімен-өзі күйінде қалды. Осыған байланысты өзінің интеллектуалдық және дене мүмкіндіктері мен қоғамдық құнды қызметке қажеттілігін жүзеге асыруға мүмкіндігі болмауымен байланысты басқа да мәселелер туындайды. Сонымен бірге, оқушылардың спорттық іс-әрекетіндегі туындаған мәселелері ғылыми-педагогикалық зерттеулерде кешенді, құндылық тәсілдері тұрғысынан өзінің көрнекті орынын тауып келеді. Оқушылардың дене мәдениеті мен спорттық іс-әрекет құндылықтарына деген қатынасы нашар зерттелген өзекті мәселе ретінде қалып отыр. Осыған байланысты мектептерде дене мәдениеті мен спортқа қызығушылық құндылықтарын қалыптастыру бағдарлары анықталып және сол бағдарларға сәйкес ұйымдастырылса, оқушыларының дене мәдениеті мен спортқа қызығушылықтары артады және денесін шынықтырумен қатар денсаулығын жақсартуға, салауатты өмір салтын қалыптастыруға, спорттың - әлемдік бейбітшілік құралы ретінде танып білуіне жол ашылады, спорттық қызығушылықтың теориялық материалын терең игеріп бекітуге, іс-жүзінде дағдыға айналдыруға жағдай жасалар еді. Сонымен қатар, біздің түсінігімізде дене мәдениеті тек қимылдық қабілеттерге ғана бірігіп қоймайтын, дене бітімі мен қабілеттерін әлеуметтік жағынан қалыптастыратын кең ауқымды білдіреді. Оған адам ағзасының анатомиялық

жүйесін, нақтырақ айтқанда, оның дене бітімін сипаттайтын дене сапалары кіреді, демек дене мәдениеті қозғалыс мәдениеті (қимылдық мәдениет) ғана емес, сонымен қатар қимылдық-қозғалыс элементтері дененің саулығы, адамның дене сапаларын, бітімін жетілдіру мәдениеті саналатын дене құрылысы (соматикалық) мәдениеті болып табылады. Сондықтан, адамның жан-жақты жарасымды жетілуіне негіз болып табылатын дене мәдениеті жөнінде айтқанда біздің назарымызды оның спецификалық маңызы - дене тәрбиесі, жеке адамды қалыптастыруда үлкен рөл атқаратын денені шынықтыруға ғана аударып қоймайды. Бұл дене тәрбиесін зерттеуші ғалымдардың айтуынша, адамның дене тәрбиесін жетілдіруге бағытталған педагогикалық қызмет аясын ғана емес, сонымен бірге жеке адамның еңбек, мінез, ақыл, ой, эстетикалық, отансүйгіштік, саяси тәрбиесін де қамтуы тиіс. Ол мәдениеттің бір түрі ретінде қандай да бір дене көріністеріне жатқызылмауы керек, оның элементтерін тұтас күйінде қарастыруымыз қажет. Бұл, біздің зерттеуіміздің сан қырлылығы жөнінде жасаған қорытындылардың дұрыстығын дәлелдейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Брыкин а.т. тарминология.М.: ФИС, 1969.- 190С.
2. Шлемин ам. Физикалық ғибадатқа арналған оқулық.- Эд.2-Е.М., 1979.- 215С.
3. Смолевский в. м. гимнастика және оқыту әдістемесі . Физикалық ғибадатқа арналған оқулық.- Эд.3. М., ФИС, 1987. 336с.
4. Меншиков Н. к. гимнастика және оқыту әдістемесі . Физикалық ғибадатқа арналған оқулық. М., ФИС, 1990.- 222с.
5. Журавин М. Л. Гимнастика. Физикалық ғибадатқа арналған оқулық. - Эд.2. М., ФИС, 2001.- 405с.
6. Спорттық Гимнастика-спорттық спорттың бір түрі. Физикалық ғибадатқа арналған оқулық.- Киев.: Олимпиадалық әдебиет, 1999. - 463с.
7. Гавердовский ю. к. гимнастикалық жаттығулар техникасы. - М.: Терра Спорт, 2002.- 512с.
8. Гавердовский ю. к. штангадағы жаттығулар. М.: ФИС, 1975.- 152с.
9. Гавердовский ю.к., Майбуrows н. е. әр түрлі биіктіктегі жолақтарда жаттығулар. М.: ФИС, 1979.- 160С.
10. Corenberg VB жаттығу жазбалары. Агенттік.. ФИС, 1976.- 80-е.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА ЖАҢАРТЫЛҒАН ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНІҢ ӘДІСТЕРІН ПАЙДАЛАНУ

Болатова Айдана Жантасқызы

Tashenev University, Шымкент қ.

ғылыми жетекші – оқытушы **Раймбердиев М.Қ.**

Ұйымдастыруға бағытталған ойын әдісі арқылы сабақта оқушылардың ұжымдық іс-әрекетіне мүмкіндік беріледі кіші топтың басқа мүшелерінің пікірін құрметтеу, түпкілікті нәтижені болжау әр түрлі өнімді іс-шаралар, тәуелсіз қызметті жоспарлау, мақсатқа жету жолдарын таңдаңыз.

белсенділік, оқушы, бағалау, қалыптастыру, ойын, қоғам.

Жаңартылған оқыту процесін ұйымдастырудағы педагогикалық әдіс-тәсілдер: ортақ тақырыптар арқылы оқыту – «Дене шынықтыру» оқу пәнінің ортақ тақырыптарының мазмұны оқушының жақын аймағынан, яғни оның өз іс-әрекетімен тікелей байланысты тақырыптарды

оқудан басталады. Алты-жеті жастағы балалар өз ойын білдіруге, оқу мазмұны бойынша сұрақ қоюға, сұрақтарға жауап іздеуге үйренеді. Ойын іс-әрекеттері арқылы оқыту – оқу үдерісінде білімді меңгертуде оқу әдісі ретінде ойын іс-әрекетін қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Оқушылардың сабақтағы ұжымдық іс-әрекетін ұйымдастыруға бағытталған ойын әдісі арқылы, олардың шағын топтың өзге мүшелерінің пікірін сыйлауына, әртүрлі өнімді іс-әрекет негізінде соңғы нәтижені алдынала көре білуіне, өзбетіндік іс-әрекетін жоспарлауына, мақсатқа жету амалдарын таңдауына мүмкіндік беріледі. Оқу жетістіктерін бағалау тәсілдері «Дене шынықтыру» пәнін меңгеру нәтижелері критериялды бағалауды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Критериялды бағалау оқыту, оқу және бағалаудың өзара тығыз байланысында негізделген. Критериялды бағалау нәтижелері білім беру процессін тиімді жоспарлау және ұйымдастыру мақсатында пайдаланылады. Критериялды бағалау қалыптастырушы және жиынтық бағалаудан тұрады.

Қалыптастырушы бағалау үздіксіз өткізіледі, оқушы мен оқытушы арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді және оқу процесін дер кезінде түзетуге мүмкіндік береді. Қалыптастырушы бағалаудың негізгі функциялары: қалыптастыру – тәжірибе жүзінде құндылықтар жүйесін белгілеу, қалыптастыру және бекіту, ынталандыру – оқушының күтілетін нәтижеге қол жеткізуі, тиімді түрде алға ілгерілеуі үшін қолайлы жағдай жасау; уәждеу – оқушылардың бойында оқуға және нәтижеге қол жеткізуге деген ынтаны ояту. Ойындар мен жарыстар маңыздылығы дене шынықтыру және дене дамуы саласымен шектеліп қалмайтын әлеуметтік құбылыстардың қатарына жатады. Олар ертеде пайда болып, қоғамдық мәдениетпен қатар дамыды. Ойындар мен жарыстардың көмегімен өзін-өзі тануға, дамуға – физикалық және рухани, тұлғааралық байланыстар, ойын-сауық пен демалысқа деген әртүрлі қажеттіліктер қанағаттандырылады. Бірақ, басқа нәрселермен қатар, олардың педагогикалық қызметі де бар, яғни олар тәрбиенің тамаша және маңызды құралы қызметін атқарады. Ойын әдісі деп аталатын әдістің мүмкіндіктері келесідей: Ойыншылар шартты немесе бейнелі сюжетке (ойын жоспары, дизайн) сәйкес өз әрекеттерін ұйымдастырады.

Мұндай сюжетте ойын жағдайының кездейсоқ сипатқа ие тұрақты өзгеру жағдайында ойын мақсатына қол жеткізілетінін меңзейді. Сценарийлер, әдетте, шындықтан алынған, ол тікелей қатысушыларды қоршайды. 1. Ойында белгілі бір қолданбалы әрекеттер мен өмірде байқалатын қарымқатынастар өзінің бейнелі көрінісін табады. Қатысушылар еңбекке, үй шаруасына, аңшылыққа және т.б. еліктейді. Ойынның сюжеті дене шынықтыру қажеттіліктеріне назар аудара отырып, әдейі құрылуы мүмкін және ойыншылардың өзара әрекетінің шартты схемасы түрінде болуы мүмкін. Бұл барлық заманауи спорт ойындарының табиғаты. 2. Тағы бір сипаттамалық белгі – мақсатқа жетудің әртүрлі тәсілдері. Яғни, жеңіске жету (мақсатқа жету), әдетте, бір ғана іс-әрекетпен байланысты емес. Оның жолдары әрқашан әртүрлі және алуан түрлі, бұл анықтау бойынша ойын ережелерімен рұқсат етіледі. Ойындарда белгілі бір әрекеттерді есепке алмай, ең жалпы мінез-құлық сызығы ғана шектеледі. 3. Балаларды оқытудың ойын әдістері күрделі әрекет болып табылады.

Оларда көптеген әртүрлі қозғалыстар бар - жүгіру мен секіруден күрес пен төбелеске дейін. Кейде бұл әдіс бір түрдегі алдын ала анықталған қатаң анықталған әрекеттерге тән. Мысал ретінде классикалық ойын тәсілін үздіксіз физикалық жаттығулармен біріктіретін «фортлек» (немесе «жүгіру ойыны») болып табылады. Іс жүзінде бұл әртүрлі қарқындылықтағы кезектесіп жүгіру және жүру сияқты көрінеді. Мұндай жарыстар қатысушылар арасында жер бетіндегі бәсекелестік түрінде өтеді. Ойын әдісімен айналысатындарға кең еркіндік беріледі. Олардың әрекеттерінің тәуелсіздігі сирек шектеледі. Керісінше, бұл жағдайда ынталылық, ептілік, тапқырлық деңгейіне қойылатын талаптар айтарлықтай жоғары. Ойыншылардың әрқайсысында тапсырмаларды шығармашылық түрде шешуге мүмкіндік бар, сонымен қатар декорацияның үнемі өзгеруі және сюжетте көбірек жаңа

деректердің пайда болуы тез және өте белсенді шешуге итермелейді, бұл физикалық және физикалық күштердің максималды жұмылдырылуына ықпал етеді. ақыл-ой қабілеттері. Ойын табиғаты өте шиеленісті тұлғааралық және топ аралық қарымқатынастарды имитациялайды. Бұл әрекеттердің көпшілігі жоғары эмоционалдылықпен сипатталады. Мұндай жарыстар ынтымақтастыққа (бұл бір командаға қатысты) және бәсекелестікке (біз жұптар мен командалардағы қарсыластар арасындағы қарымқатынас туралы айтып отырмыз) бағытталған жеке ойыншылар мен тұтас топтар арасындағы белсенді қарым-қатынастарды модельдеуге және жаңғыртуға ықпал етеді. Ойын әрқашан тікелей қарама-қарсы мүдделердің қақтығыс алаңы, оған тән қақтығыстардың туындау және шешу орны болып табылады. Осының арқасында, бүкіл уақыт бойы эмоционалды қарқындылық өте жоғары деңгейде болады және қатысушылардың жеке басының барлық этикалық қасиеттерімен өзін айқын көрсетуге көмектеседі. Ойын әдісі әртүрлі ықтималдық дәрежесімен белгілі әрекеттерді бағдарламалау мүмкіндігіне ие, бұл ретте жүктемені реттеуге болады. Бәсекелестік әдістің басты ерекшелігі – бір мақсатпен ұйымдасқан бәсеке негізінде күштерді салыстыру – ең жоғары деңгейге жету үшін күрес, ең дұрысы артықшылық үшін. Ойындар, жарыстар сияқты(бәсекелестік) қоғам өмірінің кең таралған құбылыстарының бірі. Оның ең маңызды мәні - осылайша белсенділік көптеген өмірлік маңызды салаларда ұйымдастырылады және ынталандырылады. Бұл өндірістік процесс (еңбек сайысы), өнер (фестивальдар мен өнер сайыстары жүйесі) және, әрине, олимпиадалары мен чемпионаттары бар спорт. Осылайша, ойын әдісін өзіне тән барлық мүмкіндіктерімен пайдаланудың негізгі мәні соншалықты таңдаулы емес. белгілі бір физикалық сапаға әсер ету немесе бастапқы қозғалыстардағы жаттығулар, біршама күрделі шеңберде қозғалыстардың бүкіл кешенінің қаншалықты жетілдірілуі. Негізінен біз жылдамдықты, ептілікті, дербестікті, бағдарлай білуді, бастамашылдықты дамыту туралы айтып отырмыз. Нағыз мұғалім оны жолдастық пен ұжымшылдықты тәрбиелеудің, тәртіптілік пен тұлғаның басқа да маңызды қасиеттерін тәрбиелеудің тамаша құралына айналдыра алады.

Мектептегі ойын әдістері, әртүрлі спорттық жабдықтарды пайдалану нұсқалары, ашық ойындардың әртүрлі формалары ойыншылардың физикалық қасиеттеріне терең және жан-жақты әсер етуге мүмкіндік береді. Осындай сабақтардың нәтижесі – дене шынықтыру мен спортқа деген қызығушылықтың артуы. Балалар біршама күрделі жаттығулар мен кешендердің техникасын меңгеруге, қиындықтарды жеңуге және тапсырмаларды шешуге үйренуге ынта алады. Қуат пен жылдамдық қасиеттері сыртқы ойындардың көмегімен жақсы тәрбиеленеді жәнәсекіруге, эстафетаға, допты пайдалануға және т.б. байланысты жаттығулар. «Тезірек өту», «Қалқан лақтыру», «Үздік секіргіш», «Эстафета», «Сандық тасымалдау» және т.б. ойындар кеңінен танымал. Икемділік «Тепе-теңдікті сақта», «Көпір астында ауна», «Толқын», «Бірге эстафета», «Гимнастикалық таяқтармен жарыс», «Аяқ жүгіруде», «ойындарында тәрбиеленеді. Шапшаң, икемді» және т.б. Шыдамдылық деңгейі келесі ашық ойындардың көмегімен артады: тег, қайтарумен эстафеталық жарыс, допты жылдамдықпен домалау, «Бос орын ал», «Аңшылар», «Қарлығаштар». Осы және көптеген ұқсас жаттығулар мен ойын сабақтарын өткізу формаларының сипаттамасын арнайы әдістемелік әдебиеттерден де, Интернеттен де табуға болады.

Пайдаланылған әдібеттер:

1. <https://ppt-online.org/805277>
2. <https://martebe.kz/zha-artyl-an-ba-darlama-bilim-berudi-zha-a-mazm-ny/>
3. <https://kopilkaurokov.ru/vsemUchitelam/prochee/>

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ЕНГІЗУДІҢ ТИІМДІ ЖАҚТАРЫ

Полатбек Бакдәулет Бакытбекұлы

Tashenev University, Шымкент қ.

ғылыми жетекші- оқытушы **Раймбердиев М.Қ.**

Оқытудағы жаңа технология аса қажетті педагогикалық мәселелердің шешімдерін табуға, ой еңбегін арттыруға, оқу процесін тиімді басқаруды қамтамасыз етеді. Жаңа технологияларды оқыту үрдісінде қолданудың негізгі ерекшелігі ол оқытушылар мен оқушыларға өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс жасауға көп мүмкіндік береді және оны педагогикалық мақсатта пайдалану оқушылардың зердесіне, сезіміне, көзқарасына әсер ете отырып оның интеллектуалдық мүмкіншіліктерін арттыруға көмектеседі. Дене тәрбиесінің әлеуметтік жүйе және қоғамдық құбылыс есебінде дене тәрбиесі жүйесін, оның қалыптасуы мен дамуының негізгі заңдылықтарын, оның қызметі мен құрылымын танып, білудің қажеттілігі білім мен тәрбие талаптарына сәйкес өсіп келе жатқан ұрпақтың дене тәрбиесін қамтамасыз ету үшін керек. Дене тәрбиесі тек мектептегі дене шынықтыру сабағы ғана емес, ол сабақтан тыс, мектептен де тыс денсаулыққа байланысты шаралар жүйесі екенін ескерсек, қазіргі кезеңдегі білім беру орындарындағы дене тәрбиесінің жүйесі жастардың денсаулықтарын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы биологиялық-психологиялық қажеттіліктердің жан-жақты жетілуіне, өмірге белсенді ұстаным мен ізгілікті қатынастарын дамытуды меңзейді. Мұндай маңызды әдістеме ғылыми және оқу пәні ретінде жетекші рөл атқаратын, дене тәрбиесі саласындағы кәсіптік бағытта болашақ мұғалімдерді дайындауды жүзеге асыратын жоғары оқу орындарындағы оқыту жүйесіне тікелей байланысты.

Қазіргі кезеңде жалпы орта мектептердегі оқу бағдарламаларын құрастыру бағыт-бағдары өзгерді. Алайда, бұлардың бәрінде мектеп оқушыларын қайда оқитындығы ескерілмейді, олардың меңгеруі тиіс негізгі дағдылар мен қабілеттер, оқу нормасын тапсыруға арналған шарттар көрсетілген. Денені шынықтыру жаттығуларының орындалуы қозғалыс дайындығының деңгейі туралы мәлімет береді. Дегенмен, бұл бағдарламалар базалық, үлгілік сипатқа ие, сондықтан оларды әрбір педагог жергілікті жағдай мен салт-дәстүрлерге орай өзгертулер мен толықтырулар енгізіп, өзгерте алады. Дене тәрбиесі мәселелерін шығармашылық тұрғыда шешуге, өзгермелі өмір жағдайында инновациялық процестер мен жаңашыл бағыттарды дер кезінде меңгере отырып, тәжірибеге сын көзбен қарап, дене тәрбиесі міндеттерін жүзеге асыруға белсенді, салауаттылық пен дене мәдениетін меңгерген маман даярлаудың маңыздылығы артуда. Дене тәрбиесін, жаңа технология мен озат тәжірибені ұлттық және жалпыадамзаттық құндылық қағидаларымен сабақтастыра зерттеу – бүгінгі күн талабынан туындап отырған педагогика ғылымының міндеттерінің бірі. Дене тәрбиесінің мәнін бүгінгі жаңа заман талабына сәйкес қарастыру – бұл адамды өзі өмір сүрген ортаның жемісі ғана емес, сол ортадағы дене мәдениеті, адамгершілік қарым-қатынасы әрекетімен көрінетін субъект деп танылуымен айқындалады. Қоғамның елеулі өзгерістерге түсуі, адамның мақсат-мұраттарына, тұрмыс-тіршілігі мен мінез-құлқына, сондай-ақ өзінің жеке басына да субъект ретінде өзгеріс енгізуде. Оның үстіне қоғамдағы салауаттылық, дене мәдениеті мен рухани құндылықтардың табиғаты, мәні, шығу тегі және атқаратын қызметтері туралы жан-жақты зерттеу, оқушылардың дене тәрбиесін салауаттылық дене мәдениеті мәселесімен байланыста қарастыру қажеттігі біздің тақырыбымыздың өзектілігін айқындай түседі. Елімізде

бәсекеге қабілетті білім – білім беру саласының ең басты міндеті болып отыр. Дамудың алдыңғы қатарындағы елдердің білім дәрежесімен теңесу – еліміздің біліми саясатының негізгі көздегені. Дамыған елу елдің қатарына енудің алғышарттарының бірі де осы сапалы да бәсекеге қабілетті білім.

Сондықтан да еліміздегі мектептердегі білім берудің басты ұстанымдары мен міндеттері, әрекеттері, жолдары осы мақсатқа орай ұйымдастырылады. Жалпы орта мектептердегі «Дене тәрбиесі» пәнінің мақсаты әлі күнге дейін толықтыруды қажет етеді, осыған орай оның ғылыми негізделген бағыт-бағдарын жасау қажеттілігі туындайды. Осы бағыттағы ізденістердің тиімдісі дене тәрбиесі сабағында дәстүрлі емес оқыту құралдарын қолдануды зерттеу болып табылады. Дене тәрбиесі өсіп келе жатқан жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру саласының бір тармағы болып табылады және ол жеке тұлғаның жан-жақты дамуына, күшті де қуатты 160 болып өсуіне, ұзақ уақыт шығармашылық еңбекке жарамды адамды қалыптастыруға, оны Отан сүйгіштікке дайындауға қызмет етеді. Республикамыздағы білім беру саласында және әртүрлі қолдану салаларына байланысты жаңа бағыттағы спорт, дене тәрбиесі жүйесі бойынша мамандарға деген сұраныстардың артуы, оларды дайындаудағы білімділігі мен қабілеттілігі, біліктіліктің қазіргі талаптарға сай болуы өте үлкен маңызды жұмыстарды атқаруды талап етеді және болашақ педагогтардың кәсіби даярлығын, білім стандартына, мазмұнына сай жетілдіру мәселелері көкейкесті мәселе болып отыр. Көрсетілген міндеттерді толық жүзеге асыру дене тәрбиесі жүйесіне тікелей байланысты. Дене тәрбиесін жүзеге асыру – денсаулықты нығайту, білім беру, дамыту, тәрбиелеу міндеттерін шешуге арналған педагогикалық жұмыстардың бірі бола отырып, жеке тұлғаның денсаулық деңгейін арттыру, табиғи күшқуатын нығайту, дене мүшелерін гигиеналық негіздері мен дене- қозғалыс қабілеті мүмкіндіктеріне сай, өз бетінше қимыл-қозғалыс жаттығуларын орындап, өзін- өзі үнемі дамытып, көңілді де сергек жүруге баулиды. Болашақ ұрпағымыздың денсаулығының мықтылығы, салауатты өмір сүруі мектеп мұғалімінің жеке басымен оның жоғары оқу орнындағы теориялық жеке тәжірибелік дайындығының дәрежесіне тікелей байланысты. Осыған орай оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыру жұмыстарын ұйымдастыруға болашақ мұғалімдерді даярлау ісін кәсіби дайындықтың ажырамас бөлігі ретінде қарастыру керек. Дене тәрбиесі және спорт мамандары күрделі әлеуметтік міндеттерді шешуге араласумен бірге оқушылардың психологиялық ерекшеліктеріне сай, оқу-тәрбие міндеттерін шешуде олардың рухани жетекшісі де болуы тиіс. Оқушыларға дене шынықтыру сабақтарында жаңа технологияны пайдалану оқыту мен тәрбиелеудің жалпы заңдылықтарына бағынған. Сондықтан оны іске асыру барысында дене тәрбиесінің жас және жыныстық ерекшеліктерін ескере отырып, осы заңдылықтарды көрсететін жалпы педагогикалық ұстанымдарды басшылыққа алу қажет. Ол ұстанымдарға жататындар: жан- жақтылық, саналылық пен белсенділік, бірте-бірте жасалатын әрекет, қайталамалық, көрнекілік, жеке даралық. Оқу үдерісінің үздіксіздігі негізгі үш қағидаларда көрініс тапқан: а) оқу-тәрбие үдерісі көп жылғы және жыл бойындағы сипатқа ие болуы тиіс; ә) сабақ барысында әрбір келесі сабақтың әсері алдыңғы сабақтың ізінше қатпарлы әсер қалдыруы тиіс, себебі жас оқушының ағзасында алдыңғы сабақтардың әсерінен пайда болған жағымды өзгерістер беки түсуі және жетіле түсуі қажет; б) демалыс жұмыс қабілетін қалпына келтірудің арта түсуі үшін жеткілікті болуы тиіс. Дене жүктемелерін бірте-бірте және жоғары деңгейге арттыру ұстанымы олардың көлемі мен қарқындылығының, оқушыны дайындауға қойылатын талаптардың біртебірте күрделенуінің үздіксіз арта түсуімен байланысты болып келеді.

Сабақтарды бір-бірте күрделендіру оқушыны дайындаудың мүмкіндіктері мен деңгейлеріне сәйкес келіп, олардың спорттық жетістіктерінің үздіксіз арта түсуін қамтамасыз етуі тиіс. Дене жүктемелерінің толқынды түрде өзгеру ұстанымы олардың динамикасының толқынды сипатын көрсетеді, себебі ол салыстырмалы алғанда оқу – тәрбие үдерісінің кіші-

гірім үзіндісіне, немесе сабақтардың кезеңдері мен тұтас бір дәуіріне де тән болуы мүмкін. Спорттық техникамен оны жаңа тұрғыда жетілдіруге үйрету әдістерінің кез-келген түрінің жағымды жақтары бар, бірақ ол жеке қалпында шапшаң әрі тиімді үйретуді толық қамтамасыз ете алмайды, сондықтан спорттық техниканы меңгеру барысында барлық әдістер бірін-бірі толықтыратын түрде қолданылады. Олар жиірек бір уақытта пайдаланылады. Қимыл-қозғалыстарды белгілі реттілікте игеру. Атап айтқанда: дайындалып жүрген оқушылардың оқуға деген жағымды ынтасын қалыптастыру; қозғалыс қимылының мәні туралы білімді қалыптастыру; әрбір спорт түрлері бойынша үйренетін қозғалыстар туралы толық түсінікті қалыптастыру; үйренетін қозғалыс қимылын тұтастай игеру. Сөйтіп, қимылға үйрету дегеніміз - бұл білім алу, қозғалыс икемділігін қалыптастыру және тиісті дене жағынан қалыптасудың қасиеттерін тәрбиелеу. Талдау, жалпы білім беру мектептерінде оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыру мен басқаруға білім беру мен спорттық мекемелерге тән құрылымдар - мақсат, жалпы және арнайы (арнайылық) міндеттер, әдістер мен қағидалар, оқу кеңістігінде жүзеге асатын, нақты бағыттылығы бар, оқу материалының теориялық және тәжірибелік мазмұны кіретінін көрсетті.

Оқушы-спортшының осы білім беру кеңістігіндегі таңдаған жолының басы, мектептегі оқу мерзіміндегі бастапқы кезеңнің де нақты құрылымы немесе мазмұны болады. Дене тәрбиесі сабағында оқытудың дәстүрлі емес құралдарын қолдану барсында оқушылардың дене тәрбиесін дамыту технологияларын жетілдіруге; дене тәрбиесі сабақтарында оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеуге, дене тәрбиесі арқылы жеке тұлғаның психофизиологиясын өзгеруге: өзін-өзі реттеуін қалыптастыру; дене тәрбиесі сабақтарын пәнаралық байланыс арқылы жетілдіру; дене қабілетін рухани құндылықтар арқылы дамыту; релаксация арқылы жеке тұлғаның психофизиологиялық қабілеттерін дамыту; психикалық қуат мүмкіндіктері мен дене тәрбиесін сабақтастырып дамытуға т.б. қол жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://edunews.kz/articiles/551-dene-trbies-sabaynda-oytudy-zhaa-tehnologiyalarynengzud-timd-zhatary.html>
2. https://ustaz.kz/materials/word/dene_synyqtyry_sabaqtarynda_innovaciyaq_tehnologiyalar_qoldany-300970.html
3. <https://bilimportal.kz/baza-materialov/fizicheskaya-kultura/dene-shyiyityiru-pnndezhaa-innovacziyalyi-tehnologiyalarydi-pajdalana-otyiryip-blm-sapasyin-arttyiru>

ҚОЛ ДОБЫНЫҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУЫ

Ш.З. Батыржановна

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы **Б.К. Исмайл**

Аңдатпа. Бұл мақалада қол добының тарихи қалыптасуы, оның халықаралық деңгейдегі дамуы және қазіргі заманғы орны қарастырылады. Қол добы – динамикалық әрі командалық спорт түрі, оның ережелері уақыт өте жетілдіріліп, халықаралық деңгейге бейімделді. Мақалада қол добының Олимпиада ойындарындағы орны, оның дамуындағы негізгі кезеңдер, сондай-ақ Қазақстандағы қазіргі жағдайы қарастырылады.

Кілт сөздер: қол добы, спорт тарихы, халықаралық даму, Олимпиада, Қазақстандағы қол добы, спорт ережелері.

Аннотация. В данной статье рассматривается историческое становление гандбола, его развитие на международном уровне и современное положение. Гандбол – это динамичный и командный вид спорта, правила которого со временем совершенствовались и адаптировались к международным стандартам. В статье анализируется место гандбола в Олимпийских играх, ключевые этапы его развития, а также текущее состояние данного вида спорта в Казахстане.

Ключевые слова: гандбол, история спорта, международное развитие, Олимпиада, гандбол в Казахстане, правила спорта.

Abstract. This article examines the historical formation of handball, its development at the international level, and its current status. Handball is a dynamic and team-based sport whose rules have been improved over time and adapted to international standards. The article analyzes the role of handball in the Olympic Games, key stages of its development, and its current state in Kazakhstan.

Key words: handball, sports history, international development, Olympics, handball in Kazakhstan, sports rules.

Қол добы – жоғары жылдамдықты, шапшаңдықты және тактикалық ойлауды қажет ететін спорт түрі. Бұл ойынның тамыры ежелгі дәуірден бастау алып, кейіннен Еуропада кеңінен дамып, XX ғасырда кәсіби спорт ретінде қалыптасты. Қазіргі таңда қол добы әлемнің көптеген елдерінде кең тараған және Олимпиадалық спорт түрі ретінде мойындалған. Қазақстанда бұл спорт салыстырмалы түрде жаңа бағыт болғанымен, оны дамытуға үлкен мүмкіндіктер бар. Мақалада қол добының даму тарихы, халықаралық деңгейдегі орны және Қазақстандағы қазіргі жағдайы талданады.

Қол добының пайда болуы және алғашқы даму кезеңдері. Ойынның даму тарихында бірнеше кезеңдерді бөлуге болады:

- 1898-1941 жж. ойынның пайда болуы, таралуы және қалыптасуы;
- 1946-1957 ж. ойынның басым дамуы 11×11;
- 1960-1972-ойынның таралуы 7×7;
- 1972 жылдан бастап-ойынның бүкіл әлемде кең танымалдылық кезеңі;
- 1986 жылдан бастап-Қол добын кәсібилендірудің басталуы (8).

Қол добының түп-тамыры бірнеше мыңжылдықтарға тереңдейді. Ғалымдар бұл ойынның алғашқы нұсқалары ежелгі Египет, Грекия және Рим империясында ойналғанын айтады (1). Ежелгі Грекия мен Римде ежелгі гректер мен римдіктер «Harpaston» деп аталатын ойынды ойнаған. Бұл ойынның негізгі мақсаты – допты қарсылас команданың аймағына өткізу (2). Орта ғасырлар мен Қайта өрлеу дәуірінде Еуропада әртүрлі доп ойындары таралды, олардың кейбіреулері қол добының бастамасы болды. Францияда және Германияда қолмен ойнайтын спорт түрлері ерекше танымал болды (3). 1892 жылы қазіргі Чехия аумағында «Чех хазен» деп аталатын доп ойыны ойлап табылды. 1898 жылы Дания қаласының әйелдер гимназиясының оқытушысы Ордруп Холгер Нильсен өз сабақтарында «Хаандбольд» атты ойын енгізді, онда 7 адамнан тұратын командалар допты бір-біріне өткізіп, оны қақпаға лақтыруға тырысты.

Нильсен екі ойыннан футбол мен баскетболдан әйелдер үшін жаңа ойын жасаған кезде, ешкім бұл ойын әлемде осындай таралуды алады деп ойлаған жоқ.

11 адамнан тұратын команда құрамымен ойын құру 1917-1919 жж. ойынның екі түрі де ұзақ уақыт бірдей болды.

1926 жылы Халықаралық әуеской атлетикалық спорт федерациясы жанындағы Гаагадағы конференцияда арнайы комиссия ұйымдастырылды, оның міндеттеріне ойынның дамуына ықпал ету кірді. Содан бері қол добы басқа спорт түрлері арасында тең деп танылды.

1928 жылы Амстердамда Халықаралық әуеской Қол добы Федерациясы (IAGF) құрылды. Бастапқыда ол тек 11 елді біріктірді, ал қазір Халықаралық Қол добы Федерациясы (IGF)

шамамен 200 мүшеден тұрады. 1928 жылы Қол добы 1 Бүкілодақтық спартакиада бағдарламасына енгізілді. Турнирге 350 ұжым катысты.

1955 жылдың басында Бүкілодақтық секцияның алғашқы пленумы жиналды, ол 11×11 ойынның даму жолдарын белгіледі. 1956 жылы Қол добының бұл түрі бойынша КСРО-ның алғашқы біріншілігі өткізілді. 1958 жылы Халықаралық федерацияның VII конгресінде Кеңес Одағының секциясы оның құрамына қабылданды. 1959 жылдың жазында барлық одақтас республикалардың 150 мың спортшысын біріктірген Бүкілодақтық федерация құрылды.

Бірінші басшылары энтузиастар В.С. Ракитин, Н.Г. Суслов және т. б. Федерация төрағалары (кейінірек президенттер) В. Кривцов, В. Хрынин, А. Кожухов болды барлығы жоғары білікті Қол добы ойыншылары. Қол добы А. Б. Кожуховтың басшылығы кезінде ерекше жетістіктерге жетті. Ол 17 жыл бойы Қол добын басқарды. Ол болмады және осы керемет ойынның беделін жоғалта бастады. Әр 4 жыл сайын Федерация президенттері сайланды, олардың барлығы ойынның жанкүйерлері болған болуы мүмкін, бірақ оның белсенді қатысушылары емес (8). 1917 жылы неміс спортшысы Карл Шелленц бұл ойынды жетілдіріп, оны қазіргі заманға бейімдеді (4).

Халықаралық қол добының қалыптасуы. Қол добының дамуы 1920-1930 жылдары жаңа деңгейге көтерілді. 1926 жылы Халықаралық гандбол федерациясы құрылды, бұл ұйым спорттың әлемдік деңгейде дамуын қадағалай бастады (5). Олимпиада ойындарындағы дебюті 1936 жылы Берлин Олимпиадасында қол добы алғаш рет ресми спорт түрі ретінде ойналды. Бірақ ол кезде ойын ашық алаңда 11 ойыншымен өткізілді (6). 1950 жылдары жаңа өзгерістер енгізілді. Осы кезеңде қазіргі форматтағы 7 ойыншымен ойналатын жабық залдағы нұсқа кеңінен тарады (7). 1972 жылы Мюнхен Олимпиадасында қол добы Олимпиада ойындарының тұрақты спорт түріне айналды (6).

КСРО-да қол добының дамуы.

Көптеген спорттық ойындар сияқты, допты лақтыратын жаңа ойынды Ресейге шетелден «Сұнкар» (Сокол) қоғамының гимнастика мұғалімі алып келді және алғаш рет 1909 жылы Харьков пен Львов қалаларында пайда болды. Алдымен ол гимнастика сабақтарында ойнады, ал доктор Э.Маланың ұсынысы бойынша Қол добы Харьков гимназияларында жас ұрпақтың дене тәрбиесі құралы ретінде қолданылды. Қол добы Украинада кең таралды. РСФСР-да олар баскетболға көбірек қызығушылық танытты, ал Қол добына жақын техника.

Спорттық қол добы командаларының алғашқы ресми ойыны 1910 жылы Харьковта өтті, ал 1918 жылы «Қол добы лигасы» ұйымдастырылды, оның құрамында 21 команда болды.

КСРО-да 11×11 Қол добы. 1922 жылдан бастап ойнай бастады. алғашқы кездесулер Мәскеуде Всеобучтың тәжірибелік алаңдарында өтті. Қол добы (және бұл ойын Ресей Федерациясында осылай аталды) негізінен РСФСР және Балтық жағалауы қалаларында тарала бастады(8).

Қол добының ережелерінің эволюциясы. Қол добы жылдар бойы жетілдіріліп, оның ережелері бірнеше рет өзгертілді. Алаң өлшемі қазіргі таңда 40х20 метрді құрайды. Команда құрамы бастапқыда 11 ойыншы болған, қазір 7 адам ойнайды (6 ойыншы + 1 қақпашы) (7). Ойын уақыты екі таймнан тұрады, әрқайсысы 30 минут (7). Техникалық және тактикалық өзгерістер енгізіліп, қазіргі ойын жылдам әрі тартымды болу үшін жаңа тактикалар қолданылады (4).

Қазіргі таңдағы қол добы. Бүгінде қол добы әлемнің көптеген елдерінде жоғары деңгейде дамыған. Қол добының көшбасшы елдері Франция, Дания, Германия, Испания, Норвегия сияқты мемлекеттер болып саналады (5). Қол добы бойынша әлем чемпионаты әр екі жыл сайын өткізіледі (5). 1972 жылдан бері бұл спорт Олимпиада бағдарламасына тұрақты түрде енгізілген (6).

Қазақстандағы қол добы. Қазақстанда қол добы Кеңес Одағы кезінде дамып, 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін жаңа даму кезеңіне қадам басты (7). Қазақстан құрамасы ерлер және әйелдер командалары Азия чемпионаттарына қатысып, халықаралық аренада өз орнын алуға тырысуда (7). Бұл спорттың дамуы үшін спорт мектептерінің көбеюі, халықаралық жарыстарға қатысу мүмкіндіктерін арттыру және жастар арасында насихаттау маңызды факторлар болып табылады (7).

Қол добы – ежелгі дәуірден бастау алып, заманауи спорт түріне айналған ойын. Оның тарихы мыңдаған жылдарға созылады және уақыт өте келе ережелері жетілдіріліп, жаңа деңгейге көтерілді. Қазақстанда қол добының болашағы зор. Бұл спорттың дамуына инфрақұрылымды жақсарту, жас ойыншыларды қолдау және халықаралық деңгейде тәжірибе жинау маңызды рөл атқарады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Smith, J. (2002). The History of Handball. London: Sports Press.
2. Brown, R. (2015). Ancient Sports and Their Evolution. New York: Athletic Studies.
3. Nielsen, H. (1898). Handball Rules and Development. Copenhagen: Danish Sports Federation.
4. Schlenz, K. (1917). Modern Handball Techniques. Berlin: German Sports Association.
5. International Handball Federation. (2023). IHF Official Website. www.ihf.info.
6. Olympic Games Archives. (2022). Handball at the Olympics. Lausanne: IOC Publications.
7. Қазақстандық гандбол федерациясы. (2023). Қазақстандағы гандболдың дамуы. www.handball.kz.
8. КАЛМУРЗАЕВ К.С., МЫРЗАБЕК А.С. ҚОЛ ДОБЫНЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ. Электронды оқулық.

ЖАС БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ ШАПШАҢДЫҚ-КҮШ ҚАБІЛЕТІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Мұхтархан Ералы Омарбекұлы

Tashenev University, Шымкент қ.

ғылыми жетекші, оқытушы **Раймбердиев М.Қ.**

Берілген мақалада 12-13 жасар жас баскетболшылардың бойындағы шапшаңдық-күшті қасиетін даярлау мәселелері қарастырылған. Авторлар жас баскетболшылардың шапшаңдықты-күш қабілетін жетілдіру әдістемесін жасау және тәжірибелік негіздеуді мақсат еткен. Зерттеу барысында баскетболшылармен қатар басқа спорттық ойындарда шапшаңдық – күш қабілетін тәрбиелеу ерекшеліктеріне де тоқталған. Эксперимент соңында алынған тест нәтижелері авторлардың ұсынған жаттығулар кешенінің тиімділігін дәлелдеді. Дене қасиеті, жас баскетболшы, шапшаңдықты күш, дене даярлығы, спорттық жаттығу.

Спорттық ойындар, әсіресе баскетбол, айтарлықтай дене белсенділікпен сипатталады, олар баскетболшы спортшылардың ойын іс-әрекетімен, ойын жағдайымен, орындалатын ойын әрекеттерінің сипатымен және баскетбол ойынында болатын бәсекелестік күрес ерекшеліктерімен анықталады. Бұл спорт түрінің ерекшелігі, қозғалыс әрекеттерінің сипаты мен мазмұны, сондай-ақ олар жүзеге асырылатын жағдайлар көбінесе жеке ойыншылардың да, жалпы баскетбол командаларының да арнайы дайындық деңгейін анықтайды. Ойын барысында баскетболшылардың қимыл-қозғалысы күрделі және әртүрлі, бұлшықет

жұмысының жоғары қарқындылығымен орындалады. Құрылымы, сипаты және күрделілік дәрежесі бойынша әртүрлі қозғалыс актілерінің едәуір санын қосу, олардың ішінде негізгілері доппен жасалатын іс-әрекеттер (жүргізу, соғу, тоқтату, беру, әр түрлі позициялардан шығыршыққа лақтыру), сондай-ақ алаң бойынша әртүрлі бағыттар мен әртүрлі тәсілдермен қозғалу (жүру, жүгіру, жылдамдату) әрбір баскетболшының дайындық деңгейіне жоғары талаптар қояды, сонымен қатар қарсыласпен тікелей байланыста ойнауға мәжбүр болады [1]. Баскетболшылардың шеберлігін қалыптастыру процесі ұзақ уақытты алады және осы әдебиеттерден белгілі болғандай, оның негізі дайындықтың бастапқы кезеңі болып табылады, мұнда ең маңызды міндет спортшының баскетболға дене және техникалық жарамдылығын қамтамасыз ету болып табылады. Қазіргі баскетбол-бұл спорттық ойын. Ойын әрекеттерін орындаудың жоғары қарқыны, алаңдағы жағдайлардың тез өзгеруі, қарсыласпен үнемі жекпе-жек өткізу, допты иеленудің шектеулі уақыты спортшыны даярлаудың барлық түрлеріне жоғары талаптар қояды [2]. Баскетбол командаларына тек жоғары бойлы ғана емес, сонымен қатар жоғары шапшаңдықты, ойын техникасы мен іс-әрекеттерді орындаудың керемет техникасы, ойын ептілігі, қарсыластың сақинасын жеңудегі тұрақтылық қажет. Қазіргі уақытта ғалымдар мен практиктер баскетбол ойынының тиімділігін ойыншылардың қалқан астындағы шығыршықтан қайтқан допқа жекпе-жекте жеңіске жету, алыс және орта қашықтықтан, айып добын орындау қабілетімен байланыстырады [3]. Мұның бәрі баскетболшылардың жақсы шапшаңдықты және күштік дайындығын білдіреді, оның негізі көпжылдық дайындықтың бастапқы (негізгі) кезеңінде қаланады. Осы кезеңде оқу-жаттығу процесін дұрыс ұйымдастыру-кез келген деңгейдегі жарыстарда болашақ жетістіктердің кепілі. Сондықтан, баскетболдағы спорт резервін бастапқы даярлау жүйесін жетілдірусіз, жоғары деңгейлі командалардың жарыстарында тұрақты жетістікке жету мүмкін емес. Зерттеу мақсаты: жас баскетболшылардың шапшаңдықты-күш қабілетін жетілдіру әдістемесін жасау және тәжірибелік негіздеу. Зерттеу жұмысының міндеттері: - баскетболшылардың дене қасиеттерін жетілдірудің әдістемелерін зерттеу. - шапшаңдық-күштік дайындық құралдарын, олардың ұтымды қозғалыс дағдысын қалыптастыруға әсерін зерттеу; - баскетболшының негізгі қимыл дағдыларын қалыптастыру үшін шапшаңдық-күш құралдарының оңтайлы жиынтығын анықтау; Қойылған міндеттерді шешу үшін келесі әдістер қолданылды: арнайы әдебиеттерді талдау, педагогикалық бақылау, педагогикалық эксперимент, математикалық статистика. Зерттеуді ұйымдастыру және нәтижелері. Арнайы әдебиеттерді зерттеу барысында біз отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерін зерделедік. Авторлардың мәліметтеріне сүйенсек, шапшаңдық - күш қабілетінің даму сатысы (бір орыннан биіктікке секіру көрсеткіштеріне қарай) 8-12 жас шамасында. Ал 13 жастан шапшаңдық - күш қасиетінің даму деңгейі әрдайым өсіп отырады, 11-12 жаста өсу көрсеткіші жоғарғы нәтиже береді. Одан кейінгі жылдарда шапшаңдық - күш қасиетінің абсолюттік өсу көрсеткіші төмендейді. Қыздарда шапшаңдық - күш қабілетінің өсуі 8-12 жас аралығын қамтиды. Ең жоғарғы өсімді - 10 жаста, ал ең төменгісін 18 бен 19 жас аралығында байқаймыз. Келтірілген мәліметтерді ескере отырып, 8 жас пен 15 жастағы балалардың секіргіштігінің өсу деңгейі жылына орта есеппен 2,8 см-ге, қарқынды өсу мерзімі 10 - 13 жас шамасында байқалады. Жас ерекшеліктеріне байланысты секіргіштік қабілетінің дұрыс қалыптаспауына, зерттеу кезіндегі мағұлматтардың жетіспеуі, зерттеушілер санының аздығы, өлшеу тәсілдерінің нашарлығы, табиғи немесе әлеуметтік жағдайлардың әсер етуі ықтимал [4, 5 В.П. Филин зерттеулері көрсеткендей баскетболшылардың жылдамдық- күш қасиетінің дамуы 12-17 жас шамасында 48,11 % өсетінін, жылдық өсімнің орташа көрсеткіші - 4,35 см құрайды. Бірақ өсу деңгейі бірқалыпты емес. Ең көп өсу деңгейі 12-13 жаста байқалады, яғни бұл көрсеткіштер баскетбол ойынының алғашқы кезеңінде білінеді. Осы кезеңде бір орыннан биіктікке секіру көрсеткіші 6,37 см өседі, яғни 14, 09 % құрайды. 13-14 жаста көрсеткіш 4,39 см-ге жоғарылайды. (8,52%). 11-12 жаста

өсім 5,17 CM (9,32%) құрайды. Бұдан кейінгі жылдары өсу көрсеткіші 11-12 жаста (3,77%) байқалады [6]. Зерттеу жұмысы жасөспірімдердің түрлі спорт ойындарындағы шапшаңдық-күш қасиеттерінің көрсеткіштерін анықтады. Жоғары көрсеткішке жеңіл атлеттер, одан кейін баскетболшылар мен футболшылар, соңынан волейболшылар ие болды. Жасөспірім спортшылардың мамандықтары мен спорттық дәрежесіне сай, олардың шапшаңдық-күш қасиеттерінің дамуына тұжырымдама жасай келе, бұл қасиеттің үзілмей дамып отыратындығына көз жеткіздік және де жеңіл атлеттер, баскетболшылар мен футболшылардың көрсеткіштері өте жоғары (волейболшыларға қарағанда). Яғни бұл спорт түрлеріндегі дене қабілеттерін тәрбиелеу әдіс-тәсілдері өте жақсы деген бағаға жауап бергендігі. Сонымен қатар біз педагогикалық эксперимент жүргізген болатынбыз. Зерттеулер 2022-2023 оқу жылы барысында жүргізілді. Зерттеулерге баскетболмен шұғылданушы, жасы 12-13-дегі 20 баскетболшылар қатысты. Оның ішінде оны бақылау тобы ал қалған оны эксперименттік топ болды. Бақылау тобы стандартты жаттығулар орындаса, эксперименттік топқа біз арнайы шапшаңдық-күшке бағытталған жаттығулар кешенін ұсынған болатынбыз. Зерттеулер екі кезеңмен жүргізілді. Бірінші кезеңде зерттеліп отырған мәселе бойынша ғылыми-әдістемелік және арнайы әдебиет зерделенді және талданды. Талдаудың негізінде жас баскетболшылардың жарыс ойындарындағы дене қасиеттерінің даярлығын және қозғалу белсенділігін сипаттайтын көрсеткіштер жинағы анықталды. Бұл көрсеткіштер педагогикалық бақылауларда педагогикалық экспериментке қатысушылардың дене қасиеттерін және қабілеттерін тестілеген кезде пайдаланылды. Екінші кезеңде педагогикалық эксперимент жүргізіліп, оның барысында 20 жас баскетболшылардың дене қасиеттерінің даярлығын тестілеу жүргізілді. Дене қасиеттерін даярлауды бағдарламалаудың алгоритмі жасап шығарылды, 20 жас баскетболшылардың қатысуымен табиғи ашық педагогикалық эксперимент жүргізілді, алынған мәліметтер талданды (1 кесте). Кесте 1 – дайындық кезеңіндегі эксперименталдық жаттығу нәтижесінде жас баскетболшылардың дене даярлық көрсеткіштерінің өзгеруі ($X \pm m$) Көрсеткіштер Бақылау тобы ($n = 10$) Эксперименттік топ ($n = 10$) Зерттеудің басында Зерттеудің соңында Зерттеудің басында Зерттеудің соңында 30 м жүгіру, (с) $4,21 \pm 0,07$ $4,06 \pm 0,04$ $4,30 \pm 0,05$ $3,88 \pm 0,06^{**}$. 2524-0986 144 40 секундта қайталай жүгіру, м $194,0 \pm 0,4$ $196,8 \pm 0,6$ $194,6 \pm 0,4$ $202,7 \pm 0,4^{**}$ 5-аттап секіру, м $12,2 \pm 0,2$ $13,0 \pm 0,1^{**}$ $12,1 \pm 0,2$ $13,6 \pm 0,1^{**}$ 12-минуттық жүгіріс, м $2156,3 \pm 31,6$ $2227,8 \pm 29,0^{**}$ $2119,2 \pm 83,3$ $2266,7 \pm 71,2^{**}$ Ескертпе: мұнда және одан әрі айырмашылықтардың дұрыстығы: $P < 0,05$ кезінде; * бір - $P < 0,01$ кезінде ** екі жұлдызшамен белгіленген Берілген кестеден көріп отырғандарыңыздай екі топтың көрсеткіштерінен біршама айырмашылық байқауға болады. Әрине зерттеудің басында екі топ арасында айтарлықтай айырмашылық байқалмаған болатын. Жаттығушы әсерлердің үлкен тиімділігінің себебі дәл осы регламенттелген тыныс алу режимдері болып табылатындықтан, эксперименттік топтағы баскетболшыларда шапшаңдық көрсеткіштерінің айтарлықтай және статистикалық сенімді артуын көрсетеді. Бұған қоса, жас баскетболшылар ағзасының жұмыс істеуінің үнемділігінің артқанын атап өткен жөн. Жарыстың бірінші айналымын қамтитын педагогикалық эксперименттің екінші кезеңінің міндеті, сәтті жарыс әрекеттерінен басқа, дене кондицияларды, ең алдымен шапшаңдықты-күш мүмкіндіктерді арттыру болып табылады.

Жас баскетболшылардың дене қасиеттерінің даярлығын бағдарламалау теориялық және практикалық негіздемелердің болуын, белгілі бір алгоритмді жасап шығаруды және педагогикалық әсер етудің оптималды мазмұнын таңдауды қарастырады. Бағдарламалау алгоритмінің құрамында бірқатар дәйекті операциялар бар: даярлау кезеңінің мақсатын және міндеттерін анықтау; дене қасиеттері дамуын бағалау; спорттық нәтижеге әсер ететін факторларды анықтау; жаттығудағы күш салуларды бақылау, бағалау және түзету. Аптасына үш рет өткізілетін сабақтарда апталық жаттығу циклін жоспарлауға сәйкес көлем мен

карқындылықтың кезектесумен шапшаңдықты-күш бағыттағы жаттығулар кешендерін қолдану оң нәтижелерге әкелді. Шапшаңдықты-күштік көрсеткіштердің сенімді өсімі 4,22 ден 7,5% пайызға дейін жоғарлады, сынақтардың 80% пайызы: 30 метрге жүгіру; жоғары секіру; бес аттап секіруде; 40 секундта қайталай жүгіру. Ал 12 минуттық жүгіріс тестінде екі топта да сенімді өсім байқалды. Педагогикалық эксперимент нәтижесі жас баскетболшылардың шапшаңдықкүшке даярлаудың зерттеу барысында қолданылған әдістеменің тиімділігін растады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Есқалиев М.З. Дене шынықтыру сабақтарында оқушыларды баскетбол техникасына үйретуді оңтайландыру: монография/ Мұхтар Зайнолдаұлы Есқалиев. - Алматы, 2018. - 147 б. IScience.IN.UA «Actual scientific research in the modern world» Issue 4(96) p.
2. ISSN 2524-0986 145 2. Эффективность применяемых средств и методов физической подготовки баскетболистов в процессе учебно-тренировочных занятий в вузе: автореф. дис. на соиск. учен. степ. док в профессиональном направлении спорт, докторская программа - Теория и методология спортивной науки Бауыржан Зауренбекович Зауренбеков. - Софя, 2018
3. Влияние средств физической подготовки на уровень спортивной подготовленности и соревновательной деятельности студенток: автореф. дис. на соиск. учен. степ. док в профессиональном направлении спорт, докторская программа - Теория и методология спортивной науки Ахметкарим Март. - Софя, 2018.
4. Теория и методика баскетбола [Электронный ресурс]: учебно-методическое пособие / Е.А. Смирнова.- Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2017. – 168 с.
5. Н. Хуанган, 12-14 жастағы жасөспірім баскетболшылардың күш дайындығы: / Н. Хуанган. – Алматы, 2016. - 159 б. 6. В.П. Филин, Воспитание физических качеств у юных спортсменов / Владимир Павлович Филин.-М.: Физкультура и спорт, 1974. – 323 с.

ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Ибрагимов С.А.

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші **Зейілбек Н.А.**

Өткенге көз жіберіп, шежіре жолдарына тереңірек үңілер болсақ, қазақша күрестің өсіп-өркендеу, даму жолдарының өзгеше, өзіндік сыр- сипаттары бар. Бір қызығы, әу бастан-ақ қазақтар той-домалақ думанда, басқа да халық мол жиналатын жиыдарда балуандардың салмағын өлшеп жатпаған. Қарсыласыңа қарсы тұрарлық күш – қуатың бар ма, онда кілемге білек сыбанып шыға бер. Әрине, атаң жілікті түйе балуандардың жөні бөлек, тұрпаты тым басқаша ғой. Дегенмен, халықтық ұғым, нағыз бәсеке тұрғысынан балуандардың мықтылығы мен тума – талант, алып күш иесі болуын салмаққа қарамай-ақ «күшті болсаң күресіп көр» деген тұжырымда кесіп – пішіп айтып тұрған тәрізді. Былайша айтқанда кез-келген жарыс ережесіз болмайды. Ол әр халыққа әр қалай, өзіндік ұлттық психологиясы, көзқарас тұжырымдарымен тізбектеліп, қалыптасқан. Ежелгі сақтар дәуірінде күрес өнерінің, тәрбиелік мәні болғанын, адамды шыңдау міндетін атқарғанын айтуға болар еді. Бір қызығы, боз кілемде жігіттер ғана емес, қыздар да күш сынасқан екен. Көне грек жазушысы Клавдий Элиан «Сақ жігіті өзі ұнатқан қызға үйленгісі келсе, сол қызбен күресуге міндетті болған. Егер бұл белдесуде қыз жеңіске жетсе, онда жігіт соның қол астында қалып, бағынышты болады.

Мықты күшті жігіттердің ғана мерейі өсіп, билік жүргізген», деп жазады. Тарихқа тереңдеп бойламай-ақ жүгірте көз тастағанның өзінде батыр бабаларымыздың асқақ бейнелері көз алдымыздан қылаң бергендей болады. Қобыланды, Алпамыс, Қамбар, Ер Тарғындар – қалың қолға қарсы қайыспай шабатын батыр әрі белдескеннің тізесін дірілдетіп, құтын қашырған алып күш иелері. Сілекейіміз шұбырып сан мәрте қайталап оқыған аңызға бергісіз жырлар тегіннен тегін туған жоқ[1].

Қара Қыпшақ Қобыландының тікелей ұрпағы Қажымұқан атамыздың тау шайқаған күдіреті бұған айқын дәлел. Салмағы бел қайыстыратын, ұзындығы есік пен төрдей рельсті иығына салып, екі басына жиырма-жиырмадан қырық адамды мінгізіп, көтеруі- бүгінгі таңда өңіміз түгілі түсімізге де кірмейтін керемет. Жуандығы таяқтай жұмыр темірді беліне белбеу қылып байлайды; төрт доңғалақты арбаға 25 адамды отырғызып, тісімен сүйрейді; ауырлығы- 2,5-3 центнердей кесек тасты шалқасынан жатып, кеудесіне қойғызады да, 20 килограмдық балғамен ұрғызады; жуандығы сырғауылдай темірді доғаша иеді... Қазақ күресі туралы келелі әңгіме болған жерде Балуан Шолақ міндетті түрде айтылады. Мұрты жаңа тебіндеген Нұрмағамбеттің Сағынайдың асында бұған дейін тірі пендені бет қаратпаған түйе балуанды жығып, Балуан Шолақ атануының өзі бір қызық оқиға. Ел арасында Балуан Шолаққа қатысты аңызға бергісіз әңгіме көп. Балуан Шолақтың жуандығы білектей темірді доғаша игені; таяқтай темірді білегіне, мойнына байлап, қайта жазғаны; бір жолы қатты ашуланып, ат арбаны жұдырығымен бір қойғанда, арбаның быт-шыт болғаны; байтақ даланы әнге бөлеп, дуылдатып сән салтанатты ғұмыр кешкені; бәрі-бәрі енді қайтып оралмайтын сол бір алыста қалған жылдардың еншісіндегі тарих. ...Бір ауылға ат басын арнайы бұрған Балуан Шолақ дүйім жұрттың алдында ойын көрсетеді. Балуанның өнеріне таң тамаша болған халық оны жібергісі келмейді. Әңгіме арасында «Ауылымызда Ісләм балуан бар. Сізбен күш таластыратын бір адам болса, сол ғана», деген сөзді естиді. Жайлап сұрастырып білсе, Ісләм кәріліктің ауылына дендеп енген, бірақ күш-қуаты қайта қоймаған кісі екен. Ауылдың шет жағында тұратынын да сұрап, біліп алады. Ертеңіне таң қылаң бере жігіттерін бастап жолға шыққан Балуан Шолақ ауыл шетіндегі қараша үйдің жанындағы үйдей кісіні анадайдан аңғарып, ат басын бұрады. Өлгі кісі дәрет алып отырса керек. Балуан Шолақ дәл жанына жетіп тоқтағанша, мойнын бұрмайды. Балуан Шолақ аттың үстінен сәлем береді. Бұған көз қиығын бір тастап қойып, сәлемін алған қарияның қолы күректтей екен. - Жол болсын! – дейді қария сабырлы қалпынан танбай. Балуан Шолақ жөнін айтады. Қария мол денесін еркін игеріп, Балуан Шолақтың үзеңгісіне қол тигізеді. Балуан атының басын бұра бере басын изеп, үнсіз қоштасады да, жүріп кетеді. Ауылдан әудем жер ұзағанда серктерінің бірі: - Балуан аға, әлгінде қарияның қолы үзеңгіге тигендей болып еді, өңіңіз қашып кетті ғой. Жайсыз бірдеңе айтты ма? – деп сұрайды. - Ақсақал ләм-мим деген жоқ. Осы өңірдің мықтысымын дегенді айтпай-ақ түсіндірді. Үзеңгімді ұстаған болып, етігімнің сыртынан бас бармағымен мытып жібергенде жаным көзіме көрінді. Ісләм ағам менен күшті екен. Мәрттік деген осы! Осы оқиғаның өзі ел ішінде, небір күш иелерінің бар екенін аңғартады. Күресті сала-салаға бөліп, кәсіби деңгейде бүкіл дүниежүзі болып көтеріп жатқан қазіргі замманың өзінде талай мықтының көзден таса қалып жатқаны күмән тудырмайды. Қазақтың әр ауылынан демей-ақ қояйын, әр ауданнан дүниежүзілік деңгейде белдесуге жарайтын бір-бір балуан тәрбиелеуге болады. Мысалы, Мұхтар Мағауиннің «Шақан – Шері» романындағы адам мен жолбарыстың айқасқан тұстарын оқыған жан өзгеше көңіл күйде болады. Ата-бабаларымыздың жолбарыс аулауды кәсіп еткені тарихтан белгілі. Бұл жағдайға байланысты әңгімелер ел ішінде аз емес. Мағауин Шақан-Шеріні де қиялдан алмаған. 1871 жылы Санкт-Петербурда шыққан «Военный сборник», 1884 жарық көрген «Природа и охота» журналындағы нақты деректерге сүйенген. Романдағы «Қайраты мен ебі, айласы мен ерлігі аңызға айналған аң патшасына қарсы шығуға жүрегі даулаған, жүз мәрте жанкешті айқасқа түсіп, бәренде де мерейі үстем болған Шақан-Шері тек

жолбарыс өлімімен өлсе керек», деген жодар аталарымыздың өр тұлғасына, көзсіз батырлығына еріксіз бас игізеді. Шақан-Шері өз заманының кез келген балуанымен немесе батырымен ұстаса кетсе, алдырмайтыны анық. Осындай бабаларымыздың өнегесі - біз үшін ерлік мектебі. Қазақ халқының ерте кезде қалыптасқан спорт ойындарының бірі — қазақ күрес. Қазақ күресі — жекпе-жектің қазақ ұлтына тән түрі[2].

Ұлдардың бала кезінен жақсы көріп шұғылданатын спорттық жаттығуларының бірі — күрес. Қазақ халқының ежелден келе жатқан бұл спорт түрімен шұғылдануға арнаулы спорт құралдары мен күрделі ережелер аса көп қажет емес. Күресуге өзара келіскен екі бала тұра қалып күш сынаса береді. Күрескенде ойланып қимыл жасайтын, айлакер, батыл, өз күшіне сенетін бала әрқашан жеңіске жетеді.

Қазақ күресі—халық арасына кең тараған ұлттық спорт түрлерінің бірі. Қазіргі кезде ол жаңа түр, жаңа мазмұнға ие болып, жастардың сүйіп шұғылданатын спортына айналды. Қазақ күрес "жүректілер мен күштілердің мұрат тұтқан ісі" деп аталып жүр. Шын мәнінде де солай. Ерте кездерде қазақтың той-томалағы күрессіз өтпеген. Тіпті қазірдің өзінде жеткіншектер мен жасөспірімдер арасында кең таралған күрес (грек-рим, еркін күрес, т. б.) түрлерімен тұрақты түрде айналыспаса да, белдеспейтіндері, өсіресе ауылдық жерлерде, кемде-кем[3].

Қазақ күресі— спорттың бір түрі. Қазақ күресте түрегеп тұрып, тез қимыл жасалады. Кейде самбо, еркін, грек-рим күрестің, Орта Азия мен Кавказ халықтарының ұлттық күрестерінің айла-тәсілдерін де қолдануға болады. Ережеге сәйкес белден төмен, аяқтан, саннан ұстауға болмайды. Әдіс қолданғанда бір қолмен бәсекелесін белдіктен немесе шекпен, шапан жаға-сынан, жеңінен-ұстап, шалып, үйіріп, сүріндіру, итеру, жамбастап кеудеден асыра лақтыру т. б. тәсілдерді қолдануға болады. Бұрын Қазақ күресінде салмақ категориясы болмаған. Қазақ күресі 1953—70 ж. төрт салмақ категориясы бойынша жүргізілді. Қазақ ССР Министрілігі Советі жанындағы физкультура және спорт жөніндегі комитет коллегиясының қаулысы бойынша, Қазақ күресте аса жеңіл (48—52 кг), жеңілдеу (52—57 кг), жартылай жеңіл (57—62 кг), жеңіл (62—70 кг), жартылай орта (70—78 кг), орта (78—87 кг), жартылай ауыр (87—97 кг) және ауыр (97 кг-нан жоғары) деп бөлінген 8 салмақ категориясы белгіленді. 1973 ж. осы категория бойынша үздік балуандарға «Қазақ ССР-інің спорт шебері» атағы берілетін болды. Алғаш бұл атақты ауыр салмақты Манарбек Есімов (Талды-қорған обл.), жартылай орта салмақты К. Рахимов (Алматы обл.) алды. Қазақ күрестен жыл сайын жас өспірімдер, жастар, ересектер арасында республика біріншіліктері өткізілумен қатар атақты балуан Қажымұқан Муңайтпасов (1962 жылдан), Социалистік Еңбек Ері атағын 2 рет алған Жақаев Ыбырай (1968 жылдан) атындағы жүлделер сарапқа салынады. Қазақ күрестің атақты балуандары Балуан Шолак, Боранкүл (Семей), Тәжі Шәріпбай (Қызылорда) т. б. есімдері халық арасында кең тараған.

1938 жылы колхозшылардың арасында қазақ күресінен республикалық спартакиада тұңғыш рет өтті. Содан бері талай мұз еріді. Жылдар жылжыды. Ата спортымыз бірталай кезеңді басынан өткерді. Даму жолы даңғыл болды дей алмаспыз. Дегенмен бүгінде әлем чемпионатын өткізетін жағдайға жетіп отырмыз[4].

Қазақ күресі тарихымыздағы ертегі-аңыздарда кездесетін эпикалық батырлардың тұлғасынан бастау алатыны белгілі. Сонымен қатар күш атасы Қажымұқан, Балуан шолак, Боранкүл, Битабар, Молдабай, Байғабыл секілді жауырындары жерге тимеген апайтөс балуандардың жекпе-жектері арқылы төл күресіміз жалғауын үзбей замана спортының төрінен орын алды. Ал өткен ғасырдың ортасынан бастап, халықаралық, әлемдік, олимпиадалық жарыстарда күрестің әрбір түрлерінен топжарған Ә.Айханов, Ж.Үшкемпіров, Ш.Серіков, Д.Тұрлыханов, Қ.Байдосов, А.Бұғыбаев, А.Ғабсаттаров, А.Иманкұлов, А.Мұсабеков, Қ.Байшолақов, А.Шайхиев, айта берсең, қаламның сиясы таусылатын жұлдызды балуандар шоғырының бәрі дерлік қазақ күресін айналып өткен емес.

Ата күресімізден бүгінгі күнге дейін 5 рет Азия, 1 рет Еуропа және 3 рет әлем біріншіліктері өткізілді. Елордамыз Астана қаласында қазақ күресінен III әлем біріншілігі болып өтті. Боз кілем үстінде әлемнің 39 елінен келген екі жүзге жуық палуан бақ сынады. Алты бірдей алтын медалді қазақстандықтар иеленсе, Моңғолия және Латвия палуандары бір-бір алтынды олжалады.

Сонымен қатар қазақ күресінен ересектер, жастар және жасөспірімдер арасында еліміздің ішкі біріншіліктері өтетін болса, күш атасы Қажымұқанға, ҚР еңбегі сіңген жаттықтырушы Бақытжан Жаңбырбаевқа және самбодан әлем біріншілігінің күміс жүлдегері Ерзат Түкеевке арналған дәстүрлі халықаралық жарыстар жалғасын үзбей келеді.

Әрбір өркениетті ел өзінің ұлттық спортын дамыту жолында жанын сала жұмыс жасап жатқанын көріп-біліп отырмыз. Мысалы, жапондарды өз ұлттық спорт түрлері дзюдо мен сумоны дамытуда қаншама қыруар қадамдар жасап, қазіргі таңда әлемнің әр түкпірінде айтулы спорт түрлері тандай қағар табысқа жетті.

Ал біз өзіміздің төл өнеріміз қазақ күресін насихаттап, қамқорлық танытуға келгенде әйтеуір сипақтап қалып жатамыз. Ұлттық спорттың төресі қазақ күресін бірінші жолға қойып, аудан, облыс аймақтарындағы спорт мектептерінің жанынан қазақ күресі үйірмелерін көптеп ашу бүгінгі күні маңызды мәселенің бір ұшы болып отыр.

Рас, қазақ күресі олимпиадалық спорт түрі емес. Десек те, ата спортымызды Олимпиадаға кіргізу үшін жасалынатын жоталы жұмыс барысын бір тоқтатпағанымыз абзал.

Мысалы, қысқы спорт түрлерінен Шотландияның керлинг ойыны 1992 жылы Нагана Олимпиадасының бағдарламасына кіргелі бері, бұл спорт қазір әлемнің әр түкпіріне кеңінен тарап кетті. Ал сол керлинг пен қазақ күресін салыстыруға келе ме? Әрине, жоқ. Дегенмен қазіргі күні әлгі керлингтің бағы біздің күрестен басым болып тұр. Сондықтан ата күресіміз болашақта керлинг сияқты Олимпиада бағдарламасынан орын алып жатса, қазақ халқы үшін одан асқан бақыт болмас еді.

«Түйесі жоқ ауылға тайлақ атан көрінер» демекші, қазақ көп шоғырланған облыс, аудан орталықтарында өзге спорт түрлеріне көңіл көп бөлініп, төл күресіміз бүгінде кенжелеп қалған жайы бар. Осы олқылықты оңалтар уақыт жетті.

Еліміздегі қазақ күресі федерациясы төл өнерімізді туған жерімізде ғана емес, әлем аренасына шығару жолында аянбай еңбек етуде[5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М. Тәнеккеев «Қажымұқан» Білім 2001.
2. А. Халилаев «Спорттық күрес» Шымкент 2006.
3. Е. Мұхиддинов «Қазақ күресі» Алматы 2012.
4. С.Е. Дайрабаев, Е.М. Мұхиддинов «Спорт және дене тәрбиесі теориясы» Алматы 2009.
5. Ш.Тұрсынов «Қазақ күресінің әдіс-айла тәсілдері» Семей 2010. Ө. Жолымбетов «Қазақша күрес» Алматы 1979.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Серикбаев Б.С.

Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші- ғ.м., Битуреев А.С

Тәрбиелеу процесі түрлі құралдармен атқарылады, олар адамгершілік ағарту адамгершілік тәрбие жинақтауды ұйымдастыру және адамгершілік ынталандыру болып табылады.

Жас спортшы үшін мұғалімнің, жаттықтырушының беделі бірінші орында тұрады. Бастауыш сынып оқушысы үшін жаттықтырушының сөзі әке – шешесі де тіпті әжесі де өзгерте алмайтын заң. Бұл кезеңде оқушыларда үлкен қоғамдық белсенділік пайда болады, олар өзі немесе отбасы үшін емес, ұжым үшін көп нәрсе жасай алады. Қатарларымен қарым – қатынаста кең пейілділік, талқылау барысында тік мінезділік, көмекке әзірлік байқалады, көңіл – күйі әдетте қуанышты болады, оқыту психиканы дамытудың негізгі факторы болып табылады.

Жекелеген психикалық процестерді дамыту жас спортшыны оқытудың бүкіл бастапқы сатысы бойында жүргізіледі. Педагогикалық ықпал үшін оқыту және тәрбиенің бірінші жылында жеткіліксіз үйлесім біршама албырттық және бағыттың айқын болмауы тән.

Жаңадан бастаушы спортшылар өздері үшін маңызы бар, олардың көңіл – күй мазасыздануларына байланысты нысандарды және көзге тез шалынатын түсінікті және ыңғайлы белгілерді тез қабылдайды. Осыған байланысты ұғымдарды нақты анықтап, талаптарды қолайлы қалыптастырып, қойылған міндетті жаттықтырушы үшін де маңызды болатындай ету қажет.

Осы кезеңде жас спортшылардың есінде сақталатындай үлкен жаттығулар кешені ендіріледі.

Бұл жаста механикалық есте ұстау қабілеті дамиды деп есептеледі. Балалар әңгімелегенге қарағанда көрсетілген жаттығуларды тез есте ұстайды. Көптеген жаттықтырушылар бұл сатыда көрнекі құралдар мен бейнелеп көрсетуге ден қояды. Алайда жаттығуды үйренуге тапсырма берместен бұрын оны көрсетумен қатар оның қандай принципке құрылғанын аталған бірізділік неліктен таңдалып алынғанын, т.б. есте ұстау қажет. Бұл жастағылардың адамгершілік ережелері мен дене жаттығуларын мағынасыз есте ұстауы тиімді емес. Материалды ойға түйгенде ол жақсы сақталып, тез жаңғырады [1].

Балалардың зейіні таңдау сипатында болады және олар үшін өте маңыздысына қарай бағытталады. Олардың зейінін бір нысанда ұстап тұру өте қиын. Тәжірибелі жаттықтырушы тәрбиеленушілерінің зейіні қашан төмендейтінін біледі, сол кезде ол оқушылардың зейінін басқа нысанға аударады. Осы мақсатта оң көңіл – күй тудыру және оны күшейтуге бағытталған жаттығулардың кең шеңбері пайдаланылады.

Бұл жастағы балалардың зейін көлемі үлкен емес. Бұл табиғи нәрсе, жас спортшы екі мектептің яғни білім беру мен спорттық бағдарламалар бойынша оқиды. Көптеген жаңа және қиын ақпараттарды қабылдап соған зейін аударуға тура келеді. Оқушы біртіндеп зейінін қажетті және сырты тартымды заттарға аударып, соны тұрақты сақтауға үйренеді. Зейінді тудырып, оны қалыптастыру және оны бағыттау білу – алғашқы оқу жылы мен жас спортшы тәрбиесінің маңызды міндеттерінің бірі.

Оқытудың алғашқы сатысында ойлауды дамыту процесі нақты бақыланады. Ойлау негізінен нақты болып қалғанмен танымдық нысандар саны мен олардың арасындағы қарым – қатынас біршама ұлғаяды. Сондай – ақ салыстыру процесі дамытылады. Балалардың заттар мен құбылыстардың белгілері мен қасиеттері туралы талқылау негізінде негізінен көрнекілік бейнелеу мен сипаттау жатыр.

Мұнда ойлауды дамытудың екі сатысы байқалады. Біріншісі – алғашқы оқыту сатысында барлық материалдарды талдау көрнекілік - әрекетті жоспарда жүргізілген жағдайда, яғни жас спортшылар бұл жағдайда ақиқат заттарға немесе олардың тікелей баламасына сүйенеді. Екінші сатысы – абстрактілеу мен жалпылау қабілеттерін игеруде байқалады, дене жаттығуларымен екі – үш жыл жүйелі айналысқан соң басталады. Бұл процесс, әрине, жеке

ерекшеліктерге ие, яғни біреуінде мидың аталған қызметі тез дамыса, келесісінде – баяу дамиды.

Жалпы білім беретін және спорттық мектептерде жас спортшының елестету тәрізді маңызды психикалық қабілетін дамытуға көмектеседі. Жас спортшыны алдын ала даярлау сатысында елестету өз дамуының екі кезеңінен өтеді. Спорттық қозғалыстың алғашқы үлгілері ақиқат нысанды жақын сипаттайды, оларда бөлшектері аз, тұрақтылық көп, өзгерісі аз, өзара байланыс әрекет пен өзгерісті көрсетпейді. Бұл нысандардың жуық шамадағы жағдайын олардың сипаттарын толық көрсетпейтін, бірақ сол заңдылықтар бойынша жұмыс атқара бейнелеп, анықтай білуді қалыптастыру бағытында дамитын бейнелеуге (өнімді елестету) тән. Туындаған елестетулер ақиқат бейнелерді жасайды[2].

Бұл жаста спорттық дайындық сатылары мен Олимпиада ойындарында өнер көрсетуге дейін маңызы зор шығармашылық елестетуді дамыту үшін алғышарттар болады. Шығармашылық қабілеттің жоғары деңгейде дамуы спорттық жетілдіруде тәрбиеленуші үшін де, тәрбиеші – жаттықтырушы үшін де құнды қызмет көрсетеді.

Шығармашылық елестету жас спортшылардың жеке, ойлап тапқандарымен байланысты тапсырмаларды орындауда қалыптасады (барлық жаттығулар, ойындар, айла – шарғылар, т.б.). Бұндай шығармашылық ойындарда дамушы тұлғаның сезімі, яғни оның ақиқат нәрселерге деген көңіл күй көзқарасы айқын көрінеді.

Оқу – жаттықтыру сабақтары да басқа психикалық процестер тәрізді балалар көңіл күйінің жалпы ойпатын өзгертеді. Жас спортшы біртіндеп мектептегі, спорт секцияларындағы үйлеріндегі бірқатар мінез – құлық ережелерін меңгереді. Осы ережелерді орындау барысында бала өз ісіне қанағаттану сезімін басынан өткереді, ал оны жаттықтырушысы мақтаса, қуанғанын білдіреді. Ережені бұзу кейде жаттықтырушы тарапынан көңілінен шықпауы мүмкін деп қорқақтауды туындатады. Жас спортшыларда жауапкершілікті дамыту осылай қалыптасады.

Эстетикалық, этикалық және адамгершілік сезімдерді қалыптастырудың маңызы зор. Төменгі сынып оқушыларында көңіл күй тұрақсыз тез өзгеріп отырады. Жақын адамыңның немесе ересек адамның қате әрекетіне деген түсінбеушілігі, ұнатуы немесе немқұрайлы қарауы, яғни көңіл күй реакцияларының көрінуі үшін мазасыздануға жол ашады.

Бұл жаста болашақ азаматтың адамгершілік сапаларының мықтылығы мен сенімділігінің іргетасы қаланады. Балалардың ерік – жігері әлсіз және тұрақсыз, сондықтан барлық педагогикалық құралдарды соны жетілдіруге бағыттап, оларды зейін салып, мұқият болуға қабылдаған шешімін дер кезінде орындауға, бастаған ісін соңына дейін жеткізуге үйрету қажет.

Мұнда жаттықтырушының орны оның дайындығы мен осы жастағы балаларды оқыту мен тәрбиелеудің заңдылықтарын білуінің маңызы зор.

Дене жаттығулары сабақтарында жас спортшының, ерік-жігері бекиді, яғни жаңа білімді іскерлік пен дағдыны меңгеру үшін ерік – жігер күші талап етіледі, ол спорт дайындығының алғашқы сатыларында түрі мен мазмұны жағынан әр түрлі, жасына сәйкес спорттық жаттықтыру құралдарымен және әдістерімен қалыптастырылады.

Жасөспірімдік кезең – бұл өзіндік қалыптасу кезеңі. Жасөспірім өзінің бойында кейбір қарапайым міндеттерді дербес шешу үшін күш барын байқап, оның бойында өзін ересектер санатына қосу қажеттігі туралы талап туындайды. Алайда ересек және дербес талқылау орта есеппен 12-13 жастан басталатын үлкен жасөспірімдік жасқа ғана тән екенін ескеру қажет.

Жасөспірімнің өзінің жеке тұлғасы туралы өз пікіріне сай орын алу талабы (көбінесе асыра бағалау) оның мінез – құлқына, оқуына, жаттықтыруына деген көзқарасында әсер етеді.

Сонымен қатар оқудағы, спорттағы табыстары өзіндік қалыптасу құралы ретінде қолданылады. Бұл жағдайда алдыңғы дайындық сатысындағы жас спортшылармен жұмыс барысындағыға қарағанда басқаша педагогикалық құралдар талап етіледі.

Жасөспірімнің, әсіресе, жыныстық жетілудің алғашқы кезеңіндегі жасы (оны екінші жыныстық белгілерінің даму деңгейі бойынша дәл анықтауға болады) педагогикалық ықпалдар үшін өте қиын болады. Жасөспірімнің басынан өткеретін барлық толқыныстары мен қиындықтарына отбасының, мектеп пен жаттықтырушы тарапынан өте сезімталдық пен байсалды көзқарас қажет етеді[3].

Жасөспірім өзін тұлға ретінде танып, мойындатуға құмар келеді. Бұл кезеңде жас спортшыға өз бетінше ширату жаттығуларын жасауға рұқсат етіп, оны алдын ала даярлық топтарына басшылық жасау мен жарыстарды ұйымдастырып және өткізуге қатысуға тарту қажет.

Жасөспірімдердегі танымдық қызығушылықтары сан түрлі болып келеді. Мысалы, заманауи әуеннен классикалық әуендерге дейін спортпен шұғылданудан өлең жазуға дейін, т.б. Бұл әрине, жоғары дәрежелі спортшыны қалыптастыру үшін де, жеке тұлғаны жан – жақты дамыту үшін де қолайлы жағдайлар тудырады. Жасөспірім қоршаған өмірді түсіну үшін көп біліп, өз білімін дербес толықтыру қажет екенін біледі. Оқыту барысында ол ойға тоқудың пайдасы көп екенін түсінеді, бірақ оқу әрекетінде әлі де механикалық есте сақтау жиі қолданылады.

Бұл жаста есті ұсақ – түйек дәйектермен артық жүктемелеудің қажеті жоқ, себебі олар жасөспірімнің зейіні үшін негізгі ақпараттарды сіңіруге кедергі келтіреді, ал ес жыныстық жетілудің алғашқы кезеңінде біршама төмендейді. Жасөспірім бір әрекет түрінен екінші түрге тез өтеді, бұл көптүрлілік оған өте ұнайды, бірақ алғашқы даярлық сатысындағы жас спортшылардағыдай жиі болғанын қаламайды. Бұдан кейін жасөспірім жұмыстың бір түріне терең ден қойып айналысып қалғанының барлығын ұмыт қалдырады. Спортшы жасөспірімнің зейіні оқу-жаттықтыру сабақтары уақытында дене жаттығуларын оқытқанда бір шама жақсарады.

Оқыту барысында ойлау белсенді дамиды. Жасөспірім ғылыми ұғымдарды меңгеріп, оларды қорытып, көптеген жалпы талқылауларды айтады. Оның ойы абстрактылы сипатта болады. Бұл кезде спорт жөнінен теориялық білімнің күрделі курсына оның шамасы жетеді, ол жалпы білім беретін мектептерде меңгеріп, спорттық жаттықтыру барысында алған білімін қорыта алады.

Жоғары дәрежеде елестету жас спортшыға ойша олимпиада чемпионына, ұшқышқа, т.б. айналуына мүмкіндік береді. Бұндай арманшылдық мәні жағынан болашақ жұмысына дайындық болады, ал жаттықтырушының спорт қаһармандары туралы айтқан әңгімелері жасөспірімді өз арманын шындыққа айналдыруға болатынына көз жеткізеді.

Жасөспірімдердегі қуаныш сезімі қойған мақсатына жеткен кезде жиі көрінеді, ол қатты қуанғанымен, төменгі сынып оқушыларында көрінетін қызу көріністен ерекшеленеді[4].

Жасөспірімдер өз сезімін, әсіресе ашуланғанда қызу көрсетеді. Қоршаған ортаға жасалған әрекеттер мен айтылған сөздерге өте сезімтал келеді, ол тұлғаның оң қасиеттерінің қалыптасуы мен адамгершілік тәрбиені күшейтуге жақсы жағдай тудырады.

Дене жүктемелерін орындауда, қиын және күрделі жаттығуларды орындағанда жасөспірім ерік жігерін барынша көрсетеді. Алайда, бұл жастағы жігерді тәрбиелеу мен оны қалыптастыру оқушылар немен айналысуы, қандай мақсатта айналысуы қажет болған жағдайда өте тиімді болады. Мақсат жоғары болған сайын, жасөспірімге оның қоғамдық мәні анық болып, оның спорттық әрекетін ұйымдастыру жеңіл болады.

Бұл жастағы әлеуметтік белсенділік ересектер әлеміндегі қарым-қатынаста кездесетін нормаларды құндылықтар мен қасиеттерді меңгеруде тез қабылдаудан көрінеді.

Спорттық жетістіктер жасөспірімнің өзіне жаттықтырушысы оқу-жаттықтыру сабақтары барысында қойған күрделі міндеттерді шешіп, жоғары нәтижелер көрсете алатынын білдіреді. Алайда, тұлға әлі толық қалыптаспаған. Жасөспірім спортта қаншалықты жетістіктерге жеткенімен, өз әлемі, өзінің ақиқат өмірге деген қызығушылығы бар жасөспірім болып қалады, ал спорт жұлдызы болған жасөспірімдерге парасатты жаны ауыратын мәдениетті оқытушы – жаттықтырушы өте қажет. Жасөспірімдік жас барлығында бірдей уақытта аяқталмайды, бұнда жеке тұлғалық ерекшеліктер көп байқалады. Осы жас кезеңі аяқталған соң жеке тұлғаның одан ары қалыптасуы өзгешерек болады, ол жастық шақ деп аталады.

Бұл кезеңде спорттық табыстар аймағына жетуде біршама жыныстық айырмашылықтар байқалады. Қыздар үшін ол 12-14 жаста (жүзу, спорттық және көркем гимнастика, конькимен мәнерлеп сырғанау), ал ұлдар үшін – 14-15 жас-жүзу 13-16 жас-конькимен мәнерлеп сырғанау түрлерінде, басталуымен ерекшеленеді. Бұл үйлесімділік қабілетінің жоғары деңгейін талап ететін спорт түрлері үйлесімділікпен дене қабілеттері қатар қажет болатын спорт түрлерінде бозбалалық жаста нәтиже көп жоғары болады.

Жастық шақ – тұлғаның биологиялық есеюі мен қалыптасуының аяқтаушы сатысы. К.Ушинский жастық шақты жандыратын алауда адамның мінез – құлқы шындалып шығады, сондықтан бұл алауды өшірмей, одан қорықпай, оған қоғам үшін қауіпті деп қарамай, оның еркін жануына кедергі келтірмеу керек, ал бұл жастағы адамның жанына құйылатын материалдың сатысы жақсы болуын қадағалау қажет деп жазды.

Бұл жаста тұлғаның өз - өзіне қоятын талабы күшейеді. Қоғамның талаптары мен өзіне талап қоя отырып, жастар өзінің ар-ұятына жүгінеді, өзін өз қателігі үшін сынға алып орындалған парызынан мақтаныш сезінеді.

Жастық шақ қажеттіліктері мазмұны жағынан әртүрлі, ол жігітті немесе қызды тәрбиелейтін отбасының тұрмысына байланысты болады. Осы жерде көптеген жас спортшылар көпжылдық спорттық даярлықтан өткен соң, адамның мәдениеті қарым-қатынасы және киіміндегі қажеттіліктердің тек еңбекпен ғана анықталып, қамтамасыз етілетінін білгенін айта кету керек. Бұл жаста тұлғаның біршама күш салуын талап ететін дене жүктемелері арқылы ғана қол жеткізетін дене және спорттық жетілдірудің қажеттілігі үлкен.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уаңбаев Е. Дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесі.- Алматы: Рауан, 2007ж.
2. Уаңбаев Е. Дене тәрбиесінің негіздері.- Алматы: Санат, 2011ж.
3. Новиков А. А. Управление подготовкой высококвалифицированных спортсменов в видах спортивных единоборств, Москва: Госкомспо СССР.- 1989.- С.49
4. Байтамбалинова Ж.Б. Оптимизация физической подготовки дзюдоисток, Алматы: КазАСТ.- 2003.- С. 60

СПОРТТЫҚ ЖАРЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ МЕН ЖОСПАРЛАУ

Айнамқұлов Ақжан Оразбайұлы

Tashenev University, Шымкент қ

Ғылыми жетекші: **Молдабеков Ералан Онласынович**

Барлық спорттық жарыстар бірнеше жағынан ерекшеленеді: деңгейі бойынша, ісшараның мақсаты бойынша, ұйымдастыру формасы бойынша, офсеттік формасы бойынша, ауқымы бойынша, ұзақтығы бойынша, қатысушылардың жынысы мен жасына байланысты,

кәсіптік бағдар бойынша. Қандай бәсекелестік болмасын, олардың құрамдастары бірдей. Оларға мыналар жатады: спорттық шараның өзін ұйымдастыру, спортшылар мен олардың жанкүйерлері, белгілі бір тактикалық-техникалық іс-шаралар (тәртіпке байланысты), ережелердің сақталуына сот бақылауы, орындарды бөлу. Жарыстың деңгейі қандай болмасын, спортшылар әрқашан өздерінің жақсы жақтарын көрсетуге тырысады. Жарыстарда алынған нәтижелер жаттығулардың тиімділігі / тиімсіздігін айқын көрсетеді және спорттық шеберлікті арттыру бойынша келесі әрекеттерді анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, спорттық жарыстар - бұл адамдардың назарын салауатты өмір салтына аударудың және олармен жаттығу әдеттерін дамытудың тәсілі. Спорттық жарыстардың деңгейі, ең алдымен, өткізілетін жарыстардың масштабын, дәлірек айтқанда, класын көрсетеді: Олимпиада ойындары, чемпионаттары, Еуропа чемпионаттары, Ресей чемпионаттары, Ұлттар лигасы, Достастық кубогы, Планета чемпионаты және т.б. Мақсатқа сәйкес спорттық жарыстардың түрлері: 1. Индикативті. Олар белгілі бір спорттық пәннің халық арасында танымалдығын арттыруға қызмет етеді. 2.Дайындық. Мұнда спортшылар алғашқы бәсекелестік тәжірибесін алады, бәсекеге қабілетті жүктемелерге бейімделеді және техникаларын жетілдіреді. 3.Іріктеу. Белгілі бір стандарттарға сәйкес келу спортшыға жоғары баға алуға немесе байқауларға қатысуға мүмкіндік береді. 4.Бақылау. Мұнда спортшының физикалық және психологиялық дайындығы бағаланады және одан әрі жаттығу тактикасы анықталады. 5.Іріктеу. Мұндай жарыстарда іріктеу басталады, онда ең жоғары орындарға ие болған немесе стандартты аяқтаған спортшылар негізгі жарысқа жіберіледі. 6.Жетекші. Бұл басты оқиғаға арналған көйлек жаттығуы. Олар соңғысының пішініне барынша сәйкес келеді. 7. Негізгісі. Жоғары марапаттар үшін үздіктердің жақсыларымен күресу. Физикалық және эмоционалды белсенділіктің шыңы. Ұйымдастыру формасы бойынша жарыстар жабық (бір команданың спортшылары қатысады) және ашық (басқа командалардың спортшылары қатысуға рұқсат етіледі), сондай-ақ достық (олар белгілі бір марапат алу мақсатын көздемейді, көру сипатына ие) және ресми (атақ алуға, марапаттар алуға және т.б.). және т.б.). Жіктеу формасы бойынша жарыстар жеке (әр қатысушы спортшының орындары мен нәтижелері анықталады), жеке-командалық (қатысушылардың әрқайсысының орындарына байланысты, команданың жалпы есепте алатын орны анықталады) және командалық (командалар ғана орын алады) болып бөлінеді. Спорттық жарыстардың ауқымы мен ұзақтығы бойынша түрлері келесідей: сыртқы (қалалық, аймақтық, континентальдық және т.б.) және ішкі (спорт күндері, денсаулық күндері және т.б.). Ұзақтығы бойынша - бір күндік және көпкүндік. Спорттық жарыстардың тағы бір бөліміне жынысы мен жас факторы және спортшылар қатысатын кәсіпорын түрі кіреді: 1. Спорттық жарыстардың жынысы бойынша түрлері - әйелдер, ерлер, аралас. 2.Қайтару - балалар, кішілер, ересектер, ардагерлер үшін. 3.Кәсіби салада - мектеп, кәсіпорын қызметкерлері арасында және т.б. Спорттық ойындардағы жарыстардың түрлері ресми немесе бейресми болуы мүмкін және олардың деңгейі әр түрлі: Олимпиада ойындары, әлем чемпионаттары (әртүрлі елдердің командалары♣ қатысады); жергілікті чемпионаттар, чемпионаттар (клубтар немесе ұйымдардың♣ командалары, қалалар және т.б. қатысады); кубок (командалардың құрамы турнир деңгейіне байланысты:♣ континентальдық, ұлттық, қалалық және т.б.). Тізімделген жарыстар түрлері ең маңызды болып табылады, өйткені оларда командалар чемпион атағы үшін күреседі.Ойын жарыстарының басқа түрлері де бар: іріктеу (командаға келесі бәсекелік кезеңге өтуге мүмкіндік беретін алдын-ала♣ кезең); матч (командалар жарысты ұйымдастырушы белгілеген кубок немесе сыйлық♣ үшін ойнайды); достық (турнирлік маңызы жоқ жарыстар және команданың, жекелеген♣ ойыншылардың және т.б. командалық жұмысын тексеру мақсатында өткізіледі); демонстрация (белгілі бір спорт түрін танымал ету мақсатында өткізіледі).♣ Мектептегі спорттық шайқастардың түрлеріне әр түрлі чемпионаттар, чемпионаттар, спорт күндері, жыл сайынғы жарыстар, белгілі күнге

орайластырылған турнирлер, әртүрлі формадағы бұқаралық жарыстар (эстафеталар, көңілді старттар және т.б.) жатады. Әр мектеп өзінің оқу жылына арналған спорттық жарыстардың өзіндік бағдарламасын жасайды. Жарыстар мектепшілік және қаланың, ауданның, т.б. мектептерінің арасында өткізілуі мүмкін. Басты міндет - жас ұрпақты салауатты өмір салтына үйрету, сонымен қатар ұжымшылдық сезімін, ұжымшылдықты, тәртіпті, өзін-өзі бақылауды және басқа да маңызды адами қасиеттерді дамыту.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://bilimsite.kz/dene/4576-dene-shynykytyru-zhane-sport-sabaktaryn-sportzharystarymen-bukaralyk-sport-sharalaryn-otkizu-kezindegi-kauipsizdik-kagidalary.html>
2. <https://kk.istanbulbear.org/formyi-i-vidyi-sportivnyih-sorevnovaniy-4256>
3. <https://multiurok.ru/files/k-azak-tyn-u-ltyk-oindyary-zhinag-y.html>

ЕКІ ҚОЛМЕН ДОПТЫ ТӨМЕНГІ ЖАҒЫМЕН ҚАБЫЛДАУ

Алтынбек Б.Ұ.

Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – **Бектенов Ж.А**

Қимыл қозғалыс әректін меңгеру тек дағдыны қалыптастыру ғана емес дене жаттығуларын орындауға мүмкіндік туғызатын қажетті күш, жылдамдық, төзімділік, шыдамдылық және буын қоспаларының қозғалмалылығы сияқты сапалық ерекшеліктерінің дамуына да байланысты.

Дене сапалары дегеніміз адамның қозғалыс мүмкіндігін анықтайтын ағзаның қызмет ету жүйесі болып саналады.

Қозғалыс және денесапалары терминінің екеуі де дене тәрбиесі туралы ғылымда тең дәрежеде, өйткені олар осы сапалық ерекшеліктерді анықтайтын әр түрлі қозғаушы күштерге назар аудартады.

Белгілі ғалым А.В.Коробковтың «Дене сапаларының диссоциациялануы» атты еңбегінде қозғалыс сапаларын дамыту кезеңдермен жүреді. Басында бір сапаның дамуы дәл осы сәтте арнайы дамытылмаған басқа сапалардың қатар өсуімен жүреді. Одан әрі бір сапаның дамуы басқаларының дамуын тежеуі мүмкін делінген.

Мұндай құбылыстың белгілі бір механизмі анаэробты және аэробты процестердің арасындағы антогонизм, яғни бірінің дамуы екіншісінің тежелуіне немесе керісінше болады.

Қозғалыс сапалары спортшылардың жас ерекшелігіне қарай дамуы әр түрлі уақыттағысымен сипатталады. Мұның мәні әр түрлі қозғалыс сапаларының барынша табиғи дамуына әр түрлі жаста жетеді (жылдамдық сапасы 13-15 жаста, күштік сапа 25-30 жаста және т.б.).

Осы негізде жас спортшылардың дене сапаларын қимыл-қозғалыс ойындары арқылы арттырудың практикалық маңыздылығы өте жоғары екендігіне көз жеткізу мақсатында, ойынды кеңінен талдағандығымыз жөн деп есептедік.

Әрбір адам туғаннан бастап- ақ, белгілі бір қозғалыс мүмкіндіктеріне ие болады, себебі қозғалыс арқылы күнделікті өмірде түрлі қимылдар іске асады. Мысалы, белгілі бір уақыт ішінде бірнеше метрге жүгіре алу да, салмақты көтере алу да және т.б. сандық сапалық сипаттамасы бар әрқилы қимыл әрекеттерінен тұрады. Сондай-ақ, ұзақ қашықтыққа жүгіру адам ағзасына әртүрлі салалық талаптар қояды және олар әртүрлі дене қаблеттері деп- адамның қозғалыс мүмкіндіктерінің әртүрлі қырларын айтамыз.

Әдебиеттерді талдау барысында балалық және жасөспірім кезеңдерде қозғалыс мүмкіндігін тәрбиелеу үшін қолайлы жағдайлар бар екендігіне көз жетті. Қозғалыс мүмкіндіктерінің күшеюі мектеп жасындағы бала ағзасының жас ерекшелігіне сай келуі қозғалыс мөлшерінің іс- әрекетін реттеп отыратын иннервациялық механизмдердің жоғары қозғыштығына және зат алмасу процестерінің өте қозғалмалылығы, қимылдың ең жоғарғы қарқыны, бұлшық еттің босауының және жиырылуының тез ауысып өзгеріп отыруына байланысты. Біз талдаған зерттеулердің бірқатары спортпен енді жүйелі түрде шұғылданатын оқушылардағы жылдамдықтың жасқа байланысты динамикасын көтеруге мүмкіндік берді. Күш адамның дене сапасының құрамдас бөлігі ретінде оны мынадай белгілер бойынша нақты анықтау керек:

1. Күш, қозғалыстың механикалық сипаттамасы ретінде денеге көлем салмағы – күш әсер етеді.

2. Күш адамның қабілеті, қасиеті ретінде және т.б.

Егер бірінші мағынасында күшті қозғалыстың басқа да сипаттамаларымен бірге механизмді зерттеу нысаны ретінде көрсетсе, екінші мағынасында физиология, антропология дене тәрбиесі теориясындағы зерттеу пәні ретінде сипатталады.

Қандайда бір ұғымды анықтаудың ең жақсы тәсілі- адамның күш мүмкіндіктерінің деңгейін және өлшеу жолдарын көрсету. Оны динамометрмен немесе механикалық өлшеу арқылы анықтауға болады.

Бұл фактор күштің қозғалыс қабілеті ретінде, бұлшық еттің жұмысын күштің белгілі бір көлемін көрсете алу мүмкіндігі болып табылады. Мағынасы жағынан дұрыс болса да бұл фаза стилистикалық жағынан «күш» деген сөздің әртүрлі мағынада қолданылуына байланысты бір сөздің мәнін қайталай беру тәрізді көрінеді.

Осылайша адамның күшін сыртқы қимылдарға қарсы тұра алу қабілеті немесе бұлшық ет күші арқылы қарсы тұруы деп анықтауға болады. Қарсы қимыл-әрекет жұмысы процесінде, қарсы шығу күші деп – қимылға қарсы бағытталған күшті кері шегіну кезінде – қозғалыс үстіндегі қимылды айтады.

Бұлшық еттер мынадай күштерді көрсете алатыны белгілі:

-өз ұзындығын өзгертпей (статистикалық, изометрлік тәртіп);

- ұзартылған жағдайда (плиометрикалық, жиырылу тәртібі);

Бұл кезеңдегі күштің ең жоғарғы мөлшерін әртүрлі, жоғарыда келтірілген бөлімдерді күш қабілетінің негізгі түрлерінің жіктелуі деп қабылдауға болады.

Мектеп оқушыларының дене тәрбиесі жүйесінде бұлшық ет күшін- адамның бұлшық ет қысымы арқылы сыртқы қимылға қарсы тұра алу қабілетін тәрбиелеуге көп орын бөліну керек. Бұлшық ет күшінің көрінуі – бұлшық ет аппараттарының іс әрекетін ретке келтіретін жүйке процесінің дамуы мен жинақталуына байланысты. Жүйке жүйесінің вегетативті бөлігінің қызметін реттеуде, көлденең жолақты бұлшық еттердің физиологиялық жиырлу қабілеттері маңызды қызмет атқарады. Бұлшық еттер өзінің ұзындығын өзгертпей- ақ (статистикалық немесе изометрлік тәртіп), ұзындық қысқарғанда да (жиырлу немесе миометриялық тәртіп), ұзарған кезде де (жазылу немесе плиометрикалық тәртіп) күшті көрсете алады.

В.Зациорскийдің жіктеулері бойынша күш қабілеттері келесі түрлерге бөлінеді: бойға біткен күштілік (жай қозғалыстағы статистикалық тәртіп), жылдамдықтың күштілігі (жылдам қозғалыста көрінетін динамикалық күш). Адамның жылдамдық күш қабілеті, жазылу және жиырлу (амортизациялық күш), сонымен өте аз уақыт ішінде үлкен күш көлемін көрсете алу қабілетінен «жарылу күші» бөлінеді.

Әрбір адамның негізінде жеке даралық сипаты болады: конституциялы ерекшеліктері, мидың нейродинамикалық қасиеті, ми жартышарлардың функционалды ассиметриялық өзгешеліктері және т.б.

«Қабілет» деген сөз психологияда күнделікті өмірге қарағанда біршама тар мағынада қолданылады. Ал ғылымда қабілет – адамның нышандарынан, білім, ептілік, және дағдылары бойынша өлшенеді.

Бір адамның бойында бірнеше әртүрлі қабілет болуы мүмкін, бірақ олардың бірі басқаларға қарағанда мәндірек болады. Екінші жағынан бірнеше әртүрлі адамдарда бір ғана қабілет байқалуы мүмкін, бірақ даму деңгейлері бойынша өзара өзгешеленеді.

Қабілетті анықтаудың біршама сенімді, дұрыс жолы – бұл, іс- әрекет барысындағы оның нәтижелік динамикасын көрсету. Кез-келген іс- әрекеттің орындалу нәтижесі өз алдына қандайда бір жеке қабілетті анықтаумен емес, әрбір адамдағы өзіне тән қабілеттердің үйлесімділігімен анықталады.

Қабілеттің қалыптасуының психологиялық жағдайларына талдау жасау негізіне жататын талаптарды қарастыру – кеңес психологиясының класигі көрнекті ғалым Б.М.Тепловтың айтқан ілімдеріне тоқталуды қажет етеді. Оның айтуы бойынша дарындылықтың жалпы теориясы ".....нақты фактілер мен жеке заңдылықтарды зерттеу бойынша үлкен жұмыстардың нәтижесінде жасалуы қажет" [6]. Қабілет – бір немесе бірнеше іс- әрекеттерді нәтижелі орындауға қатысы бар жеке даралық психологиялық ерекшелік және өзінде бар дағды, ептілік және білімдерге сәйкестенбестен-ақ, бұл білім мен дағдыларды жеңіл әрі тез меңгерумен түсіндіруге болады деп, жазады. Қабілет бұл дамудың нәтижесі, ал нышан – қабілет дамуының негізінде туа пайда болған анатомиялық-физиологиялық ерекшелік. Қабілетті зерттеуші оны туа және жүре пайда болған «қоспалық» деген түсінікте жұмыс істейді және ол үшін де, потенциалды мүмкіншіліктері бар адам үшін де, соңғысы (жүре пайда болған) болуы мүмкін.

С.Л.Рубинштейннің ойы бойынша қабілеттің дамуы спираль бойынша жүзеге асады: қандайда бір деңгейді көрсететін қабілеттің жүзеге асу мүмкіншілігі қабілеттің ары қарай едәуір жоғары деңгейде дамуы үшін жаңа мүмкіншіліктердің диапазонымен анықталады, ол өзіндегі бар мүмкіншіліктің таралуын қамтамасыз етеді .

Н.С.Лейтес дарынды балаларды зерттей келе, олар еңбекке тартымдылығымен өзгешеленетін және еңбекпен қанағаттануды сезінетін нағыз кішкентай еңбекқорлар болып табылады, - деп көрсетеді. Бұл тұжырым маңызды ереже жасауға итермелейді. Еңбекке бейімділік – дарындылықтың көрінуі ретінде болады.

Күш дайындығы мәселелерін зерттеудің өзектілігі спорттық ойындармен сайыстардың практикалық орындалуынан сұраныстар келіп шығады. Күш дайындығының дұрыс жүйесін жасау арқылы спорттың көп түрінен спорттық нәтижелерді дамыту немесе жетілдіру шешуші факторлар болып саналатынын С.Летунов дұрыс атап өтеді.

Күшті дамыту жаттығуларымен шұғылдану нәтижесінде адамның дене құрылысын едәуір өзгертуге болады. Күш қатынастық және абсолюттік болып бөлінеді. Абсолюттік күш – нақтылы қимыл-қозғалысқа қатысатын барлық бұлшық ет топтарының жиынтық күші. Қатынастық күш – адам денесінің 1 кг салмағына тура келетін абсолюттік күштің мөлшері. Күш сапаларын тестілеуді динамометрдің жәрдемімен өткізуге болады. Белгілі бір жасқа дейін абсолюттік және қатынастық күштерде биологиялық жасқа сәйкес физиологиялық өзгерістердің нәтижесінде бұл күштің екеуі де артады.

«Шыдамдылық» деген ұғымды адамның қажуға қарсы азды-көпті тиімділікпен қызмет атқару қабілетімен байланыстырады. Қысқаша айтқанда шыдамдылық адамның қажуға, шаршауға тұру қабілеті. Шыдамдылықты дамытудың негізгі әдістеріне төмендегідей сипаттағы дене жаттығулары және олардың кешені жатады:

- тірек-қимыл аппаратының ірі топтарының барлығы немесе көпшілігінің белсенді қызмет атқару;
- бұлшық ет жұмысын негізінен аэробты энергиямен қамтамасыз ету;
- салыстырмалы жұмыс жасау ұзақтығы;

- жұмыс жасаудың бірқалыпты, жоғары және өзгермелі қарқыны.

Адамның төзімділігін шартты түрде екі топқа бөлуге болатынын көптеген факторлар мен анықтауға болады:

1. Ағзаның әртүрлі жүйелерінің функциональдық мүмкіндіктері (аэробтық және анаэробтық мүмкіндіктер, қозғалыс дағдысының жетілу деңгейі);

2. Тұрақтылық деңгейі, ішкі ортаның қолайсыз өзгерістеріне және жүйкенің жоғарғы импульсациясына байланысты.

Әйтсе де, бұлай болу толық қатаң болмаса да, дұрыс дәлелденген. Себебі, төзімділікті тәрбиелеу барысында осы аталған екі топтың біріне бағытталған тәсіл қолданылады.

Сабақ кезіндегі төзімділік оқушылар белгілі бір деңгейде шаршай бастағанда ғана дамиды. Бұл кезеңде адам ағзасы осындай жағдайларға бейімделе бастайды, сондықтан бұл төзімділіктің жоғарылауына байланысты. Бейімделе бастау өзгерістің көлемі мен бағытты жаттығу жүктемелерінің сипаты мен деңгейіне сай болады. Жүктеменің әр түріне байланысты шаршау да әртүрлі болады. Мұнда шаршаудың табиғилығы маңызды мәселе болып табылады. Сондықтан төзімділікті тәрбиелеуде шаршаудың деңгейін ғана емес, сипатын да ескеру керек. Осыған орай, төзімділікті тәрбиелейтін жаттығу сабақтарының басты мақсаты, ағзада өзімізге қажетті өзгерістерге қол жеткізу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. «Қазақстан Республикасында 2015-2017 жылдар аралығында бұқаралық спортты дамыту туралы мемлекеттік бағдарламасы» //1996ж. 19 желтоқсан №3276.

2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2030» Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдаған жолдауы// Алматы, 2017ж. 240б.

3. Қазақстан Республикасының Дене мәдениеті және спорт туралы Заңы. 2015ж. 2 желтоқсан №490-13 ҚР // 2020ж, №1 4-11 қаңтар.

4. Адамбеков Қ.І. «Оқушылардың дене тәрбиелеудің педагогикалық негізі» п.ғ.к. дисс. Алматы, -2016ж. 38б.

ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ДАМУЫ

Азимов У.М.

Tashenev University, АҚ Шымкент қ
Ғылыми жетекші —ғ.м., **Мырзабеков А**

Қазақ күресі — қазақ халқының ұлттық дәстүрлі спорт түрі, ол тек физикалық күштілік пен ептілікті ғана емес, сонымен қатар рухани тәрбиені, ұлттық бірлікті нығайтуды, мәдени құндылықтарды сақтауды мақсат тұтатын ерекше спорт түрі болып табылады. Қазақ күресінің тарихи мәні мен мәдени құндылығы айтарлықтай маңызды, өйткені ол ғасырлар бойы қазақ халқының өмір салтымен, дәстүрімен тығыз байланысты болып келеді. Осы спорт түрінің қазіргі таңдағы дамуы да айтарлықтай қарқынды жүріп жатыр.

Қазақ күресі — көшпелі қазақ халқының ержүрек батырларын, рухын, батылдық пен ептілікті бойына жинаған ерекше спорт түрі болып табылады. Ұлы далада жас өрендер, әсіресе ер балалар арасында қазақ күресі өзіндік дәстүрлі тәрбие құралы ретінде пайдаланылған. Әсіресе, қазақ батырлары мен қолбасшыларында қазақ күресі маңызды рөл атқарып, ел қорғаудағы негізгі дағдыларды қалыптастыруға көмектескен.

Қазақ күресінің ережелері өте қарапайым: екі балуан бір-біріне қарсы шығып, әртүрлі әдістермен қарсыласын еденге құлатуға тырысады. Бұл күрес әдіс-тәсілдері өте бай әрі күрделі, оның ішінде айлакерлік пен жылдамдықты пайдалану, қарсыласқа қарсы түрлі маневрлер жасау маңызды рөл атқарады.

Қазақ күресінің тарихы ұлтымыздың өмір тарихымен тығыз байланысты. Балуандардың күш сынасуы ат жарысы, ақындар айтысы сияқты қазақ халқы өнерінің ажырамас бір бөлігі болып саналады. Қазақтар күш иесін «алып», «толағай», «балуан» деп атап, оны ерекше қасиет қонған адам ретінде таныған. Күрес – ұлттық мәдениетіміздің маңызды бір саласы болып табылады. Қазақтардың жыл он екі ай далада өмір кешіп, үнемі қозғалыста болу тірлігі, жас баладан бастап еңкейген кәріге дейін дене-күш дайындығына ерекше талап қойды. Қазақ елінде ат үстінде еркін отырудан бастап, садақ ату, күрес, жекпе-жек айла-тәсілдерін меңгеру ұл мен қызға бірдей қойылатын талап деңгейіне көтерілді.

Халқымыздың ұлан-байтақ аумақта орналасуы, көшіп-қонып жүруге негізделген шаруашылығы және көршілес елдер салт-дәстүрлерінің ықпал етуі қазақ жерінде балуандық өнердің бір-бірінен айырмашылығы бар бірнеше түрлерінің дамуына негіз болды. Ертегі, аңыздарда, батырлар жырларында, тарихи және көркем шығармалар мен, археологиялық қазба деректерде күрестің бірнеше түрлері болғандығы туралы көптеген дәлелдер кездеседі.

Қазақ топырағында балуандық өнердің ежелден келе жатқанын мына бір тарихи оқиғадан айқын аңғаруға болады.

Осыдан 18 ғасыр бұрын 371-381 жылдар арасында ғұндар патшасы Баламбер (Атилланың алдындағы патша) өзінің жеңістері мен мемлекеттік шешімдерінен кейін үлкен той-жиын өткізіп, оның негізгі бір бөлігі ретінде ат жарыс, балуан күресі, садақ ату, найза лақтыру, аударыспақ, теңге алу, т.б. ойын түрлерін өткізген. Ал сол кездегі ғұндар тілімен осы ойын түрлері былай айтылған: Ээр-хүреш, Ат-хүреш, Ланса-хүреш, Шабарман-хүреш, Жебе-хүреш, т.б. Ээр – ер күшті мағынасында, Хүреш – балуан күресі мағынасын білдіреді. Біздің дәуірімізден 3 000 жыл бұрын салынған Бени-Гассан жеріндегі перғауынның табытындағы суреттерден Мысыр жауынгерлерінің ең маңызды жаттығуларының бірі күрес болғандығын көруге болады.

Көне грек жазушысы Эллиан (б.з.б. II-III ғасырлар) сақтардың әдет-ғұрыптары туралы жаза келіп, мынандай деректер келтіреді: «...егер сақ жігіті үйленгісі келсе, алдымен өзінің болашақ қалыңдығымен күресіп жеңуі қажет. Олай болмаған жағдайда, жігіт сол қыздың қол астына күтуші құлы ретінде өтеді».

Қазіргі Орталық Мексика жерінде өмір сүрген (б.з.б. 909 жыл) Мая мәдениеті тарихында доп ойындарымен қатар жекпе-жек түрлерінің де жақсы дамығандығы белгілі. Осындай сайыстар кезінде адамдар күрес әдістерін кеңінен қолданып, арнайы киім киген.

Көне грек жазушысы Клавдий Элиан: «Сақ жігіті өзі ұнатқан қызға үйленгісі келсе, сол қызбен күресуге міндетті болған. Егер бұл белдесуде қыз жеңіске жетсе, онда жігіт соның қол астында қалып, бағынышты болады. Мықты, күшті жігіттердің ғана мерейі өсіп, билік жүргізген», — деп жазады.

Ал, кіндік Азия елдерін шарлап, жиһангерлігімен аты шыққан итальян саяхатшысы Марко Поло да күрес өнері сақ елдерінде өркендеп өсіп, әскери-қолданбалы жаттығудың бір түріне айналғанын және жігіттермен бірге қыздардың да күреске түсетінін айтып, тарих шежіресіне тіркеген. Тағы бір саяхатшы, король Кастилий Генрих III-тің жіберген кісісі Рей Гонзалес Клавдихо өте-мөте құнды деректерді келтіреді. Ол даңқты қолбасшысы Темірдің сарайында ең күшті балуандардың белбеуден ұстап күрескенін тамашалайды. Бұл 1403-1406 жылдар аралығы екенін ескерсек, белбеуден ұстап күресудің ережесі әлдеқайда ертеден бастау алғанына көз жеткіуге болады. Темір әміршінің белбеуден ұстап күресуге қатты назар аударып, көз салып қарап отыруы туралы тың тарих жылынамасының мәні зор. Атақты, ауыр айқастарда

жеңіске жеткен балуандарға алтыннан, күмістен, басқа да бағалы металлдардан жасалған сыйлықтар, тарту-таралғылар беріліп отырған. Тағы бір құнды жаңалық: атақты тарихшы Әбілқазы Бахадүрхан былай деп жазады: «Чурас деген бектің бірі айтты: «Осында бір күшті бар. Сол онымен күресіп көрсін. Егер ол оны жеңсе, мен мұсылман боламын. Моңғолдың күштісін алып келді. Шейх білекті түрінді. Өлгі балуан өте қарулы екен. Бірақ, Шейх оны кеуде тұсынан қатты ұрып еді, моңғол есінен танып құлап жатты... Әмір Чурас жағдайды көргеннен соң мұсылман дініне енді. Бұл күні 160 мың адам мұсылман дінін қабылдады. Содан бері Шағатай ұлысында ислам мемлекеттік дін болып жария етілді».

Діни-саяси мәнге ие болған күрестің құдіретін осыдан-ақ білуге болады. Ру, тайпа өкілдерінің даңқты балуандарын бүкіл қазақ білген.

Жылдар жылжып өтті, ғасырлар артта қалды. Содан бері қазақтың ұлттық спорты – күрес ешқашан тіршіліктен тыс қалмай, бірге жасасып келеді. Тарихи жазбаларда балуандық өнер туралы деректер өте көп. І.Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасы мен Ғ.Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы балуандардың айқастары халықтың бауырынан бастау алған өнердің мәңгілік екенін дәлелдейтін бір ғана мысал. Батырлар жырларына зер салсаңыздар халықтың жекпе-жек өнеріне асыл мұра ретінде қарағанына күмән келтірмейсіз. Академик, ғалым Әлкей Марғұлан «балуан» сөзін көне түркінің «блбл» сөзінен шыққандығын айта келіп, Орхон-Енисей жазуындағы «балбал» сөзі «кемпір тас» қазіргі уақыттағы «балуан», яғни күшті, мықты, алып ұғымын беретіндігін көрсетеді.

Қазақ күресін бүгінде әлемнің көптеген елдері танып білді. Қазақ күресінен өткізілетін жарыстар республикалық дәрежеден асып, Азия және Әлем біріншіліктері деңгейінде өткізіле бастады.

XX ғасырдың бас кезіне дейін балуандар салмақ дәрежесіне немесе жас ерекшеліктеріне қарай күрескен. Ол уақытта «итжығыс», «бас аттау» сияқты тәртіптер болған.

«Итжығыс» — екі балуанның күресуі кезінде болатын жағдай. Екі балуан бір-бірін жеңе алмаған жағдайда «итжығыс» болды деп күресті тоқтатқан немесе балуандардың екеуі де бір мезгілде жерге құлаған жағдайда «итжығыс» деп, балуандарды қайта күрестірген.

«Бастан аттау» қазақ халқының көне ырымдарының бірі. Негізгі мағынасы – бір адамның екінші адамның басынан аттауы арқылы «күш» алу. Бұл түсінік бойынша жеңілген адамның «күші» жеңген адамға өтеді.

Күресу кезінде жеңген балуан жығылған балуанның басынан аттаса жеңімпаз атанған.

1928 жылға дейін қазақ күресіне арналған бірыңғай ереже болған жоқ. Сондықтан күреске шыққан балуандардың жас ерекшеліктері, салмақ дәрежелері ескерілмеді. Балуандар күресі алдын ала өзара ауызша келіскен шарт бойынша өткізілді.

Әр аймақта күрестің өзіндік ережелері болған. Күрес киімі әр өңірдің дәстүріне сәйкес ойластырылып, киілетін болған. Қандай ережемен белдесетіндерін балуандардың өзара келісімдері бойынша шешіліп отырған. Сондай-ақ, күресудің әдістерін балуандар өзара ақылдаса отырып, алдын-ала айтып отырған. Халық арасында ауыздан ауызға жеткен күрес ережелерін қатаң түрде сақтауға тырысқан. Сол заманда ең мықтыны атайтын «түйе балуан, өгіз балуан» сөзі бүгінгі күнге дейін айтылып жүр.

Тұңғыш рет қазақ күресі 1938 жылы Алматыда өткізілген колхозшылардың республикалық спартакиадасының бағдарламасына енгізілді. Ұлттық күрестен сайысқа түсушілердің қарасы көп болғандықтан, оларды үш топқа бөліп тастады. Жеңіл салмақтағылар – 65 келіге дейінгі, орта салмақтағылар – 76 келіге дейінгі, аса ауыр салмақтағылар – 76 келіден жоғары салмақ дәрежелерінде белдесті.

Бұл спартакиадада Семей облысының балуандары: С.Адасқанов, К.Алтыбасаров және И.Түменов республика жеңімпаздары атанды.

Бұл спартакиада Ел мықтыларының есімін көпке танытумен бірге, ұлттық күрес өнерінің өрісін кеңейтуге жол ашты.

Кезекті екінші спартакиада 1939 жылы Семей қаласында жалғасты. Бұл жолы жанкүйер қауым боз кілем үстінде тағы бір таланттардың шоғырына куә болды. Жеңіл салмақта — Құрманбаев /Алматы облысы/, орта салмақта — Досқалиев /Батыс Қазақстан облысы/, ауыр салмақта — Мусин /Павлодар облысы/ қарсыластарын түгелдей тізе бүктіріп, жеңіс тұғырына көтерілді. Дәл осы жарыста «түйе палуан» атағы үшін сын өткізіліп, онда Батыс Қазақстан облысының өкілі Досқалиев жеңіске жетті.

Дәстүрлі қазақ күресінің өрісін кеңейтіп, балуандардың тәжірибесін халық мұратына жаратуға 1940 жылы жақсы мүмкіндік туды. Қазақстан Республикасының 20 жылдық мерекесі құрметіне арналған біріншілікке қатысушылар енді бес салмақ дәрежесі бойынша күрес кілеміне шықты. Жеңіл салмақта – Байдәулетов, жартылай жеңіл салмақта — Құрманбаев, орта салмақта — Төлегенов, жартылай орта салмақта — Мақманов, ал ауыр салмақта — Жұмабаев бас жүлдеге ие болды. 1955 жылы салмақ дәрежесі сегізге дейін көбейтіліп, қазақ күресі бойынша жарыстың жалпы ережесі бекітіліп, жарыққа шықты. Бұл іске қамқорлықпен қарап, ұйтқы болған Мұзафар Рақымқұлов есімі жанкүйерлердің жадында сақталатыны даусыз.

1952 жылы Түрікменстанның астанасы — Ашхабадта Орта Азия мен Қазақстан Республикасы спортшылары арасындағы спартакиада ойындарының бағдарламасына ұлттық күрес те енгізілген еді. Бұл жерде бес елдің білікті мамандары өзара ақылдасып, ұлттық күрестің негізгі ережесі етіп қазақ күресі тәсілдерін алуға келісті.

Өйткені, қазақ күресінің ережелері классикалық күрестердің табиғатына жақын әрі оның болашағы зор екендігі анық еді.

Күткендей-ақ, бұл дүрмекті, аса тартысты күрес бәсекесінде қазақстандықтар табысты болды. Жеңіл салмақта семейлік К. Бибатыров, орта және жартылай ауыр салмақтарда қарағандылықтар Күлен Бәкіжанов пен Әлімшайх Селімбаев үздік шықты.

1959 жылы Мәскеудегі КСРО халықтарының екінші жазғы спартакиадасын өткізу кезінде ұлттық спорттық күрес түрлері бойынша бапкерлер мен мамандардың Бүкілодақтық бас қосу семинар-жиыны болды. Негізінен онда жарыс ережесін түпкілікті екшеп, хаттау мәселесі қаралды. Мамандардың талқылау барысында қазақ күресімен бірге грузиннің «чидабоба», молдаванның «трынта» күресінің ережелері аса жоғары бағаға ие болды. Одан соң қарағандылық балуандар Ж.Тәтиев пен С.Аманжолов спартакиадаға жиналған қалың жұртшылықтың алдында қазақ күресінің әдіс-амалдарын асқан шеберлікпен көрсетіп, қошеметке бөленді. Бұған дейін 1949 және 1953 жылдары да Қазақстанның біріншілігі болып жатқан тұста республикамыздың беделді мамандары қазақ күресінің ережесін жетілдіріп, пысықтау мәслихатын өткізді.

Қазақ күресінің басты ерекшелігі: табан тіреп ұстасқан сәтте тобықтан қағуға, шалуға рұқсат етіледі, ал ұстасқан бетте қолмен аяқтан алуға болмайды. Қазақ күресінің ауқымы, көкжиегі өте кең. Қазақ күресін жетік меңгерген адам өзге халықтардың күресін еркін меңгеріп кетеді. Кейбір әдістер күрестің классикалық түрлеріне сай келетінін айта кеткен дұрыс. Қазақ күресінің ең бір ерекше тұсы мұнда төрттағандату (партер) жоқ.

Әрине, осындай ғажап күресі бар қазақтан әлем мойындаған даңқты балуандардың (Ә. Айханов, Ж. Үшкемпіров, Д. Тұрлыханов т.б.) шығуы заңды құбылыс.

Бүгінгі таңда қазақ күресінен үш Әлем, екі Еуропа, алты Азия біріншіліктері болып өтті. Төл күресімізден тұңғыш рет ұйымдастырылған әлем додасы 2006 жылы Алматы қаласында жалауын көтерсе, екінші Әлем біріншілігі Ресейдің Орск қаласында өтті, үшінші Әлем біріншілігі 2010 жылы Қазақстан Республикасының елордасы Астана қаласында жалауын көтерді. Ал, Еуропа Біріншілігі 2007 жылы Ресейдің Орынбор қаласында өтті. I Азия біріншілігінің тұсауы тұңғыш рет 2005 жылы Ресейдің Алтай республикасындағы Қосағаш

елді мекенінде кесілді. II Азия біріншілігі 2006 жылы Моңғолияның Баян-Өлгей аймағында, III Азия біріншілігі 2007 жылы Қазақстанның Қарағанды облысындағы Қ.Сәтпаев қаласында, IV Азия Біріншілігі 2008 жылы Қырғызстанның Шолпан-Ата қаласында, V Азия біріншілігі 2009 жылы Қазақстанның Қызылорда қаласында, VI Азия біріншілігі 2010 жылы Қазақстанның Өскемен қаласында, 2011 жылы VII Азия біріншілігі және I Әлем Кубогы Индияның Пуна қаласында, Жастар арасында I Азия біріншілігі мен I Әлем чемпионаты Иранның Машад қаласында болып өтті.

Қазақ күресі – нағыз текті күрес түрі. Балуандардың жауырыны толық жерге тисе ғана таза жеңіс болып есептеледі. Ол нағыз білек күші бұлқынған, қарсыласының жігерін құм қылған апайтөс алыптардың күресі. Сондықтан қазақ күресінің келешегі – кемел, болашағы жарқын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ энциклопедиясы, 5 том
2. Сағындықов Е. С. / Қазақтың ұлттық ойындары. — Алматы: «Рауан», 1991.—176 бет. ISBN 5-625-01063-3

ГИМНАСТИКАНЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

Уринбасаров Қ.

Tashenev University, АҚ Шымкент қ
Ғылыми жетекші —ғ.м. **Юсупов А.Р.**

Елімізде дене тәрбиесі мен спорттың көпшілігі арасында таралуын дене тәрбиесі институттарының педагогикалық факультеттерінде дайындықтан өткен мамандар қамтамасыз етіледі. Дене тәрбиесі оқытушылары мен бұқаралық спорттың-сауықтыру жұмыстары және туризмді ұйымдастырушы мамандарды атқаратын жұмыстарының тиімділігі, олардың шеберлігіне байланысты. Гимнастиканың бұқаралық түрлері бойынша маманның моделі мынадай болуды ұйғарды: өз қызметінде оқытушы нақты жағдайға қарай, әртүрлі әдістер арқылы және топтардағы сабақтарды өткізе білуі, әртүрлі жастағы адамдарға жаттығулар кешенін ұсына білуі тиіс және де жарыстар ұйымдастырып гимнастикалық мейрамдар өткізіп тұруы шарт. Бұл сала бойынша студенттер жүйелі білімді теория жүзінде лекция сабақтарында және өз бетінше ұсынылатын әдебиеттерді оқи отырып әдістемелік, семинар және практикалық сабақтарды алады.

Гимнастика курсының бағдарламасы бойынша маманның гимнастика тарихы мәселесі бойынша дене тәрбиесі жүйесіндегі орны мен маңызы бойынша бөлімдерді оқып үйренуді қарастырады. Теориялық және практикалық курсты меңгере отырып , студенттер гимнастиканың үлкен мүмкіндіктері жайлы түсінік алады. Гимнастика әдістемесін меңгеру олардың кәсіби дайындық жүйесіндегі маңызды база болып табылады. Гимнастика халықтық дене тәрбиесі, еңбек пен отанды қорғауға дайындау жасындағы құрал болып табылады. «Гимнастика оқыту әдістемесі» дене тәрбиесі институттарын бітірушілерінің кәсіби дайындығын қамтамасыз ететін пәндердің бірі. Осы курсты меңгеріп алу маманға гимнастиканың бұқаралық түрі бойынша жас ерекшелігі әр түрлі және дайындығы түрлі деңгейдегі контингентпен болатын сабақтарды білікті түрде өткізуге мүмкіндік береді. Педагогикалық факультетті бітірушілер гимнастикалық жаттықтырушылармен айналысушыларды оқытып, жалпы білім беретін мектептерде және кәсіптік техникалық училищелерде, жоғарғы және орта арнаулы оқу орындарында, кәсіпорындардың дене тәрбиесі

ұжымдарында, спорттық сауықтыру мекемелерінде дене тәрбиесі жүзеге асырушы өзге де ұйымдар мен мекемелерде ұйымдастыра отырып өткізіліп тұруы тиіс. Гимнастиканың бұқаралық түрлерінің ерекшелігі оның деңгейін жалпы көпшіліктің айналаса алатындығы. Гимнастика құралдар балғын бала жастағы адамдарға дейін кең түрде тарайды. Бірақ әсіресе дене тәрбиесі оқытушысының меншікті және орта арнаулы оқу орындарындағы оқушылармен жүргізетін жұмысы өте маңызды. Дене тәрбиесі сабағының маманы гимнастиканы барлық сыныптарда үйретуі білуі тиіс, бұл базалық және сауықтыру гимнастикасының барлық түрін білуі контингентпен өсу қарқынының жоғары болып табылатын 6 мен 17 жас аралығында жұмыс істеу барысында оның барлық құралдарын қолдана білуді білдіреді. Жалпы және кәсіптік қолданбалы дене тәрбиесінен аса күрделі мәселелерді орта арнаулы және жоғарғы оқу орындарында шешім табады. Ересектерде сауықтыру гимнастикаға деген талпыныс өте күшті. Дене тәрбиесі институттарында педагогикалық оқу орындары дене тәрбиесі мұғалімінің сауықтыру жұмыстары мен туризмді ұйымдастырушы мамандықтары таза педагогикалық мамандық болып табылады. Студенттер гимнастика курсы игеру барысында жалпы педагогикалық білімтілікті, ептілік пен дағдылар қатар гимнастиканы оқытумен байланысты болатын арнайы біліммен қаралынады. Халықтың тұрмыс салтына көпшілікке енгізуді насихаттау жүзеге асырумен байланысты болғандықтан оқытуды төменде көрсетілген әдістемелерін меңгеріп алуы тиіс.

2. Дене тәрбиесінің бірден-бір негізгі құралы ретінде гимнастиканың сипаттамасы.

Сабақтар өте жоғары тығыздықпен өтілуі тиіс. Жаттығулардың айқын әуендік құрылымдық сипаты бар ағымдық тәсілдерін өткізудің дағдылары.

Гимнастикалық жабдықтардың құрал саймандардың барлық түрлерін меңгеруді үйрену. Қолданбалы жаттығуларға үйретіп, оларды орындаудың шеберлік тәсілдерін қоса пайдалану. Оқытушы сабақтардың демонстрация түрлерін қолдана білуі тиіс. Олар мейрамдарда көпшілікке көрсетілетін түрлері бойынша маманды дайындауда, оның бойында ұйымдастырушылық пен басшылық жасау секілді қасиеттерді қалыптастыруға қарастыруға ерекше мән беріледі. Бұған гимнастиканың өзіндік ерекшеліктері мен әдістемелік ерекшеліктері жағдай жасайды

3. Тұрғындарды сауықтыру және дене тәрбиесіндегі гимнастиканың орны мен мағынасы.

Жас ерекшеліктеріне қарай ЖДЖ әзірлеп және өткізу.

1. Гимнастиканың ұлттық жүйелерінің құрылуы XIX ғасырдың басына жатады. Себебі ол қоғамдық сұраныстарға байланысты болды. Соғысты жүргізу тәсілдері қозғалыстардың бір уақытта болуын, берілген командалардың дәл орындалуын соғыс саласынла сапқа қайта тұруды талап етті. Сол заманның педагогтары мен дәрігерлері гимнастиканы жастардың дене тәрбиесіне баулудың жалғыз дұрыс жолы ретінде қарастырды. XIX ғасырдың бірінші жартысында гимнастиканың; дамуында үш бағыт белгілі болды: Гигиеналық (гимнастика, денсаулықты нығайту мен адамның дене қуатын дамытудың амалы ретінде қарастырылды.) Атлетикалық (гимнастика күрделі жаттығуларды соның ішінде гимнастикалық саймандарда орындалатын жаттығуларды қолдану арқылы адамның қозғалу мүмкіндіктерін дамыту амалы ретінде бағаланады.) Қолданбалы (гимнастика жауынгерлерді соғыста кездесетін әртүрлі кедергілерден өтуге үйрететін амал ретінде пайдаланылды.) 2. Гимнастиканың немістік жүйесі Пруссияны Наполеон әскерлерінің жаулап алған кездерінде қалыптасты.

Бұл жүйенің негізін қалаушы Фридрих Людвиг Ян болды (1778-1852). Ол гимнастиканы елді жаудан азат ету мақсатымен жастарды әскери дайындықтан өткізу үшін пайдаланды. Жүйенің негізін саймандармен орындалатын жаттығулар мен әскери ойындар

құрады, себебі олар Янның пікірінше дене қуатын жақсы дамытып адамның еркін нығайтты. Ол өз гимнастикасын «Турнкунст» (бұрыла білу өнері) деп атады. Ол өз оқушыларын «Турнелер» деп атады. Кейінірек неміс гимнастикасы «Турнен» деп аталды. Фризенмен және Эйзеленмен бірлесіп Ян гимнастикалық жаттығулардың техникасын жасап шықты. Сол замандағы саймандарда орындалатын әйгілі жаттығулардың бәрі бірдей сипатталған «Неміс гимнастикасы» атты кітап шықты. Жаттығуларды орындау сәтінде шұғылданушылардан бастың тік жағдайда болуы, әскери гимнастикалық қозғалыстардың түзу сызықпен болуы талап етілді. Сабақтарда жарыс әдістері кең түрде қолданылды, себебі олар шұғылданушылардың қызығушылығын туғызды. Олар жаттығуларды бірдей көбірек қайталауға тырысты. Әр түрлі қимыл қозғалыстардың комбинациялары ол кезде қолданылмады. А.Шпис (1810-1858ж.ж.) неміс турненін мектепте сабақ ретінде өткізуге бейімдеп сабақтың схемасын жасады. 1840 жылы ол «Турнерлік өнер жайындағы ілім» атты еңбекті жариялады. Шписінің гимнастика сабағы реттік жаттығулардан (саптық жаттығулар мен сапты қайта құрулар) одан кейін еркін жаттығулар Песталоцийдің буындық гимнастика қозғалыстарынан және Фит гимнастикасынан тұрды. Шпис топтық саймандар ұзын кемеш және брусьяны, сатылар қатарын және т.б. қолданды. Сабақтың соңғы бөлігінде ойындар өткізіліп, көпшілік жаттығулар өткізілді. Неміс турненінің ең басты принциптерін сақтай отырып, Шпис немістің ұлттық гимнастикасы жүйесінің қалыптасуын аяқтады. Шпис гимнастикасы командаларды жақсы орындайтын және әскери қызметке қасиетті дене тәрбиесі бар тәрбиелі балаларды дайындап шығуға мүмкіндік берді. Гимнастиканың Шведтік жүйесі неміс гимнастикасынан кейін пайда болды. Мұнда гигиеналық бағыт атты түрде жасалып шықты. П.Линг (1776-1839) XIX ғасырдың 1-ші жартысында Даниядағы гимнастиканы зерттей бастады. Дания ол уақытта гимнастиканы тарату бойынша, Батыс Еуропадағы ең алдыңғы елдердің бірі болды. 1831 жылы П.Линг дене тәрбиесінде өзінің әдістері мен амалдырын қолданды. Ол адамның денесін дамытып, нығайтатын жаттығуларды дамыту қажеттілігін айтты. Гимнастиканың педагогикалық маңызын ол ескермеді. **4. Эстетикалық тәрбиелеудегі гимнастиканың ролі.**

Негізінде әскери қолданбалы бағытта гимнастиканың француздық жүйесі шведтік гимнастикамен бір уақытта қалыптасты. Франциядағы гимнастикалық жүйені құрушы негізгі гимнастиканың жүйесін даниялық М.Бун ұсынды. Ол гимнастиканың шведтік жүйесін жаңартты, сабақтағы университет ішілік жүктемесін көтерген, жаттығуларды орындаудың ағымдық әдісін енгізді. Әйелдерге арналған гигиеналық гимнастика жүйесінің ішінде Э.Бьеркстен жүйесі үлкен беделге ие болды. Мұнда жаттығулардың физиологиялық және эстетикалық мәні ерекше айқындалды. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында гимнастиканың жаңа түрлері пайда болды. Әсіресе көркем және әуендік гимнастиканың бірнеше жүйесі құрылды, кейінірек медицинаның бір саласына айналған емдік гимнастика, негізінен гигиеналық бағыттағы гимнастика жүйесі кеңінен қолданылды. Бұрынғы Ресей одан Кеңес одағы халықтарында гимнастиканың элементтері ежелден пайда болған. Мерекелерде халық желаяқтардың, акробаттардың өнерін тамашалады. Орта Азияда арқанмен жүретін дарабазшылар болды. Кавказда шағын ауырлықтармен жаттығуларды күрестің алдында орындау дәстүрі болды. Барлық халықтарда атпен жүру ерекше құрметтеледі. Ресейде әскерлердің дене тәрбиесінің негізі І-Петр кезінде қаланды. І-Петрдің жарлығымен әскери теңіз оқу орындарына енгізілді. Орыс армиясындағы дене тәрбиесінің дамуына орыстың атақты қолбасшылары А.Румянцев, А.Суворов, адмирал Ф.Ушаков көп көңіл бөлді. А.В.Суворов (1730-1800) әскери дене тәрбиесінде өз жүйесін қалыптастырды, мұның негізінде әскери дала гимнастикасы таңғы гимнастиканы құрады. Осы мақсатта жүгіру, кедергілерден өту, заттарды алып жүгіру, найзаласу қолданылды. Орыс армиясында дене тәрбиесінің негізін жасап шығуда М.И.Драгомиров (1830-1915) елеулі еңбек

сіңірді. Ол әскерилерді үйретудің Суворовтық жүйесін толықтырды, әскердің әрбір түріне арналған дене тәрбиесінің мақсатын айқындап берді, әскерде гимнастикалық сабақтардың әдістерін жасап шықты. Ресейдегі гимнастиканың дамуына елеулі үлес қосқан әйгілі анатом ғалым әрі педагог П.Ф. Лесгафт болды. 1875 жылы ол бірқатар батыс еуропа елдерінде болып, дене тәрбиесінің жолға қойылу тәртібімен танысып қайтты. 1880 жылы оның Батыс Еуропа елдеріндегі гимнастика мұғалімдерінің дайындығы атты кітабы жарыққа шықты. Мұнда ол гимнастика жүйелеріне сипаттама беріп, ондағы ғылыми негіздеменің жоқ екенін көрсеткен. XIX ғасырдың соңында гимнастиканың дамуы, спорттың және халықаралық спорттық байланыстардың дамуымен (1881 ж.) халықаралық гимнастика федерациясының құрылуымен тығыз байланыста болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гавердовский Ю.К. Техника гимнастических упражнений: популярное учебное пособие. М.: Терра-Спорт, 2002.
2. Гимнастика. М.Л.Журавина, Н.К.Меньшикова. М.: «Академия», 2002.
3. Гимнастическая терминология: справочник по курсу «Гимнастика». С.А.Александров. Гродно, 2000.
4. Горанько М.И. Спортивная гимнастика Казахстана. Исторический очерк (1917-2011гг.). Алматы, 2011.
5. Ракишев Т.К. Дене шынықтыру және спорт: казахско-русский, русско-казахский словарь. Алматы, 2014.
6. Словарь терминов гимнастики и основ хореографии. А.И.Рябчиков, Ж.Е.Фирилева. СПб.: Детство-Пресс, 2009.

ВОЛЕЙБОЛ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Касымбеков Б.Б.

«Дене шынықтыру» кафедрасының аға оқытушысы

Асанқызы М.Б

ФИ 24-1к3 тобының 1 курс білім алушысы

Tashenev University, Шымкент қ.

bolysbekkasymbek@gmail.com

Аңдатпа. Волейбол-студенттердің дене тәрбиесінің маңызды құралы. Физикалық қасиеттерді дамытуға, техникалық және тактикалық әдістерді жетілдіруге бағытталған арнайы жаттығуларды қолдану студенттердің волейболға деген қызығушылығын арттырып, спорттық шеберлікті жақсартуға көмектесетіні дәлелденді.

Кілт сөздер: волейбол, физиологиялық компоненттер, беймделу, жылдамдық, ойын техникасы.

Волейбол халық арасында ең танымал және кең таралған ойындардың бірі болып саналады. Волейбол ең танымал спорт түрлерінің қатарына оқуға оңай, кең қол жетімді, өткізу процесінде динамикалық болғандықтан кірді. Волейбол жастар арасында ең танымал болғанын атап өту керек; осы себепті ол студенттердің физикалық қасиеттерін дамытатын және жетілдіретін ойын түрі ретінде «дене шынықтыру» пәнінің оқу бағдарламасына кіреді.

Волейбол – бұл спорт түрі, оны спортшылар жасай алады, олардың денесінің күйін функционалды талаптардың жоғары және күшті деңгейімен сипаттауға болады.

Пульсографиялық зерттеулердің нәтижелерімен және спортшылардың тұрақты салмақ жоғалтуымен танысқаннан кейін, волейболдың үлкен жүктеме мен сабақтың қарқындылығы бар спорт түрі екеніне көз жеткізуге болады. Бұл ғылыми зерттеулер ойын процесіне тікелей қатысатын студенттердің физикалық жағдайына жоғары талаптар қояды.

Айта кету керек, волейбол секірулердің қанықтылығы мен оларды орындау қарқындылығына байланысты төзімділікті дамытуға бағытталған. Бұл секірудің қарқындылығы, волейболдың басқа спорттық ойындардағы қарағанда арнайы ерекшелігін көрсетеді[1].

Әлемнің қазіргі дамуы жағдайында жоғары оқу орындарындағы дене шынықтыру сабақтарында волейбол ойнау өзектілігін жоғалтпайды, тіпті өзінің танымалдылығына ие болады. Волейбол ойындарын өткізудің алдында қандай міндеттер тұр?

Біріншіден, студенттердің денсаулық деңгейін арттыру, екіншіден, білім алғаннан кейін болашақ өмірде және кәсіби жұмыста оқу орнының студенттеріне міндетті түрде пайдалы болатын физикалық қасиеттерді қалыптастыру, бұл болашақ мамандардың тиімді қызметіне ықпал етеді.

Студенттермен волейбол сабақтарын әдістемелік және дұрыс құру үшін оқытушы жас ағзаның анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктерін білуі керек. Тек осы жағдайда волейбол сабақтары студенттердің физикалық қасиеттерін дұрыс дамытуға ықпал етеді[1].

Оқу процесінің тиімділігі көптеген фактілермен, атап айтқанда студенттің волейбол сабағында жұмыс қабілеттілігімен тікелей байланысты. Жұмыс қабілеті - бұл студенттің волейболдан сабақ барысында техникалық әдістер мен тактикалық комбинацияларды орындау мүмкіндігі. Басқаша айтқанда, студенттер жаттығу кезінде салыстырмалы түрде ұзақ уақыт бойы белсенділік танытуы керек. Тиісінше, дайындықтың бүкіл кезеңін күш, төзімділік, жылдамдық, икемділік сияқты дененің жоғары дамыған физикалық қасиеттерісіз елестету қиын. Олардың барлығы жеке бұлшықет топтарының жұмысына қажетті жылу энергиясын өндіруге ықпал етеді. Тек осы жағдайда қозғалтқыш әрекеттері тиімді болады[2].

Іс жүзінде кез - келген физикалық белсенділік оқушының жалпы белсенділігі мен оның физикалық және ақыл-ой қабілетінің жоғарылауына жағымды әсер ететіндігі бұрыннан дәлелденген, бұл кез-келген спортпен шұғылданбайтын студенттер туралы айту мүмкін емес.

Бұл қасиеттердің көрінісі егер сабақтар шыдамдылықты, тапқырлықты, ұжымшылдық пен күш рухын басым дамытуға бағытталған болса.

Волейбол ойнау жылдамдықтың және оның қарапайым формаларының дамуына ықпал етеді – реакция уақыты, қозғалыс жиілігі және ойын барысында қатысушылар қозғалатын жылдамдық. Бұл фактіні растау - кәсіпқой спортшылар жедел реакциямен ерекшеленеді, ол 0,12-ден 0,18-ге дейінгі аралықта көрінеді және телеграфпен жұмыс жасау кезінде айтуға болатын қозғалыс жиілігі өте жоғары. Қозғалыстардың максималды қарқыны 10 секундта 70-90 соққыдан тұрады және басқа спорт түрлерінің осы спорттық тестінен асып түседі, бұл жүйке процестерінің жоғары қозғалғыштығы мен тұрақтылығын көрсетеді [2].

Басқа спорт түрлері сияқты, волейбол студенттерде күрделі комбинациялардың тіркесімін орындау қабілетін дамытады, кенеттен қалыптасқан жағдайлар мен міндеттерге, сондай - ақ олардың кенеттен өзгеруіне байланысты шешім қабылдау мүмкіндігін қалыптастырады, яғни ептілікті игеруге ықпал етеді.

Ойын барысында кеңістіктегі үйлестіру, көру қабілеті мен ұқыптылық көрсеткіштерімен байланысты жылдамдық сияқты сипаттамалары студенттер арасында ерекше орын алады[3].

Студенттер ойын барысында уақыт пен кеңістіктегі нақты жағдай туралы ақпараттың үлкен көлемін жедел бағалауға, осы жағдайды қолда бар тәжірибемен салыстыруға негізделген

тактикалық мәселелерді шешуге мәжбүр. Бұл жағдайда тактикалық мәселелерді шешу ықтималды сипатқа ие және ойыншы көптеген шешімдерден, оның пікірінше, оң нәтиже беру ықтималдығын таңдайды. Болашақ әрекеттер стратегиясын ойластыру, ойыншы ойын объектісіне назар аударады, визуалды есте сақтауды және шындықты вербальды емес қабылдауды үйретеді. Сонымен, волейбол бір уақытта физикалық мүмкіндіктерді де, тактикалық ойлауды да дамытады.

Волейбол оқушылардың денесінің үш физиологиялық компоненттерін жетілдіруге қатысады, атап айтқанда жүйке процестерінің бейімделуіне, нейротипиясына және тұрақтылығына (кесте. 1).

Студенттер ағзасының физиологиялық компоненттері және оларға волейбол ойынының әсері

Компонент	Компоненттер волейбол ойынының компоненттерге әсері
Бейімделу	Бұл компонент студенттің әлеуметтік ойда өзін қаншалықты жақсы сезінетінін, өзіне және өміріне қанағаттанғанын, оның әлеуметтік мәртебесі қандай екенін көрсетеді. Волейбол бұл компонентті жетілдіреді, бұл студенттің психикалық процестерін реттеу қабілетіне әкеледі: өз ойларыңызды, сезімдеріңізді, тілектеріңізді барабар басқару; сонымен қатар қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау, басқалармен қарым-қатынас жасау қабілеті қалыптасады
Нейротизм	Волейбол ойынына қатысу - жүйке бұзылуларының, шамадан тыс мазасыздықтың, эмоционалды бұзылыстың алдын алу
Баланс жүйке процестер	Ойын студенттердің жүйке жүйесіндегі қозу мен тежелу арасындағы тепе - теңдікке ықпал етеді. Тепе-теңдік жүйке процестері бірдей болған кезде ғана болады. Жүйке процестері тепе - теңдікте болатын адамдар теңдестірілген мінез-құлықпен сипатталады

Кестеде көрсетілген компоненттердің тіркесімі волейболшылардың бәсекелестік әрекеті процесінде эмоционалды және психикалық реттеудің ерекше маңыздылығын көрсетеді. Көрнекі қабылдау волейболшылардың ойын тұрақтылығын анықтайтын сияқты. Бұл фактордың оқшаулануы студенттердің ойындағы эмоционалды тепе-теңдігінің маңыздылығын көрсетеді.

Жоғары оқу орындарының оқытушылары студенттердің жалпы дамыту, жеткізу және арнайы жаттығуларды орындауы олардың денесіне оң физиологиялық әсер ететінін атап өтті. Осылайша, даму процесінде жүрек-қан тамырлары жиырылуының жиілігі артады, вестибулярлық аппараттың тұрақтылығы жақсарады, қуат көрсеткіші де белсенді артады.

Оқу - жаттығу сабағының соңына қарай студенттердің көру өрісі мен ой тереңдігінің ұлғаюы байқалады. Сондай-ақ қарқындылықтың, тұрақтылықтың және әсіресе назар аударудың жоғарылауы байқалады. Бұл студенттердің жалпы жұмыс қабілетінің өсуімен, жүйке процестерінің күші мен қозғалғыштығының артуымен тікелей байланысты[3].

Волейболға секіру, жүгіру, лақтыру, допты беру негізіндегі қозғалыстар тән. Бүгінгі таңда медицина, биология, әлеуметтану саласындағы ғалымдар волейболдың тұрақты ұйымдастырылған сабақтары барлық сезімдердің жұмысына айтарлықтай әсер ететінін анықтады. Олар белгілі бір анализаторларды, яғни сенсорлық ақпаратты қабылдауға және талдауға жауап беретін функционалды бірліктерді білдіреді. Бұл терминді И.П.Павлов енгізді. Волейболды реттеу ойыны тірек-қимыл жүйесіне оң әсер етеді, асқазан - ішек жолдары мен қан айналымы жүйесінің жұмысын жақсартады.

Волейбол ойнау барысында студенттер күш, ептілік, жылдамдық, батылдық, ұжымшылдық, сондай - ақ өзін тұлға ретінде жетілдіру және қалыптастыру үшін білім

алушыларға қажетті басқа да көптеген қасиеттерді көрсетуге тамаша мүмкіндік бар қолайлы жағдайларда болады.

Ойынға тікелей қатыса отырып, студенттер оқу орнының қабырғасынан тыс болашақ өміріне қажетті студенттердің физикалық жетілу құралы ретінде қызмет ететін этикеталық әдістер мен әдістерді қолдануды үйренуі керек.

Волейбол техникасы жеке бұлшықет топтарын нығайтуға және олардың динамикалық күшін арттыруға тікелей ықпал ететін бірнеше секірулерді орындауды қамтиды. Ойынды тиімді жүргізуге қол жеткізу білек, шынтақ, иық буындарында, сакральды-қоңырау буынында, сондай - ақ жамбас және білек буындарында жақсы қозғалғыштықпен мүмкін болады. Бірлескен қозғалысты дамыта отырып, студенттер денесінің физикалық қасиеттерін жақсартады[2]. Волейбол тек тар мағынада ғана емес, спорт түрі ретінде де қабылдануы керек. Бұл сонымен қатар оқу бітіргеннен кейін болашақ мамандарды өндірістік жұмысқа дайындауда маңызды орын алатын ойын, олардың қызметі қаржылық еңбекпен, тұрақтылықпен және жоғары жауап жылдамдығымен байланысты болады.

Волейболда психологиялық дайындық маңызды. Волейболды басқа ойындардан алшақтату-бұл спорт түріне эмоционалды және интеллектуалдық жүктеменің жоғары деңгейі тән. Психологиялық ерекшеліктері ойын ережелеріне байланысты. Волейболға дайындық кезіндегі басты міндеттердің бірі-ерік-жігерді дамыту. Осы міндет орындайды мейді нировочные сабақ барысында оқушылар олардың танытады жаңа күш-жігерін, ойлау, үйлестіруді назар.

Осылайша, университетте дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастыруда волейбол ойнау құралдары мен әдістерін қолдану студенттердің кәсіби маңызды қасиеттерін жетілдіруге ықпал етеді деп қорытынды жасауға болады. Практикте жылдамдық-күш сапасын дамыту, жақсарту және арттыру мақсатында кестеде көрсетілген белгілі бір әдістер қолданылады. 2.

Кесте 2. Студенттердің жылдамдық-күш сапасын дамытуға және жетілдіруге ықпал ететін әдістер

Әдіс	Әдістің мәні
Практикалық емес жаттығулар әдісі	Студент жүктемені орындау кезінде оңтайлы салмақты дербес анықтайды, мысалы, бірнеше килограмм бар салмақпен отырып тұру. Сонымен, студенттер алдында ең жылдам қарқынмен жүктермен отыру және тұру міндеті тұр. Жаттығуды қайталауға болады, бірақ гир тасы немесе штанганың салмағын аздаптан ұлғайту керек екенін есте ұстаған жөн
Конъюгация әдісі	Бұл әдіс техникалық әдістерді немесе олардың бөліктерін орындау барысында секірудің дамуына ықпал етеді. Мұнда салмақты белдіктер орынды, олармен кері соққылар мен допты беру жүзеге асырылады
Дөңгелек жаттығу әдісі	Бұл әдіске қатысты жаттығулар негізгі бұлшықет топтарын қолдануға арналған: 1) допты ұру; 2) отыру қалпынан терең секіру; 3) секіргішті пайдаланып секіру; 4) жеңіл салмақпен жоғары секіру; 5) бір, сондай-ақ екі аяққа жоғары секіру

Волейболды дамытуға көмектесетін физикалық қасиеттердің келесі түрі жылдамдық. Бұл жағдайда бұл студенттің қысқа уақыт ішінде мотор әрекеттерін орындау мүмкіндігі. Ең бастысы, әрекет ұзаққа созылмайды және студент оны орындағаннан кейін шаршамауы керек.

Барлық қол жетімді және белгілі физикалық қасиеттердің ішінде ептілік сияқты физикалық сапа аз зерттелген және қарастырылған. Волейболда ептілік жеткілікті болған студент жеңіл атлетикада болмауы мүмкін. Сонымен, сіз белгілі бір қимылдарды жақсы және жылдам орындай алатын, бірақ мүлдем басқа жаттығуларды орындау кезінде соңғылардың қатарына кіретін адамдармен бөлісесіз.

Ептіліктің үш дәрежесі бар: қозғалыс дәлдігі, жылдамдық дәлдігі, ауыспалы жағдайларда жылдамдық дәлдігі. Жасыратыны жоқ, волейбол ойнайтын студенттерге жоғарыда аталған барлық ептілік деңгейлерін игерген жөн. Физикалық қасиеттердің бұл түрін қалай дамытуға болады?

Ол үшін күрт өзгеретін жағдайларға тез жауап беруді қажет ететін жаңалық элементтерін қамтитын кез-келген жаттығулар қолданылады.

Мақалада студенттердің жылдамдық-күш қасиеттері туралы айтылған жеке арнайы негізделген күшті атап кетуге болады. Бұлшықет жүйесін нығайтуды елемейтіндер волейбол ойнауға қажетті күшпен ерекшеленбеуі қисынды.

Студенттердің күш-қуатын дамыту әдістемесінің басты мәселесі-қарсылықтың түрін таңдау. Егер ауыр атлеттер күшті дамыту үшін белгілі бір уақыт ішінде ең көп салмақпен штанганы бірнеше рет көтеруді орындаса, онда бұл жаттығу волейболшыларға жарамайды, өйткені бұл олардың жаттығулардың дәлдігіне теріс әсер етеді.

Студенттердің физикалық сапасы ретінде төзімділік туралы айту мүмкін емес. Бұл термин студенттің белгілі бір ойын кезеңінде оның тиімділігін төмендетпестен ойын әрекетін орындау қабілетін білдіреді. Төзімділікті дамытуға бағытталған жаттығуларды өткізу жоғарғы тыныс алу аппаратының функционалдық мүмкіндіктерін арттырады, сондай-ақ жүрек-қантамыр жүйесінің функционалдық жүктемеге реакциясын жақсартуға жұмыс істейді.

Студенттерде шыдамдылықты дамыту әдістемесін толығымен анықтау үшін олардың ойын іс-әрекетінің сипатын және студент өзіне жүктейтін жүктемені ескерген жөн. Төзімділікті дамытудың ең тиімді әдістері аралық, ауыспалы, қайталанатын, ағынды әдістер болып табылады [3].

Жалпы алғанда, волейболды жоғары спорттық көрсеткіштерге қол жеткізуге ықпал ететін спорт түрі ретінде ғана емес, сонымен қатар кәсіби физикалық қасиеттердің көрінуімен, жоғары қарқындылығымен, тұрақтылығымен, жылдамдығымен және дәл ауысуымен сипатталатын адамдардың өндірістік жұмысына дайындық құралдарының бірі ретінде қарастыру қажет. Назар аудару, ден қоюдың жоғары жылдамдығы және бұлшықет күштерін қабылдаудың дәлдігі. Бұл волейбол университет студенттерінің физикалық қасиеттерін дамытатын құралдардың бірі екеніне күмән жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Фурманов А.Г. Подготовка волейболистов. - Минск: МЕТ, 2007. – 329 б.
2. Тойжанов С., Қасымбекова С. Дене тәрбиесі. – Алматы: Атамұра, 2014. – 68 б.
3. Қасымбекова С. Волейбол. Әдістемелік құрал. – Алматы: Атамұра, 2016.– 46 б.

КҮРЕС ТЕХНИКАСЫН АНЫҚТАУ НЕГІЗДЕРІ

Бекшада Б.З.

Tashenev University, Шымкент қ.

Күрес техникасы дегеніміз - жеңіске жетуге бағытталған белгілі бір әрекеттер жүйесі. Күрес тактикасында аса тиімді әрі түрлі әрекеттер сараланып шықты. Оларды шабуылдау, қорғану, қарсы шабуылдау әрекеттер деп бөлуге болады. Осылардың ішінде палуанның техникалық шеберлігін арттыруға ең пайдалысы шабуылдау әрекеттері болып табылады. Күрес техникасына нашар палуандар әдетте, өзіне қолайлы әрі тиімсіз амалдарды пайдаланады. Сөйтіп көбінесе қарсыластарының бетін қайтаруға ғана күш салады. Ал мұндай амалдар шабуылдаушы жақтың күші басым болса ғана нәтиже береді. Техникасы жақсы палуандар көбінесе ісүші басым қарсыласын да жеңіп кетеді. Бірі үшін олар түрліше қимылдар жасап, қорғанып, қарсы шабуылға шығып, не күш жағынан, не уақыт жағынан ұтады.

Күрес техникасын анықтау үшін күресушілердің барлық негізгі қимылдарын талдаудан өткізу қажет. Мұндай талдауды ең алдымен ол қимылдарды орындауға жұмсалатын механикалық күш тұрғысынан қарау керек.

Ең қарапайым қимылды орындағанның өзінде де адам денесінің бірқатар органдары өзара қимылға келіп, оны орталық нерв жүйесі реттеп тұратындығы белгілі. Сондықтан күрес техникасын талдап анықтағанда жеке бұлшықет қызметі қарастырылмайды. Өйткені күресте оны қысу немесе тарту күші тарту ұзақтығы, шапшаңдығы пайдаланылады. Сонымен, палуандар қозғалысында әсер етуші күш ретінде мыналар ескеріледі:

- салмақ күші;
- бұлшық еттің тарту күші;
- дененің инертті (қимылсыз тұрған кездегі) қарсылығы.

Осы күштер әсер еткенде палуан денесі әртүрлі жағдайға түседі, оның жеке бөліктерін рычаг ретінде қарастыру ыңғайлы. Спорттық күрестің тактикасы-қарсыласының техникалық, дене-күш жігерлік ерекшеліктерін есепке алып, бар мүмкіншіліктерін шебер пайдалану. Жаттықтырушылар және спортшылардың іскерлік қызметі арқасында спорттық күрес тактикасы үздіксіз дамып және байытылады. Тактика сонда жаңартылады, егер жарыс ережесіне қандайда бір өзгеріс енгізілсе. Сонда кейбір тактикалық әрекеттер өзінің күшті әсерін жоғалтады, басқасы керісінше оны қабылдайды.(1)

Тактикалық шеберлерін техникалық, дене-күш және жігерлік дайындықпен тығыз байланысты. Балуанның техникалық шеберлігі жоғары және әртүрлі бейнелі болса ол өзінің сүйікті әдістерін орындауға бейімді, шабуылдау үшін жайдарлы сәтті іріктеуге жеңіл және оның шығармашылық мүмкіншілігі кең және тактикасы әртүрлі болады.

Балуанның тактикалық мүмкіншілігі көбінесе оның дене - күш қабілеттілігімен анықталады. Жылдамдықты, күшті, ептілікті, шыдамдылықты, дамытудың жоғарғы деңгейі-осының барлығы спортшыға әрдайым жеңіске жетуге пайдалы жолдарын қарастырады. Кімнің ептілігі және жылдамдығы жақсы дамыса, күресті тұрақты шиеленістіруге, қарсыласын жиі шабуылдауға, сериялық техника және тактикалық әрекеттерден тұратын, кеңінен бақылаумен пайдалануға мүмкіншілігі болады.

Балуанның тактикалық мүмкіншілігі техникалық және дене-күш дайындығымен бірге және психологиялық дайындығы әсер етеді. Қорықпайтын және белсенді балуанды толық және тактикалық ойлардың түпнұсқасы, қарсыласына өзінің белдесу жағдайын байланыстыру қабілетімен ажыратылады. Байыптылық, ұстамдылық, қайсарлық, өзін-өзі ұстамдылығы және басқа жігерлік қасиеттері балуанды белдесудің өткір сәттерде өзін табу амалы болады. Тактикалық ойлаудың маңызды ерекшелігі алдын-ала көру болады. Алдын-ала көру - яғни оймен алды болжау, жалпы жарыстың және белдесудің нәтижесі неден тәуелді болатынын көз алдына келтіру.

Қарсыласының шеберлік ерекшеліктерін және жағдайына байланысты есептеу керек, өзін қарсыласының орнына шебер қойып, оның ойының жүрісін ашып және болатын мүмкіндігінің қймылын болжап білу. Әркез бір тактиканы қайта-қайта қолдану жақсы нәтижеге жетуге бөгет болады, себебі қарсыластары қарсы қймыл жасауға мүмкіндік алады.

Белдесу кезінде балуандардың қалпы, бір-біріне қатынасты орналасуы және көшеюінің бағытының дәрежелі тұрақты өзгереді. Сондай-ақ балуандырдың дене-күш және психологиялық жағдайда өзгереді.

Осы факторлар негізінен дәл құрастырылған сәттерді; белдесудің әрбір сәтімен мінезделеді. Белдесу барысында балуандардың денесінің қалпы (денесінің бір бөлігі), ұстауы, үлкен және аздау дәрежелі бір әдістерді жүргізуді қйындатады және басқа техникалық әрекеттерді орындауын амалдайды. Осы қарсыласының қолы, аяғы, денесі және басы қандай жағдайда тұрғанына, бәсекелесінің қандай арақашықтықта орналасқанына байланысты. Мысалға, егер қарсыласы доғары түзу тұрыста, орта қашықтықта тұрса, және қолдарын иығы тұсына көтеріп ұстаса, онда бұл қалпы денесінен ұстап қағып құлатуды орындауға ыңғайлы. Сол уақытта осындай жағдайы арқадан асырып лақтыруды орындауды қйындатады. (2)

Егер қарсыласы жоғары партерде тұрса және аяқтарын түзу бұрышпен бүгіп ұстаса, онда бұл жағдай денесінен ұстап шалқайып лақтыруға ыңғайлы. Көптеген техникалық әрекеттер және олардың күрес элементтері қарсыласын тепе-теңдіктен шығару принципіне құрастырылады (лақтыру, партерге ауыстыру т.б). Қарсыласының күші сондай, оның қалпы біреулер үшін жайдарлы жағдай жасауы мүмкін және басқа әдістер (қарсы әдістер) жасауға қйындатады. Жағдайы жайдарлы болады, егер әдіс қарсыласының күшінің бағытына қарай орындалса. Егер қарсыласы өзінің күшін алға бағыттаса және оның денесінің қалпы сәйкестірілген ұстауды орындауға ыңғайлы болса, онда оны арқадан асырып лақтыру, шалқайып лақтыру, диірмен мен, әртүрлі партерге ауыстыруларды орындауға амалдайды.

Ыңғайлы жағдайды туғызуда және шабуылданушы балуанның денесінің ауырлығының орналасуының үлкен маңызы бар.

Белдесуде қарсыласының ұсынысымен күші, сондай-ақ оның салмағының ауырлығының орналасуы әдістің екінші бөлімін орындауға жайдарлы жағдайымен басымырақ мінезделеді - лақтыруда, ауыстыруда, қағып жығуда ж.б. және әдістің бірінші бөліміне орындауға түкте әсерін тигізбейді-ұстауға. Әдістерді, қарсы әдістерді орындау қарсыласының денесінің әлсіреуіне әкеледі. Шаршаған оның назарының өткірлігі жоғалады, күші, жылдамдығы және ептілігі төмендейді, нәтижесінде ол қуаттылығымен және толық күшімен қорғана немесе қарсы әдіс жасай алмайды.

Техникалық әрекеттерді жүргізу үшін қолайлы көрініс қарсыласымен белдескенде, жарысқа қатысуға психологиялық дайындығы кемдеу кезде шыңғады. Кім өзінің күшіне сенімділігін жоғалтса, қарсыласының мүмкіншілігін алып есептесе, психологиялық жағынан басылса, қорқақтық және шешімсіздік білдірсе, кездесу нәтижесіне артық күйзелсе, ол әдетте белдесуді еркін жүргізбейді, барлық белсенділігін жоғалтады, жиі кемшіліктер жібереді, өзінің дене қасиеттерін техникалық және тактикалық дайындығын толық түрде көрсету амалынан айырылады.

Белдесуде барлық сәттерді есептеп, қаншалықты ол әдісті ыңғайлы орындауға, балуанға тағыда қарсыласына қарағанда өзінің бастапқы қалпын осы сәтте дене-күш және психологиялық жағдайын есептеу керек.

Сайыста тактиканы жүргізу көбнесе сол балуанның жеке ерекшеліктеріне байланысты. Әрбір тәжірбиелі балуанның тактикалық ізі өзінің күрес стилі болады. Іс-әрекеттерге байланысты, балуанның белдесуде тактикалық жағдайының мінездемесі, тактиканың келесі негізгі түрлерін ажыратады: шабуылдаушы, қарсы шабуылдаушы және қорғанушы.

Шабуылдау тактикасы балуаннан өте жақсы дене-күш және психологиялық дайындықты, үлкен әртүрлі техникалық құралдарды қолдануды, ақылды қулықты, тактикалық маневр жасауды талап етеді.

Оның екі әртүрін бөлуге болады:

- үзіліссіз шабуыл тактикасы.
- эпизодтық шабуыл тактикасы.

Кейде осындай тактика түрін ығыстыру деп атайды. Барлық белдесу ағымында ығыстыруды балуандар орындауы мүмкін, қарсыласын арнайы төзімділігіне үстемділігі болса және өзінің үстемділігіне сенсе. Кейде ығыстыру прессингпен үйлестіріледі. Прессинг мақсаты - бәсекелесін сенімді ұстауды орындауға берілмей, мүмкіншілігінше оны шаршату.

Прессинг орындау құралы - қуатты қызметті, жүлқу, итеру, қысқа уақтылы тосқауылдар қою.(шынтағымен немесе басымен кеудесіне тіреу, қарсыласының қолдарын ұстау, т.б.). Прессингті техникасы жақсы, шыдамды күшті балуандарға қарсы, бірақ төзімділігі төмендерге қолданылады, соңғысына әдіс дайындауға және орындауға бермей, оларды қажыту.

Қарсыша буыл тактикасы қортындалады сонда, балуан белдесуді қарсы және жауап қарсышабуылда қарсыласының ыңғайлы сәттері мақсаты үшін, белсенді қыймылдары шыққанда құрастырылады. Қарсы шабуыл тактикасы ерекше әсерлі, балуанға қарсыласына қарсы жылдамдық жағынан жол берсе, тұрақты және эпизоттық шабуылға тырысса, сондай шабуыл нашар болса.

Қорғану тактикасы мінезделеді сонымен, барлық өзінің назарын қорғануға жұмылдырса және қарсыласына сол сәтте шабуылдауға, егер қарсыласы қателік жібер ұндай жекпе-жек ұстамдылықты, сенімділікті және жақсы серпілісті талап етеді.

Қазіргі күрес дамуының деңгейі, әрбір балуан барлық тактика түрлерімен игеруді және қарсыласының ерекшеліктеріне сәйкес үнемді қолдана білуі керек.

Тактикалық дайындық тәсілдері - балуанның мақсаттылықпен бағытталған қыймылы, нәтижесінде ол қарсыласының жауапты серпілісін қабылдап техникалық қыймылдарды жүргізуге амалдайды. Тактикалық дайындық тәсілдерін қолданып, балуан қарсыласының психикасы әсерін тигізеді: оны жаңылыстырады, адастыруға апарады, назарын басқа жаққа аударады, сергектігі ұйықтатады, жігерін басады. Тәсілдері, техникалық әрекеттердің қолайлы жүргізу үшін келесі бейнемен бөлінеді:

Қорқыту - бұл дайындық тәсілі, балуан нәтижесінде белсенді қыймыл (әдістер, қарсы әдістер және ұстау) жасап, қорқытуды туғызып, қарсыласын амалсыздан қорғанысқа көшуге мәжбүр етіп, шабуылшыға әдіс, қарсы әдіс жасауға жағдай жасайды.

Қабыстыру - тактикалық дайындықтың тәсілі, қарсыласын еркіндік әрекеттерден ажырату және оны қорғанысқа көшуге мәжбүр ету, солай оғып әдістер жасауға жағдай жасау.

Шақыру - дайындықтың тәсілі, балуан соның арқасында қарсыласын белсенділік әрекет жасауға шақырып, оған алдын-ала дайындаған әдістерді, қарсы әдістерді жасауға жағдай туғызады.

Қайта шабуыл - мұның маңызы сонда, балуан белгіленген әдісті жасауда алдамшы әдіс ретінде көрсетеді, сондықтан қарсыласы жасаған әдіске қарсы әдіс жасау дайындығы төмендейді.

Қайта шақыру - тактикалық дайындық тәсілі, балуан бір кезде белсенділік әрекеттерін әдейі тоқтатып, соның нәтижесінде қарсыласы босаңсыйды. Балуан соны жайдаланып, шапшаң шабуылға көшеді.

Өзінің техникалық, дене-күш психологиялық қабілеттілігін толық анықтауда, өзінің дайындығының нашар жерлерін жасырып, және белдесуде жақсы нәтижеге жетуге, балуанға алдын-ала (кілемге шығар алдында) өзінің әрекеттерін алдағы кездесуде жоспарлау қажет.

Белдесудің тактикалық жоспары - бұл оймен жеңіске жету жолы. Жоспар күрес жүргізу тактикасының негізгі сәттерін, балуан алдына қойған мақсатына жетуге, белдесудің негізгі жолдарын және құралдарын бейнелеуі керек.

Тактикалық жоспарда белдесудің мақсатын, құралын және оған жетудің әдістемелерін, уақыты және шешімділік қыймылы орынын және олардың тактикалық дайындық амалдарын, белдесуде күшін үлестіруі белгіленеді.

Белдесуде шешімді әрекеттерінің орнын және уақытын жоспарлауда, ұтыс ұпайларын бірінші алған балуан ыңғайлы жағдайда тұрады. Белдесуде шешімді әрекеттің уақыты маңызды түрде балуанның психологиялық ерекшеліктерін және оның қарсыласынан тәуелді болады.

Егер балуан өзінің шыдамдылығының басымдылығын пайдалануға ынталанса, ол белдесудің басында қарсыласын алдамшы шабуылмен шаршатуға тырысып және тек содан соң ғана шешімді әрекетке көшеді. Белдесуде шешімді практикалық әрекеттерді орындау уақытын анықтауда, балуанның сол белдеуі үшін іріктеген дәл сол техниканың ерекшеліктерін есептеу керек. Шешімді әрекеттер қысып ұстауды, белдесудің басында жақсы жоспарлауды талап етеді.

Іс-тәжірбие көрсеткендей, қорықпайтын, жігерлі және үнемді балуан, белдесудің соңына дейін жеңіске жетуге бас таратпайтын, барлық қыйын жағдайдан шығудың жолын табуы керек. Керекті техниканы тауып, ол алға қойған мақсатына жетеді.

Жарысқа қатысу тактикасы - балуанның жоғарғы нәтижеге жету шебер мүмкіншілігін пайдалану. Жарысқа шығу табысы дене-күш, техникалық және тактикалық күрес құралдарын көбінесе үнемді пайдалануына болады. (3)

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тастанов Ә.Ж. Оқушылардың жас ерекшеліктері ескерілетін дене тәрбиелеу процесінің педагогикалық негізі. п. ғ. к. дисс. авторефераты Алматы, 2003, 9-27 б.
2. Усин К.А. Повышение эффективности физического воспитания учащихся сельских общеобразовательных школ с использованием национальной борьбы «казак куреси»: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Алматы, 2010. – 120 с.

БАЛАЛАРМЕН ЖАСӨСПІРІМДЕР ЖӘНЕ КӘСІБИ СПОРТТЫҢ ТЕОРИЯСЫМЕН ӘДІСТЕМЕСІ

Сидиков С.

Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – ғ.м. **Юсупов А.Р.**

Спорттық жаттығу негіздері. Спорттық жаттығу негіздері “Жаттығу” термині ағылшынның трейнин (trainind) деген жаттығудың мазмұнын беретін сөзінен шыққан. Бұл мағынаны ұзақ уақыт бойы “спорттық жаттығу” ұғымына да қосымша теліп, бұл терминді барынша жоғары нәтижелерге жету мақсатында спорттық жаттығуларды қайталап орындау деп ұғып келген.

Біртіндеп “спорттық жаттығу” ұғымының мазмұны кеңейді және қазіргі кезде спортшыны спорттық әдіске және тәсілге оқытып, үйрету және оның дене сапаларын дамыту кіретін жоспарланған педагогикалық жүйе ретінде ұғылады.

Спорттық жаттығу құрылымының жалпы сипаттамасы Спортшыны дайындаудың мақсаты, міндеттері және негізгі жақтары. Спорттық жаттығудың негізгі мақсаты алдын-ала жоспарланған жарыстық іс-әрекетінің және спорттық жарыс нәтижелеріне жетуді қамтамасыз

етуге кепілдік беретін белгілі бір спортшы үшін дайындық деңгейінің барынша жоғары мүмкіндігінше жетуге бағытталған спорттық сайыстарға дайындалу болып табылады.

Спорттық жаттығудың мазмұнына спортшыны дайындаудың мына төмендегі ілімдік, әдістік, дене, тәсілдік және психикалық сияқты әртүрлі жақтары кіреді. Жаттығу және әсіресе жарыстық қызмет әрекетінде жоғарыдағы спортшыны дайындаудың жақтарының бірде-бірі бөлек, жекеленіп көрінбейді. Олар ең жоғары спорттық көрсеткіштерге жетуге, бағытталған күрделі кешенге бірігеді.

Спорттық жаттығу барысында негізгі мына міндеттер шешіледі:

1/ таңдап алған спорттық пәннің әдістері мен тәсілдерін меңгеру;
2/ спорттық жаттығуларды табыспен орындау және жоспарланған нәтижеге жетуді қамтамасыз ететін ағзаның қызметтік мүмкіндіктерін арттыру және қозғалыс сапаларын жетілдіру;

3/ қажетті адамгершілік және ерік-жігер сапаларын тәрбиелеу;

4/ қажетті арнайы психикалық дайындық деңгейін қамтамасыз ету.

5/ табысты жаттығу және жарыстық қызмет үшін қажетті практикалық тәжірибені және ілімдік білімді меңгеру.

Спорттық жаттығу міндеттерін іске асырудың кешенді нәтижесі мына ұғымдармен түсіндіріледі: “жаттыққандық”, “дайындалғандық”, “спорттық бап”.

Жаттыққандық жүйелі дене жаттығулары нәтижесінде пайда болатын және адамның дұмыс қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік туғызатын ағзаның талап етілетін жаттығу жүктемелеріне қызметтік бейімделу дәрежесімен сипатталады. Жаттыққандық барлық уақытта спортшының нақтылы мамандық түрінде қозғалыс әрекетіне бағытталған және оның ағзасының қызметтік мүмкіндіктерінің арттырылған деңгейінде, ерекше және жалпы жұмыс қабілеттілігінде спорттық біліктілік және дағдыларының жетілгендік деңгейіне жетуінде көрінеді.

Спортшының жаттыққандығы, тәртіп бойынша, жалпы және арнайы болып бөлінеді. Арнайы жаттыққандық таңдаған спорт түрінде бұлшық ет қызметінің нақтылы түрін орындау барысында алынады. Жалпы жаттыққандық бәрінен бұрын спортшының органдары мен ағза жүйелерінің қызметтік мүмкіндіктерін арттыратын және оның денсаулығын нығайтатын жалпы дамыту сипатындағы жаттығулардың әсерінен қалыптасады.

Дайындалғандық- бұл дене дайындығының кешенді нәтижесі (дене сапаларының даму дәрежесі); әдістік дайындығы (қозғалыс дағдыларының жетілдірілу деңгейі); тәсілдік дайындық (тәсілдік ойлау қабілетін дамыту дәрежесі); психикалық дайындық (адамгершілік және ерік-жігер сапаларының жетілдірілу деңгейі). Дайындықтың жоғарыда атап көрсетілген дайындық түрлерінің әрқайсысына (дене, әдістік, тәсілдік және психикалық дайындалғандығы) бөлек қатынасы болуы мүмкін.

Дайындалғандықтың жақтарының әрбірі басқа жақтарының жетілу дәрежесіне тәуелді, соларымен анықталады, өз кезегінде, олардың дайындалғандық деңгейіне ықпал жасайды. Мысалы, спортшының әдістік жетілуі күш, шапшаңдық, иілгіштік, үйлесімділік қабілеттері сияқты әртүрлі қозғалыс сапаларының даму деңгейіне байланысты. Қозғалыс сапаларының көріну деңгейі, мысалы, төзімділік, күрделі жағдайдағы жарыстық тартыстың үйлесімді тәсілдік үлгісін іске асыра білуімен, шаршап, шалдығуды жеңудегі психикалық орнықтылық деңгейімен, әдістердің үнемділігімен тығыз байланысты. Сонымен бірге, тәсілдік дайындықтың тек қана ақпаратты қабылдай білу және жедел қайта өңдей білу қабілеттілігіне, тәсілдік жоспар құра білуімен және жинақталған жағдайға байланысты қозғалыс міндеттерін шешудің тиімді жолдарын табуымен, сонымен бірге әдістік шеберлігінің, дене дайындығының, батылдығының, шешімшілдігінің, мақсатқа ұмтылушылық және т.б. байланысты емес екенін атап өткен жөн.

Спорттық бап – жарыстық іс-әрекетте спорттық, әдістік, дене, тәсілдік және психикалық дайындалғандықты оның бір уақытта іске асыру қабілетін сипаттайтын дайындалғандықтың жоғарғы дәрежесі.

2. Спорттық жаттығу құралдары. Белсенді қозғалыс қызметін сипаттайтын спорт түрлеріндегі спорттық жаттығулардың негізгі ерекше құралдары дене жаттығулары болып табылады. Бұл жаттығулардың құралы спорттық жетілдіру сабағы ретінде таңдап алған спорттық пәннің ерекшеліктеріне қолданыста белгілі шамада мамандандырылады.

Спорттық жаттығудың құралы мына үш жаттығу топтарына бөлінуі мүмкін: таңдаған жарыстық, арнайы дайындық, жалпы дайындық.

Таңдаған жарыстық жаттығулар – бұл таңдап алған спорт түрі бойынша мүмкіндігінше сайыс ережесіне сәйкес орындалатын және спорттық күресті жүргізу құралы болып табылады.

Спорт ойындарын қоспағанда көпшілік спорт түрлерінде таңдап алған жарыстық жаттығулардың үлес салмағы зор емес, өйткені олар спортшының ағзасына өте жоғары талап қояды.

Арнайы дайындық жаттығулары – жарыстық қызметтің элементтері, олардың байланыстары және түрлері, сонымен бірге олармен түр немесе көрінетін қабілет сипатымен елеулі ұқсас қозғалыстар мен іс-әрекеттер кіреді. Мысалы, жеңіл атлеттің арнайы дайындық жаттығулары санына таңдап алған қашықтығының бөліктеріне жүгіру жатады; гимнасттарда мұндай рөлді жарыстық әдіс, тәсілдерінің элементтері ойнайды; ойыншыларда- ойындық әрекеттер мен жарыстық айла, тәсілдер.

Басқа мысал ретінде жарыстық әрекеттің түріне жуықтайтын жаттығуларды тыңнан жасау (шаңғышыларды, шығыршықты шаңғыларда жаттығу, суға секірушілер мен гимнасттарда батутта жаттығу және т.б.). Арнайы дайындық жаттығуларына белгілі жағдайларда шектес, тектес спорт түрлерінің мамандану пәніне қажетті және сәйкес келетін жұмыс күн тәртібінде көрінетін ерекше сапаларын жетілдіруге бағытталған жаттығулар жатады.

Арнайы дайындық жаттығуларының құрамы шешуші деңгейде таңдаған спорттық пәннің ерекшелігімен анықталады. Жаттығулар спортшыға қажетті дене қабілеттері мен дағдыларын қалыптастыруды жетілдіруге көбірек бағытталған бөліктермен әсер етуді қамтамасыз ету есепке алынып іріктеліп алынады және құрастырылады.

Шаңғышының жарыстағы арнайы жаттығулары. Жаттығу мына мақсаттармен орындалады: а-аяқпен серпілу күштерін арттыру; б) аяқпен және қолмен қозғалу амплитудасын арттыру; в) қозғалыс үйлесімділігін жетілдіру; г) қолмен серпілу күштерін арттыру; д) жазды кезеңде қозғалу үйлесімділігін және дене сырғанау сезуін сақтау.

Басымырақ бағыттылығына байланысты арнайы дайындық жаттығулары қозғалыстың түрін, әдістерін меңгеруге мүмкіндік туғызатын ұштастыру және дене сапаларын (күшті, шапшаңдықты, төзімділікті және т.б.) тәрбиелеуге бағытталған дамыту жаттығуларына бөлінеді.

Мұндай бөліну әрине шартты түрде, өйткені қозғалыс әрекетінің түрі мен мазмұны жиі тығыз байланыста болады.

Арнайы дайындық жаттығуларының санына еліктеу (имитациялық) жаттығулары жатады. Мұнда спортшының іс-әрекеті таңдаған спорттық пәннің ерекше кинематикасынан және орындау сипаты осындай кезде іріктелген үйлесімділік құрылымы барынша көп сәйкес келетіндей болуы мүмкін.

Көптеген арнайы дайындық жаттығуларының ішінде нақтылы қойылған міндетті шешу үшін жаттықтырушы тек қана жаттығуларды теріп алуы ғана емес, сонымен бірге бөліктерден, элементтерден, қозғалыс тізбегінен жаңаны жасай білуі тиіс. Бұл үйлесімділігі, күш салуы, сипаты, амплитудасы, жағынан басқа да ерекшеліктерімен жарыстық жаттығулармен ұқсас

жаттығу болуы мүмкін. Алайда, барлық жаттығу құралдары шұғылданушылардың жеке ерекшеліктері ескеріліп іріктеліп алынуы тиіс. Олардың біреулері спортшының бұрыннан күшті жағын одан әрі жақсартуы тиіс, ал басқа құралдары жекелеген артта қалған әдістік әрекетті, немесе дене сапаларын көтеруі тиіс.

Жалпы дайындық жаттығулары спортшының басымырақ жалпы дайындық құралы болып табылады. Бұлардың қатарында барынша әртүрлі жаттығуларды пайдалануға болады, яғни өзінің әсер ету ерекшелігі бойынша арнайы дайындық жаттығуларына жақын, сонымен бірге олардан елеулі айырмаланатын (оның ішінде қарама-қарсы бағытталғандары).

Жалпы дайындық жаттығуларының маңызы көптеген спорт түрлерінде, әсіресе өсіп келе жатқан спортшылардың жаттығуында жиі бағалана бермейді. Жекелеген мамандар көпжылдық жаттығудың барлық кезеңдерінде арнайы дайындық көлемін тез арттырады және жалпы дайындық көлемін қысқартып, жас спортшылардың жаттығуын жеделдетуге әкеледі.

Спорттық жаттығуда қолданылатын ауызша сөзбен түсіндіру әдісіне әңгімелесу, пікірлесу, талдау, талқылау және т.б. жатады. Олар ықшам түрінде, әсіресе жоғары дәрежелі спортшыларды дайындау барысында барынша жиі қолданылады. Бұған сөзбен айту әдісінің көрнекілікпен үйлестіктегі арнайы терминологиясы мүмкіндік туғызады. Жаттығу жүйесінің тиімділігі көбінесе нұсқауларды, бұйрықтарды, ескертулерді, сөзбен бағалауды және түсіндіруді әдісін тауып пайдалануға көп байланысты.

Спорттық тәжірибеде көрнекілік әдісіне мыналар жатады: 1/ жекелеген жаттығулар мен олардың элементтерін әдетте жаттықтырушы, немесе жоғары дәрежесі спортшылар өткізгенде әдістемелік қатынаста дұрыс көрсету; 2/ оқу фильмдерінде, видеожазбада шұғылданушылардың қозғалыс әрекетінің әдістерін және тәсілдік сызбасын ойын алаңдарының макетінде көрсету; 3/ қозғалыстың бағытын, өтетін аралықты шектейтін қарапайым бағдар белгіні қолдану; 4/ жарыстық, дыбыстық және механикалық жетекші құралдарды, сонымен бірге бағдарламамен басқаруды және кері байланысты қолданады. Бұл қондырғы құралдар спортшыға темпоритмдік, кеңістіктік және қозғалыстың динамикалық сипаттамасындағы ақпарат алуға мүмкіндік жасайды, ал кейде тек қозғалыс туралы және оның нәтижесі жайлы ақпаратпен ғана қамтамасыз етіп қоймайды, сонымен бірге қозғалыс әрекетінің ықтиярсыз түзетуін енгізеді.

Қатаң уақытпен белгіленген жаттығу әдісіне спорттық тәсілдерді және дене сапаларын тәрбиелеуге басымырақ бағытталған әдістер жатады.

Әдістердің ішінде спорттық әдіс, тәсілдерді меңгеруге басымырақ бағытталған жаттығуларды бүтіндей және бөліктерімен үйрену әдістері бөлінеді. Қозғалысты бүтіндей үйрену салыстырмалы түрде қарапайым жаттығуларды, сонымен бірге бөліктерге бөлінуі мүмкін емес күрделі қозғалыстарды меңгерумен іске асырылады. Алайда, бүтіндей қозғалысты меңгеру кезінде спортшылардың назары бүтіндей қозғалыс актысының жекелеген элементтерін ұтымды орындауын бірізділікпен ұйымдастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Бұқаралық және балалар мен жасөспірімдер футболының жалпы әдістемесі. Әдістемелік оқу құралы. / Құрастырушы-авторлар: Б.М. Досқараев, Б.Д. Байсеитов, Е.Т. Алтынбек. - Алматы: КазСТА, 2018. - 330б. - ISBN 978-601-80684-8-5.

2. Балалар мен жасөспірімдер гигиенасы пәнінен тәжірибелік сабаққа арналған оқулық. Бейсембаева, З.И. Оқулық. - Қарағанды: Ақнур, 2014. - 168б. - ISBN 978-605-7508-16-6.

3. Бөлешов, М.Ә. Балалар мен жасөспірімдер гигиенасы : Бөлешов, М.Ә. Оқулық. - Алматы: Отан, 2018. - 180 б. - ISBN 9965-505-20-9.

4. Дене тәрбиесі мен спорт түрлерінің физиологиялық негіздері[Электронный ресурс] : оқулық / А. Қыдырмолдина. - Алматы : Қазақ ун-ті, 2014. - 529 б. - (Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындарының қауымдастығы). - ISBN 978-601-217-478-

5. Жас ерекшелік физиологиясы және мектеп гигиенасы[Текст] : оқу құралы / А. М. Маусумбаева. - Алматы : Отан, 2018. - 178 б. - ISBN 978-601-216-306-3

СПОРТ СЕКЦИЯЛАРЫНДАҒЫ САБАҚТАРДА ЖӘНЕ СПОРТПЕН ШҰҒЫЛДАНБАЙТЫН БАЛАЛАРДА ТӨЗІМДІЛІКТІ ДАМУЫ ТӘСІЛДЕРІН МАҚСАТТЫ БАҒЫТТАЙ ОТЫРЫП ҚОЛДАҒАН КЕЗДЕГІ ТӨЗІМДІЛІК ДАМУЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Қымбатбек С. А.

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші- ғ.м., **Нуржан Н.Н.**

Төменгі сыныптарда төзімділікті дамыту жөніндегі жұмысты бастай отырып, алуан түрлі физиологиялық бағыттағы күш түсірулерді ұтымсыз түрде үйлестіру осы дене қасиетінің көрсеткіштерінің жақсаруына емес, керісінше, нашарлап кетуіне алып келуі мүмкін болатындықтан, дене шынықтыру сабақтарын құрудың белгілі бір логикасын ұстану қажет.

Төзімділікті дамытқан кезде ең алдымен зейінді жүрек-қан тамыры және тыныс алу жүйелерінің функцияларын жетілдіре, тірек-қимыл аппаратын күшейте отырып, аэробтық мүмкіндіктерді дамытуға шоғырландыру қажет[7; 2; 6]. Бұл міндет әдістемелік жағынан алғанымызда онша қиын емес, алайда өзінің шешілуі үшін белгілі бір ерік-жігермен күш салуды, талаптардың күрделенуінің біртіндеп жасалуын, сабақтарды өткізу тәсілдері мен жүйелілігін қолдану дәйектілігін талап етеді [11; 14].

Жалпы төзімділікті дамыту үшін ұзақтығы 15-20 мин кем болмайтын, аэробтық режимде стандартты үздіксіз, айнымалы үздіксіз және интервалды күш түсірумен толтырылып отыратын циклдық жаттығулар кеңірек қолданылады. Бұл кезде бірқатар талаптарды ұстанады [9; 9].

- Қол жетерлігі. Бұл ереженің мәнісі күш түсіру талаптарының шұғылданушылардың мүмкіндіктеріне сәйкес келуге тиіс екендігінен тұрады. Жасы, жынысы, жалпы дене қасиеттерінің даярлық деңгейі ескеріледі.

Жаттығулар барысында, белгілі бір уақыттан кейін, адамның организмінде физиологиялық күйдің өзгеруі, яғни күш түсіруге бейімделу жүріп отырады. Демек, күш түсірудің қол жетерлігін оны күрделендіру жағына қарай қайта қарастыру қажет. Осылайша, төзімділікті дамытудың аталған ережесі шұғылданушының организмне, денсаулық үшін зиян келтірмей, әсер етуінің оптималды алғышарттарын жасайтын талаптардың қиындығын көрсетеді.

- Жүйелілігі. Дене жаттығуларының тиімділігі, яғни олардың адам организмне әсер етуі көбіне көп күт түсіру талаптарының жүйесімен және әсер ету дәйектілігімен анықталады. Жалпы төзімділікті тәрбиелеудегі оңды өзгерістерге сабақ процесінің үздіксіздігі, сонымен қатар күш түсіру талаптары мен демалыстың қатаң қайталанғыштығы сақталған жағдайда қол жеткізу мүмкін болады. Мысалы, жүгіру қолданған жағдайда ол жүрумен үйлесіп отыруға тиіс.

- Біртіндеп жасалуы. Бұл ереже күш түсіру талаптарын жүйелі арттырудың жалпы тенденциясын көрсетеді. Жүрек-қан тамыры және тыныс алу жүйелеріндегі айтарлықтай функционалдық қайта құруларға, күш түсіру біртіндеп арта түскен жағдайда қол жеткізуімізге болады. Демек, күш түсіруді арттыру шамасын және организмнің әр түрлі жүйелерінде қол жеткізілген қайта құруларды бекіту ұзақтығының шамасын табу керек. Бірқалыпты жаттығу

әдісін қолдана отырып, ең алдымен күш түсірудің қарқындылығын және ұзақтығын анықтау қажет. 8-10 жасар мектеп оқушылары үшін жұмыстың ұзақтығы 10-15 мин. аспауға тиіс.

Осы кезеңдегі жетекші роль оқыту-тәрбиелеу процесінің ойын түрінде жүргізілуіне тиесілі болып келеді. Алуан түрлі қозғалмалы ойындарға ерекше орын бөлінеді. Аталған жағдай төменгі сынып оқушысының организмінің негізгі жүйелерінің қызмет ету ерекшеліктерінің дәл осы ойын қызметіне ең көп дәрежеде тән екендігімен байланысты [2; 9]. Ойын әдісінің табиғатын жалпы алғанда ойынның мәнісін ашу негізінде ғана түсінуге болады. Ойын алдын ала белгіленген шарттылықтар шеңберінде адамның жүріс-тұрысын көрсететін, нақтылы өмір элементтерінің өзіндік үлгісі ретінде қарастырылады.

Ойын әдісінің мәнісі оқушылардың қимыл-қозғалыс іс-әрекеті ойынның мазмұны, шарттары және ережелері негізінде ұйымдастырылатындығынан тұрады [15].

Төменгі сынып оқушыларында жалпы төзімділікті дамыту үшін айналма жаттығудың тиімділігі расталып отыр. Бұл әдіс қатаң шектей және дербес мөлшерлей отырып, уақыттың шектеулі және қатаң лимиті жағдайларында, шұғылданушының жаттығулар сериясын дәйекті түрде орындауын қарастырады. Айналма жаттығу әдісін қолданған кезде мектеп оқушыларында алдын ала жоспарланып қойылған қимыл әрекеттерінің алгоритмі жасалады, жаттығуларды орындаған кездегі ұйымдасқандық тәрбиеленеді. Оқушылар жаттығуларды әдетте залдың немесе спорт алаңының шеңбері бойынша орналасқан, арнайы дайындалған жерлерде («станцияларда») орындайды. Әдетте шеңберге 4-тен бастап 10-ға дейін жаттығулар («станциялар») енгізіледі. Әр «станцияда» қимыл-қозғалыс іс-әрекеттерінің бір түрі орындалады. Дене қасиеттерін тәрбиелеудің міндеті организмді сауықтыру және гармониялы дамыту болып табылатындығын ескере отырып, организмнің функциялық мүмкіндіктерін арттыратын, бұлшық еттердің барлық топтарына әсер ететін жаттығуларды іріктеп алған мақсатқа лайықты іс болып келеді. Бүкіл шеңбер 1-реттен 3 ретке дейін үздіксіз немесе белгілі бір дем алу интервалымен (толық, напряженный, минимакс интервал) өтіледі.

Әр «станцияда» жаттығуларды орындағаннан кейінгі дем алудың сипаты енжар болуы, яғни шұғылданушы ешқандай жұмыс жасамайды, және жаттығулар сериясын орындау арасындағы үзіліс жүрудің әр түрлі варианттары, тыныс алудың қалпына келуіне септігін тигізетін жаттығулар және т.с. түріндегі қосымша қимылмен толықтырылатын белсенді болуы мүмкін.

Ұзаққа созылатын үздіксіз жұмыс әдісі бойынша айналма жаттығу «станцияларда» жаттығулар орындау арасындағы демалысқа үзіліссіз жүргізіледі, шеңберді өту уақыты 5 минуттан 10 мин дейін, бір «станцияда» жұмыс істеу ұзақтығы орташа немесе үлкен қарқынмен 30-60 с. Энергия шығындалуы әлі көп емес, жаттығуларды орындаудың орташа қарқындылығы кезінде тыныс алу және қан айналу ағзалары көп күш түспей-ақ, организмді оттегінің қажетті мөлшерімен қамтамасыз етіп отырады. Жаттығуларды орындау қарқындылығын арттырған кезде шұғылданушының организмі бұл кезде энергияға деген сұраныс (оттегінің сұранысы) максимальды аэробтық мүмкіндіктерге тең болатын жағдайға жетеді.

Сондай-ақ айналма жаттығуды интервалмен жұмыс істеу режимінде табысты қолдануға болады, ол 5-12 жүргізіледі, әр «станцияда» субмаксимальды айнымалы қарқындылықпен жұмыс істеу уақыты 30-45. «Станциялар» арасындағы демалыс 30-60 с., шеңберлер арасындағы демалыс 3 мин. Оқушылар орындауға тиіс жаттығуларды бұлшық еттердің барлық топтары іске қосылатындай етіп іріктеп алу керек.

Мұнда мыналар болуы мүмкін: көп мәрте секірулер, жүгіру, секіргішпен секірулер, қолды тіреп төмен түсу-көтерілу, салбырап тұрып тартылу, гимнастика қабырғасындағы, орындықтағы жаттығулар және т.с. Міндетті шарт – осы жаттығуларды алдын ала зерттеу, үйрету, оқыту [16; 13].

Айналма жаттығу әдісін қолданған кезде сабақтың моторлық тығыздығы артады, балалардың аэробтық төзімділігін дамыту үшін алуан түрлі жабдықтар мен құралдардың максималды санын пайдалану мүмкіндігі пайда болады.

Сонда да, айналма жаттығу әдісінің жоғары тиімділігіне қарамастан, оның кейбір кемшіліктерін де атай кетпеске болмайды. Жекелей көрсететін болсақ, бір жаттығу сабағында қимыл қасиеттерінің қалыптасуының физиологиялық заңдылықтары әрқашан ескеріле бермейді, қатаң дифференциациялаусыз, олардың тек кешенді дамуы ғана қамтамасыз етіледі; «станцияларда» жаттығуларды орындаудың үздіксіз-ағынды әдісі стандартты (функционалдық мүмкіндіктері әр түрлі шұғылданушылар үшін бірдей) демалу уақытын қарастырады, мұны да мақсатқа лайықты деп тануға болмайды; практикалық тұрғыдан алғанымызда 8-10 «станцияда» шұғылданушылардың үлкен контингентін ұйымдастырудың өзі стандартты емес құрал мен жабдықтардың айтарлықтай санының болуын талап етеді [17].

Айналма жаттығу әдісінің жоғарыда көрсетілген кемшіліктерін ескере отырып, біздер өз зерттеуімізде осы әдістің дәстүрлі тәсілін біршама өзгерттік: біз мектеп оқушыларының жыныстық, жастық ерекшеліктерін және функциялық мүмкіндіктерін ескердік; бұлшық ет жұмысы дене қасиеттерінің нақтылы құрамдас бөлігін – төзімділікті арттыруға бағытталды. Бұл ретте әр «станцияда» құрылымы бойынша әр түрлі жаттығулар қолданылады, бірақ дәл бір физиологиялық режим сақталынады. Қимылдардың биохимиялық құрылымының өзі ескеріледі, бірақ екінші қатарға қарай ысырылып, дәл сол кезде оларды пайдалану режимдері бірінші қатарға қарай алға жылжиды.

Сабақтарды құрудың осындай әдістемесі әрбір шұғылданушы үшін дене жаттығуларын әр «станцияда» физиологиялық негізделген және оптимальды етіп үйлестірген кезде ғана мүмкін болады.

Бір жолғы күш түсіру болса, оның дербес төзетін шамасына сәйкес таңдап алынады. Уақыт көрсеткіші болып шұғылданушының жұмысты белгіленген қуатты (қарқынды, жылдамдықты) төмендетпей орындауға қабілеттілігі, ал қайтара жұмыс істеуге даярлық критерийі болып – тамыр соғуының белгілі бір шамаларға дейін қалпына келу уақыты табылады.

Максималды қуаттылықта жұмыс істеу тек 5-10 с ішінде, субмаксимальды қуаттылықта - 30-40 с көп емес, орташа және шағын қуаттылықта жұмыс істеу — 60 с бастап және одан көбірек уақытта мүмкін болады [20].

Сонымен бірге төменгі сынып оқушыларында төзімділікті дамыту үшін циклді жаттығуларда күш түсіруді өзгертіп отырудың қолданылуы да жоққа шығарылмайды. Мәселен, жекелеген жол бөлігін бірқалыпты емес, айнымалы жылдамдықпен, мысалы, аяғына қарай шапшаңдата жүгірумен жүгіріп өтуге (немесе шаңғымен жүруге) болады; жылдамдық өзгермейтін кезде адымдардың ұзындығы мен жиілігі арасындағы ара қатынасты өзгертіп отыруға болады [12; 11].

Бұл ретте кешенді жаттығу мен бір мезгілде барлық дене қасиеттерін дамытудың мақсатқа лайықтылығы туралы есте ұстау қажет.

С. Д. Фомин мен Г.А. Селивановтың [2] пікірінше, егер арнайы іріктеп алынған жаттығулармен көбіне көп бір қасиетті дамытатын болсақ, оның даму деңгейі жоғары болмайды екен. Егер де, бір қасиетті дамытуды жалғастыра отырып, басқа қасиеттерді де дамытатын жаттығуларды қолданатын болсақ, әсер анағұрлым жоғары болмақ.

Осылайша, төменгі сынып оқушыларында төзімділікті тиімді дамыту үшін алуан түрлі дене қасиеттерінің өзара әсер етуіне жағдай жасаған, оларды айқасуына қол жеткізген маңызды болып келеді. Осы әдістемелік тәсілді қолдану белсенді дем алу, қажып, болдырумен күресу және жұмысқа қабілеттіліктің артуы үшін қолайлы жағдайлар жасайды.

Сөз жоқ, ұзаққа созылатын, айтарлықтай көлемді, бірақ қуаты бойынша организмнің функционалдық мүмкіндіктеріне адекватты бұлшық ет жұмысы тұрақты жұмысқа қабілеттілік үшін жауапты, қан айналымының тасымалдау функциясын және организмнің аэробтық өнімділігін ынталандыратын негізгі әдіс болып табылады [6; 15].

Төменгі мектеп жасындағы балаларда жалпы төзімділікті тәрбиелеудің тиімді әдістері болып: жаттығудың бірқалыпты әдісі, айнымалы әдістің әр түрлі варианттары, ойын және жарыс әдістері мен айналма жаттығу әдісі табылады [4; 11].

Төзімділікті дамыту тәсілдері тыныс алу мен қан айналу жүйелерінің функционалдық мүмкіндіктер диапазонының кеңеюіне жәрдемдесуге тиіс. Мұндай тәсілдер мыналар болады: ұзақтығы әр түрлі және мөлшерленген қарқындылықтағы жеңіл атлетикалық жүгіру, қозғалмалы және спорттық ойындар, шаңғы тебу [14; 15].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Агаджанян, М.Г. Структурно-функциональная адаптация спортивного сердца/ М.Г. Агаджанян // Спортивная кардиология и физиология кровообращения, 17 мая 2006 г.: науч. конф. Федер. агентство по физической культуре и спорту. - М., 2006. - С. 8-10
2. Алешина, М.С. Структура тренировочных нагрузок в годичном цикле для развития и поддержания специальной выносливости у юных лыжников-гонщиков / М.С.Алешина: Автореф. дис. ... канд. пед. наук; Тула, 1995.-26с.
3. Антонюк, С.Д. Влияние дифференцированных режимов двигательной активности на физическую подготовленность и физическое развитие подростков, обучающихся в школах различного типа / С.Д. Антонюк: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: ГЦОЛИФК. -М., 1991. -23 с.
4. Анушкевич, Н.В. К проблемам физического воспитания в общеобразовательной школе / Н.В. Анушкевич // XIII Международная научно-практическая конференция по проблемам физического воспитания учащихся «Человек, здоровье, физическая культура и спорт в изменяющемся мире»: Матер.конф. - Коломна, Министерство образования РФ, 2003, том 1.С. 52-54
5. Аракелян, Е.Е., Примаков, Ю.Н., Тюпа, В.В. и др. Биомеханическая специфика утомления при жүгіруе на 400 м / Е.Е.Аракелян, Ю.Н. Примаков, В.В. Тюпа, //Теория и практика физической культуры, - 1997. №7.С. 42-44

ВОЛЕЙБОЛ СПОРТЫ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЯРЛЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ТАРИХИ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН АЛҒЫШАРТТАРЫ

Әшірбай С.С

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м, оқытушы

Маханбетова А.Қ

Қимыл қозғалыс әректін меңгеру тек дағдыны қалыптастыру ғана емес дене жаттығуларын орындауға мүмкіндік туғызатын қажетті күш, жылдамдық, төзімділік, шыдамдылық және буын қоспаларының қозғалмалылығы сияқты сапалық ерекшеліктерінің дамуына да байланысты.

Дене сапалары дегеніміз адамның қозғалыс мүмкіндігін анықтайтын ағзаның қызмет ету жүйесі болып саналады. Қозғалыс және дене сапалары терминінің екеуі де дене тәрбиесі туралы ғылымда тең дәрежеде, өйткені олар осы сапалық ерекшеліктерді анықтайтын әр түрлі

қозғаушы күштерге назар аудартады. Белгілі ғалым А.В.Коробковтың «Дене сапаларының диссоциациялануы» атты еңбегінде қозғалыс сапаларын дамыту кезеңдермен жүреді. Басында бір сапаның дамуы дәл осы сәтте арнайы дамытылмаған басқа сапалардың қатар өсуімен жүреді. Одан әрі бір сапаның дамуы басқаларының дамуын тежеуі мүмкін делінген. Мұндай құбылыстың белгілі бір механизмі анаэробты және аэробты процестердің арасындағы антогонизм, яғни бірінің дамуы екіншісінің тежелуіне немесе керісінше болады. Қозғалыс сапалары спортшылардың жас ерекшелігіне қарай дамуы әр түрлі уақыттағысымен сипатталады. Мұның мәні әр түрлі қозғалыс сапаларының барынша табиғи дамуына әр түрлі жаста жетеді (жылдамдық сапасы 13-15 жаста, күштік сапа 25-30 жаста және т.б.). Осы негізде жас спортшылардың дене сапаларын қимыл-қозғалыс ойындары арқылы арттырудың практикалық маңыздылығы өте жоғары екендігіне көз жеткізу мақсатында, ойынды кеңінен талдағандығымыз жөн деп есептедік. Әрбір адам туғаннан бастап- ақ, белгілі бір қозғалыс мүмкіндіктеріне ие болады, себебі қозғалыс арқылы күнделікті өмірде түрлі қимылдар іске асады. Мысалы, белгілі бір уақыт ішінде бірнеше метрге жүгіре алу да, салмақты көтере алу да және т.б. сандық сапалық сипаттамасы бар әрқилы қимыл әрекеттерінен тұрады. Сондай-ақ, ұзақ қашықтыққа жүгіру адам ағзасына әртүрлі салалық талаптар қояды және олар әртүрлі дене қабілеттері деп- адамның қозғалыс мүмкіндіктерінің әртүрлі қырларын айтамыз. Әдебиеттерді талдау барысында балалық және жасөспірім кезеңдерде қозғалыс мүмкіндігін тәрбиелеу үшін қолайлы жағдайлар бар екендігіне көз жетті. Қозғалыс мүмкіндіктерінің күшеюі мектеп жасындағы бала ағзасының жас ерекшелігіне сай келуі қозғалыс мөлшерінің іс- әрекетін реттеп отыратын иннервациялық механизмдердің жоғары қозғыштығына және зат алмасу процестерінің өте қозғалмалылығы, қимылдың ең жоғарғы қарқыны, бұлшық еттің босауының және жиырылуының тез ауысып өзгеріп отыруына байланысты. Біз талдаған зерттеулердің бірқатары спортпен енді жүйелі түрде шұғылданатын оқушылардағы жылдамдықтың жасқа байланысты динамикасын көтеруге мүмкіндік берді. Күш адамның дене сапасының құрамдас бөлігі ретінде оны мынадай белгілер бойынша нақты анықтау керек:

1. Күш, қозғалыстың механикалық сипаттамасы ретінде денеге көлем салмағы – күш әсер етеді.

2. Күш адамның қабілеті, қасиеті ретінде және т.б.

Егер бірінші мағынасында күшті қозғалыстың басқа да сипаттамаларымен бірге механизмді зерттеу нысаны ретінде көрсетсе, екінші мағынасында физиология, антропология дене тәрбиесі теориясындағы зерттеу пәні ретінде сипатталады. Қандайда бір ұғымды анықтаудың ең жақсы тәсілі- адамның күш мүмкіндіктерінің деңгейін және өлшеу жолдарын көрсету. Оны динамометрмен немесе механикалық өлшеу арқылы анықтауға болады. Бұл фактор күштің қозғалыс қабілеті ретінде, бұлшық еттің жұмысын күштің белгілі бір көлемін көрсете алу мүмкіндігі болып табылады. Мағынасы жағынан дұрыс болса да бұл фаза стилистикалық жағынан «күш» деген сөздің әртүрлі мағынада қолданылуына байланысты бір сөздің мәнін қайталай беру тәрізді көрінеді. Осылайша адамның күшін сыртқы қимылдарға қарсы тұра алу қабілеті немесе бұлшық ет күші арқылы қарсы тұруы деп анықтауға болады. Қарсы қимыл-әрекет жұмысы процесінде, қарсы шығу күші деп – қимылға қарсы бағытталған күшті кері шегіну кезінде – қозғалыс үстіндегі қимылды айтады.

Бұлшық еттер мынадай күштерді көрсете алатыны белгілі:

- өз ұзындығын өзгертпей (статистикалық, изометрлік тәртіп);
- ұзартылған жағдайда (плиометрикалық, жиырылу тәртібі);

Бұл кезеңдегі күштің ең жоғарғы мөлшерін әртүрлі, жоғарыда келтірілген бөлімдерді күш қабілетінің негізгі түрлерінің жіктелуі деп қабылдауға болады.

Мектеп оқушыларының дене тәрбиесі жүйесінде бұлшық ет күшін- адамның бұлшық ет қысымы арқылы сыртқы қимылға қарсы тұра алу қабілетін тәрбиелеуге көп орын бөліну

керек. Бұлшық ет күшінің көрінуі – бұлшық ет аппараттарының іс әрекетін ретке келтіретін жүйке процесінің дамуы мен жинақталуына байланысты. Жүйке жүйесінің вегетативті бөлігінің қызметін реттеуде, көлденең жолақты бұлшық еттердің физиологиялық жиырлу қабілеттері маңызды қызмет атқарады. Бұлшық еттер өзінің ұзындығын өзгертпей- ақ (статистикалық немесе изометрлік тәртіп), ұзындық қысқарғанда да (жиырлу немесе миометриялық тәртіп), ұзарған кезде де (жазылу немесе плиометрикалық тәртіп) күшті көрсете алады. В.Зациорскийдің жіктеулері бойынша күш қабілеттері келесі түрлерге бөлінеді: бойға біткен күштілік (жай қозғалыстағы статистикалық тәртіп), жылдамдықтың күштілігі (жылдам қозғалыста көрінетін динамикалық күш). Адамның жылдамдық күш қабілеті, жазылу және жиырлу (амортизациялық күш), сонымен өте аз уақыт ішінде үлкен күш көлемін көрсете алу қабілетінен «жарылу күші» бөлінеді. Әрбір адамның негізінде жеке даралық сипаты болады: конституциялы ерекшеліктері, мидың нейродинамикалық қасиеті, ми жартышарлардың функциональды ассиметриялық өзгешеліктері және т.б.

«Қабілет» деген сөз психологияда күнделікті өмірге қарағанда біршама тар мағынада қолданылады. Ал ғылымда қабілет – адамның нышандарынан, білім, ептілік, және дағдылары бойынша өлшенеді. Бір адамның бойында бірнеше әртүрлі қабілет болуы мүмкін, бірақ олардың бірі басқаларға қарағанда мәндірек болады. Екінші жағынан бірнеше әртүрлі адамдарда бір ғана қабілет байқалуы мүмкін, бірақ даму деңгейлері бойынша өзара өзгешеленеді. Қабілетті анықтаудың біршама сенімді, дұрыс жолы – бұл, іс- әрекет барысындағы оның нәтижелік динамикасын көрсету. Кез-келген іс- әрекеттің орындалу нәтижесі өз алдына қандайда бір жеке қабілетті анықтаумен емес, әрбір адамдағы өзіне тән қабілеттердің үйлесімділігімен анықталады. Қабілеттің қалыптасуының психологиялық жағдайларына талдау жасау негізіне жататын талаптарды қарастыру – кеңес психологиясының класигі көрнекті ғалым Б.М.Тепловтың айтқан ілімдеріне тоқталуды қажет етеді. Оның айтуы бойынша дарындылықтың жалпы теориясы “.....нақты фактілер мен жеке заңдылықтарды зерттеу бойынша үлкен жұмыстардың нәтижесінде жасалуы қажет”. Қабілет – бір немесе бірнеше іс- әрекеттерді нәтижелі орындауға қатысы бар жеке даралық психологиялық ерекшелік және өзінде бар дағды, ептілік және білімдерге сәйкестенбестен-ақ, бұл білім мен дағдыларды жеңіл әрі тез меңгерумен түсіндіруге болады деп, жазады. Қабілет бұл дамудың нәтижесі, ал нышан – қабілет дамуының негізінде туа пайда болған анатомиялық-физиологиялық ерекшелік. Қабілетті зерттеуші оны туа және жүре пайда болған «қоспалық» деген түсінікте жұмыс істейді және ол үшін де, потенциалды мүмкіншіліктері бар адам үшін де, соңғысы (жүре пайда болған) болуы мүмкін.

С.Л.Рубинштейннің ойы бойынша қабілеттің дамуы спираль бойынша жүзеге асады: қандайда бір деңгейді көрсететін қабілеттің жүзеге асу мүмкіншілігі қабілеттің ары қарай едәуір жоғары деңгейде дамуы үшін жаңа мүмкіншіліктердің диапазонымен анықталады, ол өзіндегі бар мүмкіншіліктің таралуын қамтамасыз етеді .

Н.С.Лейтес дарынды балаларды зерттей келе, олар еңбекке тартымдылығымен өзгешеленетін және еңбекпен қанағаттануды сезінетін нағыз кішкентай еңбекқорлар болып табылады, - деп көрсетеді. Бұл тұжырым маңызды ереже жасауға итермелейді. Еңбекке бейімділік – дарындылықтың көрінуі ретінде болады .

Күш дайындығы мәселелерін зерттеудің өзектілігі спорттық ойындармен сайыстардың практикалық орындалуынан сұраныстар келіп шығады. Күш дайындығының дұрыс жүйесін жасау арқылы спорттың көп түрінен спорттық нәтижелерді дамыту немесе жетілдіру шешуші факторлар болып саналатынын С.Летунов дұрыс атап өтеді. Күшті дамыту жаттығуларымен шұғылдану нәтижесінде адамның дене құрылысын едәуір өзгертуге болады. Күш қатынастық және абсолюттік болып бөлінеді. Абсолюттік күш – нақтылы қимыл-қозғалысқа қатысатын барлық бұлшық ет топтарының жиынтық күші. Қатынастық күш – адам

денесінің 1 кг салмағына тура келетін абсолюттік күштің мөлшері. Күш сапаларын тестілеуді динометрдің жәрдемімен өткізуге болады. Белгілі бір жасқа дейін абсолюттік және қатынастық күштерде биологиялық жасқа сәйкес физиологиялық өзгерістердің нәтижесінде бұл күштің екеуі де артады.

«Шыдамдылық» - деген ұғымды адамның қажуға қарсы азды-көпті тиімділікпен қызмет атқару қабілетімен байланыстырады. Қысқаша айтқанда шыдамдылық адамның қажуға, шаршауға тұру қабілеті. Шыдамдылықты дамытудың негізгі әдістеріне төмендегідей сипаттағы дене жаттығулары және олардың кешені жатады:

- тірек-қимыл аппаратының ірі топтарының барлығы немесе көпшілігінің белсенді қызмет атқару;

- бұлшық ет жұмысын негізінен аэробты энергиямен қамтамасыз ету;

- салыстырмалы жұмыс жасау ұзақтығы;

- жұмыс жасаудың бірқалыпты, жоғары және өзгермелі қарқыны.

Адамның төзімділігін шартты түрде екі топқа бөлуге болатынын көптеген факторлар мен анықтауға болады:

1. Ағзаның әртүрлі жүйелерінің функциональдық мүмкіндіктері (аэробтық және анаэробтық мүмкіндіктер, қозғалыс дағдысының жетілу деңгейі);

2. Тұрақтылық деңгейі, ішкі ортаның қолайсыз өзгерістеріне және жүйкенің жоғарғы импульсациясына байланысты.

Әйтсе де, бұлай болу толық қатаң болмаса да, дұрыс дәлелденген. Себебі, төзімділікті тәрбиелеу барысында осы аталған екі топтың біріне бағытталған тәсіл қолданылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Матвеев Л.П. «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» дене мәдениеті институттарына арналған оқулық. //Дене тәрбиесі және спорт, М, 1976ж. 236б.

2. Хан А.Н. «Мектептегі дене тәрбиесі сабағының құрылымдарының педагогикалық негіздері» п.ғ.д., дисс. авторефераты. М., 1984 ж. 33б.

3. Тәникеев М.Т. «Ұлттық спорт әлемі» Алматы, 1998 ж. 288б.

4. Төлегенов Ж.М. «Қазіргі педагогикалық үрдісте қазақтың ұлттық дене тәрбиесінің құралы мен формасы» п.ғ.к, дисс. авторефераты. Алматы, 1992ж. 1-165 бб.

5. Тотенаев Б. «Дене тәрбиесі» бірінші класқа арналған оқу құралы». Алматы, 1988ж. 112б.

6. Сағындықов Е.С. «Қазақтың ұлттық ойындары» Алматы, 1991ж. 175б.

7. Тойлыбаев Б.А. «Бастауыш мектеп оқушыларына дене тәрбиесін беруде халықтық педагогика элементтерін пайдалану» п.ғ.к., дисс. авторефераты. Алматы, 1995ж.

БОКСШЫНЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ, ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ЖАС ЕРЕКШЕЛІКТЕР НЕГІЗДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ АСПЕКТІЛЕРІ

Мелдехан Р.М.

Tashenev University, Шымкент қ.

ғылыми жетекші- ғ.м, оқытушы **Талдыбек С.Е.**

Бүгінгі таңдағы қоғам өмірінің экологиялық, экономикалық және әлеуметтік жағдайларының түрлі себептерінен, сондай-ақ жалпы білім беретін мектептер мен басқа да жоғары білім беретін оқу орындарында дене тәрбиесі мен спорт жүйелерінің нашарлауына байланысты оқушылар мен жас жеткіншектердің денсаулықтары төмендеп, жылдан-жылға

аурулардың саны көбеюде. Бұл жағдай қоғамның да, мемлекет басшыларының да алаңдаушылығын туғызуда.

Осыған орай халықты, әсіресе, болашақ жастардың дене тәрбиесі жүйесін жақсартуға мемлекет тарапынан әр жыл сайын бірнеше шаралар жүзеге асырылып, заңдар қабылдануда. Мысалы, Тұңғыш Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан Республикасының 1996-2000 жылдар аралығында жалпы бұқаралық спортты дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» туралы Жарлығына қол қойса [1996 ж.], 1997 жылы «Қазақстан-2030» бағдарламасын жолдады.

Ал 1999 жылы «Қазақстан Республикасының дене мәдениеті және спорт туралы» заңы қабылданса, 2001 жылы «Қазақстан Республикасының 2001-2005 жылдар аралығындағы дене тәрбиесі мен спортты дамытудың мемлекеттік бағдарламасы туралы» жарлығы шықты. Бұл бағдарламалар мен заңдардың негізгі мақсаты дене тәрбиесі мен спорт саласын дамытуды әлеуметтік тұрғыда анықтап, жеке тұлғаны дамытуды жаңаша көзқараспен қарап, оған әлемдік ғылым мен прогресс деңгейінде білім мен тәрбие беру. Сонымен қатар, жас ұрпақтан өркениетті қоғамның ерікті, өз бас бостандығын қорғай алатын, бүкіл адамзат құндылығын бағалайтын адамгершілік, имандылық, ізгілік мінез-құлқы қалыптасқан іскер, дені сау, ой еңбегі мен дене еңбегіне бірдей қабілетті азамат тәрбиелеу. Сол себепті дене тәрбиесі мен жеке спорт түрі бойынша жан-жақты қабілетті болуы бала тәрбиесіндегі әлеуметтік ықпалы зор деп есептеуіміз қажет [1].

Әдістемелік зерттеулердің нәтижесі, өскелең ұрпақтың дене тәрбиесімен және жекелей спорт түрімен айналысу жұмыстарын белгілі ғаламдар педагогика әдістемесі және тарихы, философия, психология, дене тәрбиесі мен әдістемесі, жасөспірім физиологиясы, мектеп гигиенасы мамандарының жалпы әдістемелік негізіне сүйене отырып жүргізілгенін көрсетті.

Біздің республикамызда спорт барынша дамып келеді. Ол рас, өйткені ол жастарды дене тәрбиесіне баулудың ең ықтималды құралы болып табылады.

Бокс – бұл спорттың қызықты әрі күрделі түрі, ол өзіне табынушылар санын күннен – күнге көбейтуде.

Жарыстар боксшыдан жағдайды бір сәтте бағалауды, мезетте шешім қабылдауды және т.б. талап етеді.

Соңғы жылдары қазақстандық бокс дүние жүзінде алдыңғы қатарға шықты. Бұл біздегі боксқа, оның дамуына жеткілікті көңіл бөлудің нәтижесі деген сөз.

Оқытушылар мен жаттықтырушылар бокс теориясы мен оны оқыту әдістемесіне үлкен үлес қосты, өз жұмыстарында тактика тәсілдері, боксты оқыту әдістемесі және сабақты ұйымдастыру мәселелері түбегейлі мазмұндалған.

Тактика - боксшының қимыл тактикасын, сондай-ақ, нақты бәсекелеске қарсы жекпе-жек қолданыс тәсілдерін үйрететін білім бөлімі.

Осыған байланысты автор тактика мен әртүрлі әдістердің элементтеріне толығымен түсінік беріп жатпайды, өйткені бұның бәрі де бокс туралы көптеген оқулықтарда қамтылған.

Осы жұмыста бокстың тактика негіздері мазмұндалады, боксшының қимыл тактикасының дайындық, негізгі қорғаныс түрлеріне; жекпе-жектің алыс, орта, жақын қашықтықтары түрлеріне, ұлттық бокс мектебіне өзіндік өрнек салған жекпе-жек түрлеріне және жекпе-жекті жеке бас ерекшелігіне сай жүргізу өнеріне сипаттама жасалады.

Қазақстан Республикасындағы бокстың даму тарихы.

Қазақстан боксының тарихы бай. Бокс-қазақтың табиғатына тән, халқымыздың санында бар спорт түрі. Себебі, кейін Қытайға қараған Шығыс Түркістаннан бастап Түмен мен Орынборға дейін Ұлан-байтақ даланы біздің бабаларымыз уысында ұстады. Мұндай Ұлы дала тек рухы қу жүрек жұтқан құлдары бар халықтың еншісіне бұйырса керек.

Ғалымдар бокстың 5000 жылдық тарихы бар деген тоқтамға келіп отыр. Бұған дәлел: бағдатқа жақын жерден табылған тасқа қашалған айшықты боксшылар бейнесі.

Біздің дәуірімізге дейін 688 жылы жұдырықтасу олимпиада ойындарына енді. Жекпе-жекке шыққан жігіттер қолдарын терімен немесе жұмсақ дәкемен орап айқасқан.

Қазіргі бокс тікелей ХҮІ- ХҮІІ ғасырларда Англияда бастау алған деген ғылыми тұжырым бар. Бокстың осы елдегі ұстазы Джейм Фиг алғаш рет бокс ережесін жазып шықты. Кейін 1805 жылы Маркиз Куинсберридің ережесі дүниеге келді. Осы ереже бойынша шаршы алаңның көлемі, раундтың ұзақтығы, қолғаптың салмағы, қандай жағдайда нокауд есепке алынады, тағы басқа жекпе-жекке қатысты мәселелер жүйеге келтірілді.

1904 жылы бокс Олимпиада ойындарының бағдарламасына енді. 1920 жылы Бүкілдүние жүзілік әуесқой бокс ассоциациясы (АИБА) өмірге келді.

Әлем чемпионаты алғаш рет 1974 жылы өткізілді.

Қазақ жігіттерінің ресми бәсекелерге алғаш қатысуы Кеңес одағына қараған кезеңнің үлесіне жатады.

1936 жылы Шоқыр Бөлтекұлы Қазақстанға бокс қолғабын арқалап келгеннен бергі уақытта шаршы алаңға небір мықтылар шықты.

1947 жылғы КСРО чемпионатына Қазақстан құрамасын Шоқыр Бөлтекұлы бастап барған. Сол жолы Махмұт Омаров (51 кг) қола медальға қол жеткізіпті. Оның қадамына інісі Мақсұт Омаров жалғастырды, ол 1957 жылғы КСРО чемпионатында қола жүлде алса, 1959 жылғы КСРО халықтарының чемпионатында күміс медальға ие болды.

1959 жылғы КСРО спартакиадасында Әбдісалан Нұрмахановтың жұлдызы жанып, қола медалімен оралды. Әбдісалан бастап барған Атланта олимпиадасында қазақ құрамасы командалық үшінші орынға ие болды. Қазақ боксшыларының үлесінде әлем чемпионатының бес медалі бар[2].

Нұрхан Сүлейменов дүниежүзілік чемпионаттардың күміс жүлдегерлері атанды. Армахан Ибрагимов 1997 ж. Будапешт рингінде күміс жүлдеге қанағат тұтты. Осы жылы Болат Жұмаділов қола медалімен шектелді.

Олимпиада шепстресіне көз салсақ Серік Қонақбаев (1980 ж.) пен Болат Жұмаділовтың (1996 ж.) қанжығасына байланған қос «Күміс» көңілге үміт ұялатады.

Серік Нұрқазов 1983 жылы Еуропа чемпионы атанды.

1984 жылы Ташкентте болған КСРО чемпионатында Кәрімжан Әбдірахманов, Серік Нұрқасов, Серік Қонақбаев, Асылбек Қылымов чемпиондық тұрғыда тұрды.

Қазақстан боксын ауызға алғанда біздің республикадан шыққан тұңғыш әлем чемпионы Валерий Рычковті (1978 ж.), 1989 жылы дүниежүзінің чемпионы атанған Игорь Ружниковті, Бокс бойынша Қазақстанның алғашқы Олимпиада чемпионы (1996), Баркер кубогының иесі Василий Жировті айтпай кетуге болмайды.

Еліміздің тарихында хандар мен билердің батырлық қасиеті туралы аңызға бергісіз әңгімелер аз емес. Бүгінгі заманда да жасында жекпе-жекке түскен лауазымды адамдар көп.

Мысалы, сазгер Нұрғиса Тлендиев боз бала кезінде Шоқыр атамның шәкірті болса, Олжас Сүлейменов бала кезінде рингке шығыпты. Премьер-Министр Нұрлан Балғынбаев студент кезінде бокстан Шешенстан чемпионы атанып, спорт шебері дәрежесіне жетті.

1998 жылы Қазақстан бокс федерациясының президенті-Бекет Мақмұтов бүкіл дүниежүзілік әуесқой бокс федерациясының бірінші вице президенті болып сайланды.

Бангкоктағы ХІІІ Азия ойындарында Ермахан Ибрагимов, Вячеслав Бурьба, Мұқтархан Ділдәбеков алтын жүлде алса, Нұржан Сманов күміс жүлдені қанағат тұтты. Тұрсынғали Едібов бастаған құрама команда үшінші орынға табан тіреді.

2002 жылы Австралияда Сидней олимпиадасында Қазақстан Республикасынан Бекзат Саттарханов пен Ермахан Ибрагимов жеңімпаз болса, Болат Жұмаділов пен Мұқтархан Ділдабеков күміс медальді иеленді.

2002 жылы Қазақстан Республикасының Астана қаласында өткен X әлем кубогында Қазақстан құрама командасы Кубадан кейін екінші орынға көтерілді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. «Қазақстан Республикасында 1996-2000 жылдар аралығында бұқаралық спортты дамыту туралы мемлекеттік бағдарламасы» // 1996 ж. 19 желтоқсан. № 3276.

2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2030» Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы Алматы, 1998, 240 бет.

ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫ РУХАНИ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫҢ РӨЛІ

Мильдоходжаева Гульсун Сейдалиевна

педагогикалық ғылым магистрі, аға оқытушы, АҚ «Ж.А.Тәшенев университеті», Шымкент қ., email: gulya_gym@mail.ru

Тұраш Нұрай Уалиханқызы

Ж.А.Тәшенев атындағы университетінің ФК-23-1к4,
2 курс студенті, Шымкент қ., email: nurai2205@icloud.com

Аңдатпа. Дене шынықтыру мен рухани тәрбиенің байланысы туралы мәселені зерттеуге бағытталған мақала. Бұл тақырыптың өзектілігі қазіргі уақытта, жас ұрпақ көбінесе спортқа деген құштарлыққа ие емес және бейне ойындарға және аз қозғалмалы өмір салтына артықшылық береді, бұл психологиялық сипаттағы әртүрлі бұзылуларға әкелуі мүмкін. Бұл жұмыста осы тақырып бойынша студенттердің пікірлерін зерттеуге бағытталған сауалнамаға негізделген статистика қарастырылады.

Кілт сөздер: мәдениет, дене тәрбиесі, спорт, тұлға, дене шынықтыру, рухани тәрбие.

Abstract. The article is aimed at studying the issue of the connection between physical culture and spiritual education. The relevance of this topic lies in the fact that at present, the younger generation often does not have a high desire for sports and prefers video games and a sedentary lifestyle, which can lead to various psychological disorders. This paper will examine statistics based on a survey aimed at studying students' opinions on this topic.

Key words: culture, physical education, sports, personality, physical education, spiritual education.

Қазіргі қоғамда дене шынықтыру халықтың игілігі болғанына қарамастан, рухани байлықты, адамгершілік тазалықты және физикалық кемелдікті үйлесімді үйлестіретін жаңа адамды тәрбиелеудің маңызды құралы болып табылады. Бұл адамдардың әлеуметтік және еңбек белсенділігін, өндірістің экономикалық тиімділігін арттыруға ықпал етеді; дене шынықтыру қозғалысы дене шынықтыру және спорт саласындағы мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың әртүрлі қызметіне сүйенеді. Спорт - бұл дене шынықтырудың ажырамас бөлігі,

дене тәрбиесінің құралы мен әдісі, әртүрлі дене жаттығулары мен дайындық жаттығулары бойынша жарыстарды ұйымдастыру және өткізу жүйесі. Тарихи тұрғыдан алғанда, әр түрлі физикалық жаттығулардағы адамдардың жетістіктерін, сондай-ақ олардың физикалық даму деңгейін анықтаудың және біртұтас салыстырудың маңызды ортасы ретінде қалыптасқан. Спорт бәсекелестік қызметті, оған арнайы дайындықты, осы қызмет саласында туындайтын нақты қоғамдық қатынастарды, оның әлеуметтік маңызды нәтижелерін қамтиды. Спорт-бұл адамгершілік, эстетикалық тәрбиеге, сондай-ақ рухани қажеттіліктерді қанағаттандыруға ықпал ететін дене шынықтыруды тиімді ынталандыратын фактор.

Спорт тарихы

Спортқа тарихи түрде адам қызметінің әртүрлі элементтері енген. Ғасырлар бойы қалыптасқан спорт түрлері ежелгі уақытта адам дене тәрбиесі үшін қолданған ерекше дене жаттығуларынан, Еңбек және әскери қызмет түрлерінен — жүгіру, секіру, лақтыру, салмақ көтеру, есу, жүзу және т. б.

Қазіргі спорттың бір бөлігі 19-20 ғасырларда қалыптасқан. спорт түрінің өзі және ойын мәдениетінің, спорттық және көркем гимнастиканың, қазіргі бессайыстың, мәнерлеп сырғанаудың, спорттық бағдарлаудың, спорттық туризмнің және т. б. байланысты бағыттары негізінде. Техникалық спорт түрлері-техниканы дамытуға негізделген: авто -, мото -, велоспорт, авиациялық спорт, су астында жүзу және т.б. көптеген мыңжылдықтар бойы белсенді өмір сүру адам өмірінің ажырамас бөлігі болды. Бірақ ғылыми-техникалық революциядан бастап, адам еңбегін механикалық еңбекке ауыстырған кезде және бүгінгі күнге дейін адамның физикалық белсенділігі нөлге ұмтылады, бұл, әрине, адамның денсаулығына да, оның психикасына да әсер етті.

Дене шынықтыру дегеніміз не?

Дене шынықтыру – денсаулықты нығайтуға, адамның дене қабілеттерін, спорттық жетістіктерін және т.б. дамытуға бағытталған жалпы адамзат мәдениетінің маңызды бөлігі. Бұл анықтама кітап, музыка және кескіндеме сияқты физикалық жаттығулар адамның психикалық денсаулығына әсер етеді деген идеяны береді.

Дене шынықтыру ұғымына халықтың ақыл-ойы, таланты, қолөнері, оның рухани мәнін, дүниетанымын, табиғатын, адами болмысын, адами қатынастарын білдіретін барлық нәрсе кіреді.

Спорт дене шынықтырудың органикалық бөлігі болып табылады және берілген қозғалыс әрекеттерінде бәсекелестік арқылы қабілеттерді одан әрі барынша арттыру үшін қарқынды мамандандырылған дайындыққа бағытталған адамдардың ойын қозғалысының белсенділігі үшін қоғам құратын және пайдаланатын материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы болып табылады.

Дене шынықтыру жалпы мәдениеттің маңызды бөлігі ретінде "тұлғаның қалыптасуына" айтарлықтай әсер етеді.

Бұл тұжырымдама тек физикалық дамуды, профилактикалық медицина аспектілерінде денсаулықты нығайтуды, күштің жоғары деңгейіне, жылдамдыққа, төзімділікке, қозғалыстарды үйлестіруге, жақсы функционалды күйге, еңбекке және өз Отанын қорғауға физикалық дайындықты ғана емес, сонымен қатар дене тәрбиесінің мағынасын түсінуді, дене шынықтыру эстетикасын, спорттық этиканы, спорттық гигиена негіздерін білуді, әр адам үшін жақсы физикалық жағдайды сақтаудың маңыздылығына сену, тұрақты жаттығуларға тұрақты әдеттер қалыптастыру, тиісті гигиеналық нормаларды сақтау.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

Жұмыс барысында 1-4 курс студенттері арасында спорттың жеке тұлғаның рухани дамуына әсері және жалпы спортқа деген көзқарасы туралы пікірлерін зерттеу мақсатында сауалнама жүргізілді.

Тест 6 сұрақтан тұрды және тест нәтижелері бойынша статистикалық мәліметтер құрастырылды: қатысушылардың жалпы санынан 36,3% 3 курс студенттері, 29,4% 1 курс студенттері, 21,6% 2 курс студенттері және 12,7% 4 курс студенттері. Респонденттердің көпшілігінің пікірінше, спорт өмірдің міндетті бөлігі (66,7%), қалған 33,3% бұл сұраққа теріс жауап берді. Тестілеуден өткендердің басым бөлігі (61,8%) дене шынықтыру сабағына оқу кестесін сақтай отырып барады, 19,6% осы пән бойынша сабаққа немқұрайлы қарайды, 18,6% айына 1-2 рет сабаққа барады. «Сіз дене шынықтыру сабағынан тыс қандай да бір спорт түрімен айналысасыз ба?» деген сұраққа мынадай деректер алынды: 45,1% «Иә», 33,3% «Жоқ» деп жауап берді және 21,6% спортты өміріне енгізуді жоспарлап отыр. Тест нәтижелері бойынша қатысушылардың 60,8%-ы және 18,6%-ы өзін өнер сүйер адаммын деп санайды (тиісінше, мәдениет мекемелеріне (мұражайларға, көрмелерге, театрларға және т.б.) сирек немесе жиі барады), 20,6%-ы өнерге құмар адаммын деп есептемейді. Спорт пен рухани дамудың байланысы туралы студенттердің ой-пікірлері көбірек қызықтырды. 57,8% спорт мұндай дамуға ықпал етеді деп санайды, 28,4% бұл туралы ешқашан ойламаған, ал респонденттердің 13,7% байланысты көрмейді. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, жастардың өз өмірінде спорттың болуына қызығушылық танытатындығы туралы қорытынды жасауға болады және мұндай іс-шаралар мәдени бөлігі бола отырып, жеке тұлғаның рухани құрамдас бөлігінің дамуына үлкен үлес қосады деп есептейміз.

Дене тәрбиесінің міндеттері:

Тұлғаның негізгі қасиеттері мен қасиеттерін қалыптастыруда дене мәдениетінің рөлі өте зор. Адам абстрактілі ойлауға, жалпы позицияны дамытуға және осы ережелерге сәйкес әрекет етуге қабілетті болуы керек. Бірақ жай ғана ой қорытып, қорытынды жасай білу жеткіліксіз – оларды өмірде қолдана білу, мақсатқа жету, жолда кездескен кедергілерді жеңе білу керек.

Жеке тұлғаның рухани-адамгершілік мазмұнына әсер ету позициясынан дене тәрбиесінің қазіргі міндеттері туралы айта отырып, мына жайттарды атап өтуге болады:

- 1) салауатты өмір салтына деген құштарлықты тәрбиелеу
- 2) ұжымшылдық пен жолдастық өзара көмекті тәрбиелеу
- 3) әділетсіздікке, арамдыққа көнбеуге тәрбиелеу
- 4) балаларда дене шынықтырумен және спортпен жүйелі түрде айналысу қажеттілігін қалыптастыру
- 5) ерік-жігерлік қасиеттерге, өзін-өзі ұстай білуге, батылдыққа тәрбиелеу
- 6) қиындықтарға төзе білу
- 7) денсаулықты, дене дамуын, дене шынықтыру және спорттық жаттығуларды өздігінен бақылау дағдыларын қалыптастыру.

Алайда денені жақсы қалыпта ұстау үшін дене жаттығуларын орындау адам бойында адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеу үшін жеткіліксіз. Дене тәрбиесі адамгершілік, еңбек, ақыл-ой, эстетикалық тәрбие мен оқытумен бірге ғана жеке тұлғаның және оның рухани қасиеттерінің үйлесімді дамуына ықпал етеді.

Қорытынды

«Мәдениет» ұғымын әр түрлі қызмет салаларында тұлғаның әлеуетті мүмкіндіктерінің ашылу дәрежесі ретінде анықтауға болады. Мәдениет адамның материалдық және рухани қызметінің нәтижелерінде көрінеді, ол рухани және материалдық құндылықтарда жазылған мәдениетті меңгереді, әлеуметтік ортада мәдени құндылықтарды тасымалдаушы ретінде әрекет етеді және кейінгі ұрпақтардың мәдениетін дамытуға қажетті жаңа құндылықтарды жасайды;

Осы тақырып бойынша ақпаратты өңдегеннен кейін, қазіргі жастардың спорт пен рухани дамудың жаһандық байланысы туралы түсініктері бар және осы салада өзін-өзі дамытуға ұмтылады деген қорытынды жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Арипова З. С. «Процесс национальной и духовной демократии социализации личности и его функции», 2023 г.
2. Айсачев А.А. «Экономика и социум», 2021г.
3. Безрядина, Ю. М. «Роль физической культуры и спорта в духовном воспитании личности», 2023г.
4. Выдрин В. М. «Спорт в современном обществе» Москва, «Физкультура и спорт», 1980г.

ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Баубеков Ердәулет

Tashenev University, Шымкент қ

Ғылыми жетекші: **Молдабеков Ерлан Онласынович**

Салауатты өмір салтын қалыптастыру қажеттілігі түрлі жастағы адамдардың өз денсаулығына деген шынайы қатынасына байланысты. Осы мәселелер жайлы статистикалық материалдар мен ғылыми жарияланымдарда тіркелген көптеген жағымсыз фактілер белгілі болып келеді. Адамдардың өз денсаулығына қатынасы олардың мінез-құлқы арқылы көрініс тауып, белгілі дәрежеде 49-53% — зерттеушілер мәліметі бойынша «дені сау болу, әлде сырқаттану» дилеммасын анықтайды. Салауатты өмір салтын насихаттаушы танымал ғалым В.М.Димов әрбір адам денсаулығын нығайтатын немесе денсаулығын бұзатын мінез-құлыққа ие болу мүмкіндігі бар екенін атап көрсетеді. Өз денсаулығына деген мұқият қарым-қатынасты тәрбиелеуге болады: отбасында, мектепке дейінгі мекемелерде, жалпы білім беретін мектептерде, жоғары және кәсіптік оқу орындарында. Дегенмен, «... денсаулықтың қадірі өлім елесі жақындай түскен сайын белгілі болмақ» Академик Н.М.Амосов өз денсаулығын туралы бала кезден ойлану қажеттілігін атап көрсеткенімен, өмір шынайылығы өз денсаулығы мен салауатты өмір салты туралы тәрбиелік шаралардың тиімсіздігін көрсетіп отыр.

Ұлттық спорт түрлерімен, ойындармен, билермен шұғылдану бос уақытты өткізуге көмектеседі, денсаулықты нығайтады және ең бастысы мінездердің қалыптасуына ықпал етеді.

Халық ойындары, спорт түрлері мен билері педагогиканың дәстүрлі тәсілдері болып табылады. Көп ғасырлардан бері оларда адамдардың өмір салты, олардың тұрмысы, еңбегі, халықтық тұғырнамалары, ар-намысы, ерлігі, ептілікке, төзімділікке, күшке ие болуға деген ұмтылысы, қимылдар жылдамдығы мен әдемілігіне, күле жүріп орындауға, шығармашылықты ақыл-ойға, тапқырлыққа, ерік күші мен жеңіске деген талпынысы көрінісін табатын. Халық ойындары мектеп оқушыларының интернационалдық тәрбиесі мен дене тәрбиесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Олардың бойында өз халқының мәдениетіне деген тұрақты, қызықты, құрметтеу қарым-қатынасы қалыптасады.[3]

• Дене тәрбиесін оқытудың әдістемелік жүйесі бір-бірімен өзара байланысқан бес бөліктен тұратын құрылым: оқыту мақсаттары, мазмұны, әдістері, құралдары мен ұйымдастыру түрлері. Әдістемелік жүйелер жалпы орта мектеп практикасында тәжірибеден өте отырып, көптеген жылдар бойында қалыптасады. Әдістемелік жүйені жетілдіру үрдісі төмендегі заңдылықтарға бағынады:

1. Әдістемелік жүйенің бір немесе бірнеше бөліктерінің өзгеруі оның қалған бөліктерінің немесе бүкіл әдістемелік жүйенің өзгеруіне әкеліп соғады.
2. Кез келген әдістемелік жүйе өзіне шешуші әсер ететін нақтылы өмірмен тығыз байланысты.

Әдістемелік жүйедегі жетекші орынды оқыту мақсаттары алады, анықтап айтқанда жалпы орта мектептерде сол арқылы кез келген пәнді оқытудың міндеттері анықталады.

- Оқытудың әдістемелік жүйесін жетілдірудің жалпы принциптерін қарастырайық. Әдістемелік жүйедегі жетекші орынды оқыту мақсаттары алатын болғандықтан, оны жетілдірудің негізгі ұстанымы мақсатқа бағыттау ұстанымы болады. Біртұтас әдістемелік жүйені немесе оның бөліктерін жетілдірудің бағыты мен сипаты оқыту мақсаттарына сәйкес болуы тиіс.

- Әдістемелік жүйені жетілдірудің келесі маңызды талабы, оқыту мен тәрбиелеудің бірлігі ұстанымы болып табылады. Білім оқыту мен тәрбиелеуден құралатыны белгілі, сондықтан әдістемелік жүйені жетілдіру үдерісінде оқытудың дидактикалық және тәрбиелік жақтарының бірлігін, педагогика мен психологияның алдыңғы қатарлы жетістіктерін ескеру қажет.

- Әдістемелік жүйенің жеке бөлігінің өзгеруі, жүйенің біртұтас құрылым ретінде жойылуына алып келуі мүмкін. Жүйедегі өзара байланыстарды толық түрде ескеру қажет. Осыған байланысты өзара байланыс ұстанымын атауға болады. Оқытудың әдістемелік жүйесін жетілдірудің ұстанымдары Қ.І.Адамбеков, С.Тайжанов, А.Қарақов, С.Қасымбекова, Ж.К.Оңалбек, Б.Қ.Мухамеджанов және т.б. еңбектерінде қарастырылған. Бұл еңбектерде педагогикалық жоғары орындарының денешынықтыру және спорт мамандықтары студенттеріне денешынықтыру және спорт түрлерін оқытудың әдістемелік жүйесін қалыптастыру жолдары зерттелген.[4]

- Біздің елімізде, әлеуметтік және экономикалық реформалардың жүзеге асырылуы негізінде болашақ 12 жылдық білім беру мектебімен қазіргі мектептің басты міндеттерінің бірі – нарық жағдайына бағдарланатын, адамгершілігі мол, әлеуметті сауатты адамға қоғамның әлеуметтік сұранысын қанағаттандыру. Оны шешу тек қана дене мәдениеті білімінің тұжырымдамалық, әдіснамалық, теориялық және дидактикалық негіздерінің жасалуына тікелей байланысты. [5]

Жалпы орта мектептің басты мақсаты- алдыңғы қатарлы жасөспірімдерді тәрбиелеу, адамзаттың мәдени және өнегелілік деңгейі мен оның ой-өрісін арттыру, оқушыларға дене тәрбиесін үйрету әдістері мен ер балаларды Отанды қорғауға дайындау. Білім саясатының өзекті мәселелері – жалпы орта мектеп қабырғасында кәсіптік бағдар негізінде болашақ мамандығын таңдауға даярлаудың сапасын жақсарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың әдістері мен ұйымдастыру түрлерін өзгерту, педагогикалық оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыруды қайта құру, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның рөлін арттыру. Жалпы орта мектепте білім берудің сапасын қамтамасыз етуде орта білімді дамытудың негізгі жолы мектеп оқушыларының білім сапасын арттыру болса, қазіргі кезде жалпы орта мектептерде оқу-тәрбие үдерісінің жаңа тәсілдері ұсынылып, жаңа талапқа сай бәсекеге қабілетті мемлекеттің болашақ қоғам мүшесін дайындау үлгісі жүзеге асырылатын болады.

Жалпы орта мектептегі дене мәдениетінен білім беру және оның қоғамдық құрамдас бөлігі – дене тәрбиесі сабағы негізінде мектеп оқушыларының жеке приоритетті қабілеттерін жетілдіруге, өзін-өзі тәрбиелеу және өзіне-өзі білім беру қызметтерін дамытуға, оларды азамат, зерделі оқушы ретінде қалыптастыруға бағытталған біздің мемлекетіміздің заңды құжаттарымен нақтыланып, рәсімделген.[6]

Денсаулығы мықты, дене сапалары, дене бітімі қалыптасқан оқушы ғана өз қимыл-әрекетін өмірлік маңызды міндеттерді шешуде шығармашылық бағыт ұстана отырып, белсенді өмір сүруге қабілетті болады. Дене мәдениеті білім мен тәрбие беру саласының басты

міндеттерінің бірі бола отырып, мектеп оқушысының жеке тұлғалық жан-жақты дамуына, күшті де қуатты болып өсуіне себепші болады. Демек, жалпы орта мектептерде дене мәдениеті және спорт түрлері бойынша кейбір мәселелерді кешенді түрде зерделеу осы тұрғыда мектеп оқушыларының дене мәдениетін қалыптастыру, қазіргі кезде зерттеу жұмысының көкейкесті талабы болып отырғанын айта кету керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Төтенай Б. Дене тәрбиесі. А. 2017. Оқулық
2. Физическая культура студента Астана – 2016 А.К. Кульназаров, В.И. Лях. Учебник
3. Физическая культура Алматы-2018 Марчибаева У.С., Сидорова Р.В., Мендыбаева
4. Дене шынықтыру және спорттағы ғылыми зерттеу әдістері Байжанов Е., Алшынбаев К.И., Садыкова Д.Б. оқу құралы. Шымкент 2018
5. Дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесі Астана-2017 Ұ.Мұхаммеджанова. Оқу құралы
6. Беков А.А., Тулеев Е.С., Таңдаған спорт түрінің теориясы мен әдістемесі. Шымкент. 2016.

ҚАЗАҚ КҮРЕСІ. ТАРИХЫ, МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ОРНЫ.

Б.С. Қайратұлы

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші- аға оқытушы Б.К. Исмайл

Қазақ күресі – қазақ халқының ұлттық спорт түрі, ата-бабаларымыздан қалған баға жетпес мұра. Қазақ күресінің тарихы терең, ол бірнеше мың жылдар бұрын басталған. Ежелгі уақытта қазақтар күресті тек спорт ретінде емес, сонымен қатар жауынгерлік жаттығу, батырлықтың белгісі ретінде қабылдаған. Күрес кезінде қарсыластың күшін және психологиялық жағдайын жеңу маңызды болды. Қазақ күресінің негізгі мақсаты – қарсыласты жерге құлату. Бұл спорт түрінің өзіндік ережелері мен әдістері бар, олар күш пен жылдамдықты, дәлдік пен ептілікті үйлестіруге бағытталған. Қазақ күресінде көптеген әдіс-тәсілдер мен ұстау әдістері бар, мысалы, тұтқалақ, адымдау, иықпен жерге құлату және тағы басқа. Бұл күрес түрі тек физикалық қана емес, психологиялық дайындықты да қажет етеді. Қазіргі уақытта қазақ күресі Қазақстанда ғана емес, әлемнің көптеген елдерінде кеңінен танылып, халықаралық деңгейде өткізіліп келеді. Әрбір спортшы үшін қазақ күресі – тек жеңіс үшін емес, ұлттық дәстүрлер мен құндылықтарды сақтау мен дамыту болып табылады (1) Бұл спорт түрі жастарды патриотизмге, өз еліне деген сүйіспеншілікке тәрбиелейді. Сонымен қатар, қазақ күресі дене шынықтырудың негізі болып табылады, себебі ол адам денсаулығына пайдалы, күш пен төзімділікті арттырады. Қазақ күресі ұлттық мәдениеттің бөлігі болып қала береді, оны дамыту және кеңінен насихаттау Қазақстанның спорттық жетістіктерінің бірі болмақ. *Қазақ күресі тарихы* Қазақ күресі – қазақ халқының ертеден келе жатқан ұлттық спорт түрі. Бұл күрестің тарихы терең, ол бірнеше мың жылдар бойы дамып, қазіргі заманға дейін жеткен. Қазақ халқы үшін күрес тек физикалық жаттығу емес, ол рухани, жауынгерлік тәрбие құралы болып саналған. Күрес кезінде әр адам өзінің күшін, ептілігін және психологиялық тұрақтылығын сынайды. Қазақ күресінің тарихы көшпелі тұрмыс-салтпен тығыз байланысты. Жауынгерлік дайындық пен әскери шеберлік халықтың өмірінде басты орын алғандықтан, қазақ күресі ерте кезден-ақ өмірдің бөлінбес бір бөлігіне айналған. Аттың

үстінде немесе жерге түсу арқылы қарсыласты жеңу әдістері ертеде ата-бабаларымыздың өмір салты мен тұрмысынан алынған. Әсіресе, батырлар мен жауынгерлер арасында күрес – шеберліктің, күштің және ерліктің белгісі болып саналатын. Қазақ күресі Кеңес Одағы кезінде кеңінен танылып, көптеген спортшылар осы күрес түрінен халықаралық деңгейде өнер көрсетті. Ал тәуелсіздік алғаннан кейін, қазақ күресі өз тарихын қайта жаңғыртып, ұлттық спорт ретінде үлкен қолдау тапты. 1990 жылдары Қазақстанда қазақ күресі қайта жанданып, оған деген қызығушылық артты. Қазіргі кезде қазақ күресі тек Қазақстанда ғана емес, әлемнің түрлі елдерінде өткізіліп, ұлттық спорт түрі ретінде мойындалды. Қазақ күресі – тек физикалық дайындықты ғана емес, психологиялық жағынан да күшті болуды талап етеді. Оның ережелері өте қарапайым, бірақ күрескердің ой-санасы мен денесі толық дайын болуын қажет етеді. Қазақ күресі қазақ халқының тарихи мәдени мұрасының бір бөлігі болып, ұлттық құндылықтар мен патриотизмді жастар арасында насихаттайды. *Қазақ күресінің маңызы* Қазақ күресі – қазақ халқының ұлттық спорт түрі ғана емес, оның тарихы, мәдениеті мен рухани құндылықтарын сақтап, келер ұрпаққа жеткізетін ерекше мұра. (2) Қазақ күресінің маңызы бірнеше аспектіде терең мәнге ие. Біріншіден, бұл спорт түрі адамның физикалық және психологиялық дамуына үлкен әсер етеді. Күрес кезінде физикалық күш пен ептілікті ғана емес, сонымен қатар рухани шыдамдылық пен тәуекелге қабілеттілікті де дамыту қажет. Әрбір күрескер қарсыласына қарсы күресу барысында өз ішкі мүмкіндіктерін танып, өз күшіне сену қабілетін арттырады. Қазақ күресі сонымен қатар ұлттық мәдениеттің ажырамас бөлігі болыптабылады. Бұл спорттың ережелері мен әдістері қазақтың дәстүрлі әскери өнерінен шыққан. Батырлық, ерлік, төзімділік және айлакерлік сияқты қасиеттер қазақ күресі арқылы ұрпақтан-ұрпаққа беріледі. Күрестің өзі де тек физикалық сайыс ғана емес, ол адамды шыдамдылыққа, тәртіпке, жоғары моральдық жауапкершілікке тәрбиелейді. Әсіресе, жастар арасында ұлттық құндылықтарды насихаттаудың маңызы зор. Қазақ күресі қазақ халқының көшпелі өмір салтымен тығыз байланысты. Ертеде жауынгерлік дайындық пен жауынгерлік шеберлік қазақ үшін үлкен мәнге ие болғандықтан, қазақ күресі де сол дәуірдің ерекшеліктерін ескере отырып дамыған. Осы спорт түрі арқылы қазақтар өз ұрпағын жан-жақты дайындалған, батыл әрі ержүрек етіп тәрбиелеген. Бұл ұлттық спорт қазақ халқының өзіндік ерекшеліктерін сақтап, оны әлемге танытудың құралы болып келеді. Қазіргі уақытта қазақ күресі әлемдік деңгейде танылып, көптеген халықаралық жарыстарда еліміздің абыройын арттыруда. Қазақстанда қазақ күресін дамытуға бағытталған арнайы федерациялар мен спорт ұйымдары құрылды, олар осы спорт түрін жүйелі түрде дамытуды көздейді. Қазақ күресі жас өскелең ұрпақ үшін үлкен тәрбие мектебі болумен қатар, дене шынықтыру мен ұлттық рухты сақтау жолында маңызды рөл атқарады. *Қазақ күресінің қазіргі қоғамдағы орны және маңызы* Қазақ күресі – қазақ халқының ертеден келе жатқан ұлттық спорт түрі, бұл спорт түрі тек елімізде ғана емес, халықаралық аренада да кеңінен танылып, өзінің орныққан ерекшелігі мен мәнін жоғалтпауда. Қазақ күресінің қоғамдағы қазіргі орны оның тарихи дәстүрлерін сақтауға және ұлттық мәдениетті насихаттауға бағытталған әрекеттердің маңызды бір бөлігі болып табылады. Бұл күрес түрі жастарды тәрбиелеуде, патриоттық сезімді оятуда және ұлттық құндылықтарды сақтау мен дамытуды көздеуде маңызды рөл атқарады. Қазіргі қоғамда қазақ күресінің маңызы көптеген аспектілерде көрініс табады. Біріншіден, қазақ күресі қоғамның дене шынықтыру саласына үлкен үлес қосуда. Бұл спорт түрі адамның физикалық дамуын ғана емес, сонымен қатар психологиялық дамуын да талап етеді. (3) Әрбір күрескер тек күш-қуатын емес, сонымен қатар өз тәртібін, шыдамдылығын, мақсатқа жетуге деген сенімін, қарсыласымен әрекеттесу барысында ақыл-ойын да дамытуға мәжбүр болады. Бұл күрес түрі жас ұрпақтың денсаулығын нығайтып, олардың спортқа деген қызығушылығын арттыруға септігін тигізеді. Екіншіден, қазақ күресінің қоғамдағы орны оның ұлттық мәдениетті сақтап, оны әлемге таныту арқылы да көрініс табады. Қазақ күресі көптеген ғасырлар бойы ата-бабаларымыздың рухын, олардың

еңбекқорлығын, батырлығын және ерлігін көрсететін құрал болып келді. Қазіргі таңда қазақ күресі тек спорттық сайыс қана емес, сонымен қатар қазақ халқының ұлттық рухын сақтап, оны әлемге танытудағы маңызды арна ретінде қызмет атқаруда. Қазіргі заманда қазақ күресі халықаралық деңгейде танылып, көптеген елдерде оның мәні мен маңызы түсініліп келеді. Қазақ күресінің бүгінгі таңда ең басты ерекшелігі оның жаңа формада дамып, әлемдік жарыстарда Қазақстанның абыройын арттыруы. Қазақ күресі әлемдік аренада кеңінен танылып, халықаралық деңгейде өткізіліп жатқан жарыстарға қатысушы спортшылар саны да жылдан жылға артып келеді. Бұл спорт түрі қазақ халқының мәдени мұрасын жаңартып, еліміздің мәдени брендіне айналып отыр. Қазақ күресінің ережелері мен әдістері басқа спорт түрлерінен ерекшеленеді. Күрестің әр қадамы, әдісі және оның философиясы халықтың тарихымен тығыз байланысты. Қазақ күресі сонымен қатар Қазақстанның мәдени мұрасы ретінде әлемдік деңгейде кеңінен танылып, жастар арасында да өз танымалдылығын арттыруда. Бұл спорт түрі қазақ халқының рухын жоғалтпай, оны әлемге тарату жолында зор рөл атқарады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бекежанов, С. (2015). *Қазақ ұлттық спортының тарихы*. Алматы: Қазақстан ғылымы академиясының баспасы. <https://yandex.kz/search/?text=221&clid=9580221-11>
2. Жанұзақов, Ә. (2016). *Қазақ күресі: тарихы, әдістері және қазіргі жағдайы*. Астана: Мәдениет және спорт министрлігі. <https://yandex.kz/search/?text=221&clid=9580221-11>
3. Нұрсейітов, Р. (2018). *Қазақ күресінің философиясы және мәні*. Алматы: ЖШС «Ұлттық баспа». <https://yandex.kz/search/?text=221&clid=9580221-11>
4. Құдайбергенов, Т. (2017). *Қазақ күресі мен оның халықаралық аренадағы орны*. Алматы: Спорт және денешынықтыру институты. <https://yandex.kz/search/?text=221&clid=9580221-11>

ЖЕҢІЛ АТЛЕТИКАЛЫҚ ЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫ

Зейлбек З.А.

Tashenev University, Шымкент қ.
ғылыми жетекші: **Зейлбек Н.А.**

Жеңіл атлетика денешынықтыру тәрбиесі жүйесіндегі спорттың негізгі түрлерінің бірі. Жеңіл атлетикамен миллиондаған адамдар айналысады. Жеңіл атлетикалық жаттығулардың әр түрлілігі және жүгіру мен жүрудегі лақтыру мен секірудегі жүктемені түрлендірекей мүмкіндіктер береді.

Мектептерде дене тәрбиесі мұғалімдері оқушыларға дене жаттығуларын үйрету мен бірге балаларды физикалық жақтан жан-жақты тәрбиелейді. Мұғалімнің негізгі міндеті: оқушылардың денсаулығын нығайту үшін әртүрлі әдістерді қолданып балалардың денесін дамыту және жоғары дәрежелі еңбек әдістерін үйретуден тұрады. Ол әр оқушының дамуының өзгешеліктерін, ерік сапасын, ақылдылық өзгешеліктерін есепке алып, сабақ кезінде оқушылардың іскерлігін дұрыс ұйымдастырып отырады[1].

Дене тәрбиесі сабағы кезінде оқушыларға бағдарламада берілген теориялық мағлұматтар хабарланады. Мазмұны бойынша бұл мағлұматтар төмендегі негіздерді басшылыққа алады:

- ◆ адамдардың жан-жақты дамуы үшін дене жаттығуларының маңызы;

♦ оқушыларға ата-бабаларымыздың және ұлы ғалымдардың дене тәрбиесіне, жалпы тәрбиеге деген көзқарастары;

♦ дене тәрбиесінің көмегінде қалайынша дене сымбатын, салауаттылықты жақсартуға және ақыл іскерлігін дамытуға болатыны. Оқушыларға таңертеңгі гимнастиканың, дем алу жаттығуларының, жүзудің, жүгірудің маңызы түсіндіріледі.

Нақты мысалдар арқылы әлем, Республика көлеміне белгілі спортшылар туралы және олардың спорт жолындағы жетістіктері туралы әңгімелер өткізіп ынталарын ояту жұмыстары жүргізіледі.

1. Гигиеналық білім туралы, жұмыс істеу және дем алу тәртібі, тамақ, киім гигиенасы туралы түсінік беріледі.

Жеке күрестерде, топтық ойындардағы әрекет техникаларын және тактикаларын қолдану, сайыс ережелері туралы түсінік береді.

2. Сабақ және жаттықтырулар кезінде дене дайындығы күшті, шыдамдылықты, шапшаңдықты дамыту және дене жұмыстарын, жаттығуларды орындау әдістері туралы түсінік береді.

Оқушыларға дене тәрбиесі туралы білімін қалыптастыру арқылы олардың ақыл-ойының дамуына әсер жасалады.

Белсенді әрекет іскерлігін барлық уақыт адам миының функционалдық дамуына әсерін тигізеді, оқушылардың іскерлігін жоғарылатады. Жаңа жаттығуға үйрену уақытында ақыл іскерлігі бұлшық ет іскерлігіне қарағанда белсенді болады. Сондықтан дене тәрбие сабағы уақытында мұғалімнің тапсырмасын ойланып, түсініпорындауға, үйретуге көңіл бөлінеді.

Дене тәрбие сабағының негізгі міндеттерінің бірі - бұл оқушыларда дене тәрбие және спортқа, әрекет мүшелерінің анатомиясына, әрекет іскерлігінің физиологиясына тұрақты қызығушылықтарын тәрбиелеу.

Әсіресе дене тәрбие және спорт мәселелері бойынша қызықты мағлұматтарды таңдап алу ақпаратына көбірек көңіл аудару керек. Ал сабақтың уақыты аз болуына байланысты ақпарат материалдардың қабырға газеті түрінде спорт сарайларында іліп қойған жөн. Сабақ уақытында мүмкіншілігі болғанша кинобағдарламалардың бейне таспаларын көрсетіп түсіндірген дұрыс.

Дене тәрбиесі мұғалімінің негізгі міндеті, оқушының мінез-құлқының, қалыптасуына, адамдарға жақсы қатынаста және сабаққа саналы түрде қатысып маңыздылығын қалыптастыру, сонымен бірге, оларды Отанды сүюшілікке тәрбиелей отырып патриоттық рух беру. Оқушылардың шыдамдылық, шешім қабылдау, ерік сапасын қорықпай әрекет ету дағдыларын тәрбиелеуде оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай тапсырмалар көлемі мен қиыншылығы бойынша орындай алатын болуы тиіс. Көпшілік болып жаттығуды орындаған уақытта оқушылардың ережені дұрыс сақтауын, бір-біріне қатынасын, басқа оқушылар алдында жауапкершілігінің жоғары болуын бақылау қажет. Әрине сонымен бірге мұғалім барлық уақытта оқушылар алдында әрқашан үлгі болып көрінуі тиіс. Сондықтан мұғалім өзін-өзі барлық уақытта бақылап жүруі керек. Оқушылармен өз-ара қарым-қатынасты жоғары педагогикалық этиканы орынды пайдалануына отырып бәріне теңдей мейірімді қатынаста болуы тиіс. Сонымен қатар талап қоюшылық, өзінің шешіміне сенімді болып, талаптарын іске асыра алуы керек[2].

Оқушылардың өзіндік шешімдерін, ұсыныстарын дұрыс бағалай алуы керек. Ол үшін мұғалім жоғары дәрежелі (деңгейлі) білікті маман болуы тиіс.

Балаларға өзінше әрекет етуге, ойлап шешуге мүмкіншілік беру керек. Бұл оларда саналылықты, белсенділікті, өзін-өзі жетілдіруді тәрбиелейді. Тәжірибелі мұғалімдер барлық оқушыларды ойын басшысы, төрелік ету және тағы басқа қоғамдық жұмыстарға

басшылық етіп және берілген тапсырмалар мен қоғамдық жұмыстарды үлкен жауапкершілік пен ұқыптылықпен орындауларын талап етуі керек.

Оқушыларды Қазақстан Республикасы спортшыларының дүниежүзілік Халықаралық олимпиада ойыны жарыстарында қол жеткізген табыстарымен таныстыру арқылы мұғалім оларға ерлікті, табандылықты, достықты, басқа халықтарға деген сүйіспеншілікті тәрбиелейді.

Дене тәрбие сабағын оқушыларға еңбекті сүюді, еңбек, етуді пайдалану мүмкін. Әсіресе дене тәрбие сабағы оқушылардың эстетикалық тәрбиесіне жақсы әсерін тигізеді. Оқушылардың дене құрылысы мен сымбатын, әрекет координациясын, қозғалыстарын жеңіл және әдемі орындауға тәрбиелейді. Сондықтан мұғалім оқушылардың жан-жақты дамуына әсер ететін жаттығуларды, амалдарды, әдістерді таңдап қолдануы қажет.

Жеңіл атлетикалық лақтыруды орындау тәсіліне байланысты, ол үш түрге бөлінеді:

- 1) бастан асырып лақтыру (найза мен гранат)
- 2) бұрылып лақтыру (табақша (диск), балға)

Лақтыру тәсілдері жабдықтардың яғни, снарядтардың формасы мен салмағына байланысты. Ұстауға ыңғайлы, жеңіл снарядтарды түзу сызықты жүгіріп келіп, басынан асыра лақтыруға болады: ауырлау снарядтарды бұрыла отырып лақтыруға болады[3].

Көпсайыс-жүгіру, секіру және лақтырудың әр түрлерінен тұрады.

Көпсайыс онымен айналысушыларға өте жоғары талап қояды. Жоғары техникалық шеберліктен басқа, оларға спринтердің шапшаңдығы, лақтырушының күші, секірушілік пен секірушінің ептілігі, тосқауылдан секірушінің батылдығы, орташа арақашықтыққа жүгіруші желаяққа төзімділігі қажет.

Көпсайыспен айналысу – дененің жан-жақты дамуы мен жаңадан бастаған жеңіл атлеттер үшін тамаша жол.

Жеңіл атлетика жаттығуларына талдау жасау.

Қазіргі таңда қоғамның салауаттылығы маңызды сипатқа ие. Бүгінгі жасөспірімдерді тәрбиелеуде олардың салауатты өмір сүру мен денсаулық, дене мәдениеттерін өздері игермей тұрып, оларды білімді, білікті тұлға ретінде қалыптастыру мүмкін емес. Себебі әр жасөспірімнің денсаулығы жеке байлық қана емес, ол сондай-ақ халқымыздың білім және экономикалық қуатының өсуі үшін де қажетті шарттарының бірі. Соның ішінде денсаулықтың басты шарты-мәдени орта, салауатты өмір салты.

Білім беру жүйесінің алдында маңызды міндеттерінің бірі – салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесі.

Қазақстан Республикасының әлемдік өркениетке, демократиялық дәстүрге өту жағдайында адамзат қоғамының ғасырлар бойы жинақтаған жалпы құндылықтар мұрасына ден қоюы, рухани-адамгершілік негізінде дене тәрбиесін сабақтастықта дамытып, салауатты өмір сүру дағдылары арқылы дене мәдениетін қалыптастыру өзектілігі артуда.

Спорт пен денсаулық қазіргі заманның ең маңызды да, өзекті мәселелерінің бірі. Жасөспірімдердің аз қозғалыстағы тіршілік бейнесі олардың өскелең өмір жолдарында рухани және дене дамуына кері әсерін тигізеді. Сондықтан мектеп оқушыларын спорттық қызмет жүйесіне баулу және де олардың жан-жақты дамуына, сондай-ақ дене шынықтыру мен спортпен айналысуына мүмкіндік жасау қажет.

Қазақстан Республикасында дене тәрбиесінің негізі ретінде ойындар мен жарыс сипатындағы қимылды жаттығулар тек дене күштерін арттыру ғана емес, ата-бабаларымыздың ұлттық психологиялық болмысы мен тәлім-тәрбиесін, рухани адамгершілік сипаттары мен мәдени құндылықтарын өзара ішкі бірлікте денсаулық сақтау межесіне жету мақсатын көздеген[4].

Оқушылардың денсаулығын сақтау мен нығайтудың бірден-бір жолы дене шынықтыру және қозғалыс белсенділігі. Елімізде жас ұрпақтың дене тәрбиесіне өте үлкен көңіл бөлініп,

мектептерде дене шынықтыру сабақтарымен ғана шектеліп қоймай, спорттық үйірмелер көптеп қолға алынуда. Сондай-ақ мектеп оқушыларының жан-жақты дамуына, сондай-ақ дене шынықтыру мен спортпен айналысуына мүмкіндік жасалуда.

Қазіргі кезеңдегі мектептердегі дене тәрбиесінің жүйесі жастардың денсаулықтарын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы ұлттық тәрбиенің жан-жақты жетілуіне, өмірге белсенді ұстаным мен ізгілікті қатынастарын

дамытуды негіздейді. Мектеп оқушыларына дене тәрбиесін беру теориялық қана емес, сондай-ақ практикалық бағыттауда қарастырылу керек.

Себебі, студенттің кәсіби тұлғалық білім мен шеберлік қасиеттерінің қалыптасуына тікелей ықпал етуі тиіс. Сондықтан оқушы жастардың дене тәрбиесі процесі педагогикалық қызмет саласындағы жасөспірім үшін болашақта жеке тұлғаның қарым-қатынас мәдениетінде көрініс алады және де жастарға дене тәрбиесін беруші оқытушылардың рухани санасы мен дене мәдениеті жоғары талапқа сай болуы тиіс[5].

Қазіргі таңда спорттың дамуының жаңа сатысында спорт жетістіктерінің жоғары деңгейде өсуіне байланысты жоғары мамандандырылған спорт ойыншыларын дайындау бүгінгі күннің негізгі талабы. Спорттың жеңіл атлетика түрі - жүру, жүгіру, секіру, лақтыру жаттығуларын біріктіретін және көп сайысты спорт түрі. Жоғары дене шынықтыру оқу орындарында жеңіл атлетика – оқу - ғылыми пән ретінде және спорттың осы түрінің теориясын және практикасын, сондай-ақ оның оқыту әдістемесін қамтиды.

Жеңіл атлетикалық жаттығулар адамның ағзасына (организміне) жан-жақты ықпал етеді. Ол жаттығулар күшті, жылдамдықты, төзімділікті, буындардағы ширақтықты жақсартады, ерік қасиетін тәрбиелеуге, қимыл дағдыларының шеңберін күшейтуге мүмкіндік береді. Мұндай жағдайда денені шынықтыру дайындығы әсіресе жас кезде қажет. Сабақтарда жеңіл атлетикалық жаттығуларды кеңінен пайдалану ағзаның жұмыс істеу мүмкіндіктерін арттыруға жоғары жұмыс істеу қабілетін қамтамасыз етеді.

Жүру - адамның қозғалуының жай тәсілі, барлық жастағы адамдар үшін арнайы дене шынықтыру жаттығуы. Ұзаққа созылған және ырғақты жүру кезінде дененің барлық бұлшық еттері жұмысқа тартылады, ағзаның жүрек-тамыр, тыныс алу және басқа да жүйелерінің қызметі күшейе түседі, зат алмасуы артып, сауықтыру мәні зор болады.

Әрбір тұлға жүруге жас кезінен үйренеді, бірақ одан әрі барлық адамдардың дұрыс, әдемі жүре білуі қажет. Жай жүруден басқа, оның алуан түрлері: жорықтық, саптағы, спорттық және бүгілу жүрістері болады.

Жүгіру жылдамдығы мен арақашықтықтың ұзындығын өзгерте отырып, төзімділік, жылдамдық, шапшаңдықтың дамуына ықпал етеді. Жүгірумен сабақ үдерісінде спортшылар өзінің күшін есептей білуі, кедергілерді жеңумен бірге ерік қасиеттері тәрбиеленеді. Жеңіл атлетиканың барлық спорт түрлерінің ішінде жүгіру – барлық мүмкіндіктерді қамтитын денешынықтыру жаттығуы. Жеңіл атлетика бойынша жарыстарда жүгіру мен эстафеталардың әртүрлі түрлері жетекші орын алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // - 2005. – № 3 – 16 б.
2. Қазақстан Республикасы президентінің Қазақстан халқына жолдауы Астана, 2004. – Б. 1-2.
3. Доскараев Б.М. Физическое воспитание на территории Казахстана с древнейших времен до возникновения государств раннефеодального типа. – Алматы: Ғылым, 1993. – 193 с.

4. Адамбеков К.И. Жалпы білім беретін мектеп жағдайында жас футболшылардың оқу-жаттығу үрдісін оптимизациялау: пед.ғыл.докт. ... дисс. – Алматы, 2008. -270 б.

5. Сапарбаев Б.М. Теория и практика подготовки учителей физической культуры в системе непрерывного педагогического образования.: дисс. ...док.пед.наук.: 01.03.93. – Алматы, 1993. – 246 б.

18-20 ЖАСТАҒЫ БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ АРНАЙЫ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ДЕҢГЕЙІН БАҒАЛАУ

Анарбай М.А

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м., **Мырзабеков А.Л.**

Баскетбол командаларының табысты ойыны үшін қажетті басты міндеттердің бірі техникалық-тактикалық арсеналдың кең ауқымын игеруші жоғары дәрежедегі спортшыларды дайындау болып табылады, олар, белгілі болғандай, ағзаның қызметтік мүмкіндіктерін мобилизациялауды шақырады. Осыған байланысты, баскетболшы студенттердің дене жұмыс қабілеті мен оның құрылымының деңгейін арттыру мәселесі көкейтесті болып табылатыны күмәнсіз. Кезек күттірмейтін маңызды болып спортшы студенттердің жұмыс қабілетіне көп жағдайда әсер ететін басты факторларды анықтау мәселесі де саналады.

18-20 жас аралығындағы баскетболшылар — спорттың осы түріне кәсіби түрде араласатын жас өрендер. Бұл кезең — жастардың техника мен физикалық дайындықтарының шыңдалатын кезеңі. Баскетболшылардың осы жастағы дайындық деңгейін бағалау олардың алдағы мансабында табысқа жету үшін маңызды рөл атқарады. Бұл мақалада біз осы жас аралығындағы баскетболшылардың арнайы дайындық деңгейін бағалау критерийлеріне тоқталамыз.

1. Физикалық дайындық

Физикалық дайындық баскетболшының ойын барысындағы өнімділігін қамтамасыз ететін негізгі компоненттердің бірі болып табылады. Бұл дайындықтың негізгі аспектілеріне мыналар жатады:

- Жылдамдық пен күш: Баскетболшының қимылдай алу жылдамдығы мен оның физикалық күшінің деңгейі ойынға тікелей әсер етеді. Осы жас аралығындағы баскетболшылардың жылдамдығын тестілеу үшін 30 метрлік спринт немесе секіру қабілеті сынақтары қолданылады.

- Жалпы төзімділік: Баскетболшының ұзақ уақыт бойы алаңда тиімді ойнау қабілеті. Бұл үшін жүгіру тестілері немесе жүрек-қан тамырлары жүйесінің төзімділігі тексеріледі.

- қуат пен координация: Бұл элемент баскетболшының қимылдарының тиімділігі мен бір мезгілде бірнеше әрекетті орындау мүмкіндігін анықтайды. Баскетболшыларға арналған арнайы жаттығулар мен тестілер координацияны бағалауға көмектеседі.

2. Техникалық дайындық

Баскетболдың техникалық аспектілері ойыншылардың жетістіктеріне айтарлықтай ықпал етеді. Бұл дайындықтың негізгі компоненттері:

- Доппен жұмыс істеу дағдылары: Допты жүргізу, пас беру, дриблинг, ату дағдыларының сапасы. Баскетболшының бұл дағдыларды игеру деңгейі — оның ойынға ықпал ету мүмкіндігі.

- Ату қабілеті: Ұпай жинау үшін баскетболшының ату техникасы өте маңызды. Бұл жерде қашықтықтан ату, үш ұпайлық соққылар мен ереже бұзылған жағдайда айып соққыларының дәлдігі бағаланады.

- Қорғаныс дағдылары: Қарсыласын тоқтату, допты тартып алу, қорғаныс позициясын дұрыс алу және жылдамдықпен оралу — бұлардың барлығы да маңызды техникалық аспектілер.

3. Тактикалық дайындық

Баскетболшылардың тактикалық дайындығы олардың ойын алаңындағы шешім қабылдау қабілеттерін білдіреді:

- Ойын түсінігі: Баскетболшының ойын барысында қалай шешім қабылдайтыны, командамен жұмыс істей алуы.

- Қарсылас ойыншыны талдау: Қарсылас команданың күшті және әлсіз жақтарын дұрыс бағалау, сондай-ақ ойын барысындағы әртүрлі жағдайларға икемді жауап беру.

- Топтық жұмыс: Баскетбол — командалық спорт болғандықтан, баскетболшылардың өзара байланысы, командадағы әрбір ойыншының рөлін түсіну және соған сәйкес әрекет етуі маңызды.

4. Психологиялық дайындық

Психологиялық дайындық баскетболшылардың ойында табысты болуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Оған мыналар кіреді:

- Мотивация мен өз-өзіне сенімділік: Ойыншының өз қабілетіне сенуі мен жоғары мақсаттарға жетуге деген ынтасы.

- Стреске қарсы тұру қабілеті: Ойын кезінде қысымға төтеп бере алу, қиын сәттерде сабырлық сақтау.

- Психологиялық тұрақтылық: Ойын барысында эмоционалдық тұрақтылықты сақтау және қиындықтарға қарсы тұра білу қабілеті.

5. Бағалау Критерийлері

18-20 жас аралығындағы баскетболшылардың дайындық деңгейін бағалау үшін әртүрлі тесттер мен жаттығулар жүргізіледі. Бұл тесттер ойынның әрбір аспектісін қамтиды:

- Физикалық тесттер: Жүгіру тестілері, секіру тестілері, күш пен жылдамдықты бағалау.

- Техникалық тесттер: Допты жүргізу, пас беру, ату дәлдігі.

- Тактикалық бағалау: Ойын барысында қабылданған шешімдер мен командалық әрекеттерді бағалау.

- Психологиялық тесттер: Стреске қарсы тұру қабілеті мен мотивация деңгейін тексеру.

Берілген тарауда жасөспірім баскетболшылардың дене дайындығының көрсеткіштерін зерттеу нәтижелері 17-20 жастағы баскетболшылардың берілімдерін эргометрикалық өлшеу негізінде мазмұндалады, сондай-ақ, осы жастағы топтардың өндірісінің қызметтік дайындығы (аэробты және анаэробты деңгейі) мазмұндалып беріледі. Салыстыру үшін бірінші разрядты жоғары дәрежелі баскетболшылар мен спорт шеберлерінің максималды қызметтік өндіргіштігінің біз өлшеген көрсеткіштері келтіріледі.

Осы жерде баскетболшы студенттердің дене дайындығы қабілетінің деңгейін көтеру үшін құралдар мен әдістерді жасау мен негіздеу мәліметтері де келтіріледі. Баскетбол бойынша студенттік құрама командаларға арнайы дайындық тестілерінің нәтижелері 1-кестеде келтірілген.

1-кесте. Баскетбол ойыны бойынша құрама командадағы арнайы дайындық көрсеткіштері

Көрсеткіштер	18 жасқа дейінгі баскетболшыстуденттер		22 жасқа дейінгі баскетболшыстуденттер	
	мамыр 2001	Маусым 2001	қазан 2001	ақпан 2001
Ара қашықтықтан лақтыру нәтижелілігі, %	8 51,5+10,7 (6,78)	45 60,17+8, (5,32)	41 59,07+9, (2,45)	31 60,01+8, (2,30)
20 м/с аралыққа жүгіріп өту	3,55+0,13 (0,18)	7 3,06+0,2 (0,17)	0 3,25+0,1 (0,03)	3 3,14+0,2 (0,12)
Тік секіру биіктігі, см	48,8+6,75 (4,25)	5 49,0+7,0 (4,44)	35 65,25+7, (2,80)	31 66,30+6, (3,58)
Жылдамдық төзімділігі 2 x 40 с. және 30 x 40 с	563+26,4 (16,6)	572+27,0 (17,0)	398,9+18 (4,1)	9 409,3+1 (5,6)
Айып добын лақтыру таралымы %	32 67,08+13, (8,4)	24 78,67+9, (3,42)	67 80,35+7, (3,35)	30 65,68+8, (4,37)

18 жастағы ойыншыларды тестілеу екі рет жүргізілді техникалық-тактикалық бағыттағы оқу-жаттығу жиынының басында және соңында, осы жерден көрсеткіштердегі біршама айырмашылықтар байқалады. Сенімді болған айырмашылықтар 20 м аралыққа жүгіріп өту уақытында ғана.

Секірмелік, жылдамдыққа төзімділік пен лақтыру нәтижелеріндегі көрсеткіштерде маңыздылық байқалған жоқ. Республикалық біріншілікте шыққан командалар қорытындысын талдай отырып көрінгені, өткізілген ойындарда ара қашықтықтан (50) лақтырған доптың түскенінің пайыздық көрсеткіші сияқты, айып добын лақтыруды (50%) тарату да маңызды түрде оқу-жаттығу жиынында белгіленгендерге жол береді (60,17% сәйкес ара қашықтықтан және 80,3%-айып добы).

Өзіне назар аудартатыны 156 турнирдегі допты жоғалтудың маңызды жалпы саны (матчтағы Астана командасымен-37, Алматы командасымен-38), сондай-ақ, қарсыластар қалқанынан шыққан доптар үшін күресудегі белсенділіктің кемшілігі барлығы 77 іріктеу, ал шешуші матчтарда Қарағанды және Ақтау командаларымен 4 және 9-ға сәйкес, бұл қарсыластар қалқандағы допты іріктеудің жалпы санының 15% және 37%-н құрады.

Жаттығулық ойындарда мұндай көрсеткіштер едәуір жоғары. Бұл 18 жасар студенттердің дене дайындығының деңгейі жеткіліксіз жоғары дәреже де екендігін және жауапты турнирдің шешуші матч барысында командалардың ойын нәтижелерінде кері әсер беруі мүмкін екендігін білдіреді. Қызықты болып көрінетіні, 18 жасар ойыншы студенттерді республикалық турнирге дайындау кезеңіндегі тестілеу нәтижелері, республикалық турнирге қатысу алдағы 2001 жылдың жазында ЖОО-ы арасында Республикалық біріншілік дайындық жоспарына енді.

Алынған мәліметтердің куәландыратыны; 20 жастағы баскетболшылар 18 жастағылардан 20 м аралыққа жүгіріп өту уақыты мен тік секірудің максималды биіктігіне жылдамдық-күштік дайындығы көрсеткіштерімен басым түседі, бұл орайда ойыннан лақтырған доптың түсу

пайызының көлемі (44,24 және 49%) мен айып добын лақтыру таралымы (56% және 69%). Бұл мәліметтер 2002 жылғы ҚР студенттік чемпионат ойындары мен бақылау ойындарының техникалық аттамасын талдау кезінде алынды.

Мынадай қызықты дерек өзіне назар аудартады: жаттығу сабағы барысында жүргізілген жас баскетболшылардың ара қашықтықтан және айып добын лақтырғандағы дәл түсуінің пайыздық көлемінің көрсеткіштері. Ол бақылау талаптарды тапсыруда тіркелген көрсеткіштерге едәуір жол береді. Бұл жаттығу үрдісі кезінде спортшы ағзасы арнайы дайындықтың дамуының дәрежесіне жеткіліксіз әсер ететін салмақтарға берілетінін тағы да бекіте түседі; оның бір компоненті болып ойыннан лақтыру және айып добын лақтыруды тарату пайызы саналады. Мұның салдары матч барысындағы жеткіліксіз нәтижелілік болып табылады.

Жоғарыда аталғандарды төмендегілер бекітеді.

Жылдам бұзып өтуді қолдану, республикалық турнирде Университеттің студенттері құрама командасының ойындарында қорғаныстың белсенді түрлерін жүйелі қолдану, қорғаныстағы шабуыл мен қарсы әрекеттердің жалпы санының 10%-н ғана құрайды. Күрес жүргізудің берілген тәсілінің тиімділігін барлық жарыстарда біздің ойыншылар ұйымдастыруға қол жеткізген 25 жылдам шабуылдың жартысынан көбі табысты аяқтағанын көрсетеді.

Бой-салмақтық көрсеткіштерінің көлемі тұрақты ұлғаюға беталыс жасауды көрсетіп отыр. 18-19 жастағы баскетболшы студенттердің денелерінің салмағы мен бой ұзындығы едәуір аз мәнге не, ал бұлар ересек жастағы ойыншыларда максималды болып келеді. Осы аталған екі көрсеткіштердің де мәнді көлемдері өзіне назар аудартады, ол баскетболмен айналысу үшін іріктеудің ерекшелігі болып табылады. Әртүрлі жастағы баскетболшы студенттердің арнайы дене дайындығының өлшенген көрсеткіштерінің орта топтық маңызы 2-кестеде ұсынылған.

2-кесте. Әртүрлі жастағы баскетболшы студенттердің арнайы дене дайындығының өлшенген көрсеткіштерінің орта топтық маңызы

Жас шамалық топтар	Баскетболшыстуденттер		
	18-19 жас	20 жас	21 жас
Көрсеткіштер			
Максималды алақатат-тық қуаттылық (МАҚ), кгм/с.	73,92+15,30 (3,34)	97,48+21,82 (5,45)	212,09+2 1
20 м аралыққа жүгіріп өту уақыты, с.	4,22+0,18(0,04)	3,79+0,36 (0,09)	3,76+0,22
Секіргіштік, см	38,38+6,68 (1,46)	55,56+10,45 (2,61)	58,47+6,5 5
Жылдамдыққа шыдамдылық	326,43+49,36 (10,77)	375,7+25,66 (6,39)	380,06+1 2
Қорғаныс жылдамдығының орналасуы	10,53+0,60 (0,13)	10,51+0,51 (0,13)	10,56+0,5 1
Ара қашықтықтан лақтыру нәтижелілігі,%	36,76+7,77 (1,70)	56,87+11,72 (2,93)	52,76+12, 2

Техникалық дайындық бойынша комплексі нормативті орындау уақыты, с	34,01+1,71 (0,37)	40,50+2,44 (0,61)	40,57+2,9 5

а) Максималдыалактаттықуаттылықтыөлшеу (МАҚ).

МАҚ көрсеткішінің көлемі спортшы жасының өсуіне қарай арта түседі. Барлық топтар арасында маңыздылықтың жоғары деңгейіндегі нақты айырмашылықтар анықталды, олар баскетболмен айналысу барысында осыған ұқсас сипаттағы күш салудың пайда болу қабілеттің едәуір көтерілетінін мәлімдеді. МАҚ көрсеткіштері мен маңыздылығының өзгеруі біркелкі өтеді, олардың арасындағы айырмашылық 18-19 және 20 жастағы ойыншыларда 25% құрайды, 20-21 жастағыларда ол 20% тең, және ересек жастағы топ баскетболшыларында берілген көрсеткіштің көлемді өсуі 29%-ға тең.

б) Жылдамдық күштің мүмкіндіктерін анықтау.

20 метрге жүгірудегі зерттеу нәтижелерін талдай отырып, мынадай қорытынды жасауға болады: төменгіден жоғарғы жастық топқа өтуде максималды жылдамдық 20 жастағы спортшылардың көлеміне (6,02 м/ак) қол жеткізе отырып ұлғаяды. Айырмашылықтар (18-20 жастағылар арасындағы айырмашылықты қоспағанда) барлық топтардың көрсеткіштері арасында анық, оны біршама жас айырмасы мен дайындық деңгейіне байланысты түсіндіруге болады (жіктеу кезінде олар бір жастағы топты құрайды).

Берілген параметрдің төменгіден ортаңғы жасқа (18 жас) және жоғарғы топқа (20 жас) өтудегі өсу жылдамдығы 10% құрайды. Жоғарғы айтылғандардан көрінетіні, яғни, баскетболдағы жүйелі дайындық әсері 20 м қашықтыққа жүгіріп өту уақытының көрсеткіштерінде жеткілікті түрде айтылады.

в) Секіргіштіктің өзгеруі тік секірудің максималды биіктік көрсеткіштерінің көлемі едәуір жоғарғы жастағы топқа өтуде бірте-бірте артады. Барлық көрсеткіштер арасындағы айырмашылықтар, орта жас тобы ішіндегі айырмашылықты қоспағанда, маңыздылықтың жоғарғы деңгейінде анық (аналогиялық картина 20 м. аралықтағы максималдық жылдамдық көрсеткішін салыстыру кезінде байқалды).

Секіргіштіктің бір топтан екіншісіне өтудегі өсу көлемі құрайды: 35% (18 ден 19,20 жас), 5% (20-22 жастағы топ ішінде) және 20% (18-ден жоғарғы жастағы топ спортшылары). 18-ден 20 жастағы көрсеткіштердің жалпы өсуі 47% тең.

Баскетболмен айналысу секіrmелік көрсеткішіне дұрыс әсер етері даусыз. Бұл сапа-ойыншы дайындығының негізгі жиынтығының бірі.

г) Жылдамдыққа төзімділіктің динамикалық деңгейі.

Алынған мәліметтер төмендегідей қортындылар жасауға мүмкіндік береді: баскетболмен айналысу студенттердің дене қабілетінің (жылдамдық, төзімділік, ептілік, күштілік т.б.) дамуына күмәнсіз, дұрыс әсер етеді.

Нақты айырмашылықтар барлық жастағы топтардың көрсеткіштері арасынан (18-19 жастағы спортшы студенттер тобының нәтижелері арасындағы айырмашылықтан басқа) байқалады. Көрсеткіштердің жоғарғы көлемі 18 жастағы баскетболшыларда-39 м байқалды.

Талдау жүргізілген топтарда өсу пайызының динамикасы жас ұлғаюына байланысты мынадай болады: 32%, 2%,5%.

д) Қорғанысты орналастыруға қабілеттілікті сипаттайтын көрсеткіштердің өзгеруі.

Алынған мәліметтер берілген параметр маңызының жасқа байланысты өзгеруі біркелкі өтпейтіні туралы мәлімдейді. Негізгі өсу орта жастан (18 жас) жоғарғы жастағы топқа өтуде байқалады, оның көлемі-5%. Төменгі және екі орта жастағы топтар көрсеткіштері бірнеше төмен және шамамен бір деңгейде болады (10,5 с).

Бұл 18-20 жастағы студент-спортшылардан жеткілікті төмен болатын орналастыру жылдамдығына қатысты. Қорғаныстық ойын тиімділігі ойынның аяқталу кезеңінде бірден артады, ол барлық жағынан, ойынның берілген компонентінің жетілуіне кететін уақытқа қажетті күштің артуымен байланысты, өйткені шабуылдаудағы ойынның техникалық-тактикалық деңгейі теңеседі және жарыстарда табысқа тек қорғанысы жақсы ұйымдастырылған команда ғана жетеді, ол жеке әрекеттің жоғарғы деңгейіне негізделеді.

Қорытынды

18-20 жас аралығындағы баскетболшылардың арнайы дайындық деңгейін бағалау — бұл олардың болашақ мансаптарына дайындығын анықтаудың маңызды әдісі. Физикалық, техникалық, тактикалық және психологиялық дайындықтың барлығы да жеке спортшының дамуына әсер етеді. Бұл кезеңде әрбір баскетболшының көрсеткіштерін жақсарту үшін дұрыс жаттығулар мен әдістерді қолдану қажет. Дайындық деңгейін дұрыс бағалау арқылы болашақтағы жетістіктерге жол ашуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Болвачев Н.В., Гомельский В. А., Луничкин В.Г. Особенности высшего спортивного мастерства в баскетболе//Теория и практика физической культуры. 1985. N5. С. 13.
2. Болвачев Н.В. Совершенствование техники броска в баскетболе: Методические рекомендации. ГЦОЛИФК, 1990. –35с.
3. Болдырева Н.И. Педагогика: Учебное пособие.–М.: Просвещение, 1968. –526с.
4. Боранбаев К. С. Педагогические методы и средства воспитания скоростных качеств у юных футболистов на этапе начальной специализации: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. пед. наук.- Алматы, Каз ГАСТ. 1999. 115с.

ҒЫЛЫМИ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ. АКАДЕМИЯЛЫҚ ХАТ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Тутан Е.

Tashenev University, АҚ Шымкент қ
Ғылыми жетекші —ғ.м. Юсупов А.Р.

Қазіргі заман ғылымында әдіснама – деп ғылыми танымдық іс-әрекеттердің түзілу принциптері, формалары мен тәсілдері жөніндегі білім айтамыз. Ғылым әдіснамасы зерттеу жүйесінде құрылымдық бірліктердің нысаны, талдау пәні, зерттеу міндеттері, зерттеу құралдар тобы т.б. сипаттамасын береді. Сонымен бірге зерттеу міндеттерінің шешімін табу үдерісіндегі әрекеттер бірізділігін белгілейді. Осыдан, педагогика әдіснамасын педагогикалық таным және болмысты қайта жасаудың теориялық ережелер топтамасы ретінде қарастырған жөн.

Өрқандай әдіснама қалыпты көрсетпе – нұсқау және реттестіру қызметтерін атқарады. Дегенмен, әдіснамалық білім екі күйде іске асырылуы мүмкін: дескриптивтік не прескриптивтік.

Дескриптивтік әдіснама– ғылыми білімдердің құрылымы мен ғылыми таным заңдылықтары жөніндегі білім ретінде зерттеу үдерісіне бағыт – бағдар береді. **Ал прескриптивтік әдіснама**– зерттеу іс -әрекеттерін реттеп барудың жол жобасын белгіле, көрсетеді.

Дәстүрлі әдіснамалық талдауда ғылыми іс-әрекеттерді жүзеге асыру тиімділігімен танылған ұсыныстары және ережелеріне байланысты құрастыру міндеттері басымдай болса,

ал дескриптивті талдауға ғылыми таным үдерісінде іске асырылған зерттеу әрекеттерін қайталап баяндау, түсіндіру қызметтері атқарылады.

Диалектиканың басты принциптері мен заңдылықтары.

Диалектиканың басты принциптері: даму принципі және құбылыстардың жалпыға бірдей байланысының принципі.

Диалектиканың басты заңдары: бірлік пен қарама- қарсылық күресінің заңы, сан мен сапа өзгерістерінің өзара бір-біріне өту заңы, теріске шығаруды теріске шығару заңы.

Диалектика дегеніміз– даму жайындағы ең бай, жан- жақты терең әрі мазмұнды ілім. Диалектикалық тұжырым дамудың ең негізгі көзі құбылысқа тән ішкі қайшылықтардың өзара әрекет жасауында деп біледі.

Даму дегеніміз– прогрестік пен регрестік өзгерістердің бірлігі, ілгері немесе кеін қарай қозғалу.

Диалектика прогресті жай қарапайымнан к.рделіге, төменгі дәрежеден жоғары дәрежеге, ескіден жаңаға қарай қозғалудың заңды тенденциясы деп біледі.

Заңдылық пен заң – құбылыстардың жалпыға бірдей байланысының формалары. Құбылыстардың жалпыға бірдей өзара байланысы заңдылық сипаттама болады. Заңдылықты көптеген заңдардың жиынтық әрекетінің нәтижесі деп түсіну қажет. Заңдылық пен заңды теңестіруге болмайды. Заңдылық көптеген байланыстармен қатынастарды білдіреді, ал заңды алатын болсақ, ол белгілі бір байланысты, қатынасты бір мағынасында білдіреді. Демек, заңдылық ұғымы көлемі жағынан заң ұғымынан кең болады.

Жалпы дүние дамуының заңдылығының бірі – қозғалыс. Заттың, қозғалыстың, оқиғаның бір күйден екінші күйге ауысып отыруымен сипатталады. Ал кей кезде күрделі жағдайдың жай жағдайға, одан мүлде құлдырау, төмендеу жолына түседі. Құбылыстардың, заттардың, оқиғалардың бір күйден екінші күйге аусуы сапалық жаңа деңгейге көтерілуі дамумен есептеледі. Осыдан ғылым әлемінде даму заңдылығы бар екендігі, дүниенің бірлігі, қарамақайшылық күресі әлем заңының бірі болып табылады.

Диалектиканың келесі негізгі заңы – санның сапаға айналуы. Сандық сипаттама заттың кеңістік, уақыттық қасетін, көлемін, санын, әр деңгейдегі белгілерін білдіреді. Заттың, құбылыстың сандық сипаттамасы олардың сапалық сипаттамаларымен біргелікте болады. Сандық сипаттаманың өзгеруі, белгілі бір деңгейге жетуі заттың немесе құбылыстың сапалық жағынан өзгеруіне, екінші сөзбен айтқанда, сандық өзгерістің сапалық өзгеріске керісінше сапалық өгерістің сандық өзгеріске айналуымен бірге анықталады.

Диалектиканың терістеуді терістеу заңы – дамудың мәнін, жалпы тенденциясы мен бағытын анықтайды. Диалектикалық терістеу дамудың қозғаушы басы, табиғаттағы, қоғамдағы және адам ойлауындағы құбылыстардың дамуының ең жалпы және объективті шарты. Философтардың тұжырымдауы бойынша терістеу дегеніміз – белгілі бір зат пен құбылыстың қайшылықтарын ашу, оларды шешудің жолдарын анықтау және ескі мен жаңаның арасындағы диалектикалық байланыс сабақтастықты дамыту. Бұл заң дамуының үздіксіз және үнемі ілгерілеп, өрістеп отыруының мәнін ашады, жаңа сапаның пайда болуына мүмкіндік жасайды.

Педагогикалық зерттеулердің әдіснамалық принциптері.

Ғылыми-педагогикалық зерттеулер жүргізуде төмендегідей принциптерді басшылыққа алу қажет.

- Педгогикалық құбылыстардың шынайылығы мен шарттасқандығын ескеру, себебі дүниедегінің бәрі өзінің ішкі объектив заңдары, қарама-қарсылықтары және себебі – салдарлы байланыстарына орай жасайды әрі дамиды;

- Құбылыстарды даму барысында зерттеу;

- Бір құбылысты екіншілермен өзара қатынаста байланыстыра зерттеу;

- Зерттеу үдерісіндегі қалаған ғылыми проблеманың шешімі бірін – бірі толықтырып отырушы көтеген әдістер кешенімен орындалатынын естен шығармау;
- Зерттеу әдістері зерттелетін құбылыстың мән-мағынасына сай келуі;
- Даму үдерісін сол дамудың қозғауші күші және даму көзі саналатын оның қарама-қарсылықтарына негізделген өзіндік қозғалыс және өзіндік даму ретінде қарастыру;
- Сынақталушыға, білім-тәрбие үдерісіне зиян келтіретін, адамгершілік-инабаттылық таланттарына қайшы болатын эксперименттерді өткізбеу.

Академиялық бағытта жазылған мәтіннің мынандай ерекшеліктері болады:

1. Күрделі.
2. Формалды.
3. Нақты.
4. Объективті.
5. Шектеулі.
6. Жауапкершілікті.
7. Плагиаттық

Күрделі. Жазба тілі ауызекі тілге қарағанда біршама күрделі. Жазба тілінде күрделі сөйлемдермен сөз тіркестері және лексикалық мағынасы терең сөздер кеңінен қолданылады.

Шектеулі. Академиялық мәтін тақырыпқа байланысты мәселені ғана қамтуы тиіс. Тақырыптан ауытқу немесе зерттеу сұрағынан тыс ақпараттарды беру немесе жазу оқырман қызығушылығының жоғалуы мен жұмыс сапасының төмендеуіне алып келеді.

Жауапкершілікті. Автор қашанда өз жұмысы үшін жауапты. Мәтіндегі түрлі қателіктер мен келтірілген тұжырымдар үшін студенттің өзі ғана жауап бере алады.

7. Плагиаттық. Сонымен қатар, мәтінді жазу барысында **плагиаттық** жасамау қажет. Біреудің пікіріне немесе сөзін есілтеме жасамай қолданғаны үшін жауапкершілікке тартылатынын естен шығармау керек. Бірақ, мәтіннің жазылуының басты талабы – анық және түсінікті тілмен жазылуы.

Сонымен қатар, академиялық хаттың ерекшелігі:

- Объективті түрде жазылады
- Ғылыми стильде жазылады
- Жүйелі құрылыммен жазылады
- Сілтемелерді жиі қолданады.

Академиялық мәтін ешқашан субъективті болмауы тиіс. Мысалы, «Менің ойымша, академиялық жазылымның басқа жазылымдарға қарағанда 4 айырмашылығын көре аламын» деген сөйлемді объективті түрде былай беруге болады: «Жалпы алғанда, академиялық жазылымның басқа жазылымдардан 4 түрлі ерекше айырмашылығын байқауға болады». Академиялық бағыттағы сөйлемдер толық грамматикалық құрылымда беріліп, нақты ақпарат беруін көздейді. Сонымен, академиялық құрылыммен жазылатын сөйлемдердің негізгі мақсаты берілетін ақпаратты түсінікті дәлелді етіп анық жеткізу.

Академиялық хат және ғылыми стиль. Академиялық хат – арнайы мамандықтарға байланысты студенттердің оқуға міндетті немесе таңдап алған пәндері бойынша белгілі бір тақырып төңірегінде түсініктер мен пікірталастар баяндалған әдебиеттерді оқып, оған талдау жасауы және оларды қолдану арқылы жазбаша түрде өз пікірін білдіруі. Бұл жазба жұмысы студенттердің өз бетінше зерттеу жұмысын жүргізуге, жобалық жазба жұмыстарын жазуға машықтандырады.

Тілдік қарым-қатынасөзара байланыс жасау мақсатында құрылатыны белгілі.

Тіл білімінде стильдің 5 түрі:

- Ауызекі
- Публистикалық
- Әдеби
- Ғылыми
- Ресмиіс-қағаздар.

Негізінен ғылыми стильге қойылатын басты талаптың бірі логикалық жүйелі ойтүрін де жазылуы тиіс, бұл ғылыми стильдің ерекшелігі.

Ауызекі тіл, ауызекі сөйлеу — адамдардың тіл арқылы қарым-қатынас жасауының бір түрі. Ауызекі тілдің басты ерекшелігі — сөйлеудің алдын ала дайындықсыз, тікелей қарым-

қатынас жасау барысында жүзеге асатындығы. Тіл білімінде ауызекі тілді функционалдық стильдердің бір түрі ретінде қарастырады. Басқа стильден оның біршама өзгешеліктері бар. Мұнда тіл мәдениетін қатаң сақтауға талап қою дұрыс бола бермейді. Негізгі мақсаты тікелей және тез хабар беріп, хабар алу болғандықтан ауызекі тілде әдеби тілдің нормасынан тыс сөздер мен сөз тіркестері — варваризмдер, кәсіби сөздер, жаргондар, диалектілер т.б. кездесуі әбден мүмкін. Бұл ауызекі тілдің заңдылығын бұзу болып есептелінбейді. Ауызекі тілдің тағы бір ерекшелігі — әңгіме тақырыбының тез өзгеріп отыратындығы (екі адам ауа райы туралы сөйлесіп тұрып, күтпеген жерден өндіріс мәселесін сөз етуі мүмкін). Тілдегі экспрессивті, эмоционалдық қасиеттер көп жағдайда ауызекі тілде байқалады. Ауызекі тілде тілдік (лингвистикалық) факторлармен қоса,

тілден тыс қарым-қатынас факторлардың (экстралингвистикалық) да жарыса пайдаланылуы осы стильдің өзіндік ерекшелігі болып табылады (сөз болып отырған оқиға тыңдаушысына түсінікті болса да, бет пішінінің, қолының қозғалыстары, дауысты көтере немесе сыбырлай сөйлеуі т.б.). Экспрессия және ықшамдылық үшін ауызекі тіл сөздерді өзгеше жұмсайды, ерекше синтаксистік бірліктер (сөз тіркестермен сөйлемдер) құрайды. Ауызекі тілдің тек өзінетән сөздік қоры болады, олеппінге, сөйлемдегі мағынаға көбірек сүйенеді. Ауызекі тілді жалпыхалықтық тілдің бір түрі ретіндегі сөйлеу тілінен ажырата білудің елеулі мәні бар. Сөйлеудің ауызша түрі функционалдық стильдердің барлығында (сахнадан немесе радиотеледидардан көркем шығармадан үзіндінің оқылуы, публицистикалық материалдың ауызша берілуі) кездеседі.

Публистикалық стиль. Публицистика (латынша: көпшілік, әлеумет) — қоғам өмірі үшін маңызды мәселелерді талқылаудеген ұғым да жұмсалады.

Публицистикалық стиль қоғамдық талапқа сай жазылған шығармалардың негізінде қалыптасады. Белгілі бір тілде публицистиканың өз алдына бөлек стиль болып қалыптасуы қоғамдық сананың өскенін, артқанын көрсетеді. Тілдің басқа стильдері сияқты публицистикалық стильде бірыңғай болып келмейді. Бір қатар лингвистер публицистикалық стильдің жазбаша түріне саяси тақырыпқа жазылған газет, журналдардағы мақалалар, памфлет, очерк т. б. шығармаларды, шешендік сөздер публицистикалық стильдің ауызша түріне жатады.

Әдеби стильдің ерекшеліктері

Жоғарыда айтылып өтілгендей, әдеби стильді әдеби шығармалардың деңгейі мен ерекшеліктерін танытатын жазу құралы деуге болады. Бұл стильде ғылыми немесе ресмиіс-қағаздар стильдеріндегідей талдау, ресмилік және пікірталас тұдыру секілді ойлар мен жоспарлар мүлде болмайды.

Әдеби стильдің элементтері

Кез келген стильде өзіндік бір бейне беретін, тек сол стильге ғана тиесілі элементтер болады. Сәйкесінше, әдеби стильдің көркемдік ерекшелігін танытатын элементтер мыналар:

- Нақтылай көрсету (дәйектеу)
- Автордың эмоциямен сезімді оқырманға бере білуі
- Эпитеттер
- Метафоралар
- Салыстырулар
- Аллегориялар
- Өзге де стильдердің элементтерін қамту
- Инверсия жасау

Ғылыми стильдің өзіне тән түрлері де болады, олар:

таза ғылыми стиль

- ғылыми-оқулық стилі
- ғылыми көпшілік стиль. Сонымен қатар, пәнді оқу арқылы өзін-өзі басқару, жазба жұмысының жоспарын алдын ала жаза білу, соңғы мәтін нұсқасын тексеру мен түзету сияқты дағдыларды қалыптастыруға болады.

Академиялық хаттың мақсаты ғылыми тұрғыда жазылым әрекетіне дағдыландыру, демек ғылыми мақала, зерттеу жұмыстарын және тағы басқа ғылыми бағытта жазылатын еңбектерді жазуға үйретеді.

Сонымен ғылыми стиль:

1. жазба стилінің біртүрі
2. логикалық оймен жазылуы тиіс
3. терминдер қолданылады.

Ғылыми стильдің басқа стильдерге қарағанда өзіндік ерекшелігі бар

Өзгестілер мен ерекшеліктері:

- нақтылық
- объективтілік
- қисындылық.

Ресми стиль ресми қатынастар аясында қызмет ететін стильдің бірі. Ресми құжаттар мен іс қағаздарының стилі деп те аталады. Жеке адамның, ұжымның атқаратын қызметіне байланысты пайда болатын жазбаша (ауызша) қатынас құралы.

Бұл стиль бел билеу, мемлекет жұмыстарын жүргізумен байланысты. Алтын Орда хандығында, қазақ хандары билеген кездерінде әр түрлі жарлық, шарт, қатынас қағаздар болған, бірақ олардың тілі, құрылысы қазақ тілінің ерекшеліктеріне негізделмей, Орта Азия халықтарына ортақ әдеби тілге негізделген болатын.

Шартты түрде академиялық бағыттағы ғылыми тұрғыда жазылған жұмыстардың құрылым үлгісі мынадай:

- титулбет
- мазмұнбет
- кестелер тізімі (міндетті емес)
- алғыс (міндетті емес)
- түйіндеме
- кіріспе
- әдебиеттерге шолу
- зерттеу әдісі
- нәтижелер/талдау
- қорытынды

- ұсыныстар(міндетті емес)
- алдағы зерттеулер
- қолданылған әдебиеттер
- қосымшалар.

Студенттер үшін академиялық жазылым төмендегідей дағдыларды қалыптастырады:

ақпаратты беруде лексикалық бірліктердің орынды қолданылуы

1. мәтін жүйесінің логикалық мәнде болуы
2. тақырыптың тұтастығы
3. ғылыми стиль талаптардың сақтауы.

Ал, академиялық хаттың негізгі талаптары:

- Зерттеу тақырыбының болуы
- Зерттеу сұрағының болуы
- Плагиат ретінде жеткізілуі
- Ғылыми мәліметтердің қолдануы
- Кіріспе, негізгі бөлім, қортынды бөлімдерінің болуы
- Түйіндеменің болуы (шағын эсселерге қатысты емес).

Тақырыпқа байланысты өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Ғылым дегенді қалай түсінесіздер?
2. Зерттеу дегеніміз не?
3. Академиялық хат дегеніміз қандай мәтін?
4. Өз мамандығыңыз бойынша жазылған қандай ғылыми еңбектерді білесіздер?
5. Жазылым деген сөзгесі паттама беріңіздер
6. Оқылым дегенді қалай түсінесіздер?
7. Тілдік қатынас деген не?
8. Тілдік қатынастың қандай түрлері бар?
9. Академиялық хаттің мақсаты қандай?

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бектурганов О.Е., Донбаев А.Б., Камбаров Н.К., Агадилов А.Е. Техника, применяемая на соревнованиях по борьбе казах-курес // Ұлттық спорт пен ойындардың бүгінгісі мен болашағы: респ. ғыл. тәжір. конф. мат. (20-21 мамыр 2010 ж.). – Алматы: ҚазСТА, 2016. – 220б.
2. Донбаев А.Б., Саутов Р.Т. Национальные виды спорта в системе физического воспитания молодежи Казахстана // Ұлттық спорт пен ойындардың бүгінгісі мен болашағы: респ. ғыл. тәжір. конф. мат. (20-21 мамыр 2010 ж.). – Алматы: ҚазСТА, 2015. – 95б.
3. Донбаев А.Б. Анализ технико-тактических действий борца // Современные проблемы теории и практики физической культуры и спорта: материалы 3 междунар. научно-практ. конф. (8-10 сентября 2010 г., Чолпон-Ата). – Бишкек, 2012. – С. 82.

БОКС ПЕН АЙНАЛЫСУШЫ ЖАС СПОРТШЫЛАРДЫҢ ОҚУ-ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ТҮРЛЕРІ

Оспан Е.М

Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – ғ.м, оқытушы
Маханбетова А.Қ

Бокс – бұл спорттың қызықты әрі күрделі түрі, ол өзіне табынушылар санын күннен-күнге көбейтуде. Біздің республикамызда спорт барынша дамып келеді. Ол рас, өйткені ол жастарды дене тәрбиесіне баулудың ең ықтималды құралы болып табылады. Жарыстар боксшыдан жағдайды бір сәтте бағалауды, мезетте шешім қабылдауды және т.б. талап етеді. Соңғы жылдары қазақстандық бокс дүние жүзінде алдыңғы қатарға шықты. Бұл біздегі боксқа, оның дамуына жеткілікті көңіл бөлудің нәтижесі деген сөз. Оқытушылар мен жаттықтырушылар бокс теориясы мен оны оқыту әдістемесіне үлкен үлес қосты, өз жұмыстарында тактика тәсілдері, боксты оқыту әдістемесі және сабақты ұйымдастыру мәселелері түбегейлі мазмұндалған. Тактика-боксшының қимыл тактикасын, сондай-ақ, нақты бәсекелеске қарсы жекпе-жек қолданыс тәсілдерін үйрететін білім бөлімі. Осыған байланысты автор тактика мен әртүрлі әдістердің элементтеріне толығымен түсінік беріп жатпайды, өйткені бұның бәрі де бокс туралы көптеген оқулықтарда қамтылған. Осы жұмыста бокстың тактика негіздері мазмұндалады, боксшының қимыл тактикасының дайындық, негізгі қорғаныс түрлеріне; жекпе-жектің алыс, орта, жақын қашықтықтары түрлеріне, ұлттық бокс мектебіне өзіндік өрнек салған жекпе-жек түрлеріне және жекпе-жекті жеке бас ерекшелігіне сай жүргізу өнеріне сипаттама жасалады. Қазақстан Республикасындағы бокстың даму тарихы. Қазақстан боксының тарихы бай. Бокс-қазақтың табиғатына тән, халқымыздың санында бар спорт түрі. Себебі, кейін Қытайға қараған Шығыс Түркістаннан бастап Түмен мен Орынборға дейін Ұлан-байтақ даланы біздің бабаларымыз уысында ұстады. Мұндай Ұлы дала тек рухы қу жүрек жұтқан құлдары бар халықтың еншісіне бұйырса керек. Ғалымдар бокстың 5000 жылдық тарихы бар деген тоқтамға келіп отыр. Бұған дәлел: бағдатқа жақын жерден табылған тасқа қашалған айшықты боксшылар бейнесі. Біздің дәуірімізге дейін 688 жылы жұдырықтасу олимпиада ойындарына енді. Жекпе-жекке шыққан жігіттер қолдарын терімен немесе жұмсақ дәкемен орап айқасқан. Қазіргі бокс тікелей XVI-XVII ғасырларда Англияда бастау алған деген ғылыми тұжырым бар. Бокстың осы елдегі ұстазы Джейм Фиг алғаш рет бокс ережесін жазып шықты. Кейін 1805 жылы Маркиз Куинсберридің ережесі дүниеге келді. Осы ереже бойынша шаршы алаңның көлемі, раундтың ұзақтығы, қолғаптың салмағы, қандай жағдайда нокаут есепке алынады, тағы басқа жекпе-жекке қатысты мәселелер жүйеге келтірілді. 1904 жылы бокс Олимпиада ойындарының бағдарламасына енді. 1920 жылы Бүкілдүние жүзілік әуесқой бокс ассоциациясы (АИБА) өмірге келді. Әлем чемпионаты алғаш рет 1974 жылы өткізілді. Қазақ жігіттерінің ресми бәсекелерге алғаш қатысуы Кеңес одағына қараған кезеңнің үлесіне жатады. 1936 жылы Шоқыр Бөлтекұлы Қазақстанға бокс қолғабын арқалап келгеннен бергі уақытта шаршы алаңға небір мықтылар шықты. 1947 жылғы КСРО чемпионатына Қазақстан құрамасын Шоқыр Бөлтекұлы бастап барған. Сол жолы Махмұт Омаров (51 кг) қола медальға қол жеткізіпті. Оның қадамына інісі Мақсұт Омаров жалғастырды, ол 1957 жылғы КСРО чемпионатында қола жүлде алса, 1959 жылғы КСРО халықтарының чемпионатында күміс медальға ие болды. 1959 жылғы КСРО спартакиадасында Әбдісалан Нұрмахановтың жұлдызы жанып, қола медалімен оралды. Әбдісалан бастап барған Атланта олимпиадасында қазақ құрамасы командалық үшінші орынға ие болды. Қазақ боксшыларының үлесінде әлем чемпионатының бес медалі бар. Нұрхан Сүлейменов дүниежүзілік чемпионаттардың күміс жүлдегерлері атанды. Ермахан Ибрагимов 1997 ж. Будапешт рингінде күміс жүлдеге қанағат тұтты. Осы жылы Болат Жұмаділов қола медалімен шектелді. Олимпиада шепстресіне көз салсақ Серік Қонақбаев (1980 ж.) пен Болат Жұмаділовтың (1996 ж.) қанжығасына байланған қос «Күміс» көңілге үміт ұялатады. Серік Нұрқазов 1983 жылы Еуропа чемпионы атанды. 1984 жылы Ташкентте болған КСРО чемпионатында Кәрімжан Әбдірахманов, Серік Нұрқасов, Серік Қонақбаев, Асылбек Қилымов чемпиондық тұрғыда тұрды. Қазақстан боксын ауызға алғанда біздің республикадан шыққан тұңғыш әлем чемпионы Валерий Рычковті (1978 ж.), 1989 жылы дүниежүзінің чемпионы

атанған Игорь Ружниковті, Бокс бойынша Қазақстанның алғашқы Олимпиада чемпионы (1996), Баркер кубогының иесі Василий Жировті айтпай кетуге болмайды. Еліміздің тарихында хандар мен билердің батырлық қасиеті туралы аңызға бергісіз әңгімелер аз емес. Бүгінгі заманда да жасында жекпе-жекке түскен лауазымды адамдар көп. Мысалы, сазгер Нұрғиса Тлендиев боз- бала кезінде Шоқыр атамыздың шәкірті болса, Олжас Сүлейменов бала кезінде рингке шығыпты. Премьер-Министр Нұрлан Балғынбаев студент кезінде бокстан Шешенстан чемпионы атанып, спорт шебері дәрежесіне жетті. 1998 жылы Қазақстан бокс федерациясының президенті - Бекет Мақмұтов бүкіл дүниежүзілік әуесқой бокс федерациясының бірінші вице президенті болып сайланды. Бангкоктағы XIII Азия ойындарында Ермахан Ибрагимов, Вячеслав Бурьба, Мұқтархан Ділдәбеков алтын жүлде алса, Нұржан Сманов күміс жүлдені қанағат тұтты. Тұрсынғали Еділов бастаған құрама команда үшінші орынға табан тіреді. 2000 жылы Австралияда Сидней олимпиадасында Қазақстан Республикасынан Бекзат Саттарханов пен Ермахан Ибрагимов жеңімпаз болса, Болат Жұмаділов пен Мұқтархан Ділдабеков күміс медальді иеленді. 2002 жылда Қазақстан Республикасының Астана қаласында өткен X әлем кубогында Қазақстан құрама командасы Кубадан кейін екінші орынға көтерілді.

Боксшының негізгі тұрыс қалпы.

Бокстың даму барысында шайқастық жағдайдың талаптарына жауап беретін көптеген бастапқы ережелер пайда болып көрінеді.

Бастапқы ережелер төмендегілерді атқаруы тиіс.

А) Боксшыға қарсыласының соққыларынан максималды қорғанысты қамтамасыз ету;

Б) Боксшыға қарсыласына шабуыл жасауы үшін мүмкін беру. «Шайқастық тұрыс» түсінігін бастапқы ереже деп түсіну қабылданған, бұдан боксшы барлық уақытта дайын болуға мүмкіндік беретін тиімді шайқастық позициялардың (ұстанымдардың) жіберілу мүддесін ескерте алады.

Осылайша, боксшының шайқастық тұрысы іс жүзінде шабуыл үшін және қорғаныс қолданылатын әмбебап бастапқы шайқас ережесі болып саналады. Әрбір боксшыға белгілі бір «шайқастық тұрыс» тән екендігі. Оны спортшының психикасы, физикалық дамуы, анықтайды. Ол жекеше, себебі жеке тұлғаның психикалық және физикалық қасиеттерін едәуір толық қолдануға ықпал етеді. Сондықтан да болар-«Қаншама боксшы болса, шайқастық тұрыс да соншалықты» деп айтылады. Алайда оқытуды барлығына бірдей типтегі (тұрпаттағы) тұрыстан бастайды. Шайқастық тұрыс жағдайында спортшы қарсыласына жартылай бұрылып тұрады. Сол қолын шынтағына бүге тұрып, алға созу арқылы бесбармақ буындарын бүге отырып, оның басын қарсыласына бағыттайды. Жұдырық сырт жағы мен оңға қарай, иектен жоғары, шамамен 30-40см бағытта ұсталады. Сол қолдың шынтағы денеден әдетте 10-15 см қашықтықта ұсталады. Ол қарсыласының жұдырығынан жүрек тұсын қорғайды. Оң қолдың жұдырығы жартылай жұмылады және иек астынан оңға таман болады; шынтақ денеге, жамбас сүйекке тоғысады. Ол бауыр орналасқан аумақты жауып ұрады. Бас алға қарай, иек сол жақ бұғанаға түйіседі. Боксшы қарсыласына мандай астынан қарайды. Денені бос алады, сол жаққа қарағанда сәл жоғары көтеріледі, ішті тартып ұстайды. Дене салмағы сәл бүгілген аяқтарға тең бөлінеді, ал оң аяқ арт жақта жартылай қадамда оңға қарай орналасады. Өкше еденнен 3-5 см көтеріліп, алдыңғы бөлікке салмақ салады. Екі жақ та бір-біріне параллель орналасып, жарты айналымда оңға бұрылады.

Боксшының орын ауыстыру тәсілдері.

Боксшы үшін статикалық ережелер толығымен болмайтындығы тән. Ауысудың жеңіл болуы мен шапшаңдығы қорғаныс үшін де, шабуыл үшін де шешулі рол атқарады. Боксшының алаңдағы (ринг) ауысуы немесе ерсілі-қарсылы жүруі шапшаң әрі тосын. Бағытты ауысулар шайқастың әрбір жаңа кезеңінде өзгеріп отырады. Сол кезеңде ерсілі-қарсылы жүруден

шабуыл мен қорғанудың белсенді әрекеттерінің орындалуы тікелей қатысты. Аяқтардың дұрыс орналасуынан боксшы шайқас барысында қажетті қимылдарды орындауға мүмкіндік алуы тиіс. Негізінен боксшы алаңда аздаған тайғанақ қадаммен жылжиды, бұл әрекет табанның алдыңғы бөлігі арқылы жүзеге асады. Әуелі алдыңғы және артқы бағыттағы жекелеген қадамдар игеріледі. Ерсілі-қарсылы жүру кезінде боксшы дененің салмағын арттағы аяғына салады, осылай алдыңғы аяғын босата отырып еденнен жеңіл (аздап) көтереді және оң аяғымен түрткі жүргізіледі. Сол аяқ бір қадам алға белгіленген бағытқа басады, ұлтанның еденге тигізеді, содан кейін барлық табанға толық тұрады. Арттағы қалған аяғы алдыңғыға тартылады және бастапқыға аналогиялық жағдайда орналасады. Дене салмағы екі аяққа тең бөлінеді.

Қорғаныс әрекеттері. Егер боксшыға қарсыластың шабуылы мен қарсы шабуылдауынан және шапшаңдығынан қорғану; ынтасына тосқауыл болу; қарсыласты жалықтыру; қарсыласты әшкерілеу; соққы алған соң өз-өзіне келу; қарсы соққыны даярлау; арнайы тактикалық мақсатта келесі шабуылдау әрекетіне дайындық ретін де бірқатар қорғаныс әрекеттерін үздіксіз шабуылдауға қарсы қою қажеттілігі туындаған қорғаныс әрекеттері қолданылады. Қарсы әрекеттеріне қорғаныс маневрлеу сондай-ақ қарсылас тегеурінін тоқтату және оны қажыту үшін қолданылатын қарсы және жауап ретіндегі соққылар жатады. Қорғаныс әрекеттеріне тұтасымен шабуылдау әрекетіне енетін және қарсылас шабуылының негізгі құратын қызметін атқаратын қарсы шабуылдауды жатқызуға болмайды. Қорғаныс әрекеттері көрсетілген міндеттерінен басқада боксшы қарсы және жауап ретіндегі қарсы шабуылдау ықпалдарын яғни, қарсыластың қайта қайтару әрекеттерін жая отырып үздіксіз шабуылдау мүмкіндігін береді. Жеке шабуылдау не қарсы шабуылдау уақытында боксшы келесілерден қорғанады.

- өзі шабуылдаудан кейінге жауап ретіндегі не қарсы соққылардан. Жауап ретіндегі соққыға қарсы қорғану назар аудару мен шабуылдан қорғанысқа шапшаң көшуді талап ететіні белгілі. Соққыдан қорғанысқа және қайтадан соққыға шапшаң өту көбінесе боксшы соққы кезінде тепе-теңдік сақтаған жағдайда ғана мүмкін - қарсы соққыдан (оның алғашқы шабуылдауды соққысына). Мұнда боксшы көбінесе бүгуді пайдаланады, өз қозғалысының бағытын өзгертетіні анық.

- шабуылдаушы боксшының екінші соққысына сүйенетін қарсы соқыдан. Бұл шабуылдаушы үшін өте қиын жағдай, себебі одан шабуыл уақытында айрықша көңіл аударады және ұрысты орта және жақын арақашықтықтарда дамыта және шабуылды үзбей отырып шабуылдаудан қорғаныс әрекетіне шапшаң көшу шеберлігін талап етеді. Ұрыс орта және жақын арақашықтықтарда дамыған уақытта қорғану сипаты да біршама өзгереді. белгілі балуы тиіс өзіндік заңдылықтарға ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. «Қазақстан Республикасында 1996-2000 жылдар аралығында бұқаралық спортты дамыту туралы мемлекеттік бағдарламасы» // 1996 ж. 19 желтоқсан. № 3276.
2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2030» Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы Алматы, 1998, 240 бет.
3. Қазақстан Республикасының Дене мәдениеті және спорт туралы Заңы. 1999 ж. 2 желтоқсан. №490-13 ҚР // Sport, 2000, №1, 4-11 қаңтар.
4. Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығы. Қазақстан республикасында дене шынықтыруды және спортты дамытудың 2001-2005 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы. №571, // Астана, 2001 ж.
5. Адамбеков Қ.І. «Оқушылардың дене тәрбиесілеудің педагогикалық негізі» п.ғ.д. дисс. авторефераты. Алматы, -1995, 38 бет.

КРЕАТИВТІ ИНДУСТРИЯЛАР ЖӘНЕ ARTTESH: МӘДЕНИЕТ ПЕН ӨНЕРДЕГІ ЗАМАНАУИ ШЕШІМДЕР

ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР МЕН ЖАҢА БАСТАМАЛАР (1991-2023)

Сариева.Ж.Т

Tashenev University, Шымкент қ.

Жолдасбек.Ж.Д.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м., аға оқытушы **Шынтаев Н.А.**

Тарих және география кафедрасының магистр, аға оқытушысы

Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ

Shyntaev_97@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада Шымкент қаласының білім беру жүйесіндегі 1991 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңдегі өзгерістер мен жаңа бастамалар қарастырылады. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары білім беру саласында көптеген реформалар жүзеге асырылды, олар білім сапасын арттыру, оқу бағдарламаларын жаңарту, педагогикалық кадрларды даярлау және цифрландыруды енгізу бағытында жүргізілді. Мақалада аталған өзгерістердің себептері, нәтижелері және болашақтағы даму перспективалары талданады.

Кілт сөздер. Білім беру жүйесі, реформалар, тәуелсіздік, цифрландыру, педагогикалық кадрлар.

Annotation. This article discusses changes and new initiatives in the education system of Shymkent for the period from 1991 to 2023. In the years after independence, many reforms were carried out in the field of Education, which were carried out in the direction of improving the quality of education, updating curricula, training of teaching staff and introducing digitalization. The article analyzes the causes, results and prospects for future development of these changes.

Key words. Education system, reforms, independence, digitalization, teaching staff.

1991 жылы Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алуымен бірге еліміздің білім беру жүйесінде түбегейлі өзгерістер басталды. Шымкент қаласы да бұл өзгерістерден тыс қалмады. Білім беру саласы – қоғамның дамуының негізі болып табылады, сондықтан да оның сапасы мен қолжетімділігі мемлекет үшін маңызды мәселе. Білім беру жүйесіндегі реформалар тек оқу

бағдарламаларын жаңартумен шектелмей, сонымен қатар педагогикалық кадрларды даярлау, инфрақұрылымды дамыту және цифрландыруды енгізу сияқты аспектілерді қамтиды.

Шымкент қаласында да осы кезеңде жаңа мектептер ашылып, бұрынғы мектептердің материалдық-техникалық базасы жаңартылды. Мысалы, 1995 жылы қалада 10 жаңа мектеп ашылды, бұл оқушылардың санының артуына байланысты болды. Тәуелсіздік кезеңіндегі білім беру реформалары Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін жаңғырту мен дамытуға бағытталған маңызды шаралар мен бағдарламаларды қамтиды. 1991 жылдан бастап елімізде білім беру саласында жүзеге асырылған реформалар төмендегідей негізгі бағыттарды қамтиды:

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстанда білім беру жүйесінің құрылымы қайта қаралды. Мектепке дейінгі, жалпы орта, кәсіптік және жоғары білім беру деңгейлері арасындағы байланыс нығайтылды. 12 жылдық білім беру жүйесіне көшу туралы шешім қабылданып, оқу бағдарламалары жаңартылды [1].

1990 жылдардың ортасынан бастап оқу бағдарламалары халықаралық стандарттарға сәйкес келетін жаңа мазмұнмен толықтырылды. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыру мақсатында пәндер интеграцияланды, критериалды бағалау жүйесі енгізілді.

Мұғалімдердің біліктілігін арттыруға ерекше назар аударылды. Педагогикалық жоғары оқу орындарының оқу бағдарламалары жаңартылып, мұғалімдер үшін біліктілікті арттыру курстары ұйымдастырылды. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибелерді енгізу мақсатында халықаралық семинарлар мен тренингтер өткізілді.

Білім беру инфрақұрылымын дамыту мақсатында жаңа мектептер мен колледждер салынды, ескі мектептердің материалдық-техникалық базасы жаңартылды. Мысалы, 2000-2010 жылдар аралығында елімізде мыңдаған жаңа мектеп ашылып, оқушылардың санының артуына байланысты оқу орындарының тапшылығы жойылды [2].

2010 жылдан бастап цифрландыру процесі белсенді түрде қолға алынды. Мектептерде электронды оқыту жүйелері енгізіліп, оқушылар мен мұғалімдер үшін заманауи ақпараттық технологиялармен жабдықталған кабинеттер ашылды. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы аясында білім беруде цифрлық технологияларды қолдану бойынша жобалар іске асырылды.

Қазақстан халықаралық білім беру ұйымдарымен ынтымақтастық орнатты. Білім берудің халықаралық стандарттарына сәйкес келетін оқу бағдарламаларын енгізу мақсатында ЮНЕСКО, БҰҰ және басқа да халықаралық ұйымдармен бірлескен жобалар жүзеге асырылды.

Инклюзивті білім беруді дамытуға бағытталған шаралар қабылданды. Мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған арнайы мектептер мен ресурстық орталықтар ашылып, инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету үшін мұғалімдерге арнайы дайындық курстары ұйымдастырылды.

Кәсіптік-техникалық білім беруді дамытуға ерекше көңіл бөлінді. Жаңа колледждер ашылып, олар заманауи өндірістік талаптарға сай мамандар даярлауға бағытталды [3].

Тәуелсіздік кезеңіндегі білім беру реформалары Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етіп, жастардың сапалы білім алуына мүмкіндік туғызды. Білім беру жүйесіндегі өзгерістер еліміздің болашағы үшін маңызды рөл атқарады және жастардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған стратегиялық қадамдар болып табылады.

2000 жылдардың басында Қазақстан Республикасында «Білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» қабылданды. Бұл бағдарлама аясында білім сапасын арттыруға ерекше назар аударылды. Шымкентте мұғалімдердің біліктілігін арттыру курстары ұйымдастырылып, жаңа педагогикалық технологиялар енгізілді.

Сонымен қатар, қалада халықаралық стандарттарға сәйкес келетін мектептер ашыла бастады. Мысалы, 2007 жылы Шымкентте халықаралық мектеп ашылып, онда ағылшын тілінде оқыту жүйесі енгізілді.

2010 жылдан бастап Қазақстан Республикасында цифрландыру процесі белсенді түрде қолға алынды. Шымкент қаласында да бұл үрдіс байқалды. Мектептерде электронды оқыту жүйелері енгізіліп, оқушылар мен мұғалімдер үшін заманауи ақпараттық технологиялармен жабдықталған кабинеттер ашылды.

2016 жылы «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы қабылданып, оның аясында білім беру саласында цифрлық технологияларды қолдану бойынша бірқатар жобалар іске асырылды. Мысалы, қаладағы мектептерде электронды журналдар мен күнделіктер енгізілді.

COVID-19 пандемиясы білім беру жүйесіне үлкен әсер етті. Шымкент қаласында да мектептер қашықтан оқыту форматына көшті. Бұл кезеңде онлайн оқыту платформаларының маңызы артып, мұғалімдер мен оқушылардың цифрлық сауаттылығы артты.

Пандемиядан кейінгі кезеңде білім берудің жаңа форматы қалыптасып, blended learning (аралас оқыту) моделі енгізілді. Бұл модель дәстүрлі және онлайн оқытуды біріктіреді және оқушылардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес келетін оқу процесін ұйымдастыруға мүмкіндік береді [4].

Шымкент қаласының білім беру жүйесінің болашағы зор деп айтуға болады. Қазіргі уақытта қалада жаңа мектептер мен колледждер салу жұмыстары жалғасуда. Сонымен қатар, педагогикалық кадрларды даярлау мәселесіне де ерекше назар аударылуда.

Білім беруді дамытудағы басты бағыттардың бірі – STEM (ғылым, технологиялар, инженерия және математика) пәндерін оқыту болып табылады. Бұл бағытта қалада арнайы STEM орталықтары ашылып, балалардың ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысуына мүмкіндік жасалуда.

Қазақстанның білім беру жүйесінің болашақтағы даму перспективалары бірнеше маңызды бағыттарды қамтиды. Тәуелсіздік кезеңіндегі реформалар негізінде қалыптасқан білім беру жүйесі, қазіргі заманғы талаптарға сай, әрі қарай дамып, жетілдіруді қажет етеді. Міне, болашақтағы даму перспективалары:

- Электронды оқыту: Білім беру процесінде цифрлық технологияларды кеңінен енгізу. Оқушылар мен мұғалімдер үшін онлайн платформалар мен ресурстарды пайдалану.

- Ашық білім беру: MOOC (Massive Open Online Courses) сияқты ашық онлайн курстарды дамыту, бұл білім алушыларға әлемдік деңгейдегі білімге қол жеткізу мүмкіндігін береді.

- Критериалды бағалау: Оқушылардың білімін бағалаудың жаңа тәсілдерін енгізу, соның ішінде жобалық жұмыстар мен практикалық тапсырмаларды бағалау.

- Жобалық оқыту: Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін жобалық жұмыстар мен командалық тапсырмаларды көбейту.

- Мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған бағдарламалар: Инклюзивті білім беруді одан әрі дамыту, арнайы қажеттіліктері бар балаларға арналған ресурстар мен қолдау көрсету [5].

Қазақстанның білім беру жүйесінің болашағы оның инновациялық, инклюзивті және халықаралық стандарттарға сай болуы арқылы анықталады. Жаңа технологиялар мен әдістерді енгізу, педагогикалық кадрлардың біліктілігін арттыру және жастардың шығармашылық қабілеттерін дамыту – бұл еліміздің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған маңызды қадамдар болып табылады.

Шымкент қаласының білім беру жүйесі тәуелсіздік алғаннан бері көптеген өзгерістерге ұшырады. Білім сапасын арттыруға бағытталған реформалар мен инновациялар нәтижесінде қаладағы оқу орындарының деңгейі көтерілді. Цифрландыру процесінің енгізілуі және пандемия жағдайындағы қашықтан оқыту тәжірибесі білім берудің жаңа форматын қалыптастыруға ықпал етті.

Болашақта Шымкенттің білім беру жүйесі одан әрі дамып, халықаралық стандарттарға сай келетін оқу орындарын қалыптастыру мақсатында жұмыс істей береді деп сенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрсұлтан, А. (2019). Қазақстандағы білім беру реформалары: тарихы мен қазіргі жағдайы. Білім берудегі инновациялар, 12(3), 45-58.
2. Сейітов, А., & Жұмабекова, Г. (2022). Шымкент қаласындағы мектептердің материалдық-техникалық базасын жаңарту. Қазақстанның білім беру жүйесі: мәселелері мен шешімдері, 5(1), 23-30.
3. Досмұхамедова, А., & Тұрсынбекова, М. (2020). Цифрландыру және білім беру: Шымкент тәжірибесі. Жаңа технологиялар мен білім, 8(2), 67-75.
4. Оразалиева, Г., & Сарсенбаев, Е. (2021). Шымкент қаласындағы жоғары оқу орындарының даму динамикасы. Қазақ университеті, 15(4), 112-119.
5. Шымкент қаласының білім басқармасы. (2021). Шымкент қаласындағы білім беру ұйымдарының даму жоспары. [Сілтеме](#)

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Алишеров М.Б.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м. **Әлайдар Ф.Қ.**

Тарих және география кафедрасының магистр оқытушысы

Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ

fariza.96koja@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7187-9882>

Ғылыми жетекші – ғ.м. **Жүзжасарова А.А.**

Тарих және география кафедрасының магистр оқытушысы

Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ

zhuzzhasarovaakmaral@gmail.com <https://orcid.org/0009-0002-2312-4607>

Аңдатпа. Мақалада, қазіргі білім беру жүйесіндегі жүйесіндегі жаңашылдық, білім беру саласындағы, инновациялық технологияларды оқу процесінде енгізудің маңыздылығы, оқу үдерісінде қолдану кеңінен қарастырылған.

Кілт сөдер. Иноовациялық технологиялар, жасанды интеллект, кибер қауіпсіздік, мобильді қосымшалар, цифрландыру.

Annotation. The article discusses innovations in the system of modern education, the importance of the introduction of innovative technologies in the educational process, and the use of them in the process of CSV.

Key words. Innovative technologies, artificial intelligence, cyber security, mobile applications, digitalization.

Қазіргі кезде елімізде білім беру салсында жаңа жүйе жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл елеулі қзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім саласында, жаңа көзқарас, жаңаша қарым қатынас пайда болуда. Болашақ ұрпаққа заман талабына сай білім берудің инновациялық технологияларының негізін меңгеруі-маңызды мәселелердің бірі. Болашақта өркениеті дамыған елдер қатарына ену үшін, заман талабына сай білім қажет.

Инновация термині қазіргі білім беру салсында кеңінен қолданылып жүр. Инновация ұғымы мәдениеттанушылардың зерттеуінен пайда болды. Инновация жаңа жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану, таратуға байланысты анықтамаға сай келеді. Мобильді қосымшалар мен онлайн-курстар қазіргі білім берудің ажырамас бөлігіне айналды, олар оқу материалдарына кез келген уақытта және кез келген құрылғыдан қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

- Оқу үшін мобильді қосымшалар: Duolingo, Khan Academy, Coursera сияқты қосымшалар оқу барысында қозғалыс барысында да үйренуге мүмкіндік береді. Бұл қосымшалар студенттерді тұрақты оқуға ынталандыру үшін геймификация элементтерін қолданады.

- Микрооқыту: мобильді платформаларды қолдану арқылы қысқа, бірақ тиімді сабақтар өткізу, оларды басқа істермен бірге өтуге болады. Бұл уақыты шектеулі адамдар үшін, мысалы, кәсіби мамандар үшін өте тиімді.

- Онлайн-курстар мен вебинарлар: Масштабты онлайн курстар (МООС) әлемнің университеттері мен институттарынан сапалы білім беру бағдарламаларына қол жеткізуге мүмкіндік береді, бұл адамдарға оқу орындарына бармай-ақ қашықтан оқу мүмкіндігін береді.

Бұлтты технологиялар мен бірлескен жұмыс платформалары

Бұлтты технологиялар деректерді сақтау және шынайы уақытта бірлесіп жұмыс жасау үшін ерекше мүмкіндіктер береді, бұл оқытушылар мен студенттер арасындағы өзара әрекеттесуді жақсартады, сондай-ақ оқу материалдарына қол жеткізуді жеңілдетеді.

- Бұлтты қоймалар (мысалы, Google Drive, Dropbox, OneDrive) студенттер мен оқытушыларға оқу материалдарымен бөлісуге және олармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді, бұл оларға кеңістік немесе жабдыққа байланысты шектеулерден алаңдамауға мүмкіндік береді.

- Бірлескен жұмыс платформалары: Microsoft Teams, Google Meet, Zoom, Slack сияқты құралдар онлайн-дәрістер, семинарлар мен топтық жобаларды өткізуге мүмкіндік береді. Студенттер бірлесіп жұмыс істеп, нақты уақыт режимінде тапсырмаларды орындай алады, мысалы, бірлескен презентациялар немесе зерттеу жобалары.

- Контент жасау және тарату платформалары: Edmodo, Moodle және басқа білім беру платформалары оқытушыларға курстар, тесттер және студенттердің нәтижелерін бағалау үшін мүмкіндіктер береді.

Инновациялық технологиялардың білім беру саласындағы артықшылықтары

Білімге қолжетімділікті жақсарту

- Қашықтан оқу: Заманауи білім беру технологиялары білімге қолжетімділікті жақсартады, себебі студенттер үйінен шықпай-ақ әлемдегі жетекші университеттерде білім алады. Бұл әсіресе шалғай және ауылдық жерлердегі студенттер үшін маңызды.

- Әртүрлі форматтар: Онлайн-курстар, бейнемазмұндар, вебинарлар мен мобильді қосымшалар білім беру форматын икемді етіп, әр студенттің өзіне қолайлы форматты таңдауына мүмкіндік береді.

- Материалдарға қолжетімділік: Цифрландыру оқу материалдарын, файлдар мен тапсырмаларды студенттер мен оқытушылар арасында оңай бөлісуге мүмкіндік береді, сондай-ақ кез келген уақытта білім платформаларына қол жеткізуге болады.

Оқытудың индивидуализациясы

- Жеке білім беру бағдарламалары: Жасанды интеллект пен бейімделетін платформаларды қолдану әр студенттің оқу қарқынына және стиліне сәйкес оқу курстарын құруға мүмкіндік береді. Бұл әр оқушының өз қарқынымен білім алуына, қиын тақырыптармен жұмыс істеуіне немесе жеңіл тақырыптарды жылдам өтуіне жол ашады.

- Үлгерім талдауы: Инновациялық платформалар студенттің оқу нәтижелерін жинап, талдап, оқу нәтижелерін жақсартуға қатысты нақты ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді.

•Кері байланыс: Технологиялар студенттердің тапсырмаларды орындау нәтижелері бойынша жылдам және нақты кері байланыс алуға мүмкіндік береді, бұл оқу процесін жақсартып, мотивацияны арттырады.

Оқушылардың тиімділігі мен қатысуын арттыру

•Интерактивті және геймификация элементтері: Заманауи технологиялар ойын элементтерін және интерактивті тапсырмаларды енгізу арқылы студенттерді оқуға қызықтырып, олардың белсенділігін арттырады.

•Контенттің жылдам жаңартылуы: Цифрлық технологиялар оқытушыларға оқу материалдарын тез арада жаңартып, жаңа зерттеулер мен деректерді енгізуге мүмкіндік береді, бұл оқытуды уақытылы және тиімді етеді.

•Кросс-платформалық қолдау: Бұлтты қызметтер мен мобильді қосымшалар студенттерге оқуды уақыт пен орыннан тәуелсіз жалғастыруға мүмкіндік береді, бұл олардың қатысуын және мотивациясын сақтауға көмектеседі.

Еңбек нарығында сұранысқа ие дағдыларды дамыту

•Цифрлық сауаттылық: Заманауи технологияларды пайдалану студенттерге сандық құралдармен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді, бұл еңбек нарығында үлкен сұранысқа ие дағдылар болып табылады.

•Ынтымақтастық және топтық жұмыс: Онлайн-бірлескен жұмыс платформалары студенттерге коммуникация мен топтық дағдыларды дамытуға көмектеседі, сонымен қатар оларды тарату командаларында жұмыс істеуге үйретеді, бұл қазіргі таңда маңызды.

•Критикалық ойлау және деректерді талдау: Заманауи технологиялар ақпаратты талдау, сыни тұрғыдан ойлау және негізделген шешімдер қабылдау дағдыларын дамытуға ықпал етеді, бұл кәсіби салада жоғары бағаланады.

Инновациялық технологияларды енгізудің проблемалары мен қиындықтары

Технологияларға қолжетімділік мәселелері

•Цифрлық бөліну: Кейбір аймақтарда және елдерде интернетке және заманауи технологияларға қолжетімділік шектеулі, бұл білім беру саласындағы инновацияларды қолдануға кедергі келтіреді. Бұл әсіресе дамушы елдерде, онда инфрақұрылым мен құрылғыларға қолжетімділік жеткіліксіз.

•Технологиялардың теңсіз таралуы: Тіпті дамыған елдерде де барлық білім беру мекемелері студенттерге қажетті техникалық құралдарды, мысалы, планшеттерді, компьютерлерді немесе проекторларды қамтамасыз ете алмайды. Бұл білім беруде теңсіздікті тудырады.

Оқытушыларды даярлау қажеттілігі

•Оқытушылардың біліктілігінің жеткіліксіздігі: Технологияларды оқу процесінде тиімді қолдану үшін оқытушылардың тиісті дағдыларға ие болуы қажет. Алайда барлық оқытушылар жаңа технологиялық құралдарды тез игере алмайды.

•Үздіксіз оқу қажеттілігі: Технологиялар өте жылдам дамиды, сондықтан оқытушылар үнемі жаңа құралдар мен әдістемелерді меңгеріп отыруы қажет. Бұл білім беру мекемелерінен елеулі күш-жігер мен ресурстарды талап етеді.

•Психологиялық кедергілер: Көптеген оқытушылар жаңа технологияларды енгізуге қарсы тұруы мүмкін, өйткені олар таныс емес немесе өз күшіне сенімсіз болуы мүмкін.

Киберқауіпсіздік және деректерді қорғау

•Қауіпсіздік қатерлері: Білім беру жүйесінде өңделетін деректер көлемінің өсуіне байланысты ақпараттың сыртқа шығу қаупі артады. Студенттер мен оқытушылар кибершабуылдардан, фишингтен және жеке деректердің ұрлануынан қауіпсіз болмауы мүмкін.

- Зияткерлік меншікті қорғау: Заманауи білім беру технологиялары көбінесе авторлық құқықтармен қорғалатын материалдарды пайдалануды талап етеді, бұл заңдық аспектілерге назар аударуды қажет етеді.

- Конфиденциалдылық және анонимділік: Білім беру платформаларында студенттердің және оқытушылардың жеке деректерін жинау олардың конфиденциалдығын сақтап, рұқсат етілмеген қол жеткізуден қорғауды талап етеді.

Мәдени және ұйымдастырушылық кедергілер

- Дәстүрлі тәсілдерге қарсылық: Кейбір білім беру мекемелерінде және оқытушылар арасында технологияларды қолдануға қарсы тұруы мүмкін, себебі олар дәстүрлі әдістердің тиімдірек деп есептейді.

- Интеграциядағы қиындықтар: Жаңа технологияларды енгізу үшін елеулі ұйымдастыру өзгерістерін талап етеді. Бұл өзгерістерге оқытушылар мен студенттер тарапынан қарсылық болуы мүмкін, егер олар осы өзгерістердің тікелей пайдасын көрмесе.

- Басшылықтың қолдауының қажеттілігі: Технологияларды енгізудің сәттілігі білім беру мекемелерінің әкімшілігінің қолдауына байланысты болады. Қаржыландыру мен саяси ерік-жігердің жеткіліксіздігі жағдайында цифрландыру тиімсіз болуы мүмкін.

Білім беру саласындағы инновациялық технологиялардың болашағы

Технологиялардың даму перспективасы және олардың білім беру болашағына әсері

Келесі онжылдықтарда технологиялар білім беру саласын одан әрі трансформациялап, студенттер мен оқытушылар үшін жаңа мүмкіндіктер жасайды. Даму бағыттарының ішінде мына негізгі салаларды атап өтуге болады:

- Жасанды интеллект (ЖИ) және машиналық оқыту: Жасанды интеллект білім беру процесінің ажырамас бөлігіне айналады деп күтілуде. Ол оқу бағдарламаларын әр студенттің жеке қажеттіліктеріне бейімдеуге көмектеседі. Машиналық оқыту қолданылатын бағдарламалық қамтамасыз ету студенттердің жетістіктері мен қиындықтарын болжауға мүмкіндік береді, бұл оқу жолдарын онтайландырады.

- Виртуалды және толықтырылған шындық (VR және AR): Бұл технологиялар иммерсивті оқу тәжірибелерін жасау үшін негізгі құралдарға айналады. Студенттер виртуалды әлемдерге кіріп, медицинадан инженерияға дейін әртүрлі дағдыларды тәуекелсіз үйренуге мүмкіндік алады. Мысалы, VR хирургияны үйренуге немесе уақыт саяхаттары форматында тарихи оқиғаларды зерттеуге пайдаланылуы мүмкін.

- Бұлтты технологиялар және үлкен деректер (Big Data): Бұлтты платформалар жаһандық білім беру экожүйелерін құруға ықпал етеді, мұнда студенттер мен оқытушылар материалдармен және идеялармен еркін алмаса алады. Үлкен деректер студенттердің мінез-құлқын талдауға мүмкіндік береді, бұл олардың оқу нәтижелерін болжауға көмектеседі.

- Әкімшілік процестерді автоматтандыру: Білім беру мекемелерінде автоматтандыру енгізу оқу процесін басқаруды жетілдіреді. Бағдарламалық қамтамасыз ету студенттердің үлгерімін автоматты түрде бақылап, есептерді қалыптастырып, оқу материалдарына қол жеткізуге мүмкіндік береді, бұл оқытушылар мен әкімшілердің жұмыс жүктемесін азайтады.

- Геймификация және микрооқыту: Білім беру процесіне ойын элементтерін қосу оқуды қызықты әрі ынталандыратын етеді. Сонымен қатар, микрооқыту (қысқа мерзімді және нақты білім беру модульдері) кеңінен танымал болады, бұл студенттерге білімді ыңғайлы форматта алу мүмкіндігін береді.

Халықаралық білім беру және жаһандық платформалар үшін мүмкіндіктер

Білім берудің болашақтағы басты үрдістерінің бірі оның жаһандану болып табылады. Интернет пен технологиялардың жылдам дамуы жағдайында халықаралық білім беру мен жаһандық платформалар әлдеқайда қолжетімді әрі әртүрлі болады.

•Жаһандық онлайн-курстар және сертификаттар: Coursera, edX, Udacity сияқты платформалар қазірдің өзінде әлемдік университеттерден диплом алу мүмкіндігін ұсынады. Болашақта мұндай платформалардың саны мен курстары артып, студенттер ең үздік оқу орындарында білім ала алады, ол үшін олардың географиялық орналасуы маңызды болмайды.

•Халықаралық алмасу және студенттердің мобильділігі: Технологиялар дамыған сайын виртуалды алмасу жаңа форматтарға көшуі мүмкін. Студенттер онлайн-жобаларға қатысып, басқа елдердегі әріптестерімен байланыс орнататын болады, ал физикалық алмасу әлдеқайда азаяды.

Инновациялық технологиялар білім беру саласын түбегейлі өзгерту жолында маңызды рөл атқарады. Олар тек білім сапасы мен қолжетімділігін жақсартып қана қоймай, сондай-ақ оқу процесінің икемді, жеке тәсілдермен және интерактивті түрде өтуіне әсер етеді. Жасанды интеллект, виртуалды және толықтырылған шындық, бұлтты есептеулер мен үлкен деректер сияқты технологияларды қолдану оқуды тиімдірек, қолжетімді әрі студенттердің қажеттіліктеріне бейімделген етеді. Бұл технологияларды енгізу халықаралық білім беру мен жаһандық білім платформаларын дамытуға да мүмкіндік береді.

Қорыта келе, қазіргі білім беру саласындағы инновациялық технологияларды меңгермейінше, сауатты жан-жақты білікті маман болу мүмкін емес. Инновациялық технологияны меңгеру, кәсіптік, адамгершілік, жан-жақтылық, ұстаздық келбеттің қалыптасуына, өзін-өзі дамытып жетілдіруіне жүйелі түрде көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Красильникова В.А. Компьютерлік технологияны оқыту концепциясы. – Орынбор: ОГУ, 2008. - 42с.
2. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследование, игр, дискуссий. Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. 175с.
- 3.Әмірбекұлы. Е Инновациялық бизнес: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2014. – 116б.
4. Нағымжанова Қ.М. Оқу процесінде инновациялық іс-әрекеті. Өскемен: МедиаАльянс, 2004.
5. Инновационное обучение: стратегия и практика. Под.ред. В.Я.Ляудис.-М.: изд-во МГУ,2004.
6. Бейсенбаева А.А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу прцесін ұйымдастыру.- Алматы, РБК,1995.

КСРО ХАЛЫҚ ӘРТІСІ КҮЛӘШ БАЙСЕЙІТОВНАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖОЛДАРЫ

Жұмабек Ахметұлы Тәшенев атындағы университет
«Өнер және спорт» факультеті
«Саз және ән» кафедрасы
Ғылыми жұмыс орындаған: **Турышбек М.Б.**
4 курс, ПИК 21-15к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы **Мейірбекова Б.Б.**

Қазақ Совет көркемөнерінің таңшолпаны, опера өнерінің негізін салушылардың бірі, ұлы актриса, «Қазақтың бұлбұлы» атанған, бүкіл әлемге әйгілі әнші - Күләш Байсейітова. Күләштің атақ даңқы шартарапқа шарықтап шықты. Күләш Еңбек Қызыл Ту орденімен және Ленин

орденімен наградталды. Сөйтіп СССР Халық әртісі құрметіне ие болды. Өзінің күміс көмей әншілігімен күллі әлемге танылды. Ол тек халық бұлбұлы ғана емес ұлы актрисада болатын.

Атақты Совет опера әншісі, Совет Одағының халық әртісі Валерия Владимировна Барсова Күләштің өнеріне ерекше бағалап: «Мен бұл әншімен пара-пар келетін, онымен салыстыруға болатын әншіні қанша ойласам да, таба алмадым. Оның өнері тіпті ерекше, ол мейлінше дара жаралған жан, қазақ әншісінің көмейінен әсем ән төгіліп тұр. Оның күмістей сынғырлаған дауысы әлдебір ғажайып құстың үніне ұқсайды. Сондықтан Күләшті ешбір көтермелеу емес, қалтықсыз-ақ «Қазақтың бұлбұлы» - деп атауға әбден болады. Күләш Байсейітова - қазақ искусствосының емес, бүкіл Совет искусствосының мақтанышы», - деп жазды,

Күләш өнер әлеміндегі жарқын жұлдыздай дара тұрған ұлы тұлға. 1936 жылы Күләштің өнеріне сүйсініп терең тебіренген Мәскеу жұртшылығы оны бірақ сөзбен «чудо» деп атаған.

Күләштің тамаша талантына таң қалған, атақты режиссёр, актер, СССР Халық әртісі, профессор, социалистік Еңбек Ері Ю.А.Завадский «Діл мынадай Татьянаны мен бұрын көрген емеспін. Күләш - ұлы, ұлы актриса!»- деген екен.

Күләш Байсейітова Рубинштейннің «Демон» операсындағы тамараны да өзінің Қыз Жібегінен кем ойнамапты. Табиғи дарынды, алғыр ойлы, ұшқыр қиялды, сегіз қырлы өнерпаз Күләш профессионалдық музыкадағы опера сияқты синтетикалық күрделі музыкалы театр өнерінің билігіне шарықтап шықты. Күләш Байсейітованың қайталанбас бейнелері тек Одақ халқы емес, Европа, Азия, Африка, Америка халықтарының естерінде мәңгі сақталуда. Творчестволық табыстары арқасында ұлы әнші астанамыз Москваны, еліміздегі ежелгі мәдениет орталығы Ленинградты, Киев пен Минскіні, Тбилиси мен Риганы, Қазан мен Ижевскіні, Саратовты, отанымыздың тағы басқа да қалаларын концерттік сапармен талай рет аралап, «Халық артисткасы» деген зор атақты халық аузынан да естіп, жұртшылықты қатты сүйсіндірген, құлақтарының құрышын қандырған.

Күләш Байсейітованың алғашқы қадамы.

Күләштің әншілік өнерге бейімділігі жас кезінен-ақ байқала бастаған. Оның бойындағы қабілетінің ұшталуына, ән мен күйге жүйрік әкесі Жасынның да әсері зор болған. Жеті жылдық мектепті бітірген соң Күләш Қазақтың педагогикалық институтына түсіп, мұндағы көркем-өнерпаздар үйірмесіне белсене араласады. Қала жастарының өнер байқауларында әншілік дарынымен көзге түседі. Содан 1930 жылы Қазақтың драма театрының труппасына қабылданады. Күләш сахна өнерінің қыр-сырына қызыға ден қойып, кешікпей-ақ театрдың белді артистерінің қатарынан көріне бастайды. Ол аз уақыттың ішінде Б.Майлиннің «Майдан» пьесасында Күләштің, Н.В.Гогольдың «үйлену тойындағы» Агафия Тихонованың, Т.Триггердің «Сүңгуір қайығындағы» Клавдияның, Қ.Байсейітовпен, А.Шаниннің «Зәуресіндегі» Зәуре, М.Әуезовтың «Еңлік-Кебегіндегі» Еңліктің рольдерін ойнап, сахналық тамаша қабілетімен танылды.

Дарынды талант иесі Күләштің кейбір өз тұстары секілді музыкалы мектеп, училищемен, консерваторияда оқымағаны, музыкадан, әннен профессионалды, сабақ алмағаны аян. Күләштің көрген мектебі-октябрь нұрына бөлінген қазақтың жасөспірім ұл-қыздарының күшімен ұйымдасқан көркемөнер үйірмелері ғана.

Күләш 1933 жылы жаңадан ашылған музыка театрының шымылдығы 1934 жылы «Айман-Шолпан» (М.Әуезов, И.В. Коцых) музыкалық комедиясымен ашылғанда Күләш басты рольді үлкен шеберлікпен ойнап, Айман бейнесі арқылы қазақ қыздарының ар-намыстан жаралғандай парасатты болмысын шабытпен тұлғалайды. Мұнан әрі Күләштің ғажайып қабілеті мен дарыны Майлин мен Коцыхтың «Шұғасындағы» - Шұға, Брусиловскийдің «Қыз Жібек» операсындағы - Жібек образдарын сомдау барысында одан әрі жарқырап ашыла түседі.

Бұл рольдер арқылы оның бойындағы әншілік-артистік қабілетін ғажайып мүмкіндіктері барма болмысымен көрініс тауып, қазақ сахна өнерінің табысы ретінде жұртшылықтың ықылас

- ілтифатына бөленді. Ол жаңа қаз басқан қазақ сахна өнерінің шын мәнінде тірек тұлғасына, ұйытқысына айналды. Аз уақыт аясында Е.Брусиловскийдің «Жалбыр», «Ер Тарғын», «Алтын астық», «Гвардия алға», А.А.Зильбердің «Бекет», И.Н. Надировтың «терең көл», А.Жұбанов пен Л.Хамидидің «Абай», М.Төлебаевтың «Біржан - сара», Д.Ж. Пучинидің «Чио-чио-сан», П.И.Чайковскийдің «Евгений Онегин», А. Рубинштейннің «Демон» сияқты операларында басты рольдерде ойнап, басты вокалдық партияларды орындап, қайталанбас хас шеберлігімен танылады. Бір-біріне ұқсамайтын кереғар образдар, иірім-қайырымы әр алуан вокалдық партиялар Күләштің көп қырлы, алуан сырлы дарынының арқасында алмастай жарқырап ашылып, эстетикалық-эмоциялық қуаты мейлінше тегеурінді образдар галериясын жасады. Күләш концерттік әнші ретінде де дүние жүзіне танылған қайталанбас дарын иесі бола білді.

Күләш Байсейітованың өнер жолындағы үлкен жетістіктері 1940 жылдың аяғынан бастап қазақ композиторлары жазған тұңғыш опералар шыға бастады. Ұлы Отан соғысы жылдарында Е.Г. Брусиловский мен М.Төлебаевтің «Амангелді» атты операсы қойылып, 1946 жылы М.Төлебаевтың «Біржан-Сара» атты ұлттық операсы ерекше табысқа ие болды.

Опера және балет театры алғашқы кезде тек қазақтың ұлттық тақырыбына жазылған операларды қойған болса, кейін келе онда П.И. Чайковскийдің «Евгений Онегин» , 3. Палишвилидің «Даиси» атты класикалық шығрмаларын меңгерді. Басқа халықтардың операларын қазақ сахнасында көрсету кездерінде де Күләштің шығармашылық еңбегі ерекше зор еді. Ол қай халықтың болмасын, нақ өзінің тума қызындай ойнап, сол халықтың өзіне тән қасиетін бейнелеп беретін. Татардың «Алтыншаш» операсында Алтыншаштың , Әзірбайжанның «Наргиз» операсында Наргиздің, Грузиннің «Даиси» операсында Маро рольдерінде ойнап, олардың естен кетпес образдарын жасады. Италия композиторы Пуччинидің «Чио-Чио-Сан» операсындағы Мадам Баттерфляйдің ролін ойнағанда оның әнін, музыкасын қатты ұнатып , Күләш: «Менде мұндай шығармашылық күш бар деп ойламаушы ем, тіпті «Чио-чио-Санның» сөзін мен музыкасы осы уақытқа дейін ұйықтап жатқан бір ішкі қуатымды оятып кеткендей болды»-деген екен.

Күләш Байсейітованың ән орындау шеберлігі.

«Қыз Жібек » операсы алғаш Алматыда 1934 жылы қарашаның 7-сінде қойылды. Музыкасын жазған композитор Брусиловский , либретасы Ғ.Мүсіреповтікі «Қыз Жібек» операсы 1936 жылы қазақ өнерінің Москвадағы 1-ші 10 -күндігінде көрсетілді. Бұл ән Москвалықтардың алдында, үлкен табысқа ие болды. Ал Күләш есімі «Қыз Жібек» партиясының үздік орындаушысы ретінде опера тарихында мәңгілікке қалды. Ол-таза вокальдық үнді қалыптастыру және жоғары ризонатарды меңгеруге себебі мол тиетін шығарма.

«Ер Тарғын» операсы Ленинград гастролі үшін арнайы жазылды. Бұл тек әнмен айтылатын тұңғыш қазақ операсы С.Камаловтың либретасы бойынша, Ақжүніс –ханның қызы, операдағы жағымсыз бейне және ол Күләш творчествосындағы жалғыз жағымсыз образ болып саналады. Күләш Байсейітованың жан-жақты ерекше актерлік дарыны жөнінде айта отырып, композитор ССРО-Халық артисі Ғ.Жұбанованың «Қазақ бұлбұлы» атты мақалсынан мың бір үзінді келтіре кетуді жөн көрдік: «Құлық пен залымдылықтың» жеңуіне қарамастан залды осы кезде шапалақ үні кернеп кетті. Көрермен мақсатына алдау, құлық арқылы жеткен кейіпкерден жиренуі керек еді, бірақ Күләш бейнелеген образдың тартымды болып шыққаны соншалық жұртшылық немқұрайлы болып қала алмады. Сондықтан актрисаның талантты ойынына, ғажап әніне дуылдата қол соқты.

Д.Ж.Пуччинидің «Чио-Чио-Сан» атты классикалық операсының премьерасы 1944 жылы мамырда 14-де болып өтті. Күләш «Чио-Чио-Сан» партиясына барлық күш-жігерін жұмсай отырып, үлкен табыспен орындап шықты.

«Абай» операсының музыкасы А.Жұбанов пен Л.Хамидидікі, либреттасын жазған М:Әуезов. Күләш Ажар партиясын көптеген жыл бойына дәйім табыспен айтты... Ажар

айттырған күйеуі өлген соң оның ағасына әйел болуға тиіс еді, бірақ ол жас ақын Айдарды ұнатты. Айдар мен Ажарға өз бақыттары үшін күресу қиын түсті. Ола Абайдың көмегінің арқасында некеге тұруға рұқсат алды. Алайда Абайдың жаулары Айдарға у беріп өлтіреді. Ажардың жоқтауы байсалды тесситурамен аса үлкен емес диапазонға лайықталған.

М.Төлебаевтың «Біржан - Сара» операсын кезеңдік спектакль дәрежесіне жетті. Күләш Сараның қайталанбас образын жасады. Осы үшін ССРО Мемлекеттік сыйлығына ие болды. Сараның ариясы вокалдық күрделілігі жағынан әнші үшін партиясы жауапты ария болып есептелді.

Күләш Байсейітованың шеберлікпен орындаған әндері: «Желание», «Ақкөгершін», «Елімді әнге қосамын», «Қазақ вальсі», «Бұлбұл» романс, «Қос қарлығаш», «Майра», «Шилі өзен», «Қарлығаш», «Гэкку», «Қара торғай», «Елім-ай», «Су тасушы қыз», т.б. әндерді өте жақсы орындап, әннің, өнердің шыңына жеткен қазақтың мандай алды жанған жұлдызы.

Күләш Байсейтова өнерінің одан сайын өрлеп келе жатқан шағында 1957 жылы 45 жасында дүниеден қайтты.

Күләштай өнерпазға өлім жоқ. Қазақтың бұлбұлының күдіретті үні құлағымызда. Оның жайдары жарқын бейнесі әрқашан көңіл - көзімізде! Қазір Күләш апамыз қатарымызда болғанымен оның әсем әндері, көркем шеберлікпен жасаған образдары, тамылжыған тамаша әндерін радиодан, кинодан, теледидардан естіп, көріп жүрміз.

Қорыта келгенде, Күләш апамыз қазақ тарихында күміс көмей әншілігі үшін алтын әріптермен жазылып, кейінгі жастар үшін эстетикалық тәрбие берерліктей шеберлігі мен үлгі қалдыра білді. Сол себептіде Күләш апамызды жарқын шолпан тәрізді құрметтеп қадір тұтамыз. Әлі де болса да Күләш апамыздың ашылмаған сырларын алдыңғы уақытта үлкен жауапкершілікпен ізденіп толықтыру болашақтың еншісінде. Біздің мақтанышымыз Күләш апамызды мадақтап дәріптеу кейінгі ұрпаққа жеткізу мен сияқты көптеген қазақ жастарының борышы деп білем.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. П. Момынұлы «Музыкалы-эстетикалық тәрбие». Алматы. 2000.
2. «Қазақ халқының музыкалық театры». Алматы. 1961.
3. П.Момынұлы «Қазақ операсының даму жолдары». Алматы. 1962.
4. Қ.Байсейітов «Құштар көңіл» Алматы. 1977.
5. К.Кенжетаев «Асылдар мен Ардақтылар» Алматы. 2002.
6. Ғ.Жұбанова «Казахский соловей - наша сестра». Алматы. 1961.
7. С.Латнева. «Бұлбұл» Алматы. 1984.
8. А.Қ. Жұбанов «Ән-күй сапары», Алматы 1966
9. Н.Нагулина «Наша Куляш» Алматы 1974.
10. Яунзем И. «Человек идет за песней» Москва 1968.

ТҮСТЕРДІҢ АДАМ ӨМІРІНДЕГІ РОЛІ, МӘНІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІ

Теңлесова Нұрайза Махамбетқызы,
Пик 24-1к3 тобының студенті.

Ғылыми жетекшісі: Рахимов Бабур Фархадович,
магистр, Еуразиялық дизайнерлер одағының мүшесі
Ж. Тәшенев университетінің «Дизайн»
кафедрасының аға оқытушысы

Аңдатпа. Мақалада түстердің адам психологиясына әсері мен қоғамдағы ролі, оларды тұрмыста пайдалану аспектілері қарастырылған.

Кілт сөздер: колористика, дизайн, жылы және суық түстер, психология, ахроматикалық және хроматикалық түстер.

Аннотация. В статье рассматриваются влияние цветов на психологию человека и роль в обществе, аспекты их использования в быту.

Ключевые слова: колористика, дизайн, теплые и холодные цвета, психология, ахроматические и хроматические цвета.

Abstract. The article examines the influence of flowers on human psychology and their role in society, as well as aspects of their use in everyday life.

Key words: колористика, дизайн, теплые и холодные цвета, психология, ахроматические и хроматические цвета.

Түс психологиясы - бұл реңктің, түс палитрасының жарықтығының адамға қалай әсер ететінін түсіндіретін ұғым. Бұл теорияны тек суретшілер, дизайнерлер, фотографтар ғана емес, сонымен қатар маркетингтер сату тұрғысынан дұрыс түсті өнімдерді жасау үшін қолданады. Түс көңіл-күйді, эмоционалды көңіл-күйді өзгертуге, қуаттандыруға немесе адамды депрессияға дейін жеткізуге қабілетті фактор болып табылады.

Түс психологиясы туралы түсінікке кеңінен тоқталар болсақ: түстер адамның психикалық және интеллектуалдық жағдайына өте әсер етуі мүмкін. Түс психологиясы тұрғысынан, түс сызбасы бар ортадан туындаған ассоциациялар шығармашылық атмосфераны қолдайды, адамдардың қарым-қатынасын жақсартады, белгілі бір тон сезімдерге әсер етеді. Түс реңі мен қабылдау арасында нақты байланыс бар. Психология тұрғысынан әр түс адамда бейсалалық бірлестіктерін тудырады. Түс реңі, пішін сияқты, кез келген адамға эмоционалды әсер етуі мүмкін. Түс тыныштық пен жайлылық сезімін оятуға қабілетті. Ол ұнауы мүмкін немесе керісінше, мазасыздық сезімін тудырады немесе қоздырады [1].

Маркетингте түс психологиясы қалай жұмыс істейді?

Жарнамалық буклеттерді парақтағанда немесе клиптерді көргенде, ашық түстермен безендірілген супермаркеттердің постерлерін көргенде анық байқалады.

Түстер әртүрлі сезімдер мен эмоцияларды оята алады. Түс сызбасының негізін қалаушы итальяндық суретші және өнертапқыш Леонардо да Винчи болды. Ол негізгі алты түс реңктерін анықтады.

Бөлме дизайнындағы түс және киім таңдаудағы түс психологиясы жөнде жұмыстарын жоспарлап, белгілі бір үй-жайларды жобалау үшін гамманы таңдаған дизайнерлер үшін өзекті. Тыныш суық тондар жатын бөлмелер үшін ұсынылады, ал жарқын реңктерде қонақ бөлмелер мен ас үйлер безендіріледі. Кеңселер мен жұмыс бөлмелерін безендіру кезінде де түс сызбасы маңызды. Гардероб құрастыруда, әртүрлі іс-шараларға киім таңдауда түс психологиясын білу тиімді түрде көмектеседі. Түс неғұрлым ашық және тондар қарама-қарсы болса, соғұрлым тезірек назар аударасыз, суық тондар Сізді байқамайды.

Түстің психологиялық әсерлері қазір белсенді зерттелуде және қолданылуда. Психология ғылымдарының кандидаты Борис Базима гүлдердің негізгі сипаттамалары және олардың психология тұрғысынан адамға әсері туралы айтады [2].

Қызыл қызыл - күшті түс, ол қан, от және құмарлық. Реңк адамға агрессивті және қоздырғыш ынталандыру ретінде әсер етеді: ол шешім қабылдауға көмектеседі, қуаттандырады, қуат береді, әрекетке итермелейді. Бұл тон арқылы қан тамырларының тонусын жақсартуға және жылытуға болады. Қызыл түстің көптігі ашуланшақтыққа, шамадан тыс эмоционалдылыққа және ұстамсыздыққа әкелетінін есте ұстаған жөн. Сондықтан, егер сіз

интерьерге тон таңдағыңыз келсе, қабырғаларды қызыл түске боямаңыз, бірнеше жарқын екпін жасаңыз. Егер Сіз жуынатын бөлмеге осы түсті затты қойсаңыз, Сіз тезірек оянасыз, ол Сіздің көңіл-күйіңізді көтереді. Егер Сіз маңызды кездесуге жиналсаңыз, қызыл киім Сіз үшін өте қолайлы.

Түстер психологиясы ерекше зерттеуді қажет ететін тақырып екендігі белгілі. Олай болса, кейбір түстердің қасиеттеріне тоқталайық.

Жасыл түс - табиғатта кеңінен кездесетін және көзге жайлы түс. Бұл түс жарық спектрінде көк пен сары түстердің аралығында орналасады. Жасыл түс өсімдіктердің түсімен байланысты, себебі хлорофилл - өсімдіктердегі фотосинтез процесіне қатысатын зат - жасыл түсті береді.

Психологиялық әсері төмендегідей: жасыл түс тыныштандырады, тұрақтылық пен тепе-теңдікті білдіреді. Бұл түс адамдарға тыныштық, сергектік және сенімділік сезімдерін береді. Сондықтан да, жасыл түс кеңсе немесе үйдің интерьерінде жиі қолданылады, себебі ол адамдардың көңіл-күйін жақсартып, күйзелістен арылтады.

Мәдени және символдық мағынасы: табиғат пен жаңару: Жасыл түс табиғатпен тығыз байланысты, әсіресе көктемде және өсімдіктердің жаңару кезеңінде. Ол жаңа өмір мен өсуді білдіреді.

Бейбітшілік пен үйлесім: көптеген мәдениеттерде жасыл түс бейбітшілік пен үйлесімділікті білдіреді. Бұл түс адамның психологиясына әсер етіп, тыныштандырушы қасиетке ие.

Қауіпсіздік пен денсаулық: жасыл түс сонымен қатар денсаулықпен, экологиямен байланысты. Бұл түс табиғатқа жақындықты білдіріп, қоршаған ортаны қорғау қажеттілігін көрсетеді.

Ақ түс - жарық спектрінің барлық түстерінің толық жиынтығын қамтитын, таза әрі ашық түс. Ақ түс табиғатта да, мәдениетте де ерекше маңызға ие. Ол тазалық, бейбітшілік, қарапайымдылық және үйлесімділікті білдіреді.

Жарық пен спектр: ақ түс барлық спектрдегі түстердің толық араласуы нәтижесінде пайда болады. Бұл түс әртүрлі жарық көздерінен шығатын түрлі толқын ұзындықтарының қосылуынан туындайды.

Ақ түс психологияда «тазалық», «жарықтық» және «пәрменділік» ретінде қабылданады. Ол адамға жеңілдік, тыныштық, кеңістік сезімін береді. Ақ түс тазару мен жаңарудың символы болып табылады. Кейбір зерттеулерде ақ түс адамға сәл суықтық немесе жалғыздық сезімін тудыруы мүмкін, бірақ жалпы түрде ол тұрақты және бейтарап түс болып есептеледі.

Тазалық пен пәктік: ақ түс көбінесе тазалықпен, пәктікпен байланыстырылады. Бұл түс көбінесе үйлену тойларында немесе діни салт-жораларда қолданылып, жаңа бастамалар мен таза ниеттерді білдіреді.

Ақ түс бейтараптылықты, ешқандай бөлу мен қақтығысты білдірмейді. Ол ұқыптылық пен дәлдікті білдіреді, бұл себепті ақ түс медициналық, ғылыми және техникалық салаларда жиі қолданылады.

Құтқару мен бейбітшілік: көптеген мәдениеттерде ақ түс бейбітшілік пен құтқаруды білдіреді. Ол көптеген туыстарда немесе елдерде тыныштықты қалпына келтіру символы болып табылады.

Қоңыр түс - табиғи, жылы әрі жермен байланысты түс. Бұл түс жиі ағаш, топырақ, тас сияқты табиғат элементтерде кездеседі. Қоңыр түс, көбінесе, қара мен сары түстердің араласуынан немесе түрлі қоңыр түсті пигменттерден қалыптасады.

Қоңыр түс адамдарға бейбітшілік, тұрақтылық және табиғатқа жақындық сезімдерін береді. Бұл түс жермен, сенімділікпен және қуатпен байланысты. Қоңыр түс көбінесе жайлы атмосфера қалыптастырып, үйде немесе кеңседе тыныштық пен комфорт сезімін оятады.

Қоңыр түс табиғатпен тығыз байланысты, ол адамның жерге деген байланысын нығайтады және өмірдің қарапайымдылығын түсіндіреді.

Табиғат пен жер: қоңыр түс топырақтың, ағаштардың және басқа да табиғи материалдардың түсі болып табылады. Бұл түс табиғатпен және оның циклдерімен байланысты, сондықтан ол жаңару мен өмір сүру үшін маңызды болып есептеледі.

Тұрақтылық пен сенімділік: қоңыр түс адамның өмірінде тұрақтылықты, бейбітшілікті және тұрақты дамуды білдіреді. Бұл түс көбінесе сенімділік, беріктік және табиғи тепе-теңдікпен ассоциацияланады.

Қарапайымдылық пен қарапайым өмір: қоңыр түс көп жағдайда қарапайым өмірді көрсетеді. Кейбір мәдениеттерде ол кедейлік немесе қарапайым еңбекпен байланысты болып табылады.

Көк түс - жарық спектрінде жасыл мен күлгін түстер арасында орналасқан, табиғатта жиі кездесетін түс. Көк түс, көбінесе, аспан мен судың түсі ретінде танымал және психологияда тыныштық пен тыныс алу, сондай-ақ терең ой мен тұрақтылықты білдіреді.

Көк түс тыныштық пен бейбітшілікті білдіреді. Бұл түс адамдарға тыныштық, сенімділік және шоғырлану сезімін береді. Көк түс күйзелісті төмендетуге көмектеседі және жалпы психологиялық тепе-теңдікті жақсартуы мүмкін. Сонымен қатар, көк түс адамның ойлау қабілетін жақсартып, шығармашылықты арттыруға ықпал етуі мүмкін.

Көптеген мәдениеттерде көк түс рухани және діни мағынаға ие. Ол аспанмен, діни сенімдермен және адамның жоғары мақсаты мен болмысымен байланыстырылады.

Күш пен сенімділік: көк түс, сондай-ақ, тұрақтылық пен сенімділіктің белгісі болып табылады. Корпоративтік логотиптер мен саяси ұйымдарда көк түс көп қолданылады, себебі ол сенімділік пен тәртіпті білдіреді.

Жаңалық пен еркіндік: көк түс аспанмен, ашық кеңістіктермен байланысты болғандықтан, ол еркіндік пен жаңа мүмкіндіктерді білдіреді. Ол адамның шексіз мүмкіндіктеріне сенім артады.

Қара түс - ең қою, жарық сіңіретін және көзге күшті әсер ететін түс. Ол көрнекі жарықтың жоқтығын немесе оның толығымен сіңірілуін білдіреді. Қара түс көптеген мәдениеттерде ерекше мағынаға ие болып, әр түрлі эмоциялар мен символикаларды білдіреді.

Жарық пен спектр: қара түс жарықтың толық немесе ішінара жұтылуынан пайда болады. Ол жарықтың барлық толқын ұзындықтарын сіңіреді, сондықтан оны көргенде жарық көрінбейді. Осы себепті, қара түс әдетте «түстің жоқтығы» немесе «қою көлеңке» ретінде қабылданады.

Қара түс көптеген эмоциялар мен сезімдерді оятады. Бұл түс көбінесе күш, құпия, тереңдік және жағымсыз сезімдермен байланысты.

Қорқыныш пен белгісіздік: қара түс көбінесе құпия, белгісіздік және қауіпмен байланыстырылады. Ол тереңдікті, қараңғылықты және түсініксіз жағдайларды білдіреді.

Тұрақтылық және күш: қара түс кейде күш пен беделді білдіреді. Ол классикалық және ресми әсер қалдырып, көбінесе билік, жоғары статус немесе кәсібилікпен ұштастырылады.

Қайғы мен аза: әртүрлі мәдениеттерде қара түс қайғы, жоғалту және аза кезеңдерімен байланысты. Ол funeral (өлім мен аза) салттарында кеңінен қолданылады.

Элеганттық пен сән: қара түс талғампаздық пен элеганттылықты білдіреді. Осы себепті ол сән әлемінде жиі қолданылады және көптеген ресми және салтанатты шараларда, сондай-ақ стильді киімдерде молынан кездеседі.

Қызыл - күшті түс, ол қан, от және құмарлық. Реңк адамға агрессивті және қоздырғыш ынталандыру ретінде әсер етеді: ол шешім қабылдауға көмектеседі, қуаттандырады, қуат береді, әрекетке итермелейді. Бұл тон арқылы қан тамырларының тонусын жақсартуға және жылытуға болады. Көлеңке жыныстық өмірді реттеуге көмектеседі. Қызыл түстің көптігі

ашуланшақтыққа, шамадан тыс эмоционалдылыққа және ұстамсыздыққа әкелетінін есте ұстаған жөн. Сондықтан, егер сіз интерьерге реңк таңдағыңыз келсе, қабырғаларды қызыл түске боямаңыз. Егер Сіз жуынатын бөлмеге осы түсті затты қойсаңыз, Сіз тезірек оянасыз, ол Сіздің көңіл-күйіңізді көтереді. Егер Сіз кездесуге жиналсаңыз, қызыл киім Сіз үшін өте қолайлы.

Сары - күннің түсі: бұл реңктегі заттар жылумен, жарықпен және қуанышпен байланысты. Сары түс көңіл-күйді көтеріп, жағымды эмоциялар береді. Көп нәрсе көлеңкеге байланысты. Мысалы, бал үні күзгі жапырақтармен байланысты, сондықтан ол аздап қайғыға әкелуі мүмкін. Лимон көлеңкесі адамды жаңа жетістіктерге жетелейді. Интерьердегі сары түс мидың жұмысына және шығармашылықтың дамуына оң әсер етеді. Дегенмен, бұл тонды бақылауды жоғалтпау үшін басқа түстер сұйылтуы керек [3].

Қорыта айтқанда, түстер мен реңктер зерттеу нәтижелері төмендегідей тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, түстің адамға қалай әсер ететінін зерттеу үшін көптеген зерттеулер жүргізілді. Түсті дұрыс пайдалану емдеуге, тәбетті арттыруға және керісінше, агрессияны тудыруға және тыныштандыруға, шоғырлануға, демалуға немесе көңіл көтеруге көмектеседі.

Екіншіден, адамның көзі басқа түстерге қарағанда жасыл реңктерді көбірек ажырата алады.

Үшіншіден, қызыл реңктерді ұзақ уақыт қарастырған кезде адамның импульсі тездетіледі, бірақ, сонымен бірге ол спортпен шұғылдануға ынталандырады. Статистика қызыл жейдедегі футбол командалары жиі жеңіске жететіндігін растайды.

Төртіншіден, зерттеулер көрсеткендей, көк түс - әлемдегі ең сүйікті түс. Масалар да көкке бей-жай қарамады, қызыл түс оларды қызықтырады, сондықтан орманға барар алдында осы реңктегі киімдерді киюге кеңес берілмейді.

Бесіншіден, матодор алаңға қызыл түсті шапанмен шығады. Көпшілік «қызыл түс бұқаны тітіркендіреді», - деп ойлайды. Алайда, бұқалар түстерді мүлдем ажырата алмайды: қызыл түс көрермендерден қан шашырағанын жасыру үшін қолданылады.

Алтыншыдан, жол-көлік оқиғалары мен автомобильдердің түсіне жүргізілген зерттеулер ақ түстің өлімге әкелетін апатқа ұшырау ықтималдығы аз көліктердің түсі екенін көрсетті: қара түсті көліктердің апатқа ұшырау ықтималдығы ақ түсті көліктермен салыстырғанда 12 пайызға жоғары.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Графический дизайн. Современные концепции /под ред. Е. Э. Павловская. - М.: Юрайт, 2024. - 120 с.
2. Егорова Т. В. Композиционные основы дизайна костюма. Учебное пособие. - М.: КУРС, 2024. - 144 с.
3. Шокорова Л. В. Дизайн-проектирование: стилизация. - М.: Юрайт, 2023. - 111 с.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІҢ ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІН ДАМУҒА ӘСЕРІ

Жұмабек Дина

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші - магистр, оқытушы **Айтуарова Н.А**

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев жолдауында айқандай: «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған 50 елдің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім» [1], деген осыған орай білім саласының барлық деңгейлеріндегі қызметкерлерінің алдында үлкен міндеттер қойылғаны анық. Білім саласындағы барлық қызметкерлердің, әсіресе педагогикалық мамандардың кәсіби тұрғыдан жетілуі бұл педагогикалық тәжірибені өзінің кәсіби саласында тиімді қолдана алуында екені белгілі. Осыған орай жоғарыда аталған мәселені шешуде біз «педагогикалық тәжірибе» ұғымының мәнін қарастырғанды жөн санадық.

Педагогикалық тәжірибеге түсіндірме сөздікте практикада меңгерілген білім, іскерлік, дағдының жиынтығы; адам санасындағы сол әлем мен қоғамдық практиканың өзара әрекетінің нәтижесі деген анықтама берілсе [2], осыдан келіп шығатын «педагогикалық тәжірибе» ұғымының мағынасын педагогикалық энциклопедияда: педагогтың оқу мен тәрбиедегі жинақтаған тәсіл жүйесі, оны жұмыс процесінде қолдану және жетілдіру; оқу- тәрбие процесіндегі мұғалімнің білім, іскерлік, дағдысының бірлестігі; мұғалімнің педагогикалық шеберлігінің негізі; педагогикалық ғылымды дамытудың көзі деген мағына арқылы түсіндіріледі.

М.Н.Скаткин бұл түсінікті кеңейте отырып: «педагогикалық тәжірибе немесе озат педагогикалық тәжірибе дегеніміз - оқу-тәрбие үрдісіндегі педагогтың жоғары шеберлігі, аз шығынмен, күш, уақыт жұмсау арқылы жоғары нәтиже алуға болатын тиімді тәжірибе» деген тұжырым жасайды [3].

Педагогикалық тәжірибе сөзін түрліше түсінеміз. Кең мағынада педагогикалық тәжірибе - мұғалімнің шеберлігінің жоғары деңгейі, тұрақты педагогикалық нәтиже беретін оқыту және тәрбие тәжірибесі. Мұғалімнің тәжірибесінде жаңалық болмауы мүмкін, бірақ ол ғылымда белгілі принциптерді, әдістерді табысты түрде қолданып, басқа мұғалімдерге үлгі болып, тәжірибесі басқа мектептерге таратылады.

Педагогикалық тәжірибенің тар мағынасы: шығармашылық ізденіс, жаңалығы бар тәжірибе, жаңашылдардың тәжірибесі. Мұндай педагогикалық тәжірибе өте құнды, себебі ол мектеп тәжірибесіне жаңалық енгізеді. Сондықтан, бірінші кезекте осы тәжірибені талдап, баға беріп, тарату керек. Жай шеберлік пен жаңашылдық арасындағы айырмашылықты көру қиын, себебі мұғалім ғылымда белгілі принциптер мен әдістерді қолданып, қол жеткен жетістіктермен шектелмейді, жаңа әдістерді қолданып, немесе ескі әдіс-тәсілдерді тиімді етіп ұштастырып, бірте-бірте жаңашыл болады, сондықтан кез келген жақсы тәжірибені мектептің тәжірибесіне енгізуге болады, бірақ жаңашыл мұғалімдердің іс-тәжірибесін жан-жақты талдап, қорытындылап, тарату керек.

Мектептерде педагогикалық тәжірибені зерттеудің кейбір талаптары бар. Олар: мұғалімнің өз тәжірибесін өзі зерттеп жинақтауы, педагогикалық еңбек шеберлерінің жұмыс жүйесін зерттеу және жинақтау; бір педагогикалық тақырып бойынша бірнеше мұғалімдердің іс-тәжірибелерін зерттеу және жинақтау; жаңашыл мұғалімдердің тәжірибесін тарату және оны тәрбие процесіне енгізу; педагогикалық ғылыми-зерттеу институттарының басшылығымен оқу және тәрбие салаларында орын алып отырған мәселелерді тауып, оны шешуге ат салысу.

Оқыту мен тәрбиенің тиімді тәсілдері мен әдістерін табуда мұғалімнің өз тәжірибесін өзі зерттеп, жинақтау ісі – әрі қиын, әрі күрделі мәселелердің бірі. Мұғалім оқыту мен тәрбие салаларындағы орын алып отырған бір мәселені шешу үшін әдіс-тәсілдерді таңдап алып, олардың оқушыларға ықпалын сабақ тәрбиелік іс-шаралар арқылы бақылайды.

Педагогикалық тәжірибе – практика жүзінде іске асырылған алдыңғы қатарлы педагогикалық

идеялардың жиынтығы. Педагогикалық тәжірибенің мәнін тереңірек түсіну үшін ғалымдар бірнеше бағытты қарастырған:

Педагогикалық тәжірибені мұғалімдердің өзіндік білім жетілдіру жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде қарастыру мұғалім өзінің және өзгелердің маңызды іс-тәжірибесін зерттеп, жалпылау арқылы өз білімін жетілдіре алатынын білдіреді.

Педагогикалық тәжірибені мектептегі әдістемелік жұмыстың тиімділігін арттырудың қажетті шарты ретінде қарастыру жақсы жолға қойылған тәжірибені зерттеу арқылы мектептегі әдістемелік жұмыстың тиімділігін арттыруға болатынын көрсетеді.

Педагогикалық тәжірибені мұғалімнің педагогикалық шығармашылығын дамыту құралы ретінде қарастыру педагогтың тәжірибеге жүйелі зерттеу жүргізуі өз шығармашылығын дамытуына ықпал ететінін байқатады.

Педагогикалық тәжірибені педагогикалық үрдістер мен жүйелерді ғылыми зерттеу әдісі ретінде қарастыру ізденімпаз мұғалімдер үшін педагогикалық үрдістер мен жүйелерді ғылыми зерттеуге жол ашатынын білдіреді.

Педагогикалық тәжірибені педагогика ғылымы мен практиканың өзара жүйелі байланысы ретінде қарастыру тәжірибе шын мәнінде ғылым мен практиканың сабақтастығы ретінде қарастырылатынын көрсетеді.

Педагогикалық тәжірибені педагогикалық іс-әрекеттің ерекше түрі ретінде қарастыру әрбір ұстаздың тәжірибені зерттеп, жалпылауы оның әдістемелік қызметінің ерекше бір саласы болып табылатынын байқатады[4].

Осы аталған бағыттарға сүйене отырып, біз мұғалім кәсіби білімін үдіксіз жетілдірген жағдайда ғана оқушының танымдық, шығармашылық қабілетін дамытып, ғылымға деген қызығуын қалыптастыра алады. Сондай-ақ, мұғалім жаңалық жаршысы ретінде оқытудың тиімді тәсілдерін, озық тәжірибелерді сараптап, шығармашылық ізденіс үстінде болуы керек. Әр жеке адамның өміріндегі кәсіптік-әлеуметтік психологиялық тұрғыдан дамуы, оның оқып білім алуы мен тәрбиеленуіне ұстаздың білігі қажет болып табылады. Осыған байланысты мұғалім еңбегі үдіксіз ізденісті, өз білімі мен тәжірибесін жетілдіріп отыруды талап етеді деп ойлаймыз.

Педагогикалық тәжірибесін арттыруда және нәтижеге бағытталған үлгіге беталуы барысында мұғалімдер мемлекеттік стандартта берілген нәтижелерге жетуде кәсіби шеберлікпен меңгерген зерттеу біліктері мен дағдылары нәтижесінде проблеманың шешімін таба алатын, ақпараттық – коммуникативті мәдениеті жоғары тұлғалық - дамытушылық функцияны атқарады[5]. Қазіргі заман адамның осы құзыреттілікті меңгере отырып тек кәсіби икемділігін оңтайландыруды қамтамасыз ету ғана емес, іске асырылу мүмкіндігін үнемі оқып – үйрену және өзін-өзі жасау талабын қалыптастыра алады, яғни мұғалім педагогикалық тәжірибесімен бірге жаңа педагогикалық технологияларды да меңгергені жөн, өйткені жаңа технология өсіп келе жатқан жеке тұлғаның жан – жақты дамуына ықпал етеді. Инновациялық білімді дамыту, өзгеріс енгізу, жаңа педагогикалық идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу. Бұрынғы оқушы тек тыңдаушы, орындаушы болса, ал қазіргі оқушы – өздігінен білім іздейтін жеке тұлға екендігіне ерекше мән беруіміз керек. Оқушылар теория жүзінде алған білімдерін тәжірибе жүзінде, өмір тіршілігінде пайдалана білуі тиіс, мысалы, бала есеп шығаруды, көбейту кестесін жақсы біледі, бірақ дүкенге барғанда сол тәжірибесін дұрыс пайдалана алмайды, бір бұйымды (киім) тігу барысында теориялық білімі жетерлік, бірақ оны тәжірибе барысында дұрыс пайдалана алмайды, міне осындай проблемалық жағдайлардың шешімі педагогтың тәжірибелік шеберлігіне және оны дұрыс пайдалана отырып, оқушыларға дұрыс жеткізе алуына байланысты шешімін табады.

Қорыта келгенде, оқушылар териялық сабақтарда алған білімін тәжірбиелік сабақтарда шындап, ұштастырып, бекітеді және әрі қарай тез дамытып, жылдам түсінуге мүмкіндік

жасайды. Сапалы мамандар дайындау үшін педагогикалық тәжірибеде оқу-тәрбие жұмысын үнемі дамытып және жетілдіріп отыру қажет. Әрбір мұғалім еліміздегі жаңашыл ұстаздардың бай тәжірибесін, белгілі педагогтар мен психологтардың ғылыми еңбектерін терең зерттеп, олардың ұсынбаларын өз ісінде әдіскерлік шеберлікпен пайдаланғаны дұрыс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ұ.Жазықбаева. Жаңа адамды тек жаңашыл ұстаз тәрбиелейді. Шымкент,2000.
2. Орысша-қазақша сөздік. Қазақ совет энциклопедиясының бас редакциясы.- Алматы,1978
3. Скаткин М.Н.Изучение, обобщение и внедрение передового педагогического опыта.- М.,1977
4. Жаңашыл педагогтар іс-тәжірибелері. – Алматы,1991.
5. Педагогикалық ізденіс. – Алматы, 1990. – 8-58; 58-100, 147,215-беттер.

СТАЛИНГРАД ШАЙҚАСЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАУЫНГЕРЛЕР

Турумбетова Г.А. Исмаилова М.А.

Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы
Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ.
<https://orcid.org/0000-0003-0512-4347ayanat1974@mail.ru>
https://orcid.org/0009-0007-8947-3515marina_ismaylova@inbox.ru

Сталинград шайқасы тарихымызда 1941-1945 ж.ж. Ұлы Отан соғысында болған ең ірі шайқастардың бірі ретінде танылады. Ол 1942 жылдың шілдесінде басталып, алты жарым айға созылды. Бұл Мәскеу маңындағы қысқы жеңілістерден кейін неміс-фашистік қолбасшылықтың шығысқа қарай жаңа күшті серпілісі еді.

Фашистік стратегтер біздің елдің оңтүстігінен серпіліске шешуші орын берді және бұл 1942 жылдың жазындағы олардың басты мақсаты болды. Алайда, бұл жерде гитлерліктердің есебі жүзеге аспай қалды.

Соғыс майдандарында болған шайқастар Қызыл Армия әскерлерінің жеңіске деген ерік-жігерін көрсетті, неміс басқыншылары Сталинград қорғаушыларының табанды қарсылығына тап болды. Олардың арасында қазақстандықтар да көп болған.

Тек Сталинград майданының екі армиясында (62-ші және 21-ші) 5 мыңнан астам қазақ соғысқан. Еділ бекінісін қорғаған Қазақстандық жауынгерлердің батылдығы мен ерліктері өткен соғыстың шежіресінде мәңгі сақталады.

Республика тұрғындарының бұйрық-хатына жауап ретінде Сталинградты қорғаушылар: «Біз Сталинград қақпасын қорғаймыз. Біз оны неміске бермейміз деп ант бердік. Бізді тыңдаңдар, Қазақстан! Біз сенің бұйрығыңды орындауға ант береміз және Жеңіс күні келгенде Қазақстан халықтар мерекесінде: «Қазақстан ұлттары барлық халықтармен бірге шайқаста жеңіп шықты, олар Сталинградты қорғады» - деп айтты.

Қазақстандықтар соғыста өз сөздерінде тұрды. 1941-1942 жылдары Қаз КСР-і аумағында жасақталған 29-шы және 38-ші атқыштар дивизиялары жауынгерлердің көрсеткен ерлігі үшін гвардияшылар болып өзгертілді.

Сталинград шайқасына Қазақстанда жасақталған 27-ші, 72-ші және 73-ші гвардиялық атқыштар дивизиялары, 292-ші және 387-ші атқыштар дивизиялары, 81-ші атты әскер дивизиясы, 74-ші теңіз атқыштар бригадасы, 152-ші атқыштар бригадасы, 129-ші минометшілер полкі және 156-ші жеке көпір құрылысы батальоны қатысты. Даңқты 62-ші

армияның құрамында 4 мыңға жуық қазақ болды. 64-ші армияның құрамындағы қазақстандық 29-ші және 38-ші атқыштар дивизиялары Сталинград шайқасында көрсеткен табандылығы мен қаһармандығы үшін 72-ші және 73-ші гвардиялық атқыштар дивизиясы болып аталды, 73-ші гвардиялық атқыштар дивизиясына «Сталинградтық» деген құрметті атақ қоса берілді. 1942 жылы 22 желтоқсанда «Сталинградты қорғағаны» үшін медалі тағайындалып, онымен 750 мың солдат пен офицер марапатталды. 112 адамға Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Оның төртеуі қазақстандықтар – ұшқыш Н.Әбдіров, полк командирі Т.С.Позолотин, взвод командирі Г.Г.Рамаев және минометші Қ.Сыпатаевтар болды.

1945 жылы 1 мамырда Сталинград қаласы (қазіргі Волгоград) қаһарман қала атағына ие болды. Сталинград шайқасы батырларының ерлігін мәңгі есте сақтау үшін 1963-1967 жылдары Мамай қорғанында мемориалдық кешен салынып, 1982 жылы «Сталинград шайқасы» музей-панорамасы ашылды. Сталинград шайқасында жүздеген мың кеңес жауынгерлері ерліктің қаһармандық үлгісін көрсетті.

Түркістан облысының қоғамдық-саяси тарихының мемлекеттік архивінде Сталинград шайқасына қатысушы жерлестеріміздің жеке құжаттары сақталуда.

Солардың қатарындағы Шульга Григорий Андреевич -Ақтөбе облысы, Қобда ауданы, Ново-Александровка ауылында дүниеге келген, кеңестік партия, комсомол қайраткері болған. Ол 1974-1983 жылдары Леңгір қаласындағы №5 мектептің директоры болып жұмыс істеген, 1941-1945 жылдары Ұлы Отан соғысына қатысқан.

Георгий Андреевичтің естелігіне назар аударсақ, ол өз еркімен майданға аттанған. 1941 жылы 11 қазанда әскерге шақыру пунктіне келіп, десанттық әскер қатарына алынып, Мәскеу облысына оқуға жіберілген.

Сталинград майданына қосымша күштер қажет болғандықтан 17-ші әуе-десанттық бригадасының қатардағы жауынгері Андрей Сталинградқа ауыстырылды. Бұл ол үшін тозаққа түскенмен бірдей болды...

Сол күндер туралы айтуды сұрағанда, ол үнемі жылайтын, өйткені оның барлық достары сұм соғыста қайтыс болған. Ол 1942 жылы 22 тамызда ауыр жараланып, жыраның түбінде жатып қалады, қансырап, аяғындағы және бүкіл денесіне қадалған мина жарықшақтарының салдарынан қатты қиналады. Көп уақыт госпитальда жатады.

Ұлы Отан соғысында көрсеткен ерліктері үшін «Германияны жеңгені үшін» медалі, «Тың және тыңайған жерлерді игергені үшін» медалі, «Ерен еңбегі үшін», және тағы да басқа медальдармен марапатталған.

Әлмұханов Әбдуәлі Шәуілдір ауданындағы Бөген ауылында дүниеге келген. 1942 жылы әскер қатарына шақырылған ол мамыр айында Алматы қаласындағы 678-ші жеке байланыс батальонының құрамында ант береді. Сталинград маңындағы 120-шы атқыштар дивизиясындағы байланыс батальонының 678-ші бөлімшесінің телефонисі болған және ПУ краин майданында шайқастарға қатысқан. Соғыстан оралған соң, мектепте ұстаз, директор қызметтерін атқарған. Төлеби ауданының құрметті азаматы.

«Құрмет белгісі» ордені «Сталинградты қорғағаны үшін», «Германияны жеңгені үшін», «Әскери қызмет үшін», «Ерен еңбегі үшін» медальдарымен марапатталған.

Сансызбаев Абдраш Төлеби ауданында, Ақайдар ауылында дүниеге келген. 1941 жылдың желтоқсан айынан 1960 жылдың желтоқсан айына дейін Қызыл Әскер қатарында болып, әскери борышын атқарған. 1942 жылы Сталинград шайқасына қатысқан.

Ұлы Отан соғысында көрсеткен ерліктері үшін «I-ші дәрежелі Отан соғысы» орденімен, «Еңбек Қызыл Ту» ордені, «Жауынгерлік еңбегі үшін» медалі және де он бес мерекелік медальдармен марапатталған.

Қансеитов Ұштай Ергебекұлы Ташкент облысының тумасы, Бегабат ауданы, Қалғансыр ауылында дүниеге келген.

1942 жылы Кеңес әскерінің қатарына шақырылғаннан кейін Ашхабадтағы жаяу әскерлер әскери училищесін бітірген, Сталинград майданындағы әскердің 226-шы дивизиясының құрамында шайқасқа қатысқан. Жарақат алған.

Ұлы Отан соғысында көрсеткен ерліктері үшін «Ерлігі үшін» медалі «Сталинградты қорғағаны үшін» медалі бар.

Прилипка Яков Данилович Оңтүстік Қазақстан облысы, Арыс ауданы, Мамаевка ауылында туылған. 1942 жылы Сталинград майданында 120-шы атқыштар дивизиясының 103-ші артиллериялық полкінің қатардағы жауынгері болған. «В.И.Лениннің туғанына 100 жыл толу құрметіне, «Ерен еңбегі үшін» медалін алған.

Лещенко Петр Григорьевич Ресей Федерациясы, Иркутск облысы, Мысово-Кабанский стансасында дүниеге келген. 1942 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Сайрам ауданы, «Ленинский путь» колхозына қарасты Самсоновка ауылынан әскерге аттанған. Орта Азия әскери округындағы 64-ші атқыштар полкінің курсанты, Приволжия әскери округындағы 120-шы атқыштар дивизиясының курсанты болған. Кейіннен Сталинград майданындағы 345-ші атқыштар полкінде бөлімше командирі, аға сержант ретінде шайқасқа қатысқан. 1943-1945 жылдары гвардиялық әуе-десанттық армиясы қатарында рота старшинасы, 17-ші гвардиялық әуе-десанттық бригадасының старшинасы болған. 1945-1947 жылдары 3-ші Украина майданында болған ұрыстарға қатысқан. 1945 жылдың сәуір айында 106-шы гвардиялық атқыштар дивизиясында коммунистік партия қатарына кандидат ретінде тіркеліп, 1949 жылы Сайрам аудандық ҚК(б) П партия мүшелігіне қабылданған. 1947 жылдың сәуір айында туған жеріне оралып, «Ленинский путь» колхозында жұмыс істеген.

Ұлы Отан соғысында көрсеткен ерліктері үшін «3-ші дәрежелі Даңқ» орденімен, «Венаны азат еткені үшін», «Сталинградты қорғағаны үшін» және «1941-1945 ж.ж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталған.

Қасымов Избасар 1922 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Арыс ауданына қарасты Қарааспан ауылында дүниеге келген.

1942 жылы Сталинград майданындағы ұрыстарға 253-ші атқыштар полкінің 781-ші атқыштар дивизиясының қатардағы жауынгері ретінде қатысқан. Ұлы Отан соғысында көрсеткен ерліктері үшін «Ерлігі үшін», «1941-1945 ж.ж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» және «Берлинді алғаны үшін» медальдарымен марапатталған.

1944 жылы қыркүйек айында 4-ші корпусық артиллериялық бригадасында коммунистік партия қатарына кандидат ретінде тіркеліп, 1945 жылы қараша айында партия мүшелігіне қабылданған.

Тулеев Махат Шотманұлы 1922 жылы Сырдария губерниясы, Чимкент уезіне қарасты Зағамбар ауылында дүниеге келген.

1941 жылы Алматы қаласынан әскер қатарына алынып, 1942 жылға дейін 543-ші атқыштар полкінің 120-шы атқыштар дивизиясында атқыш болып қызмет еткен. 1942 жылы Сталинград майданында 543-ші атқыштар полкінің 120-шы атқыштар дивизиясында жауынгер ретінде соғыс шайқасына қатысқан.

1944 жылы наурыз айында 21-ші Армияның партиялық комиссиясымен партияға кандидат ретінде тіркеліп, 1947 жылы наурыз айында Чимкент қаласында партия мүшелігіне қабылданған.

Соғыстағы көрсеткен ерліктері үшін «3-ші дәрежелі Даңқ» орденімен және 5 медалімен марапатталған.

Тукеев Ережеп 1922 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Қаратас ауданы, Ленинск ауылында дүниеге келген.

1941-1942 жылдары Орта Азия әскери округіндегі 105-ші әскер дивизиясының 268-ші Кавказ полкінің қызыл армиясында жауынгер болған.

Соғыстағы көрсеткен ерліктері үшін «3-ші дәрежелі Даңқ» орденімен және бес мерекелік медальдармен марапатталған.

Рустемов Мадихан 1922 жылы туылған, Сырдария ауданы, Түркістан уезі, №2 ауылында дүниеге келген.

1941-1943 жылдары оңтүстік-батыс майданында, 21-ші дивизияның 10-шы артиллериялық гаубица полкінің қатардағы жауынгері болған. Көрсеткен ерліктері үшін «3-ші дәрежелі Даңқ» орденімен және басқа да төрт медальдармен марапатталған.

Насыров Шамансұр Насырович 1923 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Бостандық ауданындағы Сұлтанов колхозында дүниеге келген.

1942 жылы Бостандық ауданынан әскер қатарына шақырылып, Приволжье әскери округінде 600-ші атқыштар полкы 543-ші атқыштар дивизиясының қатарында қызмет еткен.

Волхов және Ленинград майдандарында қатардағы жауынгер ретінде шайқастарға қатысқан.

1944 жылы шілде айында 10-шы атқыштар дивизиясының партиялық комиссиясымен партияға кандидат ретінде тіркеліп, 1951 жылы ҚК(б)П Бостандық аудандық комитетімен партия мүшелігіне қабылданған.

Соғыстағы ерлігі үшін «Қызыл жұлдыз» орденімен және жеті мерекелік медальдармен марапатталған.

Архив қызметкерлері әлі де соғыс ардагерлерінің құжаттарын іздестіру және толықтыру жұмыстарын тұрақты түрде жалғастыруда. Соғыстың сұрапыл күндері мен түндерінде әрбір жауынгер өз тағдыры мен Отан тағдыры бір екенін терең сезінді. Олар қай жерде жаумен соғысып жүргеніне қарамастан, өз атамекендерін, Отанын қорғап жүргендерін білді. Соғыстың аяқталғанына, 2025 жылы мамыр айында 80 жылтолады! Біз әлі күнге дейін Ұлы Отан соғысында табындылықпен ерлік көрсетіп қаза тапқан батырларымызды әрдайым еске алып, басымызды иеміз! Олардың ерліктері біздің жүрегімізде үнемі сақталады және фашизмді тізе бүктіруге үлес қосқан жауынгерлеріміздің өшпес даңқы мәңгі жасай береді!

Қазақстан КП Шымкент облыстық комитеті

1. Альмуханов Абдуалидің жеке ісі қор 40, тізімдеме 7, іс 31, іс 96
2. Жеке ісі қор 40, тізімдеме 7, іс 96
3. Қансейтов Уштай Ергебековичтің қор 40, тізімдеме 28, іс 986

«1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысына қатысушылар» коллекциясы

1. Әлмуханов Әбдуәлінің жеке ісі қор 199, тіз. 13, іс 1-25
2. Сансызбаев Әбдраш жеке ісі қор 199, тіз. 12, іс 1-16
3. Шульга Григорий Андреевич жеке ісі қор 168, тіз. 21 іс. 1-7

Учетная карточка члена КПСС

1. Касимов Избасар қор 1671, тіз. 4, іс. 1157
2. Туллев Махат қор 4, тіз 36, іс. 1843
3. Рустемов Мадихан қор 8, тіз. 36, іс. 1536
4. Лещенко Петр Григорьевич қор 1, тіз. 39, іс. 2088
5. Тукеев Ережеп қор 1665, тіз. 4, іс. 347

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ЕРЕН ЕҢБЕГІ

Турумбетова Г.А. Исмаилова М.А.

Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы
Ж.А.Тәшенев атындағы университет 4-курс студенті Надираханова У.Р.

"Соғыс!" - деген сұмдық, сұмпайы сөз Кеңес Одағына фашистік Германия партия мен Кеңес Үкіметіне деген шынайы берілгендігін жеткізіп, Отан алдындағы қасиетті борышын орындауға әзір екендігін білдіріп, бар күштерін жауды жеңуге бағыттауынын ашық айтты. Қорғасыншылар митингіде бар ықыласпен, ашулы, шешімді түрде шығып, сөз сөйлеп жатты. "Біздің қорғасынымыз елге, әскерге қажет. Біз осыны ескеріп, жауды мәңгі кешетіндей етіп, оны көп мөлшерде игеруіміз керек!" - деп мәлімдеді.

Шымкенттегі Қорғасын зауыты ұжымының жалпы зауыттық митингі резолюциясында: "Біз өз үкіметімізді, біздің компартияны, өзіміздің Отанымызды қорғауға бір жұдырықтай жұмылып, шынайы патриоттар сияқты үкіметтің кез - келген тапсырмасын орындауға дайын екенімізді айтамыз" - деп айтылған.

Отанға деген шексіз берілгендігінің айқын мысалы майдан мен Қызыл Армия қатарына алу туралы әскери комиссариаттарға жіберген еріктілер арыздарының легі болды.

Зауыттың әскерге шақырылғандардың бір тобы жазған хаттамасынан: "Біз, жұмысшылар және Шымкент қорғасын зауытының инженерлік техникалық жұмысшылары, жұмысшы - шаруа Армия қатарына тұрып, зауыт ұжымын әлемдегі алғаш социалистік мемлекетке тән жауынгерлер есебінде гитлерлік фашистерге қарсы шынайы күресетінімізді айтқымыз келеді. Кеңес халқында өзін - өзі қорғай алатын күш бар, сондықтан біз өз жеңісімізге бар ықыласпен сенеміз" - деп айтылған еді.[1]

Қорғасын зауытының жүздеген жұмысшылары соғыстың алғашқы күндерінде майданға кетіп, Отанын қорғауға бар күшін сарп етті. Олардың арасында: гараж меңгерушісі Д.Г.Нестеренко, шойын күйу цехының бастығы Д.К.Копылов, асхана жұмысшысы Айша Әбікенова, жұмысшы И.С.Нужный, слесарь С.П.Серебряков, күйу цехының жұмысшысы Ә.Ә.Әбдиев, токарь П.Станкевич, металлург О.Байділлаев, гемір жол жұмысшысы П.Бессонов, ағайынды жұмысшылар Виктор мен Михаил Поздняковтар, И.Максименко, Ж.Степанов, В.Петушков, Л.М.Онуфриев, И.Феклистов. К.Асылбеков. Б.Агафонов. А.Мельников, И.И.Харахордин, С.Алабушев, К.Ибрагимов, А.Черняев, Антошин, А.Воронцов, Д.Арыстанбеков, Г.Бочаров, В.Сафронов, Е.Иришевтер сияқты басқа да Отанын сүйген патриоттар болды. 400 - ден астам Шымкент қорғасыншылары Ұлы Отан соғысы майданында қолында қаруы бар жауынгерлер Кеңес Одағын жаудың басқыншылығынан қорғады.

Отан алдындағы жоғарғы жауапкершілік сезімімен 1941 жылдың 27 маусымында қорғасын зауытының коммунистері, бүкіл елдің өнеркәсіп коммунистері сияқты әскери әрекеттерге сай жұмысты қайта құру мәселелерін талқылады. Күн тәртібінде бір-ақ мәселе қаралды. Ол: "Кеңес Одағына жасалған әскери шабуылы мен осы жөніндегі партия ұйымының алдағы жұмысы" болып есептелді. Коммунистер ұжымның өндірістік іс - әрекетін жақсарту жөнінен нақты ұсыныстар енгізді. Солардың бірі коммунист Н. Құлтасова әйелдер қатарынан кадр дайындығының қажеттігін айтса, коммунистер Т.Сәрсенов пен В.Надеина төрт агрегатты бір мезгілде қызмет ету ұсынысының бастамашылары болды. Бірнеше сағаттың ішінде олар қалдықтар жинайтын алаңда 30 тонна бағалы металл жинады. [2]

Соғыстың алғашқы күнінен Қызыл Армия қатарына шақырылған ерлердің орнына жұмыс орындарына әйелдер мен жастар келе бастады. Соғыстың алғашқы алты айында зауыттағы жұмыс істейтін әйелдер саны 180 пайызға жетті. Адамдар саны ол кезде тапшы болып, әлден уақыттан, бу турбинасының машинасы қызметіне кірісіп кеттім. Жылдар өте ауыр болатын, Тәулігіне 12 және 14 сағаттан жұмыс істейтін.[3]

Зауыттың ардагерлері Т.Дембницкая, К.Страхова, С.Жантасов және басқа да жұмысшылар сол қатал жылдарды еске ала отырып: "Соғыс жылдарында бағымызға қарай

біздің үстімізден бомба жарылып, снарядтар мен оқтар ұшқан жоқ. Сонда да біз майданда, еңбек майданында болдық. Миллиондаған тыл жұмысшыларыңыз жеңіс болмайтын еді, деп ойлаймыз. Біз майданды қажетті заттармен қамтамасыз еттік. Күндіз - түні белімізді жазбай еңбек еттік. Әрқайсысымыз өз парызымыз ретінде сменадан кейін вагондардың жүгін тасып, оларды тиеу, концентраттарды реттеу, басқа да жұмыстарды атқаруға сағаттарымызды бөліп, жұмыс істеуге бел буатынбыз. Бұл жұмыс өте ауыр да қиын болатын. Бірақ ешкім де шаршаудың не екенін білмей, тылдағы жұмысымыз майданға тек қана жақсылық әкелетініне шүбәсіз сенетінбіз. Осы оймен өмір сүріп, барлық күшімізді іске арнап, жеңіске деген сенімімізді күшейттік. Біз осыған сеніп, оған деген күш - жігеріміз сейілмей фашистерді жеңуімізге себепші болдық - деп жазады. Жылдың тамыз айының ауыр күндерінде зауытта комсомол - жастар бригадалары құрылып, олар майдан және гвардиялық бригадалары мен сменапарының алдыңғы қатарлы орындары үшін күресіп отырды. Комсомол -жастар бригадалары аз адам құрамымен өндіріс тапсырмаларын сапа мен сандық көрсеткіштер бойынша асыра орындауға ұмтылып отырды. Майданның арнайы тапсырысын орындаған механикалық цехтың комсомолдары тамаша жұмыс күшінің мысалы болды. Цехта «Тыл гвардияшысы» атты өтпелі қызыл жалаулары енгізілген болатын. Олар өнімнің жоғары сапалылығы негізінде өзінің тапсырмасын 150 пайыз орындаған жұмысшыларға берілді.[4] Қазанда зауытта үш комсомол - жастар цехы еңбек етті, олар - прокатты, электролитті және арнайы цех, сонымен қатар бес бригада мен тоғыз смена жұмыс істеді. Өндірісте қызмет ететін Шымкент қорғасын зауытының 150 комсомолдың ішінен 126-сы стахановшы мен алдыңғы қатарлы жұмысшысы болып, олар өз тапсырмасын ойдағыдай орындап отырды.

Шымкент қорғасыншылары басқа да кеңес адамдары сияқты жеңіс үшін бар күші мен көмегін сарп етті. 1941 жылдың қыркүйегінде зауыттың инженер техникалық жұмысшылары, қызметкерлері мен еңбеккерлері Қызыл Армияның жауынгерлеріне жылы киім жинау туралы бағалы ұсынысын елдің алдыңғы қатарлы ұжымының атынан қабылдады. [5]

Шымкент қорғасыншылары: "Жылы киім мен аяқ киімнің жартысын біздің жауынгерлерге бере отырып, әрқайсысымыз мемлекеттік істің жоғары маңыздылығын орындаймыз. Қызыл Армияның өз қоржыны бола тұрса да, біздің даңқты жауынгерлеріміз жылы киім мен аяқ киімге зәру болмауы және таршылық көрмеуі үшін жылы киімдердің қосымша қорын жасауға дайынбыз" деді.

Зауыт жұмысшыларының жүрегіндегі ыстық ықылас "Қазақстан металлургі" танк колоннасы құрылысының қорын жасау үшін өнімнің жоғары жоспарын орындау мақсатында Қаратау тау - кеншілердің айлық шарасын өткізуі осыған дәлел болды. Бұл үндеуде: "Қазақстан тау - кеншілерінің қаражатына жасақалған жау оғы өтпейтін қорған, қалқан колонналары Қызыл Армияның соққыларын күшейтіп, жаудың жеңілуін тездетсін. Патриотизмнің жалынды жүрегі ұрып тұрған әрқайсысымыз біздің әскеріміздің күшін, батылдығын шыңдалуына күш салсын" - деген жалынды сөздер болатын. [6]

Шымкент металлургшілері батыр Ленинградтың қорғаушыларына сыйлық жинау жөніндегі Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің ұсынысын қолдап, өз үлестерін қосады. Бір айдың өзінде қорғасыншылар Солтүстік Батыс майданға 188 сыйлық послықаларын жөнелтеді. Жұмысшылар мен қызметкерлер жауынгерлер мен командирлерге арнап, жылы киімдерді аса сүйіспеншілікпен жинап, еткізіп отырды. Сыйлықтардың ішіне олар достық лебізі бар хаттар (мен шағын хаттарды салып, жан толқытарлық сөздер жазылған орамалдар мен бет орамалдар жіберген болатын. Сонымен қатар жауынгерлерге денсаулығын тілеп, жауды толық жеңуіне тілектес болды. Еңбекшілер өз жұмысы, өмірі жайлы баяндап, өздері туралы көбірек жазып жанұялары жайлы мазасызданбауын өтінді. Қызыл Армия жауынгерлеріне деген қорғасын зауыты үлкен ұжымының шынайы қамқорлығы жауынгерлер мен командирлер тарапынан ыстық ықыласқа бөленді. Ол туралы майдандағы әскери бөлімнің мына хаты дәлел бола алады:

"Ағайындық құшақ ретінде сіздердің лебіздеріңізді сезінудеміз. Жүрегіміздің түкпіріне дейін жетіп, жеңіске деген сенімділігіміз бен күш қуатымызды арттыруда. Сіздердің сыйлықтарыңызға шын жүректен алғысымызды жеткіземіз. Сіздің барлық ұжымыңызға біздің қызылармиялық ыстық сәлеміміз" - делінген. .[7]

Соғыстың қатал күндерінде барлық бұқаралық саяси жұмыс тыл еңбекшілерінің моральдық рухының қатаюына, майдан үшін шынайы жұмысына деген бір арнаға тоғысуы мен жауды жеңуге деген сенімін күшейтуіне бағытталған болатын. Еңбек өнімін күшейтудегі маңызды рөлді ойнаған майдан мен тыл арасындағы жасалған хат алмасу болды. Майдангерлер жауды жеңуге барынша күш салуға уәде берсе, зауыт жұмысшылары болса, өз тарапынан майдан үшін қорғасынның көптеп шығарылуына сөз берді. Қорғасыншылар мен майдангерлер арасындағы тығыз байланыс болды. .[8]

Оңтүстік Қазақстан еңбекшілері майданға деген кемегін аямай, өз күштері мен еңбектерін сарп етті. Олардың ойлары мен сезімдерін зауыттың механикалық цехының токар Мұсарбек Сәбденов мына сөздерімен жеткізеді:

"Мен Мемлекеттік Қорғаныс Комитетінің тапсырысын орындап жүрмін. Менің өнімім гитлерлік фашистерге үлкен соққы беріп жатыр. Мен Қызыл Армия жауынгерінен немен ерекшеленемін? Ол гитлерліктерді винтовка, зеңбірек пен минометтан қырса, мен оны қару жаракпен қамтамасыз етіп жатырмын. Сондықтан, жолдастар майдан сызығы біздің станоктардан өтіп, майдан біздің цехте де жасалып жатыр. Жақсы жұмыс істеп, майданға өнімімізді көбірек берейік" - деп өз сөзін аяқтайды. [9]

Оңтүстік Қазақстан еңбекшілері өздерінің жеке мысалымен еңбектің сарқылмас қазынасын көрсетіп жатты. Олар жастарға мамандықты игеруіне көмектесті. Цехтағы мығым тәртіптің болуы, өндіріс кестесін толық қадағалануы, мықты технологиялық режим мен еңбек тәртібі өз нәтижесін берді. [10]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қозыбаев М.Қ. Тарих зердесі (Заман ас-уы). І-кітап.-Алматы: Ғылым, 1998.390 б.
2. Назарбаев.Н. Пять лет независимости: Из докл., выступ. И стат. Президента РК.- Алматы- 1996.- С. 500.
- 3.Белан П.С. Участие Казакстанцев в завершающих сражениях Великой Отечественной войне. Алматы, «Наука» 1979.350 б.
4. М.Құсайынов. Қазақстандықтар Ұлы Отан соғысы жылдарында. Алматы-«Мектеп», 1985 ж.480б
5. Көшербеава, Бағдат Қабдаллақызы. Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақстанда ұлттық әскери құрамалардың жасақталуы және жауынгерлік жолы. Автореферат.-Алматы, 200 б. 30 б.
6. М.Қозыбаев. Казахстан-арсенал фронта. Алматы-1970, 465 б.
7. У.А.Алиев. Патриотизм мен интернационализм Кеңес халқының Ұлы Отан соғысының жеңісінің негізі. Алматы., 1985, 45 б.
8. Көшербеава, Бағдат Қабдаллақызы. Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақстанда ұлттық әскери құрамалардың жасақталуы және жауынгерлік жолы. Автореферат.-Алматы, 200 б. 300 б.
- 9 М.Құсайынов. Қазақстандықтар Ұлы Отан соғысы жылдарында. Алматы.,«Мектеп», 1985ж
- 10 Мэди Хэсенов. Берлинді алған батырлар. «Қазақстан» Алматы -1977ж. 440 б.

АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ XX-ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ БАСПАСӨЗІНДЕГІ РӨЛІ

Маханбетов Д.Қ.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – Азизбекова А.С.

Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы
Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада XX-дың алғашқы ширегінде Ресей империясының отарлық билік жүйесіне қарсы бағытталған ұлт-азаттық Алаш қозғалысы және оның өкілдерінің мақалалары туралы айтылады.

Кілт сөздер. Алаш қозғалысы, қазақ интеллигенциясы, баспасөз мақалалары, ұлттық мүдде.

Annotation. This article tells about the national liberation movement Alash and the articles of its representatives directed against the colonial power of the Russian Empire in the first quarter of the 20th century.

Key words. Movement Alash, Kazakh intelligentsia, printed articles, national interests.

Алаш мұрасын игеру қазір аса қажет болып отыр. Өйткені ол – біздің тарихымыз, өткен шындығымыз, бүгін де рухани нәр алатын асыл қазынамыз. Азаттық атты арманын ақ ту еткен Алаш ардақтылары-күллі елдің көлдей көз жасына қалған, арамдығын асырған билікке ешқашан басын имей өткен қазақ батырлары. Жүректерінде шырақтай жанған азаттық атты ақ арман тарихтың тас қараңғы, тайғанақ жолдарында оларды адастырмады [1].

Алаш қозғалысы - XX-дың алғашқы ширегінде Ресей империясының отарлық билік жүйесіне қарсы бағытталған ұлт-азаттық қозғалыс. Ғасырдың бас кезінде қазақ қоғамында мүлдем жаңа жағдай қалыптасты. Ресейлік әскери-монархиялық басқару жүйесі, қазақ жерінің орыс мемлекетінің меншігі етіп жариялануы, осыған орай ішкі Ресейден қоныс аударушылар легінің күрт өсуі, қазақ бұқарасының зорлықпен егіншілікке жарамды жерлерден ығыстырылуы, дәстүрлі қазақ шаруашылығының терең дағдарысқа ұшырауы сол қалптасқан жағдайдың нақты көріністері еді.

Патша үкіметі қазақ халқының ата қонысын мемлекет меншігі деп жариялап, шұрайлы шабындық пен құнарлы егіндікті қоныс аудару қорына, орыс-казак әскерлерін орналастыру және басқа да отарлаудан туындайтын мақсаттар үшін тартып алып отырды. Күштеп өзіне алу саясатының екі ғасырға созылған жылдарында россиялық отарлаушылар Қазақстанның 45млн. десятинаға жуық жерін, басқаша айтқанда ең құнарлы 16 проценттей бөлігіне иелік етті. 1917жылғы екі революция қарсаңында бұл жерлерге келіп орын тепкен россиялық қоныстанушылар сол кездегі Қазақстанды мекендегендердің 23,1 пайызын құрады[2].

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында қалыптасқан Қазақ интеллигенттерінің тобының басым көпшілігі тек қана бір кәсіби мамандықтың тізгінін ұстаумен шектелмей, әмбебеп мамандар ретінде қызмет етті: олар оқу-ағарту ісімен де, алғашқы қазақ тілінде басылым шығару ісімен де, жан-жақты шығармашылық жұмыспен де қатар айналысты. Әлихан Бөкейхановтың 1910 жылғы жарияланған «Қырғыздар» атты әйгілі мақаласында: «Қырғыз халқының арасында, - деп жазды Ә.Бөкейханов осы еңбегінде, - саяси партиялар әле пайда бола қойған жоқ.... орыстандыру саясатының ауыртпалығын көтерген басқа шет аймақтардың халықтарындай, қазақ халқы да үкіметке қарсы пікірде және орыстың оппозициялық партияларына көңіл қояды. Жақын болашақта... қазақтар арасында қалыптасып келе жатқан екі саяси бағытқа сай екі саяси партия құрылуы мүмкін. Оның бірін ұлттық-діни бағыттағы деп

атауға болар, ал оның мақсаты қазақтарды басқа мұсылмандармен біріктіру болмақ. Екіншісі қазақ келешегі кең мағынадағы батыс мәдениетін енгізуге байланысты деп есептейтін бағыт. Бірінші бағыт мұсылман- татар партияларын үлгі тұтар, екіншісі- оппозициядағы орыс партияларын, атап айтқанда, халық бостандығы партиясын үлгі етпек». Қалай дегенде де, әлеуметтік тегі әркелкі қазақ интеллигенциясының 1917 жылғы революцияға дейінгі идеялық-саяси көзқарастарында айырмашылықтар болмай қалған жоқ. Дей тұрсақта, олардың басым көпшілігі бірінші орыс революциясы негізінде саяси күрес аренасына шыққан либералдық-демократиялық партиялар мен топтардың жағында болумен қатар сол уақытта қоғамдық саяси қозғалыс ретінде пайда болған россиялық мұсылмандардың саяси қызметіне де тікелей араласты.

Қазақ зиялылығының Ә.Бөкейханов, А.Байтұрынов, М.Дулатов бастаған бөлігі «Қазақ» газетін шығарып, соның төңірегіне топтасып, Кейін Алаш партиясының ұйытқысы болса, екінші М.Сералин бастаған бөлігі «Айқап» журналының төңірегіне топтасты. Осы екі ұлттық басылым арқылы олар халықты оқуға, мәдениетке, көшпелі шаруаларды отырықшылыққа шақыруда, шаруашылықты жүргізудің прогрессивті түрлерін, әйел теңдігін насихаттауда оңды істер тындырып, патша үкіметі тарапынан жүргізіліп отырған отаршылдық саясатқа қарсы қоғамдық пікір қалыптастыруда айтарлықтай жұмыстар атқарды. Ал Әліби Жангелдин сияқты бірен-саран қазақ зиялылығының өкілдері 1917 жылға дейін-ақ өздерінің тағдырын социал-демократтар қозғалысымен, оның солшыл қанаты-большевиктермен байланыстырды. Қазақтың ұлттық-демократиялық интеллигенциясының жетекшілері, біріншіден, Патшалық Ресейдің халықты қорлайтын отарлау саясатының мәнін әшкерелеуді және қазақтардың этнос ретінде сақталып қалуы үшін оның келешегіне қауіп төндіріп отырған патша үкіметінің өлкені кеулеп бара жатқан жан-жақты экспанциясын тоқтатуды мақсат етті. Екіншіден, олар заң шығарушы және басқарушы өкімет органдарының алдына кадеттер ұсынған үлгімен әртүрлі петициялар арқылы талап-тілектер қою, демонстрациялар мен шерулер ұйымдастыру, мемлекеттік Думаның сайлануына белсенді түрде араласып, парламентке халық өкілдерін өткізу үшін күресуді мұрат тұтты.

Сондықтан да 1905-1907 жылдары қазақ интеллигенциясы кадеттер ұсынған Россия қоғамын реформалау талаптарын жүзеге асыру жолында жүргізілген саяси науқандарға қатынасуда айтарлықтай белсенділік көрсетіп, нақтылы іс-әрекеттерге барды. Олар, атап айтқанда, қазақ қауымын басқарудың ең болмағанда уездер мен болыстар шеңберіндегі жүйесін қалыптастырудың отарлық сипатын өзгертуді талап етті. 1905 жылдың күзінде Жақып Ақбаевтың Ақмола облысының орталығы Омбы қаласындағы митингте сөйлеген сөзі халық бұқарасының расына кеңінен тарап, оның саясатқа деген ұмтылысын туғызды. Ж.Ақбаев өз сөзінде: «... барлық бостандық партиялары ортақ принциптер мен идеалдар негізінде, мәселен, жалпыға ортақ: пропорционалдық өкілділік негізінде, ұлтына, жынысына, дініне қарамай тең, жасырын және төте сайлау ... негізінде, бірлесіп әрекет жасаулары қажет», - деді[3].

М.Әуезов 1923 жылы жазылған «Ахаңның елу жылдық тойы» деген мақаласында былай деп баса көрсетті: «1905 жылы Қарқаралыда Ақаңмен басқа біраз оқығандар бас қосып, кіндік хүкіметке қазақ халқының атынан петиция жіберген. Ол петициядағы аталған үлкен сөздер: бірінші- жер мәселесі. Қазақтың жерін алуды тоқтатып, переселендерді жібермеуді сұраған. Екінші- қазақ жұртына земство беруді сұраған. Үшінші- отаршылардан орыс қылмақ саясатынан құтылу үшін, ол күннің құралы барлық мұсылман жұртының қосылуында қазақ жұртын муфтиге қаратуды сұраған. Ол күндегі ой ойлаған қазақ баласының дертті мәселелері осылар болғандықтан, Ахаңдар бастаған іске қыр қазағының ішінде тілеулес кісілер көп шыққан, көпшіліктің оянуына себепші болған». Отарлаушылар жерді ғана алып қойған жоқ, олар дін мен ділімізден де айыру саясатын жүргізуде, дейді М.Дулатов. Әйтеуір ата-бабам мұсылман деген дүрмекті қоятын кезең келді дей отырып, М.Дулатов «Қазақтың көп жерінде

мешіті жоқ, жоғына себеп болған миссионер поп» деп басып айтады. Қазақ арасындағы оқу ісінің де мекенін Мүшкіл халде екенін Міржақып: «Тәртіпті медресе жоқ бұл қазақта, салады сәбилерді тек ғазапқа, Молдекем шарт жүгініп қаһар етіп, босатар күн батқанда әрең шақта», - деп суреттейді. Жалқаулықтан, өнерге ұмтылмағандықтан қазақтың артта қалуын жанашырлықпен оның бетіне басып айтты. Сондықтан да Міржақып: «Қазағым надансың, өнерден амансың. Мың салса, бір баспас, жігер жоқ шабансың. Оянып, ойланып, өнермен жұмысың жоқ. Ел кезіп, ет таңдап, есекше қарның тоқ» - деп налыды. М.Дулатовты зерттеп жүрген жас жапон ғалымы Уяма Томохико дұрыс тұжырымдағанындай, олар ең алдымен өздерін қазақпыз деп ұқты, ал содан кейін мұсылманмын деп санады. 1911 жылы жазылған «Қазақтың өкпесі» атты А.Байтұрсыновтың мақаласында мынандай сөздер бар: «Ата жолдасы надандық, өнерсіздік қазір қазақтан айрылатын емес. Надандықтың кесепаты әр жерден-ақ маңдайымызға тисе де, ата жолдасымыз болған соң, бізде қиып айрылмай-ақ келеміз... Жоқты барға теңгеретін ғылым мен өнерді керек қылатын қазақ аз...» [4]

Алаш баспасөзінің киесі – «Қазақ» газетінде XX ғасырдың басында «Оян, қазақ» деп атой салған М.Дулатовтың «Қазақ жайы» деген мақаласы жарық көрген. Сондықтан оқырман талқысына салған мына ой көңілге қонады: «Бұрын бізге ғылым да, өнер де қажет емес еді. Кең далада еркін жүріп, еркін тұрып, мал бағып, бар керегіміз малдан табылып, басқа нәрселерді керек қыла қоймаушы едік. Заманында сол қалпымыз жайлы да, жақсы да еді. Заман қазірде сол қалыпта болса, қазаққа ғылым мен өнер керек болмас еді. Адам ғылым мен өнер үшін жаратылған емес, ғылым мен өнер үшін шыққан, адамның өзі тіршілігіне керек болған кезде ойлап тапқан нәрселер. Не нәрсені де адам керегі болса, іздеп жоқтайды, керегі жоқ нәрсені кісі жоқтамайды. Мұнда мән берген кісіге маңызды екі мәселе бар. Біріншіден, қазақ даласында ғылым мен білімнің кенже дамуы жергілікті халықтың оларға бейімі жоқтықтан емес екендігін аңдатады. Тек оған деген қажеттілік болмаған. Ал, қажеттілік туса, қазақтың қай салада да бейімдік жағынан көп ұлттан көш ілгері екенін өмір дәлелдеп келе жатқан жоқ па? Екіншіден, «адам ғылым мен өнер үшін емес, ғылым мен өнер адам үшін қызмет етуі керек» деген ой-терең түсініп, түйсінуді қажет ететін қисынды тұжырым [5]. Алаш тарихы, әлбетте сан тарапты зерттеулерді қажет етеді десек те, біздің ойымызша қазіргі кезеңде Алаш қозғалысының мәнін, идеяларын халық санасына сіңіру – қазақ қоғамы үшін аса көкейкесті мәселелердің бірі. Өйткені Алаш қозғалысының идеялары ұлтымыз үшін ең қасиетті, ең қымбатты құндылық – тәуелсіздігімізді нығайтумен сабақтасып жатыр. Біздің ата рухы алдындағы адалдығымыз бен перзенттік парызымыз алаштың аманатын санамызға сіңіру, соған лайық еңбек ету, өткенге құрмет көрсету. Ал құрметтің көкесі – Алаш идеясын ұрпақ бойына сіңіру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Тілешов Е, Қамзабекұлы Д. Алаш қозғалысы. – Алматы: Сардар, 2014ж.
- 2 Сақ Қ. Алаш көсемсөзі: жер мәселесі 1 том – Алматы: Қазақ С17 энциклопедиясы, 2014ж.
- 3 Сақ Қ. Алаш мұрасы. –Алматы: Қазығұрт, 2014ж.
- 4 Құл-Мұхамед М, Ертісбаев Е. Алаш ақиықтары. –Алматы: Алаш, 2006ж.
- 5 Омарбеков Т., Омарбеков Ш. Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарас. – Алматы: Қазақ университеті, 2020 ж.

1924 ЖЫЛЫ ОРТА АЗИЯ РЕСПУБЛИКАЛАРЫН ҰЛТТЫҚ-ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ МЕЖЕЛЕУ САЯСАТЫН ЖҮРГІЗУДЕГІ С.ҚОЖАНОВТЫҢ РӨЛІ.

Сағын Е.Т.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – Азизбекова А.С.

Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы

Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ.

Андатпа. Мақалада 1924 жылы Орта Азия республикаларын ұлттық-территориялық межелеу саясатын жүргізілуі туралы, осы саясаттың жүргізілуі барысындағы ұлт зиялыларының рөлі, әсіресе, С.Қожановтың қоғамдық-саяси қызметі қарастырылады.

Кілт сөздер. Межелеу саясаты, ұлттық территориялар, ұлт зиялылары, қоғамдық-саяси қызмет.

Annotation. The article discusses the conduct of a policy of national-territorial delimitation of the republics of Central Asia in 1924, the role of the national intelligentsia in pursuing this policy, especially S. Kozhanov's social and political activities.

Key words. Delimitation policy, national territories, national intelligentsia, socio-political activities.

1924 жылы Орта Азия республикаларын ұлттық-территориялық межелеу жүргізілді. Бұл істің маңызды мәселе екендігін мұрағат құжаттарынан көруге болады. Сол кезеңдегі нақты дерек ретінде «Қырғыз (қазақ) территориясын Түркістан КССР құрамына біріктіру мен Орта Азияны мемлекеттік-ұлттық мәселесі негізінде біріктіру туралы» құжаттан көруге болады. Онда көрсетілген мұрағат құжат деректерінде:

«1. Орта Азия территориясын ұлттық принцип бойынша межелеп қарастыру қалайда дау-дамайға ұлағыса әкеліп соғуы тиіс болса да сол кездегі көп тайпалы ТССР, Бұқара және Хорезм территориясындағы қырғыздар иеленіп отырған жерлерді бөліп алып, біртұтас болған КССР құрамына енгізуі әсіресе, кезіндегі Түркістан республикасын, ендігі КССР-дегі қырғыз (қазақ) облыстарын біріктіру дер кезінде, кеінге қалдыруға болмайтындай әрі мемлекеттік қажеттілігі болуы және бұған дейін бұл мәселені шешуді күтіп отырмай-ақ, оны жүзеге асыру талабы туындаған болатын [1].

2. Болашақ ҚССР шекарасын анықтаудың негізінде КСРО-да белгіленген тәжірибеге сәйкес үш принцип алынды:

I. Ауданның табиғи-тарихи жағдайының біртектілігі.

II. Оның экономикалық ерекшелігінің біркелкілігі.

III. Халықтың ұлттық-мәдени және тұрмыс жағдайының біркелкілігі. Мұндағы соңғы принцип жетекші роль атқарды.

Сонымен қатар алғашқы екі мәселе ұлттық-мемлекеттік құрылымды тіркегенде әдетте қосымша маңызды деп есептелінеді де тек шектен тыс ерекше жағдай болғанда ғана айқындаушы маңызға ие бола алады»[2] .

Түркістан мен Қазақстан республикаларының ішкі мүмкіндіктерін жан-жақты саралаған қазақ зиялылары Орта Азияны межелеу тұсында қазақ халқы қандай жағдайда қолайлы жолды таба алады деген сауалға жауап іздестірді. Бірінші кезекте астананы Орынбордан қалың қазақтың ортасына көшіру қажеттігі қозғалды. Себебі «мемлекет асатаның жұртшылығына сүйеніп істемесе, бас хукіметтің ісі оңбайды» - деп білдірді /150, 1076./.

Астана туралы мәселенің негізінде үміткер қалалар қатарында Ақтөбе, Ақмола, Ақмешіт, Әулиеата, Семей, Шымкент қалалары аталған еді. Қорытысында Орталық Атқару Комитеті астананы Орынбордан Ақмешітке көшіруге қаулы қабылдады.

Астананы көшіру ісіне С.Қожановтың өзі тікелей басшылық жасады. 1925 жылы сәуір айында Қазақ Орталық атқару Комитетінің кезектен тыс Ү съезі өткізілді. Съездің негізгі күн тәртібіне Қазақстан үшін сол кезде аса маңызды болып отырған мәселенің біріншісі, қырғыз деген атауды алып тастап, бұдан кейінгі құжаттарда тек қазақ деп жазуды, екіншіден, астананың Ақмешіт деген атын өзгертіп, қаланы Қызылорда деп атауды ұсынды.

Сонымен Қазақстан мемлекетінің территориясы, шекарасы және астанасы айқындалып, бодандық қыспақта халқы қырылып-жойылып, ауыр азапты бастан өткізсе де, өз билігі өзінде болмаса да тарихи тұрғыдан аса зор жеңіске қол жетті. Ол біртұтас территориясы белгіленген шекарасы нақтыланған, астанасы бар республика атын заңды түрде алған ел санатында аталатын болды. Мұның өзі XX ғасыр басындағы М.Шоқай, Ә.Бөкейханов, А. Байтұрсынов, Б. Қаратаевтар бастаған қазақ саяси элитасының жүргізген күресінің нәтижесі болса, Кеңес өкіметі орнаған уақыттан бастап Т.Рысқұлов, С.Сәдуақасов, С. Қожанов, Ж. Мыңбаевтардың атқарған қызметтерінің де нәтижесі болды. Қазіргі тәуелсіз Қазақстан Республикасы мемлекеттілігінің іргетасы, осылай, XX ғасырдың басында қаланған еді.

Пленумның 27-қыркүйек күні болған отырысында Сұлтанбек Қожанұлы «Орта Азиядағы ұлттық межелеу және қазақ облыстарының Қазақ АКСР-не қосылды» деген қосымша баяндама жасады. Сұлтанбек Қожанұлының баяндамасынан ұлттық межелеуді жүргізу барысындағы әділетсіздіктерге деген наразылығы айқын байқалады. «Қазақстан межелеу жүргізілген басқа аудандарға қарағанда батысырақ орналасқандықтан, оған аз көңіл бөлінді. РК(б)П ОК Орта Азия бюросының әлсіз ұлттарға көбірек көңіл бөлу туралы принципі іске асырылмады. Практика принциптерден күштірек болып шықты. Қазақтар ең әлсіз ұлт. Көптеген аудандар қазақтарға бұйырмады. Мырзашөл уезі Өзбек Республикасына берілді. Ұлттық межелеуде мемлекетті құру принципі бойынша емес,өзіне көп алғысы келген қызығушы жақтың мүддесін қанағаттандыру принципі бойынша қаралды. Бізді ренжітті. Барлық негізгі капитал Орта Азияда қалды. Бізге, “Қазақстан жағдайы жақсы ел” деп айтты, бұл шындықтан алыс жатыр. Әділетті межелеуге қол жеткізудіміз керек. Экономикалық бөліністегі үлесімізді арттыруды сұрау қажет. Қазақ АКСР-не қосылатын Сырдария облысы мен басқа да аудандардағы партия ұйымдарындағы қазақтардың үлесі көп. Еуропалықтар үлесі 25 пайыздан аспайды. Біріккеннен кейін алдымызға ұлттық республика құру міндетін қоямыз», – деп батыл түрде ұлттық республика құру жөніндегі мәселені төтесінен қойды. Сұлтанбек Қожанұлының Орта Азия республикаларының территориясын ұлттық межелеу жұмыстары басталғанға дейін және одан кейінгі жүргізген қажырлы еңбегінің басты мақсаты Қазақстанды ұлттық республика ету болды [3]. Ол үшін астананы Орынбор қаласынан қазақтар тығыз орналасқан аймаққа көшіру, Республикадағы қазақтардың санын көпшілікке айналдыру, партия ұйымдарындағы қазақтардың пайыздық мөлшерін көбейту, басшылық орындарға қазақтарды көптеп тарту жұмыстарымен белсенді әрі батыл түрде айналысып жоғарғы жақтың алдында да бұл мәселелерді батыл қоя білді. Мұны біз сол кездегі Кеңес елінің басшысы Сталиннің атына жазған хаттарынан, Қазақ обкомының мәжілістерінде әрдайым көтерген табанды талабынан білеміз.

1924 жылы 28-қыркүйекте межелеуге байланысты Сұлтанбек Қожанұлы қорытынды сөз сөйлеп мемлекет үшін саяси және ұлттық маңызы бар мәселелерді шешуде кәнігі қайреткер екенін тағы бір қырынан көрсетті. Пленумда айтылған көптеген қарама-қарсы пікірлерге байланысты өз ойларын білдіре келе, ұлттық мүдде жолында ештеңеден де тайынбайтынын көрсетіп: «Біз ұлттық мәселені жиі ұмытып кетеміз. Ал ұлт республикасында қызмет ететін еуропалықтар оны ұмытпауы, керісінше оны барынша ашық қоюы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда Ежов және Бах жолдастардың еуропалықтар ретіндегі сөздері мені мүлдем қанағаттандырмайды. Қазақ коммунистері шовинистік уклондарды, ал еуропалық коммунистер отаршылдықты тізгіндеп тұрса, осылай екеуі ұштасар еді, егер кімде-кім мұны

түсінгісі келмесе, оған біз: «Қазақ АКСР-нан кет! – деп тағы да мәлімдер едік», деп қазақ Республикасын ұлттық Республика етуге қарсы болып отырғандарды қатты сынға алды[4]. Сұлтанбек Қожанұлы қорытынды сөзінде ұлттық Республика құру мәселесіне тағы да тоқталып: **“Мен ұлттық республика құру мәселесі жөнінде тағы да айтқым келеді, бұл мәселе барлық өткірлігімен және кеңдігімен қойылуы тиіс», –**деді. Республиканың орталығы жөнінде табанды талабын тағы да қайталап: **«Біз аса қажырлы ғана болған жоқпыз,біз дөрекі де болдық, бірақ Ташкентті ұстап тұра алмадық. Ал енді біз сіздердің алдарыңызда Орынбордан ауысасыздар ма? – деген сұрақты қоямыз», –** деген болатын. Ташкент қаласы жөнінде жасалып жатқан әділетсіздікке көнбей **«Мен обкомның үшінші рет Ташкентті бізге қосу мәселесін сұрап отырғанын қолдаймын,бірақ мен бізге Ташкентті емес, Шымкентті де бермей қоя ма деп қорқамын. Бізге Әулиеата немесе Қазалыны ұсынбаса және бізге Шымкент үшін күресуге тура келер»,–**деп қорытындылады. (ҚР ПМ. 139-қ 1-іс 816-т 76-77, 83-84 п.п)

Дегенмен де 1924 жылдың соңындағы Орта Азия Республикаларының территориясын межеллеу жұмыстарынан кейін, бүкіл қазақ жерлері бір мемлекетке біріктіріліп, Қазақ АКСР-ың қалыптасуы аяқталды. Қазақстанға Қазалы, Ақмешіт, Түркістан, Шымкент уездері, Әулиеата уезінің көпшілігі, Сырдария облысындағы Ташкент және Мырзашөл уездерінің бір бөлігі, Самарқан облысы Жизак уезінің бірнеше болыстары, Алматы, Жаркент, Лепсі, Қапал уездері, Жетісу облысы Пішпек уезінің бір бөлігі және Қарақалпақ автономиялы республикасы қарады. Республикамыздың территориясы 700 мың шаршы километрге жуық ұлғайды, халқымыздың саны 1 миллион 468 мың адамға көбейді. Қазақтар республиканың барлық халқының 61,3 пайызы болып көпшілікке айналды. Осы орайда Сұлтанбек Қожанұлы және тағы да басқа халқымыздың ұлтжанды қайраткерлерінің ұлттық территориялық межеллеуді жүргізу жұмыстарындағы халқымыз үшін қызметін, жер ана үшін күресін, айтпасқа шара жоқ. Өкініштісі сол 1924 жылы межеленген шекараны содан кейінгі жылдары қаз-қалпында ұстап тұра алмадық. 1956-1963 жылдары аралығында Қазақстанның Бостандық ауданы тұтасымен және шекаралық аймақтарды бірнеше ауданды қамтитын қазақ жерлері Өзбекстан Республикасына солақай саясаттың нәтижесінде беріліп жіберілді[5].

Ұлт мүддесі жолында күресуші табанды қайраткермен жұмыс істесе алмайтынын түсінген Ф.Голощекин Сұлтанбек Қожанұлын Қазақстаннан кетіруге бар күшін жұмылдырды. Орталықтан С.Қожанұлын Москваға шақырып алуды сұрады.

1925 жылы 19-қазанда болған Қазақ өлкелік комитетінің бюро мәжілісінде орталықтың шақыруы бойынша Сұлтанбек Қожанұлын РК(б)П Орталық комитетінің қарамағына жіберу жөнінде шешім қабылданады[6]. Өзінің болашақтағы тағдыры белгісіз болып, Қазақстаннан кетіп бара жатқандығына қарамастан ұлтжанды қайраткер Республиканың болашағына алаңдап, осы бюро мәжілісінде Қазақ жерінің тұтастығын қорғау мақсатында мынадай ұсыныс жасайды: **«Ввиду наблюдающегося выделенческого движения по всем окраинам КССР, со стороны национальных меньшинств (русских, узбеков и иных) и ввиду того, что это движение охватывает население важных по экономическому значению городов, и несомнительное удовлетворение их требований может привести к лишению всех организующих экономических центров КССР и к фактическому управлению самого Казахстана, как государственной единицы-просить ЦК при рассмотрении вопроса о границах с Оренбургской губернии и о возможном выделении национальных меньшинств в других районах, рассматривать вопрос главным образом с точки зрения твердого обеспечения государственного существования КССР, как национальной республики».** (ҚР ПМ. 141-қ, 1-т, 136-іс, 194-п).

Ойымызды түйіндей келе, әлемде қасиетті Жер-Ана үшін қаншама соғыстар жүрді. Осы соғыстарда миллиондаған адамзат баласы құрбан болды. Ал осы жер үшін мылтықсыз

майданға шыққан қайраткерлердің еңбегі Отан қорғауда өшпес ерліктің үлгісін көрсеткен ұлттық батырларымыздың еңбегінен артық болмаса кем емес. Сондықтан да бүгінде тәуелсіз ел болып отырған елімізде, ірі мемлекет және қоғам қайраткері Сұлтанбек Қожанұлы есімін мемлекеттік дәрежеде ардақтап, университет, орта мектеп аттарын беру ұлтжанды тұлғаның алдындағы борышымыздың бір парасы болмақ, деп тарих ғылымдарының кандидаты, доцент Досалы Салқынбектің сөзімен аяқтаймыз.

Пайдаланылған әдебиетер тізімі:

- 1 XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері. Алматы, 2001;
- 2 Жиренчин К.А. Политическое развитие Казахстана в XIX – начале XX веков. Алматы, 1996;
- 3 Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. Алматы, Ататек, 1995;
- 4 Қойгелдиев М.Қ. Алаш қозғалысы. Алматы: Санат, 1995; Тарих тағлымы не дейді? Алматы, 1997;
- 5 Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, VII том
- 6 Нусупбеков А.Н., Объединение казахских земель в Казахской Советской Социалистической Республике, А-А., 1953.

«АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ ӘНДЕРІ» .

Арманқызы Диана

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – **аға оқытушы, Мажитов У.Х.**

Абай Құнанбаев - қазақ әдебиетінің алғашқы классигі, ақын, ағартушы, композитор, ойшыл, қоғам қайраткері. Абай Құнанбаев феодалдық және отаршылдық езгінің күшеюімен, хандықтардың жойылуымен және жаңа биліктің орнауымен ерекшеленетін өте қиын және «бөліп ал да билей бер» қағидасын ұстанатын, билік үшін бітіспес күрес, аласапыран уақытта өмір сүрді. Бірақ жергілікті және отаршыл биліктің барлық қысымына қарамастан, қазақ әдебиеті мен прогрессивті қоғамдық ой қарқынды дами бастады. Осы уақытта ұлттық реалистік әдебиет дүниеге келді, оның бастауында Абай Құнанбаев тұрды. Шын мәнінде қазақтың көрнекті ақыны Абайдың азан шақырып қойған есімі «Ибраһим» еді. «Абай» деп немересін жанынан тастамаған Зере әжесі атаған. Абайдың тұлға ретінде қалыптасуына әсер еткен әжесі Зере болатын. Орыс тілінен аударғанда «абайлау немесе сақ болу» деген мағынаны

білдіретін лақап атты да қойған әжесі Зере. Әжесі бұл атпен немересінің өзінің елінің тарихына ғана емес, бүкіл әлемге әйгілі болатынын елестете алмаған еді. Тарихшылар Құнанбаевтың ата-бабасы даңқты батыр Ырғызбайдан тарағанын анықтады. Ол XVIII ғасырда туылып, жоңғарлармен соғыста ерен ерлігімен танылған. Қартайған шағында оны халық би ретінде таңдады, оның құзыретінде тайпалар арасындағы кішігірім тұрмыстық жанжалдарды шешу болды. 1870 жылдардың аяғында Қырғызбайдың ұлы Өскембай дүниеге келді. Мұрагерлікпен ол бұрын әкесі иеленген бидің орнын алды. Өскембайдың ұлы-Құнанбай қажы 1804 жылы дүниеге келген, қоғамда одан да жоғары лауазымға ие болған. Ол Қарқаралы сыртқы округінің аға сұлтаны қызметіне тағайындалған. Сонымен 1886 жылы 82 жасында дүниеден өтті.

Абайдың анасы Ұлжан, ол Арғын тайпасынан шыққан Қаракесек руынан болды. Жоғарыда айтылғандай әжесі Зере Абайды жастайынан тәрбиелеп, өмірінде маңызды рөл атқарған жан. Тіпті, бүкіл әлемге танымал болған «Абай» есімін қойған осы кісі болған. Әкесі бірінші кезекте ұлына орыс тілін жете үйреткісі келгенде, әжесі Зере бірінші болып қазақ тілін үйреткен болатын. Ибрагим Құнанбаев 1845 жылы 10 тамызда Шығыс Қазақстан Семей уезінің Шыңғыс болысының Жидебай шатқалында дүниеге келген. Алғашында жергілікті молдадан білім алған бала 9 жасқа толғанда Семей қаласына жіберіліп, медресеге оқуға түседі. Онда ол араб және парсы тілдерін жетік үйреніп шығады. Сонымен қатар, Абай орыс мектебінде, Қазақстанда қызмет еткен әскери және шенеуніктердің балаларымен бірге оқиды. Оқуды бітіргеннен кейін поэтикалық шығармашылықта өз күшін сынап көрді – ол өзінің авторлығын жасырып, алғашқы өлеңдерін жазады. Абай әлі он үш жасар бала кезінде әкесі оны ру басының атқаратын міндеттеріне дағдыландыруға тырысқан. Абай бұл қызметті 15 жыл бойы жасады, 28 жасына келгенде өз өмірін поэзия мен өз өмір жолына арнау үшін қызметтен алыстады. Алайда оның алғашқы поэзиясы 40 жасқа дейін ғана пайда болды. Абайдың таныстарының арасында көптеген ағартушылар пайда болды, ол Н.Долгополовпен, Гросспен, Е.Михаэлиспен араласып тұрды. Абайдың тағы бір құмарлығы оқу болды, ол Лермонтовты, Пушкинді, Байронды, Гетені, Крыловтың шығармашылығын жақсы көрді. Ол Ұлы еуропалық классиктердің шығармаларын орыс тіліне аудармада оқыды, соның арқасында ол біртіндеп дамып, өз өзін шыңдай түсті.

Құнанбаев өз халқын еуропалық мәдениетпен таныстырғысы келді және ол қолынан келді.

Бір кездері Гете орыс ақыны Михаил Лермонтовты қатты таң қалдырған "Саяхатшының түнгі әні" атты өлең жазды, ол оны орыс тіліне аударып, "Тау шындары түнгі қараңғылықта ұйықтайды" деп аталатын бейімделген нұсқасын шығарды. Жарты ғасырдан кейін бұл өлең Құнанбаевтың көзіне түсіп, оны қазақ тіліне аударуды шешті. Осылайша "Желсіз түнде жарық ай" өлеңі пайда болды, ол кейіннен халық композициясына айналды және үлкен танымалдылыққа ие болды. Абай Құнанбаев 1904 жылы 6 шілдеде 58 жасында дүниеден өтті. Мамандардың пікірінше, қазақ ақынының негізгі мұрасы "қара сөз" болып табылады. Олар Қазақстанның мектептері мен жоғары оқу орындарының міндетті бағдарламасына кіреді. Бұл астарлы, мағынасы терең 45 әңгімеден тұрады. Олар ақынның кемелдену шегінен өтіп, өмірінің жартысынан астамы өткен кезде, өз халқының дүниетанымын танып-білу кезінде пайда болды. Автор «дөңгелекті қайта ойлап табуға» тырыспаған, ол жай ғана мораль мен қоғамдағы мінез-құлық нормаларына қатысты әдеттегі ережелерді біріктірді. Бірақ қазір бұл "сөздер" қарапайым нәрсе сияқты көрінеді, ал сол жылдары олар өзгеш, ерекше қабылданды. Қарапайым тілде айтылғандықтан, олар қарапайым қазақтар арасында танымал болды. Олар жергілікті тұрғындар арасында жоғары адамгершілік пен ағартушылықтың қалыптасуына ықпал етті. "Қара сөз" бірнеше рет орыс тіліне аударылды. Кітаптар 1945, 1954 және 1979 жылдары үлкен тиражбен шықты. Кітапты неміс тілінде шығаруға талпыныс жасалды, бірақ аудармада "Қара сөздер" өзінің көркемдік құндылығын жоғалтқандықтан жұмыс аяқталмай

қалды. Ақынның басты жетістіктерінің бірі-туған халқының мәдениеті мен орыс мәдениетін мүмкіндігінше жақындастыруға деген ұмтылыс. Ол классикалық және заманауи туындыларды отандастарына түсінікті ету үшін барынша күш салып, ана тіліне аударуға көп уақыт бөлді.

Абай поэзиясының көбі халық әндеріне айналды, бұл да қазақ халқының мәдениетін дамытуға ықпал етті. Сол кезде елде тек жоғары лауазымды адамдар ғана сауатты болды, сондықтан белгілі бір білім мен ойларды тек фольклордың көмегімен халыққа жеткізуге болатын.

- 1. Айттым сәлем, Қаламқас.
- 2. Ата-анаға көз қуаныш.
- 3. Бойы бұлғаң..
- 4. Желсіз түнде жарық ай.
- 5. Көзімнің қарасы.
- 6. Қараңғы түнде тау қалғып.
- 7. Өзгеге көңілім тоярысң.
- 8. Сегіз аяқ. 1-түрі.
- 9. Сен мені не етесің.
- 10. Сұрғылт тұман дым бүркіп.
- 11. Татьянаның сөзі.

Бұл әндер қазақ халқының ән мәдениетінің алтын қорын құрды.

- Ал қазақ музыкасының алтын қорына оның керемет әндері енді. Осы мақаланың эпиграфы ретінде біз Абайдың замандасы, ақын Шәкәрімнің сөздерін таңдадық: «Кетермін, артымда сөз, әнім қалар». Абайдың өзі әннің мағынасы туралы осылай айтқан:

Кетермін, артымда сөз, әнім қалар,
Кейінгі жастар оқып ортаға алар.
Бірі жөн, бірі теріс айтыпты деп,
Таласып өздерінше сынға салар.
Табиғи заң – өткенді жаңа сынау,
Жаманынан жиреніп, жақсыны ұнау.
Дәлелдеуге өлген соң келмес тілім,
Тірлігімде айтатын сөзім мынау:
Сынау қыйын біреудің жайын білмей,
Кетпе өмірін, ортасын көзіне ілмей.
Ауыр жүк арқалаған жолаушыға,
Жағада жүксіз тұрған жанша күлмей.
Қайықпен кездім теңіз ауыр күнде,
Қанды опқын, қатты толқын қара түнде.
Заманым заманыңа сәйкес келмес,
Сынап көр сол қайыққа сенде мін де.
Иесіз өзім кестім кіндігімді,
Зорға аштым тар үңгірде түндігімді.
Сүрген өмір жайымды түгел ұқсаң,
Сонда анық білерсің кімдігімді.
Сынау қыйын біреудің жайын білмей,
Кетпе өмірін, ортасын көзіне ілмей.
Ауыр жүк арқалаған жолаушыға,
Жағада жүксіз тұрған жанша күлмей.
Қайықпен кездім теңіз ауыр күнде,

Қанды опқын, қатты толқын қара түнде.
Заманым заманыңа сәйкес келмес,
Сынап көр сол қайыққа сенде мін де.
Иесіз өзім кестім кіндігімді,
Зорға аштым тар үңгірде түндігімді.
Сүрген өмір жайымды түгел ұқсаң,
Сонда анық білерсің кімдігімді.

Абай әндері халық қазынасы, қазақ халқының жаны болып табылады. Сондықтан, әндер осы күнге дейін ұмытылмай шырқалып келеді. Мен әңгімемізді сіз білетін "Көзімнің қарасы" әнінен бастағанымызды қалаймын.

- Әуеннің сипатына назар аударыңыз. Бұл әнді қай жанрға жатқызамыз?

(Вокалдық топтың орындауындағы әнді тыңдау)

Ән лирикалық, махаббат туралы. Әуен кантильді, жарқын.

- Лирикалық ән жанры-Абай шығармашылығындағы ең негізгі жанр.

Абайдың нота сауаты болмады. Оның әуендері жүректен шыққан. Сондықтан композитордың әндері ерекше лирикамен, қарапайымдылығымен және қол жетімділігімен ерекшеленеді.

Бірақ оларда өте жарқын жаңа интонациялар бар. Абайдың махаббат туралы лирикалық әндерінің тағы бір мысалы - "Айтым сәлем, қаламқас" әні А. Днишевтің орындауында орындалады.

- Сіз әуеннің сипатына назар аударасыз. Бұл әнді "қара көзбен" не байланыстырады?

(Тыңдау және анализ)

Абай өз әндерінде туған табиғатының сұлулығын жиі айтады. "Желсіз түнде жарық ай" - ай түнінің сұлулығы туралы айтылатын әуезді ән:

Желсіз түнде жарық ай,
Сәулесі суда дірілдеп,
Ауылдың жаны - терең сай,
Тасыған өзен күрілдеп

(Мұғалім Кошкинова П.А.-ның орындауындағы әнді тыңдау)

- Лирикалық әндерден басқа, композитордың шығармашылығында азаматтық тақырыптағы әндер үлкен орын алады. Бұл мораль, адамгершілік, ой еркіндігі туралы әндер. "Сегізаяқ" әнін тыңдайық. Мұнда Абай адамгершілік, сөздің күші туралы ой қозғайды. Ән-өмір сүру, өмірде нені бағалау, неден қорқу және аулақ болу туралы.

- Әуеннің сипатына назар аударыңыз, ол лирикалық әндерге ұқсас па?

(Тыңдау және анализ)

Әуеннің табиғаты речитативті-декламациялық, жалынды сөйлеуге ұқсас.

- Біз Абайдың парсы, араб, орыс тілдерін жетік меңгергенін білеміз. Ол классикалық орыс әдебиетін өте мұқият оқыды.

- Абай қандай орыс ақындары мен жазушыларының шығармаларын қазақ тіліне аударғанын есіңізде ме? (Крыловтың ертегілері, Пушкин, Лермонтовтың өлеңдері)

Музыкаға қойылған көптеген аудармалар сүйікті әндерге айналды.

Оған мысал «Қаранғы түнде тау қалғып» әні. Бірде Абай А. Рубинштейннің "Горные вершины" романсын естіді. Сөздерді неміс ақыны Гете жазған, оларды Лермонтов орыс тіліне аударған. Сөздері мен әуені Абайдың жүрегін дүр сілкіндіргені соншалық, ол өз әнін жасауға бел буды.

- Абай Пушкиннің әйгілі "Евгений Онегин" романынан сегіз үзінді аударып, олардың бір бөлігін музыкаға қойды. Әсіресе қазақ халқына "Татьяна хаты" әні ұнады, халық оны Татиш деп атай бастады.

- Абайдың өз әндерінен басқа қазіргі қазақ композиторларының өлеңдеріне арналған көптеген әндері белгілі. Абай Құнанбаевтың сөзіне жазылған Сыдық Мұхамеджановтың әндері қазақ заманауи ән өнерінде ерекше орын алады: «Жарқ етпес қара көңілім пеғылсада», «Өзгеге көңілім тоярсың», «Ғашықтың тілі — тілсіз тіл»

Композиторлар Л. Хамиди мен А. Жұбанов М. Әуезовтың романы негізінде "Абай" операсын жазды. Бұл операда Абайдың әйгілі әндері шырқалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кітап « Абай өлеңдер»
2. Кітап Абай Құнанбаев» Слова назидания»
3. Кітап Абай Құнанбаев « Сенде Бір кірпіш дүниеге»
4. Кітап Абай Құнанбаев « Қалың елім қазағым»
5. Кітап Абай Құнанбаев» Абайдың қара сөздері»

ВОКАЛДЫҚ ТЫНЫС АЛУДЫҢ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Мухтарқызы А.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – магистр, оқытушы Мәшір П.І.

Аңдатпа. Ән айту – табиғи қабілет пен кәсіби дайындықты қажет ететін күрделі өнер түрі. Кәсіби әншінің вокалдық шеберлігі оның дауыс қою техникасына ғана емес, дұрыс тыныс алу дағдысына да байланысты. Тыныс алу – ән айтудың негізі. Дұрыс вокалдық тыныс алу әншінің дауыс көлемін, тембрін, дыбыстың тазалығы мен ұзақтығын қамтамасыз етеді. Егер тыныс алу дұрыс болмаса, ән айту барысында дауыс тез шаршап, дыбыс әлсірейді. Сондықтан әрбір вокалист тыныс алудың арнайы әдістерін меңгеруі керек.

Бұл мақалада вокалдық тыныс алудың негізгі ережелері, оның маңызы, әншіге тигізер пайдасы және оны дамыту әдістері қарастырылады.

Кілт сөздер: вокалдық жаттығулар, дауыс диапазоны, әншінің тыныс алу әдістері, резонаторлар мен артикуляция, ән айту мәдениеті, дауысқа күтім жасау

Күнделікті тұрмыста тыныс алу – табиғи процесс. Біз оны саналы түрде бақыламаймыз. Алайда, вокалдық тыныс алу – ерекше бақылауды талап ететін маңызды дағды. Дұрыс вокалдық тыныс алудың басты маңыздылығы:

- **Дауыс тұрақтылығын қамтамасыз етеді** – Әнші бір деммен ұзақ сөйлемдерді орындауға мүмкіндік алады.
- **Дауыс диапазонын кеңейтеді** – Әнші төменгі және жоғарғы ноталарды еркін орындай алады.
- **Әуеннің мәнерлілігін арттырады** – Дыбыстың жұмсақ, күшті немесе баяу шығуын бақылауға көмектеседі.
- **Дауыс аппаратына түсетін жүктемені азайтады** – Дауыс байламдарын (связки) шаршатпай, оларды дұрыс пайдалануға көмектеседі.
- **Физикалық төзімділікті күшейтеді** – Тыныс алу бұлшықеттері күшейіп, ән айтуға төзімділік артады.

Вокалдық тыныс алудың түрлері:

1. Кеудемен тыныс алу

Бұл – көп адамдар қолданатын табиғи тыныс алу түрі. Мұнда тек кеуде қуысы қозғалады, ал іш бұлшықеттері жұмыс істемейді. Бұл әдіс вокал үшін тиімді емес, өйткені ауа көлемі аз болады және дауыс тез шаршайды.

2. Құрсақпен (ішпен) тыныс алу

Бұл әдісте диафрагма белсенді жұмыс істейді. Дем алғанда іш алға қарай шығып, дем шығарғанда ішке тартылады. Бұл әдіс вокалдық орындау үшін өте маңызды.

3. Аралас (диафрагмалық-кеуделік) тыныс алу

Бұл әдісті кәсіби әншілер қолданады. Мұнда өкпенің барлық бөліктері жұмыс істейді: кеуде, қабырғааралық бұлшықеттер және диафрагма. Бұл – ең тиімді вокалдық тыныс алу әдісі.

Вокалдық тыныс алудың негізгі ережелері:

1. Диафрагмалық тыныс алуды қолдану

Кәсіби вокалистер диафрагмалық тыныс алуды қолданады. Диафрагма – кеуде мен іш қуысының арасында орналасқан бұлшықет. Ол дұрыс тыныс алғанда белсенді жұмыс істейді.

Жаттығу:

1. Тік тұрып немесе жатып, бір қолды кеудеге, екінші қолды ішке қою керек.
2. Мұрын арқылы терең тыныс алып, ішті алға шығару керек.
3. Демді баяу шығарып, ішті ішке тарту қажет.

2. Демді дұрыс бөлу

Ән айту кезінде ауаны бірден шығарып жібермей, бірқалыпты бөлу қажет.

Жаттығу:

- Терең тыныс алып, «с» немесе «ф» дыбысын ұзақ және бірқалыпты созып айту.
- Бір деммен бірнеше буынды анық айту.

3. Дененің дұрыс орналасуы

Дұрыс тыныс алу үшін дене түзу болуы керек.

- Арқаны тік ұстау қажет.
- Иықтар босаңсыған болуы керек.
- Басты тым алға еңкейтпеу немесе шалқайтып жібермеу керек.

4. Мұрынмен тыныс алу

Мұрын арқылы тыныс алу вокалистер үшін маңызды, себебі ол ауаны жылытып, оны ылғалдандырады.

5. Тыныс алу жаттығуларын тұрақты орындау

Вокалдық тыныс алуды жетілдіру үшін арнайы жаттығуларды күнделікті орындау керек.

Тыныс алу жаттығулары:

1. «Шар үрлеу» жаттығуы:

Терең тыныс алып, ауаны баяу және бірқалыпты шығару керек.

2. «Толқын» жаттығуы:

Демді ішке тартып, оны баяу шығару кезінде «с» немесе «ф» дыбысын созып айту.

3. «Қарсыласу» жаттығуы:

Дем алып, ауаны шығару кезінде алақанмен кеудені жеңіл басып, дем шығаруды баяулатуға тырысу.

Вокалдық тыныс алуды дамыту әдістері:

1. Йога және тыныс алу гимнастикасы

Йога және арнайы тыныс алу жаттығулары диафрагманың икемділігін арттырады.

2. Жүзу

Жүзу барысында тыныс алу бұлшықеттері күшейеді, бұл вокалға оң әсер етеді.

3. Дауыс жаттықтыру жаттығулары

Вокал жаттығулары арқылы тыныс алу жүйесін дамытуға болады.

4. Өзін-өзі бақылау

Ән айтқан кезде айнаға қарап, дене қалпын бақылау пайдалы.

Қорытынды

Вокалдық тыныс алу – кәсіби әншілер мен вокалистер үшін ғана емес, жалпы музыка өнерімен айналысатын барлық адамдар үшін маңызды дағды. Дұрыс тыныс алу техникасын меңгеру дауыс мүмкіндіктерін кеңейтеді, дыбыстың сапасын жақсартады және орындаушылық шеберлікті арттырады.

Вокалдық тыныс алудың негізгі ережелері – дұрыс дем алу, дем шығаруды басқару, диафрагмалық тыныс алуды қалыптастыру және тыныс алу жаттығуларын тұрақты түрде орындау. Бұл ережелерді сақтай отырып, әнші өзінің дауысын ұзақ уақыт бойы сақтай алады, дыбысты таза әрі әуенді шығарады.

Қорытындылай келе, вокалдық тыныс алу дағдыларын жетілдіру вокалдық өнердің ажырамас бөлігі болып табылады. Ол әншінің дауыс аппаратына жүктемені азайтып, оның шығармашылық қабілетін дамытады. Сондықтан, вокалдық тыныс алудың маңыздылығын түсініп, оны дұрыс меңгеру – әрбір әнші үшін басты міндет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Васильев А.Н. Основы вокальной техники. – Москва: Музыка, 2015.
2. Кюрегян Э.В. Вокальное дыхание: Теория и практика. – Санкт-Петербург: Лань, 2018.
3. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. – Ленинград: Музыка, 1971.
4. Жұбанова Ғ. Ән өнерінің негіздері. – Алматы: Өнер, 2002.
5. Қазбекова Р. Вокалдық өнердің теориялық негіздері. – Астана: Фолиант, 2019.
6. Батыс Е., Қожабекова С. Қазақтың дәстүрлі ән өнері және вокалдық техникасы. – Алматы: Дәстүр, 2020.
7. Сеттарова Л. Вокалдық тыныс алу әдістері мен жаттығулары. – Түркістан: ХҚТУ баспасы, 2021.
8. Miller R. The Structure of Singing: System and Art in Vocal Technique. – New York: Schirmer Books, 1996.
9. Sundberg J. The Science of the Singing Voice. – DeKalb: Northern Illinois University Press, 1987.
10. Vennard W. Singing: The Mechanism and the Technique. – New York: Carl Fischer, 1967.

ТЕХНОЛОГИЯ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ СИНТЕЗІ: ARTTECH СӘН НАРЫҒЫН ҚАЛАЙ ӨЗГЕРТЕДІ

Есенкүл Ә., Жумадилаева З.,

ПиК-24-14к1 тобының студентері

ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы **Асилова К.С.**

Ж. А. Ташенев атындағы Университет, Шымкент қ.

Сән әрқашан мәдени және әлеуметтік өзгерістердің ортасында болды, ал қазіргі технологиялар оның қоғам өміріндегі рөлін тек күшейтуде. Әр жыл сайын технологиялар киім

жасау процесіне, өндірістік циклдерге, маркетингке және тіпті сәнді тұтынушы қабылдауына әсер етуде. Соңғы онжылдықта шығармашылық пен технологиялардың синтезі сән индустриясында ArtTech деп аталатын жаңа бағытты дамытты. Өнер мен технологияның бұл үйлесімі дәстүрлі сән жасау тәсілдерін өзгертіп, жаңа мүмкіндіктер ашып жатыр.

ArtTech тек сәнді тренд емес, сән индустриясындағы көптеген аспектілерді өзгерту үшін маңызды құрал болып табылады. Мақала сән индустриясында маңызды технологияларды қарастырады, оның ішінде 3D-баспа, жасанды интеллект, кеңейтілген және виртуалды шындық сияқты жаңа материалдармен жұмыс жасау мүмкіндіктері.

Жасанды интеллекттің сәндегі рөлі

Жасанды интеллект (ЖИ) киім жасау және сән трендтерін болжау процесінде маңызды рөл атқарды. Машиналық оқыту алгоритмдерін енгізу дизайнерлерге және сән брендтеріне тұтынушылардың қажеттіліктерін болжауға, сондай-ақ қазіргі трендтерді талдап, жаңа шешімдер ұсынуға мүмкіндік береді.

ЖИ сәндегі қолданылуы:

1. Трендтерді болжау. ЖИ үлкен деректер жиынтығын талдайды, мысалы, журналдар, әлеуметтік желілер мен көшелердегі трендтерді, болашақта қандай стильдер мен түстер танымал болатынын болжауға мүмкіндік береді.

2. Персонализация. ЖИ көмегімен компаниялар әр тұтынушының сатып алу әдеттері мен талғамдары негізінде жеке киім жиынтықтарын ұсына алады.

3. Өндіріс оптимизациясы. ЖИ материалдарды пайдалану қажеттілігін болжауға және өндірісті оңтайландыруға көмектеседі, осылайша артық өнімдер мен қалдықтарды азайтады.

Мысал: Stitch Fix — онлайн сервис, ол ЖИ пайдаланып, әр тұтынушыға киімдерді дербес таңдап береді, олардың талғамдарына сәйкес.

3D-баспа сән дизайнында

3D-баспа сән индустриясында жаңа мүмкіндіктер ашты. Ол дәстүрлі әдістермен жасалмайтын ерекше әрі күрделі киім элементтерін жасауға мүмкіндік береді. Бұл тек дизайнерлер үшін ғана емес, сонымен қатар тұрақты өндіріс үшін де тиімді, өйткені ол тек сұраныс бойынша киім жасауға мүмкіндік береді, артық өндіріс болмайды.

3D-баспаның сәндегі артықшылықтары:

1. Персонализация. 3D-баспа арқылы киімді нақты адамның өлшемі мен дизайнына сай жасауға болады.

2. Инновациялық материалдар. Бұл технология жаңа материалдармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді, мысалы, био-пластиктер немесе текстильді талшықтар, олар экологиялық таза әрі функционалды.

3. Тұрақтылық. 3D-баспа қалдықтарды азайтады, өйткені тек қажетті өнімдер жасалады.

Мысал: Iris van Herpen 3D-баспаны киімдерді жасау үшін қолданады, оның коллекциялары өнер туындысы сияқты көрінеді және жоғары деңгейде дербестендірілген.

Виртуалды және кеңейтілген шындық сәнде

Виртуалды шындық (VR) және кеңейтілген шындық (AR) тұтынушылардың брендтермен және сән өнімдерімен өзара әрекеттесуін өзгертіп жатыр. Бұл технологиялар үйден шықпай-ақ киім киіп көруге мүмкіндік беріп, сән көрсетілімдерін жаңа әдіспен өткізуге жол ашады.

VR және AR сәнді қалай өзгертеді:

1. Виртуалды киім кию. Кеңейтілген шындық арқылы тұтынушылар киімді киіп көру үшін өздерін виртуалды ортада көрсете алады, бұл оларды дүкенге бармай-ақ сатып алуға итермелейді.

2. Виртуалды сән көрсетілімдері. Технологиялар виртуалды сән көрсетілімдерін өткізуге мүмкіндік береді, мұны кең аудитория көре алады, тіпті іс-шарада болмаған жағдайда.

3. Интерактивті элементтер. Брендтер AR көмегімен қызықты жарнамалық науқандар ұйымдастырып, тұтынушылардың назарын аударуға мүмкіндік алады.

Мысал: Gucci виртуалды дүкен жасаған, онда пайдаланушылар коллекцияны көру үшін виртуалды түрде "киіп" көруге мүмкіндік алады.

ArtTech сәнде: болашағы мен қиындықтары

Технологияларды сәнге енгізу тек дизайн мен өндіріс үшін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және этикалық аспектілермен де байланысты, мысалы, тұрақтылық, инклюзивтілік және қолжетімділік мәселелері.

Негізгі қиындықтар:

1. Экологиялық тұрақтылық. Өндірістік процестердің жақсаруына қарамастан, көміртегі ізін және қалдықтарды азайтуға жұмыс істеу қажет.

2. Этика және тұтынушы құқықтары. Персонализаторлық технологияларды қолдану және тұтынушы деректерін жинау жеке өмірге және қауіпсіздікке қатысты мәселелерді туындатуы мүмкін.

3. Технологияларға қолжетімділік. Қазіргі уақытта барлық дизайнерлер мен брендтер заманауи технологияларды қолдануға мүмкіндік алмайды, бұл осы инновацияларға қолжетімділікте теңсіздікті тудырады.

Қорытынды

Технология мен шығармашылықтың синтезі арқылы ArtTech сән индустриясында революциялық өзгерістерді іске асыруда. Жасанды интеллект, 3D-баспа, виртуалды және кеңейтілген шындық сияқты технологиялар сән дизайны, өндіріс және маркетинг процесстеріне айтарлықтай әсер етеді. Алайда, осы технологиялардың толық мүмкіндіктерін ашу үшін тек олардың енгізілуі ғана емес, тұрақтылық, этика және қолжетімділік мәселелеріне назар аудару қажет. Болашақта ArtTech сәнді инклюзивті, дербестендірілген және экологиялық жағынан тұрақты етеді, бұл өз кезегінде тұтынушылардың күнделікті өміріне әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ritchie, J. M., & Valli, A. (2021). Artificial Intelligence in Fashion: Predicting and Creating Trends. Springer.
2. Park, S. H. (2019). 3D Printing in Fashion Design: A Revolution in Clothing Production. Fashion and Technology Journal, 14(2), 34-50.
3. Liu, J. (2020). Virtual Reality and Augmented Reality in Fashion Retail. Journal of Fashion Technology, 15(4), 203-214.
4. Tan, W. L., & Lim, S. K. (2021). Sustainability in Fashion: The Role of Technology. Textile Sustainability, 8(1), 44-59.
5. Miller, C. (2022). The Digital Fashion Revolution: The Intersection of Technology and Fashion Design. Fashion Studies, 21(3), 123-136.

КОМПЬЮТЕРЛІК МУЗЫКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ

Бакирова Дариға

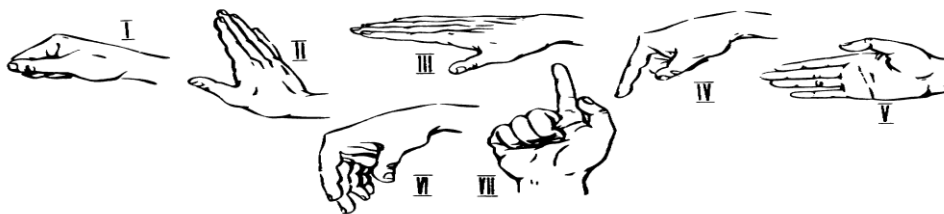
Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – **Магистр, аға оқытушы Байғунова Д.М.**

Қазіргі таңда жалпы білім беру кешендерінде музыка сабағын жоғарғы дәрежеде өткізу көзделіп отыр. Музыка пәні – шығармашылық пән. Оған көптеген ізденіс, шығармашылық, іскерлік, тапқырлық өте қажет. Осы күнге дейінгі музыка бағдарламалары әртүрлі құрылымда, түрлі авторлардан туындалып жатса да, барлығының да мақсаты халқымыздың және де басқа ұлт-халық өкілдерінің байырғы сазын терең мазмұнда кейінгі ұрпаққа жеткізу, насихаттау болып табылады. Сондықтанда музыка пәні мұғалімдеріне мектеп әкімшілігі, ата-аналар зор үміт артады. Жас өспірім бойына музыкалық білімді игерту - пәндегі сабақ жоспары құрылымы бойынша болғанымен жеке дара табиғи дарынды оқушылармен жұмыс аспаптық үйірмелер арқылы дамитыны бізге мәлім. Сол орайда музыка пәні мұғалімінің кәсіби шеберлігі жоғарғы деңгейде болу керек деп ойлаймын. Ал ол үшін пән мұғалімі қазіргі таңда қолданысқа берілген жаңа технология әдіс-тәсілдерін, түрлі бағдарламалар элементтерін дұрыс және ұтымды қолдануы қажет. Өйткені ең алдымен музыка шығармашылық, өнер сабағы екенін үнемі жадымызда ұстап, берілген тақырып мазмұнын шеберлікпен ашып көрсетіп, жас шәкірт бойына музыкалық білімді құнарлы сіңдіруіміз абзал. Көптеген сабақтас пәндер «Сын тұрғысынан ойлауды дамыту» әдісін кеңінен қолданады. Ал ол әдісті біз музыка пәнінде толық қолдануымыз қажет пе? Міне осы сұрақ көптеген музыка мамандарын жаңылдырады. Яғни бұл әдісті қолданамын деп ұстаз музыка пәнінің негізгі кезеңдерінен ауытқып кетеді. Оқушы бойында өнер туындыларының тұтастай көрінуі үшін салыстырмалы, қарама-қарсылық принциптерді пайдалана отырып, шығармаларды тез қабылдауға әсерін тигізіп, танымдық қызығушылығын тудыратын тәсілдерді көбірек қолдану барысында бастауыш сынып оқушыларымен мектеп алды даярлық тобына арналған «Тәй-тәй» атты бағдарламасының элементтері де зор үлесін қосады. Яғни бүлдіршіндер осындай балғын шағынан бастап, топтық жұмысқа қалыптасып, ойларын ашық бөлісуге дағдыланады. Ал ұстаз бағыты шынайы музыкалық тәрбие беруде оның жеке дара психологиясын, жас ерекшелігін, мінез құлқының өзгешілігінің ескеріп, тиімді қолдана білуі арқылы айқындалады. Саз сабағында музыкалық шығарманы талдау процесіне мынадай жүйені ұсынамын:

Шығарма аты	Екпіні	Сипаты	Бояуы	Мазмұны

Сондай-ақ халықтық педагогика үнемі сабақталып жүріп отыруы қажет. Яғни «Ақ сүйек», «Жүзік салу», «Теңге алу» сияқты ұлттық ойындарды әуендете қолдану және сергіту сәттерінде музыкалық түрде көрсету оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арта түседі. Балалардың музыкалық тәрбиесі дәстүрлі мәдениет тұрғысынан кеңінен берілуі қажет. Өйткені жас шәкірттің дүниетанымы алдымен ұлттық музыка, халық өнері арқылы дамып, басқа жанр түрін сабақтастыра байланыстырып саз әлемінің тұңғығына өріс алады. Музыка пәні маманының кәсіби шеберлігі ән үйрету кезеңінде жоғарғы дәрежеде ойнап, алдындағы шәкіртті таңырқата орындау тыңдаушыларының көңілінен шығуы арқылы көрінеді. Ән үйретудегі жүйелілік, бірізділікпен қатар салалы түрде әуенді ұғындыру, ырғақты дұрыс сезініп, таза интонацияда орындауда мынадай қол белгілері жүйесінде ұсынғым келеді.

До, Ре,

Ми, Фа, Соль, Ля, Си

Әлемдік педагогикалық зерттеулерді саралау, оларды қазақ мектебінің үрдісіне ұтымды қолдану, ұлттық жүйенің ерекшелігін ескере отыра жаңа педагогикалық технологиялар мен иновациялық бағыттарды жұмыс формаларында орынды пайдалану тәрізді мазмұнды жұмыстар түзілуде. Әрбір халықтың тәлімгерлік тарихына назар салар болсақ, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан мол тәжірибені байқаймыз. Бүгінгі мақсат халықтың музыкалық педагогика саласының сол озық идеяларын жандандырып, білім беру жүйесіне енгізу отыр. «Музыкалық тәрбие әдістемесі» білім беру жүйесіне әрдайым бағынады және музыкалық педагогика үрдісін дамытады. Болашақ ұрпақтың дәстүрлі сазын бойларына сіңірте келе әлемдік саз әлемімен ұштастырып, рухани байлықты жан дүнесіне игереді. «Музыка – менің жан - дүнием», – деп орыс сазгері М.И. Глинка айтқандай әр саз маманы, болашақ мамандар студент-жастар музыка сабағын өздерінің шеберліктерімен мектептегі жоғарғы дәрежелі сабақ ретінде көтеруі парыз. Музыкалық тәрбие баланың жеке басының эстетикалық және адамгершілік қалыптасуында маңызды орын алады. Музыка құралдары арқылы балалар мәдени өмірге араласады, маңызды әлеуметтік оқиғалармен танысады. Музыканы қабылдау барысында олардың танымдық қызығушылығы, эстетикалық талғамы дамып, ой-өрісі кеңейеді. Музыкалық шығарманы балаларға жеткізе білу, олардың сезімдері мен ойларына әсер ете отырып, оған баулу – асыл да жауапты іс. Музыкалық білім берудің теориясы мен практикасы көрсеткендей; бұл міндеттер белгілі бір жағдайларда орындалуы мүмкін. Ең алдымен, музыкалық білім беру үдерісін кәсіби дайындығы бар, педагогикалық ізденістерінде шығармашылықпен айналысатын, өнерді жетік меңгерген, тәрбиеленушілерін сүйетін мұғалім басшылыққа алуы керек. Сондай-ақ технология ғасырында балаға білімді қызықты, көрнекі түрде жеткізу өте маңызды. Бұл тапсырманы орындаудағы ең қолайлы құрал мультимедиялық компьютер болып табылады. Компьютерді оқу үдерісіне енгізу оқушының тұлға ретінде дамуына ықпал етеді, оның бойында өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі дамыту қажеттілігін қалыптастырады. Балалар музыкалық мектептері базасындағы практикалық педагогикалық іс-әрекеттің, сондай-ақ жүргізілген ғылыми зерттеулердің нәтижесінде музыкалық компьютердің білім алушылардың интеллектуалдық және эмоционалдық-тұлғалық дамуы үшін орасан зор әлеуетке ие екендігі эксперименталды түрде анықталды. Қазіргі студенттердің компьютерге деген қызығушылығы орасан зор, ал үнемі жаңарып отыратын заманауи ақпараттық технологиялар саласындағы хабардарлық әсерлі. Балалық шақта оларға бой алдыру соншалықты тез және тез жүреді, бұл ата-аналардың, мұғалімдердің, дәрігерлердің, психологтардың табиғи қорқынышын тудырады. (Қоғамды ақпараттандыру оқушының психологиясын өзгертті: тәжірибе көрсеткендей, информатика негіздерін дұрыс меңгерген балалар кез-келген іс-әрекетті компьютермен байланыстырады және бұл тенденция күшейе түседі.) Компьютер баланың көмекші досынан құл құбыжығына айналмауы үшін мамандардың мәселені егжей-тегжейлі зерттеп қана қоймай, ең алдымен осы технологияларды меңгеруі қажет. Мұғалімнің компьютерлік сауаттылығы деңгейінің оқушының қажеттіліктері мен қажеттіліктеріне сәйкестігін ғана емес, сонымен қатар заманауи ақпараттық

технологиялардың барлық арсеналын кәсіби деңгейде жетік меңгеруін қамтамасыз ету қажет. Музыканы оқытуға бағытталған дәстүрлі музыкалық аспаптармен қатар, кең ауқымды мүмкіндіктерге ие музыкалық және компьютерлік технологиялар (МК) кеңінен таралуда. Музыкалық компьютер композитордың, аранжировщиктің, музыкалық дизайнердің, музыкалық редактордың іс-әрекетінде таптырмас құралға айналуға және оқытушылық қызметте барған сайын кеңінен қолданылуда. Бұл технологиялар шығармашылық экспериментке, тыңдаушылардың музыкалық ой-өрісін, көркемдік тезаурусын кеңейтуге жаңа мүмкіндіктер ашады және бұл оларды меңгеруге үйретуді ерекше өзекті етеді. Заманауи музыкалық білім беруге бағытталған жаңа ақпараттық технологиялар дәстүрлі музыкалық пәндерден басқа музыкалық компьютерді жаңа музыкалық аспап ретінде меңгерген музыкалық тұлғаны дайындауға жағдай жасайды. XXI ғасыр - жоғары компьютерлік технологиялар ғасыры. Қазіргі бала электронды мәдениет әлемінде өмір сүреді. Ақпараттық мәдениеттегі мұғалімнің рөлі де өзгеруде - ол ақпарат ағынының үйлестірушісі болуы керек. Сондықтан мұғалім баламен бір тілде сөйлесу үшін заманауи әдістемелер мен жаңа білім беру технологияларын меңгеруі қажет. Заманауи оқытуды мультимедиялық технологияларсыз елестету мүмкін емес, ол бір уақытта бірнеше ақпараттық ортаны: графика, мәтін, бейне, фотосурет, анимация, дыбыс әсерлерін, жоғары сапалы дыбысты пайдаланатын компьютерлік технологиялар жиынтығын қамтиды. сүйемелдеу, яғни бүгінгі күні белгілі барлық нысандарда. Мұнда біздің екі негізгі артықшылығымыз бар - сапалық және сандық. Сапалық жағынан жаңа мүмкіндіктер ауызша сипаттауды тікелей аудиовизуалды бейнелеумен салыстырған кезде айқын көрінеді. Сандық артықшылықтар мультимедиялық ортаның "миллион рет естігеннен гөрі бір рет көрген жақсы" ақпараттың тығыздығынан әлдеқайда жоғары екендігінде көрінеді. Ақпараттық технологияларды мектептерде музыка сабақтарында қолдану көркемдік талғамын қалыптастыруға, баланың шығармашылық әлеуетін дамытуға және жалпы тұлғаның үйлесімді дамуына негіз болады. Power Point бағдарламасы музыкалық сабақта диаграммаларды, сызбаларды, композиторлардың портреттерін, бейнефрагменттерді, диаграммаларды қолдануға мүмкіндік береді. Презентациялар балалармен жұмыстың әртүрлі кезеңдерінде тиімді қолданылады, зерттелетін объектілерді көрнекі қабылдау ұсынылған материалды тезірек және тереңірек қабылдауға мүмкіндік береді. Жаңа материалды түсіндіру кезінде слайдтар құру анимацияны қолдануға мүмкіндік береді, бұл оқу материалын кезең-кезеңімен ұсынуға көмектеседі. Нысандарды таңдау, олардың слайд арқылы қозғалуы балалардың назарын зерттелетін материалдағы басты нәрсеге аударады. Компьютердің көмегімен балалар мұражай залдарын (мысалы, музыкалық аспаптар мұражайын) аралап, композиторлардың шығармашылығымен танысып, тіпті музыкалық нотацияны меңгере алады. Менің ойымша, қазіргі заманғы музыкалық іс-әрекет - бұл оның барлық кезеңдерінде педагогикалық техниканың жаңа әдістерімен қаныққан іс-әрекет. Экранның әсерінен балаларда аудиовизуалды қабылдау белсенді дамиды. Бұл жағдайда музыкалық және көркем образдар тереңірек, толығырақ, жарқын болып қабылданады, өйткені музыканың дыбысы суреттермен, қимылдармен, дамумен толықтырылады, ал суреттер мен образдардың бейнесі дыбыстармен толықтырылады. Балалармен жұмыс барысында презентацияларды сабақта көрнекілік құралы ретінде жаңа материалды меңгеруде, өткендерін бекіту, білімдерін бақылау және тексеру (викториналар, тесттер), білім сапасын диагностикалау үшін қолдануға болады. тесттер). Мысалы, балаларды симфониялық оркестрмен таныстырғанда "Симфониялық оркестрдің аспаптары" презентациясын қолдануға болады. Балалардың алдында бүкіл оркестр мен аспаптар топтары өте көрнекі түрде ұсынылған. Әр аспаптың дыбысы балаларға симфониялық оркестр әлемінің толық бейнесін естуге мүмкіндік береді. PowerPoint бағдарламасының мүмкіндіктерін пайдалана отырып, композиторлардың шығармашылығымен танысуға арналған презентациялар әзірлеуге мүмкіндік туды. Балаларға

музыкалық сауаттылық әлемімен таныстыратын презентация- ертегілер өте ұнайды ("Мажор және минор", "Үштік кілт патшалығы" және т.б.). Музыка сабақтарында мұғалімнің ақпараттық-компьютерлік технологияны қолдануының деңгейлерінің бірі локалдық тарапта жұмыс істеу іскерлігі – компьютерлік сыныпта кіріктірілген сабақтарды өткізу болып табылады. Музыкалық-компьютерлік технологиялар оқушыларды оқытудың, олардың интеллектуалдық және эмоционалды-тұлғалық дамуының жетекші құралдары болып отыр. Осыған байланысты Г.Р.Тараева «Компьютерлік эра адамдарды ақпаратқа ғана өзінің қатынасын қайта қарап қоймай, сонымен бірге, оның коммуникативтік параметріне де осындай жағдай туды. Бүгінгі күні ақпаратты жаңаша беріп және қабылдауға, бағалауға және қолдануға тиістіміз» деді. Музыка сабағында ақпараттық коммуникациялық технологиялар ішіндегі оқушыны қызықтыра алатын бұл сандық технологиялар. Сандық технологияның музыкалық дыбыстарды тудыруға, жазуға және өндеуге көмектесетін бірнеше түрі бар, олар: «Audacity» бағдарламасы – дыбысты жазу, ұйымдастыру және басқаруға арналған тегін бағдарлама. Бұл бағдарлама көмегімен оқушылар өз дауысын немесе дайын әуендерді қысқарта алады немесе қажетті әуендерді біріктіріп өңдей алады. «Soundation» бағдарламасы – алдын ала жазылған музыкалық үлгілерді құруға немесе дыбыс жазу, ұйымдастыру және басқаруға арналған тегін сайт. Бұл бағдарламаның көмегімен оқушылар дайын сэмплдерден электронды музыка құрастыра алады, музыка шығара алады, өңдей алады. «Киностудия» бағдарламасы – құрастырылған музыка мен фото немесе видео біріктіру арқылы, шағын музыкалық слайд шоу, видеоүзінді жасауға арналған бағдарлама. «GarageBand» бағдарламасы – толыққанды музыкалық студия. Бұл бағдарламада гитара мен вокалға арналған көптеген құралдар, дайын жиынтықтар, сондай-ақ сеанстағы барабаншылар мен перкуссионисттердің тобы бар. MacBook Pro құрылғысындағы сенсорлық панельдің қолдауымен және ыңғайлы заманауи интерфейсімен оқушы өзінің музыкасын жазуды оңай үйреніп, ойнап, жаза алады. «Онлайн пианино» бағдарламасы – бұл компьютердегі пернетақта және тышқанның көмегімен ойнауға мүмкіндік беретін тегін онлайн пианино. Пернетақтадағы әр түйме фортепианодағы бір пернеге сәйкес келеді және бір музыкалық жазба дыбысын ойнайды. Дыбыстар тірі пианинодан жазылған ең жоғары сапаның аудио үлгілері болып табылады. Бұл бағдарлама оқушының музыкалық сауатын, нота сауатын жетілдіруде, аспапта ойнау қызығушылығын арттыруда үлкен көмегін тигізеді. Аталған бағдарламалар көмегімен оқушылар электронды музыка шығаруда және ақпараттық-коммуникация технологияларын қолдану дағдыларын дамыта алады. Осы ретте, электронды аспаптарды айта кетуге болады, соның бірі – синтезатор. Синтезатор сан алуан дыбыстарды жаңғыртады және құрастырады. Сонымен қатар, басқа да электронды музыкалық аспаптар көмегімен музыканы жаңа түрде жеткізуге болады. Ақпараттық-компьютерлік технологияны сабақта қолданудың тиісті орындарын анық білгенде ғана, ол оқыту процесіне оң әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ястремский Т. Проблемы внедрения компьютерных технологий в современное музыкальное образование. – М., 2012. – 160 с.
2. Соловьева Л.Ф. Компьютерные технологии для учителя. СПб: БХВ – Петербург, 2003. – 147 б.
3. Лобанова Е.А. Использование информационно-компьютерных технологий в работе учителя музыки. / Музыка в школе. - №4 - 2013.
4. Тараева Г.Р. Компьютер и инновации в музыкальной педагогике. Книга 1: Стратегии и методики. – М.:Издательский дом «Классика –XXI», 2007.–147 б.
5. Ульянич, В.С. Компьютерлік музыка туралы ескертпелер / В.С. Ульянич // Музыкалық өмір. - 2008. № 15.

6. Эпифания, Д.Б. Шығармашылық қабілеттер психологиясы. - М., 2008. - 320 б.
7. Красильников, И.М. Көркемдік білім беру жүйесіндегі электронды музыкалық шығармашылық / И.М. Красильников. - Дубна, 2009. - 496 б.
8. Красильников, И.М. Жалпы білім беретін мектептегі электронды музыкалық шығармашылық // И.М. Красильников, Н.А. Глаголева - М., 2008. - 65 б.
9. Полозов, С.П. Компьютерлік технологияларды оқыту және музыкалық білім беру / С.П. Полозов. - Саратов, 2009. - 208 б.
10. Power Point бағдарламасында презентациялар құру - оқу құралы. <http://www.bibliofond.ru>

МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ ҢНТАЛАНДЫРУ ӨДІСТЕРІ

Бижанқызы Дилноза

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – оқытушы Туманова Ғ.А.

Музыкалық білім баланың жеке тұлғасын қалыптастыруда, оның эстетикалық, эмоционалдық және интеллектуалдық қасиеттерін дамытуда маңызды рөл атқарады. Дегенмен, табысты оқу үшін сабақтың мазмұны ғана емес, сонымен қатар мұғалімнің өз оқушыларын ынталандыра білуі де маңызды. Бұл мақалада біз музыка сабағында оқушыларды ынталандырудың негізгі әдістерін қарастырамыз.

1. Жеке көзқарас

Өрбір оқушы бірегей, сондықтан мұғалім өз оқушыларының жеке ерекшеліктерін ескеруі керек. Жеке көзқарас мыналарды қамтиды:

- Оқушылардың қызығушылықтарын анықтау. Музыканың сүйікті жанрларын немесе аспаптарда таңдауды білу мұғалімге сабақты оқушының сабаққа қатыстылығын сезіну үшін құрылымдауға көмектеседі. Мысалы, джазға қызығушылық танытқан студент импровизацияны үйренуге дайын болуы мүмкін.

- Дайындық деңгейін есепке алу. Студенттің білім, дағды деңгейіне сәйкес келетін тапсырмаларды таңдау қажет. Тым қиын тапсырмалар сізді мотивациялауы мүмкін, ал тым қарапайым тапсырмалар зерігуді тудыруы мүмкін.

- Қол жеткізуге болатын, бірақ өршіл мақсаттар қою. Студенттер өздерінің өсу болашағын көруі керек. Мысалы, қарапайым композицияны үйрену күрделі бөліктерге алғашқы қадам болуы мүмкін.

Жеке тәсіл мұғалімге оқу процесін нақты оқушыға бейімдеуге мүмкіндік береді, бұл мотивация мен қызығушылықты арттырады

2. Эмоциялық атмосфераны құру

Сыныптағы эмоционалды орта оқушының мотивациясына тікелей әсер етеді. Маңызды элементтер:

- Мұғалімнің оң көзқарасы. Мұғалім өз ісіне ынталы болуы керек, өйткені оның музыкаға деген көзқарасы шәкірттеріне беріледі.

- Қолдау және мақтау. Кішкентай табыстар да мақтауға лайық. Бұл студенттерге сенімдірек сезінуге көмектеседі.

- Қателерге төзімділік. Қателер оқудың ажырамас бөлігі болып табылады. Қателерді сындарлы талқылау студентке олардан сабақ алуға және қайталап көруден қорықпауға мүмкіндік береді.

Сенім мен ашықтық атмосферасын құру оқушылардың өздерін жайлы сезінуін және музыка арқылы өз ойын жеткізуден қорықпауын қамтамасыз етеді.

3. Оқытудың интерактивті әдістері

Заманауи технологиялар музыка сабақтарын қызықты ете алады. Бұлар болуы мүмкін:

- Музыкалық қолданбалар мен бағдарламаларды пайдалану. Мысалы, нота жазуларын немесе аспапта ойнау тренажерларын үйретуге арналған қосымшалар.

- Викториналар мен музыкалық ойындар өткізу. Материалды ұсынудың ойын формасы оқуды аз формалды және қызықты етеді.

- Бейне және аудио материалдармен жұмыс. Атақты музыканттардың қойылымдарын көру немесе музыкалық шығармаларды талдау студенттерге музыка өнерін жақсырақ түсінуге көмектеседі.

Интерактивті әдістер студенттерге музыка сабақтарын қызықты және қызықты процесспен байланыстыруға көмектеседі

4. Оқытудың электрондық түрлерін қолдану

Қазіргі білім беру үрдісінде электронды оқыту әдістері өзекті бола түсуде. Олар сабақтарды әртараптандыруға және оларды қолжетімді және қызықты етуге көмектеседі. Бұл әдістердің ішінде:

- Онлайн оқыту платформалары. Zoom немесе Google Meet сияқты платформалар мұғалім мен студент арасындағы өзара әрекеттестіктің жоғары деңгейін сақтай отырып, сабақтарды қашықтан өткізуге мүмкіндік береді.

- Электронды оқу құралдары мен қосымшалар. Белгілеуді үйренуге, құлақ жаттықтыруға немесе виртуалды аспаптарда ойнауға арналған әртүрлі қолданбалар студенттерге үйде жаттығуға көмектеседі.

- Мультимедиялық презентациялар. Слайдтарды, графиктерді және бейнелерді пайдалану сабақтарды көрнекі етеді.

Оқытудың электрондық түрлері оқытуда жаңа тәсілдерді қолдануға, процесті әр оқушының қажеттіліктеріне бейімдеуге және оқуды икемді етуге мүмкіндік береді

5. Ұзақ және қысқа мерзімді мақсаттарды қою

Оқу процесін нақты мақсаттары бар қадамдарға бөлу студенттерге прогресті көруге көмектеседі. Мысалы:

- Қысқа мерзімді мақсаттар. Шығарманың үзіндісін үйрену немесе бір техникалық жаттығуды орындау.

- Ұзақ мерзімді мақсаттар. Концертте өнер көрсету, байқауға қатысу немесе жаңа музыкалық аспапты меңгеру.

Әсерді күшейту үшін қол жеткен мақсаттарды белгілейтін бақылау тізімдері, диаграммалар немесе күнтізбелер сияқты көрнекі құралдарды пайдалануға болады. Бұл оқушылардың табысқа деген сенімін арттырады.

6. Бәсекелестік элементті қолдану

Салауатты бәсекелестік оқушылар үшін күшті мотивация бола алады. Бұл болуы мүмкін:

- Конкурстар мен фестивальдерге қатысу. Бұл студенттерге өз дағдыларын көрсетуге және мамандардан кері байланыс алуға мүмкіндік береді.

- Сынып ішінде шағын жарыстар ұйымдастыру. Мысалы, шығарманы немесе импровизацияны ең жақсы орындау үшін.

- Жеке жетістіктерді салыстыру. Ағымдағы нәтижелеріңізді бұрынғы нәтижелермен салыстыру студенттерді жеке өсуге шабыттандырады.

Демотивацияны болдырмау үшін басқалармен салыстыруға емес, оқушының өз жетістіктеріне баса назар аудару маңызды.

7. Пәнаралық байланыстарды интеграциялау

Музыканы басқа пәндермен байланыстыру оқуды мағыналы етеді. Мысалдар:

- Өңгіме. Шығарманың жасалған тарихи жағдайын талқылау оның маңыздылығын жақсырақ түсінуге көмектеседі.

- Әдебиет. Өн мәтінін талдау, әсіресе вокалдық музыкада тіл байлығын, ырғақ сезімін дамытады

- Математика. Ритмикалық құрылымдар мен музыкалық ноталар туралы білу оқушылардың логикалық ойлауын дамытуға көмектеседі.

Бұл интеграция студенттерге музыканың олардың өмірі мен оқуының басқа аспектілерімен байланысты екенін, оның құндылығын арттыратынын көрсетеді

8. Оқушылардың кері байланысы

Үнемі кері байланыс алу мұғалімге өз әдістерін түзетуге мүмкіндік береді. Бұл болуы мүмкін:

- Сауалнама. Оқушыларға нені ұнататыны немесе қиын болатыны туралы қысқа сауалнамалар.

- Жеке сөйлесулер. Мұғалім әр оқушымен оның мақсаты мен қалауын талқылай алады.

- Сабақты топта талқылау. Бірлескен талқылау жалпы қалаулар мен алаңдаушылықтарды анықтауға көмектеседі.

Кері байланыс мұғалімге қандай әдістер жұмыс істейтінін және қайсысын жақсартуды қажет ететінін түсінуге көмектеседі, бұл оқытуды тиімді етеді.

Қорытынды:

Мотивация - музыканы үйренуде табысқа жетудің негізгі факторы. Тұлғалық тәсілді пайдалана отырып, эмоционалды қолайлы ортаны құру және оқытудың заманауи әдістерін енгізе отырып, мұғалім өз оқушыларының қызығушылығын және қатысуын айтарлықтай арттыра алады. Негізгі міндет – оқу процесін тек пайдалы ғана емес, сонымен қатар қызықты ету, осылайша музыка әрбір оқушының өмірінің ажырамас бөлігіне айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ульянов, В.С. Компьютерлік музыка туралы ескертпелер / В.С. Ульянов // Музыкалық өмір. - 2008. № 15.
2. Эпифания, Д.Б. Шығармашылық қабілеттер психологиясы. - М., 2008. - 320 б.
3. Красильников, И.М. Көркемдік білім беру жүйесіндегі электронды музыкалық шығармашылық / И.М. Красильников. - Дубна, 2009. - 496 б.
4. Красильников, И.М. Жалпы білім беретін мектептегі электронды музыкалық шығармашылық // И.М. Красильников, Н.А. Глаголева - М., 2008. - 65 б.
5. Полозов, С.П. Компьютерлік технологияларды оқыту және музыкалық білім беру / С.П. Полозов. - Саратов, 2009. - 208 б.
6. Power Point бағдарламасында презентациялар құру - оқу құралы. <http://www.bibliofond.ru>

КІТАП ОҚУДЫҢ БАЛАНЫҢ КОГНИТИВТІ ЖӘНЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Төлеш А.
Хаппар Р.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы Сырайлова Ғ.М.
Tashenev University, Шымкент қ.

Қазіргі заманауи ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы балалардың кітап оқуға деген қызығушылығын төмендетуде. Дегенмен, ғылыми зерттеулер кітап оқудың когнитивті және эмоционалды дамуға оң әсерін көрсетеді. Кітап оқу – баланың ойлау, есте сақтау, зейін қою, қиялдау сияқты когнитивті қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, кітап арқылы бала эмоцияларды тануды, оларды түсінуді және реттеуді үйренеді, бұл оның әлеуметтік бейімделуі мен эмоционалды интеллектісінің қалыптасуына көмектеседі. Осы себепті, кітап оқудың маңыздылығын түсіну және оны балалардың күнделікті өміріне енгізу өзекті мәселе болып табылады. Біз осы тұста жаһандық деңгейде өзекті болып отырған «Баланың когнитивті және эмоционалды дамуына кітап оқудың әсерін зерттеу және оны тиімді пайдалану жолдарын анықтау» атты тақырыпты зерделей келе төмендегідей ой-түйінді ұсынып отырмыз.

- Когнитивті даму ұғымын қарастыру және кітап оқудың оған ықпалын анықтау;
- Баланың эмоционалды интеллектісін дамытудағы кітаптың рөлін талдау; - Кітап оқудың артықшылықтарын ғылыми зерттеулер негізінде дәлелдеу; - Кітап оқу баланың когнитивті қабілеттеріне қалай әсер етеді?

- Эмоционалды интеллект қалыптасуында кітаптың рөлі қандай?
- Кітап оқудың баланың сөздік қоры мен ойлау жүйесіне тигізетін әсері қандай?
- Қандай әдістер арқылы балаларды кітап оқуға қызықтыруға болады?

Ата-аналар мен мұғалімдерге балаларды кітап оқуға ынталандыру бойынша ұсыныстар ұсыну. Когнитивті даму – адамның ойлау, есте сақтау, қабылдау, зейін қою, тілдік және логикалық қабілеттерінің жетілу процесі. Жан Пиаже, Лев Выготский және басқа да психологтар когнитивті дамудың кезеңдерін зерттей отырып, баланың қоршаған ортаны тануында тәжірибенің маңыздылығын атап көрсеткен. Кітап оқу – когнитивті дамуды ынталандыратын ең тиімді құралдардың бірі, өйткені ол танымдық процестерді белсендіреді және ақпаратты өңдеу дағдыларын жетілдіреді.

Кітап оқу барысында бала мәтіннен ақпарат алуға, оны өңдеуге және түсінуге тырысады. Бұл оның қабылдау қабілетін жақсартады. Сондай-ақ, кітап оқу зейінді шоғырландыруға үйретеді. Ұзақ уақыт бойы бір мәтінге назар аудару баланың концентрациясын дамытып, оқу кезіндегі алаңдаушылықты азайтады.

Кітап оқу барысында бала оқиға желісін, кейіпкерлерді, олардың іс-әрекеттерін есте сақтайды. Бұл процесс жадты жаттықтырып, ұзақ мерзімді есте сақтау қабілетін күшейтеді. Әсіресе, ертегілер мен әңгімелерді қайталап оқу арқылы балалар ақпаратты тез есте сақтап, кейін оны еске түсіру қабілетін дамытады.

Кітап оқу арқылы бала себеп-салдарлық байланыстарды анықтауды, оқиғалардың ретін талдауды және болашақта не болатынын болжауды үйренеді. Бұл оның логикалық ойлау қабілетін арттырады. Сонымен қатар, шығармалардағы мәселелер мен қақтығыстарды талдау баланың аналитикалық қабілеттерін жетілдіреді.

Кітап оқу баланың сөздік қорын байытып, сөйлеу мәдениетін жақсартады. Әртүрлі жанрдағы кітаптарды оқу арқылы бала жаңа сөздермен, олардың мағыналарымен танысып,

тілдік құрылымдарды меңгереді. Бұл оның ойын анық әрі дұрыс жеткізу қабілетін арттырып, коммуникативті дағдыларын жақсартады.

Баланың когнитивті дамуы үшін кітап оқудың маңызы зор. Ол зейін, есте сақтау, логикалық және аналитикалық ойлау қабілеттерін жетілдіріп, тілдік дағдыларын нығайтады. Сондықтан балаларды ерте жастан бастап кітап оқуға баулу олардың интеллектуалды дамуына оң әсер етеді.

Кітап оқудың эмоционалды дамуындағы рөлінің де баланың тұлға боп қаплыптасуында атқарар қызметі ерекше

Эмоционалды интеллект (ЭИ) – бұл адам өз эмоцияларын түсіну, оларды реттеу және басқалардың эмоцияларына эмпатия көрсету қабілеті. Эмоционалды интеллекті жоғары адамдар әлеуметтік жағдайларда өздерін жақсы сезінеді, әлеуметтік байланыстарды тиімді құрады және стрессті жақсы еңсереді. Балалар үшін эмоционалды интеллект – әлеуметтік қарым-қатынастарда және психологиялық тұрғыдан сәтті болуда маңызды фактор. Кітап оқу эмоциялар мен жағдайларды дұрыс түсіну және оларды басқару дағдыларын дамытады, сондай-ақ балалардың эмоциялық әлемін байытады.

Эмпатия мен әлеуметтік дағдылардың қалыптасуы

Эмпатия – басқа адамның эмоцияларын түсіну және онымен эмоционалды түрде байланыс орнату қабілеті. Кітаптар кейіпкерлерінің ішкі күйі, олардың сезімдері мен ойлары туралы оқи отырып, бала басқа адамдардың жағдайына түсіністікпен қарауды үйренеді. Эмпатияның дамуы баланың әлеуметтік дағдыларын жақсартады, өйткені ол әртүрлі адамдардың эмоцияларын қабылдап, дұрыс әрекет етуге тырысады. Әсіресе, балаларға арналған әдеби шығармалар кейіпкерлердің қиыншылықтары мен қуаныштарын көрсету арқылы оларға өз эмоцияларын басқаруды және әлеуметтік ортада үйлесімді қарым-қатынас орнатуды үйретеді.

Әртүрлі жанрлар арқылы эмоцияларды тану және өңдеу

Кітаптар түрлі жанрларда жазылған шығармаларды ұсынады: ертегілер, романдар, драмалар, поэзия және т.б. Әр жанр баланың эмоцияларды тану және өңдеу тәсілін әртүрлі жолдармен дамытады. Мысалы:

- Ертегілер мен фантастика балаларға қорқыныш, батылдық, достық сияқты күрделі эмоцияларды түсінуге көмектеседі.
- Романдар мен әңгімелер балаларды өмірдің түрлі жақтарымен таныстырып, қуаныш пен қайғы, ашу мен шаттық сияқты эмоциялардың күрделілігін түсінуге мүмкіндік береді.
- Поэзия эмоцияларды сөзбен жеткізудің нәзік тәсілдерін үйретеді, бұл шығармашылық және сезімтал ойлау қабілетін дамытады.

Кітап оқу арқылы бала өз эмоцияларын және басқалардың эмоцияларын түсінуге, оларды өз өмірінде қолдануға үйренеді. Эмоцияларды өңдеу дағдылары баланың психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Кітап оқу психологиялық тұрақтылықты арттыруға көмектеседі. Әдеби шығармалар баланың күйзеліс пен стрессті жеңу тәсілдерін үйренуіне ықпал етеді. Мысалы, қиын жағдайларда батылдық пен сабырлық танытатын кейіпкерлердің бейнелері балаға өз эмоцияларымен дұрыс жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, кітап оқу баланың өзін-өзі тануына және өз эмоцияларымен танысуына жол ашады, бұл психологиялық тұрақтылыққа әкеледі. Эмоциялық қиындықтарды жеңу үшін кітаптардағы кейіпкерлердің шешімдері мен әрекеттері үлгі бола алады.

Кітап оқу эмоционалды дамудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ол балаларға эмпатияны дамытуға, эмоцияларды тануға және дұрыс өңдеуге үйретеді, сондай-ақ психологиялық тұрақтылықты арттырады. Әр түрлі жанрлар арқылы балалар өз эмоцияларын терең түсініп, оларды басқалармен қарым-қатынаста қолдануға үйренеді.

Когнитивті және эмоционалды дамуға қатысты жүргізілген зерттеулер

Ғылыми зерттеулер көптеген жылдар бойы кітап оқудың когнитивті және эмоционалды дамуға әсерін зерттеп келеді. Бұл зерттеулердің нәтижелері кітап оқудың баланың ойлау қабілеттеріне, әлеуметтік дағдыларына және эмоциялық интеллектісіне оң әсер ететінін дәлелдеді.

Кітап оқу дағдысы бар және жоқ балалар арасындағы айырмашылықтар

Зерттеулер кітап оқу дағдысы бар балалардың когнитивті және эмоционалды дамуында айтарлықтай айырмашылықтар бар екенін көрсетті.

Кітап оқу дағдысы бар балалардың оқу, жазу, аналитикалық ойлау және проблемаларды шешу қабілеттері жоғарырақ болады. Бұл балалар сыныптастарынан жылдам әрі сапалы ақпаратты қабылдай алады және оны ұзақ мерзімді есте сақтауға қабілетті.

Кітап оқу дағдысы бар балалардың эмоционалды интеллектісі жоғары болады. Олар өзгелердің эмоцияларын жақсы түсініп, әлеуметтік жағдайларда өз эмоцияларын тиімді басқарады. Сонымен қатар, кітап оқитын балалар стресс пен қиындықтармен жақсы күреседі, өйткені олар әдеби шығармалардағы кейіпкерлерден эмоцияларды басқару мен шешім қабылдау дағдыларын үйренеді.

Кітап оқымаған балалар: Кітап оқымайтын балалардың когнитивті және эмоциялық дамуында кемшіліктер болуы мүмкін. Олар өз сезімдерін дұрыс танымай, өзгенің эмоцияларына эмпатия көрсете алмауы ықтимал. Мұндай балалардың сөйлеу және тілдік дағдылары да төмен болуы мүмкін, өйткені кітап оқымайтын балалардың сөздік қоры мен ойлау қабілеті шектеулі болады.

Баланың жасына сәйкес оқудың маңызы ерекше. Әр жас кезеңінде кітап оқудың әртүрлі аспектілері басым болады:

Бастауыш мектеп жасындағы балалар: Бұл жаста кітап оқу баланың тілдік және когнитивті дамуына негіз салады. Бала жаңа сөздер мен тіркестерді үйренеді, зейінін шоғырландырады, логикалық ойлау қабілеттерін дамытады. Балалар әдеби шығармалар арқылы әлемді тануға, қиялдауға және эмоцияларды өңдеуге үйренеді.

Орта мектеп жасындағы балалар: Бұл кезеңде балалар тек білімді меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар сыни ойлау, аналитикалық қабілеттер мен өзіндік көзқарасты дамытуға арналған кітаптар оқи бастайды. Әдеби шығармалар мен ғылыми жұмыстар балаларға абстрактылы ойлау мен түрлі мәселелерді тереңірек түсінуге көмектеседі.

Жасөспірімдер мен жастар: Бұл жаста оқудың эмоционалды аспектісі маңызды болады. Жасөспірімдер өздерінің жеке тұлғасын қалыптастырып жатқан кезеңде әдеби шығармалар мен психологиялық, философиялық кітаптар арқылы өздерін түсініп, өмірлік сұрақтарға жауап іздейді. Оқу олардың әлеуметтік бейімделуіне, психологиялық тұрақтылығына және эмоциялық интеллектісіне ықпал етеді.

Ғылыми зерттеулер мен тәжірибелер кітап оқудың баланың когнитивті және эмоционалды дамуына айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Кітап оқу дағдысы бар балалардың тілдік, аналитикалық және эмоционалды дағдылары жоғары болып келеді, ал кітап оқымайтын балалардың дамуы біршама шектеулі. Баланың жас ерекшелігіне байланысты оқу дағдыларының дамуы да әртүрлі болады, бірақ жалпы алғанда, кітап оқу барлық жас кезеңдерінде маңызды рөл атқарады.

Осы тақырыпты талдай келе балаларға кітап оқуды әдетке айналдырудың тиімді әдістері ретінде төмендегі қорытындыға тоқталдық.

1. Кітап оқу уақытын арнайы белгілеу: Кітап оқуды күнделікті әдетке айналдыру үшін ата-аналар мен мұғалімдер балаларға белгілі бір уақытта кітап оқу әдетін дамытуға көмектесуі керек. Мысалы, күн сайын тамақтан кейін немесе ұйықтар алдында оқу уақытын белгілеу балалардың кітапқа деген қызығушылығын арттырады.

2. Оқу атмосферасын жасау: Кітап оқуға арналған арнайы орын ұйымдастыру маңызды. Баланың кітап оқуы үшін жайлы және тыныш орын болуы керек. Бұл жерде бала жақсы көңіл-күймен оқып, назарын толық кітапқа аудара алады.

3. Оқуды қызықты ету: Кітап оқуды тек міндетті іс емес, баланың қызығушылығын тудыратын қызықты тәжірибе ретінде көрсету қажет. Ата-аналар мен мұғалімдер балаларға қызықты, эмоционалды сипаттағы кітаптар ұсынуы тиіс, сондай-ақ, оқыған кітаптары туралы әңгімелесу арқылы баланың қызығушылығын арттыруға болады.

4. Оқу марапаттары мен ынталандыру: Балаларды кітап оқуға ынталандыру үшін оқыған кітаптары үшін марапаттар мен мақтау сөздер қолдануға болады. Бұл баланың кітапқа деген қызығушылығын арттырып, кітап оқуды әдетке айналдыруға көмектеседі.

5. Оқуды ойын түрінде ұйымдастыру: Кітап оқуды балалар үшін ойынға айналдыру да маңызды. Мысалы, кітаптағы кейіпкерлерді таңдау немесе оқыған нәрселер бойынша сұрақтар мен викториналар ұйымдастыру баланың оқуға деген ықыласын күшейтеді.

Кітапханашы мен ұстаз және ата-ана бірлесе отырып баланың таңдауы мен талғамына мән берсек балалар өздері таңдаған кітаптарды оқыған кезде кітапқа деген қызығушылығы жоғары болады. Сондықтан ата-аналар мен мұғалімдер баланың қызығушылығына сай кітаптарды таңдауға мүмкіндік беруі керек. Балаларға кітап оқуды әдетке айналдыру – бұл баланың интеллектуалды және эмоциялық дамуының негізі. Кітап оқу баланың когнитивті дағдыларын, тілін, ойлау қабілетін, сондай-ақ эмоциялық интеллектін дамытуға көмектеседі. Ата-аналар мен мұғалімдер кітап оқу мәдениетін қалыптастыруда негізгі рөл атқарады, олар баланың қызығушылығын оята отырып, оған жақсы кітаптар таңдай білуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Пиаже, Ж. (1972). Баланың когнитивті даму теориясы. Мәскеу: Просвещение.
2. Выготский, Л. С. (1984). Оқыту және дамудың әлеуметтік негіздері. Мәскеу: Педагогика.
3. Гоулман, Д. (1995). Эмоционалды интеллект: жасырын күш. Нью-Йорк: Бантам.
4. Брунер, Дж. (1996). Тәрбие және оқу психологиясы. Мәскеу: Академия.
5. Линдси, В. А. (2001). Кітап оқу және жасөспірімдер психологиясы: білім беру теориясы мен тәжірибесі. Лондон: Routledge.
6. Петренко, Т. В. (2006). Балалар психологиясы: теория және тәжірибе. Санкт-Петербург: Речь.
7. Голубева, Е. В. (2009). Психология оқу процесі мен педагогикалық қатынастарда. Мәскеу: Высшая школа.
8. Шейнов, В. В. (2000). Эмоционалды интеллект және балалардың дамуы. Санкт-Петербург: Питер.
9. Смирнова, Е. И. (2011). Баланың әлеуметтік дамуы және оқу іс-әрекеті. Мәскеу: Адам.
10. Давыдов, В. В. (1996). Оқу әрекетінің психологиясы. Мәскеу: Педагогика.
11. Терешина, Н. И. (2008). Психологиядағы жаңа әдіс-тәсілдер. Алматы: Білім.

ҚАЗАҚ ӨНЕРІНДЕ НҰРҒИСА ТІЛЕНДИЕВТІҢ МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Рахматулла Д. С.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші - п.ғ.к., доцент **Естемесова С.С.**

Кіріспе

Қазақ музыкасының тарихында Нұрғиса Тілендиевтің орны ерекше, қазақтың музыкалық мәдениетінде ол тек композитор, дирижер және музыкант ретінде ғана емес, сонымен қатар қазақ өнерінің жанашыры, ұлттық музыка дәстүрін жаңғыртушы ретінде танылған. Оның шығармалары қазақ музыкасының алтын қорына енген, әрі олар кейінгі ұрпаққа үлгі сыйлап, мәдениетімізді байытқан. Нұрғиса Тілендиевтің шығармашылығының мәні мен маңызы, оның әндері мен аспаптық музыкаларының ерекшеліктері туралы сөз қозғай отырып, мына мақалада біз композитордың қазақ өнеріндегі алатын орнын жан-жақты қарастырамыз.

1. Нұрғиса Тілендиевтің өмірбаяны

Дәулескер домбырашы 1925 жылы 1 сәуір күні Алматы облысы Іле ауданында дүниеге келген. Ол жеті жасында домбырамен ойнай бастады, Музыкалық білімін алғаннан кейін, Нұрғиса Тілендиев халықтық музыканы, халық композиторларын, күйшілік және әншілік дәстүрлерін зерделеп, оны өзінің шығармашылығына енгізді. Алматы консерваториясын (қазіргі Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерватория), Мәскеу мемлекеттік консерваториясын бітірген. Өзінің өмір жолында ол Қазақ радиосында, Қазақ телевизиясында, халық аспаптар оркестрінде қызметтер атқарды. Нұрғиса Тілендиевтің шығармашылық бағыттары өте кенен, ол фольклорды зерттеп, ұлттық музыка мен заманауи стильдерді үйлестіре алды.

1952-1961 жылдары - Абай атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық опера және балет театрының дирижері. 1960-1964 жылдары - Қазақтың халық аспаптар оркестрінің бас дирижері. 1968-1981 жылдары - Қазақфильм киностудиясы музыка редакциясының бас редакторы. 1981 жылдан Отырар сазы фольклорлық-этнографиялық ансамблінің ұйымдастырушысы әрі көркемдік жетекшісі қызметтерін атқарды.

Алтын таулар операсының (Қ.Қожамяровпен бірге), Достық жолымен балетінің (Л.Степановпен бірге), Ортеке балет-поэмасының, Менің Қазақстаным кантатасының, оркестрге арналған Поэма, Ата толғауы, Ақсақ құлан, Аққу, Арман, Махамбет, Көш керуен поэмалары мен Халық қуанышы, Қайрат, Жеңіс салтанаты атты кіріспелердің, 400-ге тарта ән мен романстың авторы. 50-ден астам драмалық қойылымға, 19 көркем фильмге, 17 мультипликациялық фильмге, 14 деректі-хроникалық фильмге музыка жазды.

2. Музыкалық шығармашылығының ерекшеліктері

Нұрғиса Тілендиевтің шығармашылығы ұлттық музыканың салтанаты, қазақтың мәдениетін және дәстүрлерін терең түсінуі мен сезінуімен ерекшеленеді. Оның шығармаларының негізінде ұлттық өнердің дәстүрлер мен халықтық стильдердің шикізаты жатыр. Нұрғиса Тілендиев – қазақ халық музыкасында жаңа ойлардың, жаңа формалардың авторы. Оның шығармашылығында авторлық әндердің, күлдіргі, лирикалық, эпикалық және дүниетанымдық бағыттағы музыкалардың бай қоспасы бар.

Тілендиевтің шығармалары, әсіресе, оның симфониялық және камералық музыкасы, өмір және табиғаттың сұлулығын, оның кеңістігін, табиғат дыбыстарын, қазақ даласының әуені мен тынысын жеткізеді. Ол халық әндерін, күйлерін заманауи формада, жаңа ырғақтар мен мелодикалармен байыта отырып, сол замандағы қазақ музыкалық мәдениетін ерекше дамытты.

3. Қазақ фольклорын насихаттауы

Нұрғиса Тілендиев – қазақ музыкалық фольклорын кеңінен насихаттаушы. Оның шығармалары арқылы қазақ ұлтының музыкалық мәдениеті мен дәстүрлері әлемге танылады. Ол халықтың ұлттық мұрасын, әндері мен күйлерін жаңа формада орындап, сахнаға алып шыға білді. Сонымен қатар, ол композитор әрі дирижер ретінде халық өнерін насихаттайтын бірнеше оркестрлер мен ансамбльдерді құрды.

Мысалы, «Аққу» және «Саржайлау» секілді шығармалары – қазақ мәдениетін әлемдік деңгейге көтерген туындылар ретінде танылады. Бұл шығармалар, оның ішінде күйлер, халықтың жауһары болып табылады. Осы арқылы Нұрғиса Тілендиев қазіргі қазақ өнерінің бейнесін өзгеше жолмен көрсетіп, ұлттың мәдени құндылықтарын жандандыруға үлес қосты.

4. Әндерінің тақырыптары мен мәні

Нұрғиса Тілендиевтің әндері көбінесе халықтың рухын, үшінші мыңжылдықтың идеалдарын, адамгершілік және азаматтық құндылықтарын жырлайды. 1. **"Аққу"** – бұл туынды қазақ халқының терең эмоцияларын, сұлулықты және адамгершілікті сипаттайды.

2. **" Көш керуен "** – Қазақстанның табиғат сұлулығы мен киелі жерлерінің рухын баяндайтын шығарма.

3. **"Достық жолымен"** – бұл әнде патриотизм, оптимизм мен болашаққа деген сенім көрініс табады.

4. **" Аңсау "** – туған жерге, Отанға деген сүйіспеншілікті жаратып, оның табиғаты, мәдениеті, тарихы туралы жырлайды.

5. **"Ата толғау"** – бұл шығармасы да халықтың рухани байлығын, ұлттық құндылықтарын паш етеді.

Нұрғиса Тілендиевтің "Аққу" шығармасы қазақ музыкасының шедеврлерінің бірі болып табылады. Бұл туынды өзінің сұлулығы, терең эмоциялары және поэтикалық мазмұнымен танымал. "Аққу" – ұлттық мәдениетіміздің, рухымыздың, табиғатымыздың көрінісі. Талқыланатын музыкалық шығарманың әуені мен мәтіні, оның символикасы мен мазмұны халқымыздың тарихы мен салт-дәстүрімен байланысты.

"Аққу" шығармасындағы басты символ – аққу. Аққу – қазақ халқының мәдениетінде сұлулық пен тазалықтың символы, сондай-ақ, махаббат және адалдықтың белгісі. Аққудың әні – табиғаттың әсемдігі және оған деген сүйіспеншілік, сонымен қатар, адамның ішкі әлеміне әсер ететін нәзік эмоциялар. Күйдің әрбір нотасында табиғаттың тыныштығы, дала мен көктің бірлігі, халықтың рухани әлемі, ұлттық болмыс жатыр. "Аққу" – ішкі жан дүниесінің тереңдігін, ойдың кемелдігін, рухтың тазалығын көрсетеді. "Аққу" күйі тыңдарманға терең эмоциялық әсер қалдырады. Шығарма тыңдалғанда, адамның көз алдына өте сұлулық, тыныштық, тыныштық, бейбітшілік сынды сезімдер келеді. Күйдің өлшемі, темпінің өзгеруі, динамикасы, тәтті әуендер, тыңдаушының жан-дүниесіне әсер етеді. Сондай-ақ, "Аққу" шығармасы арқылы өз туған жеріне, табиғатына, халқының мәдениетіне деген құрметті әрі сүйіспеншілікті сезінуге болады. Тілендиевтің туындылары, сонымен қатар, мұндай шығармалар ұлттық дәстүр мен мәдениетті жаңғырта отырып, қазіргі заманның рухын да білдіреді.

Нұрғиса Тілендиевтің "Аққу" атты шығармасы қазақ музыкасының мақтанышына айналған туынды. Оның терең мазмұны, символикасы мен эмоциялық әсері қазақ халқының мәдениетін, рухани байлығын дәріптейді. "Аққу" шығармасы халқымыздың тарихымен, ұлттық эстетикасымен тығыз байланысты, ұлттық музыка мәдениетінің дамуына және сақталуына елеулі үлес қосты.

Аққу – бұл тек қана музыкалық шығарма емес, ол халықтың көңіл-күйінің иконограммасы, ғасырлар бойы әуелеп келе жатқан жүрек лүпілі. Нұрғиса Тілендиевтің "Аққу" шығармасы қазақ мәдениетінің байлығын бағалап, жастарға ұлттық тәрбие мен рухтандырудың тамаша үлгісі болып қала береді.

Тілендиевтің шығармашылығында ұлттық музыкамыздың терең әрі бай дәстүрлері көп көрініс тапқан. Оның әндері мен күйлері халықтың мәдениеттік, рухани әлемін тереңнен түсініп, заманауи тыңдарманға да жеткізе алады.

Нұрғиса Тілендиев ән сөздерінде ұлттық рухты, патриотизмді, махаббатты, достықты, ұлт пен жерге деген сүйіспеншілікті дәріптейді.

Нұрғиса Тілендиевтің музыкалық шығармашылығы тек ұлттық ауқымда шектелмей, халықаралық музыкалық мәдениетпен тығыз байланыста болды. Оның шығармалары шетелдерде жиі орындалып, Қазақстан мәдениетінің өкілі ретінде танытты. Тіпті, ол шетелдік өнер мекемелерімен тығыз байланыс орнатып, қазақ музыкасының әлемдік аренада бастауына ықпал етті. Тілендиевтің шығармалары, әлемдік деңгейде көптеген музыканттарға, композиторларға, музыканттарға және орындаушыларға ықпал еткен. Оның туындылары Лондон, Париж, Мәскеу, Токио секілді ірі қалаларда орындалып, қазақ мәдениетінің байлығын әлемге танытуда үлкен рөл атқарды. Нұрғиса Тілендиевтің музыкалық шығармашылығы мен педагогикалық қызметі қазақ өнерінің алтын қорына күрделі із қалдырды. Оның әндері, күйлері, музыкалық шығармалары – халықтың мәдениетіне, тарихына еді, сонымен қатар, бұл заманауи ұрпақ үшін мәңгілік құндылық болып табылады.

Өткен ғасырдың соңында, композитордың өмір сүрген кезеңі, ондағы мәдениет, өнер, ұлттық музыка, шығармашылық – бәрі Латын Америкасынан, Оңтүстік Азиядан, Еуропадан, Азиядан келген ерекше өнерпаздармен алмасып, шеберліктерін арттыра білді. Нұрғиса Тілендиев қазақ халқының музыкалық өнерінің шекарасын кеңейтіп, жандандырып, ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп қалдырған ұлы тұлға.

Қорытынды

Нұрғиса Тілендиевтің қазақ өнеріндегі орны мен маңызының жоғары екендігі сөзсіз. Оның шығармашылығы мен еңбектері қазіргі заманғы қазақ музыкасының даму бағытын белгілеп, ұлттық мәдениетіміздің белсенділігін арттыруға, оны әлемге танытуға жол ашты. Тілендиевтің музыкасы тек қазақ өнері үшін ғана емес, бүкіл әлем халықтарына ортақ, олар үшін терең мағынаға, ұлттық сезімге, рухани күш-қуатқа толы.

Оның өмірі мен шығармашылығы қазақ халқы үшін үлгі, әр адамға ұлттық мұраға деген сүйіспеншілікті, музыканың қуатын бағалауды, ұлттық өнерді дамытуға ұмтылуды ұғындыруы тиіс. Нұрғиса Тілендиевтің мұрасы ұрпаққа жетіп, келешектің тарихи-мәдени контекстінде ерекше маңызды. Қазақ мәдениетіндегі Нұрғиса Тілендиевтің алатын орны мәңгілік, оның шығармалары – елдің музыкалық мәдениетінің жүрегі, сол арқылы халықтың сана-сезімінің, мәдениеті мен дәстүрлерінің жарқын көрінісі болып қалады.

Пайданылған әдебиеттер тізімі:

1 Рсалдин Ж. Өн мен әдилеп келеді // Ғасырлар сазын тербеткен. Нұрғиса Тілендиев туралы естеліктер. – Алматы, 2007. – 129 б.

2 Айтуарова А.Т. Народные традиции в массовой музыке Казахстана На примере творчества Нургисы Тлендиева дис...канд.дисс...: – Алма-Ата, 1992.

ӘРІП ТӘҢІРБЕРГЕНОВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ АБАЙ ДӘСТҮРІ

Әбдіманап Д., Малихайдарова А.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – **магистр, аға оқытушы Мұса Н.Б.**

Әдебиетке Абай бейнесін алғаш әкелген оның айналасындағы ізбасар ақындар. Абайдың қасында жиырма бес жыл жолдас болған Көкбай ақынның, Шәкәрімнің өлеңдерін де ұстаз-Абай бейнесі мейілінше жан-жақты сомдалған. Әрине, Абай бейнесінің жалпы қазақ әдебиетінде жырлануы одан кейін шыққан ірі ақындар Сұлтанмахмұт, Мағжандардан бастап бүгінгі әдебиетке дейін өрісі кеңге жайылған мейілінше үлкен тақырыпты қамтиды. Ғалым Б.Мамраевтың төмендегі пікіріне көңіл бөлсек: «Следует особо отметить, что тема Абая как

высокий и постоянный ориентир проходит через все творчество Шакарима... Оправданность реминисценции заметна и в том случае, когда поэт, напоминая читателю художественную концепцию Абая, синхронно выражает свою собственную» [1, 202-б.] , - дегені тек Шәкәрім поэзиясына ғана емес, Абайдың маңындағы өзге де шәкірттер шығармашылығына тән екендігін ескеруіміз керек. Осы орайда Абай бейнесін өз өлеңдерінде сомдап, оның ұстаздық күдіреті, өз ортасындағы орны туралы сөз айтқан Ш.Құдайбердіұлы, К.Жанатайұлы, Ә.Тәңірбергенұлы, Ә.Найманбайұлы, Б.Айтқожаұлы, У.Шондыбайұлы, М.Әділханұлы сынды ақындардың поэзиядағы дәстүр жалғастығы, ұстазбен арадағы рухани үндестік қырларына диссертацияда тиісінше көңіл бөлінді.

«Абай мектебіндегі әдеби дәстүр және тақырыптық-көркемдік ізденістер» деп аталатын бөлім төрт тараудан тұрады. «Абай мектебіндегі айтыс жанрының өзіндік даму ерекшеліктері» деген тарауда ақын шәкірттердің әдеби дәстүрді ұстану жолындағы шығармашылық-көркемдік ізденістері Абай мектебінің біртұтас тақырыптық бірлігі аясында қарастырылып, ақындардың айтыс жанрын игерудегі жетістіктері, тарихи тақырып пен нәзирагөйлік дәстүрді қолданудағы ерекшеліктері, аударма өнерін дамытудағы шеберліктері талданып, мектеп шеңберіндегі Абай дәстүрінің даму жолдары анықталды. Бұл тұрғыда, айтыс жанрын көркем шығармаларына арқау еткен Шәкәрім Құдайбердіұлының, Әріп Тәңірбергенұлының, Тұрағұл Абайұлының, Әубәкір Ақылбайұлының жанрлық жағынан мысал айтысқа жататын өлеңдермен қоса, Әріп ақынның «Тәуке мен Ұрқия», Уәйіс Шондыбайұлының «Тәуке мен Жікібай» сияқты айтыс негізінде жазылған көлемді поэмаларына әдеби талдау жасалды.

Абай айналасындағы айтыс өнерінің дамуына, айтыс жанрының өркендеп қанат жаюына Абайдың өзі тікелей себепкер болып, қасындағы ақын шәкірттердің айтысты шебер меңгеруіне ықпал етті. Айтыс өнеріне тән негізгі белгі суырыпсалмалық өнер болса, Абайдың жас кезіндегі өлеңдері - нағыз суырып салып айтқан дүниелер. Жазба поэзиясының асқан шебері болуымен қатар Абай бойында далалықтарға тән хас өнер – табан астында тауып өлең ұйқастыру өнері ерекше дарыған-ды. Қазақтың суырыпсалмалығын жасынан бойына сіңірген ақын өмір бойы бұл машықтан қол үзген емес. Тек өзі ғана емес, соңынан ерген ақын шәкірттерін тосыннан сөз табуға, табан астында «айналасы теп-тегіс, жұмыр келетін» өлең құрауға баулыды. Айтысқан ақындардың сөзін түзеп, қазылық төрелігін айтты.

Айтыс өнеріне етене жақын құбылыс бір өлеңді бірнеше ақынның жарыса құрауы Абай айналасында кеңінен тарап, Абай шәкірттері Әріп, Көкбай, Уәйіс сынды ақындар осы бір дәстүрді өз орталарында жиі қолданып отырды. Айтыс өнерінің қыр-сырына осылайша терең бойлап, шебер игерген Абай мектебінің өкілдері екі ақынның айтысын көркем шығармаларына арқау етті. Кәдімгі айтысты көз алдыға әкелер Абайдың «Жігіт сөзі» мен «Қыз сөзі» сияқты өлеңдерінің үлгісі Шәкәрімнің мен Тұрағұлдың, Әріп пен Әубәкірдің мысал айтысын арқау еткен өлеңдерінде жалғастық тауып жатыр. Ал, Әріп Тәңірбергенұлының «Тәуке мен Ұрқия», Уәйіс Шондыбайұлының «Тәуке мен Жікібай» сияқты айтыс негізінде жазылған көлемді поэмалардың да дүниеге келуі – ақындардың айтыс табиғатын терең игерудегі соны жетістігін айқындайды. Сондай-ақ, болып, ел арасында жұрнағы ғана қалған айтыс, сөз қағыстарын өңдеп, көркем шығарманың талаптарына жауап беретін туындылар жазған Әріптің «Біржан – Сарасын», Әсет ақынның Ырысжанмен айтысын өңделген айтысқа жатқызуымыздың себебі – өңдеуші ақындардың авторлық үлесін көрсету. Қалай десек те, айтыс өнерін жетік меңгерген Абай шәкірттерінің дені айтысты көркем шығармаға арқау етті. Бірі болған айтысты өңдесе, екіншілері қолдан жаңа айтыс-поэма жазып, ауыз әдебиетінің озық үлгісін жазба шығармаларында аса шеберлікпен пайдалана білді.

«Тарихи тақырып және нәзиралық сипаттың соны үлгілері» деп аталатын тарауда Абай мектебіндегі тарихи тақырыпта жазылған шығармалардың идеялық-көркемдік табиғаты Абай дәстүрлерінің аясында қарастырылса, ақын шәкірттер шығармашылығында кеңінен орын алған

нәзіралық сипаттың Абай қолтаңбасына тән өзіндік, оқшау белгілерін айқындап беруге ден қойдық. Абай шәкірттерінің шығармашылығына арқау болған Еңлік пен Кебек тақырыбының интерпретациялық сипатына әдеби сараптаулар жүргізілді. Абай тапсырмасымен жазылған Ш.Құдайбердіұлының «Қалқаман – Мамыр», К.Жанатайұлының «Сабалақ», «Қандыжап», У.Шондыбайұлының «Жошы – Алаша хан» дастандары әдеби мектеп аясында өзара сабақтастырыла қарастырылып, Абайдың түпқазық идеяларының табиғаты анықталды. Шәкәрімнің «Ләйлі – Мәжнүн», Уәйіс ақынның «Бір қыздың оқиғасы» шығармаларын талдау барысында Абай нәзірасының жаңашылдық сипаты айқындалды. Абай тапсырмасымен шет жұрттықтардың өміріне арнап жазған Ақылбай мен Мағауия поэмаларындағы құлдар тақырыбы, отаршылдық идеялары Абай көзқарастарымен байланыстырыла байыпталды.

Абай мектебіндегі тарихи тақырыптардың бастау көздерін Абайдың тарихи шығармасы «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққандығы туралы», Орта жүз қазақтарының рулары туралы» еңбектерінен іздесек, Шәкәрімнің шежіресі Абай еңбегінің заңды жалғасы ғана емес, жазылу мақсаты бір, ұстаз идеясының толықтырылған нұсқасы деп қабылдауға болады. Сондай-ақ, Шәкәрімнің діни-философиялық «Мұсылмандық шарты» еңбегі де Абай тапсырмасымен жазылған. Тарихи тақырыпта көркем шығарма жазбағанымен Абайдың бұл мәселедегі назары ақын шәкірттеріне тапсырма беруімен ерекшеленді. Шәкәрімнің «Жолсыз жаза», «Қалқаман – Мамыр», Мағауияның «Еңлік – Кебегі», Көкбай ақынның Абылай тақырыбындағы тарихи жырлары, Уәйістің «Жошы – Алаша ханы» сияқты шығармалардың жазылуына Абай тікелей себепкер болды. Мәселен, Еңлік пен Кебек оқиғасы туралы бірнеше интерпретациялық үлгідегі көркем туындылардың басында Абай тұр. Абайдың әдеби тапсырмасымен бұл оқиғаны Мағауия адал махаббат иелерін өлімге қиған қазақтың қатігез салт-санасын сынап, лирикалық бояуы қанық ғашықтық поэма етіп берсе, Шәкәрім екі жастың трагедиялық халін жеке адамдардың шеңберінде қалдырып қоймай, ел ішіндегі әлеуметтік-қоғамдық қайшылықтар аясына апарады. Сөйтіп, идеялық-тақырыптық аясы кең нағыз реалистік поэма ұсынады. «Қазақтардың естерінен кетпей жүрген бір сөзінде» әңгіме болатын Қалқаман мен Мамыр оқиғасының Шәкәрімнің көркем шығармасына арқау болуын жоғарыдағы поэмамен байланыстыра қарасақ, екі поэманың идеясындағы ортақ белгілерді жеке автордың қолтаңбасына тән құбылыс деп тану қажет. «Жолсыз жаза», «Қалқаман – Мамыр», «Қодардың өлімі» поэмаларын бір арнаға тоғыстырып тұрған идеялық бірлік бар. Ол – қазақтың салт-дәстүрін бұзғандарға кесілген ең ауыр жазаның себеп-салдарын ашып көрсету, жаза кескендер мен жапа шеккендердің ақ-қарасын анықтап, кейінгі ұрпаққа жеткізу [2].

Абайдың ақын боп қалыптасуына әдеби ортаның әсері дегенде ақынның өз әулетінің ықпалына екпін берілді. Бесіктен бастап бойға сіңірілген рухани тәрбие Абайдың болашақта үлкен дарын иесі болуына жол ашты, әженің ізгілікке толы әлдіі, анасының тауып айтқыштығы, әкеден келген суық ақылмен асқан білімдарлық Абайды ақындыққа бастар жолдың алғашқы алғышарттары еді. Есейіп, ақылы толысқан шағына дейін Абай ауыл-аймағының ең танымал деген ақынымен жырауынан, биі мен шешенінен сөз маржандарын сүзді, халықтың бай ауыз әдебиетін бойына сіңірді. Абайдың әдеби ортасын сөз еткенде ақынға ықпал еткен аға ұрпақ ақындардың орны дара тұр. Абайдың ақындық табиғатына шамашарқынша нәр күйған Дулат, Шөже, Жанак, Сабырбай, Байкөкше сынды ақындардың сөз өрнегі, үлгі-өнегесі оған мол азық болды. Қазақтың өлең әлемінде алдына қара салмаған Абай ұлттық құндылықтарды жасаушы аға буын өкілдерін, солардың мол мұрасын барынша пайдаланып, ақындық жолында мәнді баспалдақ ете білді. Бойына сіңірген рухани нәрлерді өз домнасында қорытып, қазақтың әдебиеті мен мәдениетіне, философиясы мен өнеріне тың, жаңа қалыпта құйылған кесек дүниелерді ұсынды [3].

Абай ұсынған жаңалық атаулыға тәнті жас буын әдебиет өкілдері ақын маңына үйірілді. Абайдың зор ақындық құдіретімен қоса, ақындар мектебін қалыптастырған ұстаздық қарекеті

айқындалды. Ұстаз – Абай мен шәкірт ақындар арасындағы поэзиялық байланыс көздерін сөз еткенде, ең алдымен Абайдың эстетикалық талғамының бір көрсеткіші болып табылатын ақындық өнер туралы толғаныстары, соның ішінде әсіресе, ақын шәкірттерге, олардың туындыларына қарата айтылған сындарына назар аударылды. Абай сыны – оның ақындық қиялының көрінісі емес, өмірлі құс танымдарымен күнделікті қарекетінің жемісі. Шәкәрім, Көкбай, Әріп сынды шәкірттерінің шығармаларын сынға алғанда Абай тек шәкірттерін үйретуші, түзеуші деңгейінде ғана емес, қазақ өлеңіне биік меже қоюшы, өзінен кейінгі әдебиетке жаңа, классикалық поэзияның үлгісін ұсынушы, Ұстаз-ақын ретінде көрінді. Абайдың шәкірттерін сынауы, жеке бас мінездерін әшкерелеуі, өлеңдерін түзеп, қайта жазғызып, үлгі боларлық қып өзі шығарып көрсетуі сияқты құбылыстар – Абайдың ақындығымен қоса осы өнерге баулу, тәрбиелеу сияқты ұстаздық қарекетінің айқын көрінісі. Абай мен оның шәкірттері арасындағы поэзиялық байланыс, тек Абайдың бір алуан өлеңдерінің шығуына түрткі болып қана қойған жоқ, ақын шәкірттердің ұстаз алдында ысылып, нағыз ақындық жолға түсуіне жол ашты [4].

Абай мектебі өкілдерінің айтыс жанрын игеруі қазақ әдебиетіне айтарлықтай жаңалық әкелді. Табан астында өлең құрап, суырып салама өнердің не бір түріне аса мән берген Абайдың өзінде айтысқа бей-жай қарамаған. Бізге жеткен Қуандық қыз бен сөз қағысы Абайдың айтысқа тікелей қатысын байқатқандай. Табан астында сөз құрап, айтысқа түскен шәкірттерін Абай күнделікті сынап отырды десе де болғандай. Әсіресе, суырып салма өнердің майталмандары – Көкбай, Әріптер Абайдың баулуымен, айтыс өнерін шебер меңгерді. Ал, айтысты көркем шығармаға айналдыру – Абай айналасына кең тараған көркемдік тәсіл десек, Шәкәрімнің, Тұрағұлдың, Әубәкірдің жанрлық жағынан қыз бен жігіт, мысал айтыстарына жататын өлеңдер мен қоса, Әріп Тәңірбергенұлының «Тәуке мен Ұрқия», Уәйс Шондыбайұлының «Тәуке мен Жікібай» сияқты айтыс үлгісі бар көлемді поэмалардың жазылуы – айтыс жанрының мүлде өзгерген көркемдік түрін ұсынды. Сондай-ақ, Әріпке қатысты «Біржан – Сара», Әсетке байланысты «Әсет пен Ырысжан» айтысы сияқты туындыларда – айтыс өнерін жетік меңгерген ақындар ел аузында жұрнағы қалған айтыстарды көркем шығармаларына арқау етті [5].

Абай көлемді тақырыптарды игертуде шығыстан келген нәзирагөйлік дәстүрдің соны үлгісін ұсынды. Басқаны қайталамайтын жаңаша идеялармен жазылған Абай поэмалары шәкірттер ізденісін тың жолға бастады. Бір тақырыпты бірнеше ақынның жарыса жырлауы Абай мектебіндегі шәкірттердің шабытын қамшылап, көркемдік биіктерге жетеледі. Сондай-ақ, Абайдың орыс пен батыстан алған жаңаша бір дәстүрін ең алдымен қасында жүрген шәкірттері қабылдап, дамытты. Оның көрінісі – Ақылбай, Мағауиялардың орыстың, батыстың үлгісінде жазған «байрондық поэмалар» табиғатына жақын романтикалық туындылары. Абай шәкірттері тарихи тақырып пен нәзиралық үлгіге барғанда Абайдың ұстанған идеялық позициясынан ауытқымайды. Ақындардың ұстанған мақсаты – адам бойындағы ізгілік пен зұлымдық, қатыгездік пен мейірбандық, махаббат пен ғадауаттың майдандасқан көріністері арқылы қоғамдағы әділетсіздікті әшкерелеу, сөйтіп сора қалың қазақтың көзін ашу сияқты хәкім Абайдың ұлы идеяларын жалғастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әріп ақын. – Алматы: Информ-Арна, 2001. -192 б.
2. Семей өңірінің ақын-жазушылары. (Арнаулы курс материалдары). – Семей: 2003. - 41 б.
3. Қазақ әдебиетінің тарихы. «XIX ғасырдың соңы – XX ғасырдың басындағы кезең» пәні бойынша бақылау-пысықтау тапсырмалары. (Оқу-әдістемелік нұсқау). – Семей, 2004. - 40 б.
4. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті (Оқу құралы). – Семей: Тенгри, 2006- 130 б.

5. Тәңірбергенұлы Ә. Шығармалары (Өлеңдер, айтыстар, қисса-дастандар). Құраст.: Б.А.Ердембеков. –Алматы: Информ-Арна, 2006, -520 б.

МУЗЫКА САБАҒЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Жұмабек Шұғыла Ерполатқызы

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – PhD Д.К.Азизханова

Бүгінгі таңда қоғамымыздың жаңа қарқынмен дамуы, ғылыми – техникалық прогрестердің жетістіктері, еліміздің өркениеті елдер қатарынан көрінуі білім беруі жүйесіне де ықпал етпей қойған жоқ. Оқытудың жаңа инновациялық технологиялары қоғам өмірінде күннен-күнге өріс алып, қазіргі Қазақстанның экономикалық, саяси және мәдениет салаларының өркендеуіне елеулі үлесін косуда. Сондықтан қоғамды кеңінен ақпараттандыру ісі қазіргі таңдағы Қазақстанның біркелкі даму жолына ықпал етуші жағдайлардың бірі болып отыр. Айтылған мәселеге орай, музыка пәні мұғалімі қазіргі білім беруді ақпараттандыру және оқу үрдісіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу жағдайында жас ұрпақтың музыкалық-эстетикалық тәлім-тәрбиесінің айрықша міндеттерін шешуді мақсат етуі тиіс деген ой туындайды. Бұл жерде, сан алуан альтернативтік электрондық оқулықтардың пайда болуы, музыкалық тәрбие жөніндегі оқу фильмдері мен мектеп оқу телебағдарламаларының көптеп жарыққа шығуы музыка пәні мұғалімінің жоғары деңгейдегі кәсібилігін қажет етеді. Әрине, кәсіби шеберлігі шындалған мұғалімдерді даярлау ісі — бұрыннан келе жатқан күрделі мәселелердің бірі. Педагогика ғылымының тарихын зерделесек, онда түрлі ғылыми-педагогикалық зерттеулердің, әр түрлі тарихи кезеңдерде жасалынған жұмыстардың молдығына көз жеткізуге болады. Қазіргі таңда әлемдік оқу үрдісінің өзегі – жаңа технологиялар екені мәлім. Әлемнің бірнеше елінен сынықтан өткізілген жаңаша оқыту төрт бағытты қамтиды. Олар мыналар:

1. Модульдік технология.
2. Рейтингітік жүйе.
3. Дамыта оқыту технологиясы.
4. Сын тұрғысынан ойлау.

Әрбір технология өзіндік жаңа әдіс-тәсілдермен ерекшеленеді. Әдіс-тәсілдерді мұғалім ізденісі арқылы, оқушы қабілетіне, қабылдау деңгейіне қарай іріктелініп, қолданылады. Тиімді, пайдалыларын жетілдіре түседі. Көрнекті педагог В. А. Сухомлинский «Сабақ жасөспірімдердің интеллектуалды өміріне құр ғана сабақ болып қоймас үшін ол қызықты болуы шарт. Осыған қол жеткенде ғана мектеп жасөспірімдер үшін рухани өмірдің тілеген ошағына, мұғалім осы ошақтың құрметті иесі мен сақтаушысына айналады», — айтқан. Өйткені жай ғана сабақ құнарсыз тағам секілді адам бойына жұқпайды. Қызықты сабақтар мұғалімнің ашқан жаңалықтары, өзіндік қолтаңбасы, әдістемелік ізденісі, қолданған әдіс-тәсілдері арқылы ерекшеленіп, шәкірт жүрегінен орын алады. Қазіргі кезеңде Қазақстанда әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағытталған жаңа талаптарға лайықты музыкалық білім беру жүйесі жүзеге асып келеді. Бұл үрдіс оқу-тәрбие үрдісінің музыка — педагогикалық теориясы мен іс-тәжірибесін мәнді өзгерістермен халықаралық білім беру деңгейіне жетуді көздейді, сапа менеджменті жүйесімен байқалады. Музыкалық білім беру жаңа тәсілдеме, педагогикадағы озық, жаңа технологияларды, жаңалықтарды зерделеп, жетілдіріп, түрлендіріп, дамытып жүзеге асырылуын, жауапкершілігін алға қояды. Музыкалық білім беру мазмұны өмірдің барлық салаларының дамуымен жаңа халықаралық деңгейге сай болу

талаптарымен білім мазмұны сапасының артуы заңдылық, салыстырмалы түрде озық ойларды, технологияны зерделеп шығармашылықпен, тәжірибенегізінде музыка — педагогикалық инновациялық технологияның жетілуі жаңабелеске көтеріледі. Музыка — педагогикалық инновация білім берудің негізгі мақсаттарын жүзеге асыруға бағытталуы қажет. Мектептегі музыкалық инновациялық үрдісті басқару моделі жалпыға бірдей міндетті білім беру мақсаты, мазмұны және оқу-тәрбие үрдісіне ендірілетін жаңалықтар сипаттары арасындағы қисынды байланыстар есепке алынып құрылуықажет.

Білім беру стандарттарын жүзеге асыру инновациялық үрдістің қажеттілігін келесі себептерден байқатады:

1. Сапа менеджмент жүйесі терең, тиянақты білім беруді талап етуіне қатысты озық технологияларды пайдаланып, оқытуда зерттеушілік, шығармашылық, музыка — педагогикалық қызмет сипатын қажет етеді.

2. Білім беру мақсатына қатысты жеке бағдарлы қазіргі заманғы музыка — педагогикалық қызметті ұйымдастыру, гуманистік тәсілдеме жасау білім беру үрдісіне қатысушылардың барлығының жалпы дамуын жүзеге асыруға инновациялық үрдістер себепкер болып, сапалы жаңа білімді қалыптастыруға ықпал жасайды.

3. Музыка — педагогикалық шығармашылықтың, құрамды бөлігі есебінде жеке инновациялық қызмет музыкант-педагогтың кәсіби өсуі, тұрақты өзін-өзі жетілдіруі, озық тәжірибелерді зерделеп, игеруі бойынша шығармашылықпен өзінің жауапкершілік сезімін арттырады.

4. Білім берудің сапалануы, бәсекелестікке лайықты болуы, педагогикалық әлемде жаңа құндылықтарды қалыптастыру, қарым-қатынастың жаңа, жетілдірілген музыкалық мәдениетін көтеріп, қоғамдағы рөлін дамуын арттырады.

5. Инновациялық үрдістер білім беруді сапаландырудың тасымалдаушы инструкциясы есебінде музыка — педагогикалық саналылық пен белсенділікті қалыптастырып, кәсіби шеберлігін шығармашылықпен үйлестіру арқылы талаптар деңгейінде еңбек етуге жеткізеді.

Оқу жұмысын ұйымдастырудың негізгі түрі – сыныптық сабақ жүйесі екені бәрімізге мәлім. Осыған орай менің тәжірибемде сабақтың қалыптасқан дәстүрлі түрінен басқа, дәстүрлі емес сабақтар түрлері де пайда болуда. Олар көбінесе оқытудың жаңаша әдістеріне негізделіп құрылуда. Ондағы мақсат- әрбір сабақтың оқу-тәрбиелік мүмкіншіліктерін ескере отырып, оның жаңа сапалық сатыға көтеру. Бүгінде оқыту жұмысын осылай ұйымдастыру мен әдістің жаңалығы басқа ұстаздардың жаңа жағдайға байланысты оқу-тәрбие процесін шығармашылығы пайдаланудың негізгі өлшеміне айналуға итермелейді. Инновация деген ұғым латын тілінде жаңарту, жаңалық, өзгеріс енгізу деген түсінікті білдіреді. Оның мәні-білім беруге және өздігінен білім алуға негізделген қабілетті дамытады. Қазіргі таңда оқушы-ақпаратпен қаруланған, жан-жақты дамыған тұлға. Оның білімдік қабілеттерін дамыту үшін біздер, мұғалімдер жан-жақты қаруланған, болуымыз керек. «Балаға білім бергенде, алыстан жақынға, таныстан жақынға, таныстан жатқа көшіп, жаңа білімді ескі білімге байлап беру керек»- деп Мағжан Жұмабаев айтқандай, оқыту процесіне жаңа көз қараспен қарау керек. Осы бағыттарда мектептерде музыкадан теориялық және тәжірбиелік білім беру жүйесінен біраз тәжірбиелер жинақталған, солай бола тұрса да, музыка сабағын жүйелі оқыту, әсіресе қазақ мектептерінде ұлттық бай музыкалық мұрамызда молынан пайдаланудың жолдары әлі де көрсетіле берсе артық етпейді. Басты міндет- оқыту мен тәрбиелеу. Өз пікірінде көрнекті педагог В.Сухомолинский «Өнер- өнегелі, ақылды адамдарды тәрбиелейтін құрал» деп тәрбие үрдісінде өнерге аса көңіл аудару қажеттілігін қысқа да түсінікті түрде атап көрсетті. Сырлы да сазды әуендерді бүгінгі күн әуендермен, классикалық музыкамен ұштастыра, шығармашылықпен тақырыпты аша түсіп, оқушыларды музыка әлеміне қызықтыра білу

музыка мұғалімінің өз ісінде шеберлегін талап етеді. Оқуға барды да, ынтасыздарды да, тәртіптілер мен тәртіпсіздерді де музыка әлеміне қызықтырып, оқушылардың рухани бейнесі, танымын қалыптастыра отырып, қоғамның саналы азаматы етіп шығару-ұстаздардың басты мақсаты. Музыка пәнін оқытудағы жаңа инновациялық әдістердің тиімділігі «Қазақстан 2030» стратегиялық бағдарламасы приоритетінің бірі ұлттық білім моделін қалыптастыру тенденциясымен және Қазақстан білім беру жүйесін бүкіл әлемдік білім кеңістігіне кіріктіруіне сипатталатын білім беру саласы болып табылады. Қазыргі бүкіл әлемде индустриялық қоғамнан интерактивті қатынас жасауға оны жүзеге асыратын техникалық мүмкіндіктерді дамытып отыра алатын информациялық қоғамға көшу процесі жүріп жатыр. Бүгінгі күні инновациялық әдістермен оқытуды қолдану арқылы оқушының ойлау қабілеттерін арттырып, ізденушілігін дамытып, құзіреттілігін қалыптастыру, тарихи объективизімді ұстана отырып шынайы дерек көздерінен мәліметтерді жинақтау ең негізгі мақсат болып айқындалады. Музыка пәнінде жаңа әдістерді пайдалану арқылы оқушыларды ізгілікке, елжандылыққа саналыққа адамгершілікке, имандылыққа еңбексүйгіштікке тәрбиелеу. Инновациялық әдістерді баланың білім деңгейіне және жас ерекшелігіне қарай оқу үрдісінде пайдалану негізгі міндет болып табылады. Ұлттық тарихымыздың, ұлттық менталитетіміздің, ұлттық идеологиямыздың қалыптасуына білім беру жүйесіндегі ірі реформалық процестер жетекшілік ететіні даусыз. Теориялық білімді игерту мне жаңғырту және жаңа жағдайға іс-жүзінде лайықтап қолдануға үйреткен де ғана оқушыларды алған білімі мен біліктілігі шынайыда нақтылы қалыптасады. Осындай жолмен қалыптасқан білім мен біліктіліктің танымдық маңызы да зор болады. Мен осы бағыттарда сабақты түрлендіруде ақпараттық технологияларды пайдалана отырып сабақты жаңаша түрде ұйымдастыруды жүзеге асырып келемін. Мысалы интерактивтік тақтамен жұмыс, мультимедиялық көрініспен, жаңаша тапсырмалар арқылы сабақты түрлендіре отырып өткізуді дәстүрге айналдырдым. Жас ұрпаққа эстетикалық тәрбие беріп, олардың бойына туған өлкесіне деген, халқына деген адамгершілік пен сүйіспеншілік сезімдеріне сіңіруді ұлттық музыка мәдениетінің алатын орны ерекше екендігі белгілі. Халқымыздың осы мақсатын қайта жандандыру мақсатында балаларды қабілетіне қарай жыраулық өнерге, терме айтуға, шешендік тапқырлыққа, айтыс өнеріне үйретуде ән-саз пәнінің алатын орыны орасан зор. Олай болса, оқыту мен тәрбиелеудің ой елегінен өтетін әдіс-тәсілдерін жаңашыл педагогтардың тапқан әдістемелердің біліп қана қою жеткіліксіз, оны әркім өз мүмкіндігінше күнделікті сабақта пайдалану қажет. Сонда ғана сабақ нәтижелі болып білім сапасы арттады. Әр мұғалімнің оқытуға үйретудегі өз тұғырнамасы болу қажет. Олар мыналар:

- Әр оқушының білім деңгейін, қабілетін мүмкіншілігін түсіну;
- Оқушының бойындағы жетістіктері мен кемшіліктерін қабылдау.
- Оқушыларға қиындықтарды жеңіуге, кемшіліктерден арылуға көмектесу

Музыка пәнінің басқа пәндерге қарағанда көптеген ерекшеліктері бар. Мұнда негізінен оқушының қабілеті, бейімділігі баса назарда болу керек. Дегенменде оқушыларды бейімдеу, қабілетін дамыту, музыкаға деген қызығушылығын

арттыру жақсы ұйымдастырылған сабаққа байланысты. Музыка түрлерінің шығу тарихы, музыка түрлері дамыған елдерде, музыка әр саласындағы белгілі композиторлар өмірімен Қазақстандағы әлем елдеріндегі композиторлармен музыка жұлдыздары т.б музыка туралы толық мәліметтер беріп отыру. Сонымен оқушыларға бұқаралық ақпарат құралдар, журналдардың т.б әлем елдеріндегі атақты композиторлармен және мәдени жаңалықтарға шолу жасап отыру қажет. Осы тұрғыда оқушылар атақты композиторлардың жетістіктерге жетудегі еңбектерімен таныса отырып, өздеріде сабақта әр тапсырманы ыждағаттылықпен, белсенділікпен орындауға жұмыстанады. Оқушылардың қызығушылығы белсенділігі арқасын сабақта білім сапасының артатыны сөзсіз. Ұлы неміс

педагогы А. Дейстербергтің «Жаман мұғалім ақиқатты өзі айтып береді, ал жақсы мұғалім оқушының өзін ізденуге жетелейді, ойға үйретеді»-дегенді. Сондықтанда оқушы белсенділігін арттырып, білім сапасын көтеретін, ойлауға үйрететін ол жаңа инновациялық әдіс тәсілдері болып табылады. Бұл мұғаліммен оқушы арасындағы қарым-қатынас, сабақты жақсы оқитын, музыкаға деген бейім оқушылармен белсенді жұмыс істеп қоймай, барлық баланың дамуы үшін қолайлы жақсы ойлар туғызып, қабілеті жеткен жерге дейін еңбек етуін ойластыру. Барлық оқушы өз қызметін ең төменгі жеңіл тапсырмаларды орындаудан бастайды да, оларды міндетті түрде толық орындап болғаннан кейін ғана, келесі күрделі деңгейдегі тапсырмаларды орындаудан бастайды да, оларды міндетті түрде толық орындап болғаннан кейін ғана, келесі күрделі деңгейдегі тапсырмаларды орындауға көшіп отырады. Бұл оқушылар арасында бәсекелестік және әр оқушының өз қабілетіне, қызметіне сәйкес жоғары деңгейге көтерілуіне толық жағдай жасалады. Осылай ойын элементтерін әдістерін деңгейлеп орындату арқылы оқушылардың тапсырмаларды орындауда жинаған ұпайларын «Даму мониторингісі» кестесіне белгілей отырып, оқушы біліміне талдау жасап отыруы қажет. Өтілетін тақырыптарға байланысты қызықты сергіту ойындарын ойнатудың да сабақ сапасын арттыруға ықпалы көп. Атап айтсам: Кім шапшаң? Әуенді ойлан тап, сөз жұмбақтар т.б сонымен қатар ұлттық музыка әлеміне байланысты сабақты түрлендіріп өткізуге жаңа инновациялық технологияларды қолдану да орыны орасан зор. Жаңа инновациялық әдістерді пайдалана отырып, білім сапасын арттыру өмір талабы. Музыка сабағында сын тұрғысынан ойлау технологиясын тиімді пайдалану жолдары. Осы технологияның шығармашылық бөлігін басшылыққа ала отырып ой толғау жасауға болады. Мысалы: музыка сабағында сабақты ойын түрінде ұйымдастыру керек, осы арқылы оқушылардың бейімділігін арттыруға болады. Күтілітін нәтижені, музыка пәніне деген қызығушылықтары артады. Оқушы шығармашылығы, өзін-өзі басқаруы, құрметті, эстетикалық талғамы артады. Музыка сабағында онда 1-4 сыныптарға сергіту сәтін алуға болады. Деңгейлеп саралап оқыту технологиясы. Сынып оқушыларына жеңілдеп тапсырмалар беруге болады, сәл күрделі жаттығулар беріледі сабақтың қиын сатысында көрсетілген сұрақтар беру арқылы жаттығуларды орындату.

Бұл қандай нәтижелерге қол жеткізуге болады?

1. Сабақ барысында алдымен оқушының не? деген сұрағына: сабақта шынайылық, оқыту бар екенін көрсету.

2. Оқушының қашан? деген сұрағына: сабақтан кейін болатын жағдайды толық анықтауға көз жеткізу қажет.

3. Оқушының қайда? деген сұрағына: оқушының және ұстаз арасындағы серіктестігін анықтап нәтижеге қол жеткізу қажет.

Қорыта айтқанда: мен алдымен жеке тұлғаның әлеуметтік, құзіреттілігін дамытуды керек еттім. Сол арқылы ұжымдық зерттеуге қол жеткіздім, яғни оқушының өзін-өзі басқарудағы әлеуетті артты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Т.А.Замятина "Заманауи музыка сабағы", оқу-әдістемелік құрал - М., "Глобус" баспасы -2016 ж.

2. Монахов В.М. Педагогикалық технологиялар теориясына кіріспе: монография. – Волгоград: өзгеріс, 2019ж.

3. Селевко Г.К. Заманауи білім беру технологиялары: Оқу құралы. – М.: Халыққа білім беру, 2012ж

4. Гузеев В.В. Педагогикалық технологиялар бойынша дәрістер, М., Білім, 2018 ж

5. Абдуллин Е.Б. "Жалпы білім беретін мектептердегі музыкалық оқытудың теориясы мен практикасы", М., Ағарту, 2015 ж

6. Е.Д.Крицкая, Л.В.Школяр "Музыкалық-эстетикалық білім берудегі дәстүрлер мен жаңашылдық" /М., Флинта, 2013. М., Ағарту
7. Абдуллин Е.Б. "Жалпы білім беретін мектептердегі музыкалық оқытудың теориясы мен практикасы", М., Ағарту, 2005 ж. "Музыкалық-эстетикалық білім берудегі дәстүрлер мен жаңашылдық", редакторлар: Е.Д.Крицкая, Л.В.Школяр/М., Флинта, 1999. М., Ағарту, 2000.
8. Беспалько В.П. Педагогикалық технологияның компоненттері. М., Педагогика, 1989 ж.
9. Границкая А.С. Ойлау мен іс-әрекетке үйрету М., 1991 ж.
10. Гузеев В.В. Педагогикалық технологиялар бойынша дәрістер, М., Білім, 1992ж

МЕКТЕПТЕГІ ОҚУШЫЛАРҒА «ӨРНЕК» ҮЙІРМЕ САБАҚТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Карсыбай А.Е.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші - п.ғ.к., доцент **Тлеубаева Б.С.**

Білім беру жүйесінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту, ұлттық мәдениетті насихаттау және тұлғалық әлеуетті ашу маңызды орын алады. Мектептегі үйірмелер — осы мақсаттарға жетудің тиімді құралы болып табылады. Олардың қатарында «Өрнек» үйірмесі ерекше назар аудартады. Бұл үйірмеде оқушылар қазақ ұлттық өнерінің, негізінен ою-өрнектердің әртүрлі түрлері мен оларды жасау тәсілдерін үйреніп, шығармашылық потенциалын жүзеге асырады.

«Өрнек» үйірмесі оқушыларға қазақ халқының терең мәдениеті мен тарихын таныстыру, ұлттық дәстүрлерді сақтап қалу мен дамытуға бағытталған жоба болып табылады. Мектеп оқушыларының білім қабілеттері мен дағдыларын қалыптастыра отырып, оларды креативті ойлауға, эстетикалық талғамдарын дамытуға, бірлескен жұмыстар арқылы әлеуметтік дағдыларын нығайтуға мүмкіндік береді. Ою-өрнектер, қазақ ұлттық мәдениетінің маңызды элементі ретінде, балаларға адамның рухани, мәдени жәнәсезімдік әлемін ашады, сондай-ақ, жалпыға ортақ мұра ретінде ұрпақтан-ұрпаққа берілетін құндылық болып табылады. Білім беру жүйесінде үйірмелердің рөлі ерекше. Олар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, өздерінің қызығушылықтарын жүзеге асыруға, әр түрлі әлеуметтік және мәдени дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. «Өрнек» үйірмесі — қазақ ұлттық өнерінің, әсіресе, қолөнер мен сәндік-қолданбалы өнердің негіздерін үйретуді мақсат тұтатын жоба. Осы мақалада «Өрнек» үйірмесінің ұйымдастыру әдістемесі, оның мақсаттары мен міндеттері, сабақ құрылымы, оқыту әдістемесі және психологиялық аспектілері қарастырылады. Оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамыту мен ұлттық мәдениетке баулу жолында, бұл үйірменің қандай жолмен тиімді ұйымдастырылуы керек екенін зерттеу мақсаты тұр. Нәтижесінде, «Өрнек» үйірмесі тек шығармашылықты дамыту ғана емес, сонымен қатар, балалардың ұлттық сәйкестілігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Үйірменің мақсаты мен міндеттері:

«Өрнек» үйірмесінің басты мақсаты — оқушыларды қазақ ұлттық өнерімен таныстыру, олардың шығармашылық қабілеттерін дамыту және эстетикалық талғамдарын қалыптастыру.

Үйірмеде мынадай міндеттер орындалады:

- Қазақ ұлттық ою-өрнектері мен олардың символикасы туралы білім беру;
- Оқушылардың шығармашылық әлеуетін ашу арқылы оларды өз жеке жұмыстарында қолдануға үйрету;

- Нақты өнер түрлерін меңгеру, мысалы, киіз басу, тоқу, ағаш ою, керамика жұмыстарын орындау;

- Оқушылар арасында достық қарым-қатынасты нығайту, топтық жұмыстар арқылы командалық дағдыларды дамыту.

«Өрнек» үйірмесі мектептегі оқушыларға қазақ ұлттық мәдениетін таныстыру және шығармашылық дағдыларын дамыту мақсатында ұйымдастырылады. Қазақ халқының ою-өрнектері — терең тарихы бар, өзінің символикасымен және эстетикалық мәнімен ерекшеленетін өнер түрі. Оқушылар «Өрнек» үйірмесінде ұлттық өнердің бұл бағытымен таныса отырып, қолөнердің негіздерін үйренеді.

Оқушылар үшін «Өрнек» үйірмесі шығармашылық әлеуетін ашуға мүмкіндік береді. Бұл үйірмеде олар ою-өрнектердің жасалу технологиялары мен әдістерін үйрене отырып, өз жұмыстарында шығармашылықпен қолдана алады. Оқушылардың жеке зерттеу және тәжірибе жасау дағдылары қалыптасады. Атап айтқанда, оқушылар ою-өрнектің символикасы мен тарихын түсіну арқылы шығармашылық жұмыстарын тереңірек байыта алады. «Өрнек» үйірмесі оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға маңызды мүмкіндік туғызады. Шығармашылық — бұл тек өнерге қатысты емес, идеялар мен жаңа шешімдер қабылдау үдерісі. Қазақ ұлттық өнерінің, әсіресе ою-өрнектердің терең символикасы мен мәнін зерттеу арқылы, оқушылар бірнеше негізгі аспектілерді меңгереді.

Оқушылар ою-өрнектердің түрлері мен әр түрлі стильдерін зерттеу арқылы өздерінің шығармашылық әлеуетін дамытуға шабыт алады. Ою-өрнек композициясын жасауда жаңа идеялар мен оюларды біріктіру арқылы уникалды жұмыстар туындата алады. Бұл процесс оқушылардың идеяларын таңдау, оларды біріктіру және жаңа формаларды қалыптастыру жөніндегі қабілетін нығайтады.

Шығармашылық қабілеттерді дамыту үшін практикалық жұмыстар өте маңызды. Оқушылар ою-өрнектерді жасауда түрлі құрал-жабдықтарды қолдануды үйренеді. Мысалы, олар ине, қиғаш, қайшы, бояуларды пайдаланып, материалдармен жұмыс істейді. Бұл дағдыларды меңгеру балалардың жауапкершілігін және шығармашылық жетістіктер үшін қажетті шеберлікті нығайтады.

Шығармашылық процесс көбінесе проблемаларды шешумен байланысты. Оқушылар ою-өрнек жасауда белгілі бір қиындықтарға (мысалы, оюдың симметриясын сақтау, түс үйлесімділігін таңдау) тап болып, оларды шешуге үйренеді. Бұл дағдылар болашақта кез келген мәселені шешуге көмектеседі. Оқушылардың креативті ойлау қабілеттері дамиды, және олар ұқсас проблемаларды шешу әдістерін табуға үйренеді.

«Өрнек» үйірмесінде жұмысты аяқтап, өз шығармаларын таныстырған кезде, оқушылар өз идеялары мен шығармашылық күш-жігерін бағалауды үйренеді. Мұның нәтижесінде, олар өз жұмыстарына сенімді болып, өнердегі жеке көзқарастарын қалыптастырады. Оқушылардың жұмыстарын бағалағанда, конструктивті пікірлер мен ұсыныстар беру маңызды, өйткені бұл олардың дамуына және жаңаша ойлауына түрткі болады.

«Өрнек» үйірмесі оқушыларды шығармашылық жұмыстарды командада орындауға дағдыландырады. Командалық жобаларда әр мектеп жанында бірлесіп жұмыс істей отырып, оқушылар бір-бірінің идеяларын құрметтеуді, пікір алмасуды, және бір-біріне қолдау көрсетуді үйренеді. Осындай ортада олар әлеуметтік дағдыларын дамытып, достық қарым-қатынастарды нығайтады.

«Өрнек» үйірмесін ұйымдастыру оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда ғана емес, сонымен қатар олардың жеке тұлға ретінде қалыптасуына, ұлттық мәдениетті танып-білуіне де мүмкіндік береді. Ою-өрнек арқылы себілетін білім мен эмоциялар оқушылардың рухани және шығармашылық әлемін байытады. Нәтижесінде, олар ұлттық

өнердің зергерлері ретінде ғана емес, өмірдегі әр түрлі қиындықтарға шығармашылықпен дайындалған тұлға болып өседі.

«Өрнек» үйірмесі қазақ ұлттық мәдениетіне қалтқысыз назар аударуға көмектеседі. Ою-өрнектердің мәдениеттегі алар орны, олардың әртүрлі нұсқалары мен мән-мағынасы туралы түсінік берудің арқасында оқушылар қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрлерімен жақын танысады. Қазақтың ою-өрнектері, мысалы, геометриялық, өсімдік және зооморфтық элементтер, әртүрлі мәндер мен символикаларға ие. Оқушылар осы элементтерді зерттей отырып, өнердің бірегейлігін түсінеді.

«Өрнек» үйірмесінде жұмыс істейтін оқушылар табиғи материалдармен, яғни мата, жүн, ағаш және т.б. жұмыстар атқарып, зейін мен шыдамдылықтың дамуына ықпал етеді. Шығармашылық процестер психологиялық тұрғыдан балалардың өзін-өзі көрсету, ұжымдық жұмыс істеу және әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға көмектеседі. Оқушылардың арасында достық қарым-қатынас орнап, бір-біріне қолдау көрсету жағдайлары туындайды, бұл олардың әлеуметтік дамуында маңызды рөл атқарады.

«Өрнек» үйірмесін ұйымдастыру оқушылардың психологиялық дамуына да елеулі әсер етеді. Шығармашылық жұмыстар кезіндегі психологиялық аспектілер білім алушылардың жеке қасиеттерін және әлеуметтік дағдыларын дамытуға бағытталған. Атап айтқанда, мынадай маңызды аспектілерді ескеру қажет:

1. Эмоционалдық тұрақтылық

Шығармашылық үдерістер оқушылардың эмоцияларын білдіруіне және басқаруына ықпал етеді. «Өрнек» үйірмесінде балалар өздерінің шығармашылық жұмыстарын қолға алып, оларды жүзеге асыру барысында эмоциялық кезеңдерден өтеді. Жаңа идеяларды жүзеге асыру, материалдарды пайдалану, қиындықтарды шешу — бұның барлығы оқушылардың эмоционалдық тұрақтылығын арттыруға көмектеседі. Оқушылар өз жұмыстарын орындау барысында шеберлікке жету үшін сабырлылық, шыдамдылық және еңбекке деген жауапкершілік сезімін дамытады.

2. Өз-өзіне сенімділік

Шығармашылық жұмыстың нәтижесінде оқушылар өздері жасаған туындыларын көргенде, өз-өзіне сенімділігі артады. Әртүрлі техникамен, стильдермен және ою-өрнекпен тәжірибе жасап, өз жұмыстарын таныстырғанда, оқушылардың өзін-өзі бағалауы және өз идеяларына сенімі жоғарылайды. Бұл оң тәжірибе олардың болашақтағы жетістіктеріне және жаңа жобаларға деген сенімін арттырады.

3. Коммуналдық және әлеуметтік дағдылар

«Өрнек» үйірмесі оқушылар арасында қолайлы коммуналдық орта қалыптастырады. Командалық жобалар мен шығармашылық тапсырмалар арқылы балалар бір-бірімен ынтымақтастықта жұмыс істеп, қарым-қатынас дағдыларын дамытады. Бұл әлеуметтік байланыстар олардың достық қатынастарын нығайтып, топтың бірлігін сезінуге көмектеседі. Бірлескен шығармашылық жұмыстар оқушыларға әр түрлі идеялармен бөлісуді, пікір алмасуды және бір-біріне көмектесуді үйретеді.

4. Шығармашылық ойлау және проблемаларды шешу

Шығармашылық орта балалардың ойлау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Оқушылар ою-өрнекте туындайтын мәселелерді өз бетімен шешуге тырысқанда, логикалық және шығармашылық ойлау қабілеттері жетілдіріледі. Бұл оларды сыни тұрғыда ойлауға, проблемаларды анықтап, оларды шешудің тың тәсілдерін іздеуге ықпал етеді. Мұндай дағдылар мектепте ғана емес, өмірде де пайдалы болып табылады.

5. Стрессті басқару

Шығармашылық жұмыс балаларға стрессті басқаруды үйретеді. Ою-өрнекпен жұмыс істеу эмоционалдық релаксация мен стресстен арылу мүмкіндігін береді. Жұмыс барысында

балалар тыныштық сезімін, соның ішінде шығармашылық процестерді орындау арқылы алады. Бұл оқушылардың жалпы психологиялық саулығына, эмоционалдық тепе-теңдігіне оң әсер етеді.

Сабақ құрылымы

«Өрнек» үйірмесінде сабақтар жалпы бірнеше кезеңнен тұрады:

- Кіріспе бөлім: Сабақтың мақсаты мен тақырыбын түсіндіру. Оқушыларға ою-өрнек, қолөнер тәжірибелері бойынша тарихпен таныстыру.

- Негізгі бөлім: Тікелей практикалық жұмыс. Оқушыларға құрал-жабдықтармен, материалдармен жұмыс істеу тәртібі түсіндіріледі. Осында ою-өрнек элементтерін жасау, материалдарды дайындау, үлгілерді құрастыру әдістері үйретіледі.

- Қорытынды бөлім: Жұмыстың нәтижелерімен танысу, талқылау. Оқушылар өз жұмыстарын таныстырып, пікір алмасады. Олардың туындыларына конструктивті бағалау жүргізу.

Оқыту әдістемесі

«Өрнек» үйірмесінде оқытудың бірқатар әдістері қолданылады:

- Демонстрация: Үйретуші оқушыға ою-өрнектердің жасалу тәртібін көрсетеді, сонымен қатар жеке жұмыстарда пайдаланылатын технологиялар таныстырылады.

- Практикалық сабақтар: Оқушылар нақты жұмыстарды қолмен жасауды, ою-өрнек элементтерін тереңірек меңгеруді үйренеді.

- Топтық жұмыс: Оқушылар шығармашылық тапсырмаларды топта орындау арқылы командалық дағдыларын дамытады, бір-бірімен тәжірибе алмасады.

- Көрме ұйымдастыру: Оқушылар жасаған жұмыстар жыл сайынғы көрмеде көрсетіледі, бұл оларға мотивация береді.

Қорытынды

«Өрнек» үйірмесін ұйымдастыру оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттырумен қатар, оларды қазақ ұлттық мәдениетімен таныстырады. Оқушылардың ұлттық мұраны меңгеруі, оны заманауи өнермен ұштастыруы — мәдениетімізді сақтап, дамытуда маңызды рөл атқарады. Осындай сабақтар арқылы балалар өз ата-бабаларының өнерін жалғастырып, ұлттық құндылықты сезінетін болады.

«Өрнек» үйірмесі оқушылардың психологиялық дамуына, олардың эмоционалдық, әлеуметтік және шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге ықпал ететін маңызды қызмет болып табылады. Мұндай үйірмелер балалардың өзін-өзі дамытуына, оларды болашақ өміріне дайындауға мүмкіндік береді. Оқушылар ұлттық мәдениетпен танысып, сол арқылы шығармашылық және психологиялық тұрғыдан байып, сенімді және зерделі тұлға болып қалыптасады.

«Өрнек» үйірмесі оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда, сондай-ақ қазақ ұлттық мәдениетін насихаттауда маңызды рөл атқарады. Бұл үйірме арқылы балалар ұлттық өнердің байлығын меңгере отырып, қазақ халқының мәдениетімен терең байланыс орнатады. Нәтижесінде, олар ұлттық мұраны сақтап, жалғастырушы ретінде тәрбиеленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Г. Бақытбекқызы Қазақтың ою-өрнектерінің төркіні және дамуы Вестник КазНУ. Серия филологическая, №4(134).2011

2.Табыс Ерзат. Елбасы және «Мәдени Мұра Qazaqstan Tarihy порталы <https://e-history.kz/kz/first-president/show/12336>, 2015

3.А. Т. Еспенова Тәуелсіз Қазақстанның сәндік-қолданбалы өнеріндегі дәстүр мен жаңашылдықтың өзара байланысы мәселелері: философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация: – Нұр-Сұлтан: 2020. - 130 б.

МУЗЫКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тілеуберген Ж.Т.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – магистр, оқытушы Мәшір П.І.

Музыкалық тәрбие – жас ұрпақты жан-жақты дамытудағы маңызды аспектілердің бірі. Ол адамның эстетикалық мәдениетін қалыптастырып, эмоциялық интеллектін дамытады, шығармашылық қабілеттерін арттырады. Музыкалық білім беру тек мектептер мен колледждерде ғана емес, сондай-ақ, балабақшаларда, қосымша білім беру орталықтарында және үй жағдайында да жүзеге асырылады.

Алайда, қазіргі таңда музыкалық тәрбие беру жүйесінде бірқатар өзекті мәселелер бар. Бұл мәселелер білім беру бағдарламаларының сапасына, педагогикалық кадрлардың жетіспеушілігіне, материалдық-техникалық базаның әлсіздігіне, оқушылардың қызығушылығының төмендігіне және заманауи әдістемелердің жеткіліксіздігіне байланысты туындап отыр. Осы мақалада музыкалық тәрбие берудің негізгі мәселелері қарастырылады және оларды шешу жолдары ұсынылады.

Кілттік сөздер: музыкалық тәрбие, эстетикалық даму, ұлттық музыка, педагогика, балалар шығармашылығы, музыка мәдениеті.

Музыкалық тәрбие берудегі негізгі мәселелер:

1. Материалдық-техникалық базаның жеткіліксіздігі

Музыкалық білім беру мекемелерінде аспаптардың жетіспеушілігі, олардың сапасының төмендігі, заманауи дыбыс жазу және өңдеу құрылғыларының болмауы жиі кездесетін мәселелердің бірі болып табылады. Бұл, әсіресе, ауылдық жерлердегі мектептерде айқын көрініс табады. Музыка пәнінің сапалы өтуі үшін қажетті құралдар – пианино, домбыра, баян, гитара, синтезатор, нота кітаптары, аудиожазбалар болуы тиіс.

2. Білікті педагогтардың тапшылығы

Музыка пәнін оқытатын мамандардың жетіспеуі – маңызды мәселелердің бірі. Көптеген мектептерде білікті мамандар аз болғандықтан, музыка сабағын басқа пән мұғалімдері жүргізуге мәжбүр. Бұл оқыту сапасының төмендеуіне әкеледі. Сонымен қатар, музыка мұғалімдері үшін арнайы біліктілікті арттыру курстары жеткіліксіз немесе толыққанды өткізілмейді.

3. Оқыту бағдарламаларының жүйесіздігі

Музыкалық тәрбие бағдарламалары кей жағдайларда заман талабына сай бола бермейді. Көптеген мектептерде оқушыларға ұлттық музыканы тереңдетіп оқытудың орнына жалпы теориялық мәліметтер беріледі. Қазақстандағы музыкалық білім беру жүйесі дәстүрлі және заманауи әдістерді үйлестіруі тиіс.

4. Оқушылардың қызығушылығының төмендігі

Бүгінде көптеген оқушылар музыка сабақтарына немқұрайлы қарайды. Бұл олардың заманауи технологияларға, гаджеттерге, әлеуметтік желілерге деген қызығушылығының жоғары болуымен байланысты. Классикалық музыкаға, халық әндеріне деген сүйіспеншілікті арттыру үшін қызықты әдістемелер енгізу қажет.

5. Қаржыландыру мәселесі

Музыкалық білім беру саласында қаржыландыру мәселесі жиі кездеседі. Мемлекеттік бюджеттен бөлінетін қаражаттың жеткіліксіздігі музыкалық мектептер мен колледждердің

дамуын тежейді. Жаңа аспаптар сатып алу, әдістемелік құралдарды басып шығару, оқытушылардың еңбекақысын көтеру секілді шаралар жүйелі түрде қарастырылуы қажет.

Музыкалық тәрбиені жақсарту жолдары:

Музыкалық тәрбие беру сапасын арттыру үшін келесі шараларды жүзеге асыру қажет:

1. **Материалдық базаны нығайту:** Музыка мектептері мен оқу орындарын заманауи музыкалық аспаптармен, техникалық құралдармен, сапалы ноталық материалдармен қамтамасыз ету.

2. **Педагогикалық кадрларды даярлау:** Білікті музыка мұғалімдерін даярлау және олардың кәсіби біліктілігін арттыру бойынша жүйелі жұмыстар жүргізу.

3. **Оқыту әдістерін жетілдіру:** Музыкалық тәрбие беруде дәстүрлі және инновациялық әдістерді біріктіру, оқушылардың қызығушылығын арттыратын интерактивті сабақтар өткізу.

4. **Ұлттық музыканы насихаттау:** Оқушылардың ұлттық музыкаға деген сүйіспеншілігін арттыру үшін қазақтың дәстүрлі музыкасын дәріптеу, шығармашылық үйірмелер мен концерттер ұйымдастыру.

5. **Қаржыландыруды арттыру:** Музыкалық білім беру мекемелерін дамыту үшін бюджеттен қосымша қаражат бөлу, демеушілер мен меценаттарды тарту.

Қорытынды

Музыкалық тәрбие – тұлғаның жан-жақты дамуының негізгі құралы. Ол адамның эстетикалық сезімін қалыптастырып, рухани дүниесін байытады. Бүгінде бұл саланы дамытуда бірқатар мәселелер бар: материалдық-техникалық базаның жеткіліксіздігі, білікті мамандардың тапшылығы, бағдарламаның жүйесіздігі және қаржыландырудың аздығы.

Аталған мәселелерді шешу үшін мемлекет тарапынан және білім беру ұйымдары деңгейінде кешенді шаралар қабылдануы қажет. Музыкалық аспаптар мен оқу құралдарын жаңарту, мұғалімдердің біліктілігін арттыру, оқыту бағдарламасын заман талабына сай жетілдіру маңызды. Сонымен қатар, оқушылардың музыкаға деген қызығушылығын арттыру үшін түрлі шығармашылық іс-шаралар ұйымдастыру керек.

Музыкалық тәрбиеге жеткілікті көңіл бөлінсе, ұлттық мәдениетіміз дамып, болашақ ұрпақтың рухани құндылықтары нығаяды. Сондықтан, бұл бағытта кешенді және жүйелі жұмыс жүргізу – қоғамның мәдени деңгейін көтерудің негізгі тетігі болып табылады. Музыкалық тәрбие тек мектепте ғана емес, отбасы мен қоғамда да қолдау табуы тиіс. Осылайша, біз өнерге жақын, шығармашыл және рухани бай ұрпақ тәрбиелей аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Әбдіғазиев Ә. "Музыкалық білім берудің теориясы мен әдістемесі". – Алматы: Атамұра, 2020.

2. Қарабалаева С. "Қазақ музыка өнерінің дамуы". – Астана: Фолиант, 2019.

3. Бекенова Л. "Музыкалық тәрбие беру жолдары". – Шымкент: ОҚМПУ баспасы, 2021.

4. ҚР Білім және ғылым министрлігі. "Қазақстандағы білім беру жүйесін жетілдіру жөніндегі мемлекеттік бағдарлама". – Нұр-Сұлтан, 2022.

5. Жұмабаев М. "Педагогика". – Алматы: Ана тілі, 2018.

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДА ЖОБАЛАУ ҚЫЗМЕТІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Курбанова Р.Е.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші - п.ғ.к., доцент **Тлеубаева Б.С.**

Кіріспе

Көркем еңбек сабақтары – білім берудің шығармашыл, эстетикалық бағыттағы маңызды кезеңі. Мұнда оқушылар тек дәстүрлі білімді алып қана қоймай, сонымен қатар шығармашылық қабілеттерін дамытуға, өзін-өзі көрсетуге және жаңа идеяларды жүзеге асыруға мүмкіндік алады. Оқу процесінде оқушыларды тек біліммен емес, сонымен қатар шығармашылықпен қамтамасыз ету, олардың шығармашылық тұрғыда дамуына ықпал ету – ұстаздардың басты міндеттерінің бірі. Жобалау қызметі – бұл оқушылардың креативті қабілеттерін дамытуға, өз идеяларын жүзеге асыруға, тәжірибе мен теорияны біріктіруге мүмкіндік беретін тәсіл. Осы мақалада біз көркем еңбек сабақтарында жобалау қызметінің рөлін, оның шығармашылық дағдыларды қалыптастырудағы маңыздылығын қарастырамыз.

1. Жобалау қызметінің мәні және маңызы

Жобалау қызметі – бұл оқушылардың белсенді қатысуымен жүзеге асырылатын, өнімдік нәтижеге бағытталған процесс. Бұл тәсіл оқушыларға өздерінің ойлары мен идеяларын көркем шығармашылық түрінде көрсету үшін кең мүмкіндік береді. Жобалау барысында оқушылар үйренген білімдерін, дағдыларын іс жүзінде қолдана алады, әрі өз белсенділіктерін көрсете алады. Мұндай қызметтің маңызы көп. Бұлдердің арасындағы ең бастысы: - **Оқушылардың өздігінен жұмыс жасау қабілеттерін дамыту:** Жобалау қызметі кезінде оқушылар нақты бір идеяны іске асыру үшін дербес түрде немесе топпен жұмыс істейді. Бұл оларға мақсатқа жету жолында өз күш-жігерін, уақытын және ресурстарын басқаруға үйретеді. Өздерін ұйымдастыру және жоспарлау қабілеттері сыпайы түрде дамиды.

- **Жұппен немесе топпен жұмыс істей отырып, коммуникациялық дағдыларды нығайту:** Жобалау барысында оқушылар топ ішінде пікір алмасып, бір-бірімен ықпалдасқан шешімдер қабылдайды. Бұл процесс олардың қарым-қатынас дағдыларын дамытуға, қарсы пікірлерді тыңдай отырып, үйлесімді жұмыс жасауға мүмкіндік береді. Командалық жұмыста проблемаларды бірге шешу, ұсыныстар талқылау және қабылдау – үлкен тәжірибелік дағдыларды қалыптастырады.

- **Жобалау барысында критикалық ойлауды дамыту:** Оқушылар жобалаудың әр кезеңінде проблемаларды анықтап, оларды шешу жолдарын іздейді. Бұл оларды анализ жасау, ақпаратты сұрыптау және логикалық тұрғыдан ойлау қабілеттерін жақсартуға мәжбүр етеді. Сонымен қатар, әртүрлі шешімдер мен варианттарды салыстыра отырып, олар өздерінің ой-өрістерін кеңейтеді.

- **Проблемаларды шешу кезінде шығармашылық әдістерді қолдану:** Жобалау қызметі барысында оқушылар сан алуан шығармашылық әдістерді, техникаларды қолдана отырып, әртүрлі мәселелерді шешуге мүмкіндік алады. Мысалы, жаңа идеялармен эксперимент жасау, креативті құралдарды пайдалану немесе дизайн арқылы шығарма жасау. Бұл процесс жаңашылдықты қолдай отырып, сұраныстарға, қызығушылықтарға жауап беруге ықпал етеді.

Жоғарыда аталған элементтер көркем еңбек сабақтарында жобалау қызметінің маңызды аспектілері болып табылады. Олар оқушылардың шығармашылық және әлеуметтік дағдыларын дамытуға, болашақ өмірлерінде сәттілікке жетуге көмектеседі. Оқушылардың қарым-қатынас, шығармашылық және аналитикалық қабілеттерін қатар дамыту – бұл тек білім беру ұйымдарының ғана емес, қоғамның да міндеті. Осылайша, көркем еңбек сабақтарында жобалау қызметін ұйымдастыру – оқушыларды жан-жақты дамытуда тиімді құрал. Бұл әдіс арқылы біз тек білім емес, сонымен қатар шабыт, шығармашылық, өз-өзін дамыту мен жарық болашаққа бағытталған елеулі мінез-құлықтары бар тұлғалар тәрбиелей аламыз.

2. Шығармашылық дағдыларды қалыптастыру

Көркем еңбек сабақтарында жобалау қызметі шығармашылық дағдыларды дамытудың тиімді жолы болып табылады. Шығармашылық қабілеттер – бұл жаңаша ойлау, жаңа

идеяларды генерациялау, түрлі ақпаратты біріктіру және шығармашылық өнім жасау қабілеті. Оқушылардың шығармашылық дағдыларын қалыптастыру үшін бірнеше әдістер қолданылуы мүмкін, олардың әрқайсысы оқушылардың шығармашылық әлеуетін ашуға бағытталған.

- **Зерттеу әдісі:** Бұл әдіс барысында оқушылар тапсырмасын орындауға қажетті тақырыпты терең зерттейді. Олар кітаптар, ғылыми мақалалар, интернет ресурстары арқылы жаңа ақпарат жинайды. Жеткілікті ақпарат жинауға назар аудару, деректерді өңдеу және жүйелеу – олардың зерттеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар, қалыптасқан білім базасын шығармашылық жобаларда енгізу арқылы, олар ақпаратты шығармашылықпен пайымдауға үйренеді.

- **Мозайка әдісі:** Бұл әдіс топтық жұмысты қажет етеді, әрбір оқушы өзінің шығармашылық идеяларымен бөліседі. Топ мүшелері арасында идеялар алмасу арқылы, олардың креативтілігі артады. Топта жұмыс істеу кезінде әрбір оқушы өз көзқарасын енгізу арқылы, жаңа өнімді құру үшін әр түрлі идеяларды біріктіру мүмкіндігіне ие болады. Нәтижесінде, бұдан шығатын креативті өнім – бұл топтың ынтымақтастығы мен шығармашылық мүмкіндіктерінің нәтижесі.

- **Симуляция әдісі:** Оқушыларға нақты өмірде кездесетін жағдайларды модельдеу ұсынылады. Мысалы, олар белгілі бір әлеуметтік, экологиялық немесе мәдени мәселелерді шешуге қатысты жобалар жасайды. бұл оларға проблемаларды шешу жолдарын табуға мүмкіндік береді. Симуляция арқылы оқушылар шынайы әлемдегі мәселелерді шешу дағдыларын дамытуға үйренеді, сондай-ақ сындарлы ойлау қабілеттерін арттырады.

Осы әдістер арқылы көркем еңбек сабақтарында шығармашылық дағдыларды қалыптастыру – оқушылардың креативті әлеуетін толыққанды ашуға, олардың болашақта табысты болуына көмектеседі.береді.

3. Жобалау қызметінің кезеңдері

Көркем еңбек сабағында жобалау қызметі бірнеше кезеңнен тұрады, әрқайсысы оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамыту және жобаның сапасын арттыру үшін маңызды. Бұл кезеңдер оқу процесінің тиімділігін қамтамасыз етеді және оқушыларды жүйелі түрде жұмыс істей білуге үйретеді.

- Тақырып тандау: Жобалау процесінің алғашқы кезеңі – оқушылар өз қызығушылықтарына және жеке қабілеттеріне сүйене отырып, тематикалық зерттеу жүргізу. Оқушылардың тандауы әртүрлі болушы мүмкін: табиғат, экология, мәдениет, өнер немесе заманауи технологиялар. Тақырыпты дұрыс тандау жобаның сәттілігіне, орындауға қажетті ресурстар мен уақыттың дұрыс бағалануына ықпал етеді. Бұл кезеңде ұстаз оқушыларға бағыт беріп, ұсыныстарын тыңдай отырып, тандауларын талдауға көмектеседі

- Зерттеу және жоспарлау: Оқушылар зерттеу кезеңінде өз тақырыптары бойынша ақпарат жинайды. Олар кітаптар, интернет, ғылыми мақалалар мен визуалды материалдарды пайдалана отырып, қажетті деректерді іздейді. Жоспар құру – бұл кезеңде оқушылар жобаны қандай бағытта жүзеге асыратынын айқын анықтайды. Жоспарлары оларды тапсырмаларды бөліп, уақытын тиімді пайдалануға, қажетті құрал-жабдықтарды жинауға мүмкіндік береді. Зерттеу мен жоспарлау нәтижелері жобаның құрылымын қалыптастырады.

- Шығару және демонстрация: Оқушылар өз жобаларын орындағаннан кейін, дайындықтан өткен өнімдерін көрсету үшін көрме немесе презентация ұйымдастырады. Бұл кезеңде оларға өз жұмыстарын жариялы түрде қорғау, адалдық пен жауапкершілік сезімін қалыптастыру маңызды. Жобаларды қорғау барысында оқушылар өз идеяларын түсінікті әрі қызықты етіп жеткізуге, тыңдаушылардың сұрақтарына жауап беруге үйренеді.

- Кері байланыс: Жобалау процесінің соңғы кезеңі – бұл қызметті аяқтап, оқушылар арасында пікір алмасу, алған тәжірибелерін талқылау, өзіндік бағалау жүргізу. Бұл кезең оқушылардың рефлексиялық дағдыларын дамытуға, алынған білім мен тәжірибені тиімді

пайдалану жолдарын табуға мүмкіндік береді. Олар бір-бірінің жұмыстарын бағалап, конструктивті пікірлер айта отырып, келешекте жобалауға қажетті білімдерін туындатады.

Осы кезеңдердің барлығы жобалау қызметінің маңызды аспектілері болып табылады, Себебі олар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, ұйымшылдықтарын дамытуға, топпен жұмыс істеу дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді.

4. Оқу процесіне әсер ету

Жобалау қызметі оқушылардың оқу процесіне терең ықпал етеді, себебі бұл әдіс оқушылардың сабаққа деген қызығушылықтарын арттырады. Оқушылар өз жұмыстарының нәтижелерін жүзеге асыра отырып, тек білім алу ғана емес, сонымен қатар, шығармашылық әлеуеттерін іске асыруға да мүмкіндік алады. Олар өз бетімен, жауапкершілікпен әрекет етіп, жобаның барысындағы проблемаларды шешуге қабілеттері мен зеректіктерін дамытады. Бұл жағдай олардың оқу мотивациясын арттырады, себебі оқушылар нақты нәтижелерге қол жеткізгендерін көріп, өз еңбектерінің құндылығын сезінеді.

Жобалау қызметі барысында оқушылар арасында ынтымақтастық, топ ішінде коммуникация мен өзара қолдау қалыптасады. Топтық жұмыстарда олар бір-бірімен пікір алмасып, идеяларын бөліседі, бұл процесс олардың бірігіп жұмыс жасау дағдыларын дамытады. Оқушылар түрлі мәдениет, көзқарас және шығармашылық тәсілдермен алмасу арқылы өздерін тұтастай қоғамның бөлігі ретінде сезінеді. Нәтижесінде, оқушылар арасында достық, түсіністік, және бір-біріне сену қалыптасады, бұл олардың ұлттық және әлеуметтік құндылықтарына деген қатынасын нығайтады.

Жобалау қызметінің тиімділігін арттыру тәсілдері

Көркем еңбек сабақтарында жобалау қызметінің тиімділігін арттыру үшін ұстаздардың белгілі әдістемелік тәсілдерді қолдануы маңызды. Олардың ішінде:

- Ашық сұрақтар қою: Оқушыларға әрдайым ашық сұрақтар қойып отыру, олардың сыни және шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытуға бағытталған. Ашық сұрақтар оқушыларды тереңірек ойлауға, өз пікірлерін аргументтеуге және тақырыпқа байланысты жаңа көзқарастар ұсынуға ынталандырады.

- Эссе немесе рефлексия жазу: Оқушылар өз жобалары туралы ойларын жазып, шығармашылық процесін рефлексиялау арқылы, алған білімдері мен тәжірибелерін жүйелеуге мүмкіндік алады. Рефлексия – оқушылардың өздерінің қабілеттерін, жетістіктері мен кемшіліктерін анықтау мақсатында маңызды жоба.

- Көрнекі құралдарды пайдалану: Жобалау барысында түрлі көрнекі құралдар, ақпараттық технологиялар мен визуалды материалдарды қолдану оқушылардың назарын аударуға, қызығушылықтарын арттыруға және оқу материалдарын тиімді меңгеруге көмектеседі. Технологияларды қолдану оқушылардың креативтілігі мен инновациялық идеяларын дамытады.

Қорытынды

Көркем еңбек сабақтарында жобалау қызметінің маңызы зор. Ол оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, конструктивті ойлау дағдыларын және топта жұмыс істеу қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Жобалау қызметі оқушыларды белсенділікке, жауапкершілікке, дербестікті көрсетуге, сондай-ақ күрделі мәселелерді шешу жолдарын іздеуге ынталандырады. Оқушылар нақты жобаларды орындау арқылы өз білімдері мен дағдыларын тәжірибе жүзінде қолданудың мүмкіндіктерін алады, бір жағынан, бұл олардың кәсіби және тұлға ретінде дамуына әсер етеді.

Жобалау қызметінің әр кезеңі оқушыларға зерттеушілік әрекеттер жасау, идеяларды генерациялау және нәтижелерді көрсету сынды дағдыларды қалыптастыруға көмектеседі. Тақырып таңдау, зерттеу жүргізу, жоспарлау, өнім жасауды ұйымдастыру – бұлардың барлығы тек креативтілік пен инновацияны дамытуға ғана емес, сонымен қатар, шын мәнінде тұлға

ретінде қалыптасуға, өзін-өзі тануға, өз пікірлері мен көзқарастарын қорғауға мүмкіндік береді. Бұл процестің өзі білім берудің тек фактологиялық жағына ғана емес, сонымен бірге, құндылықтар, қатынастар, әлеуметтік байланыстар мен коммуникацияға әсер ететінін көрсетеді.

Жобалау қызметі проблемаларды шешудің креативті әдістерімен таныстыру арқылы сыни ойлауды дамытады. Оқушылар талқылаулар мен пікір алмасулар кезінде өзара құрмет, ынтымақтастық және командалық жұмыс дағдыларын жетілдіреді. Бұл тіпті болашақта қоғамда белсенді, жауапты азаматтар ретінде өздерінің рөлдерін түсінулеріне ықпал етеді.

Көркем еңбек сабақтарында жобалау қызметін жүзеге асыру кезінде ұстаздардың әдістемелік тәсілдері мен педагогикалық әдістердің алуан түрлілігі де маңызды рөл атқарады. Оқушыларды оқу процесіне тартудың және олардың қызығушылықтарын оятудың жолдарын іздеуде, ұстаздар ашық сұрақтар, рефлексия, көрнекі құралдарды және ақпараттық технологияларды пайдалануы тиіс. Бұл оқушылардың оқу мотивациясын көтеріп, пәнге деген қызығушылығын арттырады.

Сондықтан, жобалау қызметінің маңыздылығын бағалау ғана емес, сонымен қатар оны білім беру процесінде тиімді пайдаланудың жолдарын іздеу – бұл қазіргі мектептің негізін қалаушы стратегиялардың бірі. Оқушылардың шығармашылық әлеуетін өнер тапсыруды тек білім ретінде емес, олардың болашағын құрушы инвестиция ретінде қабылдауға мүмкіндік береді. Жобалау қызметі арқылы оқушылардың креативті қабілеттері жоғары түсіністікпен, серпінді және жауапты шешімдермен тығыз байланысты және оларды жетілдіру – бәріміздің ортақ міндетіміз. Біздің қоғамымыздың көркем және эстетикалық дамуы алдыңғы қатарлы, жаңашыл, тұрмыстық пайымдауларымен шабыттандырылған ұрпақты тәрбиелеу арқылы ғана жүзеге асатындығы белгілі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әміржан А. Е. , Беккожанова Д. Ж. , Мергенова А. А. Бастауш сыныптың «Көркем еңбек» сабақтарында оқушылардың шығармашылық іс-әрекетін дамыту мүмкіндіктері Ғылыми жұмыстар, Мұғалімдерге пайдалы ақпараттар, <https://bilim-all.kz/article/21105-Bastauysh-synyptyn>

2. А. Т. Еспенова Тәуелсіз Қазақстанның сәндік-қолданбалы өнеріндегі дәстүр мен жаңашылдықтың өзара байланысы мәселелері: философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация: – Нұр-Сұлтан: 2020. - 130 б.

ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫНЫҢ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ МӘДЕНИЕТІ МЕН ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ САҚТАЛУЫ: ӨТКЕН МЕН ҚАЗІРГІ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС

Сайрамбай А.Е.

Tashenev University, Шымкент қ.

Гафуржанова.М.А.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м., аға оқытушы **Шынтаев Н.А.**

Тарих және география кафедрасының магистр, аға оқытушысы

Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ

Shyntaev_97@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақала Шымкент қаласының тұрғындарының мәдениеті мен дәстүрлерінің сақталуы мәселесіне арналған. Мақалада Шымкенттің көпэтносты қоғамы, оның тарихи дамуы

мен мәдени ерекшеліктері талданған. 1991 жылдан бастап қаланың мәдени өмірінде болған өзгерістер қарастырылып, өткен дәуір мен қазіргі кездегі мәдени үрдістер арасындағы байланыс анықталды. Шымкенттің ұлттық дәстүрлері, тілдік және діни ерекшеліктері, сондай-ақ мәдениетаралық қарым-қатынас мәселелері зерттелген. Қаланың мәдениетінің өзгеру динамикасын тереңірек түсіну үшін, оның ішкі және сыртқы факторлары, сонымен қатар әлеуметтік және экономикалық жағдайлар әсері де назарға алынған. Қорытындыда Шымкент қаласының мәдени мұрасының сақталуы мен жаңару процесінің қалай жүріп жатқандығы жайлы сөз болады.

Кілтті сөздер. Мәдениет, дәстүр, сақталу, ұлт, этнос, тарих, өзгерістер.

Annotation. This article is devoted to the problem of preserving the culture and traditions of the population of Shymkent. The article analyzes the multiethnic society of Shymkent, its historical development and cultural features. The changes that have occurred in the cultural life of the city since 1991 are considered and the relationship between the cultural trends of the past era and the present is revealed. National traditions, linguistic and religious features of Shymkent, as well as issues of intercultural communication are studied. For a deeper understanding of the dynamics of changes in the culture of the city, its internal and external factors, as well as the influence of social and economic conditions, are taken into account. In conclusion, we will talk about how the process of preservation and renewal of the cultural heritage of Shymkent is going.

Key words. Culture, traditions, preservation, nationality, ethnicity, history, changes.

Шымкент — Орталық Азияның маңызды мәдени және экономикалық орталықтарының бірі. Тарихи және мәдени ерекшеліктері бар бұл қала, қазақ халқының дәстүрлерін сақтай отырып, түрлі этнос өкілдерінің үйлесімді өмір сүріп, өзара ықпалдасатын аймақ болып табылады. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде Шымкент қаласы көптеген өзгерістер мен жаңғыруларға ұшырады. Сонымен қатар, бұл кезеңде қаланың мәдениеті мен дәстүрлері жаңарғанымен, бұрыннан қалыптасқан ұлттық құндылықтар мен ерекшеліктер әлі де сақталып келеді.

Шымкенттің тұрғындары тарихи тұрғыдан алғанда өздерінің мәдениеті мен дәстүрлерін құрметтеп, сақтау үшін көптеген шаралар қабылдаған. Мақалада Шымкент қаласының мәдениетінің сақталуы мен оның дамуының арасындағы байланыс, сондай-ақ қаладағы дәстүрлер мен мәдени ерекшеліктердің бүгінгі таңда қандай рөл атқаратындығы қарастырылатын болады.

Шымкент қаласы — көпэтносты аймақ, мұнда қазақтармен қатар, өзбектер, орыстар, тәжіктер мен басқа да ұлт өкілдері тұрады. Бұл этностардың мәдениеттері мен дәстүрлері арасында тығыз байланыс бар, олар өзара сыйластық пен ынтымақтастықта өмір сүреді. Қаланың мәдени өмірінде қазақ халқының дәстүрлері айрықша орын алады. Бұл дәстүрлер қазақтың ұлттық әндері, биі, тағамдары, киімдері мен тұрмыстық заттарынан көрініс табады. Шымкентте әртүрлі этникалық топтардың дәстүрлері мен тілдері бір-бірімен етене араласқан, бұл қала мәдениетінің ерекше көрінісі болып табылады [1].

Қазақ халқының ежелден қалыптасқан ұлттық дәстүрлері, атап айтқанда, мерекелер мен ұлттық ойындар, Шымкент қаласында бүгінгі күнге дейін сақталып келеді. Қазақтың тойы мен дәстүрлі салт-жоралары, атап айтқанда, наурыз мерекесі, тұсау кесу, үйлену тойы сияқты рәсімдер жиі өткізіледі. Әсіресе Наурыз мейрамы — қазақтың мәдениетінде ерекше орын алады. Бұл мейрам Шымкентте ұлттың өзіндік ерекшеліктерін сақтап, жастар арасында ұлттық бірлікті нығайтуға ықпал етеді.

Шымкент қаласындағы әртүрлі этникалық топтардың мәдениетін сақтау және дамыту мақсатында көптеген шаралар ұйымдастырылады. Мысалы, өзбек этносының мәдениеті мен тілін сақтау үшін арнайы іс-шаралар өткізіліп, тәжіктер мен орыстар өздерінің ұлттық

дәстүрлерін қалада танытуда. Қаланың әрбір этникалық тобы өздерінің дәстүрлерін сақтап, жаңғыртуға тырысады, бұл Шымкенттің көпмәдениетті болуын қамтамасыз етеді [2].

1991 жылы Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін Шымкент қаласында көптеген әлеуметтік және экономикалық өзгерістер болды. Бұл өзгерістер қаланың мәдени өміріне де өз әсерін тигізді. Бұрынғы кеңестік идеологиядан тәуелсіздікке өткен кезеңде, Шымкенттің мәдени өмірі жаңарды. Ұлттық құндылықтарды дәріптеу мен сақтау мәселесі басты назарға алынды. 1991 жылдан кейінгі мәдени өзгерістер мен жаңару — бұл Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде, соның ішінде Шымкент қаласында, мәдениет саласында орын алған маңызды өзгерістер мен жаңартуларды сипаттайтын тақырып. Қазақстан тәуелсіздігін жариялағаннан кейін қоғамның әр түрлі салаларында, оның ішінде мәдениетте де үлкен өзгерістер болды. Бұл өзгерістердің көпшілігі елдің жаңа саяси және әлеуметтік жағдайларына, халықаралық қатынастарға, сондай-ақ ішкі мәдени дамулар мен дәстүрлердің қайта жаңғыруына байланысты болды. 1991 жылы Қазақстан өз тәуелсіздігін жариялағаннан кейін, мәдениет пен дәстүрлер саласында бұрынғы кеңестік кезеңнің қысымынан босап, ұлттық мәдениетті дамытуға бағытталған жаңа бастамалар пайда болды. Бұл кезеңде қазақ халқының мәдени мұрасын қайта жаңғырту, ұлттық тілдің мәртебесін көтеру және ұлттық өнерді дамыту маңызды міндеттер болды. Тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ тілі мемлекеттік тіл ретінде қолданысқа еніп, оның мәртебесін көтеру үшін көптеген реформалар жүргізілді. Тіл саясатының өзгеруі қазақ мәдениетінің жаңаруы мен дамуына ықпал етті. Қазақ тіліндегі кітаптар мен басылымдар көбейіп, теледидар мен радио арналарында қазақ тілінде хабар тарату мөлшері артты. Бұл процесс жастарды ұлттық мәдениетпен таныстыруда маңызды рөл атқарды [3].

Қазақтың дәстүрлі музыкасы, әндері, биі және халықтық өнер түрлері қалпына келтірілді. Қазақтың ұлттық киімдері мен қолөнер бұйымдары, сондай-ақ халықтық көркемөнер қайта жандандырылып, жаңа заманауи бағыттармен толықтырылды. Әсіресе, Шымкентте қазақтың дәстүрлі өнерін насихаттау мақсатында әртүрлі мәдени іс-шаралар ұйымдастырылды, оның ішінде ұлттық өнер фестивальдері мен көрмелер өткізілді. Шымкент қаласы — көпэтносты аймақ, мұнда қазақтармен қатар орыстар, өзбектер, тәжіктер және басқа да ұлт өкілдері тұрады. Бұл әртүрлі этникалық топтардың бір жерде өмір сүруі қала мәдениетіне үлкен әсерін тигізді. Тәуелсіздік алғаннан кейін этникалық топтар арасында өзара мәдени ықпалдасу күшейді [4].

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында Шымкент қаласында жаңа мәдениет орындары ашылып, ұлттық өнер мен мәдениетке деген сұраныс артты. Қазақ тілінің мәртебесі көтерілді, ұлттық әдебиет пен өнерді дамыту үшін үлкен қадамдар жасалды. Бұл кезеңде, Шымкенттің мәдени өмірінде көптеген жаңа шығармашылық топтар мен мәдени орталықтар пайда болды.

Шымкент қаласында көптеген этнос өкілдерінің бір жерде тұруы олардың мәдениеттерінің араласуына себеп болды. Бұл мәдениетаралық диалог қаланың рухани өмірін байыта түсті. Әртүрлі этникалық топтар бір-бірінің дәстүрлерін құрметтеп, жаңа идеялар мен бастамаларға ашық болды. Осылайша, Шымкент қаласы өзін көпэтносты және мәдениетаралық орталық ретінде қалыптастырды.

Қазіргі таңда дәстүрлердің сақталуы мен өзгеруі — қоғамның мәдени, әлеуметтік және экономикалық дамуына байланысты күрделі процесс. Дәстүрлер — бұл ұрпақтан-ұрпаққа берілетін, халықтың мәдениетінің, тарихының және дүниетанымының негізін құрайтын элементтер. Дегенмен, жаһандану, технологиялық прогресс және әлеуметтік өзгерістер дәстүрлердің сақталуына және трансформациялануына әсер етеді [5].

Қазіргі уақытта Шымкент қаласы өзінің мәдени мұрасын сақтай отырып, жаңа үрдістерге бейімделіп келеді. Жастар арасында ұлттық мәдениетті насихаттау мен дәстүрлерді жаңғырту мақсатында түрлі жобалар мен бағдарламалар іске асырылуда. Бұған қосымша, қаланың мәдени өмірінде әлеуметтік желілер мен технологиялар да маңызды рөл атқарады, себебі олар

жастардың ұлттық дәстүрлермен танысуына және оларды жаңаша қабылдауына ықпал етеді. Дәстүрлердің сақталуы мен өзгеруі – динамикалық процесс. Қазіргі қоғамда дәстүрлерді сақтау мен жаңарту арасындағы тепе-теңдікті табу маңызды болып табылады. Халық өзінің тарихи және мәдени мұрасын құрметтей отырып, заманауи әлемнің талаптарына жауап бере алатын жаңа формаларды дамытуы қажет.

Шымкент қаласының мәдениеті мен дәстүрлері бүгінде үлкен өзгерістер мен жаңарулар кезеңінде тұр. Қала тұрғындарының ұлттық мәдениет пен дәстүрлерге деген құрметі мен ықыласы ерекше. Өткен мен қазіргі арасындағы байланыс — Шымкенттің мәдени мұрасының сақталуы мен жаңару процесінің негізі болып табылады. Қаланың әртүрлі этникалық топтарының өзара мәдени ықпалдасуы және ұлттық дәстүрлерді сақтау үрдістері Шымкентті тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл Орталық Азияда маңызды мәдени орталыққа айналдыруда. Алдағы уақытта Шымкент өзінің тарихи және мәдени ерекшеліктерін сақтай отырып, жаңа заманның талаптарына сай мәдени даму жолында алға жылжып, әрі қарай өркендей береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мухамеджанов, М. А. (2012). Қазақстанның мәдениеті. Алматы: Қазақ университеті.
2. Сыздықова, Ш. (2006). Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. Алматы: Қазақ мемлекеттік баспа үйі.
3. Шымкент қаласының тарихы мен мәдениеті. (2014). Шымкент: Оңтүстік Қазақстан облыстық баспа орталығы.
4. Сағындықов, Ж. (2018). Шымкент қаласының ұлттық мәдениеті. Түркістан: Түркістан университеті.
5. Исмагулов, Қ. (2020). Қазақ халқының рухани мұрасы. Алматы: Ғылым.

ҰЛТТЫҚ ҚОЛӨНЕР МЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРДІҢ ҮЙЛЕСІМІ: МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Алқабай Ғ.

ПиК-21-16к1 тобының студенті
Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші - **магистр Алшымбаева С.Н.**

Қазақ халқының бай мәдениеті мен дәстүрлері оның ұлттық қолөнерінде көрініс тапқан. Ұлттық қолөнер – тек қолмен жасалған әшекейлер мен заттар ғана емес, ол халықтың дүниетанымы, рухани мәдениеті және тарихын бейнелейтін үлкен қазына. Сонымен қатар, қолөнер балалардың шығармашылық және эстетикалық дамуына, өзін-өзі тануына ықпал етеді. Бүгінгі күні мектептерде қолөнерді оқыту оқушылардың тек техникалық дағдыларын ғана емес, сонымен бірге олардың рухани және мәдени тұлғасын қалыптастыруға да бағытталуы тиіс. Бұл мақалада ұлттық қолөнер мен педагогикалық әдістердің үйлесімі мектеп оқушыларының тұлғалық дамуына қалай әсер ететінін, олардың шығармашылық әлеуетін ашуға қандай мүмкіндіктер беретінін қарастырамыз.

Ұлттық қолөнерді мектеп оқушыларына үйрету – тек қолөнер бұйымдарын жасау ғана емес, бұл оқушыларды шығармашылық тұрғыдан дамытуға бағытталған маңызды үрдіс. Бұл үрдісте педагогикалық әдістердің маңызы зор. Ұлттық қолөнер бұйымдары арқылы оқушыларға қазақ халқының мәдениетін, тарихын және дәстүрлерін жеткізу арқылы олардың дүниетанымын кеңейтеміз.

Ұлттық қолөнер бұйымдары – халықтың мәдениетінің, тарихының айнасы. Әрбір бұйымда қазақ халқының бай тарихы мен мәдениетінің іздері бар. Қазақтың дәстүрлі тері өнері, тері өңдеу, киіз басу, ағаш өңдеу, кесте тігу, жіп пен матадан түрлі бұйымдар жасау және сәндік-қолданбалы өнердің басқа да түрлері оқушылардың эстетикалық талғамы мен еңбекқорлық дағдыларын қалыптастырып, олардың рухани байлығын арттырады. Мектептегі қолөнер сабағы тек балаларды еңбекке баулу ғана емес, сонымен бірге олардың ұлттық құндылықтарға деген құрметін арттырады. Ұлттық қолөнер бұйымдарын жасауда қолданылатын түрлі техникалар мен әдістер оқушылардың шығармашылық ойлауын дамытуға бағытталған.. Мұндай жұмыстар оқушылардың іздену қабілетін дамытып, оларды өз білімін тереңдетуге итермелейді.

Педагогикалық әдістерді қолдану арқылы ұлттық қолөнерді оқыту, оқушылардың жеке тұлғасын дамытуға ықпал етеді. Педагогикалық әдістер – бұл оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған түрлі тәсілдер мен әдіс-тәсілдер. Бұл әдістер оқушылардың талғамын дамытуға, оларды еңбекке баулуға, шығармашылық көзқарас қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқушыларды өз мүмкіндіктеріне сендіру, олардың өзін-өзі бағалауын арттыру үшін жобалық әдіс, практикалық тапсырмалар, пікірталас, ойын әдісі сияқты педагогикалық тәсілдер қолданылуы тиіс.

Ұлттық қолөнермен танысу оқушыларды еңбекке баулып, шығармашылық ойлауды дамытады, сондай-ақ олардың эстетикалық талғамын қалыптастырады. Әрбір қолөнер туындысы оқушының ақыл-ойы мен эмоцияларын қозғап, эстетикалық сезімдерін дамытады. Бұл процесс оқушының өз ұлттық мәдениетіне, тарихи тамырларына деген қызығушылығын арттырады. Сонымен қатар, қолөнер арқылы оқушылар еңбекқорлыққа, шыдамдылыққа, ұқыптылыққа үйренеді.

Педагогикалық әдістердің маңызды аспектісі - оқушылардың шығармашылық әлеуетін ашуға бағытталуы. Ұлттық қолөнерді үйрету барысында қолданылатын әдістер, ойын түріндегі тапсырмалар, топтық жұмыстар және шығармашылық зерттеулер оқушыларды жаңа тәсілдер мен дағдыларды меңгеруге ынталандырады. Мұның бәрі оқушылардың тұлғалық дамуына ықпал етеді, олардың өзін-өзі тануға, қоғамдағы рөлін анықтауға көмектеседі.

Ұлттық қолөнер және оқушылардың тұлғалық дамуы

Ұлттық қолөнерді оқыту оқушылардың тұлғалық дамуына әсері өте үлкен. Бұл процесс оқушылардың жеке тұлғасын қалыптастырып, олардың өзін-өзі бағалауына ықпал етеді. Қолөнер сабағында оқушылар өз қолымен бұйым жасап, шығармашылық ойлау қабілеттерін жүзеге асыра алады. Бұл олардың өз мүмкіндіктеріне сенімін арттырады және шеберлікке ұмтылуына септігін тигізеді. Қолөнер сабақтары оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытады. Олар өз қолдарымен бір бұйым жасап, оны аяқтау арқылы өзін-өзі таниды. Бұл олардың еңбектің нәтижесінен қуаныш сезімін алады, нәтижесінде еңбекқорлық, шыдамдылық, ұқыптылық сияқты қасиеттер қалыптасады. Оқушылар өздері жасаған бұйымдарды көру арқылы өзін-өзі бағалауды үйренеді. Ұлттық қолөнерді оқыту балалардың топтық жұмыс дағдыларын дамытуға көмектеседі. Топпен жұмыс жасау оқушыларды бір-біріне көмектесуге, шығармашылық идеяларды біріктіруге және өзара құрмет көрсетуге үйретеді. Бұл әдіс ұжымда жұмыс істеу дағдыларын дамытады, әрі әлеуметтік қатынастарды қалыптастырады.

Қолөнермен айналысу барысында оқушылар тек техникалық дағдыларды меңгеріп қана қоймай, сондай-ақ өздерінің ішкі әлемін, эмоцияларын, талғамын түсінуге үйренеді. Оқушылардың көркемдік талғамы мен эстетикалық сезімдерін дамытуда ұлттық қолөнер өте маңызды рөл атқарады. Әрбір бұйымның өзіндік мәні мен маңызы бар екенін түсіну балалардың өз ұлттық мәдениетіне деген құрметін арттырады. Осылайша, ұлттық қолөнер оқушылардың тұлғалық дамуына ықпал етеді. Қазақ халқының қолөнері тек әдемі заттар

жасаумен шектелмей, әрбір бұйымның өзіне тән мәні мен философиясы бар екенін түсінуіміз қажет. Оқушылар қолөнер туындыларын жасап, оларды зерттей отырып, өз халқына деген құрмет сезімін қалыптастырады.

Педагогикадағы әдістер мен тәсілдер оқушылардың шығармашылық дағдыларын дамытуда маңызды рөл атқарады. Ұлттық қолөнерді оқу процесінде пайдалану арқылы балалардың жас ерекшеліктеріне, мүдделеріне сай әдістер қолдануға болады. Оқушылардың көңіл-күйін көтеру, олардың ынтасын арттыру үшін шығармашылық тапсырмалар, ойындар, топтық жұмыстар, зерттеу жобалары қолданылады.

Мектепте ұлттық қолөнерді оқыту барысында келесі педагогикалық әдістерді қолдануға болады:

Жобалық әдіс – оқушыларға белгілі бір тақырып бойынша жеке немесе топпен жұмыс жасап, қолөнер бұйымдарын жасап шығарады. Бұл әдіс балалардың шығармашылық әлеуетін ашуға көмектеседі. Мысалы, қазақтың дәстүрлі киімдерін немесе қолөнер бұйымдарын жасау туралы жобалар оқушылардың өз қолдарымен зат жасауға деген ынтасын арттырады. Бұл әдіс оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға және еңбекке баулу мақсатында қолданылады.

Ойын әдісі - ұлттық қолөнер тақырыптарына сәйкес ойындар ұйымдастыру арқылы оқушылар ұлттық мәдениетке қатысты түрлі білімдерді меңгеріп, халықтың өнері мен тарихына деген қызығушылығын арттырып, оқу процесіне деген ынтасын күшейтеді. Бұл әдіс оқушылардың қарым-қатынас дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді.

Топтық жұмыс – оқушыларды топтарға бөліп, бірлесе жұмыс жасауға баулу арқылы олардың ұжымда жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Тәжірибелік жұмыс – ұлттық қолөнерді оқытуда тәжірибелік жұмыстардың маңызы зор. Оқушылар өз қолымен қолөнер бұйымдарын жасауды үйреніп, ойлау және шығармашылық қабілеттерін дамытуда үлкен тәжірибе алады. Мұнда балалар қазақтың кестесін, киіз басу, тері өңдеу сияқты дәстүрлі әдістерді үйренеді.

Пікірталас және әңгімелесу – ұлттық қолөнер туындыларының маңызы туралы пікірталас өткізу арқылы оқушылар олардың тарихи және мәдени құндылықтарын түсінеді. Әңгімелесу әдісі ұлттық мәдениетке деген құрмет сезімін қалыптастырады.

Ұлттық қолөнер мен педагогикалық әдістердің үйлесімі мектеп оқушыларының тұлғалық дамуына маңызды әсер етеді. Ұлттық қолөнердің оқу процесінде қолданылуы оқушыларды шығармашылық тұрғыдан дамытып, олардың рухани әлемін байытады. Педагогикалық әдістер мен тәсілдер оқушыларды еңбекке баулып, олардың ұлттық құндылықтарға деген құрметін қалыптастырады. Сонымен қатар, бұл әдістер оқушылардың өзін-өзі тануына, шығармашылық қабілеттерін арттыруға және ұжымдық жұмыс жасау дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Ұлттық қолөнерді оқыту – қазіргі заманғы білім беру жүйесінің маңызды аспектісі және оқушыларды мәдениетке, тарихқа, ұлттық құндылықтарға тәрбиелеуде негізгі рөл атқарады.

Қорыта айтқанда, әрбір педагог халықтың сәндік-қолданбалы өнерін оқушылардың көркемдік-эстетикалық тәрбиесінде мақсаттылықпен қолдана білуі тиіс. Өйткені сәндік-қолданбалы өнер формасы жағынан да, мазмұны жағынан да оқушылар үшін түсінікті, олардың сұлулық сезімін дамыту күшіне ие. Бұл оқушылар туған ұлттық мәдениетін игеруге, барлық дәуірлердегі шығармашылық еңбекке сұлулық идеалы мен шеберліктің қажеттілігінің қалыптасуына ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақназаров С. Оқушыларды еңбекке баулу. – Алматы, 2016.
2. Адамқұлов Н., «Ұлттық қолданбалы қолөнері», Алматы 2008 ж.
3. Бабаев С. Б., Оңалбек, Ж. К. Жалпы педагогика: Оқулық – Алматы: Заң әдебиеті, 2015.

4. Дайрабаев Е., Дайрабаева А. Педагогика пәнінің негіздері: Оқу құралы – Алматы: Қазақ университеті, 2015.

5. Хазбулатов А. Р., Құлсариева С. П. Қазақстан қолөнерін сақтау және жаңғырту саласындағы кешенді шаралар жөнінде. - Алматы, 2022.

ИНКЛЮЗИВ БІЛІМ БЕРУДЕ АНА ТІЛІН ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ТАҚЫРЫПТАР

**Мавланбекова Саида Шухратқызы
Жавланова Гуллола Акмалжанқызы**

ФИ-23-3к топ студенттері

Ж.Ә. Тәшенев Университеті, Шымкент қаласы

Ғылыми жетекші – оқытушы **Абдалиев Ф.Н.**

Андатпа. Бұл мақала инклюзив білім беруде ана тілін оқытудың маңызды қырларын қарастырады. Онда инклюзив білім беру жүйесінің негізгі қағидаттары мен принциптері, сондай-ақ ана тілін оқыту барысында кездесетін мәселелер, жаңа тәсілдер мен әдістемелер, сондай-ақ дербес тапсырмаларды ұйымдастыру бойынша ұсыныстар берілген. Мақалада ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды білім алуға тартудағы қиындықтар, мұғалімдердің біліктілігі, ресурстардың жеткіліксіздігі және әлеуметтік-мәдени факторлар сияқты мәселелер талқыланған.

Кілт сөздер: инклюзив білім беру, ана тілі, оқыту әдістері, оқыту тәсілдері, дербес тапсырмалар, ерекше қажеттіліктер, оқушылар, сараланған оқыту, даму.

Аннотация. Данная статья рассматривает важные аспекты преподавания родного языка в условиях инклюзивного образования. В ней освещаются основные принципы и подходы инклюзивной образовательной системы, а также проблемы, возникающие при обучении родному языку, новые методы и методики, а также рекомендации по организации индивидуальных заданий. В статье обсуждаются такие вопросы, как трудности в привлечении учащихся с особыми потребностями к процессу обучения, квалификация педагогов, нехватка ресурсов и социально-культурные факторы.

Ключевые слова: инклюзивное образование, родной язык, методы обучения, способы обучения, индивидуальные задания, особые потребности, учащиеся, дифференцированное обучение, развитие.

Abstract. This article examines important aspects of teaching the native language within the context of inclusive education. It highlights the fundamental principles and approaches of the inclusive education system, as well as the challenges encountered in teaching the native language, new methods and techniques, and recommendations for organizing individualized tasks. The article discusses issues such as difficulties in engaging students with special needs in the learning process, the qualification of educators, the lack of resources, and socio-cultural factors.

Key words: inclusive education, native language, teaching methods, learning strategies, individualized tasks, special needs, students, differentiated learning, development.

Кіріспе

Қазіргі заманғы білім берудің негізгі және басты мақсаттарының бірі – арнайы білімді қажет ететін: ақыл-ой және физикалық ерекшеліктеріне қарамастан, оқушының толыққанды қоғам мүшесі болуына мүмкіндік беретін үздіксіз әрі сапалы білім беру. Сондықтан білім беру процесі әрбір оқушының қабілеті, мүмкіндігі және түрлі қажеттіліктері ескеріле отырып

жүзеге асырылуы тиіс. Балалар үшін білім алу мүмкіндіктерінің теңдігі, яғни оқушылардың әртүрлі әлеуметтік және психологиялық жағдайларын ескере отырып, барлығына бірдей білім беру – инклюзив білім берудің негізгі қағидаты болып табылады.

Ана тілін оқыту – адамның тұлға ретінде қалыптасуы мен білімін жетілдіруінде, сондай-ақ әлеуметтік байланыстар орнатуда үлкен маңызға ие. Сондықтан инклюзив білім беру жүйесінің негізгі бөлігі ретінде қарастырылады. Арнайы білімге мұқтаж оқушылар да өз ана тілінде еркін ой білдіру мүмкіндігіне ие болуы қажет.

Инклюзив білім берудің қағидаттары оқу процесінің тиімділігін арттыруда және барлық қатысушыларды осы үдеріске жұмылдыруда маңызды рөл атқарады. Бұл қағидаттар білім беру процесіне қатысушыларға тең мүмкіндік пен құқықтар бере отырып, олардың жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне қарай бейімделген білім беру құралдарын әзірлеуге және жүзеге асыруға көмектеседі.

Инклюзив білім берудің негізгі қағидаттары

1.Теңдік. Инклюзив білім берудің басты қағидаларының бірі – әрбір оқушының тең құқыққа ие болуы. Бұл қағидат барлық оқушыларға, олардың мүмкіндіктері мен ерекшеліктеріне қарамастан, білім алуға құқығы бар екенін білдіреді. Яғни, білім беру процесі әрбір баланың жеке қажеттіліктерін ескере отырып ұйымдастырылуы тиіс. Балалардың мүмкіндігі шектеулі болған жағдайда да, олардың білім алу және әлеуметтік ортаға кірігу құқығы әрдайым тең болуы қажет.

2.Жеке тұлғаға бағытталған білім беру. Әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін, қабілеттерін және қажеттіліктерін ескере отырып, оқыту үдерісін ұйымдастыру қажет. Оқу материалы, оқыту әдістері мен техникалары әр оқушының даму деңгейіне бейімделуі тиіс. Мысалы, кейбір оқушылар үшін көрнекі немесе кинестетикалық құралдар маңызды болса, басқалар үшін аудиоматериалдар тиімді болуы мүмкін.

3. Жан-жақты даму. Инклюзив білім беруде оқушылардың жеке, әлеуметтік, мәдени және физикалық ерекшеліктерін құрметтеу маңызды. Бұл қағидат – ынтымақтастыққа негізделген оқыту процесінде өзара құрмет пен түсіністік орнатуға бағытталған. Оқушылардың жынысына, жасына, әлеуметтік жағдайына, физикалық немесе интеллектуалдық қажеттіліктеріне қарамастан, олардың ерекшеліктері ескерілуі тиіс. Барлық оқушылардың айырмашылықтарын құрметтеу және төзімділік таныту – білім беру процесінің тиімді болуына ықпал етеді.

Білім беру процесі мемлекеттік білім беру стандарты негізінде жүзеге асырылады, яғни белгіленген білім, дағды және біліктерді оқушы меңгеруі тиіс. Инклюзив білім беру жүйесінде ана тілін тиімді оқыту үшін мұғалімдерге арнайы кәсіби дағдылар қажет:

- 1.Инклюзив білім берудің негізгі қағидаларын түсіну дағдысы.
- 2.Мәселеге/проблемаға жеке көзқараспен қарау: бейімдеу және вариативтік дағдысы.
- 3.Білім беру сапасын әділ бағалау/ынталандыру дағдысы.
- 4.Рефлексиялық және мотивациялық орта қалыптастыру дағдысы.
- 5.Коммуникативтік дағды: импровизациялық трансформация жасай білу қабілеті.

Инклюзив білім беру жүйесінде ана тілін оқытудағы басты мәселе – мұғалімнің біліктілігі екенін айту артық болмас. Біздің ойымызша, бір мұғалімнің бойында осы бес дағдының барлығының толыққанды қалыптасуы маңызды әрі қиын мәселе болуы мүмкін. Осы орайда, инклюзив білім беру жүйесінде ана тілін оқытудағы бірқатар өзге де мәселелерді атап өтуге болады:

- 1.Арнайы білім беруге арналған бейімделген және баланың қажеттіліктеріне бағытталған балама бағдарламаларды әзірлеу мәселелері.
- 2.Ынтымақтастық мәселесі, яғни ата-аналармен бірлесіп жұмыс істеу қиындықтары.
- 3.Тиімді оқытуға арналған материалдар мен ресурстардың жеткіліксіздігі.

Ұсыныстар:

1.Инклюзив білім беру жүйесінде ана тілінде оқытуды барлық оқушылар үшін негізгі құралға айналдыру.

2.Арнайы білімді қажет ететін оқушылар, мысалы, сөйлеу мәселелері бар балалар үшін балама бағдарламаларды жалпы білім беру бағдарламаларына сәйкестендіріп құруды психолог/логопед/қазақ тілі пәні мұғалімінің бірлескен жұмысы арқылы жүзеге асыру.

3.Психолог/логопед/ана тілі пәні мұғалімінің ынтымақтастығы арқылы оқыту әдістерін анықтау және арнайы әдістемелерді әзірлеу.

4.Арнайы қажеттіліктері бар оқушылардың ата-аналарына балаларының қоғамның бір бөлігі болуға құқығы бар екенін түсіндіру. Бұл ойды сіңіру мақсатында «Сенің қолыңнан келеді» немесе «Сен қабілеттісің» атты жасанды интеллектке негізделген электронды қосымшаларды әзірлеу.

5.Материалдар мен ресурстарды жеке сабақтарға бағыттап, инклюзив оқушының білім беру процесіне сәтті интеграциялануын және оның жеке/академиялық дағдыларының дамуын қамтамасыз ету.

Жобалық оқыту оқушыларға теориялық білімді тәжірибелік қызметке енгізу мүмкіндігін береді. Жобалар арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттері, өз бетінше жұмыс істеу дағдылары және ынтымақтастықта жұмыс істеу дағдылары дамиды.

Инклюзив білім беру жүйесінде ақпараттық технологиялар мен мультимедиа құралдарын пайдалану оқу процесін жеңілдетіп, оны жылдамдатады. Бейнематериалдар, слайдтар, анимациялар, интерактивті бағдарламалар сияқты құралдар оқушыларға ақпаратты визуалды және аудиовизуалды тәсілдер арқылы жеткізуге көмектеседі. Мысалы, слайдтар мен бейнематериалдар тестілер немесе зерттеулерге арналған түрлі тақырыптарды нақты әрі түсінікті түрде ұсыну арқылы оқушылардың материалды қабылдауын жеңілдетеді.

Инклюзив білім беру жүйесінде ана тілін оқыту әдістері

Көрнекі құралдар/құралдарды пайдалану

Көрнекі құралдар, мысалы, сызбалар, диаграммалар, слайдтар және суреттер, оқушылардың тақырыптарды тез әрі нақты түсінуін қамтамасыз етеді. Инклюзив білім беруде бұл құралдар оқушыларға ақпаратты визуалды түрде қабылдау мүмкіндігін береді. Мысалы, ана тілін оқыту кезінде грамматикалық құрылымдар, сөз мағыналары мен олардың түрлері көрнекі түрде немесе диаграмма арқылы көрсетілуі мүмкін. Бұл әдіс оқушыларға материалды есте сақтауды және оны түсінуді жеңілдетеді.

Сөйлеу және жазу дағдыларын дамыту

Сөйлеу және жазу дағдыларын дамытуға бағытталған әдістер инклюзив білім беру жүйесінде маңызды орын алады. Бұл дағдылар оқушылардың әлеуметтік және академиялық қызметіне оң әсер етеді. Тілді меңгеру үшін келесі қадамдарды көрсетуге болады:

- Сөздерді дұрыс айту.
- Дұрыс және мазмұнды сөйлемдер құру.
- Жазбаша түрде еркін ой білдіру.

Осы дағдылар оқушылардың сөйлеуін, шығармашылық қабілеттерін және әлеуметтік қарым-қатынастағы тиімділігін дамытады.

Өздігінен орындалатын тапсырмалар және олардың маңызы

Өздігінен орындалатын тапсырмалар оқушыларға тек білім алуға емес, сонымен қатар зерттеу және таңдау процесін меңгеруге мүмкіндік береді. Мұндай тапсырмалар оқушылардың шешім қабылдау, зерттеу жүргізу және шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытуға көмектеседі.

Жекелей оқыту және оның маңызы

Инклюзивті білім беруде ана тілін оқытудың тағы бір тиімді әдісі – жекелей сабақтар. Жекелей сабақтар – оқу процесінде оқушы мен мұғалім арасындағы тікелей, жеке қарым-қатынас. Бұл оқыту әдісі барлық оқушылардың жеке қажеттіліктеріне, қабілеттеріне және қызығушылықтарына бейімделген. Бұл әдіс оқушыға тек материалдың мазмұнын меңгеруге ғана емес, сонымен бірге оқу жылдамдығына да бейімделуге көмектеседі.

Инклюзивті білім беру принциптері:

1. Білім сапасын бағалау индикаторлары баланың мүмкіндіктеріне негізделеді.
2. «Оқушы қандай жауап берді?» емес, «қалай қатысты?» деген сұрақ негізінде рефлексивті орта құрылады.

3. Мұғалімнің импровизациялық қызметі икемді трансформациялық орта қалыптастыруға бағытталады.

4. Инталандыру оқушыларды тапсырмамен айналысуға бағыттамай бұрын жүргізіледі. Маңызды қағида: «Сенің мүмкіндіктерің шектеулі болғандықтан емес, сен бұған қабілеттісің» деген ұранмен білім беру процесі ұйымдастырылады.

Күтілетін нәтижелер:

Балалардың сөйлеу дағдылары жақсарып, сөздік қоры кеңейеді.

Жазу және оқу дағдылары қалыптасады.

Әлеуметтік қарым-қатынаста белсенділік артады.

1. Сөйлеудің дамуы және мәнерлілігі

Оқушылар шешендік дағдыларды меңгеріп, өз ойларын еркін жеткізуді үйренеді.

2. Сөздік қорының көбеюі

Жаңа сөздерді белсенді қолдану арқылы оқушылардың тілдік белсенділігі артады.

3. Жазу және оқу дағдыларының қалыптасуы

4. Әлеуметтік қарым-қатынас және коммуникация дағдыларының қалыптасуы.

5. Сындарлы және логикалық ойлаудың қалыптасуы

Оқушылар әртүрлі көзқарастарды салыстыру, қорытынды жасау және талдау дағдыларын дамытады.

6. Өзіндік білім алу және өзін-өзі басқару дағдыларының дамуы

Инклюзивті білім беру аясында оқушылар өздігінен білім алуға және өз бетімен ойлануға дағдыланады.

7. Эмоционалдық тұрақтылық және мотивацияның артуы.

Қорытынды:

Инклюзивті білім беруде ана тілін оқыту тек тіл меңгерумен шектелмейді, сонымен қатар оқушылардың әлеуметтік және психологиялық дамуына да үлкен үлес қосады. Бұл тәсіл балаларға тең мүмкіндіктер беріп, оларды қоғамда белсенді болуға дайындайды.

Әдебиеттер тізімі:

6. Карима Қосимова, Сафо Матчонов, Халида Гуломова, Шарофат Йўлдошева, Шарофжон Сариев «Ана тілін оқыту методикасы»

7. Оспанбаева М.П. "Инклюзивті білім беру мазмұны және әдістемесі". Алматы: Қазақ университеті, 2019

8. Подгорска-Яхник Д, Габдрахманова Ш.Т., Арыстанғалиева В.Т., Панищева О.А. "Инклюзивті білім беру / Инклюзивное образование". Оқу-әдістемелік құрал. Орал, 2020.

9. Куйшинова З.Ш, Ерменова Б.С. "Инклюзивті білім берудегі педагогикалық технологиялар".

10. Лиходедова Л.Н, «Инклюзивті білім берудің теориясы мен практикасы»

Қарағанды 2021.

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ СТУДЕНТТІҢ АКАДЕМИЯЛЫҚ ТАБЫСТЫЛЫҒЫ

Уразалиева Асемай, Жандарбай Сымбат

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – магистр оқытушы Н.Н. Мелдеш

Қазіргі заманда білім беру жүйесі қарқынды өзгерістерге ұшырауда. Әсіресе студенттерге қойылатын талаптар артып, академиялық жүктеме мен әлеуметтік қысым күшейе түсті. Осындай жағдайда студенттің психологиялық тұрақтылығы оның академиялық табыстылығының маңызды факторы ретінде танылады. Бұл мақалада психологиялық тұрақтылық ұғымының мәні, оның студенттің оқу үлгеріміне әсері және тұрақтылықты дамыту жолдары қарастырылады.

Психологиялық тұрақтылық – бұл адамның күйзеліске, қысымға немесе күрделі жағдайларға қарсы тұра алу қабілеті. Ол ішкі ресурстардың, өзін-өзі реттеу дағдыларының және өмірлік оптимизмнің үйлесімін білдіреді.

Мысал: Емтихан сессиясы кезінде кейбір студенттер сабырлы болып, уақытын тиімді жоспарлап үлгерсе, басқалары күйзеліске ұшырап, уақыты мен энергиясын дұрыс басқара алмайды. Бұл жерде психологиялық тұрақтылықтың рөлі айқын көрінеді.

Студенттің академиялық табыстылығына әсері

Психологиялық тұрақты студент:

1. Уақытты тиімді жоспарлай алады;
2. Күйзеліске қарсы тұру қабілеті жоғары;
3. Қиындықтардан қорықпай, шешім қабылдауға бейім;
4. Қателіктерден сабақ алып, мотивациясын жоғалтпайды.

Керісінше, психологиялық тұрақсыз студенттер өздерін жиі төмен бағалап, сәтсіздіктерден кейін өзіне деген сенімділігін жоғалтады.

Мысал: Зерттеу көрсеткендей, емтихан кезінде мазасыздық деңгейі жоғары студенттердің нәтижесі тұрақты студенттермен салыстырғанда 20-30% төмен болады.

Тұрақтылықты дамыту жолдары

1. Эмоционалды интеллектті дамыту. Эмоциялармен жұмыс істей білу, оларды түсіну және басқару психологиялық тұрақтылықтың негізі.

Мысал: Студент күнделікті эмоциялық күйін арнайы журналға жазып отырады. Бұл өзін бақылауға, күйзеліске бейім сәттерді анықтауға көмектеседі.

2. Тайм-менеджмент және жоспарлау. Уақытты дұрыс жоспарлау күйзелістің алдын алудың тиімді жолы.

Мысал: Студент апталық жоспар жасап, тапсырмаларды орындау кестесін белгілейді. Нәтижесінде кешігу, жүктеме жинақталуы азаяды.

3. Мотивация мен мақсат қою. Мотивациясы нақты және мақсаттары айқын студенттер күрделі жағдайларда да табандылық танытады.

Мысал: ЖОО студенті болашақ мамандығының маңыздылығын түсіне отырып, өзін үнемі ынталандыру үшін мотивациялық карталар жасайды.

4. Медитация және релаксациялық әдістер. Студенттердің арасында медитация, тыныс алу жаттығулары сияқты тәсілдер танымал бола түсуде.

Мысал: Сабақ алдында 5 минуттық тыныс алу жаттығуын жүргізу студенттің зейінін шоғырландыруға көмектеседі.

Цифрлық құралдардың рөлі. Цифрлық дәуірде психологиялық тұрақтылықты қолдауға арналған көптеген қосымшалар мен платформалар бар:

- Мобильді қосымшалар (мысалы, Headspace, Calm) – релаксация мен медитация үшін;
- Онлайн кеңес беру – қашықтан психологиялық қолдау көрсету;
- Виртуалды оқу жүйелері – икемділік арқылы жүктемені азайту.

Мысал: Тапсырмалардан шаршаған студент Trello секілді жоспарлау қосымшасы арқылы жұмысын бөліп, уайымын азайтады.

Мәдениет және тұрақтылық. Психологиялық тұрақтылық әр мәдениетте әртүрлі түсіндірілуі мүмкін. Қазақ мәдениетінде бұл ұғым “шыдамдылық”, “сабырлылық” секілді қасиеттермен тығыз байланысты. Отбасы мен қоғам қолдауы студенттің қиындықты еңсеру жолында маңызды рөл атқарады.

Мысал: Емтихан кезінде студент ата-анасынан рухани қолдау алып, “Сабыр түбі – сары алтын” деген сөзді еске түсіріп, ішкі сенімділігін арттырады.

Қорытынды. Психологиялық тұрақтылық – қазіргі студенттің өмірінде табысқа жетудің негізгі алғышарты. Бұл қабілет арқылы студент күйзеліспен күресіп, сәтсіздіктен сабақ алып, жаңа жағдайларға икемделе алады. Тұрақтылық – тума қасиет емес, оны дамытуға болады және оны дамыту – жоғары оқу орындарының жауапкершілігі. Эмоционалдық және психологиялық қолдау – студенттің тек академиялық емес, кәсіби жетістігіне де жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. American Psychological Association. (2014). The Road to Resilience. APA.
2. Немов Р.С. Педагогикалық психология. – М.: Владос, 2003. – 560 б.
3. Гоулман Д. Эмоциялық интеллект. – Нью-Йорк: Bantam Books, 1995.
4. Жанпейісова М. ЖОО студенттерінің психологиялық бейімделуі. – Нұр-Сұлтан: Ұлағат, 2021.
5. Сейтқалиева З. Уақытты басқару және студенттік өмір. – Алматы: Білім, 2019.
6. Двек К. Ойлау форматы: табыс психологиясы. – Нью-Йорк: Random House, 2006.

БОЛАШАҚ МАМАННЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мықтыбек Г, Лесбек А.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші– магистр, аға оқытушы **Мұса Н.Б.**

Екі қарама-қарсы «иелену» мен «болу» өмірлік позицияларын психолог-ғалым Эрик Фром анықтайды. Біріншісін, өмірдің мәнін қажеттіліктерді өтеу деген пайымдаумен байланыстырады, мысалы «Мен мендегі бар затпен анықталады», екіншісін әлеммен әрекеттестігін басынан кешірумен байланыстырады, мысалы «Мен мендегі болып жүрген әрекеттермен анықталады» [1].

Бірінші жағдайда адам күн көрушілік тәсілдеріне, екінші жағдайда өмірдің мазмұнына сүйенеді. Осындай тұрмыстық тәрбиелеудің түсінігі қазіргі психологиялық-педагогикалық ғылым мен тәжірибесінде қалыптасып, нығаю үстінде. Гуманитарлық тәжірибе ретіндегі тәрбие (әлеуметтік құбылыс, үрдіс және іс-әрекет) үш аспектіде қарастырылады:

1. Адамның рухани болмысының үш аспектісін бейнелейтін мәдени бағыттың бейнесі (таңдау, мінез-құлық, өмір сүру);

2. Жеке ерекшелік (даралықты дамыту, өзіндік ерекшелік);

3. Өзі үшін маңыздылығы бар өзгелермен қатысты болмыс (диалогтік әрекеттестік, мәдени үрдістің субъектісі болу, оқиға).

Осымен бірге 1-ші аспект өмірлік мағыналарды анықтайтын тәрбиенің нәтижелілік сипаттамаларынан (тәрбиелік) құрылады. 2-сі болмыстың бейнесін бейнелейтін мақсатқа бағытталған тәрбиенің сипаттамасы мен пәні болады. 3-сі – тәрбиенің мазмұны мен механизмі. Болмыстың үш аспектісіне үш жетекші тәрбие кеңістігі жатады: әлеуметтік (мәндер алаңы) және өзараәрекеттестік кеңістігі (мағыналар алаңы) және әрекеттестік кеңістігі (құндылықтар алаңы). Тәрбие құбылыстарының, үрдістердің, жобалаудың және тәрбие іс-әрекетін меңгерудің гуманитарлық түсінігі ерекшелігі келесідей болады:

- Тәрбие адамның мәніне бағытталған жеке адамның сапалы өзгерістері логикасымен түсіндіріледі;

- Тәрбие үрдісі – адам субъектілігінің өсу және әлеуметтік-мәдени ортада оның өзін-өзі бекітудің үрдісі;

- Әрекеттестіктің бірегей мағыналық кеңістігінде тәрбие үрдісі субъектілері құндылықтық-мәндік трансформациясына тәрбие механизмін ашады (педагог пен тәрбиеленушінің);

- Тәрбиелеу жағдайы диалогтік сипатта болады, яғни сыртқы әрекеттестігі оның әр субъектісінің ішкі әлемінің шарты мен алғышарты болады.

Осы ерекшеліктер бірдей мөлшерде жоғары оқу орындарының кәсіби тәрбиесін сипаттайды. Оқытушының қабілеттілігі тәрбие қызметтерін іске асыруға осы тұрғысынан оның сапалы өзін-өзі өзгертуге бағыттаушылығы анықталады, студенттермен әрекеттестігі барысындағы трансформациялану, оның педагогикалық қолдаудың позициясының болашақ маман өздігінен қалыптасуына өтеді, әрекеттестіктің бірегей құндылықтылық-мағыналық кеңістігінде. Оның барысында оқытушының өзі іс-әрекеттің субъектісі болып, студентпен кәсіби әрекеттесуі барысында өзінің кәсіби-педагогикалық көзқарасын іске асырады, үнемі өзін-өзі дамытуға мүмкіндігін жасайды.

Тәрбиенің әлеуметтік мәдени аспектісі культурологиялық көзқарас шеңберінде қамтамасыз етіледі, педагогикалық мақсатқа сай ортасын ұйымдастыру арқылы, яғни қоғамдық пікірді, дәстүрлерді, ұжымдық істерді, оқиғаларды, мерекелерді және т.б. ұйымдастыру арқылы жүреді [2].

Жүйелілік көзқарас тәрбие үрдісін технологиялауға және тәрбиелік әсерлердің тұтастығы дәрежесін көтеруге, ортаны әлеуметтік – мәдени тәрбие кеңістігіне ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Осымен бірге әлеуметтік мәдени кеңістік деп арнайы ұйымдастырылған педагогикалық ортаны айтамыз, педагогикалық факторлардың құрылымдық жүйесін және студент тұлғасы қалыптасу жағдайларын қарастырамыз. Кеңістіктің сипаттамалық белгілері – оның элементтерінің ұзақтылығы, құрылымы, өзара байланысы, өзара анықтауы, оның ортадан бөлініп шығуы, тәрбиеленушімен субъективті міндетті түрде қабылданады (кеңістіктің

бейнесі ретінде ортадан ажыратылған). Тәрбиенің тұтастылық дәрежесін көтеруге ұмтылу адамға көңілді аударуды талап етеді, оның мәдениеттегі жеке болмысына, яғни адам 1.2-ші тарауда зерттеп қарастырғандай өзін тек қоғамдық индивид ретінде жүзеге асырады, сонымен қайталанбас даралық ретінде өзінің ерекше сұраныстары мен әлеуметтік өзін-өзі жетілдірудің қажеттіліктерін өтейді. Егер тұлға - өзгелермен қатынасындағы адам позициясының анықтаушысы болса, онда даралық - өмірдегі өзіндік позициясын анықтау болып түседі, бұл өзінің Өзгемен кездесуі секілді анықталады.

Адамды тәрбиелеу – мәдениеттің, тарихи үрдістің, өз өмірінің субъектісі болуға көмектесу, яғни өмірлік шығармашылыққа «үйрету» деп түсінеміз. Субъект – пассивті, сырттан келетін әсерлерді тек қабылдайтын және оларды өз «табиғатынан» туындаған тәсілімен оларды өңдейтін, даралық өзін-өзі бекітетін белсенділіктің тасушысы болып табылады. Сонымен, тұрмыстық бағытта түсінілетін кәсіби тәрбиенің негізгі бағыттары келесілер болады:

- Жоғарғы оқу орындарында мәдени бағытталған ортасын құру (заттық-кеңістіктік, мінез-құлықтық, оқиғалық, ақпараттық-мәдени ортасының және оқытушының құрастырушылық әлеуметтік пайдалы іс-әрекетте);

- Студенттің ең жоғарғы және жан-жақты өзін-өзі көрсетудің жағдайларын, оқытушының әлеуметтік пайдалы іс-әрекетте қамтамасыз ету;

- Бірлескен іс-әрекет түрлерінде оқытушы мен студенттердің түрлі деңгейде болатын әр аспектідегі педагогикалық әрекеттестігіне ықпал ету.

Осының барысында үздіксіз білім беру жүйесінің маңызды тәрбие қызметін адамның өзін-өзі жетілдіруіне ықпал ету, оның өзін-өзі өзгертудің жағдайын жасау күрделене түсетін шығармашыл әлеуметтік тәжірибе міндеттерін шешу үшін, яғни адам білім беру кәсіби іс-әрекет субъектісі болып қарастырылады.

Білім берудің жетекші рөлі міндеттерді шеше білетін, мемлекет және қоғамның алдында тұрған мамандарды дайындаумен анықталады. Осы міндеттер еліміздің әлеуметтік-экономикалық өмірінің нақты жағдаймен анықталады, ол болжалынбайтын өзгерістерге ұшырайды. Сондықтан да бітірушілердің алдында үнемі жұмыс орнын ауыстыру қажеттілігі тұрады, өз білімдерін жаңарту, өз біліктілігін алу мәселесі тұрады. Жоғары оқу орындары әдетте оқытылушыларға көптеген пәндер бойынша жалпы білімдерді беретін, оған кәсіби дайындық негізделетін. Бірақ қазіргі кезде және де жақын болашақта еңбек әлемі өзгереді және студенттік аудиторияда алынған білімдер тез ескіреді. Осыған орай, студенттерді оқытуда кейбір өзгерістер қажет.

Қазіргі кезде болашақ маманның моделін жасау проблемасы зерттеушілердің назарын көптеп аударады. Білім беру проблемасына гуманистік-тұлғалық көзқарас “Қазіргі білім біру технологияларында” Г.К. Селевконың еңбегінде қарастырылған, тұлға қасиеттерінің тұтас жиынтығының дамуын анықтайды. Маманның моделінде келесі шарттар ескерілген. Студенттерді оқыту процесі барысында көп көңіл олардың фундаментальдық дайындығына аударылады, туысқан мамандықтарды

игеру үшін негізін құрайтын білімдерді меңгеру. Осы фундаментальды кәсіби білімдердің негізінде студент білім беру бағдарламаларын меңгере алатын, бірнеше дәрежелерді алу құқығын қамтамасыз ететін. Социологиялық сұрақ-жауаптың мәліметі бойынша студенттердің 60 пайызы бірнеше кәсіби дәрежелердің алғанын қалайды және еңбекпен қамтылу мәселесін табысты шешкенін қалайды. Фундаментальды білімдердің жеткілікті мөлшері қорын меңгере тұра, маман әрі қарай қысқа мерзімді оқыту барысында жаңа дәрежелерді алуға қолын жеткізеді, яғни жұмысты ауыстыру мүмкіншілігіне ие болады.

Жаңа дәрежені алу үшін дистанциондық оқытудың жүйесі үлкен рөл атқарады, және екі бағытта дамытылады. Біріншісі – жаңа ақпараттық және коммуникативтік технологияларды қолданумен байланысты оқыту, Internet жүйесін қолданумен байланысты. Екінші бағыты – бұл дәстүрлі сырттай оқу және оның келесі түрлері, студенттердің Жоғары оқу орнына келуді қажет етпейтін. Оқытудың осындай формасы өзінің іс-әрекеті мүмкіншілігіне қарай немесе материалдық пен отбасы жағдайына қарай жоғары оқу орнына, яғни сессияға бара алмайтын студенттерге ыңғайлы. Еліміздегі саяси, экономикалық, мәдени, қоғамдық өміріндегі өзгерістерге сай жоғары оқу орындары үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, өз ісінің шебері, бәсекеге қабілетті, кең ауқымды, жан-жақты дамыған, өзінің әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипаттарының өзгеруіне және еңбек сапасына талаптың жоғарылуына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби білігі мол мамандарды даярлауды көздеп отыр.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасын іске асыру нәтижесінде «кәсіби міндеттерін дербес әрі шығармашылық тұрғыдан шешуге, кәсіби қызметтің тұлғалық және қоғамдық маңызын түсінуге, оның нәтижелері үшін жауап беруге қабілетті кәсіби құзыретті жеке тұлғаны, бәсекеге қабілетті маманды қалыптастыруды қамтамасыз ететін білім беруді басқарудың тиімді жүйесі құрылатыны» атап көрсетілген [1].

Жоғары интеллектуалды әлеуеті қалыптасқан, инновациялық технологияларды еркін меңгерген, ғылыми-зерттеушілік қызметке бағытталған болашақ педагогтарды даярлау, қайта даярлауды да айта кету керек. Мектеп мұғалімдері, ғалым-оқытушыларды елдегі және шетелдегі біліктілікті арттыру орталықтарында жүйелі түрде оқыту қолға алынуда. Еліміздегі жоғары білім беру ордалары әлемдік білім беру жүйесіне көше бастады.

Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін арттыра түсетін білікті мамандарды дайындау үшін ЖОО-ры да түрлі инновациялық әдістемелерді пайдалана бастады. «Академиялық мобильділік» бағдарламасы еліміздегі бірқатар жоғары оқу орындарында жүзеге асуда. Жоғары білім саласына көп сатылы оқу гранттары жүйесін әзірлеу, қос диплом алу, қолданбалы білім берудің өңірлік мамандықтарды ескеретін мамандандырылған оқу орындары жүйесін құру, оқыту әдістемелерін жаңғырту, оқытудың онлайн жүйелерін дамыту сынды жоғарыдағы бағыттың негізгі тетігі ретінде қарастырылуда [5].

Білім беру реформасын жүзеге асырудағы негізгі тұлға педагог болып табылады. Мемлекеттің педагог мамандарға бағдарланған әлеуметтік тапсырысы ең алдымен, жоғары оқу орнын, балабақша, мектеп таңдау жағдайында өз бетімен жауапты шешім қабылдай алатын, ынтымақтастыққа икемді, ел тағдырына жанашырлықпен қарайтын жоғары құзіретті мамандарды қалыптастыруды көздейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. –М.: ДИ-ДИК, 1994.
2. Джандильдин Н. Природа национальной психологии. Алма-Ата, 1971. -304б.
3. Жарикбаев К.Б. Развитие психологической мысли в Казахстане (со 2 половины 19 века и до наших дней.) – Алма-Ата, Казахстан
4. Узакбаева С.А. Эстетическое воспитание в казахской народной педагогике.: дисс...докт. пед. Наук., Алма-Ата, 1993.
5. Табылды Әдібай. Этнопедагогикалық оқылымдар – Алматы: «Білім», 2005 – 312б.

ҚАЗАҚ МУЗЫКАСЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ӘН ӨНЕРІ

Оралбек Зарина Нұрлыбекқызы

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – оқытушы Туманова Г.А.

Ән өнері - дегеніміз ең кең тараған музыкалық шығармалар жанры

Құлақтан кіріп, бойды алар

Әсем әнмен тәтті күй.

Көңілге түрлі ой салар

Әнді сүйсең, менше сүй, - деп дана Абай қазақтың ән мен күй күдіретін осылай жырлаған. Себебі, қазақтың әні мен күйі – халқымыздың көне заманнан бері қалыптасқан асыл қазынасы, ұлттың бекзат болмысы, жүрек сыздатқан сағынышы, көңілдің нәзік қылын шертер сезімі, мұң-шері, қызық қуанышы. Әннің жанрлары өте көп соның ішінде мен “**Дәстүрлі ән өнеріне**” үңілгім келеді. Дәстүрлі әндер көбіне аспаптардың сүйемелдеуімен айтылады. Әнмен өміріміз түбегейлі байланысты себебі сәби өмірге келгенде анасы **бесік жырын** айтып қарсы алады, ал дүниеден өтсе **жоқтау** айтып шығарып салады. Қазақтар басы қосылса дәстүрлі, халық әндерін айтып сауық құрады.

Музыка зерттеушілерінің айтуынша халқымыздың 5 мыңнан аса күйі бар, 12 мыңға жуық әні бары көрінеді. Бұл – қазақ әншілік өнердің ғасырлық даму тарихының бар екендігінің айғағы.

“**Ел іші-өнер кеніші**” деп халқымыз бекер айтпаған. Әндерді тек домбыра, қобызбен ғана емес жетіген, сыбызғы, шертер аспаптарымен сүйемелдеу әлі жалғасып келе жатыр. Дәстүрлі әндердің 90% ын домбыра аспабымен сүйемелдейді. Дәстүрлі ән өнері, негізінен, халық әндері, термелер, айтыс және жыршылық өнермен тығыз байланысты. Әндердің әуені мен мәтіні бірін-бірі толықтырып, тыңдаушыны терең ойға батырады. Бұлар көбінесе жеке орындаушылар немесе топтар арқылы орындалады.

Қазіргі таңда дәстүрлі ән өнері сақталып, дамып келе жатқанымен, ол заманауи музыкалық ағымдар мен жанрлардың ықпалына да түсіп жатыр. Дегенмен, дәстүрлі ән өнері

әлі күнге дейін халқымыздың мәдениетінде маңызды орын алады, көптеген шығармашылық ұжымдар мен жеке орындаушылар осы мұраны сақтап, насихаттауда.

Дәстүрлі әндеріміз той-думанда ерекше орын алады . Бала туылғанда **бесік жырын** айтамыз, тәй-тәй басқанда **тұсау кесер** әнін ,отбасы құрғанда **жар-жар** айтып әнімізді шырқаймыз .Қазіргі уақытта эстрада әншілері дәстүрлі әндерді жаңа нұсқада шырқап жатыр. **Дәстүрлі әндер туған жерге деген махаббатты ,халықтың рухани байлығын салт-дәстүрлерін** дәріптейді

Ән жанды тербеп қана қоймай әуен мен сөзді бір бірімен байланыстырады

Әннің негізгі элементтеріне лирика,ырғақ, сөз әуен жатады.

Ең алғаш қазақ халық музыкасын жинап ,зерттеген орыс музыка зерттеушісі болды этнограф ,композитор және музыкалық педагог **Александр Затаевич** болды.**Затаевичтің** ең танымал еңбегі **-Қазақ халқының 1000 әні** деген және **Қазақ халқының 500 күйі** деген еңбектері ең танымал . Бұл жинақтарда ол қазақтың халық музыкасының көптеген үлгілерін жазып алған, сол арқылы қазақ музыкасының бай мұрасын әлемге танытқан. Затаевичтің жинақтары қазақ музыкасының ноталық жазба түрінде алғаш рет басылып шыққан маңызды құжаттар болып табылады. Бұл еңбектер қазақ музыкасының теориялық және практикалық тұрғыда зерттелуіне жол ашты.

Дәстүрлі әндерді әншілер көбіне концерттерде ,тойларда ,мерекелерде ән салып тыңдаушыларды баурап алады .

Қазақтың белгілі дәстүрлі әншілері :

1) Ғарифолла Құрманғалиев — қазақтың белгілі дәстүрлі әншісі, халық әндерін орындаудағы ерекше орындаушылық шеберлігімен танымал.

2) Күләш Байсейітова — қазақтың ұлы әншісі, опера өнерінің майталманы.

3) Сүйінбай Аронұлы — XIX ғасырда өмір сүрген қазақтың айтыс ақыны және әншісі, оның орындаушылығы өз дәуірінде ерекше бағаланған.

4) Мәдина Сәдуақасова — қазақ эстрадасының жұлдызы.

Дәстүрлі ән ол ұлтымыздың байлығын салт-дәстүрін айқындайды . Дәстүрлі ән ұлттық мұраны сақтаушы.

Ән-ол құлақтан кіріп бүкіл бойымызға тарап ерекше сезім береді .

Дәстүрлі халық әндерін естігенде кең далада қолына домбырасын алып табиғатқа қарап ауыл адамдарын жинап ән салынып ұлттық ойындар ойнап жатқан жастар көзіме елестейді.

Дәстүрлі әндерді дамыту жолындағы **Жаяу Мұса (Мұса Жүсіпұлы)** ның еңбегі Жаяу Мұса өзінің әндері мен өлеңдері арқылы қазақтың халық өнерін жоғары деңгейге көтерген тұлға. Оның шығармалары арқылы қазақтың халық әндері, күй өнері терең мән мен жаңа сипат алды. Ол қазақтың халықтық мәдениетін сақтаушы әрі насихаттаушы болған, оның әндері күні бүгінге дейін халық арасында орындалады.

Жаяу Мұса өз заманының халық музыкасының шебері ғана емес, сонымен қатар, өзінің шығармалары мен өнері арқылы ұлттың рухани дамуына зор үлес қосқан тұлға болып табылады

Дәстүрлі әндер құрылымы мен орындалу ерекшелігіне байланысты бірнеше түрге бөлінеді

1. Халық әндері

Бұл — қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан әндері. Халық әндері халықтың тұрмысын, табиғатын, арман-тілектерін, әлеуметтік мәселелерін, батырлықты және махаббатты сипаттайды. Халық әндері өз кезегінде бірнеше топқа бөлінеді:

- **Туған жер, табиғат туралы әндер** (мысалы, «Желдірме», «Қараторғай»).
- **Ғашықтық әндері** (мысалы, «Қарағым, қоңыр қыз», «Балқадіша»).
- **Той, салт-дәстүрге байланысты әндер** (мысалы, «Тойбастар», «Шашу»).

- **Жалпы халықтық әндер** (мысалы, «Елім-ай»).

2. Жырлар мен термелер

Бұл — қазақтың эпикалық жанрындағы әндер. Жырлар мен термелер тарихи оқиғалар мен батырлар туралы айтады. Олар көбінесе сөз арқылы жоғары мәнді оқиғалар мен тұлғаларды сипаттап, өлеңмен жеткізіледі. Термелер көбінесе ұзақ әрі күрделі болып келеді, және әрдайым қазақ қоғамындағы моральдық және этикалық сұрақтарды қозғайды.

- **Жырлар** (мысалы, «Қозы Көрпеш - Баян Сұлу», «Қобыланды батыр»).

- **Термелер** (мысалы, “Айқас термесі”, “Елім-ай”).

3. Ақындар мен айтыс өнері

Ақындар айтыс өнерінде өз шығармаларын орындап, екі тараптың арасындағы сөз жарысына айналдырады. Айтыс көбінесе дауыс пен сөздің шеберлігіне негізделіп, айтысушылардың өнерін көрсету арқылы орындалады. Дәстүрлі әндердің ішінен “Балқадіша” әнін айтар болсақ

Махаббат тақырыбында айтылған ән халқымыздың музыкалық мәдениетінде ерекше орын алған әні

Балқадіша» — қазақтың ұлттық музыкасы мен поэзиясын біріктіретін тамаша үлгі. Бұл ән халықтың жүрегіне терең із қалдырып, махаббат пен сезімдер туралы терең философиялық ойларға жетелейді. Әннің әуені мен сөздерінің үйлесімі, махаббат тақырыбына деген ерекше көзқарасы қазақ мәдениетінің бір бөлігі ретінде сақталып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Т.Жұмағалиева, Д.Ахметова “Қазақ халқының дәстүрлі музыкасы”-2005ж
2. З.Қоспақов “Қазақтың әншілік өнері”-2009ж
3. Қазақтың әншілік өнерінің тарихы-2011
4. Қазақтың дәстүрлі 1000 әні
5. А.Жұбанов “Замана бұлбұлдары”-2010ж

ТҰЛҒАҒА БАҒЫТТАЛҒАН, ІС ӘРЕКЕТТІК, САРАЛАП ОҚЫТУ, КОММУНИКАТИВТІК ТӘСІЛДЕРДІ САБАҚТА ҚОЛДАНУ

аға оқытушы **Сарсекенова А.Ж., Жаңабаева Б. С.** пик 23- 5к1,
Ахметджан А. К. пик 23- 5к2
Tashenev University,
Шымкент қ.
«Педагогика және бастауышты оқыту әдістемесі» кафедрасы

Аннотация. Организация учебной деятельности студентов и мониторинг ее результатов. Для реализации урока учитель использует различные методы инаглядности. Важно отметить, что в условиях обновления содержания образования процесс обучения характеризуется активным участием самих студентов. В этом случае учитель выступает организатором познавательной деятельности учащихся.

Summary. The teacher uses various methods and tools to organize the learning activities of students and monitor their results. This means that the perception of the student has changed, that is, the transition from dominant authoritarianism to collaborative learning

Білім алушылардың оқу әрекетін ұйымдастыру және оның нәтижелерін бақылауды жүзеге асыру үшін педагог әртүрлі әдістер мен құралдарды пайдаланады. Білім беру мазмұнын жаңарту аясында оқу процесі оқушылардың өздерінің белсенді қызметімен сипатталатынын

атап өткен маңызды. Бұл жағдайда мұғалім білім алушылардың танымдық іс-әрекеттерінің ұйымдастырушысы ретінде болады. Бұл білім алушының қабылдауы өзгергенін, яғни басым авторы тарлықтан ынтымақтастық оқытуға көшуді білдіреді.

Практик мұғалімге көмек ретінде оқу процесін ұйымдастырудың қазіргі заманғы тәсілдеріне, әдістеріне, технологияларына қысқаша сипаттама ұсынылған. Тәсілдердің түрлері: Зерттеушілік тәсілі. Құндылықтарға бағытталған тәсіл. Тұлғаға бағдарланған тәсіл. Іс-әрекеттік тәсіл. Саралап оқыту тәсілі. Құзыреттілік тәсілі. Жүйелі әрекеттік тәсілі. Коммуникативтік тәсіл. Интегра- тивтік тәсіл. Ойын арқылы оқыту тәсілі. Жобалау тәсілі. Ақпараттық коммуни- кациялық технологияларды қолдану(АКТ)

1.Зерттеушілік тәсілі. Зерттеушілік тәсілі негізінде білім берудің жаңартыл- ған мазмұнына көшу іске асырылады.Зерттеушілік тәсілі: оқу процесінің бар- лық кезеңдеріне ғылыми зерттеулердің жалпы және жеке әдістерін енгізуді (қабылдаудан практикада қолдануға дейін);

- шығармашылық-ізденіс қызметтерін оқу және оқудан тыс уақытта ұйымдас- тыруды жобалайды.

Зерттеушілік тәсілі «мұғалім – білім алушы» өзара қарым-қатынасы сипаты- ның ынтымақтастық жағдайына қарай өзгеруіне, сондай - ақ танымдық қызығу- шылығына тәрбиелеуге,білім алу мен оқуға деген оң уәждеме құруға, терең, сапалы білім алуды қалыптастыруға ықпал етеді. Зерттеушілік тәсілді қолда- ну жеке тұлғаның интеллектуалдық дамуына,өзіндік білім алу дағдыларын, белсенді танымдық іс-әрекетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

2. Құндылықтарға бағытталған тәсіл. Оқытудағы құндылықтарға бағыттал- ған тәсіл ол оқу әрекетін белгілі бір құндылықтар тұрғысынан ұйымдасты- ру және жүзеге асыру, нәтижелерге қол жеткізу және пайдаланудың тәсілі. Құндылық а бағытталған оқу процесі білім алушының бойында тұлғалық құн-

дылықтар жүйесін қалыптастырады. Құндылықты бағдарлау тұлғаның өз әрекетінде же- келеген құндылықтарды (құндылықтарға бағдарлану қабілеттілігі)

бағдар ретінде таңдап алу қабілеттілігі (қасиеті), сондайақ оларды өзінің жеке әлеуметтік маңызды құндылықтары ретінде сезіну және қабылдау қабілеттілігі. Құндылықтарды іске а- сыру құндылықтардан шығатын талаптарға сай

болу және күнделікті өмірді сол талаптарға бағындыру. Құндылықтардың мәні белгілі бір қоғамның сәтті әрекет етуі үшін қажетті ережелерді, дағдыларды,

өмір салтын, мінез-құлық мәнерін қалыптастыруда көрініс табады. Құндылық- тар қоғам қолдайтын және адамдардың көпшілігі бөлісетін белгілі нысан- дардың және құбылыстардың, адамдық қасиеттері мен өзін-өзі ұстау ереже- лерінің тұлғалық және әлеуметтік мәдени маңыздылығы. Құндылықтар тұлғаның инталануының өте маңызды факторы ретінде мінез- құлығы мен іс-әрекетте-рін көтермелейді. Орта білім берудің құндылықтары ретінде:

- 1) қазақстандық патриотизм және азаматтық жауапкершілік;
- 2) құрмет;
- 3) ынтымақтастық;
- 4) еңбек пен шығармашылық;
- 5) ашықтық;
- 6) өмір бойы білім алу белгіленді.

3. Тұлғаға бағытталған тәсіл.

Тұлғаға бағытталған тәсілдің мақсаты оқу процесін дараландыру, оның жеке психикалық және дене бітімі ерекшеліктерін, қажеттіліктері мен мінез-құлық уәждерінің әлеуетті мүмкіндіктерін ескере отырып білім алушыны

тұлға ретінде үйлесімді қалыптастыру және жанжақты дамыту, оның шығармашылық қабілеттерін толық ашу болып табылады.

4. Іс-әрекеттік тәсіл.

Іс-әрекеттік тәсілдің негізгі мазмұнында білім алушының білімді дайын күйінде алмай, оны өзі өндіруі, өзінің оқу әрекетінің мазмұны мен түрлерін ұғынатыны, оның ережелер жүйесін түсінуі мен қабылдауы жатыр, бұл өз кезегінде оның білімінің, біліктерінің және кең ауқымды дағдыларының белсенді әрі табысты қалыптасуына ықпал етеді. Білім алушылардың оқу әрекеттері «білу», «түсіну», «қолдану», «талдау», «жинақтау», «бағалау» сияқты категорияларға топтастырылған. Іс-әрекеттік тәсіл өз бетінше ізденуді, түсіндіруді, талдауды, түрлі дереккөздерден алынған ақпаратты тарату мен бағалауды, графикалық мәліметтер мен басқа үйретуші ресурстарды қолданады.

5. Саралап оқыту тәсілі.

Саралап оқыту тәсілі білім алушылардың әртүрлі топтары үшін оқу процесін мамандандыруды, білім алушылардың ерекшеліктерін есепке алу мақсатында әртүрлі топтар үшін түрлі оқыту жағдайларын жобалайды. Саралап оқыту тәсілі әртүрлі білім алушылар тобының оқу әрекетін ұйымдастыру үшін арнайы оқыту әдістерін және іс-әрекеттерді саралау тәсілдерін кіріктіреді.

Күрделілігімен, оқутанымдық қызығушылықтарымен, мұғалім тарапынан көмек сипаты мен ерекшеленетін сараланған тапсырмаларды қолдану - сараланған оқу іс-әрекеттерін ұйымдастырудың шарты болып табылады.

6. Құзыреттілік тәсілі.

Құзыреттілік тәсілдің мақсаты дәстүрлі емес және типтік жағдаяттарда шешім қабылдау және іс-әрекет жасау, өз мақсатын анықтай алу дағдыларын меңгеру болып табылады. Құзыреттілік тәсілінің басты міндеті білім алушылардың бастамашылдығы мен өз бетінше жұмыс істей алатынын көрсетуге деген ынтасы болып табылады. Ол білім алушылардың жеке әрекет ете алуына, өз қабілеті мен қызығушылығын ұйымдастыруына мүмкіндік береді.

Құзыреттілік тәсілі білім алушылардың білім, білік дағдыларын жеке-жеке емес, кешенді түрде меңгертуді жобалайды.

7. Жүйелі-әрекеттік тәсілі.

Жүйелі-әрекеттік тәсілі білім алушының оқу әрекеттерін өз бетінше ұйымдастыру негізінде құрылады, оларда әмбебап оқу әрекеттері жүйесін қалыптастыру мен дамыту мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Ол өз бетімен оқу, өздігінен даму, өзіндік ұйымдастыру режимінде оқу процесін ұйымдастыру мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Жүйелі-әрекеттік тәсіл курстың тарауларын жеке-жеке емес, өзара байланыста оқуды ұсынады.

8. Коммуникативтік тәсіл.

Оқытудағы коммуникативтік тәсіл ақпаратты тарату мен жариялау, екі немесе одан да көп адамдар өзара сөйлесім процесіне түскенде білім, білік

және дағдымен алмасу. Коммуникативтік тәсілдің нәтижесі тілдік және сөйлеу нормаларын дұрыс пайдалана және коммуникативтік әрекетті дұрыс таңдай отырып, қарымқатынасқа қатысушы басқа адаммен өзара әрекет ету

процесінде тіл арқылы қарымқатынасты жүзеге асыру қабілеттілігі болып

табылады. Оқыту процесінде коммуникативті тәсілдерге сәйкес қарым-қатынас жасай білуін қалыптастыруға ықпал ететін тапсырмалар және шынайы коммуникация шарттарына бара бар жұмыс режимі (жұптық және топтық жұмыс) пайдаланылады.

9. Интегративтік тәсіл.

Білім алушыларды дамытуға арналған интегративтік тәсіл барысындағы оқыту процесі әртүрлі құралдар мен бірнеше ісәрекеттерді біріктіру қағидатына сәйкес құрылады. Интегративтік тәсілге көптеген белсенді қозғалыс түрлері жатады: сергіту сәттері, театрландырылған ойындар, қозғалыс үзілістері

(кідіріс). Интегративтік оқыту тәсілі білім алушылардың сөздік қорын кеңейтуге, коммуникативтік біліктіліктерін дамытуға, эстетикалық талғамда-

рын дамытуға, көркемөнер туындыларын түсінуге және бағалауға мүмкіндік береді. Аталған оқыту тәсілі психикалық процестерге әсер етіп қиындықтарды жоюға, оқу материалын тиімді, қолжетімді, жаңа деңгейде қабылдауға мүмкіндік береді.

10. Ойын арқылы оқыту тәсілі

Оқыту әдісі ретінде ойын түрлерін қолдану білім алушылардың танымдық қызығушылық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Ойын түріндегі оқыту технологиясының басты элементтері: ойын алдында нақты оқу мақсаты қойылады; ойын арқылы белгілі педагогикалық нәтижеге қол жеткізу жос-

парланады, оқыту ісәрекеттері ойын ережелеріне бағынады, оқу материалдары ойын құралы болып табылады. Ұжымдық ісәрекет түрлерін ұйымдастыруға бағытталған ойын тәсілдері арқылы білім алушылар басқа шағын топ мү-

шелерінің пікірін сыйлауды, соңғы нәтиже мен өзіндік ісәрекетін жобалай алу, мақсатқа жету әдістерін анықтауды үйренеді.

11. Жобалау тәсілі

Оқу жобасы білім алушылармен немесе білім алушылардың тобымен ғылымизерттеушілік, шығармашылық немесе практикалық сипаттағы проблемаларды шешуге бағытталған оқу-танымдық іс-әрекеті. Проблемаларды кең

тұрғыда шешу әрекетімен және келісілген әдістерімен, жалпы ортақ мақсатының болуымен сипатталады. Жобалау әдісінің элементтерін қолдану арқылы білім алушылар алға қойған проблеманы шешудің өзіндік жолдарын іздеп табады. Жобалау әдісін қолдану барысында білім алушылардың ұжымдық, топ

тық жобалар дайындау бойынша атқаратын ісәрекеттерін ұйымдастыру ұсынылады. Жобалау жұмыстарын ұйымдастыру сабақпен ғана шектелмейді, сабақтан тыс уақытта да бірлесіп жұмыс жасаулары қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Досжанов Б, Альменаева Р. «Электрондық оқулықтарды даярлау әдістері» Алматы 2012

2 Қараев Ж, Қуанбаев Б. «Жетірілдірілген педагогикалық жүйені жобалаудың дидактикалық шарттары» «Ізденіс» №1, 2004

3 Бұзаубақова К.Ж «Жаңа педагогикалық технология» Тараз 2003

4 Таубаева Ш.Т, Барсай Б,Т «Оқытудың қазіргі технологиялары» Бастауыш мектеп №3 2019

5 К.Жүнісова, Қ.Аймағамбетова, З.Ф.Олейник «Дүниетануды оқыту әдістемесі» Алматы, «Атамұра» 2018. (1, 2) 2019 (3)

6 К.Ж.Жүнісова, Ә.Б.Бірмағамбетова, К.А.Аймағамбетова, И.Н.Нұғыманов, В.М.Жукешев. «Дүниетану оқыту әдістемесі» 4 сынып. Алматы «Атамұра», 2004

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДА МАТАДАН ГҮЛ ЖАСАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ОҚУШЫЛАРҒА ҮЙРЕТУ ӘДІСТЕРІ

Амангелді М.Е.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекшісі – PhD, қауымдаст., профессор **Конакбаева У.Ж.**

Сәндік-қолданбалы өнер сабақтары табиғаттың сұлулығын эстетикалық тәрбиеде, оқушылардың көрнекі қабылдауын қалыптастыруда белсенді қолдануға мүмкіндік береді. Егер, мысалы, оқушы гүлді тазарту бейнесімен байланысты сәндік композициямен жұмыс жасаса, онда әртүрлі уақытта және әртүрлі жерлерде гүлдердің сұлулығын қабылдаудан қалған әсерлер стильдендірілген кескінді жалпы түрде көрсетуге көмектеседі. Жеке бөлшектерді пысықтау үшін орманға, өріске қайта барып, жаңа қабылдаулардың көмегімен қолда бар әсерлерді толықтыру қажет. Сондықтан сәндік-қолданбалы өнермен айналысатын оқушылар табиғаттың сұлулығын белсенді және мақсатты түрде байқайды.

Табиғат оқушыларға сәндік композицияларының сюжеттерін айтып қана қоймайды, олар үшін терең эстетикалық ләззат көзі болады. Өйткені, табиғаттан, қоршаған өмірден халық шеберлері өз туындыларына арналған бейнелерді алуды жалғастыруда. Табиғат жастарға және олардың сәндік шығармашылығында еңбек объектісіне айналатын материалдар береді.

Табиғи мотивтің сәндік бейнесі бойынша жұмыс оқушылардан байқау қабілетін, логикалық ойлау мен жалпылау қабілетін талап етеді. Шындықтың объектілері мен құбылыстарын жалпылау процесінде оқушы бір уақытта олардың басқа да белгілерінен, бір-бірінен ерекшеленетін жақтарынан алшақтайды. Мұндай психикалық аландаушылық абстракция деп аталады. Абстракциялау процесі -- бұл заттар мен құбылыстарды жалпылаудан, осы заттар мен құбылыстардың басқа қасиеттері мен жақтарынан алшақтау кезінде олардағы ұқсастықтарды анықтаудан тұратын шындықты білу. Сәндік-қолданбалы өнер туындыларын жасаудың бұл жолы оқушылардың ақыл-ой тәрбиесіне оң әсер етеді. Материалдарды көркемдік өңдеу шеберлігін игеру олардың сәндік мүмкіндіктерін түсінуді, қиялын дамытуды және техникалық білім мен дағдыларды игеруді қамтиды. Сонымен қатар, оқушылар дамыған көркемдік талғамның өлшемдерінің бірі болып табылатын материалдың ерекше сезімін, оның сәндік-технологиялық ерекшеліктерін дамытады.

"Материалдарды сәндік формалар мен бейнелерге айналдыру нәтижесінде балаларда көркемдік және еңбек дағдылары қалыптасады. Олар еңбектің сұлулығын біледі, өйткені олар эстетикалық мәнерлі бұйымдарды жасауға қатысады және өз қызметінің нәтижелерінен қанағаттану мүмкіндігіне ие. Бұл сабақтарда эстетикалық және еңбек тәрбиесінің элементтері бір-бірімен тығыз байланысты болғандықтан, көркемдік дағдылар қашан дамитынын және еңбек дағдылары қашан дамитынын ажырату қиын. Мұнда шығармашылық мәселелерді шешу белгілі бір қолөнер әдістерін игеру қажеттілігімен, белгілі бір материалдағы идеяларды жүзеге асыруда белгілі бір еңбек дағдыларын игерумен үйлеседі" [1].

Еңбек сипатының өзгеруі нәтижесінде адам эстетикалық тәжірибе түрінде көрінетін рухани қанағаттануды сезінеді. Жеке тұлғаның физикалық және рухани қабілеттері өзара, тұтас, үйлесімді түрде дамиды. Еңбек процесінде шығармашылықтың қуанышы сәндік-қолданбалы өнер саласындағы белсенді іс-әрекеттің ажырамас жағдайы болып табылады.

Шындыққа эстетикалық көзқарастың жағымды тәжірибесін жинақтауға мүмкіндік беретін өте үлкен эстетикалық даму мүмкіндіктері сұлулық заңдары бойынша істі орындау

процесінде жеке шығармашылыққа, сондай-ақ тікелей еңбек нәтижелерінің эстетикалық дизайнына ие.

Сәндік бұйымдарды жасау процесі де құнды, өйткені ол оқушы басынан бастап қол жеткізудің соңғы нәтижесін елестеткен кезде ғана сәтті бола алады. Яғни, бұйымдарды жасау барысында оқушы өз әрекеттерін жоспарлайды. Өйткені, алдыңғы операцияны жасамай, келесіге өту мүмкін емес. Мұның бәрі оқушылардың еңбегінің ұйымдастырылуы мен мәдениетіне әкеледі, кез-келген мәселеге жоспарлау элементін енгізу қабілетіне тәрбиелейді.

Сурет 1. Лентадан гүл жасау технологиясы

"Сәндік-қолданбалы өнер сабақтары, оның қарқындылығына қарамастан, оқушыларды жалықтырмайды, өйткені операциялар мезгіл-мезгіл ауысып отырады, демек, жұмыс түрлері. Содан кейін оқушы жалықпай жұмыс істеуі керек және оны өңдеу кезінде сәтті жұмыс тәсілін табу керек, содан кейін оны қайрау, құралды түзету және т. б. Операциялар жүзеге асырылады, сондықтан бұлшықеттердің бір позициядағы статикалық жұмысы ұзаққа созылмайды, позиция өзгереді, басқа бұлшықеттер тартылады және т. б. Бұл жоғары деңгейде оқытудың дидактикалық принципі бойынша сабақтарды жүзеге асыра отырып, тапсырмалардың жүктемесін, күрделілік дәрежесін және қиындық өлшемін реттеуге мүмкіндік береді. Қиындықтың жоғары деңгейінде оқу принципі, ең алдымен, баланың рухани күштерін ашып, оларға кеңістік пен бағыт беруімен сипатталады.

Сонымен, сәндік - қолданбалы өнер туындыларымен жұмыс жасау-мектеп оқушыларына эстетикалық және еңбек тәрбиесінің белсенді құралдарының бірі. Материалдарды көркемдік өңдеудегі еңбек процесі оның қарқынымен, дизайнымен оқушыларды қызықтырады, олардың қабілеттерін анықтауға көмектеседі. Олар өз бетінше жұмыс істей алады, әдемі жасауға ұмтылады. Еңбек нәтижелері балаларға шығармашылық қанағат әкеледі, оларға терең эмоционалды әсер етеді. Оқушылар эстетикалық, еңбек және политехникалық білімдерін тереңдетеді, еңбек мәдениетінің бірқатар арнайы дағдыларын қалыптастырады, мамандықтарға деген қызығушылықты оятады. Мұндай сабақтар әмбебап қабілеттердің қалыптасуына, еңбек процесінде шығармашылық бағытқа, адамгершілікке, яғни мектеп түлектеріне және болашақта қандай қызмет түрімен айналысса да қажет болатын жеке қасиеттерге ықпал етеді [2].

Сурет 2. Лентадан жасалған дайын гүл

Гүл жасау өнері бұрыннан белгілі. Гүлдер көйлек, костюм, шляпаны безендіру үшін қолданылады. Витриналар, стендтер, көріністер, карнавал шерулері сәндік гүлдермен безендірілген. "Әрлеу гүлдері" атауы олардың мақсаты туралы айтады. Жасанды гүлдер көйлек немесе бас киім үшін әрлеу ретінде қызмет етеді.

Кез-келген көйлек, тіпті ең қарапайым, кешкі немесе балды айтпағанда, шебер жасалған гүлмен немесе букетпен безендірілген, талғампаз болады. Күлгін немесе нарцисс гүл шоқтары, ұмытпау немесе дала қалампырлары ерте көктемде, әлі де жаңа гүлдер аз болған кезде ханымдар костюмін қалай жандандырады.

Әрлеу гүлдері арнайы үлгілерге сәйкес жасалады, бірақ сәндік гүлдердің үлгілерін де қолдануға болады. Әрлеу гүлдері үшін ең жақсы материалдар алынады: жібек, креп-атлас, шифон, барқыт және т.б..

Әрлеу гүлін әртүрлі маталардан біріктіруге болады, мысалы: гүл - барқыттан, жапырақтары - жібек матадан, жапырақтары - брокадтан және т. б.

Сурет 3. Матадан жасалған гүлдер

Аяқтауға арналған гүлдер қалың сымнан жасалған сабақтарда жасалмайды, олар үшін жұмсақ сабақтар - гүлдер сияқты материалдан немесе тоқылған матадан жасалған түтіктер қолданылады. Соңғысы ені 0,5 см жолақтарға кесіліп, оларды желіммен майлап, көлденең жіп бойымен тартады, ал жолақ түтікке оралып, желімделеді. Егер гүлдердің сабақтары жүгері гүлдері, сипаттамада көрсетілген басқа гүлдер сияқты жұқа сымнан жасалған болса, сым жабысып қалмас үшін олардың ұштарын мұқият тығыздау керек.

Сипаттамада бір немесе басқа гүлдің атауы берілгеніне қарамастан, ол әрдайым тірі гүлге ұқсамайды, бірақ көбінесе стильдендірілген, дегенмен ол жаңа гүлдердің үлгілеріне негізделген. Гүл мөлшері, пішіні, саны, ең бастысы түсі бойынша өзгеруі мүмкін [3].

Сурет 4. Матадан гүлдер жасау технологиясы

Жасанды гүлдер үшін ең оңай өңделетін материал қағаз. Қағаз барлық түстерде немесе гофрленген түсті қағаздан немесе матадан алынады. Жылтыр және т. б. қолдануға болмайды.

Бірдей шаблондарды маталарға берілген үлгілерді қолдана отырып, гүлдер мен жапырақтардың бөлшектері қайшымен кесіледі. Егер короллаларды тұрту қажет болса, онда ол арнайы әдіспен жасалады.

Жапырақтары мен жапсырмалары үшін қажетті бөліктердің мөлшеріне байланысты әр түрлі қалыңдықтағы дайын жасыл қағазды алыңыз.

Қағаз гүлдеріне арналған сым матадан жасалған гүлдермен бірдей қолданылады.

Гүлдің бөліктерін желімдеу үшін сүзбе (пісіру және желім) болып табылатын тез кептіру желімі қолданылады. Сіз ағаш желімі мен пастаны қолдана аласыз. Қағаздан гүлдер жасауға арналған құрал матадан жасалған гүлдермен бірдей қолданылады, тек бұталарды ағаш және оларға ағаш төсем алу керек.

Жапырақтарды гофрлеу және жапырақшалардағы дөңестерді сығу суық құралмен жүзеге асырылады. Гүл жапырақшасы пинцетпен немесе тікелей алақанға гофрленген. Тығыз, былғары жапырақтары бар гүлдер үшін (мысалы, лалагүлдер, қызғалдақтар, түймедақтар) қалың қағазды алып, жанасады.

Табиғи ұсақ гофрленген гүлдер, мысалы, орхидеялар, ирис, гофрленген қағаздан жасалған. Қалампыр, раушан, астера, хризантема, далия сияқты көптеген жапырақтары бар гүлдер жұқа майлық қағаздан жасалған.

Қағаз жапырақтарына табиғи көрініс беру үшін оларды парафинмен жабу керек. Ол үшін қалың жасыл қағаздан жасалған жапырақтар гофрленген, артқы жағында жұқа қағазбен парақтың түсіне оралған сым (ортаңғы тамыр) желімделген, содан кейін балқытылған парафинге батырылған. Парафин қайнаған да, суық та болмауы керек, әйтпесе ол параққа өте қалың қабатта жатып, байқалады.

Жақсы тазартылған парақ табиғи көрініске ие.

Жиналған байламдар сымға бекітіледі. Олардың ұштары кесіліп, желіммен майланып, боялған. Киізден, жүннен және былғарыдан жасалған гүлдер тек стильдендірілген және шляпалар мен көйлектерді безендіру үшін қолданылады.

Бұл гүлдерге арналған өрнектер әрлеу түстерімен бірдей өрнектер болып табылады.

Киізден, жүннен және былғарыдан жасалған гүлдер жанаспайды; олар дайын түсті материалдардан жасалған. Сабақтар, жапырақтар бірдей материалдан жасалған. Ол үшін терінің немесе киіздің бөліктері тар жолақтар түрінде қайшымен ұсақтап кесіліп, жиналған гүлге бекітіледі. Киіз гүлі үшін сабақтар мен стамендер киізден, үлбірлер үшін лакпен жабылған теріден жасалады.

Гүлдер мен жапырақтардың бөліктерін гофрлеу ыстық құралмен жүзеге асырылады. Киізден жасалған гүлдердің бөліктері жіптермен, ал үлбір мен былғары желіммен жабыстырылады. "Киіз бөліктері жұмыс алдында ыстық сумен суланған, жақсы сығылған және

желатиннің әлсіз ерітіндісінде крахмалданған және кептірілген. Өрі қарайғы жұмыс процесі матамен бірдей " [4].

Былғарыдан жасалған гүлдер крахмалданбайды және сымға жабыспайды. Жүнді гүлдер үшін кез-келген арзан жүнді қолдануға болады. Егер қадалар ұзын болса, оны біркелкі кесіп немесе отқа жағып, содан кейін тарау керек. Жүн жапырақтарындағы тамырлар гофрленбейді, бірақ қаданың жағында ыстық пышақпен күйіп кетеді. Мұны теріні күйдірмеу үшін мұқият жасау керек.

"Жапырақшалардағы қадалар қайшымен кесіледі, сондықтан дөңес қажет жерлерде қадалар жоғары болады. Жапырақшаға тамыр жасау үшін соңғысы тамыр өтетін жерде бүгіліп, қадалар қайшымен кесіледі. Киізден, жүннен және былғарыдан жасалған гүлдер қыс мезгілінің гүлдері. Кешкі көйлектерді безендіру үшін моншақтар мен шыны моншақтардан гүлдер қолданылады. Моншақтар жұқа сымға байланып, оны жапырақ түрінде бүгеді.

"Гүлдің жеке бөліктерін жинап, оларды біріктіріп, түзетіңіз.

Сабағы жібекпен оралған жеке гүлдер букетке немесе бұтаққа біріктіріледі.

Гүл жасау оңай. Олар үшін материал матаның қалдықтары, қағаз. Гүлдер жасалатын жұқа түсті қағаз гүлді немесе майлық деп аталады. Мұндай қағаздан сіз әртүрлі гүлдер жасай аласыз, бірақ олар қаншалықты жақсы жасалса да, олар көйлектер мен шляпалар үшін әрлеу бола алмайды және тек көріністер мен карнавал костюмдерін безендіруге жарайды. Киімге арналған гүлдер матадан жасалған: жібек, барқыт, сондай-ақ былғары, күдері, киіз және басқа материалдар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нестерова, Т.В. Опыт применения контраста при формировании графического образа у младших школьников (констатирующая стадия исследования) /Т.В. Нестерова // Педагогическое образование в России. —2013. —№2. —С. 240-244
2. Кокоткина О.Д. Формирование личности ребёнка в процессе ознакомления с искусством //Дошкольное воспитание, —2014. —№2, —с.35 —40.
3. Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию. Под ред. В. А. Езикеева, Е. В. Лебедева и др. — М.: Издательство Просвещение, 2015. — 271с.
4. Щербанова, Е. И. Одаренность как психологическая система: структура и динамика в школьном возрасте. / Е.И. Щербанова. —М., 2016. —311с.
5. Яковлева, Е. Л. Психология развития творческого потенциала личности / Е. Л. Яковлева. — М.: Флинта, 2017. —224с.

ТЕХНОЛОГИЯ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ОРИГАМИ: ПРИМЕНЕНИЕ ДРЕВНЕГО ИСКУССТВА В СОВРЕМЕННОМ ДИЗАЙНЕ И ОБУЧЕНИИ

Сейілхан Талшын, Куралбай Жаннур

студенты группы ПиК-24-1к1

научный руководитель, магистр, старший

преподаватель **Рахманкулова Ж.А.**

Университет имени Ж.А. Ташенева, Шымкент.

Аннотация: Оригами — это древнее японское искусство складывания бумаги, которое на протяжении веков привлекает внимание ученых, дизайнеров и педагогов. В последние десятилетия оригами стало не только эстетическим, но и функциональным инструментом,

используемым в различных областях: от инженерии и робототехники до образовательных методик. В данной статье рассматриваются современные технологии изготовления оригами, а также их применения в дизайне и образовании. Особое внимание уделяется методам, которые могут быть использованы для оптимизации процессов создания изделий и использования оригами в качестве метода обучения и развития креативности. Рассматриваются также последние исследования, которые показывают связь между оригами и математическими концепциями, такими как геометрия и симметрия.

Ключевые слова: оригами, технология, бумажные изделия, креативность, образовательные технологии, дизайн, робототехника, математика.

Введение

Оригами, искусство складывания бумаги, стало не только важным культурным наследием, но и широко применяемой технологией в различных областях. В традиционном понимании оригами рассматривается как развлечение и эстетическое искусство, однако в современном мире оно находит практическое применение в дизайне, науке, инженерии и образовании. С использованием различных технологий и методов разработки, оригами теперь служит не только творческим процессом, но и источником решения практических задач.

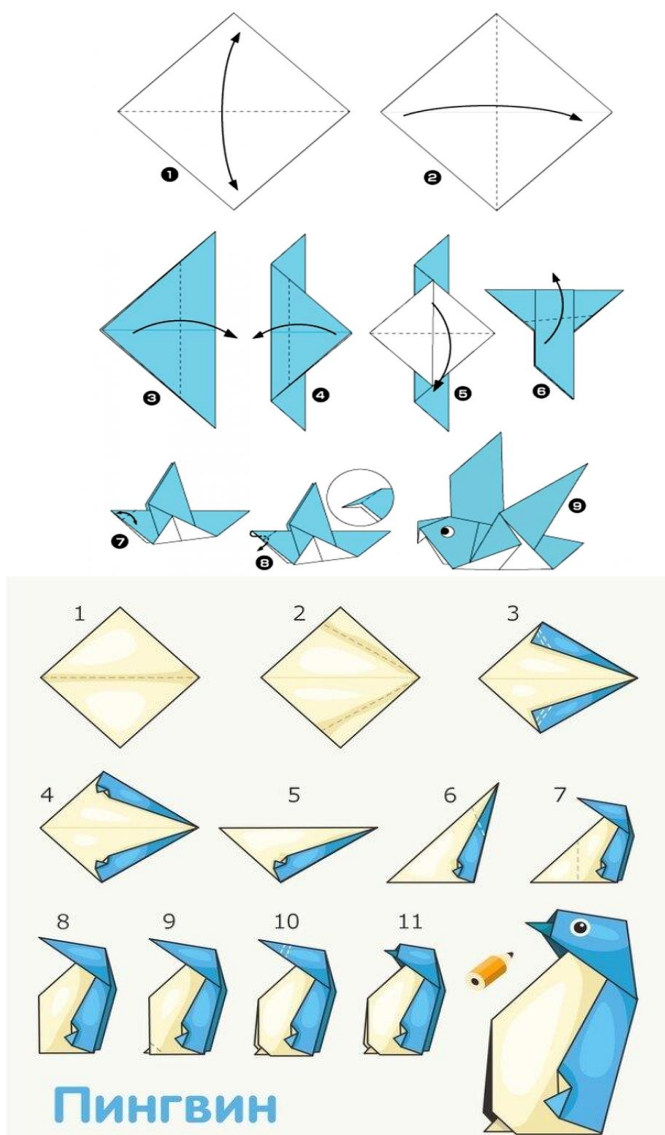
Задачей этой работы является анализ технологий изготовления оригами, определение их возможностей и перспектив для применения в различных сферах жизни, а также исследование их роли в современном обучении и развитии креативности.

Литературный обзор

Изучение оригами не ограничивается только его эстетической стороной. В последнее время активно проводятся исследования, которые связывают оригами с математикой, инженерией, а также образовательными и когнитивными процессами. В работе Seung Jin Lee и коллег (2019) обсуждаются современные подходы к применению оригами в обучении геометрии. Исследования показывают, что оригами помогает школьникам развивать пространственное мышление и понимание геометрических концепций. К примеру, сложение многоугольников и различных многогранников способствует лучшему усвоению теории и помогает детям и взрослым видеть практическое применение математики.

Кроме того, оригами стало широко использоваться в робототехнике. Например, в исследовании Shinya Hirai и соавторов (2020) были разработаны роботизированные системы, использующие принципы оригами для создания легких и многофункциональных конструкций. Эти технологии могут быть применены в области медицины, особенно для разработки миниатюрных устройств, которые можно вводить в организм и разворачивать для лечения.

Таким образом, с учетом развития научных исследований и технологий, оригами имеет огромный потенциал для дальнейшего использования в различных дисциплинах.

Методы

Для анализа технологий оригами были использованы следующие методы:

1. Литературный анализ — обзор существующих исследований в области применения оригами в дизайне, инженерии и образовании.
2. Кейс-стадии — рассмотрение практических примеров использования оригами в робототехнике и инженерии.
3. Экспериментальный метод — анализ внедрения оригами в образовательные программы для развития креативных навыков у студентов и школьников.

Результаты и обсуждение

Применение оригами в различных областях требует четкого подхода к технологии. В образовательной сфере оригами помогает студентам и учащимся развивать пространственное воображение и улучшать навыки решения задач. Это также может служить инструментом для преподавания математики и физики, так как многие принципы оригами основаны на геометрии и симметрии.

В инженерии и робототехнике оригами находит свое применение в создании компактных и функциональных конструкций. Примером является использование принципов оригами для

создания развертывающихся структур в космических миссиях, а также для создания медицинских устройств, таких как стенты, которые могут быть внедрены в человеческое тело и развернуты для лечения.

Одним из главных преимуществ оригами является его способность к созданию сложных конструкций из простых, но прочных материалов. Использование оригами в качестве метода для создания гибких, но прочных материалов, особенно в робототехнике, открывает новые горизонты в области создания многофункциональных и легких систем.

Выводы

Оригами — это не только древнее искусство, но и высокоэффективная современная технология, которая находит применение в таких областях, как дизайн, инженерия, робототехника и образование. Сложность и креативность процесса складывания бумаги помогают развивать важные навыки, включая пространственное мышление и способность решать нестандартные задачи.

Перспективы применения оригами в робототехнике, инженерии и медицинских технологиях бесконечны, и исследования в этой области продолжаются. В образовательной практике оригами может стать важным инструментом для развития креативности и решения сложных математических задач.

Ожидается, что с развитием новых технологий и методов, оригами станет важной частью образовательных программ и научных исследований, а также будет использоваться в практических приложениях в различных отраслях промышленности.

Использованная литература:

1. Lee, S. J., & Kim, H. S. (2019). The use of origami for teaching geometry and spatial reasoning. *Mathematics Education Research Journal*, 31(1), 1-12.
2. Hirai, S., Fukui, K., & Morimoto, S. (2020). Application of origami techniques to engineering: A new approach for developing foldable structures. *Journal of Applied Mechanics and Materials*, 875, 213-218.
3. Lang, R. J. (2017). *Origami Design Secrets: Mathematical Methods for an Ancient Art*. CRC Press.
4. Iizuka, M., & Suzuki, T. (2018). Teaching geometry through origami: A practical guide. *Journal of Mathematics and Art*, 7(2), 145-158.

5. Nishi, Y., & Oshima, K. (2021). The role of origami in the development of small medical devices. Biomedical Engineering, 68(4), 57-62.

БҮГІНГІ ЖАСТАР ТӘРБИЕСІНДЕГІ АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Турехан Ақдана Ауесхановна
Tashenev University, Шымкент қ.
Ғылыми жетекші – PhD., **Д.К.Азизханова**

Асыл сөзді іздесең,
Абайды оқы, ерінбе!
Адамдықты көздесең,
Жаттап тоқы көңілге
С. Торайғыров

Абай өлеңі оқығанда жанды тебіренерлік, мән-мағынасы астарлы, тілге жеңіл, жүрекке жететін, тыңдаушыға керемет әсер қалдыра білетін өшпес ізі қалған шығармалар деп айта аламын. Ақынның қай өлеңі болса да адамды ойландырмай қоймайды. Барлық жанрдағы өлеңдері тыңдаушыны өзіне тартып тұрады. Қазіргі кездегі Абай өлеңінің маңызы қандай? Осы тақырып төңірегінде сөз қозғар болсам, шынында да Абай ақындығы, Абай дүниетанымы, Абайдың өмірбаяны, Абайдың әдеби мұрасының зерттелу тарихы тұрғысында елеулі жаңа ғылыми бағыттар айқындалып отыр. Себебі Қазақ даласын барша жұрт Абай деп танытындығын еш күмәнсіз айта аламын. Сонымен қатар, ақын өлеңдері жастарға берілер тәрбие-білімнің қайнар көзі. Ақын өз өлеңдерінде жастарға арнап түрлі тақырыпта сыр шерткен. Адамның болашағы, өмірінің жарқын болуы біліммен тығыз байланысты. Өлеңдерінің әрбір тармағы білімсіз адамның өмірі-қара түнек екендігін айқын көрсетеді. Оның өлеңдеріндегі ақыл, білім, имандылық сөздері қазіргі кезде тәрбиелік мәні жоғары болып саналады. Себебі қоғамның бүгінгі мәселелерінің бірі жастарға тәрбие мен білімді қоса беру. «Ақыл» сөзі Абай өлеңдерінде, қара сөздерінде 199 рет кездеседі екен. Ашумен, күшпен ештеңеге де жете алмайсың, барлығы да ақын айтқандай ақылға байланысты болады. Қазіргі бүлдіршіндер ұранына айналған «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінің де тәрбиелік мәні зор, тағылымы терең шығарма. Адам бойындағы асыл қасиеттерді бес жаман қасиеттермен салыстыра жазылған. Бірінші сыныптың баласынан Абай ақын туралы не білесің дегенімде осы өлеңін айтқанында керемет сезімде болдым. Себебі кішкентай бала тұрмақ жастар мен үлкен кісілердің тең жартысы ақын туралы көп нәрсе білмейді. Ең болмағанда туылған жылын айтса бір ғанибет, деседі ол бала кезінде ақын шығармасы мен өмірімен дұрыс таныспағаны деп білемін.

Абай өмірі кезіндегі жастар мен қазіргі кездегі жастар туралы айтар болсам, бұл тұста ұқсастықтан көрі айырмашылық көп болары бәрімізге мәлім. Ең бірінші артықшылық ол әрине білімділік жағынан қазіргі жастар артта қалады. Тәрбиелік болмысыда қазіргі жастарды әлдеқайда төмен екені еш дәлелсіз айтуға болады. Ол кезде үлкендер алдын кесіп өтпек түгілі көшеде көргенде, қонақ болып келгенде де ең алдымен үлкен кісіден бастаған. Ал қазір жасына емес таныстығына қарап сәлемдеседі, тіпті қағып та өтіп кетіп жатады. «Заман емес қоғам өзгерді» деген сөз сол заманның қоғамы мен қазіргі заман қоғамына байланысты айтылған секілді. Ақынның бізге берер келесі өнегесі «Әуелде бір суық мұз ақыл зерек» өлеңінде: Тоқтаулылық, қалыпты шыдамдылық, Бұл қайраттан шығады білсең керек. Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста Сонда толық боласың елден ерек, – деген өлеңінде үш қасиетті

бойыңа дарыта білсең ғана басқалардан ерек және өміріндегі кез келген қиындыққа тайсалмай төтеп беруге болатындығы айтылған. Ақын адам бойынан табылуы тиіс жақсы қасиеттер мен құндылықтарды өз өлеңіне байланыстыра келе,білім мен тәрбиелік құндылықтың қашанда жоғары екендігін дәріптейді. Сонымен қатар «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» өлеңі жайлы айта кетсем,ол шығармасында әкесі оны оқып жатқан жерінен ауылына шақыртып алатындықтан,ауылдың істеріне жастайынан араласып,оқуына өз кедергісін келтірді деп ойлаймын. Бұл өлеңнің астары жастарға бар кезінде оқу-білім алып,өзгелермен білгенінді бөлісу жайында айтылса керек. Ақынның қай өлеңі болсада оқубілімге,ақылдылыққа жетелейді. Абай атамыз өз өмірінде ткерген қиындықтарымен және өмірден көрген-білгенімен өзінің шығармалары арқылы жастарға үндеу жасайды,өзі жоқ болсада өлеңдері арқылы жастарға ақыл-кеңесін береді.Келесі кезекте қара сөздері жайлы айтар болсам:Қара сөзде айтылған ой Абайдың «Жетінші сөзінде» ұшырасатын «жанның тамағы» деген күрделі философиялық ұғым бар. Оны Абай біздің санамыздан тыс өмір сүретін объективті дүниенің санада сәулеленуі нәтижесінде пайда болатын ғылым, білімнің жинақталған қоры ретінде қарайды. Осы себептен де Абай: «... құмарланып, жиған қазынамызды көбейтсек керек, бұл жанның тамағы еді», – деп қайыра түсінік беріп отыр...Ақынның бүкіл шығармаларындағы негізгі бір тұтас тақырыпта өзекті идея болған. Абайдың пікірінше, ішкі рухани қазынамыздың молығуы тікелей өзіміздің қолымыздағы іс. Осы пікір Абайдың «Он тоғызыншы сөзінде» де қайталанады. Абайдың дүние танымы бойынша сананың, ақылдың пайда болуы күнделікті өмір тәжірибесінің нәтижесінен ғана туындайтын табиғи құбылыс. Сондықтан да Абай «Он тоғызыншы сөзінде»:

«Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: есітіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады... Сол естілерден есітіп білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, сонда адам десе болады», – деген екен. Бұл жерде әрине имандылық,адамгершілік сынды жақсы қасиеттер жайында да айтылған.Жалпы,көне қытай ойшылдары адамның адамдық қасиетін сыртқы көрінісінен іздейді. Ұлы ойшыл Конфуцийдың пікірінше адам үш түрлі болады: Дана адам – асып таспайды, Жақсы адам – күй талғамайды, Батыл адам – қорықпайды, – дейді. Сонымен қатар қытай жұртының ғұламасы, дао ілімінің негізін қалаушы Чжан – Цзы: өзінің арғы тегінен ажырамайтын адамды «Аспан адамы», рухани бастауынан бөлінбеген адамды «Қасиетті адам», шындықтан бөлінбеген адамды «Кемел адамға» жатқызған екен. Тағы да осы шығыс ғұламаларының даналық өсиеттерінде:

1. Ештеңе білмейтін, бірақ, ештеңе білмейтінін түсінбеген адам – ақымақ. Оны айналып өт.
2. Ештеңе білмейтін, бірақ, өзінің білмейтінін түсінген адам – шәкірт. Оған ілім үйрет.
3. Барлығын білетін, бірақ, білгенін іске асырмайтын адам – ұйқыдағы жан. Оны оят.
4. Барлығын білетін, білгенін іске асыратын адам – данышпан. Оны ұстаз тұт , деген кемел ойлар айтылады.Абай адамдықтың биік деңгейін иманмен өлшеген. Өзінің қара сөздерінде«Толық мұсылман болмай – толық адам болмайды» деп, кесіп айтқан. Абайдағы толық адам туралы ойдың о бастағы төркіні «Ғылым таппай мақтанба» (1986ж.) өлеңінен бастау алып, ақынның «Адам болам десеңіз» деген тезисі негізінде ары қарай желілеп таратылып, жыл өткен сайын күрделене түсуде. Толық адамның тұла бойын толтырар ізгі қасиеттер «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде айқын көрсетілген. Бес нәрседен қашық бол, Бес нәрсеге асық бол, Адам болам десеңіз. Тілеуің, өмірің алдыңда, Оған қайғы жесеңіз.Өсек, өтірік, мақтаншақ, Еріншек, бекер малшашпақ – Бес дұшпаның білсеңіз. Талап, еңбек, терең ой, Қанағат, рақым, ойлап қой – Бес асыл іс, көнсеңіз. Осы өлеңді білмейтін қазақ жоқ шығар. Абайды кім оқымады, Абай туралы кім жазбады

десеңізші! Пікірлер күнде өзгереді, ал Абай сол қалпы. Өлеңге келер болсақ, өте түсінікті өлең. Жаман мен жақсының ара жігін бөліп, талдап жазған. Мүмкін дәл солай қабылдау керек шығар? Бірақ мен өзімше бір талдау жасадым. Өлеңде бір реттілік заңы байқалады. Мысалы: Өсек, өтірік, мақтаншақ, Еріншек, бекер мал шашпақ... Бәрі осы өсектен басталады. Әңгіме болсын деп өсек айтамыз. Ал өтірік қосылмаса өсектің дәмі келмейді. Өсек пен өтірікті қатар айтқан адам мақтанудан да құр қалмайды. Осы үшеуі негізі еріншек, жалқау адамның әрекеті. Тірлігі бар адамның өсек айтуға да уақыты болмасы сөзсіз! «Жұмысы жоқтық, тамағы тоқтық, аздырар адам баласын». Тағы да Абай!!! Жұмыссыз, жалқау адам «бекер мал шашпағанда» қайтеді. Талап, еңбек, терең ой, Қанағат, рахым ойлап қой... Таудай талапсыз армандарға жету екіталай. Талап бар, енді мақсатқа жету үшін еңбек, жай еңбек емес, терең оймен ұштасқан еңбек керек. Осы үшеуі болған жерде нәтиже де болуы сөзсіз. Сол нәтижеге қанағат етіп, адамдарға қол созып, рахым ойлап қоюды да ұмытпау керек. Әрине, бұл тек менің өз ойым ғана...! Адам болу туралы ой танымын «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде көп нәрсенің төркінінен хабар беруі себепті М. Әуезов бұл өлеңді «Абайдың, әсіресе, көп ой қорытпай айтқан мағыналы да програмдық бір өлеңі», – деп ерекше мән бере бағалауында үлкен сыр жатыр. Осылайша Абай жас өркеннің бағдар түзер айқындамасы ретінде талап, еңбек, терең ой, қанағат, рахымды атайды. Абай атаған бес қасиет негізінен толықтықты танытатын үш қасиетті құрайды: талап пен еңбек – қайратты танытса, терең ойыңыз – ақыл, ал қанағат пен рахым – жүректен туатын қасиеттер. Адам бойындағы осы үш қасиетті ерекше танып білуге тұратын таным екенін ақын «Малға достың мұңы жоқ малдан басқа» өлеңінде: Үш-ақ нәрсе — адамның қасиеті: Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек, – деп нақтылай түседі. «Ыстық қайрат» – бұл үнемі ізденіс үстінде болу, тек қана алға ұмтылу, жасампаз болу. «Нұрлы ақыл» – елге сәуле түсіріп, ізгілікті іс істеу, алла берген ақылды тек жақсылыққа жұмсау. Ал, «жылы жүрек» — иманды, иман жүзді болу, адамдарға құрметпен қарау, олардың мұң-мұқтажын, көңіл-күйін ұға білу. Міне, осы үш қасиет ізгілікті мақсатта пайдаланылған жағдайда ғана толымды адам деген мәртебеге ие болуға болады. Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, Сонда толық боласың елден бөлек, — дейді. Олай болса, Абай үшін дүниенің басты құндылығы – адам, жәй ғана адам емес, рухани тұрғыда кемелденген толымды адам. Абайдың арманындағы толық адамның іргетасы дінмен ұштасып, дінмен дамиды және дінмен жетіледі. Адамзат өркениетіндегі барлық игі қасиеттер: дін, иман, ғылым, білім, тәрбие, әдеп, өнер, құқық, іскерлік, тапқырлық, қайраткерлік, азаматтық, жомарттық, әділеттік, т.б. бойында жетілдіре білген, дамытқан адам – Абай ұсынған «толық адам» концепциясы. Шығыс жазба деректерінде, шығыс ғұламаларының айтып кеткен теңеулеріндегі толық адам, ақылды адам, сенімді адам, адал адам деп мен осы ұлы Абай атамyzды айтар едім. Оның бізге қалдырған қара сөздері үлгі-өнегеге, тәлім-тәрбиеге, білім мен шындықтың бастауына толы құнды қазына дер едім. Қазіргі өсіп келе жатқан бізге, жас ұрпақтың санасына осы қара сөздері арқылы «адам, өмір, дүние туралы біраз ақыл бере кетеді. Бойымыздағы сөнбеу керек адамдық қасиеттердің өсуіне, өмір мен адам арасындағы байланысты ұғынуға, дүниенің жақсы мен жаман қырларын тануға, қандай жағдай болмасын жақсы адам болып қалуға бірден-бір көмекші, ақылшы дер едім. Осы тағылымы биік асыл қара сөздер үшін рахмет Абай ата! Бұл мақаланы өз өлеңіммен аяқтағым келеді: Қара сөзі мол тәрбие, мол азық, Өлеңдері жеткіншекке түп қазық. Асылы дана, ақыны дара қазақтың, Оқымай оны өте алмас ешкім тамсанып. Сөздері оның шарлаған әлем арасын, Абай деп таныр барша жұрт, қазақ даласын, Абайдан жеткен мол мұра, рухани байлық емес пе? Абайдай биік тұлғаны қайдан табарсың! Ақын өлеңдері қашанда өзінің өзектілігі мен құндылығын және қазір де, кейін де өзінің маңызын жоғалтпайды. Абай өнегесі орасан зор. Бар сұлулықты, эстетикалық көркемдікті бойына жинаған Абайдың өлең жолдары кімді де болса рухани биіктерге жетелеп, болашаққа

деген құштарлыққа ұмтылдырады, саналылыққа тәрбиелейді. Бұл құндылықтар дарынды ақынның сөз шеберлігі, даналық ойлары, парасаттылығы арқылы ерекше сұлуланып, өзгеше биікке көтерілген. Өр ұғым, өр қағида бүкіл адамзаттың жүрегіне жол тауып, есінде мәңгі сақталатындай қалыпқа келген. Абайдың қай өлеңін, қай қара сөзін алсақ та, астарлы ойы мен идеясынан адамгершілікке тән асыл қасиеттерді (ар, ұят, намыс, иман, ақыл, білім, ғылым және т.б.) бойына дарыта алмаған ел-жұртын сынағанда оны жек көру тұрғысынан емес, керісінше адами рухты сіңіріп өсу керек деген ойды аңғартады. Бұл ақынның көпшіліктің іс-қылығына көңілі толмаған шарасыз күйін байқатады. Адал еңбек, маңдай термен емес, байларды аңду, оның малына сұғанақтықпен көзін қадаған кемшілікті сынға алады. Қазақы тіршіліктегі қайшылықты өмір көшін, сол кездегі әлеуметтік жағдайды сынап, мінейді. Одан арылудың жолы ғылым, білімде екенін ескертіп, ел назарын соған аударады. Абайдың пайымдауында адамның бойындағы барша ізгіліктің басы отбасынан басталады. Ақын отбасында ата-анадан алынатын тәрбиені өте жоғары бағалаған. Сондықтан да өмірге келген әр адамды адалдыққа, парасаттылыққа, адамгершілікке, сұлулыққа апарар жол ананың сүтінен, ата-ананың пәрменді үлгісінен тамыр тартады деген ойдың желісі Абай өлеңдерінде айқын аңғарылады. Абай өз заманындағы жас ұрпаққа, «көкірегі сезімді», көңіл көзі қарақты, ойлы адамдарға үміт артып, оларды өзінің озат мақсат-мұраттарына тартуға ұмтылды. Жастардың өнімді еңбек етіп, ғылым мен білімге талпынуы, алға қойған мақсатқа жетуде табандылық көрсетуі, міне осындай асыл қасиеттерді уағыздау Абайдың бүкіл шығармаларының негізгі идеялық-тақырыптық үзілмес жүйесінің бірі болды. Абай өзінің өлеңдерінде ерекше мән берген тәрбиелік ойларын қара сөздерінде де жалғастырып, дамыта түседі. Эстетикалық әсері мол өлең өрнегімен жеткізуге тырысқан өнегелік тұжырымдарын ақын қара сөздерінде қарапайым тілмен түсіндіріп, халық санасына ықпал етуді көздейді. Өмірде көріп-білген, танып-сезген жайлардан шығарған қорытындысы есебіндегі даналық ойларға құрылған бұл туындыларында Абай надандық жайлаған халықтың бойындағы жаман қылық, жағымсыз мінезді ашына көрсетіп, сол қасіреттен қалайда құтылмай ел бола алмайтынымызды ескертеді. Қара сөздердің қайсысын алсаңыз да бірінен бірі өткен ащы шындықты алдыға тартады. Бұл орайда Төртінші, Жетінші, Оныншы, Он екінші, Он жетінші, Он тоғызыншы, Отыз бірінші, Отыз екінші, Отыз үшінші, Отыз жетінші, Қырық төртінші қара сөздерінің тәрбиелік мәні қай заманда да жойылмайтыны, бүгінде де өзекті екені кәміл. Мәнсіз іс-әрекетке бой алдырмай, көре алмастық, қызғаншақтық, алауыздық, өсекқұмарлық, т.б. тәрізді жамандық жолына түспей, керісінше бар жақсылық жолында ұмтылу, яғни адал еңбекпен шұғылдану, білім алуға, кәсіп-өнер үйренуге, ғылым игеруге талпыну керектігін нұсқайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Өлеңдер мен аудармалар, поэмалар, қара сөздер. – Алматы: «Жазушы», 1995.
2. Тәжібаев Т. Абайдың философиялық, психологиялық, педагогикалық көзқарастары. – Алматы, 1998.
3. Абай (Ибраһим Құнанбаев). Өлең - сөздің патшасы. - Алматы: Дәуір, 2006.- 566 б.
4. Абай. Шығармаларының екі томдық жинағы: Өлеңдер мен аудармалар.- Алматы: Жазушы, 2002. - 296 б.
5. Абай. Өлеңдер, поэмалар, аудармалар мен қара сөздер. - Алматы: Жібек жолы, 2005.- 488 б.
6. Абай. Қара сөз = Книга слов. - Семей: МКА, 2007.- 368 б.
7. Абай. Қалың елім қазағым.- Алматы: Атамұра, 2002.- 224 б.
8. Абай. Нақыл сөздер. - Алматы: Көшпенділер, 2007.- 160 б.
9. Абай. Өлеңдер, поэмалар, аудармалар, қара сөздер.-Алматы: Мектеп, 2007.- 248 б.

ЗАМАНАУИ МУЗЫКА САБАҒЫ

Тұрғанбай Аружан

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – **Магистр, аға оқытушы Байгунова Д.М.**

Заманауи музыка сабағы – бұл білім беру саласының басым міндеттері мен музыканы қабылдау ерекшеліктерін үйлесімді түрде үйлестіретін сабақ. Музыка сабағы оқушылардың даралығы мен өзіндік ерекшелігін, қоғамда өзін-өзі таба білуін, өзін және қоршаған шындықты өзгертуші бола білуін ашады. Музыка пәнінің мұғалімінің міндеті - заманауи сабақтың федералдық мемлекеттік білім беру стандартының барлық нормаларына сәйкес келуін қамтамасыз ету. Ол мектеп оқушыларының оқу қабілетін, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру қабілетін қамтамасыз ететін әмбебап тәрбиелік іс-әрекеттерді қалыптастыруы керек. Мұғалім мектеп оқушыларын музыка әлемінде бағдарлауға, олардың бойына талғамды дарытып, жоғары рухани құндылықтармен таныстыруға, дүниені тануға, өнер арқылы дүниенің бейнесін қалыптастыруға, музыка өнерімен қарым-қатынаста өзін және дүниедегі орнын түсінуге үйретуі керек. . Жоғары өнер алып жүретін рухани-адамгершілік ұғымдар дүниелік ұғымдарға еніп, әрбір оқушы үшін жеке тұлғаға айналуы керек. Заманауи білім берудің мақсаты - оқушының танымдық іс-әрекеттің субъектісі ретінде дамуына ықпал ету. Заман талабына сай заманауи сабаққа деген көзқарас өзгеруде. Заманауи сабақ өзінің шығармашылық әзірлемелерін оның құрылысы тұрғысынан да, оқу материалының мазмұнын, оны ұсыну технологиясын және оқытуды таңдауда да белсенді қолдану аясында сабақтың классикалық құрылымын меңгеруді көрсетуі керек.

Заманауилық сабақта музыка баланың музыкалық іс-әрекетін оның пәндік-белсенді болмысының тәсілі ретінде қарастырған жөн. Бала мен музыка оқиғалар негізінде өзара әрекеттесе отырып, тікелей байланыста болады. Бала қозғалыстың қайнар көзі және процестің өзін "жасаушы" болып табылады, ал музыка оның музыкалық іс-әрекетінің мазмұнының қайнар көзі және болмысының шарты ретінде әрекет етеді. Баланың музыкамен кездесуі - мұғалім ұйымдастыруы тиіс оқиға. Музыка пәнінің мұғалімінің басты мақсаты - жеке дарындылықты тәрбиелеу емес, барлық оқушылардың музыканы жақсы көруі, оның барлығына рухани қажеттілікке айналуы. Музыка әлемін сөзбен түсіндіру өте қиын. Музыканы тыңдау, есту және сезіну керек. Өйткені, бұл адамның рухани кемелденуінің өте нәзік құралы, оның өміріне ерекше эмоционалдық бояу енгізуге қабілетті, онсыз ол сұр, күңгірт, мәнерсіз болар еді.

Заманауи музыка сабағының ерекшеліктері:

- **Тұлғалық тәрбиелік іс-әрекеттер.** Адамның шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға деген ұмтылысынан, өзінің эстетикалық ұстанымын білдіруге және қорғауға дайындығынан көрінеді.
- **Музыкалық есте сақтау.** Ассоциативті ойлауды, қиял мен қиялды дамыту.
- **«Музыка» пәні бойынша тұлғалардың рухани-адамгершілік тәрбиелерінің мазмұны.** Құндылық-мағыналық бағдарлар мен рухани-адамгершілікті негіздерді қалыптастыру.
- **Өнердің музыкалық бейнесін меңгеру.** Тұлғаның музыкалық мәдениетін қалыптасуы.

Инновация деген ұғым латын тілінде жаңарту, жаңалық, өзгеріс енгізу деген түсінікті білдіреді. Оның мәні – білім беруге және өздігінен білім алуға негізделген қабілетті дамытады. Қазіргі таңда оқушы- ақпаратпен қаруланған, жан-жақты дамыған тұлға. Оның білімдік қабілеттерін дамыту үшін біздер, мұғалімдер жан-жақты қаруланған болуымыз керек. «Балаға білім бергенде, алыстан жақынға, таныстан жатқа көшіп, жаңа білімді ескі білімге байлап беру керек»-деп Мағжан Жұмабаев айтқандай, оқыту процесіне жаңа көзқараспен қарау керек. Осы бағыттарда мектептерде музыкадан теориялық және тәжірибелік білім беру жүйесінен біраз тәжірибелер жинақталған, солай бола тұрса да, музыка сабағын жүйелі оқыту, әсіресе қазақ мектептерінде ұлттық бай музыкалық мұрамызды молынан пайдаланудың жолдары әлі де көрсетіле берсе артық етпейді. Басты міндет-оқыту мен тәрбиелеу. Өз пікірінде көрнекті педагог В. Сухомлинский «Өнер- өнегілі , ақылды адамдарды тәрбиелейтін құрал» деп тәрбие үрдісінде өнерге аса көңіл аудару қажеттілігін қысқа да түсінікті түрде атап көрсетті. Сырлы да сазды әуендерді бүгінгі күн әуендерімен, классикалық музыкамен ұштастыра, шығармашылықпен тақырыпты аша түсіп, оқушыларды музыка әлеміне қызықтыра білу музыка мұғалімінің өз ісінде шеберлігін талап етеді. Оқуға ынтасы барды да, ынтасыздарды да, тәртіптілер мен тәртіпсіздерді де музыка әлеміне қызықтырып, оқушылардың рухани бейнесі, танымын қалыптастыра отырып, қоғамның саналы азаматы етіп шығару - ұстаздардың басты мақсаты. Заманауи музыка сабағын құрастыруда әдіс мұғалім мен оқушының қойылған мақсатқа жетуге бағытталған өзара әрекеттесу тәсілі ретінде қарастырылады. Жұмыс әдістерін таңдау оқу материалының мазмұнының ерекшеліктеріне (оның күрделілігіне, жаңашылдығына), нақты педагогикалық мақсаттарға, дидактикалық оқу мақсаттарына жетуге, тәрбиелік міндеттерді шешуге, балалардың дайындығы мен мұғалімнің даралығына байланысты. Жалпы білім беретін мектептердегі заманауи музыка сабақтарының негізгі міндеттері: оқушыларға музыка өнеріне деген қызығушылық пен сүйіспеншілікті ояту, музыкалық мәдениеттің эстетикалық өлшемдерін қалыптастыру, әртүрлі жанрдағы музыкалық шығармаларды тыңдау, есту және орындау шеберліктерін қалыптастыру, ең бастысы, баланың рухани дамуын тәрбиелеу болып табылады. Мектептегі бір сағаттық музыка сабағы оқушылардың музыкалық бейімділігін жете дамыта алмайды. Сондықтан, балаларға музыкалық білім беру тек музыка сабақтарын ғана емес, сонымен қатар, сыныптан тыс мәдени іс-шаралардың, үйірме жұмыстарының барлық түрлерін қамтиды. Сабақтан тыс жүргізілетін мәдени іс-шараларға қатысуы арқылы оқушылардың қабілетін дамытуға және олардың музыка сабағында алған білімін кеңейтіп, орындау шеберліктерін арттыруға мүмкіндік туады. Бұл шараларға оқушылар өз тілегі бойынша қатыстырылады және олардың бейімділігі ескеріледі. Сол себепті, жалпы білім беретін мектеп — шығармашылық саласында қандай да бір жетістіктерге жеткен жеке орындаушының немесе орындаушы топтардың «фундаменті», яғни, негізі болып саналады.

Музыкалық білім беру ерекше дарындылықты қажет етпейді, қалыпты адамның «орташа қабілеттері» жеткілікті. Мектептегі музыка сабағы — бұл тұтас білім беру процесінің бір бөлігі.

Бүгінгі таңда мектептегі білім беру міндеттері әрбір оқушыны ТҰЛҒА ретінде қарастырып, оның даралығын, бірегейлігін, қоғамда өзін таба білу қабілетін ашуды көздейді. Міне, «заманауи сабақ» — бұл балалар мен мұғалімдердің бірлесіп осы қабілеттерді іздеу және табу процесі болып табылады.

Бүгінгі қоғам талабына сай мектептегі мұғалімдер де ой-өрісі жаңашыл, шығармашылық деңгейде қызмет атқара алатын, ішкі мәдениеті жоғары, ізденімпаз ғалым, психолог, еңбекқор, кез-келген ортаның ұйытқысы болатын өнерлі, орындаушы, рухани бай, шеберліктің шыңына шыққан ұстаз болуы керек. «Музыка» пәні мұғалімі ретінде әр сыныпқа, жас ерекшеліктеріне қарай, осы жоғарыда аталған барлық міндеттермен талаптарға сай, жаңартылған

бағдарламаларды орындай отырып, қазіргі таңда қолданысқа берілген жаңа технология әдіс-тәсілдерін (видео, аудио сабақтар, электронды пособиялар, сайттар), тиімді платформаларды (онлайн мектеп), түрлі бағдарламалар элементтерін дұрыс және ұтымды қолдана отырып, оқушыларды заманауи музыка сабақтарымен қамтамасыз етуге болатындығын айтқым келеді. Мектеп ұжымымен бірлесіп, мектебіміздің басшылыққа алып отырған «Қазақтың 100 әні» жобасы аясында мәдени іс – шаралар өткізіп, оқушыларға музыка сабақтарында осы 100 әннің қатарына енген халқымыздың әр-түрлі жанрдағы әндерімен жіті таныстырып, музыка шығармашылық, өнер сабағы екенін үнемі жадымда ұстап, берілген тақырып мазмұнын шеберлікпен ашып көрсетіп, жас шәкірт бойына музыкалық білімді ұлттық құндылықтарымызбен байланыстыра келе дұрыс сіңдіруім абзал деп ойлаймын. Музыка сабағының мазмұны оқу материалының мазмұнын меңгеруге бағытталған түрлі оқу, соның ішінде музыкалық іс-әрекет процесінде ашылады. Заманауи арнайы жабдықтар музыка сабағын өткізу үшін қажетті белгілі бір эмоционалдық атмосфераны құруға ықпал етеді. Музыка сабағының табысты өтуі жабдықтың сапасына, заманауи дайындығына және шебер қолданылуына байланысты. Музыка сабағының жабдығына кіреді: - техникалық құралдар; 20 - фонохрестоматия; - музыкалық аспап; - көрнекі құралдар; - көрнекілік-дидактикалық құралдар. Оқытудың техникалық құралдарына әртүрлі орындаудағы музыкалық шығармалармен (оркестр, хор, ансамбль) таныстыруға көмектесетін аудио және бейнеаппаратура жатады, олардың әр түрлі музыкалық аспаптардың дыбысы мен адам дауысының мәнерлілігі туралы ой-өрісін кеңейтуге мүмкіндік береді. ТСО сабақта әндерді, балалардың импровизациясын орындауға, өзінің орындалуын тыңдауға және талдауға мүмкіндік береді. Фонохрестоматия Музыка сабағында тыңдауға арналған шығармалардың дыбыс жазбасы болып табылады. Музыкалық аспап (фортепиано, баян, аккордеон, домбыра) музыканың жанды орындалуын естуге мүмкіндік береді, сыныпта эмоционалдық атмосфера жасайды, мұғалімге жеке эпизодты қайталауға немесе шығарманың басына қайта оралуға мүмкіндік береді. Сабақта әр түрлі көрнекі құралдарды қолдану (суреттер, суреттер, музыкалық туындының мазмұнымен үндес) оқушылардың музыкаға эмоциялық ынтасын оятуға ықпал етеді. Көрнекі-дидактикалық құралдар музыкалық есту қабілетін дамытуға, ноталар бойынша ән айту дағдыларын меңгеруге, ән репертуарын тез меңгеруге ықпал етеді. Музыка сабағында жабдықтарды дұрыс және ақылға қонымды пайдалану музыкалық тәрбие міндеттерін табысты шешуді қамтамасыз етеді. Музыка –эстетика саласынан оқушыларға тұрақты білім беру дегеніміз-өнер жөнінен, оның ішінде музыка саласының білім беріп, ән айту, музыкадан күйлер тыңдау дағдыларынан үйретіп, музыканың өзі практикалық іспен, еңбек пен пайда болатын сезіндіру, дүние әлемінің тынысын байқау, аңғару, оқушының сана сезіміне әсер етіп, оларды білгірлікке, тапқырлыққа өнерге деген сүйіспеншілігін одан ары терендетіп, адамгершілік бағытында тәрбие беру. Қазіргі күнде мұғалімнің алдында оқушыларды өз заманымызға сай, мәдени талғамы зор, музыкадан сусындаған , музыкалы талғамы ояңған жан-жақты жарасымды жандар тәрбиелеу міндеті тұр. Музыка өнерінің келешегі біздің бірлесе отырып бәтуалы жұмыс жасауға байланысты. Музыка оқытушылары қазір музыканың оқыту ісінде жаңа , жетілген әдістер тау керек деген қорытындыға келеді. Өткен ғасырларда музыкалық тәрбиеге көңіл бөлу мен демалысты неғұрлым жақсы өткізуге бағытталатын. Музыка тәрбиесін ұйымдастыратын негізгі тұлға музыка мұғалімі, ұстазы, оқытушысы болғандықтан-ол өзінің музыканы–педагогиканы тандап алған мамандығының шебері болуға ұмтылатын, музыканы әдіс-тәсілдерімен қаруланған музыканы аспапты меңгерген музыкалы — өнер иесі болу керек.

Заманауи музыка сабағы заманауи тұлғаны тәрбиелеудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, оның алдында дыбыстар, ырғақтар мен әуендер әлемін ашады. Технологияның

дамуымен және интернеттің қолжетімділігімен музыка мұғалімдері оқуда жаңа міндеттер мен мүмкіндіктерге тап болуда.

Бұл мақалада біз заманауи музыка сабағының негізгі аспектілерін, оқыту әдістемесін, цифрлық құралдар мен оқыту бағдарламаларын пайдалануды, сондай-ақ оқушылардың музыкалық сауаттылығын қалыптастырудағы заманауи тенденциялардың әсерін қарастырамыз. Заманауи білім беру әлеміне еніп, музыканы оқытуда оңтайлы нәтижелерге қол жеткізу үшін дәстүрлі әдістемелерді инновациялық тәсілдермен қалай тиімді үйлестіруге болатынын білейік.

Технологияның дамуымен және интернетке қолжетімділікпен заманауи музыка сабағы интерактивті және қолжетімді бола бастады, сонымен қатар оқушылардың шығармашылық дамуына жаңа мүмкіндіктер ашылды. Қазіргі музыка сабағы заманауи технологиялар мен белсенді оқыту әдістерін қолдана отырып, дәстүрлі әдістемелерді біріктіреді, бұл оқу үдерісін қызықты әрі тиімді етеді.

Заманауи білім беруде цифрлық дәуірдің ерекшеліктерін және жаңа технологияларды ескере отырып, музыканы оқыту әдістері үнемі дамып отырады. Негізгі әдістердің бірі музыканы ыңғайлы форматта үйренуге көмектесетін интерактивті онлайн платформалар мен қосымшаларды пайдалану болды. Электронды пианино және музыка жасау бағдарламалары сияқты заманауи аспаптар мен техникалық құралдарды пайдалана отырып, жеке және топтық сабақтар да танымал болды. Бұл әдістер шығармашылық ойлауды ынталандыруға, көркемдік шеберлікті және жалпы музыкалық шығармашылыққа деген қызығушылықты дамытуға мүмкіндік береді.

Заманауи музыка сабағы оқытуды қызықты әрі тиімді ету үшін инновациялық технологияларды белсенді түрде енгізуде. Заманауи қолданбалар мен бағдарламалар оқушыларға өз музыкаларын жасауға, ырғақпен және әуенмен жұмыс істеуге, әртүрлі музыкалық аспаптарда ойнауды үйренуге мүмкіндік береді. Виртуалды құралдар мен интернет-ресурстар оқу үдерісін байытып, оны қолжетімді және тартымды етеді. Музыка сабағында технологияны қолдану оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытып қана қоймай, олардың музыкалық өнерді үйренуге деген ынтасын арттырады.

Музыкалық білім қазіргі заманғы музыка сабағында оқушының жеке басын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Ол оқушылардың шығармашылық ойлауын, эмоционалдық интеллектуалдылығын, әлеуметтік дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Музыканы оқу арқылы олар ішкі дүниелерін байытады, өзін-өзі көрсету және қоршаған әлемді түсіну жолдарын табады. Музыка зейінді дамытуға көмектеседі, тындау мен талдауға үйретеді, музыкалық талғамды қалыптастырады. Осылайша, музыкалық білім оқушылардың ой-өрісін кеңейтіп қана қоймай, олардың жан-жақты дамуына ықпал етіп, шығармашылық және үйлесімді дамыған тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді. Заманауи музыка сабағы бүгінде цифрлық технологияны қолдану арқылы интерактивті және қолжетімді бола бастады. Дегенмен, музыка сабағы болашақта да өзекті және тартымды болып қалуы үшін заман ағымына ілесу қажет. Музыка сабағының даму перспективаларына виртуалды және кеңейтілген шындықты кеңінен қолдану, заманауи оқыту әдістерін дамыту, жаңа музыкалық стильдер мен жанрларды оқу үдерісіне енгізу кіреді. Музыка сабағы әр оқушының шығармашылық қабілеті мен музыкалық талғамын дамыта алатындай етіп оқытуды дараландыруға да көңіл бөлген жөн.

Қорыта айтқанда, жалпы білім беретін мектептердегі заманауи «Музыка» сабағының мәні, баланың функционалды сауаттылығын қалыптастыру. Оқушы өзінің мектеп қабырғасында алған білімін өмірінде қажетке асыра білуі керек. Сол үшін де музыка пәнінің негізі «Өмірмен байланыс» ұғымынан бастау алып, ұлттық құндылықтарымызды насихаттауға құрылған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. "Көңілді музыка сабақтары"/құрастырушы З.Н.Бугаева/,М.,Аст,2002 ж.
2. "Музыкалық-эстетикалық білім берудегі дәстүрлер мен жаңашылдық", /редакторлар: Е.Д.Критская, Л.В.Школяр/, М., Флинта, 1999 ж.
3. Ригина Г.С. "Музыка. Мұғалімге арналған кітап", М., Оқу әдебиеті, 2000 ж.
4. "Г.С.Ригинаның 1-сынып оқулығына арналған сабақ жоспарлары", Волгоград, Мұғалім, 2006 ж.
5. Тузлаева Г.С. Смолина Е.А. "Заманауи музыка сабағы", Ярославль, Даму академиясы, 2006 ж.
6. Золина Л.В. Ақпараттық технологияларды қолдана отырып музыка сабақтары. 1-8 сыныптар. Электрондық қосымшасы бар әдістемелік құрал. М.: Глобус, 2008.- 176с
7. 1.Ермолаева-Томина, Л.Б. Балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі / Л.Б. 2.Ермолаева-Томина // Психология сұрақтары. - 2009. - № 5. - Б.166-175.
8. Красильников, И.М. Көркемдік білім беру жүйесіндегі электронды музыкалық шығармашылық / И.М. Красильников. - Дубна, 2009.- 496 б.
9. Олифер В., Олифер Н. Оқытудағы жаңа технологиялар. С. Пб.: БХВ-Санкт-Петербург, 2000.
10. Полозов, С.П. Компьютерлік технологияларды оқыту және музыкалық білім беру / С.П. Полозов. - Саратов, 2009. - 208 б.

КЕҢЕС ҮКІМЕТІ ҚАЛЫПТАСҚАН АЛҒАШҚЫ ЖЫЛДАРОЫ АСТРАХАН ӨЛКЕСІНІҢ АҒARTY САЛАСЫНДАҒЫ, ДЕНСАУЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ РОЛІ

«Тарих және география» кафедрасының магистранты

Рахметулла Нурсултан Сакенұлы

Tashenev University, Шымкент қ.

Сирбаева Алмагуль Абдиевна

Б. Момышұлы атындағы №6 мектеп-гимназия КММ

тарих пәнінің мұғалімі

Андатпа. Рухани саладада көп қиыншылықтар болды,атап айтқанда әліппенің үш рет өзгертілуі қазақтардың үш рет сауатсыз болып, қайта сауаттануына әкеліп соқты. Астрахандағы қазақ ирреденттерінің өмір тәжірибесінің қалыптасуында көп кедергілерге кездесседе оқу білімге деген ынталары жоғары болды, бірақ қазақ тіліндегі оқулықтардың жетіспеуі салдарынан қиыншылықтарға тап болып отырды. Қазірде ана тілінде оқытатын мектептер өте аздық етеді,сондықтан болашақта қандастарымыдың болашағы үшін қолдан келген көмекті аямау қажет деп есептейміз

Кілт сөздер: қазақ ауылдары, сауаттылық, білім беру, ағарту, денсаулық сақтау.

Аннотация. В духовной сфере было много трудностей, в частности, трехкратное изменение алфавита привело к трехкратной неграмотности и возрождению казахов. Когда казахские ирреденты в Астрахани сталкивались со многими препятствиями в формировании жизненной практики, у учебников были высокие мотивации к образованию, но из-за нехватки учебников на казахском языке они испытывали трудности. Мы считаем, что сейчас очень мало школ с родным языком обучения, поэтому в будущем мы не должны жалеть о помощи для будущего наших соотечественников.

Ключевые слова: казахские села, грамотность, образование, просвещение, здравоохранение.

Abstract. There were many difficulties in the spiritual sphere, in particular, a threefold change in the alphabet led to threefold illiteracy and the revival of Kazakhs. When Kazakh irredents in Astrakhan faced many obstacles in the formation of life practice, textbooks had high motivations for education, but due to the lack of textbooks in the Kazakh language, they experienced difficulties. We believe that now there are very few schools with the native language of instruction, so in the future we should not regret help for the future of our compatriots.

Key words: Kazakh villages, literacy, education, education, healthcare.

Астрахан губерниясы жеріндегі қазақ ауылдарында XIX ғасыр мен XX ғасыр басында жалпы білім беретін мектептер болған жоқ. Тек кейбір ауылдарда мешіттердің жанында діни негізде білім беретін мектептер болды. Онда сабақты молдалар берді. Қазақ ауылдарында мешіттер аз болды, сондықтан оларға мұсылман дінінен жоғары деңгейде сауаты бар Астрахандық татарлардың әсері көп болды. Мектеп үйін салуға және молда- мұғалімге еңбекақы төлеу үшін қаржы оқушылардың ата-аналарынан жиналды. Көптеген мектептер жазда далада қыста жер үйлерде орналасты. Оқушылар жерге төселген киіз үстінде отырып оқыды. Оқу араб алфавитін жаттаудан басталды. Негізгі оқулық “Иман-шарт”, оның мазмұны әр түрлі дұғалар болып табылды. Көбіне жағдайы бар ата-аналардың ер балалары оқыды. Қазақ қыздарын мектепке оқыту аз болды. Ауқатты жанұя балалары орыс-қазақ мектептерінде оқуға мүмкіндік алды. Қазақтардың оқуға деген ынтасы жоғары болды, бірақ мектеп аз болды. Орта есеппен 34-35 мың тұрғынға бір мектептен келді. Бөкей даласы сияқты үлкен жерде, хан ордасында бір - ақ кітапхана болды. Негізгі тұрғындар арасындағы білім беру жанұя ішінде жүргізілді. Олар көбіне дастан, поэма, ақындардың ән-жырларын жатқа айтып үйренді. Құранды айтпағанда, кейбір дастандарды жатқа айтатын көне көз қариялар қазіргі уақытта да кездеседі.

Жалпы светтік қазақ мектебі 1841 жылы Бөкей Ордасында Жәңгір ханның бастамасымен ашылған болатын. Одан кейін жеті жылдық қазақ мектебі Орынборда ашылып, оны 1857 жылы қазақтың тұңғыш ағартушысы Ы. Алтынсарин бітіріп шықты.

XX-ғасырдың басында Бөкей ордасында білім берудің мынандай жүйесі қалыптасты:

- 1 2-3 жыл мерзімдік алғашқы білім алатын ауыл мектебі;
- 2 бір сыныптық қазақ-орыс және орыс-түземдік ер балалар училищесі, ер балалар мен қыздар бірге оқитын төрт жылдық курстар;
- 3 екі сыныптық орыс-қазақ училищесі 6 жыл мерзім оқытатын ерлер мен қыздарға арналған курс.

Қазақ жастарының белгілі бір өкілдері кәсіптік оқу орындарында оқып, білім алды. Ауыл шаруашылығы (орман, бақша, мал), мұғалімдік т.б. мамандықтарға дайындық жүргізілді [1,104 б].

XIX-ғасырдың аяғындағы білім беру саласының жай-күйі туралы мынадай қорытынды жасауға болады:

- 1 Қазақ мектептері міндеттерінің шектелуіне қарамастан, қазақ балалары білім алу жолында ерекше орын алды (аудармашы, хатшы т.б.);
- 2 1841 жылы Хан ордасында ашылған орыс-қазақ мектебі үкіметтік сипаттағы мектеп болды және ішкі ордадағы білім беру саласында өзіндік орынға ие болды, сонымен қатар старшина мектептерінде мұғалімдер даярлады;
- 3 1867 – 1868жж. администрациялық реформадан кейінгі ашылған “орыс-түзем мектебі”. Бұл мектеп Хан ордасындағы орыс-қазақ мектебіне ұқсас болды және Хан ордасындағы мектептен үлгі ала отырып, Хандық үкімет басқа да орыс-қазақ мектептерін ашуды қолға алды;

4 Бөлімшелердегі орыс-қазақ мектептері аз болғанына қарамастан өз уақытында ерекше орын алды және қазақ тұрғындардан үнемі қолдау тауып отырды.

5 Қазақ мектептері міндеттерінің шектелуіне қарамастан, қазақ балалары білім алу жолында ерекше орын алды (аудармашы, хатшы т.б.);

6 1841 жылы Хан ордасында ашылған орыс-қазақ мектебі үкіметтік сипаттағы мектеп болды және ішкі ордадағы білім беру саласында өзіндік орынға ие болды, сонымен қатар старшина мектептерінде мұғалімдер даярлады;

7 1867 – 1868жж. администрациялық реформадан кейінгі ашылған “орыс-түзем мектебі”. Бұл мектеп Хан ордасындағы орыс-қазақ мектебіне ұқсас болды және Хан ордасындағы мектептен үлгі ала отырып, Хандық үкімет басқа да орыс-қазақ мектептерін ашуды қолға алды;

8 Бөлімшелердегі орыс-қазақ мектептері аз болғанына қарамастан өз уақытында ерекше орын алды және қазақ тұрғындардан үнемі қолдау тауып отырды.

Қазақтардың білімге деген құштарлығы көптеген жастардың старшин мектептерінде білімін жалғастыруға мүмкіндік ашты.

Кеңес үкіметі орнағанға дейін, қазақтардың көпшілігі сауатсыз болды, оларға білім мен мәдениетті үйреткен Кеңес үкіметі дегенге осы зерттеу жұмысының авторы келіспейді, себебі, шетте жүрген қазақтардың көпшілігі дерлік сауатты болған, ал Қазақстан жеріндегі шалғай ауылдардағы мал шаруашылығымен айналысқандар болмаса, қазақтар “араб тілінде” оқуға сауатты болғандығы көптеген зерттеулерде айтылған.

Отарлық саясат қазақ халқының жері мен оның табиғи байлығының айтарлықтай бөлігіне иелік етіп қана қойған жоқ, олар қазақтарды рухани жағынанда отарлады; халықты тілінен, дінінен, ділінен, біртіндеп айыру бағытында қатыгездікпен ойластырылған шараларды жүзеге асырды. Бұндай жағдайлардың болғандығы көптеген деректерден кездестірдік әрине мұрағат деректерінің біріңғай кеңестік көз қараста болғандығы көңілге кірбің ұялатар жағдай.

Уақытша үкіметтің 1917 жылы 20 науырызда Ресей азаматтарының діни наным – сеніміне ұлттық ерекшелігіне қарай шектеуді жоюы ұлт мәселесі бойынша қабылданған алғашқы акт болды. Бұл акт бұратана атанып, езгіде болған қазақтардың орыстармен өздерін тең сезінуіне мүмкіндік беріп, Ресейде алғаш рет діни наным, нәсілдік кемсітушілік жойылды деп, ұлттар теңдігі қағаз жүзінде болсада жария етілі. Бұл туралы ресейлік зерттеуші С.Исхаков қоғамдық қатынастарға өзгеріс әкелген кезең ретінде мұсылман тұрғындардың саяси және ұлттық - әлеуметтік ой-пікірінің дамуына жол ашты деп көрсетті [2, 30 б].

РСФСР құрамына кіретін барлық автономиялық республикалармен облыстардың орталық атқарушы комитеттеріне РСФСР Конс-ның 13-бетінде шіркеуді мемлекеттен ажырату жолымен жұмысшылардың іс-жүзіндегі ар-намыс бостандығы қамтамасыз етілді. Бұл СНК-ның 1918 жылғы 23-қаңтарындағы декретінде келтірілді. Осы декреттің 5-бетінде діни құлшылық етуді ерікті түрде орындауға болатындығы көрсетілсе, ал 2 және 10- беттерінде барлық шіркеулер мен діни қоғамдарды жеке қоғамдар мен одақтардың жағдайларында бағындыра отырып, мемлекет тарапынан қандай да бір сенімге немесе діни ағымға байланысты құрылуға тиым салады. Кеңестік заң бойынша (қылмыстық кодекстің 125 беті) діни дістүрлерді өткізуге қарсы барлық әрекет қылмыстық әрекетке жатқызылады. Себебі діни дәстүрлер қоғамдық тәртіпті бұзбайды және азаматтардың құқына нұқсан келтірмейді деп есептелді .

Кеңестік билік органдары жер-жерде бұл заңдылықтардың бұзылмауын қадағалауға міндетті (мысалы, крест жорықтары, үйге икон ілу, т.б.) әкімшілік органдарда кедергілер болмауы керек. Себебі олар қоғамдық тәртіпті бұзбайды. Бұларға қарсы барлық әкімшілік шаралар тек белгілі бір жағдайларда ғана (эпидемия және т.б.) іске асады және себебі жалпыға түсіндіріледі.

Топтармен немесе діни қоғамдармен шіркеу ғимараттарын пайдалану туралы жасалған қандай да бір келісімді бұзу және храмдарды ғибадатханаларды уақытша немесе тұрақты жабу туралы шығарылатын қаулылардың маңызды мемлекеттік қажеттілігі болуы керек. Осы себептер ЦИК, облыстық және губерниялық атқарушы комитеті (ғибадатхана орнын жабу ісінде аймақтық атқарушы комитеттер уездік атқарушы комитеттер болып есептеледі) Президиумының протоколдық қаулысында көрсетуі тиіс. Сонымен қатар мұндай шешімдердің басқа да жанама жолдарының бар-жоғы тексеріліп отырылуы керек. (ВЦИК Президиумының 29.03.23 жылғы қаулысы) ВЦИК Президиумында мұндай қаулылардың үстінен қайта арызданғанда және оларға бұл арыздарға рұқсат етілгенше бұл орындардың келісім бойынша

Ғибадатхана үйін жабу немесе тәркілеу туралы қандай да бір қаулыларды іске асырмас бұрын ЦИК президиумын, облыстық немесе губ-қ атқарушы комитеттер сол орындарды пайдаланатын белгілі бір ағымға сенушілердің өз діни салттарын орындауына мүмкіндік болмай қалмауын ескереді. Егер бұл орын сол аймақта жалғыз орын болса және 5 верст қашықтықта ол діни ағымның басқа да сиынаты орны болмаса, онда оны жабу туралы қаулы іске аспайды.

Ғибадатхана орнын пайдалану туралы келісімге отырған діни бірлестікке кіретін сенімдегілердің заң бұзушылығы мен контр-революциялық әрекеттері діни орынды тәркілеуге негіз бола алмайды. Себебі негізгі іс-жүзінде оларды қолданатын адамдардың ауқымы кеңіреу болып есептеледі. Сонымен қатар бұл сенімнен тыс топқа жататын немес мүлде сенімге кірмейтін, бірақ осы діни орын туралы жиналыстық дауыс беруі де есептелмейді. Діни орын сонымен қатар әкімшілік талаптарды орындамағаны немес салық төлемегені үшін де жабылмайды.

Бірінші және соңғы жағдайда жеделдетіп сол діни ағымға сенушілердің басқа бір тобымен немесе қоғамымен қайта келісімге отырғаннан кейін ғана сол діни бірлестікпен келісім бұзылуы мүмкін болады. Бір сенімнің бірнеше діни ағымдарының арасында мысалы, православлық дінге сыйынушыларды және ескі шіркеулік орынды бөлісу ісінде сол аймақтағы әр ағымның сенушілерінің саны мүмкіндігіше есептелуі керек. Осындай жағдайда ғибадатхана орынын қайта бөлу жолымен жағдай мүмкіндігінше тез арада түзетілуі тиіс [3, 30 б].

Егер белгілі бір сенімнің немес ағымның сенуші азаматтарының келісім-шарт бойынша тегін сиынатын орын алуға (шіркеу, мешіт және т.б.) мүмкіндіктері болмаса онда олар жолға алынған немесе жеке адамдар берген немесе қайта өздері тұрғызып алған ғимараттарында сенім жиналыстарын немес дәстүрлерін өткізу барысында әкімшілік органдардан қарсылық көрмеулері керек (Жаңа храмдар мен ғибадатхана үйлері құрылысында жалпы ғимарат құрылысына тән техникалық-құрылыстық ережелері ғимараттар ғибадатхана ретінде тіркелгеннен кейін мұндағы өтетін барлық сенім жиналыстары мен дәстүрлер арнайы орындардағы (шіркеу, мешіт және т.б.) сияқты ережелерге бағынуға міндетті. Әрбір сиыну жиналысына немес құлшылық етуге рұқсат алу сияқты ерекше ережелер заң бойынша негізсіз болып есептеледі және жеке діни ағымдарды (көбіне сектандық) ыңғайсыз жағдайға қалдырады. Мұндай жағдайларға жол бермеуі керек, себебі кеңес билігі алдында барлық діни ағымдар бірдей және тең құқылы.

Сонда да жергілікті жерлерде міндетті түрде басшылық етуге ұсынылған мұндай жағдайлар жиі бұзылады. Ғибадатхана орындарын тәркілеу бойынша дәрежеліктерді болдырмас үшін, мұны бекітуші Атқару комитеттері сол орынға тәжірибелі адамды өкіл етіп жіберу керек. Сол орынды дұрыстап қайтадан өмірге әкелу ісіне ол жауап беруі тиіс. Икона, облачения хоругви және т.б. сияқты сенушілер үшін қасиетті заттар театр, клуб, және с.с үшін алынбайды, бірақ сол сенімдегі жақын жерде орналасқан басқа бір ғибадатхана үйіне сенушілердің өздері алып кетуі тиіс [4, 76 б.].

Кеңес үкіметі орнағаннан кейінгі мұрағат деректеріне сүйенетін болсақ, Ресейдегі ұлттық мектептерді ашу туралы мәселе 1918 жылы қыркүйекте талқыланды. Сол жылы қазанда РКФСР халыққа білім беру комиссариатының аз ұлттарға арналған мектептер ашу туралы қаулысы қабылданды. Аймақта жаңа ұлттық мектептер ашу қиыншылықтар туғызды, әсіресе оқулықтар мен оқу әдістемелі құралдар жетіспеді.

1917 Бөкей губерниясында кеңес үкіметі орнады. Қиын жағдайға қарамастан жұмысшы-шаруа қоғамы құрылып жаңа өмір жолында жұмыс жасауға ұмытылды. Бөкей губерниясында атқару комитеті халыққа білім беру бөлімі құрылып, халық арасында барлық іс-шаралармен, губерниядағы сауатсыздықты жою жұмыстарына басшылық жасады.

1918-1919 жылдары екі газет шығарыла бастады. “Дурстық жолы” аптасына екі рет шықты, екіншісі “Казакская правда” орыс тілінде шықты. Сонымен қатар аударма ісі жұмыс жасады, тарихта алғаш кеңестік Конституция қазақшаға аударылып, ол Жалпы ресейлік қазақтар арасына кеңінен таратылды.

Орталық Атқару Комитеті известиясының 151 санында басылып шықты, сондай-ақ В.И. Лениннің өмір баяны қазақшаланды. Лениннің өмірімен танысқан қазақтар оны сүйіспеншілікпен біздің үлкен адам деп атады. Бұл басылымдар Астрахань обылысындағы Бөкей даласы қазақтары арасында ғана таратылды, ал Қазақстанды Колчактар басып алып соғысуда болатын. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін 1918 жылдан бастап Бөкей даласындағы әрбір облыста мектептер жатаханасымен ашылғандығы белгілі. Ордада қазақ мектептері үшін оқулықтар ана тіліне аударылды. Оқулықтар басып шығаруға қағаз басқада қажеттерді сатып алу үшін Бөкей даласына орталықтан бірнеше миллиондаған сом ақша бөлінді. Қазақтарды қысқа мерзімді курстардан өткізіп жаңа бағдарлама бойынша жұмыс жасауға дайындады. “Мұғалім” атты педагогикалық журнал болды. Онда сауатсыздықты жою, кеңес мектептеріндегі әр түрлі пәндерді оқытудың жаңа әдіс-тәсілдері жарияланды. Журналдың саяси – тәрбиелік маңызы жоғары болды. 1919 жылы қыркүйектің басында Ордада мұғалімдердің 1-съезі болды, оның жұмысы туралы съезд делегаты Ғабит Сарбасов былай дейді: Съезде білім беру комиссары С. Меңдешовтың жаңа қазақ мектептері ұйымдастыру туралы баяндамасы тыңдалып, оқу- тәрбие жұмысын ашу туралы, басқа да кезек күттірмейтін мәселелер талқыланды. Ауылдарда 90 жаңа мектеп салу туралы қаулы қабылданды [5, 140 б].

Мектептерде молдалардың сабақ жүргізуіне тиым салып – діни орнына жаңа заман талабына сай мектеп ұйымдастыру қолға алынды.

1920 жылы губерниялық халыққа білім беру бөлімі, жалпы, кәсіптік білім беру, мектепке дайындық, қамсыздандыру, мектептен тыс, балаларды қорғау болып бірнеше сатыға бөлінеді. Олардың әр қайсысының атқаратын қызметтері болды. Мысалы: балаларды қорғау бөлімі Орда қаласында, Жәнібек селосында, екінші округта ашылған балалар үйіне және бала бақшаларға басшылық жасады. Мектептен тыс жұмыс бөлімі орыс, қазақ тұрғындары арасындағы сауатсыздықты жою жұмыстарын ұйымдастырды. Арнайы комиссия құрылып, мектеп жұмыстарын әсіресе сауатсыздар тізімін алып, олардың арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізді, және олардың оқулықпен қамтамасыз етілуін, мұғалімдердің білімін көтеруін бақылады.

1920 жылы 72 сауатсыздықты жою курстары ашылып, 1920 – 1922 жылдары оның саны 350-ге жетті. Портаға балалармен бірге ересектерде отырды. Өнер бөлім өз жұмыстарын еш ірек бастасада, мамандардың, арнайы мекеменің, музыкалық құрал – сайманының жоқтығына қарамастан 1921 жылы қазақ, татар, орыс топтарын құрып жергілікті тұрғында арасында концерт, қойылымдар қойып, түскен қаржыны ашыққан балаларға көмекке жұмсалды.

Кәсіптік-техникалық білім беру бөліміде маман оқытушылар жетіспеуіне байланысты жәй дамыды. Дегенмен 1921 жылы ақпанда Ордада ауыл шаруашылығы курсы ашылып, 31 адам білім алды. Сондай-ақ, орман шаруашылығы мектебі іс-қағаздарын жүргізу курстары ашылып жұмыс жасады, империалистік және азамат соғысы, аштық, жаппай эпидемия білім беру саласында өз әсерін тигізбей қоймады. 1920-1921 оқу жылында 240 мектеп жұмыс жасаса 1922-1923 оқу жылына 81 мектепке, 1923-1924 оқу жылында 60 мектепке қысқарды.

Қиындыққа қарамастан ұлттық кадр дайындауға ден қойылды. 1920 жылы Орда қаласында 10 аймақтық мұғалімдер дайындайтын курс ашылып 150 адам оқып шықты. 1923 жылы педогогикалық үщелеше ашылып орыс және қазақ мектептеріне мұғалімдер дайындады. 1925 жылы губернияның қаржы қиыншылығына байланысты Бөкей губерниясын Оралға қосуға тура келді және қызметкерлерін тағайындады. Көшпелі қазақтардың әр жерде шашыранқы орналасуына байланысты арнайы инспектор тағайындалды [6, 30 б].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. История Астраханского края: Монография. - Астрахань: Изд. Астраханского гос. пед. университета, 2000. - 1122 с
2. Урастаева Г. Д. Астраханские казахи: история и современность. Астрахань: изд. «Волга», 2000. - 277 с
3. Челобанов Н. В. Сельское хозяйство Астраханской области. Волгоград. 1968. - 126 с
4. Ермекбаев Ж. Н. Российские казахи в составе РСФСР и СССР в 1917-1991 г. г.
5. Сыдыков. Е. Б. Казахстан в составе Российской Федерации. (1917-1937 г. г.)
6. Исхаков С. М. Российские мусульмане и революция. (весна 1917 г. - лето 1918 г.) Москва; Институт Российской истории РАН, 2003. - 476 с.

ИЗРАИЛЬ-ТАЯУ ШЫҒЫС АУМАҒЫНДАҒЫ ГЕОСАЯСИ КҮРЕСТЕГІ РОЛІ

«Тарих және география» кафедрасының магистранты
Мирсавурова Шохсанам Миrabдимажидовна
Tashenev University, Шымкент қ.

Сирбаева Алмагуль Абдиевна
Б. Момышұлы атындағы №6 мектеп-гимназия КММ
тарих пәнінің мұғалімі

Қазіргі заманғы араб әлеміндегі қақтығыстардың жаңа толқынына негіз болған тарихи оқиға-2011 жылғы «араб көктемі» оқиғасы еді. Дәл осы оқиғаның нәтижесінде мемлекеттің сыртқы саяси бағытына елдің ішкі жағдайы, дәлірек айтсақ «көшенің» (өз наразылығын білдіруші қарапайым халық, «көтерілісшілер») ықпалы өсті. Қазір де араб елдерінің лидерлері

кандай да бір маңызды шешім қабылдардан бұрын, «көше тұрғындарына» құлақ асуды жөн санауы бекер емес. Ал, араб әлеміндегі «көше тұрғындарының» дүниетанымдық өзгешелігімен ерекшелей аламыз: көбінесе Ислам дінін саясатқа айналдырып, елді билеп-төстеуді қалаушылардың алдап-арбауына көнгіш, тез арада алып бір мемлекеттік өзгерістерді талап етуші қарапайым халық болатын.

Таяу Шығыс аумағындағы «көшбасшы» мемлекетті анықтау мәселесі қазірге дейін өз өзектілігін жоғалтпаған. Таяу Шығыс аумағындағы бірде бір мемлекет саяси, тарихи және тағы да басқа себептерге байланысты аумақтағы аймақтық геосаяси процесстерге ықпал ете алу қабілетіне ие бола алған жоқ. Өз кезегінде Таяу Шығыс аумағында «аймақтық орталық күш» роліне таласып жатқан келесі мемлекеттер көзге түседі: Египет, Сауд Арабиясы, Түркия, Иран, Израиль.

«Араб көктемі» оқиғасы аумақтағы тепе-теңдіктің күрделі түрде өзгеруіне түрткі болды деген шындыққа жанасады. Алдындары да аймақта көптеген жанжалдар мен шиеленістердің бір-біріне жалғасып, не басы жоқ, не аяғы жоқ ұрыстардың түтеп тұрғаны белгілі болса да, дәл осы «Араб көктемі» оқиғасы мемлекет басшыларының сыртқы саясаттағы тактикалық ұстанымына кейбір анықтықты енгізуді талап еткендей көріністе болды десек қателеспейміз. Өйткені, осы оқиғаға дейін аймақтағы кейбір мемлекет басшылары сыртқы саясатта АҚШ мен Израильдің мүдделерін қолдаса, кейбірі қарсылық танытты, кейбірі сунниттерді, кейбірі шииттерді қолдады да, аймақтағы барлық дерлік шиеленістерге негіз болған себептер тек осылар болатын. «Араб көктемі» оқиғасынан кейін жағдай мүлдем өзгерді, енді аймақтағы мемлекеттер «Американдық» саясатты қолдаушылар және оларға қарсы тұрушылар «саяси ислам» жақтаушыларына ажыратыла бастады. Осындай қиын-қыстау сәтте Таяу Шығыстағы ең бір күрделі жағдайға қалған жалғыз мемлекет-Израиль болатын. Алдындары аймақтағы сунниттер мен шииттердің өзара қақтығысына куә болып, кейбіреуіне жақтасса, кейбіреулерін бейтараптық ұстанымда болған Израиль енді өзінің шекарасын, саяси мүдделері мен аумақтағы беделін сақтап қалу үшін бұрынғы саяси стратегияларын түбегейлі өзгертіп, жаңартуға мәжбүр болды. Сол үшін де «Араб көктемі» оқиғасы Израильдің Египетпен және Иорданиямен, кейін бүкіл араб ұлт өкілдерімен одан әрі қарым-қатынас жасау, бейбітшіл келісімдерге келу мүмкіндігіне қауіп-қатер туындатады [1, 30 б].

Дін-аумақтағы саяси күш болып табылады, «араб көктемі» оқиғасынан кейін дінге негізделген мемлекеттер арасындағы саяси одақтастықтар туындауда. Осы сәтте атап өтуге болатын бір жәйт жаңашыл стратегиялық ұстанымның бірі ретінде-перифериялық стратегияның жобасы жасалынды, Израиль үкіметі алыс-жақын аймақтан мұсылман мемлекеттерінен саяси және экономикалық серіктестік жасаудың жолдарын іздестірді. Аталмыш жағдайда аймақтағы геосаяси қақтығыстардың қазіргі заманғы көрінісінің Израиль үшін әсерін анықтаудың өзектілігі айқындалады.

В.И. Сажин, А.И. Шумилин, М.Г. Носов, Г. Авдеев еңбектері мен монографиясында Ақ үйдің арнайы қызмет ұйымдарының мәліметтері негізінде халықаралық террористтік ұйымдар «Ал-Каида» және «Хезболла» халықаралық радикалды экстремисттік ұйымымен байланысына баса назар аударылды. Ал аталған террористтік ұйымдар Америка Құрама Штаттарының ұлттық қауіпсіздігіне тікелей қауіп төндіретіндігі белгілі.

А. Ансари, Ф. Халлидей, П. Хинчклиф, Б. Милтон-Эдвардс ағылшын тарихнамасының өкілі болып саналады. Лондон экономика мектебінің халықаралық қатынастар профессоры, британ ғылымдар Академиясының мүшесі Ф. Халлидей өз еңбектерінде Таяу Шығыстың саяси және экономикалық дамуына көп көңіл бөлді. Ал, Таяу Шығыс ұзақ мерзімнен бері мемлекетаралық соғыстар, ұлттық және діни қозғалыстар, сыртқы саяси күштердің араласу орталығы болып саналады.

Белфаст қаласындағы (Ұлыбритания) Корольдік университеттің ғалымы Б. Мильтон-Эдвардс, Таяу Шығыс саясаты саласына мамандандырылған, Белфаст қаласындағы (Ұлыбритания) Корольдік университеттің этникалық қақтығыстар мәселесін зерттеу ассистент, Иордания мен Кувейттегі ағылшын елшісі қызметін атқарған, Дубайда Эмиратта бас консул қызметін (Біріккен Араб Әмірлігі) атқарған, Замбия жоғарғы комиссар қызметін атқарған П. Ханчклиф өз еңбектерінде Таяу Шығыс пен Орта Шығыстағы халықаралық саясаттағы жағдайға тың көзқарастар берген, оның ішінде араб-израиль және АҚШ және Иран қарым-қатынастарына анализ жасалған. Таяу Шығыстағы саяси және экономикалық даму мәселесін зерттеушілер Б. Мильтон-Эдвардс мен П. Ханчклиф «әлемді американдық» билік орнықтыру бойынша Вашингонның саяси және экономикалық стратегиясының көрінісі бойынша Таяу Шығыстағы демократияның дамытудың халықаралық жағдайына, ұлттық соғыстарға байланысты мәселелерге көп көңіл бөлді.

Халықаралық қатынастардағы биполярлық жүйе жағдайындағы американдық саясаттың Таяу Шығыстағы саясат мәселесін Дж. Билл, М. Дж. Гасиоровский, Ф. Холлидэй, Э. Хоглунд зерттеген.

Исламдық фундаментализмін зерттеуімен айналысқан израильдық ғалым, Израильдағы халықаралық қатынастар және исламисттік қозғалыстар салаларын зерттеуші орталығының директоры, Р. Паз өз еңбегінде Таяу Шығыс аумағы тұрғындарының арасында антиамериканизмдік көңіл-күйдің себептерін анықтады. Р. Паз Таяу Шығыстағы антиамериканизмнің көңіл-күйдің себептеріне аймақтағы радикалды исламның қанат жаюы ықпал еткендігін, 1990 жылдан бастап Таяу Шығыс идеологтары Америка Құрама Штаттарын негізгі күшті «дұшпан» ретінде көруінен туындағанын атап өткен. Р. Паз өзінің «Исламисттер мен антиамериканизм» еңбегінде ислам мемлекеттеріндегі «террористтік мәдениет» ұғымына көп көңіл бөлді.

Израиль мен мұсылман елдерінің арасындағы экономикалық сипаттағы қазіргі заманғы қарым-қатынасын В. И. Мессамед зерттеулерінен көреміз. Стратегиялық сипаттағы маңызды мәселелер зерттеулердің басқа тұстарында қалып кетті.

Израиль ғылыми қауымдастығында Израиль мен Таяу Шығыс елдері тақырыбы өзгеше көзқараспен зерттеледі. Израиль ғалымдары Таяу Шығыс елдерімен байланысы бар елдің қауіпсіздігі мәселесінде қарастырып, ұзақ уақыттық болашақтағы, болжамдармен анализ жасалынады.

Израильдік тарихнамада израилдік сыртқы саясаттарды ескеретін аумақтағы этно-конфессионалды факторларын ескере отырып, Израильдің сыртқы саясатына анализ жасаушы жаңа еңбектер мен мақалалар жарыққа шығуда. Й. Гужанский, Г. Линденштрау еңбектерін, Таяу шығыстағы израильдік «перифериялық стратегиясының» жүзеге асырылуы туралы Й. Алфер еңбектерінде көрініс тапқан.

«Араб көктемі» оқиғасынан кейін аумақтағы саяси күштердің барысы біршама бетбұрыстарға құбылды. Бұл бетбұрыстардың барысы мен қарқындылығын және ең бастысы тарихи маңыздылығына көз жеткізуіміз үшін ең алдымен діннің аумақтағы саяси күш ретіндегі ролін анықтап алғанымыз жөн болар.

Таяу Шығыс аумағында ұзақ ғасырлар бойы исламдық салт-дәстүрге негізделген өмір салтына дағдыланған мұсылман қауымы өмір сүреді. Әлемдік өркениет пен әлемдік демократия негізделу арқылы дамып жатқан әлемдік қауымдастықтағы болып жатқан өзгерістер мен жаңашылдықтарды бұл аймақтың тұрғындары діннен кейінгі орынға қоятынын да айта кетейік. Бір сөзбен айтқанда осы өлке халықтарының көпшілігі өзіндік құндылықтардың алдыңғы қатарына ислам дінін қояды. Сонымен қатар Таяу Шығыста соңғы он жылдықта аумақтық субъектілер арасында жаңашыл көзқарастарды енгізу ұмтылыстары жасалынғанын да байқай аламыз. Сондай-ақ өлкеде ислам дінінің өз ішінде сунниттер мен

шииттер болып ажыратылуы, осы бағыттардың өзара ауызбіршіліктің болмауы-осы аталғандар аумақтағы геосаяси жағдайдың одан әрі күрделенуіне түткілердің бірі болды.

Таяу Шығыс аумағындағы геосаяси ахуалға ислам факторының әсері ұзақ жылдардан бері жалғасып келе жатқан құбылыс, бұл құбылыс бір кезеңдерде күшейсе, бір кезеңдерде басылғандай көрініс табады. Аумақтағы геосаяси ахуалға ислам факторының әсерін зерттеу барысында ислам факторының аймақтағы саяси оқиғаларға әсер ету кезеңдерінің келесідей циклдерін ажыратуға болады [2, 45 б].

1-кезең немесе бірінші цикл. XX ғасырдың 80-жылдары. Бұл кезеңде Сирияда «Мұсылман бауырлары» қозғалысының бастауымен ірі көтерілістер болып өтті. Қозғалыс басылғаннан кейін саяси ислам лаңкестік бағытындағы кішігірім фундаментальды ұйымдарға топтастырыла басталды.

2-кезең немесе екінші цикл. 1980-жылдардың соңы мен 1990-жылдардың басы. Араб елдеріндегі үкімет басшыларының жүргізген ішкі және сыртқы саясатында маңызды нәтижелердің болмауынан бұл режимдердің орнын басуға ұмтылған исламдық партиялар мен қозғалыстардың пайда бола бастауы.

3-кезең немесе үшінші цикл. XX ғасырдың 90-жылдардың ортасынан XX ғасырдың басы. Алғашқы ғаламдық дәрежедегі лаңкестік ұйымдардың құрыла бастауы. Мысалы: Аль-Каида.

4-кезең немесе төртінші цикл. Қазіргі кезең.

2011 жылы Таяу Шығыс аумағында басталған әлеуметтік-саяси дағдарыс аймақтағы мемлекеттер үшін бірқатар теріс әсерімен ықпал етті. Оларды атап өтер болсақ:

- Күрделі экономикалық дағдарыс.
- Мемлекеттік институттардың күйреуі.
- Конфессияаралық қарама-қайшылықтардың одан әрі күшейе түсуі.
- Қоғамдық пікірлердің бөлінуі.

Төртінші кезең аймақтағы ислам дінінің атын жамылу арқылы аймақтағы билікті қолына алуды көздеген ракилды-экстремисттік ұйымдардың күшейуінен бастау алды және аталмыш ұйымдардың бастысы Сирия мен Ирактың солтүстік аумағын өз бақылауына ала алған «Ислам мемлекеті» ұйымының әрекеттері халықаралық кеңістікте кеңінен тарағандығы соншалықты бұл ұйыммен күресу үшін 2014 жылдың қыркүйегінде бірқатар араб мемлекеттері мен АҚШ-ның НАТО одақтастары интернационалды коалиция құруын талап етті.

Израиль және Египет. Төртінші кезеңдегі аймақтағы саяси күштерді бірсыпыра өзгерткен оқиға-«Араб көктемі» оқиғасы. Египеттегі 2011 жылғы тарихи оқиғаның Израиль мен Египет арасындағы «жылы» қарым-қатынастарға өзінше бір нұқсан келтіргенін де атап өтейік. 2011 жылғы Израиль мен Каир арасындағы бейбітшіл келісіміне қауіп төнуі, Израиль елшілігін көтерілісшілердің жаулап алуы, Египеттен израиль елшілігінің кетуі-осының барлығы израиль-египет қарым-қатынастары үшін кері әсерін тигізді. Сонымен қатар египеттіктермен экономикалық және әскери мекемелер бойынша серіктестік жүргізу ең бірінші израильдіктерге өзінің ұлттық қауіпсіздігін сақтауда қажетті шара болатын.

Х. Мубарак режимінің құлатылғаннан кейін ең бірінше Синай шығанағы, содан соң Египетпен шекаралас аумақтағы египет-израиль жерлері тұрақсыздық аймағына айналу қаупі туындады [3,152 б].

Таяу Шығыс аймағындағы саяси қауіпсіздікті сақтауда Синай шығанағының қатысы қандай? деген сұрақ туындайды. Синай шығанағы-Азия мен Африканың тоғысқан нүктесінде орналасқан, Египет территориясының бір бөлігі. Синай көптеген жылдар бойы Газа секторына қару-жарақ жеткізетін ұрлық жолдардың базасы да болып табылады. Синайға экстремисттердің шабуылдауының басты себебіне Египеттен Иордания мен Израильге экспортталатын табиғи газ құбырларын басып алу болып, тәртіпсіздіктер басталып кетті. Аумақтағы тәртіпті ретке келтіру үшін 2011 жылдың тамыз айында Синай өңіріне 1500 египет

әскерилері жіберілді. Синай ауданындағы тұрақсыздықтың жоғары дәрежеде болуынан Израиль басшылары өзінің оңтүстік шекараларын мекемдеу қосымша шараларын да жүргізді. Дәлірек айтсақ Египетпен шекарасындағы күзетке баса назар аударылды.

Каирдағы Израиль елшілігінің жанында болған оқиғаға негіз болған фактілердің бірі 2010 жылдың 19 тамызындағы египет-израиль шекарасындағы израиль әскерилері египет потрулыне оқ жаудыруынан, нәтижесінде 5 египет әскерилері қаза табуынан бастау алды. Бірақ та израиль басшылары да, египет басшылары да қарым-қатынастың одан әрі ушығуын қаламаған. Израиль осы жағдайға байланысты арнайы кешірім сұрады, ал Каир Израильмен бейбітшіл келісім-шарттың толық орындалуына дайын екендігін мәлімдеген болатын. Оқиғаның арты қарапайым халықтың көтерілісімен, сондай-ақ Израиль елшілігін қамауға алып, елшіліктің қайтаралуымен аяқталды [4,120 б].

2011 жылдың 12 желтоқсанында Египеттегі елшіліктің қоршауынан кейінгі үш айдан кейін Израильдің жаңа елшісі Я. Амитаи Египетке келді. Каирда тек жұмыс күндері болып, демалыс күндері қауіпсіздік үшін Израильға қайта оралды. Бірнеше күннен кейін беделді израиль газеті «Гаарец» анонимді дипломатиялық дерек көздеріне сүйене отырып, былай мәлімдеді: «Я. Амитаиға маңызды тапсырма берілген. Египеттік исламисттер мен, әсіресе «Мұсылман бауырлары» тобы басшыларымен байланысты орнату тапсырмасы». Осы бағыттағы жүргізіліп жатқан іс-шаралардың табыстылықпен аяқталатындығына басылым күманмен қарайтындығын да айта кетіп, Израильдің Египеттің басты саяси күштерімен «күпия» түрде болса да келіссөздерге келудің маңызды екендігін сезінеді деп мәлімдейді. Келесі күні осы мағлұматқа «Мұсылман бауырлары» ұйымының өкілі тарапынан: «израильдіктермен ешқандай жағдайда да байланыс жасалмайды» деген жауабы берілді.

Израильдің енді Египетте емес, Ливиядағы «революциялық күштермен» байланысты орнату талпыныстары туралы мағлұмат 2011 жылдың желтоқсан айында израильдік БАҚ жариялана бастады. Оның ішінде жоғарыда аталған «Гаарец» газеті Триполидегі израиль елшілігіне болашақ үміткер-друз қауымдастығының өкілі-Р. Абу Ракур деп жариялады. Израиль мен ливиялық Өтпелі ұлттық кеңесі өкілдері арасында Ұлыбритания территориясында күпия келіссөздер жүргізілді деген сыбыстар да шықты. Дегенмен де египеттік «Мұсылман бауырлары» өкілдері сияқты Ливия басшылары бұл келіссөздердің болмағандығы және жақын болашақта Израильмен келіссөздер жүргізілу екіталай деген жауаптар қайтарып жатты. Сыртқы істер министрі А. Бин Хаяль Триполи Израильмен қарым-қатынасты жақсартпайды және реттемейді деген арнайы ресми мәлімдемелер жасап нүкте қойды.

Израиль және Палестина. Таяу Шығыс аумағындағы қақтығыстар бұрынғыдай «араб-израиль» немесе «палестина-израиль» қақтығысы деген атауынан да айырылып келеді. Израиль бұрынғыдай бүкіл араб әлеміне қарсы мемлекет ретінде қазірде қарастырылмайды. Қазіргі Израиль басшылары мұсылман мемлекеттерімен кең көлемде қарым-қатынас жасау арқылы палестиналықтардың радикалды топтарын да «өзгертуге» болады деп болжайды, яғни ХАМАС, «Ислам джихады» топтарының сыртқы қолдаушыларынан айырып, палестина қақтығысын әлсіретуді көздейді[5,50 б].

Израиль басшылары бір қалыпты ұстанымдағы палестиналықтардың мүддесін күшейтіп, радикалды палестиналықтардың позициясын әлсірету тек Газа секторының экономикалық дамуы арқылы ғана жүзеге асыра алатындығын ұғынады. Дегенімен, Газа секторының экономикалық тұрғыдан дамуына израиль қоғамының белгілі бір тобы қарсы. Израиль әлемдік қауымдастық алдында өз мәртебесінен айырылмау үшін де тек кейбір компаниялар шеңберінде ғана Газа секторы экономикасының көтерілуіне өз үлесін қосуда. Израиль саяси элитасының пікірінше ФАТХ лидерлерінің позициясы әлсіз, сондықтан олармен келіссөздер жүргізуге уақыт кетірудің қажеті жоқ. Ең бастысы палестина мәселесін шешуде Израиль жақ та,

Палестина жақтан да көптеген шегінулерді қажет етеді, сондықтан қазірше екі жақ та ашық келіссөздерге дайын емес деген қорытынды айта аламыз.

Енді, Туркия, Иран, Израиль байланыстарына тоқталсақ. 2011 жылы «араб көктемінен» кейін Израильге қатысты ислам әлемі мемлекеттерінің көзқарасы өзгере бастады. 2012 жылы Египетке «Мұсылман бауырларының» жақтастары келді. Туркия мен Египет «Хизбалла» мен ХАМАС ұйымдарының, яғни Иранның антиизраильдік курсына қосылды. Израильдің жанында жаңа коалиция құрыла бастады. Алдындары да Израильге қарсы мұсылман елдерінің арасында коалициялар, одақтар құрылатын, бірақ бұл жолы радикалды ислам өкілдерінің негіздеуімен ұйымдастырылған коалиция аумақтық геосаяси жағдайды өзгерте бастады.

Израильдің бұрынғы одақтастары Туркия мен Иран палестина-израиль қақтығысына араласып, тікелей ықпал ететіндей жағдайға көшті. Таяу Шығыс аумағындағы мұсылман әлемінде бетбұрыс ол ислам дінінің сол мемлекеттердің ішкі саясатына араласа бастауы, нәтижесінде Туркия саясатшылары да, Иран саясатшылары да мұсылмандық ынтымақтастық үшін ортақ «дұшпан» ретінде Израильге қарсы одақтасты[6, 30 б].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мирский Г.И. Ближний Восток и политика США // США: экономика, политика, идеология. - 1998, № 3, март;
2. Уткин А.И. Американская империя. М., 2003
3. Мирский Г.И. Ближний Восток и политика США // США: экономика, политика, идеология. 1998. №3. С.30-43;
4. Братерский М.В. Политика США в отношении стран «оси зла» // США: экономика, политика, культура. 2003. №4. С.39-57;
5. Шумилин А.И. США против «стран-изгоев» на Ближнем Востоке: кто под прицелом? // Международная жизнь. 2003. №7. С.58-73;
6. Багдасаров С.А. Ближний Восток: вечный конфликт. Москва, 2016.

ҚҰРМАНҒАЗЫ КҮЙЛЕРІНДЕГІ ҰЛТҚА ДЕГЕН МАХАББАТ

Базарбай Ш.А.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ҚР мәдениет
қайраткері, магистрант, аға оқытушы

Қайнарбаева А.Қ.

Қазақтың күй өнері – ғасырлар бойы дамып, халықтың рухани өмірінің маңызды бөлігіне айналған өнер саласы. Бұл өнердің негізгі тақырыбы – қазақ халқының тұрмысы, табиғатымен, әлеуметтік және тарихи жағдайларымен байланысы. Күй атауының өзі қазақ музыкасының жанрлық түрін ғана емес, оның терең мәні мен маңыздылығын білдіреді. Қазақ күйі – халықтың көркем ойының, сезімдері мен эмоцияларының көрінісі. Бұл өнердің негізін қалаған ұлы күйшілердің бірі – **Құрманғазы Сағырбайұлы**. Оның күйлері қазақ музыкасының алтын қазынасына айналып, халықтың жүрегінде мәңгілік орын тапты. Құрманғазы Сағырбайұлы

1806 жылы қазіргі Атырау облысы, Құрманғазы ауданында дүниеге келген. Құрманғазының күйшілік өнері, оның шығармашылығы халықтың жүрегіне жол тапқан, ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып қалды. Ол бала кезінен күй тартуды үйреніп, өзінің күйшілік шеберлігін шыңдай түсті. Құрманғазының күйшілік мектебі өзінің айрықша стилімен ерекшеленді. Оның күйлері халықтың әлеуметтік-экономикалық өмірін, батырлықты, еркіндікті, туған жерге деген махаббатты баяндайды. Құрманғазының күйшілік өнері – тек қана музыка емес, ол қазақ халқының рухани әлемінің бейнесі. Күйшінің өмірі мен шығармашылығы оның сол кезеңдегі қоғамның, тарихтың әсерін қабылдай отырып, қазақ халқының ұлттық болмысын жан-жақты көрсетеді. Оның күйлері халықтың мұнын, қуанышын, трагедиясын, ұлттың азаттығын аңсаған тілектерін жеткізеді. Құрманғазы күйлері қазақ халқының әлеуметтік-тарихи жағдайларын бейнелей отырып, терең философиялық ойлармен, ұлттық рухани құндылықтармен таныстырады. Оның күйлері көбінесе күрделі құрылымымен, эмоционалдық күштілігімен ерекшеленеді. Құрманғазының шығармашылығында үш негізгі қасиет бар:

- **Табиғатпен үйлесім:** Құрманғазының күйлерінде табиғаттың әуендері, оның қозғалысы мен тыныштығы ерекше көрініс табады. «Сарыарқа» күйі осы табиғатпен үйлесімділіктің үлгісі болып табылады. Әрбір күй табиғаттың бір бөлшегі сияқты, ол адамның ішкі жан дүниесіне әсер ететін әуендермен жазылған.

- **Ұлтқа деген махаббат:** Құрманғазының күйлері ұлттың азаттығына деген ұмтылысты, еркіндікке деген сүйіспеншілікті білдіреді. Мысалы, «Адай» күйі – қазақ халқының ерлік дәстүрін, батырлықты, жауынгерлік рухты суреттейтін эпикалық шығарма. Бұл күйде қазақтың батырларының ұлы жеңістерін, халықтың тәуелсіздігіне деген ұмтылысын көруге болады.

- **Қоғамдық мәселелерді бейнелеу:** Құрманғазының күйлері сол кезеңдегі әлеуметтік әділетсіздік, халықтың ауыр тұрмысы мен кедейлігі, қазақ халқының басынан өткерген қасіреттерін жан-жақты суреттейді. Оның күйлері өз заманының әлеуметтік шындығын көрсетіп, халықтың тағдырын қақпаға тіреген күштердің әсерінен қорғауға бағытталған еді.

Құрманғазы күйлерінің құрылымы мен орындаушылық техникасы өте жоғары деңгейде дамыған. Оның шығармаларында қазақ күй өнерінің барлық техникалық мүмкіндіктері көрініс тапқан. Ол күйдің ішінде ойын тәсілдерін өзгертіп, түрлі ырғақтар мен әуендер пайдалана отырып, күйді ерекше құдіретті әрі әсерлі етіп шығарды. Құрманғазының күйлеріндегі өзіне тән стиль – домбыраның ішектерін тартқанда дыбыстардың тереңдігі, қайталанбас ерекше үн шығаруымен ерекшеленеді. Құрманғазы күйлерінің ішіндегі ең танымал әрі халыққа кеңінен таралғандары – «Сарыарқа», «Балбырауын», «Адай», «Қызыл қайың» және «Төремұрат» күйлері. Бұл күйлердің әрқайсысы өзінің мазмұны, әуені мен көркемдігімен ерекшеленеді. Құрманғазы Сағырбайұлының шығармашылығы тек қана өнер тарихында емес, сонымен қатар қазақ қоғамының әлеуметтік-мәдени өмірінде үлкен орын алады. Оның өмірі мен шығармашылығы қоғамда терең із қалдырды. Құрманғазы қазақтың музыкалық мәдениетінде жаңашылдық әкелді. Ол қазақ күйінің жаңа көрінісін қалыптастырды, күй өнерін жаңа деңгейге көтерді. Құрманғазының күйлері қазақ халқының рухани әлемінің бір бөлшегі болып қана қоймай, ол ұлттың тарихы мен мәдениетінің негізін қалаған шығармаларға айналды. Құрманғазының шығармашылығы қазақ халқының ұлттық сана-сезімін көтеруге, оның ерлік дәстүрін сақтауға және ұлттың рухани күшін дамытуға бағытталған. Оның күйлері бүгінгі ұрпаққа да әсер етіп, қазақ музыкасының дамуына үлкен үлес қосуда. Құрманғазының күйлері бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтпай, қазақ мәдениетінің алтын қазынасына айналды. Оның мұрасы қазіргі күйшілерге де үлкен әсер етті. Қазіргі домбырашылар мен музыканттар Құрманғазының шығармашылығын зерттеп, оны орындау арқылы қазақ музыка өнерін жаңа деңгейге көтеруде. Құрманғазының күйлері ұлттық музыкалық мәдениеттің негізін қалаушы

шығармалар болып табылады. Қазіргі күйші-композиторлар Құрманғазының күйлерін жаңа орындаушылық тәсілдермен жаңартып, оған заманауи элементтер қосып орындауда. Құрманғазының шығармалары әлемнің түрлі елдерінде орындалып, қазақ музыкасының жоғары бағалануына себепкер болып отыр.

Қорытынды

Құрманғазы Сағырбайұлының күйшілік өнері – қазақ халқының мәдениетінің ең жарқын өкілдерінің бірі. Оның шығармалары қазақ күй өнерінің дамуына үлкен үлес қосып, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып келеді. Құрманғазының күйлері халықтың тарихы мен әлеуметтік жағдайларын, табиғаттың әсемдігін және ұлттың еркіндікке деген ұмтылысын бейнелей отырып, қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен өнерінің ажырамас бөлігіне айналды. Құрманғазының мұрасы – бұл тек музыкалық шығармалар ғана емес, ол қазақ халқының рухани әлемі мен мәдениетінің терең қайнар көзі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мүсірепов Ғ. Ж.. Қазақтың ұлттық музыкалық өнері. – Алматы: Ана тілі, 1996.
2. Қожамияров Қ. Қ.. Қазақтың музыкалық фольклоры. – Алматы: Өнер, 2002.
3. Әлімжанов Д. Ә.. Құрманғазының күйлері және күйшілік дәстүрі. – Алматы: Ғылым, 2003.
4. Қожамқұлов Қ. С.. Күй және оның мәні. – Алматы: Өнер, 2005.
5. Жұбатырұлы Т. Ж.. Қазақ күй өнері. – Алматы: Атамұра, 2006.
6. Қуандықұлы Қ.. Құрманғазы Сағырбайұлының күйлері. – Алматы: Мектеп, 2004.
7. Төлегенова М.. Қазақ ұлттық музыкалық өнерінің дамуы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013.
8. Сүйіншәлиев Ж.. Қазақтың дәстүрлі музыкасы және оның ерекшеліктері. – Алматы: Ғылым, 1995.
9. Құнанбаев А. Е.. Қазақ мәдениетінің тарихы. – Алматы: Білім, 1998.
10. Нұрғалиева К. Ж.. Қазақтың музыкалық фольклорының зерттелуі. – Алматы: Мұра, 2012.
11. Айтбаев Е.. Күйшілер мен күйлер. – Алматы: Өнер, 2007.
12. Жұмашұлы Б. Қ.. Қазақ музыкасының тарихы. – Алматы: Қазақ университеті, 2011.
13. Тәжібаев Ә.. Қазақ музыка мәдениетінің даму тарихы. – Алматы: Рауан,

КСРО-НЫҢ АТЕИЗМДІ СОЦИАЛИСТІК ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ НЕГІЗДЕУ

Кашкинбаева А.Т.

«Тарих және география» кафедрасының аға оқытушысы
Tashenev University, Шымкент қ.

asemai7@mail.ru

Сайлау С.

ЕП 21-2к тобының студенті
Tashenev University, Шымкент қ.

XIX ғасырдың орта шенінде К. Маркс пен Ф.Энгельс еңбектерінде діннің мәні, пайда болуы, дамуы мен құруы сияқты ғылыми сын тұрғысынан талдаған пікірлерінің негізінде ғылымның бір саласы марксизм шыққан болатын. Кеңестік теоретиктер осы сын пікірлерді тұтастай өздеріне идеологиялық негіз жасап алды. Одан олар атеистік ойдың жоғары сатысы

ретінде ғылыми, маркстік – пролетарлық атеизм теориясын шығарды. Сонда ғылыми, маркстік атеизм дегеніміз дінді дәлелді түрде, ғылыми негізде жоққа шығаратын көзқарастар жүйесі. Алдымен біріне-бірі қарама-қайшы екі түсінік: атеизм және діннің ғылыми анықтамасына, мәніне тоқталсақ. Атеизм грекше – а – теріске шығару, шылау және теос – құдай, сөзбе сөз аударғанда – құдайсыздық. Діни түсініктерді (құдайға сенуді, жанның өлмейтіндігін, о дүниені, өлгендердің қайта тірілмейтіндігін т.с.с.) және жалпы дінді жоққа шығаратын көзқарастар жүйесі [1].

Атеизм дегеніміз құдайды теріске шығару арқылы адам болмысына сену – деді К. Маркс.

Ал дін – religio – латын тіліне аударғанда – ар–намыстылық, ар–ұятқа негізделген қатынас, құдайдан қорқу, тақуалық, қасиет-киелілік т.б. мағыналарды береді. Сонда атеизм түсінігі әлгіндей рухани құндылық, асыл қасиеттерді жоққа шығарушылық болып тұрғанын көреміз. Большевиктер осы атеизмге идеологиялық үсемдік беріп қойды. В. И. Ленин бастаған большевиктер пролетариаттық капитализмге қарсы социализм үшін күресіне негіз етіп таптық теория мен материалистік ұстанымға сай атеизмді маркстік ілімдермен қаруландырып ғылыми атеизмді идеологиялық құралға айналдыруда бар күш-жігерін салып бақты. «Марксизм», - дейді В.И. Ленин, - буржуазиялық заманның аса бағалы табыстарын тіпті де керексіз етіп тастамай, қайта керісінше адамзат ойының, мәдениеттің 2000 жылдан аса уақыттың шілде дамуындағы бағалы нәрсенің бәрін игеріп, қайта өңдеп революцияшыл пролетариаттың идеологиясы ретінде өзінің бүкіл дүние жүзілік тарихи маңызына ие болды ң-деп жазды[2].

К. Маркстың «Еуропалық мәселегең, «Неміс идеологиясың, «Фейербах туралың, «Капиталң, «Гота программасына сынң, т.б. және Ф. Энгельс «Табиғат диалектикасың, «Антидюрингң, т.б. еңбектерінен тезистерінен ғылыми атеизм саласын одан әрі В.И. Ленин дамытып қана қоймай, іс жүзіне асырды. Дінге таптық сипат бере отырып, оған қарсы тұруға шақырды. «Халық достарың, «Қытай соғысың, «Деревня кедейлерінең, «Социализм және дінң деген мақалаларында дін үстем тап құралына айналғанын мейлінше сынай келе былай деп жазды: «Дін дегеніміз - өмір бойы басқа біреуге жұмыс істеумен, мұқтаждық пен жаншылған халық бұқарасын барлық жерде бірдей басқан рухани езгінің бір түрі.ң. «Қаналушы таптардың қанаушы таптармен күрестегі әлсіздігі ол дүниедегі жақсы тұрмысқа налуды сөзсіз туғызадың деген сөздері өз идеологиясына сай еңбекшілердің түсінігін қалыптастыруды міндет етті[3].

Ал одан басқа да «Материализм және эмпириокритицизмң еңбегінде идеализм оның тірегі дін деп оған қарсы тұрса, «Жұмысшы партиясының көзқарасың (1909ж.) мақаласында дін мен шіркеу, мешітке қарсы марксизм тактикасын белгілейді: «Дін дегеніміз - халықтың басын айналдыратын апиын,- Маркстың осы нақыл сөзі марксизмнің дін мәселесі жөніндегі бүкіл дүние тануының ірге тасы болып табылады. Осы заманғы шіркеулер мен діндердің, әр алуан діни ұйымдардың бәрін марксизм әрқашан буржуазиялық реакцияның жұмысшы табын қанау мен оның басын айналдыру үшін қызмет ететін органдар, деп танидың- деп дін атаулыға теориялық қарсы тұруға, кейін идеологиялық шабуылға ұласты[4].

Халық санасын атеизмге иландырудың әртүрлі әдіс-тәсілдерін «Жауынгер материализмнің маңызы туралың, мақаласында көрсетіп береді. «Под знаменем Марксизмаң журналын атеизм мен материализм органы етіп, атеистік тәрбие мен діни сенімдерді жою жолдарына тоқталған екен. Ленин: «Бұқараға атеистік насихат жөнінен мейлінше әр алуан материал беру қажет, оларды тұрмыстың мейлінше әр қилы салаларындағы факторлар мен толыстыру қажет, оларды қызықтыру үшін, діни ұйқыдан ояту үшін оларды түрліше әдістермен серпілту т.с.с. үшін оларға олай да, бұлай да жақындаса білу қажетң деп партияға құйтырқы өсиет қалдырды. Осыдан кейін партия басшылығының дін жөніндегі саясаты мен атеистік насихаты осы көрсетілген бағыт-бағдардан жаңылған емес, қайта асыра орындап шыққанын көптеген құжаттар дәлелдеп берді. Ленин сөзінде кеңес адамының дінге қатысы қалай болу керектігін былайша анық түрде жария етеді. «Дін әркімнің жеке басының ісі деп жариялануға

тиіс – дағды да социалистердің дінге көзқарастары осылай айтылады. Бірақ, бұл сөздер ешқандай түсініспеушілік туғызбау үшін олардың мағынасын дәлме дәл анықтау керек. Біз мемлекет жөнінде ғана дін әркімнің жеке басының ісі болуын талап етеміз, ал діннің біздің партиямызға қатысы жөнінде біз оның әркімнің жеке басының ісі деп ешбір санай алмаймыз. Мемлекеттің дінмен жұмысы болмауға діни қоғамдар мемлекеттік өкіметпен байланысы болмау керек. Әркім қалаған дінін ұстауға немесе ешқандай дінді ұстамауға, яғни, әрбір социалистерше, атеист болуға ықтиярлы болуға, пролетариат партиясы үшін дін әркімнің жеке басының ісі емес. Біздің партия – жұмысшы табын азат ету жолында күресетін саналы, алдыңғы қатарлы күресушілердің одағы. Мұндай одақ санасыздыққа, қараңғылыққа немесе діни нанымдар сияқты қаратүнек надандыққа немқұрайлы қарай алмайды және олай қарауға тиіс те емес. Діншілдік тұманға қарсы таза идеялық және тек идеялық қару арқылы күресу үшін біз шіркеудің мемлекеттен толық бөлінуін талап етеміз. Ал идеялық күрес біз үшін әркімнің жеке басының ісі емес жалпы партиялық, жалпы пролетариаттық іс. Коммунистік партияның манифесінде: «...коммунизм мәңгілік ақиқаттарды жояды, ол дінді...жоядың - делініп әу бастан-ақ дінге қарсы позициясын ашық жариялаған болатын.[5]. В.И.Лениннің дінге қарсы кесіп айтқан сөзіне назар аударып қарасақ. «Діни идеяның қандайы болса да, құдайкең атаулы туралы идеяның қандайы болса да, тіпті құдайкеңмен шүйіркелесудің қандайы болса да барып тұрған пасықтық... ең қауіпті пасықтық, жексұрын жұқпалы ауруң-деген нұсқауларын басшылыққа алған партияның XII съезінде «Дінге қарсы үгіт-насихатты жолға қою туралы» арнаулы қаулысы да өмірде іске асты. «Біздің программамыз түгелдей ғылыми дүниетанымға негізделген және оның үстіне нақты материалистік дүниетаным негіздеріне құрылған. Сондықтан біздің программамызды түсіндіру діншілдік тұманының шын тарихи және экономикалық тамырларын түсіндіруді де қажетті түрде қамтиды. Біздің насихатымыз атеизмді де насихаттауды да қамтиды. Тиісті ғылыми әдебиетті шығару, енді біздің партияның жұмысының бір саласы болуға тиіс-деп мәлімдеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1.Н.Назарбаев. Тарих толқынында.А.Атамұра. 1999. 202 бет.
- 2.Марешаль Ш.Л. Избранные произведения. М.Госполитиздат. 1955. 800б.
- 3.Канэтти.Э. Масса и власть. М.Маргинем. 1997, 528 б.
- Кураев.А. Православие и право. Церковь в светском государстве. М, Из Сретенского монастыря. 1997, 64б.
- 4.Калинин.М.И. Избранные произведения. В 4-х томах. М,1992.

СТАЛИНГРАД ШАЙҚАСЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАУЫНГЕРЛЕР

Турумбетова Г.А. Исмаилова М.А.

Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы

Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ.

<https://orcid.org/0000-0003-0512-4347ayanat1974@mail.ru>

https://orcid.org/0009-0007-8947-3515marina_ismaylova@inbox.ru

Сталинград шайқасы тарихымызда 1941-1945 ж.ж. Ұлы Отан соғысында болған ең ірі шайқастардың бірі ретінде танылады. Ол 1942 жылдың шілдесінде басталып, алты жарым айға созылды. Бұл Мәскеу маңындағы қысқы жеңілістерден кейін неміс-фашистік қолбасшылықтың шығысқа қарай жаңа күшті серпілісіеді.

Фашистік стратегтер біздің елдің оңтүстігінен серпіліске шешуші орын берді және бұл 1942 жылдың жазындағы олардың басты мақсаты болды. Алайда, бұл жерде гитлерліктердің есебі жүзеге аспай қалды.

Соғыс майдандарында болған шайқастар Қызыл Армия әскерлерінің жеңіске деген ерік-жігерін көрсетті, неміс басқыншылары Сталинград қорғаушыларының табанды қарсылығына тап болды. Олардың арасында қазақстандықтар да көп болған.

Тек Сталинград майданының екі армиясында (62-ші және 21-ші) 5 мыңнан астам қазақ соғысқан. Еділ бекінісін қорғаған Қазақстандық жауынгерлердің батылдығы мен ерліктері өткен соғыстың шежіресінде мәңгі сақталады.

Республика тұрғындарының бұйрық-хатына жауап ретінде Сталинградты қорғаушылар: «Біз Сталинград қақпасын қорғаймыз. Біз оны неміске бермейміз деп ант бердік. Бізді тыңдаңдар, Қазақстан! Біз сенің бұйрығыңды орындауға ант береміз және Жеңіс күні келгенде Қазақстан халықтар мерекесінде: «Қазақстан ұлттары барлық халықтармен бірге шайқаста жеңіп шықты, олар Сталинградты қорғады» - деп айтты.

Қазақстандықтар соғыста өз сөздерінде тұрды. 1941-1942 жылдары Қаз КСР-і аумағында жасақталған 29-шы және 38-ші атқыштар дивизиялары жауынгерлердің көрсеткен ерлігі үшін гвардияшылар болып өзгертілді.

Сталинград шайқасына Қазақстанда жасақталған 27-ші, 72-ші және 73-ші гвардиялық атқыштар дивизиялары, 292-ші және 387-ші атқыштар дивизиялары, 81-ші атты әскер дивизиясы, 74-ші теңіз атқыштар бригадасы, 152-ші атқыштар бригадасы, 129-ші минометшілер полкі және 156-ші жеке көпір құрылысы батальоны қатысты. Даңқты 62-ші армияның құрамында 4 мыңға жуық қазақ болды. 64-ші армияның құрамындағы қазақстандық 29-ші және 38-ші атқыштар дивизиялары Сталинград шайқасында көрсеткен табандылығы мен қаһармандығы үшін 72-ші және 73-ші гвардиялық атқыштар дивизиясы болып аталды, 73-ші гвардиялық атқыштар дивизиясына «**Сталинградтық**» деген құрметті атақ қоса берілді. 1942 жылы 22 желтоқсанда «Сталинградты қорғағаны» үшін медалі тағайындалып, онымен 750 мың солдат пен офицер марапатталды. 112 адамға Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Оның төртеуі қазақстандықтар – ұшқыш Н.Әбдіров, полк командирі Т.С.Позолотин, взвод командирі Г.Г.Рамаев және минометші Қ.Сыпатаевтар болды.

1945 жылы 1 мамырда Сталинград қаласы (қазіргі Волгоград) қаһарман қала атағына ие болды. Сталинград шайқасы батырларының ерлігін мәңгі есте сақтау үшін 1963-1967 жылдары Мамай қорғанында мемориалдық кешен салынып, 1982 жылы «Сталинград шайқасы» музей-панорамасы ашылды. Сталинград шайқасында жүздеген мың кеңес жауынгерлері ерліктің қаһармандық үлгісін көрсетті.

Түркістан облысының қоғамдық-саяси тарихының мемлекеттік архивінде Сталинград шайқасына қатысушы жерлестеріміздің жеке құжаттары сақталуда.

Солардың қатарындағы Шульга Григорий Андреевич -Ақтөбе облысы, Қобда ауданы, Ново-Александровка ауылында дүниеге келген, кеңестік партия, комсомол қайраткері болған. Ол 1974-1983 жылдары Леңгір қаласындағы №5 мектептің директоры болып жұмыс істеген, 1941-1945 жылдары Ұлы Отан соғысына қатысқан.

Георгий Андреевичтің естелігіне назар аударсақ, ол өз еркімен майданға аттанған. 1941 жылы 11 қазанда әскерге шақыру пунктіне келіп, десанттық әскер қатарына алынып, Мәскеу облысына оқуға жіберілген.

Сталинград майданына қосымша күштер қажет болғандықтан 17-ші әуе-десанттық бригадасының қатардағы жауынгері Андрей Сталинградқа ауыстырылды. Бұл ол үшін тозаққа түскенмен бірдей болды...

Сол күндер туралы айтуды сұрағанда, ол үнемі жылайтын, өйткені оның барлық достары сұм соғыста қайтыс болған. Ол 1942 жылы 22 тамызда ауыр жараланып, жыраның түбінде

жатып қалады, қансырап, аяғындағы және бүкіл денесіне қадалған мина жарықшақтарының салдарынан қатты қиналады. Көп уақыт госпитальда жатады.

Ұлы Отан соғысында көрсеткен ерліктері үшін «Германияны жеңгені үшін» медалі, «Тын және тыңайған жерлерді игергені үшін» медалі, «Ерен еңбегі үшін», және тағы да басқа медальдармен марапатталған.

Әлмұханов Әбдуәлі Шәуілдір ауданындағы Бөген ауылында дүниеге келген. 1942 жылы әскер қатарына шақырылған ол мамыр айында Алматы қаласындағы 678-ші жеке байланыс батальонының құрамында ант береді. Сталинград маңындағы 120-шы атқыштар дивизиясындағы байланыс батальонының 678-ші бөлімшесінің телефонисі болған және ПУ краин майданында шайқастарға қатысқан. Соғыстан оралған соң, мектепте ұстаз, директор қызметтерін атқарған. Төлеби ауданының құрметті азаматы.

«Құрмет белгісі» ордені «Сталинградты қорғағаны үшін», «Германияны жеңгені үшін», «Әскери қызмет үшін», «Ерен еңбегі үшін» медальдарымен марапатталған.

Сансызбаев Абдраш Төлеби ауданында, Ақайдар ауылында дүниеге келген. 1941 жылдың желтоқсан айынан 1960 жылдың желтоқсан айына дейін Қызыл Әскер қатарында болып, әскери борышын атқарған. 1942 жылы Сталинград шайқасына қатысқан.

Ұлы Отан соғысында көрсеткен ерліктері үшін «1-ші дәрежелі Отан соғысы» орденімен, «Еңбек Қызыл Ту» ордені, «Жауынгерлік еңбегі үшін» медалі және де он бес мерекелік медальдармен марапатталған.

Қансеитов Ұштай Ергебекұлы Ташкент облысының тумасы, Бегабат ауданы, Қалғансыр ауылында дүниеге келген.

1942 жылы Кеңес әскерінің қатарына шақырылғаннан кейін Ашхабадтағы жаяу әскерлер әскери училищесін бітірген, Сталинград майданындағы әскердің 226-шы дивизиясының құрамында шайқасқа қатысқан. Жарақат алған.

Ұлы Отан соғысында көрсеткен ерліктері үшін «Ерлігі үшін» медалі «Сталинградты қорғағаны үшін» медалі бар.

Прилипка Яков Данилович Оңтүстік Қазақстан облысы, Арыс ауданы, Мамаевка ауылында туылған. 1942 жылы Сталинград майданында 120-шы атқыштар дивизиясының 103-ші артиллериялық полкінің қатардағы жауынгері болған. «В.И.Лениннің туғанына 100 жыл толу құрметіне, «Ерен еңбегі үшін» медалін алған.

Лещенко Петр Григорьевич Ресей Федерациясы, Иркутск облысы, Мысово-Кабанский стансасында дүниеге келген. 1942 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Сайрам ауданы, «Ленинский путь» колхозына қарасты Самсоновка ауылынан әскерге аттанған. Орта Азия әскери округындағы 64-ші атқыштар полкінің курсанты, Приволжия әскери округындағы 120-шы атқыштар дивизиясының курсанты болған. Кейіннен Сталинград майданындағы 345-ші атқыштар полкінде бөлімше командирі, аға сержант ретінде шайқасқа қатысқан. 1943-1945 жылдары гвардиялық әуе-десанттық армиясы қатарында рота старшинасы, 17-ші гвардиялық әуе-десанттық бригадасының старшинасы болған. 1945-1947 жылдары 3-ші Украина майданында болған ұрыстарға қатысқан. 1945 жылдың сәуір айында 106-шы гвардиялық атқыштар дивизиясында коммунистік партия қатарына кандидат ретінде тіркеліп, 1949 жылы Сайрам аудандық ҚК(б) П партия мүшелігіне қабылданған. 1947 жылдың сәуір айында туған жеріне оралып, «Ленинский путь» колхозында жұмыс істеген.

Ұлы Отан соғысында көрсеткен ерліктері үшін «3-ші дәрежелі Даңқ» орденімен, «Венаны азат еткені үшін», «Сталинградты қорғағаны үшін» және «1941-1945 ж.ж Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталған.

Қасымов Избасар 1922 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Арыс ауданына қарасты Қарааспан ауылында дүниеге келген.

1942 жылы Сталинград майданындағы ұрыстарға 253-ші атқыштар полкінің 781-ші атқыштар дивизиясының қатардағы жауынгері ретінде қатысқан. Ұлы Отан соғысында көрсеткен ерліктері үшін «Ерлігі үшін», «1941-1945 ж.ж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» және «Берлинді алғаны үшін» медальдарымен марапатталған.

1944 жылы қыркүйек айында 4-ші корпустық артиллериялық бригадасында коммунистік партия қатарына кандидат ретінде тіркеліп, 1945 жылы қараша айында партия мүшелігіне қабылданған.

Тулеев Махат Шотманұлы 1922 жылы Сырдария губерниясы, Чимкент уезіне қарасты Зағамбар ауылында дүниеге келген.

1941 жылы Алматы қаласынан әскер қатарына алынып, 1942 жылға дейін 543-ші атқыштар полкінің 120-шы атқыштар дивизиясында атқыш болып қызмет еткен. 1942 жылы Сталинград майданында 543-ші атқыштар полкінің 120-шы атқыштар дивизиясында жауынгер ретінде соғыс шайқасына қатысқан.

1944 жылы наурыз айында 21-ші Армияның партиялық комиссиясымен партияға кандидат ретінде тіркеліп, 1947 жылы наурыз айында Чимкент қаласында партия мүшелігіне қабылданған.

Соғыстағы көрсеткен ерліктері үшін «3-ші дәрежелі Даңқ» орденімен және 5 медалімен марапатталған.

Тукеев Ережеп 1922 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Қаратас ауданы, Ленинск ауылында дүниеге келген.

1941-1942 жылдары Орта Азия әскери округіндегі 105-ші әскер дивизиясының 268-ші Кавказ полкінің қызыл армиясында жауынгер болған.

Соғыстағы көрсеткен ерліктері үшін «3-ші дәрежелі Даңқ» орденімен және бес мерекелік медальдармен марапатталған.

Рустемов Мадихан 1922 жылы туылған, Сырдария ауданы, Түркістан уезі, №2 ауылында дүниеге келген.

1941-1943 жылдары оңтүстік-батыс майданында, 21-ші дивизияның 10-шы артиллериялық гаубица полкінің қатардағы жауынгері болған. Көрсеткен ерліктері үшін «3-ші дәрежелі Даңқ» орденімен және басқа да төрт медальдармен марапатталған.

Насыров Шамансұр Насырович 1923 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Бостандық ауданындағы Сұлтанов колхозында дүниеге келген.

1942 жылы Бостандық ауданынан әскер қатарына шақырылып, Приволжье әскери округінде 600-ші атқыштар полкі 543-ші атқыштар дивизиясының қатарында қызмет еткен.

Волхов және Ленинград майдандарында қатардағы жауынгер ретінде шайқастарға қатысқан.

1944 жылы шілде айында 10-шы атқыштар дивизиясының партиялық комиссиясымен партияға кандидат ретінде тіркеліп, 1951 жылы ҚК(б)П Бостандық аудандық комитетімен партия мүшелігіне қабылданған.

Соғыстағы ерлігі үшін «Қызыл жұлдыз» орденімен және жеті мерекелік медальдармен марапатталған.

Архив қызметкерлері әлі де соғыс ардагерлерінің құжаттарын іздестіру және толықтыру жұмыстарын тұрақты түрде жалғастыруда. Соғыстың сұрапыл күндері мен түндерінде әрбір жауынгер өз тағдыры мен Отан тағдыры бір екенін терең сезінді. Олар қай жерде жаумен соғысып жүргеніне қарамастан, өз атамекендерін, Отанын қорғап жүргендерін білді. Соғыстың аяқталғанына, 2025 жылы мамыр айында 80 жылтолады! Біз әлі күнге дейін Ұлы Отан соғысында табындылықпен ерлік көрсетіп қаза тапқан батырларымызды әрдайым еске алып, басымызды иеміз! Олардың ерліктері біздің жүрегімізде үнемі сақталады және фашизмді тізе бүктіруге үлес қосқан жауынгерлеріміздің өшпес даңқы мәңгі жасай береді!

Қазақстан КП Шымкент облыстық комитеті

1. Альмуханов Абдуалидің жеке ісі қор 40, тізімдеме 7, іс 31, іс 96

3. Жеке ісі қор 40, тізімдеме 7, іс 96

3. Қансейтов Уштай Ергебековичтің қор 40, тізімдеме 28, іс 986

«1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысына қатысушылар» коллекциясы

1. Әлмуханов Әбдуәлінің жеке ісі қор 199, тіз. 13, іс 1-25

2. Сансызбаев Әбдраш жеке ісі қор 199, тіз. 12, іс 1-16

3. Шульга Григорий Андреевич жеке ісі қор 168, тіз. 21 іс. 1-7

Учетная карточка члена КПСС

1. Касимов Избасар қор 1671, тіз. 4, іс. 1157

2. Туллев Махат қор 4, тіз 36, іс. 1843

3. Рустемов Мадихан қор 8, тіз. 36, іс. 1536

4. Лещенко Петр Григорьевич қор 1, тіз. 39, іс. 2088

5. Тукеев Ережеп қор 1665, тіз. 4, іс. 347

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ЕРЕН ЕҢБЕГІ

Турумбетова Г.А. Исмаилова М.А.

Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы

Ж.А. Тәшенев атындағы университет 4-курс студенті Надирханова У.Р.

<https://orcid.org/0000-0003-0512-4347ayanat1974@mail.ru>

https://orcid.org/0009-0007-8947-3515marina_ismaylova@inbox.ru

Аннотация: В статье рассматривается вклад труженников Южного Казахстана в войну Отечественной войны.

Кілт сөздер: "Соғыс!" фашистік Германия.

"Соғыс!" - деген сұмдық, сұмдай сөз Кеңес Одағына фашистік Германия партия мен Кеңес Үкіметіне деген шынайы берілгендігін жеткізіп, Отан алдындағы қасиетті борышын орындауға әзір екендігін білдіріп, бар күштерін жауды жеңуге бағыттағанын ашық айтты. Қорғасыншылар митингіде бар ықыласпен, ашулы, шешімді түрде шығып, сөз сөйлеп жатты. "Біздің қорғасынымыз елге, әскерге қажет. Біз осыны ескеріп, жауды мәңгі кешетіндей етіп, оны көп мөлшерде игеруіміз керек!" - деп мәлімдеді.

Шымкенттегі Қорғасын зауыты ұжымының жалпы зауыттық митингі резолюциясында: "Біз өз үкіметімізді, біздің компартияны, өзіміздің Отанымызды қорғауға бір жұдырықтай жұмылып, шынайы патриоттар сияқты үкіметтің кез - келген тапсырмасын орындауға дайын екенімізді айтамыз" - деп айтылған.

Отанға деген шексіз берілгендігінің айқын мысалы майдан мен Қызыл Армия қатарына алу туралы әскери комиссариаттарға жіберген еріктілер арыздарының легі болды.

Зауыттың әскерге шақырылғандардың бір тобы жазған хаттамасынан: "Біз, жұмысшылар және Шымкент қорғасын зауытының инженерлік техникалық жұмысшылары, жұмысшы - шаруа Армия қатарына тұрып, зауыт ұжымын әлемдегі алғаш социалистік мемлекетке тән жауынгерлер есебінде гитлерлік фашистерге қарсы шынайы күресетінімізді айтқымыз келеді. Кеңес халқында өзін - өзі қорғай алатын күш бар, сондықтан біз өз жеңісімізге бар ықыласпен сенеміз" - деп айтылған еді.[1]

Қорғасын зауытының жүздеген жұмысшылары соғыстың алғашқы күндерінде майданға кетіп, Отанын қорғауға бар күшін сарп етті. Олардың арасында: гараж меңгерушісі Д.Г.Нестеренко, шойын құю цехының бастығы Д.К.Копылов, асхана жұмысшысы Айша Әбікенова, жұмысшы И.С.Нужный, слесарь С.П.Серебряков, құю цехының жұмысшысы Ә.Ә.Әбдиев, токарь П.Станкевич, металлург О.Байділлаев, гемір жол жұмысшысы П.Бессонов, ағайынды жұмысшылар Виктор мен Михаил Поздняковтар, И.Максименко, Ж.Степанов, В.Петушков, Л.М.Онуфриев, И.Феклистов. К.Асылбеков. Б.Агафонов. А.Мельников, И.И.Харахордин, С.Алабушев, К.Ибрагимов, А.Черняев, Антошин, А.Воронцов, Д.Арыстанбеков, Г.Бочаров, В.Сафронов, Е.Иришевтер сияқты басқа да Отанын сүйген патриоттар болды. 400 - ден астам Шымкент қорғасыншылары Ұлы Отан соғысы майданында қолында қаруі бар жауынгерлер Кеңес Одағын жаудың басқыншылығынан қорғады.

Отан алдындағы жоғарғы жауапкершілік сезімімен 1941 жылдың 27 маусымында қорғасын зауытының коммунистері, бүкіл елдің өнеркәсіп коммунистері сияқты әскери әрекеттерге сай жұмысты қайта құру мәселелерін талқылады. Күн тәртібінде бір-ақ мәселе қаралды. Ол: "Кеңес Одағына жасалған әскери шабуылы мен осы женіндегі партия ұйымының алдағы жұмысы" болып есептелді. Коммунистер ұжымның өндірістік іс - әрекетін жақсарту жөнінен нақты ұсыныстар енгізді. Солардың бірі коммунист Н. Құлтасова әйелдер қатарынан кадр дайындығының қажеттігін айтса, коммунистер Т.Сәрсенов пен В.Надеипа төрт агрегатты бір мезгілде қызмет ету ұсынысының бастамашылары болды. Бірнеше сағаттың ішінде олар қалдықтар жинайтын алаңда 30 тонна бағалы металл жинады. [2]

Соғыстың алғашқы күнінен Қызыл Армия қатарына шақырылған ерлердің орнына жұмыс орындарына әйелдер мен жастар келе бастады. Соғыстың алғашқы алты айында зауыттағы жұмыс істейтін әйелдер саны 180 пайызға жетті. Адамдар саны ол кезде тапшы болып, әлден уақыттан, бу турбинасының машинасы қызметіне кірісіп кеттім. Жылдар өте ауыр болатын, Тәулігіне 12 және 14 сағаттан жұмыс істейтін.[3]

Зауыттың ардагерлері Т.Дембницкая, К.Страхова, С.Жантасов және басқа да жұмысшылар сол қатал жылдарды еске ала отырып: "Соғыс жылдарында бағымызға қарай біздің үстімізден бомба жарылып, снарядтар мен оқтар ұшқан жоқ. Сонда да біз майданда, еңбек майданында болдық. Миллиондаған тыл жұмысшыларыңыз жеңіс болмайтын еді, деп ойлаймыз. Біз майданды қажетті заттармен қамтамасыз еттік. Күндіз - түні белімізді жазбай еңбек еттік. Әрқайсысымыз өз парызымыз ретінде сменадан кейін вагондардың жүгін тасып, оларды тиеу, концентраттарды реттеу, басқа да жұмыстарды атқаруға сағаттарымызды бөліп, жұмыс істеуге бел буатынбыз. Бұл жұмыс өте ауыр да қиын болатын. Бірақ ешкім де шаршаудың не екенін білмей, тылдағы жұмысымыз майданға тек қана жақсылық әкелетініне шүбәсіз сенетінбіз. Осы оймен өмір сүріп, барлық күшімізді іске арнап, жеңіске деген сенімімізді күшейттік. Біз осыған сеніп, оған деген күш - жігеріміз сөйілмей фашистерді жеңуімізге себепші болдық - деп жазады. Жылдың тамыз айының ауыр күндерінде зауытта комсомол - жастар бригадалары құрылып, олар майдан және гвардиялық бригадалары мен сменаларының алдыңғы қатарлы орындары үшін күресіп отырды. Комсомол -жастар бригадалары аз адам құрамымен өндіріс тапсырмаларын сапа мен сандық көрсеткіштер бойынша асыра орындауға ұмтылып отырды. Майданның арнайы тапсырысын орындаған механикалық цехтың комсомолдары тамаша жұмыс күшінің мысалы болды. Цехта «Тыл гвардияшысы» атты өтпелі қызыл жалаулары енгізілген болатын. Олар өнімнің жоғары сапалылығы негізінде өзінің тапсырмасын 150 пайыз орындаған жұмысшыларға берілді.[4] Қазанда зауытта үш комсомол - жастар цехы еңбек етті, олар - прокатты, электролитті және арнайы цех, сонымен қатар бес бригада мен тоғыз смена жұмыс істеді. Өндірісте қызмет ететін Шымкент қорғасын зауытының 150 комсомолдың ішінен 126-сы стахановшы мен алдыңғы қатарлы жұмысшысы болып, олар өз тапсырмасын ойдағыдай орындап отырды.

Шымкент қорғасыншылары басқа да кеңес адамдары сияқты жеңіс үшін бар күші мен көмегін сарп етті. 1941 жылдың қыркүйегінде зауыттың инженер техникалық жұмысшылары, қызметкерлері мен еңбеккерлері Қызыл Армияның жауынгерлеріне жылы киім жинау туралы бағалы ұсынысын елдің алдыңғы қатарлы ұжымының атынан қабылдады. [5]

Шымкент қорғасыншылары: "Жылы киім мен аяқ киімнің жартысын біздің жауынгерлерге бере отырып, әрқайсысымыз мемлекеттік істің жоғары маңыздылығын орындаймыз. Қызыл Армияның өз қоржыны бола тұрса да, біздің даңқты жауынгерлеріміз жылы киім мен аяқ киімге зәру болмауы және таршылық көрмеуі үшін жылы киімдердің қосымша қорын жасауға дайынбыз" деді.

Зауыт жұмысшыларының жүрегіндегі ыстық ықылас "Қазақстан металлургі" танк колоннасы құрылысының қорын жасау үшін өнімнің жоғары жоспарын орындау мақсатында Қаратау тау - кеншілердің айлық шарасын өткізуі осыған дәлел болды. Бұл үндеуде: "Қазақстан тау - кеншілерінің қаражатына жасақалған жау оғы өтпейтін қорған, қалқан колонналары Қызыл Армияның соққыларын күшейтіп, жаудың жеңілуін тездетсін. Патриотизмнің жалынды жүрегі ұрып тұрған әрқайсысымыз біздің әскеріміздің күшін, батылдығын шыңдалуына күш салсын" - деген жалынды сөздер болатын. [6]

Шымкент металлургшілері батыр Ленинградтың қорғаушыларына сыйлық жинау жөніндегі Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің ұсынысын қолдап, өз үлестерін қосады. Бір айдың өзінде қорғасыншылар Солтүстік Батыс майданға 188 сыйлық посылкаларын жөнелтеді. Жұмысшылар мен қызметкерлер жауынгерлер мен командирлерге арнап, жылы киімдерді аса сүйіспеншілікпен жинап, еткізіп отырды. Сыйлықтардың ішіне олар достық лебізі бар хаттар (мен шағын хаттарды салып, жан толқытарлық сөздер жазылған орамалдар мен бет орамалдар жіберген болатын. Сонымен қатар жауынгерлерге денсаулығын тілеп, жауды толық жеңуіне тілектес болды. Еңбекшілер өз жұмысы, өмірі жайлы баяндап, өздері туралы көбірек жазып жанұялары жайлы мазасызданбауын өтінді. Қызыл Армия жауынгерлеріне деген қорғасын зауыты үлкен ұжымының шынайы қамқорлығы жауынгерлер мен командирлер тарапынан ыстық ықыласқа бөленді. Ол туралы майдандағы әскери бөлімнің мына хаты дәлел бола алады: "Ағайындық құшақ ретінде сіздердің лебіздеріңізді сезінудеміз. Жүрегіміздің түкпіріне дейін жетіп, жеңіске деген сенімділігіміз бен күш қуатымызды арттыруда. Сіздердің сыйлықтарыңызға шын жүректен алғысымызды жеткіземіз. Сіздің барлық ұжымыңызға біздің қызылармиялық ыстық сәлеміміз" - делінген. [7]

Соғыстың қатал күндерінде барлық бұқаралық саяси жұмыс тыл еңбекшілерінің моральдық рухының қатаюына, майдан үшін шынайы жұмысына деген бір арнаға тоғысуы мен жауды жеңуге деген сенімін күшейтуіне бағытталған болатын. Еңбек өнімін күшейтудегі маңызды рөлді ойнаған майдан мен тыл арасындағы жасалған хат алмасу болды. Майдангерлер жауды жеңуге барынша күш салуға уәде берсе, зауыт жұмысшылары болса, өз тарапынан майдан үшін қорғасынның көптеп шығарылуына сөз берді. Қорғасыншылар мен майдангерлер арасындағы тығыз байланыс болды. [8]

Оңтүстік Қазақстан еңбекшілері майданға деген көмегін аямай, өз күштері мен еңбектерін сарп етті. Олардың ойлары мен сезімдерін зауыттың механикалық цехының токар Мұсарбек Сәбденов мына сөздерімен жеткізеді:

"Мен Мемлекеттік Қорғаныс Комитетінің тапсырысын орындап жүрмін. Менің өнімім гитлерлік фашистерге үлкен соққы беріп жатыр. Мен Қызыл Армия жауынгерінен немен ерекшеленемін? Ол гитлерліктерді винтовка, зеңбірек пен минометтан қырса, мен оны қару жарақпен қамтамасыз етіп жатырмын. Сондықтан, жолдастар майдан сызығы біздің станоктардан өтіп, майдан біздің цехте де жасалып жатыр. Жақсы жұмыс істеп, майданға өнімімізді көбірек берейік" - деп өз сөзін аяқтайды. [9]

Оңтүстік Қазақстан еңбекшілері өздерінің жеке мысалымен еңбектің сарқылмас қазынасын көрсетіп жатты. Олар жастарға мамандықты игеруіне көмектесті. Цехтағы мығым тәртіптің болуы, өндіріс кестесін толық қадағалануы, мықты технологиялық режим мен еңбек тәртібі өз нәтижесін берді. [10]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қозыбаев М.Қ. Тарих зердесі (Заман ас-уы). І-кітап.-Алматы: Ғылым, 1998.390 б.
2. Назарбаев.Н. Пять лет независимости: Из докл., выступ. И стат. Президента РК.- Алматы- 1996.- С. 500.
- 3.Белан П.С. Участие Казакстанцев в завершающих сражениях Великой Отечественной войне. Алматы, «Наука» 1979.350 б.
4. М.Құсайынов. Қазақстандықтар Ұлы Отан соғысы жылдарында. Алматы-«Мектеп», 1985 ж.480б
5. Көшербеава, Бағдат Қабдаллақызы. Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақстанда ұлттық әскери құрамалардың жасақталуы және жауынгерлік жолы. Автореферат.-Алматы, 200 б. 30 б.
6. М.Қозыбаев. Казахстан-арсенал фронта. Алматы-1970, 465 б.
7. У.А.Алиев. Патриотизм мен интернационализм Кеңес халқының Ұлы Отан соғысының жеңісінің негізі. Алматы., 1985, 45 б.
8. Көшербеава, Бағдат Қабдаллақызы. Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақстанда ұлттық әскери құрамалардың жасақталуы және жауынгерлік жолы. Автореферат.-Алматы, 200 б. 300 б.
- 9 М.Құсайынов. Қазақстандықтар Ұлы Отан соғысы жылдарында. Алматы.,«Мектеп», 1985ж
- 10 Мэди Хэсенов. Берлинді алған батырлар. «Қазақстан» Алматы -1977ж. 440 б.

АҚЫЛДЫ ТЕКСТИЛЬ: ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН СӘН ИНДУСТРИЯСЫ МЕН МЕДИЦИНАЛЫҚ БҰЙЫМДАРДАҒЫ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Даулетбекова Б.А., Кайратжан А.Б.

ПиК-24-14к1 тобының студентері
ғылыми жетекші, х. ғ. к., доцент **Джанпаизова В. М.**
Ж. А. Ташенев атындағы Университет, Шымкент қ.

Аңдатпа. Ақылды текстиль немесе «интеллектуалды маталар» — бұл сыртқы әсерлерге, мысалы, температураның, жарықтың, ылғалдың, қысымның және электр тогының өзгеруіне жауап беруге қабілетті жаңа материалдар. Бұл мақалада ақылды текстильдің алдыңғы қатарлы технологиялары, оның ішінде матаның құрылымына кірістірілген сенсорлар, электроника және басқа функционалды компоненттер қарастырылады. Ақылды текстильдің денсаулық сақтау, спорттық киім және сән индустриясы сияқты әртүрлі салаларда кең қолдану мүмкіндігі бар. Мақалада ақылды текстильдің инновациялары мен осы материалдардың әртүрлі салалардағы, атап айтқанда денсаулық сақтау, спорт және күнделікті сәнде қолданылуы мүмкіндігі талданады. Сонымен қатар, осы материалдарды өндіру мен енгізуге байланысты артықшылықтар мен қиындықтар, сондай-ақ олардың тұрақты даму мен өмір сапасын жақсартуға әсері қарастырылады.

Кілт сөздер: ақылды текстиль, технологиялар, инновациялар, сенсорлар, медициналық бұйымдар, электроника, тұрақты даму, сән, интеллектуалды маталар.

Кіріспе. Соңғы онжылдықтардағы технологиялардың дамуы материалдардың тек дәстүрлі қасиеттері бар ғана емес, сонымен бірге сыртқы ортаға жауап бере алатын функционалды сипаттамалары бар жаңа мүмкіндіктерін ашты. Осындай технологиялардың бірі — ақылды текстильдерді жасау. Бұл термин әртүрлі әсерлерге, мысалы, температураның, жарықтың, электрлік алаңның, қысымның немесе химиялық заттардың өзгерістеріне жауап беретін маталарды білдіреді.

Ақылды текстиль денсаулық сақтау, спорт және тіпті сән индустриясында кеңінен қолданылуда. Мысалы, кірістірілген сенсорлары бар текстиль адам денсаулығын мониторинг жасауға мүмкіндік береді, ал киімдер, жарық жағдайына байланысты өз түсін өзгертетін немесе дене температурасынан әсер алатын киімдер жасалуда.

Бұл мақаланың мақсаты — ақылды текстиль саласындағы қазіргі заманғы технологияларды зерттеу, сондай-ақ оның медицина мен сән индустриясындағы қолданылуын қарастыру.

Ақылды текстильді жасау технологиялары

Ақылды текстильді оның функционалды сипаттамаларына байланысты бірнеше санатқа бөлуге болады. Негізгі технологиялардың бірі — матаның құрылымына өткізгіш талшықтар немесе наноматериалдарды біріктіру. Көміртекті нанотүтікшелер, өткізгіш талшықтар мен басқа да наноматериалдарды қолдану матаның ішіне микроэлектронды құрылғыларды, сенсорларды және энергия көздерін кірістіруге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, маталарды сыртқы жағдайларға жауап ретінде өз түсін немесе пішінін өзгерту технологиялары белсенді дамып келеді. Мысалы, температура немесе күн сәулесіне байланысты түсін өзгертетін маталар сәндегі динамикалық және интерактивті киімдер жасауға мүмкіндік береді.

Кілт аспектісі — маталарға кірістірілген сенсорлардың көмегімен физиологиялық параметрлерді, мысалы, пульсті, дене температурасын, ылғалдылықты және тіпті стресс деңгейін бақылау мүмкіндігі. Бұл технологиялар әсіресе медициналық және спорттық қолдануларда пайдалы болып табылады.

Медициналық қолданулардағы ақылды текстиль

Ақылды текстильдің ең перспективті қолдану салаларының бірі — медицина. Мысалы, кірістірілген сенсорлары бар текстиль науқастардың денсаулық жағдайын нақты уақыт режимінде бақылауға мүмкіндік береді. Осындай маталар ауруханалық киімдерде немесе төсек жабдықтарында қолданылуы мүмкін, сонымен қатар денсаулық жағдайын бақылауға арналған арнайы протездер де жасалуы мүмкін.

Медициналық қолдануларда ақылды текстильдің келесі бағыттарда қолданылуы мүмкін:

1. Денсаулық мониторингі — маталар дене температурасы, пульс, қан оттегі деңгейі сияқты параметрлерді бақылауға мүмкіндік береді, бұл созылмалы аурулары бар науқастар үшін маңызды.

2. Жаралар мен таңғыш материалдар — ақылды таңғыштар жараның күйіне реакция білдіріп, оны өңдеу қажеттілігі туралы сигнал бере алады.

3. Реабилитация — денсаулық жағдайын бақылайтын және емдеу процесін оңтайландыруға көмектесетін сенсорлармен жабдықталған маталар.

Сән индустриясындағы қолдану

Ақылды текстиль сән индустриясында да зор мүмкіндіктер ұсынады. Маталар, өздері сыртқы жағдайларға жауап ретінде түсін өзгерте алатын немесе дене температурасы мен сыртқы қысымға байланысты өз пішінін өзгерте алатын киімдер жасауға мүмкіндік береді.

1. Динамикалық киімдер — сыртқы жағдайларға байланысты түсі мен текстурасын өзгертетін маталар.

2. Энергияны үнемдейтін материалдар — күн сәулесінен немесе дене температурасынан энергия өндіретін маталар.

3. Интерактивті киімдер — датчиктер мен сенсорлар арқылы пайдаланушының әрекетіне жауап беретін киімдер.

Бұл даму тек функционалды және адаптивті материалдар жасауға ғана емес, сонымен қатар қолданушыға ыңғайлы әрі тиімді киімдер жасауға да мүмкіндік береді.

Артықшылықтары мен қиындықтары

Ақылды текстильді қолданудың көптеген артықшылықтары бар, соның ішінде функционалдылықты және ыңғайлылықты жақсарту, сондай-ақ медициналық қолдануларда дәлдік пен тиімділікті арттыру. Дегенмен, бұл технологияларды өндіруге және енгізуге қатысты бірқатар қиындықтар да бар, оның ішінде жоғары әзірлеме шығындары, өндіріс процесіндегі шектеулер, сондай-ақ материалдардың қауіпсіздігі мен ұзақ мерзімділігі мәселелері.

Кілтті қиындықтар мыналар болып табылады:

- Өндіріс пен әзірлеменің жоғары құны.
- Материалдардың ұзақ мерзімділігіне шектеулер.
- Ақылды маталарды қолданудың қауіпсіздігіне қатысты мәселелер.

Қорытынды

Ақылды текстиль — бұл медициналық сала мен сән индустриясын ғана емес, көптеген салаларды трансформациялауға қабілетті перспективалық технологиялардың бірі. Ақылды текстильдің енгізілуі өмір сапасын жақсарту, инновациялық өнімдер жасау және денсаулық сақтау мен сән салаларындағы маңызды мәселелерді шешу үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Бірақ бұл технологияның кең таралуы үшін бірқатар техникалық, экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Zhen, H., et al. (2019). "Smart textiles and wearable devices: A review of the state of the art." *Journal of Textile Science and Technology*, 35(5), 92-107.
2. Gupta, D., & Kumar, S. (2020). "Nanotechnology and its impact on smart textiles." *Nanotechnology Reviews*, 9(4), 143-155.
3. Park, C., & Yoon, J. (2021). "Smart textile technologies for medical applications." *Medical Textiles*, 25(2), 28-36.
4. Kumar, V., & Sharma, R. (2020). "Innovative applications of smart textiles in fashion." *Fashion and Textiles*, 7(1), 13-22.
5. Yang, L., et al. (2018). "Wearable sensors in smart textile: A review of recent developments and applications." *Sensors*, 18(5), 153-162.

ИНТЕГРАЦИЯ ARTTECH В ДИЗАЙН ОДЕЖДЫ: КАК ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ ПОМОГАЕТ СОЗДАВАТЬ КОЛЛЕКЦИИ ОДЕЖДЫ

Турганбек А., Пазилова Н., Абдимавланова З.

студенты группы ПиК-23-17к

научный руководитель, к.х.н., доцент **Джанпаизова В. М.**

Университет имени Ж.А. Ташенева, г. Шымкент,

Аннотация. В статье рассматривается интеграция ArtTech в дизайн одежды, с акцентом на использование искусственного интеллекта (ИИ) для создания инновационных коллекций

одежды. Описание процессов, при которых ИИ оказывает влияние на этапы дизайна, производства и разработки коллекций, подчеркивает значимость технологии в трансформации традиционного подхода к моде. Анализируются различные инструменты ИИ, такие как генеративные модели и алгоритмы машинного обучения, которые позволяют создавать уникальные текстуры, фасоны и стилистические решения, повышая креативность дизайнеров и сокращая время на реализацию идей. Рассмотрены примеры успешного применения ИИ в мировой индустрии моды, а также последствия для производственных процессов, маркетинга и взаимодействия с потребителями. Статья подчеркивает важность синергии технологий и творчества, отмечая их роль в устойчивом развитии модной индустрии и создании коллекций, отражающих современную культуру и эстетику.

Ключевые слова: ArtTech, искусственный интеллект, дизайн одежды, коллекции, генеративные модели, инновации, креативность, мода, устойчивое развитие.

Введение

Современный мир моды активно адаптирует новые технологии для создания инновационных решений, обеспечивающих более точные и персонализированные коллекции. Одной из наиболее значительных технологических революций, которые затронули индустрию, стал искусственный интеллект (AI). В последние годы AI начал активно использоваться для создания одежды, и его интеграция в дизайн одежды привела к ряду значительных изменений. В этой статье будет рассмотрено, как искусственный интеллект помогает дизайнерам создавать коллекции, а также как искусство и технологии сливаются в рамках ArtTech — новой дисциплины, которая меняет подходы к моде.

1. Понятие ArtTech и его роль в дизайне одежды

ArtTech — это область, в которой искусство и технологии переплетаются, создавая новые формы выражения и инструменты для реализации творческих идей. В индустрии моды, ArtTech объединяет креативность дизайнеров с вычислительными возможностями современных технологий, таких как AI, машинное обучение, виртуальная реальность и 3D-печать.

Эти технологии позволяют дизайнерам создавать более сложные, динамичные и персонализированные коллекции. В отличие от традиционного процесса, при котором дизайнеры создают коллекции вручную, ArtTech позволяет ускорить процесс и повысить точность исполнения.

2. Как искусственный интеллект помогает дизайнерам в создании коллекций

Искусственный интеллект уже активно используется в модной индустрии для разных целей: от анализа трендов до генерации новых дизайнов. Рассмотрим несколько аспектов, как AI влияет на процесс создания одежды.

2.1. Генерация дизайнов

С помощью алгоритмов машинного обучения искусственный интеллект может анализировать огромные массивы данных о существующих дизайнах, трендах и предпочтениях потребителей, что помогает ему создавать новые идеи. Один из самых известных примеров — это работа с нейросетями, которые могут генерировать оригинальные дизайнерские концепты, исходя из набора исходных данных. Такие системы, как GAN (Generative Adversarial Networks), позволяют дизайнерам получать новые идеи, комбинируя различные элементы существующих моделей. Например, AI может предложить комбинацию классических форм и современных тканей, что дает уникальные результаты, которые вряд ли были бы созданы традиционными методами.

2.2. Прогнозирование трендов

AI также может помочь дизайнерам предсказать будущие модные тренды. Используя алгоритмы для анализа данных о покупательских предпочтениях, поведении потребителей и текущих тенденциях в разных странах и регионах, искусственный интеллект может предсказать, какие стили, ткани или цвета будут популярны в следующем сезоне. Это позволяет брендам и дизайнерам быстрее адаптироваться к изменениям на рынке и создавать более актуальные коллекции.

2.3. Персонализация

Один из самых интересных аспектов AI в моде — это возможность персонализации дизайна одежды под конкретного клиента. Искусственный интеллект позволяет дизайнерам работать с индивидуальными запросами и предпочтениями покупателей. Например, с помощью машинного обучения можно анализировать данные о предпочтениях клиента, его привычках и даже измерениях тела, чтобы создать уникальные и идеально подходящие изделия.

2.4. Оптимизация производства

AI помогает оптимизировать не только процесс дизайна, но и производство. Алгоритмы могут предсказать наиболее эффективные пути производства, помочь оптимизировать использование материалов, снизить количество отходов и улучшить процессы снабжения. Это значительно снижает затраты и время, необходимое для создания коллекции.

3. Интеграция виртуальной реальности и 3D-дизайна в процесс создания одежды

Современные технологии, такие как виртуальная реальность (VR) и 3D-дизайн, также активно интегрируются в процесс создания одежды. Виртуальная реальность позволяет дизайнерам "примерить" свои идеи в виртуальном пространстве, не создавая физической модели, что сокращает затраты и ускоряет процесс разработки коллекций.

С помощью 3D-программ дизайнеры могут создавать виртуальные модели одежды, проверять их на виртуальных моделях и моделировать поведение ткани в различных условиях. Это позволяет избежать ошибок и уменьшить количество возвратов и переработок в процессе производства.

4. Преимущества и вызовы внедрения ArtTech в модную индустрию

Интеграция ArtTech в дизайн одежды открывает множество преимуществ, но также сталкивается с определенными вызовами.

4.1. Преимущества:

- Ускорение процессов: Искусственный интеллект и виртуальные технологии ускоряют создание коллекций, минимизируя время на разработку.
- Точность и инновационность: AI помогает создать более точные и уникальные дизайны, что способствует инновациям в моде.
- Персонализация: Возможность создавать уникальные изделия для каждого клиента — это новое слово в персонализированном подходе к одежде.
- Устойчивость и экономия ресурсов: Технологии помогают оптимизировать использование материалов, что способствует снижению отходов и более экологичному подходу.

4.2. Вызовы:

- Необходимость в специализированных знаниях: для работы с AI и технологиями 3D-моделирования требуется специализированное образование и навыки.
- Этические вопросы: Вопросы авторских прав и творческой собственности становятся более сложными в контексте AI, создающего новые дизайнерские концепты.
- Высокие затраты на внедрение: Внедрение технологий требует значительных инвестиций, что может стать барьером для многих компаний.

5. Заключение

Интеграция искусственного интеллекта и технологий в индустрию моды открывает новые горизонты для дизайнеров и производителей одежды. AI позволяет не только ускорить процесс создания коллекций, но и создать персонализированные, более устойчивые и инновационные изделия. Хотя перед модной индустрией стоят определенные вызовы, использование ArtTech продолжает развиваться и оказывает значительное влияние на будущее дизайна одежды. В будущем искусственный интеллект может стать основным инструментом в руках дизайнеров, сочетая креативность с вычислительными возможностями для создания коллекций, которые будут соответствовать как эстетическим, так и функциональным требованиям.

Использованная литература:

1. Huang, Z., et al. (2020). "The application of AI in fashion design." *Fashion and Technology Journal*, 15(4), 232-245.
2. Kumar, A., & Singh, R. (2021). "AI-based personalization in fashion: A review of the impact on consumer behavior." *Journal of Fashion Technology & Textile Engineering*, 8(3), 191-202.
3. Smith, J., et al. (2020). "Generative design in fashion: The role of AI in creating future fashion trends." *Fashion Design Journal*, 27(2), 78-88.

ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ ОЮ-ӨРНЕКТЕРІН КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНА БІРІКТІРУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ МӘДЕНИ БІЛІМІНЕ ӘСЕРІ

Елгелді Мадина, Асылбаева Улбосын

ПиК-21-16к2 тобының студентері
ғылыми жетекші, х. ғ. к., доцент **Джанпаизова В. М.**
Ж. А. Ташенев атындағы Университет, Шымкент қ.

Аңдатпа. Мақала Қазақстандағы жалпы білім беру мектептеріндегі «Көркем еңбек» сабақтарында қазақ халқының ою-өрнектерін оқыту процесінде біріктірудің рөліне арналған. Бұл ою-өрнектердің ұлттық мәдениеттің маңызды элементі ретінде мәні және олардың оқушылардың мәдени білімін қалыптауға әсері қарастырылады. Қазақ ою-өрнектерінің әртүрлі түрлері, олардың символикасы мен мәні, сондай-ақ осы мотивтерді білім беру процесіне енгізу арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту және ұлттық мұраға деген құрметті тәрбиелеу жолдары сипатталады. Қазақ ою-өрнектерін оқытудағы мәні эстетикалық қабылдауды қалыптастыру, халық шығармашылығы мен мәдениетінің құндылықтарын сіңіру құралы ретінде пайдаланудың маңыздылығы атап өтіледі.

Кілт сөздер: қазақ халқының ою-өрнектері, мәдениет, өнер, дәстүрлі ою-өрнектер, эстетикалық білім, шығармашылық даму, мәдени мұра

Кіріспе

Қазіргі кезде мектептерде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту, ұлттық мәдениетті сақтау мен насихаттау, сондай-ақ эстетикалық білім беру мәселелері аса маңызды болып отыр. Қазақтың ұлттық ою-өрнектері халқымыздың мәдени мұрасы болып табылады және оның көркем еңбек сабақтарында қолданылуы оқушылардың мәдени білімі мен шығармашылық әлеуетін арттыруға ықпал етеді. Бұл мақалада қазақ халық ою-өрнектерін көркем еңбек сабақтарына біріктірудің маңызы, әдістемелік негіздері және оның оқушылардың мәдени білімінің қалыптасуына әсері қарастырылады. Сонымен қатар, мақаланың мақсаты — қазақ ою-өрнектерінің тарихи және мәдени мәнін ашып көрсету, оларды оқыту барысында

оқушылардың ұлттық мұраға деген қызығушылығын ояту және шығармашылық шеберліктерін арттыру жолдарын қарастыру.

Қазақ халық ою-өрнектерінің маңызы

Қазақ халық ою-өрнектері – бұл халықтың тұрмыс-тіршілігін, дүниетанымын, табиғатпен байланысын бейнелейтін күрделі де бай символика. Әрбір ою-өрнек өзінің мәні мен тарихын сақтап келеді. Мысалы, «қошқар мүйіз» оюы ер азаматтың күш-қуатын білдірсе, «гүл» оюы сұлулық пен үйлесімділікке деген сүйіспеншілікті білдіреді. Бұл ою-өрнектердің барлығы өздерінің айшықты және мәнді пішіндерімен халқымыздың тарихи, әлеуметтік және рухани өмірін бейнелейді.

Көркем еңбек сабақтарына ою-өрнектерді енгізу

Көркем еңбек сабақтары – оқушылардың эстетикалық талғамын дамыту мен шығармашылық қабілеттерін ашуға мүмкіндік беретін маңызды пәндердің бірі. Қазақ халық ою-өрнектерін осы сабақтарға біріктіру оқушылардың өз мәдениетіне деген қызығушылығын арттырып, олардың ұлттық дәстүрлерді құрметтеуін қалыптастырады. Ою-өрнектерді сабақты жоспарлау кезінде қолдану – бұл көркем еңбек пәні бойынша берілетін білімнің толықтығын қамтамасыз етеді, сонымен қатар оқушыларды шығармашылық жұмысқа тартуға мүмкіндік береді.

Ою-өрнектерді оқыту әдістемесі

Ою-өрнектерді оқыту барысында оқушылардың түрлі тәсілдермен жұмыс істей білуі маңызды. Оларды салу, қиып, түрлі материалдармен жұмыс істеу арқылы балалар қолөнеріне деген қызығушылықтарын арттырады. Мұндай тәсілдер оқушылардың зейінін дамытып, олардың техникалық дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқу барысында ою-өрнектердің әртүрлі стилдері мен түрлерін таныстыру, олардың тарихи маңызын түсіндіру өте маңызды.

Қазақ халық ою-өрнектері: сипаттамалары мен мәні

Қазақ халқының ою-өрнектері ұлттық мәдениетіміздің ажырамас бөлігі болып табылады. Әрбір ою өзінің мағынасы мен терең символикасын қамтиды. Олар қазақ халқының дүниетанымын, тұрмыс-тіршілігін, табиғатпен үйлесімділігін бейнелейді. Ою-өрнектер көркем еңбек сабақтарында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, ұлттық өнерді меңгеруге мүмкіндік береді.

1. Қошқар мүйіз оюы

Қошқар мүйіз оюы қазақтың ұлттық өнерінде ең танымал оюлардың бірі болып табылады. Оның пішіні қошқардың мүйізіне ұқсас болып келеді. Бұл ою ер азаматтың күш-қуатын, батырлығын білдіреді. Оның симметриялық құрылымы үйлесімділікті, өмірдің тұрақтылығын және табиғатпен үйлесімдікті сипаттайды.

Символикасы: Қошқар мүйіз оюы - ер адамның қасиеттері мен күшін бейнелейтін ою. Сонымен қатар, ол еркіндік пен табиғаттың заңдарына бағынуды да білдіреді.

2. Гүл оюы

Гүл оюы қазақтың дәстүрлі ою-өрнектерінің ішінде әйелдердің сұлулығы мен нәзіктігін сипаттайтын ең маңызды оюлардың бірі болып табылады. Бұл ою әдетте гүлдің пішінін бейнелейді және үйдің немесе киімнің әрленуінде жиі кездеседі.

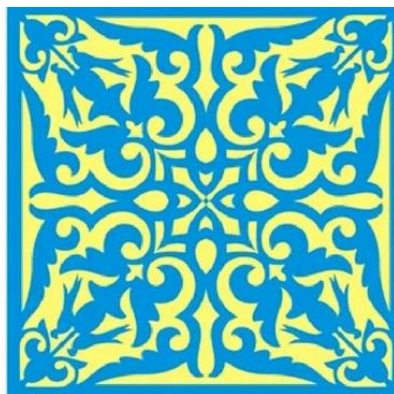
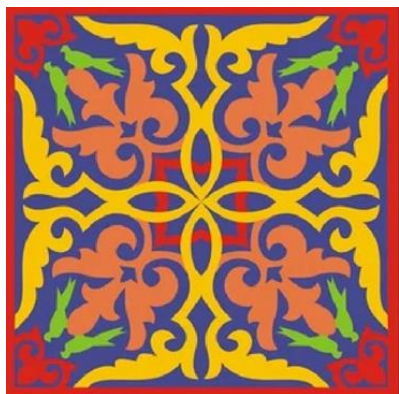
Символикасы: Гүл оюы сұлулықты, нәзіктікті және табиғаттың ұшқырлығын білдіреді. Ол табиғаттың даму циклін, гүлденуін және жаңаруының символы болып саналады.

3. Құс қанаты оюы

Құстың қанаты пішінінде жасалған ою-өрнек, ұлттық мәдениетімізде кеңінен таралған. Бұл оюдың пішіні құстың қанаттарына ұқсас болып келеді, ол еркіндікті, биіктікке ұмтылуды, сондай-ақ табиғатпен үйлесімділікті сипаттайды.

Символикасы: Құстың қанаты оюы адамның өмірде биіктерге ұмтылуына, рухани дамуына және еркіндікке деген ұмтылысын білдіреді.

"Құс қанаты"элементі бар ою-өрнектер

Қазақ халық ою-өрнектерінің оқушылардың мәдени біліміне әсері

Қазақ халық ою-өрнектері көркем еңбек сабақтарында оқушылардың мәдени біліміне айтарлықтай әсер етеді. Бұл сабақтар арқылы оқушылар өздерінің ұлттық өнерін, мәдениетін тануға мүмкіндік алады. Сонымен қатар, олардың рухани дүниесі кеңейіп, әлемдік мәдениетке деген көзқарасы өзгереді. Ою-өрнектерді үйрену арқылы оқушылар қазақ халқының мәдени кодтарын түсініп, оны басқа мәдениеттермен салыстыра отырып, өзінің мәдени құндылықтарын бағалайды.

Қорытынды

Қазақ халық ою-өрнектерін көркем еңбек сабақтарына енгізу – бұл оқушылардың шығармашылық ойлауын, эстетикалық талғамын дамытуға мүмкіндік беретін тиімді әдіс. Қазақтың ұлттық ою-өрнектері, олардың тарихи маңызы мен эстетикалық тұрғыдан ерекшеліктері, көркем еңбек пәні барысында оқушылардың мәдени білімін дамытуға үлкен ықпал етеді. Бұл ою-өрнектер халықтың дүниетанымын, мәдениетін және рухани құндылықтарын бейнелейді. Ою-өрнектерді оқытудың әдістемесі оқушыларды шығармашылық жұмыстарға тартуға, ұлттық өнерді үйренуге және мәдениетке деген құрметті қалыптастыруға бағытталған. Осылайша, қазақ халқының мәдени мұрасын сақтау және ұрпақтан ұрпаққа жеткізу мәселесінде көркем еңбек пәнінің маңызды рөл атқаратынын айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ахметов, Ә. (2001). Қазақ халқының өнері. Алматы: Қазақ университеті.
2. Махмутова, Р. (2009). Қазақтың ұлттық ою-өрнектері. Алматы: Мектеп.
3. Сағындықова, А. (2013). Қазақ халқының көркем өнері және оның тәрбиелік маңызы. Қазақ өнері, 12(2), 45-52.
4. Шаймерденова, М. (2015). Көркем еңбек сабағында ұлттық мәдениетті дәріптеу. Педагогикалық білім беру журналында.

КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІ БОЙЫНША ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ

Акбералиева Ұлжан

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші - магистр, аға оқытушы **Калабаева К.Р**

Осы замануи инновациялық технологиялар барлық қоғамның инфрақұрылымдарына үйлесімді енгізілуі негізінде тұрпайы еңбек түрлері еңбек нарығында жойылып, жаңа еңбек түрлерінің қалыптасуына ықпал етіп келеді. Соның салдарынан қазіргі еңбек нарығында жаңа мамандықтар пайда болып, олардың еңбек мазмұны да жиі өзгерістерге ұшырып келеді. Осыған куә болатын үлгілерге өндірістердегі автоматтандырылған қондырғылармен өнімді жасау, сол сияқты қызмет көрсету салаларында кішігірім құралдар мен аппараттардың кеңінен қолданылып, маманның еңбек операцияларын жеңілдетуге үлкен көмегі тиіп келеді. Бұл үлгідегі құрал-жабдықтар қазіргі өндірісте, қызмет көрсету саласында және тұрмыста да кең орын алып келе жатқаны белгілі.

«Көркем еңбек» пәнін оқытудың мақсаты – жеке тұлғаның қалыптасуы және өз ойын білдіруінің негізі ретінде, рухани-адамгершілік мәдениетін дамыту, шығармашылық, кеңістіктік-образдық ойлауын, көркемдік-технологиялық білімінің негізін қалыптастыру. Оқу бағдарламасының мазмұны көркемдік-шығармашылық іс-әрекеттің алуан түрін қарастырады. Сабақта іске асырылатын көркемдік іс-әрекеттің түрлерін «Көркем еңбек» пәнінің мұғалімі анықтайды. Сонымен бірге міндетті түрде көркемдік іс-әрекеттің үш түрі жүзеге асырылады: конструктивті, бейнелеу, сәндік.

Көркем еңбек пәнін өткізуде көптеген жаңа технологияларды пайдаланып, оқушының жаңа материалды толық игеруіне баса назар аударудамыз. Бұл жаңа технологияларды негізгі үш топқа бөліп қарастыруымызға болады:

1. Ойындық технология - мәнді өмір жағдаяттарын үлгілеу және оның шешімін іздестіруге құрылады. Жетекші әдісі – ойын. Оны ұйымдастыру түрлері: іскерлік, рөлдік, оқиғалық және білімдік ойындар.

2. Коммуникативтік технология – мүмкін болған барлық ақпараттарды қатыстыра отырып, оқу үрдісі оқушының өзара белсенді әрекетіне, қатынасына құрылады. Жетекші әдісі – қарым – қатынас. Оны ұйымдастыру түрлері: өзара, жұптық, топтық оқу т.б.

3. Зерттеу технологиясы – проблемалық ізденіске, жаңалықтар ашуға құрылады. Жетекші әдісі – проблемалық оқыту әдісі.

Осылармен бірге саралап, жеке дара, жеделдетіп оқыту, оза оқыту, деңгейлеп оқыту, оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау т.б. технологиялар көп қолданыс табуда. Бұл технологиялардың бәріне ортақ, негізгі мақсаты – жеке тұлғаны дамыту, оқуға шығармашылық ендіру, мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық, өзара әрекеттестік сипатындағы жаңа әлеуметтік қатынастың пайда болуы, т.б. Оқыту технологияларын оқу мазмұны мен оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне орай тандап, тәжірибеде сынап

караудың маңызы зор. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуальдық, кәсіби, рухани, азаматтық және де басқа көптеген адами қабілетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Оқытуда оқушының еңбек біліктері мен шығармашылық қабілетін дамыту үшін жаңа ақпараттық технологияны пайдалануға да мүмкіндіктер көбеюде. Еңбек ету үрдісін даралауда оқушыны жеке тұлға ретінде қабылдау, яғни оқушының өзіндік танымдық іс-әрекетін қалыптастыруға бағыттау, білім беруде жеке оқытуды дамыту көзделуі қажет[1].

Модульдік оқыту технологиясы. Тігін бұйымдарын модельдеу

Модульдік оқыту технологиясы - балаларға жеңілдік жасап, оқушы мен мұғалім қарым - қатынасына теңдік жағдай жасап, оқушыларды қатты қыспай, еркін сөйлеп қызықтырушы көрнекілікпен баланы баулап, алып кету. Жас ұрпақты қоғамдық өмірге, отбасындағы қызметке, кәсіпке даярлау, үнемі өзгеріп отыратын әлемде өмір сүретіні туралы түсінікті қалыптастыруды міндеттейді. Бұған жету үшін басқаруды дамытуға бағытталған жаңа модельдерді көп қолданған жөн. Әр пән мұғалімі жаңа технологияларды меңгеріп, пәнаралық байланыс, кірістіру сабақтарын кеңінен қолдану қажет. Себебі оқушы алған теориялық білімін іс жүзінде қолдана отырып, оны өмірімен, өзінің іс - әрекетімен байланыстыра білгенде ғана өзіне де, қоғамға да пайдасын тигізе алады. Жас өспірімдерді еңбекке тәрбиелеудің жалпы міндеттері бірнеше жеке міндеттерді орындау арқылы іске асырылады. Олар білім алушыларды еңбекке практикалық тұрғыдан даярлау. Білім алушының ынтасын және қабілетін дамыту еңбек тәрбиесіндегі жеке міндеттердің бірі. Халық шаруашылығында автоматтарды, компьютерлерді, т. б қолдану барлық мамандардан жоғары техникалық сауаттылығы талап етеді[2].

Интеграция білім берудің мақсаты болуы мүмкін, егер оқушы әлемнің біртұтас бейнесін жасаса және пәнаралық білімді жақындастыру жағдайында оқыту құралы бола алады. Стандартты жүзеге асыру жағдайында оқушының кең білім беру қасиеті бар дағдыларын қалыптастыру қажет. Алдымен интеграция ұғымына қарастырсақ, бұл термин алғаш рет XX ғасырдың 30-жылдарында неміс және швед ғалымдары қолданған. Қазіргі уақытта ол әртүрлі салаларда және т.б. Бұл терминнің көп қолданылатын мәні – бірігу, өзара ену, кірігу. Философиялық энциклопедиялық сөздікте: Интеграция(лат. integratio – қалпына келтіру, толықтыру, integer – тұтас, бүтін) – экон. субъектілерді біріктіру, олардың арасындағы байланыстарды дамытып, өзара ынтымақты іс-қимылын тереңдету.

Бірінші мағынасында, бұл - бірлесе қызмет атқаруға, ал кейбір жағдайларда түрлі елдердің бірігуіне әкелетін үдерістер. Екінші мағынасында интеграция ретінде ортақ мақсатқа бірлесе қол жеткізу үшін құрылған мемлекетаралық бірлестіктер алынады.

Әдетте, оқушылар сараланған пәндерді оқу арқылы алады. Осы әдіспен алынған білім әртүрлі болады. Өйткені ол пәндік негізде бөлінеді. Нәтижесінде оқушылар әлемнің тұтас бейнесін қабылдамайды. Пәнаралық байланыстар мен интеграцияны қолдану бұл мәселені шешуге көмектеседі.

Біздің қарастырып отырған пәнаралық байланыс арқылы шығармашылық жұмыстарымызды көрсете аламыз. Кез келген қолөнер туындысын жасау үшін алдымен жасалатын жұмыстың эскизін, түс үйлесімділігін келтіру үшін сурет, бейнелеу, сызу пәндерімен байланыс бар. Суретте бейнеленген көріністі білуіміз үшін тарих пәні, климаттық орналасу бағытына география пәні, қажетті материалдарды бағалау үшін математика пәні, қолөнерді қалай қолдану қажеттігі жайлы қазақ-тілімен әдебиеті пәндеріндегі келтірілген жыр-дастандардан алуға болады. Сонымен бір өнер туындысын шығару үшін де бірнеше пәндердің байланысын атап айтуға болады[3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ұ. Жазықбаева. Жаңа адамды тек жаңашыл ұстаз тәрбиелейді. Шымкент, 2000ж.
2. Т.Ш.Оралбекова Технология оқулығы. Алматы, 2016.
3. Жолдасбекова С.А., Тавасаров М.А., Битемирова Ш.А. «Оқушыларды кәсіпке даярлау жүйесіндегі қазіргі оқыту технологиялары» пәнінен практикалық сабаққа әдістемелік нұсқау.- Шымкен: М.Әуезов ат. ОҚМУ, 2012-50бет.

ТАРИХТЫ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

¹С.С. Таубаев, ²Е.Б. Жүнісбеков, ³Ж.Т. Тастемір

¹ Ж.А. Тәшенев атындағы университеті, Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы, Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

² Ж.А. Тәшенев атындағы университеті, Тарих және география кафедрасы Тарих мамандығының білім алушысы, Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

³ Ж.А. Тәшенев атындағы университеті, Тарих және география кафедрасы Тарих мамандығының білім алушысы, Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

¹ e-mail: seyithan-25.10.90@mail.ru

² e-mail: galimjan_21@mail.ru

³ e-mail: zhanel.tastemir@bk.ru

Аңдатпа. Қазіргі білім беру жүйелері қоғамға білімді, шығармашылық тұрғыдан дамыған, жылдам өзгеріп жатқан қоғамға тез бейімделе алатын тұлғаны дайындап шығаруға міндетті. Егер алдын студенттер оқытушыдан дайын білімді алатын болса, қазіргі таңда танымдық қызметтің бұл түрі студенттерді толық қанағаттандырмайды. Оқу орындарында оқитын студенттер білім алуды, оны пайдалана білуді, ұжыммен жұмыс істей білуді, өз көзқарасын айтып, соны қорғай білуі қажет.

Мақалада қазіргі таңда жоғары оқу орындарында тарихты оқытуда пайдаланатын инновациялық әдіс-тәсілдер, соның ішінде сын тұрғысынан ойлау әдісін пайдалану тәсілдері қарастырылған. Сонымен бірге «Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі КСРО мен Түркия Республикасы қатынастары» таңдау пәнін жаңа технологиялармен оқыту жолдары көрсетілген. Пәнді оқытуда «сын тұрғысынан ойлау» әдісін қолдану мысалдар арқылы көрсетілген.

Кілт сөздер: инновациялық технологиялар, тарихты оқыту әдістемесі, сын тұрғысынан ойлау, Түркия, КСРО, сыртқы саясат.

Аннотация. Современная образовательная система должна подготовить грамотную, творчески развитую, способную к быстро развивающемуся обществу, личность. Если раньше студенты получали готовые знания от преподавателей, сейчас их не удовлетворяет этот вид познавательной деятельности. Студенты в учебных заведениях должны получить знания и уметь использовать их, должны уметь работать с коллективом, высказывать свои мнения и защищать их.

В статье рассмотрены методы использования инновационных технологий в обучении истории, а именно использование методы критического мышления. А также пути обучения предмета «Отношения Турецкой Республики и СССР во время второй мировой войны» по новейшим технологиям. В обучении предмета показаны методы критического мышления на примерах.

Ключевые слова: инновационные технологии, методика преподавания истории, критическое мышление, Турция, СССР, внешняя политика.

Abstract. Modern educational system must prepare competent, creative development, capable of rapidly developing society, personality. If before the students got ready knowledge of teachers, now they are not satisfied with this kind of cognitive activity. Students in schools must gain the knowledge and know how to use them, should be able to work with the team, to express their views and defend them.

The article describes the methods of using innovative technologies in teaching history, namely the use of methods of critical thinking. As well as ways of learning the subject «Relations of Turkish Republic and the Soviet Union during the Second World War» is the latest technology. In the teaching of critical thinking methods shown in the examples.

Key words: innovative technologies, methods of teaching history, critical thinking, Turkey, foreign policy of the USSR.

Қазіргі заманғы оқу орындары тек білімді адамды дайындап қана қоймай, шығармашылығы жағынан дамыған, жылдам өзгеріп жатқан мына әлемнің жағдайларына бейімделе алатын, қоғамда болып жатқан саяси өзгерістерді өздігінен талдай жасай алуға қабілетті адамды қалыптастыруға күш салуы қажет.

Сонымен бірге бітірушілер өзіндік қызметті оңай ұйымдастырып, өзі еркін шешім қабылдай білетін және іс әрекетіне жауапкершілікпен қарай алуы қажет. Ұзақ жылдар оқу орындарында оқу процесінде оқытушы студентке білім мен шеберлікті, іскерлік пен дағдыларды беруімен өлшеніп келді. Алайда қазіргі таңда бұнымен шектелу жеткіліксіз екенін уақыттың өзі көрсетіп отыр. Білім қазіргі заманның қарсылықтарына жауап бере алуы, жаңа әлеуметтік құбылыстарға бейімделе алуға үйретуі қажет. Білім берудегі инновациялық әдістер тұлғаны болашақ өмірге дайындауға бағытталуы қажет.

«Инновация» ұғымына өте көптеген анықтамалар берілген, бірақ негізгі ұғымы жаңашылдық, жаңалық енгізу деген мазмұнды береді. Жаңалыққа дәстүрлі жүйеге қанағаттанбайтын адамдар ұмтылады. Қазіргі заманғы студенттер мектеп қабырғасынан-ақ өзінің болашақ өміріне байланысты нақты мақсаттар қояды. Олардың білім беру процесінде пассивті студент болғысы келмейтіні қуантарлық жағдай. Оларға білімді дайын күйінде алу қызықты емес. Ондай студенттер сабақта оқытушымен бірдей жұмыс жасағанды жақсы көреді. Мұндай жағдайда педагог дер уақытында студентке назар аударып жұмыс жасамаса, студенттер тез арада оқу процесінің пассивті қатысушысына айналуы мүмкін. Білім берудегі негізгі инновациялық әдістерге мәселелік және жобалық әдістер, зерттеушілік әдістер, модульді-редуктивті оқыту, ой арқылы шабуылға шығу, ойын технологиялары, кеңес беру әдісі тағы басқалар жатады[1].

Білім берудегі иновациялық процесс зерттеушілік қызметпен өте тығыз байланысты. Заманауи адам үнемі зерттеушілік, белсенді ізденіс үстінде болуы тиіс. Сондықтан білім беруде зерттеушілік және жобалық оқыту әдістеріне деген қызығушылық өте жоғары. Студенттер бойында жаңалықты іздеуге деген қажеттілік мен қабілетті қалай дамытуға болады? Оны мәселені көре білуге, гипотезаларды құрастыруға, сұрақ қоюға, бақылау жасауға, ой қыртындысын тұжырымдауға, жүйелеу мен түсініктерге анықтама жасауға қалай үйретуге болады? Бұл сұрақтар заманауи оқу орындарының ең өзекті сұрақтары болып табылады. Мен А.И.Савинковтың өзіндік зерттеушілік қызметіне немесе жобасына әртүрлі нұсқаларды пайдалана отырып, студент зерттеушілік ізденісті қалай жүргізу керектігін өзі үйренеді деген пікірімен келісемін. Ал егер студенттің зерттеушілік қабілеттерін арнайы дамытпаса, онда олар неден бастарын білмейді[2].

Менің педагогикалық қызметім барысында тарих сабағында және «Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі КСРО мен Түркия қатынастары» атты таңдау пәнінде басқада инновациялық бағыттарға мәселелік оқыту, тірек конспектілерді, ойын арқылы оқыту технологиясын, информациялы-коммуникациялық технологияларды пайдаланамын.

Бұл технологиялар студенттер бойында дамытады:

- жүйелей алуды;
- бақылау ептілігі мен дағдыларын;
- эксперимент жасау дағдыларын;
- пікір айту дағдыларын, қортынды жасауды;
- қолдағы ақпаратпен жұмыс жасау дағдыларын;
- оқушылар бойында зерттеушілік ізденіс пен шығармашылық жобалау дағдылары мен іскерлігін қалыптастырады;
- танымдық қажеттіліктер мен мүмкіндіктерін;
- тірек конспекті жасау үшін мәтін құрастыру дағдыларын.

Инновациялық технологиялармен оқытудың мақсаты: студенттерді әлеуметтендіру, студенттердің аналитикалық қызметін арттыру, шығармашылық белсенділігін одан әрі жетілдіру, шығармашылық және жобалық қызметін дамыту, белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру.

«Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі КСРО мен Түркия қатынастары» арнайы таңдау пәнінде мен көп қолданылатын әдістің бірі «Сын тұрғысынан ойлау» әдісі. Сол әдіске тереңірек тоқтала кетейік.

Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясының ішкі құрылымында ерекшелік бар. Бұл құрылым 3 деңгейден тұратын оқыту мен үйретудің моделі. Білімнің болашақта пайдаға асуы, қажетке жарауын қалыптастырады. Көп ақпаратты талдай, жинақтай отырып, ішінен қажетін алуға үйретеді. Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықты ояту, мағынаны тану, ой толғаныс кезеңдерінен түзіледі. Бұл сабақтағы аса қажетті мәнді, маңызды әрекет болып табылады. Осы сабақ кезінде үйренуші не үйренгенін саралап, салмақтап, оны қандай жағдайда, қалай қолдану керектігін ой елегінен өткізеді. Белсенді түрде өз білім үйрену жолына қайта қарап, өзгерістер енгізеді.

Қазіргі заман ағымына қарай білімнің көші бағаланып, оқу-ағартудың, оның ішінде білімді адамның беделі өсіп келеді. Педагогикалық технологиялар оқыту мақсатына жетудің тиімді, нақты жолдарын көрсетеді. Кез-келген оқыту технологиясы іс-әрекеттің қарқындылығы мен белсенділігін арттырады. Кейбір технологияларда бұл құралдар басты идеялар және нәтиже тиімділігінің негізін құрап, жеке тұлғаның жетілуіне, дамуына бағытталған. Соның бірі—сын тұрғысынан ойлау технологиясы. Оқушы санасына сәуле себер түсінік пен ұлағатты ұғымды қалыптастырып, білімді жүйелі түрде меңгеруіне және жеке қабілет деңгейлерін дамытуда осы аталған бағдарламаның маңызы ерекше екендігін сабақтарда қолданыс тапқаннан байқауға болады. Сын тұрғысынан ойлау технологиясының психологиялық-педагогикалық негізі ретінде Л.С.Выготскийдің, Ж. Пиаже және Д.Дьюи идеялары алынған. Бұл технологияның авторлары Ч. Темпл, К. Мередит, Д. Стилл. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы дегеніміз не? Ол-өте күрделі ойлау үдерісі, бұл үдеріс мәліметтің қабылдауынан басталады және шешім қабылдаумен аяқталады.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы — педагогикалық технологияның бірі. Бұл технология студенттердің мәтінмен жұмыс жасауын және барлық ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын дамытады. Технологияның мақсаты —студенттердің сын тұрғысынан ойлау қабілетін дамыту, оқу үдерісіне енгізу, қызығушылығын ояту. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы адамдар арасында сыйластыққа және қарым-қатынасқа тәрбиелейді. Әлемге деген әртүрлі көзқарастарды түсінуге көмектеседі. Кез-келген мазмұнға сыни

көзқараспен қарап, екі ұйғарым пікірдің біреуін таңдауға, саналы шешім қабылдауға сабақ барысында үйрету. Біздің еліміздегі Дж. Соростың «Сорос Қазақстан» ашық қоғам институты қоры арқылы бұл технология білім беру тәжірибесіне енгізілді. «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту» технологиясы бойынша ол шындалған ойлау, даму деңгейіне байланысты мәселелерге сыни көзбен қарау; күрделі мәселелерді шешуге, аса маңызды жауапты шешімдер қабылдауға сыни көзбен қарау; үйрету мен үйрену бірлігінен, үйренудің қызығушылынан тұратын, үйренушінің сеніміне негізделген құрылым. Сын тұрғысынан ойлау – сынап қарау емес, студенттердің шындалған әрекеті. Студенттер топпен жұмыс істеу арқылы өзара пікірлесіп, ұтымды жауапты тауып айтуға үйренеді[3].

Бұл әдіс студенттерді белсенділікке, практикалық іс-әрекетте болуға, қажет болса көзқарасты өзгертуге, ел алдына шығып өз ойын айтуға, білім, іскерлік дағдыны қалыптастыруға, басқаларды тыңдай білуге және өз ойын тұжырымдай білу мен қарым-қатынас жасауға үйретеді[4].

«Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі КСРО мен Түркия қатынастары» пәнін «Сырдария» университетінің ІҮ курс студенттеріне таңдау пәні ретінде енгіздім. Бұл пән студенттердің қызығушылығын туғызды. Таңдау пәні ретінде енгізуге тақырыптың бүгінгі таңдағы өзектілігі, КСРО мен Түркия республикасы қатынастарының көпшіліктің қызығушылығын туғызуы себеп болды.

XX ғасырдың өте маңызды қасіретті оқиғаларының бірі болып табылатын екінші дүниежүзілік соғыстың дипломатиялық тарихы көптеген отандық және шетелдік тарихшылардың зерттеу объектісі болып табылады. Осы кезеңнің халқаралық қатынастар жүйесіндегі кеңес-түрік қатынастарының дамуы ерекше қызығушылық тудыратыны белгілі. Ұлы әлемдік державалардың бірі ретінде КСРО-ның сыртқы саясаты көп жағдайда тарих барысын айқындағаны күмәнсіз. Сонымен бірге Түркия да маңызды елдердің бірі болды. Шығыс пен Батыс қиылысындағы қолайлы географиялық орналасуы, сонымен бірге Басфор мен Дарданелл бұғаздарына бақылау орнату мәселесінде және Жерорта теңізінен Қара теңізге кемелерді өткізу мәселесінде шешуші роль атқаруы Түркияны ғасырлар бойы ұлы державалар арасындағы кескілескен дипломатиялық күрес пен соғыстардың объектісіне айналдырды. Екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында Түркия тағы да Англия, Франция, Германия және Италия мүдделерінің түйіскен аймағына айналды. Түркияның маңызды стратегиялық жағдайы және түрік үкіметінің саяси жағдайға ықпал етуге ұмтылуы бұл мемлекеттің оған қатынасында белсенді саясат ұстануына жағдай жасады. Түркияның Кеңес Одағымен көршілік жағдайы олардың қарым-қатынасына екі мемлекеттің де қауіпсіздігі тұрғысынан қарағанда үлкен маңызға ие болды. Әсіресе, Қара теңіз бұғаздары аймағындағы қауіпсіздік мәселелерін екі ел өкілдері бірнеше рет талқылады. Өз кезегінде қарастырылып отырған кезеңде кеңес-түрік қатынастарында бетбұрыс кезең болды. Бұрынға Түркия Республикасының қалыптасу кезеңінде қол жеткізген достық байланыстарына салқындық түсе бастады.

Кеңестік тарих ғылымы коммунистік партия мен мемлекеттің идеологиясы ықпалында болды және өздерінің бағалары мен ойларында партиялық көсемдердің еңбектеріне бағдар алды. Тарихи зерттеулер ереже бойынша басылымға рұхсат етілген деректер мен материалдарға негізделді. Сондықтан да кеңес-түрік қатынастарының көптеген аспектілері ғылыми зерттеу объекті бола алмады. Бүгінгі таңда екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі кеңес-түрік қатынастарын зерттеуге жаңа бағытта қарау қажеттілігі туындап отыр. Соңғы жылдары бұған мүмкіншілікте пайда болды. Сондықтан біз бұл тақырыпты өзіміздің таңдау пәніміздің тақырыбы еттік[5].

Түркияның Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі сыртқы саясатын оқытқан кезде «Сын тұрғысынан ойлау» әдісі үлкен роль атқарады. Себебі әртүрлі еңбектерде бұл тақырып түрліше бағаланған. Сондықтан студенттерді сол бірнеше әдебиеттермен таныстырамыз. Ол үшін

студенттерді үш топқа бөліп, әрқайсысына алдын ала оқытушы тарапынан сараланған әдебиеттерді ұсынамыз.

Бірінші топқа А.Ф.Миллердің, Н.М.Лавровтың, И.Васильевтің еңбектерін ұсынамыз. Бұл әдебиеттердің барлығы дерлік кеңестік дәуірде жарық көрген және «қырғи қабақ соғыстың» ықпалымен жазылған еңбектер болды. Бұл еңбектерде Түркияның жүргізіп отырған саясаты түрік елінің басшыларына белгілі бір уақытта күшті болып көрінген топтың жағын алуға негізделген деген тұжырым жасалған[6]. Кеңес тарихшылары 1939 жылғы Түркия мен Кеңес Одағы арасындағы келіссөзді сипаттай келе Түркия басшылығы ағылшын-француз дипломатиясының ықпалымен іс-әрекет жасап, Мәскеуге біржақты міндеттер тағуға әрекет етті деп көрсетті. Сондықтан келіссөздердің үзіліп қалуына Түркия басшылығын кінәлеп, «Кеңес үкіметінің достық ұсынысын қайтарды, сондықтан олардың міндеті өз елінің ұлттық мүддесін қорғау емес, КСРО-ға қарсы соғыс ұйымдастыру» деп көрсетті[7].

Екінші топқа Джамиль Гасанлының және КСРО ыдырағаннан кейінгі уақыттағы жарияланған еңбектерді ұсынамыз. Бұл еңбектер тарих ғылым идеологияның шеңберінен азат болған кезде жазылғанымен ерекшеленеді.

Тікелей осы тақырып бойынша тереңірек ізденіп, Таяу және Орта Шығыстағы қырғи-қабақ соғыстың басталуына комплексті зерттеу жасағандардың бірі тарих ғылымының докторы, профессор Дж.Гасанлы болды. Оның «СССР-ТУРЦИЯ: от нейтралитета к холодной войне (1939-1953)» атты еңбегінде екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі және соғыстан кейінгі жылдардағы кеңес-түрік қатынастарының өзгерісі мен жағдайы, осы тарихи оқиғаның шешуші кезеңдері мен бетбұрысты оқиғаларын суреттеген. АҚШ, Ресей, Армения, Грузия, Түркия және Азербайжанның архивтерінен алынған құпия құжаттар негізінде автор Екінші дүниежүзілік соғыстың соңындағы саяси жағдай, Армян және Грузин кеңестік республика басшыларының сталиндік құйтырқы саясаттың белсенді және көнбіс қатысушыларына айналғандығы туралы қызықты және шынайы тарихи еңбек жасады. Монографияда кеңестік политтехнологтар бейбітшілікті сақтауға тырысқан Түркияны миллиондаған кеңес халқының көзіне жауыз етіп көрсеткісі келгені дәлелдер арқылы көрсетілген[8].

Үшінші топқа алдын ала сараланып, ағылшын, түрік тілдерінен қазақ тіліне аударылған еңбектерді ұсынамыз. Бұл еңбектердің қатарына Селим Дерингилдің «Екінші дүниежүзілік соғыс тұсындағы Түркияның сыртқы саясаты: “белсенді” бейтараптық» еңбегі, Шабан Чалыштың «Түркияның қауіпсіздік іздеуі және екінші дүниежүзілік соғыс тұсындағы кеңестік фактор» еңбегі, Ертем Бариштың «Түркияға кеңес талаптары және кеңес-түрік қатынастары (1939-1947 ж.ж.)» еңбегі жатады[9]. Бұл еңбектердің басты ерекшелігі Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі кеңес-түрік қатынастары қандай жағдайда да Түркияның «бейтараптықты» сақтап қалуына, қалай да соғыстан тыс қалуға бағытталғанын көрсетуге талпынатынын атап айту қажет.

Ертем Бариштың еңбегінің қортынды пікірін келтірейік. Екінші дүниежүзілік соғыс тұсында Түркия реалистік саясатты ұстанды және де ол одақтастарға жылы қабақ танытса да ешқандай сыртқы күштерге ойланбастан берілген жоқ. Түрік елінің басындағы шешім қабылдаушы- басшылар соғыс кезінде барлық жақтармен көпжақты дипломатиялық қарым қатынастарды жүзеге асыруға мүмкіндіктері болды, сондықтан да осы мүмкіндіктер Түркияны соғыстың соңына дейін ол бейтарап болып қалуына жағдай жасады. Кейде Түркия соғысушы елдердің бір жағымен жақынырақ болғанды қалағандай болып көрінді, бірақ олар мұны тек тепе теңдікті сақтау үшін жасаған еді. Соғыс басында-ақ, Түркия мұндай соғысты қаржылай да әскери тұрғыдан да қамтамасыз ете алмайтынын түсінді.

Түрік көшбасшыларының қарым-қатынасынан белгілі болғандай-ақ, 1942 жылдан кейінгі Түркияның басты мәселесі одақтастардың жақтасы ретінде соғысқа кірмеу ғана емес, сонымен бірге соғыс аяқталғаннан кейінгі елге қандай күн туатынын болжауға ел көшбасшыларының

айтарлықтай тәжірибесі болды. Осы тұрғыдан алғанда, Түркия Германияның отарына айналғысы келмеді және сонымен қатар Қызыл Әскердің оны қорғауын қаламады. Ұлтшылдар (фашисттер) мен коммунисттер мәселесін былай қойғанда, олар бұл мәселені “өзгелердің” көмегіңіз шеше алмайтынын түсінді. Мұндағы “өзге” сөзі әрине Британия мен Американы білдіретін. Көптеген адамдар Түркияның соғыс тұсында неліктен бейтарап болып қалғанын сұрауы өте қызық, бірақ олар одақтастардың Түркияға қарсы күмәнді іс-әрекеттеріне мән беруді ұмытып кетеді. Қалай болғанда да, соғыс тұсындағы Түркияның белсенді бейтарап болуында одақтас күштердің саясаты мен орыс факторының салмағы өте анық болды және оны ешкімде жасырып қала алмайды. Оған қоса, соғыстан кейінгі ұлтаралық қатынастар Түркияның дұрыс саясатты қолданғанын дәлелдеді[10].

Жорыда көрсетілгендей студенттерге бір мәселені үш жақты көзқарас тұрғысынан қарастыру керек болып отыр. Студенттер мәселені жан-жақты талдай келіп, өз пікірлерін ортаға салады. Олар Түркияның Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі жүргізген сыртқы саясатына бірі «шахмат ойыны» секілді деп баға берсе, екіншісі «күші басым жақтың одақтасы» деген баға берді, ал үшіншілері «ұлттық тәуелсіздігін сақтап қалуға бар күшін салған» деген пікір білдірді. Студенттердің бірі Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі Түркияның сыртқы саясатындағы тактикаларын қазіргі ХХІ ғасырда орын алған өте күрделі халқаралық жанжалдарда қолдануға болады деген пікір білдірді.

Көріп отырғанымыздай студенттер еркін ойлауға, ақпарат шеңберінде қалып қоймай өз пікірін білдіруге, тарихта болып өткен тарихи оқиғаларды бүгінгі күн жағдайында салыстыра талдауға мүмкіндік алды.

Тұңғыш президент Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасында: қазіргі білім берудегі басты мәселе-білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді де жаңа әдістерін іздестіру мен оларды жүзеге асыра алатын болашақ мамандарды даярлау екені атап айтады[11]. Олай болса әрбір ұстаз өз шығармашылығында заман талабына сай оқыту мен тәрбиенің соңғы түрлерін жедел игеріп, кәсіби шеберлікті ұштап отыруы қажет.

Пайланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ж.Р.Баширова, Н.С.Әлқожаева, Ұ.Б.Төлешова Жоғары мектептің оқу үдерісінде жаңа педагогикалық технологияларды қолдану. Алматы 2008. 15-бет.
2. Савенков А.И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению / А.И. Савенков.- М., 2006.- 479 с.
3. Колледждердегі оқу - өндірістік сабақтарды ұйымдастырудың тиімді әдістемелері. «Өрлеу» біліктілікті арттырудың ұлттық орталығы» АҚ Орал, 2014. 37-бет
4. Еркебаева Г.Г., Құрманбекова Ж.Ж. Дидактика курсы бойынша семинар сабақтарын өткізуге арналған әдістемелік құрал
5. Молдадосова А.К., Таубаев С. Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі орыс-түрік қатынастарының зерттелу тарихынан//«Дүниежүзілік тарихтың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Түркістан, 5 Сәуір 2013. 82-б.
6. Миллер, А.Ф.Краткая история Турции. М.: ОГИЗ Госполитиздат; 1948 г. 304 стр., Лавров Н.М. Турция в 1939-1951 гг. Лекции, прочитанные в ВПШ при ЦК ВКП(б). - М., 1952.
7. Лавров Н.М. Турция в 1939-1951 гг. Лекции, прочитанные в ВПШ при ЦК ВКП(б). - М., 1952. 3-б
8. Дж. Гасанли. СССР-ТУРЦИЯ: от нейтралитета к холодной войне (1939-1953). М.: «Центр пропаганды», 2008. -663 бет.
9. Selim Deringil. DENGİ OYUNU: İkinci dünya şavaşında Türkiyenin dış politikası. İstanbul 2003. 281-бет. Barış ERTEM. İkinci dünya savaşı sırasında Türkiye-sovyetler birliği ilişkileri ve

Türkiye'nin Amerika birleşik devletleri ile yakınlaşmasına etkileri// **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013, p. 157-183, ANKARA-TURKEY.

10. Barış ERTEM. İkinci dünya savaşı sırasında Türkiye-sovyetler birliği ilişkileri ve Türkiye'nin Amerika birleşik devletleri ile yakınlaşmasına etkileri// **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013, 183-6.

11. Қазақстан Республикасының 2015 ж. дейінгі Білім беруді дамыту Тұжырымдамасы. Егемен Қазақстан. 23 желтоқсан, 2003ж.

ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ГУМАНИСТІК ИДЕЯЛАРДЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ

¹С.С. Таубаев, ²Ж.Н. Аманжол, ³П.Х. Елемес

¹ Ж.А. Тәшенев атындағы университеті, Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы, Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

² Ж.А. Тәшенев атындағы университеті, Тарих және география кафедрасы Тарих мамандығының білім алушысы, Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

³ Ж.А. Тәшенев атындағы университеті, Тарих және география кафедрасы Тарих мамандығының білім алушысы, Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

¹ e-mail: seyithan-25.10.90@mail.ru

² e-mail: zannramanzol@gmail.com

³ e-mail: patshaiym030806@mail.ru

Аңдатпа. Гуманизмнің дүниетанымдық қырларын зерттеу мәселесі ерекше өзекті болып отыр. Адамдар көп жағдайда қатыгедікке үйреншікті көзбен қарап, қылмысқа көңіл аудармайтын жағдайға жетті. Гуманистік негізде дамыған қоғам – бұл прогрессивті қоғам, сондықтан әрбір мемлекеттің және оның билік құрылымдарының борышы қоғамның барлық сфераларында гуманизмді қолдау болып табылады.

Кілт сөздер: Философия, Мәдениет, Тарих философиясы, Қайта өрлеу, Батыс Еуропа Ағарту философиясы, Неміс мәдениеті, бейклассика, Рух философиясы.

Қазіргі кезеңде гуманизмді зерттеудің ерекшелігі зерттеу тәсілдерінің өзгеруіне байланысты дамуда. Көптеген жұмыстар тек гуманизмнің теориялық құрылымдарын талдаумен ғана емес, сонымен бірге оны адамның белсенділігінің негізі ретінде де қарастырумен ерекшеленіп отыр.

Ислам мәдениетіндегі гуманизмнің әмбебап принциптері мен ерекшеліктері бар екендігін ескерсек, кез келген мәдениет және өркениет, өзінің гүлдену заманында басқалардан ерекшеленіп тұратын гуманизмнің жеке өзіндік моделін жасақтайтындығы белгілі. Мұсылмандық мәдениеттен гуманизмнің түрлі формаларын кезіктіруге болады. Шығыста алғаш рет «гуманизм» құбылысы Хосрова Ануширванның билігі тұсында танылды, ол Салман Пак, Барзуя және Павел Перс арқылы насихатталды. Әрмен қарай гуманизм идеясы эллинистік гностицизм, неоплатонизм және герменизм ағымдарының ықпалымен дамыды. Мұндай гуманистік ізденістер «Кемелді адам» мәселелерінің айналасына шоғырланып, Ибн-Араби, әл-Халадж, Сухраварди және әбд әл-Кәрім әл Джили еңбектерінде көрініс тапты [1].

Қазақ халқының тарихы Жайықтан Ертіске, оңтүстігінде Сырдариядан солтүстікте Тобылға дейінгі территорияны мекендеген түркі тілдес тайпалардан бастау алатындығын ғалымдар бірауыздан мойындайды. Бұл тайпалар көшпенді тіршілік кешті және олардың

дәстүрлері, әдет-ғұрыптары мен ауызша шығармашылығынан көрінетін өте бай мәдениеті болған. Мәдениеттің осы формаларында олардың дүниетанымы, табиғатқа, қоғамға, адамға адамгершілік және эстетикалық құндылықтары анықталады.

Қазақ халқының рухани өмірі тіршілік болмысына сай келеді. Қоғамда көбінесе білімге емес, сенімге негізделген идеялар билік еткен. Қазақ халқының аса бай мәдениетінің айғағы фольклор ерекше мағынаға ие. Ауызша мәдениет арқылы халық өз тіршілігінің барлық аумақтарын, тарихы мен өміріндегі басты оқиғаларын әлемге, адамға, табиғатқа қатынасы арқылы білдіріп отырған. «Ауызша дамыған мәдениетті тарихи және логикалық даму заңдылықтарын бір-бірімен байланысты түрде қолданғанда осы рухани дүниенің сырлары мен қырлары, ерекшеліктері, өзекті қасиеттері айқындалып, мәні мен сәні көз тартып, философиялық мәні ашыла түсіп, этикалық және эстетикалық сипаттамалары байқалады».

Жалпы қазақ философиясын біз ақын-жыраулар шығармашылығынан бастаймыз. Ақын-жыраулардың шығармашылығында дүниетанымдық бағдарлар айқын орын тапқан. Ақын-жыраулардың шығармашылығы көшпелі қоғамда адамдардың жүрегіне, ақыл-ойына әсер ететін бірден-бір құрал болды. Олар қоғамда дүниетаным қалыптастырушы ықпалды интеллектуалды күшке ие болған. Олардың шығармашылығы қазақ философиясының дамуында маңызды рөл атқарған. «Қазақ жырауларының аса маңызды және өздеріне тән жетістіктерінің қатарына олардың рухани мәселелерді шешуге адамгершілік тұрғыдан келуі жатқызылуы тиіс. Өз шығармашылығы арқылы олар дұрыс өмір салтына қол жеткізу тек таңдаулы тұлғалардың пешенесіне ғана жазылған артықшылық емес екенін дәлелдеуге тырысты. Рухани жетілуге деген жол құдайлық ашылу практикасымен ғана шектелмейді. Олардың шығармашылығы жүрегінде іске басшылық ретіндегі ізгілігі бар және осы жолды танитын әрбір тұлға, әрбір адам этикалық заңға ашылудың баламасы ретінде жүгіне алатыны жөніндегі ой айқын аңғарылады».

Сонымен қатар, адамның адамгершілігі оның даналығында. Халықтың рухани асқақтауын, кемелдене бастағандығын оның барынша қоғамдағы рухани құндылықтарға мән беріп, соларды жетілдіру, өркендету жолына түскенінен және адамаралық қатынастағы терең адамгершілік принциптерді көкке көтере бастағанынан аңғаруға болады. Ұлт өзінің рухын қасиетті дүниетанымдық бетбұрыстары арқылы ғана биіктете алады. Ал, енді кез келген халықтың өзіндік ұлттық рухы болатыны анық. Қазіргі жалпықазақстандық рухтың сипаттамасына келетін болсақ, онда ол «бірлік бар жерде тірлік бар» деген жақсы принципке сүйеніп отырғандығы қуантады, тек соған кейбір ішкі және сыртқы күштердің сына қағуға тырысуы қоғамды рухани дағдарысқа ұшыратуы мүмкін екендігін ұмытпағанымыз жөн.

Ұлттың шынайы рухтық дамуы оның әрбір мүшесінің рухани жетілуімен, Ақиқатқа бет бұруымен астасып жатады. Адамның мәнін оның өміріндегі тағайындылығын, алатын орнын анықтау арқылы шынайы рухани дамудың дұрыс жолын табуға болады. Философия тарихында Батыстық, Шығыстық дүниеге қатынас, дүниетаным қалыптасқаны анық. Бұл дүниетанымдар адамның Әлемге қатынасының әр түрлілігімен байланысты. Ежелгі Үнді философиясында әлемге діни көзқарас басым болғандықтан дүниетанымда діни сипатқа ие болса, ежелгі Қытайда этикалық сипаттағы дүниетаным қалыптасты, ежелгі Грецияда және Жапонияда дүниетаным эстетикалық сипатқа ие болды. Ал қазақ халқының дүниетанымы да этикалық сипатта болды десек болады. Бұған дәлелді қазақ ойшылдарының, даналарының әлемдегі адамның алатын орнын, оның мәнін, өзіне, басқаға қатынасын түсінумен анықтауға болады. «Қазақ даласы ойшылдарының даналыққа толы терең философиялық тұжырымдарын өмір мәні мәселесіне қатынасынан байқауға болады. Әрине, «өмір» адам үшін құндылықтардың ішіндегі құндылық екені белгілі. Дегенмен, оның қандай бағытта өрбігені, қандай жетістіктермен көмкерілгені, тіптен, ең соңында тіршілік қалай аяқталғанына дейін ерекше маңызды болып келеді».

Белгілі ғалым Серік Мырзалы қазақ дүниетанымындағы негізгі құндылықтарға табиғатқа бас ию, экологиялық сана, ерік, бостандық, теңдік, ар-намыс, әділеттілік, қанағат ету, ұжымдық мүддені жоғары ету, ерлікті, батырлықты қасиет ету, өнерлі болу, ашықтық қиналғандарға риясыз қол ұшын беру, үлкенді сыйлауды жатқызады. Сонымен қатар, қазақ философиясын экзистенциялық, этикалық, аксиологиялық деп сипаттап, олардың мәнін ашады.

Қазақ халқы дүниетанымының этикалық сипатын халық аузында тараған мақал-мәтел, даналық сөздердің сипатынан да көруге болады. Адамның жанын таза ұстауы, адамгершілікті жоғары бағалауы, ар-ұжданды өмірден жоғары қоюы мынадай нақыл сөздерден көрінеді: «Малым жанымның, жаным арымның садағасы», «Өлімнен ұят күшті», «Көңілі адалдың көзі тайқымайды». Яғни, бұл нақыл сөздердің барлығы адамның адаммен қатынасының таза, кіршіксіз, адамдыққа негізделуі керектігін білдіреді.

XVIII ғасырдың 30-шы жылдарынан бастап Қазақстанның Ресей империясына қосылу процесі басталды. Әрине, бұл процестің теріс жақтары оның колонизациямен байланысты болғанымен, мүлдем теріс құбылыстың болмайтыны сияқты, оның оң жақтарыда болды. Осындай жағымды жақтарына қазақ даласына орыс мәдениетінің, ол арқылы еуропалық мәдениеттің таралуын жатқызуға болады. Мұның нәтижесінде қазақ жерінде қазақ интеллигенциясы қалыптасты. Бірінші орынға қазақ интеллигенциясы қалыптастырған дүниетаным шықты. Дүниетанымдық тақырып кәсіби, философиялық деңгейге көтерілді. Бұл қазақ ағартушыларының пайда болуымен сайма-сай келді. Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев шығармашылығы қазақтың рухани мәдениетінің аса биік деңгейі ретінде халықтың рухани болмысын анықтады.

«Қазақстанда ағартушылық ойдың мәнін түсіну үшін мынадай әдіснамалық және теориялық қағидаларды ескеруіміз қажет: біріншіден, қарастырылып отырған ағартушылық идеология нақты-тарихи шындық болып табылады. Ресейге қосылу, оның мәдениетімен кең танысу және сол арқылы еуропалық өркениеттен сусындау – Ресейге бодан кезеңінің нәтижесі болып табылғанымен, қазақ ағартушылығы дүниежүзілік ағартушылық ойдан оқшауланбай, керісінше, онымен одақтастықта – XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасыр басындағы жалпыресейлік қозғалыстың ықпалы тиген дербес құбылыс ретінде дамыды». Қазақ мәдениетін, философиясын зерттеуші Т.Х. Ғабитовтың бұл пікірі жоғарыда айтылған біздің ойымызбен сабақтас [2].

«Отандық ағартушылықтың негізгі ерекшеліктерінің бірі – рулық, одан әрі асса, ерте феодалдық қарым-қатынастағы, көшпенділік өмір салтын ұстаған халықты жаңа әлеуметтік-экономикалық, саяси-құқықтық жағдайда, болуы мүмкін апттан аман сақтап қалып, оның сана-сезіміне жаңа құндылықтарды енгізу арқылы оны жерге тұрақтандыру болды», - деп есептейді С.Мырзалы. Негізінен, бірте-бірте отырықшылыққа өту сол кезеңдегі объективті жағдай, өйткені Ресей мемлекетіндегі әлеуметтік-экономикалық құрылым қазақ жерінің шаруашылығына, тұрмыс-тіршілігіне әсерін тигізбеуі мүмкін емес еді. Ең біріншіден, білім беру мен ғылымның дамуына тікелей әсер етті.

Қоғамның қозғаушы күші, адамның жан дүниесін жетілдіретін бірден-бір күш – білім мен ғылым деп есептеген қазақ ағартушылары Шоқан, Ыбырай, Абай болды. Бізді негізінен, адамгершілік, гуманистік идеялар қызықтырғандықтан, ғұлама ақын Абайдың шығармашылығына, оның адамның табиғаты мен мәні туралы түсініктеріне тоқталуды жөн көрдік. Шоқан Уәлихановтың, Ыбырай Алтынсариннің ілімдері әлеуметтік-саяси жағынан бай мұра. Бұл ғалымдардың, ойшылдардың ілімдері де гуманизмге толы, оны шығармашылықтарының, жалпы тіршілік-әрекеттерінің өзінен де көруге болады. Адам тек гуманистік идеясымен ғана емес, іс-әрекетімен де өз көзқарастарын дәлелдей білсе, нағыз гуманист сол деп есептейміз. Ұлы ақын, ойшыл, данышпан Абай мұрасы қазақ халқының болмысын, руханилығын түсініп, оның болашағын анықтауда табылмас қазына. Абай

философиясының негізгі мәселесі – адамгершілік, ізгілік, этикалық мәселелер. Бұл мәселелерді ұлы ойшыл адамның, әлемнің мәні, адамның құдайға қатынасы сияқты жалпы философиялық сұрақтарға жауап іздеу арқылы шешіледі. Белгілі философ, абайтанушы Ғарифолла Есім «қазақ философиясының өзіне тән менталитетінен шығарсақ, біз Абай дүниетанымын аттап өте алмаймыз. Сонымен қазақ философиясы деген үлкен әңгіме Абайға тіреледі». – деп, Абайдың қазақ философиясындағы орнының ерекше екендігін баса айтады [3].

Әуелі – білім-ғылым табылса, ондай-мұндай іске жаратар едім деп, дүниені бір қызықты нәрсесіне керек болар еді деп іздемекке керек. Оның үшін білім-ғылымның өзіне ғана құмар, ынтық болып, бір ғана білмектіктің өзін дәулет білсең және әр білмегенінді білген уақытта көңілде бір рахат (хұзур хасил) болады. Сол рахат білгенінді берік ұстап, білмегенінді тағы да сондай білсем екен деп үміттенген құмар, махаббат пайда болады. Сонда әрбір естігенінді, көргенінді көңілің жақсы ұғып, анық өз суретімен ішке жайғастырып алады.

Егер дін көңілің өзге нәрседі болса, білім-ғылымды бір-ақ соған себеп қылмақ үшін үйренсең, ондай білімге көңіліңнің мейірімі асырап алған шешеннің мейірімі секілді болады. Адамның көңілі шын мейірленсе, білім-ғылымның өзі де адамға мейірленіп, тезірек қолға түседі. Шала мейір шала байқалады [4].

Абай философиясын шығыстық суфизмге, деизмге, теизмге жақын деп сипаттаудың себептерін Ә.Н. Нысанбаев былай деп түсіндіреді: «Олай болатын себебі, Абайдың философиясы – қазақ халқының руханилығының жинақталған көрінісі. Оның шығармашылығы – халықтың бүгінгі мен ертеңі үшін жылаған жүрегінің мұңы...» Абайдың философиясын түсіну үшін оның мақсаттарын нақтылап көрсету ғана жеткіліксіз, бұл – өте үстіртін қарайтын тәсіл, ол данышпанның дүниетанымының мәнін ашпайды, оның барлық мақсаттарын, идеяларын бір жерге жинақтайтын негізгі мәні ашылмай қалады. «Абайдың дүниеге көзқарасы ойы мен қыры мол, күрделі. Оны біржақты бағалауға, бір бояумен көрсету мүмкін емес».

Абай адамды табиғаттың туындысы ретінде емес, құдайдың, оның адамға деген махаббаты мен даналығының туындысы ретінде қарастырады. Яғни, адамның мәнін табиғат емес, құдай анықтайды. Бірақ бұл Абай адам толығымен құдайға тәуелді деп есептейді дегенді білдірмейді. Шынайы сенім арқылы ол адамның мәнін, тіршілігінің мақсатын анықтайды. Өзінің негізгі сипатында өзгеріссіз қалатын құдайдан басқа барлық болмыстың өзгеруі идеясы бойынша Абай адамның рухани жетілу мәселесін көтереді. Ол адамның көптеген жаман қасиеттері мен оны жеңудің жолдарын көрсетеді. Ондай қасиеттердің ең негізгісі Абай үшін сауатсыздық болды, қалғандары осыдан тарайды. Адам туғаннан қайырымды да, зұлым да емес. Ол тәрбиенің нәтижесінде, заманының ағымына, өзінің қоршаған ортасына байланысты дамиды. Адамгершілікке жетелейтін бірден бір жол, Абай үшін, білімге, ғылымға құштарлық болып табылады.

Абайдың философиясын шығыстық суфизмге, деизмге, теизмге, жақын деп сипаттаудың себептерін Ә.Н. Нысанбаев былай деп түсіндіреді: «Олай болатын себебі, Абай философиясы – қазақ халқының руханилығының жинақталған көрінісі. Оның шығармашылығы – халықтың бүгінгі мен ертеңі үшін жылаған жүрегінің мұңы...»

Абайдың философиясын түсіну үшін оның мақсаттарын нақтылап көрсету ғана жеткіліксіз, бұл – өте үстіртін қарайтын тәсіл, ол данышпанның дүниетанымының мәнін ашпайды, оның барлық мақсаттарын, идеяларын бір жерге жинақтайтын негізгі мәні ашылмай қалады. «Абайдың дүниеге көзқарасы ойы мен қыры мол, күрделі. Оны бір жақты бағалауға, бір бояумен көрсету мүмкін емес» [5].

Абайдың хакімдігі туралы ой қозғаған Ғ.Есім: «Абайды хакім десек қателік жоқ, ол хакімге тек анықтама беріп қоймай, хакімдіктің мәнін қарастырған. Ол айтады: бұл дүниеде біз үш түрлі адамдардың соңынан ереміз, олар: әулиелер, пайғамбарлар (нәбилер) және хакімдер,

- дейді. Абай осылардың бас-басына тоқталады», - деп оның ағартушы емес, ағартушылық оның шығармашылығының мәнін толық ашпайды деп есептейді.

Өз философиясының орталық мәселесі ретінде Абай барлық тарихи кезеңдерде маңызды болып келген, солай бола тұра шешімі күрделі, әсіресе Қазақстан үшін қиын кезең болған XIX ғасырдың екінші жартысына келетін уақытта адамгершілік-этикалық мәселелерді қойды. Әрине, бұл мәселелерді жалпы философиялық мәселелерсіз жеке дара шешуге келмейтіні белгілі. Ең негізгісі әлем мен адамның мәні, адамның құдайға қатынасы және т.б. Абай да өз шығармаларында осы мәселелерді қарастырды.

Абай адамның өміріндегі орнын өзі тауып, өз тағдырын өзі шешетіндігіне де сенді. Мысалы «Базарға, қарап тұрсам, әркім барар» деген өлеңінде дүниеге әр түрлі адамдардың келіп-кететіні, олардың әрқайсысының өзінің алатыны бар екендігін сөз етеді:

«Базарға, қарап тұрсам, әркім барар.

Іздегені не болса, сол табылар.

Біреу астық алады, біреу маржан,

Әркімге бірдей нәрсе бермес базар.

Әркімнің іздеген өз нәрсесі бар,

Сомалап ақшасына соны алар.

Біреу ұқпас бұл сөзді, біреу ұғар,

Бағасын пайым қылмай аң-таң қалар...»

Ешуақытта өзгермейтін және үнемі болатын құдайдан басқа мәндердің барлығының өзгеріске ұшырайтындығы туралы идеясы арқылы Абай адамның адамгершілік тұрғысынан жетілуі мәселесін шешеді. Оның ойынша, өз заманының адамдары көптеген кемшіліктерге ие, ол адамның бойында болатын кемшіліктердің барлығын атап, олардың адам тәрбиелеудегі орнын көрсетеді. Соның ішінде бастысы – надандық. Сол надандықтан қалғандары туындайды. Туғаннан, дейді Абай, адам қайырымды да емес, зұлым да емес. Ол тәрбиелеу барысында, соның салдарынан не жақсы, не жаман болып шығады. Оған қоршаған ортаның, замандастарының да әсерін жоққа шығармайды [6].

Сонымен біз әлемдік мәдениеттің негізгі кезеңдеріндегі, соның ішіндегі қазақ халқының дүниетанымындағы гуманистік идеяларды қарастырдық. Философия тарихына шолу жасамай, гуманистік идеяларды қарастырмай дүниетанымның мәнін толық түсіну мүмкін емес екені белгілі. Барлық ілімдерге ортақ нәрсе – адамның мәртебесі, оның адамгершілігі, еркіндігі жоғары бағаланатындығы. Жалпыадамзаттық құндылықтардың гуманистік дүниетаным үшін жоғары бағаланатыны айқын. Ал гуманистік дүниетанымды әлеуметтік құбылыс ретінде түсіну үшін оның мәдениеттің ғылым, саясат, философия сияқты салаларымен ара қатынасын қарастырған жөн деген ойдамыз.

Пайланылған әдебиеттер тізімі:

1. Е.А. Оңғаров Қазақ мәдениеті және ислам құндылықтары. Алматы, 2013 жыл. 104-105 бб.
2. Сағиқызы Аяжан Гуманистік дүниетаным: әлеуметтік-мәдени негіздер. Алматы, 2013 жыл. 113-118 бб.
3. Ж.Алтаев, А.Қасабек Философия тарихы. (Оқулық) Қазақ университеті. Алматы, 2017 жыл. 257-263 бб.
4. Абай Қара сөз. 32-ші Қара сөзі Алматы: Атамұра, 2016 жыл. 123, 147 бб.
5. Ә.Н. Нысанбаев, Т. Әбжанов Қысқаша философия тарихы. (Қазақ энциклопедиясы). Алматы, 1999 жыл. 272 б.
6. С.Мырзалы Философия. (Оқулық). Алматы, 2008 жыл. 257-263 бб.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Рахыш Ж.Н.

Tashenev University, Шымкент қ.

Ғылыми жетекші – ғ.м., аға оқытушы **Дүйсенбек С.Ж.**

Тарих және география кафедрасының магистр, аға оқытушысы

Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ

saltanat8208@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-5719-2348>

Ғылыми жетекші – ғ.м. **Исмайлова М.А.**

Тарих және география кафедрасының магистр оқытушысы

Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ

marina_ismaylova@inbox.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8947-3515>

Аңдатпа. Бұл мақалада ғылымдағы жасанды интеллекттің соңғы техникалық жетістіктері, оның қолданылу салалары және болашағы қарастырылады. Жасанды интеллект деректерді талдауды автоматтандырудан бастап, жаңа материалдар мен дәрілерді ашуға дейінгі әртүрлі ғылыми салаларда маңызды рөл атқарады.

Кілт сөдер. жасанды интеллект(ЖИ), мобильді қосымшалар, цифрландыру, жаңа технология.

Abstract. This article discusses the latest technical achievements of artificial intelligence in science, its areas of application and prospects. Artificial intelligence plays an important role in a variety of scientific fields, from automating data analysis to discovering new materials and drugs.

Key words. artificial intelligence (AI), mobile applications, digitalization, new technology.

Жасанды интеллект (ЖИ) қарқынды дамып, салаларды өзгертуде және адамдардың технологиямен өзара әрекеттесуін қайта қалыптастыруда. Күнделікті тапсырмаларды автоматтандырудан бастап жаңашыл инновацияларға дейін, ЖИ-дің шексіз мүмкіндіктері зерттеулердің дамуымен бірге кеңеюде.

Кейбіреулер өнеркәсіптік революция деп атайтын жасанды интеллект (ЖИ) біздің іс-әрекетімізді, басқалармен қарым-қатынасымызды ғана емес, сонымен бірге өзіміз туралы білетінімізді де өзгертеді. Бұл мақалада алдымен жасанды интеллекттің не екендігі қарастырылады, оның 21 ғасырдағы өнеркәсіптік, әлеуметтік және экономикалық өзгерістердің адамзатқа әсері талқыланады, содан кейін жасанды интеллект биоэтикасының принциптерінің жиынтығы ұсынылады. 18 ғасырдағы ЖИ, адамдар арасындағы қарым-қатынасты тікелей қиындатпай, орасан зор әлеуметтік өзгерістерге түрткі болды. Дегенмен, қазіргі жасанды интеллект біздің іс-әрекетімізге, сондай-ақ бір-бірімізбен қарым-қатынасымызға үлкен әсер етеді. Осы сынаққа тап болған кезде, жасанды интеллект биоэтикасының жаңа принциптерін қарастыру және әзірлеу қажет, бұл жасанды интеллект технологиясын сақтау бойынша ұсыныстарды қамтамасыз етеді, осылайша әлем осы жаңа интеллекттің ілгерілеуінен пайда көреді.

Қамтамасыз ететін функциялар мен қабілеттер, біз екі түрлі түрді ажырата аламыз. Біріншісі-әлсіз жасанды интеллект, ол тар жасанды интеллект деп те аталады, ол бетті тану, Siri-ден Интернет іздеу немесе өзін-өзі басқаратын көлік сияқты тар тапсырманы орындауға арналған. Қазіргі уақытта "жасанды интеллектті" қолданамыз деп мәлімдейтін көптеген қолданыстағы жүйелер тар анықталған нақты функцияға бағытталған әлсіз жасанды интеллект ретінде жұмыс істеуі мүмкін. Бұл әлсіз жасанды интеллект адам өміріне пайдалы болып

көрінгенімен, кейбіреулер әлсіз жасанды интеллект қауіпті болуы мүмкін деп санайды, өйткені әлсіз жасанды интеллект электр желісінің дұрыс жұмыс істемеуіне немесе атом электр станцияларының дұрыс жұмыс істемеуіне әкелуі мүмкін.

Көптеген зерттеушілердің ұзақ мерзімді мақсатының жаңа дамуы күшті жасанды интеллект немесе жасанды жалпы интеллект (AGI) құру болып табылады, ол адам баласы жасай алатын кез келген интеллектуалды тапсырманы түсінуге немесе үйренуге қабілетті машинаның алыпсатарлық интеллектісі болып табылады, осылайша көмектеседі. адам алдында тұрған мәселені шешуге. Тар жасанды интеллект шахмат немесе соль ойнау сияқты адамдардан асып түсуі мүмкін

Жасанды интеллект адамзат қоғамында шынымен қажет пе? Бұл байланысты. Егер адам өз жұмысын аяқтаудың және үзіліссіз үнемі жұмыс істеудің жылдам әрі тиімді әдісін таңдаса, иә, солай. Алайда, егер адамзат табиғат тәртібін бағындырғысы келмей, табиғи өмір салтына қанағаттанса, олай емес. Тарих бізге адам әрқашан жұмыс істеп жатқан тапсырманы орындау үшін тезірек, жеңілірек, тиімдірек және ыңғайлы нәрсені іздейтінін айтады; сондықтан одан әрі дамуға деген қысым адамзатты істің жаңа және жақсырақ жолын іздеуге итермелейді. Адамзат гомо-сапиендер құралдардың күнделікті өмір сүру үшін көптеген қиындықтарды жеңілдететінін және олар ойлап тапқан құралдардың көмегімен адам жұмысты жақсырақ, жылдамырақ, ақылдырақ және тиімдірек аяқтай алатынын анықтаған кезде. Жаңа нәрселерді жасау өнертабысы адамзат прогресінің ынталандыруына айналады. Бүгінде біз технологияның қосқан үлесінің арқасында әлдеқайда жеңіл және жайбарақат өмір сүріп жатырмыз.

Сонымен қатар, заманауи жасанды интеллект денсаулық сақтау саласына да еніп, дәрігерлерге диагноз қоюға, аурулардың көздерін табуға, хирургиялық араласуды емдеудің әртүрлі әдістерін ұсынуға, сондай-ақ аурудың өмірге қауіп төндіретінін болжауға көмектеседі [7]. Вашингтондағы Балалар Ұлттық Медициналық Орталығының хирургтарының жақында жүргізген зерттеуі автономды роботпен операцияны сәтті көрсетті. Команда роботтың жұмсақ тіндерге операция жасауын, шошқаның ішегін тігуін қадағалады және робот бұл жұмысты адам хирургына қарағанда жақсы аяқтады, дейді команда [8,9]. Бұл роботты хирургия бұрыннан бар аз инвазивті хирургиялық процедуралардың шектеулерін еңсере алатынын және ашық хирургтардың мүмкіндіктерін арттыра алатынын көрсетеді.

Ең алдымен, біз жасанды интеллекттің жоғары дәрежелі мысалдарын көреміз, соның ішінде автономды көліктер (мысалы, ұшқышсыз ұшу аппараттары және өзін-өзі басқаратын көліктер), медициналық диагностика, өнер туындыларын жасау, ойындар ойнау (Мысалы, Шахмат Немесе Go), іздеу жүйелері (Мысалы, Google search), онлайн көмекшілер (Мысалы, Siri), фотосуреттердегі кескіндерді тану, спамды сүзу, рейстердің кешігуін болжау және т.б. Осының бәрі адам өмірін әлдеқайда жеңілдетіп, ыңғайлы етті, сондықтан біз оларға үйреніп қалдық және оларды әдеттегідей қабылдаймыз. Жасанды интеллект таптырмас нәрсеге айналды, дегенмен онсыз бұл өте қажет емес, біздің әлем бүгінде көптеген жолдармен хаоста болады.

Теріс әсері мынадай сұрақтар қойылды: жасанды интеллекттің прогрессивті дамуымен адам еңбегі енді қажет болмайды, өйткені бәрін механикалық жолмен жасауға болады. Адамдар жалқау болып, ақыр соңында біздің болмысымыздың қарабайыр түріне қайта оралатын кезеңге дейін деградацияға ұшырай ма? Эволюция процесінің дамуы үшін ғасырлар қажет, сондықтан біз адамзаттың шегінуін байқамаймыз. Алайда, егер жасанды интеллект соншалықты күшті болса, ол өзін басқаруға бағдарламалай алады және өзінің қожайыны адамзат берген бұйрыққа бағынбайды?

Жасанды интеллекттің адамзат қоғамына тигізетін кері әсерін қарастырайық.

Біздің адамзат қауымдастығында өмір сүру салтымызды бұзатын үлкен әлеуметтік өзгерістер болады. Адамзат өмір сүру үшін көп жұмыс істеуі керек, бірақ жасанды интеллект

арқылы біз машинаны құралды көтермей-ақ өзіміз үшін бірдеңе жасауға бағдарламалай аламыз. Адамдардың жақындығы біртіндеп төмендейді, өйткені жасанды интеллект адамдардың идеялармен алмасу үшін бетпе-бет кездесу қажеттілігін алмастырады. Жасанды интеллект адамдар арасында болады, өйткені қарым-қатынас жасау үшін жеке жиналыс қажет болмайды.

Келесі кезекте жұмыссыздық түр, өйткені көптеген жұмыстар техникамен ауыстырылады. Бүгінгі таңда көптеген автомобиль құрастыру желілері машиналар мен роботтармен толтырылып, дәстүрлі жұмысшыларды жұмысынан айырылуға мәжбүр етті. Тіпті супермаркетте де дүкен сатушыларына бұдан былай қажет болмайды, өйткені цифрлық құрылғы адам еңбегін өз мойнына алады

Әл-ауқат теңсіздігі жасанды интеллект инвесторлары пайданың негізгі үлесін алған кезде пайда болады. Байлар арасындағы алшақтық орнатылуы мүмкін.

Жаңа мәселелер тек әлеуметтік мағынада ғана емес, сонымен қатар жасанды интеллекттің өзінде де пайда болады, өйткені берілген тапсырманы орындауға үйретілген және үйренген жасанды интеллект, сайып келгенде, адам басқара алмайтын деңгейге жетуі мүмкін, осылайша күтпеген мәселелер мен салдарларды тудырады. Бұл барлық қажетті алгоритм жүктелгеннен кейін жасанды интеллекттің адам контроллері берген пәрменді елемей, өз бағыты бойынша автоматты түрде жұмыс істей алатын қабілетін білдіреді.

Жасанды интеллектті жасайтын адам шеберлері белгілі бір адамдарға немесе заттарға зиян келтіру үшін нәсілдік бейімділікке немесе өзімшілдікке бағытталған нәрсені ойлап табуы мүмкін. Мысалы, Біріккен Ұлттар ұйымы үстемдік мақсатына жету үшін адамзатты жою немесе белгілі бір нәсілдерге немесе аймақтарға шабуыл жасау үшін оны бей-берекет пайдаланудан қорқып, ядролық күштердің таралуын шектеуге дауыс берді. Жасанды интеллект бағдарламашылардың жою туралы бұйрығын орындау үшін белгілі бір нәсілге немесе кейбір бағдарламаланған объектілерге бағытталуы мүмкін, осылайша әлемдік апат тудырады.

Дегенмен, бұл адамдарға, әсіресе денсаулық сақтау саласына да көптеген оң әсер етеді. AI компьютерлерге логиканы үйренуге, пайымдауға және қолдануға мүмкіндік береді. Ғалымдар, медициналық зерттеушілер, клиникалар, математиктер және инженерлер бірлесіп жұмыс істей отырып, медициналық диагностика мен емдеуге бағытталған жасанды интеллектті дамыта алады, осылайша сенімді және қауіпсіз медициналық көмек көрсету жүйелерін ұсына алады. Денсаулық сақтау профессорлары мен медициналық зерттеушілер ауруларды емдеудің жаңа және тиімді әдістерін табуға тырысып жатқандықтан, талдауға тек цифрлық компьютер ғана емес, сонымен қатар кейбір нәзік медициналық процедураларды дәлдікпен орындау үшін роботтық жүйелер де жасалуы мүмкін. Мұнда біз жасанды интеллекттің денсаулық сақтау саласына қосқан үлесін көреміз.

ЖИ күнделікті өмірде

ЖИ өмірімізге дауыстық көмекшілер (Siri, Alexa), Netflix және YouTube сияқты платформалардағы ұсыныс алгоритмдері, смарт үй құрылғылары арқылы енді. Чат-боттар клиенттерге қызмет көрсетуді жеңілдетсе, мәтін болжау және аударма құралдары қарым-қатынасты жақсартады.

2. ЖИ медицинада

ЖИ медицина саласында төңкеріс жасауда. Машиналық оқыту алгоритмдері ауруларды ерте және дәлірек анықтайды. Роботтандырылған хирургия операциялардың дәлдігін арттырады, ал дәрі-дәрмек әзірлеу ЖИ симуляцияларының арқасында жеделдетілуде. Пациенттің деректеріне негізделген жеке емдеу жоспарлары денсаулық сақтау сапасын жақсартады.

3. ЖИ бизнесте және қаржы саласында

ЖИ жеткізу тізбектерін оңтайландырып, алаяқтықты анықтауға және қаржылық сауданы автоматтандыруға көмектеседі. Кәсіпорындар нарықтық үрдістерді болжау, клиенттерге қызмет көрсету сапасын жақсарту және операцияларды оңтайландыру үшін ЖИ-ді пайдаланады. Чат-боттар сұраныстарға жауап беріп, шығындарды азайтады және тиімділікті арттырады.

4. ЖИ білім беру саласында

ЖИ платформалары жеке оқу бағдарламаларын ұсынып, әртүрлі деңгейдегі студенттерге көмектеседі. Виртуалды оқытушылар, автоматтандырылған бағалау жүйелері және курс таңдауға арналған ЖИ көмекшілері білім алуды қолжетімді әрі тиімді етеді. Тіл үйрету қосымшалары нақты уақыттағы кері байланыс арқылы оқыту сапасын жақсартады.

5. ЖИ шығармашылық пен ойын-сауықта

ЖИ музыка, әдебиет және өнер саласында жаңа мүмкіндіктер ашуда. Алгоритмдер музыка жазады, сценарийлер құрастырады және цифрлық өнер жасайды. Фильмдерді өңдеу мен CGI (компьютерлік графика) жасауда ЖИ құралдары көмектеседі, ал видео ойындардағы ЖИ ойыншылардың әрекетіне бейімделіп, ойын процесін қызықты етеді.

6. ЖИ көлік және автоматтандыру саласында

Өздігінен басқарылатын көліктер мен ЖИ негізіндегі жол қозғалысын басқару жүйелері көлікті қауіпсіз әрі тиімді етеді. Логистика компаниялары маршруттарды оңтайландыру және техникалық қызмет көрсету үшін ЖИ-ді қолданады. Дрондар мен автономды роботтар жеткізу қызметін жаңа деңгейге көтеруде.

7. ЖИ-дің этикалық мәселелері мен болашақ сын-қатерлері

ЖИ-дің әлеуетіне қарамастан, оның алгоритмдердегі қателіктер, жеке деректердің қауіпсіздігі және жұмыс орындарын алмастыру сияқты этикалық мәселелері бар. ЖИ-ді жауапкершілікпен дамыту, ашықтықты қамтамасыз ету және реттеу маңызды.

Қорытынды: Жасанды интеллект салаларды жаңғыртып, өнімділікті арттырып, адам мүмкіндіктерінің шекарасын кеңейтуде. Дегенмен, оны жауапкершілікпен дамыту – болашақтағы жетістіктерді тиімді пайдаланудың кілті. Егер ЖИ этикалық нормаларға сай дамыса, ол өмірімізді тиімді, шығармашылыққа толы және байланысқан жүйеге айналдыра алады. Болашақтағы ЖИ мүмкіндіктері – адам қиялы мен моральдық ұстанымдарына байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абдулина, Э. м. жасанды интеллект: мәселелері мен болашағы / Э. м. Абдулина. - Мәтін: тікелей // Жас ғалым. - 2020.
2. Аблеев С. Р., Моделирование сознания и искусственный интеллект: пределы возможностей // Вестник экономической безопасности. 2015.
3. Самсонович О. О., Фокина Е. А. Искусственный интеллект - новые реалии // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - 2018. - № 5-1.- С.257-263;
4. Хейз Д. Понимание искусственного интеллекта. - М.: Будущее, 2022.
5. Башкиров, М. П. Развитие искусственного интеллекта / М. П. Башкиров. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2025. - № 4 (555). - С. 68-69.
6. Армстронг С. Искусственный интеллект: краткая история. - М.: Журнал о науке, 2021.

ОҚУ ҮДЕРІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ АРТТЫРУ ҮШІН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ НЕГІЗІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕНІ ӘЗІРЛЕУ

Аңдатпа. Бұл мақалада білім беру үдерісін басқару мен оның тиімділігін арттыру үшін жасанды интеллект негізінде ақпараттық жүйені әзірлеу негіздері қарастырылған. Ақпараттық жүйені әзірлеу барысында теориялық және практикалық зерттеу әдістері, жүйелік талдау, статистикалық әдістер, машиналық оқыту, деректер талдау әдістері пайдаланылды. Мақала білім беру үдерісін тиімді басқару қажеттілігін, қазіргі заманғы білім беру жүйесіндегі негізгі қиындықтар және жасанды интеллекттің білім беру саласындағы мүмкіндіктерін қамтиды.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основы разработки информационной системы на основе искусственного интеллекта для управления образовательным процессом и повышения его эффективности. При разработке информационной системы использовались теоретические и практические методы исследования, системный анализ, статистические методы, машинное обучение, методы анализа данных. В статье рассматривается необходимость эффективного управления образовательным процессом, основные вызовы в современной системе образования, возможности искусственного интеллекта в сфере образования.

Abstract. This article considers the basics of developing an information system based on artificial intelligence to manage the educational process and increase its efficiency. During the development of the information system, theoretical and practical research methods, systems analysis, statistical methods, machine learning, and data analysis methods were used. The article covers the need for effective management of the educational process, the main challenges in the modern education system, and the opportunities of artificial intelligence in the field of education.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, машиналық оқыту, білім беру жүйесін басқару, ақпараттық жүйелер, Python ортасы.

Ключевые слова: искусственный интеллект, машинное обучение, управление системой образования, информационные системы, среда Python.

Key words: artificial intelligence, machine learning, education system management, information systems, Python environment.

Білім беру үдерісін басқару – оқу, кеңейту жұмыстары мен ғылыми-зерттеу функцияларын тиімді және пайдалы орындау үшін адам және материалдық ресурстарды пайдалану арқылы оқу орнының қызметін жоспарлау, ұйымдастыру, басқару және бақылау процесі. Білім – қоғамға өзгерістер әкелетін бір ғана құрал және ол жалпы білім беру процесін басқару арқылы жүзеге асады. Елдің ұмтылысын жүзеге асыру жалпы халықтың білімінің, дағдыларының, мүдделері мен құндылықтарының өзгеруін білдіреді.

Білім беруді басқарудың маңызы.

- Оқушылардың жетістіктерін бағалауда пайдалы: Білім беруді басқару – мектеп әкімшілігін зерттеу. Осылайша, біз студенттердің үлгерімін емтихан арқылы ғана емес, болашақ картасын қалыптастырамыз.

- Ол ақпарат алмасуға және басқаруға көмектеседі: Ұйым адами және физикалық ресурстардан тұрады. Білім беру менеджменті білім беру процесіне қатысатын барлық адам факторлары, сондай-ақ ақпаратты басқару арасындағы жақсы қарым-қатынасты сақтауға көмектеседі.

- Тиімді командаларды құру: Тиімді командалық жұмыс – табысты мекеменің символы. Білім беру менеджменті жұмыс рухымен, біртұтас шешіммен осындай тиімді ұжымдарды құруға көмектеседі.

- Бұл оқу жоспарын құруға және бірлескен оқу жоспарын басқаруға, сабақ кестесін, пәнді басқаруға көмектеседі: Білім беру тұжырымдамасы оқу және бірлескен оқу іс-әрекеттерінің үйлесімін қамтиды. Білім беруді басқарудың арқасында оны жоспарлау және өте тиімді орындау оңай болды.

- Бұл қызметкерлер мен студенттерді ынталандыруда пайдалы: егер жұмыс жүйелі болса. Бұл қызметкерлерге де, студенттерге де пайдалы. Қызметкерлер жұмысты тең бөлу арқылы ынталандырады және студенттер тәртіпті сақтайды.

- Қақтығыстар мен стрессті басқару: Білім беруді басқару тұжырымдамасында менеджер маңызды рөл атқарады. Егер ол жауапкершілікті түсінсе және оны орындаса, барлық жанжалдар мен стресстер реттеледі.

Білім берудегі ЖИ артықшылықтары.

- Жасанды интеллект енді тек болашаққа уәде емес, ол бүгінде білім беруді белсенді түрде дамытады. ЖИ-ны сыныптарға біріктіру арқылы тәрбиешілер оқу тәжірибесін жекелендіре алады, әкімшілік тапсырмаларды оңтайландырады және оқушыларға тиімдірек қолдау көрсете алады. Міне, ЖИ білім беру саласына әкелетін кейбір ерекше артықшылықтар:

Жетілдірілген жекелендірілген опыта.

- ЖИ білім беру мазмұнын әр оқушының бірегей оқу стилі мен қарқынына қарай бейімдейді. Мысалы, DreamBox және Smart Sparrow сияқты платформалар сабақтарды динамикалық түрде бейімдеу үшін нақты уақыт режимінде оқушының жауаптарын талдайды, бұл әрбір студентке ұғымдарды өз жылдамдығымен меңгеруге мүмкіндік береді.

Автоматтандырылған әкімшілік тапсырмалар.

- ЖИ бағалауды, жоспарлауды және есептерді жасауды автоматтандырады, бұл тәрбиешілерге жүктемені айтарлықтай азайтады. Gradescope сияқты құралдар тапсырмалардың дәйекті және объективті бағалануын қамтамасыз етеді, ал ЖИ жоспарлау бағдарламалық құралы сабақ кестесін және ресурстарды бөлуді оңтайландыруға көмектеседі.

Көбірек қызығушылық танытқан оқушылар.

- ЖИ ойындық мазмұн мен бейімделген оқыту платформалары арқылы оқытуды интерактивті және тартымды етеді. Kahoot сияқты бағдарламалар! және Minecraft: Education Edition интерактивті викториналар мен модельдеулерді жасау үшін ЖИ пайдаланады, бұл студенттердің ынтасын және сабаққа қатысуын қамтамасыз етеді.

Жетілдірілген қол жетімділік.

- ЖИ басқаратын көмекші технологиялар мүмкіндігі шектеулі студенттерге тиімді оқу ортасын қамтамасыз етеді. Notta сияқты сөйлеуді тану бағдарламалық құралы есту қабілеті нашар оқушылар үшін ауызша сөздерді мәтінге көшіреді және ЖИ қолдайтын білім беру ойындары кішкентай балалар үшін жеке оқыту тәжірибесін ұсынады.

Іс-әрекетке қабілетті түсініктер.

- Жасанды интеллект мұғалімдерге іс жүзіндегі түсініктерді беру үшін білім беру деректерінің үлкен көлемін талдайды. Knewton Alta сияқты платформалар әр түрлі көрсеткіштер бойынша оқушылардың үлгерімін қадағалап, мұғалімдерге оқудағы кемшіліктерді анықтауға және соған сәйкес оқыту стратегияларын түзетуге көмектеседі.

Сыныпты тиімдірек басқару.

- ЖИ құралдары мұғалімдерге сыныптағы мінез-құлықты және сабаққа қатысуды басқаруға көмектеседі. Мысалы, Classcraft сыныпты басқару, оқушылардың мінез-құлқын бақылау және оң әрекеттерді марапаттау үшін ЖИ пайдаланады, бұл нәтижелі және ынталандырылған сынып ортасын сақтауға көмектеседі.

Қауіпсіздік пен бағалаудың тұтастығын жақсарту.

- ЖИ кеңейтілген тексеру және плагиатты анықтау арқылы бағалаулардың қауіпсіздігі мен тұтастығын арттырады. Turnitin сияқты құралдар студенттердің жіберген

материалдарының түпнұсқалығын тексереді және ЖИ қолдайтын тексеру жүйелері алдаудың алдын алу үшін емтихан шарттарын бақылайды.

Үздіксіз өмір бойы білім алу және кәсіби даму.

- ЖИ жекелендірілген ресурстар мен курстарды ұсына отырып, мұғалімдер үшін үздіксіз оқу мен кәсіби дамуды қолдайды. Edthena сияқты платформалар педагогтардың мансаптық мақсаттары мен оқыту қажеттіліктеріне негізделген бейімделген оқу жолдарын ұсынады.

Үлкен масштабтау.

- ЖИ білім беру бағдарламаларын сапаны төмендетпестен көбірек студенттерді қамтуға мүмкіндік береді. ЖИ негізіндегі платформалар үлкен көлемдегі деректерді өңдей алады және өсіп келе жатқан оқушылар санына жекелендірілген оқу тәжірибесін бере алады, бұл білім берудегі қолжетімділік пен жүйелілікті қамтамасыз етеді.

Білім берудегі ЖИ мысалдары.

- Жасанды интеллект оқыту мен оқуды жақсартатын озық құралдармен білім беруде төңкеріс жасайды. Тәжірибелерді жекелендіруден әкімшілік тапсырмаларды оңтайландыруға дейін, мұнда ЖИ заманауи білім беруді қалай өзгертетінінің мысалы берілген:

Бейімделетін оқыту: ЖИ негізіндегі платформалар нақты уақытта студенттердің шеберлік деңгейін бағалайды және жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін оқу мазмұнын бейімдейді. Бұл жүйелер студенттердің жауаптары негізінде сабақтарды динамикалық түрде бейімдейді, студенттерге түсініктерді өз қарқынымен меңгеруге көмектесу үшін теңшелген жолдарды ұсынады.

Көмекші технология: Сөйлеуді тану бағдарламалық құралы сияқты құралдар ауызша сөздерді мәтінге көшіреді, есту қабілеті бұзылған немесе дислексия сияқты мүгедек студенттерге сөйлеуді мәтінге және керісінше түрлендіру арқылы сабаққа толық қатысуға көмектеседі.

Деректер және оқу аналитикасы: ЖИ онлайн оқыту порталдарынан, сабаққа қатысу мен бағалардан алынған деректерді талдауға көмектеседі. Бұл деректер студенттердің үлгерімі туралы түсінік береді, мұғалімдерге үрдістерді анықтауға және түсіну мен өнімділіктегі олқылықтарды жою үшін нұсқауларды реттеуге көмектеседі.

Сыныпты басқару: платформалар сыныпты басқаруды ойынға айналдыру үшін ЖИ пайдаланады. ЖИ оқушылардың мінез-құлқы мен белсенділігін бақылайды, оң әрекеттерді ұпайлармен және белгілермен марапаттайды және мұғалімдерге студенттерді басқару және ынталандыру үшін сынып динамикасы туралы түсінік береді.

Интеллектуалды репетиторлық жүйелер: Carnegie Learning сияқты ЖИ-ге негізделген репетиторлық жүйелер жеке оқыту стильдеріне бейімделіп, жеке кері байланыс пен қолдауды қамтамасыз етеді және студенттерге күрделі ұғымдарды түсінуге және оқу үлгерімін жақсартуға көмектесу үшін қажет.

Автоматтандырылған бағалау және бағалау құралдары: Бұл құралдар тапсырмаларды бағалау және егжей-тегжейлі кері байланысты қамтамасыз ету, бағалау процесін оңтайландыру, жүйелілікті қамтамасыз ету және мұғалімдердің уақытын үнемдеу үшін ЖИ пайдаланады. Сондай-ақ, ЖИ мазмұнды үйлесімділік пен сәйкестікке талдау арқылы эссе сияқты дерексіз бағалауларды бағалай алады.

Чатботтар және виртуалды көмекшілер: MJIInstay сияқты ЖИ басқаратын чат-боттар студенттерге сабақтан тыс уақытта дереу қолдау мен көмек көрсетеді. Бұл чат-боттар сұрақтарға жауап береді, студенттерге мерзімдерді еске салады және оларды әкімшілік процестер арқылы бағыттайды, белсенділікті арттырады және тәуелсіз білім алуға ықпал етеді.

Оқу жоспарын жоспарлау: ЖИ трендтер мен олқылықтарды анықтау үшін білім беру деректерін талдау арқылы мұғалімдерге оқу бағдарламаларын жоспарлауға көмектеседі. Бұл соңғы білім беру қажеттіліктері мен стандарттарына негізделген жаңартуларды ұсыну арқылы

оқу бағдарламасының өзекті, жан-жақты және оқу мақсаттарына сәйкес болуын қамтамасыз етеді.

Интерактивті және оқу ойындары: ЖИ қызықты және бейімді оқыту тәжірибесін жасау арқылы білім беру ойындарын жақсартады. Бұл ойындар белсенді қатысуға және күрделі пәндерді түсінуге ықпал ететін, оқушылардың жауаптарына бейімделетін тапсырмалар мен қиындықтарды қамтамасыз ету үшін ЖИ пайдаланады.

Жекелендірілген оқыту: ЖИ оқыту платформалары студенттердің ұғымдарды түсінуінің бірегей тәсілдеріне бейімделу арқылы теңшелген оқу тәжірибелерін жасайды. Бұл когнитивті жүктемені азайтады және әр оқушының оқу стилі мен қарқынына сәйкес нұсқау алуын қамтамасыз етеді.

Тапсырмаларды автоматтандыру: ЖИ үй тапсырмасын бағалау, сынақты бағалау және есеп шығару сияқты күнделікті тапсырмаларды автоматтандырады. Бұл тәрбиешілерге анағұрлым мазмұнды оқу іс-әрекетіне және оқушылардың өзара әрекеттестігіне назар аударуға мүмкіндік береді.

Smart Content Creation: ЖИ нұсқаушыларға сандық сабақтар мен оқу материалдарын жасауда көмектеседі. Magic School ЖИ және EduЖИde.ЖИ сияқты құралдар оқуды жаңғырту және оқытуды жеңілдету үшін сабақты жоспарлауды жеңілдетеді, бағалау жасайды, жеке білім беру жоспарларын (IEP) жазады және т.б.

Прокторинг: ЖИ-мен жұмыс істейтін тексеру жүйелері алдаудың алдын алу және академиялық адалдықты қамтамасыз ету үшін емтихандарды бақылайды. Бұл жүйелер емтихан кезінде студенттердің мінез-құлқын талдайды, күдікті әрекеттер туралы нақты уақытта ескертулер береді және қауіпсіз сынақ ортасын сақтайды.

Модельді білім беру жүйелеріне енгізу.

Білім алушылардың үлгерімін болжаудың әзірленген моделін білім беру жүйелеріне, атап айтқанда LEARNING оқытуды басқару платформаларына (LMS) енгізу процесі қарастырылды. Модельді интеграциялау оқу материалдары бойынша ұсыныстар жасалды, білім алушылардың үлгермеу қаупін болжалды және оқу нәтижелерін жақсарту мақсатында жүзеге асырылды.

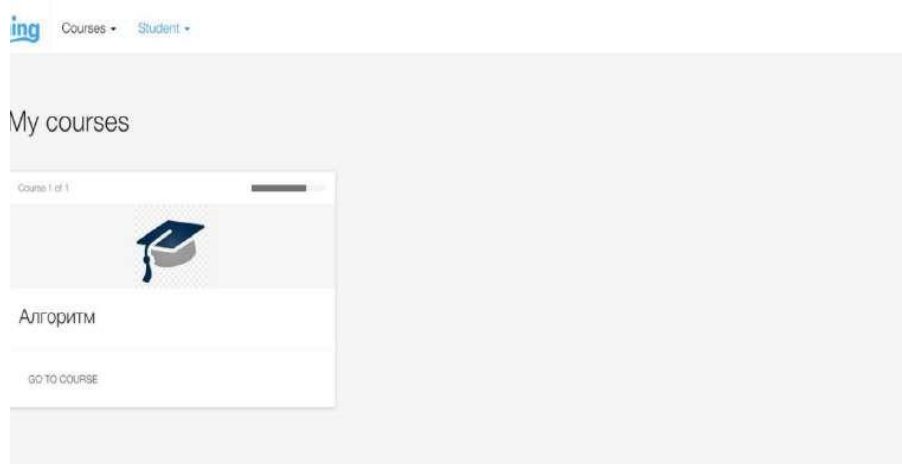
Машиналық оқытуға негізделген үлгерімді болжау моделін білім беру жүйесіне, әсіресе оқытуды басқару жүйесіне интеграциялау бірнеше дәйекті кезеңнен тұрады. Бірінші кезеңде деректер жинақталып, алдын ала өңдеуден өткізілді. Одан кейін модельді нақты LMS платформасына бейімдеу жүзеге асырылды, бұл кезде модель оқыту мазмұнымен, студент белсенділігімен және бағалау жүйесімен үйлестіріледі, атап айтқанда Платформа оқытуды басқару платформаларына (LMS) енгізу процесі қарастырылды. Модель енгізілген соң, оның нақты уақыттағы жұмыс нәтижелері бақылауға алынып, білім алушыларға оқу мазмұны бойынша бейімделген ұсыныстар беру және үлгермеу қаупі бар білім алушыларды анықтау мүмкіндігі жүзеге асырылды. Интеграцияның соңғы кезеңінде модельдің тиімділігі мен тұрақтылығы бағаланды, алынған нәтижелер білім беру процесін дербестендіру мен оңтайландыру үшін қолданылды.

Зерттеу жұмысының аясында әзірленген гибриді модель мен оқытуды басқару жүйесін (LMS) интеграциялау мақсатында платформа әзірленіп, тәжірибелік тұрғыда жүзеге асырылып, модельдің тиімділігі экспериментальды түрде расталды және зерттеу нәтижелерін білім беру жүйесіне енгізу бойынша нақты ұсыныстар мен нұсқаулықтар жасалды (1-3 суреттер).

1-сурет. Қолданушы тіркелімі

The screenshot shows a web interface for user registration. At the top, there are tabs for 'Courses' and 'Student'. A user profile dropdown shows 'Дияр' with a plus icon. The main content area is titled 'Manage Account' and contains a registration form. The form includes fields for 'Avatar' (with a 'change photo' button), 'ФИО' (filled with 'Шавкатов Дияр'), 'Email' (filled with 'a@fa.com'), and 'Password'. A 'Change Password' link is next to the password field. A blue 'СОЗДАТЬ' (Create) button is at the bottom of the form. Below the form, there are navigation links: 'Dashboard', 'Courses', and 'Student', along with a 'LOG IN' button. A section titled 'Featured Courses' follows, with the text 'Explore our top-rated courses and enhance your skills with expert guidance.' Below this, four course cards are displayed: 'Github Webhooks or Beginners' (4 stars), 'HTML5 for Beginners' (5 stars), 'CSS3 for Web Design' (5 stars), and 'JavaScript Essentials' (5 stars). The footer is dark and contains an 'Explore' menu with links to 'Courses', 'Tutors', 'Pricing', 'Become Tutor', and 'Sign Up'. A 'Newsletter' section has an email input field and a 'SUBSCRIBE' button. Social media icons for Facebook, Instagram, Twitter, and Google+ are shown, along with the copyright notice '© 2015 Learning App by mosaicpro.'.

2-сурет. Білім беру бағдарламасын таңдау

3-сурет. Курс тізімі

Мұнда студент өзіне қажетті пәнді таңдап білім алады, өз деңгейін, таңдап әрбір оқудан соң тест тапсырып өз өзін тексереді. Сондай-ақ, бұл нәтижелер міндетті түрде оқытушының бақылауында болады. Тестті тапсырып аяқтаған соң, нәтиже шығады (Вы успешно сдали тест). Солай келесі деңгейге өтіп жалғастыруға болады.

Барлық студенттердің жалпы нәтижелері, үлгерімдері, қай сабақтан, қанша жинағандары график, диаграммада толық көрсетіліп тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тоқаев Қ.Ж. Қазақстан Республикасының Президенті. «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы (2024 жылғы 2 қыркүйек) [Электрондық ресурс]. – Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K24002024_1/info (қол жеткізу күні: 23.01.2025).
2. Rasa G. H. A., Abdiakhmetova Z. Study of signs of impact on the quality of education by ML //Journal of Problems in Computer Science and Information Technologies. – 2023. – Т. 1. – №. 4.
3. Berlikozha B. et al. Development of Method to Predict Career Choice of IT Students in Kazakhstan by Applying Machine Learning Methods //Journal of Robotics and Control (JRC). – 2025. – Т. 6. – №. 1. – С. 426-436.
4. Тлебалдинова А. Білім алушылардың оқу үлгерімдерін машиналық оқыту әдісі негізінде талдау және болжау // ШҚТУ Хабаршысы. – 2024. – №.2 – Б.187-197.
5. Изимбетов, Н. О. Big Data технологиялары негізінде білім сапасына болжамдық талдау жасау // Молодой ученый. — 2022. — № 12 (407). — С. 325-327.
6. Orynassar M., Zhumadilova M., Abdykerimova E. Artificial intelligence in Kazakhstan's education system: analysis and prospects //Yessenov science journal. – 2024. – Т. 48. – №. 3. – С. 71-76.
7. Шваб К. Төртінші индустриялық революция //Алматы: Ұлттық аударма бюросы. – 2018. – Т. 200
8. Ғылым жөніндегі ұлттық баяндама. Алматы – Астана, 2024 – 268 б. ISBN 9965-25-129-0
9. Кондаков А. Образование в эпоху четвертой промышленной революции Вести образования. 20 сентября 2017 //Электронный ресурс. Режим доступа: https://vogazeta.ru/articles/2017/9/20/analytics/252-obrazovanie_v_epohu_chetvertoy_promyshlennoy_revolutsii. – 2017.
10. Khoudier M. M. E Prediction of student performance using machine learning techniques // 2023 5th Novel Intelligent and Leading Emerging Sciences Conference (NILES). – IEEE, 2023. – P. 333-338.

ЖЕРГІЛІКТІ АТҚАРУШЫ ОРГАНДАРДЫҢ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ӘЗІРЛЕУ

Искандаров Б.С., Жұматаев Н.С., Шаймерденова Л.Е.
М.Әуезов атындағы ОҚЗУ

Андатпа. Мақала мақсаты жерге орналастыру жұмыстарында ГАЗ технологиясын, осы замандағы өлшеу аппараттарын, ақпаратты енгізу құралдарын және бағдарламаларын қолдана

отырып, жер қорының жағдайы туралы ақпаратпен қамтамасыз ету және сапалы нәтиже алу болып табылады.

Жұмыста аз уақытты қолданып, тез ақпараттарды алып, адам күшін аз қолданылуы және де экономикалық жағынан тиімді жаңа технологияның бірі ГАЖ мен жұмысты ұйымдастыру, мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйелерін қолдану нәтижелері көрсетілген.

Мақалада қарастырылатын негізгі сұрақтар жер ресурстарын басқару бөлімдерінің жұмыстарын жеңілдетіп, пайдаланушының сұранысын толыққанды қанағаттандыруға септігін тигізеді.

Аннотация. Целью статьи является предоставление информации о состоянии земельного фонда и получение качественных результатов с использованием ГИС-технологий, современных измерительных приборов, средств ввода информации и программ в землеустроительных работах.

В работе показаны результаты использования ГИС и автоматизированных информационных систем государственного земельного кадастра, одной из новых технологий, которая позволяет оперативно получать информацию в сжатые сроки, с минимальными человеческими затратами, а также является экономически эффективной.

Основные вопросы, рассмотренные в статье, облегчат работу землеустроительных отделов и помогут в полной мере удовлетворить потребности пользователей.

Abstract. The purpose of the article is to provide information about the state of the land fund and obtain high-quality results using GIS technology, modern measuring devices, information input tools and programs in land management work.

The work shows the results of using GIS and automated information systems of the state land cadastre, one of the new technologies that allows you to quickly obtain information in a short time, with minimal human effort and is also economically effective.

The main issues considered in the article will facilitate the work of land management departments and help to fully satisfy user needs.

Елді мекендердің аумақтық дамуын басқару мен жоспарлауда геоақпараттық технологиялардың заманауи дамуы басты рөл атқарады. Географиялық ақпараттық жүйелер (ГАЖ) негізінде цифрлық топографиялық базаларды құру кеңістіктік деректерді ұйымдастырудың және аумақтық тиімді басқаруды қамтамасыз етудің ажырамас құралына айналуға.

Бұл мақала «Baidybek-map.kz» ГАЖ сайты арқылы Бәйдібек елді мекенінің цифрлық топографиялық базасын құруға арналған. Бәйдібек елді мекені, басқалар сияқты, қала құрылысына, инфрақұрылымға, экологияға және қоғамдық қауіпсіздікке қатысты әртүрлі мәселелерді шешу үшін жаңартылған және нақты топографиялық ақпаратты қажет етеді.

Бұл жұмыстың мақсаты рельеф, жол желісі, ғимараттар, су объектілері және басқа да объектілер туралы ақпаратты қамтитын Бәйдібек елді мекенінің кешенді картографиялық моделі болып табылатын цифрлық топографиялық базаны құру болып табылады.

Бұл жұмыстың нәтижелері жергілікті билік органдарына, қала құрылысы ұйымдарына және басқа да мүдделі тұлғаларға Бәйдібек елді мекенінің инфрақұрылымын дамыту және жақсарту бойынша негізделген шешімдер қабылдау үшін өзекті және сенімді геокеңістіктік ақпаратпен қамтамасыз ету үшін практикалық қолдануға мүмкіндік береді. Заманауи әлемде инженерия саласындағы ақпараттың жетіспеушілігі жиі қателіктерге әкеледі және қазіргі уақытта жол берілмейтін кемшілік болып табылады.

Қазіргі таңда цифрлық технологияларды мемлекеттік басқару жүйесіне енгізу үдерісі қарқынды дамып келеді. Әсіресе, геоақпараттық жүйелер (ГАЖ) жергілікті атқарушы

органдардың тиімді шешім қабылдауына ықпал етуде. Осы дипломдық жұмыста Бәйдібек ауданы мысалында геоақпараттық жүйені зерттеу және автоматтандырылған түрде жүзеге асыру жолдары қарастырылады. Baidybek-map.kz веб-платформасы зерттеу нысаны ретінде алынып, оның құрылымы, функционалдық мүмкіндіктері және жергілікті әкімдік жұмысына әсері талданады.

Геоақпараттық жүйе (ГАЗ) — кеңістіктік деректерді жинау, сақтау, өңдеу, талдау және визуализациялауға арналған автоматтандырылған жүйе. ГАЗ мемлекеттік басқаруда, қалалық жоспарлауда, табиғи ресурстарды бақылауда және төтенше жағдайларды басқаруда маңызды құрал болып табылады.

Жергілікті атқарушы органдар ГАЗ жүйелері арқылы өз аймағындағы нысандарды картада бақылап, шешім қабылдауды жеделдете алады. ГАЗ көмегімен әлеуметтік инфрақұрылымның таралуын, халық тығыздығын, жолдардың жағдайын және басқа да параметрлерді талдауға болады.

Baidybek-map.kz — бұл Бәйдібек ауданының әлеуметтік және инфрақұрылымдық объектілерін картада көрсететін геоақпараттық веб-қосымша. Сайтта мектептер, ауруханалар, жолдар, табиғи ресурстар, ауылдық округтер және басқа нысандар визуализацияланған. Бұл жергілікті басқару шешімдерін қабылдау үшін пайдалы құрал болып табылады.

Ашық деректерді қолдану мемлекеттік органдардың ашықтығы мен есептілігін арттырады. Baidybek-map.kz ашық дереккөздер негізінде құрылған және кез келген қолданушыға қолжетімді. Бұл платформа цифрландыру стратегиясының аясында өңірлік басқарудың тиімділігін арттырады.

Платформа веб-негізде жасалған және бірнеше компоненттерден тұрады: интерактивті карта, деректер базасы, әкімшілік панель және пайдаланушы интерфейсі. Карта Leaflet.js немесе OpenLayers сияқты JavaScript кітапханалары арқылы құрылған болуы мүмкін.

Платформада келесі технологиялар пайдаланылуы мүмкін: Frontend үшін HTML, CSS, JavaScript, Backend үшін Python (Flask немесе Django), деректер қоры үшін PostgreSQL + PostGIS. Сонымен қатар API арқылы деректер алу қарастырылған.

Қарапайым және интуитивті интерфейс арқылы пайдаланушы картадан қажетті нысандарды көре алады. Сүзгілеу, іздеу, категория бойынша бөлу секілді мүмкіндіктер бар.

Әкімдік қызметкерлері мектеп салу, жол жөндеу немесе әлеуметтік нысандарды жоспарлау кезінде картадағы деректерді қолдана алады. Мысалы, халық тығыздығы жоғары ауданға жаңа амбулатория салу қажеттілігі визуалды түрде көрінеді.

Baidybek-map.kz платформасы Бәйдібек ауданы үшін маңызды геоақпараттық құрал ретінде қызмет етеді. Онда әлеуметтік, инфрақұрылымдық, географиялық мәліметтер жинақталып, картада көрсетіледі. Мұндай жүйелер жергілікті атқарушы органдардың шешім қабылдау тиімділігін арттырады, деректерге негізделген басқару жүйесін қалыптастырады.

Бұл автоматтандырылған жүйе кеңістік базасының құрастырушысы және әркелкі мәліметтер мен ақпараттарды біріктірудің негізі ретінде аумақтық басқармалардағы шешімдерді қабылдаудың басты элементі болып саналады.

Бұл жүйе негізгі үш рөлді атқарады - геоақпараттық қосымшалар үшін қолданбалы технологиялық тұғыр ретінде, геокеңістіктік мәліметтерді ақпараттық жүйеде басқару және кеңістіктік мәліметтер базасындағы әр түрлі ақпараттарды біріктіру ортасы, жан-жақтан тоғысқан талдауларға қолдау көрсетеді.

Жүйенің функциясы. Қосымшаға кірген сәтте негізгі терезе ашылады. Жоғарғы бөлікте логотип және қосымшаның атауы орналасады. Одан бір саты төмен мәзір. Мәзірде елді мекен атаулары, су, жол, электр, газ, полигон, өзекті мәселелер бөлімдері орналасады. Әр мәзірдің ішінде өзінің атауына сәйкес функциялар болады.

Су бойынша: Елді мекен атауы, Көше саны, Халық саны, Абонент саны, Бұлақ көзі, Судың дебеті, Жер асты су қоры хаттамасы, Су құбырының ұзындығы (км), Диаметры, Салынған жылы, Су құбырының құрылымы, Жаңартылған құбырлар (км), Жаңартылған жылы, Жаңартуды қажет ететіні (км), Су есептегіш құралдары (саны)

Жол бойынша: Ені, Гектар, Асфальт, жақсы шқ, қанағатсыз, шқ., Салынған жылы

Электр бойынша: Елді мекен атауы, Электр жүйесінің ұзындығы, СИП жүйесінің ұзындығы, Бағаналардың жалпы саны (дана), Бағаналар ОЖТ меншігінде, Ағаш ОЖТ меншігінде, СИП ОЖТ меншігінде, Темір электр ОЖТ меншігінде, Бағаналар Комуналдық меншік, Ағаш Комуналдық меншік, СИП Комуналдық меншік, Темір электр Комуналдық меншік, Бағаналар, Ағаш, СИП, Темір, Трансформатордағы бағаналардың жалпы саны (дана), Трансформатор (КТПН) саны, СИП кабель ВЛ-06 кВт (метр), ВЛ-04 кВт (метр)

Газ бойынша: Елді мекен атауы, Абонент саны, Газ құбыры жүйесінің ұзындығы, Жер асты газ құбырлары (метр), Жер үсті газ құбырлары (метр), Құбырлардың құрылымы, Газ тұтыну көлемі, ГРПШ-6 саны, Салынған жылы сынды мәліметтер ендіруге болады.

Сонымен қатар, жүйеге қосымша функцияларды ендіру мүмкіндіктері қарастырылған. Ол үшін тиісті бөлімді тандап, функция қосуға болады.

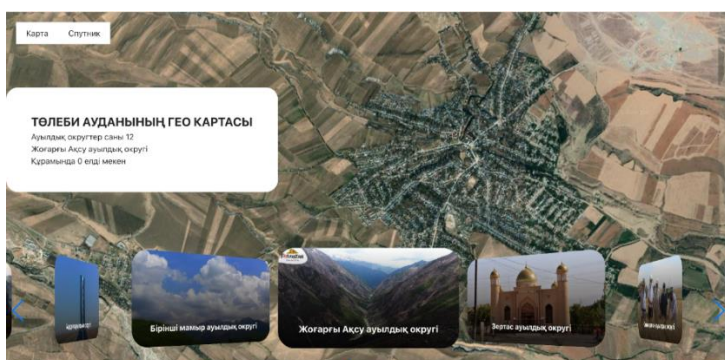
Геоорталда мәліметтерді жариялау

Жобаны іске асыру шеңберінде Техникалық ерекшелік талаптарына сәйкес топографиялық түсірілім және цифрлық топографиялық базаны құру жұмыстары жүргізілді. Алынған мәліметтер <https://baidybek-map.kz/> сайтында қолжетімді Бәйдібек би елді мекенінің геоақпараттық порталында жарияланды.

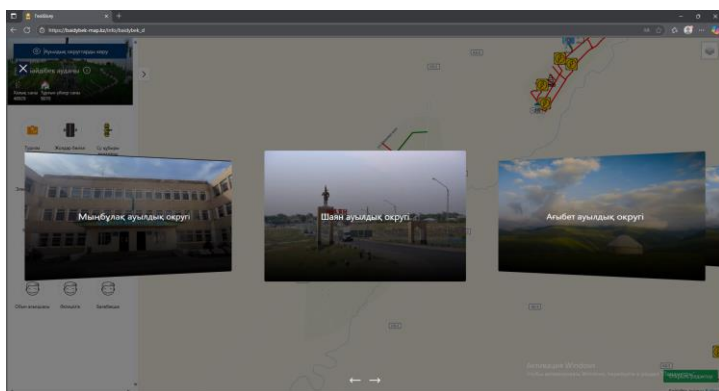
Офистік өңдеуден кейін векторлық деректері бар қабаттар және олардың атрибут сипаттамалары геоорталда да жарияланды (1-3 суреттер). Геоорталда ұсынылатын картографиялық қызметті пайдалана отырып, пайдаланушылар порталда орналастырылған картографиялық деректерге және векторлық ресурстарға онлайн қолжетімділікті алады. Бұл механизм мүдделі тараптарға ұсынылған деректерді әртүрлі мақсаттарда, соның ішінде жоспарлау, талдау, шешім қабылдау және Қостанай облысындағы өзгерістерді бақылау үшін пайдалану мүмкіндігін береді. Бұған қоса, геоортал масштабтау, нысандарды іздеу, қашықтықтар мен аумақтарды өлшеу, салыстыру және талдау үшін әртүрлі деректер қабаттарын қабаттастыру және деректерді әртүрлі пішімдерге экспорттау мүмкіндігі сияқты жарияланған деректерді өңдеу үшін әртүрлі құралдар мен функционалдылықты қамтамасыз етеді.

Пайдаланудың қарапайымдылығын қамтамасыз ету және ақпараттың қолжетімділігін жақсарту үшін геоортал қол жетімді құралдар мен функцияларды пайдалану туралы нұсқауларды қамтитын пайдаланушы нұсқаулығын ұсынады. Геокеңістіктік деректерді ұсыну мен жариялаудың бұл тәсілі ақпарат алмасуды айтарлықтай жақсартуға және аумақтық басқару процестеріне мүдделі тараптарды белсендіруге ықпал етеді, бұл өз кезегінде басқару шешімдерінің сапасын арттыруға ықпал етеді және аймақтың тұрақты дамуын қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, геоорталдар қазіргі заманғы географиялық ақпараттық жүйенің (ГАЗ) негізгі құралы болып табылатынын және аумақтық басқару саласын цифрлық түрлендіруде маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн.

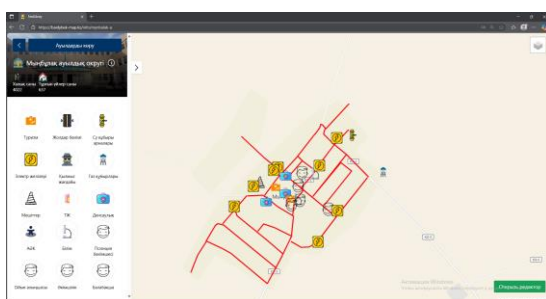
Веб-интерфейс арқылы геокеңістіктік деректерге қолжетімділікті қамтамасыз ету әртүрлі деңгейдегі тәжірибесі мен техникалық сауаттылығы бар пайдаланушыларға деректермен өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді, осылайша мемлекеттік органдарды, академиялық және ғылыми институттарды, жеке секторды және азаматтық қоғам ұйымдарын қоса алғанда, мүдделі тараптардың кең ауқымын жеңілдетеді.

1-сурет. Гео карта интерфейсі

2-сурет. Ауылдық округтерді таңдау

3-сурет. Барлық функциялар бейнесі

3-суретте көрсетілген барлық функцияларды әр ауданның өзіне сай жеке-дара етіп тандай аламыз. Әрқайсысына жеке тоқталып, толық ақпаратқа қол жеткіземіз.

Геопорталдар арқылы жаңартылған және сенімді геокеңістіктік деректерге қолжетімділікті қамтамасыз ету шешім қабылдаушылар мен талдаушыларға бұл деректерді тиімді даму стратегияларын тұжырымдау, бағдарламалар мен жобалардың іске асырылуын бақылау, әртүрлі әрекеттердің әлеуметтік-экономикалық және қоршаған ортаға әсерін бағалау үшін пайдалануға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тоқаев Қ.Ж. Қазақстан Республикасының Президенті. «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы (2024 жылғы 2 қыркүйек) [Электрондық ресурс]. – Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K24002024_1/info (қол жеткізу күні: 23.01.2025).
2. Rasa G. H. A., Abdiakhmetova Z. Study of signs of impact on the quality of education by ML //Journal of Problems in Computer Science and Information Technologies. – 2023. – Т. 1. – №. 4.
3. Berlikozha B. et al. Development of Method to Predict Career Choice of IT Students in Kazakhstan by Applying Machine Learning Methods //Journal of Robotics and Control (JRC). – 2025. – Т. 6. – №. 1. – С. 426-436.
4. Глебальдинова А. Білім алушылардың оқу үлгерімдерін машиналық оқыту әдісі негізінде талдау және болжау // ШҚТУ Хабаршысы. – 2024. – №.2 – Б.187-197.
5. Изимбетов, Н. О. Big Data технологиялары негізінде білім сапасына болжамдық талдау жасау // Молодой ученый. — 2022. — № 12 (407). — С. 325-327.
6. Orynassar M., Zhumadilova M., Abdykerimova E. Artificial intelligence in Kazakhstan's education system: analysis and prospects //Yessenov science journal. – 2024. – Т. 48. – №. 3. – С. 71-76.
7. Шваб К. Төртінші индустриялық революция //Алматы: Ұлттық аударма бюросы. – 2018. – Т. 200
8. Ғылым жөніндегі ұлттық баяндама. Алматы – Астана, 2024 – 268 б. ISBN 9965-25-129-0
9. Кондаков А. Образование в эпоху четвертой промышленной революции Вести образования. 20 сентября 2017 //Электронный ресурс. Режим доступа: https://vogazeta.ru/articles/2017/9/20/analitycs/252-obrazovanie_v_epohu_chetvertoy_promyshlennoy_revolutsii. – 2017.
10. Khoudier M. M. E Prediction of student performance using machine learning techniques // 2023 5th Novel Intelligent and Leading Emerging Sciences Conference (NILES). – IEEE, 2023. – P. 333-338.

БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІН ОҢТАЙЛАНДЫРУ ҮШІН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТКЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ҚОЛДАНБАЛЫ ЖҮЙЕГЕ ШОЛУ

Исмаилов Ш.А., PhD Жұматаев Н.С., Ажибеков К.Ж.
М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент қаласы

Аңдатпа. Бұл мақалада білім беру үдерісін басқару мен тиімділігін арттыру мақсатында жасанды интеллектке негізделген ақпараттық жүйені –әзірлеу тәжірибесі сипатталады. Жүйе оқытуды жекелендіру, студенттердің үлгерімін талдау және әкімшілік процестерді автоматтандыру үшін қолданылады. Мақалада AI-дың нақты құралдары мен әдістерін қолдану арқылы білім беру жүйесінің түрлі аспектілерін оңтайландырудың жолдары көрсетілген.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, оқыту жүйесі, машиналық оқыту, жекелендірілген оқыту, аналитика, білім сапасы.

Білім беру жүйесіндегі тиімділікті арттыру мен сапалы оқыту процестерін қамтамасыз ету қазіргі таңда білім беру саласының басым бағыттарының бірі болып отыр. Осы мақсатта жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын енгізу білім беруді басқарудың жаңа деңгейіне шығуға мүмкіндік береді. Жұмыстың өзектілігі – ЖИ арқылы оқу үдерісін автоматтандыру, жеке оқыту траекторияларын құру, және оқытушылардың жүктемесін азайту.

Зерттеу мақсаты мен міндеттері

Бұл зерттеудің мақсаты – оқу процесін басқару мен тиімділігін арттыру үшін жасанды интеллект негізіндегі ақпараттық жүйесін әзірлеу және енгізу. Негізгі міндеттер:

- студенттердің үлгерімін болжау;
- оқу материалдарын жекелендіру;
- әкімшілік тапсырмаларды автоматтандыру;
- нақты уақыт режимінде деректерді өңдеу және талдау.

Жасанды интеллект құралдарын қолдану

Машиналық оқыту

Платформада студенттердің оқу үлгерімі туралы мәліметтерге негізделген регрессиялық модельдер мен классификаторлар арқылы үлгерім болжау жүзеге асырылады. Бұл модельдер студенттің оқу қарқыны мен белсенділігіне қарай оқу материалдарын бейімдейді.

Табиғи тілді өңдеу (NLP)

Студенттердің жазбаша жауаптарын автоматты түрде талдау, сондай-ақ сұрақ-жауап форматындағы жаттығуларды генерациялау үшін NLP қолданылады. Сонымен қатар, сұрақтарға автоматты көмек көрсету үшін AI-бот енгізілді.

Деректерді аналитикалық өңдеу

Жүйе студенттердің оқу белсенділігі мен нәтижелерін визуализациялау мақсатында деректерді диаграммалар, графиктер және үлгерім динамикасы түрінде өңдейді. Бұл талдау оқытушыларға оқу барысындағы проблемаларды ерте кезеңде анықтауға мүмкіндік береді.

Білім платформасы бұл жасанды интеллектпен толықтырылған LMS жүйесі. Оның функционалы:

- студенттік тіркелім;
- білім беру бағдарламасын таңдау;
- курс, модуль, тесттер құрылымы;
- бейімделген тестілеу және автоматты бағалау;
- статистика және оқу аналитикасы;
- оқытушы панелі арқылы мониторинг және кері байланыс беру.

Платформаның артықшылықтары

Артықшылығы	Сипаттамасы
Жекелендіру	Оқу материалдары студенттің деңгейі мен алдыңғы нәтижелеріне сәйкес ұсынылады
Автоматтандыру	Тест нәтижелерін бағалау, оқу кестесін құру, үлгерім есептері автоматты
Интерактивтілік	Пайдаланушы достық интерфейс, тесттен кейінгі жедел нәтиже
Жүйелік интеграция	ЖОО-ның басқа ақпараттық жүйелерімен біріктіру мүмкіндігі

Платформаның техникалық негіздері

Платформа Python тілінде жасалған және Flask веб-фреймворкі арқылы әзірленген. Мәліметтер базасы ретінде SQLite пайдаланылады, ал фронтенд бөлігі HTML, CSS және JavaScript көмегімен жүзеге асырылған. Жасанды интеллект модульдері үшін scikit-learn, pandas, NumPy, nltk және transformers кітапханалары қолданылған.

Архитектуралық құрылым:

- **Backend:** Flask, SQLite, REST API

- **AI модульдері:**

- Регрессиялық модельдер (Linear Regression, Random Forest)
- Классификация (Logistic Regression, SVM)
- NLP құралдары (TextBlob, BERT)

- **Frontend:** Bootstrap негізіндегі бейімделген интерфейс

- **Қауіпсіздік:** Авторизация, деректер шифрлауы, студенттік ID қорғау

Платформа барлық оқу үдерісін бірнеше қабаттан тұратын логикалық модульдер арқылы ұйымдастырады: тіркеу, курс таңдау, оқыту, бағалау және аналитика.

Пайдаланушылардың тәжірибесі

Сапалық нәтижелер: Платформаны пилоттық түрде 2024–2025 оқу жылында М.Әуезов атындағы ОҚУ-дың Ақпараттық технологиялар факультетінің 2 курс студенттері қолданды. 50 студент пен 5 оқытушы қатысқан тәжірибелік кезеңде:

- **Студенттердің 92%** платформаның оқуға ынталандыратынын және құрылымының түсінікті екенін атап өтті.

- **Оқытушылардың 87%** тестті автоматты бағалау, үлгерім диаграммалары және тәуекел студенттерді ерте анықтау модулін пайдалы деп бағалады.

Кері байланыс: Пайдаланушылар ұсыныстары негізінде бірнеше функционал қосылды:

- Тақырып бойынша бейне сабақтар;
- Push-хабарламалар;
- Оқытушыдан кері байланыс алу мүмкіндігі.

Болашақ даму жоспары

Платформаны жетілдіру мақсатында келесі бағыттар қарастырылуда:

1. Интеллектуалды репетиторлық жүйе

ЖИ жеке студентке бейімделіп, нақты тапсырмаға немесе сұраққа тікелей түсіндіру береді. GPT немесе басқа LLM моделіне негізделген чатбот енгізіледі.

2. Геймификация

Студенттерге ұпай, белгі (badge), рейтинг жүйелері енгізу арқылы мотивацияны арттыру.

3. Мобильді нұсқа

Android және iOS құрылғыларына бейімделген нұсқасы әзірленіп жатыр. Бұл шалғай аймақтардағы студенттер үшін қолжетімділікті кеңейтеді.

4. Көптілділік

Платформада қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде толық функционал қолжетімді болмақ. Бұл халықаралық академиялық интеграцияға жол ашады.

5. Оқытушылар үшін аналитика панелі

Оқытушы үшін келесі мүмкіндіктер қарастырылған:

- Үлгерім картасы;
- Қиын тақырыптарды анықтау;
- Кері байланыс нәтижелерін талдау.

Қол жеткізілген нәтижелер

Жүйені тәжірибелік енгізу нәтижесінде:

- оқытушылардың жүктемесі 35%-ға дейін қысқарды;
- студенттердің үлгерім көрсеткіштері 20%-ға артты;
- оқу материалдарына қолжетімділік 100% онлайн режимде қамтамасыз етілді;
- тәуекел топ студенттері алдын ала анықталып, жеке жұмыс ұйымдастырылды.

Жасанды интеллектті білім беру үдерісіне интеграциялау – оқытудың сапасын арттыру мен басқару тиімділігін жақсартудың пәрменді құралы. Платформа мысалында AI технологиялары білім беру жүйесіне нақты үлес қоса алатыны дәлелденді. Болашақта жүйе

мүмкіндіктерін кеңейтіп, көптілді қолдау, бейімделген видеооқыту, когнитивтік жүктемені өлшеу модульдері енгізілмек.

Бүгінгі таңда білім беру мекемелерінің басты міндеті – сапалы және икемді білім беруді қамтамасыз ету. Жасанды интеллект құралдарын дұрыс пайдалану оқу процесінің барлық қатысушыларына тиімді шешімдер ұсынады. Платформа осы талаптарға жауап бере алатын әрі болашақта ауқымды интеграцияға дайын жүйе ретінде өз тиімділігін дәлелдеп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы (2024 жылғы 2 қыркүйек) [Электрондық ресурс]. – Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K24002024_1/info (қол жеткізу күні: 23.01.2025).
2. Rasa G. H. A., Abdiakhmetova Z. Study of signs of impact on the quality of education by ML //Journal of Problems in Computer Science and Information Technologies. – 2023. – Т. 1. – №. 4.
3. Berlikozha B. et al. Development of Method to Predict Career Choice of IT Students in Kazakhstan by Applying Machine Learning Methods //Journal of Robotics and Control (JRC). – 2025. – Т. 6. – №. 1. – С. 426-436.
- 4.. Тлебалдинова А. Білім алушылардың оқу үлгерімдерін машиналық оқыту әдісі негізінде талдау және болжау // ШҚТУ Хабаршысы. – 2024. – №.2 – Б.187-197.
5. Изимбетов, Н. О. Big Data технологиялары негізінде білім сапасына болжамдық талдау жасау // Молодой ученый. — 2022. — № 12 (407). — С. 325-327.
6. Orynassar M., Zhumadilova M., Abdykerimova E. Artificial intelligence in Kazakhstan's education system: analysis and prospects //Yessenov science journal. – 2024. – Т. 48. – №. 3. – С. 71-76.
7. Шваб К. Төртінші индустриялық революция //Алматы: Ұлттық аударма бюросы. – 2018. – Т. 200

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ МЕН БІЛІМІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНІҢ РӨЛІ

Байбөриева Мәдина Серікбайқызы

Таңатарова Диана

“Көркем еңбек” мұғалімдерін даярлау білім беру бағдарламасы

4 - курс студенттері

Жетекшісі: аға оқытушы **Сапарбаева Улданай Алибековна**

“Дизайн” кафедрасы

Ж.Тәшенев университеті

Аннотация: в формировании эстетической культуры и знаний учащихся роль
изобразительного искусства

Abstract: the role of fine art in the formation of aesthetic culture and knowledge of students

Мектептегі эстетикалық тәрбие беру жұмыстары оқу–тәрбие үрдістерімен өте тығыз байланыста жүзеге асады. Оқушылардың оқу әрекетінде эстетикалық тәрбиеге қатысты теориялық білімдер беріліп, түрлі шығармашылық жұмыстар атқарылады. Ол мақсатты және жоспарлы түрде іске асады. Әрбір пәннің эстетикалық бағыты, оқу материалдарының мазмұны, сабақтар жүйесіндегі қолданылатын эстетикалық құралдар, мұғалімдер мен оқушылар арасындағы ізгі қарым–қатынастар бәрі оқушылардың эстетикалық сезімі мен мұратын, талғамын, қабілет шырдауда жүйелі түрде қызмет етеді.

Баланың эстетикалық сезімі ерте оянады. Мектеп жасына дейінгі кезеңде ол сурет салуға, тақпақ оқуға, өлең айтуға құштар болады. Ендігі жерде мектептің алдында тұрған міндет, сол құштарлықты дамытып, эстетикалық тәрбие міндеттеріне сай әрбір оқушының жеке тұлғасын қалыптастыру, дамыту, өнерге қатысты дара қабілеттерін тәрбиелеу, оларға мүмкіншілік туғызу. Бұл бағыттағы оқу жүйесінде эстетикалық пәндер жоғары қызмет атқарады. Олардың қатарына бейнелеу өнері сабақтары жатады.

Әсемдік әлемінің таңғажайып сырын терең түсініп, көркемдік атаулыны шынайы сезініп, одан рухани ләззат алуға бағытталған бейнелеу өнері “Сурет”, “Кескіндеме”, “Композиция”, “Мүсіндеу”, “Өнертану”, “Көркем еңбек” салалары бойынша жүргізіледі. Бейнелеу өнерінің міндеті бізді қоршаған заттар мен құбылыстардың көрінісін, кескінін, түрін нақтылы суреттеуге, мүсіндеуге және композициясын құруды үйретеді. Бейнелеу өнерінің ерекшелігі оқушылардың көркемдік тұрғыда ойлауын, шығармашылық елесін, қиялын, есте сақтау қабілетін жетілдіруде ықпалы зор.

Эстетикалық тәрбие беру мүмкіндіктері адамның эстетикалық көзқарас, сезім, таным, қабылдау, баға беру, белсенділік қасиеттерінің жиынтығын құрайды.

Алдымен қазақ қолданбалы өнері эстетикалық көзқарасты тәрбиелейді. Адамның өмірге эстетикалық көзқарасы оның өмірі мен қызметінің барлық сапасынан көрінеді. Эстетикалық талғамы биік, сезімтал адам, еңбектегі әдемілікті, табиғаттағы сұлулықты, өнердегі әсемдікті танып, оны сүйе, қастерлей білетін болады. Ол туралы В.Белинский былай деп жазған: "Әдемілікті сезіну - адамгершілік қасиеттің шарты. Тек осы сезім төңірегінде ғана ақыл-парасат болуы мүмкін". Эстетикалық сезім - жақсылықтың негізі. Яғни эстетикалық көзқарасты тәрбиелеу - ұлттық өнерге мұқият зейін салуды талап етумен қатар балалардың ақыл-ойын, дүниетанымын дамытады.

Эстетикалық тәрбие беруде көзқарас пен таным ынтымақтыққа, бірлікке, адамгершілікке, шыншылдыққа, патриоттыққа, мейірімділікке, тәрбиелейді.

Бүгінде мектептерде бастауыш және жоғары сынып оқушыларының ақыл-ойы сана-сезімін жетілдіруде эстетикалық тәрбие берудің мүмкіндігін ерекшелей келе, ұстаздардың кәсіби даярлығына ерекше талаптар қойып, оның психологиялық және педагогикалық жолдарын зерттеуді алға қойып отыр. Көркемдікке тәрбиелеу ісінде көптеген аса күрделі проблемалар туады. Бала өнер арқылы өзінің көіл сезімін тереңірек түсіне білуі қажет.

Сондай – ақ айқын ойлап, терең сезіне білуі тиіс, ұстаздар тарапынан оқушыларға сапалы көмек қажет. Көркемдікке тәрбиелегенде баланың өлең, ырғақ, музыка, би арқылы өз пікірін жеткізуіне, оның табиғи түрде ілгері дамуына кедергі жасамауы керек. Бейнелеу өнерін оқыту барысында балалардың өзбеттілігі және белсенділігі жақсы дамуы үшін бірнеше талаптарды ескеру керек.

Мұндай талаптардың бірі - сурет салуды шебер түсіндіру, суреттің салыну кезеңдерін айқын көрсету. Балалар салынатын нұсқауға өз бетінше талдау жасап, оның ерекшеліктерін анықтайды [1].

Әсіресе, мектепке дейінгі жастағы балалар сәндік композиция мен тақырыптық суреттерді өзбетінше шешкені маңызды. Балалардың зейінін сурет салудың мұндай түріне

тарту, олардың шығармашылық ойын белсендіруге алдын ала жасалатын жұмыстарға жұмылдыру пәрменді ықпал жасайды. Мысалы, нобайлар, бақылау, эскиздер т.б. Сонымен қатар, бейнелеу өнері мектеп жасына дейінгі баланың көркем қызметін түсіндіреді, ол арқылы баланың тұлғасын жан – жакты дамуына әсер береді, онымен қатар айналадағы өмірді активті түрде танып білуі, өздерінің көзқарастарын графикалық жыне пластика түрде шығармашылықпен жеткізе алатындарын тәрбиелейді.

Түрлі құбылыстар арқылы өмірді жалпы бейнелеу–көркемдік образдың негізгі сипаттамасының біреуі. (Мысалы, суретші В.И.Суриковтың «Боярыня Морозова» атты еңбегі. Суреттегі композиция, келісімге келмеген, өз сеніміне сүйенген, құғынға түскен боярыняны шығарып салып жатқан адамдар тобының қимылын көрсетуге бағытталған. Суретші боярыняны мақтаныш ететін, оның сөзін қолдайтын адамдардың бірлігін көрсете білген. Суреттің ортасында – боярыня Морозованың жеңілмейтін кел беті көрсетілген) .

Суретті қабылдау барысында көрушімен алынған әсерлер оның ойлары мен сезімдеріне терең із қалдырып, өмір құбылыстарын дұрыс бағалауға көмектеседі.

Бейнелеу өнері дегеніміз, көру арқылы қабылданатын образдар мен шынайы өмірді, көркемдік бейнелеу. Түс, пластика немесе сурет құралдары арқылы суретші холстта, сазбалшықта немесе мәрмәрда айналадағы өмірді, адамның күшті және әдемі образдарын бейнелейді.

Бейнелеу өнерінің түрлері-кескіндеу өнері (живопись), графика, мүсін өнері (скульптура), сәулет өнері (архитектура), сәндік-қолданбалы өнер-жалпы қасиеттерімен де, бейнелеу құралдарымен де ажыратылатын бейнелеу өнерінің түрлері[2].

Кескіндеу өнері (живопись) – дүниенің барлық байлығы мен көпшілігін көрсетеді. Өмірді толық суреттеп көрсету ең бойынша бірінші орынды алады. Холстта, қағазда, үйдің немесе сарайдың қабырғасында живопись құралдарымен кеңістіктегі тереңділікпен, көлемімен, түсімен, жарығымен, ауасымен шынайы дүние тұғызылады. Ұлы ақын М.Жұмабаев "Жаратылыстың сұлу заттары адам жанында сұлулық сезімдерін оятады. Ұлбіреген гүл, ...сұлу ай, жұлдызды түн, міне осылар сықылды жаратылыстың сұлу заттары, көріністері ... адам жанына бір ләззат, бір сұлулық толқынын оятып туғызбай қоймайды. ... Сұлулық сезімдері адамның дұрыс, сау ләззат ізденуіне, сұлу нәрсені сүюіне, көріксіз нәрседен жиренуіне, жақсылыққа ұмтылып, жамандықтан тиылуына көп көмек көрсетеді. Сондықтан баланың сұлулық сезімдері жақсы тәрбие қылуына тиісті..." деп, адамдардың өмірдегі, өнердегі сұлулық пен ұсқынсыздықты дұрыс қабылдауы, түсінуі мен сезінуі эстетикалық тәрбиенің басты міндеті екендігін ескертеді. Демек, қазақ қолданбалы өнеріндегі кеңістік пен уақыт ұғымдары негізінде эстетикалық тәрбие беру табиғаттағы, өнердегі, еңбектегі ең жақсыны қабылдау, одан ләззат алу, дүниедегі әдемілік атаулыны бағалауға және өнер шығармаларын тануға, қастерлеуге баулиды, оған керісінше ұсқынсыздыққа жағымсыз көзқарасты қалыптастырады.

Эстетикалық тәрбие беруде көзқарас пен таным ынтымақтыққа, бірлікке, еркіндікке, адалдыққа, шыншылдыққа, патриоттылыққа, мейірімділікке, кішіпейілділікке тәрбиелейді. Эстетикалық сезім мен қабылдауда қазақ қолданбалы өнеріндегі кеңістік пен уақыт ұғымдарының мазмұндық ерекшеліктері туған ел, туған жер, атамекен, атақоныс, жер-су, мәңгілік пен бүгінгілік, тағдыр, т.б. ұғымдарды қалыптастыратынын ұғып-түсінеді. Эстетикалық баға беру мен пайымдау қолданбалы өнерінің тарихи даму ерекшеліктерінен білімін меңгертуде жас жеткіншектердің ақыл-ойын, рухани дүниетанымын, бабалар мұрасына деген қызығуын арттырады. Эстетикалық белсенділік өздігінен ізденуге жол ашады, қолданбалы өнері бұйымдарын жасай білуге, олар қоршаған орта табиғат құбылыстарын абстрактілі бейнелей білуге, бабалар мұрасын ұрпақтар мұратына айналдыруға өз үлесін қосуға талпындырады [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Балтабаева Ж.К. Бейнелеу өнері.- Алматы: Мектеп, 2014ж.
2. Әмірова Ә.С. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыру – Алматы: 2017. – 371 б.
3. Аманжолов С.А. Бейнелеу өнерін оқыту технологиясы.- Астана: 2016ж.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

**Расул Оразхан Кенжеұлы
Сарсенбай Бекнур Қанатбекұлы**

“Көркем еңбек” мұғалімдерін даярлау білім беру бағдарламасы
4 - курс студенттері

Жетекшісі: аға оқытушы **Сапарбаева Улданай Алибековна**
“Дизайн” кафедрасы
Ж Тәшенев университеті

Аннотация. Развитие творческих способностей учащихся педагогико-психологические особенности формирования

Abstract: the development of students' creative abilities, pedagogical and psychological features of education

Оқушылардың оқу-тәрбие процесінде шығармашылық белсенділігін, олардың дербестігін қалыптастыруда ерекшеліктерді, қабілеттерді, икемділіктерді ескеру қажет. Кіші жастағы оқушылардың іс-әрекетін қалыптастыруда бейнелеу өнерінің маңызы зор. Бейнелеу өнері арқылы оқушылардың шығармашылық әрекетін қалыптастыруда олар үшін маңызы зор жаңа, баланың өз қолымен жасаған бұйым, яғни шығармашылық сурет. Бейнелеу өнері сабағында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың маңызы зор. көңіл бөлу керек. Көрнекілік арқылы оқушының көрнекілігі Олар тек жаттығып қана қоймайды, сонымен қатар бейнелеу әрекеті кезінде өздерінің сезімдері мен қабылдауларын ұштайды. Және бұл жоғары өнер оқушыларға сабақта бейнелі ойлауға мүмкіндік береді.

А.А. Сағымбаева, кез келген бастауыш сынып оқушысы сурет салуда, ойыншықтармен жұмыс істеуде шығармашылық тапсырмаларды сәтті орындай алады, бірақ оның оқу-тәрбие процесіне қызығушылығын эмоционалды түрде арттырып, ынталандыру қажет. Визуализация өнердегі сурет, тақырыптық сурет, сәндік кескіндемекұрылыс жүргізілуде. Оқушылардың шығармашылық әрекетін қалыптастыруда ғалымдар ұсынған келесі ережелер Шарлау маңызды деп ойлаймыз. Оларға мыналар жатады: оқу-тәрбие процесінде шығармашылық тапсырманы білуге сәйкес бала мүмкіндігін толық пайдалана білу.

Берілген жұмыс дұрыс орындалуы керек. Ол үшін сіз ережелерді білуіңіз керек және олардың бизнесте практикалық қолданылуының тәуелсіздігін ескеруіңіз керек. Сонда ғана бейнелеу өнерінде Оқушы бірегей «зат» жасай алады.

Бірінші сыныптан бастап бейнелеу өнері сабақтарында ойынға дейін қызықты ойын элементтері қолданылса, оқушылардың оқуға және шығармашылыққа ынталандырады. Сурет салу кезінде міндетті түрде салыстыру, жалпылау, абстракциялау, нақтылау, т.б. процестер де жүріп жатыр. Олай болса, бейнелеу өнері ойлаудың, бақылаудың сезімдік сезімталдығын дамытып, қалыптастырады. Бұл қабілеттерді көркем ойлаумен бейнелеу және үйлестіру

қабілетінегізін құрайды. Білім берудегі оқушының шығармашылық іс-әрекетін ұйымдастыруды қалайтын педагогикалық тұрғыдан алғанда шығармашылық процесс объективті табиғи және танымдық болып табылады, өйткені шығармашылықтың педагогикалық мақсаттары шығармашылықтың субъективті болжамдылығымен және субъективті сәйкестігімен сипатталады. Осының барлығы мектеп пәндерін білу негізінде шығармашылық тапсырманың пайда болуына жағдай жасай алады. Оқушыларды ұйымшылдыққа, мақсаттылыққа, шығармашылыққа баулуда еңбектің маңызы зор[1].

З.Ш.Айдарова – сәндік-қолданбалы өнердің өзекті тамыры.Ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың негізгі факторы қазақ халқының мәдениеті.деген қорытындыға келді. Бастауыш сыныптағы көрнекілікӨнерді меңгертуде біліктілікті, шығармашылық қабілеттерді қалыптастыру талаптарын бағдарлау өнерді меңгерудің басты мақсаты белсенді, шынайы шығармашылыққа үйрену.

Оқушылардың өз іс-әрекетін жоспарлау тәртібін және өткізетін құралдарын, өз қолдарымен жасайтын бұйымдарын шығармашылықпен жүзеге асыруға мүмкіндік беретін ынтасын және жұмыс істеу қабілетін дамытуға бағытталуы керек. Оқушылардың жұмыс істеу қабілеті көбіне олардың қабілетіне байланысты екенін ескерсек, бұл оқушылардың кез келген тапсырманы шығармашылықпен орындауында тың жаңалықтарға жетелейді. Еңбек өнеріндегі шығармашылық бастауыш сыныптарда негізінен еңбек өнері және барлық пәндер бойынша жүзеге асырылады.

Сондықтан көркемдік қызметте қарастырылатын еңбек түрлерін: үй еңбегін, техникалық еңбекті, көркем еңбекті, дизайнды, әртүрлі материалдарды өңдеуді, бұйымдарды дайындауды шығармашылық тапсырмалармен біріктіріп, жауапты шығармашылық жұмысқа мүмкіндік беру қажет. Бейнелеу өнері сабағында практикалық дағдыларды қалыптастыру барысында оқушылардың пайымдауын, шығармашылығын, ойлауын, қол еңбегін, көрнекі өлшемдерін дамыту қарастырылған. З.Ш.Айдарова сәндік-қолданбалы өнердің негізгі тамыры халық өнерінде екенін айта келе, ұлттық болмыстың қалыптасуының негізгі факторы – қазақ халқының мәдениеті мен өнері деген тұжырым жасады.Қоғамның қажеттіліктері мен қажеттіліктері шығармашылық іс-әрекеттің себебі мен мақсатын тудырады, ал ғылым мен өнер саласындағы кейбір шығармашылық мәселелерді шешу мүмкіндігі қоғамның даму барысында оларға қолайлы жағдайлар туындаған кезде туындайды. Дегенмен, шығармашылық көбінесе заттар мен құбылыстардың қасиеттері мен қарым-қатынастарында бұрын белгісіз болған жаңа көзқарасты, тәсілді, әрекет тәсілін ашу ретінде анықталады. Шығармашылық үлкен табандылықты, білім мен дағдыны қажет етеді [2].

Көптеген психологтар оқушылардың жасы ұлғайған сайын жүйке жүйесінің мүмкіндіктері кеңейіп, дамитынымен, бала қабілетінің дамуының ең құнды кезеңі болып табылатын оқушының дамуына қажетті ең құнды қасиеттердің бірте-бірте жоғалатынын түсіндіреді.

Шығармашылық әртүрлі қасиеттерден көрінуі мүмкін. Оның күрделі болмысы тұлға дамуының серпіні, қозғаушы күші екенін көрсетеді.

Шығармашылық – үнемі ізденімпаз, белсенді тұлғаны қалыптастыруға мүмкіндік беретін оқушы әрекетінің сапасы ретінде қарастырылады. Шығармашылық адам өмірін жаңа деңгейге көтеріп, түрлі шығармалар мен жаңалықтардың пайда болуына негіз қалайды, жағымды эмоциялық көңіл-күй тудырады. Шығармашылық тұлғаның тұрақты қасиеті ретінде оқушының жан-жақты дамуына оң әсерін тигізеді, ақыл-ой және адамгершілік энергия оның ерік-жігерін, ойлауын, қиялын, эмоциясын белсендіретін қызықты интеллектуалды әрекетте көрінеді. Бұл адамның қоғамдағы беделін арттырып, өзін-өзі бағалауын арттырады.А.Н.Лука шығармашылық қабілеттерді үш негізгі топқа бөледі, шығармашылықтың құрамдас бөліктерінің құрамына әр түрлі жолдармен қарайды:

1. Ынталандыруға байланысты қабілет: қызығушылық, икемділік – оқушының кез келген әрекеттен жақсы нәтиже алуы немесе белгілі бір қабілет түрін дамыту үшін, ең алдымен, егер ол бұл әрекетке қызығушылық танытпаса, қабілет, нәтиже төмен болу.

2. Темпераментке байланысты қабілеттер: сезім, көңіл-күй – бұл кез келген тапсырманың негізгі, қажетті көрсеткіші.

Кіші жастағы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда олардың іс-әрекетке деген көңіл-күйінің деңгейі, сонымен қатар оқушылардың жұмысының нәтижелі болуына көңіл-күйдің әсері үлкен мәнге ие.

3. Ақыл-ой қабілеттері шығармашылық, ізденімпаздық – кез келген әрекет тек ақыл-ой қабілеттері негізінде жүзеге асады. Кіші жастағы оқушылардың шығармашылық жұмыстары жоспарланып, олардың ақыл-ой қабілеттері арқылы жүзеге асады. Оқушылардың шығармашылық белсенділігін зерттеген отандық психолог-ғалымдар Жарықбаев Қ.Б., Тәжібаев Т., А.Алдамұратов, Ж.Намазбаева және т.б. болды. Білім беру саласында жас ұрпақты пәндік біліммен қаруландыру ғана емес, олардың бойына өзін-өзі дамыта алатын, өздігінен ізденіп, зерттеуді жүргізе білетін, өзіне-өзі қызмет көрсете алатын, қоғам талабына сай еңбекқор, мәдениетті, ұлттық рухани-адамгершілікті және шығармашылықпен жұмыс істей алатын іскерлік қабілеттерін дарыту, қазақтың ұлттық қолөнерінің ұзақғасырлық тарихы бар мол мұра – мәдениетіміз екенін танытуды мақсат етеміз. Тұлға болып дүниеге келген адам өзінің ерекше әлеуметтік қасиеттерінің арқасында тұлға болып қалыптасады. Демек, жеке адам адам қоғамынан шықса, ол жеке тұлға бола алмайды және бұл жағдайда оның тұлға болып қалыптасуының табиғи алғы шарттары ғана бар деп есептелінеді. Шығармашылық әрекет негізінде тұлғалық қасиеттер де қалыптасады. Осыған сәйкес оқушылардың белгілі бір білім, білік, дағдыны меңгере отырып, табиғат, қоршаған орта туралы түсініктерін кеңейте отырып, шығармашылықпен дамыту бүгінгі күннің басты міндеті. Осы талап тұрғысынан алғанда оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастырудың түрлі жолдарын іздестіру, жаңа технологияларды тиімді пайдалану маңызды. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудағы басты мақсат – оқытудың жаңа әдістерін қолдану арқылы баланың жастайынан өзіндік дүниетанымын қалыптастыруға мүмкіндік беру.

Еліміздегі экономикалық және әлеуметтік қатынастардың дамуы бастауыш мектепте білім беру жүйесін жетілдіруді талап етеді. Білімді меңгеру, күнделікті өмірде қолдана білу өмір талабына жатады. Білімнің негізі мектепте, яғни әрбір оқушының мектеп қабырғасында жүру қабілеті қалыптасады. Жаңа білім алу қажеттілігін тудырады, пәнге деген қызығушылығын арттырады, өзіне сенімді, дамыған оқушы тәрбиелейді. Сондай-ақ мәдениеті жоғары, өмірге бейімделген білімді ұрпақ дайындауда.

Оқушылардың дамуында өз бетінше білім алу арқылы жас ұрпақтың ғылыми, танымдық, экономикалық, нарықтық қатынастармен байланысты мүмкіндіктері қарастырылады. Оқушының тұлға болып қалыптасуына оқу-тәрбие процесінің әсері жан-жақты қамтылған. Яғни, студенттің мәдени құндылықтарын: қоғамдық қарым-қатынастарды, адамгершілік қарым-қатынастарды, эстетикалық қарым-қатынастарды, дене шынықтыруды жетілдіру көзделеді [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Әмірова Ә.С. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыру – Алматы: 2017. – 371 б.

2 Зимняя И.А. Педагогикалық психология.- Алматы: 2015ж. – 368 б.

3 Вергелес, Г. И. Творческие способности как предмет психолого–педагогического исследования / Вергелес Г. И., Раев А. И. // Младший школьник: формирование и развитие его личности: Сб. научных трудов. СПб. : Изд–во РГПУ им. А. И. Герцена, 2012.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАҒЫ КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҒЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Құрман Аруна

“Көркем еңбек” мұғалімдерін даярлау білім беру бағдарламасы
4 - курс студенті

Жетекші: аға оқытушы **Сапарбаева Улданай Алибековна**

“Дизайн” кафедрасы
Ж Тәшенев университеті

uldana.taxa@mail.ru

Аннотация: Формирование познавательных интересов учащихся через урок художественного труда в начальной школе

Annotation: Formation of cognitive interests of students through an art lesson in elementary school

Мектеп оқушыларының көркем шығармашылық арқылы танымдық белсенділігін арттырудың маңызы зор. Олардың кеңістіктік ойлауының дамуы тұтас дүниетанымының қалыптасуына ықпал етеді. Оқушыларды оқыту мен тәрбиелеуде бейнелеу өнерінің оқуға деген қызығушылығын арттыруға ықпалы күшті. Оқуға деген қызығушылық негізінде қалыптасқан оқу іс-әрекетінің өнімдері танымда, іс-әрекетте, рухани өмірде, қоғамдық қатынастарда көрініс табады. Сөйтіп, оқу процесінде жеке тұлғаның барлық қажетті қасиеттерінің қалыптасуына ықпал етеді.

Бүгінде еліміз күрделі тарихи өзгерістер мен қоғамдық жаңару жағдайында дамып келеді. Қазіргі кезеңде елімізде болып жатқан ауқымды өзгерістердің мәнін білім беру жүйесінің, мектептегі жас ұрпаққа білім беру мен білім беру мәселесінің жаңа даму қарқынына енуінен аңғаруға болады.

Жетілген тұлғаны тәрбиелеу, ең алдымен, тәрбиенің қажетті алғышарттары мен жан-жақты құралдарына байланысты. Сондай даналыққа, мейірімділікке, талғамға тәрбиелеудің бір құралы – өнер. Әсіресе, өскелең ұрпақтың қалыптасуына, тәрбиесіне, білім алуына бейнелеу өнерінің ықпалы орасан. Атап айтқанда, оқушының ой-өрісі мен сезімталдығын, өзін-өзі тану мен жоғары адамгершілік сезімдерін арттыруға, яғни рухани дамуына, жан-жақты дамуына ықпал ете алады.

Өнерге құштар, өз ісінің білгірі, ойлайтын баланың жүрегін тыңдай алатын ұстаз өз кезегінде өнердің бала тәрбиесіндегі маңызын түсініп, мамандығын шығармашылықпен ұштастырмақ. Өнердің сан алуан салаларынан хабардар болып, жалпы көркемдік білім туралы мағлұматтар жинақтау мұғалімнің беделін арттырады.

Егеменді еліміздің өскелең ұрпағын саналы, іскер, өзіне сенімді, интеллектуалды дамыған азамат етіп тәрбиелеуде мектептің алатын орны ерекше. Бастапқы кезең – білім, білік, іскерліктің қалыптаса бастауы. Біздің міндетіміз – жеке тұлғаны дамыту, білімге деген сенімін нығайту, қызығушылық пен оқуға деген ынтасын ояту.

Қазіргі ғылыми-техникалық процестердің қарқыны білім беру жүйесінің алдына үлкен мақсаттар мен жаңа міндеттер қойып отыр. Жас ұрпақты жан-жақты дамыған, саналы,

парасаттылығы жоғары, бәсекеге қабілетті азамат етіп тәрбиелеу қоғамымыздың ең өзекті мәселесі. Бұл әрбір мұғалімнен шығармашылықты талап етеді.

Оқушылардың танымдық қызығушылығын дамытудың шешуші факторы олардың білімі мен дағдысының деңгейі ғана емес, сонымен қатар баланың маңызды психикалық функцияларын, ақыл-ой жұмысының тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін оқу процесін ұйымдастыру қажеттілігі болып табылады. Оқушының шығармашылық қабілеті де оның ойлауы мен практикалық іс-әрекеті арқылы ғана дамиды [1].

Оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін қалыптастыруда білім деңгейін көтеру қабілеттерін дамыту танымдық қабілеттерін ояту, ізденімпаздығын, талаптылығын ұштау маңызды. Оқушылардың танымдық әрекеті күрделі процесс. Оған іс-әрекеттің мақсаты, мазмұны мен нәтижелері, түрлері мен әдістері, мотивтері, деңгейлері кіреді. Оқыту үрдісінде мұғалім әр оқушыға әртүрлі нұсқалар жасауға мүмкіндік бермеуі керек. Ол барлық суретшілерден заттардың шынайы бейнеленуін, яғни бейненің нұсқаға сәйкестігін талап етуі керек. Бұл шығармашылықтың дамуына қайшы келмейді.

Керісінше, шығармашылықты дамытуға қажетті білім мен дағдылардың берік негізін қажет етеді. Тек жақсы үйренген заңдар мен дәстүрлерден бастау алған адам қолөнер емес, инновациялық өнім жасай алады.

Материалдық дүние күрделі және көп қырлы болғандықтан, оны жүзеге асыру және оны сезіммен қабылдау жеткіліксіз. Бұл танымдық процестердің екінші және ең жоғары сатысы болып табылатын абстрактілі ойлауды қамтуы керек. Біздің ойымыз түйсік пен қабылдауға негізделген, ал өмір шындығы тікелей қиял өрісімен шектеледі. Ол қоршаған дүниені біртұтас орталық, жалпылама түсінік, ойлау, пайымдау түрінде көрсетеді. Көру қабілеті сана мен ойлаумен байланысты. Адам өмірдің қыр-сырын, қыр-сырын көре алады, сонымен қатар қабылдаудың күрделі жүйесін меңгереді.

Бүркіттің көзі адам көзінен алысты көреді, бірақ адам көзі қыранға қарағанда нәрселердегі өзгерістерді көбірек көретіні белгілі.

Таным теориясында табиғатты эстетикалық қабылдау пассивті көзқарас ретінде емес, қоршаған ортаны тануға, оның заңдылықтарын ашуға, өмірді тануға ұмтылуға бағытталған шығармашылық әрекетке негізделген көзқарас ретінде танылады.

Суретте өмір шындығы бейнеленіп, бейнеролик арқылы көрініс тапқан. Танымдық процессіз өмір шындығын суреттеу мүмкін емес. Оқушы көргенін қағазға автоматты түрде бекітпей, оның санасында қалыптасқан нұсқаны түсініп, елестету арқылы көргенін суреттеуге үйрету керек. Әдепкі бойынша, объектіні әртүрлі көзқарастардан қарау оны логикалық тануға мүмкіндік бермейді. Бұл жағдайда бірінші эсер толық емес және түйсігі логикалық шешім қабылдау үшін бір-бірімен әрекеттеспейді.

Сурет салуды енді ғана үйреніп жатқан суретші әдетте көрген бірінші эсерге тоқталады және тақырыпты ішінара қабылдауды санасында жартылай бекітеді. Материяның шынайы идеясы визуалды эсерлер мен логикалық рефлексиялар тізбегі арқылы анықталады. Жетілген тұлғаны тәрбиелеу, ең алдымен, тәрбиенің қажетті алғышарттары мен жан-жақты құралдарына байланысты. Сондай даналыққа, мейірімділікке, талғамға тәрбиелеудің бір құралы – өнер. Әсіресе, өскелең ұрпақтың қалыптасуына, тәрбиесіне, білім алуына бейнелеу өнерінің ықпалы орасан. Атап айтқанда, оқушының ой-өрісі мен сезімталдығын, өзін-өзі тану мен жоғары адамгершілік сезімдерін арттыруға, яғни рухани дамуына, жан-жақты дамуына ықпал ете алады.

Өнерге құштар, өз ісінің білгірі, ойлайтын баланың жүрегін тыңдай алатын ұстаз өз кезегінде өнердің бала тәрбиесіндегі маңызын түсініп, мамандығын шығармашылықпен ұштастырмақ. Өнердің сан алуан салаларынан хабардар болып, жалпы көркемдік білім туралы мағлұматтар жинақтау мұғалімнің беделін арттырады. Атап айтқанда, көркемдік

материалдарды пайдалану маңызды және көлемді. Оқушыларды оқыту олардың танымдық әрекеті. Бұл әрекеттің маңызды белгілері өзін-өзі талдау және өз бетінше жұмыс істей білу, оқуға деген қызығушылық, қажеттілік, танымдық белсенділік, берілгендік, еңбексүйгіштік, алда тұрған міндеттерді дұрыс түсіну, сәйкес әрекетті таңдау. Оқуға деген қызығушылық негізінде қалыптасқан оқу іс-әрекетінің өнімдері танымда, іс-әрекетте, рухани өмірде, қоғамдық қатынастарда көрініс табады. Осылайша, оқу процесінде адамның барлық қажетті қасиеттері қалыптасады [2].

Сондықтан мұғалім әрқашан оқушының рухани қалауын, танымдық белсенділігін қанағаттандырып, оның табиғатты, өмірді, адам еңбегін білуге құштарлығын дамытуы керек.

А.А. Бейсенбаева білім сапасы мен оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыруға тікелей ықпал ететін танымдық іс-әрекеттің ерекшеліктерін көрсетеді:

- ғылымдағы танымдық процестің объектісі – белгісіз құбылыстар;
- оқушылардың танымдық процесі үнемді, яғни әдіскерлердің, мұғалімдердің көмегімен әрбір мектеп пәні бойынша маңызды білім негізі таңдалады;
- оқу процесінің ерекшелігі әрі қарай білім алуға және өз бетімен жұмысқа дайындауға қажетті іскерлік және кәсіптік дағдыларды меңгеру және байланыстыру;
- мектептегі оқу үрдісі тек тәрбиелік емес, тәрбиелік, дамытушылық болып табылады. Білімді меңгеру барысында ақыл-ой қабілеттері дамиды, көзқарастары мен сенімдері қалыптасады;
- мектеп оқушыларының танымдық процестері жас ерекшеліктеріне сай ұйымдастырылған;
- таным процесі оқушылармен тығыз байланыста, мұғалімнің жетекші рөлімен жүзеге асады.

Сонымен өнер туындысы. Оқушылардың оқудағы танымдық үрдісін белсендіру олардың бүкіл білім кешенін, дүниетанымын тәрбиелеуге, оқуға деген қызығушылығын арттыруға және оқу іс-әрекетінің тиімділігіне ықпал ететін бірден-бір фактор болып табылады. Мектептегі көркем шығармашылық пәнін оқушылардың жалпы білімге деген қызығушылығын дамытуға ықпал ететін ыңғайлы және бірегей пән ретінде қарастыруымыз керек. Мұндай күрделі мәселенің негізінде, әрине, ұстаз тұр.

Мұғалім оқушылардың білімге деген ынтасын, қызығушылығын оятып, қабілетін дамытуға жол ашады. Ол бірінші күннен-ақ оқушының ынтасы мен қабілетін, оның не істей алатынын, оқуда, жұмыста қаншалықты ынталы екенін ескеріп, соның негізінде оқу процесіне басшылық етуі керек. Себебі, оқушылардың білімін жан-жақты арттыруға, сапалы білім қалыптастыруға бірден-бір ықпал ететін тұлға – ұстаз.

«Дамытушы білім беру – тәрбиенің мақсаты, міндеттері, әдістері мен тәсілдері баланың даму заңдылықтарына сәйкес келетін білім». Баланың психикасында жаттықтыру арқылы жаңа құрылымдар пайда болуы, яғни жаңа сапалық өзгерістер болуы керек деп есептейді. Сондықтан жаңа қасиеттерді, шығармашылық пен қабілеттерді қалыптастыратын білім беру жүйесін дамытып, дайындау басты мақсат деп білеміз.

Оқу барысында баланың ойы ойын, қиял танымдық процестердің дамуы туралы ғана емес, сонымен қатар баланың әртүрлі әрекеттердің субъектісіне айналуы туралы.

Дамыта оқытуды ұйымдастыруды баланың ақыл-ой әрекетін меңгеруіне жағдай жасау деп қарау керек. Білімді дамыту процесінде оқушы оқу әрекетімен айналысады, теориялық ойлауға бейімделеді, білімді өз бетінше меңгеруге мүмкіндік алады.

Дамыта оқыту сыныптағы ерекше жағдай, мұғалім мен оқушы арасындағы ерекше қарым-қатынас. Бұл жағдайда мұғалім танымдық әрекетті ұйымдастырып, оқушының шығармашылық қабілетін арттырады [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кемешов Д.А. Бейнелеу өнер туындыларының философиясы, психологиялық әсерлігі мен тәрбиелік мәні. Шымкент.ОҚМУ. 2014ж.
2. Аманжолов С.А. Бейнелеу өнерін оқыту технологиясы.- Астана:. 2016ж.
3. Ғалымбаева А. Сурет техникасы.- Алматы:. Өнер, 2012ж.